Capuccinor.

P.155

INDEX commentariorũ Thomæ de Vio caietani cardinalis sancti Xisti in Epistolas Pauli & aliorum apostolorum.

permittunt. ad Ephe. v. cxxviii, D.

Auaritia appellatur simulacrorum cultus, eo quód auarus colit aurum & argentum quē admodū colens simulacra: conueniunt siquidē in materia & in affectu, aurum ipsum deo prēponentes. ad Thess. iii. clvi, A.

A

B arbarum esse est esse relatiuum, & null⁹ homo est absolute barbarus: quoniam in omni genere sunt homines in idiomate communicantes: ac per hoc inter se nullus est barbarus. i. ad cor. xiiii. lxxix. b. c.

barbarus est audiens loquentem & ediuerso quum seinuicem non intelligunt. ibidem.

In baptismo gratia dei confertur animę vt signaculum quoddam promissę hęreditatis æternæ à spiritu sancto: quemadmodum si inter homines adoptionis tabella signo notari orum & testium aut ipsius adoptantis anulo signaretur. ad Ephes. i. cxxix, D.

Belial sonat absque iugo. ii ad cor. vi. cii, c.

Benedicere spū est laudare deum aliena ligua ex dono spiritus. i. ad cor. xiiii. lxxix, B

Benedicere deo est benefacere. ad ephes. i. cxxvii. k.

Benefacere inimico in particulari nō præcipitur nisi in necessitatis articulo. & tūc pręcipitur quod necessarium est tribui dicēdo ciba illum: potum dā illi. quoniā pręcepta dei rationabilia sunt vt naturæ & indigentiis subueniatur. d Rom. xii. xlii, E.

Blasphæmia contra deum, turpis sermo cōtra seipsum & mendacium contra proximum vniuersa oris peccata compręhendunt. ad colossenses, iii., clvii, A.

Boni gratia nullum malum faciēdum est. & multo minus libet facere mala vt euitemus peiora. ad Rom. iii. ix, I.

Bonum spirituale & bonum corporeum in hoc differunt: quod bonum spirituale non est ita meum quin alterius sit (quoniā suapte na tura absque dāno meo cōe est) bonum autē corporeū ꝓprie est ita meū ꝙ nō alterius: & si alteri cōicatur à me tollitur. i. ad cor. x. lxix, I

Bonus non fuit qui malos tolerare non potuit. i. ad cor. xiii. lxxvii. D.

C

C alicis vsus cōicatio sanguinis Christi bibētibus: q a tātū sacramētaliter sumētibus est sanguinis christi cōicatio sacramētaliter tātū: sumentibus aūt sacramētaliter & spiritualiter est sanguinis christi cōicacio sacramentalis & spiritualis. i. ad cor. x. 68, F.

Caput mysticum alicuius est ꝙ gerit vicē capitis respctū illius: quoniam caput est membrum perfectius vniuersos sensus habens & est velut omnium actionum gubernator & propterea etiam vir mulieris caput dicitur, vt pote longe perfectior & ipsius gubernator & alia pulcra quæ sequuntur. ad cor. xi. lxx, i.

causæ extrinsecæ sunt duæ, finalis & efficiens. ad Rom. viii. xxvi, E.

cæli tertii nomine intellexit paulus supremū cælum quoniam in sacra scriptura trium cęlorum fit mentio infimum est cælum aereum, medium est cælum tertium est aquæ omnes quæ super cælos sunt, empyreum siquidē cælum à posterioribus traditum nullibi in sacra scriptura inuenitur, ii. ad cor. xii. cxiii, c.

cœna domini quomodo antiquitus repræsentabatur. i. ad cor. xi. lxxii, B.

coenę dominicæ repræsentationi, duo abusus admixti alter quod vnus aliū nō expectabat, secundus quod diuites epulis abundantes sacietatem & ebrietatem vsque comedebant & bibebant, pauperibus autem nihil mittebāt i. ad cor. xi. ibidem, c, D, E.

charitas iuxta textum Græcum. i. ad cor. xiii. dilectio nominatur. i. ad cor. xiii. lxxv, b.

charitas quantum est ex parte temporis nescit casum, quę tamen perditur ex peccato mortali. i. ad co. xiii. lxxvii, E.

Charitas est maior reliquis duabus virtutibus theologicis. principatur enim fidem mouendo ad credendum omnia: & spem mouendo ad sperādū omnia & c. i. ad cor. xiii lxxvi, a

christus sicut mediator est dum hominib⁹ àdeo dona conferuntur, ita mediator est in actione gratiarum. vnde ecclesia in orationib⁹ suis semper adiungit per dominum nostrum Iesum christum & c. ad Rom. i. ii. B, c.

christus nisi resurrexisset, homines à peccatis suis iustificati non fuissent, quoniam non credidissent. ad Rom. iiii. xiiii, B.

christi iustificatio in cruce suapte natura fuit in omnes homines quoniam ipse est caput totius ecclesiæ à principio mundi vsq; ad finem & propterea ipsius meritum est suapte natura meritum omnium quantum ad sufficientiam ad Rom. quinto. xvi, F.

christus nullū vnquam habuit in seipso peccatum sed peccatum induit, assumendo similitudinem carnis peccati. ad Rom. viii. xxiiii, c.

christus quòd sit finis legis etiam Iudęi increduli fatentur, dum dicunt prophetas vsq; ad Messiam prophetasse. ad Rom. x. xxxv, I.

christus non elegit ea quæ sibi secundū naturalem affectum voluntatis placebant, sed ꝗ summe displicebāt ad ædificationem ecclesię ad Rom. xv. xlvi, D.

nubem gloriæ efficient: quemadmodum vidimus in cęlo in illa parte que vocatur via lactea ad Ephes.iiii.clxiii,B.

corpora humana in resurrexione induent ab extrinseco dono incorruptibilitatē & immortalitatem,& nō in aliam intimam transibunt naturam.i.ad corinth.xv.lxxxvi,d.e.

creaturæ nominis omnis natio,omnis hominū cōditio appellatur.ad Rom.viii.xxvi.c

creatura omnis quantumcunque immortalis immo etiā beata,alicui subiacet mutationi.i.ad Timoth.vi.clxxvi,G.

credēdi tota ratio est deus,qui omnium quę credimus reuelator creditur vniuersæ quoque spei nostrę ratio est deus,qui beatitudinē promisit nec minus vniuersæ dilectionis nostræ ratio deus est,quē super omnia & in omnibus diligimus.i.ad corinth.xiii lxx,d.

credere est donum dei gratuitum.ad Ephe. secundo.cxxxi,G.

cultus disparitas absolute inter cōiuges est quædem illegalitas,non solum cōiuges adinuicem referendo sed etiā ad ꝓlem,& alia pulchra quæ secuntur primæ ad corinthiorum. vii.lxi,I.

cymbalum quid.i.ad corin.xiii.lxxvi,d.

D

Electatio naturalis nihil aliud est q̄ quies in bona dispositione. primæ ad corinth.xii.lxxv,G.

delictum peccatum est á præceptis affirmatiuis declinens.ad Galat.vi.cxxvi,d.

demeritum & incredulitas hominum non tollit veritatem dei q̄uis quandoque tollat executiones quæ secūdum eorum merita futuræ erant,vt pœnitētia Niniuitarum niniues subuersionem sustulit.ad Rom.iii.ix,E.

dæmones ob euidentiam factorum coacti mysteria fidei credunt,sed nō ad iustitiam ad Romanos x.xxxvi,G

demones principium huius seculi appellatione intelliguntur.i.ad corinth.ii.lii,K.

dæmones habitare in aere, admittitur. ad Ephes.ii.cxxx,K

dæmones esse spiritus aereos credibile est & naturali philosophiæ cōsonum.ad Ephe.ii,ib.

dei inuisibilia quæ in ipsis videri non possunt,ab aliis conspici possunt per ea quæ á deo effecta sunt,vt causa per proprios effectus conspicitur.ad Romanos primæ.iiii,a.

deus relucet in effectis ab eo velut in speculis,& quemadmodum requiritur ad vidēdum relucens in speculo intuitus speculi,ita ad conspiciendum deum per ea quæ facta sunt intellectio factorum á deo requiritur.& alia multa pulchra de hoc.adRomanos.i.ibidem.B.

Deo soli,naturale est nosce quód est deus, quoniam ipsi soli naturale est videre deum in seipso,angelis autem & hominibus non nisi ꝑ effecta cōspicere deum datum est naturali facultate.ad Romanos.i.ibidem.C.

Deus benedictione laudis benedicendus est.adRomanos primo.v,b.c,

Deus notitia approbationis eas tantum peticiones nouit quæ sunt secundum deum,& ꝑpterea eas approbat quia sunt secundū deū. ad Romanos.octauo.xxix,D.E.

Deum etiam ipsi philosophi confitentur esse extra & supra vniuersum.i.adCor.lxvi,A.

Dii multi quo sensu dicātur primæ ad corinthios.octauo.lxiiii.b.

Deus proprium principium nostrarum operationum á paulo accōmodatur(cuius est itime efficere etiam ipsa nostra opera,nō sine nobis sed in nobis,non sine causis secundis, sed in ipsis causis secundis)ad illorum stultitiam tollendam qui causis secundis proprias actiones subtrahebant,ex eo quód deus efficit omnia.i.ad cor.xii.lxxiiii.C.

Deus nihil intuetur nisi in seipso deo,sed ille intuitus est longe clarior quàmvidere facie ad faciem:& eminenter in se includit quicq̄d perfectionis& claritatis est in videre facie ad faciem intelligibili intuitu primę ad corinth decimotertio.lxx,C.

Deus aliter est pater Iesu christi:& aliter pater misericordiarum:quia Iesu christi est pater naturalis,misericordiarum vero est pater voluntarius:quoniam illum genuit ex sua essentia sibi consubstantialem:istas vero generat sua volūtate primæ ad cor.primo.l.xxxviii.b

Deus qui cor intuetur,factum non diligit sed cor pensat:cuius est hilaritas vel tristitia, cuius est esse spontaneumvel coactum secundo cor.ix.cvii,E.

Deus non simpliciter misiericors sed diues in misericordia describitur eo quod nulla ex parte deest aliqua miserendi efficatia,sed ōni carens superiore & omnium crearor ac dominus potest quemcumque & quantumcunque misericordiæ effectum exercere.ad Ephe.secundo.cxxxi.B.

Deus quamuis omnia creauerit,ac per hoc rerum omnium rationes angelis manifestauerit& rerum naturas intelligendas porrexerit hominibus,reseruauit tamem in arcano suo notitiam certis temporibus agendorum: iuxta illud:non estvestrum nosse &c.adEphe.iii. cxxxiii.I,k.

Deus secundum se nomine caret:quoniam

E.

seruat scilicet orationem, obsecratione, gratiarū actionem & petitionem exempla in literā patent. ad Phil. 4.143.I.

Electio beneficium est respectiue ad alios nō electos: sanctitas mūditia est à peccatis: dilectio autem beneficium est: quo deus vult eisdem bonum vita æternæ. ad Coloss. 3. clxxxvii, D

Eleemosynæ opulentæ susceptæ reddūt quādoque suscipientes remissos & tepidos tum ad debita exercitia: tū ad sanctiores mores: vt experientia in opulentis monasteriis & ecclesiis testatur. ad cor. 8. cv. K

Eleemosyna suapte natura debet esse non solum beneficentia, sed benedicentia: debet enim constare nō solum ex benefacto, sed ex benedicto: quoniā cum benefactis bona verba ad esse debent. ad cor. ix. cvii. B

Ephesus nomē est ciuitatis in asia minori. ad ephes. i. cxxvii. I

Epistola pauli ad Laodicenses non inuenitur: sicut non inuenitur quæ fuit vere prima ad corinthiorum. ad colos. 4. clviii. I

Epistola Pauli ad Hebræos non Hebraico sed Græco sermone condita fuit: & an Paulus illius author fuerit, incertum est, ad Heb. i. clxxxviii. H.

Epistolæ ad hebræos Clemens etiam author dicitur: qui & ipse in vinculis fuit. ad Heb. x. ccii. C, D

Epistola ad colossenses mutila esse cognoscitur. ad Thessal. 3. clxvii. k

Episcopatum desiderare ex proprio genere nullum peccatum est: secus autem est de appetitu gradus: honoris, prouentuum, & huiusmodi: nihil enim horum opus est. ad Timo. tertio. clxxi. B

Episcopos & omnes prælatos irreprehensibiles esse oportet: quam quia fronte alios reprehēdere potest: qui reprehensibilis est: diceretur nāque sibi, medice cura teipsum. ad Timoth. ibidem. C

Episcopi in primitiua ecclesia vxores habebant patres veteris testamenti imitantes: cum nullibi hoc prohibitum legatur. ad Timoth. ibidem. D

Episcopis rara hospitalitas est. ad Timoth. ibidem. E

episcopus à turpi lucro alienus esse debet: quod si seruaretur, non audirentur tam turpia lucra vt ea dicere turpe sit: nec tantum de simonia intelligitur: sed propriæ de turpi lucro nimis sparso in episcopis ecclesiarum christi. ad Timoth. ibidem. E

Esus substantiæ panis non est communicatio corporis christi: sed esus panis: hoc est speciei panis est in veritate communicatio corporis christi, vt rei communicatæ participantibus illum, vna eademque res scilicet verum corpus christi in substantia panis communicatur omnibus edētibus, quibus frangitur. ad corinthios decimo. lxviii. G

Euangelica potētia ad salutem, non ad perditionem tendit, quicunque enim perduntur, ex seipsis perduntur, qui autem saluantur, ex sola euangelica potentia saluantur: ad Roma. i. ii. I. K.

Euangelicæ doctrinæ ad seruitium vti quandoque elegantia & sermone aut doctrina philosophica pro loco & tempore prohibitum non est, alioquin constituere tam subiectum quam vim prædicationis euangelicæ in doctrina philosophica, vel in composita, ornata & pulchra oratione sacrilegum est. ad Corinthios primo. I. G.

Euangelica prædicatio quāuis in se stulta nō sit, comparatiue tamen ad philosophicam doctrinā stultitia appellatur, tum ex parte modi, tum rōne materiæ & alia pulchra quæ sequuntur. ad cor. i. lii.

Euangelizare quēadmodum apostoli ex iniūcto sibi officio tenebantur, ita modo prælati tenentur, quibus ex officio prædicare incumbit, & ve est ipsis nisi euangelizent. ad corinth. ix. lxvi. C

Eucharistię ritū & vsum Paulus Corinthios docuit, antequam eis epistalam scriberet, & vsqueadeo Pauli traditio apud græcos perseuerat, vt vsque in hodiernum diem in sacrificio missę consecrando corpus Christi Græci Pauli verbis vtuntur, hoc est corpus meum quod pro vobis frangitur. ad cor. xi. lxxii. F, G

Eucharistiam ad hoc vt homo non indigne sumat necessarium nō est, ipsum simpliciter & absolute à confessore probatum esse sed diuinę gratiæ iustificatio requiritur, ad quam seipsum probare non sufficit, sat tamen est probatio ad non indigne sumendum. ad corinthios. vndecimo. lxxiii. C

excommunicabantur in primitiua ecclesia etiam propter ocium nō se corrigentes, vt erubescerent, nō tamen ecclesiasticis censuris, quibus modo ecclesia vtitur, sed quibus claustrales vtuntur, quæ sunt pene quædam à templo, vel fratrum conuersatione vel mensa separantes. ad Thessa. vlti. clxvii. H

exemplar cuius imitatione artifex aliquid facit est in quo imitatiue res fit, sed non est per quod res fit, quoniam exemplar artificiatum

Fornicationis nomine paulus vt genere vtitur ad adulterium: incestum & huiusmodi. ad Cor.v.lvii,i

Fornicatio simplex apud gentiles peccatum non reputabatur.ad corinth.vi.lx.B.ad Thess. 4.clxii.A

Fundamentum apostoli & prophete appellantur posteriorum respectu, christus autem simpliciter & absolute fundamentum extat? quoniam nullus vnq̄ saluatus est, nisi in fide iesu christi.ad cor.3.54.k.

G.

G Loriatio iustificatorũ quó ad bona animæ futuram gloriam respicit: quo ad bona vero corporis præsentem afflictionem: ita ꝙ non gloriantur de bonis corporis: aut exteriorum rerum: sed de afflictionibus tam in corpore quàm in rebus.adRo.v.14D

Glorificationis diuinæ materia fidei cõfessionem cum mandatorum euangelicorum obediẽtia complectitur: vt obedientia affectus confessionis describitur.ad corin.ix.180.

Gemitus ineffabiles illi dicuntur: quorum termini ad quos tendunt, sunt nobis incongniti: & alia pulchra quę sequuntur.ad Ro.8.xxix.B

Generatio est finis primus cõiugii: fornicatio vitanda secundum est bonum: licet in esse naturali non est bonum hoĩem esse solum: quoniam naturalem multiplicationem tollit, in esse autẽ spirituali bonum est vxorem non ducere, quoniam ex coniugio vitæ spirituali impedimentum præstatur.ad cor.7.lxi.a

Gratia ratio est omnium donorum beneficiũ sine meritis, pax autem fruct⁹ omnium gratiarum.ad Ro.i.ii.A

Gratia dei tunc opera efficit, cum homo cooperatur gratię hominis cooperantis est dicere gratia dei, quę est mecum, homo vero etiam vacans potest dicere, gratia dei quæ est in me. ad cor.xv.lxxxvii.A

Gratię dei potentia existentis in hominibus quãtum ad executionem in imbecillitatibusnostris proficitur quoniam in prosperitatis statu propria hominis potentia augetur, exercetur & perficitur, potentia vero gratiæ dei nihil aut parũ cognoscitur, appetitur, & requiritur, in statu autem aduersitatis diuinę potentię executio habetur, appetitur, & cognoscitur non secundum liberationis ab aduersitatibus, sed secundum effectum roborationis animi ad omnia vincẽdũ propter deum.ad corinth.xii.cxiii.H

Gregorius in primo dialogorum refert quẽdam Gregorium mouisse montem, ad corinth. 13.lxxvi.F.

H.

H Ebræorum genus ab Heber. cuius tempore sectę diuisæ sunt, processisse ex eo apparet, quod etiam abraham hebræus appellatur. ad cor.xi.cxii.C

Hellenorum appellatione, ꝙ est cognomen Græcorũ etiam gentiles veniunt.ad Ro.3.9.k

Hæreses in gręco vsu sectę appellantur, quoniam greci appellant hæresim Platonicam, Peripateticam, Stoicam &c. quas itali dicunt sectã Platonicam, sectam Peripateticam &c. ad cor. xi.lxxii.a

Hypocritæ sunt, qui pietatem in apparentia profitentur, sed pietatis potentiam non exercẽt, quoniam negant illius intimam vim, quę per opera exercetur, & in sola apparentia pii existunt.ad Timo.3.clxxxi,a

Homines quod ex peccatoribus iusti fiũt, duo concurrunt scilicet gratia dei & iustitia dei. ad Roma.3.xi.a

Hominem ad iustificandum primum ex pte dei gratia concurrit, deinde ex parte christi iustitia redemptionis, & demum ex parte nostri fides in sanguine christi, & gratia primum locũ tenet, vtpote causa secundi & tertii, secundum autem ita est gratiæ, quod tamen rationem iustitiæ dei constituit, tertium scilicet fides applicatio est & coniunctio vtriusque nobiscum. ad Ro.3, ibidem.D.E

Homo quantũcũq; se in bonis operibus moralibus & cerimonialibus exerceat, nunquam tamen per hoc peccatorum remissionẽ consequitur, sed scd̃m habitus operum in operibus & in seipso iustificatur, & propterea habet virtutum merita, vnde glorietur, sed nõ apud deum, apud quem adhuc peccati rõne implicitus remanet. ad Ro.4.x, i,k

Hoĩes sine lege Moysi cognouerunt nõ solum homicidia, & similia esse peccata, sed etiam interiores actus, vt in libris philosophorum patet, sed non cognouerunt peccatum scd̃m primam rõnem culpę, quę est offensa dei, nec secundum primum pęnę reatum, quo meretur damnationem æternam, quod per legem communiter est cognitum.ad Ro.7.xx.H.i

Homo interior appellatur supior animi pars, eo ꝙ operationes suas in seipso intus perficit absq; corporis organis, exterior aũt homo secũdũ ptes cẽsitiuas tã interiores quã exteriores, eo ꝙ carnalibus officiis immersę sunt.ad Ro.vii.17,i

tia quæcunq; animi ex carne tam propria quam propinquorum proueniens : inquinamentum vero spiritus appellatur immunditia quæcunq; animi ex spiritualibus proueniens : qualia sunt honor, gloria & huiusmodi. ad Corit. vii, cii, I.

Insipientia sapientiæ est contraria, quæ recte iudicat secundum vltimum finem iuxta supremam causam quæ deus est. ad Roma. i. iiii. E.

Intellectus humanus naturali lumine de deo cognoscit, quod est vnus princeps omnium, actus purus, æternus &c. oppositum autem tenentes philosophiæ & Paulo Apostolo contradicunt: & hoc conditionibus multiplicatis, videlicet tanquam deus aliquid habeat de illo quod cognoscimus, non vt est simplicissimus in se &c. pulchra quæ sequuntur. ad Rom. i. iii, G

Intellectum habens, sicut habet quicquid est visus, auditus, gustus, odoratus & tactus: ita possessor spiritualium omnium corporalium possessor est: experiẽtia enim testatur, quod possessoribus spiritualium principes & quecunq; corporalia sunt subiiciuntur: vt sanctorum gesta legenti patet. ad Cor. vi. ci, H.

Irregularis secundum antiquam legis cerimoniam corpus aqua munda abluebatur: postquã aqua sacra aspersus fuerat. ad Hebręos, decimo. cc i, E.

Israelitæ Pauli tempore Iudæi nominabantur, sicut & hodie: quoniam ipsi Iudæi genus suum magnificabant. ad Roma. ii. vii, G.

Iudaicum cognomen à tribu Iuda ad omnes tribus Israel deriuatum fuit: ab eo tempore quo tribus Iuda in tanto precio habita est: vt concessum sit ei redire in Hierusalem, & sub Cyro Persarum templum reædificare: & ex tunc Israelitæ redeuntes ad terram promissionis à Gẽtilium principibus Iudæi appellati fuere. Ad Roma. ii. Ibidem.

Iudeorum ex obstinatione duę maxime vtilitates percipiuntur, quas in litera vide. ad Rom. xi. xxxviii, E.

Iudæi omnes vti creditur prope finem mundi, in quo erit vita ex mortuis, ad Christum reducentur. ad Roma. xi. ibidem.

Iudicia præsentis vitæ non sunt ad puniendum: hoc enim futuræ vitæ iudiciis reseruatur, sed ad promouendum spirituale bonum vel in eo qui punitur, vel in eccle. Ad Corinthios. xiii, cxv, G.

Iurabant olim homines per maiores se, vt ioseph per salutem Pharaonis, & Dauid, viuit dominus. ad Heb. vi.

Iurandi modus apud antiquos qui fuerat, deo autẽ iurat per seipsum. Ad Romanos. xiiii. xliii i, R.

Iustitia operis à iustitia dei in hoc differt quod iustitia operis iustificat tãtum opus illud, cuius est, & secundum illius operis habitum operantem, iustitia autem dei hominem absolute iustificat. ad Roma. iii. x, E.

iustitia dei est redemptio facta per christum non iustitia nostra, quoniam ipse Iesus Christus verus deus est. ad Rom. iii. xi, C, D.

iustitia ex fide est iustitia christi communicata nobis per fidem, hac enim iustificamur, & hanc gentes credendo apprehenderunt. ad Romanos. ix. xxxiiii, k.

iustitia dei est iustitia satisfationis deo pro humano genere per christi mortem, & hæc appellatur iustitia ex fide, seu iustitia fidei, iustitia autem legis est ipsa proceptorum legis obseruatio, iudicialium. s. cerimonialium & moraliũ ad Rom. x. xxxv, H, I.

iustitia dei in deo est, qua deus iustus est, iustitia dei in reprobis est iusta reproborum punitio, iustitia dei in christo est meritum christi, sufficiens etiam ad satisfaciendum pro nobis, & ad nos iustificandum. ad cor. v. xcix, I.

iustitiæ arma metaphorice appellantur duę iustitiæ actiones, altera habens vim armorum defensiuorũ videlicet a malo declinare altera habens vim armorum offensiuorum, videlicet facere bonum. ad cor. vi, a, b.

iustus dicitur non à iustitia, quæ est virtus ad alterum, sed à iustitia, vt est recta dispositio totius animi, secundum quam frequenti vsu in sacris literis iustus ab initio distinguitur, hoc est bonus secundum deum ad differantiam in peccato mortali existẽtis. ad Romanos. primo tertio, B, C.

iusto quemadmodum naturale est gaudere de iustis operibus tam suis quam aliorum, & liberali de liberalitatibus & similibus, ita naturale est amori mundano gaudere de mundanis operibus, & carnali de carnalibus & proprio de sibi cõferentibus, siue iusta, siue iniusta fuerint, ad corint. xiii. lxxvii, B,

L

Laudate seipsum regulariter est insipientiæ, in aliquibus autem euentibus necessarium est, vt homo seipsum laudet, & tunc homo secundum rei veritatem sapientis officiũ exercet. ad cor. xi. cx, c.

Laus propria non reddit hominem uere laudatum in rei veritate, sed laus hominis à deo proficiscens hominem vere laudatum reddit, quoniam gloriatio propria tunc à deo proficiscitur, quando in domino fit, quãdo ratione dei, secundum deum, propter deum homines de donis dei gloriantur. ad Roma. x. cx, c,

M.

Cæsaris Hierosolymis erat:nã cartus decimus annus à cõuersione pauli:sextus saltem : aut septimus annus imperii claudii fuit:quoniã Tyberio qui ãnis viginti duobus cũ dimidio imperauerat successit caius imperãs annis tribus & mẽsibus octo,cui claudius successit,decimo octauo autem vel decimo nono anno imperii Tyberii paulus cõuersus est,cum prędicationem ioannis Baptistę constet anno quintodecimo imperii Tyberii incœpisse.ad Galat.secundo.cxviii,G

persecutio nulla adhuc fuerat à Romanis principibus contra christianos mota tempore quo paulus epistolam posteriorem ad corint. scripsit,quoniam cõstat primam mouisse Neronem,sub cuius imperii principio paulus romam iuit.ad corinthios sexto.ci,E

perfecti quicũq; in hac vita ad terminum meriti nunq̃ ꝑueniunt,sed semper ãplius mereri possunt.ad philip.tertio cxlvii,i

pietas cultum ac officium parentibus exhibet,sanguine iũctis,patriæ,ei usque beneuolis, & breuiter pietas ad faciendum alteri bonum tẽdit ꝙ diuini officii est maxime imitatiuum & homini difficile,cum nõ nisi ad bonum ꝓprium inclinetur.ad Timotheum quarto. clxxii,K.

plagarũ modus quamuis ex lege esset iuxta delicti mẽsuram,in hibitum tamen erat quadragenarium numerum plagarum excedere. ii.ad corinthios duodecimo.cxii,F.

plagiari sunt fures hominum in mãcipia vel vendẽda,vel redimenda ab ipsimet captis,seu sibi coniunctis.ad timot i.clxviii,i.

potestas ecclesiastica nihil potest aduersus bonos mores,imo nec aduersus meliora bona qualia sunt consilia christi,quoniam hoc non esset posse in ędificationem,sed in destructionem spiritualem,ad corinth.x.cix,c.

postulare inferioris est,vnde & filio dei nõ cõuenit,nisi ratione humanæ naturæ,& ideo ipse in nobis habitans secũdum actus nostros postulat.ad Romanos octauo.xxix,a.

præcepta affirmatiua minus malũ est q̃ negatiua,quia negatiua nullam excusationẽ admittũt,vt pote obligatiua semper & ad semp, & peccatũ cõtra ea nõ cõmittitur nisi agẽdo. affirmatiue autem obligat pro loco & tẽpore & peccatum cõtra ea sola obmissioni committitur.ad Galatas sexto.cxxvi,D

præcepta oĩa obligant ad peccata,sed non ad mortalia nisi gratia materię, cõtra caritatẽ dei,sui ipsius,aut proximi.ad Thessal.vltimo.clxvii,E.

prædicare quæ dei sunt,aut quæ sunt diuini consilii nullus recte attẽtat nisi à deo missus. sicut null⁹ missus à rege absque temeritate regium consilium prædicare potest.ad Roma. decimo.xxxvi,k

prædicatores inter bonos & malos euangelii hoc interest,ꝙ mali notitiã tantũ dei tradunt,boni autem manifestant etiam diuinæ notitiæ odorem,id est suauitatem,appetibilitatem delectabilitatem &c.ad corin.xci,D

prædicatores euangelium Christi in q̃stũ vertentes paulus corripit quoniã longe à mercen ariis lucris veri christi ꝑdicatores esse debent.ad corinthios secundo.xci,G.

prædicatores quæstus damnat apostolus petrus,qui christiani populi deuotione ad q̃stũ abutuntur,& qui ignoranter,aut temere ꝑdicare audent,quod soluentes carlinum aut ducatum provocata indulgentia plenaria,sunt ĩ eo statu ac si tũc baptisati fuissent,& similiter qui liberãt animã vnam à purgatorio,quoniã hæc monstra sunt,& negotiatores de christiano populo,nescit christiana religio hæc figmenta,sed adinuentiones eorum sunt,qui in auaritia fictis verbis de christianis negotiãtur abutẽtes illis ad q̃stũ.petri ii.ccxviii.I,k

prælatorum partes sunt authoritate ꝑesse, laborare opere monere doctrina.ad Thessal.v clxiii,I K.

prælatis maximæ misericordia necessaria est tanquam loco dei,cui proprium est misereri vt prosint.ad Timot,i.clxviii.c.

presbiteri & episcopi appellatione idẽ gradus à paulo significatur,neutrum siquidẽ horum nomẽ est ordinis,sed potius officii,episcopus secundum proprietatem,senior secũdũ translationem,quoniam communiter senior aliis intendit.ad Ti.i.clxxxiiii,E.

prescientia dei euentuum rerum non præcedit diuinam prædiffinitionem euentuum eorundem,sed illã sequitur,prius enim nõ tẽpe sed rationis ordine deus volendo hos euentus diffinit,quam illos fore sciat,immo totus ꝙ sciat illos fore est q a volẽdo illos diffinit ,& alia pulchra q̃ sequũtur.Ad Ro viii.xxx,A,B.

primogenitus filius dei in multis fratribus quomõ methaphorice dicatur.ad Ro.8.29.I.

propheta quo ad cognoscendi modũ caret euidentia rerum,quas prænunciat, exẽplum patet de Esaia,quod per te vide.ad corinthios decimo tertio.lxxviii,G.

Prophetis multis caremus quorũ libri Regum seu Paralipomenõ meminerũt.ad Cor. vi.cii.H

Prophetas multos in testamẽto nouo fuisse,immo paulum apostolum fuisse ꝓphetã ex

ſpirat:mouet ac impellit illos,in quib⁹ habitat ad Ro.viii.xxv,C,C

Spiritus ſanctus ſecundum apoſtolum eſt ſapientia dei de his quæ excedunt totum vniuerſum:ſpiritus autem mundi eſt ſpiritus infra vniuerſi latitudinē cōpræhenſus.ad cor.ii.liii,D,E

Spiritus ſanctus apoſtolis infuſus certam notitiam donorū dei in illis cauſauit:quoniā ſicut Hieremias certam habebat notitiam quod deus miſiſſet eum,affirmans in veritate miſit me domiņus:ita apoſtoli certam habebant notitiam ꝙ fides,ſpes,charitas & alia dona grata eis à deo data erant ad corinth.ii.liii,G,H

Spiritus ſancti manifeſtatio non eſt, niſi ad id quod cōfert:vt ex dictis Pauli colligitur: ex quibus confutantur abutentes ſacris quibuſcunque ſiue pſalmis,ſiue aliis ad quæcunque vana efficienda.ad corinth.xii.lxxiiii.D

Spiritus ſancti voluntas pro ratione redditur: quoniam ſpiritus ſanctus eſt verus deus:& ſoli⁹ dei eſt facere prout vult:reliqua autem voluntatem habentia ſuæ voluntatis regulam habent, ſoliq; deo proprium quod illi ſua voluntas regula exiſtat.ad corinth.xii.ibidem,H

Spiritus ſapientiæ ſpiritus eſt notitiæ diuinorum.ad Epheſ.i.cxxix,I

Spiritus ſanctus licet ſit productus deus inuiſibilis:non tamen imago dei inuiſibiliter: ſed vt ſpiritus vt amor dei inuiſibilis quia filius ex modo ſuæ productionis producitur vt ſimilis:vtpote vnus ab vno per modum verbi intellectualis: ſpiritus ſanctus ex modo ſuæ productionis non producitur vt ſimilis:vtpote vnus a duobus per modum amoris.ad Col.i.cli,A,B

Spiritus & anima penes officia differunt, vna ſiquidem res eſt & anima & ſpiritus:ſed anima ſecundum officium viuificandi corpus dicitur: ſpiritus vero ſecundum officium intelligendi & volendi ſpiritualia:quam animæ partem philoſophi appellarunt.ad Theſſalo.v.clxiiii.A

Spiritus ſeu illa pars,q̄ mēs appellatur:ex intellectu & voluntate integratur.ad Theſ.v.164.C

Stipendia ſuſtentationis euangelizantibus & inſtituentibus debentur ab iis qui inſtruuntur: in cibo ſcilicet potu,veſtibus & reliquis neceſſariis.ad Galat.vi.cxxvi,I

Subuentionum appellatione intelligitur ordo eorum qui in eccleſia dei operibus miſericordię vacant.ad corin.xii.lxv,I

T.

TEmplum dei chriſtiani dicunt non ſecundum materiam ſed ſecundum officiū actiue & paſſiue:paſſiue quidem quaten⁹ in illis deus habitat:actiue vero quatenus in ſeipſis in ſuorū cordiū penetralib⁹ colunt deum,fide,ſpe, & charitate in quo officiū nō ſolum tēpli,ſed ſacerdotū in templo exercent.ad cor.vi.cii,D

Tēpus p̄ſentis vitæ eſt tēpus miſericordiæ:futuræ autem eſt acti iudicii:& propterea horrendum eſt peccatorē incidere in vita alia in manus dei viuentis quibus in hac vita optandū eſt in eiuſdem dei manus ſuſcipi.ad Heb.x.cci,k

Tentationes ꝙ homo ſufferre poſſit,infiniti modi ſunt,quibus deus vtitur:aliquando enim facit euenire aliquem occurſum extrinſecum,ſiue impediendo tentationes,ſiue adiuuando tentatos & modos intus in corpore:modo ī animo motus aliquos ad hoc conferentes,modo angelicas exhibet excubias,modo gratias aliquas in anima efficit.ad cor.x.lxviii.A

Tentationes ad poſſe ſufferre deus de euentibus neceſſariis prouidet,in arbitrio autem tentatorum eſt ſufferre velle,ſat eſt enim fidelitati diuinę,vt tribuat poſſe ſufferre:velle autem ſufferre & ipſum ſufferre:alterius gratiæ eſt q̄ electis confertur:& non eſt omnibus communis. ad cor.x.ibidem,D

Theſſalonicenſes primi fuerunt Gentiles,qui pro chriſti fide afflicti ſunt:quoniam adhuc p̄ſecutio ab imperatoribus cōtra chriſtianos mota non fuerat.ad Theſſ.i.clxvi,H

Terrā p̄miſſionis ioſue & Chaleb vtpote deo accepti ingreſſi ſunt,Moyſes autem & Aaron ac cęteri excluſi fuere.ad corin.x.lxvii,F,G

Teſtamentum nouum à veteri in hoc differt ꝙ vetus teſtamentum eſt litera conſtans ex prę ceptis legis,nouum autem eſt ſpiritus fidei,ſpei, & charitatis &c.ii.ad cor.iii.xcii.G

Teſtamentum vetus occidit tum augēdo cōcupiſcentiam,tū addēdo præuaricationē.nouū autem viuificat,tum ferendo ſecū vitam gratię, tum aliquando infirmitatē noſtram & domando concupiſcentiam tum operando meritorię ad vitam æternam.ii.ad corin.iii.xcii,H

Teſtamentum vetus eſt diſpoſitio terrenę hæreditatis vtpote terræ promiſſionis cum abundantia bonorum temporalium:nouum vero teſtamentum eſt diſpoſitio hæreditatis cæleſtis: quæ æterna eſt.ii.ad corint.iii.ibidem

Teſtamentum nouum nō eſt lex aliqua ſcripta : ſed eſt lex infuſa mentibus & in cordibus ſcripta.ad Heb.viii.cxcviii,C

Timor diuini intuitus ſolus retrahit ab interna animi deordinatione.ad Ro.iii.x.D

Traditionibus apoſtolorum per ſermonem habemus apoſtolorum ſymbolum , habemus ſignare nos ſigno crucis,habemus feſtiuitatem diei Dominicæ,per ſacrificium altaris & c.ii.ad Theſſa.ii.clxvi,I.

¶Finis.

AD CAROLVM QVINTVM, ROMANORVM IMPERATOREM &c. THOMAS DE VIO CARDINALIS SANCTI XISTI.

NTER praeclarissimas animi tui dotes plurimas tua singularis ab uniuersis praedicata religio, coegit me ut Commentrios il Pauli aliorumque Apostolorum epistolas nuper editos tibi dicarem, quo & religiosum opus talis tantique Caesaris splenderet nomine, & officium meum quod persoluere nequiui ueniendo ad maiestatis tuae manus osculandas uel sic supplerem. Et quoniam intentionis meae fuit sensum duntaxat Germanum prosequi, ideo Apocalipsim Ioannis omisi: fateor enim ingenue me non penetrare illius mysteria iuxta sensum literalem. Suscipe itaque humanissime princeps Munusculum hoc solita benignitate: & in eo me seruum deditissimum complectere.

¶ Vale foelix semper auguste.

Thomæ de vio caietani cardinalis

SANCTI SIXTI: IN OMNES DIVI PAVLI ET ALIORVM APOSTOLORVM EPISTOLAS COMMENTARII. ET PRIMVM IN EPISTOLAM PAVLI AD ROMANOS. A

Aulus. Exposito textu quatuor euangelistarum, occurrūt epistolę Pauli. Et in primis ad Rommanos. Quæ prima sui diuisione diuiditur in salutationem, & narrationem, ibi primum quidem. ¶ Incertū est an á pricipio Paulus fuerit binomi⁹, an B
á principio nominatus fuerit Saulus & ꝓgressu tēporis nominatus fuerit paulus. Ex eo enim quód ipse semꝑ paulū se nominat in ōnibus suis epistolis, apparet quòd nominatus fuerit paulus á principio: alioquin nouo nomine se nominans, ambiguum se reddidisset. Vnde & petrus nouiter appellatus, nominat se, Simon petrus. Et consequenter paulus debuisset se nominare, Saulus paulus. Ex eo vero ꝙ in Actibus Apostolorum vsque ad decimum tertium capitulum, immo vsq; ad conuersionem Sergii pauli pro cōsulis semper nominatur Saulus, & ex tunc incipit á Luca nominari paulus, apparet quòd pauli nomen á procōsule acceperit. ¶ Vndecunq; autem nominatus fuerit paulus, constat quòd regio nomine (scilicet Saul seu Saulus) vti noluit sed nomine humili. Paulus enim diminutiuum est á parum secundum grammaticam. Inde siquidem paulum, paululum, pauxillum &c. *Seruus iesu christi*. Seruus quicquid est, domini sui est. totumque se esse IESV CHRISTI significat. *Vocatus apostolus*. Non est sensus, nominatus apostolus, sed accitus apostolus: hoc est vocatus ad apostolatum. Non meipsum feci apostolum, sed ad apostolatum vocatus sum, actuum nono. Vas electionis est mihi iste vt portet nomen meum &c. *Segregatus in euangelium dei*. Actuum decimotertio. Dixit spiritus sanctus, Segregate mihi Barnabam & solum in opus ad quod assumpsi eos. ita quòd meminit vtriusque rei gestæ. et primę electionis, dicendo vocatus apostolus: & subsecutæ segregationis ad ꝑdicādum euangelium, dicendo segregatus in euangelium dei. *Quod ante promiserat*. Vnusquisque potest fingere euangelium dei esse id quod ipse annunciat. et propterea ad huiusmodi fictiones & ad inuentiones excludendas, declarat conditiones euangelii ad quod predicandum ipse est missus. Declarat autem non esse humanum figmentum, non esse nouiter ad inuentum aut ex inprouiso ortum, sed olim promissum á deo. *Per prophetas suos*. Citat testes promissionis D
diuinæ prophetas, non idolorum, sed suos: hoc est qui indubie fuerunt prophetę eius. *in scripturis sanctis*. Promissio hæc diuina per prophetas, demandata est scripturæ: vt excludatur omni figmenti suspitio. et non in quibuscunque scripturis, sed in scripturis sanctis, mundis ab omni errore, ab omni ad mixtione. et intendit ad literam scripturas quæ apud Hebræos appellantur scripturæ sanctæ: vtpote mundæ ab ōni permixtione humani sensus. et hæc sunt libri veteris testamenti quos canonicos appellamus. Magna est euangelii comendatio, ex hoc ꝙ ꝓmissum est á deo per eius prophetas in sanctis scripturis. Nulla siquidem secta immo nec ipsa vera fides patrum legis Mosaicæ simili prærogatiua donata est. *De filio suo*. Materia euangelii explicatur. Refertur enim hoc quod dicitur de filio suo, ad id quod dixerat in euangelium dei. Declarat siquidē quid annunciat euengelium dei. *Qui factus est ei*. superfluit ꝓnomē ei. et si verbū verbo redendū, nō est legendum qui factus est, sed, facto *ex simine dauid secudū carnē*. Intendit E
apostolus, materiā euāgelii declarare esse filiū dei secundū duas naturas & secundū duos aduētus. et ꝓpterea incipit explicare simul naturā humanā & primū aduētū filii dei. et hinc apparet beatā virginē ex qua natus est IESVS, ex semine dauid descendisse: alioquin nō esset verum quod IESVS secundum carnem factus esset ex semine dauid. *Qui prædestinatus est filius dei*.

Legendum est. Definito filio dei. Verbum verbo reddendo. Et opportet propter hæreticos, textum ipsum Pauli (non interpretes) exponere. Aiunt enim Arriani & similes. Paulus dicit sic, quicquid expositores interpretantur. est itaque sensus literalis quòd factus secundum carnem ex semine dauid, est definitus, determinatus, decretus filius dei. et be-

F ne nota ꝙ nõ dicit, facto filio dei, sed definito filio dei. Filius siquidem dei factus est filius hominis, quũ verbum caro factum est ex semine David: & filius hominis factus ex semine David definitus est filius dei. Declaratur enim per hoc, decretum definitumq; esse vt filius hoīs sit filius dei. Per ꝙ excluditur etiã error dicentium duas in Christo hypostases: alteram filii dei, alterã filii hominis. Nã si duæ essent hypostases, falsum esset ꝙ filius hominis definitus esset filiꝰ dei. Et hæc sint dicta cõcurrendo cum faciẽtibus punctum in hac sententia. Mihi enim videtur secundum planum literæ sensum nõ esse ibi quodcunq; puncti genus faciẽdum: sed pẽdẽte sensu cõtinuãdum cum sequẽtibus. *In uirtute.* Nõ sumitur hic virtus vt distinguitur cõtra vitium: sed vt distinguitur cõtra imbecillitatẽ seu impotentiã. Et est sensus, in potestate seu potentia. *Secundum spiritum.* Eadem prepositio superius interpretata secundum (quum dictum est secũdum carnem) & quę ponitur in principio euangeliorum (quum dicitur secundum Mattheum G seu ioannem) habetur hic: & propterea optime quadrat secundum spiritum. *Sanctificationis.* pro, sanctitatis, *ex resurrectione mortuorum.* Nõ dicit in resurrectione eius à mortuis, sed ex resurrectione mortuorum: vt intelligamus ꝙ de statu cõsurgẽte ex generali resurrectione mortuorum loquitur. Literalis itaque sensus est secundus Christi aduentus definitus in potentia executiua nõ qualicunque sed secundum spiritum sanctitatis. Ita ꝙ nõ est sensus ꝙ diffinitus est filius dei, sed ꝙ diffinitus est filius dei in hoc. s. in potentia nõ ad creandum cœlum aut terrã sed in potentia secundum spiritum sanctitatis, in potentia cõformi spiritui sanctitatis. sanctitatis autẽ nõ qualiscunque sed ex resurrectione mortuorum: hoc est sanctitatis cõgruæ statui qui erit ex resurrectione mortuorum. ¶ Et ꝙ iste sit sensus intentus ab Apostolo, patet primo ex eo ꝙ iã dixerat de filio suo, iam dixerat filium dei: & diuinam naturam filii significauerat. propterea nõ erat opus ad significandam diuinam naturam filii dicere definito filio dei: sed bene opus H erat declarare quæ potentia executiua decreta erat filio dei in carne. Apparet secundo ex eo ꝙ filius dei õnipotens est, & ad nullam definitur potẽtiam ex diuina natura, & nulla eius potentia ĩpeditur ex humana natura: ac per hoc male sonat. dicere quod est definitus filius dei in potẽtia, nisi ad diuinę dispositionis ordinẽ de potẽtia exequẽda in statu illo resurrectiõis referatur. Et est sensus quod ille filius eius factꝰ ex semine David secũdũ carnẽ, decretꝰ est filiꝰ dei in potẽtia: hoc est decretus est ad vtendũ filiatione dei in potẽtia nõ creãdi mundũ, nõ violentiæ & armorum, sed consona spiritui sanctitatis. Et vere iesus qui in primo aduentu apparuit humilis secundum carnẽ. decretus est vt veniat secundũ diuinã potentiam cõgruã spiritui sanctitatis future in statu resurectionis mortuorum. nõ poterat breuius simul & clariꝰ describi potentia qua vtetur Iesus in secundo aduentu, q̃ describere eã ex authoritate filii dei & I ex cõgruitate ad spiritum sanctitatis quæ erit ex resurrectione mortuorum. Sub hac enĩ potẽtia cõprehenduntur omnes actiones tum iustitiæ (siue puniendo siue præmiando) tum gratiæ renouationis mundi & perpetui status & c. Apparet & tertio: quia sic semp huiusmodi participia (. s. facto & definito) referuntur secundũ suauissimam literæ constructionem ad illud ablatiuum, de filio suo. *Iesu Christi domini nostri.* pro iesu Christo domino nostro. Explicat enim Apostolus quod dixerat de filio suo facto, definito, apponendo proprium nomen, iesu & nomen dignitatis, Christo: & nomen potestatis domino nostro. ¶ *Per quem accepimus gratiam.* Dixerat se vocatum ad apostolatum & segregatum in euangelium dei, sed nõ dixerat p q̃. & ꝑ propterea modo explicat. Et dixit accepimus, cõnumerans se aliis apostolis. Et dicit gratiã, ad excludendum merita propria: ad significandum ꝙ ꝑ iesum ex gratia acceperunt salutem. *Et apostolatum.* Non solum per ipsum accepimus quę sunt gratiæ internæ sed etiam officiũ apostolatus. *ad obediendum.* pro, ad obedientiam, *fidei.* Fructus officii apostolici primus describitur propaganda obedientia fidei: hoc est ꝙ egentes obediant fidei. ad hoc enim missi sunt, & ad hoc stu- K duerunt apostoli, vt incererent obedientiam fidei, vt redderent homines obedientes fidei, vt in captiuitatem reducerẽt omnem intellectum in obsequium Christi. *In omnibus gentibus.* Extensio fructus explicatur nõ in vna regione, nõ in aphrica aut asia, sed in oĩbus gentibus. *Pronomine eius.* Finis tum officii apostolici tum fructus obedientię gentiũ describitur, nõ nomẽ ꝑpriũ, non fama aut gloria pauli & Apostolorum, sed notitia & gloria Christi. *In quibus estis & uos uocati Iesu christi.* Vocati nõ est participiũ sed nomen. nec significat nominati sed acciti seu accersiti. Et est sensus. inter quas gẽtes estis & vos accersiti ad cõsortium iesu christi. Forte genitiuꝰ iesu christi refertur ad obedientiam fidei. ita vt sit sensus. ad obedientiam fidei iesu christi in omnibus gentibus in quibus estis & vos vocati. ¶ *Omnibus qui sunt.* pro, existentibus, *Romæ.* Ecce ad quos scribit. Non dicit omnibus Romanis sed omnibus existentibus Romæ: ne-

sparsis

Sparſis per orbem Romanis,ſed eccleſiæ quę in loco vrbis Romę erat(ſiue ex Romanis ſiue
ex peregrinis cōſtāti)explicet ſe ſcribere.*Dilectus dei.*Duabus conditionibus diſcernit ad quos A
ſcribit ab aliis Romæ exiſtentibus.Altera eſt dilectio diuinę:qua.ſ.deus diligit eos,volēdo eis
tantum bonum quantum eſt æterna beatitudo.Et dilectis non eſt participicium ſed nomē.Al-
tera eſt.*Vocatis ſanctis.*Hoc eſt accitis ad ſanctitatem. Nomen ſiquidem eſt vocatis ſignificans
vt ſupra:vt intelligant quos deus diligit,vocare etiam ad ſanctitatem,non ad imūditiā mo-
rum,ſuperſtitionū errorē,& c.*Gratia uobis & pax.*Ecce ſalutatio cōtinens extrema dona primū,
ſed & vltimum.Gratia ratio eſt omnium donorum,beneficium eſt ſine meritis:pax autē fruc-
tus eſt omnium gratiarum.*A deo patre.*deeſt.noſtro,*& domino noſtro.*Superfluit noſtro.*Ieſu chriſto.*
Ne gratiam aut pacem ab homine imprecari videatur,adiungit à deo.Et ne difficile aliquid
a deo optinendum ſignificet,adiungit patre noſtro:vt paterno affectu audito in deo,facile eſ-
ſe beneficium exiſtimetur.Et vt omnia ſimul á deo & Ieſu Chriſto fieri ſignificet, addidit & B
domino Ieſu Chriſto.

P*Rimum quidem.*Poſt ſalutationem inchoat narrationem,ſed ântequam ad epiſtolæ ma-
teriam veniatur,pręmittit deſcriptionem ſuiipſius erga exiſtentes Romæ.in ſalutatiōe
ſiquidem deſcribendo perſonam ſalutantem,deſcripſerat ſeipſum,erga ōnes gentes:nunc au
tem conſequenter deſcribit ſeipſum ſpecialiter erga exiſtentes Romæ,ad quos ſcribit. Et pro
pterea dicit primum:hoc eſt antequam ad materiam Epiſtolæ perueniatur.*Gratias ago.*A quin-
que actionibus ſuis deſcribit ſeipſum erga illos.Prima eſt gratias agere deo.Et hęc reſpicit do
na diuina illis iam collata.*Deo meo.*Sic deſcribit ſeipſum erga exiſtentes Romę,vt ſimul ſeip-
ſum aperiat qualis eſt erga deum.Et hoc immiſcet ad vtilitatem eorum.Dicēdo enī deo meo,
ſignificat deum eſſe ſuum fide,ſpe,charitate.*Per Ieſum Chriſtum.*Quemadmodum Ieſus Chriſtus
mediator eſt dum conferuntur á deo dona hominibus,ita mediator eſt in gratiarum actio- C
ne.Vnde& eccleſia ſemper adiungit orationibus ſuis,per dominum noſtrum ieſum Chriſtū.
Merita ſiquidem Ieſu Chriſti recognoſcenda ſunt in gratiarum actione, que nobis obtinent
conferri diuina dona.*Pro omnibus uobis.*Hoc eſt loco veſtri,tanquam reputans dona vobis col-
lata tanquam propria.vel pro omnibus vobis dilectis dei& vocatis ſanctis, tanquam mate-
ria gratiarum actionis.*Quia fides ueſtra annunciatur in uniuerſo mundo.*Huic ſecundo ſenſui magis
quadrat hęc ratio.Ideo gratias ago deo pro vobis omnibus tanq̄ donis dei,quia fides veſtra ā
nunciatur in vniuerſo mundo,quia tanti doni odor ſpirat in vniuerſo mundo,vtilis eſt vni-
uerſo mundo:vtpote prouocans vndequaq; ad fidem.primo autem ſenſui magis quadrat lege
re ꝙ fides veſtra anunciatur in vniuerſo mundo.Explicat enim materiam gratiarum actio-
nis eſſe famam fidei eorum vtilem vniuerſo mundo.Roma enim tunc tēporis caput erat mū- D
di. Et propterea fama Chriſtianæ fidei Romę exiſtentis diuulgabatur ad vniuerſos,& vtilis
erat vniuerſis.¶*Teſtis enim mihi eſt deus.*Hac ſecunda deſcribit ſe actione:q̄ eſt ſemper in ſpetie ora
re pro aduentu ſuo ad eos.Et ad hoc(ſiue narratiue ſiue inuocatiue)affert deum teſtem:qui ſo
lus poteſt eſſe huius actionis teſtis.Et ſi verbū verbo redderetur.apparet ꝙ narratiue paulus hæc
dicit.Legendum ſiquidem eſſet teſtis enim meus eſt deus. Vbi narrat deum eſſe teſtem, non
inuocat:ac per hoc non iurat.*Cui ſeruio.*Dictio græca ſpecialem illam ſeruitutem ſignificat q;
ſoli deo exhibetur,quam Theologi latriam ſolent appelare:ſed nos in lingua Latina caremus
proprio vocabulo.et hic iterum paulus immiſcet qualis eſt ipſe apud deū.*In ſpiritu meo.*Ad dif
ferantiam ſeruientium deo exteriori tantum ſeruitute.*In euangelio filii eius.*ecce exterior actio in
qua ſeruit ex intimo corde:bona.ſ.annunciatio filii dei tanq̄ rei annunciatæ.*Quod ſine intermiſſi
one memoriam ueſtri facio in orationibus meis.* Aduerte quòd non dicit abſolute ſine intermiſſione,
ſed in orationibus meis:ad ſignificandum quòd quandocunque orabat,nunquam intermit-
tebat facere memoriam ſeu menſionem exiſtentium Romæ.*Obſecrans.*pro,rogans.ecce ſecun- E
da actio.*Siquo modo tendem aliquendo.*Inculcatio hæc aduerbiorum,continuatum affectum ſigni-
ficat.*Proſperunt iter habeam inuoluntate dei ueniendi ad uos.*Qualificat apoſtolus petitionem ſuam,im
plandam ſecundum voluntatem dei:quæ omnia diſponit ſuauiter.
¶*Deſidero enim uidere uos.*ecce tertia actio.*Vt aliquid impartiar gratiæ ſpiritualis.*pro,donum ſpiritu-
ale.et propterea Legendum eſt.vt aliquid impartiar vobis donum ſpirituale.Non enim vane
deſiderabat eos videre,ſed ad communicandum eis aliquod ſpirituale donum,ſcientiæ eorū
quæ ſpectant ad fidem & mores & c.*Ad confirmandos uos.* Gratiarum actio,recepta reſpicit bene
ficia:oratio autem & deſiderium videndi,reſpicit recipienda firmitatis beneficia.*Id autem eſt
ſimul conſolari in uobis per eam que inuicem eſt fidem ueſtram atque meam.* Parcit paulus futuro fructui:
ne offendātur exiſtentes Romę à quaſi preſumente & arrogante ſibi officium firmandi illos.

F Ne inquam in principio epistolæ offendiculum hoc incurrerent, quum dixisset ad confirmā
dum vos, tanquam moderando subiungit propriam consolationem in eis per mutuam fidē.
Nec propterea minuit quam dixerat firmitatem: quoniam ipsa confirmatio eorum, futura e-
rat materia consolationis pauli. Et quoniam consolari in passiua sumitur significatione qua
caret, legendum esset accipere consolationem. ¶ *Nolo autem uos ignorare fratres: quod sepe proposui ue-*
nire ad uos, & prohibitus sum usque ad huc. Quartam actionem apponit, scilicet quod proposuit ire ad
eos. *Vt aliquem fructum habeant in uobis sicut & in cæteris gentibus* Ista particula quo ad sensum iungē-
da est cum illa, sæpe proposui venire ad vos. Declarat enim quorsum: vt scilicet aliquem fructū
habeam in vobis sicut in cæteris gentibus. Inter has enim interposita est illa particula. Et ꝓ-
hibitus sum vsque adhuc. Prohibitum autem intellige occupationibus aliis apostolicis. *Græcis*
ac Barbaris, sapientibus & incipientibus debitor sum. Explicat impedimenta prohibentia ex eo ꝙ debi
G tor est ex iniuncto sibi officio apostolatus, omnibus. Describit autem omnes penes duas dif-
ferentias. Altera est linguæ, dicendo Græcis ac Barbaris. Lingua siquidem Græca tunc tempo
ris erat velut lingua cōmmunis omnibus. Et propterea barbaros qui non intelliguntur distī
guit contra Græcos: vt hinc comprehendat omnes nationes tam communicantium in lingua
q̄ non cōmunicantium. Altera est penes mentem, dicendo sapientibus & insipientibus: ho cest
doctis & indoctis. Siue intelligas de doctrina philosophica, morali & huiusmodi, siue de doc-
trina verę sapientię secundum deum. vtrisque enim debitor erat apostolus. ¶ *Ita quod in me.*
Subintellige est. Infert siquidem apostolus ex supradictis (ꝙ sine intermissione orat, ꝙ deside-
rat videre, ꝙ sępe proposuit & impeditus est vsque adhuc) infert inq̄ quintā actionē suā erga ex
istentes Romæ, quod quantum in me est, quantum est ex parte mei. *Promptum est & uobis qui Ro-*
mæ estis euangelisare. Putant multi substantiue accipiendum esse prōptū, pro prōptitudine. Ita vt
H sit sensus. quantū in me est, prōptitudo adest. Sed parui refert adiectiue vel substātiue legere.
Sensus enim est ꝙ quantum in me est, paratus sum & vobis qui Romæ estis euangelizare. Ita
ꝙ hæc quinta actio dispositio est ad agēdū potius q̄ actio. *Nō enī erubesco euāgeliū.* Deest. Christi.
Reddit rationem suæ promptitudinis, excludendo internum impedimētum. Potuisset forte
quispiam computare inter impedimenta internas passiones, quæ maxime tollunt prōptitu-
dinē. Et quia euāgelium Christi est euangelium crucifixi (qui Iudæis est scandalum, gētibus
autem stultitia) ideo passio erubescentiæ precipuum tenet locum ad impediendam prumpti
tudinem euāgelizandi Christum. prædicare enī ea quæ existimantur stulta & ignominiosa,
annexū habet timorem vituperationis passiuæ, qui erubescentia dicitur. Et propterea paulus
profidens se prumptum ad euāgelizandum etiam Romæ christum exclusum á se impedimē-
I tūm erubescentiæ profitetur: vt solus externis impedimentis prohibitus intelligatur.

V *Irtus enim dei est.* Hic proprie incipit epistola quantum ad materiam propriam. vnde
& in his verbis vniuersam epistolæ materiam cōprehendendo proponit. Sed auer-
te prius viam qua ingreditur paulus materiam epistolæ: artificiosa siquidē est. incœ
pit à principio describendo salutantis personā se apostolum vocatum & segregatum ad euan-
gelium christi: deinde describendo seipsum in specie erga existentes Romæ, desiderium, ora-
tionem, propositum atq; prumptitudinem demum ad euangelium christi declarauit. vt hinc
ingrederetur ad euāgelium materiam huius epistolæ: hoc est ad rem euangelizatam, ad rem
annunciatam euangelio, quæ est materia huius epistolæ, Vnde & continuo apponit coniun-
ctionem enim, ad significandum ꝙ res annunciata euāgelio excludit omnem erubescētiam.
Quū dicitur itaq; virtus est enim & subauditur ꝓculdubio euangeliū (nā & sensus, euangeliū
enim est virtus) intellige euangelium secundum rem euangelizatam, secundum rem annun-
K ciatam euangelio. Et sumitur virtus pro potestate seu potentia, vt apponitur imbecillitati seu
impotentię: & non vt virtus distinguitur contra vitium. Nec dicit potens est enim, sed potē-
tia est enim vt intelligamus rem annunciatam euangelio, non solum esse potentem sed esse ip
sam potentiam, non hominis, nō cælorum aut angelorum sed dei. *In salutem.* Ecce ad quid est
euangelica potentia. s. ad salutē. Vere ad hoc venit filius in mundum vt saluet mundū, vere
potentia euangelica ad salutē tendit nō ad perditionē. quicunque enī perduntur, ex seipsis ꝑ
dūtur, q̄ autē saluātur, ex sola hac potētia saluātur. *omni credēti.* absq; exceptione aliqua (cōditio
nis, sexus, qualitatis & c.) dicitur ōni credēti ~~sola fides exigitur ad salutē~~ *iudæo.* deest cōiūctio q;
primū & greco. executio saluationis describitur ordine quodā: ꝙ scilicet īchoauit in natione iude
orū. et hoc patuit ad sensū. nā ies⁹ christ⁹ ꝑsonaliter ꝑ̄dicauit iudæis: & apostoli primū ꝑ̄dica
uerūt iudæis. ꝓpter ꝙ primi credētes fuerūt iudęi: ipsi. s. apostoli, & innumera alia multitudo.

Et quia Iudæorum fidem secuti sunt immediate Græci, ideo dicit Iudæoque primũ & Græco.
Itaq; duplex ordo executionis significatur. Alter inter iudæos Græcosq; ex vna, & reliquas na- A
tiones ex altea parte. Alter inter iudæum & Græcum, inter se. Et hic quidem ordo significa-
tur ex ipso ordine nominandi Iudæum ac Græcum: ille vero tum ex illo aduerbio primũ. Nõ
enim dicit Iudæo primum & deinde Græco, quod significaret ordinem inter iudæum & Græ-
cum tantummõ. sed dicit Iudæoque primum & Græco, clare cõprehendendo sub primũ vtrũ
q;. tum ex geminata cõiũctiõe, dicẽdo iudæoque primum & Græco, hoc est primũ tũ iudæo
tum Græco. Quum enim dixisset in salutem õni credenti, subiungit executionis ordinẽ esse i
choando & à Iudæo & à Græco ad reliquos ões. Iudæo quidem vtpote fide Abrahæ & pphæ-
tarum pollente: Græco autem vtpote sapientiam querente. Et secundum rei gestæ ordinẽ pri
ma natio credens post iudæos fuit natio Græcorum. In qua primũ cognominati sunt Christi
ani quod Græcum cõst at esse nomẽ. Et licet iste fuerit executionis ordo, literalis tamẽ sensus B
appellatione Græci intendit gentilem, à Græco nominatum propter dictam rationẽ: quia. s.
gentium salus à Græca incœpit natione. Et significatur ad literam ordo executionis inter Iu-
dæum & Græcum hoc est gẽtilẽ: quia idem paulus proponit quod postea tractat. Nõ constat
autẽ in tota hac epistola aliquam specialem de Græcis mentionẽ fieri: nisi quum paulo ante
dictum est Græcis ac Barbaris, sed fit specialis tractatus inferius de primatu salutis Iudæorum
respectu gentium, tum tẽpore tũ dignitate: vt patet á cap. ix. vsq; ad. xi. Est itaque literalis sen
sus. Iudæoque primum, tẽpore & dignitate: & deinde Græco, id est gẽtili. Itaq; gemina cõiũctio,
pariter sine merito electas ãbas nationes, primum vero ordinẽ executionis & dignitatis hic
habitũ significat. *Iustitia enim dei.* Nõ dicit iustitia sed iustitia dei: ad differẽtiã tũ iustitię huma-
næ, tũ iustitię legis, circũcisionis & cuiuscunque alterius. Et est sensus. Iustitia dei, hoc est iusti-
tia qua hõ iustus est apud deum. Iustus dico nõ secũdũ quid, sed simpliciter & absolute. Iustus. C
rursus nõ á iustitia q̃ est virtus ad alterũ: sed a iustitia vt est recta dispositio totiꝰ animi. secũdũ
q̃ frequẽti vsu in sacris literis iustus distinguitur ab iiusto: hoc est bonꝰ secũdũ deũ, ad differẽ-
tiã existẽtis in pctõ mortali. Hęc iustitia dei (vt inferius declarabitur) appellatur alias iustitia
fidei. *In eo reuelatur.* in eo s. euãgelio. Probat eniq; euãgeliũ scd̃m rẽ ãnũciatã est põtas salutaris
omni credendi: quia in euangilio reuelatur iustitia dei, qua homines iusti sunt apud deum, qua
homines saluatur. *Ex fide in fidem.* Potest hoc referri tam ad verbum: reuelatur (& est sensus. Re
uelatur ex fide in fidem, ex fide patrũ veteris testamenti in fidem hominum noui testamẽti)
q̃ ad nomẽ iustitia. Et est sensus q; dei iustitia ex fide in fidẽ, hoc est ex fide veteris testamẽti in
fidem noui testamenti reuelatur in euangelio. Et vtrunq; est verum. Euãgeliũ nãq; christi ex
fide patrum proficiscitur, fidemq; patrum firmat, manifestatq; iustitiam patrum esse iustitiã D
eiusdem fidei. Neq; enim dicitur ex fide in fidem ad significandum diuersas fides, sed ad si-
gnificandum successionem credentiũ secundum eandẽ fidem. Nec vacat misterio reuelatio ex
fide in fidem, seu reuelatio iustitiæ ex fide in fidem. Explicatur enim per hoc quód euangeliũ
quod erat ocultum in fide patrum, detegit & in manifesto ponit in fide filiorum. Quod ipse
paulus efficit in hac epistola, quod IESVS in euangelio manifestat. *Sicut scriptum est.* apud ab
bacuc. ii. iustus autẽ ex fide viuit. pro, viuet. Tres res in hac authoritate scripturæ ordinãtur. s.
vita, iustitia & fides, ita q; cõstruitur. vita ex iustitia quæ est ex fide. Et cõplectitur quodãmo-
do omnia quæ proposuerat. Et pũctanda esset litera sic. *Iustus autẽ ex fide* (itaq; determinetur nõ
vndecunq; iustus sed iustus ex fide) est ille qui *uiuet.* vita proculdubio salutis æternæ. et excludi
tur per hoc á vera vita, tum nõ solum quicunque in iustus, sed etiam quicunq; quomodolibet
iustus non ex fide, tum habens fidem, non tamen ex fide iustus: qualis est habens fidem mor-
tuam, fidem in formem. *Reuelatur enim ira dei.* pro posita materia epistolæ, incipit per partes sin
gulas tractare. et primo quidem tractat illam particulam, reuelatur enim in eo iustitia dei, vs E
q; ad. v. cap. ibi, iustificati igitur ex fide. Vbi pro aliquali notitia progressus epistolaris, scito
intentionem apostoli esse tractare de euãgelica gratia seu potentia. et inde deprimere tũ eth
nicos tũ iudæos: monstrando eos esse pares relatos ad rem euangelicam, prærogatiuis tamen
multis penes modum præferendo iudeos. Vnde à principio vsq; ad finem prærogatiuas ali-
quas interserit iudæorum. ad prosequendum autem hanc suam intentionem proposuit quod
euãgeliũ est potentia dei in salutem omni credenti & c. intendens quasi pro themate hec pro
ponere postea sigilatim proposita enucleare. incipiens itaq; ab illa particula reuelatur enim
in eo iustitia dei declarat primo ipsam reuelationem ex reuelatione punitionis cõtrarii. con
trariatur siquidem manifeste in iustitia iustitiæ dei. et ideo á reuelatione punitionis iiustitiæ

F tam in gentibus q̃ in Iudæis incipit simili stylo,scilicet ꝓponẽdo,priusvelut summariũ quod-
dam huiusmodi punitionis,& deinde per partes exequendo.Summariũ siquidẽ est,reuelari
iram dei super impietatẽ & iniustitiam hominum quiveritatem in iniustitia detinent.Et ap
pellatur ira dei iustitia vindicatiua,metaphorice nominata ira.*De cælo.*Potest referri vel ad
vindictam:vt significeturvindicta de cælo,ad differentiam vindictarum quas fecit deus per
homines.Ira siquidem dei de cælovindicta est æternæ dãnationis.Vel potest referri adverbũ
reuelatur.vt quod prius dixerat,reuelatur in eo(.s.euangelio)mõ explicet reuelationem euã-
gelicam esse à deo.*Super omnem impietatem & iniustitiam*,Impietas species est iniustitiæ.á specie ascẽ
dit ad genus.Nominanda autem fuit hæc species propter magnitudinẽ criminis.Impietas
enim cõtraria est pietati:quæ parentibus,patriæ,eorumq; beneuolis cultũ officiũq; exhibet.
*Hominum eorum qui ueritatem dei.*Superfluit dei.*In iniustitia detinent.*Causam impietatis & iniustitiæ
talium hominum tangit esse detinere veritatem in iniustitia,ita quod ex hoc ꝙ detinẽtveri-
G tatem in iniustitia,efficiuntur iniusti & impii.Detinere autemveritatẽ in iniustitia,est occlu
dereveritatem notam in intellectuvelut series iniustitiæ involuntate:ita quod intellectũverũ
claudunt iniquavoluntate.Detinent inquam ne exeat ad affectus & opera conformiaveritati
note.Hoc enim proprie est detinereveritatem in iniustitia,hoc iniuriari veritati notæ.Et hic
patet quod non de quacunqueveritate est sermo,sed de veritate diuinorum:cui maxima irro
gatur iniuria,eo ipsoꝙiniuste detinetur ne cognoscatur ab aliis,nevéneretur affectibusverbis
& operibus.*Quia quod notum est dei.*Intendens probare veritatis detentionem,inchoata appro-
batione ꝙveritas diuinorum est illis nota.Detineri siquidem non potest quod non habetur.
inchoat autem á notitia cõmuni fidelibus & infidelibus:quoniam inchoat executionem ab
iniustitia.Ethnicorum seuGentilium.Et dicit quod notum est dei,ad differentiam earum cõ
ditionum dei quæ ignotæ sunt:vtputa ꝙest trinus & vnus,& alia quorum intellectus huma-
H nus nõ est aliquo mõ capax.Vt intelligamus per notũ dei significari id quod naturali lumi-
nehumani intellectus cognoscitur de deo:puta ꝙestvnus,princeps oĩum,actus purus,ętern⁹
& cętera huiusmodi,*Manifestum est in illis.*Hoc est in intimis ipsorum.Et bene nota dici mani-
festum est,cõtra eos qui nulla putãt ratiõe demõstrata esse ea q̃ sunt de deo,ꝙnõ solũ cõtradi-
cunt philosophiæ sed apostolico textui.Nam si manifestum est,demonstratum esse oportet.
*Deus enim illis manifestauit.*Non dicit reuelauit,ne lumen gratiæ ĩmisceat:sed dicit manifastauit,
vt diuinum concursum mediente lumine naturali(quod dei donum est)significet.inuisibilia
enimipsi⁹.)Subiungit modum quo deus illis manifestauit.Et est modus naturalis intelligẽtię
ex effectu.*Inuisibilia.*hoc est inuisibiles conditiones,*ipsius dei.*Et dicit inuisibilia pluraliter quæ
prius dixerat ꝙ notum est dei,& nunq̃ dixit deus:quia quemadmodum ex eo ꝙ res illa sim-
plissima ꝙ deus est,nõ nota est nobis sub sua illa vnica & simplicissima ratione sed multiplica
J tis cõditionibus(puta ꝙ est actus purus,ꝙ est immutabilis,ꝙ est æternus & similia)dicit plu
raliter inuisibilia dei,ita ex eo ꝙ collecta vniversa notitia quem de deo habemus nõ cognosci
mus deũ,hoc est illã rẽ simplicissimã vt in se est,sed tanq̃ habentem aliq̃d ꝙ de illo cognosci-
mus,dixit ꝙ notum est dei.Humanus siquidẽ ĩtellectus rem simplicissimã natus est cognosce
re distinctis rationibus & ꝑ modũ rerũ cõpositarũ.*A creatura mũdi.*ecce declarat respectu cuius
dixit inuisibilia.Nulla enim diuina conditio est inuisibilis omnino:quoniam omnes sunt vi
sibiles deo.sed conditiones dei sunt inuisibiles creature mundi,non alicui sed cuilibet.
Nullus enim intellectus creatus tantæ est falcultatis naturalis vt possit videre deũ.Et ꝓpter-
ea cõditiones dei dicuntur inuisibiles à creature mundi.¶Potest autem hic textus aliter pun
ctari:vt hoc ꝙ dicitur á creatura mundi,nõ referatur ad inuisibilia dei,sed referatur ad ver
bum conspiciuntur.vt sit sensus,cõspiciuntur à creatura mundi.Et sic creatura mundi intelli
K gitur limitari per id quod subiungitur.s.intellecta.Est enĩ sensus.per ea quæ facta sunt intelle
cta á creatura mundi:vt nõ oporteat vagari per omnẽ mundi creaturã,sed eã tantũ cuius est
intelligere.Et cõprehẽdit nõ solos homines,sed oẽs creaturas habẽtes intellectum.De oĩbus
siquidẽ verũ est ꝙ hic dicitur.Et sic restat infinite dictũ inuisibilia dei:quia in rei veritate sunt
in seipsis inuisibilia naturali facultate cuiuscunq; intellectus creati.Scito tamẽ cũ his ꝙ dictio
Græca anceps & ad creaturã vel creationem.Et propterea aliqui interp̃tes legunt à creatione
mundi.Magis tamẽ quadrare videtur legere à creatura mundi:ex eo ꝙ subditur.*Per ea quæ facta
sunt*.In quibus conprehenditur creatio mundi.Ecce modus quo diuina cõspici ab aliis possunt
s.per ea quę facta sunt.Aperte per hoc dicens ꝙ inuisibilia dei,quæ in seipsis videri non pos-
sunt,ab aliis possunt cõspici per ea q̃ facta sunt q; sũt effecta à deo:vt causa cõspicitur ꝑ effect⁹
proprios.

proprios. *Intellecta* Dictio Græca præsentis tẽporis est, non præteriti: sed nos caremus participio passiuo pręsentis tẽporis. Declarat modum quo per ea quę facta sunt conspiciuntur diuina. Modꝰ est ꝑ ea quæ facta sunt intellecta in p̄sẽti, nõ sẽsata nõ imaginata, nõ sufficientẽꝰ cognita sed penetrata intellectu. Et est simile quam quis videtur per reducens in speculum quod videtur. Deus enim relucet in effectis ab eo velut in speculis. Et quemadmodum requiritur ad videndum reducens in speculo, intuitus speculi: ita ad cõspiciendum deũ ꝑ ea q̃ facta sunt, requiritur intellectio factorũ à deo. Et proprie loquitur vtendo prępositione ꝑ, dicẽdo ꝑ ea q̃ facta sunt intellecta: quoniam ꝓprie loquendo deus nõ cõspicitur in creaturis factis queadmodum res cõspicitur in speculo: sed per ipsa effecta quũ intelliguntur, ascẽdimus ad cõspiciẽdũ cõditiões ipsiꝰ deiꝰ puta ꝙ est ęternꝰ ꝙ est actꝰ purꝰ & c. Vnde magis simile exẽplũ est, quũ ex diligẽtiꝰ perspectis artificiatis cõspicimus artẽ quia effecta sunt & qui perspicatius artificiata percipit, melius & plus artis quæ effecit cõspicit. *Conspiciuntur.* Quæ prius dixit inuisibilia modo dicit cõspici per ea quæ facta sunt intellecta, vt intelligamus hinc duos modos manifeste cognoscendi. Alterum per modum visionis seu intuitus rei in seipsa. Et penes hunc dixit inuisibilia. Alterum per modum clare quidem sed tamen in alio videndi sicut videmus res in speculo, sicut conspicimus artem videndo effecta ab arte. Et penes hunc modum dicit conspiciuntur. ¶ Si q̃ris quomõ angeli & reliq̃ superiores nobis intelligẽtiæ cõspiciunt deum ꝑ ea quæ facta sunt intellecta. In promptu est responsio. ꝙ intuendo seipsas factas à deo intelligentię conspiciunt deum loquendo de naturali cognitione de qua est sermo. *Sempiterna quoque.* ꝑ. quę, *eius uirtus & diuinitas.* Non suffecit paulo dixisse in genere ꝙ inuisibilia dei conspecta sunt, sed explicauit in specie tria, scilicet sempiternitatem, potentiam, & diuinitatẽ. Et denominauit tam potentiam quàm diuinitatem sempiternam, ad differentiam nouorum deorum aut cuiuscunque nouæ potentiæ. q̃uis formalius adiectiuũ sempiterna intelligatur determinare solam potentiam vt explicentur tria de deo nota. Primum in genere, inuisibilia dei, scilicet ꝙ est incorporeus, imaterialis, vnus, viuens, intelligens, beatus in seipso. Deinde in specie potẽtia eiꝰ sempiterna quatenus potestas: vtpote & nũq̃. q̃ exhauritur faciẽdo. & q̃ potest sempiternũ facere effectum, Et demum essentia eius, dicẽdo & diuinitas. Quã ideo vltimo supputat, quia ex aliis cõditionibus & potentia sempiterna nobis nota est. Manifeste quidem quantũ ad hoc ꝙ est, & quantũ ad multas cõditiones negatiuas & positiuas. Ex quibus tamẽ omnibus simul iũctis nescitur quid est proprie loquendo. Nec mirũ: quia soli deo naturale est nosse q. est deus, Quoniã ipsi soli naturale est videre deũ in seipso: angelis enim & nobis nõ nisi ꝑ effecta cõspicere deũ datũ est naturali facultate. Et distinxit inter potẽtiã dei & diuinitatẽ: nõ ꝙ duæ res sint dei potẽtia & dei diuinitas, sed ꝓpter superius dictã rationẽ quia. s. multiplicatis rationibꝰ res illa vna atq; simplicissima q̃ est deus & eius q̃cũq; cõditio (potẽtia sapiẽtia, & c.) innotescit nobis. Est itaq; cõspecta diuinitas dei quia cõspectũ est ꝙ est actus purus ab omni potẽtialitate, à qua nullũ aliud ẽs exẽptum est: ꝙ est ipsum esse nulla participatione essendi sed per essentiã, in seipso subsistẽs, à quo pẽdet vniuersitas entiũ, *ita*. ꝑ, in hoc, *ut sint in excusabiles.* Et est sensus vt sint in excusabiles in hoc, inferius subiũcto. *Quia*. ꝑ, ꝙ, *quũ cognouissent deũ nõ sicut deũ glorificauerũt.* Ecce in quo creduntur inexcusabiles, ecce quomõ veritatem in iniustitia detinent habendo in intellectu notitiam, & nõ glorificãdo ipsum vt deum. Et spectat hęc negatio glorificationis, tũ ad verba laudis, tũ ad facta sacrificiorũ & cultus. *Aut gratias egerũt.* Altera negatio gratiarũ actionis. cognoscẽtes siquidẽ de deo summã excellentiã, tenebãtur glorificare: & cognoscẽtes illius liberalissimã beneficẽtiã in oẽs, tenebantur gratias agere. *Sed euanuerunt.* pro, sed vani facti sunt. Non solum peccauerũt omissione, sed etiã operę internæ intentionis & affectus. Factum enĩ esse vanum, est reditũ esse studiorum eorũ q̃ vana sunt, eorũ q̃ friuola sunt: qualia sunt fama, honor & gloria humana, cum reliquis transitoriis. Significatur enĩ per hoc peccatum philosophorũ quo affecti fuerũt ad humanã gloriã & similia friuola. *In cogitationibus suis.* Materia affectus ad vana, ratiosinationis acutæq; mentis cogitationes dicũtur. Acsi apertiꝰ dixisset ꝙ acumẽ igenii eorũ quo ascẽderũt ad notitiã dei, fuit illis materia delectationis in gloria humana qua facti sunt vani: & vnde deũ glorificare debebãt & gratias agere, inde in ꝓpriã vanitatẽ ruerunt. *Et obscuratũ est incipiens cor eorũ.* Ex culpa tũ omissæ glorificationis dei & gratiarum actionis, tum admissi adfectus ad ꝓpriã gloriã subsecuta describitur pœna obtenebrationis cordis. Et appellat cor eorũ icipiẽs ratione culpæ vtriusq;. itaq; sensus est. Et cor eorũ in sipiens. i. intimũ eorũ incipiẽs, nõ glorificãdo nec gratias agẽdo, & affectũ ad vana isipiẽtia enim cõtraria est sapiẽtię, q̃ recte iudicat secundum vltimum finẽ, secundũ supmã causam quæ

A B C D E

F sam quæ deus)obtenebratum est,pœnam incurrit obtenebrationis,priuationis luminis quo resipisceret à culpa sua. Et dixit hoc ad tollendam admirationem hominum circa hmôi iniquam detentionéveritatis apud philosophos. Tollitur siquidé admiratio ex hoc φ iusto dei iuditio obtenebratum est intimum eorum postq̃ affecti ad propriam gloriã,deo negauerũt glorificationem & gratiarum actiones. *Dicentes enim se esse sapientes.* Superfluunt duæ particulæ: enim & se. Verum pronomen se coactus est addere interpres ad exprimendum sensum. Nec est sermo de quocunque dicere:sed de dicere profitendo. Declarat siquidé paulus quod dixerat,vani facti sunt in cogitationibus suis:dicendo profitentes se esse sapientes. vt intelligamus cogitationes eorum esse cogitationes sapientiæ quã profitebantur. *Stulti facti sunt.* Hoc est incurrerunt contrarium sapientiæ veræ:vtpote disponentes contraria iis quæ disponéda erãt à vera sapientia. vnde & hæc contraria subiungit. Et *mutauerunt gloriam incorruptibilis dei.* Ecce actiones stultitiæ. Et est sensus. Mutauerunt gloriam debitam incorruptibili deo. *In similitudinem.*
G pro,in similitudine. Non enim significatur terminus ad quem mutationis,non est sensus φ mutauerint gloriam debitam deo in similitudinem &c. tanq̃ in terminũ in qué mutata sit gloria dei. Sed mutatio gloriæ debitę deo,absque termino ad qué significatur in textu:& similitudo describitur concurrens tanq̃ occasio mutationis,tanq̃ res in qua occasioné sortita est mutatio gloriæ deo debitę. Est enim planus literę sensus φ colendo simulacra siue hominum siue animaliũ mutauerunt gloriã debitã deo. Et vere sic fuit. q̃uis enim philosophi nõ figurarint deum nec dei gloriã simulacris hominum & animaliũ,quia tamen hæc simulacra coléda fecerunt aut coluerunt,mutauerunt gloriam deo debitam. Mutauerunt auté tum subtrahendo:quoniam hinc subtracta est gloria deo debita genere humano. tum impendédo alteri gloriam deo debitam. Gloria enim sacrificiorum soli deo debetur. *Imaginis.* Ad explicandũ de qua similitudine est sermo. adiũgit imaginis:vt intelligamus quod de similitudine per
H modum imaginis est sermo. *Corruptibilis hominis, & uolucrum & quadrupedum & serpentium.* Omnia genera animalium complectitur hac triplici differentia instrumentorum ad motum progressiuum. ¶ *Propter quod tradidit illos deus.* Pœnam tanti sceleris commissi contra gloriam dei subiungit. Quum autem audis deum tradidisse illos in subiuncta,intellige quôd tradidit subtrahendo gratiam retractiuam à subiunctis desideriis & factis. *In desideria.* pro,in concupiscentiis, *cordis.* pro,cordium, *eorum in immunditiam.* Ecce pœna congrua. Ipsi siquidem eleuati fuerant in notitiam dei,& noluerunt consequenter se disponere secundum illam notitiam:& propterea meruerunt subiici parti sensitiuæ. cõgruum siquidem est vt qui noluerũt vti celsitudine intellectus,subiiciantur vilitati & ignominiæ sensuum. Nec sunt derelicti in cõcupiscentiis propriorum cordium:sed(quod peius est)in illis concupiscentiis propiorum cordiũ quæ tendunt ad immunditiã:quæ sunt vilissimæ. Et merito:vt qui desideria mũda ex di
I uina notitia prodeuntia refutarunt,in concupiscentias immudas tradentur vt subditi illis. ¶ Vbi nota ratione significate rei scriptũ esse,tradidit illos in concupiscentiis:vt ex hoc ipso intelligeretur deum tradere derelinquendo illos in propriis concupiscentiis. Et significanter dicitur cordium:quoniam praui hominis non vnum est cor,sed contrarii sunt appetitus. *Vt contumeliis.* pro,ignominia, *afficiant corpora sua in seipsis.* Explicat in actibus exterioribus quod dixerat,in immunditiam:declarando se loqui de immunditia venerea, non quacunque sed ignominiosa,hoc est contra naturam: vt magis explicabit.
Describit auté eã ab ignominia,quia vere ignominiosa est:vt oés nationes testãtur. Et apponitur vt cõgrua pœna subtractæ gloriæ deo:vt ꝑ subtracta gloria Deo,in currant ignominiã propriorũ corporum. Et dicit in se ipsis,ad differentiam huiusmodi ignominiæ quæ infertur quandoque in hostes ad fœdendum eos. Significat enim quôd incurrerunt hãc pœnam vt amicorum,vt consiuium,vt suorum corpora fœderarent tali ignominia.
K ¶ *Quia commutauerunt.* pro,qui transmutauerunt, *ueritatem dei.* Accumulat crimen crimini antequam explicet in spetie pœnam quam descripsit in genere. Dixerat quôd mutauerunt gloriam Dei: adiungit modo aliud crimen quôd mutauerunt veritatem dei hoc est veritatem notam eis de Deo. Veritatem siquidem dei in seipsa mutare non potuerunt:sed veritatem dei sibi notam mutauerunt. *In mendatium.* pro,in mendatio. Similis est enim constructio similisque sensus superiori particule quum dictum est mutauerunt gloriam dei in similitudine imaginis. Non enim significatur terminus ad quem mutationis non dicitur quôd mutauerint veritatem in mendatium,sed dicitur quod in médatio,hoc est quod vtédo médaciis mutauerunt veritatem dei. Vtendo siquidem falsis doctrinis,mutauerunt veritaté notam de-

Deo mutauerunt

deo mutauerunt autē tum adimēdo ea quæ intellectus diuini aut potentiæ sunt. nam ex mē daciis philosophorum subsecutum est ꝙ quæ vere nota erant de deo, aut in dubiū versa sunt, aut ignota aliis remanserunt, tū fingendo ea que propria sunt deo, cōuenire aliis. in his enim mendaciis veritas diuinorum prius nota, mutata est aut in ambiguū aut in negationē apud hoīes. *Et coluerunt & seruierunt.* Hic insinuatur mendaciū fuisse in hoc ꝙ finxerunt numē quoddam in partibus mundi, siue corporeis siue incorporeis. Et dico finxerunt, quia clare dicitur in mendacio non in falsitate, vt intelligamus non solum falso sed mendaciter hoc est ex industria falsum dixisse: dicēdo creaturas habere aliquid diuinitatis seu esse deos, deberiq; illis cultum. Et duos actus explicat. alterū venerātiōis, alterum seruitutis. Et est sermo de seruitute latrię: hoc est soli deo debita. & similiter est sermo de veneratione diuina. *Creaturæ.* ecce aliud crimen. Prius descripserat crimen colentium imagines hominum: volatilium, quadrupedum & hmōi: modo describit crimen colentium creaturas: puta solem, lunam, elementa, dæmones & hmōi. Vtraque enim idolatria orta videtur à philosophis. prima quidem à formantibus imagines signorum cœlestium: puta arietis, cancri, libræ &c, altera autem à dicentibus deberi cultum partibus mundi beneficiis seu animatis anima mundi. *Potius q̄ creatori.* pro, pręter eum qui condidit. hoc est prætermisso deo qui condidit creaturas huiusmodi enim prætermissio complet rōnem iexcusabilis criminis. Tolerabile siquidem fuisset venerari creaturas, sub creatore tamen: sed venerari ea. prætermisso creatore, omnino inexcusabile est. ¶ Aduerte ꝙ iuxta duas omissiones (scilicet nō glorificauerunt nec gratias egerunt) subiunxit deo opera, scilicet mutauerunt gloriā in similitudine imaginis, & mutauerunt veritatem in mēdacio seruiendo creaturæ ꝑtermisso creatore. hoc enim directe opponitur gratiarū actioni deo debitæ. sicut illud gloriæ deo debitę. *Qui est benedictus* benedictione laudis. *In secula amen.* hoc est vere. *Propterea tradidit illos deus.* incipit explicare in specie pœnas. *In passiones.* pro, in affectus, *ignominiæ.* Affectus actuum ignominiosorum, appellat affectus ignominiæ. *Nam fœminæ eorum immutauerunt naturalem usum in eum usum qui est contra naturam.* intellige sexus, *Similiter autem & masculi relicto naturali usu fœminæ, exarserunt in desiderijs suis.* pro, in concupiscentia sua, *inuicem: masculi in masculos turpitudinem operantes, & mercedem, quam oportuit, erroris sui in seipsis recipientes.* Sicut merces merito respondet in bonis, ita transfertur etiā à mala: & pœna quam meruit error, dicitur merces erroris. ita ꝙ pro eo ꝙ errauerunt subtrahendo debitam deo gloriam, puniti sunt huiusmodi ignominiis.

Et sicut non probauerunt deum habere in notitia. hoc est & sicut non laudauerunt factis deum illis notum, non laudauerunt factis tantum beneficium quod haberent in sua notitia deum. quod est eos non egisse gratias deo, quod est eos neglexisse tantum beneficiū. *Tradidit illos deus in reprobum sensum.* pro, in reprobam mentem. Declarat congruitatem pœnę subiunctę: ex hoc quod quemadmodum ipsi habentes notitiam dei non vsi sunt illa, probando factis illam, ita Deus tradidit illos in mentem reprobam: hoc est reprobatione dignam, hoc est eligentem reproba. Congruum enim est vt sicut ipsi reprobarunt deum notum, ita incurrant mentem reprobā, *Vt faciant ea quæ non conueniunt.* Declaratur in exterioribus actibus reproba mens.

¶ *Repletos omni iniquitate.* pro, iniustitia. Reliquit interpres hos accusatiuos construendos post pronomen illos. *Malitia fornicatione.* Transpositio est nominum nam in textu prius nominatur fornicatio & deinde malitia. *Auaritia.* Non proprie sumitur vt opponitur liberalitati sed vt est pars iniustitiæ qua homo plus sibi vsurpat quam iure conueniat.

¶ *Nequitia.* pro, vitio. seu vitiositate. *Plenos inuidia, homicidiis,* pro, cæde, *contentione, dolo, malignitate.* pro, malo more, *susurrones, detractores, deo odibiles.* pro, dei osores, *contumeliosos.* seu potius iniuriosos.

¶ *Superbos, elatos.* seu potius gloriosos. *Inuentores malorum, parentibus non obedientes, insipientes, incompositos, sine affectione.* pro, sine dilectionis affectu, *absque fœdere.* pro, fœdifragos, *sine misericordia. Qui quum iustitiam dei cognouissent.* pro, qui iustitiam dei cognoscentes, *non intellexerunt quoniam qui talia agunt, digni sunt morte, non solum qui ea faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus.*

Corrupta est litera, nec habetur sensus significatus in textu ab apostolo. Debet legi sic. Qui iustitiam dei cognoscentes quod qui talia agunt digni sunt morte, non solum ea faciunt sed etiam consentiunt facientibus. Vbi patet planum sensum literæ esse quod isti supradicti cognoscentes dei iustitiam (hanc scilicet qui talia supradicta agunt digni sunt morte) nihilominus non solum ipsi hæc morte digna faciunt, sed etiam consentiunt aliis eadem morte digna facientibus. Vbi ex duplici capite crimen horum philosophorum exaggeratur. Primo ex hoc ꝙ cognouerunt secundum diuinam iustitiam agentes talia esse dignos morte. Se-

F cundo ex hoc quod nō ſolum adducti ſunt vt ipſi facerent hæc mala,ſed vſqueadeo exorbita-
runt vt conſentirent quod alii facerent ſimilia.minus enim malum fuiſſet ſi ipſi mala hæc
perpetraſſent,& tamen reprehendiſſent alios hæc facientes.Dum enim nō ſolum ipſi faciūt
ſed aliis conſentiunt,efficiuntur tanq̄ docentes quod hæc ſint licita.& ſic trahunt ſecum ge-
nus humanum in huiuſmodi vitia quaſi licita.

CAPVT II.

P*Ropter quod inexcuſabilis es homo omnis qui iudicas.* Ex hoc ꝙ profitentes ſe eſſe ſa-
pientesnon ſolum faciunt ſed etiam conſentiunt aliisvt faciant digna mor
te.vniuerſum hominum genus infectum eſſe apoſtolus ſignificaſſe ſe ape-
rit.inde inferens inexcuſabilem eſſe omnem hominem iudicem aliorum:
alioquin non inferret cum præpoſitione cauſalitatis,dicendo propter ꝙ.
G Et vere rationabile eſtvt ſapientibus non ſolum mala agentibus ſed aliorū
malaprobantibus,omnes fuerint mali.Et propter hoc inexcuſabilis red-
ditur omnis homo iudicans alium.¶Apoſtrophando itaq; ad omnem hominem iudicis offi
cio fungentem,dicit propter quod inexcuſabilis es& c,vbi aduerte ꝙ quum apoſtolus tractet
illā particulā reuelatur enim in eo iuſtitia dei,ab oppoſito(ſcilicet iniuſtitia)& propoſuerit ad
hoc ſummarie ꝙ reuelatur ira dei ſuper omnem impietatem & iniuſtitiam hoīm eorum qui
veritatem in iniuſtitia detinent,& hactenus exequēdo hoc per partes declarauerit in ꝓfeſſo-
ribus ſapientiæ quo pacto veritatem in iniuſtitia detinent & qua dei ira puniti ſunt,mō con
ſequenter idem declarat in iudicibus.poſt ſapientes ſiquidē mūdi, primū locū tenent iudices
terrę.Et propterea ſicut ſapiētes dixit inexcuſabiles,ex propria ſapientia collata cum opibus,
ita iudices cōuincit inexcuſabiles ex proprio iudicio collato cum eorū factis.retinent ſiquidē
H &iſti iudices veritatē quam norunt in iniuſtitia:dum illa vtuntur iudicādo alios in īiuſtitia
propriorum factorum.*In quo enim alterum iudicas,teipſum condemnas.*hoc eſt ipſe actus iudicii quo al
terum iudicas,eſt tua condemnatio.non formaliter ſed virtualiter:quoniam continet condē
nationē tui.Et ꝙ hoc ſit verum,ꝓbat.*Eadem enim agis quæ.*ꝓ,qui,*iudicas.*hoc eſt qa tu qui iudi-
cas facis eadem quæ fecit reus á te iudicatus.ex hoc enim clare ſequitur quod ſententia contra
illum,continet condemnationem tuam:hoc eſt ſententiam ſeu pœnam quam tu mereris.
Si enim tu adulter iudicas alterum adulterum,iudicium,illud continet pœnam quam tu me
reris.¶Sed occurrit hic q̄ſtio.quid eſt illud á quo inexcuſabilem dicit apoſtolus iudicem fa-
cientē ſimilia iis quæ iudicat.nam ſi illud eſt impœnitentia,videretur ſequi ꝙ alii excuſabiles
eſſent ab īpœnitentia.Si vero illud eſt noua culpa ex hoc ꝙ iudicat exiſtēs in ſimili crimine,
I ſeq̄retur ꝙ iudex quantūcūq; ex officio & iuſte iudicaret adulterum,ſi ipſe commiſiſſet adul
terium faciēdo iuſtitiam de nouo peccaret,quod videtur durum.¶Solutio eſt ꝙ inexcuſabi-
lis eſt à licentia ſuorum criminū.ex hoc enim ꝙ iudicat adulterum,redditur omnino inexcu
ſabilis ab allegando ꝙ fuerit deceptus â ſapientibus,putando eſſe licitū.iudicādo enim alium,
dicit quoq; ſeipſum dignum ſimili pœna.Et hęc eſt differentia inter iudicē & alios:quod iu-
dex iudicando excludit á ſe omnem excuſationem,alii autem nō iudicantes nō excludunt à
ſe omnem excuſationem.Et cum hoc inexcuſabilis quoque redditur â noua culpa quam cō
trahit iudicando perſeuerans in eodem crimine.Vnde & Paulus verbo pręſentis tēporis vti-
tur,dicēdo eadē enim agis qui iudicas.Nec hoc eſt durum:quoniam ſi turpe eſt doctori quum
culpa redarguit ipſum,multo turpius eſt iudicii.Nec propterea inferas nouum peccatū mor-
tale.non enim omnis culpa eſt peccatum mortale.*Scimus enim quoniam.*pro,quod,*iudicium dei eſt.*
Ne iudex aliquis excipere poſſit ꝙ eſt exemptus à legibus & legum pœnis , ac per hoc non
eſſe eandem rōnem de ipſo& de ſubdito:& propterea iudicando ſubditum non damnare ſe-
K ipſum,quia alia ratio eſt de ipſo & alia de ſubdito.ad tollendam inquam huiuſmodi excepti-
onem,reddit rationem eius quod dixerat ex certitudine diuini iudicii aduerſus omnes talia
facientes:ſiue ſint iudices ſiue ſubditi.*Secundum ueritatem in eos qui talia agunt.*Iudicia humana ſunt
ſecundum poteſtatem& ſubiectionem:&propterea principes remanent indemnati.iudicium
autem dei eſt ſecundum veritatem meritorum.& propterea quum iudices in veritate habe-
ant merita damnationis, remanet iudicium Dei aduerſus eos. Et dicit hæc , non ſolum ad
reddendam rationem dicti:ſed ad manifeſtandam diuinam vindictam aduerſus iudices , ſi-
cut manifeſtauerat eandem aduerſus ſapientes. *Exiſtimas autem hoc o homo qui iudicas eos qui talia
agunt & facis ea,quia.* pro,quod, *tu effugies iudicium dei.* Differentia inter vindictam aduerſus ſa-
pientes & vindictam aduerſus iudices eſt,quod illa in præſenti etiam vita inflicta eſt(vt patet
ex ſupradictis)

ex ſupradictis)iſti autem differtur ad futuram vitam.& propterea ex duobus capitibus(.ſ.ex A
pte intellectus vel ex parte voluntatis)dilationem diuinæ vindictæ non paruipendendam docet.Et incipiens ab intellectu,dicit.exiſtimas autem,non credendo futurum poſt mortē diuinum iudicium:quod eſt peccatum infidelitatis.Hæc enim eſt prima radix qua iudex ꝓmittit ſibi impunitatem. *An diuitias bonitatis*.pro,benignitatis,*eius*.altera radix ſpectat ad voluntatem,contemnentem,pro nihilo habentem,diuitias,hoc eſt abundantiam,magnam copiam, benignitatis,dum deus differt punire & continue effluit in hoīes q̄uis malos abūdantes fructus benignitatis feracis bonorum.*Et patientiæ*.hoc eſt tolerantiæ reſpectu malorum noſtrorū quę fecimus.*Et longanimitatis*.in longum protrahentis vindictam.Hæc enim tria experimur in deo reſpectu peccatorum in præſenti vita,*Contemnis,ignorans*.Non eſt legendum ignoras ſed ignorās.*Quoniam*.pro,quod,*benignitas dei*.ferax continue bonorum. *Ad pœnitentiam te adducit*.pro,du
cit.id eſt prouocat.*Secundum autem duritiam tuam*.Durum eſt quod non cedit tangenti. & tranſla- B
tum eſt ad animum:vt dicatur durus qui prouocatus tanta benignitate,non emollitur, non cedit diuinæ prouocationi.Et intendit per hoc declarare quod dilatio vindictæ ex parte quidem dei fit propter bonum peccatorum,vt prouocentur ad pœnitentiam:ſed ex abuſu , ſed ex parte hominum impœnitentium eſt ad cumulum pœnæ.*Et impœnitens cor*.Si verbum verbo reddendum eſt,legendum eſſet,& impœnitibile cor.vt durum dicatur relatum ad diuinā prouocationē:impœnitibile autem relatum ad male facta.vt non ſolum pœniteat, ſed tam alienum à pœnitentia ſit vt pœnitere non poſſit.Quod in obſtinate perſeuerantibus apparet. Non tamen per hoc intelligas ligatas manus diuinæ gratiæ:ſed peſſimam indurati diſpoſitionem.*Theſaurizas*.Grecam dictionem reliquit interpres:quum potuiſſet Latine dicere recō
dis.*Tibi*.Deeſt,ipſi,*iram*.ad explicandum hominem ſingularem non ſuæ ſpeciei ſed ſibiipſi ac- C
cumulare malum pęne,appellatum iram.*In die iræ*.Explicat tempus vindictę à tribus. primo ab ira,dicendo in die iræ:hoc eſt in die iuſtitiæ vindicatiue ſine miſericordia.*Et reuelationis*.Ecce ſecundum:hoc eſt detectionis& in manifeſtum deductionis quæcunque erant crimina occulta.Hęc enim eſt ſecunda conditio illius diei.*iuſti iudicij*.Deeſt &.Legendum eſt.Et iuſti iudicii dei.Tertia ſiquidem illius diei conditio eſt iuſtum iudicium diuinum:hoc eſt non ſecundum allegata & probata ſed ſecundum iuſtitiam dei.Vnde tanquā hoc declarans ſubiungit. *Qui reddet unicuiq; ſecundum opera eius*.Hoc eſt iuſtum iudicium dei.Et aduerte quod more ſuo Paulus explicat per partes quod dixit ſummarie,reddet vnicuique ſecundum opera eius.

Iis quidem qui ſecundum patientiam boni operis.Patientia non dicitur boni operis obiectiue(quoniam patientiæ obiectum non eſt bonum ſed malum)ſed cauſaliter:hoc eſt ratione boni operis ad
differentiam patientiæ ratione mali operis:puta furti,adulterii & huiuſmodi. Deſcribit ſiq- D
dem apoſtolus patientes mala,ratione boni operis.ita quod claudit in iis vtranque partem: ſcilicet facere bona opera,& pati mala propter bonum opus.Ex his enim duabus partibꝰ integratur perfectio vitæ chriſtianę integratur vita electorum.*Gloriam & honorem & incorruptionē quærentibus*.pro,quærunt.alioquin nomen relatiuum qui careret verbo ad quod referretur. Et eſt planus ſenſus quod iis qui ſecundum patientiam boni operis quærunt gloriam apud deū, & honorem cęleſtem,& incorruptionem carnis futuram in reſurrectione.*Vitam æternam*.Conſtruitur hoc accuſatium cum verbo reddet,antepoſito.ita quod ſenſus eſt,reddet vitam æternam iis qui quærunt &c.*Iis autem qui ſunt ex contentione*.Ecce ſecunda pars.Quemadmodum deſcripſit bene operantes,ab omnibus partibus,ita modo deſcribit male operantes ab omnibus manifeſte partibus mali operis.Deſcribit nanque eos à tribus:ſcilicet ex eo quod non adhærent veritati,ex eo quod adhærent iuſtitiæ,& ex contentione qua exterius pugnant contra veritatem.vt ex his extremis,illis quidem in bono opere,iſtis autem in malo opere , reliquos
intelligamus.appellantur qui ſunt ex contentione,illi qui ſecundum animum cōſtant ex hoc E
quod contendunt aduerſus euangelicam veritatem, tanquam eorum conſiſtentia fundetur ſuper contentionem.*Et qui non acquieſcunt*.pro,obtemperant,*ueritati*.quod eſt peccatum omiſſionis valde neceſſarii. *Credunt*.ꝓ,obtēperant,*autē iniquitati*.Seu iniuſtitię.ꝙ eſt peccatum manifeſti operis iniqui.*ira & indignatio,tribulatio & anguſtia*.pro,indignatio & ira,pſſura & anguſtia.ſupple erit poſt hanc vitā.Et duo prima ſe tenēt ex ꝑte diuinę iuſtitiæ.indignatio quidē cenſurā indignos diuino cōſortio hos habentē,ira vero ipſam punitiuā iuſtitiam ſignificat.Reliqua vero duo qualitatē iudicii ſeu pœnę tangunt.nam preſſura ſubtilitatē examinis ad ſimilitudinē preſſionis.

F pressionis,vel pœnam ad similitudiné pressorũ & in angustia locali positorũ explicat.Ex his
enĩ corporalibus similitudinibus pœnas inferni Paulus describit:vt cogitemus ibidé aĩas cru
ciandas velut in angustia & velut in pressura,quorũ neutrũ cõsumit & tamé cruciat.*In omnem
animam hoĩs operantis malum.*Dixerat duo.alterũ est vnicuiq;:alterũ scd̃m opera eius. Et declara-
uit scd̃m opera tam bona qua mala.supererat vt declararet vnicuiq;.& ꝓpterea modo decla
rat illud,dicendo in oẽm aĩam:hoc est aduersus oẽm aĩam absque aliqua exceptione.Et dicit
aĩam:vt intelligamus non expectari resurrectioné corporũ in punitione operantium malũ.
Iudæi. Deestque,*primum & Græci.*Quẽadmodũ solus euangelica primũ data est iudæo & gręco,
ita vĩdicta primũ datur iudæo & græco male op̃anti,Et videtur primũ nõ ordiné executiõis
sed ordinem gradus significare.acsi dictum fuisset,potissimum & iudæi & græci:vt qui prius
acceperunt donum grauius puniantur:vtpote magis ingrati.*Gloria autem & honor & pax omni ope
ranti bonũ.*Quemadmodum vnicuique male operanti vindictam descripsit,ita vnicuique bene
G operanti præmium describit eadem seruata adiectione:scilicet. *Iudæoque primum & Græco.* Vt
parem vindictę & præmii respectu vniuscuiusque & specialiter respectu iudæi & Græci regu
lam intelligamus.*Non enim est acceptio personarum apud deum.*Reddit rationem totius iudicii descri
pti(scilicet reddet vnicuique secundum opera eius)quia non est acceptio personarum apud
deum.Considera quod loquitur de deo iudice quatenus est iudex,non quatenus est donator,
sed quatenus est reddens vnicuique ius suum.acceptio siquidem personarum vitium est con-
trarium iustitię:& nõ habet locũ in liberalibus donis.Et propterea Paulus de iudicio loquẽs,
dicit ꝙ reddet vnicuique scd̃m opera eius,quia non est apud deum personarum acceptio siue
respect⁹:vt textus græcus sonat.Et vocatur acceptio siue respectus personarum vt persona op
ponitur causę:ita ꝙ nõ ad causam meritoriã sed personam intuitus iudicis fertur.& propterea
crimen est,vitians iudicium.quod ad merita causæ tantum spectare debet. *Quicunque enim sine
H lege peccauerunt.*intendit Paulus amplius stabilire doctrinam huius capituli qua dixerat quod
deus reddet vnicuique secundum opera eius,ad quod attulerat rõnem quia non est apud deũ
respectus personarum.Probat siquidem modo hoc vltimo dictum:ex hoc ꝙ quicunque sine
lege peccauerunt,hoc est peccauerunt sine offensione legis scriptæ à Moyse.*Sine lege peribunt.*
Hoc est sine imputatione ꝙ legem scriptam transgressi fuerint peribunt in diuino iudicio.
*Et quicunque in lege peccauerunt.*hoc est peccando offenderunt legem scriptam Moysi.*Per legem iudi
cabuntur.*hoc est iudicabuntur etiam per demeritum transgressionis legis. Et intendit directe
per hanc differentiam quod diuinum iudicium erit secundum merita operum & sine vllo
respectu personarum:vsqueadeo vt Gentiles non subditi legi Moysi peccantes non puniẽtur
quod trãsgressi fuerint legem,& israelitæ subiecti legi Moysi peccantes,puniẽtur de trãsgres-
sione legis.Hinc enim clare habetur quod nullus est respectus personarum apud diuinum iu-
I dicium:sed secundum merita reddet vnicuique.*Non enim auditores legis iusti sunt apud deum.*Ratio cõ
textus potest accipi duplex.altera secundum verba literæ vt scilicet reddatur ratio vltimo di-
cti,scilicet & quicũque in lege peccauerunt per legem iudicabuntur.redditur enim ratio hu
ius ex hoc quod non sufficit audire legem sed oportet seruare illam.Et iuxta hunc contextũ
obrepit sequens doctrina de iustitia Gentilium,occasione huius probationis. ¶ Altera ratio
contextus spectat ad implicite dicta.Quum enim dictum est,quicunque sine lege peccauerũt
sine lege peribunt,significatum simul est eius contrarium.scilicet quicunque sine lege bona
opera fecerunt sine merito legis iustificabuntur:& similiter quum dictum est,& quicũque in
lege peccauerunt per legem iudicabuntur,significatum quoque est illius contrarium, scilicet
K & q̃cunque in lege bene operati sunt per meritũ legis iustificabuntur.cõtrariorum siquidem
eadé est scientia.ita ꝙ quumq̃modo subiungitur nõ enim auditores legis,explicatur ratio me-
riti factorum.ꝙ est principale intẽtum Pauli.Parui autem refert vtro modo introducatur tex
tus.nam sensus semper redit idem,quod apud deum non pensatur auditus legis sed factum.
ꝙ apud deum non pensatur persona audiens legem sed factum.Et propterea habetur ratio tũ
iudicii eorum q̃ peccauerunt in lege,tum iudicii communis omnibus secundum facta.*sed fa
ctores legis iustificabuntur.*Esset hic magna quæstio aduersus doctrinam eiusdem apostoli, si non
haberetur ratio materiæ de qua est sermo quoniam expresse inferius ipse damnabit dicentes
iustificari homines ex operibus legis,cuius contrarium sonat hæc litera. Sed cessat quæstio,
perspiciendo quod tractatur hic de diuino iudicio reddente vnicuique secundum opera ei⁹:ac
per hoc

per hoc tractatur non de meritis absolute, sed de meritis operũ. Cõstat aũt φ loquẽdo de meritis operũ, verissime dicitur φ factores legis iustificabũtur apud deũ. subintelligitur siquidem quantũ est ex rõne operũ. Nec excluditur per hoc meritũ fidei: φ superexcedit meritũ operis. Appellantur aũt factores legis, nõ cõditores legis sed factis exercentes ea q̃ sunt legis siue sciãt legẽ scriptam siue non. *Quum enim gentes.* Nota prudẽs lector textũ progredi iam quarto adiiciendo coniunctionem enim vt intelligamus progressum fieri reddendo semper rõnẽ rõnis, & percipiamus stare semper in eadem materia sermonẽ. Probat itaq; φ factores legis iustificabuntur apud deũ, ex hoc φ Gentiles faciẽtes opera legis iustificabuntur apud deũ. vbi licet intueri artẽ Pauli: simul declarantis propositam materiam & exequentis officia mõ deprimẽdi mõ erigendi tum Gẽtiles tum Iudæos. Quum enim potuisset declarare φ factores legis iustificabuntur, ex operibus multorum veteris testamenti, elegit ex industria declarare hoc ex operibus gentiliũ: vt q a iam depresserat gentes (tum in sapientibus extendendo vsq; ad fœminas, tum in iudicibus) mõ erigat eas. Verum altior adhuc est ratio huius artis: vt scilicet iustitias legis Mosaicæ monstret esse nõ nisi iustitias operum, ex hoc ipso φ possunt fieri à gẽtibus quæ nec legem nec circuncisionem habẽt. *Quæ legem.* scilicet Moysi scriptam. *Non habent.* supple vt legẽ: hoc est quũ nõ sint subditi legi Moysi. Lex eni Moysi non est data vniuerso generi hũano. sed israelitis tantum: iuxta illud, non fecit taliter oĩ nationi. *Naturaliter.* hoc est sine legis adminiculo, naturali lumine rõnis. *Ea quæ legis sunt faciunt.* Non dicit oĩa quæ legis sunt faciũt, sed indefinite ea quæ legis sunt: vt intelligam⁹ quod de moralibus q̃ lumine naturali innotescũt loqtur, non de cærimonialibus nec iudicialibus legis. Ea igitur q̃ legis sunt, intellige non solum honorare parentes, non furari, non adulterari, & hmõi, sed etiam colere vnum deum, & reuereri nomen eius. hęc enim sunt moralia q̃ legis sunt, hæc sunt quę naturali lumine gẽtes faciũt. ¶Et bene nota quod aliud est facere ea quæ legis sunt, aliud est meritoriæ facere ea q̃ legi sunt. Apostolus dicit primum, & non dicit scd̃m. Primum enim significat seruare præcepta moralia quantum ad substantiam operis: scd̃m autem adiungit seruare quantum ad modum operandi, & adiungit modum excedentem vires naturalis luminis & humanę facultatis. ¶Rursus nota quod apostolus non dicit etiam de moralibus (quæ naturali lumine innotescunt) quod oĩa, sed dicit ea. Et hoc ideo librandum est quia naturaliter facere oĩa moralia quæ legis sunt, est hoĩs sani: qualis non est hõ in naturalibus constitutus post lapsum naturæ in primo parente. facere autem naturaliter aliqua moralia quę sunt legis, cõuenit etiam hoĩ imbecilli: qualis est hõ post lapsum primi parentis. ¶Et hæc sint notata ꝓpter q̃stiones theologorum ex hoc textu. Hinc enim neq; habetur quod meritorie respectu vitæ æternæ, neque quod oĩa moralia gentes naturaliter facerent, quãuis singula quæ legis sunt naturaliter facerent. in hoc enim æquales erant Gentiles iudæis quatenus ex lege pendebant. *Eiusmodi.* p. ii, *legẽ nõ habẽtes.* Cõstructio est de significato, trãsiẽs ad particulares hoĩes gentiles: vt intelligam⁹ hinc exceptionẽ aliquorũ particulariũ à prius dãnato genere gentilium. ¶ *Ipsi sibi sunt lex.* Carẽtes lege scripta docente ꝑcepta moralia, ipsimet scd̃m naturale lumen supplent vicẽ legis sibiipsis: pro quanto vtũtur recta rõne naturali vt regula suarũ affectionũ suarũque operationũ. *Qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis.* hoc est q ostendunt factis & verbis opus legis (.s. non furari, nõ mœchari, nõ occidere, non priuare, colere deum, honorare parentes, seruare fidẽ, & reliqua hmõi) tanq̃ scriptum, à rõne naturali firmatũ, in cordib⁹ suis. ¶Et scito quod scriptũ non est ꝑticipium sed nomen: ad significandum quod monstratur ab his op⁹ legis tãq̃ quid decretum ac fixum in cordibus suis ad similitudinem legis scriptæ. *Testimonium reddẽte illis.* pro, simul testificante. Superfluit enim illis. *Conscientia ipsorum.* Foris verbis & factis monstrant opus legis scriptum in cordibus suis: intus vero huius in corde scriptæ testimonium reddit cõsciẽtia ipsorum. ¶ *Et inter se inuicem, cogitationum accusantium aut etiam defendentium.* pro, & inter seinuicem cogitationibus accusantibus aut etiam defendentibus. Inter conscientiam & cogitationes accusantes vel defendentes hęc est differentia, q̃d cõsciẽtia sonat applicationẽ sciẽtię ad factum seu faciendum, examinando illud an factum vel non factum, an bene an male factum, & similiter an faciendum an non faciendum, bene vel male. cogitationes aũt accusantes vel defendentes sunt velut partes hinc & inde ad conscientię examen concurrentes, velut allegantes rationes pro & contra ex rationibus naturalibus. Sunt enim quandoq; cogitationes defendentes: excusando factum ex aliqua circunstantia secũdum rectam rationem. & similiter sunt cogitationes accusantes, conuincendo quod secundum rectam rationem vel male factum. huiusmodi enim conscientia cum his cogitationibus testis est internę legis.

A B C D E

¶In die

F ¶*In die quum iudicabit deus occulta hoim*. Merita cõsciẽtię & cogitationũ accusantiũ aut defendẽtiũ intellige describi in die quo iudicabit deus occulta hoim. intẽdit enim apostolus ꝙ in illo die librea buntur apud diuinum iudicium merita cõscientiarum & rationum accusantiũ seu excusantium. & propterea meminit occultorum hmói enim occulta sunt in hac vita in cordibus hominum. *Secundum euangelium meum*. hoc est à me prędicatum, Et dicit hoc ne intelligeres ex propriis prophetare de futuro iudicio. *Per Iesum christum*. Refertur hæc particula ad verbum iudicabit. Est enim sensus. in die quum deus per Iesum christum iudicabit. pater enim oẽ iudicium dedit filio hois. & ipse est qui constitutus est à deo iudex viuorum & mortuorum. Et sic patet ꝙ factores legis apud diuinum iudicium iustificabuntur quãtum est ex meritis operum propriorum. *Si autem*. pro, ecce. *tu iudæus cognoiaris*. Declarauit ꝙ factores legis iustificantur apud deum ex operibus Gẽtilium: declarat mõ idem ex malis factis iudæorum, audientium ꝗdem legem sed nõ faciẽtium scdm eam. In quo simul incipit deprimere iudęos: & similis cri

G minis arguit crimini iudicum. Vbi etiam nota artẽ Pauli ꝙ ad erigẽdas gẽtes deprimẽdosꝗ iudęos respectu diuini iudicii penes opera, affert mala opera iudęorũ & ẽ diuerso bona opera Gentilium. ita ꝙ quo ad opera bona vtitur Gentibus: quo ad mala vero vtitur iudæis. Et rõnabiliter: quia difficile apparebat laudare gentes de bono opere. Mõstrat itaꝗ nõ ex ꝓfessione legis sed ex factis dãnari iudæos: incipiens à prærogatiuis iudæorum. inter quas prima describitur generis: dicendo ecce tu iudæus cognoiaris. Tempore Pauli apostoli israelitæ noiabãtur iudæi, sicut & hodie. Et propterea vsitato nomine vtitur dicendo iudæus, loco nois generis. magnificabant signidem iudæi genus suum. Rationabile autem est quod cognomen iudaicũ à tribu iuda deriuatum sit ad oẽs tribus israel, ab eo tempore quo tribus iuda in tanto præcio est habita vt concessum sit ei redire in Hirrusalem & reedificare templum & c. sub Cyro rege Persarum. ex tunc enim israelitæ redeuntes ad terram promissionis appellati videntur iu-

H dęi à principibus & magnatibus gentilium. Et sic deriuatum est iudaicum cognomẽ ad oẽs israelitas vbicũꝗ essent. ita ꝙ vsꝗ hodie vocantur oẽs iudæi. Et tali etiam noie appellantur à scriptoribus Gentilibus. *Et requiescis in lege*. Requiescis inquam intellectu tam circa credenda ꝗ circa agenda. Quę est secunda prerogatiua. *Et gloriaris in deo*. legislatore & culto à te. Quod ad tertiam prerogatiuam spectat. *Et nosti uoluntatem eius*. Ecce quarta: qua commendatur notitia reuelatorum dependentium ex sola diuina voluntate, quale est mysterium Messiæ & hmói. *Et pro as utiliora*. pro, eximia. vt multis videtur esse legendum. *instructus per legem*. Et est quinta prerogatiua: qua iudæus præfertur gentili in hoc quod gentilis probat ea quæ sunt necessaria, iudęus autem probat etiam egregia in operibus, quæ etiam possunt dici vtiliora: qualia sunt bona supererogationis, Quamuis etiam hoc possit referri ad specialia opera dei, ad speciales rõnes diuinorum operum: quæ velut res egregiæ laudatę sunt à iudæis. & dicit institutus, hoc est vi

I ua voce instructus cõformiter ad legem: ad explicandam notitiam legis quantum ad verum & spiritualem sensum qui explicabatur à doctoribus viua voce. vt intelligamus prærogatiuã iudæorũ fuisse nõ solum habere legẽ scriptam, sed etiam erudiri in sensu illius viua voce.

¶*Cõfidis teipsum*. Descriptis prærogatiuis quinque adiungit actiones quas iudęus ex his sibi arrogat. *Duce esse cæcorum*. Metaphoricus est sermo, & respondet primę prærogatiuæ. ex hoc enĩ quod iudæus erat cõfidẽter profitebatur se esse ducẽ Gẽtiliũ cæcorũ: hoc est impotentium dirigere gressus ꝓprios, cõfidit enim iudæus exhibere se ducem taliũ sola directione, fac sic & fac sic. *Lumen eorum qui in tenebris sunt*. Secunda actio illuminatiua Gentilium capacium rationis. vnde nõ cęci sed in tenebris describuntur: & nõ duce sed lumine indigentes. & hæc illuminatio

K respondet secũdæ ꝓrogatiuæ, scilicet requiescis in lege ex lege enĩ cõfidit iudæus illũinare Gẽtiles, lumen quærentes. *Eruditorem insipientium*. Tertia actio: quæ eruditio est non amentium, sed priuatorum sapientia, sed errantium in iis quæ sunt sapientiæ quæ de deo est. Vnde & hęc eruditio respondet tertiæ prærogatiuæ, scilicet gloriaris in deo. ex deo siquidem noto iudæis, confidit iudęus eruditorem se esse erantium in notitia dei. *Magistrum infantium*. non corpore sed mente, egentium adhuc lacte ad disciplinam. & respondet hæc quarta doctrinæ actio quartę prærogatiuæ, scilicet nosti voluntatem dei. ex notitia siquidem diuinæ voluntatis prima rudimenta tradenda sunt. *Habentem formam*. pro, formationem, *scientiæ & ueritatis in lege*. hoc est habentem rationem formandi alios secundum notitiam legis & secundum verum sensum legis. & directe respondet hæc actio formationis quintæ prærogatiuæ: qua institutus iudæus est in sensu legis viua voce à doctoribus.

¶*Qui ergo alium doces, teipsum non doces, qui prædicas non furandum, furaris. qui dicis non mæchandum, mæcharis qui*

ris. qui abominaris idola, sacrilegium facis. Reprehensiue legēda vidētur hęc oīa subiūcta. Ita q̄ ex his A
infert detestabilem peruersitatem. quam primo asserit in genere: dicendo qui ergo alium doces teipsum non doces. Deinde explicat in speciebus duabus offensarum proximi. quo ad res quidem de furto: quo ad personas aūt de adulterio. Et duabus cōtra deum. quarum prima est sacrilegium: altera vero transgressio legis: nō qualiscunque, sed talis ac tanta vt cedat in dehonestationē dei, dicendo. *Qui in lege gloriaris, per præuaricationem legis deum inhonoras.* pro, dehonestas. Et proprie videtur significari vel ex cōtemptu vel frequens vel notabilis seu scandalosa trāsgressio legis: vt hoc crimen distinguatur cōtra alia supradicta crimina. hmōi enim crimē est illud quod proprie causat vt deus à Gentilibus dehonestetur. Videntes enim Gentiles quod q̄ gloriantur in lege dei, contemnunt illam factis despiciuntque deum, putant non esse veraq̄
de illo dicuntur profitentes dei legen vnde & ad hoc affertur autoritas scripturæ. *Nomen enim* B
dei per uos. pro, propter vos, *blasphematur inter gentes.* ratione dicta. Et sumpta est hæc autoritas ex Esa. lii. ca. & Eze. 36. Quod hodie ad literam verificatur apud exteras nationes videntes abundare scelera christianorum. *Sicut scriptum est. Circuncisio quidem prodest.* Duo sunt prima principia iudeorum. alterum est lex Moysi: alterum circuncisio data abrahæ. Et propterea postquam probauit hactenus apud diuinum iudicium facta pensari, ex eo q̄ non legem sed opera secundum legem tam in Iudæis quam in Gentilibus diuinum pōderat iudicium: modo idem monstrat declarando similiter in Gentilibus & iudæis relatis ad circuncisionem. Ita quod sicut referendo vtrosque ad legem scriptam, probauit non esse apud diuinum iudicium respectum personarum sed factorum, ita referendo vtrosque ad circuncisionē, idē probat: vt quemadmodum depressit iudæos æquando illis Gentiles quo ad merita factorum legis, ita eosdem deprimat æquando illis Gentiles quo ad facta circuncisionis. Et tendit ad altiorem finem, scilicet C
q̄ iustitia circuncisionis non est nisi iustitia operis ex simili rōne, scilicet ex hoc quod Gentiles asseq̄ possunt factis iustitiam circuncisionis, & circuncisio sine factis nō prodest. Circuncisio quidē prodest, *si legem obserues.* aduerte hic q̄ sensus verborum ex rōne dicendi intelligitur. & propterea hæc Pauli verba, circuncisio quidem prodest, ex rōne dicēdi libranda sunt. cōstat autem q̄ ratio dicendi est è regione distinguere, hinc iudæos circuncisos inde Gētiles in præputio secundum lumen naturale. nam manifeste explicatur, & iudicabit id quod ex natura est præputium. Ex hoc enim manifeste habetur q̄ sermo præsens est de circuncisione & p̄putio absolute: & nō pro statu in quo erant tunc christiani cōuersi ex iudæis & Gentilibus. Et propterea verum dicit apostolus, absolute loquēdo & circuncisio prodest (proculdubio ad æternam salutem) si legem obserues factis: circuncisio enim signum erat cuiusdā professionis. vnde & ad Gala. scribit, testificor omni circuncidenti se quoniā debitor est vniuersæ legis. Et sicut dicim⁹ q̄d ꝓfessio pōtificatus aut religionis prodest si factis cōprobatur, ita apostolus dicit quod circuncisio mandata abrahæ prodest si legem obserues. *Si autem præuaricator legis es, cir* D
cuncisio tua præputium facta est. hoc est circuncisio tua carnalis versa est in præputium: hoc est nihil habet meriti sicut nec præputium. Et declarauit per hęc quod sicut lex ita circuncisio nihil prodest sine meritis factorum. *Si igitur præputium iustitias legis custodiat.* intellige morales: vt prius declaratum fuit. Et appellatione præputii intellige Gentiles in naturalibus. *Nonne præputium illius incircuncisiōem reputabitur?* Quasi dicat, etiam: hoc est, nonne Gētilis ille meritum habebit tanquam circuncisus? Sicut superius mōstrauit Gentiles esse factores legis, ita modo monstrat eosdem habere meritum circuncisorum. *Et iudicabit id quod ex natura est præputium.* hoc est gentilis secundum lumen naturale. *Legem consummans.* hoc est moralem iustitiam legis adimplens. Te. accusatiuum te construitur cum verbo iudicabit. Est enim sensus, & id quod ex natura est præputium legem consummans iudicabit te. proculdubio comparatiue: sicut viri Niniuitæ surgent in iudicio & condemnabunt generationem istam. *Qui per literam & circuncisionem præuaricator le-*
gis es. Dicit per literam ratione legis scriptę: & dicit circuncisionem ratione carnalis circunci E
sionis. Et est sensus. condemnabit te qui profitendo legem scriptam & profitendo circuncisionem præuaricator quo ad facta es legis.

¶ *Non enim qui in manifesto iudæus est.* Reddit rationem vtriusque ęqualitatis inter iudæos & Gentiles penes facta. Et primo tangit professionem legis Mosaicæ, dicendo. nō enim qui in manifesto, hoc est in publica professione iudæus est. Suspensus est sermo sine verbo principali vsque ad calcem. ¶ *Neque quæ in manifesto in carne circuncisio.* Hoc est neque publica professio carnalis circuncisionis, *Sed qui in abscondito iudæus est.* Hoc est sed qui factis obseruat iustitias morales quę sunt in lege iudęorum. Et talis appellatur ab apostolo in abscondito iudæus, pro, quanto

non

F non profitetur se iudæum sed factis est vere obediens legi datę â deo iudęis. *Et circuncisio cordis.*
non carnis: quæ scilicet tollit superflua à corde. *In spiritu non litera.* Non sufficit dicere circuncisio
cordis, sed adiecit in spũ non litera: ad declarandum circuncisionem carnalem esse nõ solum
circuncisionem carnis, sed spectare ad literam vt litera distinguitur contra spiritum. Quọd
enim sit carnis habuit ab Abraham: quod autem sit literæ, habuit à Moyse qui primus scripsit
illam. Quo contra circuncisio dicitur cordis contra carnem: & dicitur in spũ, hoc est in spũa-
li sensu intellecta, contra literam. ne intelligeres circuncisionem præceptam in lege, habitam
à gentilibus voto etsi non facto: vel habendam voto fuisse aut fore ab oĩbus. *Cuius laus non ex ho*
minibus sed ex deo est. Vsq; ad hunc locum suspensus fuit sermo: hic autem verbum prĩcipale sub-
intelligitur verbum substantiuũ est: dicendo est cuius laus non ex hoĩbus sed ex deo est, ita ꝙ
est sensus. non qui in manifesto iudęus, nec quæ in manifesto circuncisio, sed qui iudæus in ab
G scondito & cordis circuncisio est cuius laus non ex hoĩbus sed ex deo est. hinc pendet tota ra
tio: quod scilicet à deo laudatur non legis aut circuncisionis carnalis professor, sed qui facto
& interno spũ iudæus & circuncisus est. Diuina siquidem laus non humana est quæ veris me-
ritis respondet. Et per hæc depressit Paulus Gentiles dupliciter: & rõne sapientium & ratione
iudicum, depressit quoq; iudęos dupliciter: tũ quo ad legem tum quo ad circuncisionẽ sine fa
ctis: monstrando gentiles æquales eis secundum merita factorum. Et hæc oĩa dixit declaran-
do reuelatam iram dei in euangelio super omnes qui retinent veritatem in iniustitia. Decla-
rauit siquidem iram & contra sapientes & contra iudices & contra omnes etiam iudæos red
dendo vnicuiq; secundum opera eius.

CAPVT III.

H QVid ergo amplius iudæo est? Postquam illam particulam, iustitia enim dei reuela-
tur in eo, declarauit ex contrario (scilicet in iustitia punita & punienda â deo)
& mira arte declarauit simul ex deficiente iustitia, scilicet iustitia operis, in
qua quodammodo ęquati sunt gẽtiles iudęis, modo directe declarat ipsam iu
stitiã dei reuelatam in euangelio ex parte ipsius iustitiæ dei. Introducit autem
ad hoc mouendo quæstiones circa prius dictam æqualitatem gentilium & iu
dæorum quo ad iustitiam operis. ¶ Et mouet quæstiones duas. alteram spectantem ad tẽpus
legis: dicendo, quid ergo amplius iudęo est. iam enim dictum estꝙ pro cognoĩe populi israeli-
tici vtitur noĩe iudæi. Tempus autem quo israelitę inceperunt esse populus, idem fuit cum tẽ
pore legis. Est itaq; quęstio prima. si Gentilis sine lege assequitur iustitiam operum legis, quid
I plus habet iudæus populus ex lege? Altera autem quæstio spectat ad circuncisionem dicendo.
Aut quæ utilitas circuncisionis? Et est similis primę. si Gentilis absq; circuncisione asseq̃tur iustitiam
& meritum operum quæ assequitur circuncisus, ad quid est vtilis circuncisio? *Multum per omnẽ*
modum. Respondet Paulus vtrique quęstioni. primo summarie & in genere, duo dicens: & quod
multũ & ꝙ per oẽm modũ: hoc est ꝙ multo plus, multum vtilitatis habet iudęus, habet circũ-
cisus supra Gentilem, & hoc non solum vno modo sed oĩ mõ. Quid autem sit hoc multum,
& qui sint isti oẽs modi, inferius narrando prętogatiua iudęorum (q̃ vsq; ad finem epistolę ex
tenduntur) declarabit. *Primum quidem.* incipit in speciali declarare multum ac modum. Et ad-
uerbium primũ, ordinem enumerationis significat. subiunget enim multas alias iudæorum
prærogatiuas. *Quia.* pro, ꝙ. *credita sunt illis.* superfluit illis. *Eloquia dei.* Ecce magna prærogatiua qua
iudæus pręstat Gentili: quia non Gentili sed iudaico populo credita, hoc est commissa, sunt
eloquia dei, lex enim Mosaica & prophetiæ datæ sunt à deo populo iudaico & non Gentili.
K *Quid enim si quidam illorum non crediderunt.* Cõtra hanc prærogatiuam iudaici populi potest obiici ꝙ
licet deus crediderit populo sua eloquia, reuelando ei quæ facturus erat, hac tamen prærroga
tiua rediderunt se indignos: quia multi iudæorum non crediderunt diuinis eloquiis: vt clare
patet in libris sacræ scripturæ. Hanc inquam obiectionem excludit apostolus, non defenden
do dignitatem: sed defendendo perseuerantiam diuinæ veracitatis non obstant indignitate
incredulorum. Et propterea subdit. *Nunquid incredulitas illorum fidem.* Hoc est fidelitatem, veracita-
tem. sumitur enim hic fides pro fide qua fiunt dicta. *Dei euacuauit,* pro, euacuabit. hoc est tollet,
abolebit. *absit.* assertio cum horrore est. Hoorrendum siquidem est vt incredulitas hominum
tollat fidem diuinam, tollat à deo vt faciat dicta à se. *Est.* pro, sit. seu fiat.
¶ *Autem deus uerax: omnis autem homo mendax.* aduerte quod imperatiui modi est sit seu fiat. Et sicut
horrendo dixit absit, intendens asserere, ita modo intendens quoque asserere deprecatiuo mo
do sub-

do subiungit ꝙ deus sit seu fiat verax, quantumcunq; omnis homo sit seu fiat mendax. Potest tamen imperatiue legi: vt significetur imperium ad interpretes sacræ scripturæ, vt fiat deus verax, omnis autem hō mendax: hoc est vt in interpretandis diuinis eloquiis, intelligant semper deum esse veracem, quantumcunq; oporteret cointelligere ōnem hominē mendacē. *Sicut scriptum est*. in psalmo. li. *Vt iustificeris in sermonibus tuis*. Aduerte quod Paulus affert authoritatem psalmi iuxta interpretationem Græcā. Sensus tamen in idem redit. Iustificari enim in sermonibus nihil aliud est q̄ iustum fieri in dictis: quod est facere dicta, quod est esse veracem. Et ad literam psalmus loquitur de omni iustificatiōe in sermone: q̄ nihil aliud est q̄ facere dictum. Quomō aūt hæc sentētia cōstruatur cum reliquis psalmi, sci ipsimus ibi. *Et uincas quum iudicaris*. In hebræo hæc sententia verbum verbo reddēdū habetur. Propterea iustificaberis in loq tuo, mundaberis in iudicare tuo. In Græco tamen hoc textu habetur & vincas quū iudicaris, passiue. Et est sensus ꝙ dū verax es faciens dicta, vinces aliorum iudicia, censentiū ꝙ nō facies dicta. Et fuit directe ad propositū apostoli, tēdētis ad hoc ꝙ demerita & incredulitas hominū vincūtur à veracitate diuina. Ita ꝙ quantūcunque secundum humana iuditia non essent seruāda ꝑmissa propter demerita hominum, veracitas tamen diuina vincit ōnia. ¶ Aduerte hic ꝙ hæc doctrina est vera & intelligenda in iis q̄ dicuntur à deo absolute: nō aūt in iis q̄ dicūtur ratiōe meritorum humanorū. Vnde Hier. xviii. dicit deus. Repēte loquar aduersus gentē & aduersus regnū vt eradicē & destruā & disperdā: si egerit pœnitentiam gens illa pœnitentiā agā & ego super malo quod locutus sum &c. Vnde hæc à theologis dicuntur dicta secūdū cōminationē: illa aūt secundū ꝑdestinationē. In illis autem intellige incredulitatem & demerita hominū nō euacuare fidem dei: quoniam in illis solum habet locū fides dei: quandoquidē illa sola de⁹ dicit ex se. Quæ enim dicit cūminando aut promittendo secundū merita mutabilia, nō dicit secundū se sed secundū illa merita: & propterea illis mutatis nō mutatur veracitas dei. Simpliciter ergo & absolute loquendo, verissimū est ꝙ demeritū & incredulitas hominū nō tollit veracitatē dei: q̄uis tollat quandoque executiones q̄ erant futuræ scđm eorū merita: vt pœnitētia. Niniuitarū sustulit Niniues subuersionē, & sic de similibus. *Si aūt iniquitas*. pro, iniustitia, *nostra iustitiā dei cōmēdat*. Aduerte ꝙ textus iste potest dupliciter introduci. Vel per modū q̄stionis nascentis ex dictis, & sic q̄stio in litera nō soluitur, sed insoluta relinquitur: vt patet intuenti textum. Vel per modum exclusionis falsi sensus qui ex verbis psalmi allatis percipi posset. & sic omnia quadrant. Et propterea sic exponendo textum scito ꝙ super coniunctionē vt (quū dictum est vt iustificeris) & multo magis iuxta Hebræum super coniunctionem propterea, fundari potest falsus sensus. Adiungitur enim illa coniunctio vt seu propterea, ad cōmissum peccatum. nā quum dixisset tibi soli peccaui & malū coram te feci, adiunxit vt iustificeris, seu propterea iustificaberis. Hinc enim intelligi posset ꝙ peccatum nostrum esset directe ad commendationem diuinę iustitiæ, propter illam coniunctionem vt seu propterea, Et hūc sensum vtpote falsum intendit excludere apostolus. Et propterea proponi hunc sensum cum aduersatiua coniunctione dicendo, si autem iniustitia nostra iustitiam dei cōmendat: vt hic sensus dicit. *Quid dicemus?* Ecce inconueniēs: quia sequitur ꝙ caremus responsione. quid dicem⁹: quasi dicat, nihil habemus q̄d dicamus. *Non quid iniquus*. pro, iniustus, *est deus qui infert iram?* Manifestat quare non habemus quid dicamus, ex hoc ꝙ consequenter loquendo oporteret dicere deum esse iniustum: vtpote qui infert vindictā peccatorum cōmendantium iustitiam ipsius dei. Nullus enim Princeps iuste punit quę fiūt in laudē ipsius principis: ac ꝑ hoc deus nō iuste puniret iniustitiā nostrā si iniustitia nostra cōmēdat iustitiā dei. hoc incōueniens interrogatiue subiungit tanq̄ manifeste falsum & videndū. *Secundū hominē dico*. hoc est secundū humanā disceptationē loquor. Scio enī nō esse vertendū in quæstionē an deus sit iustus. *Absit*. horrentis est etiā audire deum iniustum. *Alioquin quomodo iudicabit deus hunc mundū?* Superfluit hunc. Et humanæ disceptationi satisfaciēdo, affert rationē ab officio iudicādi mundū ꝙ in deo nō inuenitur iniustitia. Iudex enim nō tantum huius aut illius sed mūdi, oportet ꝙ sit iustus. quū sit suꝑmus iudex, hoc est dicens ius. oportet enim primū dicentē ius, suapte natura ab oī esse iniuria eleuatum. sicut primum alterans oportet esse inalterabile, & primum mouens oportet esse immobile. *Si enim ueritas dei in meo mendatio abundauit in gloriam ipsius*. Quāadmodū deduxit incōuiniēs (scilicet ꝙ deus dicēdus esset iniustus) ex illo falso sensu in materia iiustitiæ nostræ & iustitię dei ita modo deducit incōuenietia sequētia ex eodē falso sensu applicato materiā mendacii nostri & veritatis diuinę. et distiꝯte deducit in materia in iustitiæ ac iustitiæ. & in materia mēdacii ac veritatis. quia vtraq; materia introducta fuerat. materia quidē iniustitiæ nostrę & iustitiæ dei,

F tiæ dei,in authoritate allata ex psalmo:materia vero mendacii & veritatis,in ipsius Pauli ver
bis. Sit deus verax,omnis autem hō mendax. Excludit itaque eundem falsum sensum in ma-
teria mendacii nostri relati ad diuinam veracitatem. Referendo ipsum falsum sensum pro ā-
tecedente conditionalis,cuius consequens est inconueniens ad quod deducit. Est siquidē cō-
ditionalis ista. Si in meo mendacio veritas diuina abundauit in gloriam:hoc est creuit scd'm
gloriam,effecta est gloriosior. totum hoc est antecedens. Et subditur consequens primū. *Quid
adhuc & ego tanquam peccator iudicor?* hoc est non debeo ego mendax iudicari tanq̄ peccator,sed
tanquam promotor gloriæ diuinæ veritatis. Quod constat esse manifestum incōueniens &
falsum,igitur antecedens ex quo sequitur est falsum. *Et non (sicut blasphemamur, & sicut aiunt quidam
nos dicere) faciamus mala ut ueniant bona?* Alterum inconueniens ex eodem antecedente & sensu cō-
sequens subiungitur vniuersale. scilicet licere facere mala vt eueniant bona. Et hoc subdit nō
simpliciter sed vt impositum doctrinæ apostolicæ. Prædicantibus siquidem apostolis ꝙ vbi
G abundant delicta superabundat gratia dei,& similia,non defuerunt peruersi sensus homines
qui imponerent apostolis ꝙ docebant facienda esse mala vt euenient bona. propter quos ar-
guendos fecit Paulus hic quasi digressionem tractando hæc. Constat aūt hoc falsum & hor-
rendum,sequi ex illo falso sensu. scilicet iniustitia nostra & mendatium nostrū cōmēdāt iusti-
tiam & promouent gloriam veritatis diuinę. Ex hoc enim sensu habetur ꝙ hæc licita sunt ad
gloriam dei:& similiter licita sunt alia mala vt eueniant bona. ¶ Intellige nouicie ꝙ secūdum
sanā veráque doctrinam pctā nō sunt eligenda vt media ad quēcūq; bonum finē. quia suapte
natura repugnat pctō ꝙ sit eligibile. Et ꝓpterea nec propter se nec propter aliud bonū est eli-
gibile. Et ꝓpterea hunc sensum dānat apostolus quē ꝑuersi acceperāt. scilicet ꝙ iniustitia nos-
tra esset medium ad cōmēdādum iniustitiā dei,& similiter mēdatium nostrum esset mediū
ad augmētū gloriæ diuinæ veritatis:& vniuersaliter ꝙ mala culpæ sint media facienda ad hoc
H vt eueniant bona. Cum hac tamē sana doctrina intellige quoq; verum esse ꝙ pctā sunt mate
ria diuinæ iustitiæ,q𝔡 mendatium nostrum est materia diuinæ gloriæ. Sicut crimina latro-
nū & parricidarum sunt materia iustitiæ iudicis humani,& sunt occasiōes gloriæ iustitiæ ei⁹.
Et sunt quādoq; materia misericordiæ pricipis:vt patet. Quū ergo dixit ꝓpheta vt iustificeris
& similia,nō significatur tributū esse mediū cōgruū ad finē. sed icursam esse materiā i qua su-
per luceret veracitas & similia. Sicut qui cōmissit parricidiū,& petit veniā a principe,vt suplu
ceat in tāto crimine potētię eius sublimitas soluta a lege. Aduerte & tu erudicte lector ꝙ quia
vitatio mali peioris est ꝙdam bonum,& eiusdem est rationis cum bono quo ad iustum & in
iustum,honestum vel inhonestum (vt etiā philosophi senserūt) ideo eadē doctrina qua horre
mus facere mala vt eueniant bona,eadem horrere debem⁹ facere mala vt euitem⁹ peiora. eui
tare eni peiora quoddā bonum est,& multo minus bonū q̄ euenire bonū. Et ꝓpterea si ꝓpter
I bonum nō est faciendum malum,necessario sequitur ꝙ nec ꝓpter vitādū maius malū. vnde
& paulus subdit. *Quorum damnatio iusta est.* et relatiuum quorum refert facientes mala vt eueniāt
bona. Nec putes cōtrariū sensisse gregoriū,aut toletanū cōsiliū in. xiii. dist. decreti. Sed grego-
rius cōditionaliter loquitur (cōditione pēdente nō ex parte rerum:sed ex parte hoīs) dicens. Si
omnino nullus sine peccato aditus patet. Non enim datur perplexio ex parte rerum:sed cō-
tingere potest ex parte hominis,nescientis euadere,nō vidētis aditum euadēdi absque aliquo
peccato. Et in illo casu consulit secundum indulgentiam,eligere minus malum:vtens autho-
ritate apostoli de vxore propter fornicationem vitandā. Consilium autem Toletanum non
docet eligere minus peccatum,sed solutionē minoris nexus seu vinculi. quod cōstat sine pec-
K cato fieri:vt patet in exemplo de solutione iuramenti vel malæ promissionis. nulla ergo ratio
ne faciēdo est malū vt eueniat bonū quodcūque vitationis peioris,absolute loquendo secūdū
apostoli doctrinam. *Quid ergo?* Post responsionem datam ad primam quęstionem de pręroga
tiuis Iudæorum, mouet aliam quęstionem nascētem ex data responsione qua dictum est quod
multum omni modo collatum est iudæo amplius quam gentili. Hinc enim surgit alia quæ-
stio. quid ergo,hoc est quid ex hac responsione infertur? *Præcellimus eos?* superfluit eos.
Et explicat quæsitum:an scilicet præcellim⁹ nos Iudæi. Est itaque quęstionis sens⁹. sequiturne
ex dictis quod nos iudæi præcellimus,proculdubio alios. et est sermo de præstātia qua homo
præstat alteri non secundum aliquam prærogatiuam,sed simpliciter & absolute.

¶ Ecce responcio ad hanc quæstionē. *Causati.* pro, præcausati, *enim sumus Iudæos & grecos* *Nequaquam.
omnes sub peccato esse.* Hoc est quia attulimus prius causam huius negatiuæ & est quod tam
iudæi q̄ Greci omnes sub peccato sunt. Hinc apparet primo quod appelatione Hellenorum
(quod

(quod est cognomen Græcorum) Paulus intendit gentiles. vel quia vocabulum extenditur ad significandos gentiles vt Hieronymus censet: vel quia eiusdem rationis sunt Græci è regione Iudæorum, cum reliquis gentilibus. Apparet secundo quòd de peccato actuali Paulus loqtur dicens omnes esse sub peccato: quoniam de illo peccato loquitur quod prius dixerat inesse Iudęis & Gentilibus, dicente ipso præcausati enim sumus & c. Constat autem quód hactenus nõ est locutus nisi de peccatis actualibus. Intendit itaque ex hoc quód cõmune est Iudęis & Gẽtilibus sub peccato esse, haberi quôd Iudæi non prętant simpliciter & absolute Gẽtilib⁹, quãuis, pręstent secundum aliquas prerogatiuas. ¶ Significantius autem dicit sub peccato esse, & non dicit peccatores esse aut peccasse. Intendit enim significare & significat quód commune est Iudæis & Gentilibus manere sub peccato ab ipsis patrato: vt clarius manifestabit. *Sicut scriptum est.* non in vno sed in multis sacræ scripturæ locis. Nam quę subduntur ex diuersis scripturæ libris sumpsit Paulus: sed ignorans nescio quis adiunxit hæc psalmo decimoquarto, vt ibi diffusius declarauimus. *Quia.* pro, q̃, *non est iustus quisquam.* pro, nevnus quidem. Hoc sumptũ est ex septimo capitulo Ecclesiastis. Et est sensus (vt ibidem subiungitur) quód non est homo qui nõn peccet. *Non est intelligens.* Hoc cum aliquibus sequentibus sumptum est ex psalmo decimoquarto, vbi dicitur vt videat si est intelligens aut requirens deum, omnes declinauerunt & c. Et sicut negata est omnimoda iustitia in voluntate, ita negatur omnimoda prudentia. *Non est requirens deum.* totaliter. *Omnes declinauerunt.* à recto. *Simul inutiles facti sunt.* ad consequendum finem æternũ. *Non est qui facit bonum.* supple sine pctõ. *Non est usque ad unum.* inclusiue. Nullu⁹ enim purus homo excipitur. ¶ *Sepulchrum patens est guttur eorum.* Hoc ex quinto psalmo sumptum est. Et hactenus negationes & recessus à recto & bono commemorauit: modo verò accedendo ad malum, quæ committuntur mala in locutione commemorat. Incipiens à turpiloquio, comparando guttur eorum sepulcro, patenti: ac per hoc fœtanti.

¶ *Linguis suis dolose agebant.* Mendax quomodolibet sermo, dolosa lingua describitur. ¶ *Venenum aspidum sub labiis eorum.* Hoc ex psalmo. centesimo quadragesimo. sumptum est. Et sermo nociuus significatur à similitudine veneni in supremo culmine: scilicet aspidum, quod dicitur incurabile. ¶ *Quorum os maledictione & amaritudine plenum est.* ¶ Hoc sumptum est ex psalmo decimo, vbi dicitur cuius maledictione os plenũ est & amaritudine. Et appellatur os plenum maledicentia imprecatiua & detestatiua, & similiter amaritudine erga alios: dum & imprecantur mala aliis & execrantur aliorum facta: & quod peius est amaritudinẽ aliis sua lingua ingerunt, non hinc aut inde sed vndique. plenum enim amaritudine, effluit vndique.

¶ *Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem.* Hæc cum aliquibus sequentibus ex Esaię quinquagesimonono cap. sumptum est. Post peccata omissionis & oris adiungit peccata operis, inchoando à pessimo contra proximum opere: homicidio scilicet. ¶ Et non simplici sed cum velocitate pedum, cum festinatione ad humani sanguinis effusionem. *Contractio.* hominum aliorum. *Et infœlicitas.* hominum aliorum. *In uiis.* hoc est variis studiis & operibus.

¶ *Eorum.* ad hoc student vt opprimant immo conterant alios & ad miseriam deducant.

¶ *Et uiam pacis non cognouerunt.* notitia practica & affectiua: sed solis seditionibus aut bellis student. Tollunt itaque vitam, res, honoresque atque pacem. ¶ *Non est timor dei ante oculos eorum.* Hoc sumptum est ex psalmo tricesimosexto. Et in hoc vno omnia peccata cogitationis seu cordis comprehenduntur: vtpote in quo cõsistit frænum omnium internorum motuum. Solus enim timor diuini intuitus retrahit ab interna animi deordinatione: quum homines omnes lateat. *Scimus autem quod quæcunque lex loquitur, iis qui in lege sunt loquitur.* Applicat allata ex scriptura ad Iudæos. Appellatione legis intellige vniuersam scripturam veteris testamenti. Et est sermo de iis quæ indeterminate dicuntur in scriptura, ad differentiam eorum quæ specialiter de aliqua natione dicuntur: vt apud Esaiam onus Tyri, onus Babylonis, & similia. ¶ *Vt omnes os obstruatur.* Quorsum hæc scripta sint, declarat ex fructu.

¶ Ideo enim declarantur omnes esse sub peccato, vt obstruatur omne os, tam Iudæorum quam Gentilium præsumentium de propria iustitia. ¶ *Et subditus fiat omni mundus deo.* Quamuis mundus vniuersus velit nolit subiiciatur deo, hec tamen scripta sunt vt sponte, vt laudabiliter vniuersus mundus se subiiciat deo pro iustificatione gratuita: seu (vt alii interpretantur) vniuersus mundus obnoxiun se reddat deo pro iustificatione. *Quia.* pro, propterea quód, *ex operibus legis non iustificabitur omnis caro coram eo.* Inter iustitiam operis & iustitiã dei hæc est differentia: quód iustitia operis iustificat tantũ illud opus cuius est & operantem secundũ

F habitum illius operis: iustitia autẽ dei iustificat hominẽ absolute. Et hoc est dictu quòd iustitia operis non iustificat hominem absolute: quoniã non delet pctã, sed relinquid hominẽ in peccatis quæ fecit. Iustitia autem dei iustificat hominem absolute: quoniam delet pctã quæ inuenit in homine. Et penes hanc distinctionem (quam manifestius Apostolus subiunget) verificat quæ nunc dicuntur & dicta in pręcedenti capitulo. Quum enim dictum fuit quòd factores legis iustificabuntur apud deum, intellige de iustificatione hominum secundum opera. quum autem modo dicitur quòd ex operibus legis non iustificabitur omnis caro coram eo, intellige de iustificatione hominis absolute. Et dicit omnis caro, ad comprehendendum omnem nationem, siue iudæam siuę Gentilem: quam superius iustificari dixerat secundum facta. *Per legem enim cognitio peccati*, Probat quòd lex non iustificat, quia per legem habetur cognitio peccati. Et sumitur cognitio vt opponitur remissioni. Ita q͂ est sensus. per legem habetur cogni-
G tio non autem remissio peccati. Iustificatio autem absolute oportet q͂ sit cum remissione peccati. *Nunc autem*. hoc est tempore Messię. *Sine lege*. hoc est absque iugo legis Mosaicæ. *Iustitia dei*. distincta à iustitia operis de qua in principio dictum est, iustitia enim dei in eo reuelatur. *Manifestata est*. In die pentecostes, & deinceps manifestata est sine iugo legis veteris iustitia dei, iustificans hominem absolute.

¶Et significantius dicit manifestata est, & non dicit creata aut facta est: quoniam iustitia dei fuit ab initio iustificans omnes sanctos, & non est de nouo facta: sed est de nouo manifestata. Erat siquidem iustitia fidei in patribus, erat & in aliquibus gentilibus: vt patet de Iob. Sed erat tanquam occulta, tum quo ad rem creditam: scilicet IESVM CHRISTVM. tum quo ad promulgationem: quoniam non erat mundo promulgata. ¶*Testificata a lege & prophetis*. Ne iustitiam dei tanquam rem nouam fingere aut introducere videretur, apposuit quod est
H testificata à lege Moysi & prophetis: vt etiam ex testimonio legis & prophetarum declaret non ex operibus legis (hoc est non ex iustitia quorumcunque operum moralium, cerimonialium & iudicialium) iustificari simpliciter & absolute homines, sed ex iustitia dei.

¶*Iustitia autem dei per fidem* IESV CHRISTI. ¶Dixerat iustitia dei, & dixerat ex fide in fidem: sed non explicauerat materiã fidei, non explicauerat modum quo iustitia dei nobis iungitur. Et propterea vtrunque modo explicat: dicẽdo. iustitia autem dei per fidẽ. Ecce modus quo applicatur nobis iustitia dei. IESV CHRISTI. Ecce materia fidei. *In omnes & super omnes qui credunt in eum*. Superfluit in eum. Et vere superfluit: quoniam est in omnes & super omnes qui credunt: vt intelligamus iustitiam dei per fidem iesu Christi esse fuisse & fore omnes & super omnes qui credunt. Et non quemlibet saluari in fide sua, sed iustificari tantum
I per fidem iesu Christi. Huiusmodi enim iustitia dei semper fuit sic: sed modo est manifestata, testificata à lege & prophetis. ¶Dicit autem in omnes & super omnes: ad significandum extentionem iustitiæ dei erga omnes, & cum hoc superioritatem. Supereminet enim iustitia dei per fidem iesu Christi, iustitiis operum. ¶*Non enim est distinctio*. Probat id quod dixerat in omnes & super omnes: quoniam non est distinctio in hoc. ¶*Omnes enim peccauerunt*. Hinc videre potes ante dictam differentiam esse de intentione apostoli. Ex hoc enim quod commune est omnibus (tam iudæis quam gẽtilibus) peccasse, probat apostolus iustitiam dei per fidem iesu Christi in omnes & super omnes: aperte significans quod per iustitias operum nec iudæi nec gentiles iustificabantur iustitia remittente peccata: sed sola iustitia dei per fidem iesu Christi hoc fiebat vt clare subiunget. Et *egent*. pro, carent, *gloria dei*. Siue per gloriam dei intelligas gloriã cælestis patriæ, siue magis ad literã gloriam apud deũ. Qui enĩ peccauit, quousque remittatur ei peccatum, nõ laudatur nõ clarus est apud deũ. Et dixit hoc dire
K cte ad differentiã glorię quę habetur apud homines quũ quis quãuis olĩ peccauerit. iustitias operum exercet. Talis enim caret gloria dei ex hoc quòd non est consecutus veniam peccati, quamuis habeat gloriam hominum. et hunc esse sensum literalem, in sequenti patere potest capitulo: vbi de Abraham dicetur quòd ex operibus gloriã quidem habet sed nõ apud deum. IVSTIFICATI *gratias per gratiam ipsius*. Dictio interpretata iustificati, participium est passiuum præsentis temporis, quo lingua latina caret. Et propterea aliqui interpretes vertunt iustificantur. Et dicit quod omnes peccauerunt & carent gloria apud deum: iustificantur autem, hoc est ex peccatoribus iusti fiunt, gratis hoc est non ex operibus sed gratuito. Et ne quæras cuius est hoc gratuitum beneficium, explicat per gratiam ipsius, scilicet dei. ¶Vbi clare explicatur: iustitiam dei iustificantem peccatorem, non ex operibus sed per gratiam dei haberi. *Per*

ri. *Per redemptionem quæ est in Christo Iesu.* Declarat rationem iustitiæ dei ex interueniente redemptione hominum facta per Iesum Christum. Vbi aduerte quod in hoc quod homines ex peccatoribus fiūt iusti, cōcurrūt gratia dei & iustitia dei. Ita quod nō cōcurrit sola gratia: quæ tūc sola cōcurreret quādo deus remitteret pctā sine aliqua solutione. Sed hoc deus nunquam fecit neque facit: sed gratiæ suæ inserit iustitiam suam. quam totiens apostolus nominat iustitiā dei. Et modo explicat quod ista iustitia consistit in redemptione: hoc est in solutione precii quam fecit Iesus ad absoluendum nos á captiuitate seu seruitute peccati. ¶ At si contra hoc instetur, quod hæc duo sibi inuicem aduersantur: scilicet quod simus iustificati gratis per gratiam dei, & quod simus iustificati per redemptionem quæ est in Christo Iesu. Nam si per redemptionem, ergo non gratis: & si per gratiam, ergo non per iustitiam redemptionis. Solutio est quod scriptura sacra nō dicit nos iustificari per solam gratiam, sed per gratiam simul & iustitiam, sed vtramque dei: hoc est per gratiam dei & iustitiam dei, & non per iustitiam hominum. Et propterea toties apostolus repetit iustitiam dei. Ita quòd gratia dei non excludit iustitiam dei, sed iustitiam hominū. Redemptio autem facta per Christum, iustitia dei est, non iustitia nostra, quia ipse Iesus Christus vere deus est. ¶ Et significanter non dicit quæ est facta à Christo Iesu, sed quæ est in Christo Iesu: vt redemptionem non rebus aut pecunia factam, sed existentem in carne & sanguine & anima ipsius intelligeremus. *Quem proposuit deus propitiatorem* Dictio Græca anceps est ad propitiatorium masculino vel neutro genere: quoniam est accusatiui casus. magis tamen quadrare proposito videtur masculinum genus: vt sit sensus, quem proposuit deus placatorem. Et posuit hoc ad significandum quod redemptio Iesu Christi non minuit sed potius auget gratiam dei erga nos: vt intelligamus ex diuina gratia non solum dari nobis veniam, sed etiam dari nobis placatorem. Et propterea ex parte dei introducit huiusmodi redemptorē, dicendo. Quē proposuit deus propitiatorem seu placatorem. proculdubio redimendo. *Per fidem in sanguine ipsius.* Paulatim explicat mysteria. In principio enim dixerat, ex fide in fidem: postea explicauit per fidem IESV CHRISTI. Modo dearticulando clarius explanat fidē mortis IESV christi: dicendo per fidem in sanguine ipsius. Fides enim in sanguine Iesu, est fides quæ innititur morti quæ per effusionem sanguinis Iesu fuit. ¶ Et aduerte tria, per attulisse apostolum in hac sententia. Primum dicendo per gratiam ipsius, secundum per redenptionem, & tertium per fidem in sanguine. vt intelligamus ad iustificandum nos cōcurrere primum ex parte dei, gratiam: deinde ex parte Iesu Christi iustitiam redenptionis: & demum ex parte nostri fidem in sanguine IESV CHRISTI. Et gratia quidem primum tenet locum: vtpote etiam causa secundi & tertii. Secundum autem ista est gratiæ quòd tamen rationem iustitiæ dei constituit. tertium (scilicet fides) applicatio & coniunctio est vtriusque nobiscum.

Ad ostentionem Iustitiæ suæ. Iunguntur hæc verba cum præcedētibus, scilicet in sanguine ipsius. Et subiunguntur ad reddendam rationem quare in sanguine ipsius, quare deus posuit Iesum placatorem in sanguine ipsius IESV. Et explicatur ratio, scilicet ad ostensionem iustitię suæ, scilicet dei. ad demonstrandum enim iustitiam diuinam statuit deus IESVM placare deum in proprio sanguine, tanquam soluendo precium redemptionis humanæ.

¶ *Propter remissionem præcedentium delictorum.* Subditur hic ratio iustitiæ eius. Et est remissio pręcedentium delictorum, ad hoc vt remitterentur præcedētia delicta exegit iustitia diuina huiusmodi supradictā redemptionem: alioquin remssio delictorū nō esset fructus iustitiæ diuinæ. Vbi clarissime videre potes quod superius diximus de intentione apostoli, in hoc differre iustitiam dei á iustitia operū: quòd iustitia operum non est remissiua præcedentium delectorū, iustitia autem dei est remissiua præcedentium delictorum. Et significanter apposuit præcedētium: vt intelligamus etiam præteritorum hominum ante aduentum CHRISTI peccata. Propter quod declarandum apertius subiungit. *In sustentatione.* pro, tolerantia, *dei ad ostentionem iustitiæ suæ in hoc tempore.* Dixerat ad ostentionem iustitiæ suæ propter remissionen præcedentiū delictorum: subdit modo rationem quare inter præcedentia delicta & ostentionem iustitiæ diuinæ intercessit tantum temporis spatium. et explicat quod ratio est tolerantia diuina qua præcedentia delicta tolerauit ad hoc vt in hoc tempore à se diffinito ostenderet iustitiam diuinam. Et ne quæras quorsum ista tolerantia dilatiua iustitiæ, subiungit rationem.

¶ *Vt sit ipse iustus & iustificans eum qui est ex fide* IESV CHRISTI. Superfluit CHRISTI. hoc est propter duo simul implanda. alterum est vt sit in excecutione ipse deus iustus, & nō solū misericors seu gratiam conferens. et hoc directe est ratio ostensæ diuinæ iustitiæ. Alterū est

F vt sit iustificans eum qui est ex fide Iesu. Et hoc directe respicit diffinitionem iustitiæ ad tempus hoc, scilicet mortis iesu: ad hoc vt iustificetur homo à deo non qualitercunque sed ratione fidei in sanguine iesu. Oportuit enim expectari ipsam mortem iesu in qua executioni mandata est redemptio & placatio. Et expectari autem fide: quia oportet omnes qui iustificantur, esse, hoc est constare secundum mentem & animum, ex fide iesu.

¶ *Vbi est ergo gloria tua?* Superfluunt duæ dictiones: scilicet est & tua. Ita quod legendum est. Vbi ergo gloriatio? Infinite infert, arguendo, vbi ergo gloriatio? Et est sermo de gloria iustitiæ. infert autem ex dictis: scilicet quod propter remissionem præcedentium peccatorum posuit deus placatorem iesum in fide sanguinis ipsius. Hinc enim excluditur omnis gloria humanæ iustitię. Et sermo iste quamuis communis esse possit iudęo & Gentili, dirigitur tamen directe ad iudæum, de quo mouerat quęstionem an excelleret: quique gloriabatur de iustitia legis à deo acceptę per Moysen. *Exclusa est,* scilicet gloriatio. *Per quam legem?* interrogatiue legendũ est.

G *Factorum?* interrogatiue legendum est. Legem factorum appellat legem Moysi, & quo ad moralia & cerimonialia & iudicialia: quoniam erat lex operum, sicut & quęlibet alia lex scripta. Et in hoc etiam comprehenditur lex naturalis, quæ similiter est lex factorum. *Non.* Ecce responsio quo ad partem negatiuam. *Sed per legem fidei.* Et est responsio quo ad partem affirmatiuam. Legem fidei appellat vniuersam structuram prius dictorum concurrentium ad iustitiã dei iustificantem homines. ¶ Si quęris quopacto lex fidei distinguitur à Paulo contra legem operum etiam moralium: quum etiam fides in genere operum comprehendatur. Credere enim opus est nostrum. Solutio est quod credere in eum qui iustificat impios, innititur iustitię alienę, scilicet dei per christum: reliqua vero opera innituntur iustitiis propriis: vt scilicet quodlibet opus secundum se bonum est, & bonum reddit habentem. & ideo iustitia fidei distinguitur contra iustitiam operum.

H *Arbitramur enim.* pro, igitur, *iustificari hominem per fidem sine operibus legis.* Explicat clarius intentam conclusionem ex premissis, dicendo. Arbitramur igitur iustificari hominem per fidem sine operibus legis, iustificantibus. Non enim intendit excludere opera legis de quibus supra dixit quod factores legis iustificabuntur apud deum. Non intendit inquam excludere ab executione sed à iustificatione: hoc est à virtute iustificatiua hominis absolute: ꝙ est dicere à virtute remissiua peccatorum. De tali enim iustificatione est sermo. *An Iudæorum deus tantum?* Directe affertur hæc ratio aduersus cærimonialia & iudicialia precepta legis Moysi: quoniam hęc erant propria iudęis, Moralia siquidem communia erant illis & gentibus. et intendit quód si ad iustificandum hominẽ requirerentur opera legis iudicalia & cęrimonialia, in quibus tanquã propriis gloriabantur iudęi, sequeretur ꝙ iudęorum tantum esset deus supple iustificator. Et propterea ad hoc excludendum dicit, an iudęorum deus tantũ. Sicut mo-

I dovere dicimus ꝙ credentium tantum est deus: quoniam solos credentes iustificat. ¶ *Nonne & gentium? immo & gentium.* Et rationem subdit. *Quando quidem unus est deus.* Ex hoc quod vnus atque idem deus est qui fide iustificat tam iudęos quám Gentiles manifestat quòd deus est & iudęorum & Gentilium: hoc est quod non oportet Gentiles effici iudæos non oportet eos subire iugum legis Moysi ad hoc vt iustificentur. *Qui iustificat.* pro, iustificabit. Futuri est temporis, ad significandum perseuerantiam. hoc est quod non modo tantum, non pręteritos aut presentes tãtum, sed semper in hoc perseuerabit quod iustificabit fide. Et dixit hoc in futuro, qui iam dixerat de pręterito, propter remissionem pręcedentium delictorum.

¶ *Circoncisionem ex fide.* hoc est circuncisos nõ ex ipsa circuncisione sed ex fide superius expli-

K cata. ¶ *Et præputium.* hoc est Gentiles perseuerãtes incircũcisos. *per fidẽ.* eandẽ: & nõ per iustitias operum moralium. *Legem ergo destruimus per fidem:* interrogatiue legendum est. Mouet enim aduersˀ dicta questionẽ, tanquam ex his sequatur ꝙ fides destruat legẽ Moysi. *Absit.* Responsio est horentis. *Sed legem statuimus.* hoc est firmamus. Aduerte hic ꝙ quum fides iesu Christi semper fuerit explicite vel implicite in omnibus qui consecuti sunt remissionem peccatorum ab initio mundi, ex hoc ꝙ commendatur & declaratur virtus fidei ad iustificandum, non destruitur nec aboletur lex Moysi alioquin oportuisset legem Moysi nunquam abuisse locum apud fideles) sed declaratur ꝙ nec in lege nec in operibus legis est vis remissiua peccatorũ & ꝓpterea optime paulus horret dicẽdo absit. quod autẽ subdit, sed legẽ statuimus (hoc est firmamˀ) non est sic intelligendum ꝙ per hanc doctrinã firmitatem aliquam lex Moysi acceperit: sed quòd cõmendat fides redundat in fulsimentũ legis. et vere sic est. nam nisi fides fulciret legẽ, vacillant

vacillaret & nutaret in mentibus hominum tanquam humana adinuentio. vt patet ex hoc ꝙ talis habetur lex Moysi apud infideles. A

CAPVT IIII.

Vid ergo dicemus inuenisse Abraham patrem nostrum secundum carnem? Mouerat in principio capituli tertii quæstiones duas: alteram de iudæo, alteram de circuncisione. Et soluta prima quæstione modo intendit tractare secundam: scilicet quæ vtilitas circuncisionis. Vnde & resumit eam in patre circuncisionis Abraham, sub aliis verbis: dicendo quid ergo dicemus inuenisse Abraham patrem nostrum secundum carnem: hoc est secundum carnalem circũcisionem. ita ꝙ secundũ carnẽ refertur ad verbũ inuenisse. Et emergit hæc q̃stio ex dictis: scilicet ꝙ non ex operibus sed ex fide iesu christi iustitia dei est in omnes & super omnes. Hinc enim q̃stio consurgit. quid ergo Abraham inuenit secundũ circuncisione in carnẽ, si non inuenit iustitiã dei? *Si enim Abraham ex operibus legis iustificatus est.* Respondet q̃stioni. primo negatiue quo ad iustificationem: hoc est ꝙ per circuncisionem non est iustificatus. Et ad hoc declarandum assumit conditionalẽ cuius antecedens est. Abraham ex operibus iustificatus est: consequens aũt est. *Habet gloriam.* pro, gloriationem, *sed non apud deum.* Quia enim circuncisio carnalis inter opera est, ideo comprehendendo etiam circuncisionẽ & reliqua moralia opera assumit ꝙ si Abraham est iustificatus ex operibus siue moralibus siue cærimonialibus, habet quidẽ gloriationem (quoniam ex operibus iustis habet vnde glorietur) sed non apud deum: quia remanerent adhuc delicta eius. Quantumcunq; enim (vt prius dictum fuit) homo exerceat se in bonis operibus moralibus & cærimonialibus, nunq̃ tamẽ per hæc consequitur remissionem peccatorum: sed iustificatur tantum in operibus & in seipso secundum habitus operum. Et propterea habet merita virtutum vnde glorietur: sed non apud deum, apud quem remanet adhuc inglorius ratione peccatorum. B

Quid enim dicit scriptura? Proposita conditionali, progreditur a destructione consequẽtis authoritate scripturę. Consequens fuerat, non habet gloriationẽ apud deum. hoc intẽdit destruere, monstrando ex authoritate scripturæ veritatem sui contrarii: scilicet ꝙ Abraham habuit iustitiam apud deum. *Credidit Abraham deo, & reputatum est illi ad iustitiam.* Ex Genes. decimoquinto. cap. sumpta est hęc sententia. In qua apparet quòd fides Abrahę reputata est illi ad iustitiam apud deum. ita quòd iustitia apud deum nõ ex operibus sed ex fide imputata est abrahę. *Ei autẽ qui operatur.* Declarat ex inducto textu differantiam intentam inter iustitiam ex operibus & iustitiam ex fide. Declarat autem hoc dupliciter. Primo ponderando verba scripturę: scilicet credidit & imputatum est. Deinde confirmat authoritate Dauid. Et vtitur ratione tali. Operãti merces nõ gratuito sed ex debito datur: nõ operãti autem sed credenti, gratuito imputatur fides eius ad iustitiam: ergo Abraham non ex operibus sed ex fide iustificatus est. Vnde singula. Ei aũt qui operatur. hoc est qui opera ꝑ meretur, siue moralia siue cerimonia &c. *Merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum.* Hęc vniuersalis est clarissima. *Ei uero qui non operantur.* Non dicit qui contraria operatur, sed solum negat merita operum: hoc est etiam si non operetur, etiam non concurrentibus meritis operum. C

¶*Credenti autem in eum qui iustificat impium*, remittendo peccata. *Reputatur.* pro, imputatur. Interpres mutauit vocabula: modo imputatur, modo reputatur: quum tamen Paulus eodem vtatur vocabulo. Quod potius significat imputari q̃ reputari significat enĩ scribi, attribui. ¶*Fides eius ad iustitiam.* In hoc ipso quòd fides imputatur ad iustitiam, significatur quod non ex debito, non ex merito confertur iustitia. cuius oppositum dictum est de operante ita quod inter credentem & operantem elicit Paulus differantiam: quod credens non meretur, quod credenti non debetur iustitia, ex hoc ipso quod scriptura dicit quod fides eius imputatur ad iustitiam. Operans vero inquantum operãs, ex debito sortitur mercedem iustificationis suę, non remissiuę tamen peccati: vt sępe dictum est: *Secundum propositum gratiæ dei.* Hę quatuor dictiones superfluę sunt: adiunctę forte ab aliquo ad explicandum quid importat imputari fidẽ ad iustitiam. vere siquidem importat gratuitam iustitiæ collationem. ¶*Sicut & Dauid dicit.* D

Confirmat idem authoritate Dauidis: primo explicans sentẽtiam quę habetur ex verbis dauidis ad propositum, subiungendo. *Beatitudinem hominis.* suple esse. *Cui deus accepto fert.* pro, imputa. Idem enim est vocabulum apud paulum. *Iustitiam sine operibus.* Hęc sunt Apostoli verba dicta à Dauide quo ad sensum. verba autem ipsius dauidis subiunguntur. *Beati quorum* E

F *remissæ sunt iniquitates.* Et est sermo de beatitudine in spe. Remissæ autem iniquitates dicuntur quo ad offensam secundum quam iniuria illata est deo. *Et quorum tecta sunt peccata.* Quo ad turpitudinem actuum: ne scilicet eorum turpitudo redundet amplius in eos qui peccauerūt: hoc est ne sint amplius turpes. *Beatus uir cui non imputabit dominus peccatum.* ad reatum æternæ pœnæ. Ex his omnibus & specialiter ex hoc vltimo (scilicet non imputatione peccati) accepit apostolus Dauidem dicere quod deus imputat iustitiam sine operibus, ita quod beatum illum reddit. Nullius enim operis nostri mentio à Dauide fit, sed solius diuini operis remittentis, tegētis & non imputantis. ¶*Beatitudo ergo hæc.* Applicat authoritatem Dauidis ad propositam materiam de iustitia Abrahæ. *In circuncisione tantum manet.* Superfluunt duæ dictiones, scilicet tantū manet. *An etiam in præputio.* Ex hac Dauidis authoritate arguit ad propositam materiam, quærendo an hæc promulgata à Dauide beatitudo habeat locum in solis circuncisis an etiam in
G non circuncisis. Et statim probat quod habet locum in non circuncisis, ex tempore quo fides Abrahæ reputata est ei ad iustitiam: quia scilicet tunc temporis hoc fuit quando Abraham non erat circuncisus, sed adhuc erat in præputio. Et progressus literę est clarus. primo repetens quod dictum est, scilicet, *Dicimus enim quia.* pro, quod, *reputata est fides Abrahæ ad iustitiam.* & deinde dicens, *Quomodo ergo reputata est.* Inquirit statum Abrahæ. *In circuncisione.* hoc est in statu circuncisionis. *An in præputio?* hoc est in statu pręputii. Et subdit responsionem clarissimam. *Non in circuncisione sed in præputio.* vt patet Gene. xv.

Et signum accepit circuncisionis. Postquam respondit negatiue quo ad iustificationem q̄stioni motę quid inuenit Abraham in carnali circuncisione. Respondet modo affirmatiue: hoc est declarat quid assecutus est Abraham per circuncisionem, declarat quę vtilitas circuncisionis. Oportebat enim non solum dicere quid non confert, sed etiam quid confert. Et explicat vti-
H litatem circuncisionis esse vtilitatem signi. Et hoc accepit apostolus ex Gene. xvii. cap. Vbi clare dicitur à deo ad Abraham de circuncisione. Et erit in signum pacti inter me & vos. Itaq; Abraham accepit carnalis circuncisionis signum: hoc est circuncisionem in signum. *Signaculū iustitiæ fidei quæ est in præputio.* Superfluit est. Per hoc q; circuncisionem accepit in signum pacti fœderis inter deum & c. Accepit ipsam in signaculum, hoc est tanquam characterem seu impressam notā nō cuiuscūque rei sed iustitię habitæ ex fide in pręputio. ita q; circuncisionem dicit non solum signum distinctiuū populi asciti à deo, sed etiam in specie esse velut characterē iustitię imputatæ Abrahę in præputio quia credidit deo. Hæ sunt igitur duę vtilitates circuncisionis, hęc sunt quæ consecutus est Abraham in circuncisione carnali. ¶*Vt sit pater omnium credentium per præputium.* ex re significata signaculo circuncisionis (scilicet iustitia fidei im-
I putatæ Abrahæ in præputio) deducit apostolus verā paternitatem Abrahę tam respectu circuncisorum quam circuncisorum. et primo respectu in circuncisorum, dicendo vt sit pater omnium credentium per præputiū, vt ab ipso secundum fidem generentur omnes credētes in circūcisi, vtpote imitantes fidem abrahæ adhuc in circuncisi. et hæc paternitas sit illis vtilis, sicut fuit vtilis fides ipsi abrahæ, scilicet. *Vt reputetur & illis ad iustitiam.* illorum credere, sicut reputatum fuit abrahæ patri. *Et sit pater circuncisionis.* ex eadem re significata sit etiam verus pater, non carnalis sed spiritualis circuncisionis: hoc est circuncisorū. *Non iis tantum qui sunt ex circuncisione.* corruptus est textus. Legendū est. iis qui non tantum sunt ex circuncisione. Sola enim carnali circuncisione abrahæ secundum legem gaudentes illi sunt qui tātum sunt ex circuncisione: hoc est qui solum constant ex hoc q; sunt circuncisi. Quos apostolus non comprehendit inter filios abrahæ: immo ad differantiam talium dicit. is qui nontantum sunt ex circuncisione, subiungendo. ¶*Sed & iis qui sectantur uestigia fidei*
K *quæ est in præputio patris nostri Abrahæ.* Superfluit verbum est. Ecce quorum in circuncisione est pater abraham. Non sufficit enim ad huiusmodi filiationem quod sint circuncisi, sed oportet quod imitentur fidem quam abuit abraham in præputio. Hęc vera paternitas abrahę respectu vtrorumque deducitur ex re cuius signaculū est circuncisio: scilicet iustitia fidei abrahæ in præputio. Et dixit hoc ad excludendum proprietatem quam sibi iudæi vsurpabant paternitatis abrahæ respectu circuncisionis: hoc est quod abraham sit proprius pater circūcisorū. Ex hoc enim quod nō sufficit circuncisio ad hoc vt sit quis filius abrahæ, sed exigitur imitatio fidei abrahæ, habetur quod paternitas abrahæ non est carnalis, non est legalis secundum circuncisionem, sed est spiritualis consistens formaliter in generatione filiorum in eadem fide: quæ generatio cōmunis est circuncisis & in circuncisis. *Non enim per legem promissio Abrahæ aut*

aut semini eius ut hæres esset mundi. Cõiunctio enim testatur ꝙ hęc particula inducitur ad probandum prædicta: scilicet ꝙ abraham rõne iustitiæ fidei est cõis pater credentium tam circuncisorum q̃ incircuncisorum. Et quum prius hoc probasset ex iustitia imputata abrahę tẽpore quæ erat in pręputio, mõ hoc probat ex promissione facta abrahę iam circunciso: vt arctius ad idem cogat iudęos. promissio siquidem hæreditandi mundum facta legitur abrahæ Gen. 22. in illis verbis, in te benedicentur oẽs gentes. In ipsius enim abrahæ semine (scilicet Messia, benedictæ sunt vniuersæ nationes quum Messias prius per fidem & demum per regnum cõstitutus est hæres, non terre promissionis, non asiæ, non totius terræ, aquæ aut aeris, sed mundi: iuxta illud. quem constituit hæredem vniuersorum. Et apte ex adimpletione promissæ hæreditatis probatur paternitas abrahę. nam in suo semine futurus erat hæres: ac ꝑ hoc illo modo comprobatur pater quo futura erat hæreditas. Quum itaq; dicit promissio non per legẽ, non subauditur participium facta, sed participiũ adĩplenda: vt clare cõprobat subiuncta ratio. affert enim pro ratione ꝙ promissio facta abrahę de hęreditate mundi, non erat adimplẽda per legem Moysi. *Sed per iustitiam fidei.* Communis tam circuncisis q̃ incircuncisis ad imitationem fidei abrahę. *Si enim qui ex lege hæredes sunt.* Ecce ratio partis negatiuę: scilicet ꝙ non per legem adimplenda erat promissio. Et est ratio ducens ad inconueniens, immo ad cõtrarium adimplendæ promissionis. Si enim qui ex lege, hoc est qui subditi sunt legi Moysi, constituti sunt hæredes mundi. *Exinanita est fides.* Ecce inconueniens contrarium promissioni hæreditatis. euacuata est. fides (qua fiunt dicta) à veracitate. *Abolita est promissio.* Addit promissio supra fidem. Fides enim spectat ad executionem promissionis: promissio autem prior est. Et propterea augendo inconueniens dicit non solum euacuari fidem, sed etiam aboleri seu irritari promissionem. Quomodo autem vtrunq; sequatur, manifestat subiungendo. *Lex enim iram operatur.* Hoc lex enim punit operari enim iram est efficere vindictam. Et hanc actionem legis probat subiungendo. *Vbi enim non est lex, nec præuaricatio.* Supple imputatur ad pœnam. Vtrunque horum clarum ex se est. nam medium legis (quo scilicet lex trahit hoĩes) est pœna. Et experientia testatur quod in locis seu in actionibus exemptis à lege pręuaricatio non imputatur ad pœnam. Quocirca vis rationis consistit in hoc quod quia legis est punire. immo quia proprium legis est punire, ad legem spectat exhæredare, indignosq; hæreditate priuare illos: ac per hoc ad legis actionem consequitur non adimpletio promissionis. priuatis enim hęreditate non est adimplenda promissio. & sic exinanitur fides, & aboletur promissio ex propria actione legis. *Ideo ex fide.* Supponit apostolus sufficientem diuisionem, aut per legem aut per fidem adimplenda est promissio: & exclusa lege tanq̃ propria actione tendente ad contrarium, infert à sufficienti diuisione, ideo ex fide. Et tamen subiungit accommodam rationem quare per fidem adimplenda est promissio, subiungendo. *Vt secundum grãm firma sit promissio oĩ semini.* Lex scripta nõ solũ minuit promissionem puniendo, sed etiam non nisi secundum rationem debiti implet promissa: & hoc etiam solis subditis. Quo contra fides quemadmodum est dispositio hominis ad hoc vt deus illi promittat ita est firmatiua promissionis: ex iisdem enim res firmatur ex quibus fit. Vnde quum promissio facta abrahę fuerit ex fide, optime quadrat vt fide quoque firmetur executio. Rursus quum ita fides disponat ad promissionem vt non ex debito sed ex gratia fuerit promissio, consequens est vt etiam adimpletio firmetur fide vt sit firma secundũ gratiam: ac per hoc oĩ semini. Reddit ergo rõnem quare ex fide, tangendo hæc oĩa. Dicendo enim vt scdm gratiam, excludit debitum. fides enim imputatur ad iustitiam secundum gratiã Dicendo autem firma sit, tangit actum congruum fidei. Et dicendo oĩ semini, comprehẽdit tam sub lege quam sine lege: vt ipsemet declarat subiungendo.

¶*Non ei qui.* pro, quod. Refertur enim semen neutri generis. *Ex lege est solum: sed & ei qui.* pro, quod, *ex fide est Abrahæ qui pater est omnium nostrum.* scilicet credentium.

¶*Sicut scriptum est.* Genesis. xvii. *Quia patrem multarum gentium posui te.* Verba hæc sunt dei ad abraham, scripta ibidem. *Ante deum cui credidisti.* pro, coram deo cui credidit. Non sunt verba hæc sumpta ex Genesi, sed sunt adiecta à Paulo ad exponendum quali paternitate deus posuit abraham patrem multarum gentium. exponit siquidem ꝙ non paternitate carnali quæ est coram hominibus, sed paternitate spirituali quę est coram deo cui ipse Abraham credidit, positus est pater multarum gentium. Hęc est enim paternitas qua abraham est pater omnium credentium. ¶QVI *uiuificat mortuos, & uocat ea quæ non sunt tanquam ea quæ sunt.* Si verbum verbo reddendum est, legendum esset. & vocat non entia tanquam entia. Primũ horum duorũ (scilicet qui viuificat mortuos) miraculum significat rei gestæ: quoniam tunc viuificauit ad generandũ

F tam mortuum corpus abrahę quam mortuam matricem Sare. hoc enim fuit quum deus dixit, patrem multarum gentium constitui te. Alterum veró (.s. & vocat non entia tanq̃ entia) ad promissos filios multarum gentiũ spectat. Inter eos enim q.dam futuri erant filii secũdm carnem, quidam veró non: & tamen Deus vocat non entia tanquam etiam, vocat nõ filios abrahæ tanq̃ filios abrahæ: vt in hoc ipso significetur paternitas spiritualis. *Qui contra spem in spem credidit.* Græci textus non omnino concordant in verbis: verumtamen sensus in idem redit, legendo. Qui preter spem in spe credidit *ut fieret pater multarum gentium.* ¶ Significatur enim ad literam ꝙ præter spem naturæ credidit se fore patrem multarum gentium in spe diuinæ promissionis. Vbi occurrit quæstio quonam pacto Paulus nunc dixit Abraham patrẽ omnium nostrum quia pater multarum gentium positus est, loquens proculdubio de paternitate spũali, modo autem eundem abraham dicit fore patrem multarum gentium mediãte generatiõe
G carnali. nam proculdubio de generatione carnali loquitur, quum dicit ꝙ præter spem in spe credidit: imo & exp̃sse subiungit de mortuis corpore eius & vulua Saræ. Solutio est ꝙ abrahæ paternitas spũalis ad implenda præcipuæ erat per fidem christi: christus autem secũdum carnalem generationem promissus erat filius abrahæ per Isaac, & propterea ad paternitatẽ spũalem abrahę exacta est fides carnalis generationis christi ex abraham per Isaac. Vnde hæc duo non sibi inuicem aduersantur, sed magis cohęrent: vt ex hoc quod sperabat generando filium se futurum patrem multarum gentium, intelligamus quod sperauit generando christum se fore patrem oĩm credentium. *Secundum ꝙ dictum est ei.* Superfluit ei, applicat apostolus ad spem abrahæ quum nonagintanouem esset annorum ea quę longe ante fuerant reuelata eidem. Et ad hoc significandum dicit secũdm quod dictum est: hoc est secundum quod dictum fuerat pręterito tempore. *Sic erit semen tuum.* Hæc verba fuerunt dicta à deo abrahæ ca. xv. pręmittente, su
H spice cælum & numera stellas si potes. his enim dictis subiunxit, sic erit semẽ tuum scilicet innumerabile ad similitudinem stellarum. *Sicut stellæ cæli & arena maris.* Hæ sex dictiões sup̃fluæ sunt. *Et non infirmatus est in fide.* Superfluunt verbum est & prępositio in. *Nec considerauit.* Continuanda est oratio. Et non legendum nec, sed non. ita quod textus est. Et non infirmatus fide, nõ considerauit *corpus suum emortuum quum iam fere centum esset annorum, & emortuam uuluam Saræ.* Sententia est clara legenti historiam scriptam. Gen. 17. & 18. & intelligẽti ꝙ est sermo de mortuo quo ad generandum, & ꝙ noĩe vuluę non pudibundum muliebre sed quæ à medicis vocatur matrix intelligitur. ¶ At si obiiciatur contra hæc Pauli verba, non considerauit emortuum corpus &c. ꝙ Abraham considerauit hæc, nam scriptum est Gen. 17. ꝙ abraham audita promissione filii ex Sara cecidit superfaciem suam & risit, & dixit in corde suo, nunquid centenario nascetur filius & Sara nonagenaria pariet? In quibusverbis apparet abraham minus credidis-
I se considerando hæc. ¶ Solutio est ꝙ abraham ab initio illius reuelationis non perceperat esse reuelationem assertiuam: & propterea contulit secum (reuerenter tamen) impedimenta naturæ tã in se quã in Sara. cõtulit autem nõ minus credendo aut dubitando de promissione dei, sed percontendo sensum diuinorum verborum an vere ad significandum hoc quod sonabant dicta essent. Cuius signum est ꝙ subiũgit scriptura deum postea dixisse, vere Sara vxor tua pariet tibi filium. & tunc abraham nõ cõsiderauit vt dicit apostolus &c. Ita ꝙ verba apostoli referẽda sunt ad tẽpus cõpletę reuelationis. *In repromissione.* pro, in promissione. seu ad promissionem. *Etiam dei non hæsitauit diffidentia.* Ex subiunctis verbis, ideo & reputatum est illi ad iustitiam habetur qđ hic est sermo de p̃missione scripta Gen. 15. quando dictum est ei. sic erit semen tuũ. & credidit Abraham deo & reputatum est ei ad iustitiam. Postquã enim cõmendauit fidem abrahæ absq; aliqua vacillatiõe quum. 99. esset annorum, commendat modo fidem abrahę e-
K tiam absq; vacillatione. quum longe prius fuerat ei facta promissio quod semen eius foret innumerabile sicut multitudo stellarum. Et adiunxit hanc cõmendationem, ne forte cõmẽdatio posterioris fidei interp̃taretur minoratio prioris fidei: præsertim quia posteriorẽ fidem cõmendauerat, recolẽdo priorem reuelationẽ. ad excludendã itaq; hanc sinistram interpretationem, cõmendat magis fidem abrahæ in prima p̃missione seminis eius innumerabilis. vnde & plus dicit subiungendo. *Sed confortatus est fide.* Ibi dixerat non infirmatus fide: hic dicit cõfortatum fide. *Dans Gloriam deo.* Ipsum credere deo, est dare gloriam deo tanquam veraci & potenti adimplere. *Plenissime sciens.* pro, certus factus. seu certificatus, *ꝙ quæcunq; promisit deus potens est facere.* Et insinuatur per hoc quod visio hæc non fuit simplex visio, sed cum effectu certificationis potentię supernaturalis dei specialiter ad adimplendam illam promissionem. Abraham siquidẽ ante illam visionem certus erat de potentia dei supernaturali in genere: sed

tun

tunc certior est effectus in specie de supernaturali potētia dei respectu illiuspromissionis adimplendæ. *Ideo & reputatum est illi ad iustitiā. Nō est autē scriptū tantū propter ipsum, quod imputatū est illi ad iustitiā. sed & propter nos, quibus imputabitur credentibus in eū qui suscitauit Iesum christum dn̄m nr̄m a mortuis.* Repetit fidem similem fidei abrahæ esse non respectu cuiuscūq; crediti, sed iesu christi resuscitati à deo. Et rōnem rei creditæ subiungit. *Qui traditus est propter delicta nr̄a.* hoc est qui traditus est morti à deo, à seipso propter delicta nostra delenda, iā enim dictum est quod sanguischristi est pcium redēptionis nostræ à seruitute peccati. *Et resurrexit ppter iustificationē nr̄am.* nisi christus resurrexisset nō fuimus nos iustificati à peccatis nostris, quāuis mortuus fuisset & soluisset preciū p nobis: quoniā nō credidissemus. Sed ex eo quod resurrexit credimus: ac per hoc peruenit ad nos iustificatio. & propterea dicitur quod resurrexit propter iustificationē nostram: hoc est propter hoc vt perueniret ad nos iustificatio. Et aptissime imitatores fidei abrahæ imputatæ ad iustitiam remissiuam peccati, surrogat credentes in deum per mediatorem iesum iustificantē nos à peccatis: vt fides fidei imputatio imputationi, & iustitia iustitiæ respondeat. A B

CAPVT V.

Vstificati igitur ex fide. Declarata illa particula, iustitia enim dei reuelatur in eo, declaratur modo illa alia ibidem proposita: scilicet virtus seu potentia enim dei est in salutem omni credenti. tractat autem hoc vsq; ad capitulum nonū. Vnde & in principio huius capituli proponit salutem in quatuor bonis quæ habēt iustificati ex fide per iesum christum, tractaturus per hæc capitula, hęc quatuor bona quæ habemus per gratiam annunciatam euangelio. in hoc etiā manifeste apparet quod euangelium secundum rem euangelizatam potentia dei est in salutē oī credenti. *Pacem habeamus.* pro, habemus, *ad deum.* Hoc est primum bonum ex quo constat salus iustificatorum ex fide. ex statu siquidem inimicitię ad deum, translati sunt in statum pacis ad deum: vt scilicet viuant cum deo tanquam pacem habentes: vt solent viuere hoīes apud principes ad quos habent pacem. *Per dominum nostrum Iesum Christum.* Declarat mediatorem pacis. C Per quem habemus. Legēdum est habuimus: & deest coniunctio &, ita quod legendum est. *Per quem & habuimus, accessum.* seu aditum. Declarat Iesum mediatorem non solum pacis iustificatorum, sed etiam accessus seu aditus in ipsam gratiam iustificationis: vt intelligamus vnum atq; eundem mediatorem in via & in termino: hoc est in accessu & in pace subsecuta. *Per fidem.* pro, fide. Explicat siquidem modum accessus fuisse fide. Ita quod per Iesum vt mediatorem, fide, hoc est credendo, habuimus accessum. *In grām istam.* scilicet iustificationis. Iam enim dictum est quod ex diuina gratia fides imputatur ad iustificationem. & propterea fide aditum habuimus in gratiam istam in iustificationis. *In qua stamus.* pro, stetimus. Paulus in persona iustificatorum perseuerantium loquitur, connumerans se illis (vt vere erat vnus ex illis) nō absque mysterio: sed vt percipiamus quod de iustificatis similibus sibi verificātur hæc quatuor bona, & non de imperfectis quamuis iustificatis: vt hinc quilibet christianus discat quātum sibi deest iustificationis perfectæ. contemplādo enim hæc iustificatorum bona, videmus imperfectiones nostras. *Et gloriamur in spe gloriæ filiorum Dei.* Superfluit filiorum. Secundum bonum ex quo constat salus credentium quod habēt iustificati, est hoc: scilicet gloriari in spe gloriæ dei. Et directe gloriatio hæc respicit cælestis patriæ gloriam, quam iustificati sperant. illa enim proprie est gloria dei quæ speratur à nobis. Ita quod hoc secundum bonum non solū comprehendit spem diuinæ glorię adipiscendę in cœlesti patria, sed etiam gloriationem & velut iactantiam quandam nostram in tali spe. In qua gloriatione significatur securitas assequēdi rem speratam. *Non solum autem.* Supple hanc gloriationem habemus. D

¶*Sed & gloriamur in tribulationibus,* pro afflictionibus. Ecce tertium bonum salutis nostræ quod habent hic iustificati: scilicet gloriari in afflictionibus. Prima gloriatio est respectu futuræ in alia vita fœlicitatis, hæc autem est respectu præsentium malorum pœnæ. Rursus prima gloriatio est ratione animæ sperantis: hæc autem est ratione corporis & reliquorum exteriorum bonorum. Insinuat siquidem apostolus per hęc quod gloriatio iustificatorum quo ad bona animæ respicit futuram gloriam: quo ad bona verò corporis respicit præsentem afflictionem. Ita quod non gloriantur de bonis corporis aut exteriorum rerum. Sed de afflictionibus tam in corpore quam in rebus. *Scientes* Manifestat vtranque gloriationem dupliciter: scilicet ex tēpore spiritus sancti & ex parte filii dei. E

Manifestat autem rationem quod gloriatio vtraque non est vana, sed est bene fundata, firma & certa. Procedit verò primum declarādo, artificioso progressu inchoans ab afflictione

F quę est materia secundę gloriationis:& transiens per spem quę est materia primę gloriatio-
nis:& perueniens ad charitatem dei per spiritum sanctū,quę est ratio stabiliens vtranq; gloria-
tionem. Vide singula. *Quod tribulatio*.pro,afflictio,*patientiam operatur*.intellige materialiter & oc-
casionaliter.afflictio enim materia est patientiæ & est occasio vt patientiæ virtus exerceatur:
sicut copia rerum est materia liberalitatis & occasio exercendæ liberalitatis. *Patientia aūt proba*
tionem.vt causa effectum. Siue probatio sumatur pro experimentū facere, siue pro illius ter-
mino,qui est laudatio seu commendatio, Patientia siquidem vtrūq; efficit. nam & experimē
tum facit animi patientis,& probatum seu laudatum reddit animum sufferentem. *Probatio ue-*
ro spem.occasionaliter confortando & augendo spem.probatus enim animus,& roboratur &
augetur in spe gloriæ dei. *Spes autem non confundit*.pro,non pudefacit. hoc est non afficit hoīem ve
recundia,non facit vt pudeat hominem suæ spei.ad hoc enim tendit vis progressus. nam dili
G genter intuenti,artificiose Paulus reduxit vtranque gloriationem ad spem. Et de ipsa dicit ꝙ
non facit hoīem pudere,proculdubio suæ spei. *Quia charitas*.pro,dilectio,*dei diffusa*.pro,effusa,
est in cordibus nr̄is per spiritum sanctum qui datus est nobis. Efficeret spes vt puderet nos spei quam habe-
mus de gloria,nisi haberemus firmitatem nostræ spei. Hmōi autem firmitas vt possimus asse-
qui gloriam dei,pendet ex amore dei erga nos.certum est enim quod deus potest & scit cōi-
care gloriam suam nobis:sed in hoc pendet totum an velit illam nobis:quod est amare nos
ad illam. Et propterea solidum spei fundamentum ex dilectione dei erga nos manifestat: di-
cendo quia dilectio dei. Et quoniam dilectio dei erga nos,distinguitur secundum genera bo
norum quæ nobis vult deus(alia est enim dilectio qua vult deus nobis bona naturalia,& alia
qua vult nobis bona supernaturalis gratię & beatitudinis)ideo ad differentiam dilectionis di
uinæ qua condita sunt corda nostra,subiūgit.effusa est in cordibus nostris,hoc est largiter col
lata est secundum suos effectus & similitudinem,in cordibus nostris,in intimis aīarum no-
H strarum. Et modum effusionis subiungit:dicendo per spiritum sanctum,non per spiritū na-
turæ. Et ne ambiguum quid aut opinatum suspiceris,subiungit qui datus est nobis. acceperat
siquidem Paulus(sicut & alii apostoli & iustificati perseuerantes in principio ecclesię)spiritū
sanctum cum tanta donorum supernaturalium affluentia.vt experirentur in seipsis dilectio-
nem dei effusam in propriis cordibus,tum in multis donis supernaturalibus, tū in præcipuo
dono similitudinis dilectionis dei:hoc est dilectionis eorum erga deum. Vnde patet quod pri
mum fundamentum spei explicat dilectionem dei erga nos,large effusam in nobis per spirt
tum sanctum habitantem in nobis. in quo clauditur reciproca dilectio nostra erga deum tā-
q̄ pars effusionis. *Vt quid enim christus quum adhuc infirmi essemus*. Dictio interpretata vt quid,anceps
est adhuc vel etiam seu præterea. Et quod dicitur quum adhuc infirmi essemus,verbum ver-
bo reddendo,legendum est existentibus nobis infirmis. Quo fit vt varia sit textus interpreta-
I tio:dum quidam legunt,adhuc enim christus existentibus nobis infirmis. Et referunt illud
adhuc ad participium existentibus.ita quod sensus est,quia christus existentibus adhuc nobis
infirmis.alii autem legunt.præterea seu etiam seu amplius enim christus existentibus nobis
infirmis. Et est sensus pręter hoc quod diximus de dilectione dei erga nos per spiritum san-
ctum,subest alia ratio:quia christus existentibus nobis infirmis &c.
Vsitata dicitur dictio hæc in hoc vltimo sensu,quum continuatur ratio rationi. quemadmo-
dum scriptores Latini vtuntur pręterea seu amplius seu etiam. & sensu meo satis quadrat huic
loco.addit enim ad idem rationem ex parte christi,rationi dictæ ex parte spūs sancti. Clarior
tamen lectio esset si legeretur.præterea quia christus existentibus nobis infirmis:hoc est im-
K potentibus(proculdubio secundum animam)ad opera salutis. *Secundum tempus*. Dictio interpre
tata tempus,plus significat quam tempus.significat enim tempus oportunum:eo modo. quo
dicimus de aliquo,qui quum oportuit tum aduenit,quod venit in tempore, significantes qđ
venit tempore congruo,tempore quo oportuit. Intendit enim & significat Paulus quod chri
stus tempore congruo,tēpore quo oportuit(ita ꝙ nec tardauit nec preuenit)redemit nos mor-
te sua. *Pro impijs mortuus est*. Collige tres conditiones.prima est indigentiæ humanę,significatæ
per infirmitatem:secunda est congruitas temporis:& tertia est impietas hominum. Et appel-
lantur homines impii impietate versus cælestem patrem & patriam. *Vix enim pro iusto quis morie-*
tur.pro,morietur. Librat Paulus pro impiis,ex eo quod rarus inuenitur qui moriatur ꝓ iusto.
& si rarus aut nullus inuenitur qui moriatur pro iusto,consequens est vt nullus inueniatur q̄
moriatur pro impio. *Nam pro bono forsitan quis audeat*.pro,audet,*mori*. Vniuersus iste sermo intra
latitudinem mortis voluntariæ subeundæ pro altero homine,intelligendus est.ita quod dua-
bus condi-

bus cōditionibus vallatur. altera est. vt quis eligat mori. & hoc ad differentiam præliantiū p̄liantes enī nō eligunt mori, sed pugnāt vt vincant, malētes euadere si possent. altera est vt eligatur mors ꝑ altero, hoc est salute alterius. propterea enim dicit ꝙ rarus aut nullus est q pro iusto moriatur. pro bono aūt, hoc est pro viro autē non solum iusto sed etiā supererogationis bonis p̄dito, forsitan inuenietur aliquis audens eligere mortē. verbi gratia pro saluando Elia forte inuentus fuisset eligens mori, sed pro saluando hoīe quocunque iusto vix inuenietur q eliget mortē. Et in hoc cōmēdatur christus qui elegit mori, nō pro bono nec pro iusto, sed ꝑ impiis. *Commendat autem charitatem suam deus in nobis.* pro, in nos. Vim rationis intentæ, narrato facto christi explicat ꝙ hac etiam alia via dilectionem suam erga nos Deus cōmendat. in priore siquidem ratione declarata est charitas dei erga nos penes intima in nobis: in hac autem ratione declaratur penes extrinseca, qualis est mors christi. *Quoniam quum adhuc peccatores essemus secundum tempus christus pro nobis mortuus est.* Manifesta est charitas hæc: & manifestata est amplius ex dictis. Et superfluunt illæ duæ dictiones secundum tempus. A B

¶*Multo igitur magis nunc iustificati in sanguine ipsius.* Ecce alterum fundamentum spei, satis clare deductum in litera. ad spem enim spectat quod dicitur: *Salui erimus ab ira.* hoc est á vindicta vltimi iudici. *Per ipsum, Si enim quum inimici essemus, reconciliati sumus deo per mortem filij eius, multo magis reconciliati, salui erimus in uita ipsius.* Collige prudens lector quatuor nomina humani generis in hac ratione. appellantur siquidem infirmi, contra potentiam: impii, contra bonam voluntatem: peccatores, contra rectitudinem mentis: & inimici contra statum in quo cōditi sunt. Et multiplicat argumenta. nam vbi prius argumentatus est ex contrarietate qualitatum nostrarū (penes hęc ꝙ si pro infirmis, impiis, pc̄tōribus ac inimicis & c.) modo colligendo arguit ex contrarietate mortis & vitę ipsius christi: ꝙ si mors christi tantum valuit pro inimicis, multo magis vita christi qui resurrexit valebit pro iam reconciliatis ad salutem æternam quam sperant. Hoc est enim solidum spei nostræ fundamentum. *Non solum autē* Respectu duplicis gloriationis antedictæ & fundatæ dicit non solum. intēdens siquidem adiungere quartum bonum quod iustificati ex fide habent, continuat dicendo non solum autem: scilicet gloriamur in tribulationibus. *Sed & gloriamur in deo.* Tertia hæc est gloriatio. ita ꝙ primum bonum prouenīēs iustificatis est pax ad deum. & huic adiungitur triplex gloriatio. prima in spe gloriæ dei: secunda in afflictionibus: & tertia in deo. Et per hæc constituuntur quatuor bona iustificatorum, per quæ euangelium potentia dei est ad salutem efficiendam. Tantum autem differt gloriatio in spe gloriæ dei à gloriatione in deo, quantum differt gloria dei à deo, quantum distat effectus á causa. nam quam speramꝰ gloriam dei effectus dei est: vt pote ipsa cęlestis patriæ beatitudo. gloriantur autē iustificati nō solum rōne speratæ beatitudinis, sed rōne ipsius dei (in quo totius salutis summa consistit) qui est pro ipsis. Ex his talibus tamque magnis bonis iustificatorū apparet ꝙ de effectibus iustificationis non qualitercunque sed (si dicere licet) in summo Paulus loquitur. Hi enim effectus non sunt proprie loquendo in omnibus iustificatis, vt patet: sed quantum est ex parte iustificationis, sunt in omnibus iustificatis stantibus (hoc est ꝑseuerantibus) nisi impedimentum ipsimet ponant. Propter quod significanter dixit in qua stetimus: vt scilicet significaret iustificatos perseuerantes, non qualitercunque sed sicut ipse Paulus & sibi similes ꝑseuerabant. ad hoc enim in prima persona loqtur conumerans se aliis iustificatis stantibus habentibus hmōi dona: vt prætactum est. *Per dominum nostrum Iesum christum.* idem mediator in hac vltima gloriatione describitur: quia ipse est ratio ꝙ gloriemur in deo. *Per quem nunc.* Tempus demōstratur noui testamenti. *Reconciliationem accepimus.* de statu inimicitię in statum pacis mutati. *Propterea sicut per unum hominem.* hic incipit tractare prædicta quatuor bona iustificatorum: inchoās á pace. Vnde dicit propterea, hoc est propter hanc reconciliationē quā accepimus faciendam reconciliationis siquidē terminus pax est. Et quum pax significet non actionem aut passionem, sed bonū tranquilli status, intendit apostolus describere pacē iustificatorum à statu contrario (hoc est à statu peccati) & aperire iustificatos consecutos statum pacis per Iesum christum à statu peccati, tali ordine. Primo enim ostendit liberatos esse á peccato, deinde ab augmento peccati, postea ab extrinseca occasione augendi peccatum quæ est lex Moysi, & demū à lege peccati, quāuis non ex parte carnis: vt sic patefaciat á cōtrario quātū bonū assequūtur iustificati. Declarat itaque cōmunem hoīm statum in peccato assumendo vnā similitudinē cuius altera pars differtur, adeo ꝙ videtur textus mancus. non tamē est mācus: sed inchoata similitudine prosequitur hoc membrū, vsquequo resumendo hoc membrum explicet aliud mēbrum similitudinis, ibi, igitur sicut per vniꝰ delictū. Maneat ergo suspensum C D E

F in mente lectoris aduerbium sicut, quantum ad id ĩ quo tenet similitudo: & interim aduertat eruditus lector Paulum excludere ea in quibus non tenet similitudo. Quod vt clarius penetres, similitudo intenta est inter delictum primi hoĩs & iustitiam christi: & anteq̃ declaret penes quid verificetur sicut, excludit duo in quibus non verificatur sicut. & propterea mancus apparet sermo: qui in veritate non est mancus, sed suspensus ꝑpter dictas exclusiones medias. Et dixit per vnum hoĩem (scilicet Adam) quum tamen duo fuerint hoĩes, primi parentes scilicet Eua & adam: quia pro nihilo supputat mulierem. vt hinc intelligamus ꝙ si adam non peccasset, quamuis Eua peccasset non fuisset propterea infectum genus humanum. *Peccatum in hunc mundum intrauit.* Superfluit hunc. Certum est ꝙ de peccato adæ est sermo. Quod quum fuerit simul actuale ac originale, vtroq; modo vtitur illo in hoc loco Paulus, dicendo enim per vnum hoĩem intrasse peccatum, quatenus originale est tractat: nã actuale prius per Euam, &
G prius per diabolum intrauerat. *Et per peccatum mors.* In Genesi clare habetur. in quacunq; die comederis, morte morieris: hoc est necessitatem moriendi incurres. Et sic per peccatum secuta est pœna mortis. Et ex hac pœna iterũ apparet ꝙ de peccato adæ quatenus originali, est sermo. nã pœna mortis inflicta ei pro tota posteritate, testatur peccatum cuius est pœna imputari ei & toti posteritati. *Et ita omnes hoĩes mors pertransiit.* Nõ suffecit Paulo dixisse hæc duo (scilicet peccatum & mortem) per vnum hominem intrasse in mundum: sed ne suspicareris intrasse quidem hæc in mundum sed non sparsa in omnes, adiunxit ꝙ sic non solum intrauerũt hæc in mundum sed in omnes homines. Et hoc retrogrado ordine subiungit: inchoando scilicet â morte, dum dicit. & ita in omnes homines mors pertransiit. Subsequenter verò redit ad peccatum: dicendo. *In quo omnes peccauerunt.* Dictio Græca interpretata in, anceps est ad propter vel in. Et propterea vtroq; modo potest legi: vel propter quod omnes peccauerunt, vel in quo oẽs
H peccauerunt. Et si legitur in quo, scito ꝙ coniunctio harum dictionum in græco parit sensum quodammodo vnius aduerbii seu coniunctionis. Ita quod idẽ est sensus legendo propter q̃d & in quo. Testis affertur Cicero, qui has iunctas dictiones interpretatur in eo ꝙ. Et hic sensus aptissime quadrat contextui & verò sensui. nam significatur mortem pertransisse in oẽs ĩ eo quod oẽs peccauerunt, hoc est propter hoc quod oẽs peccauerunt. Ita quod significatur mors cõis oĩbus rõne peccati communis oĩbus: ne intelligeres mortis quidem pœnam communem omnibus, peccatum autem non commune omnibus. Non sic vult intelligi Paulus: sed pœnam mortis communem omnibus ratione peccati commune omnibus. *Vsq; ad legem enim.* Declarata communitate tam peccati quam mortis, subiungit diuersos status vtriusq; in mũdo alter est ab adam vsque ad Moysen: alter post ea. Et quamuis vtrunque statum simul patefa
I ciat, pro quanto manifestato vno manifestatur ex consequenti alter, directe tamen & explicite modo prosequitur statum ãte legem: postea autem prosequetur statum sub lege, ibi, lex aũt. ¶Ratio autem quare Paulus proponit non solum peccatum primi hoĩs sed diuersos illius status, est duplex, altera est vt hinc patefaciat per gratiam christi liberari hoĩes non solum â peccato sed ab abundantia peccati quę fuit sub lege, altera est vt hinc occasionem habeat patefaciendi quod gratia christi sicut liberat ab abundantia peccati ita liberat â iugo legis q̃ est occasio augmenti peccati. Differẽtia itaque implicite & ex cõsequẽti hic ꝑlibata est duplex. & quo ad peccatum quidem differentia consistit penes imputationem & nõ imputationẽ, nõ penes esse. Et propterea dicit quod vsque ad legẽ, quod cõꝑhendit tempus primi status. *Peccatum erat in mundo.* Ita quod Moyses qui tradidit hoc peccatum in Genesi, non finxit hoc peccatũ, sed erat sparsum in mundo ita ante legem sicut post legem extẽsum est: & in hoc non est differẽtia. *Peccatum autem nõ imputabatur quũ lex nõ esset.* ꝑ, peccatum aũt non impunatur lege non existen
K te. Ecce differentia ex cõi rõne legis declarata. Cõe est omni loco ac omni tempori quod non existente lege, cuius est punire, peccatum non imputatur ad pœnã: & propterea habetur ista differentia in proposito quod non existente lege Moysi, peccatum quod erat in mundo commune omnibus nõ imputabatur ad pœnam, minus dicit: quia nec cognoscebatur. adueniẽte aũt lege Moysi, peccatum quod erat in mundo imputatum est ad pœnam: declarante hoc lege. est enim sermo de imputatione humana. ¶*Sed regnauit mors ab Adam vsq; ad Moysen.* Ecce differentia quo ad mortem. Et consistit in hoc quod ab adam vsque ad Moysen mors regnauit, postea verò habita est pœna. ita quod mors nõ reputabatur pœna peccati, sed velut habẽs regnum iure naturæ in oẽs. adueniente autem lege Moysi cognita & habita est pœna peccati communis humano generi. *Etiam in eos qui non peccauerunt in similitudinem.* pro, in similitudine, *præuaricationis Adæ.* ad clare explicandum communitatem peccati in omnibus absque exceptione

tam

tam paruulorum q̃ iustorũ dicit etiam in eos q nõ peccauerunt in similitudine p̄uaricatiõis adæ. Paruuli enim etsi peccatum habent, non tamen peccauerunt simili transgressione trans A
gressioni adæ: quoniam nunquam peccauerunt actualiter. Iusti quoq; etsi peccauerunt etiam actualiter, non tamen peccauerunt simili transgressione transgressioni adæ: vtpote qui nunq̃ transgressi sunt actuali peccato præceptum dei: qualis tamen fuit transgressio Adæ: nã diuinũ præceptum sibi factum transgressus est. *Qui est forma futuri.* Græca dictio anceps est ad futurum in masculino vel neutro genere: sicut & Latina. Et p̄pterea potest esse sensus duplex. alter est. qui est typus seu figura futuri adę, hoc est christi. inchoata siquidẽ est similitudo sicut per vnũ hoiem &c. Et tenet figuratio penes hoc quod Adam fuit pater peccati & mortis, christus autẽ pater iustitiæ & vitæ. alter est. adam est typus, hoc est velut forma exemplaris, futuri peccati: quoniam ab eo deductum est peccatum totius humani generis velut à typo exprimitur forma. Vtrunq; est verum: elige lector sensum quem vis. in vtroq; tamen sensu futurum dicitur respectiue non ad tempus Pauli sed adæ. *Sed non sicut delictum ita & donum.* antequam (vt dictũ est) B
explicet similitudinem. excludit similitudinem quo ad vtrunq;, scilicet & quo ad peccatum & quo ad mortem. Et prima dissimilitudo consistit referendo hinc peccatum adę ad limitatam pœnam (scilicet mortem) inde vero referendo gratiam christi ex gratia dei ad exuberandum in donum: vt intelligamus longe dissimile esse donum per christum collatum humano generi, morti illatæ humano generi per delictum adæ: quoniam mors certa quædam pœna est, donum autem christi immensum est. Et ad hoc inserũtur causę tantæ redundantię duę. altera principalis scilicet gratia dei: altera instrumentalis, scilicet gratia iesu christi hominis. Vide singulas. Sed nõ sicut delictum. Nota aduerbium sicut: quoniam dissimilitudo explicatur penes modũ. ita & donũ: supple x̄pi. *Si enim unius delicto multi mortui sunt.* ecce modus quo delictum infert mortẽ, q. s. delictum vnius (adę) tam potens fuit, q costituit mortuos multos: mul C
titudinẽ. s. humani generis. *Multo magis.* Ecce principiũ dissimilitudinis multo maiori potẽtia. *Gratia dei & donũ.* E regione mortis ponit hæc duo, gratiã dei & donũ, ad cõp̄hendẽdũ oĩa tã extrinseca quã intrinseca beneficia diuina collata humano generi per christum. *In gr̄a unius hoĩs Iesu christi.* Cõtra delictũ vnius hoĩs (. s. adę) locat gratiam vnius hoĩs iesu christi: vt quanto potentior est gratia delicto, quãto excellẽtior est christ⁹ adã, tãto clarior appareat dissimilitudo. *In plures.* p, in multos. Nulla significatur differẽtia penes multitudinẽ hoĩm: quoniã hinc & inde describuntur multi. *Abundauit.* pro, exuberauit. *Et nõ sicut per unum peccatum ita & donum.* interp̄tes addiderũt aduerbiũ & cõiunctionẽ. s. ita &. Et nescio quo errore legitur peccatum, pro q peccauit. Legendũ itaq; est sic. & non sicut per vnum qui peccauit, donũ. & est sensus. & donũ non est sicut per vnum qui peccauit. altera similitudo excluditur. Et consistit dissimilitudo in hoc. q peccatum adæ vnius meruit diuinum iudiciũ in cõdemnationẽ donũ autem chri D
sti multis respõdet delictis in iustificationẽ. intendit enim magnificare donũ christi ex hoc q respõdet sufficienter innumerabili multitudini delictorũ humani generis, condemnatio autẽ adæ vnius tantum hoĩs delicto respondet. Vnde & dicit. *Nam iudicium quidem.* Diuinum scriptũ in Genesi contra adam. *Ex uno.* scilicet peccante. *in condemnationem.* ibi latam.
¶ *Gratia.* pro, donum. supple christi. *Autem ex multis delictis.* ex multitudine delictorũ humani generis. *in iustificationem.* multitudinis hominum. *Si enim unius delicto mors regnauit per unum.* Tanquam colligens vtranque dissimilitudinem ad amplius explicandum & adiungendum, format argumentum, q si vnius delicto mors regnauit per vnum. *Multo magis abundantiam.* pro, exuberantiam, *gratiæ.* proculdubio diuinę. *Et donationis & iustitiæ.* pro, & doni iustitiæ, *accipientes.* Dicit doni iustitię contra peccatum diffusum p vnum. *in uita regnabunt.* contra regnum mortis. *Per unum iesum Christum.* contra vnum adam. *igitur sicut per unius delictum.*
Declaratis dissimilitudinibus resumit inchoatam similitudinem vt integret illam. *in oĩs hoĩes.* Ecce vis similitudinis quod delictum adæ fuit delictum in omnes homines suapte natura re E
dundans, quoniam peccauit quamuis vnus, tamen vt caput naturę humanæ. Quod autem dicit in omnes homines, intellige puros homines, ad differẽtiam illius qui homo & deus simul est. *in condemnationem.* Vtrunque dicit, & quod delictum adæ fuit in omnes homines, & quod fuit in condemnationem. vt explicet amborum communitatem, scilicet delicti & condemnationis, hoc est pœnę. *Sic & per unius iustitiam.* pro, iustificationem.
Declarat similitudinem proportionalem, ẽ regione delicti vnius hominis locans iustificationem etiam vnius proculdubio Iesu christi. *in omnes homines.* Suapte natura iustificatio christi

in cruce

F in cruce fuit in oẽs hoĩes:quoniam ipse est caput totius ecclesiæ á principio mundi vsque ad fi
nem, & propterea meritum ipsius est suapte natura meritum oĩm quantum ad sufficiẽtiam.
In iustificationem uitæ. E regione condemnationis ponit non vitam sed iustificationem vitæ quo-
niam in hoc tempore per meritum xp̃i non conseq̃mur vitam corporis sed iustificationẽ vi-
tæ, sed iustificationem vitalem etiam secundum corpus in futuro seculo. *Sicut enim per inobedien-
tiam unius hoĩs.* Explicat similitudinem à specie peccati. & quod totiens delictum adæ noĩauit,
modo speciem delicti patefacit fuisse inobedientiam. Et apte inobedientia appellatur pecca-
tum adæ, quoniam non fuit peccatum ex obiecto seu materia. Comestio enim illa fuit non
ex se mala, sed q̃a prohibita. & propterea inobedientiæ ascribitur. *Pctõres constituti sunt.* ꝓ, sumus,
multi. Non solum explicat speciem delicti adæ, sed etiam explicat modum quo delictum illud
imputatur reliquis: dicendo quod sumus constituti peccatores. vt absque vlla ambiguitate ĩ-
telligamus non solum pœnam peccati, sed peccatum ipsum oẽs nos incurrisse per inobedien
G tiam vnius. Vbi clarissime explicatur peccatum originale. dicendo enim ꝙ per inobedientiã
vnius sumus constituti pctõres, apertissime significat ꝙ per illam inobedientiam concepti
sumus pctõres. Dicendo siquidem constituti sumus, manifestat ꝙ sine operibus nostris cõsti-
tuti sumus peccatores per illius inobedientiam: ꝙ est oẽs nos habere peccatum originale. vn-
de & commemorauit seipsum Paulus in hoc multitudini humanę. *Ita & per unius obeditionem.*
ꝓ, obedientiam . Pruculdubio qua factus est obediens vsque ad mortem, mortem autem cru
cis. *iusti constituentur multi.* etiam sine propriis operibus: vt patet in baptismo. Ita ꝙ sicut ꝑ hoc qđ
hoĩes generantur ab adam constituuntur peccatores, ita per hoc quod generarantur á christo
per baptismum constituuntur iusti. ¶ Et ex hac Pauli doctrina habes non solum peccatũ ori-
ginale cõe oĩbus hoĩbus, sed etiam iustitiam christi communem oĩbus hoĩbus: ac per hoc in-
fantibus. alioquin potẽtius esset peccatum adæ, iustitia christi: quia illud extenderet se ad in-
H fantes, & iustitia christi non se extenderet ad illos. cuius oppositum Paulus docet aperte. Et
hæc nota quod baptismo infantum. *Lex autem subintrauit.* Verbum verbo reddendo legendum es
set, lex autem præter aduenit. Intendit enim & significat malam conditionem aduẽtus legis.
malam autem dico, hoc est prȩter intentionem. Lex siquidem quamuis sancta & ex intenti-
one data á deo ad bonum, quo ad illum tamen effectum subiunctum (.s. abundantiam pctĩ)
aduenit præter intentionem: quoniam non ad hoc dedit eam legislator vt abundaret pecca-
tum. Et propterea Paulus intendens tractare de lege quod ad hunc effectum, formalissime lo
cutus est, dicens. lex autem præteraduenit. Continuatur itaque hæc particula superiori parti-
culæ qua dictum est, vsque ad legem enim peccatum erat in mundo. ibi enim cœpit Paulꝰ tra
ctare diuersos status peccati. s. ante legem & sub lege. & declarato ibidem statu peccati ante le
gem. post prosecutas dissimilitudines & similitudines peruenit ad alterum mẽbrum status
I peccati. s. sub lege. *Vt abundaret delictum.* Ecce effectus præter intentionem, ecce status peccati sub
lege. abũdaret aũt fructificando. delictũ enim originale abundauit plus fructificando sub le-
ge: vt inferius Paulus declarabit. *Vbi autem abundauit delictum, superabundauit & gr̃a.* Superfluit &. Ec
ce ratio quare apostolus tractauit diuersos status peccati: ante legem & sub lege. Quia enĩ tra
ctat de pctõ vt á quo per christum liberati sumus, par fuit vt monstraret quod sumus liberati
& á pctõ & ab augmento seu abundantia peccati. & propterea oportuit statum peccati ante
legem & statum abundantiæ peccati sub lege patefacere: vt sicut ex statu peccati manifesta-
uit gratiam christi, ita ex statu abundantiæ peccati manifestet superabundantem gratiã chri
sti. *Vt sicut regnauit peccatum in morte.* pro, in mortem. aduerte quod in statu ante legem dixerat, re
K gnauit mors: modo in statu sub lege: dicit regnauit peccatum in mortem. Nam tunc pecca-
tum non cognoscebatur, & mors quasi regnans reputabatur: sub lege autem cognitis pecca-
to & mortis pœna, non regnauit mors sed existimata|est pœna. regnauit tamen peccatũ: quia
abundauit peccatum. & regnauit in mortem: quia regnauit ad multiplicandam mortem, ad-
iungendo mortem animę morti corporis. *ita & gr̃a regnet per iustitiam.* E regione ad regnum pec
cati abundantis sub lege locat gratiam contra legem & iustitiam contra peccatum. vt etiam
intelligas non sic abundare gratiam vt excludat iustitiam: sed sic vt regnet in hoĩbus noui
testamenti per iustitiam fidei. *in uitam æternam.* Hinc apparet quod intendit æternam mortem
quum dixit regnauit peccatum in mortem. non enim gratia regnat in perpetuitatem præ
sentis vitę, sed in vitam illam quę ex se est æterna. *Per iesum Christum.* Ecce mediator per quem
superabundat gratia & regnat in vitam æternam.

Quid

CAPVT. VI.

Vid ergo dicemus. Duo simul officia exercet Paulus. Nam & efficatiam doni A
Christi respectu peccati quamuis abundantis explicat: & solicitus est ad
excludendam calumniam impotentium ei ꝙ doceret facienda mala vt
venirent bona. vnde & hinc occasionem accipit continuandi textum.
Dixerat enim quod vbi abundauit delictum, superabundauit gratia
& poterat quispiam ex hoc bono fructu & fine (scilicet vt abundaret gra-
tia) licentiam accipere multiplicandi peccata vt abundaret gratia. Hanc
itaque licentiam excludens, subdit quid ergo dicemus. *Manebimus in peccato ut gratia abundet?* Hęc
est licentia. Vbi nota ꝙ manere in peccato & multiplicare peccatum, pro eodem vtitur quo-
niam mutuo se inferunt. Patet autem ꝙ pro eodem vtitur: quoniam quod prius dixerat abũ-
dare peccatum, modo appellat manere in peccato. & hinc habes ꝙ hæc duo inuicem se infe- B
runt. *Absit.* Horrentis est. *Qui enim.* Superfluit enim. *Mortui sumus peccato.* Datiui casus est peccato,
tam hic quam inferius vbi millies repetitur similis sermo variis verbis. Rationem reddit du-
plicem ex ipsa abundantia gratiæ ꝙ non est manendum in peccato. Ita ꝙ intendit patefacere
ꝙ repugnat rationi seu causæ abundantiæ gratiæ manere in peccato. Propter ꝙ assumit duos
effectus abundantis gratiæ cũ suis causis: ex quibus format duas rationes. Alter est ꝙ nos mor-
tui sumus peccato. Et penes hunc effectũ primo procedit: intendens ꝙ sicut Christus mortuus
est vitæ mortali &c. Ita percipiẽtes abũdantem gratiã ex morte Christi, mortui sunt peccato.
Mortuus enim alicui, non viuit amplius illi, non sentit illi, non fructificat illi: ac per hoc mor
tui peccato dicuntur & sunt qui nõ fructificant pc̃tõ, qui vita subiecta rationi nõ viuunt pc̃tõ.
Quomodo adhuc uiuemus in illo? Optimũ argumẽtũ cõsequẽter ad mortẽ. Sicut enim mortuus nõ
redit ad vitam pristinam, ita mortuus peccato nõ debet amplius viuere peccato: alioquin nõ C
vere mortuus est aut non vere officium mortui exequitur. ¶ *An ignoratis fratres.* Superfluit fra-
tres. Declarat assumptum. s. quod mortui sumus peccato. *Quod quicunque baptizati sumus in Christum
Iesum.* Ad differentiam baptismi Ioannis dicit in Christum Iesum. Et affert baptismum ad p-
bandum quod mortui sumus peccato: vt intelligamus in baptismo conferri abundantiã gra-
tiæ tantam vt moriamur peccato. In mortem ipsius baptizati sumus? Græcus textus ãceps est
tam hic q̃ inferius ad in morte vel in mortem. Sed hic nihil refert: quoniam & in similitudi-
ne mortis Christi & in virtute mortis Christi baptizati sumus. *Consepulti enim sumus cum illo per
baptismum in morte.* seu mortem. Ex sepultura declarat mortem, ex ritu baptizandi: quia scili-
cet qui baptizatur sub aqua ponitur: ac per hoc similitudinem gerit eius qui sepelitur, qui sub
terra ponitur. Quia itaq; sepeliri nõ est nisi mortuorum, ex hoc ipso ꝙ in baptismo sepelimur
assimilamur Christi sepulto, seu quum sepultus est. Hoc enim significat cõsepulti enĩ sumus cũ D
illo per baptismum. Quod autem addit in morte seu mortem, vel similitudinem explicat ꝙ
sepulti sumus tanq̃ cõmortui: vel vĩ baptismũ explicat ꝙ est in mortẽ peccato, hoc est ꝙ facit
nos mortuos peccato. Quem sensum accusatiuus casus sonat. s. in mortem. vt intelligamus ba-
ptismum non præsupponere nos mortuos peccato, sed efficere nos mortuos peccato: & in hoc
esse dissimilitudinem inter mortem & sepulturã, nostrã & mortẽ & sepulturã christi. christus
enim prius mortuus est & deinde sepultus: nos autem dum baptizamur in morte christi, sepe
limur in mortem: hoc est dum sepelimur reddimur mortui peccato. Et hic videtur sensus di-
recte intentus à paulo. ¶ *Vt quomodo Christus surrexit a mortuis per gloriam patris.* Declarato modo
quo mortui sumus peccato, declarat sequelam debiti non viuendi post hac in peccato. Decla
rat autem prosequendo assimilationem ad christũ. vt quomodo christus ex sepulcro surre-
xit non ad pristinæ vitæ cõditiones, sed per gloriã patris: hoc est per gloriosam & ad gloriosã
vitam, prior enĩ vita christi fuit vita per infirmitatẽ carnis inter ignominias & vilitates mul
tas: de sepulcro autem surrexit, hoc est ad vitam venit, nõ per infirmitatẽ carnis exigendã sed E
per patriæ gloriam perseueraturam. Tangendo enim causam, describit cõditiones vitæ glo-
riosæ. *Ita & nos in nouitate uitæ ambulemus.* Vita christi gloriosa in quam surrexit, noua vita fuit.
Et propterea paulus non dicit ita & in gloriosa vita ambulemus: sed sobrie moderatus est si-
militudinem non quo ad gloriam sed quo ad nouitatem imitandã vt qui non possumus imi-
tari gloriam vitæ christi imitemur nouitatem. ¶ *Si enim complantati facti sumus similitudini mortis
eius.* Ordo literæ est. si enim facti sumus complantati similitudinis mortis eius. Et complan-
tati non est participium, sed vim habet nominis verbalis. Et intendit paulus aperire facultatẽ
eius quod immediate dixerat, in nouitate vitæ ambulemus. Et quoniã ambulare in vita no-

 ua, profi-

F ua, proficere est in vita gratiæ, ideo nouã metaphorã assumpsit significantẽ huiusmodi profectum. Assumpsit autem metaphoram cõplãtatarum arborum: tanquã mors Christi sit vna arbor & eiusdem resurrectio sit altera arbor. Et intendit ac dicit φ si facti sumus tanquam cõplantati Christo mortuo, erimus simul complantati christo resurgenti. Et quoniam cõplantationis similitudo si ad complantationem propriẽ spectetur minus congruit ꝓposito (nam ex hoc φ vna arbor simul plantatur alteri, vim ex altera non trahit) ideo complantatio ꝓ insitione hic posita intelligitur. Transfertur enim apud Græcos vocabulum hoc ad significãdũ insitionem, ea ratione quia quod insitum est arbori alteri complantatum est illi, pro quãto in eandem coit plantam. In cuius sensus signum non dicit complantati cum morte. Et q̃tũ ad sensum recte interpretati sunt qui pro cõplantati dixerunt insititii. Est enim sensus φ si sum⁹ facti insititii assimilatione ad mortem christi erimus quoque insititii assimilatione ad resur-
G rectionem eius: si habemus vim ex morte eius velut insiti, habebimus quoq; vim ex resurrectione eius, sicut ramus insitus vim habet à planta cui est insitus. *Simul & resurrectionis erimus*. Supple similitudini cõplantati. Et hæc cõplãtatio est illa q̃ facultatẽ nobis p̃bet ãbulandi in nouitate vitę: quoniam p̃bet facultatẽ proficiẽdi. Cõplantatio enim resurrectioni christi, vĩ trahit ex christi resurrectione ad vitam similem nouę vitę christi. *Hoc scientes quia*. pro, φ, *vetus homo noster*. Prima ratio nõ manendi in p̃tõ vt abundet gratia, sumpta est ex hoc effectu abundãtis gratię φ nos mortui sumus peccato. hæc autem secunda ratio sumitur ex parte eorum q̃ sunt peccati. Et bene nota φ non dico ex parte peccati, sed ex parte eorum quæ sunt peccati: qualia sunt cõsequentia ad peccatũ. siue sint malę inlinationes, siue reatus, siue quouis alio nomine appellentur reliquię p̃ti. Et dicit φ non solum nos mortui sumus p̃tõ, sed etiam vetus homo noster: hoc est reliquię p̃ti in nobis. Quicquid enim ex p̃tõ illatum est nobis secun-
H dum animum, totum vnico vocabulo vetustatẽ paulus appellauit. Et merito: quoniã vetustas defectus est preter intentionem est, & in coordinatione mali cõtinetur: & secundũ veritatem ab antiquo peccato primi parentis nobis inest. Quũ itaq; dicit vetus hõ noster, animũ nõ secundũ substantiam sed sc̃dm vetustatẽ ex p̃tõ cõtractam significat. *Simul crucifixus est*. Aduerbium simul refertur tũ ad tẽpus quo mortui sumus p̃tõ, tum p̃cipue ad crucifixionẽ X p̃i. ac si dictũ fuisset, simul cũ X p̃o crucifixus est. nõ dicit mortu⁹ est sed fix⁹ cruci est: vt itelligam⁹ φ q̃uis nos mortui simus peccato, vetus tamen homo noster nõ est mortuus sed est crucifixus. Et quidẽ φ nõ sit mortuus experimur. vnde & inferius clamabit paulus, infœlix ego homo &c. Sed est velut fixus cruci, impeditus ab operibus vetustatis. Et vt hanc cõditionem non mortis sed crucifixionis clarius explicaret, subiũgit duos fructus seu fines hui⁹ crucifixionis. alter est. *Vt destruatur corpus peccati*. Quantumcunq; per baptismũ mortui simus peccato secundũ animã,
I nostrũ tamen corpus remanet corpus peccati. vnde & inferius dicit, video aliã legẽ in mẽbris meis repugnantẽ legi mentis meæ. Ad destruendum autem corpus nostrum nõ secundũ substantiam sed secũdum φ est peccati, vetus homo noster crucifixus est: hoc est diminutio & impedimentum ex cruce christi prestitum animo nostro secundum id quod habet vetustatis, ad hoc prestitum est vt redundet ad destruendum etiam in corpore id quod est peccati. Quod fit continue subiiciendo carnem spiritui ex christi cruce. *Vt ultra non seruiamus peccato*. Ecce alter fructus seu finis: cui subordinatur præcedens. ad hoc enim destruendum est corp⁹ peccati vt vltra non seruiamus peccato. Non dicit vt vltra non peccemus (quum hoc sit impossibile secundum præsentẽ statũ) sed dicit vt vltra nõ seruiamus peccato, tanq̃ serui domino. Et ꝑ hunc finem possibilẽ in hac vita modificauit anteriorem finẽ. s. destruere corpus peccati. Hoc enim videtur impossibile in præsenti statu, sicut & nõ peccare. Sed destruere quantum exigitur ad hoc vt non seruiamus peccato non est impossibile: sed communicatum multis viris perfectis.
K *Qui enim mortuus est, iustificatus est a peccato*. Alatis duabus rationibus φ non est manendum in peccato vt gratia abundet, quia ratio abundentis gratiæ tam in nobis q̃ in veteri nostro homine repugnat mensioni in peccato, prosequitur modo paulus sigilatim singulas rationes, descendendo ad res ipsas. Et primo primã. ¶ Vbi aduerte φ prima ratio (. s. ex hoc φ mortui sumus peccato per baptismum &c.) est ratio secundũ formã sermonis, magis sonans vinculũ professionis & debitum ex professione consurgens q̃ rem ipsam. nã sonat ritum baptismi in similitudinem mortis & sepulturæ christi & huiusmodi assimilationibus: quemadmodũ si diceremus profitentibus φ in duti sunt veste nigra, φ prostauerunt se pronos in terrã, & similia. Modo autẽ prosequitur huiusmodi mortẽ & vitã explicando res ipsas. Et propterea dicit. qui mortuus est, iustificat⁹ est à peccato. Ecce res baptismi, ecce res mortis. s. iustificatio à peccato, vt ex ipsa

vt ex ipsa iustificatione percepta, metaphora mortis nostrę ad similitudinem mortis christi plenius intelligatur & procedatur. *Si autem mortui sumus cum Christo.* Proportionaliter intellige, A
illum mortuum vitæ priori, nos mortuos peccato. *Credimus.* Quod prius dixerat debitum ex suscepto baptismo, modo explicat futurum ex gratia christi. Et propterea dicit credimus, iam iustificati & mortui cum christo indubitanter confidimus. *Quia.* pro, quod, *& uiuemus cum illo.* vita gratię. Et dicit viuemus cum christo, quamuis in cælis existente: quoniam cōfidimus quod vita nostra hic conuersatio erit cælestis. Et nihilominus sicut mori cum christo, est imitari mortem eius, ita viuere cum christo est imitari nouitatem vitæ eius. Et rursus sicut mori cum christo, est inniti morti christi, ita viuere cum christo est inniti vitę christi, qua viuit & regnat ¶ *Scientes quod christus.* Prosequendo explicat conditiones nouę vitę imitandę. *Resurgens,* pro, excitatus, *ex mortuis.* Christus enim non resurgit sed resurrexit. *Iam non moritur, mors illi ultra non dominabitur.* Interpres eandem dictionem variæ interpretatus est. Vtrobique enim in textu Græco habetur idem. præter hoc quód præsens mutatum est in futurum. Legendum itaque est. Non B
amplius moritur, mors illi non amplius dominatur. Et excludit à christo excitato à mortuis duo, s. actualem mortem & dominium mortis in eum. Et non suffecit excludere mortem, quoniam commune erit omnibus hominibus post iuditium vniuersale non amplius mori, sed non erit communis omnibus exemptio à dominio mortis. Dominabitur enim mors tūc in omnibus illis qui pœnas continue dabunt, & nunquam morientur. Ad excludendum omnem itaque possibilem pœnalitatem adiunctum est. mors illi non amplius douminatur. sunt enim pœnalitates de dominio mortis. ¶ *Qđ enī mortu⁹ est.* Declarat ex causis ꝓpriis mortis & vitæ christi conditiones dictas. Et primo ex causa mortis: quia quod mortuus est christus. *Peccato mortuus est semel.* hoc est peccato tollendo sufficit mortuum esse semel. Vbi simul tangit causam mortis christi fuisse tollere peccatum, & sufficere ad tollendum peccatum quod semel C
sit mortuus. Et hoc non aliter probauit: quoniam hinc sufficientia mortis christi, inde imbecillitate peccati notoriis existentibus, per se notum est velut ex terminis quod sufficit semel mortuum esse. In idem autem redit sensus quamuis non ita clare) si legatur in neutro genere. quod enim mortuum est. s. in christo peccato mortuum est semel. Vtramq; siquidem lectionē textus Græcus admittit. *Quod autē uiuit, uiuit deo.* Hinc apparet punctandū esse vt punctauimus. nam sicut dicit quod autem viuit, ita ante dixit quod enim mortuus est: & quémadmodum modo subiungit viuit deo, ita tunc subiunxit peccato mortuus est. E regione peccati causæ mortis christi, locat deum causam vitæ nouæ in quā christus reurrexit: vt intelligamus ratione ab oppositis ꝙ christus mortuus est consone ad peccatū moriendo semel, & similiter viuit consone ad deum viuendo semper. Deus enim quantum ex se est, indeficiens author, finis & ratio vitæ: ac per hoc qui viuit deo, indeficientem rationem vitę habet. Quo D
contra qui moritur ad tolendum peccatum, eo ipso ꝙ peccatum abstulit, nulla hmb aet rationem iterum moriendi. *Ita & uos existimate.* Vnico aduerbio similitudinis complectitur omnia supradicta de christo tam mortuo q̄ excitato à mortuis. *Vosipsos mortuos quidem esse peccato.* Non sufficit esse mortuū peccato, sed oportet reputare se mortuum esse peccato, oportet ita se habere in vita & actionibus suis tanquam reputātem se mortuum peccato. Ita ꝙ huiusmod existimatio ꝑnū speculatiua sed practiqua sit. perinde ac si dictū fuisset. Existimate in vita, moribus & vniuersis actibus vestris vosipsos mortuos esse peccato, ita (hoc est sicut) christus mortuus est semel sine reditu ad mortem, sine mortis domino. *uiuentes autem deo.* indesinenter quæcunq; sunt vestræ vitæ exercentes propter deum, ad honorem diuini nominis &c. *In Christ* IESV]. Deest, domino nostro.) hoc est innitentes nō propriis viribus sed meritis ac præsidio christi IESV domini nostri, cui cur est de nobis.

Non ergo regnet peccatum. Prosequitur spectantia ad secundum rationem de crucifixi nostro veteri homine. Et quoniam dixerat ꝙ abundante sub lege peccato regnauit peccatum, é regione modo dicit ꝙ crucifixo veteri nostro homine (quod est diminuta ratione peccādi hinc E
& inde existentibus nobis mortuis peccato) consequens est sic vós habere vt nō regnet peccatum. Non dicit vt non sit peccatum, sed vt non regnet peccatū, vt nō teneat principatum & dominum. *In uestro mortali corpore ut obediatis concupiscentis eius.* Desunt duæ dictiones. Legendum est, vt obediatis ei in concupiscentiis eius. et pronomen ei fœmini est generis in Græco: hoc est refertur ad peccatum. pronomé autem eius neutri & generis: & refertur ad corpus. Dixerat superius, vetus noster hō crucifixus est vt destruatur corpus peccati vt vltra nō seruiamus peccato: explicat modo corpus peccate esse corpus mortale, & seruire peccato,

F esse seruire peccato secundū concupiscentias corporis. Et sicut ibi ita & hic modificādo adiūgit, vt obediatis &c. exigit enim vt peccatum nō regnet in corpore mortali, nō totaliter excludendo à regno (quum hoc sit impossibile in hac vita) sed sic excludendo à regno vt subtrahatur obedientia peccato secūdum concupiscentias corporis. Obedientia enim seruitutis est speties. At si apertius dixisset, Nō exigo exterminari regnum peccati à corpore vestro, sed exigo subtrahi ei obedientiam: voluntariam. s. obsecutionem in cōcupiscentiis corporis, vt quātūuis corpus peccati concupiscat, vos tamen non obediatis pctō in huiusmodi concupiscentiis. vbi apte vtrumque cōiungit. s. concupiscentias corporis & peccatū: vt intelligamus pro tāto esse malum obedire concupiscentiis corporis, pro quāto sunt velut pręcepta peccati. Et hoc ad differentiam earundem affectionum quatenus sunt naturales. *Neque exhibeatis*. pro, exhibete, *mēbra uestra*. Obedire actus est interior voluntatis: exhibere autem membra, actus est exterioris executionis. Vtrunque paulus prohibens adiungit. neque exhibete membra vestra. *Arma iniquitatis*
G *peccato*. Peccatum (vtpote ex se inualidum & impotens) eget vt armetur ad exercendas iniquitates. armatur autem quum mēbra quæ ad naturæ officia cōdita sunt transferuntur in obsequium peccati. Hoc est enim ipsa membra fieri arma peccati, reddentia ipsum validum & bellicosum. Et adiungit iniquitatis ad explicandam iniustitiā exhibitionis. exhibere enī arma iniquitatis, ex suo genere est iniustum. ¶ *Sed exhibete uos deo tanquam ex mortuis uiuentes, & membra uestra arma iustitiæ deo*. Iuxta duo quæ dixerat (scilicet vos & membra vestra) respectu peccati, ambo repetit exhibenda deo. *Peccatum enim uobis non dominabitur*. Vide disparitatem peccati relati ad mortale corpus nostrum, vel relati ad nos. De peccato enim relato ad corpus mortale, monuit nos vt studeamus ne regnet in nostro mortali corpore sic vt obediamus ei in concupiscētiis corporis: de peccato vero relato ad nos, baptizatos &c. Asserit quòd non dominabitur nobis. nec solum asserit, sed pro ratione affert præmoniti studii. significante hoc coniunctiōe enim:
H Ita quod ex hoc quod peccatum non dominabitur vobis, facultas studendi vt peccatum nō regnet in vestro mortali corpore sic & c. significatur. Hanc autem assertionē (scilicet quod peccatum non dominabitur vobis) probat subiungendo.

¶ *Non enim sub lege estis, sed sub gratia*. Quadrat hęc ratio sententiæ quam supra dixit quod sub lege regnauit peccatum. ex opposito enim sequitur quòd non sub lege careat dominio peccatū. Et quoniā clare paulus vtitur lege cōtra gratiam, & esse sub lege vt opponitur ad esse sub gratia, aduerte primū quòd appellatione legis intelligitur lex Moysi: vt patet ex eo quod subdit legem dicere nō concupisces. lex autem Moysi nō secundum partem (puta præcepta cærimonialia aut iudicialia) sed integra. includendo etiam moralia. vt conuincunt dicta verba, nō cōcupisces. constat siquidem morale esse hoc negatiuum legis præceptum. Aduerte secūdo differantiā inter esse sub lege, & debitum seruandi aliqua quæ cōtinantur in lege: quoniam valde
I distant inter se. nam esse sub lege est esse subditum legi: vt patet. teneri autem ad seruandum multa quæ continantur in lege, potest aliunde ortum vinculumque habere. Et stat cum absolutione seu libertate à lege: vt patet de Gentilibus. qui tenebantur ad seruandum moralia (honora patrem tuum, Non occides, Non concupisces &c. non ex eo quòd subiecti essent legi Moysi in qua hęc præcepta cōtinantur, sed aliunde, scilicet ex regula naturalis rationis exigēte hæc. Paulus non dicit, non tenemini ad quæcunque continantur in lege, sed dicit non estis sub lege: vt intelligamus nos baptizatos absolutos quidē à subiectione legis Moysi, nō tamen propterea liberos à vinculo seruandi multa quę continentur in lege. nam & sumus obligati tū quo ad culpam & offensam dei: tum quo ad pœnam & reatum ęternę damnationis. ¶ Aduerte tertio quòd esse sub lege vt opponitur ad esse sub gratia, est nomē status legalis: qui integra-
K tur ex tribus cōditionibus. prima est subiectio hominis legi Mosaicę. Secunda est negatio diuinę gratię adiutricis: pro quanto lex precipiebat sed per sua opera quęcunque non afferebat gratiam adiutricem: vt patet ex dictis superius à Paulo, quòd ex operibus legis nemo iustificatus est. Tertia hinc consequens est quòd homo sub lege relinquebatur sibiipsi: vt pote non adiutus interno dono diuinę gratię. ¶ Nec per hęc intelligas nouitie quod Iudęi ante Christi aduentum sub lege existentes caruerint gratia, quoniam hoc non dicimus: sed intellige q ex illo statu nō habebant gratiā: sed habebant gratiam qui illam habebāt, ex participatione status noui reuelandi per Christum. participabant autem statum noui testamenti fide & deuotione ad meditatorem Dei & hominum Mesiam. Et patent nihilominus duę vltimę cōditiones: quę cum explicantur vocabulo esse sub lege, ex ipsa oppositione ad esse sub gratia. constat nāque quòd esse sub gratia, nomen est status hominum sub diuinę gratię vmbra protectione ac

dono

dono quo intusviuimus ſpiritualivita.Et ex hoc ipſo quod opponitur ad eſſe ſub lege,mon-
ſtrat negationem gratię ſub lege. Vnde iungendo hæc duo(ſcilicet non eſtis ſub lege ſed ſub A
gratia)& ſignificatur ſtat⁹ exemptus à legis iugo diuina fultus gratia,& ratio redditur quare
peccatum vobis non dominabitur:quia ſcilicet non eſtis in ſtatu abundantis peccati,negati-
onis gratiæ,vobiſipſis relicti,ſed in ſtatu protectionis ac doni diuinæ gratiæ.Hinc enim fit vt
peccatum non habeat dominium ſuper nos,ſuper voluntarias vires & actiones noſtras. *Quid
ergo?peccabimus quoniā non ſumus ſub lege ſed ſub gratia?* Duo bona ex chriſti gratia reſpectu legis col-
lata nobis dixerat. Alterum eſt abūdantia gratiæ:alterum exemptio à lege. Et reſpectu primi
mouerat & ſoluerat quæſtionem,nunquid manebimus in peccato vt abundet gratia?modo
mouet quæſtionem ſimilem reſpectu ſecundi,nunquid peccabimus quia exempti ſumus à le-
ge. Significanter autem dicit peccabimus,& non dicit tranſgrediemur præcepta legis.Solu-
to enim á lege non eſt timenda tranſgreſſio præceptorum legis,ſed cauendum eſt ne peccet:
peccare ſiquidem eſt à rectitudine rationis obliquas efficere actiones.Vt hinc intelligamus ꝙ
de iis quæ ſunt ſecundum ſe peccata loquitur:qualia ſunt mala moraliter.et eſt ratio queſtio B
nis,ne quiſpiam intelligeret licitum eſſe baptizatis in chriſto ieſu operari mala moralia ex
eo quod non ſunt ſub lege. *Abſit*.Reſponſio horrentis eſt. ¶ *An neſcitis quoniam*.pro,quod,*cui exhi-
betis uos ſeruos ad obediendum,ſerui eſtis eius cui obediſtis*.Rationem reſponſionis reddit.et conſiſtit in
hoc quod peccare reducit hominem in ſeruitutem peccati,recte autem viuere ducit in ſerui-
tutem iuſtitiæ & dei.vt hinc intelligamus quod exemptio à lege per donum Chriſti contra-
riatur peccato & ediuerſo:recte autem viuere,conſonat exemptioni á lege & ediuerſo.Inchoat
itaque velut â communi conditione actionum noſtrarum voluntariarum:quod ſcilicet cui hō
ſe ſubiicit obediendo,in illius emergit ſeruum.Et ſpecificans in vtroque genere ſubdit.*Siue pec-
cati ad mortem,ſiue obeditionis*.pro,obedientiæ,*ad iuſtitiam?* Vbi diſparitas nonnulla interuenit:quo-
niam in genere malorum nominantur duo.ſ.peccatum,& pœna peccati mors.in genere vero
bonorum ê regione pcti locatur obedientia:ê regione vero mortis non locatur præmiū vitę,
ſed iuſtitia.Et apte quidem pcō opponitur obedientia(quoniam peccatū ōne eſt iobediētia C
aliqua)morti vero opponitur iuſtitia:vt intelligamus ꝙ nō de morte corporis ſed de morte a-
nimæ eſt ſermo(morti ſiquidem animę oponitur vita iuſtitiæ)& perpendamus ꝙ actualis
peccati pœna eſt mors animæ: quemadmodū ex opoſito,actualis obedientiæ præmium præ-
ſens & animam viuere vita iuſtitiæ.Stat ergo vis aſſumptæ huius propoſitionis in hoc:quod
ſi homo ſemetipſum exibet ad obediendum peccato,ex hoc ipſo fit ſeruus peccati ad mortē:
& ſimiliter ſi exibet ſe ad obediendum(hoc eſt ad obſequendum) Deo,ex hoc ipſo fit ſeruus
obedientiæ ad iuſtitiam.*Gratias*.pro,gratia,*autem Deo*.Subſumit minorem quo ad ipſos quibus
ſcribit Romanos:dicendo.gratia autem deo,ſupple ſit ſeu debetur.gratia enim pro gratiarum
actione ſumitur.vbi tota quod quū maiorem huius argumenti propoſuiſſet abſolute minorē
ſubſumit addendo gratiarum actiones Deo:vt intelligamus nō ex propriis ſtudio ac viribus
ſed ex dono Dei illos obediſſe ſecūdum formam euangelicam:iuxta illud oſeæ.xiii.perditio
tua ex te,ſalus autem ex me.*Quod fuiſtis ſerui peccati,obediſtis autem ex corde*.Non eſt materia gra- D
tiarum actionis quod fuiſtis ſerui peccati,abſolute,ſed iunctum cum ſequenti obedientia:hoc
eſt quod trenſlati eſtis de ſeruitute peccati,obediendo non fide ſed ex corde.*In eam formam doctri
ne*.hoc eſt ſecundum eam formam doctrinæ. *In quam traditi eſt*. Gręcus ſermo hunc modum
loquendi admittit,Latinis ineptum:ſed ratione myſterii immutatum.Significatur enim ꝙ
non tam euangelicæ doctrine forma tradita eſt hominibus q̃ homines traditi ſunt formę do
ctrinę euāgelicę vt euāgelicę doctinę formatio principatum ac dominium in homines ob-
tinere ſignificetur,& non ediuerſo.*Liberati autem a peccato ſerui facti eſtis iuſtitiæ*.Et eſt caſus dati-
ui iuſtitię.Iuxta duo aſſumpta in maiore(ſcilicet actionem & ſtatum conſequentē)duo ſimi-
liter ſubſumpſit.primo actionem,obediſtis in eam formam &c.modo conſequentem ad hu-
iuſmodi obedientiam,ſcilicet exemptionis â peccato & ſeruitutis ſeu addictionis ad iuſtitiā.
Ex quibus omnibus habes prudens lectos quam ſummauimus reſponſionem,ſcilicet ꝙ pec-
care reddit hominem ſeruum peccati,euangelice vero viuere reddit hominem ſeruū iuſtitiæ. E
Humanum dico. Quum arctius exigendum eſſet officium,tēporando tamen mendatum hu-
mano more dico. ¶ *Propter infirmitatem carnis ueſtræ*. ecce ratio moderationis,et intendit ma-
nifeſtius explicare quo ducit peccatum et quo ducit euangelica obedientia. ea autem eſt ne-
ceſſitas ſubiuncte huius monitionis:vt quia ſuperius duo mādauerat(alterū exhibite vos deo:
alterum & membra veſtra arma iuſtitię Deo poſtq̃ proſecutus eſt primum: declarando quod

F cuivos exhibetis ad obediendum &c.modo prosequitur secundum.& propterea dicit. *Sicut enim exhibuistis membra uestra.* Ad executionem exteriorem quæ per corporea membra fit, manifeste hoc spectat. Et dicendo sicut, monet modum proportionalem tam penes cogitationes q̃ affectus, studia & vigilantias, quibus vsi sunt ad exhibendum membra propria. *Seruire immunditiæ.* Hinc apparet quod de peccatis venereis loquitur. *Et iniquitati.* Adiungit speciei genus, augendo orationem. Et nihilominus propter specialem turpitudinem venereorum, meminit specialiter immunditiæ tanquam sit peculiaris quædam fœditas membrorum. *Ad iniquitatem.* Refertur hoc vtrique prædictorum. Et est sensus, ad iniquitatem consummandam. Affectatæ siquidem immunditiæ & vniuersaliter iniquitati exhibentur membra seruientia ad consummandam iniquitatem, vel ad iniquitatis statum incurrẽdum. *Ita.* proportionaliter. *Nunc.* baptizati & addicti iustitiæ. *Exhibete membra uestra seruire iustitiæ in sanctificationem.*

G E regione tam immunditiæ quàm iniquitatis locat iustitiam. è regione vero ad iniquitatem locat in sanctificationem. Fructus siquidem iustitiæ actualis quæ per membra exercetur, est sanctificatio: hoc est mundum fieri, mundus status. Monet itaque vt simili proportionaliter diligentia, studio, affectu, vigilantia & c. nunc exhibeant membra corporis ad seruiendũ cognitæ iustitiæ ad executioni mandandum bona opera in sanctificationem, in mundificationẽ propriam, in assecutionem status mundi. de quo scriptum est, Beati mundo corde. ¶ *Quũ enim serui essetis peccati, liberi fuistis iustitiæ.* Et est casus datiui iustitiæ. Et est sensus quod status seruitutis peccati exemit vos à iustitia. Liber enim iustitiæ appellatur exemptus à iustitia: in quem scilicet iustitia non dominatur, & quem forte iustitia nulla frenat. Proposita nanque monitione tam humana, subiungit conditiones partium. scilicet hinc peccati, inde iustitiæ. vt innotescat quàm humanum fuerit non plus exigere. Et prima conditio penes statum seruitutis de-

H scribitur: secunda vero penes fructum, dicendo.

Quem ergo fructum habuistis tunc in illis. in quibus nunc erubescitis? Non solum seruitus peccati eximit à iustitia sed fructum inducit annexã semper habentem penitudinem immo & turpitudinẽ: dicendo in quibus tunc erubescitis. Tertia autem conditio penes finẽ describitur, subiungẽdo. *Nam finis illorum mors est.* Intellige finem illorum, non intentum ab hominibus peccantibꝰ. sed finem ad quem suapte natura ducũt peccata. Mors enim tũ animæ tum æternæ damnationis, finis est proportionatissimus peccatis. ¶ *Nunc uero liberati a peccato, serui autem facti deo, habetis fructum uestrum in sanctificationem: finem uero uitam eternam.*

Ordinate tres cõditiones oppositas è regione ponit, satis claras. Nã contra statũ de quo dixerat, serui peccati liberi fuistis iustitię directe oponit liberati à peccato serui autẽ facti Deo:

I Cõtra id vero quod dixerat q̃ ergo fructum, opponit habetis fructum vestrum in sanctificationem, Cõtra id demum ꝙ dixerat, nã finis illorũ mors est, opponit finẽ vero vitã æternã. ¶ *Stipendia enim peccati mors.* Memor Paulus similitudinis præassumptę (quum dixit) nec exhibete membra vestra arma iniquitatis peccato) meminit modo stipendii, dicẽdo stipẽdia enĩ peccati mors. Exibentibus siquidem arma peccato, stipendia debantur à peccato. Nõ recedẽs ergo à membrorum officiis, & simul declarans quod dixerat finis illorum mors finem vero vestrum vitam æternam: explicat quòd merces quæ à peccato reditur tanquam stipendium iis qui mambris suis illud armant, qui mambris suis illi militant est mors. tam animæ (q̃ cõsistit in separatione animæ à deo) quàm æterni cruciatus: quæ cõsistit in pœnis inferni. Et hoc de peccato actuali loquendo, nam comprehendendo etiam peccatũ originale, inter stipẽdia peccati est etiam mors corporis. *Gratia.* pro, donum, *autem Dei uita eterna.* Non dicit quod stipẽdia iustitiæ vita æterna. sed donum Dei vita æterna: vt intelligamus non ex nostris meritis

K sed ex gratuito Dei dono assequi nos pro fine vitam æternam. Propter quod & subdit. *In Christo IESV Domino nostro.* Ecce meritum, ecce iustitia cuius stipendium est vita æterna: nobis autem est donum ratione ipsius christi IESV.

CAPVT VII.

N *Ignoratis fratres.* Dixerat spiritus, nõ istis sub lege: nec hoc manifestauerat, sed statim quęstionem tractauit nunquid ex hac libertate peccabimus? Tractata itaque quęstione manifestat quod assumpserat. scilicet n on estis sub lege. Et ad hoc manifestandum inducit regulam generalẽ de lege, satis notam iis qui assueti sunt viuere sub lege. ¶ *Scientibus enim legẽ loquor quod lex in homine dominatur quanto tempore uiuit.* hęc est regula generalis. i qua verbũ viuit ãceps est ad hoĩem vel ad legem

Veruntamen parui aut nihil refert advim sensus. nam in eundē sensum redit vtraque cōstructio. Si enim intelligitur quanto tempore viuit lex. hoc est habetvim coactiuā, verum dicitur. A
Et similiter si intelligitur quanto temporeviuit hō, verum dicitur: dummodo intelligas devita non naturæ sed devita status. Quanto tempore enim homoviuit in statu militari, dominatur in eo lex militaris: & quanto tempore hō viuit in statu coniugali dominatur in eo lex cō iugii: & sic de similibus. Hoc autem constat in diem redire cum prius dicto, quanto tempore viuit lex. Cessante siquidem statu coniugali in homine, non viuit amplius illi lex coniugii. Et quamuis hæc coincidentia vera sit, subiuncta tamen in textu astruunt quodviuit refertur ad hominem. Nam tam in exemplo de muliere coniugata quam applicando ad principale intentum, subsumitur mutatio status hominis sub lege: secundum quam mutationem iudicat paulus exemptionem à lege, Est itaque sensus regulæ, quod lex dominatur in homine q̄diu homoviuit secundum illum statum quem dirigit lex. *Nam quæ sub uiro est mulier, uiuente uiro alligata est legi: si autem mortuus fuerit uir eius, soluta est a lege uiri. Igitur uiuente uiro, uocabitur adultera si fuerit cum alio uiro: si autem mortuus fuerit uir eius, liberata est a lege uiri ut non sit adultera, si fuerit cum alio uiro.* Manifestat regulam ab exemplo mulieris coniugatæ, quæ soluitur à lege ex mutatione status. & B
quum multa suppeterent exempla, elegit hoc paulus, quoniam iuxta hoc exemplum intendit manifestare intentum principale. Litera satis clara est. In qua interpres aliquas dictiones addidit non nociuas. ¶ Aduerte tamen caute lector quód hæc pauli verba intelliguntur regulariter: secus vero in casu. Sciebat paulus, sciunt & docti in lege moysi (quos alloquitur) ꝙ secundum legem verum est regulariter quod mulier alligata est quanto tempore viuit vir eius: & cum hoc sciunt quod in casu libelli repudii secundum legem mulier soluta erat à lege viri etiam viuente viro. paulus enim legis regula vtitur, tacens exceptiones casuales. ¶ *Itaque fratres mei.* applicat ad propositum tam regulam q̄ exemplum. *Et uos mortificati estis legi.* Nōvsquequaq; C
applicat exemplum explicite. In exemplo siquidem suntvelut quatuor personæ. s. lex, mulier, vir eius, & vir alter cui mortuo primo iungi poterat. in hac autem applicatiōe lex quidē est: & similiter loco mulieris sunt baptizati: loco secūdi viri est Christus qui resurrexit à mortuis, sed loco primi viri insinuatur mors, quū subiūgitur, ad fructificādū morti. Mulier eni fructificat marito. Quū itaq; dicitur, & vos mortificati estis legi, non introducitur lex tāq̄ vir primus, sed more suo Paulus proponit conclusionē intantem: dicendo ꝙ vos baptizati mortificati estis legi Moysi. Hæc est enim conclusio ad quam tandit. Et idem est dicere vos estis mortificati legi, & dicere vos estis exempti à lege. ipsa enim mortificatio exemptio est.
Per corpus Christi. non per vestra opera, sed per mortem quam sustinuit corpus christi. Mors siquidem christi reddit omnes baptizatos mortuos legi: quod est mortificare eos legi. *Vt sitis alterius qui ex mortuis resurrexit.* Alludit ad exemplum inductum, Sicut coniugata per mortem D
viri mortificatur legi cōiugii, vt licite sit alterius viri, ita vos per mortem christi mortificati estis legi Mosaicæ vt sitis alterius, scilicet noui hominis qui resurrexit à mortuis. *ut fructificetis.* pro, vt fructificemus, *Deo.* Et hoc ad diem exemplum spectat. Mulier enim secundo viro iuncta illi fructificat. & sic nos fructificemus Deo. non morti. *Quum enim essemus in carne.* Hactenus narrauit: modo probat ex differantia inter vtrumque statum. Et quem prius appellauit statū sub lege, modo appellat statum carnalem: quoniam vt superius dixit & infra declarabit lex pteraduenit vt abundaret peccatum: & esse sub lege vt oponitur ad esse sub gratia (vt prædeclaratum est) claudit in se negationem gratiæ, & hominem sibiipsi in sua carnalitate relictū. Nec dicēdo quū eni essemus in carne, loquitur de esse substātiæ (quoniā etiā baptizati sunt in carne secundū substantiā) sed loquitur de esse in carne secundum statum: hoc est quum essemus in statu pure carnali, abque adminiculo gratiæ. talis enim erat status sub lege. *passiones peccatorū.* Censent multi legendum esse affectus peccatorum. Et certe confert claritati literæ. quo ad rem tamen significatam nihil refert: quoniam tam passiones quàm affectus significāt eas quas passiones animi dicimus: iram tristitiam, delectationem, cupiditatem. &c. imoderatas. Tales enim proprie sunt passiones peccatorum, affectiones peccatorū, morbi animi, & huiusmodi. *Que per legem erant.* Si legitur affectus peccatorum, legendum consequenter est qui per legem erant. nam relatiuum non refertur ad peccata, sed ad passiones. modus autem quo affectus peccatorum erant per legem, inferius à paulo declarabitur: pro nūc autē sufficiat nosse quod modus est quia nitimur in vetitum. affectiones siquidē animi nostrivetante lege excitantur ad peccatum: & propterea describuntur esse per legem. Est enim sensus quod passiones peccatorum erant per legem excitatæ. *Operabantur in membris nostris.* Affectiones siqui- E

F dem animi propter hoc quod cum corporali sunt mutatione,operantur intus mouēdo mēbra nostra,siue irascendo,siue timendo,siue concupiscendo&c. *Vt fructificarent morti.* hoc est vt membra nostra fructum facerent non deo sed morti. Ecce conditio status sub lege:quod scilicet ex hoc φeramus in pura carne:affectiones immoderatæ occasione legis excitatæ operabātur non solum in animis nostris sed etiam in membris nostris vt fructus proferrēt morti animæ& æternæ dānationis. Vbi erudite lector percipere potes rationem ex statu carnali& occasione legis. ¶*Nunc autem.* Ecce conditio noui status per christū. Soluti sumus à lege mortis. corrupta est litera. Legendum est morientes. Ita φintegra litera est. *Soluti sumus a lege morientes in qua detinebamur.* Et participium morientes refertur ad soluti. Ita quod sensus est. nunc autem à lege in qua detinebamur soluti sumus morientes. èregione eius quod dixerat quum essemus in carne,dicit nunc autem morientes:& ê regione eius quod dixerat affectus qui per legem erāt, dicit soluti sumus à lege in qua detinebamur. & intendit quod morientes in baptismo pecca
G to & iis quæ peccati sunt(quod fit per virtutem mortis christi) soluti sumus à lege Moysi in qua detinebamur crescentibus passionibus. *Ita ut seruiamus in nouitate spiritus.* Non sumus soluti à lege vt licentiam carnis habeamus,sed vt seruiamus in nouitate spiritus,& dicit hoc cōtra id quod dixerat,operabantur in membris nostris ad fructificandum morti. Nec solum dicit in nouitate,sed in nouitate spiritus:vt intelligamus nouitatem spiritualem,nouitatem vitæ secundum spiritum cuius est tendere ad suprema bona. *Et non in uetustate literæ*

Directe contra legem Moysi dicit hoc:non detrahendo illi,sed declarando statum eius esse statum vetustatis quod est verum tum ratione vetustatis quam relinquidin homine, non conferendo gratiam:tum ratione vetustatis quam occasionaliter excitat seu auget.

Vt intelligamus ex hac differentia inter nouitatem spiritus & vetustatem legis scriptę(quæ propterea litera appellatur)repugnare statum quem adepti sumus per christū,statui sub le
H ge:quēadmodū nouitas spiritus repugnat vetustati literæ. *Quid ergo dicemus.* Postq̄ declarauitφ baptizati nō sunt sub lege,ex imperfectis conditionibus status sub lege repugnātibus pfectis conditionibus status sub gratia,quæstionem subiungit. *Lex peccatum est?* hoc est nunquid lex mala est? Et est occasio quæstionis. tum quia dictum est quod lex præteraduenit vt abundaret peccatum. tum quia dictum est quòd affectus peccatorum qui per legem erant operabantur in mambris nostris ad fructificandum morti. Ex his enim apparenter prima fronte videtur quòd lex est mala:& propterea mouit quæstionem ad excludendum hunc sensum.

Absit. Horentis est. *Sed peccatum non cognoui nisi per legem.* Siue vniuersaliter de peccato siue specialiter de aliquo peccati genere(puta actus interioris)sit sermo,sensus est φ peccatum quatenus est offensa Dei,quatenus puniendum est à deo,non cognoui nisi per legem. Nam sine lege Moysi(de qua est sermo,vt patet vt subiunctis)cognouerunt homines non solum homicidia & similia esse peccata,sed etiam interiores actus,vt patet in libris Philosophorum. sed non
I cognouerunt peccatum secundum primam rationem culpæ qua est offensa dei,nec secundū primum reatum pœnæ quo meretur eternam damnationem. Hoc enim per legem communiter cognitum est. et dico communiter ad differantiam aliquorum fideliū extra legē:qui diuinitus fuerunt instructi. et est sermo de notitia non tam speculatiue quàm practice, qua illa quę sunt per legem vetita cognoscimus vt non attentanda à nobis. Huiusmodi enim notitiam directe parit lex etiam quo ad illa quę prius nota erant esse mala. Nam per legem tantum cognoscuntur vt vitanda. quia punienda. medium enim proprium legis est pœna. Lex itaque parit notitiam peccati vt vitandi, vt puniendi. ¶ *Nam concupiscentiam nesciebam.* Probat ab exemplo in vno speciali genere peccati. et affert peccatum internę concupiscentię, in quo
K manifestius apparet vis legis notificantis. Nam nulla lex humana punit actus interiores vnde dicendo nam concupiscentiam nesciebam,non intendit de ipsa concupiscentia absolute: sed de ipsa peccatum punibile. et est sermo de concupiscentia tam rei alienæ quàm venerea, vt patet ex authoritate legis,subiunctæ. *Nisi lex diceret ne concupisces.* Hinc clare apparet quòd de lege Moysi loquitur,in qua scriptum est exodi,xx, hoc præceptum. *Occasione autem accepta.*

Non dicit occasione autem data(quoniam lex non dat occasionem peccandi)sed dicit occasione accepta,quia ex notitia habita per legem occasionem accepimus peccādi. *Peccatum.* ecce quis accepit occasionem. Et nomine peccati significatur fomes internus,hoc est inferior pars animi tendens ad bonum delectabile secundū sensum seu mundum. Hæc eni pars appellatur peccatum multiplici ratione. tum causaliter, vel quia est causa peccati,vel quia est

effectus peccati primi parentis.tum formaliter,pro quanto est pars pcti originalis.hæc inq̄ pars animi appellata peccatum,est illa quæ accepit occasionem.*Per mandatum*.non vt instrumentum,non vt medium ad hoc adhibitum,sed vt per contrarium depellendum. ¶Quod vt clarius intelligas,aduerte quod quia naturale est vnicuique insurgere in suũ cõtrarium approximatum sibi(vt patet in naturalibus,calore.s.& frigore)& lex vetans cõcupiscere,est velut contrarium approximatum parti animi cõcupiscenti,repræsentatur cõcupiscẽti animo præceptum legis vt contrarium libertati eius:ac per hoc occasionẽ accipit irruendi in preceptum:& sic nititur ad cõcupiscentiam vetitam per mandatam. Vbi tenere potes ꝙ concupiscens animus non vtitur mandato vt instrumẽto aut medio ad cõcupiscendũ, sed occasionẽ cõcupiscendi accipit,tanq̄ defendens libertatem cui cõtrariatur mãdatũ.Et hoc ne oporteat repetere,sit dictum pro semper.*Operatum est in me omnem concupiscentiam*.omne genus concupiscentiæ.habet enim multas partes concupiscentia. Vnde & in Exodo dicitur.nõ concupisces vxorem proximi sui,non bouem,non asinum,non ancillam &c,Et est sermo de concupiscentia actuali.nitens enim animus pro libertate,á nullo frenatur concupiscentia:sed quandoque ꝙ prius non concupiscebat,ægre ferens per mandatum coerceri,incipit concupiscere.¶*Sine lege enim*.Coniunctio enim cogit me ad interpretandum Pauli verba vt rõnem eius quod dictum est,scilicet ꝙ peccatum occasionem accepit per mandatum operandi concupiscentiam. Et propterea altius repetenda occurrunt:prænotãdo ꝙ paulus duas vitas & duas mortes inducit in his verbis scilicet vitam peccati,vitam meam,mortem peccati,& mortem meã.vitãq; meam & vitam peccati contrarias ponit:atq; ita ordinat vt vita mea sit mors peccati,& vita peccati sit mors mea.hæc enim clare in textu lucent.Reddit itaque rõnem eius quod dixerat de lege Moysi ex gestis in principio humani generis.Creatis siquidem deus primis parentibus antequam mandatum daret de non comedendo fructum arboris illius vetitę homo sine lege viuebat, & peccatum mortuum erat. Quód homo quidem viueret tunc vita boni moris & sine lege,ex hoc cõstat ꝙ de statu eius ante factum sibi pceptũ est sermo.Quód veró tunc peccatum mortuum fuerit,ex eo patet ꝙ pars illa inferior animi q̄ causa peccati in nobis est, & propterea peccatũ appellatur,mortua erat quãtum ad hoc ꝙ exiret in actum peccati. erat enim velut sopita per donum iustitiæ originalis,in qua creatus est homo.Ex primo itaq; statu hominis per locum á maiori probat intentum:dicendo.sine lege enim hoc est ante mãdatum aliquod positiuum.*Peccatum*.hoc est inferior pars animi quatenus ad peccandum est. *Mortuum erat*.velut mortuum sopitum erat per iustitiam originalem.*Ego autẽ*. In persona hũani generis loquitur.*Viuebam*.vita spiritus & corporis absque necessitate moriendi,vita contraria vitæ peccati. *Sine lege aliquando*.in illo primæuo statu sine lege positiua etiam á deo lata. *Sed quum uenisset mandatum* . In quacunque die cõmederis ex arbore morte morieris, hoc enim fuit lex seu mandatum legis positiuę,diuinæ tamen.*Peccatum reuixit*. Sopita pars animi ad peccandum reuixit.Nec dicit reuixit eo quod antea peccando vixerit:sed quia descripserat peccatum mortuum,nec moritur nisi quod viuit,oportuit dicere quod reuixit.mortuum enim viuere est reuiuere.¶Verificatur autem reuiuere sicut verificatur mortuum,per priuationem vitæ actualis peccati,non quam habuerat sed quam habuisset. Nisi enin affuisset donum iustitiæ originalis,sensualitas hominis exisset in actum peccandi:quod est actuale viuere peccati.cuius priuatione dicitur mortuum peccatum:& cuius acquisitione modo dicitur quo reuixit.Vixit enim concupiscentia in homine audito præcepti nomine,cur præcepit vobis deus &c.*Ego autem mortuus sum*.pro,fui. Vita siquidem peccati fuit mors mea.nam vita peccati fuit ipsum actuale peccare.quod fuit mors & animę & corporis:quia anima mortua est spiritualiter,& corpus incurrit necessitatem moriendi.*Et inuentum est mihi mandatum*.diuinum. *Quod erat ad uitam*.animæ & corporis datum á deo.*Hoc est ad mortem*.animæ & corporis. Modus autem quo quod erat ad vitam versum est in mortem,subiungitur,vt directe applicentur dicta ad propositum.*Nam peccatum*.Hoc est inferior pars animi causa peccati. *Occasione accepta per mandatum*.Modo superius exposito.*Seduxit me*.

Ad literam deceptus est homo occasione accepta ex pręcepto.inde enim incepit deceptio vnde incepit apertius libertatis,scilicet cur pręcepit vobis deus. Et homo quidẽ seductus est in muliere,& abductus est á via recta in Adam.quam abductionem dictio interpretata seduxit proprie significat.*Et per illud occidit*.Ad literam mortem animę & corporis intulit inferior pars animi per mandatum excludendum,velut contrarium libertati eius. ¶Nec huic obstat quod mulier dixerit,serpens decepit me:quoniã interna deceptionis causa fuit peccatũ:

F hoc est inferior pars animi, cócupiscens delectabile. dæmon aũt est causa extrinseca. *Itaque.* Manifestato intento (quod occasione accepta inferior pars animi vertit mandatũ prohibens peccatũ, ad peccandum) cócludit respósionem ad quæsitũ, quod lex nó solum non est peccatum sed est sancta. *Lex quidem sancta.* De vniuersa Moysi lege dicit quod est sancta: quia est dicans hoíes deo. *Et mandatum factum.* In specie singula genera præceptorum legis describit incipiens à cærimonialibus: dicendo mandatum sanctum, relationem ad deum mundam significans. *Et iustum.* quo ad iudicialia. *Et bonum.* quo ad moralia. *Quod ergo bonum est mihi factum est mors?* Prima quæstio fuerat de malo culpæ quærendo quid ergo dicemus lex peccatum est? Hęc quæstio secunda de lege, est de malo pœnæ. Mors enim tam animę quam corporis, malum pœnæ est. Quæ dicit quod ergo bonum est, tum vt de præceptis moralibus (quæ præcipue scd̃m se bona sunt, ac per hoc remotissima ab illatione mali) quęstionem hanc intelligamus. Tum quia ipsa ratio boni aduersatur ad efficere malum. Et est ratio quæsiti id quod supra dictum

G est ꝙ per mandatum occidit me. Ne ergo quispiam intelligeret mandatum legis versum esse velut instrumétum occidendi mouit hanc quæstionem. *Absit.* Horrentis est. *Sed peccatum ut appareat peccatum per bonum operatum.* pro, operans, *est mihi mortem.* Inter animum concupiscentem vetita & animum cócupiscentem illa met non vetita, hoc interest. quòd non vetitus animus concupscit simplici appetitione: vetitus autem animus concupiscis vetita non simplici appetitione, sed vt appareat liber, sed vt appareat vis eius, sed vt appereat quid ipse est. certat enim velut pro propria gloria contra mandatum restrictiuum lebertatis eius.

Et hoc est quod Paulus dicit. sed peccatũ vt appareat peccatum, hoc est pars illa animi prona ad peccãdum vt appareat quid ipsa est, vt monstret se liberam, per bonum, hoc est per mãdatum quantumcunque bonum depellandum tanquam contrarium suæ libertati, est operãs mihi mortem. In quo apparet quod bonum nó est versum mihi in mortem: sed pronitas ad

H peccãdum vt appareat in sua libertate, insurgit ad excludẽdum bonum: & sic operatur mihi mortem. ¶ Vbi nota quod efficere mortem mihi, cõmune est pronitati ad peccatum tã sine mandato quàm cum mandato: sed ad propositum Pauli erat declarare modum quo, concurrente mandato: non ipsum mandatum sed libido peccandi efficit mortem. *Vt fiat supra modum peccans peccatum per mandatum.* Dictio interpretata peccans, non est participium sed adiectiuũ quo lingua Latina caret. Cuius loco fingunt aliqui peccaminosum: alii interpretantur scelestius. In Gręco sonat ac si diceretur in firma infirmitas. ita quòd quemadmodum diceretur vt infirmitas fiat supra modum infirmat per mandatum, ita dicitur vt peccatũ fiat supra modũ seu per excessum, id est excessiue, habens peccatum occasione mãdati. Et describitur ac declaratur per hoc ꝓprius effectus occasionis acceptæ ex mãdato: quód scilicet nó est peccare sed excessiue peccare, declarando id quod proposuerat. lex autẽ pręteraduenit vt abundaret pec

I catum. *Scimus enim.* Coniunctio enim ad reddendam rationem vtriusque refertur, scilicet quód lex est bona, & quòd peccatum (hoc est inferior pars animi ad peccandum prona) est ꝙ seducit & occidit. Quod autem dicit scimus, in persona sapientum dicit. *Quia.* pro, quod, *lex spiritalis est.* Lex Moysi lex spũalis dicitur, quia est regulatiua spiritus: hoc est superioris partis hominis. ad hoc enim tendunt præcepta moralia legis. ¶ *Ego autem carnalis sum.* Contra spiritualitatem legis, é regione distinguit se carnalem: vt itelligamus ꝙ quemadmodũ lex tẽdit ad id quod est spiritus, ita ego tendo ad id quod est carnis. Et ne sit quęstio quo sensu Paulus vtitur se quum dicit ego autem carnalis sum, subiungit. *Venundatus.* pro, venditus, *sub peccatum.* Vt hinc intelligamus quod vtitur se ex illa parte qua venditus est sub peccatum: hoc est

K qua seruus est peccati. Est itaque sensus ꝙ ego secũdum inferiorem animi partẽ carnalis sum, ad ea quæ carnis sunt tendo. Secundũ enim hanc partẽ animi homo velit nolit seruus est peccati: homo quantumcunque iustus. & scd̃m eam dicitur fomes peccati. Dicit aũt vẽditus: vt intelligamus hoíem non esse conditum in seruitute peccati, sed esse venditum in seruum peccati. A quo aũt fuerit venditus, nó explicat: quoniã constat hoíem vendidisse seipsum vilissimo præcio cõcupiti delectabilis in primis parentibus. Qui enim facit peccatũ, eo ipso se cõstituit seruũ peccati. ꝙ est vendi sub peccatũ, referẽdo ad preciũ concupiti delectabilis seu vtilis propter quod homo peccat. *Quod enim operor non intelligo.* Probaturus sigillatim tria ꝓmissa, præponit tanquam basim omniũ conditiones hoís iusti: penes hoc quod non est simplex sed cõpositus ex duobus principiis: mente scilicet & carne, spiritu & peccato, hoc est fomite. Quocirca cõiũctio enim omniũ fundamẽtũ afferri significat, in duabus conditionibus testantib⁹ hominẽ esse tanꝗ duos, scilicet operari præter intellectum & inobedientiam ac cõtrarietatẽ operis ad

ris ad voluntatem. Dicẽdo enim ꝙ operor nõ intelligo, se operari sine imperio intellectus a-
periit: & dicendo nõ enim ꝙ volo ago, inobedientẽ se sibi volenti describit: & dicendo sed ꝙ A
odi malum hoc facio, cõtrarium se sibi odienti seu volenti testatur. Sapiẽter autem Paulus ex
actibus docet principia interna: & ex eo ꝙ præter intellectũ & præter ac cõtra volitiões ho-
mo multa operatur, mõstrat hoiem cõstare ex cõtra sese pugnantibus. Et nihilominus hac
eadẽ particula textus vtitur Paulus ad probandum illã particulã, ego aũt carnalis sum. Hoc
enim probat ex hoc ꝙ operatur præter intellectum. Rõnalis siquidem hoĩs quatenus rõnalis
est, operatio est per intellectum. & propterea ex hocipso ꝙ non intelligo id ꝙ operor, ex hoc
ipso ꝙ operor absq; imperio intellectus: experior me esse carnalem. Nec indiget probatione
nos operari absq; imperio intellectus: quoniã experimur in nobis multas appetitiões animi
multasq; cogitationes absq; imperio intellectus prouenientes & inclinationibus animi ad ꝓ-
pria delectabilia. hoc est enim esse carnalem. Attamen Paulus probat, subiungens. *Nõ enim
ꝙ uolo bonũ, hoc ago.* Superfluit bonum. Manifestat se operari præter intellectum, ex hoc ꝙ non
operatur secundũ voluntatem. Intellectus enim mediante volũtate imperat. *Sed quod odi malũ,* B
illud facio. Superfluit malum. Ex vtroq; actu (.s. velle & nolle) manifestat quæ experimur quoti
die in nobis: dum sensualitas & non facit quod volumus & facit quod nolumus, variis appe-
titionibus. *Si autem ꝙ nolo illud facio.* Ex hoc vltimo dicto (hoc est ex cõtrarietate operis ad velle)
postq̃ probauit se carnalem, probat ꝙ lex est spiritalis. Et scito ꝙ vis medii termini consistit
in contrarietate volũtatis ad opus: sed procedit ex parte velle, in eo quod dicitur si autem ꝙ
nolo. Ex hoc enim quod ego nolo id quod facio secũdum carnem, manifeste seq̃tur quod vo
luntas mea cõcors est legi: quæ etiam prohibet id quod facio ego carnalis. Et ꝓpterea optime
infertur. *Cõsentio legi quoniã.* pro, quod, *bona est.* Nota artem progressus. Non dicit consentit vo-
luntas sed consentio. postquam enim seipsum distinxit in cõtrarios (.s. se intelligentẽ ac volẽ
tem, & se operantem) intendit locare se simpliciter & absolute in loco sui intelligẽtis & volẽ
tis, & excludere se simpliciter & absolute à loco sui operantis, attribuendo locum illum non
sibi sed pctõ in carne habitanti. Ita quod vbi hactenus tanquam confundens se vsus est se vtrĩ
que, modo distinguens ordinans & resoluens in propria principia vtitur se secundũ id quod C
est non secundum id quo æger est: quod non esse, sed priuatio, sed morbus, sed peccatũ. & pro-
pterea dicit consentio ego simpliciter & absolute. ¶ Vbi & alterum non minoris artis aduer
te quod vbi superius se contra legem locauerat, dicendo lex spiritualis est ego verò carnalis
sum, modo, ex parte legis se locat dicendo consentio legi quod bona est. Simpliciter siquidẽ
& absolute homo secundum id quod est consentit legi, attestatur quod lex est bona, dũ vult
contrarium eius quod caro infecta operatur: quoniam sicut hocvelle est bonum ita lex habẽs
idem velle est bona. ita quod ab intimis mentis & voluntatis testimonium perhibem' quod
lex est bona. *Nunc autem iam oportet illud.* Vbi probauit quod lex est bona, vbi locauit se ex parte
legis, ne etiam locares ipsum quoque absolute ex parte carnis, separat se absolute à loco seu
parte carnis seu sui operantis. Dicendo nunc autem, tempus iustificati hominis significat
nunc & pronomen ego demonstrat se non secundum quid (vt superius demonstrauit, quum
dixit ego carnalis sum) sed simpliciter & absolute, secundum id quod est, & propterea vere di D
cit quod non ego operor illud inuoluntarium. *Sed quod inhabitat in me peccatum.* Ecce operans o-
pus preter intellectum & voluntatem. non sum ego causa inuoluntarii operis, sed peccatum
habitans in me. Appellatur peccatum habitans, pronitas inferioris partis animi ad peccatũ.
quæ peccatum dicitur & est, quia est pars originalis peccati, quę remanet etiam in baptizatis
& iustis ac sanctis viris. Quæ etsi naturalis est, pro quanto natura sensitiua naturaliter tẽdit
ad bonum sensibile (quod frequenter contrariatur bono rationali) est tamen peccati origina
lis pars, pro quanto destituta est freno originalis iustitiæ. ex hac enĩ priuatione voluntaria vo
luntate primi parentis, habet rõnem peccati: & remanet in baptizatis & iustis sub rõne effe-
ctus inflicti & pœnæ peccati originalis: sicut & mortalem esse. Nec desinit appellari pecca-
tum, vel quia est causa pctĩ, vel potius quia est ex peccato: sicut litera manu mea scripta, vsita-
to vocabulo appellatur manus mea: dicentibus omnibus de litera, ista est manus illius. Et di E
citur inhabitans, quia ista destitutio per modum non hospitantis sed habitantis manet & per
seuerat in nobis continue. *Scio enim.* & certa scientia & experimento. Probat quod immediate
ante dixerat scilicet quod peccatum habitans in me operatur inuoluntarium.
¶ *Quia.* pro, quod, *non habitat in me (hoc est in carne mea) bonum.* Ex hoc quod bonũ gratię habitãs in
spũ non habitat in carne, probat quod peccatum habitans in carne operatur hmõi inuolun-
taria. Bonum siquidem gratiæ diuinæ per baptismum inhabitat in superiori parte hoĩs: non
autem

F autẽ in inferiore animi parte q̃ appellatur caro. Et propterea verissime dicit se scire & experiri quod in se, hoc est in carne sua, nõ habitat bonum gratiæ. Vbi clare vides quod exponit se carnalẽ reiiciẽdo in carnẽ & excludẽdo à se absolute se carnalẽ. & ex hoc qđ bonũ gratię diuinæ nõ reformat carnẽ sicut reformat mentẽ, relinquitur caro deordinata, relinquitur fomes peccati. *Nam uelle adiacet mihi.* Probat hoc vltimo dictum (.s. quod bonum non habitat ĩ carne mea sed in mente mea) ex hoc quod velle adiacet mihi: hoc est facultas volendi bonũ est in mẽ iustificato. *Perficere autem bonum non inuenio.* hoc est facultatem exequendi bonum spectans ad partem inferiorem, nõ inuenio. Hoc est enim quod sub aliis verbis Christus dixit. spũs quidem promptus est, caro autem infirma. Et quod hoc sit verum, probat ab actionibus, vtendo superius dictis. *Non enim quod uolo bonum hoc facio. sed quod nolo malum hoc ago.* Superius hanc inobedientiam & hanc contrarietatem explicauerat sine bono & malo: modo applicat inobediẽ
G tiam ad bonum & contrarietatem ad malum: quoniam ex his euidenter patet quod quanuis velle bonum & nole malum sit in facultate mea, perficere tamen bonum & cauere malũ nõ inuenio in carne executiua: hoc est in parte inferiori animi. inuenitur enim inobediẽs quum volo bonum, & contraria (vtpote faciens malum) quum nolo malum. *Si autem ꝙ nolo illud facio.* Resumendo vltimo dictum arguit ad concludendum .s. quod non ego sed inhabitans in me peccatum operatur malum inuoluntarium. Et optime ex contrarietate facti ad nolle, infert. *Iam non ego operor illud, sed ꝙ habitat in me peccatum.* Ex eo namq; quòd ego nolo malum aliquid, sequitur quod ego non operor illud: ex eo veró quód illud malum facio, hoc est exequor secundum partem inferiorem, sequitur quod habitans in me peccatum operatur malum illud.
¶ Recole hic quod ex hacmet propositione, ex hacmet contrarietate (significata dicendo, si autem. quod nolo illud facio) paulo superius intulit cõsentio legi qđ bona est: & mõ infert qđ
H non ego operor malum sed habitans in me pctũm. cõtrarietas enim ista ex parte superiori infert & concordiã legi & negationem operãdi malum ex parte verò inferiori infert qđ peccatum habitãs in me est id quod operatur malum quod nolo. *Inuenio igitur legẽ uolẽti mihi facere bonum.* Non satis fuerat ex cõditiõibus iustificati hõis declarare legem esse bonã, sed oportebat ex eisdem declarare esse spũalem quum hoc propositum fuerit. Et ꝓpterea modo infert ex eidem conditionibus contrariis spũalitatem simul & necessitatem legis. Spũalitatẽ quidem, inferendo, inuenio igitur legem mihi volenti facere bonum. Iã enim patet ex superiorib⁹ quod ego volens facere bonũ sum ego secundum spiritũ. Et propterea ex hocipso quod mihi volẽti facere bonum inuenio legẽ, apparet quod lex est spũalis: alioquin inuenirẽ legẽ contra me volentẽ facere bonum: sed non inuenio legẽ cõtra me sed mihi volenti facere bonũ, hoc est spũali: igitur lex spũalis est, vtilis est mihi spũali. Necessitatem autem subiungendo. ¶ *Quoniam mihi*
I *malum adiacẽt.* Ideo inuenio legem vtilem mihi spũalis, quia malum mihi adiacet, necessitas siquidem legis est ex parte mali mihi adiacentis. Si enim bonum gratiæ esset in vtraque parte iustificati hominis, inueniret quidem homo spũalis legem vtilem, sed non necessariam ex parte contrarietatis in homine, sed ex eo quod malũ adiacet etiam iustificato, lex inuenitur tanquam frenum, ad cohibendum pronitatem ad peccandum.
¶ *Condelector enim legi dei secundũ interiorem hoĩem.* Rõnem reddendo vtriusq; vltimo dicti, progreditur ad declarandum quod reliquum erat, scilicet venditus sub peccatum. declaratis duob⁹ prioribus, scilicet lex spũalis est, & ego carnalis sum. Quod enim verum sit inuenio legem mihi volenti bonũ facere, hinc patet quia cõdelector legi dei secundũ interiorẽ hominẽ, hoc est secundũ mentẽ, secundũ spiritũ. Et appellauit superiorẽ partem animi interiorem hominem, eo ꝙ operationes suas perficit intus: in seipsa scilicet absq; organis corporeis, intellect⁹ enĩ & voluntas supereminẽs separati ab vniuerso corpore. Et per oppositum exterior hõ vocaretur
K homo secundũ partes sensitiuas tam interiores q̃ exteriores, eo ꝙ carnalibus officiis immersæ sunt. ¶ *Video autem aliam legẽ in menbris meis.* Ecce partes exteriorioris hominis, ecce ex quibus cõponitur exterior homo. scilicet mẽbra carnalia tam interna q̃ externa. ¶ *Repugnantem legi mentis meæ.* Lex dei & lex mentis meę sunt concordes. nam per legẽ mentis meę intelligit naturalẽ legẽ, indictam menti: lex autẽ in menbris, est ipsa ordinatio affectuũ carnaliũ ad delectabilia & vtilia secundũ sensum. huiusmodi enim inclinatio lex nominatur quia est tanq̃ lex naturalis partis sensitiuæ quatenus sensitiua est. Repugnat autẽ hæc lex legi mentis. quia inclinatio partis sensitiuæ tẽdit ad bonum vtile ac delectabile secundũ sensum, inclinatio autem mentis & spiritus tendit ad bonũ secundum rectã rationem & spirituale. Cõstat autẽ ꝙ hæc duo bona sæpe sibiinuicẽ aduersantur: vt experiẽtia testatur. Et propterea verissime dicit

Paulus

Paulus q̃uis iustificatus & sanctus. video aliam legem in membris meis repugnante legẽ mẽtis meæ. *Et captiuitatem me in lege peccati quæ est in membris meis.* Ecce quod dixerat venditus sub peccatum, Considerare libet quod quemadmodum ex pte animi superiore meminit duarũ legũ (.s. legis dei, & legis mentis meę) ita ex parte quoque inferiori meminit duarũ legũ, scilicet legis membrorum meorum & legis peccati. vt lex carnis è regione legis mentis, & lex peccati è regione legis dei docetur. Et sicut lex mentis subdit hominem legi dei, ita lex carnis subdit hominem legi peccati. Et q̃uis tam lex carnis quam lex peccati sit in mẽbris meis vt Paulus clare dicit, differunt tamẽ in hoc: ꝙ lex carnis est naturalis, est inclinatio naturalis virium inferiorum ad propria bona: lex vero peccati est pœna peccati originalis, & est deordinatio earundem virum derelicta ex perditione iustitiæ originalis. Distinguuntur ergo lex carnis & lex peccati non materialiter non subiecto, sed formaliter & penes principia: quia illa à natura, ista à peccato, illa inclinatio est, hęc priuatio. vnde & illa captiuum me reddit sub ista, vt Paulus dicit. Et vere: quia inclinatio naturalis partis sensitiuæ in bonum delectabile secũdum sensum, reddit me captiuum sub pecato. Scrutare modum quo peccauerunt primi parentes, & videbis quod nos peccamus sicut & illi: quos naturalis inclinatio ad delectabile bonũ duxit in seruitutem peccati. Conuenit autem legis nomen huic pœnæ peccati, quia tanquam lex à peccato edita ad peccandum ducit. illo tamen modo quo priuatio fræni ducit, scilicet licentiando seu remouendo prohibens. Sensualis itaque inclinatio captiuum reddit hominem iustum sub lege peccati, dum inuitum malis appetitiõibus subiicit in primis motibus inuoluntariis. *Infœlix ego homo.* Hic apparet clarius quod in persona iustificati hominis locutus est. nam affectus huiusmodi suspirantis ęgreferẽdo statum carnis, manifeste affectus est non solum iustificati sed sancti viri sancti viri: miserum se profitentis ratione affectuum carnalium, & suspirantis pro liberatione. Vnde & dicit. *Quis me liberabit de corpore mortis huius?* In textu Grę co pronomen huius anceps est ad corpus vel mortis. ità quod potest legi de corpore mortis hoc: vt significetur hoc corpus esse corpus mortis. Et potest legi de corpore mortis huius: significando ꝙ non suspirat vt liberetur à corpore absolute, sed à corpore mortis huius: hoc est â corpore quatenus est ministrans mortem hanc. est enim nõnulla mors pati huiusmodi sensuales motus. Et est sensus. ex quo donum gratiæ christi non me liberat ab hac carnis conditione mortifera, quis me ab illa liberabit? quasi dicat nullus. Et verum dicit pro statu præsentis vitæ. propter quod dicit me iustificatum, de quo loquitur. *Gratias dei.* pro, gratias ago deo, *per Iesum christum dominum nostrum.* Non significatur gratia dei liberans sed gratiarum actio. Ne paruipendentis iustificatum statum suum propter miseriam carnis, & desperati voce dictum intelligeres infœlix ego homo quis me liberabit, subiungit gratiarum actiões deo per iesum vt ex hoc quod gratias agit deo per iesum intelligamus beneficium esse vocem hanc: intelligamus beneficium dei per iesum Christum collatum esse vocem dictam. Et vere beneficium magnum est, quod homo iustificatus non solum cognoscit sed æstimat quod carnis in se videt, vt miseriam & ęstuat desiderio rei communiter impossibilis, non simpliciter sed in hac vita. Huiusmodi enim velleitas accensat vt homo totus seruiat deo meritoria est: & vtilis est ad magis ac magis recedendum à seruitute carnis. Est itaque sensus. quanuis ex parte carnis miserum & non liberandum in hac vita cognoscam me, de hoc tamen ipso quod æstimo hãc miseriam & ęstuo desiderio libertatis gratias ago deo per iesum Christum. quia hoc est beneficiũ collatum mihi ex dono gratiæ iesu Christi reformantis mentem meam, ideo gratias ago deo per iesum Christum quia ipse mediator est: vtpote per quem consecutus hoc mentis beneficium sum. *Igitur egoipse mente seruio legi dei, carne autem legi peccati.* Conclusio ista confinium est præcedentium & subsequentium. Transire siquidem hinc incipit Paulus ad monstrãdum donum pacis quod iustificati per Christum habent ad deum. extendi ad liberãdum à lege peccati: extendi autem per voluntarium vsum legis spũs. ita ꝙ vbi hactenus declarauit donũ christi non liberare iustificatos à carne, nobis inuitis operante motus præter intellectum, mõ cõsequenter intendit docere ꝙ donum Christi in iustificatis efficit in carne, volũtario interueniente vsu ipsius doni. Et propterea ex dictis infert ambarum libertatum actiones & fructus: dicẽdo ꝙ ex dictis seqtur in me iustificato esse duo principia inclinatiua ad contraria, mentẽ scilicet & carnem: ac per hoc ego iustificatus, mente inclinor ad seruiandum voluntarię legi dei, carne autem inclinor ad seruiendum voluntarię legi peccati. & vtrumque clarum est.

¶ Crediderim que ego hanc particulam aptius iungi & effici principium capituli sequentis quam finem præcedentis: quoniam materiam sequentis inchoat.

CAPVT VIII.

F Ihil ergo nunc est dānationis. Quum in antedictis docuisset iustificatos per donum christi non carere malo carnis pugnantis aduersus spiritum, ne donum xpi putares imperfectum vt donum legis antiquæ (eo q̄ iustificatis in christo & sectatibus iustitiam legis diuinæ per Moysen datæ, cōe apparet mēte seruire legi dei carne autem legi pcti, cōe est habere carnem & spiritū contra seiuicem pugnantes (ideo subiungit differentiam inter iustificatos in cristo ambulantes scdm spiritum, & sectātantes legē dei ambulantes secundum legē. Et consistit differentia in hoc q̄ in illis nihil cōmittitur damnabile propter donū xpi tam externum quam internū: in istis cōmiiuntur multa damnabilia, propter impotētiam legis vigente carne: vtpote nō cōferente lege gratiam & nō damnante peccatum in carne. intendit itaq; per nullam damnationem nullum actū quo meremur damnati: vt patet ex eo q̄ nō dicitur hoc de existentibus in iesu christo, sed ambu-
G lantibus in iesu christo secundum spūm: q̄ manifeste sonat exercitium operum nostrorum. Et dixit hoc ad differentiam primorum motuum qui sunt etiam apud iustificatos in christo: vt intelligamus illos nō esse materiam damnationis, vt itelligam⁹ illos nō cōtrariari exēptis ab oī condēnationis merito. primi enim motus nō reddunt sctōs viros damnabiles, tum ob eorum imperfectionē, tum quia absorbētur à copia sctārum actionum cōtinuarum. Et dicit nunc vt intelligamus quod de p̄sentis vitæ statu loquitur: ne intelligeres quod rōne status futuræ beatitudinis excludit oēm damnationem ab istis. *Iis qui sunt.* Superfluit sunt. *In christo iesu qui.* Superfluit qui. ¶ *Non secundū carnē ambulāt.* Desunt tres dictiones. Sed secundum spiritum. Vnica est in textu Pauli oratio: sed interpres distinxit in duas. Paulus enim habet, iis qui in christo iesu nō secundum carnē ambulans sed secundum spiritum. quamuis ad sensum nō intersit. Ne omnibus iustificatis in christo cōmunē intelligeres exēptionē ab omni dam-
H natione, explicauit quibus illa cōuenit vt intelligamus hanc exēptionē nō seruari cū operibus quibuslibet, sed cum cōtinuo p̄gressu, nō secundum carnales affectus sed secundum spūs inclinationē: & hoc in christo iesu. Et dixit in christo iesu, ad differentiam sectatorum legis diuinæ seculo iesu. Et dicit ambulant, vt cōtinuum vitę rectæ nō statum, sed progressum exclusa negligentia ac desidia significet: ad differentiam christianorum qui ab omni damnatiōe exēptos parum curant se seruare. Et adiungit negationem operum carnalium ad cōfutationē hęreticorum ambulantium secundum spūm simul & carnem: dum opera carnalia perficiūt sub p̄textu spūs. Et adiungit negatiōi operum carnalium opera secūdum spiritum, ad excitationem tepentium quibus magnum videtur quod abstinent à prosecutione carnalium: vt intelligamus non sufficere ad euitandam ōnem domnationem abstinere à carnalibus. sed oportere proficere in spiritualibus. *Lex enim spiritus uitæ in christo iesu.* Quinta est hæc lex inter nominatas
I hic à spaulo. nam quatuor prænominatis (scilicet legi dei, legi mentis meæ, legi membrorum seu carnis, & legi peccati) modo superadditur lex spiritus vitę in christo Iesu. & est ordo. lex spi ritus. non cuiuscunque sed spiritus vitæ, hoc est spiritus vitalis, spiritus viuificantis, spiritus ferentis secum vitam: vitæ autem non naturalis sed vitæ in christo iesu, vitæ qua viuimus in fide, spe, dilectione & imitatiōe iesu christi. & apposuit hoc ad differētiam legis dei dei per moysem. quam appellauerat legem spiritualem. ac si apertius dixisset. quamuis vtraque sit lex spiritus, est tamen de qua loquor est lex spiritus vitæ in christo iesu, illa non: vtraque est spiritus sancti vt actoris, vtraque est spiritus nostri directiua, sed hæc est spiritus sancti quatenus est viuificator noster in iesu christo, quatenus habitando in nobis viuificat nos in iesu christo. & est illa lex ordinatio, dispositio dominiūque spiritus sancti in nobis proueniens ex spiritu san-
K to viuificante nos in fide, spe & dilectione iesu christi.

De hac siquidē ordinatione verificatur quod subditur. vbi erudite lector cerne quam proprie probat nihil damnabile cōmitti ab ambulantibus in Christo secundū spiritū ex efficatia legis spiritus viuificantis in iesu christo. *Liberauit me a lege peccati.* Pronomen me demonstrat ipsum in Christo ambulantem non secundum carnem sed secundum spiritum. personam siquidem talium inducit. Nō dicit liberauit me à corpore mortis huius: de quo superius suspirauerat, quis me liberabit de corpore mortis huius. nā à corpore huius mortis nemo in præsenti vita liberatur: à peccati autē lege liberantur ōnes baptizati ambulantes secundū spiritū: dum absoluuntur à domino peccati super ipsos, ab obligatione conformandi volūtarias suas operationes legi peccati. à quo vinculo nō absoluebat lex. Spiritus enim sanctus viuificā nos in iesu Christo ordinat ita intus animos nostros vt tali auxilio fulti legem peccati nō sequamur, ob cuius doni priuationem sectantes legem, sibiipsis derelicti. velut subdito peccato, fere coguntur

coguntur cōformare opera sua voluntaria legi peccati. *Et mortis.* Non dicit liberauit â mote, sed â llege mortis. q̄ lex ipso Paulo inferius exponēte ex permanentia in morte. nam lex mortis, A
lex mortē sequens, est mortuū perseuerare mortuū est, de morte nō esse reditū ad vitā. Et ab hac lege liberati sumus per spiritum sanctū habitatem in nobis: vt patet inferius. *Nāq; impossibile erat legi.* Multa more suo Paulus proposuit in hac materia ambulantium scdm spiritum in christo Iesu. & propterea more quoq; suo intendens singula proposita declarare, incipit â primo. s. nihil damnationis est ambulātibus in christo & c. & directe probat per christum effectū esse vt nihil dānabile incurramus: q lex Moysi efficere nequiuit. Et vt clarius hęc intelligātur, duo quantum ad propositum spectat subordinata sunt q̄ lex nequiuit efficere. Alterum est dominum spūs super carnem. alterum hinc consequens, est perfecta p̄ceptorum legis executio. Ratio autem quare lex neutrum horum potuit, subiungitur. *In quo infirmabatur p carnē.* Hoc est in eo q impotēs erat rōne status carnalis. lex enim Moysi q̄uis spūalis esset (hoc est ad regulandum spiritum hoīs data â deo) quia tamen non adiuuabat intus per gratiam, lex erat infirma & imbecillis ob statum carnalem hoīm in quo relinquebat illos. ex hac enim legis imbecillitate clare patet prouenire q lex non poterat efficere illa duo q̄ explicauimus. *Deus filiū suum mittēs in similitudine carnis peccati.* Dictio interpretata mittens participium est pręteriti tēporis B
actiuum, quo Latini carent. & propterea ad seruandū & participium & tempus, aliqui interpretes verterunt (& recte) actiuum in passiuum. legendo sic. deus filio suo misso in similitudine carnis pcti. Non dicit in similitudine carnis: quia missus est in vera carne, & non in similitudine carnis, sed determinat qualitatem carnis de qua loquitur, adiungendo pcti: quia missus est nō in vera carne pcti, hoc est subiecta peccato, sed in similitudine carnis quæ subiecta est pctō. Caro siquidem nostra caro peccati est postq̄ Adam peccauit: filius autem dei missus est in carne simili carni nostræ subiectę pctō, pro quanto missus est in carne passibili & mortali. per has enim conditiones caro christi in hac vita fuit similis carnis pcti nam caro ex pctō subiecta est passionibus & morti: vt patet in principio. Gene. *Et de pctō damnauit peccatum in carne, iustificatio legis impleretur in nobis.* Aduerte in primis q nec in Græco nec in Latino apparet ordo litteræ perfectius: nisi vtendo coniunctione & pro etiam, vel simili æquiualente coniunctione. C
Appositā siquidem intelligimus coniunctionem ad significādā sequelā alterius benficii: vt. s. notemus deum non tantum misisse filium suum in similitudine carnis peccati, sed & de peccato dānasse peccatum in carne. Et nihilominus sensus remanet obscurus. Apparet autem penetrando causas proprias rerum. & resoluendo effectus in proprias causas (vt tantum decet doctorem) q quia dixerat legem imbecillem ob carnem ad iustificationem implēdam, q̄ impletur in ambulantibus in christo, affert modo ex parte christi efficaciam super carnem, vt iustificatio legis impleatur in nobis ambulantibus in ipso & c. Et quum multis mediis hanc efficaciam potuisset monstrare Paulus, elegit hanc viam: quoniam in hac explicatur propria causa subactę carnis nostrę â deo per christum, non via potentiæ sed iustitiæ. in hoc ipso itaq; q filius dei habuit in hac vita carnem similem carni pcti, constat quod filius dei vestitus est pctō seu personam induit peccatum habentis multo magis quàm indutus vestes laruamque Cæsaris indus personā Cęsari: quanto caro passionibus mortique subiecta signum cōmunissimū est D
hoīs peccatum habentis. nec in aliquo fefellit nisi in christo. Vnde quum dicitur de pctō, significatur peccatum non inexistens sed inductum. est enim sensus & de pctō induto. Christus enim nullum vnq̄ habuit in seipso peccatum sed induit peccatum assumendo similitudinem carnis pcti. Et quemadmodum reddendo singula singulis, Christus morte sua mortem nostrā destruxit, & vita sua immortali viam nostram reparauit, ita pctō induto ex similitudine carnis pcti damnauit peccatum in carne. Hoc enim est effectus in proprias causas resoluere. Et hinc habes quod Paulus meminit missi in similitudine carnis pcti, tum ad explicandum modum quo christus induit peccatum, tum ad explicandum innocentem carnem Christi damnantem peccatum in carne nostra. Aptissime siquidem peccatum in carne nostra damnatur merito innocentis carnis indutæ peccatum: sicut mors merito mortis. intendit enim q sicut Christus sua morte meruit destructionem mortis nostræ, ita in hoc q voluntariæ induit peccatum in carne simili carni pcti meruit damnationē pcti in carne nostra. Nec intercessit meritum tantummodo consequens assumptam carnem (prius enim assumpta est caro. & deinde meritum est voluntarium sustinendi indumentum peccati in christo iam hoīe) sed intercessit actio damnatiua: sicut moriēdo nō solū interfuit meritum, sed actio diuina destruens mortē. E
Propter quod Paulus attribuit damnationis actionē nō christo, sed deo per xpi carnē indutam peccato.

F tam pctõ. dicit enim ꝙ deus misso filio &c. dãnauit peccatum in carne: vt intelligamus diuinam actionẽ dãno efficiẽtẽ peccatũ in carne nostra, & ex tali carne filii sui, & ex merito induti pcti. Nec dicit extinxit sed dãnauit peccatũ in carne: q̄a loq̄tur respectu nostri, q̄ ambulamus per spiritũ &c. In carne siq̄dẽ nostra dum hic sumus, non est penitus per christũ extictũ peccatum (nam remanet fomes) sed est damnatum, est addictum damno. damnari enim est iudicialiter addici dãno: & peccatũ in carne nostra (hoc est in baptizatis oĩbus) ex iustitia innocentis carnis christi sub iniuria pcti induti dãnatũ est, addictũ est extinctiõi. sed extinctio nõ perficitur in hac vita: sed satis est ꝙ interim subiectũ & affectum est dãno diminutiõis tali ac tãto vt iustificatio legis impleretur in nobis ambulantibus. Et nõ dicit vt iustificatio legis impleretur in nobis, sed vt iustificatio legis, ꝓculdubio Mosaicæ, vt intelligamus ꝙ de iustificatiõe (hoc est perfecta executiõe legis) loquitur: quam lex obstante carnis pctõ idẽnato & vigẽte nõ poterat perficere. ¶ Et ꝙ de ista iustificatiõe sit sermo, patet ex eo ꝙ subdit hanc iustificationem nõ adimpleri in oĩbus baptizatis, sed ĩ ambulantibus secũdum spiritum

G Hinc enim duo habentur. & de qua iustificatiõe loquitur scilicet quę ambulantibus in christo secundũ spiritum propria est: quæ est perfecte adimplere præcepta legis, proculdubio quo ad moralia. & modus quo damnatio facta peccati per christum sortitur hunc effectum, perducitur ad hunc finem qui est iustificationem legis impleri in nobis. habetur enim hinc quod mod⁹ est. quod mediante lege spiritus ambulatio fit. Ita quod damnatum est peccatum in carne nostra per meritum christi, dum damno extinctionis addictum est & subiectus fomes, ita vt in ambulantibus secundum spiritum impleatur legis iustificatio. quod constat fieri per donum internæ gratiæ per christum habitæ. ita quod cõcurrere significantur duo dona christi. alterum ex parte carnis. quod principaliter in hac ratione intendit, scilicet quod peccato induto ĩ carne simili damnatum est peccatũ in carne nostra. alterũ ex parte spiritus tanquam modus perducendi danum carnis ad talẽ effectum: qui est plena legis iustificatio.

H ¶ Declarata itaq; materia, collige sensum. Patefacit Paulus quod ãbulantes in christo scdm spiritũ, nihil committunt damnabile, quemadmodũ ambulantes secundũ spiritũ in lege, cõmittebant aliquid damnabile: quia plena adimpletio legis quã lex propter statum carnalem efficere nequibat. efficitur in ambulantibus in christo secundum spiritum. Efficitur autem hoc modo: quia statũ carnalem quẽ lex tollere non poterat deus abstulit in nobis misso filio suo in similitudine carnis peccati: ac per hoc de pctõ induto dãnauit, iustæ addixit dãno extinctionis & affecit dãno diminutionis peccatum in carne nostra, quod faciebat statum carnalem, vt sic iustificatio legis impleretur in nobis: hoc est vt facultatem etiam ex parte carnis minus impedientis haberemus implendi iustificationes legis, & sic nulli in nobis damnatiõi locum relinquerem⁹, quãuis primi motus insurgãt. *Qui non secundum carnem ambulamus sed secundum spiritum.* Explicat quos de-

I monstrat pronomen nobis: vt explicite concludat intentum quod proposuerat.

¶ *Qui eni n secundum carnem sunt.* Declarat differentiã ambulantium secundum carnem ab ambulãtibus scdm spiritũ, vt notitiã terminorum quibus vtitur explicet. Vnde quum dicitur qui secundũ carnẽ sunt, & similiter quũ subditur qui scdm spiritũ sunt, nõ est sermo de esse substãtiali, sed de esse morali. nã sensus est qui animũ habẽt dispositũ scdm carnem: & similiter qui animũ habẽt dispositũ secundum spiritum. *Quæ carnis sunt sapiunt.* Dictio interpretata sapiunt, à quã deriuatur nomen verbale quod inferius interpretatur modo sapientia, modo prudentia, proprie significat aliquid sub genere cognitionis, cui nulla Latina dictio apparet respõdẽs. Et quoniam vtuntur ea ad significãdum adiunctũ affectũ animi, Ideo nulla occurrit ꝓpinquior

K interpretatio quã cura & curare. vt sensus sit, q̃ carnis sunt curant. Et similiter quũ subiũgitur quæ sunt spũs sentiunt, adimẽdũ est sentiunt, quia in textu Grꝗco nullũ verbũ habetur, sed subintelligitur idẽ verbũ. Cura enim actus est intellect⁹ adiũctus animi affectui. Et verissima est differentia quod dispositi in animo secundum carnem. vacãt curę spectantium ad carnẽ, vtilium ac delectabilium, dispositi autem in animo secundum spiritum, vacant curæ spectãtiũ ad spiritum, honestorum scilicet & vtilium ac delectabilium spiritum.

¶ *Qui uero secundum spiritum sunt, quæ sunt spiritus sentiunt. Nam prudentia carnis, mors est.* hoc est mortẽ inaĩæ & damnationis æternę. Scito quod prudentiæ nomen propinquũ est dictioni Grꝗcę prædictæ, & consonat sensui intento. nam ad intellectum spectat ex affectu ad finem. vnde prudẽtia carnis est ratio hominis affecti ad carnem vt finem. qui enim finem habet carnẽ, cogitat, ratiocinatur, consulit, iudicat, præcipit relatiue ad carnem. Et simile est proportionaliter de prudentia spiritus. ¶ PRVDENTIA *autem spiritus, uita & pax.* Rationem reddit congruẽtis

actionis

actionis. Ex eo enim quod cura seu pudentia carnis mortifera est, habetur quod congruit dispositis in animo carnaliter. caro siquidem ipsa mortifera est. Et similiter ex eo quod cura sue prudentia spiritus infertvitam animæ & pacem animæ, habetur quod congruit habentibus animum spiritualem. nam ipse spiritus, vitæ & pacis parens est. *Quoniam sapientia.* pro, cura. seu prudentia. *Carnis inimica est deo.* pro, inimicitia est in deum. Vt intelligamus curam carnis nō esse actuum naturæ qui potest bene & male fieri, sed esse peccatum quod non potest bene fieri, dixit quod est inimicitia in deum. *Legi enim dei non est subiecta.* Ecce manifesta inimicitiæ ratio. Non dicit, deo non est subiecta (quoniam etiam peccata subduntur dei potestati) sed legi dei nega esse subiectam: vtpote formam legis non suspicientem. *Nec enim potest.* Ne putares quod quandoque subiiceretur legi dei, excludit hoc posse. incompossibile siquidem est vt coeāt forma legis & peccatum. *Qui autem in carne sunt.* Subiungit habentes prudentiam carnis esse carnales secundum animum: vt patefaceret quod non solum ipsa cura carnis sed etiam ipsi carnales inimici sunt deo. *Deo placere non possunt.* Hoc non est intelligendum sicut de cura carnis, sed intelligendum est formaliter. hoc est quatenus sunt in tali statu carnali secundum animum. sic enim deo placere non possunt. Cum quo tamen stat quod per diuinam gratiam possunt mutari de esse secundum carnem, hoc est de dispositione carnali animi, & sic possunt placere deo. *Vos autem in carne non estis, sed in spiritu.* Hinc clare apparet non loqui paulum de esse in carne secundum substantiā. nam cōstat Romanos quibus scribebat, fuisse tunc in carne secundum substantiam. & tamen dicit eis, vos autem in carne nō estis: hoc est nō estis secundū animum carnales sed spirituales. Et simili ratione dicit vos, qua hactenus dixerat nos, dicendo vt implerentur in nobis qui non secundum carnem ābulamus &c. Loquēdo siquidē mō in prima ꝑsona & mō in secunda, significat cōmunē esse hanc dispositionē etiā aliis nō apostolis. Quāuis etiā ex industria hoc dixerit, vt ex seipsis intelligerent Romani qui qualesque sunt quos appellauit esse secundum spiritum: ne putarent altius quid latere sub hac appellatione.

S*I tamen.* Postq̄ paulus declarauit duo eorum quæ in principio capituli ꝓposuit (.s. nihil damnationis est, & ambulantes secūdum spiritum non secundum carnē) mō declarat tertiū .s. lex spirit⁹ vitæ in Christo Iesu. Declarat aūt hoc, simul rōnē reddēdo quare ipsi Romani sunt in spiritu & non in carne. Et rationē reddit sub conditione, dicendo si tamē: vt intelligant Romani quod ad non esse in carne sed in spiritu, non sufficit fuisse baptizatos (quales omnes ipsi erāt) sed exigitur ꝙ perseueret spiritus sanctus. Et propterea vtando verbo præsentis temporis & vocabulo inhabitationis vtitur subdendo. *Spiritus dei habitat in uobis.* Decendo spiritus dei, apperit quod quum dixit lex spiritus, sermo fuit de spiritu dei habitante nō hospitāte in animis hominū. Et propterea dicit habitāt. Nisi enī per modum habitātis quiescat in animo, efficacem legem in homine non sortitur: ac per hoc non habet locum lex spiritus. D

¶ *Siquis autem spiritum Christi non habet, hic non est eius.* Particula illa, lex spiritus vitæ in Christo Iesu, declaranda erat non solum quo ad spiritum, sed etiam quo ad vitam in Christo Iesu. Et propterea ad eius declarationē subiungit ꝙ vita in Christo Iesu. est ꝑ habere spiritū christi: vt intelligamus eundem esse spiritum dei & spiritū christi, nec haberi spiritū dei nisi habeatur spiritus christi, hoc est ꝙ nunq̄ spiritus dei habitat in nobis nisi iungat nos christo. Vnde pronomen eius demonstrat spiritum dei. Est enim sensus ꝙ siquis spiritum Christi nō habet, hic nō est spiritus dei, vt templum in quo habitans spiritus dei. Et iuxta hunc sensū directe habetur ꝙ spiritus sanct⁹ habita⁹ in hominibus, est spiritus vitę in Christo Iesu: quoniā est spiritus christi in nobis. at per hoc iūgit homines christo, proculdubio secundū animā: secūdum credere, sperale, dilegere, imitari &c. Dicitur autē & est spiritus sanct⁹ spirit⁹ dei: quia à deo deus est, & ad deū nos inspirat, mouet ac impellit habitans in nobis, spiritus autē christi quia & à christo ratione diuinæ naturæ est. & christi merito ab ipso est nobis datus, & ad christum inspirat mouet ac impellit illos in quibus habitat. ¶ *Si autem Christus in uobis est.* E Declarat illud aliud propositū (scilicet liberauit me á lege peccati) continuando sensus cōsequenter se habentes. Et pro eodem vtitur christus in vobis est, & spiritus christi in vobis est: quoniam de esse in animo est sermo: in quo idē est esse christū & esse spiritū christi. nā christ⁹ habitat in animo per eandem fidem, spem chritatem: & similiter spiritus sanctus qui est dei & christi habitat in nobis per eandem fidem, spem charitatem. *Corpus quidem mortuum est propter peccatum.* Breuitati studens paulus, similes nos christo describit ex christo inhabitāte in nobis: vt quemad modū christus habuit corpus mortale & spiritū viuū, ita corpus nostrū est mortuū, hoc est mortale, spiritus vero viuus. Sed dissimilitudo est penes causam: ꝙ corpus nostrū

F est mortuum propter peccatum proprium. peccatum enim originale est cōmune peccatū ōnium hominum excepto christo. *Spiritus uero uiuit*. pro, vita, *propter iustificationem*. pro, iustitiam. Et hic quoque est dissimilitudo penes causam: quia vita spiritus christi non pendet à iustitia, sed ab initio beata fuit: vita vero spiritus eorum in quibus habitat christus est propter iustitiam christi, qua satisfecit deo soluendo precium redemptionis humanæ. propter illam enim iustitiam extrinsece & per participationem eius intrinsece est vita eorum in quibus habitat christus. Et hoc est liberatos hos esse à lege peccati: vt superius declaratum est. ¶ Sed pro litera aduerte q̄ spiritus est nominatiuus quum dicitur spiritus vero vita: & subintelligitur est. Et verificatur de spiritu nostro in actu: hoc est actualiter operante. spiritus quidem noster credēs, sperans, diligens, prudens, est vita gratiæ, propter iustitiam christi participatam ex habitatione christi in nobis. ¶ *Quam si spiritus eius*. Declarat particulam vltimo propositam (scilicet liberauit me à lege mortis) continuando nihilominus consequenter se habentes sensus. Vbi recole in principio capituli quinti proposita fuisse quatuor bona quæ habēt iustificati ex fide iesu. & aduerte quod illorum quatuor primum (scilicet pacem ad deum) ab illo loco hucusq; paulus declarauit: manifestando quòd per donum christi liberati sumus à peccato originali, ab abundantia peccati actualis, à seruitute legis moysi & à lege peccati. modo autem tria reliqua (scilicet q̄ gloriamur in spe gloriæ dei, q̄ gloriamur in tribulationibus, & q̄ gloriamur ī deo) intendit declarare: simul continuando & declarando quomō lex spiritus vitæ in christo iesu, liberauit nos à lege mortis. Intendit enim patefacere quòd per spiritum dei & christi habitantem in nobis consequimur hæc tria. Quorum primum coincidit cum liberatione à lege mortis. Et propterea simul declarat q̄ lex spiritus habitantis in nobis, liberauit nos à lege mortis, & quod tribuit nobis gloriari in spe gloriæ dei. immortalis enim vita p̄parata nobis post resurrectionem est liberatio à lege mortis, & est gloria dei in cuius spe gloriamur. vnde à spiritu dei inchoat. dicendo quod si spiritus eius, proculdubio dei. *Qui suscitauit Iesum a mortuis*. Iesus quatenus homo suscitans est à deo: quatenus vero deus suscitauit seipsum. *Habitat in uobis*. Totum hoc est antecedens propositionis conditionalis. cuius consequens subiungitur.

¶ *Qui suscitauit* CHRISTVM IESVM *a mortuis*. Relatiuum qui refert deum. Et est sensus. deus qui suscitauit Iesum christum à mortuis. ¶ *Viuificabit & mortalia corpora uestra propter inhabitantem spiritum eius in uobis*. Iuxta duo assumpta in antecedente (scilicet habitationem spiritus dei in nobis, & suscitationem Iesu christi à mortuis) duo quoque infert in consequente scilicet viuificationem nostrorum mortalium corporū, & hanc ex suscitatione Iesu christi: & causam iustificationis, & hanc ex inhabitante spiritu dei in nobis. Reddit enim causam futuræ immortalitatis nostræ ex concomitantia qualitatis corporis ad qualitatē spirit⁹ ex quasi naturalis sequela donorū in corpore ad dona spiritus vitæ corporis ad vitā spiritus. vt quia spiritus dei qui suscitauit IESVM (hoc est & datus à deo per suscitationem Iesu, & spirans & impellans ad deum non qualitercunque sed quatenus suscitauit Christū Iesū à mortuis habitat in vobis deo consequens esse oportet vt illemet deus qui suscitauit Iesum, propter dignitatem dicti spiritus habitātis in vobis viuificet tempore cōgruo mortalia corpora vestra. sic enim donis spiritus correspondebunt dona corporis: sic enim resurrectio Christi communicata prius in nobis fide, spe & charitate spiritus sancti habitātis in nobis, cōmunicabitur postea in corpore: sic demum nos qui in carne positi tantum dignitatis obtinuimus q̄ spiritum sanctum habitatorem habuimus secundum animam, etiam secundū corpus propter dignitatem tanti habitatoris viuificabimur. Hanc enim rationem ad literā sonat textus, reddendo rationem immortalitatis futuræ propter inhabitantem spiritū eius in nobis. ¶ Quum autem dicit viuificabit, intellige non de solius vitæ dono (quoniam viuere cōmune erit in futuro sæculo tam bonis q̄ malis) sed intellige viuificationem perfectā, quæ excludit omnem passibilitatem. Sola enim talis viuificatio liberat totaliter à lege mortis. Nā sub lege mortis erunt damnati: quamuis non quo ad hoc q̄d moriantur iterū, sed quo ad hoc p̄b cōtinue patientur. q̄d est continue mori. Viuificatio autem corporum propter inhabitantem spiritum sanctum excludet non solum mori sed quodcūque pati, non solum in actu sed in potētia. reddet enim corpora immortalia & impassibilia. ¶ Nec dicit corpora vestra mortua sed mortalia, ad comprehendum omnes. Quod dico propter illos qui, in secundo christi aduētu inuenientur viui. nam illorum corpora non mortua sed mortalia viuificabuntur.

G

H

I

K

¶ *Ergo fratres debitores sumus non carni, ut secundum carnem uiuamus*. Ex tot differentis dictis inter carnē & spiritū, & ex tot donis spiritus ad liberandū nos ab iis quę sunt carnis infert cui ex duabus in

bus in nobis partibus simus debitores:vt hinc progrediatur ad manifestandum modum quo dictā viuificationē cōsequimur,quoque gloriamur in spe gloriæ dei. Causa enim dicta est spiritus sanctus habitans in nobis:modus autem est operari secundum spiritum. Et ꝓpterea debitum talis operis infert. *Si enim secundum carnem uixeritis,moriemini.* Ex fructu operis probat debitū nostrum non carni sed spiritui fructus enim vitæ carnalis describitur mors,& animæ & corporis secundum æternam passionem. *Si autem spiritu.* Intellige spiritu sancto habitante in spiritu vestro(quod idem est)spiritu vestro fulto spiritu sancto. *Facta.* pro,actus *carnis mortificaueritis.* Contra viuere secundum carnem:opponit spiritu mortificare actus carnales. Non dicit occideritis sed mortificaueritis:vt intelligamus conformem doctrinam superius dictis. Actus siquidem carnales extinguere non possumus sed mortificare.tum insurgentes compescendo. tum ne insurgant domando carnem:& continue exercendo ea quæ sunt spiritus vel ad spiritum. *Viuetis.* Ecce fructus contrarius. Et est sermo de vita animæ & corporis beata. ¶ *Quicunque enim spiritu dei aguntur.* Probat hoc vltimo dictum quod si spiritu actus carnis mortificaueritis vivetis. Probat autem ex parte spiritus, iungens huiusmodi viuere cum gloria filiorum dei. tendit enim vt dictum est,ad declarandum quod per donum christi habemus hoc bonum ꝙ est gloriari in spe gloriæ dei. Et propterea probat quod viuetis,probando ꝙ estis filii dei. vita enim beata est filiorum dei. ¶ Quum audis spiritu dei agūtur,caue ne furorem intelligas, ne velut amentes agi homines à spiritu dei intelligas:sed obedientiam talē ac tantā spūs nostri exhiberi spiritui sancto habitanti in viris perfectis,vt patendo agantur obsequentissimi à spiritu sancto habitante in eis. agitur autem non solum inuitus aut nescius,sed etiam promptissime obsequens Et iuxta hunc modum sancti viri dicuntur agi à spiritu dei. *Hi sunt filii dei.* De filiis adoptiuis est sermo. Et apte iungit hæc duo:esse filios dei,& agi spū dei. nam filiorum est tam obsequentissimos se exhiberi patri,vt agantur spiritu patris,vt operētur ad nutū patris. ¶ *Non enim accepistis spiritum seruitutis iterum in timore.* Probat eos qui agūtur spiritu dei esse filios dei: ex hoc quòd spiritus dei habitans in illis est spiritus adoptionis,& non spiritus seruitutis & timoris quemadmodum fuit status veteris legis. Ex hoc enim quòd dicit iterum monstrat se loqui respectiue ad acceptionem legis veteris tunc enim prima vice acceperunt à deo spiritum,sed seruitutis in timore. ¶ Seruitutis quidem legalis,& in timore tum extrinseco: quoniam ad literam territi sunt tonitruis sonantibus,à deo vt resilirent & dicerent Moysi nō loquatur nobis dominus ne moriamur &c. Et interno:quoniam non acceperunt per legem gratiā,sed in timore trāsgrediendi & pœnas incurrendi sibiipsis dimissi sunt. Nec huiusmodi spiritus seruitutis & timoris donum gratiæ gratum facientis significat:sed motionē diuinā ad acceptandam legem. Non sic nūc vobiscū agitur inquid Paulus:sed vos ideo dixi filios dei quia non accepistis hæc secunda vice spiritū seruitutis in timore,non estis moti á deo ad acceptandam seruitutis legis sine gratia. ¶ *Sed accepistis spiritum adoptionis filiorum dei.* Superfluit filiorum. Contra spiritum seruitutis in timore,ē regione locat spiritum adoptionis:hoc est spiritum filiorum adoptiuarum:hoc est accepistis spiritum sanctum in vobis habitantē ad mouendum vos ad actiones consonas filiis dei adoptiuis. Nec opus fuit dicere spiritū amoris,seu adoptionis in amore,sicut dixerat seruitutis in timore: quoniam adoptio filiationē ponit & amorem,tanto exactius quanto adoptio gratuitatem fert filiationem exitantem amorē versus adoptantem. *In quo clamamus Abba pater.* Abba syra dictio est : pater vero latina ex græcis tamen mutuata.& idem significant. Et quia pater casus est nominatiui,rationabile est vt Abba quoque sit casus nominatiui. Nec dicit in quo dicimus(quod commune est Christianis omnibus) sed in quo clamamus , manitudine affectus,quod est proprium vere filiorum: vt ex hoc quòd clamamus(hoc est affectu magno profitemur)in spiritu sancto , pater pater, signum habere cognoscamus internum quòd accepimus spiritum adoptionis. Nam si non esse adoptionis spiritus,non inspiraret nobis tam confidenter appelare deum patrem. Et geminatur patris nomen ad significandum firmitatem ac certitudinem fiduciæ. ¶ *Ipse enim spiritus.* suple sanctus habitans in nobis. ¶ *Testimonium reddit.* pro,contestatur, *spiritui nostro quod sumus filii Dei.* Ecce ratio clamoris:hoc est magnæ confidentiæ recognoscēdi Deum vt patrem. ¶ Vbi aduerte quod in textu Grӕco non est directe illemet sensus quam Latinus interpres sonat: quoniā Græcus sonat duos contestes(scilicet spiritum sanctum & spiritū nostrū) de eadē re:scilicet ꝙ sum⁹ filii dei. Latinus autem vnū testem(scilicet spiritū sanctum)testificantē nō nobis sed spiritui nostro ꝙ sumus filii Dei. Et q̄uis vtroq; sit verū & in idem redeat:quia tamē Paulus Græce scripsit,ille est literalis sensus quē Græcus textus sonat:scilicet quòd spiritus

F sanctus contestis est spiritui nostro, ambobus testificantibus nobis q sumus filii dei. Testimonium hoc q spiritus sanctus reddit simul cum spiritu nostro de hoc quod sumus filii dei, internum esse significatur ex eo q ab vtroque interno spiritu perhibetur nõ aliis sed nobisipsis. Et quoniam testimonium hoc non est de possibili sed de facto (hoc est non est de hoc scilicet q possumus esse filii dei sed est de hoc q filii dei sumus) ideo donum speciale est. Nam testimonium q possimus esse filii dei, inter testimonia cõmunia filii comprehenditur: testimonium auté q ego sum filius dei, speciale donum est. Et quoniam nullius testimonii effectus est videre seu scire rem testificatam sed credere (non enim inducitur testimoniũ, sed lumen aut ratio euidentiã faciens, ad hoc vt videatur aut sciatur res: sed testimoniũ inducitur. ad hoc vt credatur res testificata, ad hoc vt videatur esse credendũ sic esse q testificatur) ideo ex hoc testimonio spiritus sancti & nostri quod sumus filii dei, nõ itelligas me videre aut scire, sed credere, quod
G sum filius dei, sed videre esse mihi credendum quod sum filius dei. ¶ Media autem quibus vtitur spũs sanctus, quæ assumit spiritus sanctus simul cum nostro in testimonium quod sumus filii dei, sunt regulariter duo. Alterum est amor dei próptus ad obsequendum spiritui sancto. qué effecit spiritus sanctus in iis qui spũ dei aguntur: alioquin nõ agerétur spũ dei, nisi forte ad momentum. Alterum est experta continuatio diuinæ gubernationis: custodiendo à damnabilibus, illustrando, inspirando, excitando, mouendo, fouendo & huiusmodi. Nã quũ experimur tam própte nos diligere deum, & tali tantaq; cura gubernari à deo, testimoniũ à spũ sancto & nostro habemus sufficientissimum ad hoc vt credamus q sumus filii dei. nam ex hoc testimonio clare videmus credendum nobis esse quod sumus filii dei. At si non tantum proficimus vt testimonium hoc habeamus à spiritu sancto & nostro, studeamus ad efficiendũ in nobis promptitudiné exequendi quæ spiritus sunt & mortificandi quæ carnis ac mũdi sunt,
H ne desimus gratiæ tanti testimonii. ¶ *Si autem filii & hæredes.* ad hoc enim adoptatur quis in filium vt sit hæres. *Hæredes quidem dei.* Quum hæres nõ sit nisi mortui, quo pacto paulus dicit dei hæredes: quum deus immortalis sit: Solutio est. Hæreditare inter homines duas habet conditiones: alteram perfectionis, alteram imperfectionis. nam perfectionis est quod hæres vniuersa bona patris acquirat ac possideat vt dominus: imperfectionis vero est quod ad hunc effectũ mors interueniat patris. Quam oportet interuenire: quia vniuersitatis bonorum non possunt esse ambo simul domini sine damno alteriꝰ: puta patris, expoliantis se libertate domini, ex hoc ipso quòd asciscit filium in condominũ omniũ. Quocirca filii dei sunt hæredes dei, secundum quod hæreditas perfectioné, seclusa inperfectione significat. nam filii dei super omnia bona dei constituũtur domini absque vllo detrimento dei patris: & quod plus est absq; vlla diminutione in quolibet hærede. *Cohæredes autem Christi.* De Christo homine est sermo: sub
I cuius pedibus omnia subiecta sunt. Cohæredes autem non partitione sed communione hæreditatis decreti sumus. *Si tamen cõpatimur.* Infert quod gloriamur in affectionibus, ei quod est gloriamur in spe gloriæ dei, vtrunque bonum simul tractando: quoniam per afflictiones assequimur gloriam filiorum dei. Nec sumitur compati pro commiserari, sed pro simul pati, pro simul sustinere afflictiones & pressuras. Simul autem relatiue ad Christum. Est enim sensus. Si tamen simul compatimur: hoc est si imitando christum patimur afflictiones mundi. ¶ *Vt & conglorificemur.* Hanc enim conditionem apposuit cohæredibus christi, vt scilicet sint similes christo in vita ista qui instituti sunt cohæredes christi in vita futura. ¶ *Existimo enim.*

Obuiat querelis de hac appositione tanquam dura, quòd scilicet oporteat pati in hac vita propter consequendam hæreditaté in futura. obuiat autem patefaciendo q præsentes afflictiones nõ sunt cõdignæ ad gloriã futuram. Nec dicit existimo opinatiue, sed cognitionem
K quam habet manifestando. dictio siquidem Græca rectius interpretata fuisset reputo seu arbitror, vt certa cognitio explicata fuisset. ¶ *Quod non sunt condignæ passiones huius temporis.* hoc est non hę vel illę, sed vniuersaliter quecũque passiones: hoc est afflictiones, cruciatus, tormenta &c. non vnius horæ aut diei sed totius huius temporis. *Ad futuram gloriam.* Non dicit ad pœnam peccatorum sed ad futuram gloriam: ne contradicat Iob dicenti, vtinam appenderétur peccata mea à quibus iram merui, & clamitas quam patior in statera, quasi arena maris hæc grauior appareret, iob septimo. Rursus non dicit, non sunt condigni actus meritorii, non est condigna patientia meritoria ad futuram gloriam: sed dicit non sunt condignæ passiones: ne contradicat sibiipsi scribenti ad Timo. Bonum certamen certaui, cursum cõsummaui, fidé seruaui, in reliquo reposita est mihi corona iustitiæ quã reddet mihi dominus in illa die iustus iudex. Significatur itaque quod passiones ipse quatenus tales sunt, non merentur

rentur de cōdigno futuram gloriam.quod est dicere malum passionum huius temporis non esse par bono futuræ gloriæ,sed multo minus esse malum quod patimur in hoc tempore,bo no futuræ gloriæ.Hinc est sensus literalis.*Quæ reuelabitur in nobis.* Quamuis textus græcus anceps sit ad invobisvel in nos,contextui tamen magis quadrat in nobis,ad significandū gloriā quę in futuro manebit in nobis.Erit enim intus in animis & in corporibus nostris inex istens:ad differentiam gloriæ præsentis.quæ cum clara sit fama cū laude,non in nobis sed in aliorū actibus consistit.Et dicit reuelabitur:quoniam tunc manifesta fiet gloria sanctorum q̄ nunc occulta est velut in radice in:eorum meritis.*Nam expectatio.*Deestvna dictio.Legendum est.Nam anxia expectatio creaturæ.Duplici ratione intendens probare hoc vltimo dictum (scilicet quod passiones huius temporis non sunt condignæ ad futuram gloriam)primo probat exvehementia appetitus seu expectationis ipsorum apostolorum.Et consistitvtraque ratio in hoc,quod expectatio anxia communis tam omni nationi quàm apostolis(quæ scilicet simpliciter & absolute viget in illis)est expectatio gloriæ adoptionis,& non boni quod tol litur per passiones huius temporis quas patienter sustinent expectando illā adoptionis gloriam.Ex hac enimvehementia expectationis cōmuni tum ōni nationi tum Apostolis,signū in hacvita habemus,contestans quod passiones præsentis tēporis non sunt condignæ ad futuram in nobis gloriā.Et artificiose paulus magnitudinē futuræ glorię ex magnitudine nō purę appetitionis sed expectatiuæ,non alicuiusvnius sed cōmunis tum ōni nationi tū apostolis,docet:quoniam magnitudo boni quod est finis & obiectum appetitus,ex vehemētia cō muni non velleitatis sed expectationis cognoscitur,secūdūveræ philosophiæ rationē.¶ Vide singula.Significanter dicitur expectatio,non solum ad excludendum velleitatē(q̄ est etiā im possibilium)sed etiam desiderium dubii adhuc hominis de futuro bono.expectare enim est hominis certificati de futuro bono.Et non de qualicunq; expectatione sed de anxia expectatione loquitur:vt ex ipsa anxietate maximā vehementiā expectationis describat.expectatio namq; anxia importat tamvehemens desideriūvt semp seipsam solicitet & mœrorem pariat ob carere expectata . Poterat siquidē paulus aliovocabulo vehementiā expectationis significare,sed maluit per anxietatem illam significare:quoniam magnitudinem affectus nostri erga bonum,solicitus mœror maxime testatur:vt ad sēsum experimur.*Creaturæ* vero nomine quum constet non intelligi creaturam omnē(vt testantur angeli beati:quibus cōstat hæc subiuncta non competere)& in euangelio inueniamus omnis creaturę nomine omnē nationem significatem(dicente Christo prædicate euangeliū omni creaturæ)consequens est vt quaret sacre scripturæ quod quadrat contextui præsentis literæ:scilicet creaturæ nomine nationem omnem,conditionem omnem hominum appellari.Et appellatur omnis conditio seu natio hic(quemadmodum & in euangelio)creatura,ad explicandum rationē qua de ipsis nationibus est sermo:scilicet ratione eius quod habent à deo creatore.excluditur enim per hoc nomen quid quid peccati est in natione & cōditione quacūque hominum,& cōsequenter quicquid comitatur peccatum.Et est sensus.anxia expectatio nationū secundū id quod habent à creatore,non secundum id quod habent admixtum peccati. ¶*Reuelationem filiorum dei expectat.*Et in hoc clauditur negatiua:ꝙ scilicet creaturæ anxia expectatio non tandit ad bonum huius temporis,quo priuant passiones huius tēporis.Ex hoc enim quòd tendit indubia expectatione ad statum manifestationis filiorum dei,manifeste sequitur quòd non tendit ad bonum præsentis temporis:ac per hoc manifeste habetur ꝙ anxia expectatio creature pręfert futuram gloriam bonis pręsentis temporis,quod est mala pręsentis temporis minoris esse quam bonum futurę glorię. ¶*Vanitati enim creatura subiecta est:non volans,sed propter eum qui subiecit eam in spe.*Superfluit eam.Probat ex causa extrinseca primū ꝙ āxia expectatio creaturę expectat manifestum statū filiorum dei.Extrinsecę autem causę sunt duę:finalis & efficiēs.& ꝓpterea vtrāque tangit.Finalem quidem,dicendo propter eum:scilicet deum.effectiuā vero dicendo qui subiecit.Et iuxta tria assumpta(scilicet expectationem,anxietatem,& gloriā filiorum dei.)tria quoque affert:scilicet spem,qua probatur expectatio.& statum subiectū vanitati, contrariū glorię adoptionis.vanitatis enim nomine cōstat in scriptura intelligi veritateshuius temporis tam contrarias quibus omnes subiicimur.& modum:scilicet non volens sed ꝓpter deum,ad probendum anxietatem.Et dicitur non volens,nō solum quia nec ex appetitu aut electione voluit,sed potius quia non placet creaturæ status iste:nō voluntarie manet in statu isto.sed propter deum vt finem promerandum.Et est sensus ac vis probationis:quod quia creatura subiecta est vanitati huius temporis(sub qua claudūtur omnia bona & mala temporalia)

F ralia) & talem statum habet creatura non volens (si enim ei placeret iste status, non esset vera anxia expectatio futuri status) sed hunc statum sustinet propter deum tanquam finem ꝓmerendum. & quia ipse deus statuit hanc subiectionem non semper duraturam sed in spe transeundi ad ipsum, ad statum gloriæ filiorum dei, ideo ex hoc optime infertur quod creaturæ expectatio anxia est ad statum gloriæ adoptionis. Nam hinc habetur ratio expectationis ex statuta sibi spe. hinc habetur ratio anxietatis, ex eo quod caret sperato: vtpote nonvolens subiecta contrario statui ad ꝓmerēdū deum. *Quia & ipsa creatura liberabitur a seruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum dei.* Probat ex causa intrinseca idem. directe tamen tendit hęc probatio ad probandum illud, scilicet expectatio creaturæ: & eius probationem, scilicet subiecit in spe. Probat siquidem ex futura liberatione creaturæ ab intrinseco corruptionis malo. Minus dico, immo ab vniuersa seruitute corruptionis. sumus enim nunc non solum corruptibiles sed

G serui corruptionis. Cuiuslibet siquidem mali non solum incursus sed timor quędam corruptionis seruitus est: quandoquidem velimus nolimus subiicimur corruptionis dominio. Adueniente autem gloria filiorum dei, liberabimur ab hac seruitute, translati in libertatem nō solum à corruptione & corruptionis iugo, sed (quod amplius est) in libertatē talem: scilicet gloriæ filiorum dei. q̄ longe plus continet quam libertatem à seruitute corruptionis.

¶ *Scimus enim quod omnis creatura ingemiscit & parturit usque adhuc.* pro, congemiscit & cōparturit vsq; nunc. Postq̄ declarauit causas extrinsecas & intrinsecas anxię expectationis creaturæ, declarat modo ipsam anxiam expectationē creaturæ ab effectu anxietatis manifestante vehemētiam summam expectationis. Et quoniam sermo eius fuit non de hac vel illa creatura sed cōmuniter, ideo explicat modo tum omnem creaturam tum communem anxietatem, dicendo congemiscit & comparturit. Et autoritate autem certæ notitiæ quam apostoli & similes

H pastores curam gerentes Ecclesiarum habent manifestat dicendo. scimus, nos apostoli quod omnis non aliqua creatura. hoc est natio ratione eius quod habeat à deo, congemiscit & cōparturit, conuenit in hoc effectu expectationis quod prorumpit in gemitum & dolorem velut parturientes expectando gloriam adoptionis, ex hoc enim quòd carere expectata gloria, infert illis hos effectus, manifeste monstratur vehemens valde seu anxia expectatio.

Et attulit similitudinem doloris partus non ratione causæ (scilicet quia venit hora eius) sed ratione fructus expectati: ad significandum dolorem in spe fructus. Aduerbiū autem nūc, demonstrat tempus hoc præsentis vitæ. perinde ac dixerit durante præsentis vitæ tempore. vsquequo nanque durat hoc tempus, congemiscit & comparturit omnis natio, non omnis nationis quilibet homo expectando gloriam filiorum dei. Nulla siquidem natio, nulla con-

I ditio, nullus gradꝰ, nullus status, nullus sexus, nulla ætas rationalis, ab hac anxia expectatione excipitur: vt testantur martyria testaturque perfectio spiritualis inuenta vigēs in qualibet hominum conditione, in colibet statu, in colibet sexu &c. *Non solum autem illa.* Alterum apponit rationem ex simili anxia expectatione in Apostolis. quam manifestat ex eodem effectu, scilicet congemiscendi: vt ex testimonio quoque primatum incomparabilitas gloriæ ad passiones huius temporis innotescat. *Sed & nosipsi, primitias spiritus habentes.* Ad similitudinem primitiarum fructuum terræ describuntur maiora spiritus dona (nam primitiæ sunt magis desideratæ preciosæ ac gratæ: vnde & deo dicabantur) vt significaret quod preciosora & quæ magis desiderabilia sunt ab hominibus quæue sunt deo magis grata spiritus sancti dona habuerunt Apostoli. Et dixit hoc, vt ex tanta Apostolorum celcitudine testimonium de magnitudine gloriæ autoritatem haberet maiorem. *Et ipsi intra nos gemimus.* pro, congemiscimus.

K ¶ Communis siquidem significatur Apostolis gemitus. non exteriori sono, sed interna pruḿptitudo prorumpens in actum gemendi. ¶ *Adoptionem filiorum dei expectantes.* Interpres addidit ad maiorem explicationem duas dictiones scilicet filiorum dei. Legendum est, adoptionem expectantes, vbi tū rationem congemitus tam ipsorum q̄ omni creature explicat esse expectationem adoptionis. tum tempus congemiscendi explicat esse tempus expectationis: vt intelligamus q̧ toto tempore hoc congemitus est ob carere expectata adoptione. *Redemptionem corporis nostri.* Nisi appositiue subiunxisset redemptionem corporis nostri, fluctuasses quo pacto Paulus dicit se & alios expectare adoptionem, qui dixt iam accepisse nos spiritum adoptionis & esse filios adoptionis: sed modo ex eo quòd dicēdo expectātes adoptionem, appositiue explicat redemptionem corporis nostri, omnem tollit ambiguitatem: explicando quod adoptio expeccata dicitur, & est quantum ad corporis redēptionem.

nem. Corpus siquidem nostrum ꝙ vsque ad resurrectionis gloriam detinetur sub captiuitate & dominio corruptionis, redimetur secundũ effectum liberationis ex soluto prius in cruce p̄cio, quum resurget aut fiet imortale per donum gloriæ ad quam adoptati sumus hæreditandam. *Spe enim salui facti sumus.* Probat simul duo. alterum est ꝙ congruit huiusmodi expectatio statui salutis nostræ: quia saluati sumus à christo in spe nõ in re hæreditatis æternæ, hinc eni manifeste habetur consonantia expectationis ad statum salutis nostrę in hac vita. Alterum (quod principalius intendit paulus) est quod superius dixerat, si tamen cõpatimur vt & conglorificemur. Quem contextum vt eruditus lector penetret, conferat huius particulæ cõclusionem scilicet per patientiam expectamus) cum verbis illis, scilicet si tamen cõpatimur adhuc non p̄batis: & cum õnibus interpositis in textu. Perspiciet siquidem ꝙ postq̃ conditionẽ illam adiecit (scilicet si tamen cõpatimur) statim non p̄bauit sed obuiauit, ne dura haberetur conditio adiecta. Obuiat autem monstrando impares esse passiones huius tẽporis ad futuram in nobis gloriam ex anxia expectatione tum omnis creaturæ tum apostolorum. vnde ordo ipse contextus exigebat, vt completa obuiatione rediret, immo prosequeretur probando adiectam conditionem scilicet si tamen compatimur vt simul glorificemur. Et hanc conditionem adiectam directe probat, asserendo pro ratione quia spe salui facti sumus. Dupliciter potest aliquis saluari. vel ꝙ immediate transferatur in rem termini: vel ꝙ mediante statu spei transferendus sit in rem termini. Christus non saluauit nos primo modo (quia nec ipse seipsum saluauit primo modo, sed voluit per merita peruenire ad gloriam suam) sed secundo modo. Et vtrumque dicit, scilicet & ꝙ salui facti sumus (hoc est salutis statum nõ acquisiuim⁹ sed ab alio habuimus: hoc enim passiua locutio significat) & ꝙ nõ in re termini sed in spe donati sumus statu salutis. hinc enim inchoat paulus rationem ad probandum si tamen compatimur. Vnde subiungit. *Spes autem quæ uidetur, non est spes.* Ratio textus consistit in duabus illationibus: spe salui facti sumus: ergo ꝙ non videmus speramus, ergo per patientiam expectamus, probat primam illationem ex hoc ꝙ spes, hoc est res sperata que videtur non est spes: hoc est non speratur. Et hoc probat subdendo. *Nam ꝙ uidet quis, quid sperat?* Legẽdum est. Quid etiã sperat? Significatur enim quod nõ est amplius locus spei accedente visione. *Si autem ꝙ non uidemus speramus, per patientiam expectamus.* Hęc secunda illatio absque probatione relinquitur pro constanti. ❡ Vide singula. Quæstio inprimis occurrit circa veritatem assumptorum: eo ꝙ rei speratæ non repugnat videri. Superatur enim regnum Romanum quod videtur, speratur magnum premium propositum aliquibus militibus &c. quod videtur. Nec satisfit questioni, dicendo ꝙ sermo præsens est de spe Theologica: quoniam paulus manifeste probat ex communibus omni spei: vt clare testantur vniuersalissima verba eius. nam quod videt quis, quid etiã sperat. ❡ Solutio est ꝙ res sperata integratur ex duobus: scilicet ex ipsa re q̃doque præexistẽte (puta deo, regno, ciuitate & huiusmodi) & ex consecutione rei. Superatur enĩ cõsecutio regni seu ciuitatis: & similiter consecutio dei. Et hęc consecutio est proprissime res sperata. spe enĩ directe tendimus ad regnum vt consequendũ: & sic de alis. Et de hac re sperata loquitur paulus, dicens quod nõ videtur. Vnde non intendit dicere ꝙ res pręexistens ad quam consequẽdam tandit spes, non videtur: sed quod res sperata formiliter (hoc est consecutio sperata) non videtur. Videre autẽ & videri in proposito, commune est visioni tam oculis corporis quàm oculis mentis. Et est sensus ꝙ consecutio quę speratur nõ euidenter cernitur: quia quod euidẽter conspicitur habendũ, hoc est quòd habebitur, ex hoc ipso ꝙ euidenter cognoscitur ꝙ erit perdit rationem ardui, perdit rationẽ difficilis: ac per hoc non amplius subest spei. cõsecutio, enĩ quãtũcunque in seipsa ardua si euidẽter cernitur ꝙ erit, iam secura est iã nõ habet rationẽ difficilis, iam non speratur. ❡ Vnde dux exercitus quum pugna eo deducta est vt euidenter non probabili coniectura conspiciat consecutionem victoriæ, nõ amplius sperat victoriã, sed alio animi affectu (scilicet amore, desiderio ac inchoata delectatione) prosequitur illam. ❡ Et per hæc patet quod vis primæ illationis cõstat ex propria conditione rei quæ superatur: quoniam fundatur super arduitatem cõsecutionis. Ex hoc enim ꝙ consecutio q̃diu speratur est ardua, sequitur quoad nõ est visa: hoc est nõ euidenter nota quod erit si enĩ euidẽter cõspiceretur qđ erit, desineret esse ardua illi à quo videtur, vtpote euidẽter secuta. Secunda aũt illa illatio absque probatione in textu sub forma cõditionalis posita, difficultatẽ habet, quia formalis non apparet ex eo qđ nõ tenet in oĩ materia. Superant siquidẽ Imperatores exercituũ victoriam quam non vident, & tamen non expectant illam per patientiã. Nec latuit Paulũ

A (margin, line 2) · B (margin) · C (margin) · D (margin) · E (margin)

F hoc,immo inter has duas illationes differentiam ex modo loquendi insinuauit: dum primā tanquam formalem ex communi ratione spe probauit:vtendo tam spe absolute(spes quæ videtur non est spes,quàm sperantibus cōmunissime,quod videt quis quid etiam sperat.Hanc autem inducit applicando ad nos,dicendo si autem quod non videmus speramus:vt hinc intelligeremus quod hanc introducit descendendo & applicando ad materiam ꝓpositā:scilicet ad nostram spem hæreditatis diuinæ. vt intelligamus illationem primam esse ex cōmunibꝰ cōmunē:hanc esse propriam propositæ materiæ,& fundari non super spem absolute,sed sup spem contractam ad materiam propositam.Et propterea quamuis nō sit formalis de spe absolute,est tamen formalis de spe contracta ad materiam ꝓpositam. ¶ Quod vt penetres,scito quòd in communi loquendo ex hocꝗ consecutio sperata non videtur,sequitur quòd non est euidenter secura:ac per hoc est anceps difficili periculo subiecta.Et hinc sequitur quod opor

G tet sperantem ad pericula superanda paratum esse:sed quia ista prōptitudo ad pericula superanda,non vno sed multis modis potest esse,nam potest esse vel per magnanimitatē aggrediendi:vt contingit in huiusmodi regnis temporalibus quæ homines propriis actionibus cōsequuntur.vel per patientiam sustinendi oīa mala ne impediatur cōsecutio tanti boni:vt cōtingit in bonis speratis non ex propriis actionibus sed ex dono alterius:quale est bonum ꝙ nos sperauimus(ideo non ex cōmunibus spei inquantum spes,sed ex contracta & applicata spe ad hæreditatē diuinam speratam à nobis,intulit Paulus per patientiam expectamus.Sperando enim ancipitem multis periculis consecutionē non nostris ingenio viribus atque actionibus,sed ex dei dono habendam,oportet nos expectare ab alio(deo scilicet)per patiētiam tolerando mala periculorum ōnium,patienter siquidē tolerando mala huius tēporis,supera

H mus difficilia pericula consecutionis.Et sic probauit adiectā cōditionē si tamen cōpatimur vt & conglorificemur,ex hoc ꝙ spe salui facti sumus:spe inferente non videri consecutionem speratam,& consecutione sperata non visa à nobis inferente expectationem per patientiam.

¶ *Similiter autem & spiritus adiuuat infirmitatem nostram.* pro,infirmitates nostras. Hic incipit tractare bonum quartum iustificatorum,scilicet gloriamur in deo:continuando simul præcedentia. Nam quum declaraui t quod per spiritum sanctum gloriamur in spe gloriæ dei,quia est spiritus adoptionis,subiungit consequenter modo qđ quemadmodū est spiritus adoptionis simili modo est spiritus adiutorii infirmitatum nostrarū.vt ex hoc quod est spiritus adoptionis,filiationē dei habere nos intelligamus:ex hoc vero ꝙ est spiritus adiuuans infirmitates nostras progressum nostrum adiuuari ab eodem spiritu cognoscamus.Et ꝙ sicut ꝑ spiritum sanctum inhabitantem in nobis pro quanto est spiritus adoptionis gloriamur in spe glo

I riæ dei,patientes,ita per eundem habitantem in nobis spiritum sanctū ,pro quanto & spiritꝰ adiuuans imbecilitates nostras gloriamur in deo.Et apte hoc officiū spiritus habitātis in nobis distulit explicandum post ostensam necessitatem patiendi cū christo:vt intelligamus spiritum sanctū adiuuare infirmitates nostras nō solum circa bona agenda,sed etiam circa mala tolerenda.Modus autem quo adiuuat(tum ex parte nostri,tū ex parte dei exequentis)subiungitur. *Nam quid oremus sicut oportet nescimus.* Non saltat Paulus ab adiutorio imbecillitatū ad ignorentiam orationis:sed ex hoc quod suplet spiritus sanctus ignorantiam orationum nostrarum,probat spiritum sanctum adiuuare imbecillitates nostras:vt doceat nos non nostris ingenio viribus aut operibus posse adiuuare infirmitates nostras,sed mediente oratione expectare aiuuari à deo.Quia itaque prima arma nostra ad auxiliādum imbecillitatibus nostris sunt orationes,ideo ex supplemento,harum spiritum sanctum,spiritum esse adiutorii declarat. ¶ Quod autem dicitur nesciri nos quid oremus sicut oportet,intellige modum signifi

K catū per sicut oportet ex parte dei petandæ.Et est sensus quod quamuis sciamus quid oremꝰ, non tamen scimus modum quo res petanda expedi seu necessaria est nobis. Verbi gratia scimus ꝙ petenda est salus eterna,sed nescio modum quo salutem æternam oportet seu expedit communicari mihi,acquiri à me.Infiniti enim sunt modi quibus potest acquiri:& modꝰ qui est vtilis vni nō est vtilis alteri:& credimus quandoque modū aliquem esse nobis vtilem qui secundum veritatem non expedit nobis,vt patet de Paulo qui petiit angelū Satanæ offerri à se putans talem modum esse sibi vtilem,& tamen non erat in veritate ei expediens.Ignorantiam itaque particularium modum expedientiū singulis edocet,dicendo ꝙ ignoramus quid oremus sicut oportet:vt hinc indigentiā adiutorii spiritus sancti significet. ¶ Intellige autem ignorantiam respectu eorum quorum tā affirmatio quàm negatio stat cum salute æterna: &

nō respectu eorum q̄ sunt de necessitate salutis: qualia sunt credere, sperare, diligere deum ac proximū propter deū, misericordē, patientē, benignū, pœnitentē mansuetūq; esse, & similia. Hæc enim scimus esse petēda sed expediētes seu necessarios mihi ad cōseruationē & ꝑfectum horum modos, euētus, occursus & hmōi, in particulari ignoro. & propterea nescio quid orem sicut oportet me illud assequi. *Sed ipse spūs postulat pro nobis, gemitibus inenarrabilibus.* Ecce supplementum quo mō. salutis æternæ nobis incognitos spūs sctūs postulat pro nobis. Caue hic i primis ne argumētum sumas ꝙ spūs sctūs nō est deus: eo ꝙ postulare pro nobis, repugnat deo: quoniam postulare est inferioris, vnde & filio dei nō cōuenit nisi rōne naturæ humanæ. Nō enī intendit Paulus ꝙ ipse spūs sanctus in seipso seu scdm seipsum orat aut postulat: sed ꝙ in nobis habitans, secundū actus nostros postulat. Quod perinde est ac dicere, postulātes nos facit: seu ad postulandū nos mouet, postulatiões nobis inspirat. ¶ Et ꝙ hic sensus sit intētus à Paulo, cōuincitur ex verbis subiunctis: scilicet gemitibus inenarrabilibus. Oportet enim aut fateri ꝙ spūi sancto secundū se cōueniant gemitus inenarrabiles (ꝙ est ridiculū) aut ꝙ de postulatiõe in nobis q̄ fit nostris gemitibus inenarrabilibus, est sermo. Et appellātur gemitus ineffabiles, gemitus illi quorū termini ad quos tēdunt sunt nobis incogniti. propterea siquidem ineffabiles dicuntur & sunt, quia nobis eorū materia ad quā tēdunt ignota est. q̄ enim sunt nobis ignota, sunt etiā nobis ineffabilia. Experimur aūt in nobis tales gemitus, quum ardēti desiderio orantes petimus dirigi seu duci ad æternā salutē & similia, nesciētes quid nobis de occurrētibus magis expediat. Talibus siquidē gemitibus nobis ineffabilibus, quia nescim⁹. particulares terminos, particularia remedia seu adminicula ad q̄ impetranda tēdunt, spūs sctūs postulat pro nobis: quoniam spūs sctūs habitans in nobis dirigit eos ad vtilia nobis impetrāda. *Qui autem scrutatur corda, scit.* pro, sciuit, *quid desideret spiritus.* Dictio interpretata desideret non est verbum sed nomen in Greco: & est illamet dictio superius interpretata prudentia, sapientia. sensus, affectus, cura, cogitatio à diuersis interpretibus. Vnde & hic diuersitas est: alii quę prudentia spiritus, alii quis sensus spiritus, alii quis affectus spiritus, alii quæ cura spūs interpretantur. Sed parui refert ad sententiam: quia in eandē coeunt, est enim sensus ꝙ deus scrutator cordium sciuit quo in particulari tendit cura spiritus sancti sic in nobis postulantis. vana quidem esset spiritus sancti cura postulare nos faciētis tanq̄ in cōfuso. nisi adesset Deus à quo petitur intelligēs quid in particulari intendit obtinere spiritus sanctus in nobis pro nobis. Et dicit sciuit in præterito, ne noua aliqua notitia i deo credatur. Et est sermo de notitia approbationis. quo cōtra dicitur fatuis virginibus. nescio vos. Est enim sensus quód deus cognouit approbando id quod intendit petere spiritus sanctus per nostros ineffabiles nobis gemitus. ¶ Meminit autem dei secundum officium scrutandi corda, quia approbare petita in particulari, pēdet ab exacta notitia cordiū in profundissimo eorū. oportet nanq; illum qui mihi de vere expedientibus prouideret, nosse cor meum quid faceret in illo euentu & q̄d in alio: & quid post alterum tertiumque ac deinceps euentum, non in hac vel illa materia, sed in oibus occursibus, alioquin cōtingeret aliquam inutilem aut nociuam q̄uis per accidens petitionem admittere seu prouisionem efficere. Et hic incipit fructus supplentis spūs sancti: nihil enī ꝓdesset ad auxiliū imbecillitatum nostrarū postulare pro nobis nisi postulatio approbaretur. hæc enim approbatio, est ex parte dei initium adiutorii quo spūs sctūs dicitur adiuuare nos postulando illum. *Quia secundum Deum postulat pro sanctis.* Hinc apparet ꝙ de notitia approbationis sermo est, dicendo sciuit quæ prudentia spiritus. Nam falsa esset hæc redditio causæ si de simplici notitia esset sermo. simplici siquidem notitia nouit deus postulationes etiam q̄ non sunt secundum deum, sed notitia approbationis solas nouit petitiões quæ sunt secundū deū, & ideo approbat eas quia sunt secundum deum. Reddit itaq; rationem quare deus ab ęterno approbauit quæ postulat spiritus sanctus in nobis, quia spiritus sanctus postulat secundum Deum pro sanctis. Vnico verbo (scilicet secundum deum) significat apostolus vniuersa petita sicut oportet, hoc est quę omnibus consideratis sunt necessaria cuiusq; sancti saluti. Quod enī prius dixerat sicut oportet, modo dixit secundum Deum. Et continet quicquid secundum diuini ordinis dispositionem in veritate singulis sanctis expedit. Scimus autem quoniam. pro, ꝙ. Non enim redditur ratio primi dicti (vt continuatio per coniunctionem autem insinuat) sed quum dixisset secundum deum, declarat quid significatur per hanc formam secundum Deum. & propterea optime continuatur textus, *legendo scimus autem quod diligentibus Deum. Omnia cooperantur in bonum.* Textus Græcus anceps est ad omnia in nominatiuo vel in accusatiuo, &

F rursus ad cooperantur pluraliter vel cooperatur singulariter. interpres intellexit in noīatiuo oīa & pluraliter cooperantur. Legere autem oīa in accusatiuo & cooperatur in singulari, vndique quadrat tum sententiæ tum contextui. Est enim sensus. scimus autem quòd deus cooperatur oīa in bonum diligentibus deum & c. Et hic sensus quadrat sequenti statim rōni, nam quos præsciuit & prædestinauit. Certum est enim quod deus subintelligitur dicendo præsciuit & prædestinauit. & ita deus quòd non spiritus sanctus: quum expresse subiungatur filii sui. Quadrat & præcedentibus, quum dixit qui autem scrutatur corda sciuit & c. nam constat ꝙ deus ibi subintelligitur. Et similiter quadrat vltimo dictæ formæ: scilicet secundum deum. asserit siquidem Paulus se cum aliis apostolis scire quid est hoc secundum deum. Et declarat illud nobis, quod. s. Deus cooperatur omnia in bonum diligentibus deum & c. iuxta hanc enim formam petit spūs sanctus in nobis pro sanctis: & simul explicat ex parte dei scrutatoris

G cordium executionem adiutorii imbecillitatum nostrarum quod spiritus sanctus efficit petendo in nobis. vt hinc perpendamus ad hoc dirigi inenarrabiles gemitus nostros á spū sancto vt executioni mandet deus hoc: scilicet cooperari oīa in bonum sanctis. habet enim diuinæ prouidentiæ lex atque ordo vt etiam quæ disposuit deus se facturum, adimpleat mediantibus causis secundis: de quarum numero est spiritus sanctus quatenus habitās in nobis postulat gemitibus ineffabilibus pro sanctis. ¶ Et dicendo omnia, nihil excludit spectantiū quomodolibet ad singulos sctōs. sermo enim præsens directe est de sanctis distributiue, & non de vniuersa collectione sanctorum: ad cuius bonum non est dubium deum oīa ordinare, etiam infernum. nam & ad gloriam sanctorum cedat infernus. Sed sermo p̄sens est de singulis sanctis: de quorum quolibet licet verificetur illud euangelicum Super omnia bona sua cōstituet

H eum, præsentis tamen textus intentio directe tendit ad hoc quòd deus etiā in hac vita coefficit oīa quomodolibet expectantia ad sanctum quemcunque, siue quomodolibet redundantia in illum, in bonum illius. ¶ Dicit autem cooperatur & non dicit operatur: vt intelligamꝰ gratiam dei non solam sed simul cum libero electorum arbitrio coefficere ab bonū electorū. ¶ Et dicit diligentibus deum, ad differentiam sanctorum pro quando non sint diligētes deū. restrictio enim fit dicendo diligentibus deum. Vnde non oportet quęstiones mouere de iis quæ occurrerunt Paulo, Augustino, & similibus anteꝗ essent in statu diligentium deum: textu ipso expresse restrigente ad diligentes deum. *Iis qui secundū propositū vocati sunt sancti.* Superfluit sancti. & vocati nō est participiū sed nomen: perinde ac si diceretur ascititii. Altera cōditio restrictiua adiungitur: vt nō de oībus diligentibus deum sed de solis illis qui ascititii sunt scd̄m propositum diuinum intelligatur. Vbi perpentere potes has duas cōditiones ad hoc iunctas

I vt altera alterā restringat. nā statꝰ diligēdi deū restringit ascititios: vt nō de p̄destinatis scd̄m oēm eorum statū sed secundū statū quo diligūt deū sermo pręsens intelligatur. & similiter nō de oībus diligentibus deū, sed de solis illis qui sunt diligētes deū & p̄destinati sermo præsens intelligatur. Multi enim sunt quandoque in statu diligendi deū qui tamen non sunt p̄destinati. & de his non dicit quod deus cooperetur oīa in bonum illis: sed tantummodo habentibus ambas conditiones simul. Quid autem sit diuinum propositum, statim Paulus subiungit. ¶ *Nam quos præsciuit & prædestinauit*, pro, & prędefiniuit, *conformes fieri. Imaginis filij sui, ut sit ipse primogenitus in multis fribus.* Aduerte circa literam differentiam inter coniunctionem horum duorum (pręsciuit & prædefiniuit) & reliquorum subsequentium. nam in reliquis subsequentibus habetur semper relatiuum quos & pronomen hos: dicendo, quos aūt prædefiniuit hos vocauit, & quos vocauit hos & iustificauit & c. coniungēdo aūt hęc duo nullum pronomen in textu

K Græco inuenitur: ita quod non dicitur, quos præciuit hos & prædefiniuit, sed dicitur quos p̄sciuit & prædefiniuit. vt ipsa differentia mysterium aliquod insinuet. ¶ Aduerte deinde quod in reliquis verba (vocauit, iustificauit, glorificauit) absolute sine apposito aliquo dicuntur: hęc autem duo habent appositum, scilicet conformes imaginis filii sui & c. ¶ Aduerte tertio quòd non dicit conformes imagini in datiuo, sed imaginis in genitiuo. & ita habetur in græco. Non enim significantur conformes imagini filii dei. esset enim cōformitas huiusmodi ad filium dei mediata: quia esset cōformitas imagini eius, & mediante imagine conformitas ad ipsum. sicut siquis fingeretur conformis statutæ Cęsaris, esset cōformis Cęsari mediate: & vere diceretur conformis imagini Cęsaris. Et hunc in proposito sensum nescirem intelligere: quoniam nescio aliquam imaginem filii Dei cui sancti decreti sint conformes

formes.sed sensus est,conformes inter se rõne imaginis filii Dei.Hoc enim quadrat veritati
& doctrinæ apostolicæ.i. ad Cor.15.Quẽadmodum gestauimus imaginẽ terreni gestabim⁹ A
& imaginem cælestis,hoĩs xp̃i.Ad explicandum enim in quo sunt decreti conformes, sub-
iungitur imaginis:hoc est secundum imaginem seu rõne imaginis secundum vsum Græcæ
constructionis,non cuiuscunq; sed filii Dei.Decreti sunt enim oẽs conformes secundũ hanc
imaginem pro quanto ad imitationem filii naturalis oẽs erunt filii Dei, vt ipse filius Dei sit
primogenitus in multis fratribus.¶ Aduerte quarto q̃ quũ Paulus more suo proposuerit sci-
mus q̃ diligentibus Deum &c.Mõ subiungit declarationem singularum particularum:inci
piendo ab illa,scilicet propositum.¶His p̃libatis,scito ex theologia speculatiua differẽtiam
inter scientiam dei quatenus est rerum absolute,& quatenus est rerum euentuum.nam q̃uis
vtraq; sit æterna,prima tamen non præsupponit deum velle creare res secunda aũt præsup-
ponit deum velle creare res.Et hinc sequitur q̃ præscientia horum euentuum(.s.cõformes es
se inter sanctos secundum imaginem filii dei vt sit ipse primogenitus &c. nõ) præcedit diui
nam prædefinitionem eorundem euentuum,sed sequitur illam.prius enim(non tempore sed B
rõnis ordine)Deus volendo definit hos euentus q̃ sciat illos fore:immo ratio q̃ sciat illos fo-
re est q a volendo definit illos. ¶Non significat itaque Paulus pręscientiam esse rõnem præ
definitionis,sed ecõuerso prædefinitionem esse rõnẽ præscientiæ.Et ne intelligeres præscien
tiam esse rõnem prædefinitionis,abstinuit à pronoĩe:vt dictum est. Si enim dixisset quos
presciuit hos & prædefiniuit,intellexisses ordinẽ inter pręscientiam & prędifinitionẽ simi
lem subsequentibus:sed abstinendo à pronoĩe,iungendoque simul,insinuauit mysteriũ alte-
rius ordinis.Insinuauit hæc esse simul tempore imo æternitate,& alterum inter se ordinem
habere q̃ subsequentia inter se significãtur habere. Est itaque sensus.dixi sc̃dm propositum:
nam quos præsciuit conformes&c.& prędefiniuit,hoc est etiã prius prędefiniuit q̃ præsciret:
vt præpositio posita ante definiuit referatur non solum ad definitos sed ad prescientiam,dis
pari tamen ordine.nã ad illos ordine durationis,ad istam ordine quasi causalitatis.probãdo
siquidem quod secũdum propositum dixit hæc,ad cõfutandum dogma eorũ qui primum sa- C
lutis nostræ locum tribuunt diuinæ pręsciẽtię futurorum,qui præscientiam meritorum po-
nunt rõnem definitionis diuinę:ad confutandum inquam hæc,primum nostræ salutis locũ
tribuit diuino proposito,dicendo iis qui secundum propositum.Et probãdo hoc manifestat
quod diuina difinitio conformium filio Dei,prior est diuina præscientia eorundem,dicens.
nam quos præsciuit & prædefiniuit,hoc est etiam prius q̃ præsciret definiuit. ¶At si oppri-
meris à maiestate tam alti sensus,potes planiore vti sensu:exponendo pręscientiam de pręsciẽ
tia approbationis.vt quemadmodum dicendo qui autem scrutatur corda sciuit q̃ prudẽtia
spũs loquitur de scientia approbationis,ita nunc loquatur de præscientia approbationis. Et
sic planus est oĩbus sensus quod quos præsciuit præscientia approbationis,non solum appro
bauit,sed etiam prędefiniuit:quod maius est.nã definitio adiungit firmitatẽ approbatiõis.
¶Consistit aũt imago conformitatis ad filium dei,in duabus conditioniuus.Altera est par
ticipatio gloriæ filii sc̃dm quod homo beat⁹ &c.& hæc conditio comprehendit corpus no D
strum configuratum corpori claritatis christi,& aĩam nostram similem christi,in gloria &c.
Altera est participatio gloriæ filii dei secundum quod est filius dei.& hæc conditio est quod
nunc sumus filii dei tandem autem apparebit gloriosa hæc filiatio.Et hanc conditionem esse
prĩcipaliter intentam à Paulo hic apparet ex eo q̃ loquitur de filio dei & de fratribus.¶Prĩ
mogenitura verò filio dei attributa inter multos fratres,non proprio sed metaphorico ser-
mone est intelligenda:quia tam secundum diuinam quam secundum humanam natiuitatẽ
naturalem.est non solum primogenitus sed vnigenitus,ac per hoc carens fratribus.Vnde di
citur primogenitus in multis fratribus secundum assimilationem ad primogenitum inter
multos fratres:quod ipse filius dei & multi alii sunt filii dei,ac per hoc multi fratres ipsius fi
lii dei.& quia ipse est prius cæteris genitus,ei attribuuntur iura similia iuri primogeniti:vt.s. E
fratres alii sint sub ipso,& ab ipso alantur,& huiusmodi.hæc enim dignitas Christi signifi-
catur respectu nostri,per hoc quod definitus est primogenitus in multis fratribus. Et dixit
hoc,ne errares intelligendo nos cohæredes Christi ex æquo,quum dixerat cohæredes autẽ
Christi.Explicat enim quod sumus cohęredes Christi vt primogeniti inter omnes fratres.
quod est dicere Christum quidem esse hęredem vniuersorum:& sub ipso & per ipsum nos es-
se cohæredes,nos participare bona diuinæ hæreditatis.hęc enim lex primogenitorũ in prin
cipibus etiam hodie apparet.

Quos

F *Quos autem* pdestinauit. pro, prædefiniuit, hos & vocauit. Interna vocatione. Declarata siqdē illa particula, secundum propositum, declarat consequenter illam aliam vocati. Differentia autem inter vocare & prædefinire ac præscire manifesta est. nam vocatio in tempore fit: præscire autem & prædefinire ab æterno fuerunt, & exequēdo prædefinitionē, vocat. Et quos vocauit, hos & iustificaui: quos aūt *iustificauit, illos & magnificauit*. pro, glorificauit. Quæstiones duæ occurrunt. Altera est circa verba præteriti temporis in hmōi executiōibus (vocaui, iustificauit, glorificauit) quum executiones istæ futuræ sint. ¶ Solutio est quòd executiones istæ respectu multorum sunt præteritę, & respectu multorum sunt futuræ. multi enim iam sunt vocati, iustificati, & glorificati: multi quoq; supersunt vocandi, iustificandi & glorificandi. Par autem fuit vt doctrina à certioribus quæ iam facta sunt traderetur. & propterea vtitur verbis præteriti temporis. ¶ Potest nihilominus dici ꝙ propter certitudinem futurarum executionum significantur absolute in præterito: sicut prophetę faciunt. ¶ Altera est circa veritatem harū
G executionum. nam falsum constat esse quod quoscunque iustificauit illos & glorificauit: quū multi iustificati ceciderint à iustitia & sint damnati. ¶ Solutio est duplex. Vel penes differentiam inter vocatos & iustificatos simpliciter vel ad tempus: & ꝙ hic est sermo de vocatione iustificatione simpliciter: obiecto autem procedit de vocatis & iustificatis ad tempus. Tales enim sunt qui à iustitia cadentes damnantur. Vel penes differentiam inter vocationem & iustificationem vt sunt executiones prædefinitionis aut vt sunt secundum se qdam diuina dona: & quod sermo psens est de istis quatenus sunt executiones diuinę prędefinitionis, sic enī verissimum est quod omnes iustificati sunt etiam glorificati. obiectio autē procedit de iustificatione & vocatione vt sunt quædam gratiæ, non vt sunt executiue diuinę prędestinationis. ¶ Dicendo itaq; hos & iustificauit, declarat illam particulam diligētibus deum, iustificamur enim fide per dilectionem operante. Et dicendo hos & glorificauit, declarat bonū ad quod
H omnia pro electis deus coeffecit. *Quid ergo dicemus ad hæc?* Declarat illam particulam Deus cooperatur declarando efficaciam diuinæ cooperationis præmittendo stuporem seu cōtrariæ linguę exclusionem. Quid ergo dicemus ad hęc? hoc est quid ergo dicemus cōtra hęc? quasi dicat nihil. vel quid ergo dicemus aspicientes ad hæc quasi dicat: non dicendum sed stupendū nobis est spectantibus ad hęc. *Si Deus pro nobis: quis contra nos?* hoc est si Deus coefficit nostrum bonum tot modis: tanta efficacia. quis contra nos, quis contra bonum nostrum supple pręualebit quasi dicat nullus. *Qui etiam proprio filio suo.* Superfluit suo. *Non pepercit.* hoc est non abstinuit ab exinanitione & afflictione proprii filii. *Sed pro nobis omnibus.* electis. *Tradidit illum.* Liberali dono dedit illum. *Quomodo non etiam cum illo omnia nobis donauit.* pro, donabit? Animaduerterat Paulꝰ quod præallegata ratio tot donorum non efficaciter inferebat deum oīa cooperari in bonum electis sed deum illis cooperari in bonum, & propterea vt efficaciter concluderet quòd oīa,
I adiunxit quod deus liberaliter donauit etiam filium pro electis, vt hinc inferret sicut & īfert. quòd oīa cum filio electis donata sunt, ac per oīa in bonum electorum disposita sunt. Et dicit in futuro donabi, ad significandum quod consummata executio boni in quod oīa electis cooperatur deus, non est in præsenti sed in futuro statu glorię.

Quis accusabit aduersus electos Dei. Obuiat obiectioni possibili fieri propter peccata commissa ab electis, multi enim electorum multa crimina commiserunt, propter quæ obiicere posset aliquis quod remanent puniendi, vt sic impediretur glorificatio eorum. Et directe dicuntur hæc verba propter illam sequelam, quos autem iustificauit illos & glorificauit. Quis inqt accusabit, quis erit accusator pręteritorum criminum aduersus electos dei, vt non glorificētur?
K quasi dicat nullus. Et rōnem subdit. *Deus qui iustificat.* hoc est deus (non homo non angelus) qui iustificat, qui iustos facit electos ex peccatoribus. *Quis est qui condemnet?* Verbum verbo reddendo legendum est. quis condemnans? De iustificante electos ab oībus eorum criminibus quis condemnans erit? quasi dicat nullus. ¶ Vbi aduerte quod excludit tam accusatorem quam iudicem condemnantem, ex hoc quòd Deus est qui iustificat, quoniam nullus relinquitur accusationi aut condemnationi Deo iustificante locus.

Quia tamen posset quispiam obiicere quòd Christus comparebit accusator & condemnator (accusator quidem, quia contra præcepta eius fecerunt, sicut & Moyses accusator Iudæorum dicitur Ioan. v. condēnator verò quia ipse est constitutus à deo iudex viuorum & mortuorū) propter hanc inquam obiectionem subiungit.

Christus q mortuus est īmo q & resurrexit, qui. Deest. &, *& est ad dexterā dei, qui etiā interpellat.* pro, postulat, *pro nobis?* Totū hoc sub vno puncto iterrogatiuo legendum est. Est enim sensus. nunquid christus ele-

stus electos accusabit aut condénabit,qui contulit nobis hæc beneficia,q habet has conditiones? Quasi dicat.hæc beneficia,hæc conditiones testantur quód non. ¶ Vbi aduerte quód vltima verba(.s.pro nobis)respiciuntur ab omnibus & singulis quatuor beneficiis: qui mortuus est pro nobis,qui resurrexit pro nobis,qui sedet in dextera dei pro nobis,qui postulat p nobis. Et pronomen electos demonstrat. *Quis ergo nos separabit a charitate christi.* pro,dei.Et superfluit ergo.Recole superius propositorum & dictorum:& perpende quòd quum tractauerit bona quæ habent iustificati tria(scilicet pacem ad deum,gloriationem in gloria dei,& gloriationem in deo)modo tractat quæ supererat gloriationem in tribulationibus. Diuisit nāque Paulus hunc tractatum de gloriatione in afflictionibus inserendo partem illius.s.necessitatem patiendi)cum secundo bono,scilicet gloriamur in gloria dei:& partem alteram(scilicet ipsam gloriationem)inserendo quarto bono,scilicet gloriamur i deo.quod modo tam diffuse declarauit,ex hoc quód deus omnia nobis cooperatur in bonum:definiendo, vocando, iustificando,donando filium &c. Fecit autem hanc partionem, vt intelligamus per spiritum sanctum & quatenus est spiritus adoptionis & quatenus est spiritus adiuuans imbecillitates nostras postulando,consurgere in nobis gloriationem in afflictionibus, comité aliarū duarum gloriationum in hac vita. Per modum itaque quæstionis tractat gloriationem nostram in afflictionibus:mouendo scilicet & soluendo quæstionem an aliqs separabit electos à charitate dei. Quocirca pronomen nos,demonstrat electos.& à charitate seu dilectione Dei significat dilectionem dei erga electos. Narrata siquidem tanta erga electos dei dilectione vt prædefiniuerit,presciuerit,vocauerit,iustificauerit,glorificauerit,ac filium proprium donauerit,omnia in bonum eorum vertendo,aptissime subiungit quæstioné quis nos separabit à dilectiõe dei,tali ac tanta?intendens(vt subiungit)quod nullus,nulla vis separabit electos à dei erga illos in dilectione.Separarentur auté si ab illius affectibus(.s.fide,spe,charitate,patiétia, reliquisque virtutibus)finaliter caderent. *Tribulatio?* Mota quæstione quis,discurrit inducendo interrogatiue septem malorum genera:ad quæ mala omnia quę hoc tempore pati possum⁹ reducuntur.vt ppendamus quód tractat de gloriatione electorum in tribulationibus.Et tribulatio seu afflictio vniuersos comprehendit cruciatus secundum pœnam sensus,seu doloré sensibilem citra mortem. *An angustia?* priuans libertate corporis. *An fames?* priuans cibo. *An nuditas?* priuans vestimento. *An periculum?* quod timorem ponit imminentis mali. *An persecutio?* quæ tertio loco in textu Græco sita,nescio à quo apud Latinos translata sit in sextum.Et ponit psecutio perseuerantiam actionis contra electos. *An gladius?* priuans vita. *Sicut scriptum est.* electos pati.In Psalmo.44.Et citauit scripturę testimonium,ne hic per mala discursus superfluus putaretur. *Quia propter te.* Deus.quia tui sumus cultores.

¶ *Mortificamur.* Electi loquuntur deo.Et quæcunq; patiendo in corpore,mortificari se dicunt: quia quælibet passio corporis species est mortificationis. *Tota die.* Continuitas significatur perseuerans. *Aestimati sumus* Malo corporis adiungitur malum vilipensionis talis ac tantæ.

¶ *Sicut oues occisionis.* hoc est vt occidere nos,æstimetur vtile ad vitam hominum,sicut occisio ouium in macello vtilis est ad vitam hominum.Et vere sic æstimati sunt christiani primitiui:vt patet legentibus historias. ¶ *sed in his omnibus superamus.* pro,superuincimus.Respondendo quæstioni,declarat gloriationem nostram in tribulationibus:non contentus dicere vicim⁹ sed superuincimus. Vere gloriatio nostra est in his non aliquibus sed omnibus, non vincere sed plus quam vincere.est enim plus quam vincere,superare mala & gaudere patiendo mala. Quod impletum legimus in apostolis & martyribus multis.

¶ *Propter.* pro,per, *eum qui dilexit nos.* Non significatur causa finalis,sed efficiens adiuuando & cooperando.Et quadrat dilectioni dei erga nos.nam deum diligere nos,est ratio faciēdi nobis bonum,est enim dilectio qua deus diligit,efficax.Et ex hac particula apparet ꝙ de dilectiõe dei erga nos dixit,quis nos separabit à charitate dei?Eadem siquidem dilectio pro causa affertur nostræ superuictoriæ,qua non separamur ab ipsa dei erga nos dilectione.Ita quod nō nostris viribus,non nostra charitate,sed adiutorio gratuito dei superuincimus: vt intelligamus non habitualis gratię, sed dei adiuuantis gratuito,hanc superuictoriam nostram effectam esse.Hoc enim significatur dicendo,per eum qui dilexit nos.

¶ *Certus sum.* pro,persuasus sum, *enim.* Non enim de certitudine euidentiæ sed de certitudine persuasionis(quam constat esse certitudinem fidei)est sermo. Nec explicat à quo persuasus est: quoniam ab authore fidei constat hanc persuasionem esse. ¶ *Quod neque mors,neque uita,neque angeli*

F *angeli neq; principatus neq; uirtutes.* Quatuor differentias rerum explicat Paulus quibus præcipue
attribui posset vis separandi electos: à charitate Dei. Prima est differentia vitæ & mortis. vita
siquidē summum est appetibile, & mors vltimum terribilium. Sub quibus duobus cōpre-
henduntur reliqua appetibilia & refutabilia. ¶ Secunda differentia est spūalium substantia-
rum sc̄dm tres diuersitates, scilicet angelos principatus & virtutes, Et angelus quidem nomē
est infimarum substātiarum spiritualium: principatus autem nomen est ordinis illarum quę
pręsunt prouinciis : virtutes demon nomen est supremi ordinis spiritualium substantiarum
ministrantium seu exequentium. Et quemadmodum per mortem & vitam excludit oēs cre-
atas causas finales, ita per differentiam harum substantiarum excludit oēs creatas causas effe-
ctiuas spirituales. Quas ternario comprehendit numero, vt oēs includi intelligantur. nume-
rus enim ternarius perfectionis est. Nec obstat quod de sanctis angelis & non solum de dam
G natis spiritibus hæc intelligantur: quoniam nō dicitur ꝙ velint separare nos à charitate dei,
sed ꝙ non possint. quod est verissimum. ¶ Tertia differentia est penes tempus. *Neq; instantia ne-
q; futura.* De præteritis enim nulla poterat esse ambiguitas. Et hæc differentia temporis quo-
niam specialem ingerit difficultatem & facilitatem, & communissima est causis omnibus,
merito adiecta est. magni siquidem refert præsentibus vel futuris allici: & similiter præsentibꝰ
vel futuris terreri. magni refert præsentem vel futuram esse actionem, esse formam, esse mate
riam. *Neq; fortitudo.* Superfluit. Et nescitur quis addidit: quum in textu Gręco non inueniatur,
¶ *Neque altitudo neque profundum.* Quarta differentia est penes differentias vniuersi corporei se
cundum celsitudinem & profunditatem. videturq; ꝙ Paulus differentias tantum eas assum-
pserit quæ attenduntur penes communia omnibus hominibus: qualia sunt mors & vita, sub-
stantiæ spūales, tempus & vniuersum corporeum: ita quod sub altitudinis noīe intelliguntur
H superiora corpora, profundi verò inferiora. *Neq; creatura alia.* More eorum qui computatis prę
cipuis subiungunt clausulam generalem vt intelligatur quod de oībus intendunt, Paulus sub
iungit neq; creatura alia: vt hinc intelligamus quod nullam excipit creaturam. *Poterit.* Supius
dixerat de facto, quis nos separabit: & similiter de facto, sed in his omnibus supuincimus mo
do veró loquitur de possibili, dicendo poterit. ita quod non solum negat creaturam quācūq;
separare electos à charitate dei, sed negat posse separare. Et ratio est in promptu: quia charitas
Dei erga nos est suprema causa, superior oī creatura, superans potentiam cuiuscunque creatu
rę. *Nos separare.* Pronomen nos demonstrat electos. Et est sermo de separatione to tali, non de
separatione ad tempus. quę non est contraria dilectioni dei erga electos: vt patet de lapsu Pe-
tri. *A charitate Dei.* actiua: hoc est à charitate dei erga nos. *Quæ est in christo Iesu dn̄o nr̄o.* tanq̄ in
mediatore & executore ipsius charitatis dei erga nos: vt intelligamus non solum similem es
I se Iesu christi erga electos charitatem charitati diuinæ, sed etiam in ipsius Iesu mysterio ope-
re passione resurrectione &c. adimpleri charitatem dei erga electos.

CAPVT IX

Eritatē dico in christo, nō mentior: testimoniū mihi p̄hibente cōscientia mea in spū sc̄tō. Non sal-
tat. nō noua inserit Paulus: sed postq̄ tractauit proposita in pricipio (.s. quòd e-
uangelium quo ad rem euangelizatam, potestas dei est in salutem oī credenti)
consequēter tractat reliqua ibidem proposita (scilicet iudæoque primum & græ
co, cum adiuncta autoritate, iustus ex fide viuet) in his tribus capitulis. Et ī hoc
quidem capitulo declarat modum simul & causam quo & quare primum tum iudæo tum
K Gentili est in salutem. Et modus est: quia paucis iudęis profuit, Gentibus veró communiter.
causa veró ex parte dei est diuinum propositum, ex parte veró exequentiū, est quia Gētes cō
fisæ sunt in fide christi, iudęi verò in iustitia legis. ¶ Ruinam itaque iudæorum communiter
paucis exceptis proponit condolendo, ne videatur ex malo ad iudęos affectu loqui. Et Chri
stum ac spiritum sanctum testem inducit cum propria cōscientia. animi enim mei solus de-
us est conscius. Et quoniam ad integritatem veri sermonis duo exiguntur (alterum ex parte
rei quę dicitur, quod scilicet sic sit. alterū ex parte dicentis, scilicet quod nō mētiatur. nā con
tingit, & absque mēdatio proferri nō verum in re, & mentiēdo dicere quod in re verum est)
ideo paulus vtrūque cōpræhendit. & ex parte rei dicit veritatē dico in christo, hoc est illā cu
ius Christus est conscius. & ex parte sui dicit non mentior. *Quoniam.* pro, quod, *tristitia mihi,* Ecce
res dicta. *Magna.* intensiue. *Est & continuus dolor.* non ad horam sed perseuerans. *Cordi meo.*
non su-

non superficietenus,sed in corde,in intimis animi mei. *Optabam enim*. Simul manifestat materiam & causam tantæ tristitiæ in se:afferendo statum iudæorum cōmunem olim sibi. Talis enim iudæorum status materia est tantæ tristitiæ. Et quoniam ipse statum illum valde dilexerat, ideo magna subsecuta est tristitia. quum enim videmus ruinā rei valde amatæ,dolemus valde. Reddendo itaq; rōnem magnæ in se tristitiæ,simul patefacit materiam tristitię esse illam q̄ olim fuit sibi maxime dilecta. ¶Vbi & nota modestiā. Intendit dicere causam tantę tristitiæ esse,ꝙ iudæi eligunt anathemata esse à christo. modeste loquens,dicit hoc implicite: explicando ꝙ ipsemet elegit olim anathema esse à christo:vt ex ipsius crimine intelligamus cęterorum iudæorum perseuerātium in iudaismo,peccatum simile. Nec dicit opto modo habens sancta desideria,sed optabam seu optaui olim in statu iudaismi. *Ego ipse*. vt intelligamus loco desiderii successisse dolorem ex eo ꝙ est ipsemet. *Anathema esse a christo*. Græca dictio dicitur anathema significans per translationem separatum,quemadmodum deo dicata separata sunt à cōi vsu elegit siquidem Paulus olim in iudaismo separationem à christo potius q̄ separationem à iudaismo. Vnde absolute & non ad tempus anathema se esse à christo dicit se optasse. *Pro fribus meis*. Aperit ipse Paulus zelum suum quem habuerat in iudaismo cōtra christū, fuisse propter iudæos:ne.s.iudæi à statu iudaismi tanq̄ seducti transirent ad statū christianū. Iudęos siquidē fratres suos appellat:vtpote ex eodē patre,scilicet Iacob. *Qui sunt cognati mei scd'm carnē*. hoc est(si dicere licet)cōgeneres,ex vno genere scd'm carnē. Quos cōsanguineos appellātes,non oportet addere scd'm carnē. *Qui sunt israelitæ*. Explicat à cōi patre generis carnalis nomen. *Quorum adoptio est filiorum*. superfluūt duæ vltimæ dictiones:est filiorum. Incipit exponere priuilegia iudęorum:vt tanto maior materia significetur tristitiæ,ex maiori perditione:& simul primitias iudæi secundum dignitatē priuilegiorum diuinorum explicetur. Vtraq; adoptio fuit israelitarum:& vetus Exo.4. primogenitus meus israel. & noua,non est bonū sumere panem filiorum & dare canibus. & rursus apostolis israelitis dicit iesus,filioli adhuc modicum &c. *Et gloria*. Vtraque similiter gloria israelitarum fuit. tum vetus apparente gloria domini apud illos,& super tabernaculum. & in monte Sina,& in columna &c. tum noua:quū apparuit gloria Christi coram tribus apostolis. *Et testamentum*. pro,& testamenta. Ipsemet Paulus ad Galatas duo explicat testamenta,alterum vetus in monte Sina:alterum nouum, quód Christus fecit. Et vtrunque constat israelitis datum. *Et legislatio*. Lex nanque vetus constituta est ad israelitas: & similiter lex euangelica per Christum israelitis data est tam verbo quàm spiritu in Pentecoste. *Et obsequium*. pro,& cultus. Nam & vetus cultus diuinus & nouus ad Eucharistiæ sacrificium baptismique ritum,datus est israelitis. *Et promissa*. pro,& promissiones. tum tot bonorum,& præcipue Messiæ. tum æternæ vitę & resurrectionis à Christo. in his enim omnibus priuilegiati sunt israelitæ. Nam & vetera propria eorum fuerunt:& noua primum fuerunt. ita quod per eos ad alios deriuantur. quod ad ipsorum magnam spectat dignitatem:& maiorem mōstrat esse israelitarum iacturam. *Quorum pr̄es*. Septimum priuilegium israelitarum proprium ac maximum postremo scribitur : quod scilicet christus natus est ex eorum partibus,quod Christus secundum carnem est frater eorum.

¶*Ex quibus est*. Superfluit est. *Christus secundum carnem*. non secundum totum id quod est,non secūdum diuinam sed humanam naturam. *Qui est*. Verbum verbo reddendo legendum est. Ex quibus Christus secundum carnem, *ens super oīa Deus bn̄dictus in secula:amen*. Hic est primus locus in quo habemus à Paulo,Christum esse Deum,hoc est quod explicite appellat christum deum, non qualitercunque sed super omnia benedictum in sęcula amen. vt nulla relinquatur Arrianis exceptio,quum hę conditiones non nisi de summo deo verificētur,& de solo summo deo fas sit hæc dicere. *Non autem*. pro,non sic autem. supple israelitę optant anathemata esse à christo. *Quod exciderit Verbum dei*. à veracitate adoptionis israel.

¶*Non enim omnes qui ex israel sunt,hi sunt israelitæ*. interpres addidit pro claritate vtrobique sunt, & loco israel posuit israelitæ,sensum magis quam verba sectatus. intentio Pauli est patefacere quod ob tantam ruinam iudęorum,non est diminuta veracitas diuinæ ꝓmissionis,quia israelitæ quotcumque ruentes nōn sunt in numero israelitarum quibus facta est promissio, quia non sunt filii promissionis sed carnis. Quum ergo dicit nō omnes qui ex israel, intelligit secundum carnem descendunt. Et quum subdit hi israelitæ,intendit hi computantur israelitę. ¶*Neque*. pro,quia. *Semen sunt Abrahæ,omnes filij*. Similis est sensus quod non propterea quód carnaliter descendunt ab abraham,ideo omnes tales computantur filii abrahæ. *Sed in*

Isaac

F *Isaac uocabitur tibi semen.* Ne putares sine scripturæ authoritate inducere Paulum hanc distinctionem inter descendentes tam ex israel quàm ex Abraham. quod aliqui computantur in filios & aliqui non, attulit authoritatem Genes. 21. in qua expresse nõ omnes filii Abrahæ sed Isaac tantũ in semen asciscitur. *Id est non qui filij carnis, hi filij dei.* Iuxta duos patres (scilicet israel & Abraham (exponit sensum distinctionis dupliciter, ad idem tamen. primum inter filios carnis & filios dei. & hinc habet quod non omnes descendentes carnaliter ab israel sunt filii adoptiui dei: ac per hoc adoptio diuina respectu israel non defecit ex ruina multorum filiorum israel secundum carnem: vtpote non filiorum adoptionis diuinæ. *Sed qui filij sunt promissionis.* Ne locũ inquirendi relinqueret qui sunt filii Dei (declarat hoc, dicendo quod sunt filii promissionis. ita quod contra filios carnis, filios promissionis distinguit. Nec opus est laborare circa sensum distinctionis: quoniam ipse Paulus ad Galat. 4. explicat Ismaehelem natum secundum
G carnem, Isaac veró per promissionem. ¶ Res gesta patet in Genesi, vbi promittitur cõceptio natiuitasq; isaac à Deo. Nec sis adeo rudis, vt dubites isaac carnaliter conceptum & genitũ. Sed differentia consistit in hoc quod ismahel secundum carnem præcise: isaac autem non pręcise secundum carnem, sed ratione diuini miraculi promissi à deo. miraculose enim restituta est virtus generatiua tam Saræ q̃ Abrahæ promittendo filium Abrahæ ex Sara. *Aestimantur in semen.* Vitio scriptorum legitur æstimantur pro existimatur seu reputantur. Non sat fuit Paulo distinguere in re, sed etiam in reputatione: vt hinc haberet ꝙ oẽs israelitę ruentes nõ reputantur in semẽ israel & Abrahę: ac per hoc ob illorum perditionẽ nihil perit veracitatis diuinæ. igitur filii Abrahæ & israel distinguuntur in filios carnis & filios dei, qui sunt filii ꝓmissionis: qui soli reputantur in semen Abrahę & israel. Hoc est quod intendit & dicit Paulus.
¶ *Promissionis enim uerbũ hoc est. sec̃d̃m hoc tẽpus ueniam, & erit Saræ filius.* Probat filios ꝓmissiõis ex verbis domini Gen. 18. *Non solũ aũt illa.* Supfluit illa. Ne electio diuina iter filios Abrahæ solos scri
H pta credatur, affert diuinã quoq; electionẽ inter filios isaac: vt ex his duobus testimoniis credatur q̃ docere intendit diuina electio inter filios israel, quorũ tã magna pars ruit. Nõ solum aũt in Sarę filio apparuit diuina promissio. *Sed & Rebecca.* vxor isaac. *Ex uno cõcubitu habens Isaac pr̃is nr̃i.* Corrupta est litera. nam in textu Græco nec habetur cõcubitu, nec potest dictio illa cõiungi cum ex vno: q̄a vno est generis masculini, & casus genitiui pro ablatiuo, dictio veró ĩterp̃tata cõcubitu q̃ significat cubile est generis fœminini & casus accusatiui, & regitur à ꝑticipio habẽs, Legẽdũ est. Et ex vno cubile habens. Sed ambiguitate nõ caret an isaac in genitiuo positũ. quoq; sit loco ablatiui, & iũgatur cũ ex vno, ita ꝙ litera sit ex vno cubile habẽs isaac patre nostro: an legendũ sit ex vno cubile habẽs isaac patris nostri. Si oẽs illi genitiui mutantur in ablatiuum, excluditur pluralitas partũ respectu plurium filiorum Rebeccæ, idẽtitasque patris & matris respectu duorum filiorum explicatur. Si veró in genitiuo relinq̄tur isaac pa
I tris nostri, magis quadrat explicatio ꝙ electus sit vnus. ita ꝙ non solum ex vno filio Abrahæ (nempe quem genuit illi Sara) sed etiam ex vno filio quẽ genuit Rebecca habens cubile isaac patris nostri, electio diuina patet. Honesto autem vocabulo à loco (hoc est cubili) actũ matrimonii significauit: vt discamus de venereis publice loqui. iuxta hunc siquidem sensum nõ solum patet isaac, sed etiam vnus filiorum electus significatur. Et quadrat huic sensui coniunctio enim subiuncta dicendo. *Quum enim nondum nati fuissent.* Redditur siquidem manifeste ratio vnius filiorum electi. Et dicit hoc ad excludendum præsagium futurorum ex hora natiuitatis. *Aut aliquid boni egissent aut mali.* Adiunxit hoc ad excludendum errorem tam ponentium circulum animarum, quam opinantium animas creatas prius quam infundantur corporibus,
K & in illo priori aliquid boni aut mali egisse. *Vt secundum electionem propositum dei maneret.* Antequã proferat authoritatem scripturæ, reddit rõnem illius. Quam magis explicat subiungendo. *Non ex operibus.* filiorum. *Sed ex uocante.* Deo.
¶ *Dictum est ei.* scilicet Rebeccę. Genes. 25. *Quia.* pro, quod, *maior seruiet minori,* Non eget expositione locus iste, sed applicatione mentis: ad quam ipsemet Paulus explicauit rationem. Nihil enim aliud ex hac authoritate Paulus intendit, nisi quod hinc apparet, quod non ex operibus nostris sed ex voluntate Dei eligentis & vocantis vnus eligitur & alter reprobatur. Et quoniam hęc authoritas monstrat vnum pręelegit alteri, adiungit alteram authoritatem, testantem de eisdem ꝙ vnus eligitur & alter odio habetur. *Sicut scriptum est,* Malach. 1. *Iacob dilexi. Esau autem odio habui.* Vbi aduerte quod odio habere non sonat solam priuationem dilectionis, sed significat velle malum. Et propterea dura quęstio occurrit quo pacto verificatur quod

deus

deusvelit malum alicui non ex operibus illius. ¶Solutio est quod deus ab ęterno vere quosdam eligit & quosdam reprobat, quosdam diligit & quosdam odio habet: pro quãto quibusdam ab æterno velut conferre opem gratiæ suæ & adiuuare illos vsque ad gloriam ęternam, quosdam autem ab ęterno quoque vult permittere sibiipsis, nec adiuuare eos gratuito auxilio quod electis decreuit conferre. Et hoc est deum illos odio habere, hoc est deum reprobare illos non ex operibus. Cum quo tamen stat quod nullus damnatur nisi ex propriis operibus. nec sententia siquidem nec executio damnationis fit antequam huiusmodi reprobi peccent. Nec ex hac æterna dispositione diuina potest inferri iniustitia in deo, sed libertas summa, quoniam neutris tenetur, & ex sua merita libertate pendet velle dare gratuitum bonum aliquibus, & velle non dare aliquibus, sed permittere eos in suis naturalibus. *Quid ergo dicemus?* Animaduertit paulus quam tetigimus quæstionem à multis inferendam. Et propterea præuenit eos, mouendo eandem quæstionem. *Nunquid iniquitas apud deum?* Apparet enim prima frõte quod velle vni malum & alteri bonum absque quacunque diuersitate meritorum, iniustitiæ sit. ¶*Absit.* Horrentis est responsio. *Moysi enim dicit.* Exodi. xxxiii. *Miserebor* cui misertus sum. pro, *cuius misereor, & misericordiam præstabo cui miserebor.* pro, & miserabor quem miseror. Primũ enĩ verbum est misereor, secundum autem miseror. Et hoc quidem affectionem animi condolẽtis ꝓprie sonat: illud autem ad effectus gratuiti collationẽ transfertur, quũ in miseria aliqua constitutis confertur. Et ad hoc inducitur hæc authoritas, vt libertas diuina tam ad miserẽdum quam ad miserandum explicetur. Dicendo siquidem miserebor cuius misereor, mõstrat effectum misericordiæ sit daturum nõ õibus sed illis quorum miseretur: hoc est quorũ eligit misereri ab æterno. Et similis sententia est de miseratione. quæ nõ cadit in deũ nisi metaphorice: sicut ira & reliq̃ passiones aliæ. Et ponitur in deo respectu malorũ nostrorũ, illud autem respectu bonorum gratuitorum secundum literalem sensum exodi: penuria vocabulorũ vtẽte misereri, quod etiam passionis animi constat esse verbum. Tota ergo responsio cõsistit in manifestãdo libertatẽ dei: quoniã cõstat iniustitiã nõ habere locum in mere gratuitorum collatiõe & negatiõe: iuxta parabolã euangelicã. an nõ licet mihi quod volo facere? tolle quod tuum est. *Igitur non uolentis.* hoc est non operum internorum. *Neque currentis.* hoc est neque operum exteriorum. *Sed miserentis est dei,* supple electio: hoc est quòd homo sit electus.

¶*Dicit enim scriptura Pharaoni.* Exodi nono. postquam enim paulus authoritate scripturæ mõstrauit non esse iniustitiã in Deo in hoc quod aliquos eligit, nunc consequenter authoritatæ quoque scripturæ monstrat non esse iniustitiam in deo in hoc quod aliquos odio habet seu reprobat. *Quia in hoc ipsum excitauit te.* vt dimittas populum meum: hoc est ideo excitauit te per Moysen & Aarum vt dimittas populum meum.

Vt ostendem in te potentiam meam. Acsi appertius dixisset, non ideo exicitauit te vt tũ effectu dimitas (scio enim te non dimissurum) sed ideo excitaui te ad dimittendum vt ostendam in te potentiam meam, per tot miracula & submersionem tandem tui & tuorum.

Et ut annuncietur nomen meum in uniuersa terra. Quod est subsecutum est. Ex qua authoritate habet Paulus non iniustam sed bonan Dei voluntatem etiam in intentione & gubernatione reproborum, quum illos excitat & ordinat ad demonstrationem potentiæ suæ & glorię nominis sui etiã illis nolentibus. *Ergo cui.* pro, cuius, *uult miseretur & quam uult indurat.* Concludit consistere negotiũ tam electionis quã reprobationis in velle ipsius dei. et nota ꝙ vtrobique ponit actũ positiuũ voluntatis diuinę: & quę superius nominauit dilectionẽ & odiũ, modo vtrunquę nominat velle. et vt declaratum est, vtrobiq; concurrit velle diuinũ: sed in electione velle diuinũ habet pro volito hominẽ cum gratuito auxilio vsq; ad ęternam gloriã: in reprobatione aũt habet pro volito hominẽ cũ dimissione suiipsius in suis naturalibus. In hoc enĩ volito clauditur negatio gratuiti auxilii ad vitã eternam, clauditur permissio causus. Et propterea dicit ꝙ illius miseretur cuius vult misereri: & similiter illum indurat quem vult indurare. Indurare autem intellige relinquire hominem sibiipsi ita quod sensus est. Illũ relinquid sibiipsi hominiquem vult sibiipsi homini relinquere. *Dicis itaque mihi.* Mouet paulus aliã quæstionẽ q̃ nascitur ex dictis. *Quid adhuc queritur,* Non à quæro quæris, sed à queror quereris dictio hæc formatur. Itaque quod non est sensus quid adhuc interrogatur: sed quid adhuc conqueritur. & subauditur Deus. Et dicit adhuc, significans perseuerantiam querelæ diuinæ quam per Prophetas & Apostolos cõtinue exercet. Significatur enim quod nõ remanet deo locꝰ querelæ de perdictione reproborum. Et rationem subdit, in persona disputantis contra Deum. *Voluntati enim eius quis resistit.* pro, restitit? quasi dicat nullus. Ex hoc enĩ ꝙ fit voluntas Dei tã in repro-

 batione

F batione q̄ in electione,ex hoc quod nullus vnq̄ restitit voluntati eius(nam electus processit secundum electionem dei,& re℘bus processit secundum reprobationem adimplendo voluntatem dei)consequens est quod deus non habet vnde conqueratur de perditione reproborũ. ¶Vbi aduerte ꝙ quum dicitur voluntati enim eius quis restitit,pronomen eius monstrat ꝙ in præcedenti particula(scilicet quid adhuc quæritur)subintelligitur deus.alioquin subiunxisset voluntati enĩ dei:sed subiungendo pronomen eius,deus repetitur.¶*O homo*.deest vna dictio::quam alii interpretantur vere,alii quinimo,alii atqui.& deinde subiungitur ô homo. dupliciter confutat paulus hanc quæstionem.Primo arguendo præsumptionis.*Tu quis es qui respondeas deo*.pro,contra respondens deo?Præsumptionis esse dicit ꝙ homo non solum respondeat sed ex aduerso respondeat deo.Huiusmodi siquidem verba quid adhuc deus conq̄ritur,nihil aliud sunt quàm respondere deo eligenti & reprobanti,tanquam si homo homini

G ex aduerso respondeat inquirendo causam querelæ.arguendo contra,quia fit quod vult. *Nunquid dicit figmentum ei qui se finxit*.Superfluit se.*Quid me fecisti sic*?Probat crimen præsumptionis ab exemplo operis figuli:vt intelligamus perinde esse hominem quærere à deo ratioñe voluntatis eius acsi figmentum respondeat figulo cur me sic fecisti?homo siquidem figmẽtum est dei. *An non habet potestatem figulus luti ex eadem massa facere aliud quidem uas in honorem,aliud uero in contumeliam*?diceret forte aliquis quod si figmentum haberet rationem diceret figulo,cur me sic fecisti?Et propterea ratioñe præsumptuosi hui⁹ dicti subiungit liberam potestatem figuli ex eodem luto faciendi vas vnum ad honorabiles vsus(puta ad bibendum)alterumvero inhonorabiles:puta ad feces.ex hac enim libera potestate irrepræhensibilis monstratur figulus:& q̄rela figmenti monstratur non fundata super ius aliquod.¶*Quod si*.pro,si autem,*deus*.Vbi prius repressit præsumptionem hominis audentis quodammodo imputare Deo superfluam

H quærelam,soluit quæstionem,reddendo rationem ex parte finis:& declarando diuersitatem actionis diuinæ hinc & inde. Et prius patefacit finem propinquum reprobationis:dicendo. ¶*Volens ostendere iram*. Obiectum diuini velle non describitur ita.(hoc est vindicatiua iustitia)sed ostendere illam. Quod directe spectat ad gloriam Dei inter creaturas,& ad vtilitatem creaturarum: quibus monstratur in re hic diuinæ bonitatis radius,qui est iustitiavindicatiua.quę in hac vita non monstratur.tũ quia nõ exercetur à deo in hac vita:quoniã præsentis temporispœnæ non sunt cõgruæ peccatis.tum quia illa paruula vindicta quæq̄doqui fit in hac vita à deo,non aperte monstrat se esse iustitiam dei,sed aliis causis ascribitur. Vindicta enim reproborum monstrabit deus vniuersis & singulis iustitiam suã vindicatiuã. Vnde & nunc quia monstratur hæc iustitia,non glorificatur deus vt vindex:sed tunc glorifi-

I cabitur in iustus vindex. *Et notam facere potantiam suam*. Hic est alter finis propinquus similis prædicto.quia scilicet vult deus notificare in opere potentiam suam. Quamuis deus exercuerit potentiam suam creando & miracula faciendo,& exerceat continue conseruãdo ac gubernando vniuersum,hominibus tamen non fit euidẽter nota potentia dei: quũ autẽ rebelles preceptis:suis reprobos subiiciet æternis penis inuitos,notam euidenter omnibus etiã ipsis incredulis faciet potentiam suam. Quæ notitia & creaturis vtillis,& diuinę est glorię in creaturis.glorificabitur enim tunc deus potens. *Sustinuit in multa patientia*.Nota verba: quoniam hinc pendet quęstionis solutio,hinc patefit ratio querelę diuinę.nã significatur ꝙ peccata que reprobi committunt ratione quorum exercenda est vindicta & potentia diuina manifeste,nõ sunt volita à deo. Non dicit quod propter hos fines voluit aut fecit vasa iræ: sed dicit sustinuit.quæ enim volumus,non toleramus patienter.sed probamus. et longe plus significatur quàm Deum non velle illa:quoniam significatur quòd sustinuit,quòd ꝑmisit il

K los peccare,non qualitercunque sed in multa patientia,non statim exterminãdo vt merẽtur: quod gratiæ est vt homines mutabilis voluntatis spatium haberent mutendi voluntatẽ a patrandis criminibus. *Vasa iræ*. Alludendo ad similitudinem diuersorum vasorũ figuli dicit vasa irę.et vere reprobi sunt vasa ire.sunt enim contentiua in seipsis diuinę iustitię vindicatiuę:quoniam in eis locabitur sicut aqua in vase.huiusmodi enim vasa sustinet patienter de⁹ in hac vita. *Apta*.pro,aptata,*in interitum*. Non dicit que Deus aptauit in interitum,sed dicit aptata in interitum:vt intelligamus quod ab eodem sunt vasa irę a quo sunt aptata in interitum.proculdubio eterne mortis.Constat autem ꝙ propriis peccatis, propriis meritis quę deus non vult sed sustinet patienter, reprobi sunt vasa vindicte, non enim deus prius est vltor quam homo sit peccator.& consequenter a seipsis reprobi sunt vasa aptata suis meris in interitum æternum. ¶*Vt*. Deest compulatiua coninnctio.Legendum est. Et vt *ostenderet*

diuitias

diuitiis gloriæ suæ. Post propinquos reprobationis fines diuinamque circa reprobos tolerantiā subiungit finem propinquum electionis, consistentem similiter in ostensiōe. Sed vbi in reprobis determinatum quid monstratur, in electis per diuitias multitudo & abundantia bonorū spectantium ad gloriam dei præparare electis significantur. *In uasa misericordiæ.* procul dubio diuinæ, sicut reprobi vasa iræ. *Quæ præparauit in gloriam.* Vide differentiam. Totum quod est electorum attribuitur deo. ipse præparator gloriæ, ipse præparator vasorum ad gloriam. In reprobis autem aliquid ascribitur deo: scilicet velle ostendere iram & potentiam & patienter tolerare. aliquid non deo sed ipsis: scilicet agere toleranda ob quæ sunt vasa iræ & aptantur in interitum. Aduerte erudite lector q̃ tota hæc particula (si autem deus volens & c.) manca apparet, & q̃ subintelligi exigat aliquid confutans respondentem deo: puta vana est obiectio tua. Ex his enim libratis elucet fallum esse q̃ reprobi faciant placita voluntati diuinæ. super quod fundabatur obiectio. & propterea merito deus per prophetas & apostolos continue conqueritur de iniuriis quæ sibi irrogantur à peccantibus: vtpote quæ deus non vult facientibus. & cum his omnibus deus ad bonos fines omnia disponit. ¶ Antequam ad reliqua procedatur, occurrit continue hominum curiositati de prædestinatione & reprobatione respondere. A

B

Aiunt enim. si ego sum de numero electorum, tandem ita erit in re q̃ saluus ero: & similiter si sum de numero reproborum, tandem ita erit q̃ damnatus ero. Et tollendo responsiones theologorum subiungitur. non est mihi curæ an necessario an contingenter sic eueniet? satis est mihi q̃ sic erit, quocunquemodo id erit. Et propterea nihil ad hanc curiositatem distinctio de sensu cōposito vel diuiso, seu de necessitate cōsequentiæ vel consequentis. non curo vt dixi de necessario vel contingenter: sed vt propono nosse velim an vera sint quæ propono.

¶ Respondeo quod dupliciter possumus in hac curiosa quæstione loqui. vel inchoando ab iis quæ se tenent ex parte dei & descendendo ad nos: vel econuerso inchoando ab iis quæ se tenent ex parte nostri & ascendendo ad deum. Si inchoamus à deo, profitemur primo q̃ deus ab æterno elegit singulariter hunc & illum, quia sic ei placet secundo quod electio huius infallibiliter (non dico necessario sed quod tamen) habebit effectum suum: scilicet salutē istius. C
Inchoando vero à nobis, profitemur primo quòd quilibet est liberi arbitrii ad bonū & malum eligendum. secundo quod quilibet faciens quantum in se est ad salutem consequendam æternā, saluus erit per diuinam gratiam. Quo pacto autem seu quo vinculo, quo glutino ascēsus & descensus iungantur, non apparet. nam ascendendo deficit gradus coniungens hāc nostram libertatem & securitatem (q̃ faciendo quantū in nobis est, diuina non deerit gratia saluans) cū æternitate & imutabilitate, diuine electionis, quę habet q̃ soli electi saluantur. Et similiter descendendo ab æterna imutabili & efficaci diuine electione deficit gradus coniungens cum his nostris libertatibus & securitatibus. Et propterea non est mirum si nō quietamus intellectus quærantiū & inducentiū inconuenientia: scilicet faciat quisque quod vult, tandē implebitur electio: & similia horrēda. Quocirca ad curiositatem dico illa esse vera ex parte diuinæ electionis seu reprobationis, sed non esse vera sola, sed associata aliis veritatibus ex parte nostri: scilicet q̃ sumus liberi arbitrii, q̃ faciendo q̃ ex nobis est erimus per diuinā gratiā salui, & q̃ nostris meritis saluamus aut damnamur nos adulti. Et quum obiicies coniunge hæc vera simul, respondebo me scire q̃ verū vero nō est contrarium, sed nescire hæc iungere. sicut nescio mysterium Trinitatis, sicut nescio animam immortalem. sicut nescio Verbum caro factum est, & similia, quæ tamē omnia credo. Et sicut credo reliqua fidei mysteria, ita credo & hæc mysteria prædestinationis & reprobationis. Meum est tenere qđ mihi certū est (scilicet vti libero arbitrio & reliquis bonis mihi á deo concessis omni studio ad consequendam vitā æternam) & expectare vt videam in patria mysterium diuinæ electionis mihi modo ignotū: sicut & reliqua fidei mysteria. Hæc ignorantia quietat intellectum meum. *Quos & uocauit.* Deest. nos Explicat vasa misericordiæ, connumerando seipsum aliis. *Non solum ex Iudeis sed etiam ex Gentibus.* Vnitatem significauit pronomine nos in electis ac vocatis ex vtraque natione: vt doceat vocatos tam ex Gentibus quam ex iudæis esse filios promissionis, esse filios dei, esse eos qui computantur in semine abrahæ & israel. D

E

Sicut in Oseæ dicit. circa primū & secundū capitulum. *Vocabo non plebem meā, plebēmeā, & non dilectē: dilectē.* Propter electos ex Gentilibus affertur hæc authoritas, qua significatur: q̃ Gentilium populus qui non erat populus Dei secundum cultum, nec dilectus ad dona gratiæ, vocabitur populus Dei & dilectus a deo: vt experientia testatur. *Et non misericordiam consecutam, misericordiā consecutam.* Tota hęc particula superfluit. Adiūcta est forte ab aliquo qui legit hāc particulā

 in Oseæ:

F in Oseæ: & non aduertit quod loco eius paulus dixerat & non dilectam dilectam. *Et erit*. Pro-
sequitur paulus verba Oseæ. & faciendum est punctum ibi, & erit. significat quod erit hoc ꝙ
subiungam, *In loco ubi dictum est eis non plebs mea uos, ibi uocabuntur filii dei uiui*. pro, viuentis. Non solū
prophetatur mutatio Gentilium de non populo dei in populum dei, de non dilecto in dilec-
tum. sed etiam prophetatur identitas loci, ita quód absque transmigratione locali ipsarū gē-
tium mutabuntur in filios dei. Et dixit hoc propheta ad differentiam Iudæorum qui in de-
terminato loco (scilicet in Hierusalem, in terra promissionis tantummodo) habebant integri
tatem diuini cultus & obseruationis legalis. Acsi apertius diceret. absque eo quód trāsmigrēt
in Iudæam, absque eo quod veniant in Hierusalem, Gentiles in suis propriis locis erunt popu-
lus dei, dilectus à deo, filii dei viuentis. Et est hæc sententia eadem cum illa quam dixit domi-
nus Samaritanæ: venit hora quando nec in hierosolymis nec in monte hoc adorabitis pa-
trem, spiritus est deus &c. ¶ *Esaias autem clamat pro Israel*. cap. xx, Dixerat ex Iudæis & Gentibus:
G & postquam ex scriptura declarauit illam particulam ex gētibus, declarat ex scriptura quo-
que illam particulam ex iudæis. & inducit Esaiam clamantem, clamore suspirii seu doloris
propter paucitatem electorum ex iudæis. *Si fuerit numerus filiorum Israel tanquam arena maris, reliquiæ
saluæ fient*. Coniunctio si non tenetur cōditionaliter, sed aduersatiue. Et est sensus. quamuis fu-
erit numerus filiorum Israel tanquam arena maris, reliquiæ saluæ fient: hoc est tā pauci salui
fient vt sint similes reliquiis, quę paucę communiter sunt. Reliquiarum siquidem noīe sole-
mus appellare residua quasi fragmenta. Intendit enim ad litteram significare paucitatē elec-
torum ad christi fidem ex Israel, quamuis populus Israel esset innumerabilis tanquam arena
maris. *Verbum autem*. pro, enim. Prosequitur paulus authoritatem Esaiæ. Vbi aduerte non erro
rem sed obscuritatem textus Latini: quia īterpres vsus est vocabulo verbi quod est neutri ge-
neris, similem habens nominatiuum accusatiuo. poterat remouere hanc obscuritatem dicen
H do, sermonem enim quoniam verbum accusatiui casus est. ¶ *Consummans & abbreuians*.
Vtrumque est nominatiui casus. & significatur deus perficiens & concidens sermonem. Dic-
tio siquidem Græca interpretata abbreuians, concidentem significat proprie. & transfertur
ad abbreuiantem: quia cōcidendo fit abbreuiatio. *In æquitate*. pro, in iustitia. Ratio subiūgitur
reliquiarum ex hoc quod deus iustitia exigente concidit & perficit sermonem suum. ipsa siq
dem derelictio innumerabilis populi israel saluando tam paucos ex eis: concisio est ex iusti-
tia procedens meritorum eorum qui derelinquuntur: & est perfectio sermonis diuini de iu-
stitia eius. *Quia uerbum breuiatum faciet dominus super terram*. hoc est quia sermonem concisum &
sic breuiatum in paucorum salute faciet Dominus super terram ex sua gratia. Et redditur ra
tio salutis reliquiarum. postquam reddita est ratio derelictionis tante multitudinis. ¶ *Et sicut
prædixit esa. capit. i. Nisi dominus sabaoth*. Hebræa dictione vtitur Paulus: & significat virtutum: nó
I vt virtus est nomen moralis habitus, sed summæ potestatis. *Reliquisset nobis semen*.
Diuina gratia commendatur in hoc quod etiam paucos saluauit. *Quasi Sodoma facti essemus
& sicut Gomorra similes fuissemus*.
Merita iudæorum similia meritis Sodomæ & Gomorræ per hoc significatur: ad commen-
dandam diuinam gratiam relinquentem gratuito semen, saluantem gratuito aliquos. Quā-
uis etiam hoc possit referri ad diuinam seruationem innumerabilis populi relicti, pro quan-
to non est deletus in hac vita sicut sodomitæ & Gomorræi deleti sunt. derelictū siquidem
est semē eorū non ex eorum meritis sed ex diuina gratia: vt quandoque (in fine scilicet mūdi)
fructificet Christo. *Quid ergo*. Interrogando concludere. et sensus, quid ergo ex allatis vis infer-
K re? et statim subiungit responsionem. *Dicemus*. pro, dicimus, *quod gentes*, & reliqua. Aduerte ite-
rum erudite lector quod ideo dixi apparere (non dixi esse) defectiuam literam ab illa parti-
cula si autem deus volens: quoniam non desunt dicentes perspicaciter pendere literam ab il-
lo loco vsque ad hæc verba quid ergo. Ita quod ordo literæ est. si autem Deus volens ostende-
re & reliqua, quid ergo, supple dicit potest aduersus eum. Apparet enim ex dictis confuta-
tam argumentationem, & rationabiliter Deum eligere ac reprobare. et deinde subditur quid
nos intelligamus rationis esse ex parte gentium & israel, dicendo dicimus quod gentes. *Quæ
non sectabantur iustitiam*. Vtpote sine cultu Dei & sine lege. *Apprehenderunt iustitiam*. et declarando
qualem subiungit. *Iustitiā autem quæ ex fide est*. Interpres addidit est. que sit iustitia ex fide supe-
rius declarandum est. est enim iustitia Christi: communicata nobis per fidem. Hac enim iu-
stificamur, & hanc apprehenderunt gentes credendo. ¶ *Israel uero sectando legem Iustitiæ*. Quæ est
lex Moysi

lex moysi:quæ præcipit iustitiam,& in his quæ sunt ad deum in tribus primis præceptis,& i his quæ sunt ad homines in reliquis præceptis. *In legem iustitiæ non peruenit*. pro, præuenit. ¶ Vbi nota duo. Primum quod sermo est de multitudine innumerabili populi israel. De hac enim dicitur quod in legem iustitiæ non præuenit. Secundum quod paulus vtitur metaphora eūtium ad terminum aliquem ad quem alter præoccupat alterum. & gentes introducit euntes non sectando præcepta iustitiæ,& tamen apprehendentes iustitiam fidei: Israelitas vero euntes seruando præcepta legis,& tamen non præuenerunt Gentiles, quum appareat quod debuissent præuenire: vtpote expeditiores perpræcepta legi: incedentes. Et dicit non preuenit: vt intelligamus populum Israel quandoque licet sero, peruenturum: scilicet quū intrauerit plenitudo gentium à qua præuentus est. ¶ Quod autem dicit in legem iustitię, potest dupliciter exponi. vel intelligendo per legem iustitiæ, iustitiā quæ est fide. vel (quod magis quadrat vsitatis verbis pauli) intelligitur plena executio ipsius legis moysi: de qua in pręcedenti capi. dixit, vt iustificatio legis impleretur in nobis. Et est sensus quod Israel sectando legē præceptorum iustitię, non prçuenit gentiles ad plenam obseruationem prçceptorū iustitię. Et hoc est verum: quia adhuc non peruenerunt ad huiusmodi plenam obseruationē: vt superius mōstratum est. Gentiles autem mediante fide peruenerunt ad plenam obseruationem legis iustitiæ. Ita quod Gentiles non solum apprehenderunt iustitiam Christi, sed etiam præuenerunt ad plenam obseruationem legis iustitiæ. Nec propterea mutatur terminus quo tendunt gētes & quo Israel: quoniam hæc duo (scilicet iustitia ex fide & plena legis obseruatio) mutuo sese inferunt: vt in pręcedenti patet cap. non enim aliter quàm per iustitiam fidei, quam per legē spiritus vitę in Christo iustificatio legis impleri potest. Sed paulus ex industria seruata identitate termini secundum rem: descripsit vnum atque eundem terminum sub diuersis rationibus, vnicuique secundum aspectum & intentionem suam correspondentibus. Gentiles quidē ad iustitiam Christi, Iudæi vero ad plenam legis obseruationem tendunt directe. ¶ *Quare?* Quęrit causam huius disparitatis. ¶ *Quia non ex fide*. Reddit rationem disparitatis. Primo ex radice: dicendo quia non ex fide, Israelitæ iuerunt.

Radicalis ratio disparitatis est: quia Israelitę non fundarunt gressum animi sui super fidem, sed progressi sunt tanquam fundantes iter suum super opera legis. Et apposuit quasi seu tanquam, ad significandum affectum iudeorum citra exclusionem fidei a mentibus eorum. Si enim videmus superbos Christianos absq; perditione fidei operari tanquam confidentes in seipsis ratione affectus a seipsos. ita describit paulus israelitas quamuis habentes fidē vnius veri Dei &c. affectum tamen suum fundantes non exparte fidei sed ex parte operū legis: quū tamen pręcipuum fundamentum debuisset esse fides. *Offenderunt enim in lapidem offentionis*. p, offendiculi. Manifestat disparitatem ex ipso progressu. Iam enim dictum est quod iuxta metaphoram itinerantium loquitur. Et propterea quid subsecutum est in itinere ex antedicta radice, modo affert: aperte monstrans rationem non præuiniendi, quia ipegerunt in itinere in lapidem offendiculi, qui Christus est. Et vere impegerunt in suam ruinem, dum occurrentem Christum, infidelitatis actu attigerunt *Sicut scriptū est*. Affert testimonium scripture ex Esaia. Vbi aduerte q, tam prima q̄ vltima pars subiunctę sentētię sumpta est ex esa, xxviii. ca. media autē pars sumpta est ex Esa. cap. viii. Nec sumpta sunt verba omnino: sed parti verba partim sensus. *Ecce pono in sion lapidem*. Hæc est prima part. Et loquitur deus de CHRISTO. Ecce fundo lapidem in Sion, ecce pono fundamentalem lapidem in Sion. Ad literam enim Christus in iudea & ex iudæis originem duxit. vbique tantum prædicauit: & in Hierusalem crucifixus est ac resurrexit. *Offensionis*. pro, offendiculi, *& patrem scandali*. pro, offensionis. Hec est media pars. Vbi in Hebreo haberi dicitur lapidem percussionis, locus eius qd nos habemus offensionis. Sed hoc parui refert. CHRISTVS enim est lapis & offensionis & percussionis & offendiculi. nam est in quem potest impingi & in quē impingitur, & à quo percutitur insisum ipingans. Quę omnia impleta videmus in iudęis cæcitate & induratione percussis, ex eo quod infidelitatis motu impegerunt in CHRISTVM. *Et omnis qui credit in eum non confundetur*. pro, non pudefiet. Hanc vltimam particulam Paulus ex industria non attulit secundum verba sed sensum: vt scilicet exponeret sensum prophetie. In Esaia siquidem habetur qui credit non festinet vt videat hoc. Paulus ex ponit non pudefiet: vt intelligamus prophetam idē significare metaphora festinantis ad videndū. monendo enim q, credens non festinet ad videndum, timorem tollit confusionis seu verecundiæ. Qui enī festinat ad videndum quod credit, solicitus neforte aliter sit, & timet pudore seu verecundia affici

F credendo. Et propterea propheta monens quod credens non festinet ad videndum hoc, securum eum reddit quod non pudefiet credens & expectans. Vt itaque nos liberaret paulus â labore intelligendi prophætã, posuit ipse non verba sed sensum. Et per hoc habet ꝙ Christus ita est incredulis lapis offensionis & petra scandali, quod tamen credentibus in eum est salus credita & expectata: ita quòd nullus credens in eum erubescet de expectatione sua.

CAPVT X.

F*ratres voluntas quidem cordis mei.* Quum declarasset euangelium esse in salutẽ Iudæis & Gentilibus (verum paucos ex Iudæis electos, multos autem ex gentibus) & ex parte gentium ac Iudęorum reddidisset quandam rationem quod gentes ex fide, Iudęi vero tanquam ex operibus legis progressi
G sunt, prosequitur modo hanc rationem casus Iudęorum: monstrans ignorantiam habere annexam, non tamen excusantem. hoc enim intendit in hoc capitulo: inferens declarationem illius in principio positæ particulæ, iustus ex fide viuet. Et merito: quoniam ratio Iudæorum, iustitiæ innititur. ¶ Inducturus autem ignorantiam Iudæorum, modestissime affert eam vt rationem orandi pro ipsis. peccantibus enim ex ignorantia vtiles sunt aliorum orationes. vnde & dominus orauit. Pater ignosce illis quia nesciunt quid faciunt. Ad hoc enim spectat quòd Romanam ecclesiam alloquens (ex iudæis & Gentibus conflatam) explicat eis duas conditiones suiipsius pauli erga Iudæos qui non sunt conuersi ad Christum. Prima conditio est voluntas cordis: hoc est propensus animus ad salutem eorum. *Et obsecratio ad deum fit pro illis.* pro, & deprecatio ad deum pro israel, *est ad salutem.* Secunda conditio est, quod præces effundit pro israel, non desperatas
H sed salutares. hinc enim ingreditur ad propalandam ignorantiam eorum.

Testimonium enim perhibeo illis. Reddit rationem quare præces pro israel sunt ad salutem. *Quod emulationem quidem dei habent.* Superfluit quidem, Et hæc emulatio laudabilis. *Sed non secundum scientiam.* pro, cognitionem. hoc est habent zelum dei sed non regulatum necessaria cognitione. & hęc est iudæorum ignorantia.

Ignorãtes enĩ iustitiã dei & suã. Deest iustitiã. *q̃rẽtes statuere, iustitiæ dei nõ sunt.* pro, fuerunt, *subiecti.* Iustitiam secat Paulus in iustitiam Dei & iustitiam legis: quam appellat iustitiam propriam Iudæorum. & dicit iudæos ignorare iustitiam Dei & studere ad statuendum iustitiam legis. Et ne inuoluatur lector obscuritate terminorum, recolat superius dicta, quod iustitia Dei est iustitia satisfactionis Deo pro humano genere per mortem christi. Et hæc appellatur iustitia
I ex fide seu iustitia fidei. Iustitia vero legis est ipsa obseruatio præceptorum legis, iudicialium, cærimonialium & moralium, Hanc Dei iustitiam quam solus christus exercuit, Iudæi increduli ignorauerunt, & sectando legem Moysi quærunt stabilire iustitiam præceptorum legis tanquam sufficientem ad salutem sine iustitia Dei per christum facta. Hic est sensus præ oculis habendus in ista materia. Et propterea de illis dicitur, quod iustitiæ Dei non fuerunt subditi: hoc est noluerunt subiici. Subiicitur enim quilibet iustitiæ Dei credendo in christum, & non aliter. *Finis enim legis* CHRISTVS *ad iustitiam omni credenti.* Nec intelligeremus has duas iustitias disparatas & tanquam ẽ regione separatas aut confictus absque testimonio scripturam subiungit ordinem. Minus dico, probat ex ordine causæ finalis inter has iustitias particulas vltimo dictam scilicet iustitiæ dei non fuerunt subiecti. huiusmodi siquidẽ ordo significatur decendo quod christus est finis legis, non qualitercunque sed ad iustitiam communicandam omni credenti. Et quidem quod christus sit finis legis, etiam increduli
K Iudæi fatentur: dum dicunt prophetas vsque ad Mesiam prophetasse. Quod vero Mesias per propriam iustitiam saluet omnes credentes, forte iudæi increduli negant: sed hoc paulus superius manifestauit. Et per hoc quod christus finis est ad quem ordinatur lex vt omnis credens consequatur iustitiam, probatur ꝙ iudæi non fuerunt subditi iustitiæ dei. nam repellẽdo finem legis christum, repulerunt iustitiam dei. Hæc more suo Paulus proposuit, declaraturus singula. *Moyses enim scripsit.* pro, scribit. Leui. xviii. Simul declarat dictas duas iustitias & earum ordinem ex authoritate Moysi. *Quoniam.* superfluit quoniam. *Iustitiam quæ ex lege est.* Hæc sunt verba Pauli, non Moysi. prædeclarat enim subiuncta Moysi verba descri bere iustitiam quæ ex lege est. ¶ *Qui fecerit.* Deest coniunctio ꝙ. Legendum est. Quod qui fecerit hæc *homo*? *uiuet in eis.* & non in ea. Et est sensus quod faciens secundum præcepta legis viuet in illis: hoc est vitam temporalem habebit. ad differantiam enim futuræ vitæ

dicitur

dicitur in illis. Et hoc est quod intendit paulus ex hac authoritate habere: q scilicet iustitia legis præstat præsentem vitam, dum præstat viuere in præceptis legis. Iustitia autem Dei pstat salutem æternam: vt subiunget. ¶ Perspicatius autem intelligitur viuet in illis, hoc est secdm illorum merita: ad differentiam vitæ simpliciter & absolute. ¶ Et hoc directius quadrat paulo: iuxta superius dicta q factores legis iustificabuntur, nō simpliciter sed quantū est ex operibus. ¶ *Quæ autem ex fide est iustitia sic dicit*. Aduerte q paulus non inducit Moysen dicentem quæ subiunguntur, sumpta ex Deute. xxx. ca. sed inducit iustitiam quæ est ex fide loquentē, nō sine mysterio. Sciebat siquidem verba ista aperte dici in persona Moysi: sed quoniam acutissime vidit q hæc dicebantur ratione iustitiæ fidei, ideo induxit iustitiam fidei dicentem quæ pro ipsa dicuntur. Quod vt penetres, considera diligentius textum Deuter. & pspicies q quū moyses in scriptis redegisset legem continentem tot præcepta (tum moralia tū cerimonialia tum iudicialia) prædixit populo quòd si recederet à deo dispergeretur per orbem, & cum hoc vbicunque essent per orbem dispersi, si ex toto corde reuerterētur ad deum, Deus reduceret eos de captiuitate, dispersione & c. Et de hac mentis conuersione ad deū ex toto corde ex tota mente diligendo eum loquens, dicit hæc quæ paulus affert. ¶ Vbi perspicax lector intueri potest quòd ad differentiam iustitiæ legis Moyses scripsit hæc de iustitia internæ conuersionis ad deum. & illam (scilicet legis iustitiam) pendere ex ista & ordinari ad istam, satis significat, scribendo sequelam illius ex ista: quòd quum ad deum conuersus fuerit, seruabit cærimonias & iudicia & c. & liberando vsqueadeo istam vt inexcusabiles ab ista vbicunque forent pdiceret. Intendit enim moyses ad literam quod q̄uis dispersi per orbē possint excusari à iustitia legis scriptæ, propterea quod carerent ea, non tamē possunt excusari à iustitia q̄ est ex interna conuersione ad deum: quoniam hæc non est distans loco, sed est prope quēlibet in corde & ore ipsius. Nec est dubiū quin hæc sit finis totius legis scriptæ: & propterea tātopere à Moyse ponderata. ¶ His si adiunxeris distinctionem pauli inter iustitiam legis & iustitiā dei quæ ex fide est, videbis q ad literam moyses loquitur de iustitia ex fide, de iustitia quā paulus appellat dei. Et si vltra progressus consideraueris quod iustitia ex fide etiam ante moysi tempora implicite saltem erat iustitia ex fide CHRISTI (nullus enim vnquā saluatus est sine fide CHRISTI explicite vel implicite) videbis quod non digreditur Paulus explicādo hāc dictam à moyse esse iustitiam ex fide quā Apostoli predicant applicando ad CHRISTVM. Hanc autem distinctionem si præ occulis habueris, habebis clarum intellectum diuersarum scripturarum de iustitia seruantium legem. Nam quandoque scriptura loquitur de ipsa lege secundum se solam. & sic de ea dicitur & quod nullus vnquam iustificatus est ex operibus legis, & q qui fecerit precepta legis viuet in illis: & similia multa imperfectionis. Quandoque autem est sermo de lege iuncta internę iustitiæ fidei. & sic de ea dicitur, Si vis ad vitam ingredi serua mandata: & similia promittentia vitam æternam obseruantibus legem.

Ne dixeris in corde tuo. Preceptum negatiuum velut latum à iustitia fidei introducitur, spectans ad cor, in quo est sedes iustitiæ fidei. *Quis assendet in celum?* In Deutero. tanq̄ refugium reputatum necessarium quidem sed impossibile prohibetur: Paulus autem tanquam refugium incredibile prohibitū dicit, exponendo de Christo, quum subiungit, *Hoc est* CHRISTVM deducere. Et est sensus. quis ascendet in cælum ad deducendum mesiam. ¶ Quod est dubitare seu impossibile reputare Deum fieri hominem: hoc est enim ascendere ad deducendū Christum. ¶ *Aut quis descendet in abyssum: hoc est Christum a mortuis*. Quod est dubitare aut impossibilem reputare resurrectionem Christi ex mortuis. Ita quòd in his duobus mysterium incarnationis Verbi & resurrectionis Christi (in quibus reliqua fides comprehenditur negatur. Quod quia secundum sensum mysticum Paulus ex Deute. traxit, ideo non inducit Moysen loquentem. Nec mireris Paulum afferre quis descendet in abyssum. quum in Deutero. legatur quis transfretabit. quoniam Hebręi quam interpretes transfretationem vocant descēsionem in abyssum (hoc est in profundas aquas) appellant: iuxta illud. qui descendunt in mare in nauibus & c. ¶ *Sed quid dicit scriptura?* Superfluit scriptura. Quoniam primum dictū fuit negatiuum, subiungit, sed quid dicit, ac si dixisset sed quid affirmat. *Prope*. Deest. te, *est uerbum in ore tuo & in corde tuo*. Hæc sunt verba Deutero. de verbo internæ cōuersionis ad deū. prope te est, in prōptu vbicunque fueris apud te est, nō est opus libris aut transmigratione aliqua, verbū in quā corde credendū & ore cōfitendū. *Hoc est uerbū fidei q predicamus*. Hoc de quo loquitur deutero. inquid paulus, est verbū fidei quod nos apostoli Christi prædicam⁹ nō præ-

F dicamus nouum aliquid, sed illud idem quod moyses tantopere commendauit, quod vbique apud omnes propinquum inuenitur. *Quod si confitearis*. Declarat illa verba Deutero. In ore tuo & in corde tuo, quo ad materiam tunc implicite significatam. *In ore tuo dominum* IESVM. duobis nominibus integrum incarnationis mysterium significat. dicendo dominum, diuinitatem: dicendo Iesum, humanitatem significat. Perinde ac dixisset. si confitearis verum deum, IESVM verum hominem. *Et in corde tuo credideris quod deus illum suscitauit a mortuis*. Mysterium mortis resurrectionis & gloriæ Christi his verbis comprehendit. *Saluus eris*. De iustitia legis dictum est, viuet in eis: de iustitia fide dicitur, saluus eris: vt intelligamus æternam salutẽ dari per istam: per illam vero vitam præsentem. Et per hoc declaratum est illud iustus autem ex fide viuet. *Corde enim creditur ad iustitiam*. Declarat eadem verba (scilicet in ore & in corde) ex parte necessitatis, explicando quod oportet corde credere ad habendam iustitiam quæ appellatur iustitia dei & iustitia fidei. Et attribuitur cordi credere. tum ad excludendam fictionem
G simulantium se credere. tum ad significandum quod à voluntate imperatur credere conferens iustitiam. & hoc est ad differentiam fidei coactæ. qualis est in dæmonibus, qui coacti ab euidentia factorum credunt mysteria fidei. sed non ad iustitiam. *Ore autem confessio fit ad salutem*. Necessitas confitendi veritatem creditam etiam sermone vocali explicatur necessitas salutis. Quando enim oportet loqui ad salutem seruandam, tunc necesse est ore confiteri: alioquin qui me erubuerit coram hominibus, & filius hominis erubescet eum coram angelis dei. *Dicit enim scriptura*. Esa. xxviii. superius quoque inducta. *Omnis qui credit in eum non confundetur*. .p, nõ pudefiet. Et repetiit hoc ad declarandum hoc quod assumpserat, ꝙ si credideris saluus eris. futura siquidẽ salus credẽtis explicatur dicẽdo, ꝙõnis qui credit non pudefiet. *Non enim est distinctio Iudæi & græci*. .p, Iudæi ꝗ̃ & Græci. hoc est gẽtilis, ꝓsequitur declarãdo illã particulã, oĩs. Et hoc vt declaret quod superius proposuit scilicet ad iustitiam omni credenti. Iam enim declarauer-
H rat & duas iustitias & ordinem earum, adiuncta necessitate iustitiæ dei. Tractat itaque modo vniuersalitatem dicendo ꝙ non est distinctio Iudæi & Gentilis, quo ad fructum fidei: hoc est iustitiam & salutem ex fide habendam. Quamuis enim quo ad multa priuilegia distinctio sit inter Iudæum & Gentilem, quo ad fructum tamem fidei non est distinctio Iudæi & Gentilis. Et hoc probant. *Nam idem dominus omnium, diues in omnes qui inuocant illum*. Tangitur in hac ratione tum identitas domini iudæorum & Gentilium. tum affluentia diuitiarum ipsius domini erga omnes inuocantes ipsum. Vtraque enim condicio exigitur. nam quantumcunque quis affluat diuitiis satis ei est cura de sibi subditis: & similiter quantumcunque idem sit dominus, excusatur si non affluit diuitiis vsque adeo vt in omnes subditos possit effundere. Vtraque itaque conditione iuncta, probatur non esse distinctionem circa fructus fidei ex parte Dei. *Omnis quicunque inuocauerit nomen domini, saluus erit*. Quum pri-
I us authoritate scripturæ declarasset salutem credentis: modo consequenter declarat salutem confitentis. Et propterea transit á credentibus ad inuocantes. inuocatio enim confessionis est species. Et affert authoritatem ioelis. ii. de inuocantibus. hæc enim verba, omnis quicunque inuocauerit nomen dimini saluus erit, scripta sunt ioelis ii. *Quomodo ergo inuocabunt*. Tractata illa authoritate deuteronomii quo ad illas particulas, in ore tuo & in corde tuo, tractat consequenter quo ad illam particulam, prope te est: simul declarando quod ipse Paulus adiunxerat scilicet quod prędicamus. declarat enim necessitatem prędicationis Apostolicæ, qua verbum fidei est prope quemlibet. declarat autem prædicationis necessitatem inchoando ab vltimo scilicet á confessione oris sub inuocationis nomi ne: dicendo. Quomodo ergo
K inuocabunt. *In quem non crediderunt*. Inuocatio enim pręsuponit fidem. *Quomodo autem credent ei quem non audierunt?* Secundum communem cursum credere pręsupponit auditionem corporalẽ. ꝗ̄uis deus quandoque intus doceat sine exteriori auditu: vt docuit paulum. *Quomodo autẽ audient sine predicante?* Hinc clare patet ꝙ de auditione exteriori est sermo, sicut & de prædicatione. *Quomodo uero predicabunt nisi mittantur?* Suple à deo. predicare enim quæ dei sunt, quæ diuini consilii sunt, nullus recte attentat nisi missus à deo: sicut nullᵘˢ nisi missus á rege, absque temeritate cõsilium regium predicare potest. *Sicut scriptum est*. Affert ad hoc vltimum authoritatem esaię. lii. *Quam preciosi pedes euangelizantium pacem euangelizantium bona?* ex speciositate seu pulcritudine pedũ declarat ꝙ mittuntur. nã siue affectus siue progressus significentur per pedes, ex hoc ipso quod pulchri sunt, omnem habent rectæ rationis proportionem & formã: qua nisi mitterẽtur constat quod carerent. Vnde quotquot præsumpserunt aut præsumunt euangelizare, tẽdem

dem fallaces inuẽti sunt:vt & Christus dixit apostolis.sicut me misit pater & ego mitto vos. A
¶Per pacem autem & bona,vniuersa materia euangelica significatur:vt facile est applicare.
¶*Sed non omnes obediunt*.pro,obedierunt,*euangelio*.Quod ideo subiungit,vt inserat declarationem illius particulæ propositæ scilicet iustitiæ dei non fuerunt subiecti. hoc est enim ꝙ modo explicat ꝙ non oẽs obedierunt euangelio:q̃uis per prædicatores euangelicos verbũ fidei prope quẽlibet,non tamen oẽs obedierunt euangelio.Et dicit obedierunt:quoniam credere in Christum,obedientia quædam est intellectus imperatá voluntate affecta paci & euangelicis bonis.*Esaias enim dicit*.cap.53.*Dñe quis credidit auditui nr̃o?* Quamuis in Esaia non habeatur domine.quia tamen.LXX.addiderunt hanc dictionem,Paulus secutus interpretationem. LXX. attulit,domine quis credidit auditui nostro?Et est sensus. Domine quis credidit auditis à nobis dicentibus?appellat enim Esaias auditum nostrum (hoc est prophetarum) auditionem populi ex ore prophetarum.
¶Quanuis etiam pronomen nostro,monstrare possit deũ & prophetam.Et sic auditio populi ex ore Esaiæ ex parte dei,appellatur auditus noster.¶Et dicitur quis credidit,nõ quasi dicat nullus,sed quasi dicat pauci iudæorum.*Ergo fides ex auditu*.Hinc clare apparet quòd nõ de auditione passiua ipsius Esaiæ(quia scilicet ipse audiuit à deo)sed de auditione passiua populi,qua scilicet populus audiuit ab Esaia,dixit quis credidit auditu nostro.nam constat quòd ex auditu populi à prophetis nascitur fides.¶Vbi & nota ꝙ fides vt(dicitur ad Ephe.2.)donum dei est,& non creaturę.quo ad ipsam volũtatem credendi ipsumque credere in deum. Verum quo ad explicationem horum credibilium determinate,fides est ex auditu,audiẽdo siquidem doctrinam euangelicam,discimus quæ sunt nobis determinate credenda.vnde & Cornelius Centurio dono fidei iam credens in deum,misit pro Petro,& ab eo didicit q̃ sibi erant determinate credenda:vt patet in Actibus Apost.& sic est de similibus.*Auditus autem per uerbum christi*.pro,dei.Audit⁹ populi deriuatur à verbo dei reuelato prophetis atq; apostolis:vt de primo ad vltimum fides ex verbo dei non hoĩm intelligatur procedere quo ad determinationem credendorum.Ita quod fides vtrinq; est à deo. vnde nulla hoĩm authoritate possunt credenda noua introduci:sed ea tantum explicari quæ per verbum dei reuelata sunt apostolis & prophetis.*Sed dico,nunqd non audierunt?* Ne excusatio afferretur dicendo verbum fidei non esse prope omnes,adiungit auditum prędicationis apostolicæ extensum esse ad vniuersum orbem,Et ad hoc vtitur verbis psalmi:subiungendo. C
¶*Et quidem in omnem terram exiuit sonus eorum,& in fines orbis terræ uerba eorum*.Quod dicit in omnẽ terram,,in omnem plagam terræ intellige:nec oportet arctare hunc textum ad singulas terras. Et similiter quod dicit in fines orbis terræ,intellige de finibus habitabilis terræ nostrę quartæ:lato vocabulo per fines intelligendo extremas regiones.¶Et hoc dixerim vtendo hac authoritate ad tempus Pauli.quod tamen nõ oportet:sed sufficit sic esse in decursu temporis. nam sic sufficit intelligere prope quemlibet esse verbum fidei:quod intendit paulus. ¶Nec obstat authoritas psalmi,quoniã ad literam non loquitur de apostolorum prędicatione sed de corporeis cęlis.nec in Hebræo habetur sonus sed filium seu linea.Verũ quia apostoli cæli sunt spũales,mystico sensu vsus paulus applicauit hoc ad apostolos:vsus communi apud Græcos textu.& propterea dixit sonus eorum.*Sed dico nunquid israel non cognouit*. postq̃ tractauit plene verba Deuter.ad declarandum rõnem casus iudæorum,redit modo ad prosequendum in excusabilitatẽ casus.Dixerat enim ꝙ ignoranter ceciderũt.ne autem ignorãtia excusans intelligeretur,subiũgit modo ipsam ignorantiam non excusare,quia habuerũt in prõptu vnde cognoscerent.habuerunt enim verba prophetarum ex quibus potuerunt cognoscere euãgelizata ab apostolis,esse vera.Quũ itaq; dicit nũquid israel nõ cognouit,hoc est nõ cognoscere potuit? *Primus Moyses dicit*,primus tẽpore inter scriptores sacræ scripturæ:primus authoritate inter prophetas:iuxta illud Deuter.vlti.& non surrexit propheta vltra in israel sicut Moyses &c.*Ego ad æmulationem uos adducam* pro,prouocabo,*in non gentem*.pro,in non gente.Verba hæc ex Deutero.32.sumpta sunt,vbi nos habemus.ego prouocabo eos in eo qui non est populus,& in gẽte stulta irritabo illos. Et est sensus ꝙ tantum boni conferam ego deus non genti, hoc est gentilibus,ꝙ prouocabo israelitas ad inuidiam.Et similiter quod sequitur. D E
¶*In gentem insipientem in iram uos mittam*.pro,& in gente insipiente irritabo vos.Et inuidia siquidem nascitur ira.& propterea subiungitur,commouebo vos ad iram ob magnitudinem boni ꝙ conferam geniti insipienti.Gentiles siquidem appellantur tum non gens tum gens insipiens:pro quãto sine lege diuina viuebant.hinc enim & peruersum iudicium de iis q̃ secundum

F dum deum sunt(quod insipientia est)incurrerũt, & dignitatem generis humani secundũ rectæ rõnis vsum perdiderunt:propter quod dicuntur non gens. ¶ Dicitur autẽ deus prouocare ad inuidiam & commouere ad iram,non excitando ad peccatum,sed largiendo gentilibus bona vnde occasionem inuidiæ & iræ iudæi accipere possunt. Per hanc enim authoritatẽ intẽdit Paulus prædicta esse duo à Moyse: & exaltationem gẽtium & casum iudæorum. Quorum vtrunque quum viderent iudęi adimpletum,cognoscere poterant impletam prophetiam.

¶ *Esaias autem audet & dicit*.cap.64. hoc est audenter dicit in persona dei. *Inuentus sum a non quærentibus me*. Salus gentilium prædicitur. & gentes non quærentes deum cultu & iustitia appellantur,ad differentiam iudęorum diuino cultu & iustitia legis quærentium deum.

Palam apparui. pro, manifestus factus sum, *ijs qui me non interrogabant*. Magnitudinem gratiæ collatæ gentilibus describit inuentionem à non quærentibus, manifestationem non interrogantibus: vt totum diuinæ gratiæ ascribatur, & status gentium ante susceptam fidem christi de-

G claretur diuersimode à Moyse & Esaia. *Ad Israel autem dicit*. 65. cap. Quod dicit ad israel, quantum ad sensum verborum ad pro contra sumitur. aduersus enim israel hęc quæ subiunguntur dicit. quis directio sermonis ad increpationem israelis sit. *Tota die*. verba sunt dei apud Esaiã. & tota die, id est toto tempore. *Expandi manus meas*. conferendo beneficia tot tanta & talia. *Ad populum non credentem*. ad populum incredulum. Appellatur populus israel, populus incredulus: vt experientia testatur. *Sed*. pro, &, *contradicentem mihi*. Superfluit mihi. Non solum israel incredulus est Messię, sed contradicit, impugnat quantum potest veritatem diuinam de iesu Christo misso ad salutem mundi. Per has scripturas intendit Paulus patefacere quód iudæi potuerunt cognoscere tam salutem gentium quam ruinam propriam quam vident subsecutam in aduentu Iesu Christi, propheta tã esse in sacris prophetis. Ita quod præter euangelicã prædicationem habent scripturas testes vnde ignorantia eorum redditur non excusans eos.

H CAPVT XI.

Ico ego. Prosequitur casum israel ex parte dei. Postq̃ enim descripsit ipsum ex parte ipsorum iudæorum, modo prosequitur eundem ex parte dei: declarando ex diuina gratia non esse repulsum totum populum israel. Et hoc per modum quęstionis introducit, subiungendo. *Nunquid deus repulit populum suum?* supple totum. *Absit*. responsio est horrentis. *Nam & ego*. Tripliciter probat responsionem. Primo ex seipso non repulso. *Israelita sum*. genere. *Ex semine Abraham*. Hoc addidit ad explicandum quod est israelita non tanq̃ proselytus, sed naturali genere.

¶ *De tribu Beniamin*, ad magis certificandum suum genus. *Non repulit deus plebem suam quam præsciuit*. pro præcognouit. Ne obiiceretur quod hirundo non facit ver, probat secũdo ratione scilicet quia deus præcognouit populum suum israel. Vbi clare vides Paulum vti cognitionis nomi-

I ne pro notitia approbationis. nam sensus est quod ideo non repulit deus populum quia præcognouit notitia approbationis, quia semel approbauit illum ideo non repulit ipsum ex integro. *Nam nescitis in Elia quid dicit scriptura*. probat tertio ab exemplo multitudinis: afferendo inscriptam. 3. Reg. 19. satis claram. *Quemadmodum interpellat*. pro, historiã, colloquitur. seu postulat.

¶ *Deum aduersus israel? Domine prophetas tuos occiderunt, altaria tua suffoderunt: & ego relictus sum solus, & quærunt animam meam. Sed quid dicit illi diuinum responsum?* Superfluit diuinum. Et responsum, interpretatum clarius esset oraculum.

¶ *Reliqui mihi ipsi septem milia uirorum qui non curuauerũt genua*. pro, genu. *ante Baal. Sic ergo & in hoc tempore reliquiæ secundum electionem gratiæ dei saluæ factæ sunt*. Superfluunt duę dictiones, dei saluę. ita quod

K litera est. Reliquiæ scd̃m electionẽ gratię factæ sunt: sed interpres ad claritatẽ sensus addidit duas illas dictiones. Paulus tamen absque illis docet quod in hac conditione temporis, reliquæ, hoc est pauci iudęorum velut reliquię, factę sunt secundum electionem gratię: hoc est factæ sunt conformes electiõi gratuitæ, factæ sunt prout diuina electio gratuito disposuit eas esse. *Si autem gratia*. Et est casus ablatiui gratia: & significat, si autem ex gratia. *Iam non ex operibus*. Et est sermo de proprio effectu gratiæ.

¶ *Alioquin grã non iam est gratia*. Sed merces seu pręmium. Et deest in Latino textu integra vna sententia. Si autem ex operibus, non iam est gratia: alioquin opus non iam est opus. E regione siquidem distinguit opus & gratiam: & quod datur gratuito ad id quod datur ex opere. nam quod datur ex opere merces proprie est, iuxta illud, voca operarios & redde illis mercedem. Quod autẽ datur gratuito, liberaliter datur & nõ ex debito. Quód si hęc cõfundimus, gratia

gratia nō est gratia,& opus nō est opus. perdunt enim rōnes proprias. Quorsum autē hæc ad iecerit Paulus, declarat q̄rendo. *Quid ergo.* hic dicitur? Et statim subiungit respōsionē. *Quod quærebat.* pro, inquirit, *Israel, hoc nō est cōsecutus.* Recole superius dictum i fine capituli. ix. q̄ israel sectando legē iustitiæ q̄rit salutē. ad illud enim respiciunt hæc verba, q̄ inquirit israel hoc nō est cōsecutus. Inq̄rit enim quasi ex operibus legis: vt ibidē dixit, & p̄pterea hoc nō est cōsecutus: quia assecutio ista est ex gratia & nō ex operibus. *Electio autem cōsecuta est.* Cōtra inquisitionem per opera, opponit electionē ex gratia. Et p̄pterea dicit q̄ electio reliquiarum cōsecuta est salutem. *Cæteri uero.* nō electi. *Excæcati sunt.* Ecce pœna excæcatiōis æternę, qua nō viderūt iustitiam dei factam per Christum. *Sicut scriptum est.* Esa. 29. *Dedit illis deus Spiritum compunctionis.* Vbi litera nostra habet, miscuit vobis dominus spiritum soporis. Nec diuersus est sensus prophetæ & Pauli. nā cōpunctio sumitur hic pro persecutione, sicut etiam in euangelio dicitur quod vnus militum latus Christi lancea pupugit. & in Apoc. videbunt eum qui eum pupugerunt. Et propterea in idem redit sp̄us soporis & sp̄us compunctionis. Sp̄us siquidem soporis est sp̄us hōis tanquam sopore affecti: & similiter sp̄us compunctionis est sp̄us hōis tanquam percussi. Commune siq̄dem est vtrisque (.s. soporatis & percussis) tanquam extra se esse & fere exanimes. Hunc autem esse literalem sensum, sequentia & hic & apud prophetam testantur. nam tanquam priuatio sensus concomitans subiungitur. A B

¶ *Oculos ut non uideant ut aures & non audiant.* Hęc sumpta sunt ex. 6. cap. Esa. conflauit enim Paulus ex vtroque loco sententiam vnam. Ad spiritum siquidem similem percussis, conseq̄tur habere oculos & non videre, aures & non audire: vt experientia testatur in corpore. Et proportionaliter describit statum interiorem animi, quòd velut percussi, sunt sopiti ita vt nec oculis mentis nec auribus mentis vtantur ad videndum & audiendum mysteria Messiæ. Ascribitur autem deo infligere hæc omnia, quia hec oīa facit negatiue: non tribuendo. s. eis gratiā. *Vsq; in hodiernum diem.* Verba sunt Pauli: quia experientia teste perseuerare videbat velut sopitum genus iudæorum erga mysteria Messiæ. *Et Dauid dicit.* psal. 69. *Fiat mēsa eorum coram ipsis.* superfluit coram ipsis. q̄uis in textu psalmi habeatur, C

In laqueum, & in captionem. pro, venationem. Hæc quæ hic dicuntur optatiue ī hebręo habentur in futuro indicatiui: sed Paulus vsus videtur interpretatione cōi. Et est sensus. fiet mēsa, fidei iudæorum (hoc est sacra scriptura, quæ est mensa credulitatis eorum) illis in laqueum. Ordo præposterus. fiet illis in venationē, & deinde in laqueum, *Et in scandalum.* hoc est offendiculum, ad impingendū. *Et in retributionem illis.* hoc est iuste prout exigūt eorum merita. Sacra enim scriptura quæ data est iudæis ad fomentum fidei, ad illuminandum eos circa credenda, versa est propter peccatum Iudæorum illis in laqueum ligantem eos ne credant Messiæ. & similiter in venationem velut persequentem eos ad idem. & similiter in offendiculum. Et ratio subditur. *Obscurentur oculi eorum ne uideant.* hoc est quia obscurabuntur interni oculi eorum ne videāt, ne perspiciant in sacris literis iam verificata mysteria Messiæ. *Et dorsum eorum semper incurua.* Hoc est etiam imperatiuum in Hebręo. Vbi habetur, & lumbos eorum continue fac labi. In quo significantur iudæi quasi pondus ferentes, & pressi pondere, continue labentes. Et vere premuntur continue maiori pondere peccatorum: ac per hoc semper incuruantur. D

¶ *Dico ergo, nunquid sic offenderunt ut caderent?* Superfluit sic. Et finis, vt caderent exprimitur. tum ad excludendum vtilitatem, tum ad excludendum reparationem. Ita q̄ sensus est. nunquid impegerunt vt caderent absque vtilitate? & similiter vt caderent absq; reparatione? iuxta vtrūque siquidem sensum paulus respondet. *Absit.* Horrentis est responsio iuxta vtrumque sensum.

¶ Aduerte quòd à tempore christi duo extrema & vnum medium distinguenda sunt. Alterū extremum est delictum iudæorum incipiens à persecutiōe & occisiōe christi. alterum est plena conuersio iudęorum ad christum quæ erit in fine mundi. Medium verò cōuersio aliquorum ex iudęis ad fidem Christi. paul⁹ itaque ex extremis conditionibus intendit procedere, & declarare ex vtilitate extremorum vtilitatem etiam medii. Et à primi extremi vtilitate inchoat dicens. *Sed illorum delicto.* Simul vtrūque sensum tractat, quia verificatio vtilitatis, infert veram quoque esse reparationem: vt patebit. Describit itaque vtilitatem (tum gentium tum iudæorum) concomitantem casum iudæorum. Et vtilitas quidem gentium significatur subiungendo. ¶ *Salus gentibus.* Vbi expresse dicitur quòd iudæorum delicto salus gentibus: sed non explicatur verbum: puta est aut fit. Et potest intelligi verbum substantiuum, referendo ad delictū quo occiderunt christū. ex illo enim delicto salus gētiū est, occasionaliter. Nec E

illud

F illud delictum est extra rõnem casus Iudæorum:quoniam illud fuit meritoriũ ruinæ iudęo-
rũ.Et potest intelligi verbum seruatur:quoniam ex delicto perseuerantis pertinaciæ iudęo-
rum seruatur salus gentium.nam sicut diuina prouidentia propter saluté gentiũ dispersit is-
rael per vniuersum mundũ multis antea seculis,vt quum predicaretur Messias per apostolos
aliosq; xp̃i discipulos,testes essent iudæi,ipsi dispersi ꝙ promissus est Messias eorum partibus
&c.Ita ordinat obstinationé iudęorum ad seruandam fidé gentium, Duas siquidem maxi-
mas vtilitates ex illorũ obstinatióe percipimus.altera est fides librorum sacrorum.altera est
promissio Messiæ,Si enim oés iudæi cóuersi essent ad Christum,putaret iam mũdus adinué
tioné iudæorũ fuisse approbare istos quos habemus libros veteris testamenti:& similiter cre
deretur humanam fuisse adinuétioné ꝙ fuerit promissus Messias.Sed vbi inimici Christi iu-
dæi ꝑseuerant,& testãtur nullos apud patres fuisse libros canonice sacros nisi istos, & vsque
G hodię expectãt Messiã,tollitur oís hũana suspitio ꝙ christiani cófixerint authoritatem sacræ
scripturæ aut promissioné Messiæ.tollitur& oís obliuionis occasio cuicũq; posteritati de cru
cifixo Christo,& aliis hmõi:quorum memoria periculo obliuionis subiaceret nisi iudæorú
obstinata natio inimica Christo perseueraret.Ex illorum itaque delicto salus gentium& est
& seruatur:occasionaliter tamen. *Vt illos æmulentur*.Ecce vtilitas iudæorum. Si verbum verbo
reddendum est,legendum est ad æmulari ipsos.Et pronomen ipsos non congruit secundum
grammaticam cum noíe gentibus:quoniam neutri generis est apud Græcos,& ipsos mascu
lini.vnde iudæos demonstrare videtur,qui demonstrati fuerant pronomine illorum.Perin-
de acsi dictum fuisset.ad hoc vt iudæi æmulentur,proculdubio gentes.Hæc siquidem est vti-
litas iudæorum concomitans eorum casum . Quemadmodum enim casum iudæorum di-
uina prouidentia ordinat in salutem gentium vtilitatibus dictis,ita etiam ordinat salutem gé
H tium in salutem ipsorum iudęorum,vt æmulatione gentium excitentur ad salutem.tum a-
liqui particulares interim,tum demum oés.Hæc more suo Paulus proponit.& postea singu
la declarat,incipiens ab vltimo scilicet vtilitate ęmulantium iudæorum. *Si autem delictum illorũ,*
diuitiæ sunt mundi.Dicendo mundi,monstrat quod de delicto iudæorum vtili vniuerso mundo
loquitur:& non solum de delicto iudæorum vtili gentibus.Constat autem delictum iudæo-
rum ditans mundum esse occisionem Christi. *Et diminutio eorum diuitiæ gentium*.Diminutio iudęo
rum intelligitur vel pœna qua obstinati iudæi diminuti sunt à vera cognitióe scripturæ:vel
pars minima iudæorum conuersa ad Christum.Iuxta vtrumque siquidem intellectum verifi-
catur quod diminutio iudęorum sunt diuitię gentium.Et iuxta primum quidem iam decla
ratum est.iuxta secundum veró clare patet:quia apostoli & primi ecclesiæ patres pars mini-
I ma iudæorum,ditarunt gentes diuitiis spũalibus. *Quanto magis plenitudo eorũ?* Quũ duo ꝑmisisset
(.s. de delicto & de diminutione) nó tamen dicit quanto magis nó delictũ seu innocétia seu
iustitia,cõtra delictũ:quia sine morte xp̃i patrata delicto iudæorú careret mũdus diuitiis spũs
sed tantũmodo dicit,quanto magis plenitudo,cõtra diminutioné.Et argumentũ est formale
ꝙ si diminuta pars ditat gétes,quãto magis integrũ genus iudæorũ ditaret gétes. Per se lo-
quédo argumentũ quadrat & cócludit:q̃uis per accidens nocuisset gentibus conuersio om-
nium iudęorum,propter causas supradictas.¶Et vtitur hoc argumento Paulus, ad signifi-
candum quantũ per se loquendo vtilis sit mundo conuersio iudæorum ad christum, quantú
vtilis sit gentibus ꝙ iudæi saltem æmulatione veniant ad christum.Et dicendo plenitudo,
monstrat ꝙ ex vltimi extremi conditione procedit. *Vobis enim dico gentibus*. Apostrophat ad gé-
tiles,hoc est conuersos ad finem ex gentilibus. *Quandiu*.pro,inquantum. sic enim sonat textus
Gręcus.Verum illud inquantum,anceps est ad quandiu & ad quatenus.Magis tamen qua-
K drare videtur proposito quatenus. *Quidem ego sum gentium apostolus*.Apostolatum Pauli respectu
gentium,nominatum legis primum in Hierusalem quum Paulus esset cum aliis apostolis:vt
scribitur ad Gal.2.Destinatus tamen apostolus gentium á spiritu sancto,ex Actibus Aposto-
lorum colligitur:vbi Paulus missus á spiritu sancto , primitias gentium obtulit deo Sergi-
um paulum proconsulem. Et in conuersione ipsius pauli á CHRISTO, dictum est
Ananiæ de paulo,Vas electionis est mihi iste vt portet nomen meum coram gentibus.Ita ꝙ
primum in officio pauli nominatę sunt à Christo gentes:non tamen sole.subditur enim & fi
liis israel.Dicitur itaque apostolus gentium,quoniam præcipuum officium eius erat circa sa
lutem gentium. *Ministerium meum honorificabo*.pr,oglorifico.Quod duplici ex capite verificatur.
Tum ex parte salutis gentium.in hoc enim quod promouebat salutem gétium,glorificabat
ministerium

ministerium suum. & ipsa aucta salus gentiū, maior erat occasio æmulationis iudæorū. Tū ex parte generis sui. in hoc enim ꝙ cōmendat conuersionē iudæorum tam vtilem esse gentibus, glorificat ministerium apostolatus sui ad gētes. Et hinc quoq; augetur occasio æmulatiōis iudæorum: vt saltē vidēdo Paulum iudæum tantum fructum proferre in gentibus, excitentur sancta inuidia ad Christum. Vtrique siquidem capiti congruit quod subiungitur. A

Si quo modo ad æmulandum prouocem carnem meam. hoc est iudæos. *Et saluos faciā aliquos ex illis.* Clare apparet ꝙ ex extremis venit ad medium. vtilitas enim iudæorum proposita fuit æmulatio, tā futura in extremo q̄ media quæ quotidie in aliquo fit. *Si enim amissio eorum reconciliatio est mundi.* Declarat superius dictum, scilicet quod si delictum eorum diuitiæ sunt mundi. Ibi dixit delictum, hic dicit amissio quæ est effectus delicti. Ibi dixit diuitiæ sunt mundi: hic explicat diuitias mundi: dicendo reconciliatio est mundi. Et quoniā ibi nihil inde intulit proprium correspondens, ideo nunc declarando explicat. *Quæ assumptio nisi uita ex mortuis?* Et est sensus. Quid aliud est adiunctio totius israel ad Christum nisi vita ex mortuis, nisi status qui erit ex resurrectione mortuorum? Argumentum siquidem procedit ad maius ex maiore. si enim perditio iudæorum tanti boni (scilicet reconciliationis mundi) occasio est, reparatio eorum multo maiori bono reseruatur scilicet vitæ ex mortuis, credimus enim iudæos omnes prope finem mundi (in quo erit vita ex mortuis) reducendos ad Christum. *Quod si delibatio sancta.* Dictio interpretata delibatio, anceps est etiā ad primitias: & frequēter interpretata inuenitur primitiæ. & quadrat proposito legere. Si autem primitiæ sanctæ, *& massa.* Quadrat siquidem contextui ꝙ de principio massæ intendit loqui Paulus. constat autem quod primitiæ frugū sunt principium massæ. & propterea optime arguit, si autem primitiæ sunt sanctæ, etiam massa est sctā. Intendit enim ex hac metaphora dicere ꝙ quia principium iudæorum est sanctum, tota quoq; massa iudæorum habet vnde sit sancta: sicut in lege oblatis ac per hoc sanctificatis primitiis frumētis deo, vniuersa massa panis q̄ postmodum fiebat habebat vnde esset sancta. Et hoc idem clariori metaphora subiungit. *Et si radix sancta. & rami.* Supple sancti sunt. Ei intendit per has metaphoras ꝙ vniuersum genus iudæorum habet tanquam legalem & naturalē sanctitatem q̄uis de facto ad tempus careat illa. Metaphora enim primitiarum & massæ legalitatem, metaphora verò radicis & ramorum naturalitatem monstrat sanctitatis. Et dixit hæc omnia non ad aggrauandum delictum iudæorum, sed ad monstrandum tam legalem q̄ naturalē habilitatē iudæorū ad hoc vt iungantur Christo. tractat enī de eorū adiunctione demum futura. *Si autem aliqui ex ramis fracti sunt.* Declarat vnum modum quo delictum iudæorū. salus fuit gentibus scilicet ꝙ surrogati sunt gentiles in ramos patriarchalis radicis loco fractorum ramorum. s. iudæorum. Surrogati enim sunt gentiles in filios Abrahæ, in filios israel quibus facta est promissio salutis ꝑ Messiam: & sic fractio ramorum naturalium cessit in salutem ramorum insitorū. Et intellige hæc de facto. nā de possibili loquēdo etiam si non essent obstinati iudæi, etiam si non essent fracti naturales rami, insiti fuissent Gentiles. B C

¶*Tu autem.* Gentiles alloquitur. *Quum oleaster esses, insertus es in illis, & socius.* pro, & cōparticeps, *radicis & pinguedinis oliuæ factus es.* Oliua sumitur pro arbore. *Noli gloriari aduersus ramos.* Reprehendit Gentiles ne glorientur aduersus iudæos ex vtilitate consecuta in ipsis Gentilibus. *Si autē gloriaris.* aduerte quod. *Non tu radicem portas. Sed radix te.* Prius inhibuit gloriationem aduersus ramos ex conditionibus ramorum: quia illi naturales, ipsi insiti. Et quoniam hoc non sufficiebat ad reprimendam gloriationem aduersus ramos, ideo adiungit irrefragabilem rationem ex parte radicis. Acsi apertius dixisset. si permittitur tibi gloriari aduersus iudæos ramos, animaduerte ꝙ radix iudæa quoq; est: & ipsa te portat, non tu ipsam: & sic cessabit gloriatio tua aduersus iudæos. Patriarchæ siquidem & prophetæ, radicis locum tenent: & ipsi sustinent viridem veritatem fidei omnium ramorum. Vnde alibi Paulus dicit, superædificati super fundamentum apostolorum & prophetarum. *Dicis ergo.* Prosequitur de articulatē disputationem cum Gentilibus, afferens verba eorum gloriationis aduersus iudæos. D E

¶*Fracti sunt rami ut ego inserat.* Respondet paulus. *Bene.* hoc est probo quod dicis. veruntamen aduerte quæ subiungo. *Propter incredulitatem.* pro, incredulitate, *fracti sunt: tu autem fide stas.* pro, stetisti. Considera rōnem fractionis illorum & rōnem insitionis tui. *Non altum sapere, sed time.* Hinc excluditur superbia & incutitur timor. *Si enim deus naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat. Vide ergo bonitatē & seueritatē dei. In eos quidē qui ceciderunt seueritatē dei: in te autē bonitatē dei, si ꝑmanseris in bonitate.*

F *nitate. alioquin & tu excideris. Sed & illi si non permanserint in incredulitate, inserentur. potens est enim deus iterum inserere illos. Nam si tu ex naturali excisus es oleastro, & contra naturam insertus es in bonam oliuam, quanto magis hi qui secundum naturam, inserentur suæ oliuæ?* Textus est satis clarus cum similitudine oliuæ & oleastri: penes quas arbores intellige quod dicitur secundum naturam & contra naturam. Et est aliquid proportionaliter simile in iudæis & gentibus: pro quanto iudæi habent sanctitaté tanquam naturalem & legalem. gentiles autem neutro modo.

¶*Nolo enim uos ignorare fres mysterium hoc.* Quod tot metaphoris hactenus descripsit, mysterium futuræ tandem salutis iudæorum modo explicat. *Vt non sitis uobismetipsis sapientes.* pro, vt nó sitis apud vosipsos prudentes. seu potius elati. Dictio enim Græca anceps est, & ad elationem animi quandoque spectans, q̃uis quod est partis cognoscitiuæ significet. Et vere proposito satis quadrat significari hoc mysterium futurum ad reprimendam elationem gentium aduersus iudæos. *Quia.* pro, q, *cæcitas in parte cótingit in israel.* Nó est hoc mysteriũ, sed q sequitur. *Donec ple-*
G *nitudo gentiũ intraret.* p, intret: *& sic oĩs israel saluus fieret.* p, fiet. Duas nouas res pandit hoc mysteriũ declaratũ. Altera est téporalitas cæcitatis populi israel. per hoc enim scitur q nó est ppetua, sed ad tépus, scilicet donec intret plenitudo gentiũ. Altera est q cópleto hoc tépore non aliqui israelitæ, sed oĩs israel qui tunc inuenitur saluus fiet. *Sicut Scriptum est.* Esa. 59. *Veniet ex Sion qui eripiat.* pro, eripiens: *& auertat.* pro, auertet, *impietatem.* pro, impietates, *a Iacob.* Messias pdicitur vẽturus ex Sió: hoc est de stirpe Dauidis, Sió enĩ appellata est ciuitas Dauid: & in ea erat sedes regia regni Dauidis. Eripiens autem dicitur ad significandam difficultatem liberandi iudęos à sua perfidia. Effectus auté significatur manifeste dicendo quod auertet impietates, non paupertaté & quæcũq; reliqua corporis mala sed peccata: non ab vno aut multis sed à Iacob, ab vniuerso populo israel. *Et hoc illis a me testamentum, quum abstulero peccata eorum.* Aduerte quod Paulus expositiue adiunxit hęc verba, quum abstulero peccata eorum. In Esaia siquidem sic legi-
H tur. veniet ex Sion redemptor, & eis qui redeunt ab iniquitate in iacob, hoc fœdus meum cũ eis. nec amplius ibi habetur. Verum Paulus ad declarandam conditionem noui testamenti, ad differentiam veteris, adiunxit declarationem quod tunc esset nouum fœdus inter deum & homines quum veniret ad auferendũ peccata. Primũ nãque fœdus fuit in móte Sina, Quum non abstulit peccata, sed corpralem seruitutem israelis ab Aegyptiis. *Secundum euangelium quidem inimici.* Rationem reddit tantæ intercapedinis qua differtur adimpletio huius promissi ad populum israel. Et dicit qđ iudæi habent duas conditiones relati ad deum. Altera est quod secundum euangelium, hoc est secundum formam euangelicæ fidei ac doctrinæ, sunt inimici ipsius id est dei. *Propter uos.* gentiles, hoc est róne salutis vestræ quæ ex iudæorum casu est & seruatur, vt prædeclaratum est. Altera conditio est. *Secundum electionem autem.* hoc est prout substát diuinæ electioni qua elegit in fide omnes saluare. *Charissimi.* pro, dilecti. sunt à deo.
I ¶*Propter patres.* propter merita patrum, propter promissiones diuinas dispositas patribus eorum. *Sine pœnitentia.* pro, impœnitenda. *enim sunt dona & uocatio dei.* Interpres addidit sunt. Paulus enim quantum reor assuetus Hebræo sermoni sæpe loquitur sine copula verbali. Probat electionem diuinam erga iudęos in fine, immobiliter firmam, quia dona dei & vocatio dei (intellige ex electione procedentia) sunt impœnitenda, sunt quorum deum nunquam pœnitet. Et dixit hoc, ad differentiam donorum & vocationum quæ non procedunt ex electione, sed sunt sunt tantum secundum præsentem iustitiam, vel sunt dona spectantia ad corpus seu res exteriores. Huiusmodi enim effectus quia destruuntur, sunt velut pœnitenda. ita q deus ad similitudinem pœnitétis se habet respectu illorum, iuxta id quod scriptum est, pœnitet me fe-
K cisse hominem. *Sicut enim aliquando & uos non credidistis deo.* Declarat tanquam vicissitudinem quãdam diuina prouidentia dispositam in hac dilata conuersione iudæorum. Quam vt clarius perspicias, pone ante mentis oculos hinc progressum conuersionis gentium habere tres terminos (scicet infidelitatem gentium pro termino à quo, erant enim infideles, misericordiam consecutam pro termino ad quem. & incredulitatem iudæorum pro occasione vt declaratũ est) inde veró progressum conuersionis futurę iudęorũ, similiter secũdum tres terminos scilicet incredulitaté iudęorum pro termino à quo, misericordiam consequédam pro termino ad qué, & misericordiam quam cósecutę sunt gentes pro occasione conuersionis iudæorum. Superius enim iam dictũ est vt iudæi ęmulentur, vt prouocentur ad æmulandũ saluté gétiũ. Hæc Paulus in hoc textu assimilatiuo horum progressuum, hinc gentium inde iudæorum

secundum

secundum hos terminos explicat:incipiens à progressu gentiũ.quia assimilat progressum iudęorum progressui gentiũ penes hos terminos. Dicendo enim gentibus non credidistis, terminum à quo monstrat. *Nunc autem misericordiam consecuti estis.* Ecce terminus ad quem. *Propter incredulitatem.* pro, incredulitate, *illorum.* scilicet iudæorum. Ecce medium occasionale. *Ita & isti.* scilicet iudæi. *Nunc non crediderunt.* Ecce terminus à quo. *In uestram misericordiam.* pro, vestra misericordia. Ablatiuus est. & est medium occasionale. Est enim sensus occasione vestræ misericordiæ: hoc est vt prouocentur vestra misericordia. Ideo enim permissi sunt iudæi non credere in Christum, vt exemplo misericordię consecutę à Gentilibus prouocarentur ad Christum: vt fiet in fine mundi, & quotidie in aliquibus fit. *Vt & ipsi misericordiam consequantur.* Ecce terminus ad quem. A

Conclusit enim deus omnia. pro, omnes, *in incredulitate.* pro in incredulitatem: *ut omnium misereatur.* Rationem ex parte dei huiusmodi progressum quo ad peccata permissa reddit, attribuendo deo quod conclusit permissiue omnes tam iudæos quam Gẽtiles in peccatum infidelitatis, quasi in quoddam rete: ad hunc finem vt vtrorumque misereatur, subleuando á misero infidelitatis statu, & consequenter à miseria pœnarum debitarum infidelibus. *O altitudo.* Hactenus reddit Paulus in rationem diuinæ electionis, reprobationis, vocationis, permissionis &c. Et ne putares intentionis eius fuisse completam doctrinam tradere de hmõi operibus dei, subiungit eorum incomprehensibilitaté. Subiungit autem admirationis exclamatione. vt etiam ex modo loquendi propriam fateatur ignorantiam: dicendo, ò altitudinem, hoc est celsitudiné. Dictio tamen Græca significat etiam profunditatem. *Diuitiarum sapientiæ.* Deest &. Legendum est. Et sapientiæ *& scientiæ.* pro, cognitionis, *dei?* Admiratur sublimitatem non sapientiæ & cognitionis sed diuitiarum tum sapientię tum cognitionis diuinę: vt diuitiarum nomine immensam copiam tum sapientiæ tum cognitionis diuinæ significaret. Balbutiendo siquidem vt potest, excelsa dei resonat, profunditas enim diuitiarum immensitatem intensiuam & extensiuam tam sapientiæ q̃ cognitionis diuinæ circũloquitur. Differentia autem inter sapientiam & cognitionem est similis differentiæ inter speciem & genus. sapientia siquidem species est cognitionis: significans illam specié cognitionis qua supremũ fit iudicium & ordo disponitur. Vnde à specie ad genus ascendit: & non solum diuinorum iudiciorum & ordinũ rationes, sed vniuersaliter totius diuinę notitiæ admiratur immensas diuitias. *Quam incomprehensibilia.* pro, inscrutabilia *sunt iudicia eius.* Explicat effectum sapientię. nam sapientiæ effectus sunt iudicia. Et hæc admiratur tanquam inscrutabilia: quoniam nulla creatura sufficit ad scrutandum ex integro rationes diuinorum iudiciorum. *Et inuestigabiles uiæ eius.* Negatiue tenetur in. Et est sensus. & non vestigabiles vię eius. Viæ dei (gratia scilicet & veritas: ad quas reducũtur vniuersę viæ domini) non solum ab hominibus, sed nec ab angelis vestigari possunt. intellige perfecte. *Quis enim cognouit sensum.* pro, mentem, *domini? aut quis consiliarius eius fuit?* Probat quæ dixit. Et directe quidem primo probat altitudinem, deinde diuitias. Concomitanter auté probat etiam inscrutabilia iudicia, & non vestigabiles vias. horum enim rationes prima sunt: ac per hoc probatis primis, probata sunt & hæc. Altitudinem itaque probat authoritate Esaiæ. xl. vbi habetur clare secunda pars huius sentẽtię. Sed prima sub aliis verbis. Nam litera nostra habet quis adiuuit spiritũ dñi? Noua ex hebræo iterpretatio habet, quis direxit spiritum domini? Paulus affert quis cognouit mentem domini? Et vere quadrat quis direxit, cum disiunctione aut quis consiliarius, ad excludendum tam superiorem dirigentem q̃ paré consulentem. Et quia hic sensus quadrat contextui Pauli (quandoquidem per hæc duo directe probatur celsitudo: excluditur enim & superior & par) ideo cum Paulus dicit cognouit, de cognitione approbationis superiori propria intelligendus est: tanto verius quanto dictione Gręca hic posita vtuntur quandoque ad significandum statuere seu decernere. hoc enim redit in idem quod dirigere: & superioris est notitię. *Aut quis prior.* pro, ante, *dedit illi retribuetur?* Hæc senténtia sumpta est ex Iob quadragesimoprimo & inducta ad probandum diuitias. Non enim esset plenitudo diuitiarum dei siquis ante dedisset illi, si debitor esset alicui proprius acceptis. In hoc enim ipso minus habens inueniretur, si aliquis ante dedisset illi, si aliquis ius haberet petendi restitutionem. Quo contra ex hoc quód nullus potuit ante dare illi, nihil deesse diuitiis propriis comprobatur. *Quoniam ex ipso.* Dupliciter plenitudo diuitiarum comprobatur. Primo ex negatione indigentiæ ab alio. & hinc iam probatum est ex dicta sententia Iob. Secundo ex effusione in alios. & hinc modo subiungitur probatio, dicendo. quoniam ex ipso, effectiue. *Et per ipsum.* formaliter forma exemplari. *Et in ipso.* pro, & in ipsum. finem.

Margin letters: B C D E

F *Sunt omia.* Interpres addidit sunt. Paulus enim sine verbo declarat diuinas diuitias vsqueadeo ꝙ ex ipso efficienter, & per ipsum exemplariter, & in ipsum finaliter, non aliqua sed omnia. Et vere subaudiri potest verbum substãtiuum sunt: & quodcunque aliud verbum hmõi subseruiens causalitatibus. *Ipsi honor & gloria.* Superfluit honor cum coniunctione. *In secula seculorũ.* Superfluit seculorum. Subaudi verbum substantiuum tam est quam sit. *Amen.* Terminantis est tractatum propositum de euangelio quòd virtus dei est in salutem omni credẽti iudæoque primum & Græco &c.

CAPVT XII.

G OBsecro. ꝓ, adhortor, *itaq; uos frẽs.* icipit hic Paul' morali doctrina instruere Romanos. Postq̃ enim instruxit de gratia euãgelica, cõsequẽs fuit vt de vsu gratiæ illos ĩstrueret, qui moralis est. Et inchoat ab vsu corporũ ꝓpriorũ. *Per misericordiã.* ꝓ, miseratiões, *dei.* Hortatur siquidem eos per modum adiurantis miserationes diuinas illis collatas: vt efficacior reddatur exhortatio. *Vt exhibeatis corpora uestra.* Ecce vsus corporũ ꝓpriorũ. *Hostiã.* hortatur vt corpora nostra vertamus in sacrificiũ. ad hũc enim vsum declarat data corpora christianis. *Viuentẽ.* Prima cõditio huius hostiæ describitur vita, ad differentiã martyrũ: qui corpora sua exhibẽt hostiã occidendã. Acsi aptius dixisset nõ loquor mõ de vsu corporũ vestrorũ ad sacrificiũ per martyriũ, sed vt vtamini corporibus vestris in sacrificiũ viuẽs? hoc est dum hanc degitis vitã, exhibete corpora vestra hostiã? *Sanctam.* Secunda cõditio est mũditia, ꝓculdubio ab inquinamentis pctõrum. *Deo placentem.* Tertia conditio est exercitatio operum quæ secundum se grata sunt deo. *Rationabile obsequium uestrum.* Dictio interpretata obsequium,
H latria est. quam cultum soli deo debitum intelligimus sonare. Et propterea legendum est. Rationabilem cultũ vestrũ. Sensus tamen in idẽ redit: quoniã non est ad propositum sermo de cultu diuino generaliter: sed directe ad propositum Pauli, est loqui de cultu diuino in exhibendo corpora nostra hostiam viuentem, sanctam, ideo placentem, Et significatur per hanc conditionem quod non sufficiunt sacrificio corporum nostrorum prædictę conditiões nisi addatur & hæc quarta. nam quamuis homo vtatur corpore suo cum munditia ab iis q̃ sunt secundum se peccata, & cum operibus quæ sunt secundum se grata, nisi addatur ratio relatiua, contingeret cultum nostrum in hac hostia esse minus rationabilem. Verbi gratia. si Episcopus aut doctor cæteris seruatis minus consideraret impedimenta maioris vtilitatis vacãdo sacrificio corporis, irrationabilis esset cultus. Et sic de similibus respectibus quos oportet conferre rationem quum offert corpus suum deo, castitate, abstinentia, vigilis, laboribus &
I aliis hmõi. *Et nolite conformari.* pro, & ne conformamini *huic seculo.* post vsum corporis immediate sequitur vsus exteriorum rerum. De quibus vnico verbo dicit & ne conformamini huic seculo, in vsu rerum temporalium, pecuniarum, bonorum, & id genus reliquorum. Quid sit autem conformari huic seculo, quotidiana experientia docet. est enim conformari in affectu & vsu prout homines affecti huic seculo, afficiuntur & vtuntur. *Sed reformamini.* pro, transformamini, *in nouitate.* Superfluit in. *Sensus uestri.* pro, mentis vestræ duo. Difficilia proposuerat. s. vsum corporum in sacrificium, & negationem conformitatis huic seculo in vsu rerum. Et propterea ad monstrandam facilitatem explicat modum quo vtrunque fieri potest, scilicet p redundantiam nouitatis quam habent in mente ad transformandum eos in hos vsus. Quamuis enim ambo vsus difficiles sint absolute, non tamen difficiles sunt renouatis mente per diuinam gratiam: quoniam ex illa mentis nouitate deriuatur transformatio hominis in
K nouum vsum corporis & rerum. ꝓsupponens itaque paulus Romanos iam mente renouatos per gratiam diuinam quã tantopere superius tractauit. monet modo vt illa mentis nouitate transformentur, transeãt in nouam formam vtendi tam corpore quã rebus. *Vt probetis.* Hoc est vt experimento sentiatis. *Quæ sit uoluntas.* Superfluit sit. *Dei bona.* hoc est volens bona. ¶ *Et beneplacens.* Non solum vult voluntas dei bona, sed etiam quantum est ex se, grata seu suauis est omnibus. *Et perfecta.* Tum quia nihil ei deest, tum quia ad perfectionem adducit quæcũq; vult bona. Et describit per hæc fructum vtriusque vsus. Declarat siquidem ꝙ per huiusmodi vsus corporum & rerum perueniunt homines ad internum gustum tam bene dispositum vt tanquam sentiendo experimẽto cognoscãt voluntamen dei bonam, & ita bonam vt nulli malã, & beneplacentẽ, quasi suauem gusti, & perfectam, nõ deficientem sed fouentẽ atq; ad perfectionẽ ducentẽ. Quod est in hac vita inchoare vitã cælestem. hoc enim in patria beati perfecte

perfecte habent:sed viatores tales experiuntur vtcunque illud. Oportuit enim tam difficilibus mandatis fructum adiicere preciosum in hac vita. *Dico enim per gratiam quæ data est mihi.* Post A vsum corporis & rerum, ad vsum donorum quę quisque á deo accepit transit. Et intendit per gratiam sibi datam apostolatum suum. Et pręmittit hoc. quoniam ad modeste cogitare moniturus est: ne quis ei obiiceret quod tu excedis modestiam, quod non tuum est ordinare nostra arguereque nos. ad occurrendum siquidem huic obiectioni, præmittit quod loquitur ex authoritate non vsurpata sed data sibi. Quæ vere gratia est: quia non ex meritis sed gratuito á Christo est ei collata. *Omnibus qui sunt inter uos.* nullo excepto, Gētili aut iudæo. Et dixit hoc, quia in præcedenti capitulo apostrophauerat ad Gentiles, ne quis putaret quod ad solos gentiles loqueretur. *Non plus sapere.* Dictio ter hic interpretata sapere, est illa qua frequenter hic vtitur paulus: de qua superius diximus quod significat actionem partis cognoscitiuę. quam latina lingua proprio non explicat vocabulo. Vnde fit vt cogitare, curare, sentire, sapere, & prudentię atque elationis nomina assumantur. inter circunloquendum igitur quamuis nec sapere nec sentire significetur, magis tamen videtur vtendum sentire: ea ratione quia sapere sonat actum virtutis, sentire autem (non exteriori sensu sed intellectu) sonat actum indifferentem ad virtutem vel vitium. Legendum itaque esset. Non supersentire *quam oportet sentire, sed sentire ad modestum esse.* Sic enim habet textus Gręcus. quanuis communiter interpretetur ad sobrietatem seu modestiam. Prima culpa circa vsum donorum, quędam superbię species est applicata ad actionem intellectus, quæ significatur per supersentire. Non dicit paulus supersentire de seipso aut de alio: vt intelligamus in omni materia (hoc est siue de se siue de alio, siue de vsu domini: & hoc directe est ad propositum) non esse supersentiendum. Et ad quid referatur prępositio super, explicat ipsemet subiungendo quám oportet sentire: hoc est quá exigit donum, officium, ministerium & huiusmodi. Et ne in sola prohibitione excessus sisteret monitio, adiungit affirmationem modi sentiendi, quum dicit. sed sentire ad modestum esse. Ecce limes vt cogites, sentias, & iudices ifra limites modestiæ tibi cōgruæ. Si dixisset ad modestiā, latior relinqretur cāpus: sed dicēdo ad modestū esse, arctat ad modestiā cuiq; cōgruā. aliquid est enim modestum viro quod nō esset modestū mulieri: & aliquid est modestū doctori, qđ non est modestum discipulo. *Et unicuique.* superfluit &. Iungitur siquidem hæc particula immediate præcedenti explanat enim tum quod de vsu donorum diuinorum loquitur. tum rationem non excedendi sed modestiam seruandi.

Sicut deus diuisit mensuram fidei. Ecce materia scilicet diuisa dona dei. ecce mensura inter excessum & defectum secundum quam seruatur medium. Appellat autem diuina dona diuisam á deo mensuram fidei, eo quod primum donum est fides. & reliqua dona sunt quędam mensuræ primi doni. Mensuræ autem quia ad mensuram dantur: solo christo excepto. de quo scriptum est, quod non ad mensuram illi datur. iubet itaque quod nullus supra mensuram doni sibi dati in fide iesu christi supersentiat in vsu donorum. Hic enim excessus valde nociuus est cuicunque collegio, etiam prophano: vt experientia testatur. *Sicut enim in uno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actum habent.* Probat ex similitudine naturalis corporis seruandam esse huiusmodi mensuram. Similitudo autem est clara. *Ita multi unum corpus sumus in Christo.* Non vnum corpus naturale, sed vnū corpus mysticum. ita quod quantuncunque multi, omnes tamen sumus vnum corpus mysticum in christo: hoc est in fide, in spe, in charitate, in imitatione, & (quod summum est) in spiritu christi christus enim est velut anima viuificās spiritu sancto totum corpus mysticum. *Singuli autem alter alterius.* pro, inuicem, *membra.* Non solum sumus vnum corpus relati ad christum, sed etiam singuli relati inter nos mutuo, sumus inuicem membra: hoc est quemadmodum membra naturalia eiusdem corporis non solum vniuntur in corpore vno, sed etiam inter se membra sunt inuicem membra (occulos enim videt pedi & manu reliquisque membris: & econuerso manus operatur occulo & pedi &c. & sic de alis) ita singuli christiani sunt inuicem membra. vnus enim operatur alteri & econuerso. Hęc est enim sanctorum communio.

Habentes autem donationes secundū gratiā que data est nobis differantes. Dixerat de mēbris naturalibus. oīa autē membra non eundē actū habent. & huic simile nundū explicauerat in corpore Christi mystico. Et propterea modo explicat hanc similitudinem: declarando quód sic singuli sum⁹ inuicem membra, quod non habemus eadem dona, sed dona diuersa. Ita quod nomen differentes est accusatiui casus, & refertur ad dānationes. Et est ordo litere. habētes autem donationes differenees. Interponitur autem secundum gratiam datam nobis: vt intelligamus tam do-

F na quam differentiam donorum esse secundum gratiam nobis datam,& non esse ex meritis nostris sed ex gratuita diuina distributiõe. *Siue prophetiam.* Explicat in specie diuersa dona dei gratuita, membris Christi collata:& simul explicat modestiam seruandam in vsu eorum, inchoans à dono prophetiæ. *Secundum rationem fidei.* Dictio greca interpretata rationem, analogiam significat: hoc est rationem proportionalem. Optimus vsus doni prophetię est semper inspicere ad ea quæ proportionata sunt fidei. prophetas enim declamantes ratione quadrantium fidei, pseudo prophetas potius quàm prophetas habeto. Et quoniam vana & indecentia à proportione Christianæ fidei discrepant, omnes vaticinantes talia abiiciendi sunt. *Siue ministerium.* Ecce donum officii. *In ministrando.*

Ecce vsus: vt scilicet & ministret & contentus sit ministratione. *Siue qui docet.* Ecce donum doctoris. *In doctrina.* ecce vsus: vt scilicet doceat,& sat sit ei docere.

G *Qui exhortatur.* ecce donum gratiæ exhortatoriæ. *In exhortando.* ecce vsus: vt scilicet exhortetur, limites exhortationis non excundo. *Qui tribuit,* ecce donum facultatis, qua potest donare res vel officia. *In simplicitate.* ecce vsus: vt scilicet simplici corde, non tanquam redhibiturus, aut ad aliquid machinas donet. *Qui præest.* ecce donum quo aliis præest.

In solicitudine. pro, in studio. ecce vsus oportet enim præsidentem studiosum esse ad ea quæ ei incumbunt. *Qui miseretur.* ecce donum quo & potest misereri & exercet misericordiæ opera. *In hilaritate.* ecce vsus. Subuenientem siquidem miseris iubet paulus non mœste, non quasi fastidio habentem miseros, sed hilariter subleuare miserias: quia ex parte miserentis pficitur affectus:& ex parte miseri recipitur cum consolatione subleuatio.& scito quod in græco participia sunt, qui docet, qui exhortatur & reliqua. Ita quod clarius sonat dona textus grecus: discendo docens, exhortans, tribuens, præsidens, miserens. quæ interpres latinus resoluit inverbum & relatiuum. ¶ *Dilectio.* Et hoc donum est. *Sine simulatione.* ecce vsus dilectiõis. *Odientes.* & hoc

H donum est. *Malum.* ecce vsus odii: vt scilicet vtamur eo versus malum. propria enim materia odii est malum quod est vere malum. *Adherentes.* & hoc donum est. *Bono.* ecce vsus adhęsionis. *Charitatem.* pro, charitate *fraternitatis.*

Ecce donũ, dilectio fraterna. *Inuicẽ diligẽtes.* ecce vsus. Iubet paul' vt fraternũ amorẽ extẽdam' ad omnes mutuo: quod est Christianos omnes inuicem se diligere vt fratres. *Honore.*

Ecce donum. *Inuicem præuenientes.* pro, præcedentes. Ecce vsus honoris, vt vnusquisque pręcedat alterum honorando actiue.

Solicitudine. pro, studio. Ecce donum. *Non pigri.* Ecce vsus. oportet enim studio vti absque pigritia in exequendo. *Spiritu.* Ecce donum. *Feruentes.* Ecce vsus: vt non ferueat caro sed spiritus, vt vtamur spiritu ad feruendũ in spiritualibus. *Domino.* Et hoc magnũ donũ est, recognoscere deum dominum. *Seruientes.* Ecce vsus. *spe.* Ecce donum. *Gaudentes.* Ecce vsus, spes enim quamuis annexam

I habeat afflictionem ratione dilationis, absolute tamen vt respicit rem speratam, gaudium parit:& proprius vsus eius inquantum spes, est gaudere. *In tribulatione.* Superfluit in. Et parui refert legere tribulationem vel afflictionem vel pressuram. mala siquidem huius mundi significantur et hæc inter dona dei sunt. vnde & superius dictum est gloriantes in tribulationibus. *Patientes.* Ecce vsus, non à patiendo, sed à patientiæ virtute.

Orationi. ecce donum. *Instentes* ecce vsus assiduitatis. *Necessitatibus sanctorum communicantes. Hospitalitatem.* et hoc donum est. *sectantes.* optimus vsus. *Benedicite.* Vsus pręponitur hic. *Persequentibus uos.* et hoc dei donum est. Iubet enim vt persecutoribus vtamur ad benedicendum eis: hoc est ad imprecandum eis bona. *Benedicite & nolite maledicere.* pro,& ne maledicete.

K exaggerat Paulus mandatum hoc, prohibendo quascunque maledicentias (siue imprecãdo siue detrahendo, siue conuicium aut contumeliam dicendo) sed iterum mandando benedicentiam. ¶ Occurrit tamen hic quæstio quo pacto Paulus prohibet ne maledicamus persequentibus nos: quum ipse Act. xxiii. maledixerit persecutorem suum. percutiet te deus paries dealbate. Solutio est quod Paulus non inprecando, sed arguendo & prædicando diuinam iustitiam verba illa dixit. vt manifeste testantur subiuncta verba. Non prohibemus autem hoc mandato quin arguendo & diuinam prædicando iustitiam, mala futura persecutoribus prenunciemus,& culpas pręsentes reprehendamus. Quę duo Paulus fecit. á quibus abstinuisset ob reuerentiam gradus, si sciuisset illum summum sacerdotem. *Gaudete cum gaudentibus.* Vti gaudentium bono, iubet gaudendo. *Et flere cum flentibus.* Similis est sententia. *Idipsum.* pro, idẽ, *inuicem sentientes.* Optimus vsus sensus interni cuiuscũque collegi est vt idẽ mutuo sentiẽt. sola enim hac ratione concordia seruatur. *Non alta sapientes.* pro, sentiẽtes. impedimentũ idẽ sentiendi

tiendi est altum sentire. Et est sermo de alto respectiue: hoc est altius q̃ oporteat, q̃ deceat, q̃ expediat. *Sed humilibus consentientes.* Dictio interpretata consentientes, quia est participium passiuum præsentis temporis, non potuit latine vna dictione significari. Et propterea circumloquendo legendum est. Accommodantes vos. Sic enim seruatur tempus præsens: & accommodari per pronomen vos in accusatiuo significatur, ita quod literalis sensus est. Sed humilibus, hoc est abiectis seu infimis, vosipsos accommodantes. hoc enim tollit impedimentum alta sapiendi. & est fomentum concordiæ. *Nolite esse prudentes apud uosmetipsos.* Verbum verbo reddendo legendum esset, ne site prudentes. Et hoc ad perfecte tollendum impedimenta discordiæ. Putant aliqui imprudentiæ esse accommodate sentire suum minoribus & infimis. Et propterea huic opinioni obuiando, adiungit. non site prudentes apud vosmetipsos. Et est simile precepto illi, ne innitaris prudentię tuę. *Nulli malum pro malo reddentes.* Reddere malum pro malo proprie est ex intensione reddere malum: ita quod intensio tendit ad malum alteri reddendum. Et est actus illicitus cuicunque. Et per hoc monet non vti actu reddendi (qui proprie est actus iustitiæ) hac intentione scilicet ad malum, quamuis alter mereatur. debet enim reddi malũ sub ratione iusti, quando redditur licite. *Prouidentes bona non tantum coram deo, sed etiam coram õibus hominibus.* Sex dictiões sunt superfluæ scilicet non tantũ corã deo sed etiam. monet vsum ꝓuidentiæ vt habeat ꝑ materia bona & nõ mala. nec solũ terminetur ꝓuisio ad bona, sed etiã ad bona coram õnibus hominibus: hoc est ad bona quę sint talia vel corã õnibus habeãt vnde sint bona: ad differentiam eorum qui ꝓuidẽt quidẽ bona sed nõ talibus circunstantiis vallata vt coram õnibus habeant vnde appareant bona, sed locũ relinquũt suspicionibus alicuiꝰ mali admixti. Et quoniã valde defficile est hoc seruare respectu õnium hominũ, ideo paulus adiũgit. *Si fieri potest.* Instruit enĩ ꝑ hoc vt ꝓuideamus sc̃dm vires bona corã õnibus. & si fieri nequid vt õnibus videantur bona, relinquamus ipsis curam. *Quod ex uobis est.* ꝙ ꝓ quantũ. & superfluit est. In veritate tamẽ subauditũ. *Cũ õnibus hominibus pacẽ habẽtes.* Vsus pacis cũ õnibꝰ ꝑcipitur quãtũ est ex parte nostra. vsus enĩ pacis pẽdet nõ solũ ex nobis sed ex aliis: qui cũ hominibus pacis nolũt pacẽ, sed vtuntur inimicitia aut ꝑsecutiõe & huiusmodi. *Nõ uosmetipsos defendẽtes charissimi.* ꝓ, vĩdicãtes delicti, Inter vĩdictã & reddere malũ ꝓ malo hoc interest: ꝙ reddere malum pro malo est formaliter & ex intentione velle malum reddere: vindicare autem est materialiter quidem malum, formaliter autem iustum velle reddere. Vnde & vindicare est actꝰ iustitiæ: velle autem malum est actus odii, Non suffecit Paulo inhibere nulli malum pro malo reddendum, sed etiam inhibuit non vosmetipsos vindicantes. Et quoniam inhibitio illicitorum est. hinc clare patet illicitum esse quod prohibet. Sed bene nota quod prohibet. Non enim dicit non vindicantes, sed non vosipsos vindicantes: ad significandũ ꝙ prohibet hominem per seipsum propriam exercere vindictam. Cõ quo constat ꝙ possit exercere vindictam brachio pretoris vel principis. Nec princeps transgressor est huius mãdati quia priuatorũ seu reipublicæ vlciscitur iniurias etiã si fuerint cõmissæ cõtra ꝑsonam propriã: quoniã non ipse priuatus sed authoritate publica principẽ vlciscitur. Et adiungi dilecti, ad demulcendũ Romanos in hoc præcepto cõmuniter cõtrario humano impetui. *Sed date locũ iræ.* Duplex potest esse sensus. vel cedite iræ iniuriantium. vel reseruate locum iustitiæ vindicatiuę. quę nõ est virtus priuatorum sed publica fungentiũ potestate. vtrũq; enim horũ fit abstinendo ab vlcione ꝑ nosipsos. *Scriptũ est enĩ.* Deute. xxxii. *Mihi uindictã.* ꝓ, vindicta, *& ego retribuã, dicit dominus.* Superfluit &. affert authoritatẽ ex cãtico Moysi. vbi clarius legimus, mea est vltio & ego retribuã. ꝓpriã sibi deus asserit esse vltionẽ: qui solus omniũ vindictas exercere potest, qui solus nihil relinquit ipune. Ipsi ergo deo saltem reseruandam cẽset vindictã: cui propriũ est õnia mala punire. *Sed si esurierit.* Superfluit sed. *Inimicus tuus, ciba illum: si sitit, da potum illi.* Sumpta est hæc sententia ex ꝓuer. cap. xxv. Superius dixerat vt benedicerent iniuriẽtibus: modo mãdat vt etiã benefaciãt illis. Sed aduerte ꝙ nõ absolute sed in articulo necessitatis hoc mãdatur: dicendo si esurierit, si sitit. vt intelligamus ꝙ inimico in particulari benefacere non præcipitur nisi in articulo necessitatis. Et tunc præcipitur quod necessariũ est tribui: dicẽdo ciba illũ, potum da illi. Nõ enĩ dicit dita illum, exalta illum. præcepta siquidem dei rationabilia sunt, vt subueniatur naturæ & indigentiis. *Hoc enim faciens, carbones ignis congeres super caput eius.* Duplex potest esse sensus. Vel referendo ad reseruatã deo vindictam. & sic est sermo prænunciatiuus augendæ vindictę quãto inimicus fit amico ingratior ex beneficio cibi & potus. vt quẽadmodũ prius mõuit nõ vindicandum quia deus vindicat, ita modo maneat esurientẽ inimicum pascẽdũ quia ꝑ hoc non minuitur sed augetur vindicta diuina inimici quatenus inimici. de tali enĩ est sermo, Vel

F significando occasionem conuersionis inimici ab inimicitia ad amicitiam. Nullum siquidē medium accommodatius est ad prouocandum amorem quam beneficiam spontaneum tēpore necessitatis conferre. & sic sermo iste ratione mādati affert ex natura beneficii: quia scilicet congregabit velut prunas super caput, incentiuas causas amoris erga te. in ipso inimico. & hic sensus valde quadrat tam prouerbiorū textui q̄ paulo apponenti cōiunctionem enim. dicens hoc enim faciens: vt intelligamus rationem reddi mandati. *Noli uinci*. pro, ne vincaris. *a malo, sed uince in bono malum*. Omni ex parte paulus consulit. Apparet hominibus filiis hui⁹ sęculi, quod succumbere quoddam est non vlcisci: & insuper benefacere esurienti inimico. Quo contra paulus monstrat oppositum: & quod tam vlcisci quàm non pascere inimicum esurientem est succumbere malo, est vinci à malo: Vilissimus & debilissimus hostis est malum non solum inimicitiæ, sed quodcunque malum: vtpote quod nihil est, quod exosum omnibus suapte na
G tura est. victoria autem est, bona voluntate, bono affectu atque beneficio superare malū inimicitiæ. Acsi apertius dixisset. Si turpe putatis succumbere ac vinci, hoc ipsum ego moneo vt non vincamini à malo. sed vincatis in bono malum.

CAPVT XIII.

O *Mnis anima*. Postquam paulus instruxit Romanos circa vsum corporis, rerū & donorum dei, prosequitur instructionem circa vsum libertatis respectu principum. Cauet siquidē ne occasione libertatis cōsecutæ per christum, Romani exemptos se putent à iurisdictione pricipum secularium. ꝓpterea enim instruit eos vt subditi sint sæcularibus principibus. Et significantius dicit omnis anima, quum debuisset dici: omnis homo: vt in
H telligeremus non solum res nostras, non solum corpora nostra, sed etiam animas debere subiici principibus sæcularibus in iis quę possunt legitime imperare. Et dicendo omn is, neminē excepit. *Potestatibus sublimioribus*. pro, præcellentibus, *subdita sit*. Nō dicit potestatib⁹ sed ptātib⁹ p̄cellētib⁹, ad differētiā ptātū tirānicarū: hoc est eorū q̄ nō vere sunt domini sed tirāni. eorum siquidem potestates sunt potestates, sed nō sunt ptāes p̄cellētes: sed potestates hostiles, potestates latronicæ. Ad differentiā enim hostilium potestatū, dicit potestatibus præcellētibus: vt intelligerant nō mādari sibi vt omnis anima subiiciatur potestatib⁹ tyrannicis, sed potestatibus pręcellentibus. & vt vno verbo dicatur potestatibus legitimis. *Nō est enim potestas nisi a deo*. Quamuis hęc sententia solitaria vera sit vniuersalissime, ad propositū tamen Pauli non est nisi arctata ad potestatē de qua est sermo: hoc est potestatem pręcellentem, potestatem legitimam. nam ex hoc quod est à deo, probat ꝙ necessario debemus illi sub
I iici. constat autem hanc rationem nō habere locum si applicaretur ad omnem quomodolibet potestatem. non est enim necesse vt subiiciamur potestati hostili, quæ tamen est etiam à deo. subintellige igitur precellens. ita ꝙ sensus est. non est enim potestas præcellens nisi à deo. et hoc (ne oporteat repeti) in subsequentibus subintelligatur. *Que autem sunt*. Deest. potestates. totum hoc subiectum est enunciationis. *A deo ordinata*. pro, ordinatæ *sunt*. Prius dixerat omnes potestates pręcellentes esse à deo: modo adiungit easdem esse quoque ordinatas à deo, vt intelligamus non solum potestates ipsas quantum ad earum substantiam esse à deo, sed etiam quantum ad subordinationem aliorum ipsis. ad potestatis siquidem ordinem spectat subordinatio aliorum: alioquin sine ordine esset potestas. ¶ *Itaque qui resistit*. pro, resistens, *potestati, dei ordinationi resistit*. pro, resistit. Infert paulus quod resistens potestati præcellenti, dum putat se resistere homini, in veritate tamen restitit ordinationi dei. Describit autem participio præsenti resisten
K tiam potestati, resistentiam autem dei ordinationi verbo preterito: quia dum illa ex intentione fit, post factum comprehenditur à scientia fuisse commissam resistentiam in dei ordinationem. *Qui autem resistunt*. pro, restiterunt, *ipsi sibi damnationem acquirunt*. pro, sibiipsis iudicium sument. Non solum culpam contra dei ordinationem, sed etiam pœnam ex demerito patratæ resistentiæ describit. Et quoniam prenunciat sumpturos iudicium sibiipsis, & in hac vita sepe hoc non verificatur, ideo de diuino iudicio sermo iste loquitur. nihil enim impune diuinum relinquit iudicium. Constat autem ꝙ sumere iudicium, est accipere quod sibi iure pro merito debetur. *Nam principes*. Occurrit tacite obiectioni. qua ratione tu dicis anima potestatibus pręcellētibus subiiciatur, ingerēdo nobis timorem sęculariū potestatū: quum lex euāgelica sit lex amoris, & Christianis solus deus timēdus sit. Huic inquam obiectioni obuiat Paulus: dicendo in substantia quod principes sęculares nō sunt ad timorē bonis sed malis: ac per hoc non

hoc nõ sunt timẽdi veris Christianis nõ solũ nomine sed re. *Non sunt timori boni operis sed mali.* ꝓ,
non sunt timor bonorum operum sed malorum. Et verum dicit quantum est ex natura ex- A
tremorum scilicet principatus & operum. Secus autem euenit sæpe ex abusu: vt patet in mar-
tyribus, qui propter bona opera á principibus puniebantur. sed non ex natura operum erat
timor si quis erat in aliquibus, sed quia principes abutantur potestate. Et iuxta hunc sensum
intellige subiuncta. *Vis autem non timere potestatem? bonum fac.* Quod autem interserit. *Et habebis lau-
dem ex illa.* relatiue verificatur. dum enim mala opera puniuntur, laudantur bona. ipsa enĩ pu-
nitio malorum, laus est bonorum. *Dei enim minister est.* Rationem reddit quare principes nõ sunt
timor bonorum sed malorum operum, ex hoc quod sunt ministri dei: ac per hoc imitantes
deum. *Tibi in bonum. Si autem malum feceris, time. non enim sine causa gladium portat. Dei enim minister est, uin-
dex in iram ei qui male agit.* ecce ad quid est minister dei, ad vindicandum, ad iustitiam vindica-
tiuam exercendam in punitionem eius qui male facit. & hinc apparet quo sensu dictum sit,
omnis anima potestatibus præcellentibus subiiciatur. scilicet pro quanto princeps minister B
dei est. In iis enim quę pręcipit exhorbitans à ministerio dei, nullus ei subiicitur. *Ideoque neces-
sitate subditi estote.* pro, ideo quod necesse est subiici, *non solum propter ira.* hoc est punitionem quam
potest inferre princeps. *Sed etiam propter conscientiam.* Et hæc est conclusio principaliter intenta.
Ideo enim & tributa præstatis. pro, penditis. postquam instruxit de subiectione principibus debita
in genere, modo descendit ad speciem tributorum, deducendo ex eodem fonte debitum tri-
butorum. *Ministri enim dei sunt, in hoc ipsum seruientes.* pro, inseruientes. Manifestat illam communé
causam vtriusque (scilicet subiectionis & tributorum) esse hãc scilicet quod ministri dei sunt
principes inseruientes in hocipsum, dei ministerium. ex eo namque quod ĩcumbunt diuino
ministerio, debemus tanq̃ stipendia eorum, soluere tributa illis. *Reddite ergo omnibus debita.* Mõ-
strato debito &. subiectionis & tributorum, mandat extendendo executionem iustitiæ quo ad C
omnia debita omnibus respectiue. *Cui tributum, tributum: cui uectigal, uectigal: cui timorem, timorem: cui
honorem, honorem.* Enumerat in specie quatuor, tributum, vectigal, timorem, & honoré. Nec ca-
ret quęstione quod dicitur de timore. quũ in vero Christiano locũ nõ habeat debitũ timoris
respectu principum: vt ipsemet paulus nũc docuit. ¶ Solutio est ꝙ paulus nõ dicit Romanis
ꝙ debeant timere, sed ꝙ cui debent timoré reddãt timorem. ita ꝙ p̃suppofito debito timo-
ris precipit timere: hoc autem sanctum est preceptum, præsupposito ꝙ aliqui Christiani agãt
malum: quod in tanta multitudine ineuitabile est. dixerat enim si malum agis time. posset ni
hilominus timor offendendi intelligi. minus proprie tamen timor habet pro materia malũ
culpæ. ¶ *Nemini quicquam debeatis nisi ut inuicem diligatis.* Ne multitudo debitorum homini one-
rosa appareret, debita omnia monstrat esse vnum tantum debitum. Et propterea summando
omnia debita cuicunque nomini. decit ꝙ nemini quicquam debeant nisi vnum scilicet inui D
cé diligere. Et hoc probat subiungendo. *Qui enĩ diligit proximũ* pro, alterũ, *legẽ impleuit.* Optima
ratio: quia in hoc vno impletur vniuersa lex. et ꝙ hoc sit verũ, ꝓbat inductiue discurrendo per
singula præcepta legis. *Nam non adulterabis.* Deest pronomen illud.
Legendum est. Nam illud non adulterabis: *non furaberis, non falsum testimonium dices, non concupis-
ces, & siquod est aliud mandatum, in hoc uerbo instauratur.* pro, summatur. seu cõsummatur: hoc est sum
matim colligitur. *Diliges,* Deest videlicet. Legendum est. Videlicet *diliges proximum tuum sicut
teipsum.* In hoc vno præcepto scripto Leui. xix. cõtineri õnia, intendit probare paulus. sensus
autem huius præcepti ad literam est vt diligas proximum tuũ, & diligas illũ eo modo quò di
ligis teipsum: hoc est amore amicitiæ, quod est velle illi bonũ honestũ bonũ vtile, bonũque de
lectabile ꝓpter illũ, nõ propter te: sicut vis tibiipsi bona hęc propter teipsum. In hoc enĩ sensu
si impletur hoc mãdatum, vniuersa lex ad proximum impleta est. *Dilectio proximi.* pro, ꝓximo. E
malum non operatur. Manifestat Paulus probationem assumptam scilicet quod omnia mãdata
in hoc vno cõtinẽtur, ex hoc ꝙ dilectio (suple amicitiæ) nõ operatur malũ proximo. Minus
dicit & plus significat. nam non solum non operatur malum alteri, sed etiã efficit illi bonum.
verum quia efficere bonum nõ semper est in potestate diligentis, ideo nõ dixit dilectio efficit
bonum proximo, sed dixit nõ operatur malũ proximo: quod semper est vbique est in potesta
te diligentis. Et in hocipso quod est non operari malum proximo, clauditur non substrahere
bonum debitum quando & vbi potest. nam substrahere debitum bonum, est operari malũ.
Non est ergo diminuta sed totum complectens debitum hæc ratio. *Plenitudo ergo legis est dilectio.*
Si obiicis ꝙ domin⁹ dixit nõ in hoc vno sed in duobus mãdatis (dilectionis scilicet dei & ꝓxi
mi) pẽdere legem & prophetas, scito dupliciter quæstionem solui. Primo ꝙ Paul⁹ loquitur de

F lege relata ad homines: quoniam tractat de debitis homini. cuius signum est ꝙ non attulit nisi præcepta debitorum hominibus: dominus vero loquitur de lege absolute. Et hic videtur sensus literalis. nam de dilectione dei superius docuerat. ¶ Potest nihilominus dici ꝙ in mãdato dilectionis proximi, clauditur mandatum dilectionis dei sicut causa in effectu. Vel q̃d paulus non dicit plenitudo ergo legis est dilectio proximi, sed dilectio: vt proportionaliter significaret ꝙ quemadmodum dilectio proximi implet vniuersa debita homini, ita dilectio dei, implet vniuersa debita deo: vt sic ꝓportionaliter õni ex parte cõcludatur, plenitudo ergo legis est dilectio. ¶ *Et hoc.* Aduerte quod pronomen hoc, non potest referri ad nomen tẽpus in textu Græco. nam alterum est generis masculini, alterum neutri. Et propterea cõmate pũctuandum est pronomen. Exaggerat siquidem paulus adimplẽdum esse hoc præceptũ mutuæ dilectionis ex parte oblatæ oportunitatis. Est itaq; sensus. & hoc tanto magis adiplere debemus. *Scientes tempus.* Temporis nomen hoc in loco accõmodum tempus significat, tanq̃ occa-
G sionem dans recte operandi. Sicut etiam quum offertur nobis congrua occasio alicuius negotiationis, cõsueuimus dicere ecce tempus: intendentes nõ tam tempus q̃ occasionem congruam. *Quia hora est iam nos de somno surgere.* pro, excitari. Metaphora vtitur noctis & diei, somni & vigiliæ: comparans statum culpæ nocti & somno, statũ vero gratiæ, vigiliæ & diei. Et quoniam negligentia ex parte status culpæ se tenens sicut somnus congruit nocti, & tempus gratiæ ex parte diei velut diei principium se tenet (clarus enim dies vsque ad futuram vitam nõ erit) ideo tanquam principium diei sit, dicit quia hora est iam nos de somno negligentię excitari. Intẽdens quod quia scimus occasionẽ nobis dari ex tempore vt abiiciamus nocturna, oportet nos sectari diurna per quæ impletur vniuersa lex. *Nunc enim proprior est nostra salus q̃ quum credidimus.* Dictio quam non est nomen relatiuum sed aduerbium respondens comparatiuo
H proprior. Assignat rationem accommodi temporis ex maiore propinquitate salutis modo q̃ quando incœpimus credere. Et verificatur propinquitas maior. tum secundum tempus: quia continue accedimus ad mortem in qua erit nostra salus. tum secundum dispositionem meritorum: quia continue proficimus in meritis. Consistit itaque ratio surgendi ab omni neglectu, quia propinquiores sumus saluti æternę modo q̃ quum incœpim⁹ surgere à peccato, credendo, in Christum. ¶ *Nox præcessit.* peccatorum nox iam præteriit. *Dies autem appropĩquauit.* dies clarus æternæ salutis appropinquauit per gratiam. Et vere appropinquauit nobis: quoniam in nobis iam inchoauit. & incrementa continue suscipit si nos non desimus gratiæ dei. *Abiiciamus ergo opera tenebrarum.* Ex hoc q̃d nox precessit, congrue infertur abiectio operum cõuenientium tenebris. *Et induamur arma lucis.* Ex hoc quod dies appropinquauit, q̃d iam est aurora, congrue infertur induamur arma lucis, Opera luci cõsona appellauit arma lucis: quia non solum sunt opera, sed sunt arma. Et dixit hoc ad differantiam operum tenebrarum. nam
I peccata quę sunt tenebrarũ opera (quia õnis qui male agit odit lucẽ sunt tantũ opera nostra. Aeternæ autem salutis meritoria opera (quę appellantur arma lucis) non solũ sunt opera luci consona, sed sunt arma, tum defensiua offensiua hostium, virtute diuinæ gratiæ. *Sicut in die honeste ambulemus.* Vna dictio est sicut. Consequenter adiungit pręceptum ambulandi contra quietem summi. & præceptum modi: dicendo honeste sicut in die, hoc est quemadmodum exigit dies hominem composite incedere. Quamuis enim nox sit summi tempus si tamen contingit nocte ambulare minus composite incedimus. tanquam nox licentiam tribuat qualitercunque eundi: sed in die morale est omnibus se componere, tanquam dies exigat honestatem compositę persone. *Non in comessationibus & ebrietatibus, non in cupilibus & impudicitiis, non in cõ-*
K *tentione & emulatione.* Ecce opera tenebrarũ, quorũ prima duo sunt gulæ: duo sequẽtia sunt venereæ rei. cubilia enim honesto vocabulo opus venereũ significãt: ipudicitiæ aũt lasciuias tactuũ. Duo vero vltima quamuis alterius sint naturæ, comcomitantur tamen prędicta. tã contentio siue lis (verbo vel facto) quã inuidia interna, crapulationes & venerea comitatur: vt experientia testatur. & propterea inter opera nocturna computantur. *Sed induimini dominum Iesum Christũ* Ecce arma lucis, imitari opera domini Iesu christi. Postquam enim per baptismum induti sumus meritis christi oportet nos imitatione operum induere nos iesu christi patientia, mansuetudine, humilitate, charitate &c. *Et carnis curam ne feceritis in desideriis.* pro, in concupiscẽtias. Non prohibet carnis curam haberi, sed ad talem finem scilicet ad concupiscentias. Sufficere debet christiano prouidere carni ad necessitates, ad commoditates secũdum rectam rationem: & non extendat prouidentiam carnis vt concupiscentiæ poscunt.

CAPVT XIIII.

Infirmum

NFirmum autem in fide. Superfluit in. prosequens paulus instructionem vsus gratiæ, instruit in hoc capitulo vsum gratiæ erga infirmos fide, quo ad duo, scilicet & quo ad actus animæ qui sunt discernere & iudicare, & quo ad executionem operis habentis annexum scandalum. More autem suo prius proponit, declaraturus post ea proposita. Infirmum fide (non corpore) appellat eum qui minus adhuc instruct⁹ in libertate fidei, reputat aliqua sibi illicita quæ tamen ecundum fidei libertatem licita sunt. Talis enī ideo infirmus fide dicitur, quia minus est firmatus in iis quę sunt libertatis fidei. *Assumite.* hoc est adiungite vobis. Nō solum non esse eiiciendos, sed etiam iubet adiungendos aliis Christianis. vult enim eos foueri ipsa adiunctione, vt proficiant in fide. *Non in disceptationibus cogitationum.* pro, non ad diiudicationes disceptationum. Ne intelligerent Romani assumendos esse huiusmodi infirmos ad discernendū disputationes hinc inde ꝓhibet hoc expresse paulus, volens illos assumi absque huiusmodi iuditio disputationū. Quare aūt hæc dicat, inferi⁹ subiūgit. Hæc sunt quæ ꝓponit summarie. *Alius enim credit.* Incipit declarare ꝓposita, inchoās â primis terminis: scilicet quem appellat infirmum fide, simul explicans materiam disceptationum. Declarat itaq; infirmum fide, assignando differentiam inter Infirmum & firmum in materia intenta. Et de firmo quidem dicit. alius enim credit. *Se manducare omnia.* Superfluit se. Nec culpandus est interpres ꝙ obscure transtulit: quia sic iacet in textu græco: Sensus tamen est, ꝙ alius credit edenda esse omnia. Et hic est firmus fide, qui libertate fidei fultus credit quæuis esse edenda, nullam faciens differentiam inter cibum & cibum. *Qui autem infirmus est.* non corpore sed fide. *Olus manducet.* pro olera manducat. Ecce quem appellauit infirmum fide, qui discernit īter cibum & cibum, discernit inter carnem & carnem. & propterea dicit, manducat olera: inter q̄ nulla est discretio. Et hinc apparet ꝙ de Iudæis loquitur cōuersis ad christum: quorum aliqui integri fide, comedebant ōnia quātumcunq; ꝓhibita essent in lege Iudæorū. alii aūt infirmi fide, abstinebant ab esu animalium īmundorū apud Iudæos: apud quos quia nullū olus īmūdum erat, ideo describuntur vesci olerib⁹. *Is qui māducat, nō māducātē. nō spernat.* Declaratis primis terminis cum materia, declarat consequenter ꝙ subiunxerat prohibendo, nō in diiudicationibus. Hāc enī particulam mō ꝓsequitur: inhibēdo firmo despectionē infirmi: dicēdo, is qui manducat, non manducantem non spernat Deinde inhibendo infirmo iuditium firmi, quum subiungit, *Et qui nō manducat, mamducantem non iudicet.* Aequa lance libra Paulus vtrumque. pronus est enim integer fide (qui omnibus vescitur) ad spernendum scrupulosos: & econuerso pronus est abstinens, ad temerarie iudicandum quasi voracem vescentem indifferanter omnibus. *Deus enim illum assumpsit.* Prosequitur monitionem infirmi vt non iudicet firmum, ex hoc ꝙ deus illum firmū assumpsit: hoc est sub suo adiunxit dominio. Vbi diligentius aduerte ꝙ nō est hic sermo de dominio cōmuni quo deus dominus est omniū, nec de dominio speciali quo est dominus eorū qui ei sponte seruiūt: sed est sermo de dominio specialissimo, quo solus deus est dominus occultorum cordis. Ad quod dominiū spectat iudiciū operum secundum se licitorū, inquantum pendent ex corde operantis. Vnde ad hoc dominium spectant integri fide indifferenter vescentes ōnibus: ꝓ eo bono ne, an malo animo hoc faciant. Quo ad hoc enī soli⁹ dei sunt serui, soli diuino iudicio reseruantur: nec possunt à quouis hōe iudicari. De hoc itaq; dominio ac iudicio intellige textum hunc. *Tu quis es qui iudicas alienū seruū?* Ad similitudinē alieni serui describitur homo firmus qui iudicatur vorax, non discernens cibos.

Domino suo stat aut cadit. Occurrit obiectioni excusantis temeritatē iudicii propter vtilitatē fratris. Acsi apertius dixisset. nō tua interest: nā alienus seruus domino suo stat, quādiu stat. & domino suo cadit, si caderet. Hęc tamē de alieno seruo applicata ad propositū nō sic sunt intelligēda, vt nostrū stare prosit deo, aut cadere nostrū noceat deo: quoniā vtrūq; est falsum, loquendo de deo secundum se: & vtrunque est verum loquendo de gloria dei ad extra. hęc enī suscipit augmenta & decrementa. *Stabit autē.* pro, stabilietur autē. Infauorē firmorū adiūgit hoc Paulus. Et merito: quoniā deus propēsus est ad promouēdū cōcessa bona. *Potens est enī deus statuere illum.* Ne intelligeres ꝙ propriis viribus aut etiā meritis stabiliatur homo, diuinā affert potentiam: vt intelligamus quod sola diuina potentia conceditur perseuerantia. nulla siquidem est in homine virtus sufficiens ad hoc: vt patet ex eo quòd quilibet viator potest cadere. hoc enim reseruatur diuinæ gubernationi, potentissimæ ad præseruandum ne cadamus.

¶*Nā alius.* pro, alius quidē iudicat diē inter diē, pro, iuxta, seu ad, seu pręter. Diē, *alius iudicat ōnē diem.* Explicauerat firmum & infirmum in materia cibi, explicat, modo eosdem in materia dierum. In his enim duobus apud Iudæos discretio cōstituta erat. nā & secreti sunt cibi mūdi

F â cibis immundis, & dies seruiles â diebus non seruilibus. Discernens enim inter diem & diem, appellatur iudicans diem ad seu iuxta seu præter diem: qui autem omni die indifferenter vtitur, dicitur iudicans omnem diem: quasi æquans omnem diem. Sicut enim dictum est, de Iudæis conuersis est sermo iste: quorum aliqui libertatem christianam â legis moysi institutis sectabantur, aliqui vero seruabant sabbatum, institutum in lege moysi. & hæc sunt materię disceptationum de quibus scilicet disputabant. *Vnusquisque in suo sensu abundet.* pro, vnusquisque propriæ menti satisfaciat. Neutros vituperat aut damnat paulus. Et rationem subdit. *Qui sapit diem, domino sapit.* deest hic contraria: videlicet. Et qui non sapit diem, domino non sapit. Vterq; militat domino, tam iudicans inter diem & diem quàm æquans omnē diem. ¶ Vbi aduerte quod dictio interpretata sapit, est illa dictio spectans ad partem cognoscitiuā, quæ forte adhuc non inuenit vocabulum proprium latinum. Vnde dici potest qui cogitat, qui sentit, qui
G curat diem & c. *Et qui manducat, domino manducat: gratias enim agit deo. & qui non manducat, domino non manducat, & gratias agit deo.* Aduerte prudens lector quod prima ratio circa manducationem sumpta ex similitudine alieni serui, propria fuit cōtra temerarium iuditium: hæc autem communis est, & contra iudicium & contra despectionem in materia cibi, & similiter in materia dierum. Et propterea omnia hic paulus complectitur: monstrans vniuersa hæc quatuor posse absque peccato fieri, modo referantur ad deum. ¶ Et quod hoc sit verum, declarat ex similib⁹ scilicet viuere & mori. Possumus enim tam vita q̄ morte vti relatiue ad deum.

Et pari ratione possumus & manducare & abstinere & discernere & æquare dies, vti relatiue ad deum. Minus dico: quoniam paulus nō loquitur de posse sed de facto. & merito: quoniam loquitur in prima persona. vt intelligamus quod de sibi similibus (hoc est in dei gratia & charitate constitutis) loquitur. tales enim se & sua omnia dedunt deo. Et propterea de his dicit.
H *Nemo enim nostrum sibi uiuit. & nemo sibi moritur.* hoc est dictu quod nullus nobis similis, nullus vere christianus vita sua vtitur propter se, sed eam dirigit ad dei gloriam: & similiter nullus eligit mori propter se sed propter dei gloriam. Et iuxta hunc sensum intellige sequentia. *Siue enim uiuimus, domino uiuimus: siue morimur, domino morimur.* ex quo infert.

¶ *Siue ergo uiuimus siue morimur, domini sumus.* ex quo tam vitam quam mortem nostram propter deum dirigimus, consequens est quod nosipsi sumus non nostrimet sed domini. Quod & congruit fini ipsius Christi. *in hoc enim Christus mortuus est & resurrexit, ut & uiuorum & mortuorum dominetur.* Ex vtraque via concludit Paulus non esse christi. prius enim conclusit ex hoc quòd domino viuimus & morimur: modo autem idem infert ex hoc quod christus ad hoc ipsum mortuus est & resurrexit vt dominus sit viuorum atque mortuorum.

I Aduerte quòd in textu Latino post resurrexit: deest & reuixit. Quod adiunxit Paulus ad significandum quod non surrexit iterum moriturus quemadmodum Lazarus: sed quod resurrexit ad hoc vt reuiueret.

Tu autem quid Iudices fratrem tuum? Declarata immunitate â peccato in vniuersis his quatuor, rationem communem aduersus ōnes. tā iudicātes q̄ spernentes in vtraq; materia affert. Et primo aloquitur infirmū tu autē infirme in vtraq; materia, quid iudicas fratrē tuum firmum? Deinde aloquitur firmum. *Aut tu quare spernis fratrem tuum.* infirmum? *Omnes enī stabimus ante tribunal Christi.* Ex hoc ꝙ cōmune erit ōnibus puniri peccamus. monet omnes abstinere â peccato temerarii iudicii & despectionis. Nec contrariatur hæc pauli sententia verbis domini promittentis, sedebitis super sedes duodecim & c. Vtrunq; siquidē est verum nam ōnes sistemur christi iudicio quo ad pœnam vel præmium: non omnes autem stabunt sed quidem sedebunt etq dā stabunt quo ad discussionē. Quorū enī merita omni sunt exceptione maiora sedebunt:
K mediocres autem & inperfecti (vt pote discutiendi) non sedentes sed stentes prædicuntur In relatione ergo ad pœnam & prēmium Paulus loquitur. ¶ *Scriptum est enim.* Esa. xlv *Viuo ego dicit dominus.* Vbi textus habet in memetipso iuraui. Sed idem est: quia iste erat iurandi modus tunc temporis. homines enim iurabant, viuit dominus: deus autem iurat per seipsum, viuo ego. Reliqua sunt clara. ¶ *Quoniam mihi flectetur omni genu, & omnis lingua confitebitur deo. Itaque unusquisque nostrum pro se rationem reddet deo. non ergo amplius inuicem iudicemus. Sed hoc iudicate magis.* Postq̄ instruxit infirmitate fidei cauēda esse iudiciū temerariū & dispectionē, mō instruit vt caueāt ab executionis operis habentis annexū scādalum. Et cōtinua iudiciū iudicio. nō exerceam⁹ iudicia psonarū. sed iudicate hoc poti⁹, sed trāsite ad iudiciū opis. et explicādo qualis opis subiūgit. *Ne ponatis offendiculū fratri uel scādalū.* Inter offēdiculum & scādalū nescio differētiā nisi Grǽcæ & latinæ dictionis, et propterea latine legēdū cēsent. offensionē fratri vel offendiculū, vt offensio referatur ad opus faciēs statim impactionē, offendiculum vero ad opus qđ potest parere

parere impactioné. Quum enim aliquis pręsentibus infirmis quos nouit scandalizari ex sua comestióe comedit, ponit offensioné: quú veró absentibus talibus hoc facit, ponit offédiculú quoniam in primo casu simul est actus & offensio: in scđo autem potest sequi & non sequi impactio. Et dicendo ne ponatis, explicat ꝙ non de credere aut iudicare, sed de executióe operis loquitur. hastenus enim tractauit actiones animi, q̃ sunt credere, iudicare & spernere. modo autem descendi ad facta. *Scio & confido.* pro, & persuasus sum, *in dño Iesu, quia.* p, ꝙ, *nihil cóe p ipsum.* Determinat Paulus se secundum christi scientiam nosse nihil esse cóe, hoc est immundú. Vtitur vocabulo apud Hebræos solito, ad significandum immundum, vt etiam hinc perpēdamus de qua materia loquitur. Dictio autem ĩterpretata per ipsum, anceps est ad per ipsum vel per se. Et si legitur per se refertur materia. Et est sensus. nullus cibus, nullus tempus est immundum per se: hoc est secundum se. oís enim creatura dei bona est. Si autem legitur per ipsum, refertur christus. Et est sensus ꝙ per christum nihil est immundum. donauit siquidé christus omnes hac libertate legalium: & nullum cibum vetuit, nullum tempus discreuit. B

Nisi ei qui existimat aliquid commune esse, illi commune est. Secundum seu per christum nihil huiusmodi est immundum: veruntamen ex conscientia alicuius reputantis aliquem cibum immundú, illi redditur immundus. Ita ꝙ absolute nullus cibus est immundus, relatus autem ad cóscientiam existimantem immundum, aliquid est immundum illi. Cibus enim non propter conscientiam redditur immundus: sed illi redditur immundus, redditur illicitus ex propria consciētia. Hinc habes à Paulo ꝙ cóscientia erronea ligat. Et in próptu est ratio: quia habet illud pro illicito. *Si autem propter cibum.* Monet quadruplici róne ad id quod proposuit, scilicet ne ponatur offendiculum fratri. Prima ratio ex parte dilectionis debitę fratri se tenet. Si auté propter cibum, *Frater tuus contristatur, iam non secundum charitatem ambulas.* Et est sensus. Si propter tuum cibum indifferentem frater tuus infirmus fide contristatur, tanq̃ videns aliquid illicitum, tu qui non curas de tristitia eius non ambulas secundum dilectionem qua debes prosequi fratré qua debes cauere ne tristitia illum afficias. Tristitia enim quoddam malum est. C

¶*Noli cibo tuo illum perdere.* pro ne cibo tuo illum perdas, *pro quo christus mortuus est.* Secunda ratio ex parte dilectionis exhibitæ fratri à Christo, se tenet. & commemorat dilectionem tantam vt pro illo mortuus fuerit: aperte monens ꝙ redemptum tanto precio quãtum est mors christi, ne perdas ob tam minimam rem scilicet cibum. Perdi autem dicitur vel propter peccatú scandali passiui, vel propter periculum apostasiæ. Huiusmodi enim infirmi post tristitiá prorumpunt in temeraria iudicia: & quandoq; retrocedunt á fide. existimantes christianos non secundum deum viuere. *Non ergo blasphemetur bonum nostrum.* pro, vestrum. Tertia ratio ex parte status (quia. s. status christianus est regnum dei) sumitur. In qua artificiose vertit paulus rónem christianorum libere viuentium aduersus eos. Tuebantur enim libertatem vitæ suæ ex eo ꝙ inchoauerat tempus regni dei, quod est liberum ab omnibus huiusmodi legalibus: & propterea tanq̃ regno dei vtentes, libere viuebant. Retorquet paulus rónem ex parte regni. Dei aduersus eos. tum declarando quod regnum dei principalius constat ex internis virtutibus, D & secundario habet huiusmodi libertates cibi & potus: ac per hoc vt vacent iis in quibus substantialiter consistit regnum, & non huiusmodi annexis & velut accidétalibus libertatibus. Tú declarando vitandum esse periculum infamiæ immo blasphemię in statú christianum. audientes siquidem ꝙ p̃textu regni dei vescimini quibuscunque, vituperant immo blasphemant regnú dei, tanq̃ regnum cibi & potus. Vnde ad vitandam hanc blasphemiam. monet vt abstineant potius q̃ tali libertate vtantur. *Non est enim regnum dei esca & potus.* nõ cósistit substantiale regni dei in libertate seu potius in vsu libertatis escæ & potus indifferenter. *Sed iustitia.* sed substantiale regni dei est iuditia reddés vnicuiq; debitum. *Et pax.* tranquillitas sine occasione perturbandi quemcunq;. *Et gaudium.* Hæc enim tria interna (scilicet iustitia continens omnem virtutem, & pax tollens omnem perturbationem tam intus quam extra, & gaudiú non seculare sed. *In spiritu sancto.* perficiunt substãtiam regni dei, tam in singularibus hoíbus quam in collegiis. Appellatur autem regnum dei quo deus regnat in nobis. constat siquidé quod internis virtutibus regnat in nobis: & per ipsas simus partes regni dei. E

¶*Qui enim in hoc.* pro, in his. Scilicet iustitia, pace, & gaudio in spiritu sancto. *Seruit Christo, placet Deo & probatus est hominibus.* Ecce probatio quod in his constat regnum dei. Regnum siquidem dei & gratum est deo & probatum hoíbus. vtranque autem conditionem habet qui in his seruit christo. regnum igitur dei in his consistit. *Itaq; quæ pacis sunt sectemur.* Quarta ró sumitur ex parte operis diuini: hoc est ex parte mutuæ ædificationis ac pacis. Mutua siquidé ædi-

F ficatio est opus dei:ad ꝙ seruandum incumbere debemus. Quod directe destruit qui scanda
lizat. Huius itaq; rõnis primo quod est illud opus dei sub specie sectandi declarat:dicendo.ita
q; quæ pacis sunt sectentur. *Et quæ ædificatiõis sunt inuicẽ,custodiamus.* Superfluit sunt & custodiamus
Legendum est. Et q̃ ędificationis mutuæ. Subauditur enĩ sectemur. *Noli propter escam destruere re
gnum dei.* pro,ne propter escam destruas opus dei.s.ædificationem mutuam ac pacem. Et quum
oĩa opera tam naturę q̃ aĩæ sint opera dei,singularissime tamen mutua ędificatio ac pax ap
pellatur opus dei. Tum quia hoc est proprium discipulorum Christi:dicente ipso,in hoc co-
gnoscent hoĩes ꝙ discipuli mei eritis &c. Tum quia pax est etiam propria ipsi:dicente ipso-
met,pacem meam do vobis. *Oĩa quidem sunt munda.* Si superius dicto perspiciantur, Paulus dixit
& oĩa esse licita tam quæ firmorum q̃ quæ infirmorum sunt & nihilominus prohibuit mul-
tis rõnibus firmos quidem à suæ libertatis vsu propter scandalum, & prohibuit infirmos à
G iudicãdo.ideo mõ cõcludẽdo declarat licita vel illicita,firmis,& deinde infirmis. Resumit er
go in primis ꝙ oĩa sunt munda,ꝙ oĩa sunt licita scd̃m se & absolute,tam manducare q̃ non
manducare &c. Et hoc resumit cõiter tam firmis q̃ infirmis. Deinde specialiter ad firmos q̃d
bonum & quid malum per accidens(hoc est rõne scandali)dicendo. *Sed malum est hoĩ q ꝑ offendi-
culum manducat.* Et est sermo de bono & malo morali:clare dicens malum esse actum mandu-
candi rõne accidentis offendiculi. ¶ Et econuerso. *Bonum est non manducare carnem & non bibere uinũ.*
& vniuersaliter. *Neq; in quo frater tuus offenditur.* pro,offendit. hoc est impingit. *Aut scãdalizatur.*
Quod Latine dicitur offenditur. Videtur Paulus,per hęc duo(offendit aut offenditur)signi fi
care aut differentiam superius dictam inter statim impingentẽ & eum cui occasio datur im-
pingendi quamuis non impingat.aut significare differentiam eorum qui scandalizantur,
H penes hoc ꝙ alii de facto impingunt,alii excitantur ad impingendum. Quæ duæ differẽtiæ
fere in idem redeunt:quoniam solum differunt penes prope vel non prope. *Aut infirmatur.* Etiã
si non impingat,etiam si non sit periculum ꝙ impingat sed hoc solum habeat infirmus ꝙ in
firmatur fide in hmõi,bonum est abstinere. Noĩauit autem carnem & vinum quę sunt prę
cipua inter appetibilia cibi & potus:vt ex his intelligas quemcunq; cibũ & quęcunque potũ.
Tu fidem habes. Obuiat obiectioni qua aliquis potuisset dicere,ego comedo quæcũque spectant
ad professionem fidei mee. Huic obiectioni occurrit.tu fidem habes rectam de libertate cibo
rum. *Penes teipsum habe coram deo.* hoc est,non opere tali ipsam profitearis coram hoĩbus,sed suffi
cit tibi habere illam coram deo. Et dixit hoc Paulus.quia opus hoc non est de necessitate fi-
dei:vt patet de iis qui vescuntur solo pane & aqua. *Beatus qui non iudicat semetipsum in eo ꝙ probat.*
Postquam monstrauit firmis quid est eis per accidens bonum vel malum,monstrat modo in
I firmis quibus prohibuerat iudicium,quid est eis bonum & malum:immo quid beat si & q̃d
miserum. Et quo ad actum iudicii,btõs eos esse dicit si abstinent non solum à iudicãdo alios
in materia disceptabili,sed etiã si abstinẽt à iudicãdo seipsos in materia certa & laudata.vult
enim eos esse imitatores sui.i.Pauli:qui dicebat,nihil mihi cõscius sum,sed tamẽ neque mei-
psum iudicio. Tales iubet esse infirmos,vt etiã in oĩbus opibus probatis(hoc est laudatis)abs
que disceptatione nõ seipsos iudicent,nõ sibiipsis ius dicãt iustificando seipsos,sed relinquãt
iudicium deo.& sic non solum bene sed beate agent. *Qui autem discernit.* inter cibum & cibum.
Declarat quid miserum euenire potest istis infirmis. *Si manducauerit.* quod reputat illicitũ. *Dam
natus est.* Ecce miseria. *Quia non ex fide. Oẽ aũt ꝙ non ex fide,peccatum est.* Non caret q̃stione hæc Pauli
ratio:eo quod multa opera humana non ex fide fiunt,& tamen peccata non sunt. Quum e-
nim gentiles reddunt deposita aut debita creditoribus,& similia alia opera bona ex suo gene
re exercet,nõ peccant:& tamen non ex fide operantur. ¶ Solutio est duplex. Altera ꝙ non ex
K fide,potest sumi negatiue vel contrarie:obiectio autem procedi intelligendo negatiue,Paul⁹
autẽ intẽdit contrarie. Infirmi enim fide cõtra dictamen fidei suæ comedunt q̃ illicita repu-
tant.& propterea ab sque dubio peccant. ¶ Altera est sumendo non ex fide negatiue.in gene-
re tamen operum q̃ debent procedere ex fide.ita quod sensus est.oẽ quod debet procedere ex
fide,& nõ est ex fide,peccatum est. Et hic sensus est magis literalis,quoniã nõ trahit negationẽ
in cõtrarietatẽ.& quadrat materiæ,vniuersus siquidẽ huius capituli sermo est de opib⁹ natis
ex fide procedere:libertas enĩ ab immũdis & discretio inter mundũ & immundũ,ad fidẽ ma
nifeste spectant. Quocirca quia hmõi mãducare procedere debet ex fide,& nõ ꝓcedit ex fide,
pctũm manifeste est. Et simile ẽ vniuersaliter de oĩbus q̃ debẽt ex fide procedere. Vnde patet
cessare obiectionẽ de operibus bonis scd̃m suum genus q̃ exercent Gẽtiles,nã illa ex recta ra
tione suapte natura procedunt etiã si fides nõ adsit. ¶ Aduerte prudẽs lector hæc Pauli dicta
intelligi

intelligi de illicitis secundum completam r'ónem illiciti.hoc est q̃ hmói infirmi reputēt ali quos cibos seu dies illicitos secundum completam rónem peccati:q̃ tantūmodo est peccatū A
mortale.Si quis ení reputaret illicitū vt veniale,& tamen comederet,nō nisi venialiter pecca ret. Et similiter intellige de ponere offendiculū formaliter secundū propriā rónem scandali ad ruinā mortalé alterius.Patet auté hunc esse sensum Pauli,ex eo q̃ manifeste dicit,ne per das illū pro quo christ' mortuus fuit.Et rursus,qui aút discernit,si māducauerit,dānatus est.

CAPVT XV.

Debemus autem nos.Proposuerat in princip.14.ca.infirmum fide assumite non ad diiudicationes disceptationum,& tractatis particulis cæteris,declarat mó illam q̃ supererat:scilicet assumite. Tractat aút hanc particulam in prima persona pluraliter. Tū propter difficultatem actionis,tum ad discernendum perfectiores ab aliis:vt intelligeremus pręceptū hoc ad viros dirigi perfectiores.vnde seipsum aliis cōnumerans nō ait benefacimus,sed debemus:ad significandum non spectare ad bonum B
supererogationis sed ad debitum.*Firmiores*.pro,potentes.spū & actibus virtutum.*Imbecillitates*.pro,infirmitates,*infirmorum*.pro,impotentium. Appellātur infirmitates impotentium nō ęgritudines corporum inualidorum,sed ægritudines animi quibus subiiciuntur minus spūales, & minus prædi ti virtutibus.quales apparent innumeræ inter oues xp̄i.*Sustinere*.pro, portare. quod multipliciter adimpletur;quandoq; tolerando,quandoq; cōpatiendo,quandoque opē ferendo verbo & exemplo vel etiam opere.*Et non nobis placere*. Deest ipsis.Legendum est. Et non nobisipsis placere.Duo officia debita Paulus indicit perfectioribus.Alterum est affirmatiuum.s.portare infirmitates inualidorum.Alterum est negatiuum.s.& non nobisipsis placere.Et adiunxit hoc negatiuum,quia eius contrarium præstat impedimentum præceptę affirmationi.displicent siquidem nobis naturaliter aliorū defectus:& ideo si q̃ nobis insunt pla- C
cita prosequimur,non portabimus aliorum defectus. Ad tollendum itaque impedimētum portandi aliorum infirmitates,optimum adhibuit remedium nō sequi quę nobis sunt placita.Vtrunque horum difficile est insuetis operibus adimplere:& tamen est debitum.*Vnusquisq; uestrum*.pro,nostrum.Retrogrado ordine hæc duo prosequitur Paulus.*Proximo suo*. Superfluit suo.*Placeat in bonum ad ædificationem*.Declarat quo sensu dixerit q̃ nobisipsis non placeamus i huiusmodi toleratione infirmorum:& contra non nobisipsis placere,dicit quod vnusquisque nostrum placeat proximo.In quo docet studium nostrum debere esse in huiusmodi ad placendum proximo etiam si nobisipsis displiceat.¶Verum duo grana salis apponit. Alterum ex parte materiæ dicendo in bonum:vt intelligamus in materia bona vel saltem nō mala relata tamē ad bonū placendū esse proximo,ita q̃ actio placentis nō sit mala,sed bona.Alterum est,ad ædificationé.p̄ter bonum actióis in se habeat quoque q̃ sit vtilis ad ædificationé.huc D
enim tendit toleratio defectuum:vt.s.sit vtilis ad ædificationé.Et cum hoc sit bona & placēs proximo.*Etenim Christus non sibi placuit*.Probat dictum exemplo christi.*Sed sicut scriptum est*. psal. 69.*Improperia improperantium tibi,ceciderunt*.pro,inciderunt,*super me*.Et afferuntur hæc verba in persona christi directa ad patrem.In quibus manifeste apparet christum non elegisse ea quę sibi placebant,sed quæ summe displicebant.ad ædificationem ecclesiæ.Et est sermo de placere & displicere secundum naturalem affectum volūtatis.Sic enim dicimus mortem,flagella,crucem,opprobria,& reliqua huiusmodi displicuisse christo,quę tamen dilectione summa propter nostram salutem elegit & quæsiuit pati.*Quæcunq; enim scripta sunt*.pro,præscripta sunt,*ad nostram doctrinam scripta sunt*.pro,præscripta sunt:*ut per patientiam*.in malis.*Et consolationem*.in bonis. *Scripturarum*.hoc est in scripturis sacris commemoratam seu doctam.*Spem habeamus*.Ecce finis E
doctrinæ sacræ.confidere in deo tam in aduersis q̃ in prosperis.

¶*Deus autem patientiæ & solatij*.pro,consolationis.Adiungit Paulus præces ad deum pro Romanis ad effectum adimplendi hoc mandatum.& ad propositum inuocat deum actorem patiētiæ necessariæ ad tolerandum,& consolationis necessariæ ad complacendum proximo.*Det uobis idipsum*.pro,idem.*sapere*.Dictio illa tam frequenter diuersimode interpretata est.& hoc in loco rectius diceretur sentire.*In alterutrum*.Petit identitatem mutui sensus interni,non qualitercunque sed adiungendo formam.

¶*Secundum Iesum christum:ut unanimes*.p̄,vnanimiter.Nō solum petit eundem sensum in parte cognoscitiua sed eundem animum in parte affectiua:& quod plus est.*Vno ore*.etiam exteriorem concordiam præcatur. *Honorificetis*.pro,glorificetis,*Deum & patrem domini nostri Iesu Christi*. *Propter quod assumite*.Tractat primam particulam.s.debemus nos potentes infirmitates ipotētium

F tium portare. Et vt diximus, non placere sibiipsi hoiem, ipedimetum tollit portandi defect⁹ alienos: studere autẽ ad placẽdum proximo in bonum ad ædificationẽ, pxima causa est portandi alienos defectus. ppterea Paulus sublato ipedimẽto & apposita causa reddit ad propositum præceptum, inferendo. propter ꝙ assumite. *Inuicem*. D eest, vos, *sicut & christus suscepit*. pro, assumpsit, *uos*. pro, nos *in honorem*. pro, in gloriam *Dei*. Ordo literæ est, propter quod assumite vos inuicẽ in gloriam dei quẽadmodum & christus assumpsit nos. in quo simul declarat quid significet hmõi assumere. s. similem assumptionẽ illi qua christus assumpsit nos. q̄ fuit pati pro nobis, compati nobis, consolari nos instruere & docere, insuper & socium se exibere & c. hæc autem oĩa ad gloriam dei ordinari à nobis præcipit, vt etiam in hoc imitemur Christum. *Dico autem christum Iesum*. declarat quod dixerat sicut & christus assumpsit nos, prius quo ad nationem iudeorum, & deinde quo ad gentes: non nullam in modo differentiam significans. *Ministrum fuisse circuncisionis*, hoc est personaliter functum fuisse officio ministri respectu nationis

G nis iudæorum: iuxta verbum ipsius. Non sum missus nisi ad oues quæ perierunt domus israel. Constat enim christum iesum ministrasse soli nationi iudæorum, tum verbum doctrinæ, tum operationes miraculorum, tum conuersationem socialem. *Propter ueritatem Dei ad cõfirmãdas promissiones patrum*. Ecce ratio propria quare christus solos iudeos assumpsit hoc modo. s. ministrando personaliter. Veracitas siquidem dei seruans promissa patribus causa propria est. Promiserat siquidem deus patribus daturum se illis ex & in proprio genere Messiam. *Gentes autem sup mĩa honorare*. p, glorificare. *deum*. Quia hmõi pmissũ non fuerat facta gẽtibus, ideo rõ illa fundata super veritatem Dei non habet locum vt simili modo christus assumeret gentes. Et propterea christus non fuit in propria persona minister gentium, sed per discipulos suos assumpsit eas. Et quemadmodum differentia est in hoc modo, ita est differẽtia in rõne. Ratio siquidem illius modi assumendi iudeos, est veritas seu fides seruans promissa patribus iudæo-

H rum: ratio autem assumendi gentes est mĩa. Et est sermo de misericordia vt distinguitur contra veracitatem dictæ promissionis. q̄ tamen mĩa non fuit repentina, sed etiam longe ante p prophetas pronunciata. Et propterea hic dicitur ꝙ gẽtes sic assumptæ sunt à christo vt super mĩa glorificent deum. Et adiungitur. *Sicut scriptum est. propterea confitebor tibi in gentibus dñe*. Superfluit domine. *Et nomini tuo cantabo*. Sententia hæc sumpta est ex fi. psal. 18. Et sunt verba Dauidis postq̄ gratias egit deo pro ereptione ab oibus inimicis suis & sui sublimatione. Terminat siquidem gratiarum actiones ad futurum beneficium Messiæ sibi iam promissi: vt receptis beneficis accumulet summum beneficiorum recipiendum. Vnde ad literam textus ille loq̄tur de tẽpore Messiæ. prophetat enim dauid se cõfessurum deum per filium suum Messiam in gẽtibus, & cantaturum noĩ diuino. ꝙ ad literam quotidie ipleri videmus: dum quotidie Dauid laudat deũ & cãtat nomẽ diuinũ vbiq; gẽtiũ per suos psalmos. Quod proculdubio Messias &

I fecit & facit. *Et iterum, letamini gentes cum plebe*. pro, populo, *eius*. Sententia hæc ex Esa. sumptavidetur. In his tamẽ verbis nõ inuenitur. & credimus Paulum sensum non verba attulisse: aut forte in Hebreo sũt q̄ nõ habemus sic interp̄tata. *Et iterũ. Laudate dñm oẽs gentes: & magnificate*. p, & super laudate eum, *oẽs populi*. verba hæc psalmi sunt. 117. ad literam de salute gẽtium per Messiam scripti. Et propterea inuitãtur gẽtes oẽs ad laudandum deum. *Et rursus Esa. ait. ca. xi. Erit radix iesse & q exurget regere gentes*. pro, imperare gentibus. Vtraq; christi natura prophetatur. hũana q. dẽdicẽdo radix Iesse. fuit enim Iesse pater dauidis. Et Messias appellatur radix Iesse hoc est ex radice, ex virtute generatiua Iesse, pro quanto secundum humanam naturam inde duxit originẽ. Diuina autem ex eo ꝙ dicitur copulatiue & qui exurget, à mortuis, ad imperandum gen-

K tibus. Quæ etiam magis explicatur quum subiungitur. *In eo gentes sperabunt*. Ita ꝙ incarnatio, resurrectio, regnũ deitasq; christi significãtur ad gẽtes. *Deus autem spei*. Quemadmodum mandato negatiuo adiunxit preces pro Romanis, ita etiã mandato affirmatiuo adiũgit preces pro eisdem. Inuocat autem Deum actorem rõnem & finem spei, ad continuandum preces suascũ fructu prophetato ab Esaia: præter hoc ꝙ adimpletio mandati oportet ꝙ innitatur spei. *Repleat uos oĩ gaudio & pace in credendo*. Egẽt portantes defectus aliorum his duobus precipue. s. gaudio & pace. ne ipsum portare triste sit nec perturbet mentis tranquilitatem. Addit aũt in credendo, vt tam gaudium quam pacem super fidem stabiliri poscat. *Vt abundetis in spe. &*. pro, in, *uirtute spiritus sancti*. Ecce finis propter quem petit pacem & gaudium in credendo, abundantia spei, non quæ innititur virtuti humanæ, sed quæ innititur virtuti spiritus sancti.

¶CERTVS *sum*. pro, persuasus sum, *autem fratres mei & ego ipse de uobis*. Terminata doctrina quam intendebat tradere de gratia euangelica & vsu illius, excusat se Paulus, immo excludit à se

dit á se Paulus q̃ potuissent Romani concipere de eo opinionẽ.s.ꝗ existimaret deesse Romanis doctores & instructores de hmói.Hanc inquam opinionem excludit,fatendo inter Romanos,esse viros bonitate & cognitione plenos,sufficientes ad monendum alios. *Quoniam.* ꝑ, ꝙ,*& ipsi pleni estis dilectione.*pro,bonitate.Et hoc quo ad effectum.*Repleti oī scientia.* pro,cognitiōe. A
Et hoc quo ad intellectum.*Ita ut possitis alterum.*pro,potentes & alios,*monere.* ¶ *Audacius autem scripsi uobis frēs ex parte.*Exclusa opinabili falsa tamen causa,.assignat causam veram quare ausus fuit eis scribere sciens inter eos esse viros tam idoneos.Et dicit audacius autem ex parte: hoc est aliquantulum audacia vsus sum,aliqua ex parte audacior fui scribendo vobis,*Tanq̃ in memoriam uos reducens.*Non dicit in memoriam vos reducens(quoniam in veritate non cómemorando sed docendo scripsit)sed dicit tanq̃:quoniam ad similitudinem commemorantis scripsit. Et hoc etiam non paruæ est industriæ vt doctor tanq̃ commemorans doceat pares seu alios doctores, *Propter gr̃am q̃ data est mihi a deo.* q̃uis audaciusculus fuerim, authoritas tamen apostolatus mei hanc peperit audaciam.*Vt sim minister christi IESV in gentibus.*Ecce gratia data ei B
non ab hoībus sed à deo. Nec dicit vt sim apostolus,sed humiliori noīe dicit vt sim minister. Seruitutem enim suam recognoscit. Et significanter dicit in gentibus: vt hinc rónem audaciæ suæ monstret,scribendo gentibus.*Sanctificans euangelium dei.*Nota qualis minister: præaduertendo ꝙ dictio interpretata sanctificans,non deriuatur á sanctitate sed à sacro.& significat sacrum operans.Perinde ac dixisset,sacrificans euangelium dei.ita ꝙ ad hoc se electum dicitur sic euangelizet in gentibus vt euangelium vertat in sacrificium. Quod tunc fit quum euangelizamus tanta reuerentia vitę & morum quanta ad celebrandum fructuose tantum sacrificium exigitur. propter quod & subiungitur fructus. *Vt fiat oblatio gentium.*tanquam rerum oblatarum à me sacrificio euangelico.*Accepta & sanctificata in Spiritu Sancto.*Superfluit &.Fructus intentus est vt per euangelium velut quoddam sacrificium offerantur gentes deo,non qualitercunq;,sed hmói oblatio habeat duas conditiones.altera est ꝙ sit accepta Deo.altera(quæ est ratio prioris)est vt sit sanctificata in spiritu sancto.Non enim est oblatio hæc rerum sed animarum.Et propterea acceptabilitas eius non ex quacunq; sanctificatione,sed ex significatione in spiritu sancto habitante in animabus pendet. Hic est enim fructus quo tendere debet prædicans euangelium dei.*Habeo igitur gloriam.*pro,gloriationem,*in Christo Iesu.* Vt intelligerent Romani vsum gratiæ Apostolicæ qui fuit in Paulo apud alios,vt hinc authoritatem suam facilius recipiant.Subiungit qualiter vsus est Apostolico ministerio:ante omnia, omnia referens ad gloriam christi:vt omnis suspitio humanæ vanitatis fugaretur in subiunctis. C
Affirmat itaque habet vnde glorietur,non in se sed in Christo Iesu.*Ad deum.* Desunt hic aliquę dictiones. Verbum enim verbo reddendo legendum esset. In quæ ad deum. Hebręo more truncate loquitur. Sensus est,in iis quæ ad Deum. Explicat materiam gloriationis esse ea quę ad deum:ad differentiam materiæ gloriationis de qua alibi,libenter gloriabor in infirmitatibus meis &c.nunc enim de operibus directis ad Deum tam doctrinæ quam miraculorum & hmói est sermo.*Non enim audeo.*pro,audebo.*aliquid loqui eorum quæ per me non efficit*,pro,non effecit,*Christus.*magna cura fuit Paulo vndique tueri gloriationẽ hanc.nam primo retulit ad christum:deinde materiam ad deum.Modo excludit oēm falsitatem recensendorum. Que sunt autem q̃ per illum effecit Christus.q̃ sunt materia gloriationis in christo,subiungit præmisso fine,scilicet.*In obedientiam gentium.*hoc est ad hoc vt gentes obediant euangelio.*In uerbo.*prædicationis,doctrinæ,Euangelii &c.Et *factis.*sanctæ vitæ & sanctorum morum.*in uirtute signorum & prodigiorum.*ad comprehendendum maiora & minora miracula quæ fecerat.*in uirtute spiritus sancti.*Non est sancti,sed.Dei.Et refertur hęc particula ad omnes & singulas præcedentes:hoc est verba,facta,signa & prodigia.Hæc enim omnia in virtute spiritus dei,non magicis artibus,non humanis figmentis aut industriis,narrat christum fecisse per se.*ita ut ab Hierusalem p circumitum.*pro,& in circumitu,*usq; ad illyricum repleuerim Euangelium christi.* Non dicit Paulus ita D
vt in Hierusalem & in circumitu,sed Hierusalem vtitur vt termino à quo,dicendo vt ab Hierusalem: & Illyricum vtitur vt termino ad quem,dicendo vsque ad Illyricum. Et in hoc itinere circumquaque affirmat se prædicasse. Qui etiam apponit postmodum vnam aliam limitationem subiungendo.*Sic autem prædicaui.*pro,sic porro annitēs prædicare.*Euangelium.*adiungit enim studium suum fuisse etiam in circumiacentibus regionibus ab Hierusalē vsque Illyricū prædicare euāgelium vbi ante nō erat prædicatū. Quod non sic intellige ꝙ renuerit Paulus prædicare in locis vbi iā christus erat annunciatus,nam vt patet in Act. Apost. prædicauit Antiochię,in qua Christus erat annunciatus : vt patet Act.xi.Sed ꝙ præferebat Paulus loca E

F lus loca in quibus annunciatus nō erat christus aliis locis. Quod etiam intelligo postq̄ à spū sctō segregatus est cū Barnaba ad prædicandū gentibus. propter φ forte præposuit illam particulam, in obedientiā gentiū. Ex tunc enim ad hoc studuit præcipue vt gentes ad obedientiam euangelii duceret. *Ne super alienum fundamentū ædificarē.* Nō sunt spernētis sed præferentis verba hęc: hoc est nō φ malū reputaret ędificare super alienū fundamentū, sed quia melius existimabat p̄dicare vbi christi fides nō erat ab aliis fundata. Et ad hoc melius directe seruit scriptura subiūcta ex Esa. lii. *Sed sicut scriptū est: quoniā quibus nō est annūciatū de eo, uidebūt.* Sup̄fluit quoniā. Et est sensus φ gentiles quibus nō est per prophetas annunciatū de christo, videbunt oculis mentis. Quo cōtra de iudæis dictū est: ne videāt. *Et q nō audierūt de eo.* Superfluit de eo. Intelligēt. penetrabūt Gētiles qui nō audierūt p voces prophetarū. Cuius oppositū dictū est de iudæis induratis. *Propter φ & impediebat plurimū uenire ad uos.* Narrato vsu apostolici ministerii, in-

G de explicat rōnē quā proposuerat in pricipio epistolæ, impedimēti sui accessus ad romanos. *Et prohibitus sum usq; adhuc.* Oēs hæ dictiōes sunt superfluæ. *Nūc uero alterius locū nō habēs in his regionibus, cupiditatem aut habens ueniendi ad uos ex multis iā præcedentibus annis.* Sup̄fluit iam p̄cedentibus. & cōsequenter exponit se executurum antiquū desiderium eundi ad romanos. *Quum in Hispaniā proficisci cœpero.* p, vt si iero. in Hispaniā, veniam ad vos. Adhuc enim incertus futuri euent⁹ cōditiōaliter loquitur. *Spero φ præteriens uideā uos.* pro, spero enim pertransiens videre vos: & à vobis deducar illuc. p, *& a uobis deduci illuc: si uobis primum ex parte fruitus fuero.* p, satiatus fuero. Non dicit absolute si vobis prius satiatus fuero. sed limitate ex parte. Acsi aperte diceret. Satiari totaliter vobis, hoc est vestra cōsuetudine, esset impossibile tam vehementi afficior desiderio: sed saltē ex parte aliqua satiabor vestra cōsuetudine. *Nunc igitur proficiscar.* Intermedium adhuc tēpus ante aggressum itineris versus Romā narrat. Et legendū est. *Nunc aūt eo in Hierusalem mi-*

H *nistrare.* pro ministrans *sanctis.* Et ministeriū declarando subiungit. *Probauerunt enim Macedonia & Achaia collationē.* pro, cōicationē, *aliquā facere.* Eleemosynā cōicationē appellat. *In pauperes sctōrum qui sunt in Hierusalem.* Nō dicit oēs sctōs in Hierusalē pauperes, nō dicit in pauperes sanctos, sed in pauperes sctōrū multi siquidē christiani in Hierusalē habebāt vnde viuerēt: vt in Act. apo. diffusius declarabitur. ex eisdē reliqua clara sunt. *Placuit enim eis: & debitores sunt eorum. nā si spūaliū eorum participes facti sunt Gentiles, debent & in carnalibus ministrare eis. Hoc igitur quum cōsummauero, & assignauero eis fructum hunc, per uos proficiscar.* Legendū esset. Redibo per vos in Hispaniā. Dicit φ intendit, sed aliud disposuit spūs sctūs. quandoq; dē vinctus fuit in Hierusalē &c. *Scio autem φ ueniens ad uos in abundantia.* pro, in plenitudine *bñdictionis christi.* Deest. *Euangelij* Legendū est. In plenitudine benedictionis euāgelii Christi *ueniā.* Et est sensus, φ in plenitudine multiplicatiōis seu mul-

I tiplicati euāgelii christi veniā. Præsagit euangelicū fructum interim multiplicandū Romæ: ita φ veniens inueniet romā plenam euangelio christi. q̄uis etiam hoc possit referri ad fructū aduentus eius, φ veniens implebit multiplicationē euangelii iā Romę fundati. *Obsecro ergo.* pro, adhortor aūt, *uos frēs per dñm nrm Iesum Christum.* Cōmendat se & negocia p̄dicta orationibus Romanorū. *Et per charitatem sancti spiritus.* Sup̄fluit sancti. Rogat enim eos per dilectionem spūalem: hoc est rōne dilectionis spūalis. *Vt adiuuetis me in orōnibus uestris.* Superfluit vestris. *Pro me ad deum: ut liberet ab infidelibus.* pro, ab incredulis, *qui sunt in iudæa, & obsequii mei oblatio accepta fiat in Hierusalem sanctis.* pro, & vt ministerium meum Hierusalē acceptabile fiat sanctis. Nisi Hierusalem cum aliqua præpositiōe subintellecta cōstruatvr (puta erga Hierusalē) vel locū significet ministerii (pro q̄to exhibitio faciēda erat Hierusalem) mancus est sermo. *Vt ueniā ad uos in gaudio p uoluntatem dei & refrigeret.* pro, refociller, *uobiscu.n.* Videtū hūilitatē tanti Apostoli poscentis orationum suffragia etiam in his quodāmō minimis. tum fiduciam quā habebat in orationibus

K ecclesiæ Romanæ. *Deus autem pacis sit cum oībus uobis: Amen.* Et sic terminat tractatum Epistolæ.

CAPVT XVI.

Commendo autem uobis. Vltimum hoc capitulum modica eget expositione. *Phœben sororem nostram: quæ est in ministerio ecclesiæ quæ est in Cenchreis.* Mulier hæc quæ (vt infra patebit) detulit epistolam hanc ad Romanos, erat in cenchreis: hoc est in portu Corinthiorum. Et erat ministrat ecclesiæ christi ibidem. Per quod significatur φ erat mulier hospitalitati sanctorum & eleemosynis vacans. subditur enim de ea quod fuit astitrix tum multis tum ipsi Paulo. In textu siquidē Gręco non habentur verba sed nomina: scilicet ministra & astitrix. vt intelligeremus ex ipsis officiis assistendi & ministrandi, & fauoribus & facultatibus fouisse ecclesiam.

Vt eam

Vt eam suscipiatis in dño digne sanctis: & assistatis ei in quocunq; negocio uri indiguerit. hic apparet q ista ibat Romã tunc. Quod autẽ dicitur digne sanctis, significat suscipiendã prout dignum est suscipi sanctos. Etenĩ ipsa quoq; astitit multis, & mihi ipsi. ¶Salutate Priscam & aquilã adiutores meos in christo Iesu: qui pro aĩa mea suas ceruices supposuerunt. Act. 18. cap. narrantur prisca vxor & Aquila vir Corinthi & deinde Ephesi morantes: cum quib⁹ Paulus simul habitauit Corinthi aliquandiu. sed tẽpore huius epistole redierant isti Romã: alioquin Paulus nõ iuberet eos salutari Romę. Laudantur aũt & q fuerint adiutores Pauli in christo Iesu. Quod ideo dixit ne intelligeremus de adiutorio operis manualis. Erant enim eiusdẽ artis cuius Paulus. Intendit siquidẽ eos cõmẽdare qd se adiuuerunt suadẽdo viã dei, & quod supposuerunt ceruices suas pro vita Pauli. Quod tunc creditur fuisse quando fuerunt Corinthi. Nam tunc paulus iudæos habuit sibi repugnantes: & paulus recessit ex habitaculo in quo manebat cũ prisca & aquila. & aliquis nõ aliter scriptus casus forte tunc obuenit, in quo hi cõiuges exposuerũt se periculo mortis pro vita pauli. Quibus nõ solum. pro, nõ solus, ego grãs ago, sed & cunctæ ecclesiæ gentium. Hinc apparet quod in magno discrimine fuit vita pauli tũc. Et propterea cunctæ ecclesiæ gentiũ quibus vita pauli fuit tanto post tẽpore vtilis debent agere gratias priscæ & Aquilæ. Et domesticam ecclesiã eorum. scilicet priscæ & Aquilæ. & refertur ad salutare. ¶Salutate Epenetum dilectum meum q est primitiuus ecclesiæ Asiæ. pro, qui est primitię Achaiæ in christo Iesu. Errore scriptorum videtur mutatũ nomẽ achaię in Asiæ. iste enim Epænetus dicitur primitię achaiæ, quia fuit primus fructus achaię. ¶Salutate Mariam: q̃ multum laborauit in uobis. pro, in nos. Maria ista laudatur quod multum laborauit erga paulum & pauli comites. Vbi aũt aut quo genere laboris hoc fuerit, scriptum nõ est. Salutate Andronicum & Iuliam. pro, iuniam. Nomẽ est proprium viri iudæi. Cognatos meos. intellige tam hic q̃ inferius cognatiõis nomẽ à genere: sicut & superius dixit oẽs iudæos sibi cognatos propter vnitatẽ generis. perinde ac si diceretur cõgeneres meos. Et cõcaptiuos meos. Vbi & quando fuerit ista cõcaptiuitas, scriptũ nõ est. Qui sunt nobiles. pro, insignes, in apostolis: q & ante me fuerunt in christo. andronicus & Iunias genere iudęi, discipuli xp̃i adhuc in vita mortali viuẽtis videntur fuisse: ex eo quod paulus dicit eos insignes inter apostolos, proculdubio christi. Vnde etiã habetur qui christi discipuli forte etiam petrum Romæ fidẽ christi docuerint. Salutate ampliatum dilectissimum mihi. pro, ampliam dilectum meum, in dño. Salutate Vrbanum adiutorem. pro, cooperatorem. nr̃m in Christo: & Stachyn dilectum meum. Salutate appellem probatum in christo. Salutate eos q sunt ex aristobuli domo. Superfluit domo. & articulus præpositus dictioni aristobuli, insinuat subintelligẽdum pronomen illis. ita quod sensus est. qui sunt ex illis aristobuli. Et simile intellige quũ subiungitur ex narcissi domo. Nam superfluit domo: & est similis articulus. Salutate Herodionem cognatum meum. Salutate eos q sunt ex Narcissi domo, qui sunt in dño. Salutate Tryphœnam & Tryphosam: q̃ laborãt in dño. Salutate psidẽ charissimam. pro, dilectã, q̃ multum laborauit in dño. Salutate Rufum electum in dño, & matrem eius ac meã. Salutate asyncritum, phlegontẽ, Hermã, patrobã, Hermẽ, & q cum eis sunt frẽs. Salutate philologum & iuliam, Nereum & sororẽ eius. & Olimpiadẽ. pro, olipã, & q cum eis sunt oẽs sc̃tõs. Salutate inuicẽ in osculo sc̃tõ. Salutãt uos oẽs ecclesiæ christi. Supfluit oẽs. Rogo autem uos frẽs ut obseruetis eos q dissensiones & offendicula præter doctrina quã uos didicistis faciunt, & decliuate ab illis. Huiuscemodi enim christo dño nr̃o nõ seruiunt, Sed suo uentri, & p dulces sermones & bñdictiões. p, & p blãdiloquiũ & benedicẽtiã, Seducunt corda innocentium. Iudæos notat, qui sub specie boni seminabant legalia legis Moysi, & sic dissensiões ac scandala inter christianos serebant. Vestra enĩ obedientia in oĩ loco diuulgata est. pro, in oẽs peruenit. proculdubio noĩe & fama. Gaudeo igitur in uobis, Sed uolo uos sapientes esse in bono. pro, in bonum, & simplices in malo. pro, synceros aũt ad malum. hoc est nõ vitiatos, nõ cõtaminatos ad malum. & Et est sermo de malo moris. Deus autem pacis cõterat. pro. cõteret, Satanã sub pedibus ur̃is uelociter. asserit & pronunciat affuturum diuinum auxilium ad cõterendũ cito Satanã, hoc est diabolum hostẽ christianorum. Grã dñi nr̃i iesu christi uobiscum. salutat. pro, salutant, uos Timothæus. Hic est Timothæus ille pauli discipulus. Adiutor. pro, cooperator, meus. Sonat enim socium & cõsortẽ operis. Et Lucius & iason & Sosipater cognati mei. Saluto uos ego tertius q scripsit epistolam hanc. Alicubi legitur ego Terẽtius. videtur tamẽ legẽdũ tertius. Et est nomẽ propriũ scribæ qui scripsit hanc epistolã. dicante paulo. hic enĩ accepta licẽtia à paulo, iterposuit hanc salutationẽ propriam. In dño. Referri potest ad scripsi, ad excludẽdũ precium, & potest referri ad saluto vos. Salutat uos Gaius hospes meus & uniuersa ecclesia. pro, & totius ecclesię. Diuersis ĩ domibus hospitat⁹ legitur paulus corinthi diuersis tẽporibus, vt patet act. 18. Et hic Gaius, ille est quẽ paulus dicit se baptizasse in. 1. ca. Epist. ad corinth. qui erat hospes nõ solum ipsius sed etiam oĩm christianorum transeuntium. Et hic apparet quod corinthi scripsit hanc epistolam, ad huc hospes apud Gaium.

Salutat

F ¶*Salutat uos Erastus Arcarius ciuitatis*. Abominantes Arcarii nomen, officium hoc significant vel
quæstor ærarius vel procurator. Curam siquidem habebat rerum ciuitatis Corinthi sicut dis
pensator seu œconomus: vt textus Græcus sonat. *Et quartus frater*. Nomen proprium est quar
tus. *Gratia dñi nostri Iesu Christi cum omnibus uobis: Amen.*

I *autem qui potens est uos confirmare*. Aduerte prudens lector ꝙ tota hæc particula vsq; ad finé,
E non habet claram constructionem propter relatiuum cui in calce adiunctum. sine ver
bo enim inuenitur prolata hęc sententia. Propter quod non incongrue continuaretur
particula hęc cum præcedente. Ita ꝙ dicatur gr̄a domini nostri Iesu Christi cum oĩbus vobis
amen, potenti autem vos confirmare: hoc est vobiscum quidem sit domini nostri Iesu Chri-
sti gratia, sit autem potentis vos confirmare, hoc est ad gloriam potentis vos confirmare. Vt
quemadmodum superius dixit siue viuimus siue morimur, domino viuimus & domino mo
rimur, ita modo dicat de esse gratiæ in eis ꝙ sit domino potenti eos confirmare. ¶ Aduerte
G tamen hic ꝙ hæc particula in plerisq; Græcorum codicibus omnino non inuenitur. in pleris
q; autem inuenitur. hic: in nonnullis vero inuenitur in calce. 14. *Iuxta Euangelium meum & præ
dicationem Iesu Christi*. Confirmatio Christianorum describitur à potentia Dei tum euangeliza
ta ab ipso Paulo, tum prædicata á Iesu Christo: vt vndiq; intelligãt Romani nõ defecturam
firmitatem Christianorum. *Secundum reuelationem mysterij*. An appellatione mysterii intelligatur
hoc in loco mysterium verbi incarnati an mysterium firmitatis Christianorum. Non facile
est distinguere. Ad literam tamen intelligendum videtur mysterium verbi incarnati non so
lum in seipso sed in suo fructu. Et sic comprehenditur vtrumque firmitas siquidem christia
norum est secundum reuelationem mysterii incarnati verbi. *Temporibus æternis taciti*. Hoc est
omnibus retroactis temporibus ab ęterno occulti. Non ꝙ præcesserint æterna tempora se
cundum rem, sed imaginaria. Aeternitas enim superexcedit æterna tẽpora, realia si fuissent,
H & imaginaria quæ intelligamus dicendo ante, ante. *Quod nunc patefactum est*. pro, patefacti auté
nunc per scripturas prophetarum. Mysterium verbi incarnati æternis temporibus fuit tacitũ
apud deum solum consistens: patefactum autem est nunc in aduentu Messiæ per scripturas
prophetarum. Duo tempora designat. Alterũ prophetarum qui prędixerũt hoc mysterium,
sed tamen tunc non est patefactum: quoniam sub velamine scriptum est á prophetis. Alterum
est tempus Apostolorum, incipiens a christo. Et hoc demonstratur: dicendo nunc patefacti,
testimonio etiam scripturarum prophetarum. *Secundum præceptum æterni dei*. Tertiam cõditioné
tanti mysterii apponit. Postq̃ enim dixit ꝙ est tacitũ æternis temporibus, & ꝙ est nunc pa-
tefactum per scripturas prophetarum adiungit ꝙ est cognitum in cunctis gentibus non te-
mere aut casu, sed secundum præceptum æterni dei. nec infructuose sed ad obediẽtiam fidei:
hoc est ad hoc vt omnes gentes obediant fidei. *Ad obeditionem*. pro, ad obedientiam, *fidei in cunctis*
I *gentibus*. pro in cunctas gentes. *cogniti*. *Soli sapienti Deo*. Datiuus iste iungitur datiuo illi in princi-
pio huius particulæ. s. ei autem. Et dictio soli si referatur ad deo (soli deo sapienti) non eget
glossa. Si autem iungatur sapienti, sic solus est sapiens sicut solus est bonus: hoc est solus ex sua
natura est bonus & sapiens. *Per Iesum Christum cui honor & gloria*. Superfluunt honor &. & simili-
ter superfluit sæculorum. Legendum est. Per Iesum Christum cui gloria *in secula amen*. Et plan'
literæ ordo est. cui deo, per Iesum Christum in sæcula: amen. Subintelligitur est aut sit. Et sic
finitur textus epi. ad Ro. ¶ Inueniuntur tamen apud Græcos subiuncta hæc verba. Ad Ro.
scripta fuit à Corintho per Phœbé ministram ecclesiæ Cenchreensis. Ex qua scriptione cla-
re patet locus in quo scripta fuit epistola hæc, consonans supradictis. Et ꝙ missa fuit per mu-
lierem illam nomine Phœbé quæ erat ministra ecclesiæ cenchreensis. ¶ Nec dedecuit Pau-
K lum vti oblata commoditate mulieris honestę ac secundum mundi huius statum non infi-
me, euntis Romã. tutissimus enim simul & certissimus lator epistolæ electus est: ob reueren-
tiam solitam exhiberi huiusmodi matronis & certitudinem non vagandi seu alio diuertẽdi,
vt viris accidere potuisset. Amen.

Caietæ in die Sancti Xisti Anno domini. M. D. XL.

Thomæ de vio caietani cardinalis A

SANCTI XISTI IN PRIOREM PAVLI EPISTOLAM AD CORINTHIOS COMMENTARII.

Aulus uocatus Apostolus Iesu Christi. In principio epistolæ ad Romanos. declaratum est pauli nomen. Et similiter dicitur vocatus apostolus quemadmodum & ibi. nam vocatus non est participium, sed nomen. Nec significatur vocatus apostolus, sed ascititius apostolus, à Christo enim ascitus est ad apostolatum: vt patet in Actis apostolorum. *Per uoluntatem Dei.* Voluntas beneplaciti apponitur, vt donũ apostolatus sine pœnitudine significetur. *Et Sosthenes frater.* Quia alium nesci, Sosthenes hic princeps fuit Synagogæ qui cum paulo corã gallione comparuit: & percussus est à Græcis, act. xviii. Hunc ergo velut collegam paulus inducit consalutantem ecclesiam Corinthiorum. *Ecclesiæ Dei q̃ est Corinthi.* Ecce qui scribit. *Sãctificatis in Christo Iesu.* proculdubio per baptismum. Et addidit hanc conditionem ad differentiã Synagogæ Iudæorum quæ erat Corinthi, quæ etiam erat ecclesia dei, non idolorum. sed nõ erant mẽbra Synagogæ sanctificati in christo iesu: quia non erant baptizati in nomine iesu. *Vocatis sanctis.* Non est participium sed nomen vocatis. & effectus consequens baptismum significatur: quod non solum per baptismum mundamur, sed etiam eleuamur, vt tanquam patres conscripti simus ascititii sancti. quod magnæ est dignitatis. *Cum omnibus qui inuocant nomen domini nostri Iesu christi.* Extendit salutationem ad omnes Christianos morantes in districtu Corinthiorum: quem modo dicimus diœcesim. Vnde restringendo inuocantes nomen Christi subiungit. *In omni loco ipsorum & nostro.* Deest altera coniunctio. Legendum est, In omni loco ipsorumque & nostro. manifeste significans quod non scribit omnibus inuocantibus nomen christi: sed omnibus inuocantibus nomen christi in omni loco corinthiorum & nostro. Et addidit & nostro, vt quemcunque locum qui est corinthiorum inuocantium nomen christi explicaret esse etiam Apostolorum. Quod est verum non solum propter vnitatem charitatis, sed etiam propter extentionem iurisdictionis Apostolicæ. *Gratia uobis & pax.* Similis salutatio in principio epistolæ ad Roma. posita est principium & finem totius boni comprehendens. gratia siquidem initium est: pax vero terminus. *A deo patre nostro & domino* IESV *Christo.* Apponitur Deo dominus Iesus christus, propter naturam humanam explicatam nomine Iesu: vt vniuersum bonũ intelligamus cõmunicari nobis à Deo mediente Iesu homine.

B

C

D

G *Ratias ago deo meo.* Post salutationem epistolarẽ aggreditur tractatũ. cuius nõ est vna materia, sicut est vna materia epistolæ ad Romanos. sed diuersorũ generũ res in hac epistola tractãtur: quarũ diuersitas suis locis apparet. Prima autẽ materia est rephẽsio dissensionum velut sectarum quę erant apud corinthios: quam quatuor capitulis tractãt. Et quia non omnes erant in crimine dissensionis, & multi inter eos erant viri diuinis gratiis præditi, nec intendit descendere ad particulares sed in communi reprehendere, ideo inchoat laudibus ratione eorum qui præstabant sapientia & aliis diuinis donis: vt laudata virt⁹ collegii corinthiorum præparet animos ad facilius suscipiendum reprehensionem. Lauda ita que ecclesiam corinthiorum per modum gratias agentis Deo de illorum bonis: vt hinc etiam perpenderant corinthii quam magnifaciat Paulus eorum virtutes. *Super pro uobis.* non solum habitu gratitudinis sed etiam actu. ex eo nãque ꝙ paulus vniuersas suas tã actiones q̃ passiones etiã ipsũ dormire, offerebat deo ꝓ vniuersis beneficiis sibi suisq; oib⁹ inter quos erãt corinthii) collatis, sufficiẽter habetur ꝙ semꝑ actu gratias agebat deo ꝓ corinthiis: nõ ꝙ actu sẽp cogitaret de corinthiis, sed virtualiter (virtute. s. primę intẽtionis) vniuersa ei⁹ opera erãt gratiarũ actiones. *In gratia dei.* ꝓ ob gratiã dei, *q̃ data est uobis ĩ christo iesu.* Materia enĩ gratiarũ actionis significatur in genere. *Quia in omnibus.* pro, in omni. Nullum sustentiuum in Græco apponitur: & multi interpretes apposuerũt re: vt significentur corinthii ditati in omni re, subintel-

E

ligendo

F ligendo spectante ad salutem æternam. Expeditius tamen sine omni substantiuo ipsa dictio omni, substantiue intelligitur: ac si dictum fuisset in vniuerso. Et significatur per hoc ꝙ ditati sunt in vniuerso: hoc est q̄ non singuli ditati sunt, sed vniuersum collegii corpus ditatū est abundantia gratiarū. Hunc. n. sensum oportet vel ex hac dictione habere, vel per modū glosse apponere: quoniam cōstat paulum nō ea ratione dicere ꝙ diuites facti estis, eo ꝙ singuli ditati fuerint, sed quod vniuersitas ecclesiæ illius diuitias gratiarum cōsequuta sit. *Diuites facti estis, in illo*. proculdubio iesu perseuerantes. *In omni uerbo, & in omni scientia*. pro, cognitione. Hæ duæ materiæ explicantur: scilicet sermo & notitia. abundabant enī notitia rerum sacrarū, & sermone earundem. Et in his duobus donis cōsistit perfectio doctrinæ. *Sicut testimonium*. clariꝰ legendum est. Quemadmodum testimonium *Christi confirmatum est in uobis*. Et significatur ꝙ illo eodem modo ditati estis in omni verbo & in omni cognitione, quomodo testimoniū christi confirmatum est vobis. ¶ Si quęris quis sit ille modus. in prōptu est studiositas bonorū mo-
G rum & sacrarum literarum. Tali siquidem studiositate confirmatum est testimonium christi cōsistens in fide quę per dilectionem operatur, & eādem & simili studiositate ditamur in ōni sermone & cogitatione sacrorum. *Ita ut nihil uobis desit in ulla gratia*. Verbum verbo reddendo dicendum est. Ita vt non destituamini vllo dono *expectantes reuelationem domini nostri Iesu christi*. Sed hoc parui refert: nisi ꝙ explicatur magis diuina largitas cōseruātiua omnium donorum in eis. Et quantum verba pauli significant. describuntur corinthii nullo destituti dono gratiæ. Per quod apparet ꝙ erat in ecclesia illa gratia prophetiæ & donum linguarum, & reliq̄ gratię gratis datæ. Quod etiam consonat inferius subiunctis ca. xiiii. ¶ De donis autem gratiæ gratū facientis collatis eisdē, subiungit expectātes reuelationem. Expectare siquidē manifestationē meritorumq̄ efficiet christus reuelando seu detegendo hominū merita, electorū est. Vnde & eiusdē gratiæ infallibilē terminum spectat subiuncta firmitas: vt in vtriusque gratię
H donis corinthios laudari intelligamus. *Qui & confirmabit uos usque in finem sine crimine*. ꝓ, incriminabiles. Magna est hæc ꝓmissio, & nō carēs q̄stione: quum multis electis firmitatis donū negetur quādoq; vt patet de petro. Solutio est ꝙ dictio īcriminabiles iungitur cū subiuncto tpē: s. die domini nostri iesu christi. Et est sensꝰ ꝙ cōfirmabit vos vsq; in finē sic ꝙ reddet īcriminabiles in die domini nostri iesu christi. & tale firmitatis donū cōe est ōnibꝰ electis. & nō est sensus ꝙ confirmabit vos incriminabiles vsque in finem. *In die aduentus*. Superfluit aduentus, *domini nostri Iesu Christi*. Dies domini iesu christi quamuis principaliter appellatur dies secundi aduētus eius, extenditur tamen ad significandum diem iudiciti in morte vniuscuiusque: quoniam tunc apparet claritas meritorum eius in saluatione electorum. ¶ *Fidelis deus*. Ad probendū veritatem futuræ salutis in die domini nostri Iesu christi, affert Paulus rationem ex fidelitate Dei: quia scilicet verax ac promissa seruans est deus. *Per quē*. hoc est cuius imperio, & non hu-
I mana adinuentione. *Vocati estis in societatem*, pro, in consortiū seu communionem, *filii eius Iesu christi domini nostri*. Electi enim vocati sunt ad participationem, ad communionem ad consortium gloriæ christi diuinio imperio. & propterea faciet Deus dicta.

Bbsecro. pro, adortor, *autem uos fratres*. Laudata corinthiorum ecclesia aggreditur re-
O prehensionem eorum de ipsorum sectis: pręponendo more suo summatim illa quæ intendit tractare. Per modum autem hortantis inchoat præponendo quatuor seu quinque. *Per nomen domini nostri Iesu Christi*. Peccantes in nomine huius vel illius preceptoris, aptissime monet per nomen Iesu Christi: vt ex reuerentia debita domini nostri Iesu Christi, incipiens resipiscere á peccatis præferendi nomen istius vel illius.
K Ecce primū ꝙ exigit: concordiā scilicet in sermone, *Et non sint in uobis schismata*. Interpres aliquit dictionem gręcā: quū potuisset decere dissidia, Et hoc est secundum. *Sitis autem perfecti in eodem sensu*. pro, *in eadem mente, & in eadē scientia*. pro, *sententia*. Cōtinentur in his tria reliqua. s. cōcursus ōniū ad eandē tam mentē q̄ sententiam: quum perfectū significet id cui nihil deest de requisitis ad illius integritatē, qđ cōstat ex omnibus ex quibus cōstare debet. Nō sat fuit paulo exigere negationē dissensionū, sed exegit vt ex omnibus suis mēbris cōstet ecclesia nullo deficiēte. constet inquam sub vna mente & vna sententia. parum est vt concordent in sermone exteriori: & propterea adiunxit concordiam in vna mente, circa cognoscenda, & in vna sententia, circa agenda. Mens suprema pars animę sentētia infimū tenet in progressu cognoscitiuæ partis locū, vtpote terminus cognitionis, tam speculatiuę q̄ practicę. Et ideo concordentes in his duobus, sufficiēter cōueniūt ad seruādā vnitatē corporis mystici. *Significatū est enī mihi de uobis fratres mei*. Rationem reddit propositorum ex facto ipsorū. *Ab iis qui sunt cloes* interpres addidit duas dictiones

dictioẽs medias. Et sonat â domesticis seu familiaribus mulieris illius nũcupatæ chloes. mu-
lier siquidem corinthiis nota, non aliter circunscribitur. amplector autem hanc expositio-
nem, quia constat chloæ nomen esse mulieris. & non constat nomen esse alicuius oppidi seu A
vici. *Quia.* pro, quod, *contentiones sunt inter uos.* In hoc narrato facto apparet inter corinthios dis-
sentiones fuisse non in sermone, sed in sectis diuersarum mentium & sententiarum iuxta di-
uersitatem præceptorum. *Hoc autem dico quod unusquisque uestrum dicit: ego quidem sum pauli: ego autem
Apollo: ego uero Cæphæ: ego autem Christi.* aduerte hic (quod vt ipsemet paulus explicat. iiii. ca. hui⁹
epistolæ) personæ istæ (.s. paulus, apollos, cæphas; & christus) sunt personæ ex industria fictæ
ab ipso paulo loco personarum illarum quæ erant capita factionum inter corinthios, noluit
siquidem paulus nominare illos, sed seipsum & apollo &c. nominauit loco illorum: vt vel sic
inuitarentur ad resipiscendum, nec ad peiora procederent propriis nominibus dehonestati,
scissurasque augerent. Non est ergo intelligendum quod apud corinthios erant sectæ pauli-
norum & apollonistarum, sed quod erant sectæ quorundam innominatorũ capitũ: loco quo
rũ paulus seipsum, apollo, petrum & christũ nominat ratione dicta. ❡ *Diuisus est christus?* Exe- B
crando inconueniens diuisionis factum, incipit prosequi proposita inchoando â secũdo, sci-
licet & non sint in vobis schismata: quod bis tractat, primo ex parte rei. & iterum in. iii. cap.
ex parte pricipii. arguit itaque schisma ex parte ipsius scissiõis: quia, s. repugnat vnitati christi.
Et non dicit diuisi sunt christiani sed diuisus est christus. tum quia corpus christi mysticum
scinditur. tum quia spiritus christi vniẽs ecclesiam, per huiusmodi sectas significatur scissus.
christus quamuis multa habeat membra, nullam tamen compatitur scissionem mẽbrorum:
& perinde est diuidere eius membra ad diuidere christum, quod est impossibile: quia ipsa di-
uisio separat â christo. & propterea ab huiusmodi diuisionis execratione inchoat paulus: non
ꝙ discẽtiões corinthiorũ essent tam malæ, sed quia erant initia & viæ ad tantũ malũ. Si enim
fuissent manifestæ scissiões christi, non peperisset paulus nominib⁹ capitũ, nõ tacuisset dog-
mata eorum contra christũ. Sed tacendo dogmata & nomina, factiões aũt & inflatiões tãtũ C
scribendo, insinuat ꝙ talia erant huiusmodi dissidia qualia sæpe apparent in ecclesia dei iter
diuersarum religionũ professores. dũ gloriantur in patribus, aut præfert quisq; statũ religio-
nis suæ. & hinc lites, rixæ, & reliqua, quæ melius est non videre. Huiusmodi enim dissidia ad
literam arguit Paulus in hac prima parte epistolæ huius. & propterea in personas sanctas trãs
figurat capita. Immo & christum caput factionis vnius introducit, dicendo ego autem chri
sti: vt intelligamus factionem etiam illorum non esse exemptam â peccato. qui quamuis ve-
rum caput, tamen vt sectionis cuiusdem caput præferunt. Quales sunt illi qui se aliis præfe-
runt quia in solo euangelio consistunt, tanquam spernentes quæcunque adiuncta â sanctis
patribus. *Non quid Paulus crucifixus est pro uobis?* secunda ratio contra sectas ex parte christi, qui
solus reddemit illos crucifixus, insinuans per hoc quod fit iniuria beneficio christi crucifixi
vsurpando alterius quasi capitis nomen, ego sum Pauli. *Aut in nomine Pauli baptizati estis?* Tertia
ratio cõtra sectas ex parte inuocati nominis in ipsorum baptismo est hæc. si in alterius ꝙ chri
sti nomine fuissent baptizati, excusationem haberent militandi sub illius alterius nomine, D
sed ex eo quod tam beneficium redemptionis quam baptismi mysterium nullius est nisi chri-
sti, iniuria fit christo aliud vsurpendo nomen, *Gratias ago Deo meo.* superfluit meo.
Quod ne minem uestrum baptizaui, nisi Crispum & Gaium? Occurrit hic obiectio qua ratione Paulus af
fert contra sectas corinthiorum ꝙ ipse non baptizauerit illos, ex quo non reputabatur nec e-
rat ipse inter capita sectarum, sed ipse personam suam loco alterius nominat: si personam ali-
enam induit, impertinens apparet quod afferat actus proprios ad excusandum quod non dedit
occasionem scissioni ex eo quod non baptizauit. ❡ Solutio est quod paulus nõ diuertit â pro
posito, sed affert tam actiones quam passiones, & omissiones suas artificiose: vt. s. corinthii p-
pendent quod ipse non fuit apud ipsos talis quales erant illi quorum nominibus gloriabun- E
tur. Ad hunc enim affectum subiunget gesta sua multa apud illos. & modo affert gesta sua cir
ca baptizandum: ꝙ. s. abstinuit â baptizando: per hoc insinuans ꝙ capita sectarum faciebant
oppositum vacando baptizationi, vt multos filios acquirerent sibi. *Ne quis dicat ꝙ in nomine meo
baptizati estis.* p, baptizauit. Nõ sumitur eodẽ sensu in nomine meo hic, & paulo ante quũ dictũ
est, nũquid in nomine pauli baptizati estis. Ibi. n. fuit sermo de nomine inuocato baptizãdo:
hic autẽ est sermo de nomine intento seu procurato ex officio baptizandi. Et est sensus. ne quis
dicat ꝙ ego baptizaui ad extendendum nomen meum, efficiẽdum me patrem multitudinis
per baptismum. *Baptizaui autem & stephanæ domum: cæterum nescio si quẽ aliũ uestrũ baptizauerĩ.* ❡ Nõ enim

F *misit me Christus baptizare, sed euangelizare*. Occurrit obiectio: quia christ⁹ matth. vlt. misit aposto-
los nõ solum ad docendum sed baptizandum. docete ões gentes baptizantes eos. Solutio est
ꝙ non absolute sed respectiue negat paulus missum se ad baptizandum: hoc est ꝙ principa-
liter est missus nõ ad baptizandum sed euangelizandum. Vnde & petrus nõ baptizauit cétu-
rionem cum suis, sed iussit eos baptizari, act. x. *Non in sapientia uerbi.* Quantum ex tractatu isto
colligitur, isti qui capita factionum erant apud corinthios in tribus se extollebant. primum
est baptizare. secundum est sapientia sermonis. tertium sapientia rerum. Et primũ quidẽ pau
lus breui argumento tractauit: vtpote minoris æstimatum, reliqua vero duo diffusius trac-
tat: incipiens â sapientia sermonis. Et intendit excludere vtranq; sapientiam ab euãgelica p̃-
dicatione. appellatur autem sapientia sermonis ars dicendi: qualis est ars oratoria & hmõi
artes quibus cõstruitur ornata locutio & vis dicendi exercetur. Sapientia autẽ rerum vocatur
G sapientia humanarum sciẽtiarum: de rebus cælorum, elemẽtorum, mixtorum, & reliquorum
huiusmodi q̃ philosophicę scientię docent. Sobrie vero intellige hæc excludi ab euãgelica p̃-
dicatione: quoniam intelliguntur nõ totaliter excludi, sed vt substantialia illius. Sacrilegum
siquidem est tã subiectum p̃dicationis euãgelicæ efficere doctrinam philosophicã, q̃ vim p̃-
dicationis euãgelicæ cõstituere in vi dicendi, in cõposita ornata & pulchra locutiõe. Vti au-
tẽ quãdoq; eloquentia sermonis aut doctrina philosophica ad seruitium euãgelicæ doctrinæ
ꝓ loco & tẽpore, nõ est ꝓhibitum. Officium itaq; suum paulus ꝓponit spectãdum in qualitate
euãgelizãdi, dicẽdo ꝙ est missus ad euãgelizãdum nõ in sapientia verbi: hoc est in eloquẽtiæ
ornatu, nõ vt assumerẽ modum euãgelizandi ornato sermone & arte dicẽdi cõpositum, sed
simpliciter & absolute ad euangelizandum. Vnde christus dixit, euntes p̃dicare euangelium.
& nõ addidit in sapientia sermonis. In cui⁹ p̃cepti iterp̃tationẽ & executionẽ, euangelistę nu-
H dam narrationẽ gestorum scripserunt omissa arte dicẽdi. *Vt nõ euacuetur crux christi.* Plena est
crux christi potẽtiæ diuinę, & euacuatur nõ seipsa, sed quantum est ex parte p̃dicantis illam:
quum prædicatio fundatur super humanam sapientiam: quoniam vis p̃dicationis non cruci
christi prędicatę sed arti dicendi tribuitur. Ne ergo crux christi (quæ est materia p̃dicatiõis
euangelicæ) euacuetur quantum est ex parte tam p̃dicatiõis q̃ auditorũ diuina potẽtia ad cõ-
uertandos animos hominum ad Christum, non misit me Christus ad euangelizandum in sa-
pientia sermonis. Vbi erudite lector clare perpende ꝙ ex parte iniuriæ quæ irrogaretur ma-
terię euangelicæ, probat Paulus reiectam artem decendi ab euangelio. *Verbum enim crucis.* De-
clarat cuius rei plena est crux: ꝙ est declarare rẽ qua euacuaretur crux. Et quoniã crux christi
plenitudinem suã non efundit in salutem omniũ quo ad effectũ, ideo discernendo filios p̃di-
tionis á filiis regni dicit ꝙ verbum, hoc est sermo prædicans crucem christi vt eam in qua sa-
I lus mundi consistit. *Pereuntibus quidẽ.* Ecce filii perditionis, *Stultitia est.* hoc est reputatur stultitia.
Iis autẽ qui salui fiunt, id est nobis. Interpres coactus à penuria participii apposuit id est,
Sed nihil refert ad sententiam. electi enim significantur: inter quos enumerat seipsum Paul⁹.
Virtus dei est. Non sumitur virtus vt distinguit contra vitium, sed vt non significat potentiam.
ita ꝙ significatur ꝙ crux est potentia Dei, saluatrix omnium qui saluantur. filii perditionis
ignorantes Dei potentiam in christi cruce sitam, reputant euangelium crucis stultitiam, nos
autem qui saluamur recognoscimus illam esse potentiam dei: hoc est qua mediante Deus ex-
ercet potentiam suam ad saluendum omnes quotquot saluantur Ecce res qua plena est crux,
scilicet potẽtia Dei saluatrix, ecce res qua euacuaretur crux si in sapientia verbi euãgelizetur.
Scriptum est enim. Exod. xxix. capi. Esaiæ affert testimonium excludendæ sapientiæ mundanæ
ab euangelio. *Perdam sapientiam sapientium: & prudentiam prudentium.* pro, intelligentiam intelligen-
tium, *reprobabo* Vbi vulgata editio habet. peribit sapientia à sapientibus eius. & intellectus pru
dentiam eius abscondetur. Vertit enim paulus passiuum in actiuum (peribit in perdam) vt de
um actorem perditionis & interitus huius explicaret. ¶ Significanter non dicit perdam sapi-
entiam & intelligentiam, sed adiungit sapientium & intelligentium: quia nec sapientia nec i
telligentia contrariatur cruci christi: quoniam vero non aduersatur. sed sapientia sapientiũ
(hoc est vt vtuntur illa homines habentes illam) & similiter intelligentia intelligentiũ (hoc est
vt vtuntur illa homines habentes illam) qui vocantur in mũdo sapientes & intelligentes, est
quæ contrariatur Euangelio, est quam perdit & reprobat deus. nulla enim philosophiæ aut
cuiusuis scientiæ pars contrariatur secundum se euangelio ratione dicta: quia nullum verum
contrariatur alteri vero: scientiæ autem sunt secundum se veræ & Euangeliũ est verũ, sed prę
sumptio hominũ ad extendendũ propositiones & media extra ꝓprios limites, contrarietatẽ
parit

paritveritati fidei christianæ. Verbi gratia tradit philosophia veritates has, accidés nó potest esse sine subiecto, mortuus non potest resurgere, & similes: abutitur præsumptio philosophorũ A istis veritatibus extendendo illas ꝙ nec per diuinam potentiam potest accidens esse sine subiecto, potest mortuus resurgere. Hanc extensioné nó tradit philosophia: sed ex officina ꝓdit philosophantium exeuntium fines philosophię, tradentisꝙ per potentiam existentem in rebus ex quibus integratur vniuersum nó possunt hęc fieri. Diuina aũt ónipotentia extra & supra vniuersum est. Deum enim etiã ipsi philo ophi cófitentur esse extra & supra vniuersum. Destruit itaque deus per crucis euangeliũ sapientiam sapientium, dũ illorum sapientiam extensam vltra suos fines, vtpote falsam destruit. & similiter intelligentiam ĩtelligentiũ reꝓbat. ¶ *Vbi sapiens? ubi scriba? ubi inquisitor huius seculi?* Esa. xxxiii. apud editionem vulgatam habetur Vbi est literatus? vbi verba legis ponderans? vbi doctor paruulorum? ita ꝙ quum dixit scriptũ est, refert vtrunq; Esaiæ textum. Et apte descripta futura destructione sapientium & intelligentiũ, subiungitur vbi sunt? quasi dicat nó sunt in locis eminentibus in reputatione & veneratione. B ex eo enim ꝙ potentia euangelii detexit & monstrauit præsumptionem & falsam extensioné sapientię & intelligentię eorum (resuscitando mortuos, & tot miracula adhibendo in testimonium) abiecti sunt huiusmodi sapientes á locis primis, quos in humano genere obtinebant. & propterea dicitur. vbi sapiens, vbi scriba? sicut de abiectis excelso statu dicere cósueuim⁹, vbi sun t illi? Scriba proprie iudæorum est: sapiens Græcorum. indagator aũt hui⁹ seculi, scrutatores significat viarum diuersarum ad beate hic viuendum. Sed quo genere innumera multitudo pollentium ingenio cóprehenditur. N*onne stultam fecit*. pro, infatuauit, *Deus sapientiã huius mundi*. Manifestat modum quo perdidit deus sapientiam sapientium. Ex hoc enim ipsoꝙ deus monstrauit præsumptionem ac falsitatem sapientium per miracula crucis christi, redditsapientiam, non absolute & in seipsa sed mundi huius (hoc est vt cavtitur iste mundus) fatuam, hoc est sine sapore vere notitiæ: effecit vt tanq̃ sententia stultorum haberetur sententia sapientum mundi huius. Et hoc modo perdidit ac reprobauit eam. N*am quia*. Declarato modo, reddit causam meritoriam ex parte mundi quare deus eiecit sapientes. *In dei sapientia*. qua C scilicet deus cum tali tantoque ordine condidit gubernatque mundum: q̃ in rerum ordine participata sicut ars in artificialibus splendet. que est totius philosophię materia. Ratioés ení rerum radii sunt diuinæ sapientiæ. N*on cognouit mundus*. Non dicit nó cognouit ali quis: quoniam ad Romanos. i. dicit quod deus a multis cognitus est. sed dicit non cognouit mũdus, quo niam philosophi qui cognouerunt veritatem Dei in iustitia detinuerunt: & sic mundus cómuniter non cognouit deum. *Per sapientiam*. per veram philosophian quæ lumine naturali habetur. *Deum*. actorem & gubernatorem omnium. *Placuit deo per stultitiam predicationis*. Prædicatio euangelica quamuis in se non sit stulta. comparatiue tamen ad doctrinam philosophicam stultitia appellatur a Paulo: tum ex parte modi, contra id quod dixerat per sapientiam: quia doctrina philophica procedit per rationem demóstratiuam. quæ facit euidentiam rerum: predicatio autem per narrationem. stultum enim seu improuidum est respectiue ad D demonstrationem, narrare. Tum ratione materiæ, contra id quod dixerat in sapientia Dei: quia materia predicationis est crux christi: materia autem philosophiæ est sapientia diuina effusa in rerum vniuersitate, ad quam relata crux stultitiæ rationem habet. Nam sapientia Dei spersa per vniuersum, rationibus fulget. crux autem sine ratione in rerum ordine est & propterea improuida stultaque dicitur predicatio crucis relatiue ad diuinam sapientiã relucentem in ordine rerum.

Et merito ex eo ꝙ sapientia tã vt materia q̃ vt modus neglecta est mundo placuit Deo eligere stultitiam predicationis tam quo ad materiã q̃ quo ad modũ. S*aluos facere credentes*. ecce ad quid elegit deus stultitiã predicationis vt mediũ ad saluté credentiũ. ónia ení etiã nostros defect⁹ Deus optimus vertit in bonum. *Quoniam & iudæi signa*. pro, signum, *petunt: & greci sapientiam querunt* E Quanta sit vis stultitię prædicationis, manifestat ex contrariis victis ab ipsa tã iudæis q̃ græcis. et quidem ꝙ sint contrarii ambo euangelio, explicat ex medii quęsitis ab vtrisque iudæi enim assueti miraculis petunt signum, hoc est miraculum aliquod vt medium certificans ꝙ Deus reuelauit. Græci auté solum rationem naturalem sectantes, quærunt sapientiam: hoc est rationem demonstratiuam, aut saltem rationi naturali consonam vt medium ad assentiendũ auditis *Non autẽ predicamus christũ crucifixũ* Tota ení materia euangelica in hoc cóprehéditur virtualiter. I*udæis quedem scandalum*. ecce contrarietas. illi petunt signum, & nos offerimus scãdalũ. Vere christus est iudæis scãdulum: hoc est offendiculum, in quod impingunt & cadũt impsuasibiles

 suasibiles

F suasibiles ꝙ sit mesias crucifixus. *Gentibus*. seu Græcis. *Autem stultitiam*. Quemadmodum iudæis ex propria incredulitate est christus crucifixus offendiculum, ita gentibus ex propriẹ sapiétiẹ præsumptione est stultitia. iudicant enim alienum à ratione esse ꝙ damnatus hõ ad supplicium crucis sit deus, sit adorandus &c. ❡ Aduerte hic quod vt super epistolam ad Ro. diximus dictio interpretata modo Græci modo Gentiles eadem est & proprie significat græcos, extenditur autem ad significandum Gentiles. & propterea interpres varie transfert. *Ipsis auté uocatis Iudæisque & Græcis*. Ecce vis crucifixi vincens vtrosque contrarios: tam scilicet iudæos quã Græcos. Sed considera victos nõ õnes sed vocatos. Tam iudæi itaque q̃ græci ex se aduersantur crucifixo: sed vocationis diuinæ gratia quotquot donati sunt, non aduersantur, sed suscipiunt. *Christum*. crucifixum. *Dei uirtutem*. Seu potentiam. *Et dei sapientiam*. Contra scandalum dicit dei potentiam: contra stultitiam dicit dei sapientiam. Et sapientia quidem manifeste opponitur stultitiæ: potentia autem opponitur non scandalo absolute, sed scandalo crucifixi ratióe
G materiæ: quia scilicet crucifigi impotentiæ succubentis est, cui potétia directe opponitur. nec dicit dei patris potentiam ac sapientiam christum, sed dei potentiam & sapientiam. Quod etsi secundum christi naturam diuinam verum est (quia est deus & sapientia ac potentia diuina) sensus tamẽ literalis præsentis text⁹ est de christo homine, quòd ipsius passio, crucifixio ac mors est potétia ac sapiétia dei patientis crucifixi ac mortui: quia vsus est passione, cruce ac morte propria vt potétia ac sapientia ad vincendum mundum ac diabolum, ad rediméd ũ humanum genus, ad immortales reddendos homines, ad instaurandum quẹ in terris & q̃ in cælis sunt. *Quia quod stultum est dei, sapientius est hominibus: & quod infirmum est dei, fortius est hominibus*. Quare christus crucifixus iudæis scandalum, Græcis stultitia sit, ratio reddita ex parte ipsorũ est, quia illi potentiam, isti sapientiam quẹrunt. Quare autem tam iudæis quam Græcis vocatis Christus crucifixus est dei potentia & dei sapientia, rationem modo reddit ex parte dei: quia
H quodcunque quantumcunque infirmum, imbecille, impotens sit, dummodo sit dei, est potétius hominibus. & similiter quodcunq; quantumcunq; stultum, seu prouidum & absq; ratione in rerum ordine sit, dummõ sit dei, sapientius est quam homines vniuersi. ita ꝙ cuiusq; rei tam infirmæ quam stultẹ cõiunctio ad deum efficit illam potentiorem & sapientiorẽ vniuersa potẽtia & sapientia hominũ: ac ꝑ hoc ꝙ est infirmũ in christo (passo, crucifixo, mortuo &c.) ex hoc ipso quod est dei, est potétius quam homines. & similiter quicquid est stultũ in christo crucifixo, est sapientius omnibus. ❡ Et scito quod dicendo infirmum dei seu stultum dei, nõ arctatur ad modum essendi personaliter dei vt passio fuit de coniunctione personali: sed latius sumitur formaliter vt est dei. siue sit dei vt instrumentum coniunctum: qualia sunt ad humanitaté Christi spectantia. siue vt instrumentum separatum ad ea quæ sunt ordinis gratiẹ: qualia sunt predicatio euangelica, apostoli sacramenta ecclesiẹ, & id genus reliqua. esse eni dei su-
I mitur hic vt opponitur ad esse hoïnis vel cuiuscũq; creature: ac per hoc est sermo de deo vt specialiter præsidet ordini gratiæ saluatricis ad beatitudiné super naturalé. Reddit enim paulus rationem ex hac vniuersali veritate ꝙ quæcũq; res actio aut passio secundum se inpotens aut ĩpuida, ex hoc ex so quod est dei (hoc est vtitur illa deus vt suo instruméto ad mysteria gratiẹ) est potentior & sapientior omni potentia & sapientia hominum. Et hoc apparet nõ solum in cruce christi, sed in predicatione apostolorum & martirum & c. *Videte*. pro, videtis *enim uocationem uestram fratres*. coniunctioni enim monstrat quod ad reddendum rationem dictorum subiunguntur hec. et vere probat assumptam vniuersalem (infirmum dei fortius est, & stultum dei sapientius est) ex expientia quã vident in vocatis ad fidé christi. *Quia*. ꝑ, ꝙ *non multi sapientes*
K *secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles*. Appellantur hic sapientes secundũ carné, sapiétes sapientia hũanitus acquisita: q̃ denominatiua carne, quia per carnales sensus aquiritur. et nõ dicit ꝑ quos vocati estis, sed absolute ꝙ nõ multi secundũ carné sapiétes. sub intelligitur enim sunt electi. ꝑpter verbũ elegit subiũctũ. loq̃tur eni directe de cõuersis ad fidé cõphendédo ipsos chorītios: in quibus hæc experiẽtia etiã apparebat. nõ dicit nulli sapiétes secũdũ carné, sed non multi: quia aliqui ex discipulis primitiuæ ecclesiẹ fuerunt docti etiã secundũ scientiam acquisitã, vt nicodemus (qui erat magister in israel) & ipse paulus & lucas medicus & apolos & c. & simile est de potétib⁹ secũdũ humanã potẽtiã & nobilib⁹ secũdũ generes nobilitaté. *Sed q̃ stulta sunt mũdi*. Nõ dicit stulta absolute, sed stulta mũdi, hoc est hoiés absq; sciẽtia hũana q. apud mundũ stulti habentur ad docendũ alios. quales erãt piscatores, petrus & reliq. *Elegit deus*. Nõ ex inopia hominũ nõ ex ignorentia aut ĩpotentia, sed ex electione deus istos voluit. *Vt cõfudat* ꝑ, pudore suffundat, *Sapientes*. proculdubio mundi huius. ecce stultum dei sapientius quam homines sunt autẽ verecũdia multa affecti sapientes mũdi, ex hoc ꝙ detecta pilosophorũ vanitas.

nitas est & ad veram beatitudinis viam homines cōuersi sunt per piscatores & similes indoctos, doctos autem á spiritu sancto. Cōiunctio autem (vt dicendo vt confundat sapientes) causam finalem, quamuis nō vltimam notat. Ad hoc enim deus elegit ignorantes vt erubescant sapientes pręsumentes de beatitudine hominum iudicare & docere: ac per hoc ōnis vis ac ratio trahendi homines ad salutem tribuitur diuino beneplacito manifestato per hocq; per indoctos non per sapientes mundi homines edocet ac trahit. Et similis est sensus eorum q̄ subiunguntur in textu de infimis & ignobilibus electis. *Et infirma mundi elegit deus ut confundat fortia. & ignobilia mundi & contemptibilia.* pro, cōtempta, *elegit deus.* nō solum obscuros genere sed etiam despectos á mundo elegit. Et ea que non sunt. Non intelliguntur nihila absolute, sed in esse religioso. Et significantur gentiles, qui nihil erant secundū religioné (vtpote idolatriæ) ad differentiam iudæorum qui erant aliquid in esse religioso. Vera siquidem religio in solis iudæis fuerat. & propterea subdit. *Vt ea quæ sunt destrueret.* pro, oblitaret. hoc vt iudęorum religionem aboleret. Hoc inter alia testimoniaq; infirmum dei est fortius hominibus, non est minimum: videlicet q; illi qui alieni à religione erant, pręstent per christum crucifixum iudęis, imo pessundent iudęos, qui soli religiosi erant. *Vt non glorietur omnis caro in conspectu eius.* Ecce finis abiectionis fortium, sapientium, nobilium & religiosorum, vt null⁹ locus sit gloriationis cuicūq; homini coram deo: hoc est iis quæ sunt ad deum, sed vniuersa gloria sit dei. *Ex ipso autem.* p, enim, *uos estis in christo iesu.* Proposuerat experientiam invocatione ipsorum Corinthiorum (dicendo videtis enim vocationem vestrm fratres) & nihil in specie de ipsis corinthiis subiunxerat, sed tantum in genere quod nonmulti sapientes & reliqua: & propterea modo redeundo ad speciem dicit, ex ipso enim vos. Ac si apertius dixisset. Merito dixi quod vos videtis vocationem vestram quia ex ipso deo eligente stulta, infirma, ignobilia & c. estis: hoc est constatis: constituimini vos, non secundum esse hoc vel illud sed in christo iesu: hoc est secundum esse gratiæ, fidei, spei, ac charitatis in christo Iesu. In vobis itaque ipsis diuinum hoc opus habetis. *Qui factus est nobis.* Non vobis corinthiis tantum sed omnibus nobis christianis. ¶ *Sapientia.* in intellectu. Et deest. A deo. Vere christus à deo factus est nobis sapientia perficiens intellectum nostrum. *Et iustitia.* in voluntate. *Et sanctificatio.* in opere. *Et redemptio.* in statu. Et vniuersus hic sermo est, sermo causalis. Christus siqdem factus est nobis à deo ratio sapiendi, & iuste volendi, & sancte operandi, & redēptionis de statu seruitutis in statū libertatis filiorum Dei *ut quemadmodum scriptum est.* Hiere. ix. *Qui gloriatur in domino glorietur.* Ibidē apud Hieremiā vulgata editio habet, in hoc glorietur qui gloriatur, scire & nosse me. Ad hoc inquid paulus deus fecit christum nobis sapientiam, iustitiam, sanctificationem ac redemptionem, vt quicunque recte gloriatur, non in sapientia, potentia nobilitate & c. glorietur, sed in domino. quo sapimus, iustificamur, sanctificamur & redimimur.

CAPVT II

T ego quum uenissem ad uos fratres. Dixerat se missum ad euangelizandum nō in sapientia verbi, & rationem alatem (nec euacuetur crux Christi) tractauerat mōstrando vim crucifixi etiam in conditionibus electorum in ipsis Corinthiis.

Contexit modo eandem vim in conditionibus suiipsius Pauli, ad monstrandū in seipso qualem debet exhibere seipsum euangelicus doctor.

Et probat se seruasse modum in quo missus est: vt spectato ipso a corinthiis, & spectatis aliis doctoribus in quibus gloriabantur, perpēdent & discernent inter doctores: & vt doctores illi erubescant exibentes se cum conditionibus contrariis. Iuxta duo autem prius dicta (scilicet stultum dei & infirmum dei) commemorat seipsum, prius secundum stultitiam, deinde secūdum infirmitatem. *ueni non in sublimitate sermonis aut sapientiæ.* quia vtramque sapientiā dixerat reiectam a deo, idcirco commemorat se cum neutra prædicasse illis. ita quod nec cum arte dicendi, cum emitentia eloquentię nec cum excellentia sapientiæ docuit. *Annunciens uobis testimonium Christi.* pro, dei) documenta fidei christianæ sunt testimonia dei: quoniam testantur diuinum esse, posse, nosse, velle prouidere. Significanter autem dicit dei: vt intelligamus quod docēdo ea quæ dei sunt dignissima omni eloquentia & sapientia, abdicauit a suo sermone sapientiam & sermonis & rerum. ¶ *Non enim iudicaui me scire aliquid inter uos.* ¶ Non dixit indicaui sed iudicaui: vt significet se dixisse ius. se iustitia exigente obstinuisse. vt intelligamus prædicationi euangelicæ deberi abstinentiam a reliquis. *Nisi IESVM Christum, & hunc crucifixum.*

Reliqua ergo, ab imitatione apostolica sunt aliena in prædicatione. IESVS enim salutis humanę actum significat: CHRISTVS autem regem æterno regnantem. crucifi-

F xiovero ad infirmitatem naturæ assumptæ,ad modum quo redemit humanum genus spectat.Et hæc constat sat esse nosse ad nostram salutem.*Et ego in infirmitate*. Ecce infirmum dei in paulo.Tum exterioris status.erat enim non secundum statum potentium mundi huius,sed secundum statum impotentium.Tum interni affectus. & propterea subdit.*Et in timore*.immi nentium malorum.Tum corporalis aspectus.*Et in tremore multo fui apud uos*.Internus siquidem timor redundabat in exteriorem tremorem.Quemadmodum Iesus timuit in testimonium sui animi passibilis,ita paulus apud Corinthios & timuit & tremit,humanæ ĩfirmitatis passiones sustinens:citra rationis tamen præiuditium.Quando autem hoc fuerit,non scribitur in actis apostolorum.Hæc enim omnia commemorantur hic ad monstrandum infirmum quo deus vsus est in paulo.¶*Et sermo meus & prædicatio mea*.More suo exequitur proposita, ĩchoãs à primo proposito.scilicet nõ in sublimitate sermonis.*Non in persuasibilibus*.pro,suasoriis *humanæ sapientiæ uerbis*.Humanæ sapientiæverba vim magnam habentia ad suadendum excludun-
G tur:quæ sunt verba composita & ornata secundum artem dicendi.*Sed in ostensione spiritus & uirtutis*.hoc est potentiæ.Loco eloquẽtiæ fuit demõstratio spiritus sancti loquentis per me,& potentiæ diuinæ confirmantis sermonem miraculis.¶Si quæris modum quo ostendebat in p̃dicatione sua spiritum sanctum.In promptu est responsio quod impositione manuum super baptizatos dabatur spiritus sanctus loquens linguis variis per illos magnalia dei.*Vt fides uestra*.quæ ex auditu prædicationis meæ in vobis est.*Non sit in sapientia hominum*.fundata.*Sed in uirtute dei*.hoc est in potentia dei:vt patet in textu Græco,tam hic quam paulo ante.in potentia in q̃ tum operante miracula,tum operante intus in spiritibus vestris.

¶SAPIENTIA.*M autem loquimur inter perfectos*.Exequendo quod secundo proposuerat(.s.non in sublimitate sapientię)non abdicat à sua doctrina sapientiam vt abdicauit eloquentiã:sed duplici vtitur distinctione.altera auditorum in perfectos & imperfectos.altera sapientiarum.
H in sapientiam huius sęculi & sapientiam in mysterio reconditam.Et intendit quod neutra vsus est sapientia prędicando Corinthiis,sed tamen sapientiam in mysterio recõditam reseruat sermoni nõ cõmuni sed inter perfectos.Et hinc clare corinthios quib⁹ p̃dicauit ĩsinuat distigui à p̃fectis ĩter quos loquitur sapiẽtiã.*Sapiẽtiã uero*.q̃ loquimur cũ p̃fectis.*Nõ huius seculi,neq̃ prĩcipiũ huius seculi qui destruuntur*.Inter sapientiã huius sęculi & sapiẽtiã principũ huius sęculi,hoc interest.quod illa est circa trãsitorias actiones & dispositiões:qualis est vniuersa ars dicẽdi & regẽdi cũ partibus suis.hæc autẽ circa æterna:qualis est philosophia speculatiua.Illa multis communis:hæc paucorum hominum qui principes sæculi huius in materia de qua est sermo(.s.sapientiæ)merito appellantur.Et adiungitur qui destruuntur,ad differentiam principũ huius sæculi qui sunt immortales,de quibus infra loquitur.*Sed loquimur dei sapientiam*.hoc deo propriam qua deus vtitur.*In mysterio quæ abscondita est*.Hoc est in mysterio absconditam,non in ordine re-
I rum participatam,non creaturis communicatam, sed in secreto sacratissimo diuini consilii reconditam.Et in hoc significatur excellentia huius sapientiæ supra sapientiam communicatam quibuscunque naturalibus intellectibus tam hominum quam angelorum.
Quam prædestinauit.pro,præ definiuit,*Deus ante secula in gloriam nostram*.Non est hæc sapientia noua sed ante sæcula prædefinita à deo,dux ad gloriam nostram,ad gloriam æternæ fœlicitatis nobis paratam.participatione siquidem huiusmodi sapientiæ ducimur ad gloriam æternam hæc enim sapientia est de mysterio incarnationis Verbi dei ad ducendum in æternam gloriam filios adoptionis. ¶*Quam nemo principum huius sæculi cognouit*.*Si enim cognouissent,nunquam dominum gloriæ crucifixissent*. Ex hoc quod paulus probat hanc vniuersalem(quam nullus prin
K cipum huius sæculi cognouit)per hoc quod crucifixerunt Christum,cogor appellatione principum huius sæculi intelligere dęmones.nam de hominibus loquendo probatio inualida esset.Ex eo enim quod illi principes(puta herodes,Pilatus,põtifices & primates iudęorũ)nõ cognouerunt iesum gloriæ,nõ potest cõcludi quod nullus principũ huius sęculi,cognouerit: vt clare patet.De dæmonibus autẽ intelligẽdo.validissima est ratio quod null⁹ eorũ cognouit hanc sapientiam:quia si cognouiscent dominum,gloriæ non crucifixissent.Constat autẽ dęmones crucifixisse christum:dicente domino.venit princeps mundi huius,& in me non habet quicq̃. Et rursus,nunc princeps huius mundi eiicietur foras.ioãnes quoq; euãgelista testatur quod diabolus misit in cor Iudæ vt traderet iesum.Vnde de prophetis loquẽs paulus dixit,neq; principũ huius sæculi qui destruuntur:modo autem dicit,nemo principum huius seculi,nõ addẽdo qui destruũtur.vt ex eius verbis differẽtiã inter hos & illos principes discernamus. dæmones enĩ sunt principes huius sæculi,non qui pereũt sed immortales.¶Et aduerte erudite lector quod non

nõ dicit si cognouissent christum aut deum,sed si cognouissent sapientiam quam prædefiniuit deus in gloriam nostram:vt discernamus ꝙ non ex reuerentia destitissent à crucifixione domini gloriæ si hanc sapiētiam cognouissent,sed ex inuidia gloriæ nostræ,& timore deiectionis ꝓpriæ.Dæmones enim etiā si cognouissent dominum gloriæ verū deum Iesum christum nihilominus cognati fuissent crucifigere eum ex odio ad deum & diuina:sed si cognouissent ordinē diuinę sapientiæ de gloria nostra & de subiectione dæmonum,adimplendum per crucifixionem christi,nunq̄ dominū gloriæ crucifixissent.Et ob hoc significanter noiat Iesum dominum gloriæ.tangit enim ꝙ retraxisset dæmões à crucifixione:dominium.s.gloriæ,tum triumphando de dæmonibus,tum cōicando æternam gloriam humano generi. *Sicut scriptum est.* Deficit coniunctio sed.Legendum est.*Sed sicut scriptum est.* Dixerat hanc sapientiam absconditam & prędefinitam in gloriam nostram,ignotamque dæmonibus:& probauit hoc vltimum.modo autē probat primum authoritate sacræ scripturę sumptę ex Esa.64. *Qđ oculus nō uidit nec auris audiuit.* Coniunctio aduersatiua prępositα(dicendo sed sicut scriptum est quod oculus non vidit &c.)cogit me ad intelligendum per oculum & aurem,oculos & aures communes angelis& hoibus,ad hoc vt contextus literæ planus currat. Et confirmatur hic sensus ex eo ꝙ apud Esaiam dicitur oculus non vidit deus absque te.nam dicendo absque te,monstrat ꝙ de oculo cuiuscunque creaturæ loquitur.ita ꝙ vbi prius probauit ab effectu ꝙ hanc sapientiam nemo principum huius seculi cognouit,modo authoritate scripturę cōtexit eam fuisse oino occultam vniuersis oculis& auribus cuiuscunque naturæ creatæ,ꝓut dixerat eam esse in mysterio abscōditā.Et intendit ꝙ parata nobis gloria q̄ est materia hui⁹ sapientiæ,nullo naturali oculo est visa:& (quod plus est)nulla naturali institutione est audita.

¶*Et in cor hoīs non ascendit.* Cor pro voluntate in sacra scriptura ponitur.Et significatur quod excedit oē desiderabile voluntate hois. Vtitur autem vocabulo ascendendi,quia appetibile supereminet appetitui:vtpote primum mouens ipsum.¶Et dicit in cor hois ad significandū appetitum intellectualem,qui vocatur voluntas,cōis hoi & reliquis substantiis intellectualibus.¶ Aduerte secundum grammaticam legendum esse ascenderunt,subiungitur enim. *Quæ præparauit deus his q̄ diligunt illum.* Aduerte rursus subaudiendum esse pronomen(puta illa)vt perfecta sit oratio,& vtuniformis sit lectio,relatiuum quodvertendūesset in numerum pluralē, dicendo quæ oculus non vidit &c. *Nobis autem reuelauit deus.* Dixerat sapientiam dei absconditam in mysterio:& probauerat hoc dupliciter.Et propterea ne forte obiiceres quid aut quomodo scis tu hanc sapientiam?occurrit explicando modum quo scit,dicens reuelauit deus, & ꝓnomē nobis,demōstrat ꝑfectos. *Per spūm suum.* Quia multis modis potest fierireuelatio diuina,explicat in specie quod per spiritum sanctum datum perfectis reuelauit deus hanc sapientiam.Conformis est paulus promissioni xpi. paracletus spūs sctūs quē mittet pater in noie meo ille ducet vos in oēm veritatem.Vnde paulus nō ex doctrina legis sub Gamaliele,sed ꝑ spiritum sanctum sibi infusum fatetur se cognouisse hanc sapientiam. *Spūs enim oīa scrutatur.* Manifestat spūm dei sufficientē esse ad hæc reuelandū,quia oīa scrutatur.scrutatur autē nō inquirendo,sed nihil inprospectum deserendo. *Etiam profunda.* pro profunditates, *dei.* Sicut metaphorice dixit,scrutatur.ita metaphorice dicit profunditates dei:vt nihil dei incognitū spūi significetur.Spectantes siquidem rōnes ad naturalem ordinem vniuersi,sunt velut manifeste apparentia in deo:rōnes autem spectantes ad mysterium verbi incarnati,suntvelut intimæ profunditates dei velut latentes in intimo consilio dei. *Quis enim scit hoīm quæ sunt hoīs nisi spūs hoīs.* Probat per similitudinem plus q̄ proposuit nunc:quoniam probat ꝙ spiritus dei & quòd solus spiritus dei nouit has profunditates.Et hinc habetur ratio tertia ad manifestandam sapiētiam hanc absconditam in mysterio.Similitudo est clara de spiritu hois. *Qui in ipso est.* Non solum determinatur spiritus proprius cuiusque hominis per hæcverba,sed tangitur ratio quare proprius spiritus cuiusque hominis nouit quæ sunt ipsius hominis:quia scilicet in ipso est. vt per hoc intelligamus reliquos spiritus tam hominum quam angelorum,quia in ipso non sunt nescire quæ ipsius sunt,hoc est quæ in ipsius sunt corde.

¶*Ita & quæ sunt dei.* velut intima cordis. *Nemo cognouit nisi spiritus dei.* Recole non excludi filium: quoniam dictio tam exclusiua quam exceptiua adiuncta termino personali respectu essentialium non excludit seu excipit ab alia persona diuina:sicut nec quum dicitur in Euangelio.nemo nouit filium nisi pater,excludit filius & spiritus sanctus.

¶*Nos autem non spiritum huius mundi accipimus.* Superfluit huius. Manifestata sufficientia spiritus dei

F tus dei ad reuelandum,manifestat quod de facto reuelauit eis,ex hoc ꝙ acceperunt spiritum
nō mundi sed dei.ita ꝙ ex acceptiōe manifestat reuelationē.acceptionē aūt manifestat ex dif
ferentia inter spiritū mundi & spiritum ex deo.Ex eo ꝙ nō dici mundi huius sed mundi, &
materia de qua est sermo est sapientia dei de iis q̄ excedunt totum vniuersum, insinuatur qđ
spiritum mundi appellat spiritum infra vniuersi latitudinē cōprehensum.Intendit enim qđ
nō accepimus spiritum ex afflatu syderum aut ex cōplexione humana aut ex vi animi aut ex
dęmonibus,seu quibuscunque spūalibus creaturis.Et intendit ad literā explicare quod spūs
infusus Apostolis non fuit spūs prodiens ex quacunque mundi parte. Vnde & subiungit ex
opposito ad vniuersum mundum.*Sed spiritum q ex deo est*.hoc est qui ex solo deo est,qui propriꝰ
est deo.est extra & supra totum vniuersum.*Vt sciamus q̄ a deo donata sunt nobis*. Ecce effectus spūs
quē accepimus,nō impetus,nō furor,nō ecstasis nescientiū quid patiātur aut agāt,sed vt scia-
G mus.Nō dicit vt credamus:quia spūs sctūs infusus apostolis causauit in illis notitiā certā do-
norum dei in eisdē.Sicut enī Hieremias certā habebat notitiā ꝙ deus misisset eum,affirmans
in veritate misit me dominus,ita apostoli certam habebant notitiā ꝙ fides,spes,charitas, &
alia dona gratis data eis erāt à deo.*Quæ & loquimur*.Exequitur aliud propositū(.s.loquimur)de-
clarata sapientia.Et intellige ꝙ loquuntur donata sibi quo ad materiā seu obiecta donorū.
Loquuntur enim materiā fidei,materiā spei,obiectū charitatis,& reliqua hmōi.*Nō in doctis hu
manæ sapientiæ uerbis:sed in doctrina*.ꝑ,doctis,*spūs*.Deest,sancti.Explicat modū quo loquitur sapien
tiā dei in mysterio abscōditā dicēdo qđ nec eam loquitur sermōibus doctis humanæ sapien
tię,Appellantur aūt sermōes docti,sermones significando vehētes doctrinam: & cōsequenter
sermōes docti humanæ sapiētiæ sunt qui significando humanā vehunt sapientiā.Docti ve-
rū sermones spiritus sancti sunt qui significando vehunt sapientiam spiritus sancti.Et in his
H dicit paulus se loqui & non in doctis humanæ sapientiæ.*Spiritualibus spiritualia comparantes*.Expli
cat modum simul & materiam doctorum sermonum spiritus sancti.Materiam quidem,dicē
do spiritualia.modum verò dicendo spiritualibus comparantes:hoc est conferentes.Et inten
dit quod docti spiritus sancti sermones,sunt de spiritualibus,& sunt collatiui spiritualium re-
rum cum rebus spiritualibus.ita quod vniuersa doctrina infra spiritualia versatur,ex spiritua
libus discurrit ad spiritualia.*Animalis autem homo*.Declarat illam particulam,inter perfectos:q̄
vltimo proposuerat.Declarat autem discernendo inter capaces & non capaces huius spiritua
lis sapientiæ:& distinguit inter hominem animalem & hominē spiritualem.Intendens quod
animalis homo non est capax,sed spiritualis:vt quos superius nominauerat perfectos,intelli-
gamus modo spirituales.Appellatur autem in proposito homo animalis ab anima.qui scili-
cet sectatur ea tantum ad quæ se extendunt vires animę:hoc est qui tantummodo naturale
I lumen rationis sequitur.*Nō percipit*.pro,accipit,*ea quæ sunt spiritus dei*.Iam enim dictum est quod
ea quæ sunt spiritus dei sunt ea quæ excedunt vniuersum ordinem creaturarum:quæ sunt su
pra lumen cuiuscunque creati oculi intellectualis.*Stultitiam enim est illi*. Homo sola naturali ra-
tione vtens stultum reputat totum quod dicitur de huiusmodi reuelatis per spiritum sanctū.
& propterea non est capax eorum. *Et non potest intelligere quia*.pro,quod,*spiritualiter examina-
tur*.pro,diiudicatur.Altera est hæc conditio animalis hominis:& est circa intelligentiam sui-
ipsius,quod nō potest intelligere seipsum diiudicari spūaliter.putat enī seipsum discuti tantū
rōnibus luminis naturalis,nō rōnibus spūs sancti.putat nanque se non esse reum ob repulsio-
nem spūalium reuelatorum per spiritū sanctū apostolis:quū tamen in rei veritate cōtinue ac-
cumulentur ei iudicia spiritualiter,hoc est secundum rationes spiritus sancti.*Spiritualis autem*.
Denominatur in ꝓposito homo spiritualis á spiritu sancto:qui scilicet lumine & sapiētia spi
K ritus sancti donatus est. *Iudicat omnia*.Ex opposito ad primā conditionē animalis dicit,iudi
cat omnia,Ille siquidem non est capax alicuius spiritualium:iste autem iudicat ōnia,& spiri
tualia & non spiritualia.Rectum enim est iudex sui &.obliqui.tāta siquidem certitudine no
uit omnia vt discernere possit omnia.intellige quatenus referuntur ad salutem æternam.*Et ip
se a nemine diiudicatur*.ex opposito ad alteram animalis cōditionē dicit ꝙ spiritualis à nemine di
iudicatur.intellige á nemine à nullo homine.nō enim diuinū excluditur iudicium.*Sicut scriptū
est*.Omnes hæ tres dictiones superfluę sunt. ¶*Quis enim cognouit sensum*. pro,mentem,*domini. aut
quis instruxit eum*.pro,quę instruet eum?cōiunctio disiūctiua in textu grçco nō inuenitur.dictio
autē interpretata quis anceps est ad que vel qui.potest enim referre tam mētē domini q̄ ipsū
dominū:eo ꝙ eiusdē generis sunt apud græcos mēs & dominus.Vnde sequitur qđ ꝓnomen
eum

eum demonstrat hoíem spũalem. Probat itaq; Paulus spũalem hoíem à nullo iudicari:quia mens domini instruens spũalé,seu més domini instruẽtis spũalé à nullo cognoscitur.ꝙ enim nó cognoscitur nó potest diiudicari.Et dicit instruet futuri téporis,ad significandũ perseuerantiam instructionis diuinę. *Nos aũt sensum.* ꝑ,mentē,*christi habemus*.Ad inferendum intentam conclusionem(.s.ꝙ spũalis à nullo diiudicatur)non sufficit quod mens domini inducatur instruens spũalem:sed oportet addere quod ita instruat vt mens domini cóicetur spũali,sic quod habeatur ab eodé.tũc enim optime infertur ꝙ sicut mens domini nó potest diiudicari ab aliquo,ita nec spũalis prædítus mente domini.& ꝓpterea Paulus subsumit quod nos spũales habemus mentem xpi. Et in hoc tangit medium,quo nos habemus mẽté dei.s.mediãte christo.Et intellige hęc de hoíe spũali formaliter:hoc est quatenus spũalis est,quatenus spũ sancto sibi infuso vtitur:alioquin spũalis iudicatur ab altero spũali.sicut Petrus diiudicatus est a paulo:quia non quatenus spiritualis in facto illo operabatur.Vbi autem quatenus spiritualis operatus est Petrus circa domum Corneli Centurionis à nullo potuit diiudicari. A

CAPVT III.

B

ET *ego fratres*.Dixerat veni ad vos nó in sublimitate sapientię,sed quod sapientiam loquitur inter perfectos.explicat mó qualiter ad eos venit,scilicet alés eos lacte non cibo solido.*Non potui*.non ex mea impotentia,sed ex vestra ineptitudine.*Vobis loqui quasi spũalibus sed quasi carnalibus*.Spiritualis homo prius distinctus est cótra hoíem aialem: & modo distinguitur contra hoíem carnalé.vterque siquidé opponitur spũali.ex parte aiæ: iste ex parte carnis.ille solũ naturale lumé sequitur:iste opibus carnis adhæret.qualia sunt iræ,rixę,dissentiones,sectæ,& reliqua q̃ apost.ad Galat.cómemorat.Corinthios vt post fidem christi habétes nó cognoiat aiales sed carnales;quia operib⁹ carnis adhærebãt. *Tanq̃ paruulis in christo*.Tẽperat cognomé ne ægreferrẽt se carnales noiatos:dicés eos carnales,nó tãq̃ alienos à christo.sed tãquã infantes in christo,tãquã incipiétes & ĩpfectos in christo.*Lac uobis potũ dedi*.doctrina humilior,cuius capaces eratis vos,alui,quemadmodũ infantes lacte potantur.*Nõ escã*.Nó refertur ad potare,sed ad subintellectũ verbũ:puta dedi.Est enim sensus qđ nó dedit cibum solidũ(perfectorũ enim solidus est cibus)nó dedit doctrinã sublimé quam loquitur inter perfectos.*Nõdũ enĩ poteratis*.ecce rõ ex parte ipsorum.Sed nunc quidé potestis.Deest adhuc.legendum est.*Sed nec adhuc nunc potestis*.s.pasci solido cibo.Et hoc statim ꝓbat,subiungendo.*Adhuc enĩ carnales estis*.Solidus cibus est spiritualium:vos aũt adhuc estis carnales.Et hoc probat subiungendo.*Quum enĩ sint inter uos zelus & cõtentio*.Deest.& dissensiones.Tria mala opa in eis cómemorat.in aío zelum,æmulationem,inuidiam: in sermone cótentioné:in factis factióes.*Nõne carnales estis*.Hæc enim oía ex affectu carnali sunt.Affectus enim spiritualis caret inuidia:quia gaudet quod bonum aliquod sit cóe multis.& similiter excludit cótentiones & factiones.Carnalis aũt affectus quia tendit ad bonum quod cóicatione minuitur.parit liuoré, cótentionem & dissentionem.Erant enim inter Corinthios hæc mala sequendo glorias diuersorum præceptorum:sicut vtinam non videremus inter religiosos diuersarum religionũ. *Et secũm hoíem ambulatis?* vt homo distinguitur à deo,vt ambulare secundum deum distinguitur cótra ambulare secundum hoíem,secundum affectiones humanas nó,secundum regulas diuinas.Et addidit hoc ad temperandum quod dixerat,nóne carnales estis.*Quum enim quis dicat*. Probat ex eorum verbis quod sint carnales,explicando qualitatem ęmulationis,contentióis & dissensionum.*Ego quidem sum Pauli,alius autem ego apollo.nonne carnales estis?* Emulari enim cótendere & dissentire pro præceptoribus,ex carnali procedit affectu. C D

Vid igitur est Apollos,qđ uero Paulus? Tã ordo quã verba egent correctione.Legendũ est.Quis igitur est Paulus,quis verò Apollos.Hactenus tanquam spectaculum seipsum descripsit Paulus,tum in officio baptizandi,tum in officio euangelizandi,non in sapiẽtia seculari tã verborũ quã rerũ nec in sublimitate sapientiæ dei reseruatæ perfectis,vt in ipso spectaretur qualis debet esse euãgelizatio.Mó iterũ seipsum spectaculũ exhibet penes gradũ officii,vt explicato gradu auertat corinthios ab hmói gloriationibus in pręceptoribus. Et intédit quod tam ipse quã alii apostoli & prædicatores nó sunt nisi ministri & operarii, quorũ opera sunt examinanda apud diuinum tribunal & c.Ne igitur celsioris gradus reputétur doctores ecclesiarum dicit,quis est paulus,quis vero Apollos. Et breuiando quęstioné subiungit solutioné. ¶*Ministri eius cui*.Deest nisi.& corrupta est litera.Legendum est.Nisi ministri per quos *credidistis?* Non sufficit paulo affirmare quod sunt ministri.sed exclusit quod non sunt plus quam ministri, E

F ministri, dicédo nisi ministri. Et explicat ad quid & quibus ministrant, dicédo per quos credidistis. Acsi apertius dixisset (vt etiam infra declarabit) nisi ministri fidei ad vestrã vtilitaté Et per hoc excludit q̃, nõ sunt domini, non sunt capita, sed ministri vnius cõis domini ac capitis. *Et vnicuiq; sicut dñs dedit.* Explicatio est diuersi ministerii diuersorum ministrorum, prout cõis dominus non commisit sed dedit. vt etiam hunc infimum gradum quod sunt ministri & diuersitatem ministerii significet non habere ex seipsis, sed ex dono cõis domini. *Ego plantaui, Apollos rigauit.* More suo Paulus exequitur proposita, inchoans ab vltimo: scilicet à diuersitate ministeriorum. Et primo tractat adhibita metaphora agriculturæ. plantare enim & rigare agricolarum est. Et sub his similitudinibus explicat officia diuersa ministrorum. Et cum hoc secundum rei gestæ historiam verum fuit quòd apud Corinthios Paulus plantauit & apollos rigauit: vt patet Act. 18. quoniam paulus plus plantauit fidem christi apud eos, & apol

G los postmodum multum illis contulit, sicut rigatio plantis. *Sed deus nunc incrementum dedit.* Superfluit nũc. Vide differẽtiam actionum. ministri exterius operantur plantando & rigando: deus aũt interius incrementum dando. Solus enim deus est qui in corde hoĩs operari potest. *Itaque neq; q plantat est aliqd neq; q rigat.* hoc est neuter est aliq.d quo ad efficiam efficiẽdi. Vana siq.dem tam plantatio q̃ rigatio, nisi intus detur incrementum. & ꝑpterea subiungit. *Sed q incrementum dat deus.* Ipse enim solus est aliq.d quo ad vim ꝑducendi effectum. *Qui aũt plantat & q rigat unũ sunt.* Referendo plantanté & rigante ad vim facti, dixit q̃ neuter, aliq.d est: referendo aũt eos inter se dicit quod vnũ sunt in esse ministri. neuter enim est nisi minister. Vel vnum sunt in termino ad quem tendunt. ambo enim tendunt ad opus q̃ intus operatur deus. *Vnusquisq; aũt propria mercedem accipiet scdm suũ laborem.* ne errares intelligẽdo eos etiam esse vnum scdm mercedé, subiungit diuersitaté tam laboris q̃ mercedis: vt intelligamus q̃ q̃uis sint indistincti in hoc

H q̃ vterq; est tantum minister, & in effectu ad quem tendunt, sunt tamen distincti secundum laboré & mercedé. vnusquisque enim proprium sortitur laboré operis, & propriam secũdum laboré habebit mercedé q̃ vltimum intellige proportionaliter. *Dei enĩ sumus adiutores.* pro, cooperarii. Rõnem reddit vtriusq; dicti: scilicet & q̃ vnum sunt, & q̃ vnusquisq; propriam mercedé accipiet secundum proprium laboré. nam ex hoc q̃ dei sumus cooperarii, infertur & q̃ vnum sunt (vtpote cooperarii ad vnum tendentes) & q̃ eis a deo merces secundum operis laborem dabitur. *Dei agricultura.* pro, agricolati, *estis.* Superfluit estis: quoniã in Græco iungitur parabola parabolæ sub eodem verbo. Ita q̃ legitur dei ędificatio estis. Verum similitudo de agricultura ad conclusioné præcedentium affertur. Similitudo verò ædificio, initium est subsequentium & ad contexendum sequentia præcedentibus Paulus sub eodem verbo iunxit: vt etiam secundũ vtrãq; parabolã, labores & mercedes distingui intelligeremus. Quũ dixisset

I ergo q̃ dei sumus cooperarii plãtando & rigãdo, explicat q̃ dei agricolatio estis: vt intelligãt in quo plantant & rigant. s. in ipsis Corinthiis: qui sunt tanq̃ agricolatio dei, passiue sumpta agricolatione. sunt enim velut ager qui colitur à deo & ad deum: & ad hoc adhibet sibi deus cooperarios homines plantantes rigantes & reliqua extrinseca hmõi efficientes. *Dei ædificatio estis.* Cõpleta prima parabola, inchoat alteram ad idem, assimilans Corinthios ædificationi passiuæ, non cuiuscunque sed dei, tum vt ædificatoris intrinseci, tum vt domini ædificii, vt similiter intelligant apostolos dei esse ministros cooperãtes extrinsece ad hmõi ædificationé. *Secundum grãm dei quæ data est mihi.* hoc est secundum gratiam apostolatus. *Vt sapiens architectus fundamentum posui.* intellige extrinseca operatione, scilicet docẽdo fidem christi. *Alius autem superædificat.* Ecce diuersitas ministeriorum. Quemadmodum in agricultura dixerat, ego plantaui, apollos rigauit, ita modo in ædificio distinguit, ego fundamentum posui, alius autem mini-

K ster superædificat, docendo ea quæ sunt vitę, morum & huiusmodi. *Vnusquisq; autem videat quomodo superædificet.* Quia diuersimode potest superædificari, & de huiusmodi superædificatione erat tota quæstio, ideo monet in genere doctores Corinthiorum, vt vnusquisque diligenter attendat quomodo ędificet super fidei fundamentum, hoc est quomodo doceat ea quę spectant ad vitam, ad mores, ad notitiamque fidelium.

¶ *Fundamentum enim aliud nemo potest ponere præter id quod positum est.* Occurrit tacitæ quæstioni quare mones de varia superædificatione & non mones de diuerso fundamento? occurrit inquam excludendo possibilem diuersitatem fundamenti. *Quod est Christus Iesus.* Et est sermo de fundamento simpliciter & absolute. hoc enim solus christus est. Quod dico propter fundamẽtum relatiue ad aliquos, huiusmodi enim fundamẽtũ multiplicatum est, nam & apost. Apoc. xxi. &

xxi. & apostoli simul & prophetę ad Ephe.ii.fundamenta appellantur respectu posteriorū. Christus autē est fundamentum simpliciter & absolute:quoniam nullus vnq̄ saluat⁹ est nisi in fide xpi. A *Siquis aūt superædificat super fundamentū hoc.* De ministris loquitur,de quibus dixerat alius aūt superædificat.& cōsequēter loq̄tur de superædificatiōe doctrinæ:q̄ fit nō tantum verbo,sed præcipue exēplari vita. Nec loquitur de quacunque doctrina,sed q̄ apponitur fundamēto huic:hoc est q̄ præsupponit fidē Iesu xpi:alioquin nō dixisset super fundamentū hoc. *Aurum,argentum,lapides preciosos,ligna,fœnum,stipulam.* Quātū ad metaphorā,ædificantur super fundamentum materiale aurum argentum & lapides preciosi:vt olim factum est in tēplo Salomonis,& similiter ligna.fœnum autem & stipula superædificantur,dū cooperiuntur ędificia ex ipsis:vt pauperes faciunt. Quantumverò ad sensum metaphoræ,ipse Paulus explicabit statim quid intendit per hæc. *Vniuscuiusq; opus manifestum erit.* pro,fiet. Quando aūt erit manifestū & quomodo subiungit. *Dies enim dn̄i declarabit.* Supfluit domini & in textu Græco dictioni dies p̄ponitur articulus:vt intelligamus quod ille dies declarabit qui erit claritas oīm operum. B Quem diem constat regulariter nō esse diem aliquem pręsentis vitę,sed diem diuini iudicii:in quo singulorum opera manifesta fient.

¶Et q̄uis nihil referat ad hmōi manifestationem dies vniuersalis iudicii aut dies singularis iudicii vniuscuiusque statim post eius mortē,ad literam tamen videtur Paulus loq̄ de die singularis iudicii cuiusque. Quod ex eo insinuatur q̄ vtitur verbo præsentis tēporis subiungēdo. *Quia in igne reuelabitur.* pro,reuelatur. Hinc enim īsinuatur q̄ de die qui cōtinue reuelatur ī morte cuiusque,dicit q̄ manifestabit quale sit cuiusque opus. Appellatione aūt ignis,non corporeus ignis nec tormentū aliquod,sed rigorosū ac vndique exactū examen diuini iudicii significatur. Quod ex eo patet q̄ etiam aurum argētum & lapides preciosos dicit igne probandos. Cōstat enim q̄ hmōi perfectę doctrinę opera nec corporeo igne nec tormēto aliquo,sed rigore diuini iudicii examinanda sunt. Et propterea dicitur.

¶*Et vniuscuiusq; opus quale sit ignis probabit.* nullam faciendo differentiam inter opera auri,argēti, C lapides,lignum fœnum & stipulam,quo ad hoc q̄ probanda sunt igne. Apte aūt rōnem reddit quare ille dies manifestabit qualitatem operis cuiusque,ex eo q̄ in igne,hoc est exacto diuino iudicio,claritas illius diei detegitur. Nec minus apte rigorosum examen dei noiatur ignis metaphorice,quoniam quemadmodum ignis supremum obtinet in examinando locum,ita diuinum iudicium cunctas operis cōditiones quantumcūque minimas scrutatur,librat ac discutit,& dicēdo ius & exequēdo. *Si cuius opus manserit.* p,manet,q̄ *superædificauit.* Postq̄ descripsit in quo conueniunt oīa dicta opera,modo describit in quo differunt:dicendo q̄ si cuius ministri opus q̄ superædificauit manet in igne,perseuerat illæsum in igne. Metaphorica est locutio.intendit enim q̄ si opus sustinet examen diuini iudicii:vtpote nihil habēs reprehensibile. *Mercedem accipiet,* non opus sed minister q̄ superædificauit. *Si cuius opus arserit.* Ecce differentia quam intendit inter opera,q̄ aliqua manent in igne illæsa,aliqua cōburuntur in igne:hoc est repræhensibilia inueniuntur in examine diuini iudicii:ac per hoc nō manēt D remunerabilia à diuino iudicio. Et propterea subdit. *Detrimentum patietur.* proculdubio ipsum opus,dum repelletur tanq̄ q̄ cōburitur. *Ipse autem saluus erit.* Hinc clare patet q̄ de opere dixit detrimentum patietur. aduersatiue enim subiungit de persona cuius est opus,ipse aūt saluus erit. Et hinc habetur q̄ non loq̄tur de ministris docentibus hæreses,aut corrumpentibus vitam & mores christianorum,sed de docentibus curiosa & minus vtilia & similia vana occupantia christianas mentes,ac per hoc impedientia à profectu spūalis vitæ,& à notitia vtiliū & expedientium ad progressum spiritualis vitæ.

¶*Sic tamen quasi p ignē.* Ne errares intelligēdo opus doctoris curiosi seu vani examinari & detrimentum pati repulsionis,ipsum autem doctorem impunem euadere ex eo q̄ dixerat ipse verò saluus erit,subiungit modum quo saluus erit,dicendo sic tamē quasi per ignem. Quod se- E cundum planum suauēque literæ sensum significat pœnam aliquam purgatoriam post hanc vitam. Quod ex eo conuincitur q̄ loquitur de tempore illius diei quo manifestabitur cuiusque opus. dies enim ille post hanc vitam erit. & p̄ tunc dicitur quòd non solum opus examinabitur,sed quòd persona operis non sustinentis ignem salua erit,sic tamen tanq̄ per ignem transiens ad salutem.q̄ sub proprietate verborum diceretur sic tamen vt purgetur, non curando q̄ genus pœnæ significetur per ignē. Ignis enim⁹ vt dictum est,rigorosum examen diuini iudicii in altera vita significat,ac per hoc extēditur ad significādum pœnam huiusmodi iudicio

F iudicio inflictam. Sicut peccatum significat & ipsum peccatum & fomitẽ effectum peccati: & manus significat manum & literam manu factam. Dicant q̃so refutantes pœnam significari, quid præter ignem probantem opera (cōmunem perfectis & imperfectis) intendit Paulus per ignem quo persona cōbusti operis salua erit. Iste enim salutis modus non est cōis vtrisque, sed proprius istis deficiẽtibus in opere, proprius autem personis: vt textus dicit. Alioquin si rōne ignis probantis opera intelligitur ipse saluus erit, sic tamen quasi per ignem, etiam de primis dici potest quod salui erunt quasi per ignem: quoniam oĩm opera igne probata describuntur. Quorsum ergo Paulus inter opera & personas tam subtiliter distinxit? quorsum ignem non ad personas sed opera tantum priorum applicauit. in aliis autem ignem & operibus & psonis cũ diuersis effectibus applicauit? nam describit ignem afficere detrimento opera horum, ipsos autem saluare. & hæc oĩa in illa die qua manifestum fiet cuiusq; opus quale

G sit. Fateamur ergo ex hac vltima particula haberi aliquam in altera vita pœnam purgatoriã qualiscunque illa sit. *Nescitis quia*. pro, quod, *templum dei estis*. Aduerte erudite lector Paulum tractando diuersitatem ministrorum trifariam distinxisse. nam prius sub metaphora agricolarum bonos tantum distinxit, & vnicuique iuxta suum laborem mercedem. Deinde sub metaphora ædificatorum distinxit inter bonos & deficientes á bono: curiosos. s. & vanos. attribuendo bonis opera manentia in igne: deficientibus autem opera quę in igne comburuntur. Et in vtroque genere gradus distinxit. bonorum quidem per aurum argentum & lapides p̃ciosos: deficientium autem per lignum fœnum & stipulam. Vtrunque autem genus ternario distinxit numero, vt vtriusque diuersos gradus intelligeres. Modo autem quia eadem est scię̃tia contrariorum. tertia vtitur distinctione. s. inter ministros bonos & malos. non dico deficientes sed malos: corruptiuos scilicet ædificii spũalis. Et ad hoc declarandum descendit ab ædi

H ficio ad speciem ædificii. Superius enim dixerat dei ædificatio estis: modo in specie explicat, nescitis quód templum dei estis. non estis ædificium prophanum sed sacrum, sed tẽplum dei. *Et spũs dei habitat in uobis?* Declarat quod sunt templum dei ex hoc quod spũs dei habitat in illis. Et non dicit hospitatur sed habitat, ad significandum quod per modum habitantis spũs sanctus est in ecclesia fidelium: vtens scilicet animis eorum ad vsus spũales, sicut habitans in domo vtitur ea ad proprios vsus. Et dicit hoc, quia cõis confessio est quod in templo dei habitat deus. *Si quis autem templum dei uiolauerit*. pro, corruperit, *disperdet*. pro, corrumpet, *illum deus*. Ecce ministri mali: propter quos tractat de fidelibus vt templo. corrumpere enim actio pessima est, & velut pœnam talionis describit Paulus: vt sicut fecit fiat ei, vt sicut minister corrumpit tẽplum ita deus corrumpat illum. Corrumpunt autem praui ministri templum dei doctrina

I & exemplo contrariis fidei, vitæ aut moribus christianis. *Templum enim dei sanctum est q̃ estis uos*. Iusta pœna probatur ex hoc quod corrumpunt rem sanctam: multo ergo magis merentur ipsi non sancti corrumpi seu destrui. Appellantur autem fideles sancti, quia mundi a deo dicati per baptismum sunt. Et est sermo de fidelibus fide formata hi enim soli sunt templum in quo habitat spũs sanctus. *Nemo uos*. pro, seipsum, *seducat*. Distinctis trifariam ministris. conuertit sermonem ad instructionem ministrorum in quibus gloriabantur Corinthii. & de illis dicit nemo seipsum fallat, sub specie boni errando. *Si quis uidetur inter uos sapiens esse in hoc seculo*. Ecce materia in qua monet huiusmodi primates non decipere seipsos, scilicet in materia sapiẽtię. *Stultus fiat ut sit sapiens*. Et est sensus quod sapientes mundana sapientia caueant à metiendo ea q̃ sunt diuinitus reuelata secundum regulas humanæ rõnis. sed quantum ad huiusmodi reuelata exhibeant seipsos stultos: hoc est sine ratione humanæ sapientiæ, ad hoc vt fiant sapientes secundum rões diuinas. Et rõnem subdit. *Sapientia enim huius mundi stultitia est apud deum*. hoc est ra

K tionibus caret apud deum quatenus est author supernaturalium. Stultum est enim quod sine ratione est. *Scriptum est enim*. Probat quod dixit authoritate scripturę. & primo authoritate sumpta ex Iob. v. ca. *Cõprehendã*. pro, qui comprehendit, *sapientes in astutia eorum*. Extendentes enim sapientiam humanam ad metiendum mysteria fidei, comprehenduntur à deo in sua astutia, qua callide decipiunt mundum extensione humanarum rationum ad diuina. *Et iterum*. Affertur alia authoritas ex Psal. *Dominus nouit cogitationes sapientium quoniam*. pro, quod, *uanæ sunt*. Et est sermo de cogitationibus sapientum extensis ad metientum diuina. Sunt enim manifeste vanę: vtpote omnino inutiles.

¶ NEMO *itaque glorietur in hominibus*. Instructis ministris, redit ad instruendum populum de gloriatione in ministris: inhibendo vniuersaliter vt non glorietur in hominibus

quibuscunque.

quibuscunq;. Et rõnem subdit declarando alteram particulam propositam, scilicet per quos credidistis. vtrũque enim simul exequitur. *Omnia enim uestra sunt.* Ratio quare nullus debet gloriari i hoibus, redditur quia oía sunt eorum: hoc est ordinata ad vestram vtilitatem. nullus enim rõnabiliter gloriatur de iis quę sunt propter ipsum. Qualiter autem oía sint eorum, iã tetigerat dicendo per quos credidistis. *Siue Paulus siue Apollos, siue Cephas.* Et in his comprehẽdit oés Christi ministros. *Siue mundus.* vniuersitas creaturarum. quæ proculdubio est propter electos. *Siue uita, siue mors.* Vtraque enim seruit electis. *Siue præsentia siue futura.* in alia vita. *Omnia enim uestra sunt.* Superfluit enim. Colligit siquidem singula enumerata complendo sententiam inchoatam ĩ de, siue Paulus. *Vos autem christi.* Omnia sunt propter vos, vos autem estis Christi vt domini ac capitis. *Christus autem dei.* Et est sermo de Christo secundum quod homo. sic enim est dei vt domini & capitis.

CAPVT IIII.

Ic nos existimet homo: Magis quadrat vt legatur ęstimet. dictio enim Græca vtrũq; significat. Postq̃ Paulus prosecutus est reliquas duas particulas propositas (.s. vnicuique sicut dominus dedit, & per quos credidistis) modo exequitur reliquam, scilicet nisi ministri, inchoando à reputatione qua debent haberi. Sic inquit nos, apostolos, pastores & doctores, æstimet homo. *Vt ministros christi.* non vt principes, non vt dominos sed vt ministros, non cuiuscunque domini sed christi. *Et dispensatores ministeriorum.* pro, mysteriorum, *dei.* dispensatores arcanorum dei: qualia sunt reuelata in sacra scriptura. hoc enim præcipuum est officium apostolorum & successorum. dispẽsare siquidem cibum animarum prout cuique expedit, hoc est quod superius dixerat, misit me christ[9] euangelizare. Et hoc officium dispensationem nominat: quia iuxta domini sententiam seruus constitutus super familiam ad hoc debet esse prudens vt det illis tritici mensuram in tẽpore. Et in hoc Paulus confutat ministros christi dispensatores sapientiæ humanę aut aliorũ vanorum: quemadmodum per hoc quod dicit ministros christi confutat illos qui prædicando aut docendo sunt ministri suiipsorum non christi. *Hic iam quæritur inter dispensatores.* ꝓ, quod autem reliquum requiritur in dispensatoribus est. Sensus clarus est ex subiunctis. *Vt fidelis quis inueniatur.* Hoc est illud reliquum quid requiritur in officio, in executione dispensatorum, scilicet vt inueniatur fidelis: hoc est absque fallacia dispensans. fidelis enim est qui non fallit, sed exequitur iussa prout iussa sunt. *Mihi autem pro minimo est.* Circa hanc conditionem requisitam ad dispensatores instruit consequenter Paulus tam ipsos dispensatores q̃ eos quibus dispensatur. Et dispensatores quidem instruit quemadmodum superius in reliquis fecit exhibendo seipsum spectaculum. Et propterea seipsum describit qualiter se habet circa hoc quod æstimetur dispensator fidelis. Et prima eiuscondítio est, pro minimo habere hoím iudicia de seipso. Non dicit pro nihilo est, sed pro minimo est: vt intelligamus ꝙ etsi humana iudicia de nobis magnifacere non debemus, non tamen pro nihilo habere: sed medium amplectendo aliquantuli æstimare ea. *Vt a uobis iudicer.* pro, diiudicer, *aut ab humano die.* Minimi pendit nõ solum Corinthiorum iudicia, sed quorumcunque hoím. humanus enim dies, humana cognitio seu claritas appellatur, *Sed neq; meipsum iudico.* pro, diiudico. Hæc est secunda conditio satis clara. *Nihil enim mihi cõscius sum. sed nõ in hoc iustificatus sum.* Occurrit tacite q̃stioni cur teipsum non iudicas fidem dispensatorem, quum cognoscas de teipso fideliterne an infideliter dispenses. Occurrit inquam: quia conscientia non accusans me coram me, non sufficit ad iustificationẽ mei. Ego enim nihil mihi conscius sum infidelis dispensationis, sed non in hoc, non in hac conscientia, iustificatus sum in veritate. & ideo non iudico meipsum. *Qui autem iudicat me. dñs est.* iudicia vestra minimi pendo: iudicio meo non vtor: reliquum ergo est vt diuino referuer iudicio. Hæc est forma dispensatorum circa iudicium ipsorummet. *Itaq; nolite ante tempus iudicare.* ꝓ, itaque ne ante tempus quicq̃ iudiceris. Instructis ab exemplo suo dispensatoribus, instruit populum inhibendo eis iudicium huiusmodi occultorum: quis scilicet est fidus christi minister & dispensator, & quis non. seu quis est magis christi minister, & quis minus. Et hic sensus magis videtur literalis. Vtroque tamen sensu sermo est de cõditionibus animi: quoniam exteriora possunt libere iudicari. & hoc significatur in textu, dicendo ante tempus. Tempus enim iudicandi non est ante certam notitiam. Quantum autem duret hoc tempus subiungit. *Quoadusque ueniat dominus.* proculdubio ad iudicium vniuersale.

Qui &

F *Qui & illuminabit abscondita tenebrarum.* hoc est clara reddet quęcunq; fuerunt occulta hoíbus, tan q̃ in tenebris abscondita, exteriora facta. *Et manifestabit consilia cordium.* Tam opera exteriora latentia q̃ interiora cordium palam producet coram vniuerso:& tunc erit tempus notitię gestorum quæ modo latent. *Et tunc laus erit unicuique a deo.* non à iudicio humano, sed à diuino iudicio vnusquisq; minister secundum opera sua laudabitur plus vel minus. propter varia ení iudicia quæ Corinthii faciebant de ministris pręponendo hunc illi, attulit hæc apostolus. Et propterea tanquam omnes sint boni dicit, & tunc erit vnicuique laus à deo.

Aec autem fr̃es transfiguraui in meipsum & Apollo. Manifestat hic Paulus Corinthios nos fuisse
H diuisos propter ipsum Paulum, Apollo & Petrũ: sed propter alios p̃ceptores quorum nomina tacet, & loco ipsorum noíauit seipsum & Apollo róne superius dicta, q̃ subiungit dicendo. *Propter uos ut in uobis.* pro, nobis, *discatis.* ecce ratio quare nos bonos pręcepto-
G res nominauit, vt in nobis spectatis disceretis tria subiuncta.
Ne supra quam scriptum est. pro, non supra id quod scriptum est, sentire. Hoc est primum à vobis discendum spectatis nobis à conditionibus nostris. & pertinet ad intellectum. s. non sentire supra id quod scriptum est. supra id quod traditum est in sacris libris. propterea enim toties reprehendit sapientiæ mundanæ vsum, Insinuatur nanq; hinc q̃ præceptores illi innitebantur sapientiæ humanæ: Paulus autem vult ipsos esse contentos doctrina sacræ scripturæ, quẽadmodum ipse & alii Apostoli docebant. *Vnus aduersus alterum infletur pro alio.* In Gręco habentur duæ sententię. legitur enim sic. Vt non vnus. pro, vno, ne inflamini aduersus alterum. Vbi duo discenda subiungit. Alterum est vt vnus pro vno non certet. & in hoc prohibet scissiones: secundum quas vnus certabat pro vno præceptore, & alius pro alio. Alterum est ne inflamini aduersus alterum. & in hoc prohibetur vana gloriatio, non pura sed aduersus alterum. non so-
H lum enim scindebantur diuersis præceptoribus, sed vna secta gloriabatur aduersus alteram, se exaltando & alteram deprimendo. Hæc tria sunt ob quæ discenda in ipsis apostolis Paulus se & apostolos quasi spectaculum fecit. non enim docebant nisi sacras scripturas, nec vlla erat inter eos scissura, nulla erat inflatio vnius aduersus alterum. *Quis enim te discernit.* p, diiudicat? More suo postquam proposuit, exequitur proposita. Et inchoat ab vltimis. s, schismate & inflatione. Et primo monstrat inconueniens quod nascitur ex hmói scissura: dicendo quis enim te diiudicat, Demonstrat autem pronomen te, quemlibet præceptorum qui erant capita scissionum & inflationum: vt contextus subiunctorum insinuat. ¶ Et dicit quis enim te diiudicat? quasi dicat nullus, nullum relinquis iudicem scindendo: quoniam omnes efficimini partes. Primum ergo inconueniens est quod priuaris ecclesiam iudice. ¶ *Quid autẽ habes q̃ nõ accepisti?* Directe aduersus doctores inflatos dicit arguendo de abusu donorum quę in verita-
I te habebant. *Si autem accepisti quid gloriaris quasi non acceperis?* Dicit tanquam non acceperis reddẽdo rónem eius quod dixerat, quid gloriaris. Et intendit quod ideo est peccatum gloriari de bonis quæ quis habet, quia ipsa gloriatio præ se fert tanquam non acceperit. Quum enim quis gloriatur se sapientem, in hoc ipso quod gloriatur, tanquam propria vtitur sapientia. & quamuis nec affectu nec verbo sentiat se non accepisse sapientiam à deo, facto tamen gloriationis tanquam non acceperit vsurpat sibi gloriam: dum gloriã illam nõ refert in authorẽ, dum nõ q̃rit gloriam relatiue ad deum sicut habet in veritate sapientiam relatiue ad deum. *Iam saturati estis.* Arguit eosdem doctores de bonis quæ non habebant, & tamen tanquam illa haberẽt se gerebant. Et quantum textus insinuat arguit eos de vsurpata excellentia bonorũ.
K Verbi gratia erant sapiẽtes, & tamẽ gerebant se tanquam excellenter sapientes. & sic de similibus donis. Vnde prius reprehendit eos de gloriatione secundum id quod habebant: mõ autem de vsurpata excellentia habitorũ. Et alloquitur eos irronice, tres excellentias irridendo. prima est iam saturati estis, vsq; ad satietatem repleti sapiẽtia & reliquis donis. *Iam diuites facti estis.* Ecce secunda: in qua tanta exuberantia bonorum describitur vt sint ad effundendum aliis diuites. *Sine nobis regnatis.* pro, regnastis. Tertia irridetur excellentia præsidentiæ & regiminis sine apostolis. Et in hoc significatur q̃ velut regnabant in populo christiano absque dependentia ab apostolis. *Et utinam regnetis.* pro, regnauissetis. Adiungit ironiæ veritatem proprii desiderii circa excellentiam illorum doctorum: manifestando quod desiderat vt in veritate regnassent, hoc est præfuissent regimini populi. *Vt & nos uobiscum regnemus.* hoc est quia hic esset fructus regni vestri si fuisset in veritate q̃ corregnaremus. essemus enim concordes in pręsidendo & regendo. Acsi apertius dixisset. non inest nobis desideriũ excludendi vos à vero

regimine

regimine, sicut vos sine nobis existimatis regnare: sed libenter vellemus vos recte præsidere & regere vt conueniremus vobiscum. *Puto enim.* Prosequitur primo propositam particulam, vt in nobis discatis. Et prosequitur ironiam. Ironico siquidem sermone dicit se putare quod sequitur. *Quod deus nos apostolos nouissimos ostendit.* hoc est ostendit postremos hominum. postremos autem non ordine temporis sed precii & æstimationis: quum tamen secundum veritatē deus ostenderit apostolos primos hominum. *Tanquam morti destinatos.* pro, deputatos. Explicat quod dixerat nouissimos tanquam homines addictos neci: hoc est tanquam homines ad nihil vtiles nisi ad hoc vt necentur, vel tanquam damnatos ad mortem. Et apposuit hanc ironiam, tum quia dixerat sine nobis regnastis, subiungit enim ironice quod merito sine nobis quia deus ostendit nos postremus hominum tanquam morti deputatos. tum ad inchoandā aliā subiungendam ironiam, nos stulti &c. *Quia spectaculum facti sumus mundo.* Non est sermo ironic⁹ iste, sed verus ac proprius fundans tam præcedentia quam sequentia. Ex hoc enim ꝙ spectaculum facti sumus, opinio consurgit iudæorum & gentilium quam paulus ironice assumpsit ꝙ deus apostolos ostenderit nouissimos tanquam morti deputatos. Ex hoc rursus ꝙ spectaculum facti sumus, consurgit opinio subsequentium, scilicet ꝙ nos stulti &c. Facti sunt apostoli spectaculum, dum ad spectandum passiones & cruciatus eorum concurrebatur. Mundo. non vni ciuitati aut regioni, non denique orbi terrarum sed mundo, vniuersas cōprehēdēdi creaturas spectare valentes. *Et angelis.* Exponit vtrāq; partem mūdi spectatricem: inchoans ab angelis. Sub quibus comprehenduntur tam boni angeli spectantes pro eis, quam mali spectantes contra eos. *Et hominibus.* Similiter tā bonis q̄ malis. hæc est enim altera potētiū spectare pars. ¶ *Nos stulti propter christum.* Aduerte ꝙ quia paulus nullum apponit verbū assuet⁹ hebręo sermoni, substantiuum verbum subintelligir. & est sensus, nos sumus stulti propter christum. Ironicum siquidem esse hunc sermonem, testantur cōtraria affirmata in illis doctoribus. s. vos aūt prudētes, vos aūt fortes &c. Cōstat enim ironice hæc affirmata: & idē verbū subītelligendum esse vtrobiq;. Est itaq; sensus ꝙ quia spectaculum facti sumus mundo patiendo, ideo differimus à vobis doctoribus inflatis. nos enim (ironice loquēdo) sumus stulti ꝑpter christū, stulte patimur ꝑpter christum. *Vos autem prudentes in christo.* supple estis. quum in veritate sit totum oppositum. et pronomen vos, demonstrat doctores qui non fiunt spectaculum mundo Et appellat prudentes in christo, tanquam sic predicantes christum vt non patiantur. et hæc quo ad intellectum: quo ad vires vero subiungit etiam ironice. *Nos infirmi.* subaudi sumus propter christum: vtpote non resistentes. ¶ *Vos autem fortes.* subaudi in christo estis, quum etiam sit totum oppositum. et consistit hæc fortitudo non insustinendo, sed in resistendo aut aggrediendo si qui impugnant. *Vos nobiles.* pro, gloriosi subaudi estis in christo. est enim simi lis ironia. *Nos autem ignobiles.* pro, inhonorati quum etiam totum sit contrarium: iuxta illud. nimis honorati sunt amici tui deus. et hic finitur tertius & vltimus sermo ironicus. deinceps absque figura proprio sermone persequitur: exponendo actiones & passiones proprias in veritate, quibus differunt ipsi apostoli à doctoribus corinthiorum in quibus gloriantur. *Vsque in hanc horam.* ¶ Non acciderunt hęc subiungenda vno certo mense, aut vno olim anno, sed crebro vsque in hanc horam. *Et esurimus & sitimus.* quo ad alimenta.

Et nudi sumus. quo ad vestes. *Et colaphis cædimur.* quo ad ludibrium. *Et instabiles sumus.* quo ad locum habitandi. *Et laboramus, operantes manibus nostris.* quo ad modum acquirendi vestrum. *Maledicimur.* ore. *Et benedicimus.* bonitate ac benignitate tum affectus tum sermonis.

¶ *Persecutionem patimur.* factis. *et sustinemus.* patienter. *Blasphemamur.* inimici dei dicimur. habebantur enim magi & sacrilegi. *et obsecramus.* sacris orationibus vtimur, non magicis artibus.

¶ *Tanquam purgamenta huius mūdi.* Superfluit huius. *Facti sumus omnium peripsima usque adhuc.* Peripsima Græca dictio est: & si in Latina relinquenda erat, scribenda & proferanda in vltima syllaba per e productum peripsima. Dicitur autem significare multarum rerum im mundiciam: puta rubiginem ferri, scoriam argendi, lutum calceorum, & id genus multa quo dammodum excrementa. Nec desunt dicentes apud Græcos solitum transferri hoc vocabulum ad significādum obnoxium iugibus malis. Inquit itaque paulus quodammodū summando vniuersam ignominiam quam patiuntur Apostoli, quod vsque ad hanc diem facti sumus peripsima non aliquorum sed omnium tanquam purgamenta mundi tanquā simus im puritates & immundicię omnium quibus purgandus est mundus. Dicebant enim inimici fidei christianæ quod christi discipuli inficiebant mundum. & propterea exterminandos esse: & tanquam purgamenta eiiciendos de mundo, & non de hac vel illa ciuitate.

F N ON *ut confundam uos hæc scribo*. Quia hæc omnia spectata in ipsis apostolis redundabant in verecundiam habitantium, immo ingratorum tot malis quæ patiebantur apostoli pro electis, ideo manifestat quod non ea intétione hæc scribit vt pudore suffundat eos. *Sed ut filios meos charissimos*. pro, dilectos, *moneo*. Intentio mea tendit per hæc ad monendum vos paterne. *Nam si decem milia pedagogorum habeatis in christo*. Numerus finitus pro infinito ponitur: & metaphora paruulorum vtitur, dicendo eos habere pedagogos velut duces & instructores paruulorũ in via christi. *Sed non multos patres*. Pedagogus mercenarius est: pater naturali amore ad filios se habet. *Nam in christo iesu per euangelium ego uos genui*. Probat se patré in christo, & illos filios. Et proprie dicit genui, pro quanto velut substantiale esse contulit: dum primus fuit apud eos prædicator fidei christi. fides enim est velut esse substantiale in christiano: sicut & superius dictum est fundamentum respectu reliquarum virtutum. *Rogo* pro adhortor, *ergo uos*. Conclusionem infert ex supradictis. *Imitatores mei estote*. pro, efficiamini, *sicut & ego christi*. Super-
G fluunt hæ quatuor dictiones. Conclusio exhortatoria est vt ipsum imitentur, non illos præceptores in quibus gloriantur.

¶ *Ideo misi ad uos Timotheum qui est filius meus charissimus*. pro, dilectus, *& fidelis in domino: qui uos commonefaciat uias meas quæ sunt in christo iesu, sicut ubique in omni ecclesia doceo*. Sententia est clara.

¶ *Tanquam non uenturus sim ad uos sic inflati sunt quidam*. superfluit sic. *Veniam autem ad uos cito si dominus uoluerit: & cognoscam non sermonem eorum qui inflati sunt sed uirtutem. non enim in sermone est regnum dei, sed in uirtute*. Sententia est clara. veruntamen vbi dicitur sed virtutem, & similiter quum subiungitur in virtute, vtrobique est sermo non de virtute vt distinguitur contra vitium sed de potestate seu potentia. hanc enim dictio Græca sonat. Et intendit manifestare differentiam inter se & illos præceptores inflatos. quod illi solo sermone, ipse vero sermone & potestate miracu-
H lorum docet: & quod regnum cęlorum euangelizatum non firmatur in sermone sed in potestate miraculorum. Sermo enim communis est omnibus doctoribus, sed potentia miraculorum propria est euangelio regni cęlorum.

Quid uultis? in uirga ueniam ad uos an in charitate & spiritu mansuetudinis? Particula hęc continuatiua est sequentis materiæ cum præcedentibus. iam enim inchoauerat necessitatem aduentus sui ad compescendum inflatos: & nunc subiungit modũ veniendi tũ vt ante suum aduentũ emédẽt se inflati. tum propter crimen ad quod transit corrigendũ. Dat itaque eis optionem: vtrũ malint vsum virge, hoc est castigationem & punitioné perseuerãdo in delictis, an vsum dilectionis & mansuetudinis. emendendo enim seipsos ante ipsius aduentum redderant seipsos materiã dilectionis & mãsuetudinis. diliguntur siquidé boni, & mãsuetudine vtimur erga pœnitẽtes.

I

CAPVT V.

O *Mnino auditur inter uos fornicatio*. Non vago rumore sed penitus audiri dicit. Fornicationis autem nomine vt genere vtitur ad adulterium, incestum & huiusmodi. Vnde & subdit speciem ¶ *Et talis fornicatio qualis nec inter gentes*. Deest, nominatur. Exaggerando grauitatem criminis, non dicit qualis nec inter gentes est, sed qualis neci inter gentes nominatur. *Ita ut uxorem patris sui aliquis habeat*. Superfluit ita. ecce crimen. Non dicit vt matrem, sed vt vxorem patris: vt intelligamus ꝙ de nouerca loquitur, nec dicit vt relictam patris sed vt vxorem patris: vt ítelligamus incestum simul & adulterium in eodem crimine. ¶ *Et uos inflati estis*. Inflatio respiciens hoc crimen, inflatio inculpabilitatis est. Alii enim Corinthii Christiani videntes tantum scelus inter seipsos non solum excusabant se, sed etiam iactabant se inculpabiles: sicut vere culpa carebant commissi criminis. *Et non magis luctum habuistis*, de
K ruina fratris. *Vt tollatur de medio uestrum*. hoc est vt eiiceretur ẽ vestra conuersatione, vt eiiceretur ab ecclesia. *qui hoc opus fecit*. Hic est effectus propter quem debuissent ingemiscere. *ego quidem*. Hactenus proposuit crimen incestus & aduterii simul cum commissis & omissis quo ad hoc ab ipsis Corinthiis: modo more suo per partes tractat proposita, incipiens ab vltimo scilicet tollere ẽ medio eorum virum illum scelestum. Inchoat autem explicando ꝙ ipse supplet id in quo Corinthii defecerunt: immo quod ipse inchoat eiectionem illius exequendam á Corinthiis, ne videatur pręcipere eis odiosũ officiũ, seipsum eximẽdo ab huiusmodi exosis officiis. Primis itaque ipse Paulus eiectioné illius inchoat dictãdo sententiã. *Absens corpore, presens autem spiritu*: hoc est affectu & solicitudine. iudicare enim presentis est officium. *Iam iudicaui*. hoc est iam ius dixi decernendo sententiam. *Vt presens*. non vt absens. *eum qui sic*. Deest. *hoc operatus est*. Quid

eſt.Quid autem decreuerit ſubiungit.*In nomine domini noſtri Ieſu chriſti congregatis uobis & meo ſpiritu.*
Vbi inquit ieſus fuerint duo vel tres congregati in nomine meo,in medio eorũ ſum.Et pro- A
pterea paulus in nomine ieſu chriſti congregari corinthios & ſuum ſpiritum diſponit:hoc eſt
vt corithii,cõ gregati ſint corporaliter,& ſolicitudo atque affectus pauli habeatur ibi præſens.
*Cum uirtute domini Ieſu tradere huiuſmodi hominem Satanæ.*Superfluit hominem:quamuis ſubintelliga
tur. Duo diſponit paulus:modum ſcilicet pronunciandæ ſententiæ quam decreuit ſcilicet
congregatis vobis &c.& punitionem decretam ſcilicet tradere illum Satanæ.declarando qua
poteſtate fiet iſta punitio ſcilicet cum poteſtate domini ieſu.Significat enim per hæc paulus
corinthiis quòd ipſe decreuit vt corinthiis pauli ſolicitudine congregatis tanquam præſens
eſſet paulus,tradatur Satanæ huiuſmodi homo poteſtate domini ieſu.Et non ſignificat qđ
ipſe iam tradiderit huiuſmodi hominem Satanæ.In cuius ſenſus teſtimonium non ſolum ſub-
iunget expurgate vetus fermentum,ſed in calce capituli explicite mandat ꝙ auferant illum
malum hominem à ſemetipſis:quod non oporteret iuberi ſi iã paulus tradidiſſet ipſum Sa-
tanæ.Voluit autem præſentiam ſuam ſpiritualem interuenire in ꝓnunciatione ſẽtẽtiæ,vt B
confiderent corinthii affuturam poteſtatem domini ieſu ad tradẽdum illum Satanæ.hęc enĩ
poteſtas videtur communicata nõ omnibus ſed apoſtolis.*In interitum carnis.*Hic apparet puni-
tionem hanc fuiſſe vexationem corporalem illius hominis vſque ad mortem.nõ tamen re-
pentinam,ſicut petrus Ananiam & Saphiram tradidit Satanæ.quoniam ſubiungitur.*Vt ſpiri-
tus ſaluus ſit in die domini ieſu.*Ex hoc nanque quod punitio illa ordinabatur ad ſalutem ſpiritus:
intelligimus punitionem illam habuiſſe duas conditiones.altera eſt ꝙ non repẽte interemit.
altera eſt quod fuit in ſolo corpore:ita ꝙ non abſtulit vſum mentis. Vtcunque enim horum
neceſſarium fuit ad hoc vt ille vexatus & moriturus reſipiſceret,& pœnitens ſaluus fieret.*Nõ
eſt bona gloriatio ueſtra.*Reprehendit quod ſupra narrauit,& vos inflati eſtis.Simulque monet ad
exequendum quod decreuit.Gloriatio inquid in qua gloriamini quod non eſtis in culpa pa-
trati criminis,non eſt bona,eccleſiæ.Et rationem ſubdit.*Neſcitis quia.*pro,quód,*modicũ fermẽ-* C
*tum totam maſſam corrumpit.*pro,fermentat.ideo non eſt bona gloriatio veſtra,quia inde exponi
periculo vniuerſum corpus eccleſiæ,ſimilitudo fermenti teſtatur. ❡*Expurgate uetus fermentum.*
Occaſione ſumpta ex ſimilitudine fermenti monet ad faciendum quod prius facere debue-
rãt:eiicere ſcilicet illum ab eccleſia.expurgate in quid,hoc eſt purgãdo eiicite vetus fermẽtũ,
hoc eſt vetuſtatis mixtioné.Fornicarius enĩ ille mixtus aliis erat velut fiermẽtũ vetuſtatis:hoc
eſt defectus corruptioniſque morum.*Vt ſitis noua conſperſio.*eadem in græco dictio eſt interpre-
tata prius maſſa,modo conſperſio.clarius fuiſſet vtrobique aut maſſam aut vtrobique cõſper-
ſionem latine dicere.Mixta farina aque conſperſio ſeu maſſa vocatur. Quę ſi fermenti aliquid
habeat nõ eſt omnino noua. quantum enim habet fermenti.tantum habet rei veteris,Si au
tem ſine fermento ſit,eſt omnino noua.et ad hanc alludens ſimilitudinem dicit paulus eie- D
cto formento eſſe nouem conſperſionem . Res vero ſignificata eſt non vita.*Sicut eſtis azimi.*gręc
cam dictionem interpres aliquit. potuiſſet dicere ſicut eſtis infermentati.et affert ſimilitu-
dinem à ſtatu.et eſt ſenſus.vt ſitis vitę nouæ quemadmodum eſtis infermentati ſecundũ ſtatũ
quemadmodum eſtis in ſtatu infermentatorũ,hoc eſt in ſtatu puritatis,ſine mixtione cuiuſq;
criminis.per baptiſmũ ſiquidem ponimur in ſtatu puritatis.Verum ad figuram alludẽdo,in-
fermẽtatus ſtatus eſt,ſtatus chriſtianorum,vtpote continuam profitentiũ celebritatẽ paſcha-
lem.quemadmodum Iudæorum infermẽtatus erat ſtatus tota hebdomada ſolẽnitatis paſcha-
lis.Monet itaque vt vita conſonet ſtatui.et probat infirmitatum ſtatum chriſtianorum ſubiũ
gendo .*etenim paſcha noſtrum.*Deeſt.pro,nobis,*immolatus eſt Chriſtus.* Paſcha inquid noſtrum ad dif-
ferentiam agni paſcalis qui erat paſca iudæorum. Paſca autem ꝓ.vt ab Hebręo deriuatur
tranſitum ſignificat:prout autem a gręco paſſionem importat. Et quoniã Hebræa figura in- E
ducitur,Hebræo ſenſu credemus paulum vſum. Paſcalis enim agnus in tranſitu domini per-
cutientis primogenitos Aegiptiorum ad educendum populum iſrael ex Aegyptiaca ſerui-
tute immolatus eſt. Et ideo chriſtus immolatus in cruce in tranſitu ſuo ex hoc mũdo ad
patrem ad redimendum genus humanum ex ſeruitute diaboli,paſca noſtrum,pro nobis im
molatum dicitur.clare per hoc probens chriſtianos eſſe in ſtatu ſine fermento,hoc eſt puri-
tatis,quia tẽpus eſt paſcale quo noſtrũ paſca pro nobis immolatus eſt chriſtus.adhuc enim
ſumus in tranſitu ex Aegipto ad celeſtem patriam nobis promiſſam,ad quá per hoc paſcha
immolatum redempti ſumus deducendi. *Itaque epulemur* ,pro,feſtum celebremus.Infert ex
paſchate immolato agendam celebritatem, alludens ad cærimonias veteris teſtamenti.*Non*

F *in fermento ueteri neque in fermento malitiæ & nequitiæ.* hoc est non in admixtione vetustatis: id est defectus seu corruptionis vitæ & morum. Et in hoc tangitur communissima radix omnium malorum: per admixtionem autem malitiæ & nequitiæ tanguntur propinquę causæ peccatorum, tanquam primi rami communis radicis. Et malitia quidem communis est omnibus peccatis quæ ex proposito lædendi fiunt: nequitia autem proprie spectat ad peccata omissionis: sicut homo nequam proprie est homo inutilis, velut nihil valens. Quia tamen omissiones causantur ex luxu, nequitia vitium est comprehendens non solum omissiones sed carnalia peccata & alia huiusmodi vana, ex quibus homo redditur inutilis. Vnde sub his comprehendit paulus vniuersa peccata. *Sed in azimis synceritatis & ueritatis.* Fermentatis panibus opponuntur azimi, & admixtioni vitiorum opponitur puritas. synceritatis quidem in affectu, veritatis autem in intellectu: vt & affectus admixtionem reiiciat cuiuscunque immunditiæ aut detrimenti, & intellectus admixtionem falsitatis, fallatiæ & id genus reliquorum.

G *Cripsi uobis in epistola.* Correctis corinthiis de gloriatione & omissione, monet eos qualiter de cętero cum criminosis se habere debent. monet autem repetendo q; per aliam epistolam (quæ non habetur hodie) scripserat illis: vt explicet suum mandatum, & adiungat. *Ne commisceamini fornicariis.* Ecce quod scripsi ne commisceamini non solum peccando sed etiam conuersando. *Non utique.* pro, & non omnino. hoc est & non penitus, non totaliter. Est enim sensus quod scripsi vobis ne commisceamini & non omnino. Si dixisset ne cōmisceamini omnino, prohibuisset omnimodam conuersationem cum criminosis: dicendo autem & non omnino, prohibuit conuersationem cum illis sed non omnimodam. Hęc fuit vna cōditio prioris mandati. Altera vero conditio subiungitur. *Fornicariis huius mundi.* hoc est scripsi de fornicariis in communi cuiuscunque nationis, professionis, conditionis, non tantum patrię vestrę aut professionis christianæ, sed mundi: hoc est locutus sum de omnibus criminosis in

H genere. *Aut auaris aut rapacibus aut idolis seruientibus.* Non scripsi tantum de criminosis peccato carnis. sed de auaris auaritia (quæ est species iniustitiæ) fraudibus furtis & huiusmodi se exercente. Rapacitas autem violentiam superaddit. Et in his comprehenditur vniuersitas criminosorum. Sub peccatis carnalibus comprehenduntur omnia peccata in seipsum: sub auaritia autem & rapacitate, omnia peccata in proximum: sub idolatria vero omnia peccata in deum. *Alioquin debueratis de hoc mundo exisse,* pro, quoniam debetis vtique ex mundo: exisse. ratio quare mandaui olim hoc fuit quoniam debetis vtique ex mundo, ex affectibus mundanis, exisse non exire sed exisse. tunc cum fuistis baptizati. Hæc sunt quæ olim scripserat.

Nunc autem scripsit uobis. in hac epistola. *Non commisceri.* Olim apposui & non omnino: nunc autem absolute dico non commisceri, tanquam tollens illam particulam non omnino. ¶*Si iis qui frater nominatur inter uos.* Superfluit inter vos. loquitur enim de omnibus qui nomi

I nantur Christiani vbique terrarum, & non inter Corinthios tantum. Tunc enim quilibet Christianus nominabatur frater alius christiani: iuxta verbum christi, omnes vos fratres estis. Limitati id quod dixerat non commisceri, ad christianos: vbi olim dixerat in communi de fornicariis mundi, siue christianis siue christianis. ¶*Est fornicator aut auarus aut idolis seruiens: aut ebriosus aut maledic⁹ aut rapax* Vbi patet q; omnes criminosos christiaons comprehendit. *Cum huiusmodi nec cibum sumere.* Ecce quod omnino prohibet cōmisceri huiusmodi: quod prius non prohibuerat omnino. Vbi considerandum est, domini sententiam mitiorem esse, nam dominus dixit. si ecclesiam non audierit, sit tibi vt ethnicus. Paulus autem plus vitandum quàm ethnicum censet. *Quid enim mihi de iis qui foris sunt iudicare?*

K Rationem reddit limitationis ad christianos, quia nihil ad me attinet judicare non christianos. subtractio siquidem conuersationis in pœnam criminosorum in dicitur. Et propterea Paulus distinguit inter christianos criminosos, & non christianos criminosos. Et christianos quidem tanquam subiectos suo iudicio punit mandando aliis vt cum eo non conuersentur. vsque adeo vt nec simul comedant. non christianos autem tanquam foris (tanquam extra iurisditionem suam) existentes non punit, quia non spectat ad eum iudicare illos. *Nonne de iis qui intus sunt uos iudicatis?* Manifestat discretionem quam fecit, ex communi vsu iudicum. pronomē enim vos, demonstrat homines quum exercent officium iudicis. commune siquidem est omnibus iudicare eos qui comprehenduntur infra terminos suę iurisditionis. Vel pronomen vos, demonstrat iudices in ecclesia corinthiorum, & ex vsu eorum (quod iudicant tantū christianos) probat rationabilem esse discretionem quam fecit. *Nam eos qui foris sunt deus iudicabit.* Ne impunes putares aliqui non christianos, aut melioris cōditionis quam christiani puniri per huiusmdoi

huiusmodi excommunicationem, subiungit paulus quod seueriori relinquuntur iudicio nõ christiani: quoniam deus illos iudicabit. horrendum siquidem est incidere in manus dei viuentis. *Auferte malum ex uobisipsis.* Concludendo redit ad mandandum corinthiis vt exequantur decretam sententiam, vt tollant illum fornicarium à consortio suo: hoc est vt excommunicent illum. Est enim masculini generis malum, quum dicitur auferte malum: vt textus Grçcus manifestat. Et est (vt dictum est) sensus, auferte illum malum hominem. A

CAPVT VI.

VDET *aliquis uestrum habẽs negocium aduersus alterum, iudicari apud iniquos, & nõ apud sanctos?* Inflatis corinthiis in nouis doctoribus postquam obiecit paulus negligentiam excommunicationis modo, consequenter obiicit audaciam recurrendi ad iudices prophanos aduersus christianos: vt vtrunque eos humiliet. Et dicendo audet, significat se de illis loqui qui actores erant in iudiciis: hoc est qui propria voluntate ad prophanos ibant iudices. Et hoc ad differentiam conuentorum. in quorum libertate non erat declinare à iudicibus. ¶ *An nescitis quoniam.* pro, quod, *sancti mundum iudicabunt?* B

Manifestat quare reprehendit: quia scilicet derogat autoritati sanctorum: quoniam sancti iudicabunt mundum, quoniam erunt iudices vniuersales. ac per hoc eorum autoritati detrahitur, postponendo eos infidelibus iudicibus. Iudicabunt autem sancti mundum, tum comparatiue, tum vt assessores christi. *Et si in uobis iudicabitur.* pro, iudicatur, *mundus.* Hinc apparet quod de iudicio comparatiue loquitur. nam mundus in præsenti iudicatur comparatiue in vita, constantia, fortitudine, patientia & aliis virtutibus ac meritis sanctorum: quod illi quum nõ plus quám homines sint, tot virtutibus ac meritis fulgeant, & mundus non resipiscat. *Indigni estis qui de minimis iudicetis?* Interrogatiue legendũ est. Interpres sensum bene interpretatus est secundum tamen pauli verba legendum est. Indigni estis minimis foris? vt forum est locus iudicii. minimæ enim sedes iudicii sunt quæ sunt iudiciorum de his minimis: puta spectantib' ad victum seu ad facultates, de quibus sunt quotidianæ lites. *Nescis quoniam.* pro, quòd, *angelos iudicabimus?* Auget autoritatem sanctorum ꝙ non solum homines mundanos sed etiam angelos iudicabunt. Quod intelligendum est de angelis apostatis. quos etiam comparatiue iudicabũt: quod ipsi in fragili corpore inter tot flagella, oppressiones &c. vicerint hostes, dæmones autem tam excellentis naturæ fuerint, *quanto magis sæcularia.* Et hic quoque interpres sensum retulit. nec facile dictio græca in sua amplitudine potuit aliter interpretari. Significat enim spectantia vitam, ad victum, & ad facultates: quç omnia comprehendit interpres sub nomine secularium: hoc est spectantium ad sæculum cuiusque. Proprie enim dicendum forte fuisset, nedum pertinentia ad vsum vitæ, circa quç versantur quotidianæ lites. *Secularia igitur iudicia si habueritis* Eçdem dictiones repetuntur in Paulo. Et est sensus. pertinentium igitur ad vsũ vitç si habueritis fora: loca scilicet iudicii. Et dicit si habueritis, quia nollet illos habere: vt inferius subiunget. Reprehensis siquidem Corinthiis qđ vocarent in ius Christianos sub iudicibus infidelibus, instruit eos quid facere debent: incipiens à iudice quod si fora habeant ratione huiusmodi litium. *Contemptibiles qui sunt in ecclesia hos constituite ad iudicandum.* In Paulo habetur, contemptos in ecclesia hos facite sedere. Et dicendo facite sedere, clare mõstrat qđ de locis iudicii prçlocutus est. Appellat autem contemptos in ecclesia eos qui quodammodo pro nihilo habentur in ecclesia. Et quorsum hos dicat constituendos iudices, exponit subiungendo. *Ad uerecondiam uestram dico.* Vt erubescatis dico huiusmodi despectos constituendos iudices. Et magis explicando subiungit, *Sic.* Rectius diceretur siccine. ¶ *Non est inter uos sapiens quisquã qui possit iudicare inter fratrem suum.* Hebræo forte more Paulus multitudinem fratrum singulari significat nomine, dicendo fratrem suum: hoc est multitudinem fratrum suorum. Moneat itaque vt sapiens aliquis instituatur iudex multitudinis fratrum. ¶ *Sed frater cum fratre iudicio contendit.* In græco habetur iudicatur, vbi interpres dicit iudicio contendit: & sensum expressit. Reprehendit tamen paulus perseuerantiam ꝙ non solum attentabant sed prosequebãtur litem vsque ad sententiam inclusiue. hoc enim significat, dicendo iudicatur. *Et hoc apud infideles.* Repetit exaggerando, vt explicet multiplex peccatum in hoc facto. C D E

Iam quidẽ omnino delictũ in uobis ꝙ iudicia habetis inter uos. Hactenus reprehenderat ꝙ ad ꝓphanos iudices recurrebant, instruens qđ si iudicari vellent sapiens aliquis institueretur iudex Christian° modo reprehẽdit ipsas lites. Et dicit peccatũ esse ꝙ iudicia materialiter (hoc est lites materias iudiciorum) habetis. vel potius quod iudiciarias lites habetis. Quod caute paulus dicit: dũ nõ

 ait ꝙ

F ait quod vtrique litigantes peccent,sed quod in eis est peccatum.hoc enim regulariter est ve-
rum:quoniam communiter lis oritur ex peccato,saltem vnius partis:& sic peccatum est in eis
confuse loquendo de eis. Quod ideo oportet sic intelligere:quia contingit quandoque(q̃uis
forte raro)alteram partem litigare sine peccato vllo. *Quare non magis iniuriam accipitis?* Discerne
prudens lector quod vbi prius dixit omnino interuenire peccatum in litigantibus,ambobus
vel saltem altero modo ad inculpabiles dicit quare non magis iniuriam manifestam acci-
pitis:hoc est patienter sustinetis.Et similiter.*Quare non magis fraudem patimini?* quo ad iiurias oc-
cultas. Lites enim aut propter iniuriam manifestam aut propter iniuriam occultam fiunt.
Nec mandat quod potius iniuriam patiantur,quam litigent:sed raram insinuat fore causam
quare non debeant potius sustinere iniuriam quam litigare.Quæ autem sint huiusmodi ra-
ritatis causæ,inferius subiunget,quum dicet,omnia mihi licent. ¶*Sed uos iniuriam facitis.* Non
G solum peccatum in vobis est quod litigatis,sed peius quod vos iniuriam facitis manifestam.
Et fraudatis. iniuria occulta. *Et hoc fratribus.* Exaggerat quod vtranque iniuriam inferrent fratri-
bus.id est christianis qui debent magis amari. ¶*An nescitis.* Duo proposuit.alterum quare non
magis & c.alterum sed vos iniuriam facitis &c. Tractaturus vtrũq; incipit ab vltimo. *Quod ini-
qui regnum dei non possidebunt?* Quare autem hanc pœnam explicauerit subiungit. ¶*Nolite errare.* ꝑ,
ne erretis.Ex his enim insinuari videtur quod aut error erat inter aliquos ibi:quod christia-
ni omnes saluarentur,aut quod blandiebantur sibiipsis christiani peccantes,quod tandem
peruenirent ad regnum dei:vel(quod potius crediderim)præcauet paulus,ne ex peccatis du-
cantur in errorem promittentium regnum dei christianis quamuis peccatoribus. *Neque for-
nicarii,neque idolis seruientes,neque adulteri,neque molles,neque masculorum concubitores,neque fures,neque auari,
neque ebriosi,neque maledici,neque rapaces regnum dei possidebunt.* Sententia clara est.Hic tamē est aduer-
H tendum ꝙ ebriosos paulus excludit a regno dei:significās per hanc cōnumerationē peccare
eos mortaliter.nullus enim christianus excludetur a regno dei nisi ꝑpter peccatum mortale.
¶*Et hæc aliquando quidē fuistis.* ꝑ, & hæc aliqui fuistis. Nō dicit absolute & hæc fuistis:sed dicit va-
ge de quibusdā,sed hæc aliqui fuistis. *Sed abluti estis.* ꝑ baptismū a sordib⁹ peccatorū. *Sed sanctifi-
cati estis.* Multa enim abluuntur q̄ nō ꝑfecte mundantur,& ꝑpterea ablutioni adiungit paulus
sanctificationem.significantem quod nō solum abluti sunt,sed facti sunt mundi ab imūdi-
tia peccatorum. *Sed iustificati estis,* Tam ablutio quam sanctificatio abiicit terminum a quo:
hoc est immunditiam peccati.Iustificatio autem terminum ad quem(hoc est iustitiam) indu-
cit.Non solum estis abluti & sanctificati,sed estis facti iusti apud deum per infusam gratiam
charitatis fidei ac spei æternæ. *In nomine domini Iesu.* quantum ad inuocationem exteriorem
I in baptismo factam. ¶*Et in spiritu dei nostri.* quantum ad internam causam spiritualis gratiæ.
¶*Omnia mihi licent.* Tractat alterum prius propositum scilicet quare non magis iniuri-
am accipitis &c. explicando duas causas raræ excusationis. Licitum siquidem esse insinuat
vexato defendere causam suam iudicailiter dicendo omnia mihi licent.verum raram esse ra-
tionabilem causam exequendi hoc licitum,manifestat ex hoc quod ratio contingit huiusmo-
di executio absque altero duorum accidentium quę debent retrahere ab huiusmodi executi-
one. Quum autem legis omnia mihi licent,memento distributionis accōmodæ.omnia quæ
nō sunt ex suo genere precepta nec prohibita,& nō omnia absolute mihi licent. *Sed non omnia
expediunt.* pro,conducunt.subaudi ad vitam spiritus.Et hoc est primum accidens retractiuum
vexari à litigando scilicet si litigare non est vtile ad vitam spiritus.Ea enim quæ non sunt
vtilia ad vitam spiritualem,quamuis secundum se sint licita,omittenda censet. *Omnia mihi li-
cent,sed ego sub nullius redigar potestatē.* Aduerte circa literam erudite lector quod in græco vnum
K verbum habetur loco cuius interpres posuit redigar potestatem:& scio q̄d verbū illud deri-
uatur à dictione interpretata licent.Ita quod constat eiusdē esse significationis vtrāque dictio-
nam,primitiuam & deriuatiuam:& cōsequenter recta interpretatio alteram dictionē debet
mutare,aut potestatem aut licent. Cogeor autem ex aduersatiua coniunctione sed,sentire ꝙ
nō est vertenda dictio licēt,vt significet posse,dicendo omnia in mea sunt potestate,sed ego
sub nullius redigar potestatem:quoniam minus quadrat aduersatiua cōiunctio. Dicenti enī
omnia in mea sunt potestate,non congruit subiungere,sed ego sub nullius redigar potestatē:
immo subiungere debuisset,ideo ego sub nullius redigar potestatem.Accedit ad hęc ꝙ grę-
ca dictio primitiua proprie significat licere:ac per hoc derdiatiua dictio significat ꝑprie spe-
ctans ab licere.q̃uis ꝑ extentionem seu translationem pluries huiusmodi dictio ꝑprie signi-
ficās licentiā interpretata sit potestas,ea ratione quia q̄d.licet possumus. Amplectēdo igitur
propriam

propriam significationem,& seruando congruitatē sermonis aduersatiui,mutanda est dictio deriuatiua interpretata redigar potestatem,& interpretanda est aliquid spectans ad licētiam. A
Et legendum esset. Sed nō ego abvllo fiam licentiosus. Præpositio siquidem interpretata sub: non magis significat sub q̃ ab. Et est sensus. omnia non prohibita mihi licent,sed non propterea ego abvlla re,abvllo negotio,abvllo occursu fiam licētiosus. Et hoc est alterum retractiuum vexati à litigando,si litigando fieret licentiosus:puta si propter litem religiosus fieret curialis seu uagus,& huiusmodi. Et hoc scđm accidēs est peius primo:quoniam primū cōsistit in negatione vtilitatis ad vitam spiritualem:hoc autem secundum in implicatione distrahētium,seu minus decentium. Hæc itaque duo vult paulus consideranda esse ante executionē licitorū:& vbi nullū istorū accidit(quod nō frequens videtur)exequi potest homo ꝙ licitū est.

Sca. pro, *escę, uentri,& uenter escis:deus autem & hunc & hanc.* ꝑ, & has, *destruet.* Inter peccata priuantia à regno cælorum annumerauerat paulo superius fornicationem distinctā cōtra adulterium & alias species luxuriæ:& quoniam apud Gentiles simplex fornicatio non reputabatur peccatum,ideo paulus rationem intēdit reddere quare simplex fornicatio peccatum est excludens à regno dei. Et quoniam fundat rationē suam sup statū spirituale ad quem ordinati sumus(hic inchoatiue,& in futuro consummate)ideo incipit à differētia iter statum gratiæ & statum naturæ,inter statum spiritualem & statū animalē:vt opposita iuxta se posita magis elucescant. Et propterea à statu naturę seu animali inchoat describēdo ipsum tam in pręsenti vita q̃ in futura. Et quo ad pręsentem quidem vitam describit dicendo escæ ventri & venter escis. quo ad futuram vero, quod deus destruet & ventrem & escas. Vsus vētris in hac vita decoctio escarum est:& econuerso vsus escarum in ventre fit. Et propterea venter ordinatur suapte natura ad alimentum,& econuerso alimentum ordinat ad ventrem tanq̃ proprium locum. Et in hoc consistit vita animalis, vt patet. In futura aūt vita in qua resumptis corporibus homines erunt similes angelis,deus destruet ventrem(non quantum ad substantiam,sed quantum ad vsum decoctionis escarum)& destruet escas non solū quatenus escę sunt,sed simpliciter. credimus enim mixta omnia ex quibus nutrimur destruenda. Ecce status animalis:vide spiritualem. *Corpus autem non fornicationi sed domino,& dominus corpori.* E regione ad id quod dixerat escę vētri & venter escis dicit,corpus aūt nō fornicationi sed domino & dominus corpori: ē regione vero ad id quod dixerat deus autem & hunc & has destruet, modo dicit. ¶*Deus uero & dominum suscitauit & nos suscitabit per uirtutem suam.* Hoc est potentiam suam. Et describitur status gratiæ seu status spiritualis, & in pręsenti vita & in futura. Et quo ad presentem quidem vitā dicit ꝙ corpus nō fornicationi sed domino & dominus corpori:hoc est corpus non ordinatur ad fornicandum sed ad domini gloriam,& dominus est ad vtilitatem corporis. Vbi aduerte prudens lector ꝙ in statu animali nihil peccati narrauit sed tantum naturalia officia ventris & escarum:in statu quoque spiritus illa tantum quę pertinent ad spiritualia officia affert. & propterea excludit ordinem corporis ad peccatum fornicationis: & affirmat ordinem corporis ad dominum & econuerso, vt hinc intelligamus ꝙ non loquitur de naturali ordine corporis ad actum generandi,sed de non ordine corporis ad peccatum fornicandi. Ordo enim corporis ad generandum spectat ad statum animalem:sed quia non ab omnibus exercetur,sed ab omnibus exercetur vsus ventris & alimenti, ideo statum animalem ab officio ventris & alimenti,& non ab officio generādi descripsit. Quomodo autem hæc verificentur,sigilatim paulus declarat in textu more suo proposita exequens. *Nescitis quoniam.* pro, *qđ, corpora uestra membra sunt Christi?* Declarat illam particulam corpus domino, explicando modum quo corpora nostra sunt ordinata ad dominum scilicet vt membra Christi. secundum id quod alibi dicit, multi vnum corpus sumus in Christo Ita quod Christus est |sicut persona,& ecclesia est| corpus eius , ac per nos membra eius. Corpora ergo nostra ex vi status Christiani sunt ordinata vt sint membra Christi,& nisi ex parte nostra ponatur obex peccati sunt per baptismum mēbra Christi. *Tollens ergo membra Christi faciā membra meritricis?* Horrēdo declarat illā aduersatiuā nō fornicationi sed christo,declarās cōtrarietatē inter corp⁹ domino & corp⁹ fornicationi. Et significāter dicit meritricis, vt intelligamus ꝙ de simplici fornicatione tractat. *Absit.* Horrētis est. *An nescitis.* Duo intēdit paul⁹ declarare. alterū est quomodo mēbra fornicantis sunt membra meritricis. alterū quomodo nos sumus mēbra christi. Et inchoās à primo, dicit. *Quoniā.* pro, ꝙ, *qui adheret meritrici, unū corpus efficitur.* pro, est: *erunt enī (inquid) duo in carne una.* Verbū Adæ gene. ii. scriptū affert ad declarādū fornicātis & meretricis esse corpus vnū. Vbi aduerte ꝙ quāuis Adam dixerit hec verba de cōiugibus,

F bus,paulus tamen extendit ad fornicantes ꝓpter identitatem rationis. Non enim differunt nisi secundum quid & simpliciter. Cóiuges enim ponũt simpliciter corpora sua in cõmuni: fornicantes aũt ponunt pro tunc corpora sua in communi. Sensus enim literalis(vt in euangeliis declarauimus)est quòd sicut alii ponentes facultates suas in cõi,sunt multi in vna facultate,& sic de similibus societatibus,ita coniuges ponunt carnes suas in communi.& ꝓpterea dicuntur vna caro,pro indiuiso habentes carnes:sicut pro indiuiso existentibus facultatibus dicitur vna facultas. Et coniuges quidem habent hanc indiuisionem non ad tempus sed simpliciter,fornicantes autem pro tunc.& propterea paulus dixit etiam fornicantium esse carnem vnam. ¶ *Qui autem adhæret domino.* Declarat alterum ex similitudine primi.sicut communicantes carnes sunt vna caro,ita adhærens spiritu domino. *Vnus spiritus est.* scilicet ipsius adhærentis & domini. In quò declarat quomodo sumus membra christi scilicet nõ vnione corporali,sed vnione spiritus. Vnus siquidem atque idem est spiritus meus, & meorum membro-
G rum:& vnus proportionaliter est spiritus christi & spiritus adhærentium ei. Intellige autem vnum quemadmodum diximus de vnitate carnis & de vnitate facultatis indiuisæ. adhærẽtes siquidem domino & dominus ponunt quodammodo spiritus in communi,vt tanquam pro indiuiso habeant spiritum communem vtrinque: & sic vnus spiritus est adhærentis domino& domini. Quod in hac vita inchoatiue apparet in sanctis,conformantibus spiritum suum in omnibus deo,& deo faciente voluntatem timentium se. ¶ *Fugite fornicationem.* Declarat seorsum illam particulam corpus nõ fornicationi. Et significanter dicit fugite,tanquam insequentẽ & serpentem in non fugientes. Cum reliquis enim vitiis congressus haberi potest rationibus pugnando,cum vitiis autem carnalibus non est pugnandum:quoniam serpunt in cogitationes etiam contra illa.sed victoria per fugam habetur:fugiendo scilicet etiam cogitationes omnes talis generis. ¶ *Omne peccatum quodcunque fecerit homo.* hoc est omne genus humani pecca-
H ti. *Extra corpus est.* hoc est extra iniuriam corporis est. Et significanter dicit peccatum,non dicit effectus peccati. Quod dicimus propter peccatum gulæ:quod non est in iniuriam corporis nisi ratione effectus nocentis corpori. *Qui aũt fornicatur,in corpus suum peccat.* iniuriã siquidẽ facit corpori suo pro indiuiso ponẽdo illud cũ corpore meretricis. dehonoratur enĩ corpus: sicut si aliquis poneret ꝓ indiuiso rẽ nobilẽ cũ re vili,iniuriam faceret rei nobili. ¶ *An nescitis quoniam.* pro,quod *membra.* pro, corpora, *uestra.* Declarat illam particulam,& dominus corpori. ¶ *Templum sunt spiritus sancti qui in uobis est. quem habetis a deo.* Ecce quomodo dominus corpori scilicet constituendo corpora nostra templum spiritus sancti non futuri sed existentis in nobis, non vndecunque sed ex dono dei. Per hoc enim declaratur quod dominus corpori adest maximo dono spiritus sancti,vtentis corporibus nostris vt templo:ad sacros scililet vsus. ¶ *Et non estis uestri.* Accumulat dona quibus dominus corpori:simul reddens rationem
I cur merito spiritus sanctus vtitur nobis vt templo suo(hoc est ad vsus spirituales dicauit nos & corpora nostra)quia nos non sumus nostri,sed domini. Et ratio subditur. ¶ *Emiti enim estis precio magno.* Superfluit magno. Ecce simul ratio quare non sumus nostri sed domini qui emit nos,& donum precii pro redemptione nostra:vt vere videamus quod dominus corpori fundendo precium sanguinis sui pro redemptione nostra. *Glorificate & portate.* Superfluunt duæ dictiones,*& protate.* *Deum in corpore uestro.* Concludit Paulus declaratis omnibus propositis describentibus corporis statum spiritualem in præsenti vita,vt glorificent deum in corporibus suis quod fit seruando corpus mundum a peccatis carnalibus,& exibẽdo corpus ad obsequia spiritus. Desunt septem dictiones. Et in spiritu vestro quę dei sunt. Quia corpora no-
K stra declarauerat esse domino vinculo spiritus,ideo concludit vtrũque scilicet glorificate deũ in corpore vestro,& in spiritu vestro quę dei sunt. Spiritus enim noster non corpus,discernitũ quę dei sunt.& propterea mãdat quod in spiritu nostro glorificemus ea quæ dei sunt tanquã in cognoscente illa.tam extrinseca(vt creatio,redẽptio,sapientia,prouidentia)quã intrinseca: vt virtutes vt dona spiritus sancti.

CAPVT VII.

DE quibus autem scripsistis mihi. Imperfecta est ratio,subaudiens respondebo. scripserant siquidem corinthii Paulo, nescio quas quęstiones de matrimonio. *Bonum est homini mulierem non tangere.* hoc est vxorem nõ ducere. nec aduersatur Paulus verbo dei. Gene.2. scripto,nõ est bonum hominẽ esse solum: quoniã sententia illa loquitur de hominẽ secundũ esse naturæ. nõ est autem bonũ in esse naturali hominem esse solum. quoniã tolit naturalẽ multiplicationem:

multiplicationẽ. Paulus verô loquitur de homine relato ad vitam spiritualem: in qua bonũ est non ducere vxorem. non nihil enim impedimenti præstatur spirituali vitæ ex coniugio. A *Propter fornicationem.* pro, fornicationes, autem *unusquisque suam uxorem habeat, & unaquæq; suum uirum habeat.* Non dicit propter generationem q̃ est primus finis coniugii, sed propter fornicatiões vitandas, quod est bonum secundarium coniugii, quoniam non tractat de coniugio in esse naturali, sed (vt dictum est) in ordine ad vitam spiritus. cui longe magis aduersatur fornicatio q̃ coniugium. & propterea vt saluetur vita spiritualis dicit propter fornicationes autem vitandas contrahatur coniugium. Et dicit pluraliter fornicationes, ad comprehendendum omnes luxuriæ species. *Vxori uir debitum*, pro, debitam beneuolentiam, *reddat: similiter autem & uxor uiro.* Postq̃ instruxit de contractu coniugii, instruit de vsu coniugii. Et honestissimo vtitur vocabulo, dicendo debitam beneuolentiam reddat: significando esse actum iustitiæ vsum cõiugii. *Mulier.* pro, vxor, *sui corporis potestatem non habet, sed uir: similiter autem & uir sui corporis potestatẽ non habet, sed mulier.* Rationẽ assignat debiti mutui inter coniuges & vtrobiq; legendum est nõ mulier sed vxor. ¶ *Nolite fraudare.* pro, ne fraudetis. seu priuetis. *Inuicem.* hoc est ne subtrahatis debitum inuicem. Peccatum enim in iustitiæ est negare coniugi debitum. siue fraude (fingendo aliquam excusationem) siue aperte negando. Et est ex suo genere peccatum mortale, sicut q̃libet in iustitia. *Nisi forte.* p, q. d. seu aliquantulum. *Et consensu ad tempus.* Ex hac exceptione apparet ꝙ dictio Græca potius interp̃tatur priuetis q̃ fraudetis. exceptio enim hęc nõ fit à fraude sed à mutua priuatiõe. Vt vacetis oratiõi. Desunt duæ dictiones. Legendũ est. *Vt uacetis ieiunio & orõni.* Collige tres cõditiões à Paulo appositas vacationi ab vsu cõiugii. prima est ex cõsensu vtriusq;: secunda est ad tẽpus breue: tertia est vt vacent ieiunio & orationi. Talis enim cõtinentia vtilis est ad vitam spũalẽ. *Et iterum reuertimini in idipsum.* p, cõueniatis ad idẽ. Cõpleto illo breui tẽpore iterum redeant ad vsum cõiugii. Et causam subdit. *Ne tentet uos Satanas propter incõtinentiã uestram.* Sententia clara est. *Hoc aũt dico.* Pronomen hoc nõ arctatur ad vltimo dictum, sed comp̃hendit, scilicet & cõtractum cõiugii, & vsum eiusdem. *Secundũ indulgentiã.* min⁹ boni. C *Non secundum imperium.* quo imperantur necessario agenda. *Volo autem.* pro, enim, *oẽs uos.* pro, oẽs hoĩes, *esse sicut meipsum.* Hortantis est. & non electionẽ sed velleitatem significat. Vellet enim si fieri posset oẽs hoĩes esse continentes sicut ipse erat: sicut de deo scribitur ꝙ vult oẽs hoĩes saluos fieri. Et per hoc rõnem reddit quare dixit nõ scd̃m imperium. Et aduerte ꝙ hic est vnus textus ex quo à nonnullis argumentum sumitur ꝙ Paulus habuerit vxorem. Arguunt enĩ ꝙ loquens de vsu coniugii, quum dixisset hoc autẽ secundum indulgentiã & non secundũ imperium dico, reddit rõnem. volo enim oẽs hoĩes esse sicut meipsum, coniugatum & abstinẽtem ab vsu coniugii. Sed argumentum non habet solidum fundamentum: q̃a pronomẽ hoc, demonstrat totum quod dictum est de contractu & vsu coniugii: & vtrunq; dictum est secũdum indulgentiam, non secundum imperium. Et ratio quadrat, quia vellem oẽs hoĩes esse sicut meipsum inconiugatum. Et ꝙ iste sit sensus literalis, nunc nunc verba Pauli testabuntur. D *Sed unusquisq; proprium donum habet ex deo.* q̃uis ego vellem oẽs homines esse inconiugatos, tamen scio non esse cõmune tantum donum omnibus, sed vnusquisque proprium donum habet ex deo. *Alius quidem sic, alius autem sic.* puta vnus habet donum castitatis coniugalis, alius castitatis virgineæ, alius castitatis vidulis &c.

D *Ico autem.* Hactenus Paulus docuit hoĩes in genere modo incipit descẽdere ad singulas species, inchoans à viduis. *Non nuptis.* pro, inconiugatis. Non enim arctatur sermo ad fœmineum sexum. articulus enim gręcus indicat ꝙ viros alloquitur. *Et uiduis.* Omittit virgines, reseruans speciali sermoni, inferius habendo. *Bonum est illis.* Superius in communi dixerat bonũ est homini. modo in specie dicit bonum est illis, expertis rem veneream. *Si sic permanserint sicut & ego.* bonum ad spiritualem vitam est illis perseuerare sine coniugio sicut & ego. Vbi manifeste paulus commemorat se inter iconiugatos: & comprobat superioris literæ expositum sensum. non tamen ex hoc textu habetur quod Paulus fuerit virgo. E

¶ *Quod si non se continent, nubant. melius.* p, satius, *est enim nubere q̃ uri.* Nõ de mulieribus tantum sed de vtroq; sexu dicuntur hæc: quanquam interp̃s vsus est vocabulo proprio mulieribus scilicet nubere. Nec dicit Paulus melius esse (ꝙ contineret tam nubere quam vri bonũ esse) sed dicit satius est nubere quã vri igne concupiscẽtiæ sperantis hoĩem incõtinentẽ: hoc est superari à cõcupiscentia. Si tamen legitur melius, non oportet admittere quod vtrunq; est bonum: sed cõ-

F sueto lōquēdi more hoc dictū.dicimus enim melius est facere iacturā rerū q̄ personarū,& id
genus innumerabilia,ꝑspicuūque est neutrū esse bonū.*Iis aūt qui matrimonio iūcti sunt.* postq̄ de cō
tractu & vsu coniugii docuit:mō docet Corinthios de diuortiis.Et primo alloquitur coniu
ges christianos ambos.*Præcipio nō ego sed dn̄s.* hoc est non promulgo ego hoc ꝑceptum, sed do-
minus promulgauit illud.Et primo quantum ad vxorē.*Vxorem a uiro non discedere.* Absolute lo-
quendo.*Quod si discesserit.* in aliquo casu rōnabili.*Manere innuptam.* quo ad vsum coniugii:hoc est
maneat tāquā innupta expers maritalis consortii.*Aut uiro suo reconciliari.* vt maneat nupta quo
ad vsum cōiugii.*Et uir uxorem nō dimittat.* Vniuersa hæc sub ꝑcepto domini cōtinētur.Tacet ta-
mē hic paulus exceptionē quā adiecit dominus Mat.19.vir vxorē nō dimittat excepta forni-
cationis causa:quæ ibidem declarauimus.*Nam cæteris.* pro,cæteris autem.scilicet coniugatis di
sparis cultus,*Ego dico non dn̄s.* ego promulgo doctrinam hanc non dominus promulgauit illā.
Siquis frater uxorem habet infidelem,& hæc consentit habitare cum illo,non dimittat illam. *Et siqua mulier fidelis*
G *habet uirum infidelem,& hic consentit habitare cum illa,non dimittat uirum.* Sententia doctrine clara est.
aduerte qđ doctrina hæc non aduersatur doctrinæ & facto Esdrę,quum diuortia fecit iudę-
orum & alienigenarum:vt legitur in fine primi Esdræ.Casus enim ille diuersus est ab isto.
nam in casu illo fideles contraxerant matrimonia cum infidelibus contra diuinam prohibi
tionem Deutero. 7.in casu autem isto ambo coniuges tempore cōtractus matrimonii erāt
infideles,& postea alter effectus est fidelis:vt patet ex verbis textus.nam clare sonat consen-
sum infidelis cum habito coniuge non cum habendo,subiungendo non dimittat illum,pro-
culdubio prius habitum.*Sanctificatus est enim uir infidelis.* Rationem reddit dictæ doctrinæ : quia
infidelis coniunx sanctificatur(hoc est purificatur,fit mundum)in coniuge fideli.
Per mulierem fidelem. Superfluit fidelem,tam hic quam quum subiungitur per virum fidelem: &
prępositio per vtrobique est præpositio in.Ita quod legendum est.In muliere:*& sanctificata est*
H *mulier infidelis in uiro.* Et dixit hoc tum ad tollendum timorem contagionis ne timeret fidelis cō
iunx infici ex commercio cum infideli,tum ad prouocandum affectum ad commanendum
simul,ex hoc quod tanta est vis christianæ gratię in altero coniugum quod vincit immundi-
tiam alterius,& mundat alterum inquantum coniugem si consensus adest veriusque ad per-
manendum in coniugio.*Alioquin filij uestri immundi essent.* pro,sunt:*nunc autem sancti sunt.* Hinc appa-
ret primo quod sanctitas hoc in loco pro mundicia sumitur.ita quod sanctificari est mundū
fieri,& esse sanctum,est esse mundum.Apparet autem clare ex eo quod dicitur alioquin im-
mundi sunt.præter hoc quod sanctitas propriæ significat munditiam . ¶Apparet secundo
de quali sanctitate seu munditia est sermo,scilicet de illa quę euidenter inuenitur in filiis eo-
rum.Vniuersa enim ratio fundatur in hoc,nunc autem sancti sunt.ad hoc enim tanquā eui-
denter patens resoluitur tota ratio.Constat autem quod in filiis istorum nulla inuenitur san
I ctitas gratiæ:quum non sit sermo de baptizatis filiis,sed de filiis.& breuiter discurrendo,nul
la est alia euidens sanctitas seu munditia in filiis nisi legalis.¶Ad cuius intellectum conside-
randum est ꝙ disparitas cultus absolute inter coniuges est quædam illegalitas,non solum re
ferendo coniuges adinuicem sed etiam ad prolem.rationis enim ordo exposcit conformita-
tem in coniugum inter se quemadmodum in nobilitate & moribus,ita & in religione:& re
dundat hmōi disparitas in disparem eruditionem prolis.Et hinc oritur ꝙ absolute loquendo,
filii parentum disparis cultus immundi sunt immūditia legali.sunt enim minus legitimi:vt-
pote variam trahentes à parentibus eruditionem ad quam ordinatur coniugium. Hanc ille-
galitatem dicit paulus tolli ex consensu infidelis ad commanendum cum fideli cōiuge.& ob
K abiectionem talis immunditiæ legalis dicitur sanctificatus infidelis in coniuge fideli.Et hoc
ab affectu manifestat.alioquin scilicet si non sanctificatus esset,filii vestri immundi sunt,im-
munditia legali:constat autem quod nunc sancti sunt,hoc est mundi ab immunditia legali.
¶Ratio autem quare fidelis coniunx mundificet infidelē non simpliciter sed quo ad cōiugiū
á paulo nō aliter insinuatur quā in cōsensu infidelis ad perseuerandū cū cōiuge fideli. innuit
enim per hoc ꝙ cōsensus talis quo nō horret christianā fidē,vitāque sp̄ualē in coniuge,efficit
vt non abominaturus quoque sit christianā eruditionē in prole:ac per hoc quatenus coniūx
sanctificatus est vtens coniugio cum fideli.*Quod si infidelis discedit.* postquam docuit quid agen-
dum quum infidelis consentit,modo consequenter docet quid agendum si infidelis non vult
perseuerare in coniugio sed separatur.Discedat.separetur. ¶*Non enim seruituti subiectus est frater uel*
soror in eiusmodi. Hoc est in huiusmodi euentu non est seruituti coniugii subiectus frater vel
soror:

soror:hoc est christianus seu christiana coniunx. In hoc sensu cōiter intelligit hęc Pauli verba ecclesia. hinc enim intelligit liberum esse tam christianum q̄ christianam coniugem si infidelis coniunx separatur, ad contrahendum cum alio seu alia coniugium. ¶ Dico autē hoc: quia paulus non aperte explicat talem libertatem, sed negat subiectum esse seruituti in hmōi. Quæ verba si exacte discutiantur, solum significant ꝙ in hmōi discessibus seu separatiōibus infidelis a fideli (infidelis coniugis à fideli coniuge, infidelis filii à fideli patre, infidelis patris à fideli filio, infidelis filiæ à fideli matre & econuerso, & sic de aliis) nullus frater aut soror (hoc est nullus christianus aut christiana) est subiectus seruituti priori: puta qua filius tenetur patri & ecōuerso, qua filia tenetur matri & ecōuerso, qua vxor marito & ecōuerso. Sed hinc nō cōuincitur ꝙ sit solutum vinculum coniugale, sicut non soluitur vincula filiale aut paternum. ¶ Et si pręcise in materia coniugii intelliguntur, in promptu est literalis sensus ꝙ in hmōi discessibus non est seruituti morem gerendi coniugi subiectus frater aut soror, christianus aut christiana cōiunx. Sed hinc nō habetur solutio coniugii: vt patet. Et non solum miror sed stupeo ꝙ christo clare excipiente causam fornicationis, torrens doctorum nō admittit illā mariti libertatem: paulo autem non clare dicente interp̄tata sit solutio coniugii ex causa alia ab explicata à christo & sola excepta. Qui tamen antiquo ecclesiæ vsu sensum cōmunem text⁹ huius firmatum credo, & textus capax est huius sensus cōis, ideo dicendum est ꝙ dominus in euangelio non cōmunem vtriq; coniugi, sed marito propriam tradidit libertatis legē: vt text⁹ ipse manifeste dicit. pulus autem cōmunē vtriq; coniugi legē libertatis promulgat, authoritate proculdubio diuina: qua sola separari potest quod Deus cōiunxit: iuxta verbum domini de coniugio. non christianorum sed ab initio mundi instituto. ꝙ deus coniunxit, homo non separet. Et p̄pterea diuersæ libertatis causæ assignantur. à domino quidem causa propria marito: á paulo autem causa vtriq; coniugi cōis. Imparem enim dominus iudicat maritū & vxorem quo ad fornicationem: quia impar est secundum naturalem horrorem, & repugnantiā ad certitudinem patris prolis. Infidelitas autem quæ ad animam spectat, paris censetur iuris in vtroq; coniunge à paulo. Et hæc dicta sint ad satis faciendum q̄stioni de contrarietate doctrinę pauli ad doctrinam christi, Christus enim solam fornicationis causam excipit: paulus autem alteram docens causam, docet non esse solam fornicationis causam. paulus dico, vt cōmuniter exponitur: quia vt dictum est (& textus sonat) paulus non sonat solutionem cōiugii. *In pacem autem uocauit uos*. pro, nos, *Deus*. Duo poterant obstare libero discessui infidelis coniugis. Alterum ex parte vinculi remanentis in christiano, & hoc exclusit dicendo. non enim seruituti & c. Alterū ex parte iuris ꝙ habet christianus contra infidelem discedentem. & hoc modo excludit: dicendo ꝙ in pace vocauit nos deus. Acsi apertius dixisset. nolite litigare cōtra discedentē petendo ius vestrū, sed si discedit discedat: quia deus vocauit nos ad litigandum sed ad pacem. *Vnde*. p, q, d, *enim scis mulier si uirum saluum facies*. proposuerat simplicem conclusionem ꝙ si infidelis consentit non dimittatur, modo reddit rōnem quare non debet infidelē dimittere. Et sumitur ratio ex spe saluandi infidelem. *Aut unde*. p, q, d, *scis uir si mulierem saluā facies: nisi unicuiq; sicut diuisit dn̄s*. p, deus, *unūquemq; sicut uocauit deus*. pro, dominus, *ita ambulet*. Et est ordo literæ quid scis de futura salute coniugis nisi quilibet ambulet tam sicut diuisit illi deus q̄ sicut vocauit illum deus. Acsi pendeat scire coniugem saluandum ex perseuerantia in statu in quo vocatus est. Et vere perseuerantia in statu coniugii confert statim scire futuram coniugis salutē inchoari in hoc ipso ꝙ perseuerant simul ꝙ est scire futuram salutem in eius principio. nonnullum enim salutis alterius coniugis principium est perseuerantia cum coniuge fideli: pręstatque postea experiri an deus saluum faciet infidelem coniugem per fidelem. Vtraque autē scientia tolleretur si fidelis coniunx non perseueraret cū infideli consentiēte. Et propterea exceptiua dictio nisi, optime quadrat, cum piacente propositione, quid scis vtrum saluū facies. Quasi dicat. nihil potes scire nisi p̄seueres, nisi seruetur illa generalis regula, vnusquisque sicut diuisit deus, vnusquisque sicut vocauit de⁹ ita ābulet, affert siquidē ad hoc particulare regulā vniuersalē. Et intēdit paulus per hoc ante oculos mētis fidelis coniugis ponere dispositionem diuinā, quid scis an deus disposuerit saluare infidelē coniugē per te nisi acceptes dispositionē diuinā, circa principiū saluandi coniugem. Dicēdo autē sicut diuisit deus, diuersitatē donorū q̄ deus distribuit hoibus significat: de quibus dixerat vnusquisque proprium donum habet, & alius sic, alius sic. Quum vero subdit sicut vocauit dominus, diuersitatem statuū seu conditionū nō malarū in quib⁹ diuersi vocati sunt, significat. Ita ꝙ vocatio refertur ad status inuētos: diuisio autē ad dona adiuncta. Docet eni paulus ꝙ vnusquisque si quum vocatur à deo est

F in statu seruili &c. i illo maneat. & similiter cui distribuit de⁹ donũ continentiæ coniugalis. vidualis aut virgineæ, in illo maneat, *Et sicut*. pro, sic, *in oibus ecclesiis doceo*. pro, dispono. Ne Corinthii specialem ordinationem putarent sibi fieri, adiungit ꝙ sic in oibus ecclesiis ordino. *Circuncisus aliquis uocatus est? non adducat præputium*. Duo proposuerat in regula allata. alterum sicut deus diuisit: alterum sicut deus vocauit. Inchoat prosequendo ab vltimo. Tum in differentia status secundum circuncisionem vel præputium. Tum in differentia status secundum seruitutem vel libertatem. Et quidem sententiam posuit interpres, in Paulo enim non habetur ꝑputium: sed habetur ne asciscat. sine aliqua additione. ¶ Sed quid intelligat paulus, nõ video, nisi ꝙ perseueret circuncidendo filios. in seipso enim impossibile est asciscere præputium. tũc enim iudeos circuncisione vti, & factis & his verbis docebat Paulus. *In præputio aliquis uocatus est? non circuncidatur*. Vult enim vnumquenq; quo ad hęc seruare suum ritum: sicut etiã romanis
G scribit quod vnusquisque circa cibos & dies discernendos vel non discernendos, in suo sensu abundet. *Circuncisio nihil est, & præputium nihil est*. Ne putarent quod hæc ordinaret Paulus tanq̃ mysteria quædam salutis, declarat ꝙ vterq; ritus nihil est ad salutem spiritualẽ. ¶ At si obieceris. si nihil sunt, cur tibi curæ est vt vnusq̃sque perseueret in suo ritu? Solutio est, q̃a suauior est hoĩ ritus sibi consuetus. Ex hac Pauli sententia habetur quod pactũ diuinũ cum Abrahã. Gene. 17. de circuncisione, cõsummatum perfecte est in aduentu Messię: ita vt absoluti sint à fœderis vinculo ac pœna, filii Abraham. Nam si circuncisio nihil est, sed ꝓ cõsuetudine seruanda est iudæis, manifeste habetur ꝙ desiit esse materia fœderis præceptiq; diuini. Blasphemũ siquidẽ est, dicere. id ꝙ diuini est fœderis, ꝙ diuini est mandati nihil est ad salutẽ. Nec potest fugiendo fingi ꝙ Paulus loquitur de circuncisione scd̃m se & nõ mandata olim à deo. nam clare idem iudicium profert de circuncisione & præputio: dicens circuncisio nihil est & ꝑpu
H tiũ nihil est. manifestando ꝙ tam status legalis circũcisionis q̃ status Gẽtilis ꝑputii, nihil est ad salutẽ. Cõstat aũt ꝙ legalis circuncisio est circuncisio mandata olim à deo. ergo de mandata olim circuncisiõe loquitur: de qua dixerat. circuncisus aliquis vocatus est, proculdubio circuncisione mandata seu legali. *Sed obseruatio mandatorum dei*. hæc est quæ salutem spũs affert. *Vnusquisq; in qua uocatione uocatus est, in ea permaneat*. pro, maneat. Non enim ordinat vt in ea perseueret vsq; ad mortem, sed quod maneat in ea. Vnde & subdit de seruo.
¶ *Seruus uocatus es? non sit tibi curæ*. hoc est non sis anxius propter seruitutem. *Sed & si potes fieri liber, magis utere*. Hoc est postq̃ fueris liber magis vtere seruitute quo ad opera, nõ fias delicatus sed magis te exerceas in seruilibus operibus tibi cõgruis q̃ si esses seruus. *Qui enim in dño uocatus est seruus, libertus est dñi*. Reddit rõnem eius ꝙ dixerat, non sit tibi curæ: ex eo ꝙ qui vocatus est ĩ do
I mino seruus (hoc est qui vocatus est ad Christianam fidem in statu seruili, ita ꝙ in domino, hoc est salua Christianitate, est seruus) sciat se esse libertum domini: hoc est exemptum à seruitute, & translatũ in libertum Iesu Christi. Consolatur ergo seruos ex hoc ꝙ quamuis sint serui secundum carnem, sunt tamen secundum spiritum liberti supremi domini.
¶ *Similiter qui liber uocatus est, seruus est Christi*. Ne melioris conditionis in Christo videretur liber quam seruus, adiunxit ꝙ qui liber vocatus est ad christi fidem effectus est seruus christi vt cõmunis in christo status tam seruis quam liberis intelligatur: *Præcio empti estis*. Seruitutẽ significat xp̃i cõmunẽ vtrisque. quia empti sunt præcio, proculdubio sanguinis xp̃i. *Nolite fieri serui hoim*. Inde infert præceptum vt recusent fieri serui hoĩm ex quo iam sunt serui xp̃i. Nec cõtra hoc ꝑceptum fecit Paulinus Nolanus episcopus qui se fecit seruum hoĩs pro redimendo filio viduæ: quoniam nõ de seruitute corporis sed de seruitute animę ad literam Paulus loquitur. Quod patet ex hoc quod scd̃m id prohibet fieri seruos hoĩm scd̃m quod empti sunt à Chri-
K sto: hoc est secundum illam partẽ qua sunt serui xp̃i. Constat autẽ quod scd̃m animam sum⁹ christi serui, secũdum quam nullus fit seruus hoĩs nisi qui consentit homini aduersus christũ.
¶ *Vnusquisq; ergo in quo uocatus est frater*. pro, fratres. In casu vocatiuo. *In hoc permaneat*. pro, maneat, *apud deum*. Superius absolute dixerat vnusquisque in sua vocatione maneat: mõ adiungit quod apud deum maneat. vt intelligamus tum perseuerantiam apud deum, tum præcipuæ rationem⁹ perseuerandi esse Deum: vt intelligamus quod si desineret grata esse Deo ob aliquod accidens perseuerantia in tali statu, non consuli à Paulo vt maneat.

¶ D*E uirginibus autem*. Exequitur alterum propositum, vnicuique sicut deus diuisit, incipiendo à continentia virginali. ¶ *Præceptum domini non habeo*. Quod perseuerent vel non perseuerent

perseuerēt virgines, *Consilium autem.* pro, tamen *do, tanq̃ misericordiam consecutus a dño ut sim fidelis.* nō do humanum consilium sed procedens ex dono mihi concesso misericorditer, quod est me esse fidelem dispensatorem mysteriorum creditorum mihi. Et apposuit hæc: quoniam aduersus veteris legis morem consilium erat prolaturus. In veteri siquidem lege omnes debebant contrahere matrimonium ad multiplicandum semen israel. *Existimo igitur bonum esse propter instantem.* pro, præsentem, *necessitatem.* Ecce consilium, seu (vt Grecus textus sonat) sentētia, bonum esse seruare virginitatem propter præsentem necessitatem vitandam. Multæ enim sunt præsentis vitæ necessitates consequens coniugium ad quas euitandas bonum est seruare virginitatem. Verumtamen quia hæc ratio communis erat veteri & nouo testamento, subiungit id quod est proprium testamenti noui, scilicet vita spūalis. *Quoniam bonum est homini sic esse.* Acsi apertius dixisset. ideo vtor ratione vitandæ presentis necessitatis, quia bonum est homini sic esse. Iam tertio Paulus repetiit in hoc capitulo hanc propositionem tanq̃ nouam: vt magis imbiberetur in animis hominum ꝙ bonum est homini ad vitam spiritualem abstinere à cōiugio. Hoc autem ideo proprium est statui noui testamenti: tum quia gratia interna per Iesum Christum facta est semper. Tum quia plenitudo gratiæ ad quam spectat status virgineꝰ propria est nouo testamento. A B

¶*Alligatus es uxori? noli q̃rere solutionem. Solutus es ab uxore? noli q̃rere uxorem.* Permanentiam vniuscuiusq; sicut diuisit Deus specialius explicat. *Si aūt acceperis uxorem, nō peccasti: & si nupserit uirgo, nō peccauit.* Hinc confutantur hæretici prohibentes nubere. *Tribulationem tamen carnis.* pro, carne. *habebunt huiusmodi.* hoc est tribulationes quas parit carnale connubium habebunt coniuges. Sunt autē manifeste incommoda multa quæ nascuntur ex huiusmodi carnali commercio: vt in muliere dolores partus, in viro autem curæ multæ. *Ego autem uobis parco.* seu indulgeo, tanq̃ pater cōpatior vobis ꝙ eligitis statum tribulationum: hoc est non retraho vos ab huiusmodi electiōe. *Hoc itaq; dico fres, tempus breue:* pro, *breuiatum est.* hoc est tempus vitæ præsentis vniuscuiusq; decurtatum est & mutilum à tempore sperato, vnusq̃sque enim longiori tempore sperat viuere q̃ viuit. & propterea tempus cuiusq; breuiatum est. Et est sensus. quod q̃uis vos non retraham ab electione carnalis status, id tamen non omitto monere ꝙ tempus vitæ cuiusq; mutilū est. C

¶*Reliquum est ut & qui habent uxores, tanq̃ non habentes sint: & qui flent tanq̃ non flentes: & qui gaudent tanq̃ nō gaudentes: qui emunt, tanq̃ non possidentes.* Hoc est superest vt moniti sitis circa vsum coniugii & passionum animi & rerum exteriorum. Et passiones quidem omnes comprehendit sub precipuis. delectatione scilicet & tristitia. hę enim reliquarum passionum rationes sunt.

Et qui utuntur hoc mundo, tanq̃ non utantur. pro, tanq̃ non abutentes. Per hanc vltimam declarauit ipsemet Paulus sensum omnium præcedentium: vt intelligendum sit (quum dixit tanquā non habentes vxorem, & similiter tanquam non flentes, tanquam non gaudentes, tanquam non possidentes) significare quod non abutantur coniugiis, gaudiis, fletibus & possessis. *Præterit.* pro, decipit *enim figura huius mundi.* ratio redditur quare cauere sibi debent ab abusu hmōi rerū: quia fallax est figura (hoc est forma, seu habitus apparens) mundi huius. habet enim sub sua specie aliquid fallaciæ: vt quotidie experimur. D

¶*Volo autem uos.* Rationem reddit toties repetitæ sententiæ, bonum est homini sic esse, scilicet sine coniugio. *Sine solicitudine esse.* Ecce ratio vt homo sit sine solicitudine rerum transeuntium: & sic solicitudinem suam occupet circa ea quæ dei sunt. Sententia est clara.

¶*Qui sine uxore est, solicitus est quæ dñi sunt, quomodo placeat deo. Qui autem cum uxore est, solicitus est quæ mundi, quomodo placeat uxori. Et & diuisus est mulier innupta & uirgo.* p, diuisa est vxor & virgo. Postquam dixit de viro, modo incipit loqui similiter de muliere, dicendo diuisa est vxor & virgo: hoc est diuersis viis incedunt vxor & virgo. Et de vtraque sigillatim exequitur, incipiens à virgine. *Cogitat.* Deest, innupta. Legendum est.

Innupta cogitat *quæ dñi sunt: ut sit sancta corpore & spiritu.* Quamuis proposuerit de virgine, latius tamen exequitur comprehendendo omnem innuptam. Reliqua clara sunt. E

Quæ autem nupta est, cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat uiro.

¶PORRO *hoc ad utilitatem uestram dico: non ut laqueum uobis iniiciam, sed ad id quod honestum, & quod facultatem præbeat sine impedimento dominum obsecrandi.* Aduerte ꝙ particula hæc censetur fere īpossibilis vt reddatur latina vt iacet in græco. Fecimus autem eam transferri fere ad verbum sic. Sed ad decorum & assidendum domino sine distractione. Per q̃ significatur ꝙ abstinere à cōiugio nullum est indecens sed decorum, & præter hoc est vtile ad continuā assiduitatē suiipsius coram domino sine distractione, sine retractione quam patiuntur cōiugati, quos oportet

retrahi

F retrahi à curis cõsequentibus coniugium,quos est impossibile assidua mente vacare iis q̃ sunt domini:quum oporteat eos cogitare quomõ placeant sibiinuicem &c. *Siquis aũt turpẽ se uideri existimat sup uirgine sua,ꝙ sit supadulta,& ita oportet fieri:* Directe hoc respõdet ad id ꝙ dixerat sed ad decorum. Acsi apertius dixisset ego vos inuito ad id ꝙ est scd̃m rẽ decorũ:siquis aũt scd̃m suã existimationem putat apparere se i decorũ in virgine sua q̃ a est superadulta & nõ nubet &c. *Quod uult faciat:nõ peccat si nubat.Nã q statuit in corde suo firmus nõ habens necessitatẽ,potestatem autem habens suæ uoluntatis.* Tres cõditiones apponit laudabili abstinẽtiæ à cõiugio. Prima est nõ habens necessitatẽ:hoc est nõ cogatur ex inopia abstinere à cõiugio.hæc enim abstinẽtia nõ est virtutis sed necessitatis. Secunda est potestatẽ aũt habẽs voluntatis suæ perficiẽdæ:hoc est ꝙ virgo cõsentiat abstinẽtiæ à cõiugio. Si enim virgo dissentiret,nõ haberet pater potestatẽ voluntatis ꝓpriæ perficiẽdę. Tertia subiungitur,dicendo. *Et hoc iudicauit in corde suo seruare uirginem suã.* Hoc est ꝙ maturo iudicio rõnis iudicauit nõ esse tradẽdã filiam nuptui. Et dixit hoc vt pater di-
G scutiat diligẽtius apud se futurum euentũ,scilicet si bene succedet virgine hm̃oi celibatus. Ipse enim qui nouit mores stabilitatẽq; filię debet hoc cogitare:ne forte emergat in vituperiũ. *Bñ facit. Igitur & q m̃rimonio iungit uirginem suã,bñ facit:& q non iungit,melius facit. Mulier alligata est legi. q̃to tẽpore uiuit uir eius.* Exequitur in specie circa viduale cõtinẽtiã. Sic hæc verba intelligẽda sunt vt sonant,aduersantur sensui cõi superiorum verborũ,nõ enim seruituti subiectus est frater vel soror in eiusmodi:vt clare patet. Sed scd̃m sensum cõmunẽ hæc verba dicuntur de cõiugibus eiusdẽ christiani cultus. Perspicacius tamẽ intelliguntur vt sonãt regule generales, cui nõ aduersatur exceptio aliqua,sicut nec aliis regulis:& inter exceptiones cõputetur doctrina superior. *Quod si dormierit uir eius,liberata est a lege. Cui aũt uult nubat,tantum in dño.* hoc est dummodo nubat christiano. Hic est primus in testamẽto nouo textus ꝓhibens iniri coniugia inter dispares cultu. *Beatior autem erit.* pro,eũ, *si sic ꝑmanserit secundum meum consilium.* Statum præsentem beatiorẽ
H describit. Vtraque continentia beata est in spe,sed vidualis beatior. *Puto autem quod & ego spiritum dei habeam.* Non potest satiari paulus confirmationibus quod sanctum sit consilium abstinendi à coniugio.

CAPVT VIII

❡ DE iis autem quæ idolis sacrificantur, Transit ad docendum Corithios qualiter se debẽt gerere circa esum immolatorum idolis. *Scimus ꝙ omnes scientiam habemus.* Duabus distinctionibus intendit vti in hac materia. Altera est inter scientes & non scientes. Et hanc inchoat primum membrum ponendo,dicens oẽs scientiam habemus. Al-
I terum vero membrum differt subiungendum ibi,sed non in oĩbus est scientia. Nec sibiinuicem hæc membra aduersantur.nam in prima persona dicit oẽs scientiam habemus:in tertia vero persona dicit,sed non in omnibus est scientia. vt discernatur quod prius loquitur de se & sibi similibus viris doctis:postea vero ratione ineruditorum dicit non oẽs habere scientiam. Et est sermo de scientia immolatorum simulacris:an scilicet sit eis vescendum vel abstinendum ab eis. ❡ Altera autem distinctio subiungitur dicendo.

❡ *Scientia inflat.* Ecce primum membrum. *Charitas.* pro,dilectio, *uero ædificat.* Ecce secundum mẽbrum. Et intelligitur distingui homo habens scientiam,in habentem sciẽtiam puram & in habentem cum dilectione. Effectum scientiæ purę describit inflationem,ea rõne quia ex-
K cellentem constituit hoĩem:ac per hoc occasio tumendi habetur. Dilectionis vero effectũ describit ædificare.construere ac promouere ad bonum:quoniam dilectio si vera est non solũ vult bonum sed procurat ac efficit si potest dilectio. Vtraq; autẽ distinctione vtetur inferius: prius tamen huius secundæ distinctionis membra explicat. *Si quis autem se existimat scire aliquid.* Explicat illud membrum scientia inflat. Ecce inflatio,siquis se existimet scire aliquid,hoc ipsum quod est quod homo videatur sibiipsi sciens inflatio est. Et rationem subdit. *Nondum cognouit.* Deest. Quicquam, *quemadmodum oporteat eum scire.* Superfluit eum. Et est sensus quod nondum cognouit aliquid illo modo quo oportet nosse,ex hoc ipso quod videtur sibiipsi sciens caret modo sciendi. ❡ Aduerte hic quod dupliciter contingit aliquẽ existimare se scire aliquid. Vel speculatiue.& de hoc nõ loquitur paulus,imo proprie nullus scit aliquid nisi qui scit se scire illud. Vel affectiue:hoc est quũ affectiõibus eleuatur ex hoc ꝙ scit,vel despiciẽdo alios vel præferendo se & hm̃oi. Et de hac existimatione ad literam paulus loquitur.& ꝓpterea

pterea de hoīe sic se existimante dicit quod caret illo sciendi modo qué oportet habere quélibet scientem. Modus autem ille non explicatur in litera: sed ex opposito membro insinuatur quod est vtiliter sibi & aliis. hunc enim modum affert charitas. *Siquis autem diligit Deum.* A
Explicat alterum membrum (dilectio vero ædificat) explicando fructum. *Hic cognitus est ab eo.* Notitia approbationis. ille reprobatur à deo interiora scrutanti: iste autem approbatur á deo. *De escis autem.* pro, de esu igitur eorum, *quæ idolis immolantur.* propositis distinctionibus quibus intenditvti prosequitur singula membra, inchoando à primo scilicet omnes scientiam habem⁹. Vnde & repetit illud magis explicando: dum dicit. de esu igitur eorum quę idolis immolantur. *Scimus quia.* pro, quod, *nihil est idolum in mundo.* Quod intellige formaliter: hoc est de simulacro quatenus est representans deum: quia non representat deum. imago enim quę nullius est imago nihil est quatenus imago. similiter simulacrum quod nullius est simulacrū, nihil est quatenus simulacrum. Quamuis res aliqua sit. Tum quantum ad materiam, aurum, æs, lignum, tum quantum ad lineamenta: figuram, colores & huiusmodi. Sed hæc sunt extra propositū: B
quod est sermo de simulacro quatenus simulacrum. interpres siquidem reliquit dictioné grę cam, idolum: quum potuisset Latine dicere simulacrū, *Et quod nullus est.* Deest. alius, *Deus nisi unus.* Ratio quare simulacrum nihil est, redditur ex hoc quod nullus est alius deus nisi vnus: quem constat non repræsentari per simulacrum. *Nam etsi sunt qui dicantur dij, siue in cælo siue in terra.* non dicit nam etsi sunt qui sunt, sed qui dicantur dii: quia inveritate non sunt dii, sed nominantur dii. siue nominentur tanquam in cælo existentes: vt spirituales substantiæ quas angelos dicimus & astra, & signa zodiaci, siue dicantur existentes in terra: vt platonica animalia. & principes inter hoīes. *Siquidem.* pro, quemadmodum, *sunt dii multi & dñi multi.* Explicat quo sensu dixerit etsi sunt, illo. s. modo quo secundum opinionem seu nuncupationem seu etiam participationem inueniuntur dii multi & domini multi. *Nobis tamen.* ad veritatis lucem ascitis. *Vnus deus, pater.* Dicendo vnus deus, vnitatem indiuidualem deitatis significat: Explicando vero pater, mysterium trinitatis in prima trinitatis persona manifestat. *Ex quo oīa.* Absq; vlla exceptione. nam ex eo est totū vniuersum & singulæ eius particulæ. *Et nos in illo.* & nos christiani in illo viuimus & sumus secundum vitam gratię. *Et unus dñs Iesus Christus.* Confessioni vnius dei ac mysterii trinitatis adiungit confessioné verbi incarnati. primū aduersus gétiles, secundū aduersus iudæos. *Per quem oīa.* omnia inquit ioannes per ipsum facta sunt. Et dixit hoc vt omnia â filio dependere dicat quæ ex patre dependere dixit. *Et nos per ipsum.* & nos christiani per ipsum redempti, per ipsum saluabimur. *Sed non in omnibus est scientia.* Hactenus declarauit quid paulus & sui similes sciunt de esu eorum quæ simulacris immolantur. ¶Ex dictis enim habetur quod nulla est differentia inter esum talium & esum aliarum rerum: quia simulacrum cui immolata sunt, nihil est: quod autem est nihil, nullam facit differétiam in cibis, nullam dat sanctitatem aut immunditiam cibis. Modo prosequitur, immo proponit alterum mébrum primę distinctionis: significans quod hmōi scientia non est in omnibus christianis non enī oēs sciunt hæc q̄ diximus. *Quidam autem.* hoc est sed quidam. Exequitur propositum membrum. *Cum conscientia.* pro claritate sententiæ interpres addidit cum. C
Vsq; nūc idoli. Nescio quo errore hæ duæ dictiones (vsq; nunc) interpositæ sint hoc in loco: quū in textu Gręco inueniantur sequentes post, & iungendæ sunt cum sequenti sententia. ita ꝙ ordo textus est iste. Conscientia idoli vsque nunc *quasi idolothytum manducant.* Vbi etiam aduerte ꝙ interpres reliq̄t dictionem idolothytum. significat autem idolothytum simulacro immolatum. Et est sensus ꝙ quidam christiani recte sentientes de simulacris (recte enim sentire de simulacris significat conscientia simulacri. non enim esset conscientia simulacri, nisi adesset scientia simulacri) isti inq̄ vsque in pręsentem diem manducant cibos immolatos simulacris tanq̄ immolatos simulacris, hoc est tanq̄ illicita. ita ꝙ recte sentientes de simulacris errant circa vsum immolatorum simulacris. Et ad hunc explicandum sensum, subiungit. D

¶*Et conscientia ipsorum quum sit infirma polluitur.* Conscientia infirma est conscientia non valens applicare scientiam quam habent de simulacris ad licitum esum immolatorum. Credunt enim simulacra nihil esse, sed nesciunt hinc deducere ꝙ immolata simulacris sunt indifferentia, sed reputant ea illicita ad esum, & manducant vt illicita, & propterea polluitur eorum conscientia. per hęc terminat primæ distinctionis membra. tractauit enim de scientibus & de nescientibus. E

¶*Esca autem nos non commendat deo.* intendens secundæ distinctionis membra pertractare de scientia &

F tia & dilectione, incipit ab effectu dilectionis illo, siquis auté diligit deum hic cognitus est ab eo. Declarat siquidem ꝙ esca immolatorum, tam esa quàm non esa nihil confert ad commédandum nos Deo, ꝙ idem est ꝙ approbari à Deo. *Neq; enim si manducauerimus abundabimus.* ꝓbat ꝙ dixit: q̃a si manducauerimus immolata simulacris nó abundabimus: hoc est nó plus habebimus meriti seu gratiæ. *Neq; si nõ manducauerimus, deficiemus.* ꝓ, priuabimur. seu minus habebimus gratiæ seu meriti. *Videte autem.* Exeq̃tur alterum effectum dilectionis superius propositum, dilectio verò ædificat. Exequitur aũt monẽdo ne contrariũ incurrant. Et quoniam ad literã alloquitur sciẽtes, ideo implicite exequitur simul alterũ mẽbrũ, sciẽtia inflat. Sciẽtes eni monet: ne vtẽtes sua sciẽtia, cõtra dilectioné proximi agant. *Ne forte hæc licentia uestra.* Dictio Græca ꝓprie significat licentiam, nó tamen in malam parté, vt sonat Latine. Et directe explicat Paulus ne forte actio vobis licita, scilicet comedere immolata simulacris. *Offendiculum fiat infirmis.* putantibus illicitum esse hmõi esum. *Si enim quis uiderit.* Explicat rõnem & modum offendiculi à potissimo mõ scandalizandi in hac materia: duct⁹ ea (vt reor) rõne quia aliqui docti inter corinthios abutentes scientia comedebant in templo seu mensa sacrificantium idolis: nó ꝙ ipsi docti sacrificarent, sed quia completa oblatione facta idolis ipsi comedebant immolata simul cũ sacerdotibus idolorum, vel cum illis pro quibus immolata erant, inferius aũt monebit cauendum ne quis ponat offendiculum etiam extra idoleũ in priuatis domib⁹ inuitatus ad cœnam: vt patet in cap. x. *Eum qui habet.* ꝓ, te qui habes, *scientiã, in idolo recũbentẽ.* ꝓ, in idoleo accumbentem. Locum enim significat seu mensam in qua comedebantur immolata idolis.

G *Nonne conscientia eius quum sit infirma.* ꝓ, qui infirm⁹ est. Ita ꝙ legendũ est. nóne cõscientia eius qui infirmus est, nó corpore sed mente, sed scrupulo putans illicitum esse hmõi esum. *Aedificabitur ad comedendũ idolotyta?* hoc est prouocabitur, ĩducetur ad manducandũ immolata simulacris exẽplo tuo. *Et peribit infirmus frater.* putans illicitum esum. *In tua consciẽtia.* hoc est ĩ tua applicatiõe scientię ad æsum. dũ enim scdm scientiam te applicas ad vescendum hmõi cibis, ille prouocatur tuo exẽplo ad vescendũ: & quia nó deponit infirmitatem qua putat illicitũ esse esum talem, peribit in cõscientia tua vt causa interitus. *Propter quem christus mortuus est.* Vt magnipendatur interitus infirmi, adiũgit quanti ęstimatus sit infirmus ille à christo. *Sic autem peccãtes in fres & percutientes conscientiã eorum ĩfirmã.* Ne putaretur, ꝙ peccatũ hoc esset contra dilectioné proximi tantum adiungit ꝙ est etiam cõtra dilectioné dei. *In christum peccatis.* Cuius est mẽbrum infirmus frater. *Quapropter.* adiungit doctrinæ exẽplum proprium, sciens ꝙ magis mouent exẽpla quam verba. *Si esca scandalizat fratrem meum.* Scandalum actiuum significat non ex malo sed ex specie mali procedens. *Non manducabo carnes in æternum.* Et pari rõne quemcunque alium cibũ cuius esus speciem mali haberet. Explicauit autem carnes quia immolata simulacris sunt carnes animalium. *Ne fratrem meum scandalizem.*

H

I

CAPVT IX.

On sum liber? non sum apostolus? Inuersæ sunt particulę. legendum est. Non sum apostolus? non sum liber? Vbi Paulus seipsum in exẽplum attulit. statim obiectiõi q̃ aduersus ipsum fiebat satisfacere curauit: vt seipsum magis ac magis firmaret exemplum apud Corinthios. in dubium siquidem vertebatur à nonnullis (vt ex hocmet capitulo inferi⁹ colligitur) nam paulus esset Christi apostolus. quod

K multum detrahere poterat tum authoritati doctrinæ pauli, tum authoritati exemplaritatis. Et propterea paulus proponit se esse non solum apostolum, sed ꝙ plus est apostolum liberũ: vt maior sit authoritas ipsius quatenus exemplum aliorum. interrogatiue autem vtraq; negatiua particula legenda est: quia affirmatio significatur tali modo loquendi. Et est sermo de apostolatu Christi, & de libertate ab alieno sumptu. asserit enim se esse christi apostolum, nó subditum alieno sumptui sed ab hac seruitute liberum: vtpote proprio viuentem sumptu ex labore manuum suarum. Et adiecit hanc libertatem, quia in hoc prędstabat cæteris apostolis qui alieno viuebant sumptu: vt in hoc capitulo dicit.

¶ *Nonne Christum Iesum.* More suo exequitur proposita. & inchoat à primo: probatus & se esse apostolum christi, & habere potestatem eandem quam habent alii apostoli. probat autem excludendo obiectionem quæ fiebat contra eum, quod ipse non fuerat discipulus iesu christi: ac per hoc non erat Apostolus, hoc est missus a christo. *Dominum nostrum uidi?* Quamuis non fuerim

rim conuersatus cum Iesu christo in carne passibili existenti, vidi tamen ipsum in carne immortali, in statu dominii data sibi potestate qualibet in cęlo & in terra: iuxta illud, nouissime autem tanquam abortiuo visus est & mihi. Minus dicit, & plus significat, dicit vidi & significat quod vidi & misit me ad prędicandum. Missio autem clare scribitur Act. xxvi. recitata à paulo coram Agrippa. Visionis autem tempus non est scriptum. Suffecit autem paulo dicere quod vidi iesum dominum: quia hoc directe excludit obiectionem. *Nonne opus meum uos estis in domino?* Non sufficit advere Apostolum esse missum, sed oportet vt vsus fuerit apostolatu: alioquin esset Apostolus nomine, non re: gradu, non officio. Et propterea executionem quoque probat apostolatus ab ipsismet corinthiis. non secundum esse naturæ, sed secundum esse in domino: hoc est secundum esse christianum. Et dicit illos secundum esse christianum esse opus suum, non tanquam agentis principalis, sed tanquam ministri principalis qui fundamentum posuit, qui plantauit: vtpote primus prædicator fidei christianæ apud eos. Prædicare siquidem Euangelium est proprium officium apostolorum christi. ¶ *Et si aliis non sim apostolus.* quo ad executionem officii. *Sed tamen uobis sum.* quibus primus prædicaui. *Nam signaculum apostolatus mei.* velut forma sigillando impressa. *Vos estis.* non secundum esse naturę. Sed *in domino.* secundum esse christianum. Impressa. siquidem est in vobis doctrina apostolatus mei. *Mea defensio apud eos qui me interrogant.* pro, diiudicant, *hæc est.* Dictio gręca interpretata interrogant, anceps est ad interrogant vel diiudicant. sed magis quadrat defensioni diiudicant quam interrogant: quoniam ad discutientes & examinantes an sit apostolus opus est defensione. Et significanter dicit me: quoniam non discutiunt mea. sed me an sim apostolus. Et pronomen hæc, demonstrat sententiam antedictam, scilicet quod vos estis signaculum mei apostolatus. Hinc habetur quod aliqui vertebant in dubium an paulus esset apostolus. ¶ *Nunquid non habemus potestatem manducandi & bibendi?* Declarauit se esse apostolum: declarat modo se habere potestatem quam habent alii apostoli, scilicet viuendi ex euangelio. hanc significat per potestatem manducandi & bibendi: quoniam hanc dederat dominus apostolis sub his actionibus dicendo, Edentes & bibentes quæ apud illos sunt. Et paulus specialiter huius potestatis meminit. tum quia infert se esse liberum: tum quia obiiciebatur forte ei in signum quòd non esset apostolus Christi, hoc quod non viuebat ex Euangelo, tanquam non habens illam potestatem quam habent alii Apostoli. *Non quid non habemus potestatem sororem mulierem circunducendi, sicut & cæteri Apostoli & fratres domini & cephas?* Modum explicat quo alii Apostoli vtebantur hac potestate, & erat modus quod dum discurrerent prædicando, circum se ducebant mulierem aliquam ministrantem eis sumptus necessarios, exemplo christi, quam comitabentur mulieres ministrantes de facultatibus suis. Et dicit sororem mulieram, ad significandum quod habebant mulierem in officio sororis. Nec intelligo circunduci mulierem de propriis facultatibus ministrantem (quum hoc extra regionem iudæorum difficile fuerit) sed mulierem cui facile à diuitibus mulieribus dabantur pecuniæ pro sumptibus necessariis apostolis & in ciuitate & precepue in itinere. *Aut ego solus & Barnabas.* Subintelligitur repeti aduerbium interrogatiuum. *Non habemus potestatem hoc.* pro, non, *operandi?* Explicat tertio modo quo ipse vtebatur ad hoc vt haberet sumptus: & erat modus operandi manibus propris. Propterea enim quum dixisset nun quid non habemus potestatem vtendi modo quo vtuntur alii, dicit an non habemus potestatem abstinendi ab opere manuali vt acquiramus sumptus? hæc enim abstinentia significatur dicendo non operandi. Et dixit hoc ne putaremus quod ipse & Barnabas essent diuites, vt ex falcultatibus hæreditariis viuerant, sed intelligeremus quod viuere ex labore manuum: vt clare alibi explicat. Meminit autem Barnabæ: quia simul cum ipso incœpit prædicare gentilibus, spiritu sancto specialiter associante eos, vt patet Act. xiii. ¶ *Quis militat suis stipendiis unquam? quis plantat uineam & de fructu eius non edit? quis pascit gregem, & de lacte gregis non manducat?* Probat multipliciter se habere potestatem viuendi ex euangelio. Et primum ab exemplis humanis in militibus, in agricolis, in pastoribus, vt ex his exemplis manifeste cognoscatur quod ipse qui militat christo euangelizando meretur sumptus, & similiter plantendo christi veniam meretur de fructu vineę edere, & demum pascendo christi gregem, meretur de fructibus gregi vesci. ¶ *Nunquid secundum hominem hæc dico?* Suple tantum. Hæc enim sunt argumenta humana, & propterea addidit quod non tantum secundum hominem (hoc est secundum humana argumenta) loquor subiungendo authoritatem legis diuine ad idem. *An & lex hæc non dicit? Scriptum est enim in lege Moysi* Deut. xxv. *non aligabis os boui trituranti.* Vult enim quod possit comedere de eo quod triturat. *Nonquid de bobus cura est deo?* Ne intelligeres legem hanc ad literam esse datam de vo-

 bus,

bus,sed sub metaphora de hominibus laborantibus vtiliter, dixit nunquid deo cura est de
F bobus? quasi dicat non. Quod estverum de cura legitima. Deus enim sua prouidentia guber
nat etiam boues,& nihil est exemptum ab eius cura:sed cura legitima(hoc est positiua legis)
non est nisi de creaturis rationalibus:quæ solę sunt capaces legis & fructus intenti per legem.
An propter nos utique. pro,omnino,*hoc dicit?* sub metaphora boum triturantium tradidit legē de
nobis. *Propter nos enim scriptum est quod debet in spe qui arat arare*. Declarat dictam legem significareq́
laborans non debet spe fructus percipiendi ex suo labore priuari tam in arante quàm in tri-
turante,& pari ratione in reliquis. *Et qui triturat,in spe fructus percipiendi*. pro,spem suam participa-
re in spe. Et est ordo literæ. & qui triturat in spe participare debet spem suam,seu spe sua. ¶*Si
nos uobis spiritualia seminauimus*. Applicat in specie legem ad seipsos:explicando tum suos labores,
tum fructus percipiendos ab ipsis. Et labores quidem describit seminare spiritualia:fructus
vero percipiendos describit subiungendo. *Magnum est,si nos carnalia uestra metamus?* pro,metemus.
G interrogatiue legendum est,ad significandum negationem. significat enim longe maiora
esse beneficia laborum apostolicorum fructibus qui metuntur,quanto spiritualia pręstant
carnalibus. Et appellat carnalia,necessaria ad carnis alimentum & operimentum:vt intelli-
gant exiguum quid præstari ab iis tribuendo sumptus apostolis. ¶*Si alii potestatis*. Hic punctus
quidem notandus est. Et est sensus si alii vtentes potestate. *Vestræ*. pro,vestri,*participes sunt*. Au-
get rationes à facto. prior enim processit à iure. Si aliivtentes potestate euangelica,de facto
sunt participesvestri habendo sumptus à vobis. *Quare non potius nos?* Interpres addidit quare.&
confert ad claritatem sententiæ. Et intelligo per alios minores doctores qui erant apud Co-
rinthios. Et argumentum quadrat:quod si alii apud vos viuunt vestris sumptibus, multo
magis nobis primis & maioribus doctoribus hoc debetur.
¶*Sed non usi sumus hac potestate*. De seipso & barnaba loquitur, explicando quid de facto fe-
H cerint. *Sed omnia sustinemus*. Ne putares quòd ideo non vsi sumus hac potestate quia non
indiguimus. Explicat quòd indiguerunt,dicendo. sed omnia sustinemus,patienter tolera-
mus,sufferimus. Et non dicit sustinuimus,sed sustinemus:vt intelligamus quod perseuera-
bat patienter indigere. *Ne quod offendiculum demus Euangelio CHRISTI*. prædicationi christianę
fidei. Videbat aut dubitabat Paulus nonnullum offendiculum apponi si accepisset sumptus
ad Corìthiis:aut quia putassent necessitatis gratia illos prædicare,aut quia hinc occasione da
batur vanis quæstoribus fingendi aliqua noua,aut quia cognoscebat Corinthios auaros,& p̄
pterea minus tracti fuissent ad veritatem euangelicam. & breuiter ad tollendum quodcunq;
impedimenti genus non vsi sumus ac potestate. *Nescitis quoniam*. pro, q̄, Superioribus argu-
mentis (cum humanis tum ex authoritate legis) tanquam à remotis proficiscentibus,adiun
I git argumenta a proximis exemplis & authoritate Domini iesu. *Qui in sacrario*,pro, sacro.
operantur. hoc est qui sacrificant. sacerdotes siquidem significat à propria actione quæ est sa
cra facere. actiones enim immolatiuę hostiarum sunt operari seu facere sacra. ¶*Quæ de sacra-
rio sunt edunt*. pro, ex sacro edunt? Victima siquidem immolata comedebatur à sacerdotibus.
¶*Et qui altari deseruiunt*. pro,qui sacrario assident. Sacrarium nomen est loci in quo sacra
fiunt.& propterea interpres posuit altare. Duo genera Paulus commemorat hominum. al-
terum sacrificantium alterum assiduorum sacrario. Et videtur per primos intelligere sacer-
dotes:per secundos autem leuitas assidue ministrantes. *Cum altari*. pro,sacrario. *participent?* hoc
& participes sunt sacrarii. ¶*Ita & dominus ordinauit*. Coniunctio ita,monstrat quorsum Paul⁹
attulerit hæc de facientibus sacra & assidentibus sacrario:ad significandum scilicet similitu-
dinem ordinationis a Christo factæ ad has tam æquas. tam sanctas obseruationes. quemad-
modum enim iustum ac sanctum est sacrificantes edere ex sacro facto,& assidentes sacrario
K participare ex illo,ita iuste ac sancte dominus ordinauit. *Iis qui euangelium annunciant de euange
lio uiuere*. Currit enim similitudo omnibus pedibus. ¶*Ego aut in nullo orum usus sum*. Post-
q̄ declarauit primam particulam(non sum Apostolus manifestēdo se esse apostolum,& habe
re potestatem apostolicam quā habent cæteri apostoli,modo incipit declarare particulā se-
cundo propositam:scilicet nō sum liber? Et primo quidem declarat se esse liberū. deinde qua
liter vsus fuerit sua libertate,ibi,nam quū essent liber. Quod autē dicit nullo horū vsus sum,
refertur ad tot argumenta quibus manifeste conuincitur q̄ etiā si nō essem Apostolus Chri-
sti,possem tanquam prædicator Euengelii viuere alieno sumptu. et hinc manifestat se esse
liberum ab huiusmodi seruitute quæ est viuere alieno sumptu. est enim hæc nonnulla serui
tutis species quam etiam pro nobis suscipere voluit christus. ¶*Non autem scripsit hec ut ita
fiant*

fiant. pro, fiat *in me*. Non solum hactenus fui liber, sed talis volo perseuerare. non putetis quod hæc ideo scripserim vt prouocem vos ad dandum mihi sumptus. *Bonum est enim mihi magis mori quàm ut gloriam*. pro, gloriationem, *meam quis euacuet*. Gloriatio significat materiam seu meritum gloriationis: hoc est bonum supererogationis. Tale siquidem est materia & meritum gloriationis. est enim vnde debetur operanti gloria. Et est sensus quod eligibilius est mihi perdere vitam corporis quàm abstinere à bono supererogationis. Si enim incœpisset post hanc epistolam accipere sumptus ab aliis, non perseuerasset in tali bono superogationis: ac per hoc gloriatio eius de bono supererogationis euacuata fuisset. fuisset enim reddita vacua ab opere. ¶ *Nam si euangelizauero*. Declarat materiam seu meritum gloriationis penes differentiam inter euangelizare & abstinere ab alieno sumptu. Et intendit quod euangelizare est debitum: & consequenter non est materia gloriationis nec mercedis. abstinentia autem ab alieno sumptu adiuncta euangelio, nó est debita sed spontanea: ac per hoc meritum gloriationis & mercedis est. ¶ Et si vis penetrare hæc, considera in ministro duo operum genera. alterum ad quod tenetur: alterum ad quod nó tenetur, sed sponte superaddit intuitu domini. Et quum perspexeris quod ex operibus ad quæ tenetur minister, non debetur ei noua merces, non habet vnde glorietur, sed tantum quod debuit fecit, ex iis vero quæ spóte supererogauit, habet vnde glorietur, & noua ei debetur merces. Quum hęc inquam perspexeris, intelliges quę hic dicit paulus: quę sine intellectu horum obscuriuscula sunt. Vide singula. *Non est mihi gloria*. pro, gloriatio. non habeo vnde glorier. Et probationem subiungit *Necessitas enim mihi incumbit*. necessitas debiti, necessitas iustitiæ icumbit mihi quo ad officium euangelizandi. Quam necessitatem statim probat, subiungendo. *Væ enim mihi est si non euangelizauero*. Probat à contrario. hoc est á pœna incurrenda si non euangelizet. ex hoc enim quod omissioni debetur pœna, clare patet quod opus quod omissum est erat debitum. nullus enim meretur puniri omittendo opus. ad quod non tenetur. Et hinc patet, quod quéadmodum Apostoli tenebantur ad euangelizandum ex iniuncto sibi officio, ita tenentur mó prę lati quibus ex officio incumbit prędicare. & ve est nobis nisi euangelizemus. ¶ *Si enim uolens hoc ago, mercedem habeo*. Resoluit differentiam inter debitum actum & actum supererogationis in propria principia. Et actus quidem supererogationis principium ponit propriã voluntatem: hoc est, sua sponte iniustum operari. hoc enim significatur dicendo volens hoc ago. Et hinc nouam deberi mercedem pro tali opere aperit. dicédo ení mercedem habeo, meritum seu ius mercedis significat se habere. Et quoniã in textu adiungitur coniunctio ení (dicendo si enim volens) significatur quod ratio redditur per hæc præcedentium. et vere sic est quoniam ex hoc quod propria voluntate non alieno iussu aliquid facimus, supererogationis opus est, & nouæ mercedis meritorũ, & gloriationis materia est. et ex opposito subiungitur.

Si autem inuitus, dispensatio mihi credita est. Ecce ex opposito proprium principium actus debiti et quod dicit inuitus ego, non significat inuitum absolute (nam absolute inuitus nullus agit. sed patitur) sed significat alieno iussu agentem. et talis appellatur inuitus per priuationẽ non voluntatis, sed spontaneæ voluntatis: hoc est quod nó à se sed obediens alteri agit. hoc enim directe opponitur ad id quod dixerat sponte ago. et hunc sensum manifeste aperit adiũcta particula, dispensatio mihi credita est. Hoc enim non sequitur ad inuitum absolute, nec ad coactum timore sed optime sequitur ad non operantem à se. si enim ago, & nó a me, dispensatio mihi credita est à iubente. et sub hoc membro comprehendit actum euangelizãdi: reddens rationem quare necessitas sibi incumbit, quia dispentio ei credita est. quare non debetur ei hinc noua merces, quia inuitus (hoc est non a se, sed iussus) hoc agit. Sub altero vero membro comprehenditur abstinere à sumptu alieno: quia volens, non iussus hoc agit. & ideo merces ei debetur. Vnde & hoc explicando subiungit. ¶ *Quæ est ergo merces mea?* interrogatiue legendum est. explicauerat enim alterum membrum scilicet si euangelizauero non est mihi gloriatio. supererat vt explicaret alterum membrum. et propterea interrogatiue infert, quę est ergo merces mea: hoc est meritum mercedis meę? *Vt euangelium predicans sine sumptu ponem euangelium*. Deest, CHRISTI. ecce meritum mercedis, ecce bonum supererogationis, sine sumptu ponere euangelium CHRISTI, sine acceptione sumptus euangelizare CHRISTVM. hoc enim erat abundantioris charitatis non solum donare euangelium, sed donare sumptus sibi debitos. *Vt non abutar potestate mea in euangelio*. Non significatur quod accipere sumptus esset abuti potestate euangelizantis (quum dominus nó ordinauerit abusum aliquẽ) sed significatur excellens cautela abstinentis se totaliter ab huiusmodi potestatis vsu, ne forte vtendo incideret in aliquem abusum propter aliquam circũstantiã extrinsecam.

F secam. *Nam quum liber essem ex omnibus*. Quum declarasset se esse apostolum liberum, modo declarat qualiter suo apostolatu libero vsus est ad alios. Et introducit hunc vsum per modum probationis eius quód dixerat quod merces sibi debetur, ex hoc quod euangelium Christi ponit sine sumptu. Probat enim hoc á laudabili vsu talis libertatis: ne putaret quispiam quod paulus pro sua gloria noluisset subire hanc seruitutem accipiendi sumptus. hanc inquã humanam opinionem excludit monstrando quod propter christum hoc fecit. Et móstrat hoc ex vsu suæ libertatis ad seruitutem aliorum. hoc enim significatur dicendo nam quum liber essem ex omnibus, â nullo accipiens sumptus. *Omnium me seruum feci*. Ecce voluntaria seruitus. *Vt plures lucrifacerem*. Ecce finis. *Et factus sum Iudæis tanquam Iudæus, ut Iudæos lucrarer*.

Explicat in specie huiusmodi seruitutes, incipiens à iudæis. ¶ Et ne male intelligeres quid significat factus sum Iudæis tanquam Iudæus, explicat subiungendo. *Iis qui sub lege sunt*. Quos appellauerat Iudæos, modo explicat iis qui sub lege sunt. *Quasi sub lege essem*. Ecce in quo factus

G sum tanquam iudæus, non in persecutionibus christianorum, non in pertinacia, sed in obseruatione legalium. circuncidit enim Timotheum, & in hierusalem purificauit se more Iudęorum: & superius scripsit qui in circuncisione vocatus est non ascifcat præputium.

¶ *Quum ipse non essem sub lege*. Omnes istæ sex dictiones sunt superfluę. *Vt eos qui sub lege erant lucrifacerem*. pro, lucrifaciam. ecce quorsum seruabat legalia. ¶ *Iis qui sine lege erant*. hoc est Gentilib⁹ qui erant fine lege dei. *Tanquam sine lege essem*. hoc est tanquam liber à lege Moysi, vescens omnibus cibis, non discernens diem á die & huiusmodi. *Quum Sine lege dei*. pro, deo, *non essem, sed in lege essem christi* Ne male intelligeres factus sum Gentilibus tanquam que lege essem. declarat quod hoc fecit seruando semper se deo legitime. & explicando secundum quam legem legitime, dicit sed in lege essem christi: non omittendo seruare legem christi quam omitterem seruando legem Moysi. *Vt lucrifacerem*. pro, lucrifaciam, *eos qui sine lege erant*. pro, exleges. Non

H enim arctatur sermo ad præteritum. *Factus sum infirmis tanquam infirmus*.

Et est sermo de infirmis animo quos dixerat non scandalizandos, factus est enim infirmis tanquam infirmus abstinendo á licitis quæ potuissent parere aliquid scandali in mentibus aut actibus infirmorũ. *Vt infirmos lucrifacerem*. ecce finis. ¶ *Omnibus omnia factus sum*. Ne lógi⁹ vagaretur discurrendo per singula, summatim comprehendit omnium conditiones. *Vt omnes*. pro, vt omnino, aliquos *saluos facerem*. pro, faciam. Extenditur enim sermo ad futurum. Et apparet vere amplissima cura ac voluntaria seruitus Pauli in hoc quod omnium conditionibus se accommodabat vt ex omni conditione hominum aliquos saluos faceret. ¶ *Omnia*. pro, hoc, *autem facio propter euangelium*. Hactenus Paulus declarauit vsum sui liberi apostolatus ad salutem aliorum: modo intédit declarare quomodo vtitur apostolatu suo ad salutem, propriam. Et inchoat retorquendo ad hæc omnia opera ordinata ad salutem aliorum in propriam sa-

I lutem. pronomen enim hoc, demonstrat supradictum Apostolatus vsum. Et quum dicitur propter euangelium, significatur finis propter quem hoc facit. Et est sensus, hoc autem facio vt idoneum me reddam euangelio quod prædico. Vnde & subiungit. ¶ *Vt particeps eius efficiar*. Qui predicat euangelium aliis, & non seipsum idoneum reddens euangelio, non efficitur particeps eius: qunniam aliis prodest euangelium, non predicanti. Et propterea paulus dicit se hoc facere propter euangelium, vt sit euangelii particeps, vt prosit sibi non minus quám aliis. *Nescitis quod ii qui in stadio currunt*. Ad declarandum qualiter vtitur apostolatu ad propriam salutem, qualiter euangelizat vt particeps sit euangelii, affert duas similitudines. Alteram de currentibus in stadio. Omnes quidem currunt, *sed unus accipit brauium?* Sententia

K clara est *Sic currite ut comprehendatis*. Antequam applicet similitudinem ad seipsum vt intendit, interponit monitionem communem. qua duo significat: & quod currendum est eis omni conatu ad similitudinem illius qui accipit brauium, & ꝙ brauium cæleste non est vnius, tantum sed commune omnibus currentibus ex omnibus viribus suis. Hanc enim conditionem significauit dicendo in numero plurali, vt comprehendatis. primam autem conditionem significauit dicendo sic currite. *Omnis autem qui in agone contendit*. pro, qui certat. Altera similitudo est de certantibus pugilibus, vt consueuerunt militares homines certare exercendo se bellica pugna. *Ab omnibus se abstinet* Discerne: & perspice in currentibus conatum, in pugilum vero exercio abstinentiam. consueuerunt enim tales parcissime vesci.

¶ *Et illi quidem ut corruptibilem coronem accipiant*. qua donabantur victores. *Nos autẽ incorruptã*. ꝓ, incorruptibilem. Differentia manifesta est. ¶ *Ego igitur sic curro*. Applicat vtramque similitudinem ad vsum sui apostolatus ad propriam salutem, & quantum ad primam, affirmat se currere ad bra-

ad brauium cæleste.non solum non sedet,non ambulat,sed currit:nō qualitercunque,sed sic. ¶ Et declarando quid significat sic.subiungit. *Non quasi in incertum.* currentes in stadio currunt A ambigui quis eorum accipiat brauium:ac per hoc omnes currunt tanquam in incertum ego autem(inquid paulus)non curro sic,tanquam ambiguus sed certus de brauio. Et intendit per hoc quod cursus suus apostolicus certus est futuri brauii.sciebat enim quod ex omnibus viribus suis currebat expeditur ab omnibus quæ quomodolibet impedire possent. Et petrus, ad hoc inquit satagite per bona opera certam vestram vocationem facere. *Sic pugno.* hoc est pugillum certamen exerceo. Applicat secundam similitudinem, affirmans se pugnare. Et vere pugnabat cum mundo,carne & demone.cursus respicit cæleste præmium: pugna autem præsentes respicit impugnantes & retrahentes á spirituali cursu. *Non quasi aerem uerberans.* Pugnat quasi aerem verberans qui pugnando percutit aerem, non eum contra quem pugnat: vt exercentes se bellicis actibus sępe faciunt. Non sic inquid ego pugno solis verbis verberantibus aerem euangelizando. ¶ Attende & discerne quod paulus ex his actionibus ꝓphanis accepit,quo ad communem quidem instructionem,similitudines:ex cursu quidem assi- B milationem peruenientem ad brauium:ex pugna vero similitudinem coronæ longe excellentioris.quo ad seipsum autem dissimilitudines ad currentes ambiguos,ad pugiles verberantes aerem. ¶ *Sed castigo corpus meum.* Ecce ꝑcussio hostis contra quem pugnat.tum priuãdo delectabilibus etiam licitis.tum affligendo variis modis. *Et in seruitutem redigo.* Non solum percutio corpus,sed etiam pugno vsqueadeo quod ipsum in seruitutem redigo.non est enim ꝑfecta pugnantis victoria,nisi hostis in seruitutem redactus fuerit,redigitur autem corpus in seruitutem spiritus diuturnus actibus & habitibus virtutum,temperantiæ,religionis & huiusmodi. ¶ Vbi nota quod triplicem hostem quum habeat(diabolum,mundum & corpus ꝓprium)solius proprii corporis meminit quantum ad percussionem vsque ad seruitutem:vt ex hoc quod propinquiorem immo internum continueque impugnantem hostem vici á se explicat,intelligatur quid contra externos hostes pugnando efficit. Qui enim carni ꝓpriæ nō parcit,multo amplius externos mundum ac demonem percutit. *Ne forte.* pro,ne quomodo. C ne aliquo quouis modo. *Quum aliis prædicauerim,ipse reprobus efficiar.* prædicando aliis Euangelicā doctrinam,& non adimplendo eam factis.

CAPVT X

Olo enim. pro,autem, *uos ignorre fratres.* Postquam apostolus admonendo Corinthios circa esum immolatorum simulacris posuit se exemplum illis . declarans qualiter ipse vsus est & vtitur suo apostolatu tam ad alios quam ad seipsum , consequenter modo declarat corinthiis qualiter ipsi vti debant christiano statu quē acceperant ab eius apostolatu. Declarat autem huiusmodi christiani status vsum debitum tum communiter,tū specialiter circa esum immolatorum simulacris. Et incipit ab exemplo iudeorum antiquorum qui egressi sunt de egipto. huiusmodi enim exempla ad vtrunque pertinent:commune scilicet & speciale. *Quod patres nostri omnes.* D Communes patres appellat Hebræos:quoniam patres sunt fidei.et dicit omnes vt comprehendat omnibus tam bonis quam malis communia fuisse beneficia subiuncta .quorum tria priora spectant ad ipsum exitum ex Aegypto:duo vero reliqua ad morem in deserto. *Sub nube fuerunt.* Primum beneficiū commune fuit nubes lucens in noste, & protegens in die. *et omnes mare transierunt.* proculdubio rubrum sicco vestigio. Hæc duo beneficia scripta sunt. exodi.xiii.&.xiiii. Vbi incalce scribitur & tertium. *et omnes in Moyse baptizati sunt in nube & in mari.* Scribitur ibidem quod pertransito mari timuit populus dominum qui prius murmurauerat,& credidit domino & Moysi seruo eius: & consequenter cecinerunt canticum domino.hoc est enim baptizatos(hoc est ablutos)fuisse omnes in Moyse,confortante eos ,& in nube tuēte eos ,& in mari prebente se eis ꝑ muro á dextris,& á sinistris ,submergēte autē E Aegyptios,ex his enim abluti sunt á diffidentia diuinæ protectionis. *Et omnes eandem escam spiritualem menducauerunt.* Beneficium hoc scriptum est.exodi.xvi. Appellat enim paulus manna quo omnes aliti sunt,escam spiritualem.non quod esset in se spiritualis(quum esset corporeus cibus)sed quoniam erat spiritualis quo ad causam,hoc est á spirituali non naturali virtute producta.mysterio siquidem angelorum producebatur magna,vt patet ex hoc ꝙ.xl.annis pauit totum populum. *& omnes eundem potum spiritualem biberunt.* Hic potus scriptus exodi. xvii.& Nume.xx. de aqua que fluxit ex petra,et appellatur potus spiritualis quo ad causam

F quia non ex causa naturali sed spirituali fluxit aqua ex petra. *Bibebant autem de spirituali consequente eos petra*. Legendum est Bibebant enim de spirituali sequente petra. Coniunctio enim, rationem reddi significat. & est ratio spiritualis potus quia bibebant de spirituali petra sequente. Quæ est autem ista spiritualis petra sequens, subiungit. *Petra autem erat Christus*. Consistit ergo ratio in hoc quia bibebant de Mesia, hoc est ex beneficio Mesiæ qui appellatur petra non corporea sed spiritualis. est enim petra spiritualiter. Et appellatur sequens vel quia futurus in carne, vel quia indiuiduus comes secundum diuinitatem. ¶ *Sed non in pluribus eorum*. Dixerat in singulis recitatis beneficiis quod omnibus communia fuerunt: differentiam modo recitat quo ad terminum scilicet ingressum in terram promissionis. Quanuis omnibus Deus contulerit supradicta beneficia, non tamen in pluribus eorum, sed in paucissimis: vtpote in duobus tantum, iosue & chaleb. *Beneplacitum est deo*. vt patet Nume. xiiii. Soli enim hi
G duo accepti fuerunt deo vt ingrederentur terram promissionis: ita quod etiam Moyses & Aaron exclusi sunt. *Nam prostrati sunt in deserto*. omnes qui egressi sunt ex Aegypto numerati (hoc est à viginti annis & supra) exceptis Iosue & chaleb: vt patet Nume. xiiii. & Deutero. i. *Hæc autem in figura facta sunt nostri*. pro, hæc autem figuræ nostri fuerunt. Est enim numeri pluralis figuræ. Et significatur quod est omnia (tam secundum communia quæ contigerunt Iudęis, quam secundum communia beneficia, quam secundum beneplacitum dei speciale in quibusdam & punitionem aliorum) fuerunt figuræ nostri: hoc est eorum quæ fiunt circa nos, quę sunt agenda per nos, quæue patienda à nobis. *Vt non simus concupiscentes malorum, sicut & illi concupierunt*. Fructus figurationis subiungitur vt caueamus á peccatis, vt caueamus ab imitatione patrum quo ad peccandum. ¶ Vbi aduerte quod summarie primo commemorat extrema crimina & deinde media. Alterum extremum est peccatum cordis. quod tan-
H gitur dicendo, vt non simus concupiscentes malorum: hoc est malorum operum. Alterum extremum tangitur dicendo. *Neque idolatræ efficiamini*. pro, scitis, *sicut quidam ex ipsis*. Idolatria enim summum inter mala opera tenet locum: vtpote contraria deo vero. ¶ *Quemadmodum scriptum est*. Exod. xxxii. *Sedit populus manducare & bibere*. Immolata vitulo aureo. ¶ *Et surrexerunt ludere*. Cantando, choreas ducendo, & huiusmodi festiua agendo pro solennitate idoli. ¶ *Neque fornicemur*. Commemorat crimina media: inchoans à peccatis carnalibus. ¶ *Sicut quidem ex ipsis fornicati sunt: & ceciderunt una die uigintitria milia*. Hostoria hæc scribitur Nume. xxv. Verum interrest numeri: quia ibi commemorantur. xxiiii. milia mortuorum, hic autem. xxiii. milia. quod scriptorum errore credendum est euenisse. Quanuis nulla falsitas incurratur dicendo. xxiii. milia: quoniam in numero maiori includitur minor.
I ¶ *Neque tentemus* CHRISTVM, *sicut quidem eorum*. pro, eum, *tentauerunt, & a serpentibus perierunt* Vbi aduerte ꝙ Paulus dicit expresse ꝙ illi Hebræi in deserto tentauerunt Mesiam. hinc enī habetur ꝙ Mesias est deus. Deum enim illi tentauerunt. Historia hæc scripta est Nu. xxi. quando populo dicente anima nostra noseat supra cibo isto leuissimo &c. morsi sunt à serpētibus &c. ¶ *Neque murmurraueritis: sicut quidem eorum murmurauerunt, & perierunt ab exterminatore*. Non semel sed pluries peccatum murmuris fuit in deserto, vnde non est vsquequaque certum de quo murmure Paulus loquitur. Verum si vniuersitas mediorum peccatorum his tribus criminibus comprehensa est. quum fornicatio sit peccatum hominis in seipsum, tentatio vero CHCISTI peccatum in Deum, consequens est vt murmuratio, peccatum in proximum significet. Et secundum hoc est sermo de murmure contra Moysen & Aaron, scripto Nu. xvi. in calce. Et appellatur exterminator ignis egressus à domino qui consumebat populum nisi Aaron occurrisset medius inter mortuos & viuos ad placandum dominum. *Hæc autem omnia in*
K *figura*. pro, figuræ, *contingebant illis*. Explicat paulus ꝙ hæc omnia non solum fuerunt in veritate res gestæ, sed etiam fuerunt pręsignantia futurorum. Et est sermo tam de peccatis q̃ de pœnis. *Scripta sunt autē ad correctionem*. pro, admonitionem *nostri*. Non solum qualiter sint facta. sed etiam quorsum sint scripta significat, *In qubus fines seculorum deuenerunt*. Ratio quare propter nos scripta sunt redditur quia propter nos omnia scripta sunt. Omnes enim sacræ scripturæ sunt propter tempus Mesiæ in quo sumus nos, quod est finis omnium sæculorum: hoc est tam sæculi ante diluuium q̃ sæculi vsque ad abraham, & sæculi patriacharum, & seculi prophetarū & deinceps vsque ad CHRISTVM. ¶ *Itaque qui se existimat stare, uideat ne cadat*. Propositis gestis tēpore patrum, vbi declarauit ad admonitionem nostri scripta esse, incipit ex illis admonere. Primo in genere, vt vnusquisque videat & caueat ne cadat. Et dixit hoc præcipue propter maiores inter Corinthios, qui existimabant se stare in sua scientia & libertate

Clare

clare autem patet deduci hanc admonitionem ex gestis tempore patrum. nam tunc ceciderunt lapsu peccati fere omnes, tum maiores tum minores. *Tentatio uos non apprehendat.* pro, apprehendit, *nisi humana.* Nescitur quo errore legatur in codicibus Latinis apprehendat: quum textus Græcus habeat apprehendit in præterito. Et est ratio quare quilibet corinthiorum timere & cauere deberet ne cadat in futuro: quoniam hactenus nulla estis tẽtatione pulsati nisi humana, nisi leui, nisi mediocri. humanum enim appellat contemperatum homini: iuxta illud ad Roma. humanum dico propter infirmitatem carnis vestræ. Adhuc enim corinthii nõ erant vexati propter christi fidem á præfectis prouinciarum seu ciuitatum: quoniam prima persecutio contra christianos mota fuit á nerone, qui post temp⁹ huius epistolę regnauit. interim enim solæ persecutiones Iudaicæ leguntur in christianos. *Fidelis autem deus est, qui non patietur.* pro, sinet, *uos tentari supra id quod potestis.* Ne terrerentur ex prædicta admonitione & ratione (quia tentationes hactenus expertæ, sunt humanæ: tanquam superuenturæ sint supra vires humanas) declarat superuenturas tentationes, siue in facultatibus temporalibus, siue in corporibus, siue in honoribus & magistratibus. omnes enim huiusmodi afflictiones superuenerunt christianis. Quæ appellantur tentationes, quia vtitur illis deus ad quodammodo experiendum & probandum electos suos: & diabolus ac mundus vtebantur eis ad tentandũ christianorum animos ad relinquendum christianitatem. Declarat itaque eis quod deus non sinet illos tentari supra vires proprias. ¶ Et dicit non sinet, quia si sineret diabolus tẽtaret homines supra vires proprias. Sed (vt patet ex tentationibus diaboli contra Iob) tantum tentare potuit quantum permisit deus. ¶ Et dicit fidelis deus, attribuens huiusmodi non permissionem fidelitati diuinę: qua scilicet facit quod dixit. Fidelis est enim in omnibus verbis suis. dixit autem millies in sacra scriptura, se esse adiutorem hominum in tribulationibus. alienum aũt constat esse ab officio adiutoris hominum permittere vt homines tententur supra vires. *Sed faciet cum tentatione prouentum.* pro, euentum, *ut possitis sustinere.* p, sufferre. Nõ solum nõ sinet vos tẽtari supra vires sed adiiciet hoc quod faciet cũ tẽtatiõe euentũ vt possitis sufferre: hoc est sed adiuuabit vt possitis sufferre tentationẽ. Nõ eni dicit sed faciet tentatiõis euẽtũ: q̃a nõ loquitur de termino tentationis. sed dicit, sed faciet cũ tentatione (hoc est simul cũ tentatiõe. loquitur enim deo eo quod faciet Deus tempore tentationis dũ homo tentatur, vt cõuincitur etiam ex subiuncto effectu) vt positis sufferre. proculdubio ipsam tantationem, quæ nõ est toleranda post terminum. Vnde sensus est, sed faciet tempore tentationis euentum, hoc est tot & talia euenire (siue intus siue extra) vt possitis sufferre. Non dixit conferet vobis tale donũ, sed dixit faciet euentũ, quia infiniti sunt modi quibus deus vtitur ad faciendum quod homo possit sufferre tentationes, aliquãdo eni facit euenire aliquẽ occursum extrinsecũ, siue impediendo tentationes, siue adiuuãdo tẽtatos, modo facit euenire intus in corpore vel ĩ animo motus aliquos ad hoc conferentes. modo angelicas adhibet excubias modo gratias aliquas efficit in anima &c. Propter huiusmodi enim infinitatem modorum dixit faciet euentum simul cũ tẽtatione. ¶ Et dicit vt positis sufferre & non dixit vt sufferatis. deus enim prouidet de euentibus necessariis ad posse sufferre tentationes, in arbitrio autem tentatorum est velle sufferre. Sat est enim fidelitati diuinæ vt tribuat posse sufferre ille autem sufferre & ipsum sufferre alterius gratiæ est, que electis cõfertur & non est omnibus communis. *propter quod charissimi mihi.* pro dilecti mei. Post admonitionem in genere ne homo cadat, subiungit admonitionem in spetie ne cadat in idolatriam. Et optime continuat. propter quod scilicet vt quilibet caueat ne cadat. *fugite ab idolorum cultura.* Optima species cauendi (vtpote secura) vt idolorum cultura non solum displiceat, sed etiam ab illa fugiatur. Et dixit hoc inchoando instructionem circa id quod dixerat in capi. viii. si quis enim viderit te qui habes scientiam in idoleo accumbentem &c, proposuerat siquidem paulus actionem illam valde turpem, & damnauerat illam ex solo scandalo. nullam enim aliam rationem tunc attullit nisi rationem scandali. intendit modo declarare actionem illam esse malam aliut de scilicet ex spetie actionis ex parte agentium. Et propterea significantius dixit fugite ab idolorum cultura. vt tales actiones propinquas idolatriæ, immo speciem idolatriæ habentis vitarent. ille enim à cultura idolorum non fugit qui tam propinque accedit ad cultum idolorum. accumbere nanque in idoleo, valde propinquum est ipsi cultui idolorum, valde propinquum ad sacrificare idolis.
Vt prudentibus loquor. subiungenda, *Vos ipsi iudicate quæ dico.* Non dubitendo de veritate eorum, quę dicit submittit eorum iudicio dicenda. Sed bene volens illos conuincere proprio ipsorum iudicio, vt veritas facilius executioni mandetur quasi à se ipsis, *calix benedictionis.* hoc est gratiarũ

F actionis,qui offertur pro gratiarum actione deo. *Cui benedicimus*. Tum nos sacerdotes con-
secrando tum omnes laudando. *Nonne communicatio sanguinis christi est?* vt rei communicatæ par-
ticipantibus de calice? quasi dicat,constat quod sic. Non dicit significat communicatio-
nem,sed est communicatio:quia vere est communicatio sanguinis christi(non vini)partici-
pantibus calicem. Significatur enim clare quod ipse calicis vsus à multis(ideo enim numero
vtitur plurali)est communicatio sanguinis CHRISTI illis qui bibunt. Quod est verum
omnino:quia sumentibus sacramentaliter tãtum,est sanguinis christi communicatio sacra-
mentaliter tantum:& sumentibus sacramentaliter& spiritualiter simul,est sanguinis christi
communicatio sacramentalis & spiritualis. *Et panis quem frangimus*. Sacrificando & dis-
tribuendo. sicut dixit calix seu poculum vtens vase continente pro contento, ita modo
dicit panis pro specie panis.qui sensus conuincitur ex verbo est,quum subdit. *Nonne parti-
cipatio*.pro,communicatio,*corporis domini*.pro,christi est? Non dicit significat sed est. Con-
G stat nanque quod esus substantiæ panis non est communicatio corporis christi:sed esus pa-
nis hoc est speciei panis est in veritate communicatio corporis christi,vt rei communicatæ
participantibus illum,vna eademque res scilicet verum christi corpus non substantia panis
communicatur omnibus edentibus quibus frangitur. Primæuo illo tempore ecclesiam fa-
ctione vsam fuisse communicando populum,etiam acti us apostolorum testantur:ad imita-
tionem(vt reor)christi,qui acceptum panem benedixit,fregit & dedit discipulis.postea au-
tem ecclesiæ vsę sunt hostiis sigillatim:quas non oportet frangere. ¶Meminit autem pau-
lus fractionis,quia loquitur de vsu plurium quibus communicatur corpus christi.propterea
etiam vtitur numero plurali,dicendo frangimus.Intendit enim explicare coniunctionem
omnium in vno tertio scilicet corpore ac sanguine christi vero. Ex hoc clare significant
pauli verba. ¶*Quoniam unus panis,& unum corpus multi sumus*. Superfluit &. Reddit ratio-
H nem, coniunctio quoniam manifestat. Redditur autem ratio non coniunctionis cor-
poris christi ad sumentem,sed communitatis corporis christi ad sumentes: quia de tali
communitate fuit directe & proprie sermo, dicendo quem frangimus nonne commu-
nicatio corporis christi est? Quod itaque corpus christi verum communicetur mul-
titudini sumentiũ,ratio affertur ex vnitate mystici corporis christi,dicendo quoniam mul-
ti sumus vnus panis,vnum corpus.Ita ꝙ vnitas inter se fidelium est ratio ꝙ commune sit per
sacramentum Eucharistię verum christi corpus.Et vere sic est:quia solis qui sunt vnum,cha-
ritate communicatur spiritualiter corpus christi verum . Significatur autem vnitas
fidelium vnitate panis ac vnitate corporis metaphorice ad similitudinem multorum grano
rum ex quibus conficitur panis vnus, & multorum membrorum ex quibus conficitur cor-
pus vnum.Et attulit panem propter id quod dixerat panis quẽ frangimus.Attulit quoq; cor
I pus propter id quod dixerat calix benedictionis.vnitas enim membrorum corporis viui san
guinis fit & fouetur. *Omnes qui*.pro,enim,*de uno pane & de uno calice participamus*. Superfluit ille
quatuor dictiones:& de vno calice.Solius panis meminit Paulus.coniunctio enim (dicendo
omnes enim)monstrat ꝙ ratio redditur prius dicti(hoc est vnitatis corporis mystici)parti-
cipatio vnius panis ab õnibus:hoc est spiritualis perceptio vnius sacramenti eucharistiæ ab
õnibus.panis enĩ pro specie panis(vt prius dictũ est)ponitur.Et vere sic est:quoniam sacramẽ
tũ eucharistiæ & facit in õnibus mediãte sua nõ solum sacramentali sed etiã spirituali parti-
cipatione vnitatẽ corporis mystici,& est simul eisdẽ cõmunicatio veri christi corporis. et in
tendit per totum hunc progressum manifestare quantæ vis est communis perceptio euchari
K stiæ dum in ipsam eucharistiæ communitatem resoluit vnitatem corporis christi mystici &
communitatem corporis christi veri. Vt intelligamus quod in hoc quod omnes ex vno pa-
ne sacramentali participamus,& sumus vnum christi corpus mysticum,& commune habe-
mus verum christi corpus. Quum autem audis facit intellige ꝙ facit vnitatem si nõ inuenit
factam,aut facit augendo factam. Iuxta hunc siquidem sensum communis theologorum do
ctrina dicit sacramenta conferre gratiam scilicet faciendo vel augendo. Quod etiam intelli-
ge quãtum est ex se,quia nisi sit patiens dispositum.nõ fit effectus propter ipedimentũ ex par-
te suscipiens. ¶*Videte israel secundum carnem*. accusatiui casus est israel hoc in loco. et dicit
secundum carnem:hoc est secũdũ carnales hostias,carnalia sacrificia illorum.adhuc enim ex
tabat templum Iudæorum, & offerebantur in eo sacrificia.dixit inquã hoc vt intelligeremꝰ
differentiam inter nostra & iudæorum sacrificia:ꝙ nostrum est spirituale,illorum vero sunt
carnalia. & quod de communicatione spirituali deque participatione spirituali loquutus est
modo

modo autē carnalia affert. Intendit proponere coram Corinthiorum prudentia & censura A
cōmunionem omnium sacrificiorum. & incœpit à sacrificio christianorum spūalissimo. &
ꝓpterea consequēter proponit sacrificia iudęorū: carnalia q̃dem, q̃ tamē vero deo offerūtur.
Nonne q edunt hostias pticipes sunt altaris? Ecce intēta cōmunitas. in hoc ꝙ oēs edētes immolata deo
participes sunt altaris dei: hoc est participes sunt immolatiōis factę in altari. Nota verba: q̃a
in hoc cōsistit neruus pauli. Quēadmodū in sacrificio christiano dixit ꝙ quia oēs de vno pa
ne participamus: sumus vnum & cōicatur nobis corpus xp̄i, ita in sacrificio iudæorū dicit ꝙ
qui edunt hostias, cōicant altari: hoc est sacrificio. Hinc enim vult intelligi illatū postea esse ꝙ
participantes in mēsa aut calice dæmoniorū, cōmunicāt dęmoniis. *Quid ergo dico, ꝙ idolis īmolatum sit aliquid, aut ꝙ idolū sit aliquid?* Transpositæ sunt particulæ. prius enim in textu Pauli est quod
idolum sit aliquid, & deinde aut quòd idolis immolatum sit aliquid. Memor Paulus eorum
q̃ dixerat cap. 8 ꝙ idolum nihil est immundo, quū modo progrederetur à participantibus q̃
immolātur in sacrificio christianorum, & à participantibus immolata in sacrificiis iudęorū B
ad participantes immolata idolis, & dicendum ei successiue fuisset quod edentes immolata
idolis cōmunicabant idolis, tanquā inueniens impedimentum, quasi offendens in obstaculū
progressus (vtpote cōtrarium doctrinæ supradictę ꝙ idolum est nihil) quodāmodo substitit:
& explicat quod hoc sibi cōsequenter dicendū fuisset, scilicet quod edentes immolata idolis,
essent participes idolorū: q̄d cōtinet in se idolum aliquid esse, & immolatum idolis esse aliquid: quòd cōtrariatur doctrinæ supradictæ. Explicat inquam se nō dicere hoc. hoc enim significatur hmōi illatione interrogatiua, quid ergo dico? inferebatur enim ex præmissis ꝙ diceret hoc, videlicet quod idolum sit aliquid, aut q̄d idolis immolatum sit aliquid. ītellige idolis immolatū vt sic nihil esse, quēadmodum vt sic idolum nihil est, vt superius declaratum est. C
Sed quæ. Legendum est. *Sed quod q̃ immolant gentes, dæmoniis immolant & non deo.* Ordo literæ est. Non
dico quod idolum est aliquid, aut quòd immolatum idolis est aliquid, sed dico quod q̃ imolant gentes, dæmoniis immolant & non deo. ¶ Aduerte hic subtilitatē Pauli. Sacrificia idolorum considerantur dupliciter, vel secdm se, vel ex parte immolantium. Si considerentur secundum se, sic nihil sunt, sicut & simulacrum cui immolantur nihil est. nam simulacrū nullius dei est representatiuum, ac per hoc nihilo immolantur secundum veritatem rei. Si aūt
considerentur ex parte immolantium, sic illa sacrificia immolantur dæmoniis. Gētiles enim
intendunt immolare deo rep̄sentato per simulacrum. Talis autem deus non est nisi dæmon.
Vnde intendendo immolare deo representato per simulacrum, duo incurrunt. Alterum negatiuū q̄d nulli deo īmolant, quum non sit nisi vnus deus, cui non immolant, vtpote non representato per simulacrū. Alterum affirmatiuum. s. quòd īmolant dæmoniis, dū contendunt D
numinis seu diuini aliquid esse in simulacro, & illi imolant. Constat enim nihil aliud in simulacris esse præter materiam formāque sensibilē nisi dæmoniacum, iuxta illud, oēs dii gētium
dæmonia. Et propterea Paulus in cap. 8. & nunc iudicans idola & īmolata idolis secundū se,
dixit nihil esse. & cū hoc modo subiungit quòd quæ immolantur idolis īmolantur dæmoniis, iudicans sacrificia idolorū ex pertinacia immolantiū. Propter quod significanter dixit quę gentes īmolant, vt ex parte immolantiū intelligeremus quod dicit. Et dixit hoc vt progressus suus intelligeretur q̄d nō tēdit ad inferendū quod edētes de sacrificiis simulacrorū participes sunt simulacrorum, sed ad inferendū quòd egētes de sacrificiis simulacrorū participes
sunt dæmoniorū. ¶ Et intēdit per hoc manifestare quòd edentes de iis q̃ immolata sunt simulacris quāuis ex parte rei nihil superstitionis incurrant (quia idolū nihil est & immolatū idolis nihil est) ex parte tamē immolantium & vescentium, crimen incurrunt idolatriæ vescēdo E
illis in idoleo, hoc est in loco vbi sacrificatur idolis. vesci enim in mensa seu loco sacrificiorū
propriū est profitentium se participare immolatis quatenus immolata sunt, ac per hoc participare cum dæmoniis quibus gentes immolant. Et vere sic est quòd in idoleo vescentes etiā si
ipsi non intenderent, tamen profitentur rōne loci se immolatis vt immolatis vesci, quod est
incurrere facto crimen idolatrię, *Nolo autem uos socios*. pro, communicantes, *fieri dæmoniorum,*
Postquam proposuit quales sint participantes tam in sacrificio christianorum quam in sacrificiis iudæorum, & dæmon in sacrificiis Gentiliū. subiungit in quo consistit crimē participantium in sacrificiis Gētilium. Et explicat crimē illud esse participare seu cōmunicare cum
dæmoniis. Explicat autem hoc prohibendo eis talem communionem. ¶ *Non potestis calicem domini bibere, & calicem dæmoniorum.* Non dicit non potestis sacrificare domino & sacrificare ido-

F lis(hoc enim tanq̃ euidentissimum crimen omittit)sed dicit non potestis calicem domini bibere & calicem dæmoniorum:vt intelligamus quod non de sacrificantibus sed de participãtibus,bibendo de imolato calice loquitur.vt intelligant corinthii ꝙ directe arguit illos christianos qui non sacrificantes idolis sed inuitati,in idoleo bibebant de calice immolato:vt intelligant quod incurrunt crimen communicationis cum dæmoniis,vt intelligant quod non solum tales peccant rõne scandali(ꝙ superius in.8.ca.dixerat)sed rõne cõmunionis cũ dæmoniis. *Non potestis mensę dñi participes esse & mensę dæmoniorũ.* Quod dixit de bibentibus,idẽ dixit de comedentibus in mẽsa dæmoniorum:q̃ superius appellauerat in idoleo. Et dixit hoc directe vt intelligant ꝙq̃uis licitum sit eis vesci immolatis simulacro ex ea parte qua simulacrum nihil est,& immolatũ simulacro nihil est,nõ tamẽ licitum est eis in mẽsa dæmoniorũ vesci:quoniã inde incurritur participatio cũ dæmonibus etsi nõ intẽtione, tamen facto. Aduerte hic prudens lector errorẽ nouiter exortum dicẽtium ꝙ tẽpore apostolorũ eucharistia nõ erat sacri-

G ficium sed tãtum sacramẽtũ,ex hoc loco manifeste cõfutari. nã hic clare de eucharistia quatenus sacrificium,est sermo. Exp̃sse enim cõnumerat sacrificia iudæorũ & sacrificia Gẽtilium ad nihil aliud nisi ad ostẽdẽdum sacrificiũ christianorũ nõ posse simul participari cũ sacrificio Gẽtilium,Vnde& eisdẽ vtitur noĩbus,mẽse domini & mẽse dęmoniorũ &c. *Nũ æmulamur.* pro,ꝓuocamus.*dñm?* Exaggerat crimen huiusmodi participationis,ne leue putaretur peccatum:declarando ꝙ est irritare deum,est prouocare deum ad iram seu ad æmulationẽ:hoc est prouocare deum quasi dando ei æmulum,tanq̃ dando ei parem, de quo ipse conq̃ritur,ipsi me prouocauerunt in eo qui nõ erat deus.damus enim quasi parẽ deo imolando alteri q̃ ipsi quoniam honorẽ diuinum impendimus alteri. *Nunquid fortiores illo sumus?* Ad timẽdũ irritationẽ diuinam hoc dicitur.fortioris siq̃dem est absq; timore irritare aliquem debilior aũt male.sibiipsi cõsulit irritãdo eum cui nõ potest resistere.¶Vndiq; itaq; Paulus exaggerat crimẽ

H edendi in idoleo,tum ex mensa domini,tum ex irritatione domini,tum ex timore punitionis proprię.Et sic compleuit doctrinam de immolatis simulacris quantũ ad christianos edẽtes & bibentes in idoleo:sequentia autem spectant ad docendum extra idoleum qualiter licet & qualiter nõ licet vesci iis quæ immolata sunt simulacris.

O *Mnia mihi licent sed non omnia expediunt.* pro,conducunt.seu conferunt.Duas radices p̃ponit ex quibus nascitur peccatum in huiusmodi. Altera est,sed non omnia conducunt,nõ omnia vtilia sunt ad gloriam dei. *Omnia mihi licent,sed non omnia ædificant.* Ecce altera radix,ꝙ nõ omnia sunt ad ędificationem proximorum. In vtraq; autem præmittitur omnia mihi licent: ad significandum licitum esse vesci iis quæ immolata sunt simulacris,extra tamen idoleum.de hoc enim iam dictum est. *Nemo q; suum est quærat,sed quod.* Deficit quisque.legendum est. Sed quis-

I que quod *alterius.* Ad declarandum quanti facienda est ædificato proximi(de qua dixerat sed non omnia ædificant)subiungit mandatum vt nullus præponat proprium bonum ædificationi aliorum. Et est sermo non de bono spirituali,sed de bono corporali. Et hoc verba sonãt. nam inter spirituale & corporeum bonum hæc est differentia:ꝙ bonum spirituale non est ita meum quin sit alterius(quoniam suapte natura est cõmune absque damno meo)bonum aũt corporeum proprie est meum:quia ita est meum ꝙ non alterius:& si alteri communicatur,à me tollitur. Perinde ergo dictum est,nemo ꝙ suum est quærat sed quisque quod alterius,acsi dictum fuisset,nemo studeat proprio sed quilibet studeat cõmuni bono. Quãuis etiam possit exceptione seu exclusione subintellecta sensus esse.nemo quod suum est quęrat tantum,sed

K etiam quod alterius.

¶*Omne quod in macello uenit.* hoc est venditur. *Manducate.* Ecce omnia mihi licent. *Nihil interrogantes.* An sit immolatum idolis. Non dicit nihil scientes:quia scire apud seipsum est. &non est ratio scandali,interrogare autem apud alios. *Propter conscientiam.* Quomodo hoc intelligitur, inferi⁹ declarabit. *Domini est terra & plenitudo eius.* Affertur authoritas ista ex psalmo ad declarandum oẽ quod in macello venit manducate ad declarandum licite posse omnibus vesci:quia domini non dæmonum est terra,& vniuersa animalia& quæ nascuntur in terra.hoc enim sufficit ad hoc vt non incurratur peccatum aliquod ex parte rerum edendo illas. Quicquid enim est,domini,mundum est. *Siquis uocat uos infidelium ad cœnam & uultis ire,omne quod uobis apponitur manducate.* Ecce iterum omnia mihi licent.

¶Vbi aduerte ꝙ primo de loco oĩb⁹ cõi(macello.s.)& modo de loco priuato(habitaculo scilicet

licet viri ífidelis)doctrinam tradit:vt omnia loca cóprehédat extra idoleum. Et dicit hoc ad monstrandam libertaté noui testamenti. In veteri siquidem lege cóstat prohiberi inuitatum A iudęum à Gentili comedere quęcunq; apponuntur. ꝓhibetur enim comedere immolata:vt patet Exod.34. *Nihil interrogantes.* an id quod apponitur fuerit immolatum simulacro.

¶*Propter conscientiam.* quam inferius declarabit. *Si quis autem dixerit hoc immolatum est idolis, nolite manducare.* Simpliciter & absolute dixerat manducare:in euentum autem quod aliquis dixerit de aliquo cibo hoc immolatum est idolis, dicit nolite manducare.

¶*Propter illum qui indicauit.* Videtur enim ex proposita hoc indicasse vt non comedatis ad experiendum si in veritate horretis simulacra. putat enim hoc dicens, quod si comederitis immolata idolis particeps sitis idolorum. Quo fit ꝙ sit postq̃ dixerit hoc immolatum est idolis comederitis illud, dicat vos non esse alienos à cultura idolorum. *Et propter conscientiam.* Duas rationes affert Paulus ad retrahendum à manducando id quod indicatum est immolatum esse idolis. Et vtraq;(vt patebit)se tenet ex parte proximi:nulla autem ex parte edentis. Vnde B & subdit quod in Latino textu deficit. Domini est terra & plenitudo eius. Repetit versiculũ superius recitatum ad significandum quod propter neutram harum causarum tollitur licitũ esse vesci quibuscunque rebus siue immolatis siue non immolatis, sed perseuerat libera facultas vescendi illis absolute loquendo:quia perseuerat quod domini est terra & plenitudo ei⁹, quia perseuerat mundicia rerum. *Conscientiam autem dico non tuam sed alterius.* Declarat quod toties dixerat propter conscientiam, quod non loquitur de conscientia propria comedentis seu comesturi, sed de conscientia alterius:hoc est conscientia infirmorum, non corpore sed mente: de quibus in octauo cap. dixit. conscientia eius q infirmus est ędificabitur ad máducandum idolothytum. Et consistit ratio in hoc quod ne infirmus prouocetur ad malum(ꝙ esset vesci immolatis simulacro vt immolatis)debet homo abstinere ab esu sibi alias licito.

¶*Vt quid enim libertas mea iudicatur ab aliena conscientia?* Ecce omnia mihi licét sed non omnia ędificant. Est enim sensus. Vt quid ego liber ad edendum huiusmodi cibos, cur ex vsu libertatis C meę incurro iudicium damnationis propter conscientiam infirmi? Quasi dicat. omnino mihi vitandum est, seu nullo modo in hoc incidam. hoc ení directe est seruare illud omnia mihi licent sed non omnia ędificant. *Si ego cum grã participo, quid blasphemor pro eo ꝙ grãs ago.* Declarauit alteram causam:videlicet propter conscientiam. declarat modo reliquam(videlicet ꝓpter illũ qui indicauit)iuxta aliam radicem, omnia mihi licent sed non omnia conducunt. Est enim sensus. si ego cum gratia participo, vescendo rebus creatis à deo cum gratiarum actione. Et in hoc tangitur ratio liciti esus, ratio qua se excusabant, addens supra libertatem, religionem gratiarum actionis deo. quid blasphemor:hoc est quare incurram notam ꝙ sim tanquam blasphemus vescendo indicatis ꝙ sunt immolata simulacro? Quasi dicat. nullo pacto incurrã hanc infamiã ꝓ eo ꝙ gratias ago deo:hoc est loco gratiarũ actionis quã exhibeo deo. Tanquã blasphemari contrariũ sit gratiarũ actioni, dicit cur loco gratiarũ actionis meę ad deũ blasphemor. Et dicit blasphemor, vt intelligamus ꝙ de infamia cótra deũ est sermo. talis siquidé incurrebatur infamia vescendo indicatis. nam dicebatur ꝙ isti vescétes indicatis nó abominabantur culturã idolorum. ꝙ est cótra honoré dei, ꝙ est cótra religioné. vnde D abstinere ab indicatis, erat seruare illud. oía mihi licét sed nó oía códucunt ad dei gloriam. hoc enim quãuis in se licitũ esset nó cóferebat sed nocebat potius, ꝓ q̃to violabat Christianũ nomé. *Siue ergo máducatis siue bibitis siue aliud quid facitis, oía in gloriam dei facite.* Iuxta duas rónes illiciti vsus licitorũ(alterã ex parte noís, alterã ex parte scandali)duo infert extendendo documenta vniuersalia in oí materia. Quorũ altero instruimur vt oía in dei(nó nostrã)gloriã faciamus, & nó solũ intendamus:hoc est sic faciamus vt vere sint ad gloriam dei intentem. Et dicit siue comeditis &c. vt intelligamus ꝙ oés liberas actiones quãtũcũq; naturali necessitate oportunas debem⁹ sic exercere vt sint ad dei gloriã. Et hoc quãtũ ad habilitaté actionũ est pręceptum:quoniã actiones q̃ non sunt habiles vt sint in gloriã dei, peccata sunt vel morta- E lia vel venialia. Quãtum vero ad intentioné dirigentem actualiter vel virtualiter oía ad dei gloriam, cósilium esse cóstat. ex eo ꝙ nec infidelis nec fidelis constitutus in peccati mortalis statu peccat honorádo parétes, reddédo depositũ, comedendo, bibendo &c. & tamen neuter oía refert in gloriam dei. ¶*Sine offensione estote.* Ecce alterum documentum quo instruimur vt neminé scádalizemus, vt tales nos exhibeamus vt nulli sumus offendiculo. *Et iudęis & Gentibus & ecclesię dei.* Nullum excipit genus hominũ, cómunem háciubet seruari cautelam ad omnes: quia

F quia scandalum actiuum respectu cuiuscunq; semper est peccatum. *Sicut ego.* exemplum præbet seipsum. *Per omnia.* per oẽs actiones meas. *Omnibus.* Iudæis, Gẽtibus & Christianis. *Placeo.* Nõ solum sine offensione me exhibeo, sed placeo quantũ est ex me. *Non quærens* ꝙ *mihi utile est, sed* ꝙ *multis.* Ne paulum blandũ assentatorẽ aut adulatorem intelligeres oĩbus placere, explicat in quo cõsistit studium suum placẽdi oĩbus, scilicet q̃rendo non ꝓpriam sed aliorũ vtilitatẽ. Et ne intelligeremus ꝙ de mũdi hui⁹ negociis vtilibus loquatur, explicat. *Vt salui fiant.* Ecce quorsum quæro aliorũ vtilitatẽ, ecce qualem vtilitatẽ aliorum quæro vt salui fiant, nõ vt ditentur, non vt principẽtur in hoc mundo. ¶ Imitatores mei estote sicut & ego christi. Explicat ꝙ nõ sibi arrogat formam exemplarem christianæ vitę proponendo se toties in exemplum: quandoquidem non se vt se, sed vt imitatorem Christi proponit in exemplum.

G
CAPVT XI.

Laudo autem uos fratres. Distinctor capitulorum, quãuis inchoauerit vndecimum capitulum ab antecedente particula, *imitatores mei:* quia tamen particula hęc clare spectat ad præcedentia, correximus hanc segregationem, & in calce præcedentis capituli eam locauimus: vt hinc cum noua materia incipiat capitulũ. *Quod per omnia, mei memores estis.* pro, ꝙ omnia mea meministis. Sicut in prĩcipio epistolæ commendauit Corinthios ratione multorum qui erant inter eos ꝑfecti, ita modo laudat quoq; in genere corinthios rõne illorũ q̃ seruabant documẽta sua. prudẽter aũt traditurus nouũ documẽtum laudat ꝙ seruauerint olim á se datas instructiões tãq̃ per hoc ꝑparans eos ad seruãdum noua documẽta q̃ subiungit. Laudat aũt eos primo de me-
H moria non alicuius sed omnium suarum instructionum seu suorum exemplorum. Deinde. *Et sicut tradidi uobis præcepta mea.* pro, traditiones meas, *tenetis.* De obseruatione institutionum suarum laudem adiungit. *Volo autem uos scire.* Nouum inchoat documentum circa capitis velamẽ, ea rõne ꝙ apud corinthios mulieres non velato capite (quemadmodum & viri) in publica oratione seu lectione comparebant pro veneratione actionum. adhuc enim sublatum nõ erat â muliebri sexu publice orare aut legere seu docere: vt etiam sanctarum mulierum illius temporis gesta testantur. Hæc enim videtur literalis ratio quare Paulus accepit hanc prouinciã instruendi corinthios circa discrimen viri & mulieris publice orantis aut prophetantis penes velamen capitis. *Quod omnis uiri caput Christus est: caput autem mulieris uir: caput uero christi deus.* Aduerte pro claritate huius doctrinę ꝙ Paulus cõsiderat velamen capitis in viro & muliere tũ
I relatiue ad capita eorum mystica, tum relatiue ad capita eorum naturalia: & vtrinq; mõstrat cõtrariam habitudinẽ velaminis in capite viri & mulieris. Mõstrat enim vtrinq; indecens esse velamen in capite viri orantis aut prophetantis: decens autem esse in capite mulieris orantis aut prophetantis. Et propterea inchoat à diuersitate capitum mysticorum respectu viri & mulieris: dicendo, quod caput mysticum mulieris est vir, caput autem mysticum viri est christus, caput vero mysticum xp̃i est deus. Et hoc vltimum addit ne videatur fingere hunc ordinem capitum mysticorum: sed ipsa resolutio capitum vsq; ad deum attestetur ꝙ rõnabilis est distinctio capitum mysticorum respectu viri & mulieris. Dicitur autem caput mysticũ q̃d gerit vicem capitis respectu illius. Caput enim est perfectius membrum (vt pote vniuersos habens sensus) & est velut gubernator omnium actionum. & propterea vir dicitur caput mulieris: vtpote lõge perfectior & gubernator ipsius. & tanto magis christus est caput viri: quum in eo solo sit omnis plenitudo gratiæ & ab ipso deriuetur gratia in omnes. De deo autem ꝙ sit
K caput christi secundum ꝙ homo, nulla est quæstio: quum oẽs perfectiones sint in solo deo & ab ipso in christum hominem deriuentur. *Omnis uir.* Declarata diuersitate capitis mystici respectu viri & mulieris, declarat diuersam immo contrariam habitudinem velaminis in capite viri & mulieris ad propria capita mystica: inchoans à viro, *Orans.* Oratione publica. Tempore huius epistolæ non erat adhuc introductus hic modus orandi publicus qui modo in templis dei seruatur, scilicet ꝙ alternis choris oraretur: sed vnus pro omnibus orabat publica voce cæteris tacentibus. Et reor sic esse ex iis q̃ leguntur de psalmodia monachorum, ꝙ vnus legebat psalmos reliquis tacẽtibus. Et ad hoc forte insinuãdum singulari numero vtitur Paul⁹, dicẽdo vir & similiter mulier. Cuius etiã signum est ꝙ ecclesiæ dei (à Pauli doctrina nõ recedẽtes) non seruant hoc documentum in iis quę cõiter chorus orat, sed seruat quum vnus pro omnibus

oibus orat seu legit:vt patet in sacerdote dicente orationē.ac diacono & subdiacono legentibus euangelium & epistolas.hi enim detecto capite orant & prophetant:chorus autē cooperto capite orat psallendo &c.absq; inobedientia pauli. Quum ergo dicit orans, sermo est de publice orante vno pro omnibus. *Aut prophetans.* De vere prophetantibus(hoc est spiritu ꝓphetiæ publice in ecclesia loquentibus tunc temporis)loquitur:vt infra ex cap.14.colligitur. vbi vere prophetantes describuntur stantes prophetare aliis sedentibus. Hic siquidem detectum caput,ibi vero situs eorum describitur.erant enim(vt infra patet) in illa primitiua ecclesia prophetantes,sicut & loquentes linguis. *Velato capite.* pro,in capite habens.Ita in textu Græco habetur,ad excludendum omne quod posset haberi in capite,cuiuscunq; figuræ ac materiæ fuerit. *Deturpat.* pro,dedecorat, *caput suum.* mysticum,quod est christus. A

¶ *Omnis autem mulier orans aut prophetans non uelato capite,deturpat.* pro,dedecorat, *caput suum.* mysticum quod est vir.Cerne differentiam viri & mulieris penes velamen capitis. Vir velatus caput,dedecorat caput suum:mulier non velata dedecorat caput suum.Carere velo mulieri,est ad dedecus capitis sui mystici:habere velum viro,est ad dedecus capitis sui mystici. B

¶ *Vnum enim est acsi decaluetur.* Desunt aliquæ dictiones:nec de caluitio textus loquitur.Legendū est.Vnum enim est & idem cum rasa.Postq̄ declarauit velamen capitis in sacris relatum ad capita mystica,declarat relationem veli ad naturale caput mulieris.Et est sensus ꝙ vnius atq; eiusdem rōnis est muliebre caput carere velo & radi:ꝙ est priuari capillis,Ita ꝙ velum respectu mulieris æqparat capillis. Et hāc æquiparantiam magis explicat formando cōditionalē. *Nam si non uelatur mulier,tondeatur,* pro,etiam tondeatur.Infert hoc consequens(etiam tondeatur) ex negatione veli:vt quemadmodum vir qui non velatur tondetur, ita mulier si imitatur virum in hoc ꝙ non velatur,imitetur quoq; ipsum in hoc ꝙ tondeatut,Deinde prosequitur dictam conditionalem à destructione consequentis. C

¶ *Si uero turpe est mulieri tonderi aut decaluari.* pro,radi.Hæc est destructio consequentis: vnde infert destructionem antecedentis subiungendo. *Velet caput suum.* pro, veletur. Hæc sola dictio est in Paulo.& argumentum Pauli satis clare innititur cōi vsui,quo turpe censetur mulierem tonderi aut radi.Vnde & mulieres abrenunciantes cōiugiis & ꝓfitentes luctuosam vitam , laudabiliter tondētur,in signum ꝙ abdicant à se ꝙ ad ornatum & gloriam illarum spectat. *Vir quidem.* Declarata habitudine velationis capitis tum ad caput mysticum,tum ad caput naturale,procedit applicādo ad propositum.primo de viro ,deinde de muliere. *Non debet uelare caput suum.* Superfluit suum.

¶ *Quoniam imago & gloria dei est.* Quod sit imago dei,ex Genesis testimonio cōprobatur,faciam⁹ hoiem ad imaginem & similitudinem nostram. Et verificatur ex eo ꝙ est creatus in natura rationali. Quod autem sit gloria,Paulus dicit:& verificatur sicut pulchrum opificium est gloria artificis.Et dicitur hoc specialiter de viro,quia vir narratur in scriptura factus imediate à deo,Rursus quemadmodum filius sapiens est gloria patris,ita vir in quo viget ingeniū & vis sciēdi & sapiendi,gloria est dei plasmatoris. ¶ Quomodo autem ex hoc ꝙ vir est imago & gloria dei infeeratur ꝙ non debet velare caput.in textu non aliter dicitur: nisi quia superius dictum est quod vir orans aut ꝓphetans in capite habens dedecorat caput suū. vt intelligamus ꝙ quia vir est imago ac gloria dei non debet in capite habere signum dedecoris diuinæ gloriæ. Velum siquidem in capite viri,signum est velatiōis sui capitis mystici.velatio autem directe cōtrariatur gloriæ.vtpote consistenti in manifestatione.Sic enim vir orās aut ꝓphetans(hoc est exercendo officium glorificandi deum)si tegmen habet in capite, significat suum caput mysticum inglorium. D

¶ *Mulier autem gloria uiri est.* tanq̄ opificium factum ex viro,tanq̄ facta ad gloriam viri. *Non enim uir ex muliere.* in prima rerum creatione. *Sed mulier ex uiro.* vt pote facta ex costa viri. *Etenim non est creatus uir propter mulierem,sed mulier propter uirum.* Non est bonum hominem esse solum,faciamus ei adiutorium. *Ideo debet mulier uelamen.* pro,potestatem, *habere supra caput suum.* pro,ī capite, *& propter angelos.* superfluit &,ita ꝙ vnica est sententia in Paulo.& legendum est. E

Ideo debet mulier habere potestatem in capite propter angelos.Et est sensus.ideo quia mulier gloria viri est debet mulier habere in capite potestatem:hoc est signum potestatis viri supra se propter angelos.hoc est non propter potestatem quam habet maritus respectu vxoris, sed propter potestatem quam habet sexus virilis in angelis:hoc est sacerdotibus,qui in sacra scriptura appellantur angeli.Et addidit propter angelos,tum propter mulieres innuptas exēptas à viri potestate.tum in spiritualibus actionibus orandi & prophetandi mulier sit gloria viri

F ria viri in spũalibus agentis. Et subauditur hic quod velamen in capite mulieris orantis aut prophetantis signum & subiectionis mulierũ ad viros qui sunt angeli:ꝙ est habere signum potestatis virilis supra mulierem. *Verumtamen neque uir sine muliere, nec mulier sine uiro in dño.* Hoc est q̃uis in huiusmodi actionibus inter virum & mulierem discrimen hoc sit penes velamen & caput mysticum, in domino tamen (hoc est secundum esse christianum, secundum fidem, spem, charitatem: secundum esse gratum deo) pares sunt vir & mulier: neque vir excludit mulierem neque mulier excludit virum. Et ad hoc adaptat productiones tanquam reciprocas, subiungendo. *Nam sicut mulier de uiro.* in prima conditione rerum. *Ita & per mulierem uir.* supple nascitur: vt quotidie videmus. *Omnia autem ex deo.* Et vir mulieris est pricipium particulare, & mulier viri est particulare principium: commune autem omnium principium est deus. Et dixit hoc ad reddendum rationem paritatis quam dixerat in domino: vtpote quia est commune principium omnium. *Vosipsi iudicate.* pro, in vobisipsis iudicate? Adhuc paulus non plene decla-
G rauerat relationem velaminis in viro & muliere ad caput naturale, quod dedeceat virum & deceat mulierem: sed multum se occupauit circa relationem velaminis ad capita mystica. Et propterea modo complet declarationem velaminis relati ad capita naturalia viri & mulieris propria: & ad proprias ipsorum mentes remittit iudicium subiunctæ rationis. *Decet mulierem non uelatam orare deum?* Interrogatiue legendum est. proponit quęstionem coram ipsis de muliere, non de viro: vt hinc intelligamus quod vniuersus iste tractatus est ad tollendum vsum quo mulieres detecto capite quemadmodum & viri orabant. Quod (vt dictum est) reor pro veneratione sacrarum actionum à mulieribus factum fuisse.

¶ *Nec.* pro, an non, *ipsa natura.* hoc est naturalis mos. *Docet uos quod uir quidem si comam nutriat.* pro, si comatus est, *ignominia.* pro, dedecus, *est illi.* Apparet enim quod molis quod muliebris sit vir comatus. vt comatus: vtpote prolixo ac fulto capillo more mulierum. *Mulier uero si comam nutriat.*
H pro, si comata est, *gloria est illi.* ad decorem siquidem mulieris spectare comam ad sensum videmus. Et attulit hanc rationem ex communibus, vt ex naturali more consideremus quam cõformiter tradiderit documenta in ecclesiasticis actibus. *Quoniam capilli.* pro, coma, *pro uelamine ei data sunt.* pro, data est. Ecce vnde vult trahi argumentum tam in viro quam in muliere: vt. s. argumentum trahatur ex coma ad velamen. vt mulier quia eam decet coma debeat in sacris habere velamen: & vir quem dedecet coma debet in sacris detecto esse capite, tanq̃ coma sit pro velamine. *Siquis autem uidetur contentiosus esse.* Sciens paulus has accommodationes tam ad caput mysticum tum ad naturalem comam, non esse rationes cogentes, & non omnibus forte satisfacturas: vtitur ratione efficaciore nõ sine reprehensione eorum qui obstarent. ad eorũ enim reprehensionem spectat, si quis autem videtur contẽtiosus esse, tanq̃ velint non ratiocinari, sed contendere. *Nos.* subaudi iudæi. ¶ *Talem consuetudinem non habemus.* Vt mulieres detecto
I capite publice orent aut prophetent. *Neque ecclesia.* pro, ecclesiæ, *Dei.* Ratio ab authoritate consuetudinis tum in veteri testamento tum in ecclesiis dei in nouo testamento affertur, quæ pręcipuum locum debet habere in iis quæ non sunt in sacra scriptura diffinita. Et adiunxit hoc, vt sit nollent rationem pauli suscipere, suscipiant authoritatem consuetudinis ecclesiarum & veteris testamenti.

H*Oc autem præcipio non laudans.* pro, hoc autem pręcipiens non laudo. Et dictio interpretata præcipiens, à nonnullis interpretatur admonens seu enuncians. ita quod non est vsquequaque clarum paulum præcipere hoc quod supra dixit de velamine mulieris i sa-
K cris. Continuando itaque dicta dicendis, ait quod præcipiens seu admonens seu denuncians hoc de velamine mulieris in sacris actionibus, non laudo subiuncta: videlicet. *Quod non in melius sed in deterius conuenitis.* Quum essent vituperandi, parce loquens paulus, dicit non laudo. vituperio enim dignum est conuenire in vnum in deterius: quum conuentus ad augmentũ boni, aut saltem ad conseruationem ordinetur. ¶ *Primum quidem.* Incipit enumerare deteriores euentus eorum. *Conuenientibus uobis in ecclesiam.* Prius dixerat conuenitis: modo explicat conuentum non politicum, non ad negotium ciuile, sed ad ecclesiasticum, ad actus fideliũ quatenus fideles sunt. hoc enim significatur dicendo in ecclesiam. *Audio scissuras esse inter uos.* Primus euentus deterior directe contrariatur conuentui. dissidium enim directe tollit vnitatem. *Et ex parte credo.* Ne omnes reos accusaret dissidii, dicit partim se credere: quoniam quo ad aliquos credebat esse verum. Et rationem suæ credulitatis subdit. Nam oportet & hęreses esse Desunt duæ dictiones: in vobis. Legendum est. *Nam oportet & hæreses in uobis esse.*

esse. Dictionem Gręcā interpres reliquit: quum potuisset latine dicere oportet sectas in vobis esse. Non enim sumitur hic hæresis vt sumitur à theologis ꝓ errore pertinaci in fide: sed Gręco vsu hæreses appellantur sectæ. appellant enim hæresim Platonicā, Peripateticā, Stoicam &c. quas nos dicimus sectā peripateticam, sectam Platonicam &c. ¶ Et ꝙ hic si literalis sensus monstrat hoc ꝙ dicitur in vobis. Non enim in eis oportebat esse hæreses theologicas, sed sectas. cognoscebat enim paulus eos ꝓnos ad sectas: vt gesta eorū testātur, ego sum pauli, ego Apollo, ego Cephæ, Et ex necessitate ꝓnitatis eorum dicit ꝙ oportet in eis esse sectas: & propterea non esse mirum si dum cōueniunt dissident. diuersitas enim sectarū mater est discordiæ. *Vt & qui probati sunt, manifesti fiant in uobis.* Quamuis dissidia & sectæ in genere sint malorum, deus tamen hæc mala ordinat ad hoc bonum, vt viri probi manifestentur in vobis cōparatione malorum. probi enim viri non declinant ad sectas, immo conciliant si possunt eas: & sic relatiue ad alios manifestantur. *Conuenientibus ergo uobis in unum.* Transit ad aliud crimen ꝙ in quodam speciali conuentu incurrebant. Primum enim crimen dissidii in communi dictum est de conuentibus ecclesiasticis: hoc autem secundum de conuentu in specie anniuersario in cœna domini, dicitur: vt patet ex subiunctis. *Iam non est dñicam cœnam manducare.* Et dicēdo iam, monstrat nouum esse hoc crimen, significat enim quod olim conuenientes illo die in vnum, vere dominicam cœnam manducabant: sed ex eo ꝙ abusus superuenit, iam nō est dominicam cœnam manducare. Mos siquidem illius temporis significatur, ꝙ in anniuersario die cœnæ domini conueniebant fideles in vnum ad cœnandum vt repręsentarent cœnam dominicā. & à principio quidem ordinate hoc fiebat, postea autem duo abusus admixti sunt, quos paulus subiungit. & propterea dicit ꝙ iam non est dominicam cœnam manducare.

¶ *Vnusquisque enim suam cœnam præsumit ad manducandum.* pro, manducando. Ecce primus abusus qui redditur pro ratione ꝙ non est dominicam cœnam manducare. Vbi aduerte ꝙ præsumit, habet vim duarum dictionum, scilicet ante sumit. Olim siquidem conuenientes ad huiusmodi cœnam, simul incipiebant cœnare, tunc autem vnus non expectabat alium. sed vnusquisque incipiebat propriam cœnam absque totius conuentus expectatione. Et hic erat primus abusus. Et ꝙ hic sit vere literalis sensus. patet ex calce huius capituli, vbi paulus præcipit concludendo quod inuicem se expectent quum conueniunt ad manducandum.

¶ *Et alius quidem esurit, alius autem ebrius est.* Ecce secundus abusus ꝙ conuenientibus in vnum vnꝰ abundabat epulis, alius vero pauperculam sumebat cœnā. Verum paulus non diuitiis & paupertati abusum imputat, sed ebrietati & fami: vt intelligamus abusum non consistere in hoc ꝙ diuites abundantes mensas, pauperes autem tenues haberent (quoniam hoc semper fuerat) sed in hoc ꝙ diuites comedebant ꝙ bibebant vsq; ad satietatem immo ebrietatem, pauperibꝰ autem deerat quod comederent ita vt esurirent: quum debuissent diuites impertiri pauperibꝰ Ita quod in defectu impertitionis consistit abusus. facile siquidem poterant impertiri, quum abundarent vsq; ad ebrietatem. Hinc enim significatur ꝙ olim in cœna illa non solum singuli expectabant vniuersum conuentum vt simul inciperent cœnare: sed etiam diuites imitebant partes pauperibus, vt sic viderentur concœnare, ac dominicam repræsentare cœnam.

¶ *Nunquid domos non habetis ad manducandum & bibendum?* Textus iste quo ad sensum recte interpretatus est: in paulo tamen aliter est. habet enim sic. Non, ꝓ, nonne, habetis domos ad manducandum & bibendum? *aut ecclesiam dei contemnitis? & confunditis,* ꝓ, pudefacitis, *eos qui non habent?* Interrogatiue enim legendus est textus iste in omnibus suis particulis. his siquidem verbis inexcusabiles reddit corinthios circa predicta. Et quoniam anticipatio cœnæ excusari forte potuisset ex esurie & siti pręueniente, ideo ad hanc excusationem tollendam, dicit, nonne habetis domos ad manducandum & bibendum? quasi dicat. habetis domos proprias in quibus potestis anticipare cibum & potum. Quod autem adiungit & ecclesiam dei cōtemnitis, ad exaggerationem eiusdem abusus spectat. Non expectare siquidem alios, est facto contemnere ecclesiam: hoc est congregationem seu conuentum fidelium. Vnde quo ad factum inexcusabiles erant à contemptu ecclesiæ. quo ad intentionem vero interrogatiue additur, & contemnitis ecclesiam dei? hoc est nonne & contemnitis ecclesiam dei? ¶ Simili quoque sensu subiūgitur, & pudefacitis eos qui non habent? Declarat enim per hoc peccatum secundi abusus, quod erat pudefacere pauperes. Quod quia facto faciebant, inexcusabiles erant. ratione vero intentionis quam forte non habebant confundendi alios interrogatiue dicitur, & cōfunditis eos qui non habent? hoc est nonne & pudefacitis eos qui non habent? ¶ *Quid dicam uobis? laudo.* pro, laudabo, *uos in hoc?* Vt magis Corinthii suscipiant monitionem Pauli non vult

expresse

F exprefſe vituperare eos:ſed proponit quid dicam vobis?& dicendum ſubiungit,nunqd laudabo vos in hoc?quũ potuiſſet dicere vituperabo vos in hoc.Et concludendo ſubiungit. *Non laudo.*Non ſolum non laudabo ſed nec laudo.Sic in codicibus Grȩcis diſtinguũtur iſtæ particulȩ.Si quis tamen latinorum codicum more aliter diſtinxerit(dicẽdo laudabo vos,& deinde in hoc non laudo)agat,vt ſibi videtur.

E *Go enim accepi a dño.*Poſtquam reprȩhendit peccata interuenientia in cœna repræſentante Dominicam cœnam,accedit ad inſtruendum& arguendum eos circa ſumptionem eucharistiæ,quam poſt cœnam illam ſumebant tunc temporis.Et coniunctio enim,ſignificat ſpecialem rationem reddi peccati eorum in cœnando:tanquam minus idoneȩ ſe præparantium ad perceptionem,eucharistiæ,Cuius ritum dicit ſe accepiſſe à domino,non ab apo

G ſtolis aliis,ſed per reuelationem ab ipſo domino.*Quod & tradidi uobis.*Nota ex iſto textu clare habere Paulum docuiſſe Corinthios de ritu & vſu eucharistiæ antequam ſcriberet eis hanc epiſtolam. Et niſi paul⁹ hoc teſtificaretur,non crederẽt Lutherani doctrinam Pauli fuiſſe,& tamẽ in rei veritate fuiſſet doctrina Pauli.Et vſq;adeo hæc Pauli traditio apud Græcos perſeuerat vt,vſq; in hodiernũ diem in ſacrificio miſſæ Græci vtantur his Pauli verbis conſecrando corpus chriſti,hoc eſt corpus meum ꝙ pro vobis frangitur.hæc enim verba commemorat hic Paulus.*Quoniam.*pro,quod,*dñs Ieſus in qua nocte tradebatur accepit panem & grãs agens.*pro,& gratiis actis,*fregit.*Ita ꝙ prius gratiarum actiones egit quam fregerit panem in tot buccellas quot erant apoſtoli.*Et dixit.accipite & manducate.*Superfluit &.

¶*Hoc eſt corpus meum quod pro uobis tradetur.*pro,frangitur.Vniuerſa hȩc declarata ſunt in euangeliis:excepta hac particula,ꝙ pro vobis frangitur:quoniam ſolus Paulus illius meminit.Nec

H eſt cur Latinis horrori ſit hæc particula:quum veriſſimum fuerit verum chriſti corpus multipliciter fractum fuiſſe.nam & fractum fuit quantum ad cutem,quum flagellatus eſt à Pilati militibus.fractum quoque fuit quantum ad carnem,& in manibus& in pedibus clauis q̄bus fixus eſt in cruce.& fractum demum eſt in latere,dum vnus militum lancea latus ei⁹ pupugit.¶At ſi præſentis temporis verbum frangitur in q̄ſtiomem quis deducat,animaduertat ſcripta ab aliis Euangeliſtis:& ceſſabit q̄ſtio.Tres ſiquidem Euangeliſtȩ(Mat.26.Marcus 14.& Lucas.22.)narrando verba conſecrationis calicis vtuntur verbo præſentis temporis,dicendo qui effunditur pro vobis ſeu pro multis.Eadem ſiquidem ratione qua illi euangeliſtæ futuram in cruce effuſionem ſanguinis ſignificauerunt in præſenti effunditur,eadem rõne Paulus futuram in cruce fractionem carnis chriſti ſignificat in prȩſenti,dicendo frangitur.

I Et ꝙ Lucas ſub generico nomine narrauit dicendo hoc eſt corpus meum ꝙ pro vobis datur, paulus ſpecifico noĩe dixit,ꝙ pro vobis frangitur.Cõmunis autem oĩm horum ratio(quare.ſ.dominus Ieſus in cœna exp̄ſſit futuram in cruce ſanguinis effuſionem & carnis fractionẽ verbis p̄ſentis temporis)eſt vt manifeſtaret diſcipulis.huiuſmodi effuſionem & fractionẽ nõ diſtantem tẽpore ſed tanquam p̄ſentem eſſe.Et vere loquendo de tempore p̄ſenti grammatico more,tempus effuſionis& fractionis erat tunc præſens:quoniam iam inchoatum erat tẽpus paſſionis eius:ac per hoc ſicut inchoato die poteſt ſignificari verbo temporis p̄ſentis quicquid fit illo die,ita inchoato iam die paſſionis eius potuit ſignificari verbo p̄ſentis temporis oĩs eius paſſio.præſens enim grammatice nõ eſt inſtans,ſed quoddam confuſum præſens.

*Hoc facite in meam.*pro,mei,*commemorationem.*præceptum ſignificatur ſimilis ſacrificii.In cuius ſignum quum præcepit baptiſmum,quia purum ſacramentum erat,præcepit tantummodo factum,dicendo baptizare oẽs gentes.præcipiens autem eucharistiam,nõ ſolum præcipit hoc

K facite:ſed adiungit,in mei memoriam:vt intelligamus non tantum ſacramentum ſed ſacrificium prȩcipi.Hoſtiæ ſiquidem & ſacrificia,ſunt q̄ in memoriam fiunt.

¶*Similiter & calicem poſtq̄ cœnauit,dicens.Hic calix nouum teſtamentum eſt in meo ſanguine.*Non refert paulus integram cõſecrationis formam,eo ꝙ tradiderat eis illam ore ad os:refert tamen ſenſum. Et hæc explanata ſunt in euangeliis.

¶*Hoc facite quotienſcunq; bibetis in meam.*pro,mei,*commemorationem.*¶*Quotienſcunq; enim manducabitis.* Hactenus narrata ſunt verba chriſti.hæc autem verba ſunt pauli.Et primo declarat illã particulam,in mei commemorationem:explicando quod intelligitur de Ieſu Chriſto crucifixo ſeu mortuo pro nobis.*Panem hunc.*vere cæleſtem.

¶*Et calicẽ bibetis,mortẽ dñi annũciabitis.*facto.*Donec ueniat.*Durationẽ ac extenſionẽ tẽporis quo durabit hoc ſacrificium declarat,dicendo ꝙ durabit vſq; ad ſecundũ domini aduentũ. Et dixit hoc

hoc ne quisquam putaret terminandum citius aut saltem ante mundi finem christianum sacrificium. ¶ *Itaque quicunque manducauerit panem.* Deest. hunc. qui de cęlo descendit. *Et biberit calicem domini indigne.* Declarat aliam particulam verborum domini: scilicet manducate & bibete. declarat autem distinguendo duplicem manducandi & bibendi modum: videlicet digne vel indigne. Et hinc sumunt theologi distinctionem illam de manducatione seu bibitione sacramentali vel spirituali. & vere hinc habetur quod aliqui manducant & bibunt sacramentaliter tantum: quos paulus appellat manducare vel bibere indigne. Aliqui vero sumunt & sacramétaliter & spiritualiter: qui hic appellantur manducantes seu bibentes digne. *Reus erit corporis & sanguinis domini.* Ecce culpa sumentis indigne. Nec dicit reus erit tanquam corporis & sanguinis domini, sec dicit reus erit corporis & sanguinis domini: vt intelligant christiani vere rerũ esse corporis & sanguinis domini, quia vere quanuis indigne, sumit corpus & sanguinem domini: & confutentur hæretici dicentes non esse nisi signum corporis & sanguinis domini. Iniuria itaque irrogatur corpori & sanguini domini indigne sumédo. Et ꝓpterea reus est corporis & sanguinis domini. ¶ *Probet autem seipsum homo: & sic de pane illo edat & de calice bibat.* Quãuis in textu Græco nõ habeatur pronomé illo: quia tamé articulus ibi habetur, loco articuli ꝓnomen ab interpretibus latinis apponitur ad explicandam vim articuli. Vt intelligamus nõ esse sermonem de pane sed de illo pane quem nõ dedit mmoyses, sed pater iesu christi dat panem de cęlo verum. declarat igitur in quo consistit differentia digne vel indigne sumétis: explicando quod consistit in mũdicia vel immundicia interna. Probare enim seipsum, est discutiendo purgare seipsum: vel potius discutiendo seipsum probum decernere. Et vtrobiq; mõ vnicuique committitur suimet iudicium: sed tale ꝙ terminetur ad probum esse. vt intelligamus quod nisi proprio iudicio discussus ac probus quis inuẽtus fuerit, indigne sumit. Et dicendo & sic, significat ꝙ nõ ad indigne sumédum sufficit quòd homo seipsum probauerit, & hinc trahitur argumentũ ꝙ non est necessarium simpliciter & absolute hominem probatum esse à confessore ad hoc vt sumat non indigne eucharistiam. ¶ Significãtiusq; dicit & sic, nec dicit & digne: quoniã plus requiritur ad digne sumendũ ꝗ̃ probare seipsum. Requiritur enim iustificatio per diuinã gratiã, ad quã nõ sufficit probare seipsum: iuxta illud superius dictum. nihil mihi cõsci⁹ sum sed nõ in hoc iustificat⁹ sum. Et ꝗ̃uis ꝓbare seipsum nõ sufficiat ad digne sumendum, sufficit tamen ad non indigne sumendum. Et propterea paulus non plus requirens ab homine quàm quòd non indigne sumat, dicit & sic de pane illo edat & de calice bibat. ¶ *Qui enim manducat & bibit indigne, iudicium sibi manducat & bibit.* Prius declarauerat indigne sumentis culpam dicendo reus erit corporis & sanguinis domini. Modo declarat pœnam dicendo quod iudicium sibi manducat: iudicium proculdubio proprie punitionis significans. Incurrit enim iuxta qualitatem indignitatis pœnam, vel æternæ damnationis vel téporalis afflictionis. Qui enim in digne ratione peccati mortalis cogniti sumere præsumit, in iudicium æterne damnationis sibi sumit: qui autem indigne ratione venialium peccatorum (minoris reuerentiæ, modice deuotionis & huiusmodi) sumit, in iudicium sibi temporalis pœnæ sumit. *Non diiudicans corpus domini.* Ecce ratio iudicii, quia non discernit corpus domini quanta dignum sit animi munditia, deuotione ac reuerentia. Et non dicit non diiudicans signum corporis domini, sed non diiudicãs corpus domini: vt intelligamus quod ipsum corpus domini est quod sumitur, quod non diiudicatur ab indigne sumente. ¶ *Ideo inter uos multi infirmi & imbeciles.* Transposite sunt forte iste duæ dictiones, infirmi & imbeciles.

¶ *Et dormiunt multi.* Declarat iudicium quod dixerat ex illa parte qua ad temporales pœnas spectat. Et dicendo ideo, manifestat eis hanc occultam causam multarum ægritudinum corporis. Est enim sensus. propter hoc quod indigne sumitis eucharistiam, sunt inter vos imbeciles. debiles corporalibus viribus, & sunt inter vos multi infirmi seu ægri, corpore: (quod amplius est) multi dormiũt somno mortis. Nisi paulus dixisset credidissent Corinthii nõ fuisse hæc pœnas indignę sumptionis sed pure naturalia accidentia: sicut modo obuenientes ægritudines minus digne sumẽtibus nõ attribuimus min⁹ digne cõmunioni, & tamé in rei veritate ita esse paulus declarauit. *Quod si.* pro, si eni *nosmetipsos diiudicaremus, non utique iudicaremur.* Declarat quantæ vis, quantæ vtilitatis est probare seipsum ex euitatione punitionis. tantæ ení efficatię dicitur vt non puniremur diuino iudicio si nosmetipsos discuteremus. *Dum iudicamur autem a domino corripimur.* Ne intelligerent Corinthii ꝙ huiusmodi punitiones temporales essent initia damnationis æternę, declaratq; sunt castigatione & correctione téporales ad euitandam damnationem æternam, est enim sensus. dum iudicamur in hac vita ob aliqualé indignitatem,

F dignitatem,á domino in præsenti corripimur,castigamur huiusmodi ægritudinibus.*Vt non cum hoc mundo damnemur.* Superfluit hoc.hoc est vt non fiamus peiores & incurramus damnationem paratam hominibus mundanis.¶*Itaque fratres mei.* Postquam docuit qualiter se habeant sumendo eucharistiam,redit ad docendum qualiter se habeant sumendo cœnam repręsentatiuam cœnæ dominicæ de qua prius loquutus fuerat.*Quum conuenitis ad manducādum.* in anniuersario dominicæ cœne. *Inuicem expectate.*Ecce ordo contra primum abusum quo vnusquisque suam cœnam ante sumebat. *Si quis esurit.*impotens expectare. *Domi manducet.*& non anticipet cœnam in conuentu.*Vt non in iudicium conueniatis.* Declarat imminere eis pœnale iudicium si secus fecerint:ne putarent impunes se non expectare integrum conuentum ante principium cœnæ.¶*Cætera autem cum uenero,disponam.*Narrauerat præter abusum anticipationis cœcæ alium abusum:scilicet & alius quidem esurit alius ebrius est,narrauerat quód quū
G conuenirent dissidia erant inter eos:& neutri horum remedium adhibuerat. Et propterea dicit cætera,prænarrata,quum venero ordinabo.Et dixit hoc ne putarent paulum paruipēdere cætera:& ideo omisisse in epistola ordinationem eorum.

CAPVT XII.

De spiritualibus autem Nouam aggreditur materiam ad conpescendū maiorum supercilium & erigendum minorum animos, vt vnitas seruetur. Appellat autem spiritualia proprios effectus spiritus sancti,vt distinguuntur contra & super effectus tam spiritus humani quā spiritus dæmoniaci.
H *Nolo uos ignorare fratres.* Ex horum siquidem ignorantia inter corinthios erant(vt creditur)discordiæ & æmulationes. *Scitis autem quoniam.*pro,quod, *quum gentes essetis.*pro,fuistis,*ad simulacra muta put ducebamini euntes.*pro,abeūtes.Subaudi fuistis,vt perfecta sit oratio.Declaraturus effectus spiritus sancti,& inchoaturus à communi in omnibus christianis effectu spiritus sancti quod est confessio fidei christianæ,icipit à contraria professiōe scilicet idolorū cultura:vt opposita iuxta se posita magis elucescāt,vt pricipiū christianę professionis ex principio inductiuo ad culturā idolorū manifestius inotescat.vnde & ipsosmet corinthios (vtpote expertos testes excerta scientia)inducit quod fuerunt olim abeūtes à recto prout ducebātur.non ex diuina authoritate nō ex diuina inspiratione: sed prout cōtingebat illos duci ex traditione sacerdotū, vel authoritate principū,vel affectu aliquo & aliis huiusmodi occasionibus.Et quod omniū pessimū est,ad simulacra muta:hoc est non ad colendum aliquid rationa-
I le,sed simulacra in animata & muta,aliena ab intellectu & ratione.Et dixit hoc propter illos qui simulacra quāuis sine sensu nō tamen sine ratione dicebant:& propterea loqui respōdando. locutio enim interpres est intellectus.*Ideo notum uobis facio.*propter hanc in vobis ipsis experienriam qua experti estis nullo diuino spiritu sed prout ducebamini ire ad cultum simulacrorum,ad notitiam vestram deduco,capaces vos reddo ad cognoscendum. ¶*Quod nemo in spiritu dei loquens dicit anatema Iesu.*pro,iesum. Describit effectum spiritus sancti primum quid est professio christianæ fidei,esse ita proprium effectum spiritus sancti quod contrarium eius non potest esse à spiritu sancto,vt intelligamus confessionem Christiane fidei non esse ita â spiritu dei vt etiam illius contraria professio pro alio tempore vel loco sit etiam á spiritu dei,sed hæc professio est ita propria spiritui dei quod nemo loquens in spiritu dei dicit iesum esse anathema:hoc est execratum & remotum ab hominum fide,spe,charitate.¶Et dixit hoc vt intelligerant Corinthii,tum quod quum fuissent olim gentiles & dixissent anathe-
K ma iesum,non locuti sunt spiritu dei,Tum precipue quod iudæi qui dicunt anathema iesum,nō locuntur spiritu dei.Ex eo enim quod vtitur modo loquendi quo vtebantur iudęi(appellādo anathema separata ab vsu velut execrata insinuat quod iudeos precipue tangit qui se spiritu dei in scripturis sanctis reuelato loqui dicebant contra iesum:vt intelligerent quod etiam iudei prout ducuntur & non spiritu dei,dicunt iesum anathema.¶*Et nemo potest dicere dominus Iesus.*pro,dominum iesum,*nisi in spiritu sancto.*Ecce professio christianę fidei propria spiritui sancto.Nemo inquid potest confiteri iesum esse dominum, non huius vel illius sed simpliciter dominum(sic enī solus deus appellatur,qui solus est omniū dominus)nisi agatur spiritu sancto,Spiritus ergo sanctus propriū principiū est huius effectus qui est dicere iesum dominum: hoc est qui est confessio fidei christianæ.Et quum hic effectus communis sit omnibus christianis, hinc scimus quod omnes christiani spiritu sancto agente profitentur dominū iesum cō

qua

qua ueritate constat stare simul quod multi christiani dicunt iesu domine domine & damna- A
buntur. dono enim fidei & spiritu sancto donati dicunt dominum iesum, sed charitate carentes damnantur. Nec obstat quod aliqui ficte dicunt dominum iesum non ex spiritu sancto: quoniam tales non dicunt nisi ore. quod non est proprie asserere, sed mentiri. Similiter non obstat quod aliqui propter quęstum dicũt dominum iesum: quoniam quòd vero corde & ore ꝓfiteantur dominum iesum, est á spiritu sancto: quod vero tali sermone abutantur ad quęstũ aut aliud malum aliunde est. Nec obstat demum quòd demones coacte dicunt dominum iesum: quoniam & hoc á spiritu sancto est cogente ad hoc. Conformis tamen ad rationẽ spiritus sancti respõdetur quòd sermo pauli est de dicere voluntario, nõ coacto: quũ dicere coactum habeat suam causam manifestam scilicet coactorem. paulus autem docet quòd dicere voluntarium habet pro principio proprio spiritum sanctum intus mouentem ad professionem christianæ fidei. *Diuisiones uero gratiarum.* pro, donorum, *sunt: idem autem spiritus.* Declarato primo ac cõmuni omnibus christianis effectu spũali, declarantur consequenter speciales effectꝰ B
spirituales. Et exponit triplex illorum genus: videlicet genus donorum, genus ministeriorũ, & genus operationum. Et inchoans á primo dicit quod quanuis nõ sit diuisio ꝓfessionum, â spiritu sancto, sunt tamen ab eo diuisiones donorum. Quas vsitato vocabulo appellamus gratias gratis datas, paulus nuncupauit dona. tum quia donum significat quod gratis datur. tum quia genericum nomen sępe minus ꝑfecto generis membro attribuitur. donum siquidẽ secundum suam significationem commune est nomen omnibus spiritus sancti effectibꝰ: accommodatur autem gratiis gratis datis. Et dicit idem autem spiritus, ad confutandam insipientiam attribuentium diuersa dona diuersis diis. *Et diuisiones ministrationum sunt: idem autem dominus.* Ecce secundum genus. Mallem quod legeretur ministeriorum: vt gradus officiorum ex- C
plicarentur. Apostolatum nanque doctoratum & similia appellat ministrationes seu ministeria: eo quod sunt apostoli, prophetæ, doctores & huiusmodi, ministri domini ad ecclesiæ ædificationem. Propter quod accummode dixit. idem autem dominus, cuius sunt ministri. *Et diuisiões operationũ sunt: idẽ uero deus.* Ecce tertiũ genus. Operationũ aũt nomine itelligũtur operatiões gratię gratũ facientis. In cuiꝰ signũ subiungitur. *Qui operatur omnia in omnibus.* Dicendo in omnibus, insinuat ꝙ de nostris intimis operationibus in nobisipsis manẽtibus intendit: quales sunt diligere, sperare ac credere in deum & huiusmoni. Optime autem accõmodat tã q̃ proprium principium operationum deum: cuius est intime efficere etiam ipsa nostra opera. non sine nobis sed in nobis, non siue causis secundis sed in ipsis causis secundis. Ad tollendam stultitiam illorum qui subrahebent causis secundis proprias actiones, ex eo ꝙ deus efficit omnia. Ab vno ergo atque eodem deo qui efficit omnia in omnibus causis secundis dicit D
procedere diuersitatem operationum spectantium ad gratiam gratum facientem. *Vnicuique autem.* Stabilitis tribus generibus effectum spiritualium, incipit more suo prosequi singula, inchoens á primo genere, scilicet diuisiones donorum sunt, idem autem spiritus. Et primo declarat diuersitatem donorum procedentium ab eodem spiritu. Et ne sæpius repetat finem ad quem dantur huiusmodi dona, dicit de omnibus & singulis quorsum dentur. *datur manifestatio spiritus ad utilitatem.* Si verbum verbo reddendum esset legendum esset ad id quod confert, loco eius quod dicitur ad vtilitatem. Quodlibet donũ appellatur manifestatio spiritus, quia manifestat spiritum sanctum datorem. Et sic datur sub ratione manifestantis ipsum spiritum sanctum, vt cum hoc detur ad id quod confert: hoc est non ad nocendum, non ad vanum quodcunque, sed ad vtile proculdubio Christiane reipublicæ. ¶ Et hinc confutentur abutentes sacris quibuscunque (siue psalmis siue aliis) ad efficienda quędem vana. Manifesta E
tio siquidem spiritus sancti non est nisi ad id quod confert.

¶ *Alii quidẽ per spiritũ datur sermo sapientiæ.* Non dicit sapientia sed sermo sapientiæ: vt exterius donũ, vt manifestationẽ spiritus in sermone sapientię significet. *Alii autẽ sermo scientiæ secundũ eundẽ spiritum.* differunt sapientia & scientia in hoc ꝙ sapientia est de diuinis vt principis & regulis: sciẽtia vero ex creaturis procedit ad diuina. *Alteri fides in eodẽ spiritu.* Nonest hic sermo de fide credẽdorũ, sed de fide agẽdorũ. illa eñi cõmunis est oĩbus Christianis: hæc vero quibusdã tantũ cõuenit. de qua scriptũ est. habete fidẽ dei: quicunq; eñi dixerit mõti tollere, mittere in mare & non hæsitauerit in corde suo & c. Mar. xi. *Alii gratia sanitatum.* pro, dona sanatorum, *in uno.* ꝓ, in eodem, *Spiritu.* Et vere clarius explicatur donum miraculose sanandi ægros dicendo dona sanationum. *alii operatio uirtutum.* pro, operationes potentiarum. Et hæ sunt quibus fiunt mirabilia vel circa corpora cęlestia, vel circa ignem aquã aut terram & reliqua huiusmodi.

F *Alii prophetia, alii discretio*. pro, discretiones, *spirituum*. Magnum donũ spiritus sancti in multis sanctis apparuit, quum discreuerunt quo spiritu aliquis locutus aut operatus est: an spiritu bono vel malo, an spiritu inuidiæ vel verę compassionis, & sic de aliis. *Alii genera linguarum, alii interpretatio sermonum*. pro, linguarum. Docet paulus diuersa esse dona, donũ loquendi diuersis linguis, & donum interpretandi linguas: & hæc dona separari. Ita quod alicui conceditur loqui linguis qui nescit significata verborum quæ dicit (vt in cap. decimoquarto explicabit) sed tantum nouit in genere quod diuina loquitur: vtpote motus á spiritu sancto ad loquendum. Docebit enim in cap. decimoquarto quod qui loquitur linguis, taceat in ecclesia si desit interpres. hoc enim clare significat ab interpretatione linguarum separari donum loquendi linguis. *Hæc autem omnia operatur unus atque idem spiritus*. In Græco præponitur articulus, vt significetur ille spiritus qui est summus. *Diuidens singulis*. pro, diuidens priuatim vnicuique. non sufficit paulo aperuisse diuersitatem donorum simul cum identitate spiritus largientis: sed ad
G cumulum doctrinæ declarat diuersitatem queque personarum quibus idem spiritus impartitur hæc dona. Vnde ex hoc quod diuidit vnicuique, significatur omnia non dari vni. Ex hoc vero quod diuidit priuatim, significatur quod diuisio ista non est sicut diuisio publica qua humani principes publice distribuũt donatiua: nec est sicut distributio communis qua deus in creatione mundi distribuit naturas & conditiones rerum. Fuit enim illa velut distributio publica. Sed spiritus sanctus distribuit priuatim vnicuique, distribuit seorsum, mó isti modo illi. Et hinc significatur summa libertas spiritus sancti, velut non arctati ad citandũ omnes in huiusmodi donationibus Vnde & subiungitur. *Prout uult*. Non reliquit tibi locum quærendi cur huic dat aut cur tunc dat, & sic de aliis quæstionibus, dicendo prout vult. Voluntas enim spiritus sancti pro ratione redditur. Et hinc apparet spiritũ sanctum esse verum deum. Solius enim dei est facere prout vult. Reliqua nanque voluntatem habentia, habent
H regulam suæ voluntatis: soliq̃ deo ꝓprium est quod sua voluntas est regula. ¶ *Sicut enim corpus unum est. & membra habet multa*. Ne intelligeres diuisionẽ donorũ á spũ sancto fieri diuersis ꝑsonis totaliter diuersis, sed fieri diuersis personis quæ sic sunt diuersæ personæ, ꝙ tamẽ iungantur simul in vnum quemadmodum naturalia mẽbra vnius corporis vniũtur in vno corpore, subiungit ex similitudine corporis naturalis vnum corpus CHRISTI mysticum, constãs ex omnibus fidelibus: qubus distribuuntur hæc dona ab vno & eodem spiritu sancto. Ratio autem subiungendi hæc non solum est accumulatio doctrine sed vt intelligeremus hæc dona non distribui extra corpus Christi mysticum. Duas conditiones inter corpus naturale & mẽbra naturalia describit. Altera est, vnum corpus habet multa membra. & hæc primo describitur. Altera est. Vniuersa membra vnius corporis retinent multitudinem corpore retinente vnitatẽ. Et hęc describũtur subiungẽdo. *Omnia autẽ membra*. &c. Vbi aduerte quo ad literam
I quod deficit dictio vnius. Legendum est. Omnia membra vnius *corporis quum sint multa, unum tamen corpus sunt*. Et superfluit dictio tamen, quum dicitur vnum tamen corpus: & verbum substantiuum sunt, legendum esset in singulari est. Prius enim Paulus vnitatem & multitudinem, deinde vniuersitatem membrorum retinere multitudinem corpore retinente vnitatẽ describit: vt nec vnitas corporis tollat diuersitatem non solum multorum sed nec vniuersorum mẽbrorum, nec multitudo vniuersorum membrorum tollat vnitatem corporis. *Ita & Christus*. Quum debuisset dicere ita & corpus christi, dixit ita & christus: quia Christus est velut hypostasis sui corporis mystici, quod est ecclesia, Sicut enim dicendo ita & ego, comprehenditur corpus meum cum omnibus suis membris (quia ego nomen est hypostasis meę) ita
K dicendo, ita & christus, comprehendit corpus eius mysticum cum vniuersis membris eius: quia christus tenet locum hypostasis sui corporis mystici. ¶ *Etenim in uno*. non diuerso. *spiritu*. sancto sanctificãte spiritualiter animas nostras. *omnes*. nullo excepto. *Nos*. christiani. *in unũ corp*. non in diuersa corpora christi, in vnam ecclesiam christi non in diuersas ecclesias. *Baptizati sumus*. geniti sumus. *Siue Iudæi siue gentiles, siue serui, siue liberi*. Dixi omnes nos christiani. qui nulla obstat huic omnium vnitati diuersitas. *Et omnes in uno spiritu potati sumus*. Apta perfectaq; probatio vnitatis omnium christianorum tanquam membrorum in vno corpore. duas enim conditiones habent omnia membra vnius corporis naturalis. Prima est ꝙ omnia ex eodem in principio (virtute, scilicet seminis) generãtur in corpus vnum organicum. Secũda est omnia ex eodẽ principio immo etiã eodẽ alimẽto alũtur distributo per mẽbra omnia. Ex ambabus conditionibus paulus probat omnes christianos esse vnũ corpus christi. Ex prima quia omnes in vno spiritu in vnum corpus geniti sumus ꝑ baptismũ. Ex secũda quia omnes

omnes sumus in vno spiritu potati, ad similitudinem membrorum naturalium, quę omnia potantur ex eodem alimento. Optimus philosophus paulus, conformiter ad philosophos in naturalibus loquitur. Alimentum siquidem secundum philosophos consistit in humido: & per modum suctus alitur corpus. Constat autem suctum speciem esse potandi. aptissime itaque ac perfecte manifestat nos omnes esse corpus vnum ex generatione & nutritione ab eodem principio in vnum corpus. Et sicut generamur per baptismum, ita nutrimur per eucharistiam, tanquam per sacramenta. Intus autem idem est spiritus quo generamur spiritualiter, & quo nutrimur in vita spirituali. ¶ Considera hęc pauli verba: & perpende in tantum christianos esse membra corporis christi, in quantum generantur ex eodem spiritu, in quãtum nutriuntur ex eodem spiritu. Alioquin solis sacramentis sunt de corpore christi. Verum his omissis paulus ab iis qui viuere secundnm interiorem hominem sunt membra christi, doctrinam tradit. Et propterea vtitur pronomine primæ personæ, dicendo nos omnes qui viuere intus & extra sumus Christiani: hoc est non solum professione sed factis. ¶ *Nam & corpus non est unum membrum sed multa.* Postquam declarauit nos omnes esse vnum corpus christi, intendit declarare nos omnes esse tanquam membra diuersa vnius corporis. Et breuitati studens prosequitur similitudinem corporis naturalis: declarando primum quód mẽbra oportet esse diuersa secundum esse, secundo quo ad agere, tertio quo ad pati in vno & eodem corpore. Et hęc ita tangit in similitudine vt simul insinuet documenta membrorum mysticorum. immo forte simul describit peccata corinthiorum. *Si dixerit pes quoniam non sum manus, non sum de corpore, num ideo non est de corpore?* Metaphora clara est. Et infimos monet ne inuideant mediocribus, ne ægreferant quod non sunt manus: quæ pedibus præstant in medio constitute. *Si dixeris auris quoniam non sum oculus, non sum de corpore, non ideo non est de corpore?* Inter ipsa suprema membra inuidia tengitur. ¶ *Si totum corpus oculus, ubi auditus? Si totum auditus, ubi odoratus?* Ecce ratio ducens ad inconueniens, si omnia membra essent summum membrũ: puta oculus. *Nunc autem posuit deus membra, unumquodque eorum in corpore.* Non dixit posuit natura. tum quia opus naturæ est opus intelligentie primæ quæ deus est. Tum quia intelligi vult quod deus posuit in ecclesia quosdam infimos, quosdam mediocres, quosdam supremos quemadmodum posuit in corpore naturali. *Sicut uoluit.* Ne vltra molestus sis quærendo, voluntas dei (quæ vere est prima omnium ratio) assignatur pro ratione tam naturalium quám mysticorum membrorum. *Quod si essent omnia unum membrum, ubi corpus?* Prius deduxerat ad incõueniens quod careremus aliis membris: modo deducit ad aliud inconueniens, scilicet quod careremus corpore. *Nunc autem multa quidem membra, unum autem corpus.*

¶ *Non potest autem oculus dicere manui, opera tua non indigeo: aut iterum caput pedibus, non estis mihi necessarii.* Monstrata necessitate diuersitatis membrorum secundum esse in vno corpore monstrat necessitatem eorundem secundum actiones eorum. Sententia clara est. *Sed multo magis que uidentur membra corporis infirmiora esse, necessariora.* pro, necessaria, *sunt.* Appellat membra infirmiora que imbecillia sunt: vt venter, epar, splen, hæc enim inualidissima quum sint (facile enim leduntur) sunt magis necessaria quam oculi & manus. *Et que putamus ignobiliora membra esse corporis, his honorem abundantiorem circundamus.*

¶ Appellat membra ignobiliora pedes respectu manuum, aures respectu occulorum. hæc enĩ magis ornare consueuerunt qui ornatui student. Operiebant enim pedes aureis socculis antiqui: & vsque hodie in aures suspenduntur aureæ. *Et que inhonesta sunt nostra, abundantiorem honestatẽ habent.* Inhonesta seu turpia seu indecora mẽbra appellat pudenda. hæc enĩ etiã hodie decorãtur sericis & aureis braccis apud multas nationes. *Honesta autem nostra nullus egent.* pro, non egent. proculdubio decorari aliunde quę enim sunt secũdum se decora (vt facies vt occuli) nõ egent vt decorentur. Et distinxit has tres naturalium membrorum differentias penes robur, nobilitatem & decus: vt mysticorum membrorum differentias omnes comprehenderet.

¶ *Sed deus temperauit.* pro, contemperauit, *corpus.* hoc est sed deus simul iunxit membra in vnum corpus tali & tanta temperantia vt membrum cui aliquid deest nobilitatis aut decoris supleatur abundantiore honore. hoc enim significatur dicendo. *Ei cui deerat, abundantiorem tribuendo honorem.* tum ex societate immo ex coniunctione cum aliis membris in vnum corpus.

Honorantur siquidem naturali honore a deo huiusmodi membra. ex hoc ipso quod nobilibus iuncta sunt membris. Tum ex eo quod deseruiunt etiam nobilissimus operibus & totiꝰ corporis & nobiliorum mẽbrorum. *Vt non sit schisma in corpore.* Huiusmodi enim redundantia naturalis honoris in membra infirma, ignobilia, indecora, tollit discordiam in corpore.

F Efficit enim honorem communẽ. *Sed in idipsum.* pro, in idem, *pro seinuicem solicita sint mẽbra.* communitas honoris non solum tollit discordiam in corpore secundum esse, sed etiam efficit vt secundum actiones membra sint pro seinuicem solicita ad idem ad quod quodlibet mẽbrũ secundum se tendit. Sunt enim solicita vt visus videat, vt olfactus odoret, & sic de aliis: quoniã ad hoc agunt actiones suas vt & totum corpus & singula membra sint bene disposita. Vnde naturaliter opponimus manũ pro tutela capitis & c. ¶ *Et si quid patitur unum membrum.* Ecce connexio membrorum secundum passionem. *Compatiuntur omnia membra.* Testatur concursus sanguinis ad percussum membrum quod compatiantur omnia membra percusso vno mẽbro. Reliquis enim membris adimitur sanguis ad succurrendum percusso. *Siue gloriatur.* pro, glorificatur, *unum membrum, congaudent omnia membra.* Tractatus de passione membrorum tã in malum quàm in bonum, simul cum contextu subiungente passionem delectationis in reliquis membris, cogit me ad interpretãdum glorificationem naturalem: quæ est quum membrum
G sit dignum gloria: quod est quum membrum bene disponitur ex ægritudine transeundo in sanitatem, seu roboratur dum ex imbecilli fit robustum. tunc enim membrum dignum fit gloria naturali: & tunc omnia membra condelectantur, redeuntia ad pristinum corporis sani ex integro statum. Delectatio siquidem naturalis nihil aliud est quàm quies in bona dispositione: ac per hoc huiusmodi congaudere est in meliori dispositione iam quiescere membra. quę ex vnius passione quietem amiserant. Et (vt iam dictum est) ad instruendum membra mystica prosecutus est tam diffuse paulus hęc de membris naturalibus. iuxta hęc enim ipse sentiebat in seipso, quis infirmatur & ego non infirmor & c. ¶ *Vos autem.* ratione vnitatis. ¶ *Estis corpus christi.* Ratione vero diuersorum meritorum, officiorum, donorum & c. estis. ¶ *Et membra de membro.* pro, ex parte. Non estis membra omnia corporis CHRISTI (sunt enim alia membra corporis CHRISTI in aliis locis vbique per orbem sparsa, immo & aliqua in cęlo) sed estis membra ex parte, estis aliqua pars membrorum christi.
H ¶ *Et quosdam quidem posuit deus in ecclesia.* Hinc incipit prosequi secundi generis diuisionem: illam scilicet, & diuisiones ministrationum sunt. Ita quod simul explicat diuisionem illam, & applicat ad propositum corporis CHRISTI mystici diuersitatem membrorum. Vnde quemadmodum de membris corporis naturalis dixerat, posuit deus membra vnumquodque in corpore sicut voluit, ita modo dicit de membris mysticis, & posuit deus quosdam quasi membra in ecclesia quasi corpore. *Primum apostolos.* Suprema membra apostolos explicat. Ad eos enim spectat vniuersalis ecclesiæ regimen non solum verbo & actione, sed etiam scriptura. Vnde sola scripta ab apostolis (seu ab eis approbata) sacræ scripture authoritatem habent. *Secundo prophetas.* qui à deo immediate instruuntur per reuelationem. *Tertio doctores.* qui interpretantur tradita ab apostolis & prophetis. *deinde uirtutes.* Miscet Paulus membra primæ diuisionis membris secundæ, ea ratione vt intelligamus tam primæ quam secundæ diuisionis membra non esse communia om-
I nibus, sed hoc vni, hoc alii dari. Quod dicit virtutes (hoc est potentiæ) superius dixerat in prima diuisione operationes potentiarum. Quarto itaque loco donum potestatis faciendi miracula circa cælum & elementa non sub ratione doni sed sub ratione ministerii locat. Et hoc idem intellige de aliis subiunctis donis. Omnia enim hic inducuntur quatenus ministeria sunt ad vtilitatem ecclesiæ. *Exinde gratias curationum.* pro, dona sanationum. De quo superius dictum est. *Opitulationes.* pro, subuentiones. Hoc non fuit numeratum inter dona. Et appellatione subuentionum intelligo profitentur factis, sextum in ecclesia tenent locum subueniendo aliis. ¶ *Gubernationes.* Et hoc quoque non fuit inter dona computatum: sed ministerium est quo aliqui præsunt gubernationi temporalium. qui in primo
K principio ecclesiæ Hierosolimis vocati sunt diaconi, hoc est ministri. *Genera linguarum.* Vltimo loco posuit Paulus ministrantes ecclesiæ generibus linguarum, Nam quod sequitur *interpretationes sermonum,* in textu non habetur: sed adiectitium est. ¶ *Nunquid omnes apostoli? nunquid omnes prophetæ? nunquid omnes doctores? nunquid omnes uirtutes? nunquid omnes gratiam habent curationum? nunquid omnes linguis loquuntur? nunquid omnes interpretantur?* Explicata diuersitate ministerii, explicat ꝙ nõ oĩa omnibus, sed hoc his, illud aliis in ecclesia tributum est à deo. Et sentẽtia clara est: aduertẽdo quod vbi dicitur gratiam habent curationum, legendum est dona habent sanationũ. *Aemulamini charismata meliora.* pro, potiora. Et dictionem Græcam charismata, interpres reliquit: quum potuisset dicere dona. Quũ distinxisset tum dona, tũ ministeria, non dicit æmulamini ministeria

steria potiora(hoc enim esset materia dissidii:pter hoc quòd esset æmulatio præsumptuosa) sed dicit æmulamini dona potiora. Illud enim esset ambitionis:hoc vero est proficiétis affe- A
ctus & tendentis de bono in melius. *Et adhuc excellentiorem uiam uobis demonstro.* Niti ad potiora dona laudabilis est via:sed excellentior via monstranda superest. & hæc(vt dicetur)est via di lectionis. Aduerte quod hæc particula æmulamini &c. deberet esse principium capituli sequentis. nã in his verbis Paulus proponit more suo dicenda. Proponit autem dicéda in duobus capitulis. nam dicendo æmulamini dona potiora, proponit tractanda in cap. 14. & dicẽdo & adhuc excellentiorem viam vobis demonstro, proponit tractanda in cap. 13. incipit enim exequi ab vltimo proposito.

CAPVT XIII.

I *linguis.* Prosequitur tertium genus diuisiones operationum sunt, idé vero deus. Et intédit diuisiões operationum q̃ sunt diligere separare & credere. B
Et incipit à dilectiõe. ita ꝙ primo tractat de dilectiõe: & vltimo distĩguit dilectioné à credere & separare. Aduertendum est enim ꝙ vbicunq; interpres in hoc capitulo noiat charitaté, iuxta græcum textum noiatur dilectio: & articulus ꝑpositus in Greco mõstrat ꝙ nõ de quacũq; dilectiõe sed de illa dilectiõe est sermo q̃ diuidit filios dei à filiis perditionis, q̃ latini theologi appellant charitatem. ¶ Ordinate autem procedens ad seruandum promissum(.s. excellentiorem viam vobis demonstro) mõstrat primo excellentiam charitatis respectu oim tam donorum q̃ ministeriorum de quibus in præcedenti capitulo tractauit. Et incipit à dono linguarum & a ministerio apostolatus. Et donum quidem linguarum explicat proprio noie, dicendo si linguis: ministerium aũt apostolatus insinuat loquendo in proria persona, loquar, factus sum, si habuero, si nouerim, si distribuero &c. vniuersum enim hunc primum tractatum ideo in prima persona prosequitur, vt intelligamus verificari q̃ dicit etiam de ipsomet aposto- C
lo. *Hominum loquar.* Non dicit hoim Asiæ aut Europæ aut Aphricæ sed absolute hoim, vt cópre hendat oim humanarum linguarum genera. *Et angelorum.* In sacris scripturis inducuntur sæpe angeli loquentes: nec solum hoibus, sed quandoque inter seipsos. quam locutionem theologi interpretantur locutionem intelligibilem. Ita ꝙ per linguas hominum intelligitur omnis locutio sensibilis, per linguas vero angelorum omnis locutio intelligibilis: vt his duobus generibus loquendi omnis loquendi modus comprehendatur. nam etsi inuenitur locutio imaginaria, ad intellectualem reducitur. Quod ideo dixerim, vt cuicunque opinioni de natura angelorum satisfiat. Non est præsentis negocii discutere naturas spiritualium substantiarũ quas dæmones & angelos dicimus, an omnes sint incorporeæ, an loquantur solis intellectib⁹ aut etiam cogitatiuis seu æstimatiuis virtutibus. Sat est presenti proposito intelligere quod siue loquar linguis, hoc est sermonibus hominum, siue sermonibus angelorum &c. Non enim est hic sermo de corporeo membro linguæ, sed de modis loquendi. *Charitatem autem non habeam.* D
Ecce secunda pars antecedentis huius conditionalis: consequens autem est quod subiungitur. *Factus sum uelut æs sonans.* pro, resonans. Et superfluit velut. Assimilat se sine charitate loquétem omnibus humanis aut etiam angelicis linguis, non terræ, non ligno, sed æri non cuicumque (quia non male sonanti) sed resonanti, bene reddenti sonum. Tanq̃ sic loquens perinde sit ac inanimatum bene reddens sonum, tanq̃ non sibi sed aliis præclare sonet.

¶ *Aut cymbalum tinniens.* Cymbalum est instrumentum notum quo vtuntur puellæ choreas ducentes, gestando sinistra manu cymbalum, & dextera percutiendo illud. & eius sonus ꝓpriæ est tinnitus multorum circulorum æreorum qui in circunferétia lignea cymbali filis ferreis sustentãtur. simul enim tota illa circulorũ multitudo tinnit⁹ emittit percussa pergamena planicie cymbali. Huiusmodi enim cymbala tinnitus emittunt multos ꝑ choreas ducétibus, nõ E
ꝑ seipsis. Et attulit similitudinem æris & cymbali, hoc est naturalis & artificialis soni: vt artificiale referatur ad linguas hominũ(quorum omnia linguarum genera arte constat) naturale vero ad linguas angelorum, quorum sermones naturales sunt.

¶ *Et si habuero prophetiam.* Ecce excellentia charitatis ad prophetiam & prophetas. *Et nouerim mysteria omnia.* Ecce excellentia charitatis ad sapientiam & doctores. *Et omnem scientiam.* Ecce excellentia respectu doni scientiæ. *Et si habuero omnem fidem ita ut montes transferam.* Ecce excellentia charitatis respectu trium donorum, scilicet fidei, de agendis, potestatem & sanationũ. Hæc enim

F tria cōprehēduntur sub hoc vno, si habuero omnem fidem: quoniam omnia dona circa miracula innituntur fidei. & propterea dixit omnem fidem, vt omnem gradum hmōi fiduciæ comprehenderet. Et explicauit effectum q̃ nunq̃ aut rarissime adhuc factus est. Dico autē rarissime: quoniam Grego, in primo Dialo. refert quendam Gregorium mouisse montem. *Charitatem autem non habuero nihil sum.* in esse diuini consortii. ¶Obiicitur apostoli doctrinæ ꝙ non cōstat sibiipsi: eo ꝙ ad Ro. scripserit iustificari hominē fide sine operibus: ad Corin. autem fidem omnem sine dilectione non conferre diuinum esse hominum animis. ¶Solutio est, ꝙ diuersimode vtitur Paulus fidei nomine. Nam ad Ro. sub fidei nomine comprehendit fidem spem & dilectionem. In cuius signum tāq̃ synonimis vtitur fide & lege fidei: vt patet ad Ro. 3. certum est autem sub lege fidei q̃ distinguitur contra legem factorum comprehendi etiam spem & dilectionem: quemadmodum sub lege factorum, opera etiam omnium virtutum mo-
G ralium (Prudentiæ, Iustitiæ, Temperantiæ, fortitudinis, & partium earum) q̃ gentes sine scripta lege faciunt. Et in promptu est ratio: quia sicut fides distinguitur contra opus quia innititur deo cui creditur, ita spes, innititur deo in quo speratur, & dilectio innititur deo q̃ diligitur: opera autem virtutum moralium innituntur propriæ & operantis rectitudini. Attestantur quoque verba domini, tanq̃ pro eodem vtentis fide & dilectione: dum peccatrici dixit, fides tua te saluam fecit: & de ipsa dixit, dimissa sunt ei peccata multa quoniā dilexit multum. Hoc vero in loco. sub fidei noīe solam ipsam fidem seorsum à dilectione significat: vt clare patet in textu. nulla igitur est dissonantia. *Et si distribuero in cibos pauperum omnes facultates meas.* interpres addidit pauperum ob claritatē sensus. Ecce excellentia charitatis ad ministeria subuentionum & gubernationum. Vtrunque enim sub hoc vno comprehenditur. ¶*Et si tradidero corpus meum ita ut ardeam.* Superfluit ita. & ardere pro comburi interpres posuit.
H Est enim sensus. Et si tradidero corpus meum ad hoc vt comburatur. ¶Vbi nota ꝙ non dicit ꝙ si tolerauero corpus meum comburi, sed longe plus. Spontaneam enim oblationem corporis sui ad hoc vt comburatur significat: quod multi martyres fecerunt. Et hoc superaddidit donis & ministeriis superius numeratis: quoniā sciebat apostolos missos sicut oues inter lupos, ad docendum ꝙ si etiam ipse apostolus seruare hoc vsq; adeo quod sponte se traderet vt combureretur, absq; charitate nihil sibi prodesset. Et verum dicit, Possunt enim hæc fieri ab hereticis & ab infidelibus pertinacibus in sectis suis. *Charitatem autem non habuero, nihil mihi prodest.* Meritoriæ ad vitam æternam. ¶Ex his omnibus patet excellentia charitatis respectu omniū tam ministeriorum quam donorum. *Charitas patiens.* pro, longanimis, *est.* Aduerte prudens lector, ꝙ opera virtutum dupliciter liberantur. vel secundum quod sunt propria virtutū opera.
I Et sic à Paulo excluduntur à iustificando hominem: & ē regione legis fidei locantur: vtpote communia etiam infidelibus, seu non iustificatis. Vel vt imperantur à charitate. & sic tam virtutum moralium communium etiam infidelibus, quam theologalium communium etiā non iustificatis opera, & iustificant & viuificant æterna vita hominem, & sine ipsis fides mortua est. Et sæpissime in sacra scriptura præcipiuntur ac commendantur vsq; adeo, vt sine ipsis dilectio dei salua esse non possit & sine ipsis vana omnia ad æternam censeantur vitam. Et sic liberando, opera reliquarum virtutum Paulus attribuit charitati hoc in loco. ¶Igitur declarata excellentia charitatis respectu tam donorum quam ministeriorum, declarat modo excellentiam eiusdē ex fructu. in quo simul manifestando effectus charitatis describit ipsam qualis est in actionibus & passionibus tam intus quam extra. Describit autem ipsam ex contrariis effectibus ad amorem proprium, ad amorem carnalem, ad amorem mundanum. Primus ergo effectus eius est internus. & est credere hominem longanimē. Vere enī
K in longum extendit animum, ad veram æternitatem extendendo affectum ipsi⁹. Quo contra carnalis aut mundanus amor contrahit animum ad transitoria. *Benigna est.* Exterior effectus est respectu præsentium. Benignitas enim ferax est boni: quo contra amor proprius tenax est boni si quod habet. Efficit enim charitas hominem propensum ad donandum, ad cōmiter atque suauiter se gerendum cum aliis. *Charitas non æmulatur.* Amor proprius siue carnalis siue mundanus, pater est inuidiæ diuersis rationibus, charitas autem inuidiam omnem excludit tam circa cōsortium in præcipuo amato quam circa alia aliorum bona. Gaudet enim etiam si alii plus participent tam præcipuum quam alia bona. ¶*Non agit perperam.* Aduerte ꝙ interpres non vtitur perperam latine, sed græce. Græcam siquidem dictionem relinquere voluit: non tamen integram reliquit. Vnde non est sensus huius particulæ ille quem dictiones istæ latine significant, sed quem dictio Græca significat: De cuius significatione etsi varia

ria dicuntur, illa tamen huic textui consonat vt inconstantia leuitasque mentis ac actionum excludatur. Amor enim proprius inconstans valde est: vt crebra fidei violatio in principibus testatur, Charitas autem non agit inconstanter. habet enim optimum illud gratiæ quod est stabilire cor. *Non inflatur*. Superbiam excludit, amori proprio indiuiduam comitem. *Non est ambitiosa*. pro, non agit inhoneste. seu turpe. Erubescentiæ omnis materiam excludit charitas: dũ tam quo ad opus quod facit quàm quo ad modum agendi nunquam agit vnde tunc vel postea erubescat. erubescimus enim de turpibus, de inhoneste aut indecore gestis. Quo contra carnalis amor ea & sic efficit vt erubescẽdum sit. *Non quærit quæ sua sunt*. Interpres addidit sunt. in Græco legitur non quærit quæ sua ipsius. Exterior solicitudo ad acquirendum gloriã, honorem, laudes, amicos, ministros, ac res delectabiles aut vtiles ꝓ seipso, excluditur. Cuius oppositum in aliis amoribus euidenter apparet. *Non irritatur*. proculdubio lacessito iniuriis hoĩe. Iram enim excludit, vsqueadeo vt nec prouocetur ad iram ex iniuriis. cuius contrarium in aliis conspicimus euenire amoribus. *Non cogitat*. pro, imputat, *malum*. Temeritatem excludit, qua seipsum aut carnem aut mundum amans imputat malum illi quem nescit malum fecisse, aut imputat alicui malum in animo quo quis caret. habent enim temeritatem annexã huiusmodi amores in iis præcipue quæ tangunt amata. charitas autem sicut est exterius constans in actione, ita est constans in mente: vt non permittat præcipitem ferri ad imputandũ malum illi quem non constat peccasse. *Non gaudet super iniquitate*. Quemadmodum naturale est iusto gaudere de iustis operibus tam suis quàm aliorum, & liberali gaudere de liberalibus, & sic de similibus, ita naturale est amori mundano gaudere de mundanis operibus, & carnali de carnalibus, & proprio de conferentibus sibi, siue iusta siue iniusta sint: & ꝓpterea de quolibet horũ vere dicitur ꝙ gaudet super iniquitate. charitas aũt non gaudet de iniquitate: vtpote sibi abominabili, vtpote inimica dilecto deo. De iniquitate autem proculdubio aliena: propriam enim non compatitur. *Congaudet autem ueritati*. Expectabas vt diceret, cõgaudet aũt iustitiæ. non hoc dixit, sed quod amplius est, congaudet autem veritati. Et propriissime dixit: vt intelligeremus quod charitas sed dilectio hæc de qua est sermo, est dilectio non vanitatis sed veritatis. Amori cuiq; respõdet sua delectatio & ecõuerso: amori carnali delectatio carnalis respõdet, & ecõuerso: & sic de aliis. quo fit vt delectatio veritatis respondeat amori charitatis, & econuerso. dilectio christiana est dilectio veritatis non figmentorum, est dilectio verorum bonorum, non vanorum quæ apparent bona: est dilectio veritatis etiam si deiectionem honoris proprii sonet, si priuationem corporalis vitę inducat. & propterea cõgaudet veritati vitæ, doctrinæ & iustitiæ. *Omnia suffert*. intus congaudet veritati: exterius quoque omnia suffert. plena est patientiæ charitas vsqueadeo vt non quedam sed omnia tolleret, nõ solum tormenta & mala pœnæ, sed etiam mala culpæ, non quatenus sunt mala culpæ (sic enim non cõprehenduntur sub genere tollerabilium pro quibus distribuit omnia quum dicitur, Omnia suffert) sed quatenus sunt pœnalia. nam aliorum crimina tristitiam ingerunt nõ mediocrẽ diligentibus deũ. Vnde & de Loth Petrus apostolus dicit. animã iustam iniquis operibus cruciabant. ii. petri. ii. Et hinc dicitur quod non fuit bonus qui non potuit tolerare malos. ¶*Omnia credit* reuelata a deo in sacra scriptura. Actus fidei atribuitur charitati imperatiue: sicut & à ctus patientiæ, & similiter spei. *omnia sperat*. promissa à Deo.

¶*omnia sustinet*. hoc est manutenet, sustentat. Hoc quartũ charitatis officiũ conseruantiũ est trium premissorum. nam omnia manutenere & sustentare est omnibus periclitentibus succurrere ne malis penę succum bant, ne à reuelatis excidant, ne promissis desint. Nec dicit omnes sustinet, sed omnia: vt intelligamus ꝙ quanuis ad omnes manutenendos non sufficiat, sufficit tamen ad manutenendum & sustentandũ omnia illata, reuelata & promissa. tum in illo in quo est, tum in ecclesia dei. Est enim hoc charitatis officium intendens omnibus animæ partibus: quia charitas vniuersis animæ partibus præsidet. est & conseruans in ecclesia integritatẽ virtutũ quas opus est illam habere. *Charitas nunq̃ excidit*. declarat tertio loco excellentiam charitatis quantum ad permanentiam. Quum autem legis quod dilectio nunq̃ cadit, caue ne intelligas charitatem semel habitam nunq̃ amitti, incidendo in huiusmodi errorem: sed itellige pauli verba tũ ex cõtextu, tũ ex ipsis verbis formaliter intellectis, ꝙ charitas quãtum est ex parte temporis nescit casum. hoc enim formaliter significat aduerbium temporis nũq̃. Et hoc directe intendit: quoniã in hoc consistit differentia inter charitatem & subiũcta dona prophetiæ, linguarum & scientię. Hæc enim dona adueniente tẽpore expectate fœlicitatis cessabunt: charitas autẽ adueniente huiusmodi toto æternitatis tempore, non cessabit. Et cũ hac

F veritate constat stare simul ꝙ aliunde q̃ ex tempore charitas possit cadere à suo esse. perditur enim ex peccato mortali. *Siue prophetiæ euacuabuntur.* Non erit in patria cælesti opus dono prophetiæ, vbi omnes videbunt clare deum. *Siue linguæ cessabunt.* Non dicit ꝙ cessabit lingua sed cessabunt linguæ: quoniam non cessabit sensibilis locutio, sed cessabit diuersitas idiomatum. Erit enim labium omnium vnum, multo magis q̃ fuerit olim ante confusionem linguarum. *Siue scientia destruetur.* Non est hic sermo de scientia mathematica & huiusmodi, sed de scientia sanctorum quæ innititur fidei: quæ quoniam caret euidentia rerum scitarum sicut & prophetia caret euidentia rerum quæ ꝓphetantur, ideo cessabũt sicut & fides. ¶ *Ex parte enim cognoscimus.* Rationem reddit quare scientia destruetur. Et quod dicit ex parte, referri potest vel ad rẽ cognitam vel ad modum cognoscendi. Et quidem si referatur ad rem cognitam, sensus estꝙ rem cognitam per donum scientiæ, partim scimus & partim nescimus. Et vere de cælesti
G patria, de deo & c. partim scimus & partim nescimus: & multo maius est ꝙ nescimus. Si vero referatur ad modum cognoscendi, partim quoque cognoscimus & partim non. nã deest euidenter cognoscere, & adest aliquo modo cognoscere. *Et ex parte prophetamus.* Similis distinctio ex parte rei prophetatæ vel ex parte modi fieri potest. nam propheta quo ad modũ cognoscendi caret euidentia rerum quas prænunciat. Quanuis enim Esaias certus fuerit ꝙ venturus esset Mesias verus deus, quia certus erat deum sibi hoc reuelare, non tamen euidentem notitiam habebat mysterii incarnationis: & sic de similibus. Rem quoque prænunciatam non secundum omnes conditiones rationesq́; rei cognoscebant, nõ reuelante deo totum. Quanuis aũt distinctio hæc veritati innitatur, ad literalem tamen sensum textus huius directe spectat modus cognoscendi ex parte: quoniam hinc directe infertur cessatio. *Quum autem uenerit ꝙ perfectum est, euacuabitur quod ex parte.* E regione id ex parte locat paulus perfectum. ac si dixisset
H quum autem venerit quod integrum est euacuabitur quod constat ex aliqua tantum parte. Nec dicit tolletur defectus partis, sed tolletur quod est ex parte, quod constat ex parte: vt intelligamus quod non supplebitur ei quod ex parte est altera pars, sed ipsum quod ex parte est tolletur. vt intelligamus quod nõ supplebitur scientiæ aut ꝓphetiæ quod ei deest, sed ꝙ cessabit tam ipsa scientia quàm ipsa prophetia constans ex parte, quemadmodum tolletur ipsa fides ac spes. Et ratio est quam diximus: quia constant ex euidentia. hoc enĩ est cognitioẽs prophetiam & scientiam constare ex parte. ¶ Sed occurrit questio: quum verum sit quod diligimus ex parte, cur non eadem ratione inferri potest, ergo dilectio cessabit? ergo quum venerit quod perfectum est euacuabitur quoque quod ex parte est etiam in ipsa charitate, hoc est etiam ipsa dilectio ex parte? Quod enim diligamus ex parte, clare patet ex hoc quod nullus in
I hac vita diligi deum ex toto corde, ex tota mente, ex tota fortitudine & c. Solutio est quod huiusmodi ex parte quod inuenitur in dilectione, non ei conuenit secundum se, sed redundat in eum ex notitia ex parte. si enim illam perfectam notitiam quæ in patria erit de deo hic haberetur deligeremus non ex parte. & ideo notitia per se ex parte cõstens, tolletur: dilectio autem quæ hic patitur hanc reddundantiam, non tolletur. ¶ *Quum essem paruulus, loquebar ut paruulus sapiebam ut paruulus, cogitabam ut paruulus.* Relationem pręsentis status ad statum futurę fœlicitatis postq̃ declarauit ex ratione constentis ex parte ad perfectum, vt plenius doceret declarat ex relatione ætatis pueriles ad ætatem virilem: vt intelligamus congrue nobis quasi puerulis huiusmodi notitias imperfectas prophetiæ & scientiæ que est secundum fidẽ. Vnde solos actus puerorum spectantes ad notitiam inducit: loqui, sapere & cogitare, Et nihilominus pueriliter loqui relatiue ad genera linguarum, sapere ad prophetiam, & cogitare ad scientiam inducit tollenda: vt simul intelligamus in nobis ex succesione ætatis virilis ad pue-
K rilem, non esse mirum quod in statu futuræ fœlicitatis tollentur quæ sunt pręsentis status imperfecta. Ad hoc enĩ clare subiungitur. *Quando autem factus sum uir, euacuaui que erant paruuli.* Quod superius dixerat tolletur ꝙ ex parte est, modo per metaphorã dicit abstuli quæ erant paruuli. *Videmus nunc per speculum in ænigmate.* Non sufficit paulo dupliciter declarasse reuelationem pręsentis notitiæ ad futurã sed tertio declarat ex alia similitudine. Assimilat enĩ presentẽ notitiã quã de diuinis habemus visioni per speculum in ænigmate. ita ꝙ tres conditiones sonat. prima est ꝙ videmus: secũda ꝙ per speculũ: & tertia ꝙ in enigemate. Sæpe declara uimꝰ quo pacto visio inuenitur in huiusmodi q̃ de deo scimꝰ sub fide. videmꝰ enĩ nõ res ipsas sed credibilitatẽ earũ. nõ videmꝰ ꝙ deꝰ sit trinus & vnꝰ, ꝙ verbũ caro factũ est, & reliqua huiusmodi sed videmus ꝙ hec sunt credibilia: sicut nõ video parisius, sed video credibile esse ꝙ parisius sit & hec visio causatur ex accumulatione tot testimoniorũ. ꝑ speculũ vero videre potest intelligi dupliciter.

pliciter. vel vt videmus in speculo resultantes similitudines hoim, arborum &c. vel vt videmus per vitrea ocularia. Et vtroq; mô verificatur q videmus per speculum in ænigmate diuina. nam & videmus deum nô in seipso, sed in eius similitudinibus q̄ sunt creaturæ: nec ex harum inspectiôe similitudinum claram habemus de dei & celestis patriæ côditiôibus notitiã, sed obscurã. & videmus ex parte nostri per species abstractas à sensibilibus quasi per ocularia specula, q̄ dei & cælestis sunt patriæ cum difficultate & obscuritate. *Tũc aũt facie ad faciẽ* Côtra videre per speculum in ęnigmate, describit visionẽ dei in statu futuræ fœlicitatis facie ad faciẽ hoc est sine medio. Vtrinq; excluditur medium: tam ex parte vidẽtis dicendo facie, q̄ ex parte rei visæ dicendo ad faciem. & simul claritas visionis significatur ex intuitu facie ad faciẽ. Nô potuit similitudine sensibili significari clarius visio intelligibilis immediata & clara q̄ per visionẽ facie ad faciẽ. ¶ Et quoniam Paulus vtitur hac visiôe vt opponitur ad visionẽ per similitudinẽ in ænigmate, euidẽter côstat, q in alio sensu vsus est Iacob hac visiôe quum dixit Gen. 32. vidi dominum facie ad faciẽ. Nam côstat q per similitudinẽ viri luctantis cum eo & cum ignorantia nois illius, vidit dominum. Quod est videre per speculum in ænigmate apud paulum. Sed iacob ad significandum excellentiam illius apparitiôis vsus est tali mô loquẽdi: intẽdẽs per dominum nô deum in seipso, sed deum in illo apparẽte viro, quẽ virum vidit facie ad faciem. ¶ *Nunc cognosco ex parte, tunc aũt cognoscã sicut & cognitus sum.* Quarto paulus manifestat qualis est differentia inter notitiam p̄sentem & futuram de deo: penes differentiã supra positam de eo q est ex parte & perfecto. Declarat siquidem simul, & q̄d est illud perfectum in notitia, & quid est videre deum facie ad faciem, distinctum côtra videre deum per speculum in ænigmate. Quod naq; dixerat videmus nunc per speculum in ænigmate, mô dicit nunc cognosco ex parte. Et quod prius dixerat tunc autẽ facie ad faciem, mô dicit tunc cognoscã sicut cognitus sum. & hoc quoq; est perfectũ q tunc veniet. vidẽtes se facie ad faciem ita se habẽt q q̄libet eorum cognoscit alium illo eodẽ mô quo cognoscitur ab alio, q̄tum est ex mô videndi. & propterea Paulus dicit tunc cognoscam deum sicut & cognitus sum à deo. Nec dicit quãtum cognitus sum, sed sicut cognitus sum: scilicet sine aliquo medio offuscante seu diminuẽte notitiã. immo eodẽ medio. nã cognoscã deum per ipsam & in ipsa deitate vt medio, queadmodũ ego cognitus sum à deo per ipsam & in ipsa eadẽ deitate. Et similiter ex parte cogniti cognoscã deũ sicuti est, sicut cognitus sum ab eo sicuti sũ. Ad quorũ neutrũ sufficit q̄cunq; naturalis de deo notitia q̄ habent intelligentiæ quas angelos dicimus. Dixi aũt erudite lector de mô videndi sine medio offuscante seu diminuente notitiam, quoniam deus nihil intuetur nisi in seipso deo, sed ille intuitus est longe clarior q̄ videre facie ad faciem: & eminenter includit in se quicquid perfectionis & claritatis est in videre facie ad faciem intelligibili intuitu. Sed paulo sufficit vti illo intuitu prout habet id q est visiôis facie ad faciẽ. Et ideo dicit tunc cognoscam sicut & cognitus sum: hoc est intuendo Deum sicuti est: siquidem & ipse intuetur me sicuti sum. *Nunc autem manent.* in p̄senti tempore manet in oibus christianis noie & factis, non in quibusdam sic & in quibusdam non. *Fides, Spes, Charitas, tria hæc.* Ecce diuisiones operationum sunt idem autem deus. & vere idem deus est harum operationum non solum author sed regula & obiectum. tota enim credendi ratio est deus, qui creditur reuelator omnium q̄ credimus: quem credimus trinum in personis, vnum in substantia, creatorem cæli & terræ &c. Vniuersę quoq; spei nostræ ratio est Deus, qui promisit beatitudinẽ: qui speratur beaturus nos per seipsum. Nec minus vniuersæ dilectiôis nostræ ratio est deus, quem super omnia & in omnibus diligimus: cui quærimus gloriam &c. ¶ Et dixit tria hæc, nô vt numerandi tibi tolleret laborem, sed vt intelligamus ex industria tria hæc tantum proponere: q̄a sola hæc tria sunt virtutes theologales, habẽtes. s. deum pro p̄ximo obiecto, fine & regula. Sola hæc tria principatum obtinent in anima. reliqua enim quæ virtutum aliarum sunt. ad manifestandum seu exequendum sunt. Dixit tria hæc: ne errares putando hæc esse vnum & idem cum charitate, propterea quia de charitate dixerat omnia credit, omnia sperat, sed intelligeres nec vnum nec duo sed tria esse, vt non confundamus has virtutes. *Maior autem horum est charitas.* Vel græco more interpres locutus (quod magis quadrat) pronomen horum non côstruitur cum comparatiuo maior, sed ordo literæ est. horum autem charitas est maior. Non enĩ significatur q maior his tribus est charitas (esset enĩ maior seipsa) sed quod inter hæc charitas est maior, sicut môstrãdo duos gemellos fratres dicimus, horum duorum fratrũ hic est maior. Nec oportuit explicare qualiter sit charitas maior, quia ex dictis satis habetur quod principatur fidei, mouendo ad credendum omnia, & spei, mouendo ad sperandum oĩa &c.

Sectamini

F CAPVT XIIII.

Ectamini charitatem. proposuerat duo: mutationem meliorem donorum, & excellentiorem viam. Tractauit secundum in pręcedente capitulo, intendit modo tractare primum. Et propterea continuando dicta dicẽdis iterũ resumit primum subiungendo. *Aemulamini spiritalia*. ꝓculdubio dona. *Magis aũt prophetis*. Quod proponẽdo in genere dixerat potiora, modo in specie dicit magis autẽ vt prophetetis. Et est ratio dicti: quia Corinthii magnipendebant donum linguarum nimis. Propterea enim Paulus præponit prophetiam vt doceat Corinthios magis appetere donum prophetiæ q̃ donum linguarum. In primitiua siquidem ecclesia alii accipiebant a spũ sancto donum linguarum, alii donum prophetiæ. Corinthii autem valde appetebant donum linguarum.

¶Vbi aduerte ꝙ vniuersus textus iste loquitur propriẹ de dono linguarum & dono prophe-
G tiæ: vt tractando textus ipse testatur. Et scito ex eodem tractatu ꝙ de rõne doni linguarum nec erat intelligi ab aliis, nec etiam intelligi ab ipso loquente verba q̃ donum porrigebat: sed accipiens donum linguarum mouebatur a spiritu sancto ad loquendum magnalia dei prout spũs sanctus dabat ei eloqui: nec solum mouebatur lingua ad proferendum illa verba, sed simul mouebatur â spũ sancto affectus loquentis in deum motu cuiusdam deuotionis ad laudandum deum. Hæc omnia ex textu habentur.

¶Nec ex his accipias ꝙ Apostoli loquentes linguis nõ intelligebant q̃ dicebant: quoniá apostoli non solum linguarum dono donati sed spiritu sctõ repleti sunt, & donum interpretandi simul habebant: quoniam ad hoc datæ sunt illis linguæ vt nõ egerent interprete prædicantes diuersarum lingarum hominibus. hæc q̃ hic â Paulo dicuntur, sunt de dono linguarũ puro intelligenda: vt textus etiam explicat.

¶*Qui enim loquitur lingua*. Anteq̃ ꝓbet, magis aũt vt prophetetis, præmittit differentiam duplicẽ
H inter donum prophetiæ & donum linguarum. Altera est ꝙ loquitur lingua. *Non hoĩbus loqtur*. nec sibi nec alteri homini, intelligenti quandoq;. *Sed Deo*. intelligenti. *Nemo enim audit*. Ecce quare hoĩbus non loquitur, quia contingit quandoque ꝙ nullus homo intelligibiliter audit. *Spiritus* .pro, spiritu, *autem loquitur mysteria*. Ad excludendum etiam loquentẽ intelligere dicit ꝙ loquitur mysteria, occulta dei, non ex propria mente sed spiritu, proculdubio sancto mouente spiritum hominis loquentis ad loquendum occulta dei.

¶*Nam qui*. pro, qui autem *prophetat, hoĩbus loqtur*. Ecce differentia. *Ad ædificationem*. Supfluit ad. Bene nota ꝙ loquens lingua non solum differt á prophetante. quia ille non hoĩbus, iste hoĩbus loquitur: sed etiam quia ille loquitur mysteria (hoc est occulta) iste vero loquitur ædificationem. *Et exhortationem & consolationem*. Loquitur prophetans manifesta verba ædificatoria & exhortatoria & consolatoria. Et ædificatio quidem ad affectum spectat: exhortatio vero ad robur in bono: consolatio autem ad refrigerium in perpessione malorum. Vbi carne materiam
I vere prophetiæ non esse loqui vana, sed quę sunt ædificationis aut exhortationis aut consolationis spiritualis. Hæc est prima differentia.

¶*Qui loquitur lingua*. Ecce secunda differentia. *Semetipsum ædificat*. Accenditur enim affect᷑ ꝓprius loquentis erga Deum, largitorem tanti doni. *Qui autem prophetat, ecclesiam dei ædificat*. Superfluit dei: q̃uis subintelligatur. Differentia clara est.

¶*Volo aũt omnes vos loqui linguis, magis autem prophetare*. Nec ex dictis differentiis aspernari videretur donum linguarum, asserit placere sibi ꝙ in oĩbus sit donum linguarum: magis tamẽ placere ꝙ in eis sit donum prophetię. *Nam maior est᷑ qui prophetat q̃ qui loquitur linguis*. Ecce ratio. *Nisi forte interpretetur*. Superfluit forte. hic est textus vnde clare sumitur ꝙ de ratione doni linguarum
K non est ꝙ ipse loquens intelligat sua verba. nam si intelligeret non diceret Paulus de loquente linguis nisi interpretetur: hoc est nisi exponat verba q̃ loquitur, nisi habeat donum interpretandi verba quæ loquitur. Talis enim qui habet vtrunque donum non postponitur prophetæ: quoniam interpretatio est ad ædificationem ecclesiæ: vt clare subditur, dicendo. *Vt ecclesia ædificationem accipiat*. Hic est enim fructus interpretationis quem non habet donum linguarum. *Nunc autem frẽs*. Declarat Paulus ꝙ dixerat ꝙ loquens linguis nõ ædificat ecclesiam, multiplici argumento. & primo â seipso.

¶*Si uenero ad uos linguis loquens, quid uobis prodero*. quasi dicat nihil. *Nisi uobis loquar*. intelligentibus. *Aut in reuelatione*. diuinorum secretorum quæ sola reuelatione noscuntur. *Aut scientia* eorum q̃ spectant ad sacras scripturas. hæc est enim scientia sanctorum.

¶*Aut*

¶*Aut in prophetia*. futurorum seu occultorum cordium. *Aut in doctrina*. morum.
¶*Tamen*: pro, quin &. Secundum argumentum ad idem ex instrumentis musicis offert. A
Quæ sine anima sunt uocem dantia. hoc est instrumenta musica: q̄ dicuntur emittere vocē ꝑ quanto similitudines quasdam vocum ingerunt, dum arte humana musicam resonant. *Siue tibia*. Et in hoc intellige genus instrumentorum musicorum quę flatu sonant. *Siue cithara*. Et in hoc comprehenduntur instrumenta quæ tactu sonant. *Nisi distinctionem sonituum*. pro, sonis, *dederint*. hoc est nisi soni dearticulentur ad similitudinem vocum musicarum.
¶*Quomodo scietur id* ꝙ *canitur*. Deest. tibia, *aut citharizatur*? Clarum est enim ꝙ nisi dearticuletur sonus citharę non discernitur ꝙ canitur. Si nanq; confuse sonaret, nullus cantus discerneretur in eo. *Etenim si incertam uocem tuba dederit, quis parabit se ad bellum?* Declarat amplius exemplo à sono tubæ: quæ aliter sonat quum vocat ad prælium, aliter quum causa letitię, aliter quum ad cōueniendum. Et propterea si vocem non determinatam ad hoc vel illud sed incertam dederit, nullus accinget se ad prælium. *Ita & uos per linguam*. Hoc est per donum linguæ. B
¶*Nisi manifestum sermonem dederitis*. Hoc est nisi intelligibilem aliis sermonem protuleritis aut ininterpretati fueritis. *Quomodo scietur id quod dicitur?* Quasi dicat nullo modo.
¶*Eritis enim in aera loquentes*. Prouerbium vsitatum inducit pro inconuenienti comitante loquētes linguis sine intellectu aut interprete.
¶*Tam multa*. Tertium adfert argumentum ad idem ducens ad inconueniens. *Vtputa*. Dictionē Græcam interpretatem vt puta, alii interpretantur verbi gratia, ali vt cōtingit. Et hoc magis quadrat sententię textus: significatur enim innumera multitudo idiomatum vt contingit. *Genera linguarum*. pro, vocum, *sunt in hoc mundo*. Superfluit hoc. *Et nihil sine uoce est*. hoc est & nullum hominum genus sine idiomate suo est, Et affert hæc vt intelligamus ꝙ esse barbarum est esse relatiuum, & nullum hominem esse absolute barbarum: quoniam in omni genere sūt hoies communicantes in idiomate: ac per hoc inter se nullus est barbarus. hinc enim properat ad deducendum inconueniens, dicendo. *Si ergo nesciero uirtutem uocis, ero ei, cui loquar*. pro, qui loquitur. hoc est loquenti. *Barbarus*. ego audiens & non intelligens significatum vocis ero barbarus loquenti & econuerso. *Et qui loquitur*. erit. *Mihi barbarus*. Hoc est illud inconueniens ad quod deducit, quod qum quis loquitur linguis non intelligenti vterque est alteri barbarus: & loquēs audienti, & audiens loquenti, vt vel ex hoc abominabili nomine abducat Corinthios à tanto affectu doni linguarum. C
¶*Sic & uos quoniam æmulatores estis spirituum*. Prudens Paulus tacita applicatione barbari ad corinrinthios loquentes linguis non intelligentibus & absque interprete, vertit applicationem cū illorum laude ad suadendum vt q̄rant maius bonum. Acsi apertius dixisset. sic & vos vitantes hæc q a sæmulatores estis donorum spiritualium. hoc enim ad laudem illorum spectat. D
Ad ædificationem ecclesiæ, quærite ut abundetis. Non dicit q̄rite vt prophetis ad ædificationem ecclesiæ, sed absolutius q̄rite vt abundetis donis spiritualibus ad ædificationem ecclesiæ. poterant enim hoc habere etiam sine prophetia, habendo cum dono linguarum donum interp̄tādi. Vnde & subiungit. *Et ideo*. vt abundet ad ædificationem ecclesiæ. *Qui loquitur lingua, oret ut interpretetur*. Ecce via qua quærendum est abundare ad ecclesiæ ædificationem. oratio deprecatiua ad deū pro dono interpretandi.
¶*Nam si orem lingua*. Hactenus Paulus declarauit ꝙ qui loquitur lingua non ædificat ecclesiam nisi interp̄tetur: ꝙ in secunda differentia inter linguam & prophetiam dictum fuerat. modo declarat illud ꝙ in prima differentia dixerat: scilicet qui loquitur lingua non loquitur hominibus sed deo. & primo ꝙ non loquitur sibiipsi qui orat lingua. *Spiritus meus orat, mēs autem mea sine fructu est*. Ne intelligeres de spiritu sancto sed de proprio orantis spiritu dicit spiritus meꝰ. E
Quemadmodum loqui lingua est loqui secundum donum linguæ purum, ita orare lingua est orationem vocalem ad deum fundere sc̄dm donum linguæ purum. Spiritus meus vt distinguitur contra mētem meam, est pars affectiua vt ad spiritualia, ad deum summe spiritualē affecta est impulsu spiritus sancti mens vero mea, pars est intellectiua vt meditatur, cōtenplatur & penetrat. Testatur enim experientia ꝙ quū aliquis Latinæ lingue expers, à spū sc̄tō mouetur ad orandum latine (puta ad dicendum psalmum Miserere mei Deus) spiritus quidē eius, hoc est pars affectiua, orat (deuotione siquidē accenditur ad deū & spiritualē gratiam remissionis pc̄torum) mens autem eius, hoc est intellectus, non meditatur sensum verborū quæ dicit, non contēplatur significata per illa, non penetrat illa, & propterea mens quatenꝰ mētis

exercet

F exercet officium penetrandi significata eorum q̃ dicit orando, est sine fructu proprio qui est pasci sensibus seu significatis orationis. Hæc est sententia Pauli. Cum qua tamen stat ꝙ plus fructus cõis (qui est lumen dei circa ea quæ sunt propriç salutis) percipiat mens talis orantis ex feruore spũs in deum q̃ percipiat orans theologus sciens & penetrans sensus oẽs illius psalmi. *Quid ergo est?* Interrogatio est ad inquirendum an propterea nõ est bonum orare lingua q̃ orans nõ intelligit. *Orabo spũ, orabo & mente: psallam spũ, psallam & mente.* Sufficiebat ꝓposito dicere psallam spũ psallam & mẽte. nã de vocali oratione sermo erat: & psallere quũ idẽ sit ꝙ canere, orationẽ sonat vocalẽ. Verũ abundãs doctrina Paulus explicat ꝙ melius est tam sola interna oratione q̃ oratione vocali orare vtroq; modo (.s. spiritu & mente) q̃ spũ tantũ: vt simul doceret & bonum esse orare spũ, & melius esse orare spũ & mẽte etiam in oratione pure interna: vt quum persona indocta spirituali feruore orat, intus tantum animũ eleuando in deũ quasi in genere & in confuso, persona autem erudita non solum spiritum sed mentẽ distinctç
G contemplantẽ diuina mysteria eleuante. de hoc enim orandi modo dici orabo spiritu, orabo & mente. *Cæterum si bñdixeris spiritu.* Ostendit ꝙ nec hoĩbus aliis loquitur ex hoc ꝙ vtens dono linguæ in oratione publica incurrit incõueniens: scilicet quod caret respõdente. Benedicere spũ est laudare deum aliena lingua ex dono spũs. *Quis supplet.* pro, qui implet, *locum idiotæ, quomodo dicet amẽ.* Idiota Græca dictio est: & illiteratũ significat. E de tali dicit quomodo dicet amẽ: ꝙ significat fiat seu vere. quomodo cõsentiet affirmando seu cupiendo. *Super tuam bñdictionem.* pro, gratiarum actionẽ? Et rationẽ subdit. *Quoniam quid dicas nescit.* Et ne intelligeres reprehẽdi a Paulo huiusmodi diuinas laudes subiungit. *Nam ut quidem bene gr̃as agis.* in quo & laudat opus & explicat ꝙ dixerat ꝙ loquens lingua loquitur deo. *Sed alter nõ ædificatur.* in quo deficit lingua â prophetia. Ex hac Pauli doctrina habetur ꝙ melius ad ædificationem ecclesiç est oratiões publicas quæ audiente populo dicuntur dici lingua communi clericis & populo quam dici
H latine.

G Ratias ago deo. Deest meo. Expeditis differentiis inter prophetiam & linguam, tractat q̃d principaliter proposuerat, magis autem vt prophetetis. Et primo ab exemplo proprio. *Quod oĩm uestrum lingua loquor.* p, oĩbus vobis magis linguis loquens. Ego magis loquens linguis quam oẽs vos gratias ago deo meo. Vbi aperit ꝙ donum linguarum ipse solus maius habet q̃ omnes illi, & ꝙ gratias agendo deo vtitur illis non innutiliter coram aliis. & ꝓpterea subiungit aduersatiue. *Sed in ecclesia.* in conuentu aliorum.

¶ *Volo quinq; uerba in sensu meo.* pro, mente mea, *loqui, ut & alios instruam quam decem milia uerborũ in lingua.* Malo pauca verba â me intellectu & ad eruditionem aliorum in ecclesia dicere q̃ innumera solo dono linguç. Ecce exemplum proprium. Vnde discere debemus eligibilius esse vt in ecclesia dicantur diuina (horç .s. canonicæ & missæ) intelligibiliter sine melodia musica quã sic
I vt non intelligi possint. Qualiter sunt tam particulæ q̃ sonis commituntur organorum quã quas cantus reddit imperceptibiles, vel multitudine clamoris occupantis, vel qualitate cant' notas magis q̃ verba concinnentis. Hæc enim omnia magis extranea sunt quam decem milia verborum in lingua. *Fratres nolite pueri effici sensibus.* Si non mouemini ab exemplo meo, moueamini ex puerili ætate quam induitis si nõ discernitis inter donum linguæ & prophetiç ꝙ eorum est melius. Pueri sensibus fiunt qui imitãtur pueros in hoc ꝙ non discernunt inter bonum & melius. *Sed malitia paruuli estote.* paruuli malitia sunt qui maligno carent animo imitantes in hoc pueros. *Sensibus autem perfecti estote.* perfecti sensibus sunt qui pro consuetudine sancta exercitatos habent sensus mentis a discretionem boni & mali: quemadmodum viri perfecti
K in ætate maiore habent sensus humanos ad discretionem boni & mali humani.

¶ *In lege enim scriptum est.* Esa. 28. Appellat enim legem totum vetus testamentum.

¶ *Quoniam.* pro, ꝙ, *in aliis linguis.* Hoc est variis linguis. *Et labiis aliis.* hoc est diuersis modis proferendi. *Loquar populo huic.* Hebræo. *Et nec sic exaudient me.* obediendo, *Dicit dñs.* Vbi aduerte quod paulus inducit hæc ex Esaia quo ad sensum: & coniunxit illam particulam & nec sic exaudient me, quæ ibidem habetur interpositis tamen quibusdam verbis: particulam vero illam dicit dominus, paulus apposuit exponendo hæc verba in persona dei dicta. Quorsum autem hanc sententiam attulerit, subiungit.

¶ *Itaque linguæ in signum sunt non fidelibus.* id est non credentibus. *Sed in fidelibus.* Hoc est incredulis. *Prophetiæ.* pro, prophetia, *autem non infidelibus sed fidelibus.* Ex allata Esaiæ sententia deducit paulus differentiam inter ꝓphetiam & linguas, penes eos quib' hæc in signũ data sunt â deo.

Et intendit

Et intendit ad literam ꝙ donum linguarum datum est à deo in signum Hebræo populo tẽpore infidelitatis eorum ad confutandum eorum incredulitatem, ꝓphetia vero data est eidẽ A
populo tẽpore fidelitatis eorum. Si distinxeris statum Hebręi populi in statum quo veram habuit fidẽ, & statum quo de statu fidelium transiuit ad statum infidelium, percipies hæc. nam perspicies ꝙ innumeri prophetæ dati sunt populo illi dum erat in statu veræ fidei: quum autem occiso Christo increduli, ac in consortium infidelium transirent, aduenit spiritus sanctus in dono variarum linguarum in die Pentecostes. Ita quod differentia linguarum & ꝓphetiæ q̃ ponit hic Paulus, penes statum iudaici populi intelligitur. Et dixit hoc vt corinthii non pueri sensibus sed perfecti discernerent ex diuerso statu populi Hebræi quo data est eis prophetia & quo datum est eis donum linguarum, quantum præeminet prophetia liguis. describit enim prophetiam fructuosam populo illi, vtpote fideli: donum aũt linguarum, infructuosum eidem populo, vtpote nec sic credenti vero Messiæ. imo ex tunc trãsferẽs eos in gen⁹ infidelium. Hoc enim deducit Paulus dicendo quod in signum sunt incredulis, in signũ pro- B
culdubio Messiæ incredulis iudæis. Et hunc esse sensum intentum à paulo, apparet ex hoc ꝙ in genere loquendo de credentibus & incredulis statim subiungit oppositum de ꝓphetia, dicendo ꝙ prophetia incredulos conuertit. Et in Actis Apostolorum donum linguarum datũ esse constat Cornelio & suis credentibus & coram credentibus: immo in signum petro & ecclesiæ fidelium quod spiritus sanctus effusus esset in nationes: vt patet Act. x. & .xi.

¶*Si ergo conueniat uniuersa in unum, & omnes linguis loquantur*. Accumulat rationes ad præferendũ prophetiam linguis ex accidentibus in publica ecclesia eorum: vt vel sic præferant prophetiam linguis Sententia est clara. *Intrent autem idiotæ aut infideles, nonne dicent quid insanitis*. pro, ꝙ insanitis. Est enim sensus eos affirmaturos quod insanitis.

¶*Si autem oẽs prophetent, intret autem quis infidelis uel idiota, conuincitur*. pro, coarguitur, *ab oĩbus, diiudicatur ab oĩbus*. Si oẽs loquimini linguis vos arguemini ab idiota seu infideli quod insanitis: si vero oẽs propheteti erit econuerso: quandoquidem ipse idiota aut infidelis coarguitur ab oĩbus, C
diiudicatur ab omnibus prophetis (vt in hoc eodem capitulo paulus dixit) loquentibus ædificationem & exhortationem & consolationem spiritualem, idiota aut infidelis audiens conferendo vitam suam superstitiones suas & affectus suos cum iis quæ audit, arguitur in seipso & discutitur in seipso. *Occulta enim*. pro, & sic occulta, *cordis eius manifesta fiunt*. Non dicit cui manifestãtur: progressus tamen susceptæ repræhensionis & discussionis habet vt sibiipsi manifestet occulta cordis proprii: hoc est peccata q̃ nesciebat esse peccata manifestet sibi quod sunt peccata. Culturam siquidem idolorum ĩfidelis reputabat esse religionem: idiota vero aliquod aliud sibi occultum peccatum discit. *Et ita cadens in faciem adorabit deum*. Ecce vlterior progressus ad conuertendum infidelem vel ad illuminandum ineruditum. primo enim arguitur & discutitur. & hinc deinde in notitiam occulti proprii criminis venit: atq; inde procidit in faciem adorans deum. & demum, *Pronuncians ꝙ uere Deus in uobis sit*.

Q*Vid ergo est fres*. Postq̃ declarauit magis autem vt propheteris, declarat quod primo ꝓposuerat, ęmulamini spiritualia: instructurus eos circa vsum spiritualium donorum. Conti- D
nuat autem dicta dicendis, sub quęstiõe inferendo, quid ergo ex dictis est agendum? Et subiungens quomodo agendum in ecclesia ait. *Quum conuenitis*. Ecce ecclesia. *Vnusquisq; uestrum*. Non dicit aliquis vestrum, sed quilibet vestrum. *Psalmũ habet*. non dicit psallit. Et similiter subiungendo. *Doctrinam habet, Apocalypsim habet, linguam habet, interpretationem habet*. Non dicit docet, reuelat, loquitur, interpretatur vt intelligamus quod loquitur de habere communem psalmũ, doctrinam, reuelationem, linguam ac interpretationem. Et est sensus quod quum conuenitis, vnusquisque vestrum habet in conuentu hęc quinque. Ad quod verificandum sufficit q̃d in conuentu sit aliquis doctor, aliquis habens donum linguæ, aliquis habens donum interpretandi, & sic de reliquis. Hoc enim sufficit ad hoc vt quilibet habeat hæc in communi. Spi- E
rituales siquidem diuitias ecclesiæ Corinthiorum describit paulus, dicendo quum conuenitis, ad significandum qualiter vnusquisque hæc habet, scilicet in conuentu. Quorsum autem hæc describat explicat dicendo: ¶*Omnia ad ædificationem fiant*. nihil fiat vanæ, sed ad ecclesiæ Christi promotionem in spirituali vita. Interpres Græcas dictiones reliqui psalmum & Apocalypsim: quum potuisset latine dicere canticum loco psalmi, & reuelationem loco Apocalypsis. Et intellige per reuelationẽ reuelationes quę tunc temporis fiebant illis q ꝓphetabant: subiungit enim de istis, ꝙ si alteri fuerit reuelatum. per canticum vero non solum Da-

uidicos

F ridicos psalmos, sed quoscunq; diuinos hymnos. per doctrinam auté nō solum morum sed sacrorum quorumcūq;. *Siue lingua quis loquitur*. Disponit modum vtendi dono linguarum. Primo quantum ad numerum loquentium. *Secundum duos aut multum*. pro, plurimum, *tres*. Numerum statuit binarium aut ad summum ternarium, qualibet vice qua fit conuentus. Deinde quantum ad tempus. *Et per partes*. pro, & separatim. hoc est & non simul duo loquantur, sed separatim. Postea quantum ad fructum. *Et unus interpretetur*. quod aliena lingua dictum est vt ab omnibus intelligatur quid dictum fuerit. Deniq; in euentu absentis interpretis. *Si autem non fuerit interpres, taceat in ecclesia*. Hinc clare habetur ꝙ de ratione doni linguę non erat ꝙ ipse loquēs sciret interpretari in materna lingua quæ dicebat. Corinthiis enim loquentibus linguis dicit. Si autem non fuerit interpres taceat in ecclesia. Si Corinthius quilibet habēs linguarum donum sciuisset interpretari idiomathe Corinthio quæ dono linguarum dicebat, nō oportuisset solicitum esse Paulum si defuerit interpres, non imposuisset illi silentium in ecclesia: quoniam ipsemet loquens aderat interpres ad ecclesiæ ędificationem. *Sibi autem loquatur & Deo*. Dixi taceat in ecclesia, & non dico vt taceat penitus: quoniam potest vti dono linguarum priuatim loquendo sibiipsi in spiritu non in mente, vt supra dictum est. & propterea adiungit & Deo: vt intelligamus quod concedit non vanum vsum doni linguarum sed vsum religiosum in oratione in qua homo loquitur Deo & sibiipsi in spiritu. *Prophetæ autem duo aut tres dicant*. Disponit de vsu doni prophetiæ in conuentu. Et intellige dicant, non simul sed successiue.

G

¶*Et cæteri diiudicent*. Ne profitēs se prophetam fallat aut fallatur, statuit quod cæteri discernāt, discutiantur dicta. *Quod si alii reuelatum fuerit sedenti*. Audientes sedere prophetante stante significat. dicendo quod si alii sedenti. & cum hoc significat nouam tunc in actu sedendi reuelationem factam. ita quod duos modos prophetandi insinuat. alterum velut ordinarie prophetātium dicendo præparata ex præhabitis reuelationibus. & de talibus statuitur, duo vel tres dicant. Alterum repentina tunc ibidem reuelatione motorum ad prophetandum. & de talibus statuit hoc. *Prior taceat*. Statuit quod cedat præparata perlaturus repētinæ reuelationi tūc ibidem factę. Tanq̄ spūs sanctus elegerit locum ad tēpus manifestandi illam reuelationem. *Potestis enim omnes per singulos*. pro, singillatim, *prophetare*. Ne aut ęgre ferat qui cœperat pręparata dicere prophetando impositum sibi ex hoc statuto silentium pro tunc, aut ecclesia causetur quod impeditur doctrina per hoc statutum, subiungit quod tempus suppetet quo omnes sigillatim poterunt prophetare. & hoc quo ad prophetantes impeditos tunc.

H

¶*Vt omnes discant & omnes exhortentur*. Et hoc quo ad prophectum ecclesiæ tam quo ad intellectū discendo, quam quo ad affectum exhortationem accipiendo. *Et spiritus prophetarum prophetis subiectus est*. pro, subiiciuntur. Est enim numeri pluralis spiritus. & non significatur spūs sctūs, sed significantur spiritus proprii, dona propria prophetarum quæ à spū sancto accipiunt. Non sunt veri prophetæ furiosi nec sui compotes quum prophetant: sed dona spiritus sancti q̄ accipiunt, subiiciuntur libertati prophetarum quod ad vsum, possunt habito dono vti & non vti dicendo vel silendo. Et dixit hoc occurrendo obiicere volentibus contra statutum quod prophetantes non possunt se continere quin prosequentur cœpta.

I

¶*Non enim est dissentionis Deus sed pacis*. Si prophetarum spūs non subiicerentur prophetis, deus motor prophetarum esset actor dissentionis. esset enim causa turbati ordinis & confusióis, multis simul prophetantibus inuitis. vbi enim multitudo sine ordine ibi confusio, ibi dissensióis materia. Et propterea Paulus rationem reddit sui dicti. Quia Deus non est Deus dissensióis, turbationis, & confusionis sed pacis. *Sicut in omnibus ecclesiis sanctorum doceo*. Superfluit doceo. *Mulieres*. Deest vestræ, *in ecclesiis taceant*. Superius monuerat quod mulier orans aut prophetans

K nudo capite male facit, & per illud documentum correxit modum orandi aut prophetandi in mulieribus: modo penitus tollit à mulieribus prophetare in conuentu communi. vt intelligamus vtrūque quod apud Corinthios agebatur reprehendi à Paulo: tum modum prophetandi nudo capite. Tum actum prophetandi in mulieribus. Et quemadmodum superius reprehendendo modum illum attullit pro authoritate consuetudinem ecclesiarum Dei, ita modo à more omnium aliarum ecclesiarum inchoat monitionem: instruens & dicens. Mulieres vestræ taceant in ecclesiis, hoc est in congregationibus communibus (secus in contentu aliquo particulari) quemadmodum in omnibus ecclesiis sanctorum mulieres tacent.

¶NON *enim permittitur eis loqui*. Sermone publico qui conuenit pręsidentibus: quale est prophetare in ecclesia, aut loqui linguis in ecclesia. *Sed subditas esse*. oportet

¶*Sicut & lex dicit*. In Gene. sub viri potestate eris. *Si quid autem uolunt discere, domi uiros suos interrogent*. Quia

Quia

Quia ratio allata inhibet mulieribus loqui docendo publice,& paulus intendit imponere si- A
lentium totale mulieribus in ecclesia,ideo adiungit de sermone disciplinæ ꝙ nec interrogā-
do vt discant loquantur in ecclesia:& ne in ignorantia maneant si quidvolunt discere,domi
interrogentviros suos.¶ Noli propter hoc documentum reprehendere christianum morem
quo mulieres interrogant in templo dei patres spirituales vt discant:quoniam hic mos san-
tus est,nec est contra pauli documentum. Aequiuocatur enim de ecclesia.nam paulus docet
quòd in ecclesia,hoc est in communi conuentu,mulier nec ad docendum nec ad discendum
loquatur:& hoc vbique seruatur.mos autem christianus habet quòd mulieres in ecclesia,hoc
est in templo,loquantur & confitendo peccata sua,& interrogando priuate vt discant. Quod
autem prætermissis viris suis interrogant spirituales patres,hoc ex defectu virorum accidit.
qui nesciunt mulieres docere:doctrina autem pauli respicit ad id quod deberet esse, scilicet
quod viri sint adeo instructi vt possint etiam mulieres docere. *Turpe est enim mulieri loqui in eccle-* B
sia. Consuetudini ecclesiarum sanctarum authoritatique legis,adiungit rationem ex turpitu
dine actus. Inuerecundia siquidem turpis est mulieri:loqui autem in publico conuentu siue
docendo siue discendo,inuerecundæ esset mulieris:& propterea turpe est mulieri loq in ec-
clesia.¶ *An a uobis sermo dei profectus est?* Si vos essetis caput diuini sermonis(vt est ecclesia Hie-
rosolimitana)possetis dicere ꝙ aliæ ecclesiæ debent imitari vos& non econuerso:sedvos non
estis à quibus sermo diuinus incœpit. *An in uos solos peruenit?* Rursus si soli suscepissetis sermonē
dei,adhuc possetis dicere quid ad nos de cōsuetudine aliorum,quum aliæ ecclesiæ non susce-
perint verbum dei?sed nec hoc estverum.¶ *Si quis uidetur propheta esse aut spiritualis,cognoscat q̄ scribo*
uobis quoniam. p,ꝙ, *domini sunt mandata.* Demū authoritatem domini apponit omnibus huiusmo-
di mandatis de numero loquentium linguis & reliquis,constituendo censores talis authori- C
tatis tam prophetas(qui diuinis instruuntur reuelationibus)quàm spirituales,qui sectantur
spiritualia dona,qui delectantur spiritualibus doctrinis moribus actionibus ac honestatib⁹.
Hi siquidem idonei sunt ad cognoscendum ꝙ hæcnonvoluntate aut authoritate sed domi-
nicis conformando me documentis scribo:ac per hocdomini sunt mandata vt à quo ꝓficis-
cūtur,nō immediate sed mediātibus prīcipiis q̄ tradidit nobis. *Si quis aūt ignorat ignorabitur.* pro,
ignoret. Nolo contendere cū nō cognoscentibus hæc esse mandata domini,sed si quis igno-
rat igno ret. *Itaque fratres æmulamini prophetare,& loqui linguis nolite prohibere.* Tanquam peroren-
do, summatim duo principaliter intenta documenta concludit. Alterum de affectu ad spi
ritualia dona, præferendo prophetiam linguis.quod vi verborum insinuat:dum prophetā
æmulari,linguis autem loqui non prohibendum dicit. Alterum de modo. *Omnia autem hone* D
ste & secundum ordinem fiant in uobis. Superfluit in vobis. Ecce modus seruandus,tum vt quæ-
libet persona ac quælibet actio habeat quod ipsam docet. tum vt ordinate omnia fiant. hæc
enim sunt quæ manducauit per tot documenta.

CAPVT XV.

Otum autem uobis facio fratres euangelium quod predicaui. pro,euangelizaui *uobis.*
postquam reprehendit Paulus quosdam corinthiorum abusus, demum
quosdam eorum circa ipsam fidem errantes reprehendit. Errabant si-
quidem quidam non credendo generalem resurrectionem mortuorum
futuram. Et ne putarent aut obiicerent noua dogmata seu nouam do-
ctrinem ingeri à paulo ad astruendam resurrectionem mortuorum futu
ram,inchoat sermonem hunc ad hoc.s. quod non notificat eis nouam
doctrinam,sed illudmet euangelium quod olim eispredicauit. *Quod &* E
accepistis. illudmet euangelium vobis notifico circa resurrectionem mortuorum , non solum
quod ego predicaui, sed quod & vos acceptastis fide. *In quo & statis.* illudmet est euangeliū
cuius vos non pœnitet,sed in quo consistitis. *Per & quod saluamini:* illudmet notifico euangeli-
um quod est adeo vtile quod per ipsum saluamini. ¶ *Qua ratione predicauerim uobis si tenetis.*
Quia quod saluarentur per euangelium pendet ex modo & forma credendi euangelium(ꝙ.
s.non solū mente,sed integre,sed factis teneatur)ideo huic affectui vltimo dictio(.s.per ꝙ
& saluamini)apponit conditionem si tenetis qua ratione prædicauerim vobis:hoc est si tene
tis euangeliū illamet ratione qua ego predicaui vobis. Ac si appertius dixisset.ego quidē præ
dicaui vobis ea ratione.s. vt saluemini. et propterea dico ꝙ vos saluamini si tenetis eadē qua
predicaui vobis ratione:hoc est si tenetis euangeliū ad salutē vestram pro qua ego predicaui.
Nisi frustra credidistis. Appositio est exaggeratiua:sub intelligēdo repeti,qua ratione ꝑdicauerī

vobis nisi frustra crdidistis. Est enim sensus. per quod & saluamini si non frustra credidistis
qua ratione prædicauerim vobis. Frustra enim credidissent si non credidissent ad salutem
F propriam, cuius ratione paulus eis prædicauerat. ¶ *Tradidi enim uobis in primis*. Declaraturus futu-
ram resurrectionem mortuorum contineri in euangelio prædicato, acceptato & c. resumit
illa contenta in euangelio, & illis prædicata ex quibus habetur resurrectio futura mortuo-
rum: mysteria scilicet mortis & resurrectionis christi. Et dicit hæc tradidisse in primis, or-
dine doctrinę. Incipit enim euangelizare à mysteriis christi hominis vt sic deduceret ad
mysteria christi dei. *Quod & accepi*. Non ego adinueni sed accepi per reuelationem Iesu
christi. *Quoniam*, pro, quod, *christus mortuus est pro peccatis nostris*. quod mesias promissus in lege
& prophetis mortuus est vere secundum carnem non pro aliquo suo peccato siue actuali si-
ue originali, sed pro peccatis nostris. *Secundum scripturas*. Ne figmentum Iudæi obiiciant esse
quod messias mortuus est pro peccatis nostris, dicit hoc fuisse prędictum scripturis prophe-
tarum. *Et quia*. pro, quód, *sepultus est*. Hoc explicauit tum ad significandum veritatem mortis,
G tum ad firmandam veritatem resurrectionis. Non sepelitur enim nisi vere mortuus: & mira-
bilius est sepultum resurgere. *Et quia*. pro, quod, *resurrexit tertia die secundum scripturas*. Rursus dicit
secundum scripturas. ne inexpectata resurrectio christi crederetur, sed longe ante prædicta
in scripturis prophętarum. Ita quod prophetę non solum ꝓphetauerunt, sed etiam in scrip-
tis reliquerunt hæc duo mesiæ mysteria: & mortem pro peccatis nostris & resurrectionem
tertia die. *Et quia*. pro, quod, *uisus est Cephæ*. Hoc est petro, principi apostolorum. Lucas memi-
nit huius apparitionis. & omittit paulus quod apparuit mulieribus: quoniam non sunt ido-
neæ testes resurrectionis mulieres. *Et post hoc undecim*. pro, deinde duodecim. Huius apparitiōis
meminit ioannes. Sed quia non erant tunc duodecim sed vndecim, quęstio oritur quo pacto
verificatur quod paulus dicit deinde duodecim. Solutio est quod duodecim non est hic nomē
numeri, sed nomen ordinis apostolici. Ipse enim Iesus statuit primum apostolicum ordinem
duodenariū. Nec solus paulus, sed etiam Ioannes vtitur nomine duodecim pro nomine il-
lius primi apostolici ordinis: dicens, thomas aūt vnus de duodecim. Constat enim ꝙ tūc nō
H erāt nisi. xi. numero: sed erat vnus ex ordine illo duodenō. Quū ergo dicitur deinde duodeci,
perinde est ac si dixisset, deinde ordini duodeno, seu illis qui erant duodeni ordinis. *Deinde ui-
sus est pluquam quingentis fratribus simul*. pro, simul. Hæc apparitio aut in euangelio scripta non
fuit, aut illa est quam Mathæus comemorat in mōte Galileæ constituto à IESV. Et hoc
rationabilius creditur: quia illa in Galilæa apparitio est que ab angelo seu angelis in die resur-
rectionis domini fuit pollicita. Et dominus ad hoc constituisse videtur locum illum quū cō-
uenirent, vt omnes discipuli (hoc est credentes in eum) simul ibidem adessent, quo absque su-
spitioneque factiosi essent, possent vndique simul conuenire ad videndum iesum. Non enī
erant ad huc virtute firmati ex alto. *Ex quibus multi manent usque adhuc*. Ad confirmationem testi-
monii spectat quod superstites aliqui sunt testes. *Quidam autem dormierunt*. Ad fidem resurrectio-
nis futuræ spectat ꝙ mors somnus appellatur: quia surrecturi sunt à morte, sicut qui dormi
I unt surgent a sumno. *deinde uisus iacobo*. Hęc non est ab aliquo euangelista scripta. Et creditur
iacobus iste non fratres ioannis, sed, qui dictus est frater domini, qui Hierosolymitanam rexit
ecclesiam. *deinde apostolis omnibus*. tam duodenarii q̄ septuagenarii ordins. hec visio indie accesi-
onis fuisse videtur: quæ a luca scripta est. Cerne inter hæc ꝙ paulus non collegit omnes appa
ritiones discipulis factas. Multas enim omitit relatas ab euangelistis. *Nouissime autem omnium tan
quam abortiuo uisus est & mihi*. Quando hoc fuerit & vbi, nescitur. nā in actis apostolorū q̄uis nar-
retur iesum alocutū fuisse paulū & auditū à paulo, nunq̄ temen narratur iesus visus à paulo:
sed potius oppositum. narrando ꝙ meridie circunfulsit paulum & socios lux de cælo, & lux
tanta inuasit paulū vt priuauerit ipsum actu videndi. Ne intelligeres ꝙ sibi tanq̄ optimo re-
seruauerit vltimam apparissionem, dixit tanq̄ abortiuo, tum extra legitimum tempus, tum
K præternaturali accidente nato. Paulus enim & extra tempus quo appostoli instituti sunt, &
tanq̄ violentia intercedente vocatus ac institutus est: vt patet actuum. ix. *Ego enim sum mi-
nimus apostolorum*. Ex humilitate quidem animi, sed non mandaciter nec false dicit: quoniā quo
ad aliquid erat minimus: puta quo ad hoc ꝙ non fuerat conuersatus cum iesu. quod postre-
mo extra tempus legitimum ascitus fuit ad apostolatum. *Qui non sum dignus*. pro, idoneus,
uocari apostolus. Non solum sum minimus, sed nec minimum locum inter apostolos mereor:
immo non solum idoneus seu sufficiens vt nomen habeam apostoli, nec ipsum nomen apo-
stoli mereor. *Quoniam persecutus sum ecclesiā dei*. Ecce ratio indignitatis, commissum olim cri
men

men contra ecclesiam dei. Historia persecutionis scribitur in actis apostolorum. *Gratia autem dei sum id quod sum.* Partitur seipsum paulus: & inde se ex se, hinc se ex gratia dei considerat. Et penes se ex se dixit non sum idoneus, & persecutionis crimen recognouit: penes se vero ex gratia, totum quod est arrogat gratiæ. *Et gratia eius in me.* Legendum est. Quæ est in me, *uacua.* pro, inanis, *non fuit.* Prius gratiam dei vt constitutiuam ipsius pauli in esse spirituali, in esse apostolico dixit: modo autem collatum sibi esse apostolicum, collatum sibi esse spirituale (hoc enim significatur dicendo gratia eius quæ est in me) describit non fuisse inane relatum ad opus: hoc est non fuisse ociosum. *Sed abundantius illis omnibus laboraui,* Non solum dicit sed laboraui, ad explicandum quod non fuit inanis: sed dicit sed abundantius respectu aliorum apostolorum, non aliquorum sed omnium, non collectiue sed singulorum. Non dicit sed abundantius illis omnibus fructificaui sed laboraui. quod testantur gesta ac perpessa ab ipso & aliis q̃ scripta sunt. *Non ego autem sed gratia dei mecum.* Desunt quoque hic duæ dictiones. Legendum est. Sed gratia dei quę est mecum. Corrigit paulus quod dixerat ego laboraui, tanquam sibiipsi arrogans quod laborauerit plus aliis: corrigit autem attribuendo laborandi operas non sibi secundum seipsum, sed gratiæ dei quæ est cum eo, laborare faciens ipsum. Et significãter dicit quæ est mecum, non quæ est in me: vt intelligamus gratiam dei tunc opera efficere quum homo cooperatur gratiæ. Hominis enim cooperantis est dicere gratia dei quæ est mecum: homo vero etiam vocans potest dicere gratia dei quæ est in me. ¶ *Siue igitur ego siue illi.* Tanquam digressus ab euangelizata resurrectione christi & visione eius á tot, dixerat paulus de seipso quod est minimus &c. Et propterea rediens modo ad euangelium euangelizatum tã illis quam aliis, tam ab ipso paulo quã ab aliis apostolis, dicit quod siue ego siue apostoli alii, euangelizauerimus. *Sic prædicauimus.* pro, prædicamus. hoc est perseueramus predicãtes sic esse: videlicet quod Christus mortuus est pro nobis, quod resurrexit &c. *Et sic credidistis.* non prædicamus noua vobis aut nouiter credenda, sed vosmet credidistis sic esse vt diximus. ¶ *Si autem Christus prædicatur quod resurrexit a mortuis, quomodo quidam dicunt in uobis quoniam.* pro, quod, *resurrectio non est?* Incipit declarare quod resurrectio mortuorum continetur in euangelio illis prędicato, manifestando quod continetur in resurrectione Christi. Et propterea arguendo nõnullos inter corinthios seminantes quod non erit resurrectio mortuorum, format cõdicionalẽ explicatis tantum antecedente & apposito consequentis, Conditionalis siquidem intenta est si Christus resurrexit resurgent & mortui: oppositum autem consequentis est, quod resurrectio mortuorum non est. Paulus solum explicat antecedens: subintellecto consequente arguit contra affirmantes oppositum consequentis: vt clare patet in textu. A B C

¶ *Si autem resurrectio mortuorum non est, neque Christus resurrexit.* Arguit ab opposito consequentis ad oppositum antecedentis. & vltra progreditur afferendo inconuenientia q̃ sequũtur ex opposito antecedentis, dicendo. *Si autem christus non resurrexit.* Ecce oppositum antecedentis. *Inanis est predicatio nostra.* Ecce primum inconueniens. *Inanis est fides uestra.* Ecce secundum inconueniens. Et circa hæc duo inconuenientia aliquantulum Paulus immoratur. Et prius exaggerando primum inconueniens dicit. *Inuenimur autem & falsi testes Dei.* quod longe peius est quam esse prædicatores inanes. *Quoniam testimonium diximus aduersus deum quod suscitauerit Christum quem non suscitauit si mortui non resurgunt.* Et hoc vltimum confirmens subiungit. *Nam si mortui non resurgunt.* Et hoc vltimum confirmens subiungit. Nam si mortui non resurgunt *neque christus resurrexit.* eiusdẽ rationis censet paulus esse quod CHRISTVS resurrexerit & quod mortui resurgent. & similiter contradictorias quod mortui non resurgent, & quod christus nõ resurrexit. ¶ *Quod si christus non resurrexit,* Prosequitur secundum inconueniens. scilicet inanis est & fides vestra. Prosequitur autem resumendo ex quo sequitur & ipsum: dum subiungit. *Vana est fides uestra.* et ratio repetandi est vt declaret quod dixit. D

¶ *Adhuc enim estis in peccatis uestris.* Superfluit enim. exaggerando siquidem adiungit quod non solum est vana fides vestra, sed adhuc estis in peccatis vestris si CHRISTVS non resurrexit. et vere sic esset, quia non essent deleta peccata eorum fide christi. E

Ergo & qui dormierunt in christo. Auget ex hac parte inconuenientia. non solum vos estis in peccatis vestris sed etiam & qui iam mortui sunt in fide christi.

Perierunt. non migrauerunt ad vitam sed perierunt perdentes & hãc & illam vitam: vtpote in peccatis suis mortui. ¶ *Si in hac uita tantum in christo sperantes sumus.* Accumulat inconuenientia prius enim ab ipsis corinthiis pręsentibus, deinde a preteritis in CHRISTO, & modo a se ipso & vniuersis in christo sperantibus inconuenientia affert. et aduerte quod dictio exclusiua tantum, iungenda est cum hac vita, ita quod distinctio facienda est post dictionẽ

F tántum. Et eſtſermo de ſpe non ex parte actus ſperandi (quem conſtat eſſe ſolum in hacvita)
ſed ex parte rei ſperatæ. de hac enim inquit paulus quod ſi in chriſto ſperantes ſumus illud
tantum quod eſt in hacvita. *Miſerabiliores ſumus omnibus hominibus*. Etvere ſic eſt: quoniam in hac
vita quicunque ſunt in chriſto ſperantes nihil habent ſibi promiſſum niſi ſupplicia, tormen-
ta, vincula, carceres & c. Alias ſiquidem hominibus habentibus ſaltē bona huiusvitæ nos mi-
ſerabiliores eſſemus, carentes & futuris & pręſentibus bonis. ❡ Et ſcito quòd interpres dicti-
onem interpretatam ſperantes, non potuit participio præteriti temporis actiuo reddere: eo
quòd lingua Latina caret illo. ❡ Aduerte quòd hæc vltima conditionalis pauli (ſi tantum in
vita hac ſperantes ſumus in chriſto miſerabiliores ſumus omnibus hominibus) ſolitarie di-
cta caret omni ſcrupulo: vt patet ex dictis. ſed relata ad propoſitam materiam de reſurrecti-
one habet difficultatem: eo quód dato ꝙ nullus mortuus reſurrexerit neq; reſurrectur⁹ eſſet,
G adhuc poſſemus eſſe ſperantes in chriſto in alia vita ratione animæ immortalis: nimis itaq;
ampliaſſe videtur paulus negationem reſurrectionis æquiparando ipſam negationi alterius
vitæ. Solutio eſt quod paulus non æquiparat negationem reſurrectionis negationi alterius
vitæ aut ediuerſo loquendo abſolute, ſed loquendo relatiue ad homines. Significanter enim
dicit, ſperantes ſumus miſerabiliores ſumus, proculdubio nos homines. Et ſignificantius ex-
plicat omnibus hominibus, vt de ipſis hominibus intelligamus, nó de animalibus hominū.
Ego enim non ſum anima mea. Conſtat autē relatiue ad ipſos homines loquendo paria eſſe
non reſurgere homines, & nó eſſe aliam vitam hominum niſi iſtam. ❡ *Nunc autem*. Propoſitæ
conditionàlis hactenus paulus proſecutus eſt progreſſum, à deſtructióe conſequentis ad de-
ſtructionem antecedentis móſtrando inconuenientia quæ inde ſequuntur. Et ſupererat ad-
huc probanda ipſa conditionalis. ſcilicet ſi chriſtus reſurrexit reſurrectio mortuorum erit: Et
H propterea hanc conditionalem modo manifeſtat affirmans antecedens. *Chriſtus reſurrexit à*
mortuis. Ecce affirmatio antecedentis. *Primitiæ dormientium*. Deficit. Factus eſt. ſiue fuit. Ecce vis
probationis conditionalis. Ex hoc enim quod chriſtus reſurrexit à mortuis non qualiter-
cunque, ſed reſurrexit factus primitiæ dormientium, hinc ſequitur ex reſurrectione chriſti
reſurrectio mortuorum. Primitiæ enim relatiuæ ſunt ad ea quorum ſunt primitiæ. Et appel-
latur CHRISTVS reſurgens primus dormientium, eo quòd primus reſurrexit ad vi-
tam immortalem. Lazarus enim & reliqui prius reſuſcitati ſurrexerunt ad vitam mortalem.
Illi quoque de quibus Matthæus dicit multa corpora ſanctorum qui dormierant ſurrexerūt,
non ante CHISTVM ſurrexerunt ſed CHRISTI reſurrectionem ſubſecuti ſunt: vt
ibidem declarauimus. Q*uandoquidem per hominem mors*. Ne ſine ratione affirmatum appa-
I reat quod Chriſtus reſurrexit factus primitiæ, probat hoc ratione.
Et per hominem reſurrectio mortuorum. Ratio ſatis quadrat, Vt quia vis hominis in malo tanta fu
it vt inferret mortem vniuerſo generi humano peccante primo parente, par quoque eſt vt re-
dintegretur genus humanum, vt non minor ſit vis hominis ad vitam generis humani quā
fuerit ad mortem eiuſdem: alioquin non redintegraſſet deus hominem. *Et ſicut*. pro, ſicut
ęnim *in Adam omnes moriuntur, ita & in chriſto omnes viuificabuntur*. Ecce ratio & explicatio ſi-
mul quare per hominem oporteat eſſe reſurrectionem mortuorum quum per hominem fue-
rit mors. quia in chriſto reparatio eſt bonorum omnium quę per peccatum Adę perdita fue-
runt. Et quemadmodum non ipſe ſolus adam mortuus eſt, ſed omnes ob peccatum ipſius
mortui ſunt, ita Chriſtus nó reſurrexit ſibiipſi ſolū, ſed per reſurrectionē eius oēs viuificabū-
tur vita corporali quam omnes perdiderunt propter peccatū adæ, Non enī peccatū adæ po-
tentius eſt ad hoc vt omnes moriamur q̄ reſurrectio chriſti ad hoc vt omnes corpore viuimus:
K erit per reſurrectionem. *Vnus quiſque autem in ſuo ordine*. dixerat quod omnes viuificabuntur: ne
hoc æqualiter intelligeretur, dicit ꝙ vniſquiſq; viuificabitur in ſuo ordine. Et quantum ſubiū
cta pādunt, ſermo eſt de ordine tēporis. et eſt ſenſus ꝙ vnuſqſq; viuificabitur tēpore cōgruo
ſtatui ſui ordinis, tres ſiquidē ordine reſurgentiū tēpore non eodē ſubiungit. Et dixit huiuſ-
modi ſucceſſionis ordinem ad declarandā rationem temporis medii inter primitias & vni-
uerſitatem fructum ſeu fruguū, inter reſurrectionem Chriſti & reſurrectionem omnium ho
minum, Ratio enim tangitur in hoc ꝙ rationi congruit ſeruari ordinem, vt vnuſquiſque tūc
reſurgat quando cōgruit ſtatui ordinis eius. *Primitiæ chriſtus*. Ecce primus ordo in quo cum ip-
ſo ſurrexerunt multa corpora ſanctorū qui dormierant. ad quē etiā ordinē ſpectare pie cre-
dim⁹ reſurrectionē beatę Mariæ virginis, *Deinde ii qui ſunt chriſti in aduentū eius crediderūt*, Legendū eſt
Deinde ii qui ſunt chriſti in aduentu ipſius, hoc eſt iuſti: ad differentiā eorum qui ſunt chriſti
in hac

in hacvita profeſſione chriſtiana,ſed non ſunt chriſti in aduentu ipſius.quum ſcilicet chriſt⁹
venit ad diſcutiendum facta eorum:quia tunc non inueniuntur chriſti,ſed ſuimet,ſed diabo- A
li.Et hic eſt ſecundus ordo.*Deinde finis.*Ecce tertius ordo in quo reſurgent etiam iniuſti: & túc
erit finis vniuerſalis.quem deſcribit à duabus actionibus chriſti præexigentibus multũ tem-
pus inter primitias & vniuerſitatem fructuum oportere intercedere:vt clare pateat ratio in-
termedii temporis. Altera eſt.*Quum tradiderit regnum deo & patri.*Chriſtum tradere regnum deo
& patri eſtChriſtum ex vi ſui meriti perficere tunc membra regni ſui in ea diſpoſitione qua
& ſit & appareat in omnibus deum regnare in illis.hoc enim tunc primum erit,quum per-
fecta erit reſurrectio mortuorum:& omnes tam ſecundum animam q̃ ſecundum corpus ſic
erunt diſpoſiti,vt & in iis quæ ſecumdum animam & in iis quæ ſecundum corpus ſunt,& re-
gnet deus & appareat deum regnare in illis.hoc eſt enim chriſtum hominem tradere regnũ
deo & patri proprio,pro quanto hæc nó merito pure humano,ſed ex vi filialis hypoſtaſis ef-
ficiet *Quum euacuauerit omnem principatum & poteſtatem & uirtutem.*Ecce altera chriſti actio, abolere B
omné principatũ omné poteſtatem & omné potentiã.Virtus enim potentiam hoc in loco
ſignificat,Et ſiue intelligatur de magiſtratibus angelicis,ſiue de magiſtratibus eccleſiaſticis
ſeu humanis,literalis ſenſus eſt quòd quũ erit finis,tollet chriſtus omnes magiſtratus qui mó
ſunt ad regimé humani generis.Ita quod duo faciet:& aſſignabit regnũ deo,& tollet omne
regimen quod modo eſt.Concludit autem oé regimen in his tribus principatu poteſtate&
potentia:vt intelligamus & ſupremos & medios & infimos magiſtratus auferendos,compre-
hendendo etiam miniſtros exequentes publica poteſtate,appellatos potentiã tanquam nihil
aliud habeant magiſtratus niſi quód poſſunt, *Oportet aũt.*p,nam oportet,*illum regnare donec po-
nat omnes inimicos ſub pedibus ſuis.*Rationem reddit temporis medii inter chriſtum immoraletm
primitias & finem deſcriptum á duabus chriſti actionibus.Et conſiſtit ratio in hoc ꝙ opor-
tet chriſtum regnare donec ſubiiciat & deſtruat omnes inimicos ſuos.Et ſignificatur per re-
gnare exercere vt regem decet regni regimen.ita ꝙ ſenſus eſt. Quia oportet illũ.chriſtũ ho- C
minem,humano more exercere regni regimen.i.diſponere de regno,donec ſubiiciat omnia.
Hinc eni habetur in primis ꝙ oportuit chriſtũ reſurgere vt primitias:alioquí nó regnaret ipſe
hó.vnde & tunc dixi data eſt mihi omnis poteſtas in cœlo & in terra.Habetur ſecũdo ꝙ opor-
ter medium intercedere tempus donec ponat inimicos ſuos &c.inter reſurrectionem eius &
reſurrectionem aliquorum:alioquin tépus finis & tempus quo proficit chriſti regnum cõfun
derentur:quoniã durante donec,eſt tépus profectus , & reſurrectio generalis eſt tépus finis
Haberentur tertio ꝙ durãte donec,tép⁹ eſt ꝑfectus regni chriſti.nã ponere inimicos ſub ꝓpriis
pedibus cõtinet etiã cõuerſioné inimicorũ ad ipſius deuotioné,ac ſubiectioné volũtariã.habe
tur quarto ꝙ durãte donec,opportet eſſe principatus & poteſtates & potẽtias:hoc eſt vniuer
ſos magiſtratus in regno chriſti per quos chriſtus exercet ad profectũ regni,regni regimen.
& hoc donec completo,abolebit omnes magiſtratus,& aſſignabit regnum deo.Dicit autem
oportet neceſſitate diuinæ diffinitionis.quã incerta pſalmi particula inſinuat vtando ꝓphetia
dauidis donec ponat.Omnes inimicos.Significanterq; dicit omnes vt nullũ excludam⁹ ini- D
micũ tam pœnalem q̃ rationalem:& iniuſti(qui inuiti ſubiiciuntur)& trãſeuntes ad iuſtitiã
qui voluntarie ſubiiciuntur,comprehendentur.Omnes enim homines inimicos eſſe chriſti
alibi paulus manifeſtat:dicés ad Ro.v.cõmédat auté charitaté ſuã deus,ꝙ quũ adhuc inimici
eſſemus &c.Et dicit ſub pedibus ſuis:hoc eſt pleniſſime ſubiiciat ſibi omnes inimicos.nunc e
nim q̃uis omnia ſubiecta ſint eius poteſtati,nó tamen erga oĩa exequitur ea q̃ ſunt ſuæ pote-
ſtatis,ſed paulatim exequitur:iſtos ſaluando illos dãnãdo,nũc hæc nũc illa faciẽdo.ꝑfecta auté
executio nó erit niſi in fine.propter quod & ſubditur.*Nouiſſime.*pro,nouiſſima,*autẽ inimica deſtru
itur mors.* Ne ambigeres quando ꝑfecta perficietur ſubiectio plena oĩm inimicorum , declarat
ꝙ nouiſſimus inimic⁹ deſtruetur mors:qđ erit in reſurrectione mortuorũ.tũc eni mors deſtru
etur.Que inter inimicos chriſti numeratur,tũ q̃a etiam chriſtũ inuaſit tum quia mẽbra eius E
(electos.ſ.& vniuerſos homines fratres eius ſecũdum carnem occupat.Locatur autem nouiſ-
ſima inter inimicos:quoniã vere vltimus fuit chriſti,vltimus eſt oĩm electorũ, vltimus eſt ip
ſorũ hominũ inimicus inter inimicos ꝑſentis vitæ.reliq ſiquidẽ inimici(ſiue demones ſiue
homines,ſiue ægritudines,ł dolores,torméta,ſiue peccata,prius nos aggrediũtur:mors poſtre
mus eſt hoſtis .*Oĩa eni ſubiecit ſub pedibus eius.*p,ſuis. Quod dixerat de oĩbus inimicis ex vno pſal-
mo ,extendit ad omnia ex alio pſalmo:vt intelligamus tũ non eſſe extortam expoſitionem
intelligere mortem inter inimicos chriſti.tum nó deſinere regnum chriſti completo tali regi-
mine regni more humano per magiſtratus:ſed tunc maxime omnia ſubiecta,nó qualitercũq

F sed sub pedibus, hoc est plenissima executione subiecta fore christo homini. ¶ *Quum autem dicat omnia subiecta sunt ei, sine dubio præter eum qui subiecit ei omnia.* Declarat statum finalem qualis erit (dixerat enim deinde finis) ne aliquid propositorum remaneat immanifestum: & quia prius descripsit actiones duas christi in fine, modo describit ipsum statum christi finalem. & incipit ab hoc quod omnia absque vlla exceptione intelliguntur subiecta christo à deo. Et apposuit præter ipsum deum qui subiecit, non vt hoc quasi dubium excluderet (quũ hoc nõ posset verti in dubium) sed vt ipsius solius dei exceptione explicata, reliqua omnia absque exceptione aliqua intelligamus subiecta christo: ne intelligeres de omnibus sensibilibus tantũ. ¶ *Quũ aũt subiecta fuerint illi omnia.* secundum plenissimam executioné. *Tunc & ipse filius subiectus erit.* quatenus homo. *Illi qui subiecit sibi omnia.* hoc est deo. Tunc autem erit subiectus non quod tunc incipiat subiici deo, sed quia tunc incipiet nouo mõ subiici deo. Nam vsque ad illud tunc filius dei homo subiicitur deo vt profitiens in regno: ex tunc autem & vsque in ęternum erit subiectus deo vt de perfecto regno gratias agens deo. *Vt sit deus omnia.* hoc est omnium euidens ratio. *In omnibus.* non in aliquibus tantum: hoc est regnum dei, hoc est regnare deum, hoc est esse
G assignatum regnum deo. ¶ Vbi erudite lector perpendere potes in hac pauli doctrina pri' oportere regnare christum hominé tanq̃ humano more ꝑ diuersos magistratus & angelicos & ecclesiasticos ad ꝑfectum sui regni: & hoc regnare extenditur vsque ad vniuersale iudiciũ in quo erit resurrectio generalis &c. Deinde erit regnũ dei quando deus erit omnia in omnibus, quando christo plenissime erunt omnia subiecta, & ipse nouo modo deo subiectus erit.

A Lioquin quid facient qui baptizantur pro mortuis? Cõpleta ratiõe sumpta ex resurrectiõe christi ad probandum resurrectionem mortuorum, adiungit paulus aliam ad idem rationé sumptam ex aliis etiam in Euangelio contentis. hæc enim ratio ex baptismo sumpta est, quem constat in euangelio contineri. Et quod dicit pro mortuis, perinde est ac si dixisset agentes mortuos, repræsentantes mortuos. In hoc enim quòd merguntur sub aqua, mortuos
H agunt: & in hoc ꝙ ad hoc merguntur vt emergant, agunt mortuorum resurrectionem. Et similiter in hoc quòd ꝓfitentur se mortuos mundo, agunt mortuos: & in hoc quòd ad hoc ꝓfitentur se mortuos vt transeant in nouitatem vitę, profitentur resurrectionem mortuorum.

¶ *Si omnino mortui non resurgunt, ut quid & baptizantur pro illis?* Dixerat quid facient in futura vita. explicat modo quod decepti vane baptizantur pro illis: hoc est agentes illos, hoc est mortuos resurrecturos. Si mortui non resurgunt, Nec hoc eget expositione: quia clare cõstat baptismi vanitas si mortuorum resurrectio non est. ¶ *Vt quid & nos periclitamur omni hora?* Quasi dicat. frustra si mortui non resurgunt. Et hæc quoque ratio ex euangelio sumpta est: quoniam dominus exposuit discipulos euangelizantes continuis periculis. Et itellige hæc tam de baptismi quam de periculorum vanitate in sensu antedicto. s. de nobisipsis, de hominibus non de parte nostri quæ est anima. Essent enim hæc omnia vana quantum ad salutẽ &
I vitã nostram, qui sumus homines non animæ: qui sumus sustentiæ corporeæ sensitiuę, non substentiæ spirituales. *Quotidie morior propter uestram gloriam fratres* Legendum est. quotidie morior ꝑ gloriationem vestram *quam habeo in christo iesu domino nostro.* Post rationes ex contentis in euangelio, adiungit exempla propria. Et iurantis est sermo iste. Iurat paulus ꝑ gloriationem &c. ꝙ quotidie moritur. Quũ dixit ꝙ periclitamur omni hora, non adhibuit iuramentũ, quia pericula exterius cognosci poterant: quũ autẽ adiungit ꝙ quotidie moritur interna passione, (q̃ exterius non apparet, quæ potest fingi, cuius solus deus est testis) adhibet iuramentũ. Iurat aũt ꝑ ré sibi valde charã & deo gratã: videlicet per gloriationé quã habet in christo de bono supererogationis. de qua superius dixerat satius est mihi mori q̃ vt gloriationem meam aliquis
K euacuet. Et dicit nostram eo ꝙ charitas omnia communia reddit, vnde & vtrũq; dicit. & habeo & nostram: vt intelligamus ꝙ propriam communicat gloriation. *Se secundum hominem ad bestias pugnaui ephesi?* interrogatiue legendum est, ad significandam negationem: videlicet ꝙ nõ secundum hominem sed secundũ christũ non humana sed diuina pugnauit ad bestias ephesi: hoc est pugnæ ferũ expositus sum apud ephesum. Quando res hæc gesta fuerit nescitur. nullibi enim legitur nisi hic paulũ expositũ fuisse vorandum à feris: vt de multis aliis sanctis in eorũ gestis legitur. *Quid mihi prodest si mortui non resurgunt?* quasi dicat nihil, Et nota mihi. *Manducemus & bibamus: cras enim moriemur.* pro, morimur. Ex esaię cap. xxii sumpta sunt hęc verba: quibus seductores Christianorũ vtebãtur vt fruerãtur huius vitæ bonis, quia morimur nũq̃ re diuini futuri. et ĩducit ĩ hac materia hãc erroneã sentẽtiã, tũ vt resurrectioné mortuorũ ex hac carnali sententia (vtpote cõtraria) cõfirmet, tũ vt moneat corĩthios vt caueãt ab hmõi colloq̃is

vtpote

vtpote contra fidem resurrectionis mortuorum. ¶ *Nolite seduci.* ab huiusmodi carnalibus colloquiis. *Corrumpunt bonos mores colloquia mala.* Carmen est Menandri. Non dedignatur paulus vti A
Menandri carmine ad monitionem sanctam. Vnde apparet quod sententia illa (manducemus & bibamus, cras enim morimur) versabatur in ore multorum velut prouerbium. Et propterea paulus vetat huiusmodi prouerbiis vti christianos, quia ipso colloquia mala etiam si vane dicantur corrumpunt bonos mores. ¶ *Euigilate iusti.* pro, iuste, *& nolite peccare.* Duo monet. alterum vt velut a sumno euigilent, non qualitercunque sed iuste: ad differentiam eorum qui vigilant vtiliter ad lucra temporalia, aut vane ad ludos ad huiusmodi. Et dixit hoc vt audientes huiusmodi prouerbia mala euigilarent ab incuriæ sumno iuste: hoc est sicut attenderēt seruandæ iustitiæ. & hoc quo ad intellectum. Alterum spectans ad affectiuam partem est. nolite peccare, huiusmodi sententiis allecti. ¶ *Ignorantiam enim dei quidam habent.* Ecce q̄ non sola dicacitas est in culpa sed ignorantia dei. Et propterea magis est vobis vigilandum: quia quidā ignorantiam dei habentes dicunt serio hæc prouerbia ad tollendam fidem resurrectionis B
mortuorum: & sic inducunt ad libertatem carnalium delectationum homines. *Ad reuerentiam,* pro, ad erubescentiam, *vobis loquor.* vt erubescatis de hoc q̄ inter vos sunt tales ignorantes, & sic resipiscant qui tales sunt, loquor vobis hæc.

S*ed dicit aliquis.* Firmata fide resurrectiois mortuorū transit ad manifestandū qualia sunt corpora hominū in resurrectiōe. *Quomō resurgunt mortui?* Hæc est prima q̄stio de mō resurrectiōis. & quantum responsio pandit, in q̄stionē vertitur an resurrectio mortuorū fiet successione tēporis (prout viuentia naturalia fiunt) an erit velut in tempore īperceptibili. *Quali aūt corpore uenient?* Hæc est secunda q̄stio de qualitate corporis resurgentiū. *Insipiens.* Incipit soluere q̄stioēs, inchoādo à secūda. Et dicit insipiēs, nō contumeliæ sed correctiōis īmo manifestandę ignorātiæ gratia. Apparet enī hinc q̄ nō inquirendo sed obiiciendo contra resurrectionē mortuorū hæ q̄stioēs ingerebātur. Hoc enim insinuat appellādo insipiēs. Ad q̄ etiam insinuandū nō dixit sed dicet aliquis quasi interrogās, sed dixit sed dicit aliquis quasi obiiciens. Parcens enim noluit nominare obiicientē hæc. *Tu q̄ seminas nō uiuificatur.* hoc est non actu C
vitam habet. Semen enim vitā habet in potentia nō in actu. Acquirit aūt vitā in actu (quod paulus vocat viuificari) quum pullulat & vegetatur &c. *Nisi prius moriatur,* Superfluit prius. per quandam extensionem semen mori dicitur pro quanto est in latitudine vitam habentium. Præmittit paulus tres similitutines antequam respondeat. Quarum prima est de semine. Ex qua similitudine duo intendit. Alterum est q̄ morte intercedente quod seminatur acquirit vitam. Et hoc his verbis declarat arguens insipientiæ qui hoc non aduertit. Alterum est q̄d non est simile sed tamen proprium corpus viuum quod acquiritur à semine corpori quod seminatur. Et hæc subiungit dicendo. *Et quod seminas non corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum puta tritici aut alicuius cæterorum.* Corpus quod seminatur paulus ipse declarat exemplo grani tritici. Corpus autem quod futurum est ex semine, non declarat exemplo, relinquens pro manifesto illud esse arborem seu culmum spicarum. Huiusmodi enim sunt corpora ex semine nascentia que producunt fructus, & ad perpetuitatem speciei semina: quemadmodum hō genitus ex semine post perfectus est ꝑfert semē ad cōseruationē speciei. Ecce corpus futurū D
non simile corpori seminato. *Deus autem dat illi corpus sicut uult.* q̄, voluit. De corpore nascente ex semine dicit quod deus dat illi semini corpus nascens sicut voluit æterna dispositione. Disposuit enim semini oliuæ dare corpus arboris oleæ. Semini autem tritici dare corpus culmi spicati: & semini brassicæ dare corpus plantæ quæ dicitur brassica: & sic de aliis. *Et unicuique seminū proprium corpus.* Voluntas dei suauiter disponens omnia dat cuiq; semini corpus sicut voluit. itaq̄ voluit vnicuiq; seminū dare corpus ꝓpriū, hoc est q̄ vendicat sibi propriū ex propria natura: vt experiētia clare testatur Et intēdit paulus ex hoc exēplo in materia resurrectionis corporū intelligi, q̄d morte intercedēte hoīes viuificabūtur & acquirent corpora nō qualiamodo habent sed q̄ vēdicāt sibi propria. Ita q̄d ex ac similitudine suadet tria. s, acquisitionē vitæ E
intercedēte morte. & differātiā corporis futuri respectu p̄sentis, & ꝓprietatē corporis futuri respectu p̄sentis. *Non omnis caro eadē caro, sed alia hominum, alia pecorū, alia uolucrū, alia piscū.* Secūdū affert exēplū de vniuersitate carniū. Cōprehendit siquidē omne carnis genus sub quatuor generib⁹. s. volatiliū, natātiū, hoīm & reliquorū gressibiliū, Sub quibus intelligūtur etiā quecūq; serpūt aut reptāt. Et intēdit ex hoc declarare q̄d corpus futurū ī resurrectione erit caro: q̄ p̄ primū exemplū non declarabatur. vult enī intelligi ex tanta diuersitate carniū, imo ex hoc q̄d oīs diuersitas carnis possibilis in hoc mūdo iuenitur. q̄ etiā iueniatur in futura nouitatem ūdi

F caro congruens nouo mundi ſtatui,in omni quoque differentia carnis congruentis illi no-
uitati: quod &inferius probabit.¶ *Et corpora cæleſtia & corpora terreſtria.* Tertiū exemplū à diffe-
rentia inter corpora cæleſtia & terreſtria affert. Et appellantur cæleſtia corpora Sol, Luna,&
ſtellę. Terreſtria autem arbores & reliqua vegetabilia ac mineralia quæ fixa ſunt terræ. *Sed
alia quidem cæleſtium gloria,alia autem terreſtrium.* Gloria metaphorice corporibus attribuitur ꝑ quā-
to habent in ſevnde laudentur & quodammodo glorificentur.vnde ipſa eorum diſpoſitio ex
qua laudantur,eorum gloria appellatur,quia eſt materia gloriæ. Conſtat autem aliā eſſe diſ-
poſitionem qua laudantur corpora cæleſtia:& longe inferiorem eſſe qua laudantur corpora
terreſtria. *Alia claritas*,pro,gloria,*ſolis: alia claritas*,pro,gloria,*lunæ: & alia claritas*.pro,gloria,*ſtella-
rum*. Diuerſitatem inter ipſa cæleſtia corpora quo ad gloriam in tres ſecat ordines. Et tertiū.ſ.
(ſtellarum)ordinem ſubdiſtinguit. *Stella enim a ſtella differt in ,caritate*.pro,in gloria. Ne pares eſſe
G intelligeres ſtellas quo ad gloriam,explicat ꝙ vna antecellit aliam in gloria. De differen-
tia enim inter ſolem,lunam,& ſtellas,nulla apparet ambiguitas:ſed de ſtellis inter ſe. Et eſt
ſermo de naturali gloria:hoc eſt de naturali materia glorię. Ad ſenſum enim apparet lauda-
bilior diſpoſitio ſolis quām lunæ &c. Et ex hoc tertio exemplo vult intelligi(vt poſtea pro-
ſequetur)gloriam corporum in reſurrectione diſtare à gloria corporum noſtrorum nūc,quē
admodum gloria cęleſtium corporum diſtat à gloria terrenorum:& ꝙ inter ipſa corpora re-
ſurgentium erit differentia,pro quanto erit in eis diſpar gloria quemadmodū eſt diſpar glo-
ria in cæleſtibus corporibus. Vbi prudens lector colligere potes ꝙ ex ſeminibus paulus cor-
pus viuum poſt mortem,ex carnalibus corpus illud carneum,ex corporibus cæleſtibus cor-
pus illud glorioſum intendit docere. *Sic & reſurrectio mortuorum.* Ad omnes tres ſimilitudines
refertur ſic. Siquidem ſimilem affirmat reſurrectionem mortuorum his tribus in cōi:deinde
H exequitur ſecundum ſingula ſigillatim ordine quo inducta ſunt. Vnde inchoans à ſermoni-
bus ait. *Seminatur in corruptione.* Eſt ſermo non de naturali ſemine,ſed de corpore noſtro ad ſi-
militudinem ſeminis.& eſt ſenſus ſeminatur hoc eſt moritur ad ſimilitudinē ſeminis. Signi-
ficantius aūt noſtrū mori appellat ſeminari:ad differentiam mortis aliorū animaliū,quorū
mori eſt totaliter ſibi mori. Noſtrū aūt mori nō eſt mori nobiſipſis totaliter,ſed eſt mori ad
ſimilitudinem mortis ſeminum:quæ quatenus ſemina ſunt & exercent ſeminum officia,mo
riuntur ſic vt ſibiipſis vitam meliori modo acquirant. Sicut enim paulus in vera ac ſumma
theogia loquens,ſermone theologo & formali dicit corpora noſtra mori ſeminaliter,quia ad
vitam meliori modo habendam moriuntur. Et quod dicitur in corruptione,determinat nō
ſeminationem,ſed rem ſeminatam:hoc eſt corpus noſtrum. Deſcribit enim conditiones cor-
I poris noſtri qđ tanq̄ ſemen moritur. Et primam noſtri corporis conditionem ponit eſſe cor
ruptibile:qđ quotidie experimur. *Surget*.pro,reſurgit,*in corruptione*.pro, in corruptibilitate. Ma
gna acquiſitio,vt corpus corruptibile reſurgat(hoc eſt iterum ſeu poſt mortem ſurgat)incor
ruptibile. *Seminatur in ignobilitate*.pro,ignominia. Corpus noſtrum modo multis ſubiectum eſſe
fœditatibus experimur. *Surget*.pro,reſurget,*in gloria* nihil habens fœdi,nihil turpiſ,nihil igno
minia dignum,ſed ſecundum partes ſingulas glorioſum. *ſeminatur in infirmitate.* Quod imbecilli-
tatibus corpus noſtrum ſubiicitur experimur. *Surget*.pro , reſurgit.*in uirtute* . pro, in potentia.
omnis vigor virium motiuarum,omnis vigor ſenſuum & reliquarum partium corporis tūc
acquiritur. ¶ *Seminatur corpus.* Ecce in hac vltima conditione explicat corpus ſubintelle-
ctum in cæteris tribus. *Animale*.hoc eſt quod ſuſtentatur actionibus animæ vt animat corpus
quas conſtat eſſe actiones partis vegetatiuæ.viuimus enim nutritione. Vnde idem eſt dice-
re corpus animale & corpus indigens alimento.quale eſſe noſtrum corpus vtinam non expe
K riremur. Hinc habes quod non de ſeminatione ſed de re quæ ſeminatur dicit Paulus hæc qua
tuor quoniā cōſtat ſeminari(hoc eſt ad modum ſeminis ſepeliri)non corpus animale,ſed cor
pus exanime *ſurget*.pro,reſurgit,*corpus ſpirituale* Non dicit reſurgit ſpirituale,ſed reſurgit cor-
pus ſpirituale:ne errares intelligendo corpus eſſe vertandum in ſpiritum,ſed rediuiuum fu-
turū corpus nō animale(quale nunc eſt)ſed ſpirituale:vt ſpirituale contra animale in corpo-
re diuidatur.et quia corpus animale eſt qđ viuit ex officiis anime vegetantis ipſum,intelligē-
dū eſt corpus ſpirituale qđ non ex officiis vegetationis ſed ex virtute ſpiritus viuit.de quo aūt
ſpiritu ſit ſermo inferius ſubiunget. ¶ *Si eſt corpus animale.* Superfluit ſi. Poſt applicatem pri-
mam ſimilitudinē de ſeminibus,proſequitur ad explicandā ſecundā de carnib9.ſimiliq; mo-
do arguit quo vniuerſitas carinū in hoc mūdo inuenitur. Quēadmodū enī quia eſt caro greſ-
ſibiliū infertur ꝙ eſt etiā caro volucrū & ꝙ eſt caro piſciū,ne aliqua caro deſit ꝑfectioni vni
uerſi,

uersi,ita modo Paulus procedit ex hoc quoc est corpus animale ad inferendū ꝙ est etiam cor A
pus spirituale,nevlla differētia carnis desit perfectiōi vniuersi. Hic enim processus significatur subiungendo. *Et ꝯ corpus spirituale.* Est ne distinctio corporis in animale & spirituale fictitia existimetur, affert authoritatem scripturæ. *Sicut.* pro, &, *scriptum est.* Gene. 2. *Factus est primus homo Adam in animam uiuentem.* Quadrat quód dictio homo superfluit: q̄uis in nonnullis codicibus Græcis inueniatur. aperte enim subiungere è ratione non nouissimus homo Adā sed nouissimus Adam: vt hinc etiam appareat ꝙ legendum est factus est primus Adam in animam viuentem. ꝑter hoc quod homo Latine & adam Hebraice synonyma sunt. ¶ Et quod dicitur in animam viuentem, significat in animam vegetantem. Formalius tamen loquendo significat rem quæ est anima in esse animæ viuere officiis animę quatenus animat corpus. Ita ꝙ hinc habetur ꝙ non solum corpus nostrum viuit officiis animę quatenus animat corpus, sed etiam ꝙ ipsa anima in esse animæ viuit propriis officiis quaten⁹ est anima. Et vere sic esse experimur: quoniam anima ipsa tandiu durat secundum esse animę q̄diu durat officiū alendi. B
deficiente enim ea ab officio alendi perdit quoque esse animam: quod est animare corpus. *Nouissimus Adam in spiritum uiuificantem.* Primus Adam ipse est de quo Genesis loquitur primus parens humani generis: nouissimus Adam Christus est. Ille primus parens in esse naturæ, istæ primus parens in esse gratiæ. Et appellatur nouissimus quia non est futurus tertius. Ille factus est in animam viuentem vt tandiu viueret q̄diu anima propriis officiis in esse animę viueret iste factus est in spiritum viuificantem: hoc est in rem quæ est anima quatenus spiritus est tāta virtute ꝑditus vt sit etiam spiritus viuificans corp⁹. Quod vt intelligas, scito ꝙ res q̄ anima nostra, & est anima & est spūs. Est anima pro quanto animat corpus: est spūs pro quanto intellectualis ordinis est & supernis communicat. Significatur enim per hoc ad literam ꝙ christus factus est secundum animam quatenus est spiritus, cum tanta plenitudine supernorum donorum vt posset uiuificare corpus absq; officiis animæ quibus vegetat corpus: quod est posse reddere corpus proprium spirituale: hoc est enim factum esse in spiritum viuificantem. Et hoc proculdubio habuit Christus à principio conceptionis suæ. nam ex tunc spūs eius tan C
tam habuit virtutem vt potuisset reddere corpus suum spirituale. *Sed non prius.* pro, primum, ꝙ *spirituale est, sed quod animale: deinde quod spirituale.* Dixerat quod nouissimus Adam hoc est christus factus est in spiritum viuificantem. Contra quod quia experientia militauit, quia Christus factus est in corpore non solum animali (quale habuerat Adam in statu innocentiæ) sed etiam passionibus subiecto, ideo occurrendo huic obiectioni dicit quod CHRITVS quidē a principio quo factus est, factus est in spiritum viuificantem, sed non statim spiritus eius viuificauit suum corpus sed ordine seruato, non habuit primum corpus spirituale sed animale, & postea resurrectionis suæ tempore habuit & habet corpus spirituale. Suspensa est enim redūdātia viuificationis à spiritu in corpus, vt primum corpus animale redemptionis humanę opus perficeret. *Primus homo de tera terrenus.* Prosequitur tertium similitudinem de corporibus terrenis & cęlestibus, inchoando ab altera differentia inter primum Adam & nouissimum Adā, D
penes terram & cęlum. Primus inquit homo de terra formatus est: vt patet Gene. 2. Et hinc consequenter terrenus est, & natura corporis & affectibus & cognitionis modo.
¶ *Secundus homo.* Hoc est christus. *De cælo cælestis.* pro, dominus è cælo. Parum fuisset dicere de cælo cęlestis: lōge plus dicit. è cælo quidem, sed dominus, non dominus horum aut illorum, sed simpliciter & absolute dominus: vt verus deus intelligatur qui solus est simpliciter & absolute dominus. Et apposuit è cælo, vt ad propositam similitudinem de terrenis & cęlestibus alluderet. Et nihilominus veritatem dicit: testante domino Iesu, descendi de cælo. & rursus. Nemo ascendit in cęlum nisi qui descendit de cęlo. Prima differentia inter Adam & Christum fuit quo ad virtutem rei quæ est anima ad viuificandum corpus: hæc autem secunda est quo ad hypostasim siue personam. Adam enim de terra plasmatus fuit persona terrena: christus autem è cælo descendens est persona diuina. *Qualis terrenus.* Applicat ad nos. Et scito in grę co pręponi articulo dictioni terrenus: vt intelligamus quod de primo homine loquitur qualis fuit ille terrenus primus homo. *Tales ꝯ terreni.* modo nos sumus: vt experimur. Et est sermo E
de qualitate corporis. *Et qualis cælestis.* etiam cum articlo: hoc est illæ cælestis dominus è cælo. *Tales ꝯ calestes.* Et est sermo de qualitate corporum. Et est sensus. qualis secūdū corpus est christus cælestis secundum hypostosim, tales secundum corpus erunt cælestes descendentes à primo cælesti, imitatione vitæ doctrinæ & c.
Igitur. ꝑ, &, *sicut portauimus imaginē terreni portemus.* ꝑ, portabim⁹, *ꝯ imaginē cælestis.* subiūgit hæc ad de

F clarandumq; dixerat qualis tales:ne erraremus intelligédo nos ęquales futuros christo.sicut gestauimus primi parentis terreni imaginé,quo ad peccatū & passiones tum animi tum cor poris similes illi geniti & affecti(hæc enim est in nobis oībus imago Adæ)ita gestabimus in resurrectiōe,cęlestis christi imaginem quo ad spiritum viuificantem corpus,quo ad gloriam corporis & animæ. Ecce multitudo corporum cęlestium,ecce nō hyperbolyca cōparatio nostrorum corporum ī resurrectiōe ad corpora cęlestia. *Hoc autem dico fres quia*.pro,quod.*caro & sanguis regnum dei possidere*.pro,hæreditare,*non possunt*. Saluator post suam resurrectionem dicens, palpate & videte quia spiritus carnem & ossa non habet sicut me videtis habere,manifestat q; caro & sanguis in proposito non sunt noīa substantiarum sed officiorum: non excluditur per hęc verba pauli substantia carnis aut substātia sanguinis à regno dei in resurrectiōe mortuorum,sed excluduntur carnalia & sanguinea officia. Vnde appellatione sanguinis intelligitur officium sanguinis quod est generare.semen enim est sanguinis perfecte coctus: vt philosophi tradunt. Carnis autem officium,alimentorū vsus intelligitur:eo q; in carne maxime nutritio manifestatur. Dicédo itaq; caro & sanguis regnū dei hæreditare non possunt,significat & neq; vsus ciborum neq;vsus venereorum potest hęreditare regnum dei. Et explicauit hoc tum ad excludendū figmenta eorum qui has delectationes fingunt in resurrectione futuras.tum ad declarandum viuificationem corporis spiritualis non habere hæc officia q̄ dat viuificatio corporis animalis. *Neq; corruptio incorruptelam possidebit*.pro,incorruptibilitatem hære ditat. Præter hęc duo officia corporis animalis inuenitur tertio in corpore animali defluxus quidam humidi interni,qui in quadam corruptione consistit. & propterea hunc quoq; Paulus tollit à corporibus spiritualibus,dicens,q; neq; corruptio naturalis humidi hæreditat incorruptibilitatem. Corpus enim post resurrectioné incorruptibile declaratur carere his trib⁹ scilicet quacunque deperditione humidi,& vsu ciborum ac venereorum:q̄ omnia competūt corpori animali. Ita q; ipsemet Paulus ex his declarat differentes cōditiones corporis animalis& spiritualis. ¶ Aduerte hic q; hęc oīa q̄ Paulus dixit de qualitate corporum resurgétium, intelligenda sunt de corporibus iustorum. More siquidem suo Paulus à perfectiori parte describit corpora resurrectionis:quéadmodū paulo superius à perfectiori parte describit regnū dei,dicédo vt sit deus oīa in oībus. hoc enim non totaliter verificatur de damnatis. & similiter ad Ro.describit iustificatos ex fide à pefectiori parte iustificatorum, hoc est á perfectis īter iustificatos:vt ibidem patet. Vnde nō oportet solicitum esse quépiam quomodo oés hæ qualitates verificantur de corporibus damnatorum. aliquas enim harum qualitatum habebunt non omnes. Erunt enim corpora damnatorum incorruptibilia,sine vsu venereorum,ciborū & fluxu humidi:sed non erunt gloriosa & impassibilia.

I E*cce mysterium uobis dico*. Particula hæc in cōfinio est duarum q̄stionum motarum in textu. est enim in calce tractatus de qualitate corporum resurgétium, & in prīcipio respōsiōis ad q̄stionem primā quomodo mortui resurgunt. Et vere vtrique tractatui particula hæc seruit.sequēti quidā ad declarandum nō resurgere vniuersos: p̄cedēti autē ad declarandumq; nō oportet mortē intercedere ad assequēdā immutationē descriptā corporū. Et quoniā ambo hæc verissime mysteria sunt(vtpote valde occulta diuina opera)ideo Paulus hæc dictur⁹ præmittit ecce mysterium vobis dico. *Omnes quidem resurgemus. sed non omnes immutabimur*. p,omnes quidam non dormiemus,sed oés immutabimur. q̄uis apud Gręcos codices vtraq; lectio inueniatur(vt Hiero.testatur in epistola ad Minerium,& diuersas opiniones circa hæc affert) legendum tamen arbitror vt scdo loco scriptum est:videlicet oés quidem non dormiemus, sed oés immutabimur. tum quia cōstat sibiipsi Paulus absq;vlla controuersia hic. & ad Thessal.vbi clare explicat quosdā non esse morituros:q̄ sententiam difficile est cōcordare cum prima lectura,scilicet omnes quidem resurgemus. Tum quia valde dissonat q; Paulus cōmemorauerit seipsum cum damnatis,dicendo non oés immutabimur in prima persona. immo cōsueuit paulus in prima persona pluraliter tunc loqui quum aut de electis aut de cōibus sibi& aliis loquitur. Ad euitanda itaque hæc inconuenientia legamus mysterium magnum q; oés quidem electi non dormiemus somno mortis corporalis:hoc enim est q; ad Thessal. scribit. ¶ Nec fit demōstratio p̄sonarum quum dicitur oés non dormiemus(nō enim p̄sonam suam eximit à dormitione mortis) sed fit demōstratio simplex, hoc est electorū. eximit enī à morte multos sui ordinis:hoc est multos electos. sed oés electi immutabimur mutationibus descriptis. Vere hoc est magnum mysterium quód aliqui electorum absque morte intercedente assequentur immutationes omnes has suprascriptas:incorruptibilitatis, gloriæ, potentiæ &c.

In momento.

IN *momento*. Respondet primæ quæstioni: videlicet quomodo mortui resurgunt. tum quo ad modum temporis: dicendo quòd in momento: hoc est in indiuisibili temporis *In ictu oculi*. Tum quo ad modum efficiendi. ictu enim oculi modus efficiendi describitur: vt intelligamus ꝙ quẽadmodum nos aliqua efficimus solo ictu oculi (dum próptissime habemus obediẽtes nobis ad ictum oculi) ita christus adueniens tanta iussiõis efficacia efficiet vt velut solo ictu (hoc est ꝑcussione) actus vidẽdi efficiat. acsi apertius dixisset in radio visionis, ad efficaciç modum explicandum. *In nouissima tuba. Canet enim tuba*. Superfluit hoc vltimo loco tuba. Sermo metaphoricus est. Quia enim tuba publice canit vocando suauiter ad conuentum, publicum conuentum totius humani generis appellat tubam. & nouissimam quia post illum conuentum non est futurus alter oĩm hoĩm conuentus. Et significatur modus quo resurgent mortui quo ad locum: ꝙ. s. resurgent in conuentu publico ac nouissimo. Si diceret ad nouissimam tubam, intelligerem quòd resuscitati hoĩes in suis monumentis resurgerent venturi ad publicũ conuentum: sed ex eo quòd dicit in tuba nouissima, intelligo quod in ipso conuentu resurgẽt oẽs mortui. & propterea adiunxit Paulus. canet enim, hoc est ad similitudinem canentis tube congregabit christus suauiter omnes. *Et mortui resurgent incorrupti*. ꝑ, incorruptibiles, *& nos immutabimur*. Tribus istis concurrentibus (momento temporis, ictu oculi, & nouissima tuba) fient hæc duo. alterum est quód mortui resurgent incorruptibiles: alterum ꝙ nos immutabimur. Discerne prudens lector ꝙ in tertia persona dicit mortui resurgent incorruptibiles: vt intelligamus hoc esse cõmune oĩbus hoĩbus mortuis tam electis q̃ reprobis. in prima veró persona dicit nos immutabimur: vt quód erit ꝓprium electis (de quorum numero est ipse) intelligamus. Et repetit ꝙ prius dixerat oẽs immutabimur, nõ abundantia sermonis: sed vbi pri⁹ hoc dixerat relatiue ad nõ morituros electos, vt etiã illos declaret immutandos, mõ idẽ dicit relatiue ad oẽs mortuos ad differentiam reproborum. Inter cõe itaque mortuis omnibus & ꝓprium electis discimus interesse quód id quòd est incorruptibilitatis, cõmune erit omnib⁹: quòd autem est gloriæ ꝓprium erit electis. Mutationem enim ad statum gloriæ appellat paul⁹ immutationem simpliciter & absolute: vt intelligamus mutationem quæ erit in corporibus reproborum appellari immutationem secundum quid. Mutabuntur siquidem reprobi de statu corruptibili ad statum incorruptibilem duntaxat: electi autem immutabuntur ad statum incorruptibilem, impassibilem, vigorosum, gloriosum, & vniuersaliter ad ea quæ fœlicitatis supremæ sunt, & ꝓpterea merito appellantur immutari simpliciter & absolute. *Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem*. ꝑ, incorruptibilitatem. *& mortale hoc induere immortalitatem*. ꝓnomen hoc corpus humanum idem in substantia quòd mõ est demonstrat. Differentiam autẽ inter corruptibilitatem & mortalitatem perspice in diuerso statu primi parentis. Nam in statu innocentiæ corpus habebat corruptibile quantum ad fluxum humidi naturalis, sed non mortale, Si enim in illo statu perstitisset, nunq̃ fuisset mortuus. Mors enim in pœnam est illi indicta, in quacunque die comederis morieris. Vnde postea ad statum peccati transiens, habuit corpus & corruptibile & mortale. Quæ ergo hic dicuntur, cõmunia sunt electis & reprobis, mortuis & viuis. Dixit siquidem hæc ad reddendum rõnẽ quare ea quæ ad incorruptibilitatem spectant sunt cõia omnibus: vt cõiunctio enim testatur, dicendo oportet enim. Et est sermo de necessitate rõne status æterni ad supplicia vel p̃mia ex hoc enim ꝙ status oĩm est æternus à patre post, oportet corpus hoc reddi æternũ induendo incorruptibilitatẽ & immortalitatẽ. ¶ Et significanter dicit induere, vt intelligamus non interuenire mutationẽ secundũ substantiã quum hoc corpus fit incorruptibile & immortale, sed accidentalẽ, quẽadmodum quũ mutamus indumentũ. Et dixit hoc ne à philosophis Christiani fallerentur, tradentibus quòd corruptibile & incorruptibile differunt plus q̃ genere. Docet enim paulus quòd corpora hæc (non alia, sed hæc eadẽ quæ mõ nostra sunt) induent ab extrinseco dono incorruptibilitatẽ & immortalitatẽ, & non in aliam intimam transibunt naturam. *Quum autem*. Desunt hic quinque dictiones. Legendum est. Quum autẽ incorruptibile hoc induerit incorruptibilitatẽ & *mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet sermo qui scriptus est*. Duo dixerat. Alterum quòd resurgunt incorruptibiles: & reddidit rationẽ. Alterũ quòd nos immutabimur. & ad hoc affert scripturam. *Absorpta est mors in victoria*. Et est sermo de victoria Christi: qua mortem deglutiendo in seipsum dum mortuus est & resurrexit, superauit & de ea triumphauit. Declarat Paulus hoc non consummari vsque ad tempus illud resurrectionis generalis: quoniam virtus illius victoriæ non est extensa ad suum effectum hactenus sed tunc extendetur.

Vbi est mors victoria tua? Omnes istæ quinque dictiones sunt superflue.

¶Vbi

F ¶*Vbi est mors stimulus tuus?* Interpres addidit est. Et desunt quatuor dictiones: videlicet. *Vbi tua i-*
nferne uictoria? Hæc omnia ex interpretatione septuaginta Paulus assumpsit ex Osee.13. loco quo-
rum nos habemus. de manu mortis liberabo eos, de morte redimã eos: ero mors tua ò mors,
morsus tuus ero inferne. Est autem sensus quòd cessauit non solum mors ex Christi victoria
sed etiam mortis stimulus seu aculeus, simul cum inferni (hoc est diaboli) victoria. Et ne ob-
scure relinquantur hæ sententiæ, subiungit Paulus de suo. *Stimulus autem mortis peccatum est.* In-
terpres addidit est. Ad declarandum stimulum seu aculeum mortis explicat illum esse pecca
tum. Et est sermo de stimulo seu aculeo mortis hoc est mortifero. Constat enim quod per pec
catum introiuit mors generis humani. & propterea peccatum dicitur stimulus, aculeus, pũ-
ctio mortis: hoc est mortem afferens. peccatum enim primi parentis mortem attulit ad lite-
ram. *Virtus.* pro, potentia, *uero peccati lex.* Non digreditur Paulus, nihil impertinens affert, sed
G quód maxime ad propositum erat necessarium: declarat. s. quód non solum mors cum pecca
to. sed etiam posse peccare cessat in illo resurrectionis statu ex victoria christi. Status enim po
tentium peccare describitur à lege. & aptissime: quoniam lex non ponitur nisi potẽtibus pec
care. vnde posse peccare & lex eodem concurrunt tempore. Et si perspicacius intuiti fueri-
mus, ad vtrunque primi parentis statum alludit. nam queãdmodum dixit aculeum mortis
peccatũ, quia peccatum primi parentis intulit mortẽ, ita dicit potentiã peccati hoc est posse
peccare legem, eo ꝙ primus parens anteq̃ peccaret habebat potentiam peccandi simul cum
lege à deo ędita. in quacunq; die comederis de ligno illo morieris. intendit enim per hęc ꝙ
Christi victoria non solum absorbet mortẽ sed & tollit peccatum & posse peccare cum vni-
uersis legibus: vt intelligamus non fore statum illum resurrectionis similem statui innocẽtię
anteq̃ Adam peccaret, sed longe fœliciorem: vtpote sine potentia peccãdi, ac per hoc sine le-
H ge. Et hæc duo è regione dicuntur duorum q̃ dixerat. Nam quód dicitur stimulus mortis pec
catum, respicit ꝙ dixerat vbi mors stimulus tuus? quód vero dicit potentia peccati lex, respi-
cit id ꝙ dixerat vbi inferne victoria tua? Diabolus enim pugnauit aduersus hoĩem in statu
legis, immo & occasione legis, quum dixit ad mulierem. cur præcepit vobis deus vt non co-
mederetis ex omni ligno paradisi? & hinc vicit hoĩem. Ex his oĩbus clare apparet ꝙ hæc di-
cit Paulus propter electos. in his enim cessabit peccatum & posse peccare. Damnati aũt per-
seuerabunt in peccato &, blasphemabunt deum. q̃uis non demeritoriæ, hoc est nõ ad meritũ
nouę pœnæ: quia non sunt amplius viatores. Dixit enim (vt prædictum est) hoc ad plenioré
declarationem illius particulæ, & nos immutabimur. magna siquidem immutatio superad-
iungitur ex hoc quód transferemur in statum in quo non poterimus peccare. *Deo autem gr̃as.*
I pro, gratia. supple sit. De gratiarum actione est sermo. post tot declarata beneficia cõferenda
electis in resurrectiõe cõsequenter gratiarum actiões refert deo. *Qui dedit nobis uictoriam.* Nobis
dicit electis. hoc est qui cõicauit nobis electis victoriam mortis, peccati & status posse pecca
re. *Per dñm nostrum Iesum Christum.* qui est victor: nobis autem cõicatur victoria eius. Et dixit hoc
ad declarandum ꝙ dixerat absorptam esse mortẽ in victoria. declarat enim victoriam illam
esse factam per christum, & per ipsum cõicatam nobis à deo. significantiusq; noĩat ipsum do
minum nostrum, eo ꝙ in statu dominii victoriam resurgendo effecit. *Itaq; frẽs mei dilecti.* postre
mo ad exhortationem corinthiorum ex spe tantorum præmiorum procedit. *Stabiles estote.* in
fide. *Et immobiles.* Superfluit &c. Monet paulus vt non qualitercunque sint stabiles, sed apponit
immobiles, vt nõ moueantur à fide & spe resurrectiõis falsis doctrinis. *Abundantes in oĩ opere dñi*
semper. Superfluit omni. Exigit paulus vltra immobilitatẽ fidei ac spei abundantiam operum,
nõ carnalium nõ humanorũ, sed, domini, nõ ad horã, diem, mẽsem aut annum, sed semper.
K ¶*Scientes ꝙ labor uester non est inanis in domino.* Non suspicando, nõ opinando. sed sciendo, certa noti
tia fidei tenendo ꝙ labor vester exequendo semper opera domini non est inanis in domino,
quamuis sit inanis in hoc mundo.

CAPVT XVI.

E *Collectis.* pro collecta, *autem quæ fiunt in sanctos.* Superfluit fiunt. Nullum ver
bum expressit PAVLVS. *Sicut ordinaui in ecclesiis Galatiæ.* in epistola ad Gala-
D tas cap.2. meminit paulus ꝙ Apostoli Hierosolymis existentes iniunxerũt
paulo & Barnabæ vt prædicantes in Gentibus memores essent pauperũ
qui erant Hierosolymis, quos hic paulus appellat sanctos. propter quod
paulus ordinat hic de collecta pecuniarum pro vsu sanctorum pauperũ in
Hierusalem,

Hierusalem, quæ erat mater cunctarum ecclesiarum. *Ita & uos facite per unam sabbati.* pro, sabbatorum. in euãgeliis latius declarauimus quód ad literam vna sabbatorum est dies immediate sequens idem septimum, qui semper est sabbatum apud Hebreos. Dies ergo dominicus appellatur vna sabbatorum: quia est in ordine ad dies qui semper sunt sabbata. Et propterea dicitur pluraliter sabbatorum. Dispõit ergo primo quod collecta fiat die dominico quo christiani conueniebant ad diuina. *Vnusquisq; uestrum apud se reponat, recondens quod ei bñplacuerit.* Secũdo ordinat quod eleemosyna oblata pro sanctis in Hierusalem recondatur non in communi deposito, non apud aliquos ad hoc electos: sed quilibet apud seipsum recondat quod dedit: vt quilibet pecuniæ datę cuius erat dominus sit depositarius. Et huius statuti ratio creditur ne quisq̃ obiiceret quod quæstor esset paulus, quod quæstores essent clerici p̃dicatores & vniuersaliter Christiani. denigrat siquidem non parum & exauthorat christianam ecclesiã quęstus: quo plena hodie est propter indulgentias, cruciatas, hospitalia &c. A

Vt quũ non uenero. tunc collectæ fiant. Quumaũt præsens fuero, quos probaueritis per epistolas, hos mittam perferre grãm ur̃am in Hierusalem. Quod si dignum fuerit ut ego eam, mecum ibunt. Veniam aũt ad uos, quum Macedoniam pertransiero. nam Macedoniam ptrãsibo. Apud uos aũt forsan manebo, uel etiam hyemabo: ut uos me deducatis quocunq; iero. Nolo enim uos modo in transitu uidere. spero enim me aliquantũ tẽporis manere apud uos si dñs permiserit. Permanebo autem Ephesi usque ad Pentecosten. Non cõstat an de festo Pentecostes loquatur an de mora vsq; ad quinquagesimum diem. B

¶ *Hostium enim mihi apertum est magnum & euidens.* pro, efficax, *& aduersarii multi.* Sermone metaphorico describit aditum sibi ad conuertendum alios apertum, tum magnum tum efficacem. Forte aliquem conuerterat per quem multitudo magna erat efficaciter conuertẽda Dico aũt per quem non prædicantem, sed cuius imitatione ob illius authoritatem. quum conuertitur enim aliquis princeps aut philosophus ianua magna aperitur: quæ tũc est efficax quum multitudo imitari conspicitur. *Si autem uenerit Timotheus, uidete ut sine timore sit apud uos. Opus enim dñi opatur sicut & ego. Ne quis ergo illum spernat. Deducite autem illum in pace, ut ueniat ad me. expecto enim illum cum fratribus.* ¶ *De Apollo autẽ fr̃e uobis notum facio ꝙ multum rogaui eum ut ueniret ad uos cum fr̃ibus: & utique non fuit uoluntas eius ut nunc ueniret. Veniet autem quum ei uacuum fuerit. Vigilate, state in fide, uiriliter agite & confortamini. Omnia enim uestra in charitate fiant.* Superfluit enim. Excitat siquidem Paulus ad quinq; sine aliqua coniunctione. ita quod superfluit tam & quam enim. C

¶ *Obsecro autem uos fratres: nostis domum Stephanæ & Fortunati & Achaici.* Superfluit & Fortunati & Achaici. Nec est nomen mulieris Stephanas, sicut nec Aeneas nec Andreas:

¶ *Quoniam.* pro, quod, *sunt primitiæ Achaiæ.* De Stephana & eius familia dicit quod sunt primitiæ Achaiæ: hoc est primo conuersi ad fidem Christi. *Et in ministerium sanctum ordinauerunt seipsos.* Non ab apostolo sed à seipsis ordinauerunt se ad ministrandum sanctis hospitalitatis officio. Exemplum aliis dabant isti primo conuersi.

¶ *Vt & uos subditis sitis eiusmodi: & oĩ cooperanti & laboranti.* Non imperat sed obsecrat Paulus vt Corinthii non solum talibus quales. erant qui de familia erant Stephanæ, sed etiam omni cooperanti ac laboranti ad ministrandũ sanctis sint subditi subiectione morali, qua obsequẽtes ac reuerentes nos exhibemus viris probioribus ac magis spiritualibus, nõ subiectione legali, q̃ Episcopis debemus. *Gaudeo autem in præsentia Stephanæ & Fortunati & Achaici.* Dictio Græca interpretata præsentia, anceps est ad præsentiam & ad aduentum: sed in idem reddit sensus, ĩtelligendo presentiam horum trium virorum apud Paulum ad quem ex Corintho venerant. D
Quoniam id quod uobis deerat. pro, quoniam defectum vestrum, *ipsi.* pro, hi, *suppleuerunt.* Et est sensus. Quoniam præsentiam vestram quæ mihi deerat hi suppleuerunt.

¶ *Refecerunt enim meum spiritum & uestrum.* Vt ĩtelligamus in quo præsentia istorum trium suppleuerat explicat quod refocillauerunt non corpus sed spiritum tum meum tum vestrum. isti siquidem notificendo Paulo dispositionem Corinthiorũ, duo bona fecerunt. nam & pauli spiritualem affectum contristatum ob tot culpas Corinthiorum consolati sunt & prouocarunt paulum ad instructionem & exhortationem Corinthiorum. & propterea dicuntur refocillasse spiritum tam pauli quam illorum. Et quoniam tam vtile officium isti exercuerunt, ideo monet vt charos illos habeant, subiungendo. *Cognoscite ergo qui eiusmodi sunt.* E

Salutant uos ecclesiæ Asiæ. Salutant uos in dño multum Aquila & Prisca, cum domestica sua ecclesia: apud quos & hospitor. nescitur quis has vltimas quatuor dictiones addidit textui. *Salutant uos omnes fratres.*
¶ *Salutate inuicem in osculo sancto.* Antiqua est consuetudo ecclesiarum de sancto osculo pacis in ecclesia infra missarum solemnia.

¶ Salutatio

F ¶*Salutatio mea manu Pauli.* Pronomen mea ablatiui est casus.& propterea distinctio signanda est post salutatio. Et est sensus ꝙ manu mea Pauli salutatio est quę subiungitur. ab hinc enim vsque ad finem manu propria Paulus scripsit more scribentium epistolas. Et post omnes salutationes aliorum nomine, propriam subiungit, declarando ꝙ scribit eam manu propria: ne literæ falsificarentur, ne aliquis nomine pauli aliquid aliud scriberet. *Si quis non amat dñm nostrum Iesum christum.* Ecce prima pars salutationis propriæ. *Sit anathema.* Græca dictio est anathema: & significat segregatum ab vsu hoim, & propterea hoc nomine appellamus excōicatos. Et intendit per hoc paulus ꝙ quisquis non amat Iesum dominum sit segregatus ab ecclesia. *Maran atha.* Duæ dictiones sunt. altera maran, & altera atha. Et vt Hieronymus ad Marcellam dicit, magis Syrum q̃ Hebręum sonat idioma. Ex confinio siquidem duarum linguarum constare videtur. Et maran significat dominus noster: atha vero significat venit. Et vt Hieronymus

G ibidem exponit est pręteriti temporis. Ratio siquidem opponitur anathematis, quia dominus noster iam venit. & propterea amandus est vt dominus, propterea anathema iam erit q̃ non amat ipsum vt dominum. *Gratia domini nostri Iesu Christi uobiscum.* Ad non amantem dominũ iesum retulit aduentum eius in anathema: ad Corinthios autem refert eundem in gratiam. *Charitas mea cum oĩbus uobis in Christo Iesu.* Tertia salutationis propriæ pars est optatiua vt ꝑpria ipsius pauli dilectio qua eos diligit in christo iesu sit cum omnibus ipsis, inferatur illis tum similis tum quo ad bonum ad quod illos diligit. *Amen.* fiat. ¶ Vbi & scito apud Gręcos inueniri subscriptioně talem. Scripta philippis, missa per Stephanam, Fortunatum & Achaicum. Horum enin trium paulus meminerat in hoc vltimo capitulo laudabiliter. Caietæ. M.D.XL. mense Octobri.

H COMMENTARIORVM IN PRIOREM AD Corinthios finis.

Thomæ de vio caietani cardinalis

SANCTI SIXTI, IN POSTERIOREM Pauli Epistolam ad corinthios Commentarii.

I

AVLVS Apostolus Iesu Christi per uoluntatem Dei. Nō oportet repetere in principio exposita. *Et Timotheus frater.* iste est Timotheus ad quem postea paulus duas scripsit epistolas: hic est cuius in fine prioris ad Corinthios epistolæ paulus meminit laudando ipsum. Hic secundum aliquos codices fuit vnus ex illis per quos paul⁹ priorem epistolam misit ē philippis ad corinthios: & aliquanto tempore conuersatus in ecclesia corinthiorum: retulit paulo (vt par est credere) tum obedientiam Corinthiorum erga illum incestuosum: tum quærimoniam ꝙ paulus non iuisset personaliter ad Corinthios vt promiserat: tum documenta quibus vetus testamentum magnificabatur apud corinthios à doctoribus iudęis, tum ob locutiones de paulo quæ á iudæis doctoribus etiam christianæ fidei

K inserebantur. & breuiter ea quæ apud corinthios gerebantur. Et propterea Thimotheus non tanq̃ delator: sed tanq̃ coinstructor eorum in pricipio epistolæ noiatur. Et appellatur frater, ob fraternum officium erga Corinthios: studendo & procurando vt amplius instruerentur ꝑ hanc epistolam. *Ecclesiæ dei quæ est Corinthi, cum omnibus sanctis qui sunt in uniuersa Achaia, grã uobis & pax.* Sub primo & vltimo dono. reliqua media comprehendit. *A deo pr̃e nostro.* iuxta illud. pater noster qui es in cælis. *Et dño Iesu Christo.* hoc est à iesu Christo in statu dominii, quē resurgendo acquisiuit. Gratiam & pacem imprecatur Corinthiis non solum à deo sed à iesu Christo iam domino, vt intelligamus eũdem affectum, eadem dona effluere à deo & homine iesu, & perpendamus deum per hominem iesum gubernare ecclesiam.

A

Enedictus deus. Post salutatioñe,inchoat tractatum epistolarem,præmittendo materiam to
B tius epistolæ summariæ. Et summarium incipit à laude dei. est enim sermo de benedi-
ctione laudis. *Et pater dñi nři Iesu Christi.* Deus impartibilis vnus atq; idem est non solum pa
ter,sed est filius,sed est spiritus sanctus: verum ad propositum pauli erat noiare deum,tũ deũ,
dicendo benedictus deus.tum patrem Iesu xp̃i,& pater domini &c.Et est sensus. benedictus
deus quatenus deus,& benedictus idem deus quatenus est pater domini nostri Iesu christi.
proponit enim hæc distinctę,quia distinctę intendit tum hæc duo, tum alia duo subiuncta
tractare. *Pater misericordiarum.* Ecce tertium.Sed aliter deus est pater Iesu christi,& aliter est pa-
ter misericordiarum:quia iesu christi est pater naturalis,misericordiarum vero est pater vo-
luntarius.illum siquidem genuit ex sua essentia consubstantialem sibi:istas vero generat sua
voluntate.Et vere solus deus dicitur & est pater misericordiarum,q̃a ipse solus est suapte na- B
tura expers oís miseriæ,creaturis oíbus subiectis alicui miseriæ:ac per hoc creatura qualibet
indigente vt deus misereatur eius.propter q̧ etiam beati angeli describuntur trementes.Oia
enim in nihilũ redirent,nisi ea manus oipotétis misericorditer conseruaret. *Et totius de⁹ cõsola-
tiõis.* Benedicitur deus absolute,dicendo benedictus deus. benedicetur aũt deus relatiue ad in-
tegrã cõsolatioñe dicédo & deus totius cõsolationis.nõ & actor seu pater toti⁹ cõsolatiõis sed
deus:ad significandum q̧ sicut proprium est deo esse patrẽ mĩarum,ita proprium est deo ag-
nosci venerari ac colivt deũ toti⁹ seu oís cõsolationis:q̃a reuera ipse est ratio tũ toti⁹,id est in-
tegre cõsolationis.nullus enim omni ex parte cõsolationem accipere potest nisi in deo:vt ex
periẽtia testatur. Tum oís consolationis q̃tum est ex parte rei,q̃uis nõ sic sit ex parte accipiẽ-
tium consolationem.quorum.plurimi nec in deum referunt consolationes nec rectevtuntur C
illis,propter quod planior est lectio totius q̃ oís in hoc textu.Et hoc est quartũ à Paulo propo
situm. *Qui consolatur nos.* incipit more suo,Paulus exequi proposita,inchoando ab vltimo:scili-
cet & deus totius consolationis.Et declarat hoc in seipso & sibi similibus:hoc est veris ac ido-
neis ministris noui testamenti.¶Quod vt plenius intelligas,scito q̧ hæc epistola directe& ar
tificialiter est conposita,contra iudeos doctores christianos tamen:qui& vetus testamentum
adeo efferebant vt nouo pręiudicium fieret,& seipsos Paulo præferebant:vnde multa incon
uenientia sequebantur.Paulus enim in hac epistola intendit & noui testamenti gloriam præ
ferre gloriæ veteris,& ministros noui testamenti præferre ministris veteris,& describere sei-
psum ac alios idoneos ministros noui testamenti:vt vel ex descriptionibus istis corithii dis-
scernerent inter veros ministros euangelii & fictos.Ex hac itaque rõne tractat deum toti⁹ cõ D
solationis in se& sibi similibus:hoc est in veris ministris noui testamenti. Nam pronomen
nos,non demonstrat oẽs christianos,sed ministros noui testamenti:vt clare testatur conntex
tus subiungens extẽsioñe ad reliquos christianos: *In omni.* Mon aliqua sic & aliqua non.

¶ *Tribulatione.* seu afflictione seu pressura. *Nostra.* De corporalibus afflictionibus in genere est ser
mo,quouis noie appellentur.Hoc est primum in quo describuntur ministri euangelii q̧ nul-
lam patiuntur afflictionem absque diuina consolatione.nõ eximuntur ab afflictionibus, sed
adiungitur cuilibet afflictioni diuina consolatio. *Vt possimus & ipsi consolari eos qui in oĩ pressura sunt.*
Non qualitercunque percipimus afflicti diuinam consolationem sed talem ac tantam vt nõ
solis nobis sufficiat,sed vt vires prestet & potentes nos efficiat ad consolandum alios consti
tutos in quauis præssura,in quauis afflictione. *Per exhortationem qua exhortamur.* pro,per consola-
tionem qua consolamur, *& ipsi a deo.* Ita tamen quod liceat vsurpare consolamur vt verbum cõ E
mune,nunc actiue nunc passiue:alioquin grammatice legendum est. Qua consolationem
accipimus & ipsi à deo: Dixerat vt possimus: explicat qua rõne possumus,dicendo quod per
consolationem propriam acceptam à deo possumus alios consolari.Medios seipsos ministros
euangelii declarat inter deum & alios christianos, non solum quo ad docendum sed etiam
quo ad consolandum eodem tenore, vt quemadmodum ipsi docti à Deo per illammet do-
cet alios, ita ipsi consolationem accipientes à Deo non alia consolandi ratione con-
solemur reliquos. Et dixit hoc, ne intelligerent quòd ministrorum Euangelicorum esset
consolari alios afflictos consolatione mundana (eo modo quo homines consueuerunt alios
consolari) sed consolatione spirituali,quæ scilicet rationibus spiritualis fidei,spei ac charita-
tis innititur, Tali enim consolatione ipsos ministros consolatur DEVS in quauis affli-
ctione eorum.

¶ *Quoniã sicut abũdant passiones christi in nobis,ita & p Christũ abũdat cõsolatio nr̃a.* Rõné reddit tãtę cõso
lationis

F lationis,gratiæ q̄ confertur ministris euangelii,ex eo quod par est vt afflictionum abundan-
tiæ respondeat abundantia consolationis. Verum aduerte quod vtrobiq; apponit christum.
tum vt intelligamus quod consolatio diuina non comitatur afflictiones omnes:sed eas q̄ ꝓ
christo patimur. Tum vt intelligamus christum esse medium in abundantia consolationis,
quemadmodum est ratio abundantis afflictionis. *Siue autem tribulamur pro uestra exhortatione.*
pro,consolatione,*& salute*. Duo dixerat.alterum de propria consolatione:alterum de faculta-
te consolandi alios. ¶Et reddendo rationem primi,tanq̄ contrariis vsus est afflictionibus &
consolationibus:vtpote illis tanq̄ plagis,istis tanq̄ medicamentis.modo prosequendo alte-
rum,aperit quod ministrorum euangelii tam afflictiones q̄ cósolationes relatę ad alios chri
stianos,sunt non contrarie sed ad vnum atq; eundem effectum:consolationem.s.& salutem
illorum, Acsi apertius dixisset.videte qua rõne vtitur deus ministris euangelicis,quod etiam
G afflictiones ipsorum statuit esse vestras consolationes. Et re vera magna est consolatio fideliũ
ex hoc quod apostoli aliiq; christi discipuli,inter tot afflictiones & persecutiones euangeli-
zarunt. Nec solum hinc redundat in nos consolatio fidei sed etiam salus:quoniam hinc accé
dimur ad vitam spũalem,ad perferenda mala,ad perseuerandum & saluamur.
¶*Siue consolamur*.hoc est consolationem accipimus à deo per christum.
Pro uestra consolatione.in aliquibus Gręcis codicibus additur.*Et salute*.Quod iam declaratum est.
Quod autem in Latinis codicibus sequitur.Siue exhortamur pro vestra exhortatione & sa-
lute.non est de textu Pauli.insuper scito quod in quibusdam Græcis codicibus inter hęc duo
siue,interponuntur quæ sequuntur.ita quod post siue tribulamur pro vestra consolatione &
salute.habent quæ operatur in tolerantia earundem passionum quas & nos patimur.deinde
habent,siue cósolamur,pro vestra cósolatiõe &c.Vnde acciderit tráspositio,nescio:sed parui
refert. *Quæ operatur tolerantiam*.pro,in tolerantia,*earundem passionum quas & nos patimur*.Declarat
quantę efficaciæ est consolatio discipulorum quod operatur,quod vim suam exercet in tole-
H rando similes afflictiones afflictionibus quas patiuntur euangelici ministri:vt intelligamus
cósolationem descendentem ab apostolis in alios christi fideles nó esse minimam,nó esse al-
terius generis à cósolatione apostolorũ. *Vt*.pro,etiam,*spes nostra firma sit*.pro,est,*pro uobis*.Nó so
lum afflictiões nostræ & cósolationes nostræ militant vobis,sed etiam spes nostra firma est.
Pro uobis.hoc nó speramus nobis tantum,sed & speramus stabili spe pro vobis,vt intelligatis
omnia nostra esse pro vobis.*Scientes quoniam*.ꝓ,ꝙ,*sicut socii passionum estis,sic eritis & consolationis.*
Superfluit eritis.Ecce fundamentum firmæ spei ꝓ vobis,certitudo(non opinio)ꝙ quemad-
modum participes estis afflictionum ita & cósolatiõis,supple participes estis. Certi sumus
quòd quemadmodum in nobis abundantiam afflictionum comitatur abundantia cósolati-
onis,ita in vobis participationem afflictionum comitatur participatio cósolatiõis. De p̄senti
cósolatiõe spirituali est sermo.
¶*Nó enim uolumus ignorare uos fr̃es de tribulatione nr̃a quæ facta est*. Deficit nobis,*in asia*. Qui sermones
I morales in cõi sunt min⁹ efficaces,ideo postq̄,in genere dixit de cósolatiõe diuina in afflicti-
onibus ministrorũ euãgelii,descédit nó ad speciẽ sed ad indiuiduũ.Probat itaq; ex collata si-
bi cósolatiõe,quę dixerat in genere.Hanc autem tantam Pauli afflictionem in Asia minore,
nullibi nisi hic authéticè legi. *Quoniam supra modum grauati sumus supra uirtutem*.ꝓ,vires.Excessus
afflictiõis describitur ad similitudinem oneris grauantis supra modum supra vires ei⁹ cui im
positum est:vt intelligamus onus grauare supra vires non parum sed supra modum,hoc est
valde excessiue,sine moderamine aliquo. ¶Si obiicitur quo pacto supra vires tam excessiue
Paulus describit se grauatum,& tamen ipsemet in priore epistola dixit fidelis deus qui nó si-
net vos tentari supra id qđ potestis.Solutio est ꝙ hic est sermo de viribus naturalibus,ibi verò
K fuit sermo de potentia omni tam naturæ q̄ gratiæ. Vnde & paulus q̄uis fuerit afflictus supra
vires naturæ valde excessiue,non tamen fuit afflictus supra id quòd potuit tam ex natura q̄
ex gratia.*Ita ut tæderet etiam nos uiuere*.Caue ne intelligas paulum ægre tulisse quòd viueret(hoc
enim mollis ac impatientis est animi)sed intellige paulum tædio vitæ affectum, hoc est ꝙ eius
viuere erat tot malis subiectũ ꝙ tædium sui q̄tum ex se erat ingerebat.Sicut enim valde affli-
cta manus tædium sui ingerit,ita valde afflicta vita tædium sui parit,sed non superat fortem
animũ.Et quoniam numero plurali primæ ꝑsonę vtitur,intelligendũ est ꝙ paulus non solus
sustinuit hanc tantam afflictionem.*Sed ipsi in nobisipsis responsum mortis habuimus*.Non solum ex par
te afflictionum excessus fuit,sed etiam ex parte nostri animi eousque deducti sumus vt existi-
maremus nos mori.Huiusmodi enim intima existimatio respõsum appellatur mortis in no-
bisipsis

biipsis.tanquam animus responderet eis quod essent morituri. ¶ *Vt non simus fidentes in nobis, sed in deo qui suscitat mortuos.* Ratioñe reddit tanti grauaminis intus & extra. Et meminit q suscitat mortuos, ad explicandum quod velut mortui egebant diuino auxilio. *Qui de tantis periculis.* p, de tanta morte. Exaggeratio est afflictionis, ad commendandũ diuinum beneficium. *Nos eripuit.* Ecce consolatio in tribulationibus. *Et eruit.* p, & eripit. Continue enim (vt inferius subdet) pericula mortis imminebant. *In quem speramus.* pro, spem figimus, *quoniam.* pro, quod, *& adhuc eripiet.* Consolationem describit comitem tribulationis, præteritę, pręsentis & futuræ. *Adiuuãtibus.* pro, consupplicantibus, *& uobis in oratione pro nobis.* Hæc consupplicatio non solum refertur ad futurum eripiet, sed ad præteritum eripuit, & ad præsens eripit. Attribuit enim paulus liberationem sui etiam consupplicationibus corinthiorum. *Vt ex multarum.* pro, multis, *personis facierum eius quæ in nobis est donationis.* pro, de dono in me collato. Ita quod litera est. vt ex multis personis de dono in me collato, *per multos gratiæ agantur pro uobis.* & non pro nobis, vt Latinus B
textus habet. Et est ordo literæ. vt de dono in me pro vobis collato ex multis personis, per multos gratiæ agantur. Explicat enim tum quòd donum liberationis sibi collatum est ei collatum pro eis: hoc est pro bono eorum. tum quod huiusmodi donũ est sibi collatum ex multis personis: hoc est ex consupplicationibus multarum personarum: hoc est diuersarum conditionum hominum. tum quod pro tali dono debentur gratiarum actiones deo per multos: vt quemadmodum hoc donum est beneficiũ concessum multis, ita à multis gratiæ agãtur. Et dixit hæc, ad explicandum efficaciã illius particulę consupplicantibus & vobis. Quia tamen non desunt contendentes legendum esse in nos, & pro nobis. parui refert ad sensum pauli, sibi vel sibi & aliis commemorare donum collatum: & quod gratias agendas censeat C
vice sui & aliorũ qui beneficii participes fuerant. *Nam gloria.* pro, gloriatio, *nostra hæc est.* Quéadmodum superius dixerat q sicut abundant passiones christi in nobis, ita & per christum abundat consolatio, sic modo descédendo ad indiuiduũ postquam descripsit afflictionem & liberationem, describit quod huiusmodi afflictiones fuerunt pro christo. Et propterea rationém reddendo suæ consolationis dicit, nam gloriatio nostra hæc est: subiungens causam Christi. *Testimonium conscientiæ nostræ, quod in simplicitate cordis & synceritate dei.* Superfluit cordis. Ratio quod gloriemur liberati, est quia non ob aliquod peccatum passi sumus. conscientia siquidem nostra teste certi sumus quod in simplicitate & synceritate dei: hoc est q nõ solum in simplicitate & synceritate humana, non solum in simplicitate & synceritate corã hominibus, sed in simplicitate excludente à parte cognitiua omnem duplicitatem, omne méndacium, omnem fallatiam, & synceritate excludente à parte affectiua omnem impuritatem & D
immunditiam secundum deum & coram deo. *Et non in sapientia carnali.* quæ à simplicitate & synceritate dei recedit, vtens fallaciis & admiscens immunda. *Sed in gratia dei.* Non solum ad excludendam arrogantiam simplicitatis & synceritatis dei in seipsis atribuit illas gratię dei, sed ad significandum proprium officium propter quod afflictus est dicit sed in gratia dei: hoc est sed, ꝓpagandã dei gratiam, sed exercendo officium gratiæ dei. De executione siquidem apostolatus eius scriptum est quod traditus est gratiæ dei. Act. xv. *conuersati sumus in hoc mundo.* non solum in vna ciuitate aut patria sed simpliciter & absolute in mundo.
¶ *Abundantius autem ad uos.* hoc est abundantius autem vsi sumus erga vos gratia dei. Et dixit hoc, quia Corinthios non grauauit sumptu. & in hoc supererogauit. Et propterea magis erga ipsos vsus est gratia dei. ¶ *Non enim alia scribimus uobis quam quæ legistis & cognouistis.* pro, legitis & cognoscitis. Et est sensus quod res quas dicimus de nostra simplicitate synceritate & E
vsu gratiæ dei & abundantiori vsu erga vos, non dissonat ab iis que legitis in presenti epistola & in priore, & ab iis quę cognoscitis de nobis. Acsi apertius dixisset quod facta respondét iis quę ligitis & iis quæ cognoscitis. *Spero autem q usque in finem cognocetis sicut & cognouistis nos ex parte quia.* pro, q, *gloria..* pro, gloriatio, *uestra sumus, sicut & uos nostra in die domini nostri iesu christi.* Superfluunt duæ dictiones: nostri & Christi. et est sensus quod spero quod vsque ad finem cognoscetis hoc (scilicet quod sumus gloriatio vestra sicut & vos nostra) nõ in die hominis sed in die domini iesu: hoc est non in notitia & claritate humana sed in notitia & claritate domini iesu cognoscetis inquã hoc quéadmodum iam cognouistis nos, etsi non totaliter tamen ex parte: hoc est parti. sunt auté paulus & ei similes materia gloriationis corinthiis, pro quãto tales sortiti sunt ministros euãgelii quales pro eorum salute ac gloria eterna oportebat habere, corinthii vero sunt materea gloriationis Paulo apollo & Timotheo, pro quanto dociles se exhibuerunt discipulos euãgelii. et adiecit hæc paulus non solum ad cumulũ testimonii ꝓprię

F innocentiæ ac sanctæ conuersationis, sed ad significandum ex hac mutua gloriatione fructum ex suo ministerio subsequutum in se & in corinthiis, velint nolint æmuli ministri.

T *hæc confidentia*. mutuæ gloriationis. *Volui prius uenire ad uos*. Non saltat paulus, sed tractatui de consolatione diuina, supponit excusationem negati regressus ad corinthios: eo quod extra materiam consolationis non est negotium hoc, sed pro illorum erat consolatione deliberatus regressus, & pro eorundem consolatione tractatus. ¶ Quando autem aut quomodo (verbo vel scripto) paulus deliberauit hæc quæ scribit hic nescitur. Crediderim tamen ego hanc deliberationem fuisse antequam priorem epistolam scripserit. Quod ex eo cōiicio quod in calce prioris epistolæ dicit. veniam ad vos quum macedoniam pertrāsiero, nolo vos nunc in transitu videre &c. hæc enim ideo dixisse videtur quia prius promiserat quod

G hic refert, scilicet per corinthios transire in macedoniam. retractando siquidem illud ꝑpositum dicit quod prius vult ire in macedoniam quam corinthum. *Vt secundam gratiam haberetis*. Secundæ visitationis & prædicationis personalis. *Et per uos transire in macedoniam: & iterum a macedonia uenire ad uos, & a uobis deduci in Iudæam. Quum ergo hoc uoluissem*. pro, deliberarem, *nunquid leuitate usus sum*. mutando propositum. *Aut quæ cogito*. pro, delibero, *secundum carnem cogito*. pro, delibero, Mutante paulo propositum & non seruante promissum regressum, oblocutiones huiusmodi de paulo exortæ ac ab ęmulis satæ videntur, quod paulus leuitate aut carnali affectu vel incōmodi vitandi vel commodi oblati mutauit propositum. In cuius signum harum duarū causarum meminit excludendo illas. *Vt sit apud me est & non*. pro, etiam etiam, non non? Explicat actus leuitatis & carnalis affectus, abiiciendo à se illos. Tam leuis siquidem quâm carnalem agens affectum occurrenti etiam, dicit etiam, & occurrenti non, dicit nō: ad similitudinem

H Gnatonis. Aiunt aio, negant nego. Quod ille assentatorio officio, hoc paulus leui seu carnali officio diuersa ratione tribuit. est itaque sensus litere. num leuis nū carnalis sum, vt apud me occurrens seu suggesta affirmatio pariat affirmationē, & occurrens seu suggesta negatio pariat negationem? hoc est vt mutet de affirmatione in negationem ob leuitatem aut carnalē affectū. *Fidelis autem deus*. Timēs seu pręcauens paulus ne oblocutiones huiusmodi de ipso in hac re minima retorquerentur ab æmulis in præiudicium ꝑdicationis suæ: dicendo ꝙ sicut in hac re paulus mutatur modo affirmandum se venturum modo negando, ita in docendo inconstens est: quod in maximum euangelicę prædicationis præiudicium fuisset. præcauens inquam antequam reddat rationem mutati proposite circa regressum ad Corinthios, explicat quod in prædicatione sua nulla est mutatio, tum ex parte rei predicate, tum ex parte mini-

I strorum prædicantium. A fidelitate autem diuina inchoat, vt à ratione immutabilis prędicationis. Fidelis siquidem est qui facit dicta. Acsi apertius dixisset. quicquid sit de fidelitate hominū, fidelis est deus ratio prædicationis nostræ, ex cuius fidelitate procedit sermo prædicationis nostræ. *Quia*. pro, ꝙ, *sermo noster qui fuit apud uos*. euangelizando personaliter. *Non est in illo est & non, sed est in illo est*. Superflua est vltima particula. & prior legenda est sic. Non fuit etiam & non. hoc est non fuit affirmatiuus & negatiuus, non habuit mutationem de affirmatione in negationem, non modo affirmauit quod postea negauit aut ediuerso.
¶ *Dei enim filius iesus christus quis in uobis per nos prædicatus est (per me & Syluanum & Timotheum*. non fuit etiam & non. Quanuis latinus textus habeat *non fuit in in illo est & non*. Ecce ex parte rei prædicate probat prędicationem carere mutatione: quia res prædicata est dei filius iesus Christus. Nos enim (scilicet ego paulus & siluanus & Timotheus predicauimus filium dei iesum christum, in quo nunquam fuit etiam & non. hoc est affirmati negatio aut negati affirmatio. Et meminit

K tam dei filii q̄ iesu Christi, ad significandum quod nec secundum diuinam nec secundum humanā naturam instabilis fuit, affirmando negatum aut negando affirmatum. Ex eo quoq; ꝙ Syluani quē Silā esse aiūt in actis Apostolorum celebrē & Timothei meminit, insinuat ꝙ isti quoque in inuidiam obloquentiū redacti erant. *Sed est*. pro, etiā, *in illo fuit*. hoc est sed tātūmodo etiam in est affirmatio, veracitas, in illo (Christo) fuit. ¶ *Quotquot enim promissiones dei sunt in illo est*. Loco harum quatuor dictionum (sunt in illo est) legendum est (in ipso etiam) Et redditur ratio dicti, scilicet sed etiam in illo fuit: quia quotcunque, promissiones dei adimplātur per Christum (adimplectio enim promissiorum significatur dicendo in ipso, scilicet christo etiam: hoc est sunt etiam) sunt affirmatio, sunt verificatio, sunt executio. per christum enim instaurātur & quæ in celis & quæ interris sunt iuxta promissiones diuinas. *Ideo & per ipsum*, ꝑ, & in ipso. Reliqua addidit interpres. & pronomē ipso, demonstrat christum. *Amen deo ad gloria nostram*

stram pro, per nos Et est ordo literæ. & in ipso amen, per nos deo ad gloriam. Quod hactenus significauit per etiam, modo significat per amen Hebræo vocabulo. Et est sensus quód non solum in christo omnes dei promissiones sunt etiam (hoc est adimpletio) sed etiã in ipso christo sunt amen, hoc est executio, per nos, per ministerium nostrum, deo ad gloriam, in seruitium dei, ad dei gloriam. ¶ *Qui autem confirmat nos uobiscum in christo.* Postquam ex parte rei prædicatæ manifestauit ꝙ in prædicatione sua non est mutabilitas, modo monstrat hoc ex parte prædicantium: afferendo quatuor dona diuina in ipsis prædicantibus cum quibus non stat mutabilitas prædicationis. ¶ Primum autem donum est confirmatio. quam circumuallat vndique: dicendo nos, euangelicos ministros, vobiscum, hoc est in ministerio euangelii qđ vobiscum egimus & agimus, in christo, nõ in lucro, aut proprio bono, sed in iis quæ christi sunt. *Et qui unxit nos.* Ecce secundum donum. non solum firmitatem sed vnxionem gratię dedit nobis, ad mollificandum animos nostros vt sequeremur christum. vnctionem enim contra duritiam cordis nolentium amplecti viam christi describit. *Deus.* supple est qui hæc dona concessit, olim vnctionis & cõsequenter confirmationis. vt non sit dubitandum de mutabilitate: quia sine pœnitentia sunt dona dei. *Et qui signauit nos.* Ecce tertium donum ab eodẽ deo. Et sumitur signauit pro obsignauit tãquam imprimendo sigillum. Et hoc ad firmitatis signũ spectat. Apostolica gratia tum in virtute miraculorũ, tum in dono linguarum, tum in imitatione charitatis & patientiæ christi, velut sigillum erat in testimonium verorũ ministrorum euangelii. *Et dedit pignus.* pro, arram, *spiritus in cordibus nostris.* Ecce quartum donum quo profitentur se habere certitudinem futuræ fœlicitatis æternę, habendo in propriis cordibus spiritualem arram. Arra enim tam sponsis q̃ negotiatoribus datur in securitatem contractus. Certitudo ergo spei tanta diffusa est in eorum cordibus, vt cognoscant se habere arram spiritus sancti de æterna fœlicitate. Cum his siquidem donis non stat varia prædicatio: vt clare patet. *Ego autem testem deum inuoco in animam meam.* Redit ad reddendã rationem quare mutauerit ꝓpositum circa regressum ad corinthios. Et quoniã cordis solus deus est testis, ideo iuramẽtum adhibet duplici vinculo. tum directe inuocando deum in testẽ. tum ꝑ modũ execrationis ĩprecando in animam meam: hoc est in iudiciũ animæ meæ. Necessitas aũt iurandi fuit ꝓpter æmulos obloquentes: vt ex iuramẽto adhibito ĩdubie crederetur vera excusatio subiũcta. *Quod parcens uobis nondum ueni Corinthum.* Ecce quod non leuitate nec carnali affectu mutaui propositum, sed paterna ratione parcens vobis. In quo autem consistat hoc parcere, subiunget inferius. *Non quia dominatur fidei uestræ.* Explicaturus rationem ex parte consolationis & letitiæ Corinthiorum, solicitus fuit vt excluderet etiam calumniam seu oblocutionem: puta quod paulus tanquam dominus mutabat propositum. Et hanc oblocutionem hucusque reseruauit excludendam: quia etiam verba pauli (scilicet parcens vobis) nonnullum sonabant dominium. Excludit itaque hanc rationem dicendo. Non quia dominamur fidei vestræ, hoc est vobis fidelibus: suple mutaui propositum ad parcendum vobis. *Sed adiutores sumus gaudii uestri.* hoc est sed quia sumus adiutores seu cooperantes gaudii vestri, deo mutaui parcens vobis. ita quod non dominium sed cooperatio ad gaudium vestrum ratio est totius facti. *Nam fide statis:* egetis gaudio quoniam fide constentes estis.

A B C D

CAPVT II.

Tatui autem apud meipsum hoc. Explicauerat suum parcere per adiutorium gaudii Corinthiorum: explicat modo quale fuerit adiutorium gaudii, per non accumulationem tristitiæ. *Ne.* pro, non, *iterũ in tristia uenirem.* pro, venire, *ad uos* Ecce quid apud se decreuit, scilicet non venire ad contristandum eos. & hæc fuit ratio mutati propositi. Et aduerbium iterum. non determinat venire in tristitia, sed venire. non enim prima vice iuerat ad eos in tristitia: sed explicat ꝙ decreuit secundum ad illos aduentum non fore in tristitia. E erat autem tristitia quã euitabat paulus tristitia quę fuisset & in ipso & ĩ corinthiis si paulus tũc iuisset adhuc incestuoso nõ purgato: & forte adhuc non correctis aliis corĩthiorũ peccatis quorũ in priore epistola meminit. Fuisset enim tristitia & pauli, quẽ presentia peccati ꝓuocasset ad maiorẽ tristitiã: & corinthiorũ, tum quos oportuisset pœnitere, tum quos oportuisset compassionis affectu moueri. *Si enim ego contristo uos.* Ne leuis ratio hæc existimetur, exaggerat illam vtrinque. Ex parte quidẽ corinthiorũ sermone mutilo. Si ego contristo vos, subaudiẽdo qui vos consolabitur? officiũ siquidem meũ est consolari vos. Et propterea in decens iudicaui

F vt vos contristarem:nam si egovos contristo quis vos consolabitur?Ex parte vero ipsius pauli. *Et quis est qui me lætificet,nisi qui contristatur ex me?* Passiue sumitur contristatur pro tristitia afficitur. Retorquet in seipsum paulus eandem priuationem consolatoris. Intendit enim quod si ego vos contristo & vos carebitis consolatore,& similiter ego carebo consolatore:quia nullus est qui me lętificet nisi leta dispositio illorum qui tristitia afficiuntur ex mea tristitia:ex mea correctione. Impertinentes siquidem & duri, quantumcunque sint lęti,non me lętificant:sed lętitia illorum qui ex mea tristitia aut reprehensione tristitia afficiuntur,est quę lętificat me,ac per hoc quum vos sitis de numero illorum qui mœrore afficiuntur ex me,si à me efficeremini mœsti,quis me lętificaret,vobis existentibus mœstis? ¶*Et hocipsum scripsi uobis.* Pronomen hoc demonstrat vniuersam hanc rationem tristitiæ. Et scripsi **vobis**,demonstrat hanc epistolam significantem hęc. *Vt non quum uenero tristitiam super tristitiam* **habeam.** Superfluunt duæ dictiones:super tristitiam. Ideo præmonui per epistolam hanc,vt quum venero non

G habeam tristitiam:hoc est vt interim subtrahatis materiam tristitiæ corrigendo errata. *De quibus oportuerat me gaudere.* Vniuersa pauli tristitia erat de hominibus peccātib⁹,de q̄bus oportuisset secundum rectum ordinem gaudere:quí debebat bene agere,& sic esse materia gaudii paulo. *Confidens in omnibus uobis quia.* pro,quod,*meum gaudium omnium uestrum est.* Scripsi inquam hæc ad fugandam futuram tristitiam meam,confidens non in aliquibus sed in omnibus vobis ꝙ meum gaudium æstimatis vt vestrum. Confidit paulus in omnibus corinthiis,præsumendo bonum de omnibus,ex eo quòd non constabat ei contrarium de aliquo. ¶*Nam ex multa tribulatione & angustia cordis scripsi uobis per multas lachrymas:non ut contristemini,sed ut sciatis quam charitatem habeam.* pro,habeo,*abundantius in uobis.* pro,vos. Occurrit obiectioni quæ á corinthiis aut æmulis fieri poterat contra paulum profitentem quòd non vult tristitia eos afficere.qua fronte hoc dicis,quum tu tanta corinthios mœstitia affeceris in priore epistola? Occurrit paulus,tum

H ex parte intentionis,quód non ea ratione scripserit vt mœrore corinthios afficeret.tum ex parte cogentis affectus.ita quod non tanquam liber sed tanquam pressus multa afflictione & coarctatione cordis ratione incestus auditi(vt multitudo lachrymarum testatur)coactus sum mœstam scribere epistolam ad testificandum vobis magnitudinem amoris quem erga vos gero. ¶*Si quis autem contristauit me.* Superfluit me. De incestuoso loquitur,qui tristiciæ materiam intulerat,tantum scilicet crimen. *Non me contristauit,sed ex parte.* hoc est non mihi tantum tristitiam intulit,sed etiam multis vestrum:acper hoc mihi partem tristitiæ intulit & patrem vobis. *Vt non onerem omnes uos.* Rationem reddit quare dixit ex parte:vt scilicet non eximam omnes vos à participatione mœstitiæ,quod fuisset onerare eos duritia cordis. Sciebat enim quod multis eorum displicuerat factum,& merore affecti fuerant.

¶*Sufficit illi quieiusmodi est.* Ad consolationem descendit pœnitentis incestuosi : hoc etiam facto contestens quantum studeat consolationi Corinthiorum. Reconciliandum itaque ecclesiæ disponit iam esse incestuosum pœnitentem. *Obiurgatio.* pro, increpatio, *hæc quæ fit.* pro,

I facta est,*a pluribus.* Censet paulus sufficere pro pœnitentia exteriore excommunicationem factam publice illius incestuosi iuxta mādatumipsius in priore epistola. Fuit enim nō solum publica eiectio,sed etiam traditio Satanæ. *Ita ut econtrario magis donetis & consolemini.* Non solum sufficere ad punitionem,sed etiā exigi tum condanationem longioris pœnæ luendæ secundum rigorem iustitiæ tum consolationem eiusdem penitentis,censet Paulus. Et rationem subiungit tam quod sufficiat quàm quòd condonent & consolentur penitentem. *Ne forte.* pro,ne quo modo,*abundantiori tristitia absorbeatur qui eiusmodi est.* Moderatam oportere esse pœnitentis tristitiam manifestat,ne nimia tristitia quodammodum absorbeat pœnitentem:hoc est ne nimia tristitia omnem suum effectum in pœnitente pariat. Inter effectus siquidem tristitię est desperatio,est pusillanimitas,immo deiectio animi ab omni bono. *Propter quod obsecro uos ut confirmetis in illum charitatem.* Non est sermo de charitate seu dilectione

K quam habet ille pœnitens:sed de dilectione Corinthiorum erga illum.vnde quod interpres antiquus dixit vt confirmetis,moderni interpretantur resumite,vel validā efficite. Non mandat sed obsecrat paulus:vt efficatius moueat Corinthios ad efficiendum dilectionem suam erga pœnitentem illum validam,vt valeat,sit ad consolendum illum.

¶Ideo,pro,*adhoc enim & scripsi uobis,ut cognoscam experimentum uestrum.* Hoc est periculum vestri faciam,vt experimentum vestrum cognoscam. *An in omnibus obedientes sitis.* hoc est quemadmodū fuistis obedientes excōmunicando illū,ita modo sitis obiedientes condonādo & cōsolādo eundem. *Cui autem aliquid donastis.* pro,condonatis.*& ego.* Explicat paulus quod non sic mandat

Corinthiis hoc efficere vt velit seipsum eximere,sed qđ cócurrit cum eis. ita qđ cui corinthii
códonant,& ipse códonat. *Nam & ego quod.* pro,cui, *donaui.* pro,códonaui, *si quid códonaui propter uos* A
in persona christi. Rationem cócursus sui cum corinthiis reddit,ex eo qđ ipse in persona christi
códonauit pœnam seu culpam eidem & cuicunque alteri(si quando accidit me códonasse)
propter vos,vestri gratia,ac consolationem vestri. Ac si apertius dixisset:nó incipio modo con
currere ad cósolationem vestri:nam & in similibus códonationibus quas in psóna christi ex-
ercui,vos habui ante oculos,propter vos illa faciendo. *Vt non circũueniamur.* pro, occupemur,
a Satana. Ratio códonationis tam illorum q̃ ipsius redditur ex alio capite,scilicet ex parte Sa-
tanæ. Prius enim reddiderat rationem ex parte nimiæ tristitiæ,quæ suapte natura malũ pa-
rit:modo vero ex parte Satanæ rationem reddit,ne nos christiani occupemur á Satana:hoc
est ab aduersario iniuste possideamur,vexabatur siquidẽ tũc excommunicatus ille á Satana.
cauet paulus ne vexatio transeat in occupationem,transeat in possessionem occupantis,qđ
fuisset si pœnitens ille inductus fuisset in desperationem. *Non enim ignoramus cogitationes eius.* ma- B
chinantes semper ad occupandum homines,omnibus quibus potest viis.

Q*Vum uenissem autem Troadem.* Declarauit hactenus deum totius consolationis in periculis
Asiæ,in dilatione regressus sui,in condonatione pœnitentis incestuosi:psequitur mo-
do declarando eundem deum totius consolationis in successu itineris. Et quantũ con-
iicio,hæc omnia in asia gesta & quæ modo subiungit,euenerunt medio tempore iter prio-
rem epistolam & hanc:illo,scilicet tempore quo venturus erat iuxta promissionem ad co-
rinthios. ¶ Descripturus autem consolationem pręmittit mœstitiam. *Propter euangelium christi,*
propagandum. *Et ostium mihi apertum esset in domino.* hoc est aditus pateret prædicationi meæ ad
corda hominum. *Non habui requiem spiritui meo.* Ex parte mea,intentio erat propagandi euange-
lium:ex parte auditorum,dispositi erant ad audiendum:non tamen quieuit spiritus meus.
Mœstitia interna spiritualis significatur ex impedimento occurrente subiuncto. *Eo quod nó in-*
uenerim Titum fratrem meum. Fateor me non penetrare quid impedimenti attulerit absentia Titi C
intentę & paratę prædicationi. Video enim qđ impedimentum præstitit tantum inquietãs
spiritũ pauli,sed quare,nó inuenio. *Sed ualefaciens eis pfectus sum in Macedoniã.* Impeditus troade. ad
prædicandum alibi progressus est:ne tempus absque euangelio pertransiret. ¶ *Deo autem gratias*
pro,gratia. hoc est gratiarum actio sit. *Qui semper triumphat nos in Christo.* hoc est qui semper exer-
cet per nos triumphum suum in christo. Non dicit qui semper vincit sed(quod plus est)qui
semper triumphat,parta victoria:pro quanto per ipsos apostolos triumphat in cordibus ho-
minũ,debellatis dæmoniis. Descripta enim mœstitia ex impedimento apud Troadem,cóso-
lationem habitã in macedonia describit ex triũpho dei in cordibus Macedonum per aposto-
lorũ ministerium. *Et odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco.* Alterum describit beneficium
diuinum collatũ veris ministris euangelii. Nó solũ per nos triũphat de dæmonibus, vtendo
nobis velut ad pugnã cótra mũdũ ad illius subiectionẽ:sed etiá p nos manifestat nó solũ noti- D
tiã suã sed etiã odorẽ notitiæ suæ. inter bonos & malos euangelii prædicatores hoc interest,
quod mali notitiam tantum dei tradũt:boni aũt manifestãt etiã notitiæ diuinę odorẽ,hoc est
suauitatẽ,appetibilitatẽ,delectabilitatẽ. Suauitas enim diuinæ notitiæ cósistit in operibus có
formibus notitiæ,& ad hoc est appetibilis,& in hoc est delectabilis. illi qui dicunt nó faciũt,
manifestant tãtũ doctrinẽ fidei, qui autẽ & dicũt & faciunt,manifestant in seipsis odorẽ sua-
uissimum notitiæ quam habent de deo. Vnde ad hoc explicandum subdit, *Quia christi bonus*
odor. pro,bona fragrantia, *sumus deo.* Ratio quare per nos manifestat de⁹ odorem notitiæ suæ
vbiq;,redditur ex hoc q; sumus in veritate operum & meritorum deo in intima penetranti
bona fragrantia christi ad differentiam malorum ministrorũ,qui sunt mala fragrantia chri-
sti. nã p eos christus male olet. vtpote psonã christi cũ malis operibus gerentes,& quãtũ in ip
sis est,christũ ipsis similem(dicentẽ & non facientem)agentes. *in iis q salui fiunt,& in iis qui pereunt.*
Non variatur christi fragrantia in nobis coram deo ex diuersitate auditorum(quorum ali- E
qui sunt electi,aliqui reprobi)sed in vtrisque sumus deo bona christi fragrantia,quoniam in
vtrisque recte exercemus ministerium á christo nobis delegatum. *Aliis quidem odor mortis in mor*
tem,aliis autem odor uitæ in uitam. Quãuis relati ad deum,ex parte nostra semper inueniamur bene
uolentes,ex parte tamen auditorum,ex diuersa dispositione auditorum cótrarii sentiuntur ef
fectus. nã christi in nobis beneuolentia ab iis qui pereunt,sentitur odor mortis,hoc est morti
fera in mortem,hoc est ad æternam eorum mortem. Audientes siquidẽ apostolos,sermone &
factis predicantes christi crucem paupertatem &c. sentiunt hæc vt mortifera mundo, vtpote

F tollentia quę sunt commodi, quę sunt delectationis, quę sunt vitę humanæ. Ab electis vero q̃ salui fiunt, sentitur odor vitæ spiritualis, odor vitæ animæ, in vitam æternam animæ, & tandem corporis.

E *T ad hæc quis tam idoneus*. Superfluit tam. Hinc deberet initium sumere caput tertium huius epistolę: eo quòd hic incipit nouam tractare materiam. Post tractatam enim illã particulã & deus totius cõsolationis, tractat illã & pater domini nostri Iesu christi. Tractat aũt hãc, explicãdo ex natura noui testaméti, excellétiã ministrorũ eius respectu veteris testaméti & ministrorũ eius. Quod totum cõstat esse ex hoc ꝙ deus est pater domini nostri Iesu christi authoris noui testamenti & ministrorũ eius. Patris siquidé officiũ tam ingés in filio suo Iesu christo domino nostro in hoc demõstratur, quod negatum est moysi & reliquis priscis patribus. Dixeratitaque paulus se sibique similes ministros euãgelii esse ꝑ quos deus nullibi succũbit, sed vbique nõ solũ vincit sed triũphat: dixerat eosdé esse per quos deus odoré suæ

G notitię manifestat, quia christi sunt beneolentia apud deũ & inter bonos & inter malos. Vbi hæc tam eximia dona affirmauit in se & sibi similibus, percussurus ęmulos abutétes tãto ministerio subiunxit. & ad hæc, officia triumphi & beneolentiæ, qui idoneus, subaudi aliorum? Quasi dicat. nullus aliorum non similium nobis, est idoneus. ❡ Et vt clarius intelligatur ꝙ de aliis sibi dissimilibus loquitur subiungit. *Non enim sumus sicut plurimi adulterantes*. pro, multi cauponantes. *uerbum dei*. Ecce quare dixi de aliis & quis idoneus, quia nos veri ministri non sum⁹ similes multis cauponantibus (hoc est ad quęstum abutentibus) verbum dei. Cõtra prædicatores euangelium vertétes in quęstũ, manifeste loquitur lõge à mercenariis locãs vero christi prædicatores. Sed. Deficit. tanquam, *ex synceritate*. Quatuor conditiones proprias veteris christi prædicatoribus describit in seipsis. Prima est tanquam ex synceritate: excludendo omnem admixtionem cuiuscunque impuræ intentionis: puta lucri, commodi, gloriæ & reliquorum eiusmodi. *Sicut*. Deficit sed. Legendum est. Sed tanquam *ex deo*. apponendo legationem diuinam non solum ad excludendum quantumcunque humanam intentioné, ed ad apponen-

H dum intentionem exequendi officium prædicandi non vt proprium, sed vt delegatum à deo. Et hæc est secunda prædicatorum condicio. ❡ *Coram deo*. Ecce tertia: hoc est habendo semper pre occulis præsentia dei. Non sufficit nobis, synceros ac legatos dei exibere nos corã hominibus (qui non intuentur intima cordis) sed exibemus nos tales coram deo ipso, teste ac iudice. *In christo loquimur*. Ecce quarta. non pędicamus vana aut curiosa, sed in Christo: hoc est habendo Christum pro materia ratione ac fine sermonis loquimur.

CAPVT III.

ncipimus iterum nos metipsos commendare. interrogatiue legendum est. & est confutatio æmulorum imponentium Paulo seipsum laudauerat in priore epistola. Aduersus hanc siquidem oblocutionem opportuit paulum in surgere in principio huius tractatus de excellentia verorum ministrorum euangelii (quales erant ipse & ei similes) ne maioris oblocutionis ansam acciperent.

I dicit incipimus iterum, propter priorem epistolam, nosmetipsos cõmendare? quasi dicat absit, quum nec semel hoc fecerimus: nã nec oli nec modo dicimus quæ de nobis dicimus vt cõmendemus nosmetipsos, sed ad cõmendãdũ veros dei legatos, ad cõmẽdandũ veros euangelii ministros, ad differétiam tam falsorum q̃ mercenariorũ. *Nunquid egemus sicut quidem commendatitiis epistolis ad uos, aut ex uobis*. *Deest*. cõmendatitiis. Arte vtitur paulus ad introducẽdũ tractatũ de natura noui testaméti: dũ facit tria simul. & manifestat ꝙ nõ eget cõmẽdatione apud corithios: vt hic credatur ꝙ nõ animo laudãdi se scribit Et percutit æmulos cõmẽdatitiis epistolis vtentes. & ianuam sibi aperit ad tractandum de natura noui testamenti: quoniam hinc ex epistolis cõmendatitiis materialibus via recto tramite patet ad epistolas cõmẽdatitias spirituales scriptas in cordibus, q̃ sunt noui natura testaméti. *Epistola nostra* hoc est nostri cõmẽdatia. *uos estis*, qualiter corithii officiũ epistolæ ad cõmẽdationé pauli exercerét, ĩferi⁹ subiunget. significãter aũt dicit estis: ad significãdũ ꝙ nõ eloquii ꝑconio sed rerũ ex

K istentia corinthii epistola cõmẽdatitia pauli sunt. *scripta*. ꝑ, inscripta, *in cordibus nostris*. hoc est nõ gestata manu aut sinu, sed in cordibus nostris intus recondita: hoc est tam chara nobis q̃ illud quod est impressum in cordibus nostris. vt intelligant corinthii q̃ magnipendat paulus huiusmodi epistolam. *Quæ scitur*. pro, intelligitur, *& ab omnibus hominibus* Mirabilibus ac largissima qualitas huius epistole commendatitie pauli. valde enim pręstat ceteris, quia nulla epistola scripta (siue Hebraice siue Græce siue latine) intelligitur & legitur ab hominibus omnibus,

omnibus,sed tantum à cognoscentibus illos characteres illudque idioma:hæc autem & legi- A
tur & intelligitur ab omnibus hominibus. *Manifestati*.pro,dum manifestamini,quoniam.ꝑ,
quod,*epistola estis christi*.Ecce modus quo epistola hæc commendatitia pauli potest legi& intel-
ligi ab omnibus hominibus.ipsa manifestatio quod corinthii sunt epistola christi,est exhi-
bere omnibus hominibus legendam& intelligendam cōmendationem pauli:quéadmodum
manifestatio miri operis arte facti inscripto artificis nomine,est exhibere omnibus legendā
&intelligendam commendationem artificis.¶Dixerat itaque corinthios epistolam esse cō-
mendatitiam sui(pauli scilicet & sociorum)sed non explicauerat conditiones huius epistolæ:
& propterea describendo conditiones epistolæ incipit ab authore,& dicit christi.Et est sens⁹
ꝙvos estis epistola:tum dictata à christo,tum scripta à christo,tum titulata á christo,tum si-
gnificans christum.Quod enim intus habemus spiritualis fidei,spei,ac charitatis,christus in
nobis& dictat & scribit,non alieno sed proprio nomine,& ipse christus est qui creditur,qui
speratur,qui amatur á nobis.Merito ergo corinthii appellantur epistola pauli cómédatitia, B
sed christi authoris & materiæ.*Ministrata*.pro,subministrata,*a nobis*.Estis quidem Christi epi-
stola,sed nō immediate á Christo,sed nostro ministerio immo sub ministerio:ad differentiā
ministrorū Christi ex parte superiore.Ex qua parte angeli ministrant Christo ad scribēdas
huiusmodi epistolas.Apostoli eni & reliqui veri ministri euangelii ministrant Christo ad hu
iusmodi epistolas ex parte inferiore:dū exparte sensuū,media sensibile prædicatione,mediis
sensibilibus exmplis propriorū operum medii sacramentis sensibilibus ministrant.*Scripta*.
pro,inscripta.Aquo fuerit inscripta,textus non clare monstrat.nec desunt iungentes prono-
men á nobis cum verbo inscripta:legendo à nobis inscripta.Sed punctū faciat quisque vt pla
cet.veritas est quòd impressio siue intima inscriptio est opera & christi &subministrantium
prędicatorum.Duo enim inueniuntur in illa.Primum est quòd credenda speranda atq; di-
ligenda proponuntur mentibus auditorū,distincte declarantur,ꝓbantur &c.& quo ad hoc
interna scriptio fit á subministrantibus.Alterum est quod auditores assensum,spé,dilectio-
nemq; adhibeant propositis,& quo ad hoc christus est q intus scribit:nō excluso tamé mini- C
sterio angelico.de quo quia non fit in textu mentio pertransimus.*Non atramento*.Omne gen⁹
cuiuscunq; liquoris quo scribi pingiue potest excluditur,excluso nigro cuius est pręcipuus in
scribendo vsus. *Sed spiritu dei uiui*.loco atramenti spiritus ęst dei,non opinati sed viuentis,
Et Christ⁹ operādo in animo hominis assensum,spem,atque dilectionem vtitur spirituali ef-
ficatia spiritus sancti:& subministrantes prædicatores manifestationé ac suasionem singulo
rum quę credenda speranda ac diligenda sunt.non solū à spiritu sancto ad hoc mouētur,sed
spiritu sancto in intimis auditorum operāti materiam sub ministrant:ac per hoc & ipsi sub
misterialiter imprimunt in animos hominum non per atramentum sed per spiritum dei vi-
uentis.*Non in tabulis lapideis*.Directe hoc dicit ad differentiam legis veteris:quæ fuit scripta in ta-
bulis lapideis,afferente moyse tabulas lapideas scriptas digito dei. Describit enim Paulus in
Corinthiis differentem naturam noui testamenti a natura veteris testamenti penes multas:
& specialiter penes hoc quod illud est.scriptum in tabulis lapideis,hoc in animis hominum D
Vnde ē regione apponitur.*Sed in tabulis cordis carneis*.IuxtaEzechielis prophetiam Paulus loqui-
tur.scriptum siquidem est Ezech.xxxvi.auferam cor lapideum de carne vestra & dabo vobis
cor.carneum Propter hoc enim non dixit in tabulis cordis sed apposuit carneis:vt molles,vt
facile receptiuas impressionum tabulas cordis describat in electis dei.In quorum cordibus spi
ritus sanctus imprimit quę CHRISTI Sunt.Collige prudens lector has conditiones & ꝑ-
cipe naturam noui testamenti consistere in iis quæ imprimuntur in animis hominum a Chri
sto per spiritum sanctum.quod in nobis fit subministrantibus euangelicis viris icredenda,spe
randa,diligēda operenda cauenda.Quod dico propter illos qui immediate a CHRISTO
omnia habent:vt Apostoli & similes.

Fiduciam autem talem Proposita natura noui testamenti,intendit singulas particulas de-
F clarare.sed optima arte declarat illas vt sunt in esse perfecto,vt sunt in viris ꝑfectis,
quales sunt ministri euāgelici:quoniā hinc cognoscuntur etiā vt sunt in ꝑficiétibus & E
incipientibus,quales erant Corinthii.Ita ꝙ simul manifestat noui testaméti naturā & mini
stros eius:& hoc secūdum ex primo.Inchoat auté ab illa particula sub ministrata à nobis,ex
cludendo præsumptionem.Valde enim præsumptuosum apparet prima fronte,ꝙ homo cōfi
dat se delegatum ad imprimendum in cordibus hominum subministrando spiritui sancto.
Et propterea dicit.fiduciā talé,subministrando inscribendi spiritu dei viui incordibus aliorū.

F hæc enim est maximi operis fiducia. *Habemur.* nos ministri euangelici. *Per christum.* merito &
dono christi hominis. *Ad deum.* qui operatur omnia in omnibus. ¶ *Non quod sufficientes simus cogi-
tare.* non solum facere aut dicere deliberare. *Aliquid.* quodcunque sit illud spectans ad nostrũ
ministerium, & non solum tam arduum opus. *A nobis.* ministris euangelicis. *Quasi ex nobis.* tan-
quam ex propria officina, tanquam ex propriis viribus. *Sed sufficientia nostra,* ad cogitandũ, vo-
lendum, operandum, prædicandum, & vniuersaliter ad omnia cõcernentia euangelicũ mi-
nisterium. *Ex deo est.* E regione à nobis tanquam ex nobis, locat ex deo: ad significandum ꝙ se-
ipsos secundum naturales vires ingenii, doctrinę, morum &c. hinc, gratuita vero dei dona
inde locat. Et seipsos non negat posse cogitare, sed negat sufficientiam ad cogitandũ. Possu-
mus enim insufficienter & cogitare & operari aliquid ad ministerium euangelicum spectans:
vt experientia testatur in malis ministris. ¶ *Qui & idoneos nos fecit ministros noui testamenti, non literæ.*
pro, literæ, *sed spiritu.* pro, spiritus. Exclusa pręsumptione declarat ꝙ de facto deus effecit ipsos
G idoneos ad manifestandũ spiritum. vt merito dixerit superius, subministrata à nobis, inscrip-
ta spiritu dei viuentis. Vide prudentiam pauli simul explicat se esse effectos idoneos mini-
stros noui testamenti, & ipsum nouum testamentum esse nõ literã sed spiritum: vt simul in-
telligamus ꝙ sunt effecti idonei ad ministrandum spiritum, & quód nouũ testamẽtũ est spi-
ritus in carneis tabulis cordis impressus, de quo superius sub epistolæ specie meminit. Et est
appositiua constructio dicendo noui testamenti non literæ sed spiritus: hoc est ꝙ non est lite-
ra sed spiritus. Et vere in hoc differt nouum à veteri testamento: ꝙ vetus est litera cõstans ex
præceptis legis, nouum aũt est spiritus fidei spei ac charitatis. Et propterea in theologia spe-
culatiua dicitur ꝙ omnes sancti ab initio mũdi quatenus habuerũt gratiam fidei spei ac cha-
ritatis, spectarunt ad nouum testamentum. propterea dicitur ꝙ nouum testamentum adiuuat
hominem intus, vetus vero non. propterea dicitur ꝙ euangelica scripta & apostolica (q̃ vulgo
appellantur nouum testamentum) non sunt ipsum nouum testamentũ, sed doctrina noui te-
H stamenti: docent enim credenda, speranda, diligenda. scripta vero moysi sunt ipsum vetus te-
stamentũ: adiunctis ꝓphetis. *Litera enim occidit.* Differentiam inter vetus & nouũ testamẽtũ pe-
nes effectus cõtrarios describit. Occidit aũt tum augẽdo cõcupiscentiã: qa nitimur in vetitũ.
Tum addẽdo ꝑuaricationẽ: quia furtum cõmittens contra legẽ scriptã, duplicẽ ĩcurrit pręu-
aricationem: & legis nature, & legis scripturæ. ¶ *Spiritus autem viuificat.* tum ferendo secum
vitam gratiæ. tum adiuuando infirmitatem nostram & domando concupiscentiam. tum o-
perando meritorie ad vitã eternã. *Quod ministratio mortis literis deformata in lapidibus.* Declarata sub-
stantia noui testamenti intendit ex excellẽtia noui testamenti relati ad vetus, gloriam ac qua-
litatem ministrorũ noui testamẽti describere. Et propterea affert initiũ veteris testamẽti: q̃d
scilicet Moyses vt minister dei intulit illud populo. A re gesta argumẽtatur scripta exo. 34
narratur siquidẽ ibiq; Moyses secundo deferens tabulas lapideas quibus inscripta erant pręce-
I pra decalogi, descẽdit à diuino colloquio ad populũ habens faciẽ radiantẽ claritate tãta vt nõ
possent filii israel figere oculos in faciẽ moysi. & propterea moyses alloquendo populũ vela-
bat faciem suam: quum ibat autem ad loquendum cum deo tollebat velamen de facie sua.
Quia inquam ista fuit ministratio veteris testamenti, ideo ex ista argumentatur paulus ex-
cellentiã administrationis noui testamenti, conferendo conditiones conditionibus. Et quo-
niã iã dixerat tres differentias inter nouũ & vetus testamentũ (primã in substantia, ꝙ nouũ spi-
ritus, vetus litera. secundã in subiecto: quia nouũ in carneis tabulis cordis, vetus in tabulis
lapideis. tertiã in actione: ꝙ nouũ viuificat, vetus occidit) ideo his tribus simul collectis, dicit
ꝙ si ministratio mortis. vetus testamẽtũ appellat mortẽ, iuxta id quod dixerat occidit. Et sub
iungẽdo literis, substẽtiã significat eiusdẽ & addendo deformata in lapidibus, subiectũ demõ
strat. Ministrationem autem appellat ipsam exhibitionẽ, quia Moyses exhibuit populo vetus
testamentũ in tabulis lapideis. *Fuit in gloria.* corporali resplendente in faciẽ moysi. *ita ut non possent
intendere filii israel in faciem Moysi.* Excellentia gloriæ describitur vsque adeo resplendentis, vt non
K possent corporeis occulis intentam aciem videndi figere filii israel in faciem Moysi.
Propter gloriam vultus eius. propter excellentiam splendoris vultus eius. *Que euacuatur.*
Hoc addit paulus, ad reddendum argumentum à minori ad maius. Et nouã per hoc explicat
conditionem veteris testamenti, q̃d, scilicet aboletur, q̃d quãdoq; finem esset habiturũ, gloria
siquidem illa apparens in facie moysi, gloria transitoria erat. & propterea dicitur que euacua
tur seu aboletur. ¶ *Quomodo non magis ministratio spiritus erit in gloria?* ¶ Attende pru-
dens lector quod in antecedẽte huius cõditionalis quinque paulus collegit spectãtia ad mini

strationem

ſtrationem veteris teſtamenti:videlicet literam,mortẽ,gloriam,excellentiam gloriæ,& eua- A
cuationẽ. Quorum'quinq;,gloriam ſemper repetit,arguendo ſemper ex gloria miniſtratiõis veteris teſtamenti maiorem gloriã miniſtrationis noui.ſigillatim autẽ reliqua quatuor exequitur:inchoando â litera.Cõtra literam enim primum argumentatur,quomodo nõ magis miniſtratio ſpiritus erit in gloria?itaq; vis argumentationis huius conſiſtit in collatione ſpũs ad literam.Et eſt argumẽtum á minori:ꝙ ſi miniſtratio literę fuit glorioſa,multo magis miniſtratio ſpiritus erit glorioſa. *Nam ſi miniſtratio damnationis in gloria eſt.* Interpres adiunxit duas dictiones:in & eſt.Legendum eſt.*Gloria.* Ordinate procedit Paulus. primo enim contulit ſpiritum literę:vtpote ſubſtantiam noui,ſubſtantiæ veteris teſtamenti.modo conſequenter confert effectum effectui.Et quod ſuperius appellauit mortis, modo appellat damnationis eadẽ ratione.Ex illa enim particula arguit ꝙ ſi miniſtratio damnationis(hoc eſt literæ dãnationẽ inferentis,augendo concupiſcentiam & addendo prædicatiõem)gloria,hoc eſt glorioſa fuit. B
Multo magis abundat miniſterium. pro,miniſtratio,*iuſtitiæ in gloria.* Loco eius quod ſuperius dixerat viuificat,modo dicit iuſtitiæ.Ita ꝙ ẽ regione occiſionis,mortis & damnationis locat iuſtitiã, vt intelligamus vitam iuſtitiæ eſſe illam de qua dixit ſpiritusviuificat,eſſe illam quæ opponitur occiſioni damnationi & morti quam infert litera:& percipiamus nouum teſtamentum eſſe ſpiritum viuificantem vita iuſtitiæ,de qua ſcriptum eſt,iuſtus ex fide viuet.Et vtitur argumento ſimili præcedenti,conferendo miniſterium mortis ſeu damnationis,cum miniſterio iuſtitiæ vitalis.*Nam nec glorificatum eſt quod.* pro, glorificatum eſt, *in hac parte,propter excellentem gloriam.* Auget argumẽtationẽ maioris glorię in miniſtratiõe noui q̃ veteris ex illa ꝑticula,ita vt nõ poſſent filii iſrael intendere ĩ faciem Moyſi. monſtrat enim excellentiam gloriæ in faciе Moyſi ꝓſtitiſſe impedimentum gloriæ.Et vere ſic fuit,quoniam excellentia ſplẽdoris impediebat gloriam ab ipſius gloriæ intuitu.quod eſt minuere glorificationem.Excellens enim ſenſibile ex ſua excellentia minuit ſenſationem ſui,quod eſt minuere ſeipſum in eſſe ſenſibili.Et ſimiliter excellens gloria Moyſi in hac(id eſt in facie)ex ſua excellentia minuit gloriam quia minuit illius ſenſationem.Reddere enim gloriam inuiſibilem ſeu minus viſibilem , eſt tollere ſeu minuere illam.Eſt itaq; ſenſus literæ.ꝙ id quod glorificatum eſt in hac parte, hoc eſt in facie Moyſi,non eſt glorificatum ſimpliciter & abſolute:quia impeditum eſt ab intuitu propter excellentem gloriam,hoc eſt propter excellentiam gloriæ nimio ſplendore opprimentis viſum.Et intendit per hanc conditionem quæ fuit in gloria faciei Moyſi, non ſolum mõſtrare ꝙ vnde fuit maior gloria inde reddita eſt minor,ſed incoare differẽtiam inter ipſam & gloriam miniſterii noui teſtamẽti, penes hoc ꝙ excellẽs gloria Moyſi impedit ſeipſã D
ab intuitu,excellens autẽ gloria miniſtri noui teſtamenti nullum præſtat impedimẽtũ perceptioni ſui,vtpote ſpũalis & ſpiritu conſpicienda. *Si enim ꝙ euacuatur per gloriam.* pro,in gloria ,*eſt.* Argumentatur demum ex vltima particula,q̃ euacuatur. Et ſimili ꝓcedentibus vtitur argumento,ſi teſtamentum ꝙ aboletur,ꝙ finitur quandoq;,eſt in gloria.

¶*Multo magis ꝙ manet,in gloria eſt.* Differentia hæc iter vetus & nouũ teſtamẽtũ penes tolli,& manere,intelligitur ſcđm proprias hæreditates ſingulorum.vetus ſiquidem teſtamentum diſpoſitio eſt hæreditatis terrenæ,vtpote terræ promiſſionis cum abundantia bonorum temporalium,vt clare patet in fine Deuter. Et propterea de illo dicitur ꝙ euacuatur ſeu aboletur.Tẽporalia enim trãſeunt.& ad literam in aduentu Meſſiæ ſublata ſunt iudæis.Nouum vero teſtamentum diſpoſitio eſt hæreditatis cæleſtis,q̃ æterna eſt.Et propterea dicitur ꝙ manet,vtpote manens in æterna fœlicitate ſibi propria. E

H*Abentes igitur talẽ ſpem.* Hactenus Paulus proponentis officio trifariam vſus eſt. Primo ſub ſpecie epiſtolæ,deinde ſub ſpecie noui teſtamenti non literæ ſed ſpiritus,& demũ ſub differentibus cõditionibus ab illis q̃ fuerunt in miniſtrationeveteris teſtamenti miniſtrante illud Moyſe.Ab hinc autẽ vſq; ad ſextum capitulum tractat ſingula,inchoans â gloria.inchoando â differentia inter miniſtros veteris & noui teſtamenti,penes hoc ꝙ miniſtri veteris velant gloriã:miniſtri vero noui,abſq; velo gloriam domini exhibent populo. Incipit aũt ab habita ſpe non ſolum ad ſignificandum rõnem libertatis noui teſtamenti,eſſe ſpem æternæ glorię q̃ eſt propria nouo teſtamento.ſed vt incipiat ab ipſa ſubſtantia noui teſtamẽti habita ĩ ipſis miniſtris.Iam enim dixerat nouũ teſtamẽtum eſſe ſpiritũ.& propterea ab ipſo ſpũ ſpei habito incipit. Vnde & inferius eodem tenore proſequetur de ſpiritu fidei. multa enĩ arte tractat Paulus ſingula propoſita.illam nãque particulã qua dictum eſt nouum teſtamentũ

F esse spiritum,tractat pluries repetēdo habitum spiritum spei,spiritū fidei,spiritum fiduciæ. spiritum charitatis:q̄uis non semper vtatur vocabulo spiritus.vnde hic dicendo habentes igitur talē spem,perinde acsi dixisset habentes igitur spiritum spei talis,scilicet manentis i æternum gloriæ,cuius immediate ante meminerat.*Multa fiducia*.pro,libertate,*utimur*.De qua autē libertate loquatur,ipsemet explicat subiungendo,*Et non sicut Moyses ponebat uelamen super faciē suā*. Suspende intellectum vsq; ad illam particulam,nos vero omnes:quoniam Paulus suspendit explanationem libertatis huius illucusq;.*Vt nō intenderent filii israel in faciem*.ꝑ,finem.*eius ꝙ euacuatur*.Attende diligenter quod Paulus res gestas corporaliter in Moyse trahit ad sensum spūalem.Ita ꝙ ex corporaliter gestis tunc inMoyse,intendit declarare spiritualem statum iudæorum.Et interpretatur appositiōem velaminis quam secundum rem gestam exercebat Moyses ad hoc vt excellens claritas non offendere oculos filiorum israel significare obcæcationē
G filiorum israel ad hoc vt non intuerentur finem veteris testamenti:hoc est vt non intendant in christum qui est finis veteris testamenti quod aboletur.Est itaq; sensus literæ ꝙ nos ministri noui testamenti vtimur multa libertate,& nos sumus sicut Moyses ponendo velamen super faciem suam.hoc factum est corporaliter:sed quod sequitur,sensus est spiritualis, scilicet vt non intenderent filii in finem:hoc est Christum,qui est finis eius quod euacuatur: hoc est veteris testamenti,de quo superius dixerat quod euacuatur. *Sed obtusi*.pro,obcæcati *sunt sensus eorum*.Explicat Paulus spiritualem statum iudæorum quem describere inceperat dicendo vt non intenderent &c.declarando hoc non intendere esse obcæcationem internorum sensuum filiorum israel.Similem huic sententiam habes in Esaia: habes & in euangelio Ioannis.

¶*Vsq; in hodiernum enim diem. idipsum uelamen in lectione ueteris testamenti manet*.Obcæcationem iudæorū amplius explicat ex hoc ꝙ continue perseuerat velamen in iudæis dum legūt vetus testamen
H tum,dum non intelligunt in eo verum Messiam.velamen itaq; in facie Moysi positum figuram esse cæcitatis filiorum israel in lectione veteris testamenti interpretatur Paulus.

¶*Non reuelatum:quoniam in Christo euacuatur*.in facie Moysi velamen erat non semper sed quādoq; detegebatur facies eius.Et propterea adiungit Paulus non reuelatum,non detectum: vt velamen ipsum nō ablatū declaret perseuerare.Et rōnem adiungit.quoniā in christo,subaudi tātum,tollitur velamen.isti autē adhuc nō habēt lumē christi.Vnde & declarando ꝑseuerantiam non reuelati velaminis subiungit.*Sed usq; in hodiernum diem quum legitur Moyses*.tanq̄ alloquēs filios israel.*Velamen positum est super cor eorum*.Velamen corporeum in facie Moysi perseuerat in figurato spirituali velamine posito super cor filiorum israel:quod est obcæcatio eorum,quod est obduratio eorum,subtrahente deo illis gratiam sui luminis ad cognoscendum christum.

I *Quum autem conuersus fuerit* ad deum.pro,conuersi fuerint *ad dominum,auferetur uelamen*. iuxta historiam Moyses quum loquebatur ad populum,velatꝰ loquebatur:quum vero vertebatur ad alloquendum deum,tollebat velamen & detectus loquebatur.Et propterea Paulus quemadmodum interpretatus est velatum Moysen alloquentem populum figuram esse obcæcati populi,ita modo interpretatur detectum Moysen versum ad deum figuram esse illuminati populi iudæorum.ad hoc enim alludunt hęcverba.quum autem conuersi fuerint ad dominum in similitudinem Moysi qui à colloquio populi vertebatur ad alloquendum dominum,tunc auferetur velamen,in similitudinem Moysi qui auferendo velamen conuertebatur ad deum.

Dn̄s autem spiritus est.Dixerat quum autem conuersi fuerint ad dominum.& propterea ex qualitate domini procedit.Et quum multas habeat dominus conditiones(est enim oīpotens,æternus,sapiens &c.)vna tantum vtitur dicendo dominus autem spiritus est:quoniam intēdit propriam rōnem reddere spiritualis status.Quemadmodum enim ex eo quod deusvita est,

K propria ratione vtitur viuentium,& ex eo ꝙ Deus sapientia est,propria ratio redditur sapientum,& sic de similibus,ita ex eo quod deus spiritus est,propria ratio redditur spiritualium. Tanq̄ si apertius dixisset.quandiu filii israel erunt tanq̄ corporaliter intendentes in Moysen corporeum,velamen est super cor eorum:quum autem versi fuerint ad dominum qui spiritꝰ est tanq̄ spiritualibus sensibus vtentes,tolletur velamen.propter quod consequenter subiungit.*Vbi autem spiritus dn̄i,ibi libertas*.Ablationem velaminis probat ex conuersione ad dominum, quia dominus spiritus est.Ex conuersione enim ad spiritum qui dominus est,spiritus domini emanat in conuersos,quo fiunt spirituales:ac per hoc fit in eis libertas à velamine.Aduerbia siquidem loci vbi & ibi,circunloquuntur humanas mentes.Est enim sensus ꝙ in iis animis in quibus est spiritus domini in eis est libertas à velamine obcæcationis & obdurationis. ꝙ in cordibus iudæorum perseuerare descriptum est vsquequo conuertantur ad dominū &,

¶Nos.

¶*Nos uero omnes.* ministri euangelici, ad differentiam tam iudæorum quum cōuersi fuerint (in quibus spiritus domini ac libertas erit) q̄ Moysi qui absq; quidem velamine cū domino sed velatus cum populo loquebatur. *Reuelata facie gloriam dñi speculantes.* pro, inspeculantes, *in eandem imaginem.* Superfluit in. Et est sensus, nos ministri noui testamēti i speculātes, hoc est instar speculi suspicientes & reddentes, officium speculi exercentes tam suscipiendo q̄ reddendo. suscipiendo quidem gloriam domini: reddendo vero eandem imaginem, quam scilicet suscepimus. Vno participio (inspeculantes) vtrunque officium speculi Paulus significauit: suscipere & reddere. Et duos opposuit accusatiuos. Alterum significans gloriam domini q̄ suscipitur: alterum significans eandem gloriam vt redditam. & propterea significatur noīe imaginis eiusdem. Speculum siquidem corporeum suscipiens crucifixum, reddit eandem imaginem. Et similiter ministri noui testamenti detecta facie suscipientes gloriam domini, ac eandem imaginem (hoc est eiusdē gloriæ imaginem) reddentes aliis describuntur: ad differētiam Moysi, q̄ licet reuelata facie gloriā domini susciperet, non tamen eandē reddebat imaginē aliis, sed oportebat velari faciem eius si alios alloqui voluisset. q̄uis etiam illa Moysi gloria fuerit corporalis, & non gloria domini qui est spiritus. Ministrorum siquidē noui testamenti gloria est gloria spiritualis, q̄ est vere gloria domini qui est spiritus. Mysteria siquidem dei manifestata ad dei gloriam, appellantur gloria dei: vt ꝙ deus est pater, filius ac spūs sanctus: ꝙ de⁹ creauit mundum, ꝙ verbum caro factum est, ꝙ restaurat oīa in iesu Christo. Clara autē horū notitia infusa à deo, appellatur inspeculatio quo ad susceptionem reuelata facie: & similiter clara eorumdē notitia, quæ ab apostolis, aliis, traditur, appellatur inspeculatio quo ad reditionem similiter reuelata facie. Hæc vere fuisse in apostolis, doctrina eorum testatur: dum diuina mysteria quę tam occulte tradita erāt in veteri testamento, aperuerunt omnibus. *Transformamur a claritate in claritatem.* pro, à gloria in gloriam, *tanq̄ a dñi spiritu.* Declarat per oppositum ad Moysen huiusmodi inspeculationem. Quod vt intelligas, recolle ꝙ paulo superius dixerat de Moyse, nec glorificatum est quod glorificatum est &c. huius oppositum modo describit i ministris noui testamenti. Moyses transformatus à gloria quidem est (nam in formā gloriosam mutatus secundum faciem est) sed non in gloriam: quoniāꝙ glorificatum in eo est, nō est glorificatum propter excellentiam gloriæ. Ministri vero euangelii transformantur, non perditione formæ naturalis sed superuentiōe formę gloriosæ (hoc est cælestis glorię participatiōe in intellectu illuminato, in voluntate accensa, in viribus animi confirmatis virtute ex alto) in gloriam exteriorem, manifestando aliis non solum quæ nouerunt diuina mysteria, sed etiam interna spei charitatis fortitudinis & c. dona: quæ lucebant in factis eorum. Vnde ne intelligeres in gloriam mundanam, adiunxit tanq̄ à domini spiritu. Actorem siquidem transformationis talis (.s. à gloria interna ad gloriam externam intuendam ab aliis) explicat domini spiritum, vsqueadeo vt simul explicet domini spiritum esse moderatorem dicēdo tāq̄. Transformamur inquit à domini spiritu, vt & quantum & quando & qualiter decet domini spiritum transformare, à gloria in gloriam. Et reduxit effectum spiritualis trāsformatiōis in domini spiritum tanq̄ in propriam causam: vt declaramus. Et dixit specialiter hoc cōtra obloquentes imponēdo ei iactantiam: vt perpendant Corinthii ꝙ transformati à spū sancto, & faciunt & dicunt Paulus & ei similes quę ad laudem eorum spectare videntur.

CAPVT IIII.

Deo habentes hanc administrationem, iuxta ꝙ misericordiam consecuti sumus. intendit ex dictis conditionibus rationem reddere duorum emergentium. quorum alterū consistit in facto eorum: alterum autem in facto incredulorum. Dicēdo ideo, transformationē refert antedictam. Et est sensus, quia nos reuelata facie transformamur & c. habentes talem administrationem non ex nobis sed prout diuinam sumus misericordiam consecuti.

¶*Non deficimus.* non segnescimus. non negligimus. *Sed abdicamus.* pro, abdicauimus, *occulta dedecoris.* Cōformes sunt actiones nostrę internę claritati officii. Quemadmodum enim officiū ministrādi nouū testamētū gloria plenū est, ita nos i actiōib⁹ nostris internis exhibemus absque negligētia, & cū abiectiōe cuiusque occulti dedecoris: ita ꝙ nihil i intimis nostris relinq̄mus quod pudeat manifestum fieri. *Non ambulantes in astutia.* Ecce vnum occultum dedecus, astuta dispositio operum. *Neque adulterantes.* pro, dolose tradentes, *uerbum Dei.* Ecce alterum occultum dedecus, interno dolo vti euangelizando. Et astutia quidam in ambulādo, ad mores refertur: dolosa autem traditio, ad intentionem perducendi ad malum aliquid mediante prædicatiōe refertur:

F referetur: puta ad iudaizandum *Sed in manifestatione*. Superfluit in. *Veritatis*, tum doctrinæ tum vitæ. Et hoc spectat ad inspeculationem reuelata facie. *Commendantes nosmetipsos ad omnem conscientiam hominum coram deo*. Et hoc ex trasformatione à gloria in gloriam tanq̃ à domini spiritu. Non commendamus nosmetipsos iactantia: sed manifestatione veritatis, & vitę & doctrinæ & iustitiæ, non apud quosdam sed apud omnem conscientiam hominum, non qualemcunq; sed coram deo. Apud conscientiam siquidem eorum qui secundum deum res discutiunt, commẽdamus nosmetipsos manifestando veritatem. Et hoc est primum factum cuius rõnem reddit ex conformitate ad officium. Alterum vero (quod ex incredulorum facto consurgit) subiungitur. *Quod si etiam opertum*. pro, velatum, *est euangelium nr̃m, in iis qui pereunt, est opertum*. .p, velatũ. Declarauerat Paulus differentiam inter nouum & vetus testamentum penes hoc ꝙ vetus erat velatum, nouum aũt est sine velamine. poterat quispiam obiicere etiam in nouo testamento ve-
G lamen inueniri obcæcationis multorum, quemadmodum de obcæcatione iudæorum dictũ est. Et propterea huic obiectioni occurrit, reddendo rõnem talis velaminis inuenti apud quosdam in nouo testamento. Et ex duobus capitibus saluat differentiam antedictam. primum quia in veteri testamento velamen erat commune oĩbus loquente Moyse ad populum: in euangelio autem velamen non est commune sed proprium illis tantum qui pereunt. Et hinc habetur ꝙ velamen non se tenet ex parte euãgelii aut ministrorum eius, quemadmodum in veteri testamento. ꝙ est aliud caput se tenens ex parte filiorum perditionis. Et ad hoc significandum subiungit. *In quibus deus huius sæculi excæcauit mentes infidelium*. Quemadmodum scribit ad Philip. de quibusdam, quorum deus venter est, ita corinthiis scribit deum huius sæculi dilectum quemq; finem ab hoĩbus affectis his transitoriis: siue ille finis sit delectatio carnis, siue gloria, siue quodcunq; aliud transitorium. oẽs enim hmõi fines conueniunt sub rõne vnius
H finis qui est bonum proprium transitorium. & talis finis deus huius seculi appellatur, sicut venter appellatur deus deditorum gulæ. Et talis finis excæcat proculdubio mẽtes infidelium. affectatum enim quodcunq; transitorium bonum priuat mentes hoĩm lumine ad vidẽdum claritatem spiritualium bonorum q̃ per ministros euangelii prædicantur. *Vt non fulgeat*. .p, infulgeat. Deficit. *ipsis, illuminatio euangelii gloriæ christi q̃ est imago Dei*. hoc est vt sint indispositi ad suscipiendum fulgorem Euangelii, non cuiuscunq; rei sed gloriæ christi. Christi enim gloria euangelizatur. Non est ergo velamen ex parte euangelii, sed ex parte exceçatorum indispositorum ad suscipiendum apertum fulgorẽ gloriæ christi euangelizatæ. audiunt siquidẽ isti euangelica verba, vidẽt corporeis oculis euãgelica facta & miracula: & tamẽ ex affectu ad trãsitorium aliquod indispositi sunt ad suscipiendum lumen fidei ꝙ vehit secum euangelium,
I gloriosi christi instrumentum. ¶ Apponit autẽ qui est imago Dei, ad explicandum vtranque christi naturam. Christus enim nomẽ est regiæ dignitatis scd̃m humanam naturam cõpetens: imago aũt Dei nomen est filii scd̃m naturam diuinam. Generatur enim filius ex modo productionis suę in similitudinẽ naturę patris. Et in hoc differt à spiritu sancto: vt theologia speculatiua diffuse tradit. Et propterea dicitur imago Dei. Propter distinctionem enim personalem inter ipsum & patrem, dicitur imago: quæ non potest intelligi nisi relatiue. Propter consubstantialitatem autem dicitur dei. continet enim in se perfecte diuinam naturam.

Non enim nosmetipsos prædicamus. Tractat Paulus hic particulam illam, christi. Dixerat enim
N superius, epistola estis christi. Tractat autem christum esse illum qui per ministros noui testamenti tum prædicatur tum gestatur secundum vtrunq; christi statum scilicet mortalem & immortalem: vt author noui testamẽti intelligatur iesus christus secundum vtrũque
K statũ. in primis itaque tractat iesum christũ esse illũ q. p̃dicatur, excludẽdo seipsos. Et inducit hoc per modum rationis quare dixerit vt non infulgeat gloria christi, continuando textum. ¶ *Sed Iesum Christum dñm nr̃m*. Superfluit nostrum. Significatur iesus Christus dominus vt omnium dominus intelligatur, vtraque natura significatur prædicari. *Nos autem seruos vestros per*. pro, propter, *Iesum*. non fratres, non socios, sed seruos vestros non prædicamus esse propter iesum. Et vere serui sunt christianorum ministri euangelici sancte exercentes officium suum. Et est seruitus magna, bene nota illis qui exercent officium suum.

¶ *Quoniam*. Rationem reddit quare prædicamus iesum dominum. *Deus qui dixit*. Primo die creationis mundi. *De tenebris*. Quæ erant super faciem abyssi. *Lumen splendescere*. fiat lux & facta est lux. Ordinem naturæ significat per præpositionem de, dicendo de tenebris. Prius enim natura diaphanum est tenebrosum q̃ illuminetur: quoniam secundum se caret lumine

Quare non splenduit lumen de tenebris tanq̃ de materia, sed tanq̃ de termino à quo, priore A
sedm naturæ ordiné. *Ipse*. non alius deus. *Illuxit in cordibus nr̃is*. deus qui fuit author lucis corporalis in mundo subiecto tenebris, ipsemet spiritualé lucé ædidit in cordibus nostris, prius tenebris ignorantiæ & peccatorum subiectis. *Ad illuminationem*. Non solum nobis illuxit, sed etiã ad aliorum illuminationé. Tanta enim spirituali luce corda nostra perfudit vt spiritualiter illuminem⁹ alios, quéadmodũ lucé corporalé de tenebris primo fecit ad illuminationé aliorũ. illuminant auté alios dupliciter, tum ex parte obiecti, docendo clare mysteria diuina. Tum ex parte subiecti, subministrando dispositioné affectus, qua discipuli disponuntur ad hoc vt lumen fidei à Christo suscipiant. *Scientiæ claritatis*. pro, cognitionis gloriæ, *dei in facie*. ꝑ, persona *Christi iesu*. Ecce ad q̃d illuxit in cordibus nostris, ecce ad quid illuminandum per nos in cordibus aliorum, scilicet ad cognoscendum gloriam dei in persona iesu Christi. Gloria in persona iesu Christi, deitas est in persona iesu Christi, ad cognitioné siquidé deitatis in persona B
iesu Christi lux diuina in cordibus nostris efficitur illuminatio aliorum per ministros euangelii tendit. hac enim cognita, reliqua clare patent. Et hinc clare patet ratio quare prædicamus iesum Christum dominum. *Habemus autem thesaurum istum in uasis fictilibus*, seu. Testaceis. declarauit iesum Christum prædicari per ministros noui testamenti: declarat consequéter modo iesum christum gestari per eosdé. ꝓdicatio siquidé spectat ad verba: gestatio auté ad facta. Declarat enim quod non solum ꝑdicamus verbo, sed gestamus factis iesum Christum: factis auté manifestis in corporibus nostris fragilibus. Et hoc ad significandum vtitur similitudine ꝓciosi thesauri reconditi in vasis testaceis: quæ & vilia & fragilia sunt. Thesaurum itaq; appellat spiritualem lucé cordium propriorum, illuminatiuam aliorum: vasa vero testacea ꝓpria corpora, tot miseriis subiecta vt merito & vilia & fragilia dicantur. Et in persona mini- C
strorum noui testamenti sibi similium Paulus loquitur: declaraturus hinc q̃ gestant christũ, *Vt sublimitas sit uirtutis dei*. Transpositio varians sensum interuenit. Legendum est. Vt excellentia potentiæ sit dei, *& non ex nobis*. Ratio redditur quare tam ꝓciosus thesaurus habetur in vasis fragilibus: vt scilicet excellentia potentiæ seruantis thesaurum inter tot occurentia aduersa, sit dei & non ex nobis. Si vasa essent impassibilia, potentia seruatiua esset ex vasis. sed eoipso q̃d vasa sunt tam fragilia, non solum potentia sed excellentia potentię opus est aliunde ad seruandum thesaurum. Aliunde autem in proposito est deus. ideo itaque in vasis testaceis thesaurum habemus vt dei sit excellentia potentiæ seruatiue qua opus est ad seruandum. Adiungit autem & non ex nobis, & non dicit & non nostra: vt intelligamus nos quidem concurrere ad seruandum thesaurum, nostrum quoque opus esse seruationem thesauri, sed non ex nobis ser- D
uari illum, sed ex dei potentiæ excellentia supra fragilitatem nostram, supra omnia aduersantia. *In omnibus tribulationem patimur, sed non angustiamur*. pro, angustamur. Declarat per partes quatuor, tum quod est vasorum testaceorum, tum quod est potentiæ dei. Affligi in omnibus, fragilitatis nostræ est: sed nó angustari in animo, diuinæ est potentiæ efficientis in nobis vt quãtumcunque in omnibus affligamur nunq̃ tamé anxii (velut in angusto positi vnde euadere non possumus) reddimur. hoc enim primum directe respicit diuinam opem in animo.

Aporiamur. Græcam dictionem interpres vsurpauit: quum latine potuisset dicere. Egemus. Ecce q̃ est miseriæ nostræ. *Sed non destituimur*. Ecce q̃ est diuinæ potẽtiæ nó relinquentis nos in nostra indigentia. q̃ clare spectat ad res exteriores.

¶*Persecutionem patimur*. Ecce quod est nostrum. *Sed non derelinquimur*. Ecce q̃ est dei, deserentis ĩ persecutionibus de loco ad locum, sed fouentis continue. *Humiliamur, sed non confundimur*. Nescitur E
quis hanc particulam pauli textui inseruit. nam in paulo, quarto & vltimo loco subiungitur. *Deiicimur*. Ecce quod miseriæ nostræ est.

¶*Sed non perimus*. Ecce q̃ potentiæ dei est, permittétis quidem nos deiici in pericula mortis, sed sustinentis ne pereamus, Quod frequentissime impletum legimus in paulo & aliis. Et hoc intellige vsque ad palmam martyrii exclusiue. non enim intendit Paulus quod nunq̃ corpore pereamus in præsenti vita: sed quod deiecti in mortis pericula, non perimus corpore citra palmam. Et tunc etiam non perimus, sed dormimus corpore vsque ad resurrectionem. ¶*Semper mortificationem*. Deficit. domini, *Iesu Christi*. Superfluit Christi.

¶*In corpore nostro*. Superfluit nostro. *Circunferentes*. Ecce quorsum tot talia ac tanta patimur, ad hoc vt gestemus non quandoque sed semper non alicubi sed circumcirca, non in animo sed in corpore mortificationem qua in hac presenti vita olim mortificatus est multipliciter iesus dominus:

F dominus:hoc est quis esset dominus vniuersorum. *Vt & uita Iesus manifestetur in corporibus nris.* p, in corpore nostro. Ecce quorsum excellentia potentiæ dei seruat thesaurum inter tot afflictiones fragilitatis nostræ, ad hoc vt vita immortalis ad quam resurrexit iesus (quam habet, qua fruitur & regnat Iesus manifestetur in corpore nostro, tanq protegens & sustetans illud. afflictiones enim & tormenta euangelizantium, tam potenter nó solum tolerata sed superata, testimonia sunt Iesu Christi viuantis & seruantis & vincentis. propter q martyria sunt appellata. *Semper enim nos qui uiuimus, in mortem tradimur propter Iesum.* Declarat quid est circunferre mortificationem Iesu in corpore. est enim nos quandiu viuimus, semper (hoc est tum absque vlla ętatis exceptione, tum propter assidua immo cótinua pericula vitæ) in morte, hoc est in mortis pericula, in mortis amica ac nuncia (nuditaté, esurié, tormenta, insidias &c. tradi, nó propter crimen sed propter iesum: tradi aût à deo examinante nos velut aurum, á nobisipsis
G in holocaustum diuinũ, ab aduersariis persecutoribus nóis christiani. *Vt & uita Iesu.* immortalis. *Manifestatur in carne nrã mortali.* Declarat q dixerat in corpore nostro, q de corpore nostro in statu mortalitatis huius loquitur. ¶ *Ergo mors in nobis operatur, uita autem in uobis.* Pronoia nobis & vobis, differentiam inter ministros euangelicos (inter quos erat Paulus) & alios christianos denotat. Et potest intelligi vel vt sonat de vita corporali & morte corporali. Et est sensus. Ex iis q patimur, ifertur q in nobis mors, hoc est mortalitas exercet q mortis sunt, vt afflictiones &c. in vobis autem nó patimini propter iesum, vita operatur: hoc est vitalis pars exercet quæ vitæ sunt: vt pote nó impedita per afflictiones, inediam, tormenta &c. Vel de vita & morte christi de qua fuerat locutus. & est sensus. ex iis q patimur, infertur corolariæ q in nobis etiam mors christi operatur mortalia, afflictiones &c. in vobis autem qui non patimini pro-
H pter iesum, vita tantum christi operatur vitalia: dona scilicet vitalis gratię in animalibus. nó q mors christi nullo modo operetur in eis (quum cóstet eã omnium operari saluté) sed quatenus non operatur in illis per modum assimilationis: quo mors operatur mortalia, & vita operatur vitalia. Secundum enim talem operandi modum Paulus loquitur, exponédo quouis modo.

Abentes autem eundem spiritum fidei. Declarato Christo tam prædicato q gestato per ministros
H noui testamenti, declarat modum quo ministri noui testamenti inscribunt christi epistolam, illuminát alios, ministrant ipsum testamentum nouum. Et quéadmodum prius descripserat substantiã noui testamenti in spiritu spei, dicédo habétes igitur talé spem, ita modo prosequendo eiusdem substantiæ descriptioné dicit. habentes autem, nos ministri euangelici, eundé, nó diuersum, spiritum fidei. Noui siquiem testamenti substantia est spiritus & fi-
I dei & spei & charitatis, non dissimilis in diuersis, quis maior in vno q in alio. Et quéadmodũ spem ministrorum attulit pro róne libertatis, quam postea declarauit esse libertatem à velamine obscure doctrinæ, ita modo spiritũ fidei affert pro róne locutionis euangelicę ad alios. in qua explicatur modus inscribendi epistolam spiritualem. Propter quod significanter non dicit habentes fidem, sed spiritũ fidei: vt intelligamus & rónem imprimendi in aliorum aíos esse spiritum sanctum in ministris, & rationem impellendi ministros ad loquédum esse sanctum spiritum fidei. ad hoc enim significandum subiungit. *Sicut.* pro, secundum *quod scriptum est. Credidi propter quod locutus sum: & nos credimus, propter quod & loquimur.* Fiduciam posteris præbuit Paulus vtendi sacra scriptura transumptiue ad spirituales materias, ex hoc ipso quod ipse vtitur psalmo transumptiue. Dauid enim ad literam explicat se credidisse Samueli de suo regno, & propterea locutum fuisse quod crediderat: Paulus transsumit hæc ad credulitatem christianę fidei in ministris, propter quam & loquuntur euangelizando quod credunt. ¶ Caute ta-
K men paulus vtitur his verbis psalmi. nam dicit se credidisse propter quod & loqui, secundum q propheta dicit se credidisse & ppterea locutum esse. Vestigia enim prophetæ sequi se significat: & nó asserit quod propheta loquatur de credere necessario ad salutem. Dicendo propter q & loquimr, actioné manifestat qua ministri euágelici vtuntur ad illuminandum & inscribendum superius siquidem explicauerat libertatem sed non actionem, dicendo habentes talem spem multa libertate vtimur: modo explicat actionem dicédo quod propter spiritum fidei loquimur, proculdubio euangelizando. *Scientes.* non opinantes: *Quoniam.* pro, quod, *qui suscitaui.* Deficit dominum Iesum, *& nos cum* IESV. pro, per iesum, *suscitabit: & constituet uobiscum.* Ex spiritu fidei loquimur ad hoc vt salui sitis: certificati à spiritu sancto q nó solus iesus habet vitam immortalem, nec soli nos ministri per iesum illam habebimus, sed etiam vos, habebitis eandem:

tis eandem:& quod amplius est,nos & vos simul suscitabimur & constituemur per iesum. A
Spiritus itaq; fidei cũ hac certitudine vestræ simul futurę immortalis vitæ & status firmi,impellit nos ministros ad loquendum. *Omnia enim propter uos.* Ex eo ꝙ etiam dona spei ac fidei nobis concessa impellunt nos ad loquendum & locutio est propter vestram salutem,assumit ꝓ ratione quod omnia nostra(ministrorum scilicet)disponuntur à deo propter vestram salutem. *Vt grā abundans per.* ꝑ,propter, *multos.* pro,multorum, *in grãrum actione.* pro,gratiarum actionem, *abundet in gloriam dei.* Optima ratio resoluens in finem vltimam gloriam dei.ideo omnia nostra disponuntur propter vos,vt gratia in nobis existens,exuberans & redundans in vos, exuberet per hoc in gloriam dei,multiplicatis gratias agentibus iuxta multiplicationẽ doni in multis.

PRopter *quod non deficimus.* Tractat illam particulam quod manet,superius inter noui & veteris testamenti differentias positam:dicendo,si enim quod euacuatur gloria,multomagis ꝙ manet in gloria est,Permanentiam siquidem noui testamẽti declarare intendit ex differẽtia inter æterna & temporalia.tanq̃ temporalia sint promissa veteri testamẽto,æterna autẽ nouo.& propterea merito illud aboletur, hoc manet.Cõtinuat autem præcedentibus tractatum hunc ex identitate causæ,dicendo ꝓpter quod.refert enim relatiuum quod,certificationẽ futuræ immortalitatis antedictam ꝓpter huiusmodi inquit certitudinẽ non deficimus,non vincimur laboribus.non segnescimꝰ, non lassamur. *Sed licet is qui fortis est noster homo corrumpatur,tamen is qui intus est,renouatur de die in diem.* pro,noue.internum & externum hominem Paulus distinguit: non vt quemlibet hominem astruat esse duos humines,sed vt vnum eundemque hominem secundum diuersa officia seu diuersas conditiones,internum externumque significet.quilibet enim homo secundum cõditiones animi appellatur internus homo:secundum autem cõditiones corporis appellatur externus homo.Dixerat Paulus ꝙ nõ fatigamur:declarat quo sensu & quare hoc dicat,scilicet nõ corpore sed animo:quinimmo animus magis ac magis renouatur,q̃uis corpus nõ solum lassetur,sed quód plus est,corrumpitur cõtinua resolutiõe tendens ad mortem.Dicit autem hoĩem secundum internas animi cõditiones renouari propter cõtinuum profectum,recedendo à vetustate peccati & fomitis & participando nouitatem cælestis vitæ. Et adiungit aduerbium noue,ad significandum statum nouitatis spũalis:vt intelligamus ꝙ renouatur secundum statum nouitatis spũalis,qui proportionaliter similis est statui vetustatis naturalis. nam quemadmodum corpus versus mortem tendens cõtinua resolutiõe nõ æqualiter deficit, sed quo plus versus mortẽ veterascit plus augetur deficere(deficit enim septuagenarius plus vno mense q̃ quinquagenarius vno anno &c.)ita ecõuerso animæ profectus lõge maior significatur quanto magis renouatur & appropinquat magis cælesti nouitati,ita quód dicendo renouatur noue,significat quód renouatur proportionaliter secundum statum nouitatis. D

¶Aduerte prudens lector quot & quæ Paulus tractando ꝑmanentiam noui testamenti,proponit:vt distinguere scias executiones. *Id enim quod in præsenti est momentaneum & leue.* pro,id enim quód transeunter est leue, *tribulationis nr̃æ,supra modum in sublimitate.* Penuria vocabulorum correspondentium Græcis cogit interp̃tes circumloqui verba pauli sonantia excellenter supra modum. *Aeternum gloriæ pondus operatur in nobis.* Superfluit in.Rõnem reddit quare nõ fatigamur inter cõtinuas externi hoĩs afflictiõés:q͞a quicquid afflictiõis nostræ est,est leue & transeunter, efficit nobis gloriæ põdus excellenter supra modum& æternum.Singula singulis reddit paulus nostrę tribulationi,gloriã nobis:leuitati,põdus supra modum excellens:& transeunti æternũ.Et quidẽ ꝙ vniuerso hoĩs afflictio in corpore & exterioribus sit momẽtanea,clarũ est: quum vniuersum tẽpus vitæ hoĩs relatum ad æternitatem nihil sit.Quód verò leuis sit,nõ tã clare liquet.Verũtamen si pauli verba pensentur,clara est sententia:quoniã addit pronomen nostræ.amanti siquidem spũalia & affectui alieno ab his temporalibus,leuis est omnis iactura corporis & reliquorum quæ transeunt.propter spũalia & ęterna.Quanuis etiam absolute loquendo leue sit quicquid in hac vita pati homo potest, relatum ad id quod pati potest aĩa separata,quemadmodum exiguum est quicquid est riuulorum relatum ad fontẽ,animus ipse purus quum patitur,incomparabiliter patitur respectu eius quod immersus corpori sentit. Metaphora vero põderis coactus est vti,vt leui contrarium apponeret. Et quemadmodum leue vocat tum quod paruipenditur,ita pondus appellat quod imagnipenditur.tum ꝙ incõstans est,ita pondus quod constans est.Dicit enim pondus gloriæ,gloriam constantẽ significando;

F cando:ad differentiam mundanæ glorię,q̃ vere inconstans & leuis est:vtpote in opinióe hominum cósistens.Nec sat fuit explicare gloriam nó mundi huius(q̃ incóstans & paruipendéda est)sed q̃ vere cóstat & magni habéda est,sed apposuit excellenter excellentem:vt ineffabilem excellentiam veræ gloriæ cælestis q̃ acquiritur per has afflictiones,significaret. Nó contéplantibus nobis q̃ videntur,sed q̃ non vidétur. De quali gloria loquitur,explicat ex qualitate p̃miorum q̃ per fidem nouimus expectanda,simulque explicat qua rónepræsentes afflictiones operantur nobis tam excelsum pódus gloriæ:quia.s.nos nó cósideramus p̃mia q̃ videntur in p̃senti vita,sed q̃ nó vidétur in præsenti vita. Et ꝙ de p̃miis Paulus loquatur testatur subiuncta. *Quæ enim uidetur,téporalia sunt:q̃ aũt nõ uidẽtur,æterna.* Sciebat Paulus multas res videri corporeis oculis quæ nó sunt téporales(vt solé & stellas)sed q̃a de p̃miis loquebatur, ideo
G differentiã adiunxit verissimam ꝙ p̃mia quæ vidétur modo téporalia sunt.siue videantur p se:vt sensibilia extéso visionis noíe ad oém sensationem.siue per accidés: vt gloria Cæsaris in opinione hoím laudantium cernitur. Prẽmia auté quę nó videntur modo(siue sint visibilia & sensibilia,,vt corporum gloria futura:siue sint inuisibilia ac supra oía sensibilia longe eleuata)sunt æterna.Beatitudo enim æterna animæ intelligibilis est ordinis.& æterna ã parte post;& ipsa est cuius contéplatione principaliter afflictiones oés hic sustinemus.gloria quoq; corporum æterna similiter est. ¶ Cerne prudens lector permanentiã noui testaméti in proprio p̃mio declaratam:cum insinuata differentia ad p̃mia veteris testamenti promittentis quę hic videntur,quę téporalia sunt.propter illud enim hanc differentiam apposuit Paulus inter quæ videntur & quæ non videntur,inter temporalia & æterna præmia.

CAPVT V.

H *Cimus enim quoniã,p,ꝙ,si terrestris domus nostra huius habitationis.p,tabernaculi.* Et supfluit huius. *Dissoluatur.* Declarat illud tam excellens pódus glorię æternæ,primo quantũ ad gloriã corporis:& deinde quantũ ad gloriã aíæ separatæ à corpore. Rónem itaq; eius tantæ gloriæ futurę subiungit,nó ex opinione sed ex certitudine.dicendo scimus enim ꝙ si terrestris. Nota singulas códitióes corruptibilis corporis ꝙ modo habemus.prima est terrestris.secunda nostra domus.tertia tabernaculi. quarta dissoluta fuerit.Et considera quæ subiungit. *Aedificationẽ ex deo habemus domum non manufactam æternam in cælis.* E regione nanq; singularum conditionum corporis corruptibilis locat códitiones corporis gloriosi.Contra terrestris dicit in cælis.contra nostra domus,dicit ędificationem ex deo habemus.contra tabernaculi,dicit domum non manufactam.contra dissoluatur,dicit ęternam.Vide singula.Corpus in primis nostrũ corruptibile,terrestre hic dicitur non secundum substantiam(quia eiusdem etiam erit naturę quando erit gloriosum)sed secun
I dum grauitatis dominium.ob quod fatigamur ambulantes:& præcipue ascendentes.Et nihilominus sicut terra contra cælum distincta omnia continet elementa,ita terrestre dicitur corpus nostrum quod est elementorum dominiis subiectum.gloriosum autem futurum nostrum corpus non dicitur cæleste sed in cælis,vt dominium terræ ex loco cæli sublatum intelligas per gloriam.Dicitur domus nostra,domus,quidem quiavelut in quo habitat anima: nostra autem,quia connaturalis est nobis. Gloriosa autem dicitur hab itatio quam habem' ex deo:quoniam & est velut in quo habitat anima gloriosa,& non habemus illud habitaculum ex natura,sed ex diuino miraculo mutante corpus in tam diuinas conditiones.Corruptibile corpus dicitur domus tabernaculi,ad significandum quod est animæ domus vt ab extrinseco ei facta,quemadmodum tabernaculum.nullus enim hominis anima efficit sibiipsi corpus q̃uis alat& augeat. Quo contra gloriosum corpus quatenus gloriosum dicitur domus
K non manufacta:quia ab ipsa anima gloriosa fit corpus gloriosum & non ab extrinseco. fieri siquidem ab extrinseco significatur per fieri manu,quia manufacta fiunt manifestissime ab extrinseco.Et demum illud dissolui,hoc æternum dicitur. ¶ Collige cuncta. Nostrũ corruptibile corp' describitur ad similitudiné domus nostræ,hoc est dom' naturalis respectu animæ,nó quomodolibet sed ad modũ tabernaculi,hoc est ita naturalis domus,ꝙ tamen nó est facta ab ipsa anima sibimet,sed ad modum extrinsecus factorum. Terrestris auté,hoc est subiectæ elementorũ potentiis & dissolubilis ab aía,immo ꝙ si dissoluetur habemus corpus gloriosum,ad similitudiné quoq; domus respectu animæ,sed non á natura sed â deo miraculose ędificatæ,nó tamen manufactæ,hoc est velut ab extrinseco sed ab intima animæ gloria puenientis

nientis.in cælis,ſupra omnes elementorum poteſtates,& æternæ ex tunc durationis.Et dicit
ſi diſſoluta fuerit,ad differentiam illorum electorum quorum terreſtris hæc domus nunquã A
diſſoluetur:illorum videlicet qui reſidui erunt in aduentu domini. Et dicit habemus:quoniã
ſancti migrantes â corpore habent ius quæſitum corporis glorioſi.ꝙ nô eſt habere in ſpe(vt
habẽt hic)ſed eſt habere iure quæſito,& ſolam executionem(quæ modico differtur tempore,
donec compleatur numerus electorum)expectare. ❡*Nam & in hoc ingemiſcimus*.pro, gemimus,
habitationem noſtram quæ.p,domicilium noſtrumꝙ,*de cælo eſt:ſuperindui cupientes*. Dixerat ſcimus ꝙ
ſi terreſtris &c.probat noſtrum ſcire ex noſtro gemitu.Ardentis enim affectus gemitus teſtis
eſt certitudinis noſtræ reſpectu rei deſideratæ:quoniam(vt infra ſubiunget)deus eſt qui effe-
cit in nobis talem affectum.Et ſubiungit noſtrum gemitum ſuſpirare ad domicilium cæle-
ſte:hoc eſt ad glorioſum corpus ſuperinduendũ.iam enim dixerat ſe ſcire corpus glorioſum
eſſe domicilium in cęlis à deo ædificatum &c.illud enim idem gementes cupimus.Et quod
prius dixerat à deo in cælis &c.Modo vnico complectitur verbo,dicendo quod de cælo eſt. B
❡Si miraris domicilium indui(quia non domicilium ſed veſtem induimur)conſidera quod
de ſpiritualibus eſt ſermo metaphoricus.nam neque domicilium proprie neq; indui aut ſu-
perindui proprie conuenit animæ:ſed ad diuerſas conditiones explicandas diuerſis vtitur ſi-
militudinibus.Ad explicandum enim ꝙ de corpore noſtro velut de eo in quo anima habitat
loquitur,vtitur nomine domus ſeu domicilii.Ad explicandũ aũt ꝙ non de ſeparato ab ani-
ma ſed adiacente,ſed vnico habitaculo ipſi animæ loquitur,vtitur verbo indui.Cur aũt non
dixerit indui ſed ſuperindui,ipſemet paulus explanat ſubiungens.*Si tamen ueſtiti & non nudi inue-
niamur*.Dixi quòd cupimus ſuperindui,explicando affectũ non rei ĩpoſſibilis ſed rei poſſibilis
q̃ in quibuſdam implebitur pure.Quod vt intelligas,ſcito differentiam inter indui & ſuper-
indui domicilium quod eſt ê cælo,conſiſtere in hoc,quod indui eſt animam ſeparatam vniri
corpori glorioſo:anima enim ſeparata eſt velut anima nuda non veſtita corpore.Et hoc ap- C
pellauit paulus habere,quũ dixit ſi terreſtris diſſoluta fuerit habemus ædificationẽ &c.Sup-
indui vero eſt animã nunq̃ à corpore ſeparatã donari glorioſa ĩmortalitate corporis.Anima
enim iuncta corpori eſt velut anima veſtita:& ſupinduitur corpore glorioſo quatenꝰ glorio-
ſum eſt,quum abſque diſſolutione à corpore donatur gloria immortalis & impaſſibilis cor-
poris.Vtroq; modo habebimus corpora glorioſa.nã electi modo migrantes,nudi inueniẽtur
tẽpore reſurrectionis,& induentur corpore glorioſo.Electi vero reſidui in aduentu domini i-
uenientur veſtiti(vtpote habentes corpus)& ſuperinduentur : quia abſq; hoc ꝙ moriantur,
induentur gloriã ĩmortalis & impaſſibilis corporis.Quod apta ſimilitudine appellatur ſup-
indui:quia ſuper veſtem corporis adiacentem adiungitur velut ſupmũ indumentum.Quia
inquã poſſibilis res eſt,ſuperindui gloriam impaſſibilitatis corporalis , & de facto quibuſ-
dã concedẽda,ideo dicit Paulus.dixi ſuperindui.ſi tamen veſtiti corpore,vt reſidui in aduẽtu
domini,& nõnudi,corporea extra veſte vt reliqui ſancti,inueniamur,tẽpore aduentus domi D
ni quo corporali dãnabimur gloria. Et aduerte prudens lector quod quẽadmodũ dicit ſub
cõditionali ſi terreſtri &c.Ita dicit ſub cõditionali ſi tamẽ veſtiti:ad ſignificandũ ꝙ neutrũeſt
neceſſarium ad domicilium cæleſte habẽdum,ad ſignificandũ quod altero etiam modo poſ
ſumus aſſequi cæleſte illud domiciliũ.nam & abſque diſſolutione terreſtris corporis habebi-
mus illus qui reſidui ſumus in aduentu domini,& abſq; hoc quod inueniamur veſtiti,habebi
mus illud etiam nos qui nudi inueniemur electi migrantes à corpore.Si miraris cur ſcientiã
habendi domicilium glorioſi corporis diſſoluta terreſtri domo probet ex gemitu ſupinduẽ
di idem domicilium ſcito qđ paulus ex eo quod formaliter & ꝑ ſe deſideratur,doctrinã tra-
dit.In corporis glorioſi appetitu noſtro corpus materialiter concurrit:ipſa autẽ gloria ĩpaſ-
ſibilitatis corporalis concurrit formaliter.quo fit vt qui inuenientur nudi,ſimul induentur &
ſuperinduentur:quia ſimul reſument materiale & formale corpus:& gloriam corporis,quæ
eſt velut ſupremum indumentum.illi vero qui inuenientur veſtiti corpore, tantummodo E
ſuperinduentur gloriam. Quia itaque formale in deſiderato corpore glorioſo eſt ipſa gloria
quæ eſt ſuperindumentum,ideo paulus ab appetitu ſuperinduendi(vt tantum doctorem de-
cet)ſubtilliter ſcientiam noſtram habendi cęleſte domicilium probauit. *Nam & qui ſumus in
hoc tabernaculo*. Superfluit hoc . *Ingemiſcimus* , pro , gemimus,*grauati:eo quod nolumus expoliari,
ſed ſuperueſtiri,ut abſorbeatur quod mortale eſt a uita*.Propoſuerat cupidinẽ ſuperinduendi,& declara-
uerat quibus conuenit ſuperindui pure(ſcilicet qui inuenientur tũc veſtiti)ac per hoc quibꝰ cõ
uenit mixtum cum veſtiri,videlicet qui inuenientur nudi.Eadem enĩ eſt doctrina & diſcipli-

F na oppositorum. Explicat modo rationem huius cócupiſcentis gemitus & ſimul quid eſt ſuperindui. Ratio cupiendi ſuperindutionem quæ formaliter appetitur, eſt quod nos q ſumus in tabernaculo(corp⁹ noſtrum corruptibile quod prius tot conditionibus deſcripſit dicendo domus terreſtris &c. modo vnico complectitur vocabulo, dicédo in tabernaculo vtpote ſuapte natura deponendo) gemimus grauati. Ecce ratio gemitus, grauedo, corporis hoc eſt corruptibiles conditiones corporis. Hæ enim ſunt quæ nos grauant, quæ ſunt nobis oneroſæ, ob quas gemimus eo quod nolumus expoliari. Ecce claræ redditur ratio formalis appetiti. Gemimus grauati mortalitate, non ꝙ velimus mori, ſed quia nolumus expoliari corpore verum ſuperueſtiri gloria corporis. Et vere nolle expoliari eſt adeo nobis congenitum vt etiam ipſe ſaluator orauerit. Pater ſi poſſibile eſt, veruntamen non ſicut ego volo &c. ❡ Quid

G vero eſt hoc ſuperindui, ſubiungit: dicendo vt abſorbeatur ꝙ mortale eſt, id eſt quicqd mortalitatis eſt in tabernaculo corporis á vita, vt tanta ſit vis, tanta efficacia vitæ animæ, vt velut abſorbendo tollat quicquid eſt mortalitatis in corpore. Sub mortalitate autem clauditur omnis paſſibilitas. hoc autem formale quod ſuperindui vocatur, aſſequemur omnes tam veſtiti quám nudi: diuerſimode tamen, vt dictum eſt. ❡ *Qui autem effecit nos in hoc ipſum deus*. Probauerat ſcientiam ex deſiderio: & poterat obiici quod deſiderium eſt ad id quod excedit menſuram deſiderii humani. Et propterea huic obiectioni occurrit: dicens ꝙ nó natura ſed deus eſt qui effecit nos ad hoc ipſum, ſcilicet ad induendum ſeu ſuperinduendum domicilium cæleſte, ad habendum corpus glorioſum. Ex hoc enim ꝙ deus præparauit nos ad hoc, conſtat ꝙ nó ad exceſſiua & incommenſurata tendimus. *Qui etiam dedit nobis pignus*. pro, arrá, *ſpiritus*. Quia non ſufficit ad certitudinem præmii commenſuratio ſed reqritur aliqua ſecuritas, ideo ſubiunxit quód idem deus non ſolum præparauit nos ad habendum corpus glorioſum, ſed etiá dedit nobis tanti præmii arram, non corpoream ſed ſpiritualem. Spiritus enim ſanctus in

H noſtro ſpiritu habitans, non ſolum facit nos deſiderantes & amantes, ſed etiam ſecuros tanti præmii. & hæc ſecuritas, arra ſpiritus vocatur. Vt dictú eſt, paulus deſcribit hæc in ſummo gradu viatorum: in quo gradu ipſe erat. Et ꝓpterea ſecurum ſe dicit. In aliis aút proficientibus, arra ſpiritus, ipſa ſpes charitate informata eſt, maior in vno quàm in alio.

Vdentes. pro, confidentes, *igitur ſemper & ſcientes*. Declarata certitudine permanentiæ noui teſtamenti quo ad præmiú ꝙ eſt gloria corporis æterna, declarat cóſequéter certitudinem & confidentiam permanétiæ quo ad premium interí animæ ſeparatæ á corpore. Et ſcito quantum ad textum, quod interpres antiquus mutauit vocabula, nolens forte toties repetere abſentes & preſentes. Dicit itaque confidentes, in affectiua parte, & ſcientes, in parte intellectiua. *Quoniam dum ſumus in hoc corpore*. pro, quod preſentes in corpore, *peregrinamur*. pro, abſentes ſumus, *a domino*. Duo propoſuit: cófidétes & ſcientes, Exequitur modo rem ſcitam. deinde rem cuius habetur fiducia. Res itaque ſita eſt, quod præſentes in corpore

I abſentes ſumus à domino. Et ne libera cuiq; (vt libet) interpretandi ſit facultas, de quo corpore, de qua præſentia de qua ve abſentia loquitur ſubiungit rationem omnia explanentem. *Per fidem enim ambulamus & non per ſpetiam*. Ecce de quali corpore loquitur. ſ. corruptibili. quo durante ambulamus, hoc eſt ſumus viatores. ecce de quali abſentia. ambulare ení per fidem, eſt abſentia à domino diſtincta contra præſentiam apud dominum per ſpeciem. ex hoc itaque quod ambulamus (hoc eſt viatores ſumus ad cæleſtem patriam per fidem, & non clare videmus deum, manifeſtat paulus ꝙ nos preſentes in corpore corruptibili, ſumus abſentes à domino, vt intelligamus præſentiam apud dominum fore, quando videbimus ipſum per ſpeciem: hoc eſt per naturam & pulcritudinem propriam ipſius dei. Illud idem quod in priore epiſtola nominauit videre facie ad facié, modo nominat per ſpeciem: vtrobique hoc loquens é regione fidei ❡ *Audemus*. pro, confidimus, autem. Exequitur confidentes: declarando rem cuius habent con-

K fidentiam. ❡ *Et bonam uoluntatem habemus*. pro, & volumus, *magis pergrinari*. pro, abſentes eſſe. *a corpore & preſentes eſſe apud dominum* Ecce quid confidenter volumus. Scimus preſentiam noſtram in hoc corpore eſſe abſentiam a deo, & ediuerſo preſentiam noſtram apud dominum eſſe abſentiam a corpore: & cum hac certitudine confidenter malumus abſentes eſſe a corpore & ꝑſentes eſſe apud dominú q̃ ediuerſo, Vbi clare paulus confutat errorem dicentium animas à corpore ſeparatas nó beari vſq; ad reſurrectioné corporum. Clare ení dicit ꝙ magis volumus abſentes eſſe à corpore & preſentes apud dominú quam preſentiam declarauerat eſſe videre per ſpecié, quá ꝑſentiá cóſtat eſſe beatitudiné. et dicit volum⁹ magis, quia dixerat nolum⁹ expoliari:

poliari:aperte significando quod quanuis absolute nolimus expoliari,relatiue tamẽ ad pręsentiam apud deum & absentiam à deo,maluimus expoliari vt præsentes simus apud deum quam manere in corpore absentes à deo. ¶*Et ideo contendimus.*Hoc est certamus tanquam ambientes arduum honorem.*Siue absentes siue præsentes placere illi.*Illam particulam quam prius proposuerat dicendo noui testamenti,quanq; resumpserat clarius dicendo interior noster homo renouatur noue,tractare incipit:explicans primo id in quo consistit interni hominis renouatio:videlicet in studio non qualicunque sed vehementi ad similitudinem certantis pro honore.in tali inq̃ studio placendi deo tam in præsenti statu q̃ in futuro post hãc vitã(vtrũq; siquidem statũ significat per absentiam & præsentiam) consistit renouatio animi nostri.hoc enim est propriũ nostræ erga deum veræ ac feruentis dilectionis studiũ:hoc est ꝓprium vere amicitiæ nostræ cum deo officium redundans in nostri renouationem. ¶*Omnes enim nos manifestari oportet ante tribunal Christi:ut referat Vnusquisq; propria corporis.*pro,q̃ per corpus.subaudi euenitunt.*Prout.*pro,ad quæ,*gessit siue bonum siue malum.*Non ea sola quæ egimus siue bona moraliter siue mala moraliter fuerint,sed etiam quæ per corpus euenerunt contristantia aut delectantia referenda ante tribunal Christi dicit.Et hęc per corp⁹ euenientia nõ quomólibet sed collata ad moralia quę egimus bona vel mala manifestãda esse dicit ãte tribunal Christi. Et dixit hoc tum reddendo rationem dicti immediate ante.s.contendimus placere deo.tũ reddendo simul rationem prius dicti,ꝙ afflictiones præsentes operantur nobis mire excellens pondus glorię corporis.Nisi enim euenientiũ per corpus ratio haberetur ante tribunal christi,impertinens videretur causa corporis afflicti ad operandum gloriam corporis:ex eo aũt ꝙ euenientia nobis per corpus ante tribunal christi iudicanda sunt ad pręmium vel pœnam, collata ad bonum vel malum voluntarium quod homo hic fecit,omnium dictorum clara ratio habetur. ¶*Scientes ergo timorem domini,hominibus suademus:deo autem manifesti.*pro,manifestati, *sumus.*Poterat obiici paulo ꝙ minus quadrat antedictis ratio timoris coram tribunali christi quandoquidem prius dixerat se habere arram spiritus,& multa alia excludentia timorem diuini iudicii.Et ꝓpterea huic obiectioni occurrit:explicãdo ꝙ huiusmodi timorẽ nõ ꝓpter se dicit,sed ꝓpter alios:quoniã ipse non expectat manifestari coram tribunali christi,q̃a iam manifestatus est.Et est sermo de manifestatione laudis:& nõ de manifestatiõe notitiæ,qua omnes manifesti sunt deo tam electi q̃ reprobi. Et dicit scientes(futura næc quæ dixi ante tribunal christi)ne comminando ad terrorem credatur hæc dicere. *Spero autem & in conscientiis uestris manifestos.*pro,manifestos,*non esse.* Huic de renouatione interni hominis secundum nouitatem noui testamenti tractatu interserit paulus differentiam inter se suique similes ministros noui testamenti & ministros æmulos. Interim autem absque digressione: eo quod hęc spectant ad declarandum idoneitatem ministrorum noui testamenti,de quibus proposuerat qui & idoneos nos fecit ministros noui testamenti. Et propterea dicit quod deo quidẽ sumus iam manifestati,hoc est apud deum laudabiles declarati:& spero ꝙ in futurum etiam in conscientiis vestris,in intimis considerationibus vestris,erimus manifestati,manifestatione quoque laudis.Et dixit hoc propter corinthios aliquos non habentes adhuc clarã de sanctitate pauli credulitatem. *Non iterum commendamus nos uobis.*Solicitus est paulus ad excludendũ opinionem quod hæc scribat ad hoc vt laudet se apud corinthios.*Sed occasionem damus uobis gloriendi pro nobis.*non ad laudendum nos scribimus,sed ad dandum vobis occasionem gloriendi quod habetis nos in apostolos ac doctores.*Vt habeatis ad.*pro,aduersus,*eos qui in facie glorientur & non in corde.*Ecce necessitas gloriationis vestræ de nobis,vt contra doctores qui gloriantur secundũ exteriora & nõ secundũ intima cordis,habeatis quid respondeatis,vt gloriæ illorũ vanæ oponatis gloriam vestram de nobis veram.apparet ex his quod æmuli pauli iactantes seipsos de scientia & multis,detrahebant paulo,ad subtrahendum corinthios ab obedientia & veneratione pauli.et propterea paulus nõ vt se cõmendet,sed vt corinthios armet aduersus iactabũdos & detractores,hęc scripsit. ¶*Siue enim mente excedimus deo.*superfluit mente. dixerat quod non ad commendationem propriam tendit: & propterea declarat quod nihil pro se facit,sed omnia facit commẽsurata vel deo vel proximis,excessus.enim noster deo,sobrietas vero proximis commensuratur.et intendit per excessum scribere proprias cõditiones excellenti laude dignissimas,per sobrietatem vero communem doctrinam.ille enim actus nõ est commensuratus secundum humanam rationem(immo reputatur in sanire)sed secundũ deũ sed ratione dei à nobis fit.hic autẽ directe est cõmensuratus vobis.Ratio itaque redditur non tendendi ad propria,ex hoc quod siue excedimus seu insanimus scribendo excelsiora q̃ decere videa-

F re videatur, deo, hoc eſt non nobis ſed deo hoc conferimus. *Siue ſobrĳ ſumus.* ſcribendo. *Vobis.*
hoc eſt non nobis ſed vobis hoc conferimus. *Charitas enim chriſti urget*, pro, conſtringit, *nos.* Ecce
ratio non ſtudendi nobis ſed deo & vobis, non timor iudicii, ſed quia dilectio chriſti erga
humanum genus conſtringit nos, chriſtus enim non ſibi ſed humano generi ſed iis quæ dei
ſunt, ſtuduit. *Aeſtimantes.* pro, iudicantes. *hoc.* Redit paulus ad cœptum tractatum de renouatio-
ne proſequendum. Redit autem continuando hæc quæ renouationis ſunt, cum interpoſitis
aduerſus æmulos. nam dilectionem chriſti erga humanum genus affert, tum vt ratioñe con-
ſtringentem ipſos veros miniſtros ad ſtudendum non ſibi ſed deo & proximis, tum vt ini-
tium renouationis noſtræ internæ. Huiuſmodi ſiquidem initium coniungit adiungendo.
iudicantes hoc, proculdubio charitatis chriſti opus ſubiunctum. *Quoniam.* pro, quod, *ſi vnus pro*
omnibus mortuus. Ecce charitas chriſti in opere tam excellenti vt vnus ipſe pro omnibus homi-
G nibus mortuus ſit. Et quidem quantum ad ſufficientiam vnus pro omnium ſalute mortuus
eſt. quantum vero ad effectum, etiam vnus pro omnibus mortuus eſt: pro quanto vitam cor-
poralem omnibus per ſuam mortem conferet in reſurrectione generali: quanquam non om-
nibus conferet vitam glorioſam. Vtitur autem conditionali non ambiguitatis gratia, ſed ad
ſignificandã neceſſariam ſequelam conſequentis illati ex hoc antecedente. omnis enim con-
ditionalis vera eſt neceſſaria. *Ergo omnes mortui ſunt.* Ecce conſequens neceſſario cõfitendum ex
morte chriſti pro omnibus. Et proculdubio eſt ſermo de omniũ hominũ morte, morte pec-
cati originalis. Nec à propoſito digreditur paulus, ſed radicem propoſiti affert. Tractat nãq;
de renouatione interni hominis: renouatio autem nõ eſt nec intelligi poteſt ſine conſumpta
ſeu perdita re ad quam quis renouatur. Et propterea paulus de renouatione interni hominis
ac ſpiritualẽ vitã tractãs declarat omnes homines perdidiſſe vitã ſpiritualẽ incurrẽdo mortẽ
H peccati originalis: vt deſcribat verã renouationem ſpiritualem interni noſtri hominis in ſta-
tu noui teſtamenti ex charitate chriſti erga nos. ¶ *Et pro omnibus mortuus eſt chriſtus: ut qui viuũt, iam*
non ſibi viuãt, ſed ei qui pro eis mortuus eſt & reſurrexit. Ex morte chriſti ꝓ omnib⁹, nõ ſolũ infert pau-
lus in omnib⁹ hominib⁹ indigẽtiã renouationis, ſed etiã affirmat ea intẽtiõe chriſtũ mortuũ
ꝓ omnib⁹ vt q̃diu in hac vita ſunt hoĩes renouẽtur nõ ſibiipſis viuẽdo, nõ q̃rẽdo q̃ ſua ſunt.
q̃ eis ſunt cõmoda & delectabilia, ſed viuẽdo ipſi chriſto, repẽdẽdo vtcũq; vices chriſto q̃ ꝓ
ipſis mortuus eſt & reſurrexit pro ipſorum vita. hoc eſt enim renouari ſpiritu.
¶ *Itaque nos ex hoc.* deeſt. nunc. hoc eſt ex tempore quo reſurrexit CHRISTVS. tempus ſi-
quidem reſurrectionis chriſti monſtrat iſtud nunc. *Neminem nouimus ſecundum carnem, & ſi cogno*
uimus ſecundum carnem chriſtum, ſed nunc iam non nouimus. ex hoc quod paulus in numero plurali pri
I mæ perſonæ loquitur dicendo nos, cogor particulam ſecundum carnem conſtruere cum ac-
cuſatiuo neminem, & ſimiliter cum accuſatiuo chriſtum. Non enim video aliquid ad propo
ſitum ſpectans commune paulo & aliis miniſtris ei ſimilibus, ſignificans in eis notitiam ſecũ
dum carnem reſpectu chriſti. Tractans itaque de renouatione noſtri intenta per mortem &
reſurrectionem chriſti, non egrediendo á materia, ſubtiliter infert aduerſus iudæos ꝙ ex chri
ſti reſurrectione didiſcim⁹ & nouim⁹ renouatorẽ neminẽ ſecũdũ carnẽ. iudæi ſiq dẽ expecta-
bant & expectãt renouatorẽ ſecundũ carnẽ: hoc eſt ſecundũ carnis officia viuẽtẽ. expectabãt
enĩ & expectabat Meſiã ſecundũ carnis officia viuentẽ ad renouandũ iſrael & mundũ. Hoc ſi
q dẽ directe excludit paulus ex hoc ꝙ chriſt⁹ mortuus eſt & reſurrexit ad renouandũ huma-
nũ gen⁹. hinc enĩ clare apparuit ꝙ renouatio nõ erat ꝓmiſſa nec exercenda ab aliquo ſecundũ
carnis officia viuẽte. Quod dicitur ad differentiã chriſti viuẽtis in corpore poſt reſurrectio-
nem, ſed nõ ſecundũ carnẽ (hoc eſt carnis officia) ſed ſecundũ ſpiritus officia. viuit enĩ ſecũdũ
K carnẽ vt caro eſt nomẽ ſubſtentiæ, ſed nõ ſecundũ carnẽ vt caro eſt nomẽ officii. Sic enĩ ad Rõ.
quoq; vtitur carnis nomine dicẽdo caro & ſanguis regnũ dei nõ hæreditabũt. et quoniá cõ-
tra hoc dictũ pauli poterat obiici ꝙ etiã ipſi apoſtoli & miniſtri noui teſtamenti ſuſceperunt
chriſtũ ſecundũ carnem, hoc eſt ſecundum carnis officia viuentem. ideo huic obiectioni oc-
currit: reſpondẽdo illi qđ hoc eſt ad tẽpus & nõ ſimpliciter. Suſcepimus enĩ & ſuſcipim⁹ cri
ſtũ ſecundũ carnẽ modico tẽpore: donec ſ. cõpleret myſteriũ redẽptionis mũdi. ſed de cætero
in æternũ iã nõ nouimus nõ ſuſcepimus chriſtũ ſecundũ carnem (hoc eſt ſecundum carnis of-
ficia viuentem) ſed viuentem ſecundum ſpiritum in carne immortali. Apparet autẽ hũc eſſe
ſenſum germanũ literæ huius, tum ex eo qđ ei quæ tractatur materiæ manifeſte quadrat, tũ
ex eo qđ particula ſecundũ carnem abſq; vlla verietate conuenit tam nemini quàm CHRI-
STO. tum ex eo quod ſubiuncta (imo illata) hunc ſenſum exigunt, ſubiũgitur enĩ inferendo
¶ Siqua

¶*Si qua ergo in christo,noua creatura.* Et est ordo litere.siqua ergo in christo,subauditur est creatura, noua creatura est. Optime infertur ex hoc quod christus nō carnalibus officiis sed nouo mō viuens est renouator,quod siqua est creatura in christo est creatura noua. Creaturā in christo appellat hominem in fide christi formatum. Et appellatur creatura,quia gratia fidei creatur: vtpote quæ non educitur de potentia materiæ,sed fit ex nihilo. Noua autem dicitur,qa nūq̄ veterascit.sed continue magis ac magis renouatur. *Vetera transierunt:ecce facta sunt omnia noua.* Crediderim ego paulum accepisse hæc ex testamento veteri,& forte ex Leuit.xxvi.vbi dicitur, & vetera nouis superuenientibus proiicietis:ad mysticum sensum trahendo quæ de corporeis rebus scripta sunt. Ad propositum enim huius literæ est quod ea quæ sunt vetustatis(qualia sunt peccata & fomes ad peccādum)transierunt per renouationem christi,& facta sunt omnia noua:hic quidem inchoatiue,dum internus homo renouatur,demum aūt consummate. A B
Ecce status noui testamenti secundum quem internus noster homo renouari declaratur noue,charitatem christi renouatoris imitando. *Omnia autem ex deo.* Dixerat in christo omnia noua:resoluit modo omnia in deum. Christus enim nomen est hominis qui mortuus est & resurrexit pro nobis. Resoluendo autem.omnia in deum tanquam primum actorem, patrem & filium & spiritum sanctum sub dei nomine comprehendit. ¶ *Qui nos reconciliauit sibi.* Postremo tractat illam particulam ministeriū seu ministratio iustitiæ. Dixerat enim superius,nam si ministratio damnationis gloria multo magis ministratio iustitiæ in gloria. Tractat aūt & iustitiam noui testamēti & ministrationem eius multipliciter. Cōplet enim hic tractatū illi' quoq; particulæ,idoneos nos fecit ministros noui testamenti. Et inchoat à modo quo est iustitia dei collata ipsis ministris,dicens. Deus reconciliauit nos,ministros quum inimici essemus,sibi. *Per.* Deficit. Iesum christum. Ecce gratia reconciliationis collata à deo per hominē *Iesum christum. Et dedit nobis ministerium reconciliationis.* Ecce officium.nō solum nos de inimicis fecit amicos,sed effecit nos ministros reconciliationis aliorum. Vide hic celsum officiū ministrorum noui testamenti. ¶ *Quandoquidem.* pro,sic quod, Declarat modum simul & rationem ministrationis sibi concessæ. *Deus erat in christo mundum reconcilians sibi.* Tripliciter construi potest litera.vel deus erat in christo personaliter.vel deus erat reconcilians in christo:quia per christum reconciliauit sibi mundum.vel in christo mundum,vt limitetur reconciliatio ad mūdum in Christo:ad differentiam reliquorum qui sunt in mundo sed non in Christo. Simile quid dixit angelus ad Ioseph,ipse saluum faciet populum suum. Non dixit populum,sed populum suum. Et quia secundum omnem constructionem verificantur verba textus,totum potest intelligi. Quum enim prius dixisset q̄ deus recōciliauit nos ministros per iesum,modo declaraturus modum rationemq; ministerii dicit q̄d deus personaliter existens in christo reconsiliauit in ipso christo homine vt organo, mundum in ipso christo:hoc est mundum non secundum omnes sui partes,sed secundū q̄d iungitur christo,secundum q̄d incorporatur christo secundum illos(ex quacunque mundi natione sint)qui fiunt membra christi. Et hęc vltima constructio quadrat tum veritati tum materiæ de ministerio:quoniam hinc habetur ratio ministerii,ad adunanda membra Christi per mundum longe lateque dispersa. *Non reputans.* pro,imputans *illis delicta ipsorum.* Ecce gratuita reconsiliatio,absq; exactione satisfactionis propriæ,sola non imputatione delictorum propriorum illis. Et significanter dicit illis: quia imputauit dilecta hominum christo. Voluit enim iesum christum pati penas debitas aliorū peccatis,& pro illis satisfacere. *Et posuit in nobis uerbum reconsiliationis.* Aduerbium sic in principio huius particulæ positum extenditur hucusque.dixerat q̄ dedit nobis ministrationem reconciliationis.& propterea declarando modum ac rationē ministrationis subiungit,sic q̄d seu quia deus erat tempore mortis christi reconsilians sibi mundum iungendum christo, nō imputando illis sua peccata,& posuit in nobis sermonem reconsiliationis mundi. Iste est modus ministrationis,scilicet delegatio euangelii ad reconsiliendum mundum.ista est ratio ministros nos instituendi.s.dispersio per mundum membrorum Christi. discerne inter christum & ministros reconciliationis. per christum facta est reconsiliatio,in christo locatur ipsa recōciliatio:in ministris vero sermo reconciliationis qui est euangelium christi. *Pro christo ergo legatione fungitur.* concludit paulus quod vice christi hominis per quem deus reconciliauit mūdum legati sumus constituti à deo,reconciliationis factæ.dicit autem & fere statim reperit pro christo,hoc est natione christi:vt tangat id quod est proprium ministris noui testamenti.prophetæ siquidem priores legati erant dei ad populum,sed non pro Christo:ministri vero noui testamenti nō solū legati dei sed sunt surrogati christo.vnde & paulus dixit ego in p̄sona christi donaui. C D E

F ¶*Tanq̃: deo exhortante*. pro, obsecrante, *per nos, obsecramus*. pro, rogamus, *pro christo*. Sed siste pedem prudens lector: & scito ꝙ intentio pauli est per modum executionis declarare ministeriũ iustitiæ commissum ministris noui testamenti. Et subtiliter vtitur duabus distinctionibus. Altera ex parte ministrorum: altera ex parte rerum. Quædam siquidẽ res iustitiæ dei sunt quas ministrant verbo, vt gesta dei in christo nõ imitabilia. quædã vero quas ministrant verbo & opere imitãdo christũ: vt q̃ sunt gratiæ noui testamẽti. Vtẽdo aũt verbis pauli distinguit paulus ministros noui testamenti vel quatenus funguntur pure officio legati, vel quatenus sunt etiam cooperatores. Et prius tractat quid faciunt quatenus legati: deinde quatenus cooperatores. Tractat aũt vtrunq; per modũ executionis: hoc est tanquã exequens. ¶Perspicacius aũt intelligitur quod omnia quæ sonant executionem scribuntur materialiter. Ita ꝙ dicẽdo tãquam obsecrante per nos deo rogamus pro christo, nõ rogat paulus: sed describit officium le-
G gatorum noui testamenti quatenus legati sunt, esse vt obsecrent vice christi tanq̃ deo per illos obsecrante. ¶Vbi nota multas conditiones in hac legatione, scilicet quód non præcipiẽdo sed rogando ꝓ christo (hoc est vice christi hominis) tanquam deo qui mittit obsecrante ꝑ nos: hoc est nos christi loco rogamus, ac si deus ꝑ nos non rogaret sed obsecraret vos. Magna demissio apostolorum ad rogandum peccatores, sed longe maius munus legationis diuinę extensum vsq; ad hoc vt deum per ipsos legatos obsecrantem peccatores reddat, ad similitudinem patris obsecrantis filios: ad significandam immensam dei dilectionem erga peccatores: nullum ꝑtermittere modum vtilem ad conuertendũ peccatores. Quocirca & dei & apostolorũ exẽplo instruimur ꝑlati ad submissas actiones amplectẽdas, vtiles ad conuersionem peccatorũ. *Reconciliamini deo*. Ecce ex officio legationis quid rogamus, & quos rogamus: inimicos, scilicet dei. nam hi soli egent reconciliatione ad deum. ¶Sed occurrit q̃stio. Quo pacto
H rogamus reconciliamini deo, si iam mundus reconciliatus est deo? qui enim recõciliatus est, nõ eget reconciliatione, dixit aũt ꝙ deus erat reconcilians sibi mundum in christo. ¶Solutio est ꝙ in morte christi facta est reconciliatio, sed nõ est executioni mandata, in morte christi oblatum est sacrificium reconciliationis, sed reconciliatio ipsa nõ est applicata: sed executio & applicatio reconciliationis obtentæ ꝑ mortẽ christi fit ꝑ fidem, spem & charitatẽ singulorũ. Vnde rogare recõciliamini, est rogare vt reconsiliatio facta executionẽ habeat in vobis per fidem ac charitatem Christi. Et tam hæc quam sequentia materialiter intellegenda sunt hoc est ad explicandum materiam officii. *Eum qui non nouit peccatum, pro uobis peccatum fecit: ut efficeremur iustitia dei in ipso*. Prosequitur materiam proponendam à legatis: rationem. s. quare debent reconciliari deo. Et explicat simul modum reconciliationis quo deus reconciliauit & ipsos ministros & mundum in CHRISTO: hoc est omnes electos. Et propterea
I loquitur pluraliter in prima persona, dicendo vt nos. Modus ac ratio est quod deus eum (s. Iesum) qui non nouit experientia alicuius commissionis omissionis aut originis peccatum, fecit ꝓ nobis nõ peccatorẽ sed peccatum hoc est hostiam pro peccato. scriptura enim sacra hostiã ꝓ peccato appellat peccatum, iuxta illud Oseæ. iiii. peccata populi mei comedent. Fecit enim deus iesum hostiã ꝓ peccatis nostris, diffiniendo & mendando homini christo vt seipsũ ex charitate ꝓ mundo offerret in ara crucis. Fecit quoq; deus hominem christum peccatũ, vtẽdo humana natura sibi iũcta personaliter tanq̃ organo cõiuncto (vt nos vtimur lingua seu manu) vtẽdo inq̃ illa pro materia sacrificii ad recõciliendũ nos deo. Transtulit autẽ peccata nostra in christum vt nos efficeremur iustitia dei in ipso iesu. iustitia dei in deo est qua deus iustus est. iustitia dei in reprobis, est iusta reproborum punitio. iustitia dei in christo. est meritũ christi sufficiens etiam ad satis faciendum pro nobis, ad iustificandum nos &c. Quod di-
K citur dei, tum quia est dei personaliter, tum quia est apud diuinũ tribunal vera iustitia ad differentiam iustitiarum nostrarum, que apud diuinum tribunal sunt velut pannus menstruatæ.

Quum communicatur itaque nobis christi meritum, tunc efficimur iustitia dei in christo: quia efficimur iusti non iustitia propria, sed iustitia dei in christo communicata nobis. Efficimur enim corem deo iusti, ex merito ex satisfactione, ex reconciliatione Christi. ¶Vtitur autem paulus hoc loquendi modo vt efficiamur iustitia, ad significandum quod in communicatem nobis iustitiam dei, in christo transmutandi sumus sic vt nihil aliud à in intellectu, in affectu, in operatione, & in perpessione) nisi quod ex iustitia dei que est meritum christi, sumus. Tunc enim & non prius facti sumus iustitia dei in christo: proficientes autem & incipientes pedetentim simus participendo illam. ¶Perpende prudens lector hic primũ iustitiã dei in christo penes hoc ꝙ ab ipso christo voluit satisfieri sibi pro nobis. passio siquidem innocẽtis pro peccatoribus iustitia est satisfactoria, species est iustitiæ cõ

mutatiuæ

mutatiuæ pro iniuria soluentis pœnam. hæc est iustitia noui testamenti. Deinde iustitiã eandem cõmunicari nobis: immo ad hoc illam effectam. vt nos trãsmutemur in illam. Vere ergo est ministratio noui testamenti ministratio iustitiæ. Denique attende q̃ prouocatiua sit hominũ ratio hæc ad hoc vt reconcilientur deo Postremo materiam legationis considera: & intuere esse gesta Dei in Christo quæ non sunt imitabilia ab hominibus. Propter hoc siquidem non affert Paulus quod Christus passus & mortuus est (hęc enim sunt á nobis imitabilia) sed affert quod omnino absque peccato factus est hostia pro peccatis nostris qđ constat nõ esse ab homine aliquo imittabile. Hęc quæ ministri vt legati euãgelizare debent, obsecrãdo vice Christi, & tanquam deo ꝑ eos obsecrantes: ad significandum etiam ex parte hominum omnimodam libertatem ad reconciliationem: sicut qui rogatur & obsecratur, liber est. A

CAPVT VI. B

Adiuuantes. pro, cooperantes. *autem.* Ecce alterum distinctionis membrum. Prius enim descripsit officium suum quatenus legati sunt: quorum vt sic, non est nisi fideliter prudenterque sermone explicare obsecrando vel aliter iuxta formam legationis: modo vero describit officiũ quoque legatorum quatenus sunt cooperatores dei mittẽtis, & Christi cui sunt surrogati. Et propterea dicit cooperantes autem. Acsi apertius dixisset. quaten⁹ sum⁹ legati rogamus reconciliamini, quia Christus passus est pro nobis: quatenus autem sumus cooperantes &c. Sicut enim cooperatio distinguitur á legatione passiua, ita cooperãtes â legatis. non est distinctio hæc personarũ, sed officiorum eiusdem personę. Aliud enim est officiũ exequendi legationem, aliud est officiũ cooperandi. Illud linguæ, hoc facti est. ad illud aliena facta sat sunt, ad hoc propria exigũtur. Habemus & hinc qđ ministri noui testamẽti nõ sunt instituti puri legati. sed legati cooperãtes deo & Christo. Quæ sint istę cooperationes, diffuse Paulus declarabit. *Exhortamur.* ꝑ, obsecramus. Siue ex legatiõe siue ex cooperatione non pręcipimus sed rogamus immo obsecram⁹. Vtrobique sermo euãgelicus ꝑ modũ obsecrãtis interuenit: vt demissio ex parte ministrorũ. & libertas ex parte auditorũ describatur. C
Ne in uacuum gratiam dei recipiatis. Sicut materia legatorum descripta est reconciliatio, quia Christus passus est &c. ita materia euangelizanda â cooperantibus describitur, ne in vacuũ gratia dei recipiatur. Et ne quęstio de qua gratia dei est sermo, explicat illam. *Ait enim.* proculdubio Deus apud Esaiam ca. xlix. *Tempore accepto exaudiui te, et in die salutis adiuui te.* Duo opera dei in hac gratia dei cõtinentur. Alterum exauditionis tempore accepto, tempore quo omnia reddita sunt accepta Deo. & hoc directe spectat ad supplicationem, quæ est actus religionis. Alterum adiutorii in die salutis. quod est idem cum tẽpore acceptabili: sed dicitur acceptũ relatiue ad deum cui est gratum: dicitur salutis relatiue ad homines, quibus est salutiferum. Significatur enim per vtrunque tempus noui testamenti: quia vere est tẽpus redditũ deo acceptum per aduentum iesu christi ad exaudiendum peccatores vbique terrarũ: & vere est dies expectatę salutis mundi, ad adiuuandum omnes vt recte operentur, vt fortiter persistant in occurẽtibus aduersis. Noui itaque testamenti propria gratia describitur: gratia autẽ non quę est donum in anima, sed quę gratuito â deo offertur nobis benignitatis eius parata hoc tẽpore ad exaudiendum & adiuuandum omnes. Hanc tantam gratiam Dei increduli respuentes nullo modo suscipiunt, immo comtẽnunt: Christiani vero mali recipiunt quidẽ sed in vacuũ nã recipiũt fide, sed sine operibus: recipiunt fide vacua fructibus fidei, & ideo in vanũ. Ad hoc enim offert deus tantam gratiam vt vtamur illa, ad hoc vt exaudiamur ab ipso, proculdubio petendo æternã beatitudinem (nam ad hoc est tempus noui testamenti acceptatum á deo. Prius enim quantuncũque peteretur, non dabatur) ad hoc vt adiuemur â deo tum ad bene operandũ tũ ad fortiter sustinendum mala pœnæ. nam dies noui testamenti est dies salutis spiritualis. Hãc dei gratiam nouo propriã testamento, communem omnibus volentibus eam, complectẽtẽ quicquid est tã religionis q̃ morũ, tanq̃ propriã materiã ministrorũ noui testamẽti quaten⁹ cooperãtes sunt. Paul⁹ describit euãgelizari: qa in hac gratia sunt vere cooperãtes deo â christo. Ipsi siquidem primo hanc gratiã dei susceperunt, non in vacuũ, sed cũ tãta plenitudine vt non solũ pro se ipsis sed pro aliis acceperunt. Ipsi siquidem susceperunt illam, nõ solum operantes sibi sed etiam deo a christo cooperantes ad aliorum exauditionem & adiutoriũ. Cooperãtes intellige factis. ad linguã enĩ spectat quod dicitur obsecram⁹. Cooperãtes factis obsecramus verbis: vt intelligam⁹ & noui testamẽti idoneos ministros quũ maxime cooperãtur, maxime dimittere seipsos rogãdo, & auditores liberi esse arbitrii: vt pote qui rogãtur. Qud D E

F autem cooperantes obsecrent & quos, iam patet. ¶ *Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis.*
Materiam quam euangelizant ministri noui testamenti quatenus cooperantes, ex veteris te-
stamenti testimoniis proferunt. Et propterea Esaiæ scripturam attulit. Sed non relinquunt
immanifestam. Declarat enim illam. Et propterea paulus explicat tempus prophetarum &
diem expectatum esse nunc. hæc enim particula pars est materiæ quam euangelizant: vt in-
telligamus materiam ex testimonio prophetarum haberi, declarari autem per ministros no
ui testamenti, demonstrantes ad oculum aduenisse tempus acceptabile & diem salutis. *Nemi-
ni dantes ullam offensionem.* Duo proposuit de legatis cooperantibus, alterum est cooperantes. alte-
rum obsecrantes. Materiam obsecrationis statum subiunxit, dicendo quid obsecrant: videli-
cet ne in vacuum & c. Materiam vero cooperationis modo subiungit, explicans illa in quib⁹
cooperantur deo ministri idonei noui testamenti ministrantes iustitiæ dei quæ est in chri-
sto iesu. Iungitur itaque hæc particula quo ad sententiam illi particulæ cooperantes. ita vt
G quod nunc proposuit, modo exponat, Acsi apertius dixisset. cooperantes sumus nemini dan
tes vllam offensionem & c. Prima cooperationis materia est vitare omne scandalum actiuum.
Hoc enim esset dare alicui offensionem aliquam qua impingendo caderet à recto. *Vt non vitu-
peretur ministerium nostrum.* Superfluit nostrum. Quia de ministris quatenus ministri sunt tractat,
rationem ita se gerendi vt nemini dent occasionem offendendi, reddit ex ipso officio: vt sci-
licet ipsum ministerium noui testamenti non vituperetur. Redundasset siquidem in vitupe-
rium officii si primi ministeri factis propriis scandalizassent alios. creditum siquidem fuisset
ab hominibus (& rationabiliter) quod nõ esset diuina legatio, quod non essent vera q̃ prędi-
cabant, ex quo primi fundatores factis propriis scandalizant alios. Quin etiam hodie docto-
res scandalizassent, non solum seipsos vituperant, sed quantum ex eis est vertunt in dubium
sanctum aliorum ministerium. ¶ *Sed in omnibus exhibeamus.* pro, commendãtes, *nosipsos sicut dei mi-
nistros.* pro, ministri. Ordo literæ est. sed sicut dei ministri commendantes nosipsos in omnib⁹,
H supple sumus. Et est sensus quod sicut congruit dei ministris, sicut debent dei ministri omni
studio efficere, sumus commendãtes nosipsos: hoc est commẽdabilia exercentes in omnibus
factis & verbis. Nec sunt verba hęc laudantis: sed describẽtis seipsos ministros ad describen-
dum pfectionem studii circa vitationẽ scandali, q͏ non solum vitamus dare occasionẽ scan-
dalizandi vt non vituperetur officium, sed ita nos gerimus vt quemadmodum tantum offi-
cium ministrorum Dei exigit simus nos commendantes ex qualitatibus operum & verborũ
Sic enim commendare seipsos exigit officium ministri dei, & non commendare seipsos ia-
ctantia aut hypocrisi. Huiusmodi enim commendatio suiipsius ex reuerentia proprii officii
procedit, & è regione scandalizantium locatur. Nam ministri scandalizantes, ex propriis fa-
ctis vituperabile reddunt ministerium: ministri vero perfecti ediuarso ex ratione ministe-
rii seipsos commendant in omnibus, propria facta & verba commendabilia in omnibus ex-
ercent. Ecce materia cooperationis tum quo ad studium vitandi scandala. tum quo ad studi-
I um gerendi seipsos cõmendabiles in omnibus vt diuinum exigit ministerium. Et ne tanq̃
verba communia, aut in iis quæ parua sunt intelligas ministros noui testamenti commen-
dabiles se exhibere, describit per partes, subiungendo.
¶ *In multa patientia.* Multa tolerantia pręponitur sequentibus nouem generibus malorum, ad
describendum ministros noui testa menti supra studium non scandalizandi vocare vt seipsos
cõmẽdabiles reddãt in primis in patiẽtia multa: hoc est lõgua & magna. *In tribulationibus,* hoc
est in variis afflictionibus. *In necessitatibus.* eorum quibus indigemus. *In angustiis.* corporum ab
extra paratis ne possimus euadere. *in plagis.* flagelorum. virgarum, lapidum.
In carceribus. damnandorum ad mortem. *in seditionibus.* quæ contra nos exitentur in ciuitatib⁹
¶ *In laboribus.* itinerum, vel etiam manuum quandoque quemquàm grauamus. *In vi-
giliis.* tum voluntariis orationi vacando, tum coactis propter inediam vel propter opus vel
K iter *In ieiuniis.* similiter vtrisque quandoque voluntariis quandoque propter penuriam. Et
hoc est nouum malorum genus. In his enim omnibus multa patientia commendabiles se
reddunt veri ministri noui testamenni. Et hæc omnia proptie spectant ad virtutem forti-
tudinis, cuius precipuus actus est sustinere magna mala. ¶ *In castitate.* Ecce temperan
tia in præcipua materia delectabilium, scilicet venereorum. *In scientia.* sanctorum. in qua cõ
tinetur etiam prudentia. *In longanimitate.* Ecce virtus spei protensæ in longum æternitatis fu
turæ beatitudinis. *in suauitate.* seu vt aliis placet. *In benignitate.* Vtrunque actionis laudabilis
est nomen. Et mi nistros noui testamenti oportet esse tum benignos: hoc est feroces bonorũ:
Quum

quum nisi bona proferre possint ex interno thesauro ĩ verbis,in gestibus& in factis. Tũ suaues diuersis hoĩm complexionibus,diuersarum ætatum,diuersorum sexuum,diuersarum cõsuetudinum &c. hominibus accõmodando seipsos vt omnibus prosint. *In spiritu sctõ.* Non secundum rõnem humani spũs seu humanæ mentis sed scdm rõnem spũs sancti nos disponẽtes,illius instinctu agimur. *In charitate nõ ficta.* Ecce testis spũs sancti infallibilis,ecce comes indiuiduus,dilectio nõ simulata exterius sed vere interna. *In uerbo ueritatis.* Intus vera dilectio,foris verus sermo,vera doctrina. *In uirtute dei.* Virtus nõ vt contra vitium sed vt contra impotẽtiam distinguitur. pro,potentia sumitur. Et potentia dei ad miraculosa opera significatur. Ministri enim illi primi ibant fulti etiam potentia faciendi miracula,q̃ est potentia dei:quia solius dei est efficere vera miracula. Cõmendabiles siquidem sese exhibebant,& patientia tanta,& tot virtutibus,& gratia miraculorum. A

¶*Per arma iustitiæ.* Metaphorice arma iustitiæ appellantur duæ iustitiæ actiones. Altera habẽs vim armorum defensiuorum:videlicet declinare à malo. altera habens vim armorum offensiuorum:videlicet facere bonum. *A dextris & a sinistris.* pro,dextrorum & sinistrorum. q̃uis nõ liquido cõstet an dextrorum & sinistrorum referat ambas ministrorum partes armatas(dicendo per iustitiæ arma dextrorum & sinistrorum:hoc est dextrorum nostrorum mẽbrorum & sinistrorum)an referat arma dextra & sinistra. an referat res occurrentes dextras & sinistras,subiunctæ tamen combinationes me trahunt ad tertium sensum:hoc est tam in dextris rebus q̃ in sinistris. Nec oportet solicite quærere per dextra & sinistra quid Paulus significare intendit : quoniam ipsemet nouem distinctiones subiungit statim rerum dextrarum & sinistrarum,ad describendum q̧ in oĩbus materiis dextrorum & sinistrorum,ministri noui testamẽti vtuntur armis iustitiæ:vt etiam hinc habeas q̧ sicut idonei ministri noui testamenti. q̧ consistit in iustitia dei in Iesu Christo. *Per gloriam & ignobilitatem.* Cõtrarium gloriæ interp̃s circũloqui videtur. Vnde interp̃tes moderni ignominiam seu contemptum seu inhonorationem interp̃tantur. In hac distinctione gloria dextrum, ignominia sinistrũ tenet locum & armis iustitiæ vti,tam occurrente gloria q̃ occurrẽte ignominia significat. Lege actus Apostolorum quando Paulo & Barnabæ tanta occurrit gloria vt vellent ipsos adorare vt deos,& quando tanta ignominia vt publice cæderentur &c. B C

¶*Per infamiam.* Ecce sinistram. *Et bonam famam.* Ecce dextrum. apud aliquos enim erãt infames, apud aliquos bonæ famæ. *Vt seductores.* Ecce sinistrum. *Et ueraces.* Ecce dextrum. Aduerte q̧ interpres variat vt,sicut,tanq̃,quasi:quum tamen apud Paulum eadem dictio repetatur, & sonat tanq̃. Et est sensus. tanq̃ seductores reputati à multis,& secundum rem veraces.

¶*Sicut ignoti.* Ecce sinistrum. *Et cogniti.* Ecce dextrum. Et est sensus. Tanq̃ ignoti habemur,& secundum rem noti sumus. Nec est sermo de notitia personarum,sed ministerii diuini. Minus est haberi ignotos q̃ infames,apostoli apud multos habebantur infames,vt magi seu supstitiosi:apud multos habebantur ignoti vnde hanc prouinciã p̃dicandi sumpsissent,an ex deo, an ex q̃stu,an affectu gloriæ,an ex dæmone &c. Scdm rem tamen apparebant ex miracula confirmantia doctrinam euangelicam,vnde erant noti apud eos qui volebant eos esse. D

¶*Quasi morientes.* Ecce sinistrum. Tanq̃ morientes(quorum non est de vita spes)habebãtur ministri noui testamenti p̃dicantes christum,Iudæis existimãtibus q̧ ministri christianæ fidei esse tanq̃ morientes,statim desituri:putabant enim esse(vt aiunt) ignem ex paleis. *Et ecce uiuimus.* Ecce dextrum,perseueramus viuentes ministri noui testamenti. Et dicit ecce,monstrando propriam ministrorum vitam corporalem perseuerantem cum ministerio. *Vt castigati.* seu correpti. Ecce sinistrum. Sępe castigationes flagellorum & hmõi passos cõstat ministros christi. Et dicit tanq̃ castigati:quia in veritate non erant castigationes seu correptiones,sed odiosæ,punitiones. Castigatio enim seu correptio non habet locum nisi in illis q̃ castigatione seu correptione indigent,qui immoderati sunt:quales non sunt ministri noui testamenti. verũtamen fuerunt tanq̃ castigati. Lege Actus Apostolorum:& inuenies apostolos tanq̃ castigatos à Iudęis. *Et non mortificati.* Ecce dextrum. Tẽpore quo Paulus hæc scripsit,adhuc nulla fuerat à Romanis principibus contra christianos mota persecutio(quum primã mouerit Nero, sub cuius imperii principio Paulus iuit Romã)sed tãtũmodo à iudæis affligebãtur christiani: excitantibus Iudæis etiam alios cõtra apostolos,& nõ cõtra omnes christianos:vt patet ex eo q̧ Hierosolymis erant multa milia christianorũ in pace,qui aduenięte illuc Paulo(vt Iacobus dicit)aduersum Paulum tanq̃ legis Mosaicę destructorẽ cõsurgerent. Et p̃pterea forte dixit sed nõ occisi. Quia tamen occisus fuerat Stephanus, & forte Iacobus frater Ioannis ab E

F Herode, Tutius intelligitur hęc litera de genere ministrorũ perfectorũ noui testaméti quos describit, q̃ de solis personis propriis Pauli, Timothęi, Sılę, Titi &c. vt pri⁹ descripserit ꝙ nõ desinunt ab intrinseco Velut ignis paleæ, sed perseuerant viuentes in ministerio: modo aũt ꝙ non desinunt ab extrinseco occisi. Quanuis enim aliqui de facto occisi fuerint (vt Stephanus & Iacobus) non tamen propterea occisi sunt perfecti ministri noui testaméti, sed genus taliũ ministrorum viuit. *Quasi tristes*. Ecce sinistrum. Et dicit quasi: quia nõn tristabantur intus, sed habentes causas mœroris & doloris, habebantur tanquam mœrentes. *Semper autem gaudentes*. Ecce dextrum: ꝙ secundum rem non quandoque, sed semper intus gaudium habebant spiritus sancti. Vnde & cæsi ibant gaudentes â conspectu concilii Iudaici quoniam digni habiti sunt (ecce materia & ratio gaudii interni) pro nomine Iesu contumeliam pati.

¶*Sicut egentes*. Seu pauperes, seu inopes. Ecce sinistrum. Et dicit tanquã, non ad excludendum

G verã sed necessariã pauptatem. significatur enim ꝙ non occupamur pauptate, sed assumimus statum pauperũ, ꝙ similes nos facimus illis qui ex necessitate sunt pauperes. *Multos autem locu pletantes*. Ad literam est sermo de diuitiis spiritualibus. Et est sensus, ꝙ perfecti noui testamenti ministri induunt personas pauperum, non vt sibiipsis subueniant, sed vt alios multos ditẽt spiritualibus diuitiis. Et hoc est dextrum. Experimur quoque posteri ꝙ paupertas Apostolorum ditauit multos diuitiis temporalibus: quibus vtinam non abutamur. *Tanquam nihil habentes*. Ecce sinistrum. quod expone vt precedens. Hoc plus est quâm tanquam pauperes. assimilamur voluntarie illis qui nihil habent: vtpote qui omnia reliquimus & sequimur Christum. *Et omnia possidentes*. Ecce dextrum. Possidentes sumus omniã temporalia, in seipsis quidem spe. Scriptum est enim, super omnia bona sua constituet eum: in eminentioribus vero, actu: quoniam possidemus actu omnia spiritualia, quibus subiiciuntur omnia temporalia. Sicut enim

H habens intellectũ, habet quicquid est visus, auditus, odoratus, gustus & tactus: ita possessor spiritualium est possessor omnium corporalium. Testatur quoque experientia ꝙ possessoribus spiritualium subiiciuntur principes & quæcunq; sunt corporalia: vt patet legenti gesta sanctorum. Et hic finitur tractatus de noui testamenti ministris.

O*S nostrum patet ad uos o corinthii*. Tertia est hęc pars tractatus huius epistolæ: in qua tractatur illa particula, pater misericordiarũ. Tractat enim multas dei misericordias: tum collatas Corinthiis, & efficiendo eos templum dei, & efficiendo eos pœnitentes & vindices criminũ. tũ collatas Macedonib⁹, tũ exequendas in collecta eleemosynaria in sãctis Continuat auté sequẽtia præcedentibus ad allocutionem specialé descendens. acsi apertius dixisset. hacten⁹ ad omnes fuit sermo noster de ministris noui testaméti: modo vos in specie alloquor

I ô Corinthii: nec qualitercũq; alloquor, sed patẽte ore, hoc est manifeste. Et dicit hoc, quoniã manifeste intendit illis aperire radicem minus bonæ dispositionis cordis eorum circa cõmunionem cum infidelibus. *Cor nostrum dilatum est: non angustamini*. pro angustiamini, *in nobis angustiamini*. pro, angustiamini, *autem in uisceribus uestris*. Et indicatiui est modi vtrobique angustiamini. Propter quod coniunctio autem clarius præmissa fuisset dicendo sed angustiamini in viscerib⁹ vestris: hoc est in intimis vestris. Arctauerat paul⁹ in priore epistola cõnubia prohibẽdo noua cũ infidelibus cõiugia arctauerat forũ causarũ ꝓhibendo litigare cũ christianis sub iudice infideli, arctauerat cõuiuia pro quanto prohibuit manducare ĩmolata idolis in multis casibus, scilicet vel pręsentibus infirmis vel indicante aliquo aliud esse immolatum vel in idoleo, ex quibus corinthii videbant se arctari quo ad ciuilia â paulo, qui forte quum fidem susceperant, nullum talium cogitabant. & propterea mentes eorum erant velut in angusto positæ. Hinc, desistere â consuetis connubiis â cõsuetis foris, â cõsuetis cõuiuiis

K angebat eos: inde obedientiæ debitũ angebat eosdé. sicque angustari videbantur in ministris noui testamenti tanquam ducentibus eos in huiusmodi angustiam. Hæc vbi paulus per Timotheum seu Titum cognouit, declarat Corinthiis ꝙ angustia eorũ non est occasione ipsorum ministrorum sed occasione propriorũ uiscerũ. Et ꝙ non oriatur huiusmodi ãgustia ab ipsis ministris, declarat per hoc ꝙ cor nostrum dilatatũ est. Si angustia hæc esset ex nobis, cor nostrum esset etiam in angusto (quũ nos non doceam⁹ nisi ea quę facim⁹) sed cor nostrũ nõ est angustũ immo dilatatum est, inter nullas versatur angustias, sed supra omnes humanos respectus eleuatũ manet amplũ. Vnde non angustamini in nobis, non habetis angustiã in doctrina nostra, in mandatis nostris, in exemplis nostris: sed angustamini in visceribus vestris, sed angustia vestra est ob intimos vestros affectus ad respectus humanos. Et vere sic erat. nam affectus ad solita connubia honorabilia cũ sibi paribus (quos forte nõ inueniebant christianos)

causa

causa erat huiusmodi angustiæ: & sic de similibus. *Eandem autem habentes remunerationem (tanq̃ filiis dico) dilatamini & vos.* Superfluit habentes. Et est vna parenthesis totum hoc, eandem autem remunerationem tanq̃ filiis dico. ita ꝙ ordo literę est dilatamini & vos. Et interponit eãdem autem remunerationem tanq̃ filiis dico, vel ad exponendum dilatationis donum esse remunerationem quam eis vt filiis indicit. Dilatatio siquidem cordis cõstat ex duobus. Alterũ est studium humanum ad ampliandum cor, ne inter humanos respectus angustetur. Et quo ad hoc studiũ mandat corinthiis vt & ipsi dilatarẽtur. Alterũ est diuitię donum gratię cõplens huiusmodi dilatationem: qua homo dilatato iam corde libere & delectabiliter quę dei sunt exequitur: iuxta illud. viam mandatorum tuorum cucurri quum dilatasti cor meum. Et quo ad hoc donum dilatatio appellatur remuneratio eadem remunerationi q̃ in seipsis sentiebant apostoli. ¶Vel ad exponendam intentionem pauli quare dicebat dilatamini & vos: ad hoc scilicet vt habeatis tanq̃ filii eandem remunerationem q̃ debetur & nobis quorũ cor iam est dilatatum. *Nolite iugum ducere.* pro ne iungamini eodem iugo, *cum infidelibus.* Ecce materia angustiæ, iungi cum infidelibus, non qualitercunque sed sub eodem iugo. infideles hoc in loco appellari idolatras testatur combinatio quinto ac postremo subiuncta, quis cõsensus tẽplo Dei cum idolis? Identitas autem iugi insinuat quod præcipua angustiæ ratio erat cõnubii iugum solitum cum infidelibus. Et vere durum valde videbatur nobilis generis hoĩbus nõ inire connubia cum sibi paribus nobilibus: ꝙ oportuisset efficere si eis pares nõ erãt christiani. Tam durum autem fuit hoc vt legamus nõ fuisse seruatum, nam Cæcilia christiana nupsit Valerino Gentili: & Lucia similiter sponso gentili. *Quæ enim participatio iustitiæ cum iniquitate?* Ex quinq; capitibus manifestat non esse iungendos eodem iugo christianos idolatris. primum ex parte iustitiæ. Status siquidem christianus est status iustitiæ (iam enim dictum est ꝙ ministratio noui testamenti est ministratio iustitiæ) status vero idolatrarũ est status iniustitiæ. Et est sermo de iustitia dei & iniustitia apud deum. *Aut quæ societas luci ad tenebras?* Secundum ex differentia inter lucem & tenebras. christiani enim sunt filii vere lucis spiritualis: idolatræ tenebrarum spiritualium. *Quæ autem conuentio.* pro, quis autem consensus. *Christi ad Belial?* Tertium ex differẽtia inter Christum caput christianorũ & Belial (hoc est dæmonẽ caput) idolatrarũ. Appellatur autem diabolus Belial Hebręos vocabulo: eo ꝙ sine iugo est regulæ cuiusque: Belial enim sonat absque iugo. Vnde vir Belial appellatur cui omnia licent: vtpote absque quocunque recte rationis iugo. Et apte ẽ regione Christi (qui factus est obediens vsque ad mortem, qui peccatum nõ fecit) diabolus quatenus Belial absque vllo rectæ rationis modo absque vllo voluntarię obedientiæ iugo locatur. *Aut quæ pars fideli cum infideli?* Quartum ex differentia inter fidelẽ & infidelem. penes fidem in deum differentia ista attenditur. Christiani enim & credentes in deum & fidem debitam deo seruantes, vtrinque sunt fideles: idolatræ vero neutrum habẽt, & omnino sunt infideles. *Quis autem consensus templum dei cum idolis?* Quintum & vltimum caput est ex differentia inter templum dei & idola. Non dicit templo dei cum templo idolorum, sed templo dei cum idolis: ad significandam directam contrarietatem inter templum dei (in quo scilicet habitat deus) & illud in quo habitat diabolus, quod est simulacrum. Non enim diabolus est habitator templi idolorum immediate (sed mediante simulacro) sicut deus est imediate habitator templi sui, christiani enim (vt declarabit) sunt templum dei: ac per hoc alieni esse debent ab iis qui colunt simulacra habitacula dæmonũ: vtpote colentibus contraria christianis, qui sunt habitaculum dei. *Vos enim estis templum dei uiui.* Applicat vltimam differentiã ad dignitatem ipsorum hominum. Dicuntur enim & sunt Christiani templum non secundum materiam sed secundum officium actiue & passiue. passiue quidem quatenus in illis habitat deus: actiue vero quatenus in seipsis in suorum cordium penetralibus colunt deum fide, spe, charitate, in quo officium non solum templi sed sacerdotum in templo exercent.

¶*Sicut dicit Deus.* Non ex vno scripturæ loco Paulus subiuncta citat: sed q̃ primo subdit ex Leuit. 26. & Eze. 37. *Quoniam.* pro, ꝙ, *inhabitabo in illis.* Sensum non verba affert Paulus, immo exponit scripturæ veteris verba, quid intendit dicendo ponam tabernaculum meum in medio vestri: ꝙ. s. intendit inhabitabo in vobis. hoc est enim deum ponere tabernaculum suũ in quo habitat in medio in intimis hoĩm, efficere eos habitaculum suum, immo est habitare in illis. habemus enim quandoq; habitaculum in quo non habitamus. Habitat autem deus in hoĩb9 quum vtitur hoĩbus ad vsus proprios dei. sic enim habitat in materiali templo sicut nos habitamus in domibus. *Et in ãbulabo inter eos.* Superfluit inter eos. Verũtamen in ambulare significat nõ ambulare sed ambulare in aliquo. sonat enim textus ambulabo in eis. Nõ solum vtitur deus

F deus christianis vt téplo, habitando in eis, sed etiam vt via grata: ad significandum internum ꝓfectum de virtute in virtutem, de bono in melius christianorum in quibus deus habitat. immo ad significandum quorsum habitat, scilicet vt ꝓficiant ii in q̄bus habitat. ambulat enim deus in hoībus secundum profectum spiritualem hominum. *Et ero illorum deus.* hoc est qui sum natura deus simpliciter & absolute, ero deus proprius eorum, per verum gratumq; cultum. Nam tantummodo à christianis explicite vel implicite colitur deus interno cultu deo grato: quum non sit extra Christum salus cuiquam. *Et ipsi erunt mihi populus.* hoc est ego habebo ipsos in meum populum. hic enim solus est populus de quo dixit angelus ad Ioseph, ipse saluum faciet populum suum à peccatis eorum. Nobis vere colentibus deum, deus tractat nos vt populum suum: sed vbi nos deum solis labiis colimus, nec ipse tractat nos vt populum suum.

G *Propter quod.* Continuatio hęc Pauli est, ex hoc quod templum dei estis rõnem reddentis eorũ q̄ subiunguntur. Et ex Esa. 52. sumpta sunt. *Exite de medio eorum, & separamini.* Apud Esaiam reperitur, recedite, exite &c. Paulus vero exponendo recedite dicit separamini. Exierant siquidem corinthii de medio idolatrarum non relinquendo patriam sed cultum idolatrarum: sed Paulus volebat quod separarentur ab eorumdem iugis, non ineundo connubia cum illis. Et propterea affert hanc authoritatem ad persuadendum omnimodam separationem ab idolatris in coniugiis, in foris, in conuiuiis: vt in priori docuerat epistola. *Dicit dñs.* Paulus hoc apposuit, ad exponendum quod verba hæc dicuntur ex parte dei. *Et immundum ne tetigeritis.* Idolatras immundum appellat: & ne tangi quidem vult, ad similitudinem prohibiti in lege veteri contactus rerum seu personarum immundarum ex quo contactu reddebantur immundi qui tetigerant. ideo separamini, ne tangendo cõmunicatione eiusdem iugi, contrahatis immunditiam. *Et ego recipiam uos.* Hoc cum sequenti particula nescitur ex quo scripturæ loco Paulus acceperit: quum null' appareat in quo fiat mentio de promissione explicita filiorum & filiarum vt hic affertur, cum adiectione dicit dominus oīpotens. Sonant enim hæc verba, ꝓ-

H phetæ alicuius dicta forte vnius quibus caremus, eorũ quorũ meminerunt libri Regũ seu Paralipomenon. Promittit oīpotens deus duo. primo receptionem. dixit exite & separamini: nolo vos vagari, sed exeũtes ac separatos ego suscipiam vos, in mea domo spirituali hic & tandem æterna in cælis. *Et ero uobis in p̄rem, & uos eritis mihi in filios & filias. dicit dñs oīpotens.* Secundum ꝙ promittit est adoptio diuina, non solum suscipiam vos in domo mea, sed ego officio paterno erga vos me geram, amando, prouidendo, curam habendo &c. & econuerso vos officio filiorum & filiarum erga me exercebitis: amando, reuerendo, obsequendo.

CAPVT VII.

As ergo habentes promissiones. Scilicet susceptionis & adoptionis. *Charissimi.* ꝓ, dilecti. *mundemus nos.* Seipsum connumerat paulus inter gentes mundatione, eo ꝙ non sit homo qui non peccet: & connumerauit se ad persuasibilem reddendum aliis

I hanc exhortationem. *Ab oī inquinamento carnis & spūs.* Inquinamentum carnis appellatur immunditia quæcunq; animi prouenies ex carne tam propria q̄ propinquorum. inquinamentum vero spiritus appellatur immunditia quæcunque animi proueniens ex spiritualibus: qualia sunt honor, gloria & huiusmodi. ¶Et occasionem quidem huius exhortationis sumpsisse videtur ex subiunctis apud Esaiam verbis, mundamini qui fertis vasa domini. applicat enim ad propositam angustiam Corinthiorum qui tum ex affectu carnali ad consanguineos & affines, tum ex affectu spiritus ad gloriam, immunditiam cõtrahebant. *Perficientes sanctificationem in timore dei.* Sanctificatio idem est ꝙ mundificatio. ad hoc enim non nihil inquinationis relinqui, vt mundificatio accepta per baptismum perficiatur nostro studio. Sępe enim munditia per baptismum accepta inquinatur affectibus carnis vel spiritus: & propterea oportet perficere eam mundando ab omni inquinamento. Et quia hoc præci-

K pue cõfert timor dei, ideo adiungit in timore dei. timẽdũ est ne enim deus despiciat nos negligentes studere munditiæ. *Capite nos.* Hoc est capaces estote nostri. Dixerat superius ꝙ erant angusti in propriis visceribus monens vt dilatarentur. ad huiusmodi dilatationem alludens dicit, capite nos complectimini nos doctores monitores ac patres vestros. Quod est dicere suscipite in vobis nostram doctrinam, nostram monitionem.

¶NEMINEM *læsimus.* pro, iniuria affecimus, *neminem corrupimus, neminem circumuenimus.* pro, fraudauimus. Tria impedimenta excludit, quę forte obiiciebãtur paulo: quę fuissent si vera, reddidissent paulum minus receptibilé aut omnino irreceptibilem à corinthiis. Et quantum coniicere

coniicere possum:mussitabant forte aliqui quod hæc pauli præcepta erant iniuriosa & tanq̃ A
speciem fraudis habentia:vt pote paulatim tollentia libertatem politicam. Propter ꝙ Paulus extenso sermone ad oẽ mali genus,primum ex parte actionis excludit omnem iniuriam,dicendo,neminem iniuria affecimus. Et videtur hoc directe dicere ad manifestandũ intentionem suam,ꝙ non intentione iniuriandi alicui prohibuit connubia cum infidelibus. ¶ Dicẽdo vero neminem corrupimus,effectum actionis explicat non fuisse abductionem à bono. Ita ꝙ nec animus fuit iniuriandi,nec effectus à nobis proficiscens vnquam fuit abducere à bono. Dicendo autem neminem fraudauimus,fallacem artem à progressu doctrinæ,monitionum,præceptorum & huiusmodi excludit. *Non ad condamnationem uestram dico.* Superfluit vestrã. Hoc est non gratia damnandi vos ꝙ talia de nobis suspicemini dico hæc. *Prædiximus.* pro prædixi *enim.* superius in hac eadem epistola,dicendo quod estis epistola nostra scripta in cordibus nostris. *Quod in cordibus nr̃is estis ad commoriendum & conuiuendum.* hoc est tam intimo & ardenti affectu in cordibus nostris vt parati simus vobiscum mori & viuere. Magnitudo hęc amoris B
testis est quod non ad commendationem hęc dico.

M*Vlta mihi fiducia apud uos.* Hinc incipit Paulus aliam tractare materiam. quam optime continuat cum præcedente monitione,terminata ad ingentem suum amorem erga eos. Tractare siquidẽ intendit de re gesta à Corinthiis recepta priori epistola. & apte obiurgationem præcedentis monitionis temperat subsequente hac cõmendatione corundẽ: vt etiam hinc persuasibiles reddãtur ad parendum monitioni antedictę. Proponit itaq; quatuor,cõmendationem corinthiorum concernentia,primum est multplicata fiducia ad eos. secundum vero est. *Multa mihi gloriatio pro uobis.* hoc est de vobis multiplex mihi ratio suppetit gloriandi. *Repletus sum consolatione.* Ecce tertium. *Superabundo gaudio in oĩ tribulatione nr̃a.* Ecce quartũ. Quod tamen dicitur in omni tribulatione nostra,refertur etiam ad tertium. est enim sensus C
ꝙ inter omnes tribulationes nostras repletus sum consolatione,insuper & superabundo gaudio:hoc est ꝙ gaudium superat tribulationes.

¶ *Nam & quum uenissemus in Macedoniam.* Tractaturus hæc quatuor proposita,incipit more suo à superata ab vltimis duobus tribulatione cuiꝰ in calce propositorum meminerat. *Nullam requiẽ habuit caro nr̃a.* Non dicit spiritus noster:quoniam ille quiescebat. sed caro afflicta vsqueadeo describit vt nullam habuerit requiem. Quod magis declarans subiungit. *Sed omnem tribulatonẽ passi sumus.* pro,sed in omnibus tribulati. supple fuimus. Cuius speciei mala fuerint hæc,non aliter scriptum inuenio. *Foris pugnæ,intus timores.* Amplius describit ꝙ in oĩbus externis & internis tribulati sunt. nam foris pugnæ,aduersus nos:intus vero timores,imminentium malorum. foris,in publico,non vna sed multæ pugnæ:intus vero,in domibus existentibus nobis, timores incutiuntur. & sic nullibi quiescimus.

¶ *Sed qui consolatur humiles,consolatus est nos deus.* Descripta tribulatione magna,tractat tertio loco D
propositum,scilicet repletus sum consolatione,attribuens illam deo. De quo dicit ꝙ consolatur humiles,ad differentiam superborum,quibus deus resistit. *In aduentu Titi.* primum mediũ quo vsus est deus ad consolandum Paulum,describitur aduentus Titi ad paulum ex Corintho. Erat enim Titus vir spiritualis:& naturaleq; est ex aduentu spiritualium virorum consolationem accipere spirituales viros. ¶ *Non solum autem in aduentu eius,sed etiam in consolatione qua consolatus est in uobis.* Cõsolatus est,passiue vtitur interpres. Ecce alterum medium quo vsus est deus ad consolandum paulum:relata scilicet consolatio quam ipse titus acceperat ex corinthiis. Ad quam explicandam subdit. *Referens nobis uestrum desiderium.* respectu verbi boni. *Vestrum fletum.* respectu mali,tum incestus commissi ab illo priuigno. tum negligentiæ vestræ prioris erga correctionem illius. *Vestram æmulationem,* pro,vestrum zelum, *pro me.* hoc est vestrum loco mei(nomine meo)zelum ecclesiæ aduersus illum fornicarium.

¶ *Ita ut magis gauderem.* ex huiusmodi relatis q̃ dolerem ex carnis afflictione,hoc est ita ꝙ gaudium superaret dolorem. ¶ *Quoniam etsi contristaui uos in epistola.* Rationem tanti gaudii ex spiritualifructu Corinthiorum reddit. Contristauerat paulus Corinthios in priore epistola. E
Arguendo illos negligentiæ erga correctionem incestus. *Non me pœnitet,etsi pœniteret.* pro,pœnituerit. Res gesta sic est,paulus audito illo incestu inter Corinthios tolerato &c. scripsit, arguendo &c. In priore epistola,postea pœnituit paulum scripsisse contristantia illos, eo qđ timuerit ne male succederet: vt plerumque contingit. Modo vero vt aduenit ex Corintho titus, & rem bene successisse narrauit, paulus lætatur se scripsisse sic Corinthiis in

priore

F priore epistola. Et ꝓpterea dicit non me pœnitet, in p̄senti tempore quamuis me pœnituerit in p̄terito medio tempore inter epistolam missam & aduentum Titi ad me. *Videns*. pro, video enim. Rationem reddit quare in p̄senti pœnitet. *Quod epistola illa etsi ad horam uos contristauit*. quod mihi displicuit. *Nunc gaudeo non quia contristati estis*. tristitia siquidem vestra, quantumcūque ad horam non est materia gaudii mei. *Sed quia contristati estis ad pœnitentiam*. Non gaudeo de vestra tristitia secundum seipsam, sed secundum suum fructum, non gaudeo de vestra tristitia sed de vestrę tristitiæ fructu qui est pœnitentia.

¶*Contristati enim estis secundum deum*. Tristitiam eorum fructuosam declarat ex deo. Tristitia siqdē secūdum seipsam innutilis est, & naturaliter omnibus exosa: & propterea si tristitia aliqua est vtilis seu fructifera, aliūde quam ex seipsa oportet quod hoc habeat. Et ideo Paulus ex hoc qđ

G fuit secundum deum tristitia corinthiorum, manifestat quod fuit fructuosa. Est autem tristitia secundum deum, quæ est rōne vel diuinæ iniuriæ (siue à se siue ab aliis commissæ) vel rōne damni spiritualis in ecclesia occurrentis: vt quum viri iusti tolluntur. *Vt in nullo detrimentum patiamini ex nobis*. præter fructum qui est pœnitentia, alterum fructum monstrat Paulus euenisse, scilicet vitationem cuiusq; damni ex epistola pauli contristatiua. Quod si non penetras, recole quod tristitia secundum se est inimica naturę, ac per hoc ingerens alicui tristitiam infert illi nonnullum damnum in animo. Monstrat autem Paulus quod quia corinthii ex pauli epistola non sunt contristati simpliciter & absolute, sed contristati secundum deum (quia assumpserunt pro ratione tristitiæ non paulum sed deum) euaserunt omne tristitiæ damnum ex epistola pauli. Et hæc est prima vtilitatis tristitiæ secundū deū. *Quæ enim secundū deum tristitia est, pœnitentiam in salutem stabilem*. pro, impœnitendam, *operatur*. Ex differentia inter tristitiam sc̄dm deum & tristitiam secundum mundum penes contrarios fructus, monstrat tristitiam illorum secundum deum esse materiam gaudii Apostolici. Duplicem autem subordinatum fructum

H manifestat. alter est pœnitentia impœnitenda: alter est salus. Vide singula. Tristitia secūdum deum operatur pœnitentiam internā: quam constat integrari ex tribus actibus animi. prim⁹ est displicere sibi quod homicidium commisit: secundus est velle de cætero non committere homicidium: tertius est velle satisfacere illis quibus propterea irrogata est iniuria, deo scilicet & hoībus læsis. Quicquid horum defuerit, non est pœnitentia in salutem: vt clare patet. Vnde etiam patet differentia inter tristitiam secundum deum & pœnitētiā salutarem: quia illa sonat tristitiam ex rōne tristandi, deo scilicet. ista autem sonat tristitiam cōmissi cum reliquis duobus actibus. Vnde illa causat istam applicatam & cōtractam ad specialē materiam: eo modo quo delicto dei imperādo causat actus inferiorum virtutum. tristitia enim secūdum deum, actus est charitatis, sicut delectatio secundum deum. tristitia autē quam significat pœnitentia, actus est inferioris virtutis. ¶ Apponit autē impœnitendam, ad differentiam pœnitentiæ pœnitēdæ: quales sunt tum innumeræ humanæ pœnitentiæ diuersorū gestorum: tum pœnitētiæ desperatorum. nam & pœnitētia iudæ fuit pœnitentia pœnitenda: & pœnitentiæ

I multæ beneficiorum collatorum & veniarum concessarum aliis pœnitendę sunt. Quam aūt operatur tristitia secundum deum, pœnitētia impœnitēda est: nec solum impœnitenda est sed est in salutē animæ. Est itaq; progressus à tristitia secundum deum ad salutē aīę per mediam pœnitētiam impœnitendā. q̄ nō oportet aliunde mēdicare: quia ipsa secūdum deum tristitia efficit illā in salutē. Seculi. pro, mundi, autem tristitia mortē operatur. Cōtra tristitiam secundum deum distinguit tristitiā mundi, hoc est habentē pro rōne amorē mūdi cōtrariū amori dei. qualis est tristitia eorū q̄ impediuntur a fruitiōe delectabiliū per fas & nefas. hæc enī constat ꝙ operatur mortē animæ cōtrariā saluti animæ: quam operatur tristitia secundum deū.

¶*Ecce enim hoc ipsum*. Deest. ꝙ, *secundum deum contristati*. Deficit. Fuistis, *uos*. Et experientia subsecuti fructus in eis ex tristitia secundum deum, probat q̄ fructuosa sit tristitia talis.

¶*Quanta n in uobis operatur solicitudinem*. Ex negligentibus corrigere incestuosum effecit vos solici-

K tos. *Sed defensionem*. pro, purgationem. Non solum solicitudinem sed purgationem, tum vestri delicti ob negligentiam, tum criminis incestus. *Sed indignationem*. purgatio ad præteritum delictum, indignatio vero ad præsens dedecus refertur. Indignati siquidem sunt ex tristitia secundum Deum Corinthii, tantum non sustinentes sceleris inter se dedecus. *Sed timorem*. imminentis diuini iudicii nisi corripuissent incestuosum. *Sed desiderium*. Tria prius dicta (purgatio, indignatio & timor) malum respiciunt, pręteritum, pręsens & futurum: hęc autem tria quę subiungūtur, respiciunt bonum. Desiderium, tam boni proprii q̄ communis. *Sed æmulationem*. quodammodo certantium ad actiones bonas. *Sed uindictam*. bonum iustitię exercendo. Et

hæc

hæc fuit vltimus effectus erga incestuosum. exercuerũt enim iustitiam vindicatiuã excõican A
do illum & c. *In oĩbus exhibuistis.* pro, cõmendastis, *uos.* hoc est cõmendabiles vos reddidistis. *Incõ taminatos esse negocio.* proculdubio incestus. Nec dicit incontaminatos fuisse sed esse. purgauerant enim negligentiam qua nonnullam contaminationem contraxerant. *Igitur etsi scripsi uobis, non propter eum qui fecit iniuriam.* incestuosum scilicet filium. *Nec propter eum qui passus est.* patrẽ scilicet maritum qui passus est adulterii & incestus iniuriam. Nec intelligas has negationes referri ad intentionem Pauli, sed ad commendationem effectus subsecuti in ipsis corinthiis. non enim est sensus, me non scripsisse propter eum qui fecit iniuriam & propter eum q. passus est (quum expresse scripserit propter correctionem illius) sed est sensus ꝙ si ex mea epistola non fuisset subsecutus effectus correctionis incestuosi & vltionis iniuriæ irrogatæ patri, iste tamen effectus subiunctus subsecutus est.

¶*Sed ad manifestandam solicitudinem nr̃am q̃ habemus pro uobis coram deo.* pro, sed vt manifestetur studiũ B
vestrum ꝙ. pro, nobis est erga vos corã deo. Quando nullus alius fructus fuisset subsecutus ex nostra epistola, iste est subsecutus: videlicet ꝙ manifestatũ est studium vestrum erga vosipsos ꝙ habetis pro nobis coram deo. Vere siquidem excõicando illum manifestatum est corithiorum studium erga seipsos, erga propriã ecclesiã, nõ qualẽcunq; sed tale quale habebant noĩe authoritate & loco Pauli, non secundum humanos affectus sed corã oculis diuine maiestatis: hoc est in veritate intima q̃ intuetur deus, que grata est deo. *Ideo cõsolati sumus in cõsolatione autem uestra.* Superfluit autem: Cõcludit ex his bene apud corinthios gestis, ꝙ tertio proposuerat cõsolati sumus: hoc est consolationem accepimus. passiue siquidem interpres vtitur consolari. Et dicit in consolatione vestra actiue: hoc est in consolatiõe q̃ dedisti nobis ex vestris factis. *Abundantius.* Deficit. autem, *magis gauisi.* Tractat quarto loco propositum, scilicet superabundo C
gaudio. ꝙ enim ibi dixit superabundo gaudio, hic dicit abundantius magis gauisi. Et materiam multo abũdantioris gaudii subiũgit. *Super gaudio Titi quia.* pro, ꝙ, *refectus.* pro, refocillatus, *est spũs eius ab omnibus uobis.* Auxit vehementer gaudium nostrum gaudium Titi: eo ꝙ tam spirituales vos fueritis vt non caro sed spiritus Titi refocillatus sit. non ab aliquibus sed ab omnibus vobis. Vbi patet ꝙ abundantia pauli pro principali materia habet tantam in crinthiis spiritualitatem vt etiam refocillauerit spiritum Titi. *Et si quid apud illum de uobis gloriatus sum.* tractat secundo loco propositum scilicet multa mihi gloriatio pro vobis.

¶*Non sum confusus.* pro, pudefactus. non sum pudore affectus, non erubui.

¶*Sed sicut oĩa uobis in ueritate locuti sumus.* docendo & prædicando. *Ita & gloriatio nr̃a quæ fuit ad Titum ueritas facta est.* verificata est ex vestris gestis. *Et uiscera eius.* Tractat primo propositum, multa mi D
hi fiducia est apud vos. Intimos Titi affectus viscera appellat. *Abundantius in uobis.* pro, in vos, *sunt, reminiscentis.* pro, recordantis, *omnium uestrum obedientiam.* Ecce materia fiduciæ pauli in corinthiis: obedientia scilicet eorum. quam simul commemorat vt occasionem affectus Titi & ad eos & relatam atq; laudatam à Tito.

¶*Quomodo cum timore.* interno. *Et tremore.* externo. *Excepistis illum.* Et est sermo de timore & tremore reuerentiali, causato in corinthiis ex authoritate pauli qui miserat illum. *Gaudeo ꝙ in omnibus confidam in uobis.* Ecce multiplicata fiducia & experta tali obedientia vt de cætero in vobis cõfidam non de re aliqua sed in quibuscunque occurrentibus.

CAPVT VIII.

Otam autẽ facimus uobis fr̃es gr̃am dei q̃ data est in ecclesiis Macedoniæ. Ad nouã E
transit materiã officii sibi impositi ab apostolis q̃ erant Hierosolymis: vt. s. procuraret eleemosynas ꝓ pauperibus christianis in Hierusalẽ degentibus. & intẽdens ad hoc ortari corinthios, affert in exẽplum Macedones. Duplicẽque Macedonum virtutẽ explcandam appellat gratiã dei datam in ecclesiis Macedoniæ. ad significandum ꝙ gratuitũ donum dei est vtraq; virtus. *Et ꝙ in multo experimento tribulatiõis.* Supfluit &. incertũq; est an tribulatio hęc fuerit illamet cuiꝰ in ꝓcedenti capitulo meminit, an fuerit aliqua alia tribulatio ꝓpria Macedonibus. Verisimile est ꝙ illamet vexatio qua pssi sunt Paulus & sui, in qua foris pugnæ & intus timores, fuerit quoq; tribulatio Macedonũ Christianorum. vt propterea Macedones dicãtur experti tribulationẽ: quia non solum auditu cognouerunt

F tu cognouerunt pssuras Pauli, sed ipsi experti sunt illas adhęrētes Paulo. foris enim pugnas & intus timores rōnabile est extendit ad adhærentes. *Abundantia gaudii ipsorum fuit.* Ecce prima virtus magnus gratiæ diuinæ effectus, in spirituale gaudium cedere tribulationes mundi. *Et altissima.* pro, profunda, *paupertas eorum abundauit in diuitias simplicitatis eorum.* Ecce altera virtus, beneficentia in sanctos talis vt etiam pauperes vsq; ad fundum acquisiuerint sibi diuitias simplicitatis. Meritum siquidem beneficentiæ cōmemorat à parua eleemosyna (profundæ enim pauptatis viri, nō nisi paruā possunt eleemosynā facere) vt ex præmio paruæ eleemosynę intelligamus pmia magnarū eleemosynarū. Si enim profunda paupertas eleemosynā largiēdo efficit diuitias simplicitatis, quāto maiores diuitias à maioribus oriri eleemosynis intelligēdū est. Quēadmodū diuitiæ fortitudinis, diuitię scientiæ & hmōi cōstant ex copia spectantium ad fortitudinē seu sciētiā, ita diuitiæ simplicitatis cōstāt ex copia actionū delectationū ac vir-
G tutū spectantium ad simplicitatem animi. Et appropriantur eleemosynariis, ad significandū ꝙ meritum eleemosynę proprium in simplicitate animi fundatur. *Quia secundum uirtutem.* Hoc est vires. (*Testimonium illis reddo*) *& supra uirtutem.* Hoc est vires. *Voluntarij.* pro, spontanei, *fuerunt.* Declarat quod dixerat de virtute beneficentiæ extensæ vsque ad profundæ pauperes: quia non solum secundum vires facultatum sed etiam supra vires earumdem spontanei fuerunt ad largiendum. Et de hoc ipse Paulus testatur: vtpote qui interfuerat. Quum autem audis etiam supra vires, intellige infra moderamen tamen rōnis: alioquin non esset materia laudis habet enim magnam latitudiuem ꝙ censetur supra vires: & largiri aliquid supra vires, compatitur moderata ratio quæ non compateretur nimium supra vires excessum largitionis.

¶ *Cum multa exhortatione obsecrantes nos gratiam & cōicationem ministerii ꝙ fit in sanctos.* Gręce legitur. Cū multa obtestatione rogantes nos vt gratiam & communionem ministerii quod est in sanH ctos susciperemus. Rogabant Macedones cum multis obtestationibus (hoc est cum multis signis quod ex vero corde rogabant) Paulum cum sociis vt non differrent suscipere eleemosynas pro sanctis degentibus in Hierusalem sed tunc susciperent. In quibus præcibus manifestatur quod Macedones iam habebant eleemosynam in promptu paratam vt posset deferri in Hierusalem. Et hoc commouit Paulum ad scribendum hæc corinthiis. Et eleemosynā hanc describit à quatuor. à gratuito dantium animo, gratiam: à pecunia q̄ communicatur, cōmunio: à ministris quibus opus est vt deferatur in Hierusalem, ministratio: ab illis in quorū subuentionem datur in sanctos. hoc est mundos ex baptismo. *Et non sicut sperauimus.* Non negatur præcedens spes: sed euentus non secundm mensuram sed supra mensuram spei, significatur. hunc enim sensum præ se ferūt subiūcta. *Sed semetipsos dederunt.* ꝙ maius domū est. *Primū dño, deinde*
I *nobis per uoluntatem* Dei in hoc. Nec nos somniauimus has duas dictiones, in hoc (sed in textu inuenimus, disiunctas tamen per scriptores ab hac particula & iunctas cum sequenti) nec aliud nisi punctum mutauimus. Loco siquidem harum dictionum interpres vetus subiunxit has duas ita vt. Est itaque sensus (ab ea quæ tractatur materia nullo pacto digrediens (ꝙ ideo supra spē, quia macedones etiam seipsos dederunt in hoc ministerium eundi in Hierusalem comites deferentium eleemosynam. Describit autem hāc deditionem tum à causa supra spē, dicendo per voluntatem dei: significans ꝙ deus est operatus hanc tam insperatam deditionē, tum ab illis quibus donum hoc oblatum est, dicendo primum domino deinde nobis: hoc est nō principaliter rōne nostri tanq̄ humano more præsentia nostra induxisset eos ad hoc, sed principaliter deo, secundario autem nobis: quibus ex officio incumbit prouidere de ituris in Hierusalem. *Rogaremus.* pro, adhortaremur, *Titum.* Durus absque coniunctione aliqua cōtextus induxit veterē interpretē ad exponendum illas dictiones, in hoc: dicendo, ita vt rogaremus
K Titum. Induxit quoq; modernos interpres vel ad exponendum illas dicēdo quāobrem rogauimus Titū: vel ad adiungēdū cōiunctionē vt, dicendo in hoc vt adhortaremur Titum.

¶ Contextus itaq; ipse in Paulo durus pariter videtur: siue iungantur illę duæ dictiones (in hoc) cum præcedentibus vt nos iunximus (quia vere ille est locus earum. ibi enim opportunę sunt, hic autem superfluæ) siue iungantur cum sequentibus. non enim iunctæ sequentibus cōtexunt literam. Verum licet prima fronte sic durus appareat literę cōtextus, studiosius tamē circunspecta litera apparet contextus optatiui adhortaremur cum coniunctione, & præposita particulæ nō sicut sperauimns. Et est ordo literæ. & adhortaremur titum nō sicut sperauimus sed & c. Ita ꝙ inter coniunctionē &, verbūꝙ principale adhortaremur, per parenthesim legenda sunt interposita, declarantia ex euentu superante spem subortam fuisse exhortationē Pauli ad Titum. Et sic oīa quadrant: omnisque duritia contextus excluditur, nullaque sup-

pletione

pletione opus est. ¶ *Vt quemadmodum cœpit ita & perficiat in uobis & gratiam istam*. In priore epistola monuerat corinthios vt eleemosynæ pro sanctis degentibus in Hierusalem recondererentur apud ipsos offerentes: modo videns paulus Macedones sic instare vt eleemosynæ deferantur in Hierusalem, non censet amplius differendam eleemosynam corinthiorum. Et hinc oritur noua hæc exhortatio Titi á paulo, vt velit reuerti corinthum ad perficiendum cœptum opus hoc. Quod appellat gratiam ratione superius dicta. apparetque ex his apostoli verbis quod Titus quum esset corinthi hortatus fuerat corinthios ad huiusmodi eleemosynas. Hoc enim significatur dicendo vt quemadmodum cœpit. ¶ *Sed sicut in omnibus*. Corrigentis est immediate ante dictum. Tanquam minus dixerit dicendo perficiat in vobis etiam gratiam istã, corrigit hoc: intendens explicare quòd debuisset dicere vt & in hac gratia abundetis. Ita quod tota ista particula referenda est ad finem propter quem mittit Titum. *Abundatis fide*. Quæ est donum gratiæ gratis datæ. *Et sermone*. Hoc est dono linguarum. *Et scientia*. Scripturarum sacrarum. *Et omni solicitudine*. pro, diligentia. quæ proprie videtur virtutis actus circa agenda. Et ex eo quòd dicit omni, commendat studiositatem eorum vniuersalem. *Insuper & charitate uestra in nos*. Legendum est. Et ea quæ ex vobis erga nos est dilectione. Significat enim spontaneã corinthiorum erga paulum dilectionem. *Vt & in hac gratia abundetis* Ecce fructus & finis intentus. Ad hoc hortatus sum Titum vt efficiat quòd quemadmodum abundatis in omnibus his tot donis & virtutibus, ita & abundetis in hac eleemosynaria gratia. ¶ *Non quasi imperans dico*. Superfluit quasi *Sed per aliorum solicitudinem*. pro, diligentiam. Titi scilicet & eorum qui cum ipso venient. ¶ *Et uestræ charitatis ingenium bonum*. pro, ingenium, *comprobans*. Ita quod in textu non habentur illæ duæ dictiones (ingenium bonum) sed vnica tantum, scilicet ingenium: hoc est ingenuitatem. Vtuntur enim Græci neutro pro abstracto. Ne missio Titi speciem præcepti præ se ferret, dicit paulus quòd non præcipiendo hoc dicit, sed ad experimento probatam liberalitatem charitatis eorum reddendam.

¶ *Scitis enim gratiam domini nostri Iesu Christi*. Gratuitum donum, gratiam vocat. Post insinuatum factum Macedonum affert factum CHRISTI. Tum ad monstrandum efficaciam abdicationis facultatum ad promerendum spiritualia. Tum ad monstrandum debitum rependendi CHRISTO in facultatibus temporalibus ¶ *Quoniam propter uos*. Non excludendo alios & nos ipsos. nam non dicit propter vos tantum, sed propter vos *Genus*. pro, pauper. *factus est*. vsqueadeo vt vulpes foueas habeant & volucres cæli nidos, filius autem hominis non habuerit vbi reclinaret caput suum.

¶ *Quum esset diues*. vtpote dominus omnium diuitiarum mundi. Noluit iesus vti dominio qđ habebat super omnes diuitias sed assumpsit statum pauperem. *Vt illius inopia*. pro, paupertate, *uos diuites essetis*. Declarat quod dixerat propter vos, vt merito voluntariæ paupertatis christi vos ditesceretis diuitiis spiritualibus. Tacet paulus applicationem tanti facti, vt corinthii imitentur CHRISTVM rependantque CHRISTO. *Et consilium in hoc do*. tertio loco adhibet proprium in hac re eleemosynaria consilium.

¶ *Hoc enim uobis utile est*. Ratio consilii mei est vtilitas vestra proculdubio spiritualis. *Qui non solum facere*. huiusmodi eleemosinas. *Sed & uelle*. hoc est spontanea voluntate facere: quod plus est q̃ facere. *Cœpistis ab anno priore*. non moti exemplo Macedonum. Ideo siquidem paulus hoc explicat, ne corinthii ægræ ferant exemplum Macedonum. acsi apertius dixisset. non attuli Macedones vt incipiatis (scio enim quod ab anno priore incepistis, non qualitercunque sed sponte facere has eleemosynas) sed vt celeriter perficiatis cœpta. vnde subiungit. *Nunc uero & facto perficite*. hoc est perficite, consummate etiam facto eleemosynarum. *Vt quemadmodum promptus est animus uoluntatis*. Nihil refert quo ad sensum legere promptus est animus voluntatis, vel promptus est animus ad volendum, vel promptitudo est voluntatis: modo intelligas quod voluntas non pro illa anime vi qua volumus sed pro actuali volitione sumitur. Est enim sensus. vt quemadmodum animus est promptus respectu actus volendi. *Ita sit & perficiendi*. hoc est ita sit promptus respectu actus cõsummẽdi. Optime paulus progreditur. Dixerat enim quod ab anno priore fuerant prompti ad volendum & faciendum: adiungit modo vt quemadmodum est promptitudo vestra ad volendum & faciendum, ita sit promptitudo vestra ad consummendum. *Ex eo quod habetis*. Ne accelerata consummatio (quam desiderat paulus) onerosa alicui reddatur, apposuit moderamen, ex eo quod habetis. Non dicit ex eo quod habituri estis, sed ex eo quod habetis in præsenti. Non vult paulus vt consumment eleemosynarũ

F harum opus relatione habita futurarum frugum ad quas se extendit potētia habentiū agros:
sed habita relatione ad illa quæ nunc habentur. ¶ *Si enim.* Deficit. prius, *uoluntas prompta est.* De
præcedente siquidem voluntate loquitur. Præcedente autem executionem operis: vt quū quis
ante executionis tempus proponit se eleemosynas daturum. de tali siquidem proposito dicit.
si prius voluntas prompta est: ad differētiam eorum qui proposuerunt quidem sed non sunt
modo prompti ad executionem. *Secundum id quod habet.* p, iuxta id (quicquid illud est) ꝙ habet,
accepta est: & non secundum. pro, iuxta, *id quod non habet.* Et est sensus quód voluntas prompta est ad
eleemosynariam largitionem grata est deo secundum commensurationem ad id quod ho-
mo habet (quicquid sit illud parum vel magnū quod homo habet) & non secundum com-
mensurationem ad id quo caret. Excessus siquidem eleemosynarius respectu facultatum quas
quis habet, appellatur eleemosyna iuxta id quod non habet: hoc est commensurata facultati-
G bus quas non habet. Ex eo enim quód est excessiua respectu facultatum quas habet, dicitur
proportionata facultatibus quibus caret. ¶ Sed occurrunt hic multæ quęstiones. Prima ori-
tur ex concilio domini si vis perfectus esse, vende omnia quæ habes & da pauperibus. Huius-
modi enim eleemosyna est longe excessiua. ¶ Solutio est quod dominus loquitur de eleemo-
synis volentium mutare statum, ex statu communi transire ad statum perfectiōis: paulus aūt
loquitur de pura eleemosynarum largitione non ad mutandum statum sed perseuerantium
in statu suo. Horum enim eleemosynæ moderatæ esse debent & commensuratæ facultatibus
quas habent: illorum vero eleemosynæ debent commensurari mutationi status. ¶ Secunda
oritur ex eo quod deus pensat affectum magis quám censum: ac per hoc voluntas prompta
grata est deo non solum secundum id quod habet, sed etiam secundum id quod non habet &
tamen daret si haberet. ¶ Solutio est quod aliud est loqui de affectu. aliud de promptitudine.
H Affectus est enim communis tam volitioni quàm velleitati: promptitudo aūt proprie exe-
cutionem non quam vellemus sed quam volumus respicit. paulus de promptitudine loqtur:
expresse dicens, si præcedens voluntas (hoc est deliberata voluntas, non velleitas) prompta est
ad exequendum. Obiectio autem ꝓcedit de velleitate qua appetimus ea quæ non possumus
¶ Tertia quæstio oritur ex facto viduæ laudatæ à domino Lucæ vicesimoprimo. quòd om-
nem victum suum obtulit. Hic enim non interuenit mutatio status: & oblatio illa scđm rem
incommensurata fuit ei quod habebat mulier illa: & tamen fuit accepta prompta eius volun
tas & executio secundum id quod non habuit. Solutio est quod doctrina pauli tradidit quod
regulare est, quod secundum communem morum regulam laudabile est. Factum autem vi-
duæ speciali quid fuit, tanquam supra communem hominum regulam factum. potest tamen
aliter dicit quod quia necessarium alicui non consistit in indiuisibili sed latitudinem habet,
I ita quod diminuendo aliquid adhuc restat necessarium ad victum seu statum, ideo vidua illa
de penuria sua arbitrata est quod etiam demptis illis duobus minutis viuere posset: ac per hoc
nō cecessit à regula ista, sed dedit iuxta id (quamtulumcunque fuit) quod habuit. Forte enim
viuebat ex eleemosynis, & quicquid pecuniæ habuit totum dedit. *Non enim ut aliis sit remissio.* p,
relaxatio, *uobis autem tribulatio* Rationem reddendo prioris dicti, adiungit aliam circunstantiam
in eleemosynarum largitione librandam: vt scilicet eleemosynarum largitio non pariat lar-
gientibus augustiam rei familiaris. Et hoc directe est ratio prioris dicti. Nec pariat suscipien
tibus eleemosynam relaxationem potius morum quam laborum. opulentiæ siquidē eleemo
synæ susceptæ reddunt quandoque suscipientes remissos & tepidos tum ad debita exercitia,
tum ad sanctiores mores: vt experientia vtinam non testaretur in opulentis monasteriis, eccle
siis & cetera. ¶ Vetat Paulus huiusmodi largitatem eleemosynariam largientem relaxationē
eorum quibus datur. Tamen deuotio principum qui dederunt putantium se fouere non rela
K xare quod religionis & morū erat, gratissima deo fuit: sed culpa est abutentium, & cautela
deberet esse largientium postquam experientia relaxationem vident. *Sed ex equalitate.* Vtriusꝙ
moderaminis rationem apperit, manifestans æqualitatis rationem habendam in eleemosyna
rum largitione. Et ne restet ambiguum de qua ęqualitate loquitur, explicat ipsam vtrinque:
& ex parte scilicet largientium, & ex parte suscipientium eleemosynam. *In præsenti tempore uestra*
abundantia, illorum inopiam suppleat, ut & illorum abundantia uestræ inopiæ sit supplementū. Ecce æqualitas, vos
abundātis temporalibus facultatibus, sancti in Hierusalem indigēt: ad ęqualitatem res
ista reducitur, si vestra abundantia succurrit illorum indigentiæ. ¶ Vbi nota quòd non
dicit id quod est vobis necessarium, sed uestra abundantia. Abundantia enim est propria ele
emosynæ materia: conformiter ad verbum domini, quod superest eleemosinam date.

Et

Et similiter nota nō nisi indigentibus eleemosynas esse conferendas. ¶Et e diuerso sancti in Hierusalē abūdant spiritualibus, vos autem indigetis spiritualibus donis: æqualitas fiet, illorū abundantia in spiritualib⁹ succurrente vestrę indigentię spiritualium. prouocati enim vestris eleemosynis succurrēt suffragiis orationum apud deum vobis in iis quæ sunt ad salutem animæ. ¶Vbi & nota dici vt illorum abundantia, proculdubio in spiritualibus. Reddit eni rationē eius quod dixerat, non vt aliis sit relaxatio. Nō solū nō debet eleemosyna parere relaxationē, sed fouere abūdantiam spiritualiū in suscipientibus eleemosynas: vt nō solum habeant dona spiritualia pro seipsis sed etiam pro largientibus eleemosynas. ¶Vide quales conditiones describit apostolus concurrere ad huiusmodi eleemosynas q̄ fiebant ꝑ victu sanctorum in Hierusalem, vt prouocet corinthios ad celeriter consummandas eleemosynas. *Vt fiat æqualitas. Sicut scriptum est.* Exod xvi. *Qui multum non abundauit: & qui modicum, non minorauit.* Transsumit paulus factum in collectione mannę, ad persuadendam æqualitatem communem esse omnibus tam pauperibus modicum dantibus q̄ diuitibus multum largiētibus. Res gesta sic est. mādāte Moyse vt per domos colligerēt māna pro singulis ꝑsonis ad mensuram gomor: dum alii plus alii minus colligerēt ad suas domos, euenit ꝙ in singulis domibus tot gomor mannæ inuēta sunt quod ꝑsonæ erant: ita ꝙ qui plus collegissent, non tamen habuerunt plus, sed numerū gomor iuxta numerū ꝑsonarū: & similiter qui minus collegissent, nihil ominus inuenerunt numerū gomor iuxta numerum ꝑsonarū. Et sic qui multū collegerat, nō abūdauit: & qui modicū collegerat, nō est minoratus, id est nō minus reperit. Et sic fuit inter eos æqualitas ꝓportionalis cum sufficientia. ¶Simile quid vult intelligi paulus euenire largiētibus eleemosynas huiusmodi: vt scilicet pauper modicum largiens & diues multum largiēs, æquales sciant se inueniri in spiritualibus æqualitate proportionis cum sufficientia: hoc est ꝙ vnusquisque ad sufficientiam suam spiritualia participabit, sicut cōtigit in participatiōe mannæ. C

G Ratias autem ago. pro, gratia autem, *deo.* Regreditur paulus ad eam quam narrare inchoauerat exhortationem à se factam Tito vt reuerteretur corinthum ad perfectionem collectæ eleemosynariæ: & gratias agit deo de consensu Titi. ¶*Qui dedit eandem solicitudinem pro uobis in corde Titi.* Proprie significatur idem studium, eadem cura in corde Titi que erat in corde pauli pro corinthiis vt facerent hoc bonum. *Quoniam exhortationem quidem suscepit.* quam nos ei fecimus vt veniret ad vos. Nec solum suscepit exortationem nostrā ¶*Sed quum solicitior.* pro, studiosior, *esset, sua uoluntate.* pro, sua sponte, *profectus est ad uos.* Vltroneus ad tale iter titus commendatur.

¶*Misimus autem cum illo fratrem nostrum.* Supfluit nostrum. *Cuius laus est in euangelio per omnes ecclesias.* Non nominat Paulus hunc titi collegam: sed describit à duobus. Primum ꝙ laudatur in euangelio per omnes ecclesias. quod euangelistæ lucæ videtur cōgruere, sparso euangelio ei⁹ per ecclesias omnes. alterum est. *Non solum autem.* pro, nec id solum. suple gratię habet. *Sed & ordinatus.* pro, electus, *est ab ecclesiis comes peregrinationis nostræ in hanc gratiam.* pro, cum gratia hac. Et hoc quoque congruit Lucæ euangelistæ, qui se ipsum describit comitem peregrinationis pauli. Verum ad propositum negotium non dicit comes peregrinationis nostræ, sed comes peregrinationis nostræ cum hac gratia: ad differentiam primæ peregrinationis pauli sine gratia hac. Ad significandum ꝙ in hac peregrinatione qua peregrinatur cum hoc officio procurandi eleemosynas pro degentibus in Hierusalem, electus est lucas ab ecclesiis omnes pauli ad ꝓcurandum huiusmodi eleemosynas. hoc siqdē officiū iniunctū est paulo post annos. xiiii. vt ipse dicit ab Gal. ii. vnde prima eius peregrinatio ad prædicandū, fuit sine hoc officio procurandi eleemosynas. Quod officium appellat gratiam, vt intelligamus non īponi onus ecclesiis per hoc officiū, sed afferri illis gratiam: vt pro gratuito dono suscipiant peti à se eleemosinas: vtpote exitari ad bonū propriū. Re siquidem vera, gratia beneficium conferebatur spirituale à paulo Corinthiis & aliis quos exitabat ad eleemosynas faciendū degentibus in Hierusalē. Et maius erat beneficium illis collatum (vtpote spirituale) quam beneficium corporalis subuentionis, quod largientes conferebant indigentibus. *Quæ ministratur à nobis ad domini.* Deest, eiusdem. Legendum est. Ad eiusdem domini *gloriam.* non ad nostram gloriam hoc à nobis exercetur officium sed ad eiusdem domini gloriam. Et dixit hoc ne quis putaret quod paulus ideo producaret eleemosinas vt gloriosum se redderet apud ecclesiam Hierosolymitanam. *Et distintatem uoluttatem nostram.* pro, & promptitudinem animi vestri. Ecce alter finis seu fructus huius nostri officii, ad prouehendā ac manifestandā animi vestri prōptitudinē ad eleemosinas largiendum. ¶*Deuitentes hoc.* pro, id. Explicat paulus quare tam egregios

F viros mittat ad hoc opus. *Ne quis non uituperet in hac plenitudine.* pro, abundantia, *quæ ministratur à nobis in domini gloriam.* Superfluit in domini gloriam. Abundantiam appellat magnam pecuniæ summam mittendam in Hierusalem à tot ecclesiis. Sciebat enim facile patere morsibus oblocutorum ministrantes pecuniam in magna præsertim quantitate. Et propterea tam egregiis viris vtebatur in hoc ministerio. Vnde & subdit. *Prouidemus enim bona non solum coram deo, sed etiam coram hominibus.* Non dicit prouidemus vana aut fucata, sed bona: quæ scilicet suapte natura sunt bona, & apud deum & apud homines: quale est vti viris omni exceptione maioribus in re pecuniaria ¶*Misimus autem cum illis.* Tito & Luca. *Et fratrem nostrum.* Nec nominatur iste tertius nec describitur iudiciis nobis manifestis: verisimile tamen est quod corinthii intelligebant de quo loquebatur. Suspicor Silam aut Timotheum esse. Barnabas enim
G iam separatus erat á paulo in initio huius peregrinationis: vt patet in actis apostolorum. *Quem probauimus in multis sæpe solicitum.* pro, diligentem *esse: nunc autem multo solicitiorem.* pro, diligentiorem, Commendatio clara est ex frequenti experientia. ¶*Confidentia multa in uobis.* Particula hæc cum adiacentibus valde obscura redditur ex nominatiuis (quantum apparet) dure iunctis. quocirca tanquam diuinas construam. Et quia in textu Græco confidentia casus est datiui quem interpres mutauit in ablatiuum, sensus est. Confidentiæ multæ locus est in vobis, aduenientibus his tribus ad vos multum potestis confidere. *Siue. pro, Tito.* Hoc est tam ratione Titi. Et ratio subiungitur. ¶*Qui est socius meus & in uobis adiutor.* pro, cooperator. Superfluunt illæ duæ dictiones, qui est. Ratio quare potestis confidere in Tito manifestatur ex duobus: tum ex societate pauli: tum ex officio cooperationis euangelicæ quam apud se ipsimet corinthii experti sunt. ¶*Siue fratres nostri.* Ratio confidendi in fratribus nostris aliis
H duobus missis cum Tito. Vtrobique (videlicet siue pro Tito siue fratres nostri) subintelligendum est verbum aliquod: puta siue pro Tito exigitur ratio fiduciæ: siue fratres nostri exigantur fideles. Et subiungitur responsio. pro Tito quidem, socius meus & in vobis cooperator: pro fratribus vero nostris duobus antedictis. *Apostoli ecclesiarum.* A duobus describit quàm fide digni sint hi fratres nostri. Primum est quia sunt apostoli ecclesiarum. Ad differentiam apostolorum CHRISTI dicit apostoli ecclesiarum: hoc est legati ecclesiarum, missi ab ecclesiis. Ambo enim hi ab ecclesiis mittebantur ad adiuuandum Paulum ad hoc opus. Alterum est. *Gloriæ.* pro, gloria, *Christi,* non solú relati ad ecclesias sunt apostoli earũ, sed etiam relati ad CHRISTVM sunt gloria CHRISTI, sunt in quibus continue viget non propria sed Christi gloria. ¶*Ostentionem ergo quæ est charitatis uestræ.* Superfluit quæ est. Manifestata confidentia quam possunt habere in his tribus nunciis, monet Corinthios vt duo erga illos ostendant. Alterum est vt indicia proprie dilectionis erga illos ostendant. alterũ est. ¶*Et nostræ gloriæ.* pro, gloriationis. *pro uobis.* hoc est vt ostendatis factis nostram gloriationem de
I vobis veram esse. Gloriabatur enim paulus sancta iactantia de corinthiorum fide, bonitate &c. *In illos ostendite in faciem ecclesiarum.* Dictio Græca anceps est ad faciem vel personam. Et vtroque modo quadrat proposito. Nam legendo in faciem ecclesiarum, adiungitur ratio publicandæ rei in cõspectu ecclesiarum. Legendo autem in personam, explicatur ratio quoque vtrunque agendi: eo quod personam gerunt ecclesiarum. iam enim dixerat quòd sunt apostoli ecclesiarum: & modo explicat quod in personas ecclesiarum confertur quicquid his confertur, Elige quod mauis.

CAPVT IX.

K *Am de ministerio quod.* pro, ministratione quæ, *fit in sanctos, ex abundanti.* pro, superuacaneum *est mihi, scribere uobis.* Monuerat corinthios vt ostenderent erga legatos officia charitatis & factorum: reliquumque erat vt moneret eos circa eleemosynariam largitionem in sanctos Hierusalem ¶Et propterea de hac subiungit quod superfluum censet exortari eos ad hoc. Et rationem superfluitatis subiungit. ¶*Scio enim promptum animum uestrum, pro quo de uobis glorior apud Macedones.* Nó solum se scire promptitudinem animi Corinthiorum ad hoc opus, sed etiam vsque adeo certum esse quod apud Macedones gloriatur de tali Corinthiorum promptitudine asserit: vt omnino intelligant Corinthiis fiduciam pauli in eis. *Quoniam &* pro, quod, *Achaia parata est ab anno præterito.* Explicat Paulus quid dicebat in hac gloriatione: videlicet

videlicet quòd Achaia(cuius caput erat corinthus)parata est promptitudine animi. adhuius modi opus iam ab anno superiore. *Et uestra*. pro, & ex vobis, *æmulatio prouocauit plurimos*. p, complures. Non parua sunt hæc calcaria laudis, quod ex ipsis corinthiis orta est sancta æmulatio prouocans multos ad simile opus. ¶*Misimus*. pro, misi, *autem fratres*. Tacite occurrit quæstioni cur si tantum in nostra promptitudine confidis, misisti ad nos hos egregios viros pro hoc opere? Rationem reddit quare hos egregios fratres miserit. *Vt ne quod gloriamur*, pro, ne gloriatio nostra, *de uobis, euacuetur in hac parte*. Et explicans subiungit. A

¶*Vt quemadmodum dixi*. Macedonibus vos paratos fore. *Ita parati sitis*. Ratio itaque quod miserit fratres est, vt sint parati: non vt sint prompti ad dandum, sed vt inueniatur pecunia parata. *Ne quum*. pro, ne si, *uenerint Macedones mecum & inuenerint uos imparatos, erubescamus nos: ut non dicamus uos*. Hoc est abstineo à dicendo erubescatis vos. Erubescentia siquidem fuisset communis paulo & corinthiis. Paulo quidem dicenti illos fore paratos: Corinthiis autem inuentis imparatis. B *In hac substantia*. Deficit, gloriationis. hoc est in hoc subiecto, in hac materia gloriationis. Non timebat paulus erubescere in aliis materiis quas gloriatus fuerat inueniri apud corinthios (puta obedientia, charitate, scientia &c.) sed circa subiectum huius gloriationis studiosus erat ne deficeret. ¶*Necessarium ergo existimaui rogare fratres*. antedictos. *Vt præueniant ad uos*. antequam ego veniam. *Et præparent repromissam*. pro, antepromissam, *benedictionem*. Deficit. vestram, *hanc paratam*. pro, in promptu, *esse*. Eleemosynam appellat benedictionem, eo quòd suapte natura eleemosyna debet esse non solum beneficentia sed benedicentia. Debet enim constare non solum ex benefacto, sed ex benedicto. Debent siquidem adesse cum bonis factis bona verba.

¶*Sic quasi benedictionem, non quasi auaritiam*. Explicat modum quo vult in promptu inueniri eleemosynam. Et modus iste respicit id quod est facti. Quasi benedictionem siquidem appellat multiplicationem, more sacræ scripturæ sæpe multiplicationem describentis per benedictionem. In cuius signum contra auaritiam distinguit illam. Est itaque sensus. C Vt inueniatur in promptu eleemosyna sic vt sit velut multiplicatio non velut auaritia

Multiplicationis siquidem est largitas, auaritiæ vero tenacitas. Intendit ergo paulus hoc quod statim declarat subiungendo.

¶*Hoc aūt dico*. Superfluit dico. nullum verbū intextu apponitur. Exponendo siquidem quod dixerat quasi benedictioné nó quasi auaritiā, subiūgit hoc aūt, supple est ꝙ subiungo. *Qui parce seminat*. Ecce quasi auaritiam. *Parce & metet* Fructus enim quantitas respondet quātitati seminis: & similiter quantitas præmii quantitati meriti. ¶*Et qui seminat in benedictionibus*. Ecce quasi benedictionem: hoc est qui seminat in multiplicationibus. De. pro, in, *benedictionibus & metet*. hoc est in multiplicationibus metet. ¶*Vnusquisque prout destinauit*. pro, proponit. Non exigit paulus iuxta olim propositum(quia forte dimiñutæ sunt iterim alicuius facultates) sed iuxta præsens propositum. *In corde suo*. Superfluit suo. Non iuxta propositum in sermone sed in corde, ad differentiam eorum qui largioribus verbis policentur non ex corde. *Non ex tristitia*. Nota singulas conditiones eleemosinæ. Prima est prout in præsenti tempore proponit non in verbis sed in corde. Secunda est non ex tristitia. Minus dicit & plus significat. Non sufficit euitare cum tristitia dare sed oportet delectabiliter dare. Non est enī iustus qui non gaudet iustis operibus: & similiter non est eleemosynarius qui non gaudet eleemosynæ largitione. Tertia conditio est. *Aut ex necessitate*. Tristitia ab intrinseco oritur: cognataque est auaris animis quum eleemosinas largiuntur. siue sint auari ex natura siue ex mala consuetudine. Necessitas autem ab extrinseco est: vt quum quis maiorum authoritate fere compellitur ad eleemosinas largiendum. Neutra placet paulo. et rationem exparte dilectionis diuinæ contra vtranque subiungit. *Hilarem enim datorem diligit deus*. Hinc apparet quod dixi, paulum minus dicere & plus significari. Deus enim qui intuetur cor, non diligit factū, sed pensat cor. Cuius est hilaritas vel tristitia, cuius est esse spontaneum vel coactum. ¶Et ex Ecclesiastici tricesimoquinto, capite. Videtur paulus attulisse hanc sententiam ibi enim dicitur, in omni dato hilarem fac vultum tuum. et subiungitur retributio diuina. ¶*Potens est autem deus*. Dixerat quod hilarem datorem deus diligit: declarat modo quanti pendenda est dei dilectio erga hilarem datorem, primum exparte potentiæ diuinæ: & deinde exparte efficientię D E

Et exparte quidem potentiæ dicit quod deus est potens, *Omnem gratiam abundare facere in uobis*. Non solem potest efficere in vobis abundantiam huius gratiæ eleemosinariæ multiplicando facultates & augendo promptitudinem, sed etiam omné aliā gratiam. abundare

F autem ita. *Vt in omnibus semper omnem sufficientiam habentes, abundetis in omne opus bonum*, Aduerbium semper non habetur in omnibus codicibus. sed vt in omnibus, ad vos spectantibus, non aliquã sed omnem sufficientiam habentes, ex integro sufficientes, abundetis in omne opus bonum. quod est finis omnium tam temporalium bonorum quam spiritualium virtutum. ¶ *Sicut scriptum est.* in psal. cxiii. *Dispersit.* vir iustus, non vni tantum contulit sed in multos sparsit. *Dedit pauperibus.* non diuitibus, non histrionibus. Ecce meritum, ecce hilaris dator. *Iustitia eius.* qua iustus est apud deum, comprehendens omnes virtutes. *Manet in seculum seculi* pro, in Aeuum. Ecce præmium supræmum ad quod diligit deus. Manet siquidem in æterno præmio, & non desinit ipso moriente. *Qui autem administrat.* pro, suppeditat, *semen seminanti.* Declarata potentia diuinæ dilectionis, & ex authoritate scripturæ declarato supremo præmio spectãte ad futuram vitam, declarat modo efficientiam diuinæ dilectionis in hac vita: quid scilicet efficit

G deus in hac vita erga hilares datores. Declarat autem hanc efficientiam breuiter secundum similitudinem proportionalem ad efficientiam dei in naturalibus. Et intendit docere quód quemadmodum deus cooperatur homini in seminibus naturalibus, ita proportionaliter cooperatur etiam homini in seminibus spiritualibus. Apta profecto similitudo, & vere proportionalis. Hilaris enim dator est tanquam seminans: & eleemosyna ipsa est velut semen ad fructum multiplicem satum. Habet enim vim seminariam ad producendum fructum multum. Et is qui dat eleemosynam, tanquam seminans dare debet: hoc est respiciendo ad fructum futurũ. De⁹ aũt quemadmodũ homini seminanti suppeditat semẽ, vires semini subministrando (ipse siquidem est actor naturæ) ita subministrat vires eleemosynæ ad fructificandum. Et quemadmodum non deficit deus seminanti in actionibus naturalibus seminis, ita non deficit seminanti eleemosynam in actionibus gratuitis secundum ordinem gratiæ, elee-

H mosynæ quasi semini diffinitis. Quas actiones proportionaliter ad actiones seminis tres paulus subiungit. ¶ *Et panem ad manducandum præstabit.* Ecce prima. primum enim quod expectatur de semine, est habere panem ad manducandum.

¶ *Et multiplicabit semen uestrum.* Ecce secunda. Nam ex semine nõ solũ expectatur panis, sed expectatur multiplicatio seminis pro futura maiori seminatione. *Et augebit incrementa frugũ.* ꝓ, prouentus, *iustitiæ uestræ.* ecce tertia expectatur siquidem ex semine non solum panis pro victu propriæ familiæ ac maior futura seminatio, sed etiam lucrum iusti prouentus.

¶ Proportionaliter autẽ ad hæc tria dicit quod deus præstabit seminanti eleemosynam & panem ad manducandum, hoc est necessaria ad victum, & multiplicabit actionem eleemosinariam & augebit prouentus iustitiæ hoc est prouentus iustos, ad differentiam lucrorũ iniustorum. vel prouentus spirituales iustitiæ vestræ. vt iustitia est nomen generale.

I ¶ Aduerte hic circa literam quod in textu Græco hæc tria verba) præstabit seu suppeditabit, multiplicabit & augebit) sunt infinitiui modi: & antiqui interpretes verterunt ea in futurũ indicatiui. ob nescio quam subintellectionem. Moderni vero interpretes verterũt in ĩperatiuũ modum tertiæ personæ legendo suppeditet, multiplicet, augeat. Nec est differentia in sensu, nisi quod iuxta antiquos interpretes Paulus affirmat deum efficere hos fructus per eleemosynam: iuxta modernos vero paul⁹ precatur seu imprecatur eosdem fructus eleemosynæ. Magis autem quadrat quód paulus affirmet quàm quod precetur aut imprecetur: quia affirmata diuina dilectione (dicendo hilarem enim datorẽ diligit deus) & magnificata illa ex potentia dei, subiungendo potens est autem & c. consentaneum fuit vt assereretur efficientia diuinæ dilectionis. Quid enim mihi est quod deus possit nisi simul adsit quod deus efficiat.

¶ At si obiicias ꝙ quia incertum est an deus hos temporalium bonorũ fructus per eleemosi-

K nas efficiat, ideo quadrat deprecatiu⁹ modus, Fateor ꝙ quia nõ semp deus hos efficit tẽporales fructus rationẽ habet ꝑ se deprecatiu⁹ mod⁹. quia tamen regulariter de⁹ hos fructus efficit ꝙ̃do expedit (testantibus inter priscos hoc iob & tobia: attestãteq; hãc seminis similitudine, immo ratione allata à paulo) ideo antiqui interꝑtis textũ nõ mutaui. qualem etiam habet ambrosius. Non improbo tamen deprecatiuam lectionem. ¶ *Vt in omnibus locupletati abundetis.* Superfluunt duæ dictiones: vt & abundetis. Paulus siquidem Hebræo assuetus idiomati per participia loquitur sine verbo, dicendo. In omnibus locupletati *in omnem simplicitatem*

¶ Sunt qui putant participium hoc construendum cum verbo abundetis superius posito ante sicut scriptum est. Ita ꝙ constructio sit, abundetis in omne opus bonum in omnib⁹ locupletati in omnem simplicitatem. Crediderim ergo verbum sbustãtiuũ subintelligendũ

Hebræo

Hebræo more: & quod paulus describat per hæc verba Corinthios seminantes eleemosynam. vt sit sensus, qui in omnibus locupletati estis in omnem simplicitatem. ac si apertius dixisset. Dixit quód augebit prouentus iustitiæ vestræ & c. Non loquor de omnbus, sed de iis qui in omnibus locupletati estis in omnem simplicitatem. Locupletatos in omnibus spiritualibus intellige, ad omnem autem simplicitatem assequendam. Simplicitatem autem appellat quéadmodum & superius in principio octaui cap. virtutem animi ad munde & pure eleemosynam largiendum, & reliqua bona faciendum, audiendum, complectendum & c. Simplicitas enim animi magna pars est virtutis, & optima dispositio ad ea quæ sunt fidei, spei, charitatis, obedientiæ, religionis, beneficentiæ, & c. *Quæ operatur per nos gratiarum actionem deo.* Hinc apparet quòd de simplicitate quę erat in chorinthiis paulus loquitur: quoniam de ipsa dicit quód est materia gratiarum actionis deo à paulo. in tantam enim profecerant simplicitatem qđ inducebant paulum & suos ad gratias agendum deo. ¶ *Quoniam ministerium huius officii.* pro, ministratio huius ministerii. Hoc est res quæ ministratur (pecunia scilicet) per hoc ministerium eleemosynarũ. *Non solum supplet ea quæ desunt sanctis.* In Hierusalem. *Sed etiam abundat per multas gratiarum actiones in domino.* pro, per hoc quod multi gratias agunt deo. Hoc est non solum habet effectum corporalis subuentionis indigentiæ sanctorum, sed etiam parit abundantiam affectus spiritualis, per hoc quod multi gratias agunt deo. *Per probationem ministerii huius.* Ecce occasio gratiarum actionis apud multos, probatio (hoc est experimentum) ministerii hui⁹ eleemosynarii. *Glorificantes deum in obedientia confessionis uestræ in euangelio Christi.* Prima glorificationis diuinæ materia complectitur confessionem fidei cum obedientia mandatorum euangelicorum. Obedientia siquidem vt effectus confessionis describitur, quia vere sic est. Primum enim est confessio fidei: & inde obedientia mandatorum. Quod autem dicitur in euangelio CHRISTI, refertur tam ad confessionem quàm ad obedientiam. A B

¶ *Et simplicitate communicationis uestræ in illos & in omnes.* Superfluit vestræ. Secunda glorificationis diuinæ materia est ex simplici animo communicata eleemosyna in illos qui sunt in Hierusalem & in omnes pauperes CHRISTI. ¶ *Et in ipsorum obsecratione pro uobis.* Tertia glorificationis diuinæ materia immo actio est obsecratio sanctorum pro vobis. C

¶ *Desiderantium uos.* Non dicit desiderantium vestra, nec vos videre aut audire. sed absolute desiderantium vos. ¶ Ad quid orent pro vobis declaro, s. pro vestra vita. desiderare enim vos, est desiderare vestram vitam. *Propter eminentem gratiam dei in uobis.* Ideo desiderant vos viuere qua in vobis eminet gratia dei. Cognatum est enim piis votis desiderare vitam eorum in quibus eminet diuina gratia. *Gratias ago.* pro, gratia, deo. Supple sit *Super inenarrabili dono eius.* In vobis & in illis & nobis. Et dicitur inenarrabile donum, tum ex parte diuini amoris ex quo procedit donum. tum ex parte doni superantis narrationem: vt pote quod longe plus est intus quam narretur. tum ex parte termini: quia inenarrabile est quod oculus non vidit & auris non vidit & c. D

CAPVT X

Ipse autem ego paulus. Quarta & vltima est hæc pars huius epistolæ. inqua tractatur residua particula primo tamen loco proposita, benedictus deus. vniuersa siquidem hæc pars de ipsius pauli persona tractat. non ad ipsius pauli sed ad dei laudem. Tractat enim quæ suiipsius sunt vt materiam benedicendi deum benedictione laudis. Vnde & à seipso inchoat dicendo, ipse ego paulus. Hactenus siquidem in prima persona pluralis numeri tractauit de ministris noui testamenti, & de communibus sibi & aliis tribulationibus & consolationibus: modo vero de seipso tractaturus est.

Obsecro uos per mansuetudinẽ & modestiã christi. Qui obsecret, inferius subiũget. Modo sacra p q; obsecrat. explicat duo: mãsuetudinẽ, s. & modestiã christi, cótra duo quę paulo ĩponebãtur, s. audaciam in scribendo, & vtilitatem in loquendo coram. Affert christi mansuetudinem cótra audaciam, & modestiam contra vtilitatem. ¶ Verum dictio interpretata modestiam, varios sortita est interpretes. alii clementiam, alii humanitatem, alii comitatem seu lenitatem interpretantur. Verum modestia generale nomen est ad modum seruandum in exterioribus. Ad literam enim paulus internam mansuetudinem & externum quoddam moderamẽ in actionibus & modo loquendi, videtur afferre ex christo. ¶ *Qui in faciam.* pro, iuxta faciem. *quidem.* E

F Seipsum paulus refert:describendo id quod in veritate erat,sed in conuitium retorquebatur. Describit enim quod iuxta faciem,hoc est coram. *Humilis sum inter uos.* Humilē,deiectū me ago inter vos,coram. *Absens autem confido in uobis.* Dictio interpretata confido,anceps est ad confido vel audeo.sed parum aut nihil refert ad sensum:quoniam confidentia fundamentum est audatiæ.immo proprium videtur esse confidentium audere. Clarior tamen interpretatio esset audeo.Et vtrunque horum(vt dictum est)veritati innitebatur:quoniā paulus(vt patet in priore epistola)absens audacter reprehendit eos:& quum apud eos conuersatus prius fuerat,humilem se egerat. Ab iis ergo describit seipsum quæ retorquebantur in eius conuitium. ¶*Rogo autem uos.* hoc est rogo inquam vos modo absens. *Ne præsens audeam.* Ecce quid rogat,ne eueniat quód præsens audeam:hoc est rogo vt ita vos corrigatis vt non oporteat me præsentem vti
G audatia,qui hactenus vsus sum humilitate.Et intellige audeam,non in omnes sed in quosdā: quoniam expresse subiunget in quosdam,parenthesi interposita. *Per eam confidentiam qua existimor audere.* Et tunc subiungitur. *In quosdam.* Quod refertur non ad verbum audere sed ad verbum audeam.Existimabatur paulus audere magna confidentia absens.Et propterea dicit ne præsens audeam in quosdam,illa confidentia qua existimor audere absens. ¶*Qui arbitrantur.* Describit illos quosdam á mala reputatione non solum pauli sed & sociorum eius. *Nos tanquam secundum carnem ambulemus.* pro,ambulantes.hoc est secundum carnales affectus exercere actus nostros. Existimabant isti quod paulus vel timore humano vel captandi fauoris gratia humilis erat præsens:& similiter absens erat audax ad vindicandam sibi authoritatem,gloriam & huiusmodi. Quod fuisset secundum carnem ambulare:quoniam carnales sunt huiusmodi affectus. ¶*In carne enim ambulantes.* Vtpote naturam carneam habentes. *Non secundum carnem militamus.* Non carnalibus affectibus sed rationibus militamus aduersus diabolum,aduersus idola, aduersus infidelitatem,aduersus prauos mores

¶*Nam arma militiæ nostræ non carnalia sunt.* Ex natura armorum apostolicæ militiæ probat quod non secundum carnem militamus.Et duo de his armis dicit.Alterum negatiuum,non carnalia.per quod excluduntur affectus & artes omnes ad gloriam,ad lucrum,& ad reliqua huiusmodi mundana.Alterum affirmatiuum. *Sed potentia deo.* Per quod explicatur ꝙ sunt fortia ac valida non carni,non mundo sed deo:tanquam ei pro quo assumuntur,cui militant,qui pricipaliter in illis pugnat.est eni datiui casus deo. *Ad destructionem munitionum.* ecce ad q. dvalent arma apostolicæ militiæ,ad destruendum omnes munitiones.Sermo metaphoricus est:describens efficientiam armorum spiritualium ad similitudinem corporalium effectuum.Magna siquidem est potentia armorum corporalium quæ possunt destruere munitiones ciuitatum,artium,castrorum & huiusmodi. Verum hęc in genere dixit munitiones quibus & deabolus & homines mundani velut muniti sunt contra fidem Christi.in specie autem munitiones per partes explicat,inchoando à cogitationibus. *Consilia.* pro,cogitationes, *destruentes.* Prima munimenta deabolica sunt cogitationes.In quibus comprehenditur tota pars cogno
I scitiua,omnes astutiæ,omnes artes &c.contra fidem christi & bonoꝝ mores. *et omnem altitudinem extollentem se.* pro,quę sustolitur, *aduersus scientiam.* pro,cogitationem, *dei.* Secundum genus munitionem celsitudo aduersus cognitionem reuelatam nobis de deo est.sub qua comprehēditur tam vniuersus affectus q̄ vniuersa potestas seu dignitas quæ eleuatur aduersus cognitionē dei. Et ambo hæc armis apostolicis destruuntur.

¶*Et in captiuitatem redigentes omnem intellectum.* pro,cogitationem, *in obsequium.* pro,in obedientiam. *Christi.* Nagna vis armorum,quę non solum possunt destruere contraria tā in intellectu q̄ in quadam celsitudine potestatis,affectus,dignitatis &c.sed etiam redigunt in captiuitatem omnem cogitationem,vniuersam partem intellectiuam ad obedientiam christi,credendo,sperādo,amando. Aduerte prudens lector dupliciter cogitationes inueniri. Vel vestitas contrarietate ad christum seu bono mores.et has apostolicis armis destrui descriptum est primo. Vel
K nudas ab iis quę aduersantur christo & bonis moribus:quales sunt intelligentiæ nō erroneæ philosophorum,artium,prudentiæ &c.et has non destrui,sed in captiuitatem eisdem armis redigi ad obedientiam fidei christi modo describitur. *Et in promptu habentem ulcisci omnem inobedientiam quum impletu fuerit uestra obedientia.* Quartū qđ possunt apostolicis armis,describitur vltio, omnis inobedientiæ. Intelligo ad literam significari ꝙ in promptu habebat paulus punitionē inobedientium apud corinthios.nō tunc sed quum impleta fuerit obedientia illorū qui monitis apostolicis parere voluerint.censebat enim paulus expectandum vt impleretur numerus volentium obedire postquā moniti fuissent per hanc epistolā:vt tūc velut contra ptinaces in promptu

promptu esset vindicta aduersus inobediētes. *Quæ secundum faciem sunt, uidete.* pro, videtis? interrogatiue legēdum est. postq̄ declarauit ex natura a[ni]morum suorum falsam esse existimationem eorum qui reputant eos secundum carnem ambulantes, ad rationem motiuam (quæ scilicet ad seducēdum corinthios afferebatur) se conuertit. Ab æmulis enim Pauli (qui reputabāt Paulum secundum carnem ambulare) ad seducendum corinthios inducebantur spectanda q̄ secundum faciem apparent: hoc est q̄ exterius manifesta sunt. Dicebant enim vos videtis q̄ audacter scribit, videtis q̄ vilis est quum p̄sens est: vt ex his exterioribus apparentibus auerterent Corinthios à doctrina & obedientia Pauli. Vnde hanc rationem Paulus interrogatiue arguendo inducit, q̄ secundum faciem sunt videtis? significans quòd imprudenter agunt iudicium de paulo sumendo ex his exterioribus. Vnde & ad confutandū authores huius ratiōis subiungit. *Si quis confidit sibiipsi.* De æmulorum genere loquitur. *Christi se esse.* profitebantur enim hi æmuli se esse christianos. & (vt inferius subiunctis colligitur) Hebræi erant, christiani tamē huiusmodi æmuli. *Hoc cogitet iterum apud se.* Quicunq; suadet spectari ea quæ secundum faciem apparent & confidenter profitetur se esse christi, habeat iste alterius cogitationis apud se materiam. *Quia.* pro, ꝙ, *sicut ipse christi est ita & nos.* Deficit, christi. supple sumus. Ecce materia cogitanda, ecce materia quàm debet proponere spectādam. Arguit ęmulos Paulus ꝙ ita se christi proferunt ꝙ paulum excludunt: vt vel saltem cogitarent, ita paulum esse Christi sicut & ipsi sunt Christi. Quod est dicere saltem nos diceret spectandos vt pares sibi. & hoc ad maiorem confutationem æmulorum. A B

¶ *Nam etsi amplius aliquid gloriatus fuero de potestate nr̄a.* Apostolica. *Quam dedit nobis dn̄s in ædificationem & non in destructionem uestram, non erubescam.* hoc est quum maiores simus quàm isti æmuli qui nec pares sibi nos reddunt spectandos: possumus enim absque erubescentia gloriari de maiori potestate accepta, non ab apostolis, sed à domino ad spiritualem ædificationem vestram.

¶ Hic est textus totiens citatus de potestate ecclesiastica, ꝙ nihil potest aduersus bonos mores, immo nec aduersus meliora bona (qualia sunt consilia christi) quoniam hoc non esset posse in ędificationem, sed in destructionem spiritualem. *Vt autem non existimer.* Superfluunt duæ dictiones: vt autem. & dictio, non legenda est ne. Ita quòd legendum est. Nec existimer. Et est suspensus ordo istius literæ vsquequo subiungitur, hoc cogitet seu reputet qui eiusmodi est. Ita ꝙ sensus est. ne existimer & cætera. hoc reputet qui eius modi est. C

¶ *Tanq̄ terrere uos per epistolas.* Ecce quid non vult existimari: ꝙ scilicet esset deterrens per epistolas. quod de paulo dicere subiungit.

¶ *Quoniam epistolæ quidem inquiunt.* ęmuli. *Graues sunt.* quo ad materiam. *Et fortes.* *quantum ad audaciam.* *Præsentia autem corporis infirma.* Infirmitatem præsentiæ directe contra fortitudinem epistolarū locant. *Et sermo contemptibilis.* pro, contemptus. Et directe contra grauitatem epistolarum sermo contemptu dignus ponitur. *Hoc cogitet.* pro, reputet, *qui eiusmodi est.* ne existimer tanq̄ terrēs per epistolas. *Quia.* pro, ꝙ, *quales sumus uerbo per epistolas absentes, tales & præsentes in facto.* Superfluit in. Ecce ꝙ reputari volumus ab istis æmulis ꝙ quales sumus absentes epistolari sermone, tales erimus facto quum præsentes erimus. ita ꝙ non ad terrorem incutiendum scribimus sed ad facto comprobandum in præsentia corporali. *Non enim audemus inserere aut comparare nos quibusdam, qui seipsos commendant.* Non sufficit paulo iustificare progressum suum, monstrando obiecta sibi conuitia falsa esse, sed contra authores conuitiorum horum inuehitur vt illos exauthoret apud corinthios, ne impediatur fructus euangelii. Quum itaque dicit non audemus, ironia est: ad explicandam arrogantiam illorum æmulorum, quòd tam celsos se faciunt vt non audeamus nos connumerare vel comparare illis. *Sed ipsi in nobis nosmetipsos metientes & comparantes nosmetipsos nobis.* legendum est. Sed ipsi in seipsis seipsos metientes & comparantes seipsos sibiipsis non intelligunt. De æmulis istis duo dicit. Alterum quòd seipsos commendant: alterum quòd seipsos non intelligunt. Lingua se laudant, mente seipsos non penetrant. Et similiter nō intelligunt seipsos comparantes sibiipsis, non penetrant hanc alteram internam qualitatem quòd seipsos sibiipsis comparant. Rursus quum dicit non intelligunt relatiue ad commendationem propriam dicit. Ita quòd sensus est. sed ipsi commendando se, non intelligunt ꝙ metiuntur seipsos in seipsis, & ꝙ comparant seipsos sibiipsis: hoc est non penetrant quòd ipsorū laus propria in ore proprio redundat in hæc duo: videlicet quòd metiuntur seipsos in seipsis, & quòd comparant seipsos sibiipsis. ¶ Si quæris quo pacto commendatio horum conuincat in ipsis hæc duo mala & non intellecta ab ipsismet. Scito ꝙ vt ex subiunctis è regione horum colligi potest, isti falsi legati seu prædicatores de quibus est sermo, laudabant seipsos tanquā D E

F prædicatores vniuersales discurrẽtes per vniuersas regiões & quia in veritate nõ erant à christo nec ab apostolis missi, nec aliquos ad christi fidẽ cõuerterãt (quin potius cõuersos ab aliis ad christi fidem inficiebant) ideo cõmendatio propria nec innitebatur obedientiæ, nec innitebatur fructui conuersorum seu promotorum ad christum. & hic cõuincitur ꝙ huiusmodi cõmendatio, ipsismet tantũ innitebatur. ex eo enim ꝙ nec extrinseca iniunctione nec extrinseco fructu suffulta erat, cõuincitur ꝙ intus tantummodo (in ipsismet. s.) fulciebatur. Et sic quũ debuissent laudãdo se de actis, mẽsurare seipsos secundum obedientiam, mensurant se in seipsis, nullam habentes legationem. & similiter quum commendando se de agendis debuissent comparare se secundum fructus priores & posteriores, cõparãt se sibiipsis nullo ꝓductio aut ꝓducendo fructu christo. In hęc mala inciderant isti: & passio affect⁹ nimii ad ꝓpriam gloriã, & propriũ ꝓsequendi intentũ excæcabat illos ne intelligerent seipsos tales reddi i actu
G commendandi seipsos de actis & de agendis prædicando, docendo, discurrendo. *Nos autem nõ in immensum gloriabimur.* E regione illorum cõmendantium se nec intelligentium seipsos metiẽtes in seipsis, dicit i primis. nos autem gloriabimur, hoc e st teriam gloriatiõis habemus, nõ in immensum, scilicet terrarum spatium: vt testatur aduersatiua subiuncta.

¶ *Sed secundum mensuram regulæ qua, mensus.* pro, partitus, *est nobis Deus mensuram pertingendi.* Deficit etiã, *usq; ad uos.* Clare exponit non in immensum terrarum spatium, aduersatiue subiungendo, sed secundum mensuram partitionis diuinæ regulæ: & exponẽdo mensuram, subiungendo mẽsuram inquam pertingendi etiam vsque ad vos. ¶ Loquitur Paulus ad similitudinem filiorũ quibus artifices vtuntur pro regulis operum efficiendorum. Archimagister siquidem præsidens vniuerso operi fabricæ, vel colendæ terrę, vel efficiendorum aggerum, filis quę regulæ vocantur) distinguit partes operis: & iuxta regulam cuique datam mensura est operis cuiusque. Hac metaphora vtitur Paulus, ad significandum ꝙ materia gloriationis suæ est mensu-
H rarum terrarum spatium in quo hactenus prędicauerat secundum regulam, non à seipso, nõ ab apostolis sed à Deo. quod terrarum spatium pertingebat tunc vsque ad Corinthios. Lege actus Apostolorum: & inuenies pluries Paulum à spiritu sancto actum quo ad loca prædicãdi. & cõferẽdo illa cum istis intellige deum partitum fuisse Paulo loca in quibus prædicaret.
¶ Inter hæc autem prudens lector percipe & ꝙ Paulus non solum ex diuina legatione prædicabat, sed etiam velut ex assignata sibi à deo locali regula prædicabat ita in quibusdam locis quòd non in aliis, quòd gloriatio Pauli innitebatur non ipsimet sed diuinæ regulæ Paulo assignatæ: & ꝙ illi æmuli laudabant se tanq̃ vniuersales doctores, tanq̃ per oẽs regiones discurrerent. hoc est enim in immensum gloriari. Nisi enim illi de immenso terrę spatio gloriati fuissent, non subiunxisset ẽ regione illorum Paulus, nos autem non in immensum gloriabimur, sed secundum mensuram pertingendi etiam vsq; ad vos. Et vtitur futuro gloriabimur,
I ad significandum ꝙ nec futuro tempore intendit vagari per oẽs regiones absq; delectu, sed semper secundum mensuram diuinę regulæ progredi. *Non enim quasi non pertingentes ad uos superextendimus nos.* Superextensio propriæ potestatis & gloriæ esset si nostra prędicatio non peruenisset ad vos, si non prædicauissemus vobis: immo si non genuissemus vos in christo per euangelium. *Vsq; ad uos enim.* Supple generandos. *Peruenimus in euangelio Christi.* ergo non superextendimus nos gloriando de vobis. *Non in immensum gloriantes in alienis laboribus.* Quod dixerat non superextendimus nos exponit modo non in immensum gloriantes in alienis laboribus. Duas deformitates describit extendentium seipsos laudibus ab illos conuersos quos non genuerunt aut promouerunt in christo. Altera est in immensum: hoc est gloriari absq; mensura regionum. pari enim ratione qua gloriaretur de aliquibus talibus, gloriaretur de aliis similibus. Altera est gloriari in alienis laboribus: in laboribus scilicet illorum apostolorum qui conuerterunt eos ad christum. Et insinuant hæc quòd illi æmuli vtranq; deformitatem incurrebãt:
K & ꝙ sine mensura regionum gloriabantur, & ꝙ in alienis laboribus gloriabantur. Hoc enim secundum sequitur ad primum. nam qui de omnium (sine delectu) regionum fide, profectu, meritis & c. gloriatur, in alienis proculdubio laboribus gloriatur: quum constet nõ ab eo oĩa hæc profecta fuisse. Et paulus si Corinthios in xpi Euangelio non genuisset sed promouisset, extendisset se supra modum, & in immensum fuisset gloriatus ac in alienis laboribus.
¶ *Spem autem habentes.* Hactenus ẽ regione illius particulę, metientes seipsos in seipsis loquut⁹ est: modo ẽ regione alterius particulæ (videlicet comparantes seipsos sibiipsis) loquitur. Hacten⁹ monstrauit quod mensurat gloriationem suam secundum mẽsurã diuinæ regulæ & fructum productũ in gentibus quibusdam vsq; ad corinthios inclusiue. modo mõstrat ꝙ secundũ suc-

crescentes

crescentes fructus cóparat gloriationem pręsentem futuræ,cótra illos qui comparabant seipsos sibiipsis.*Crescentis fidei uestræ*.hoc est sperantes q fides vestra crescat numero & merito. A
In uobis magnificari.nó in nobisipsis.Hæc est vera scd̃m deum glorificatio,quum pastores & doctores sperant magnificari in augmento meritorũ eorũ qui sunt eis crediti,nó in ꝓpria gloria,non in diuitiis & opibus.*Scd̃m regulam nr̃am in abundantiã*.Ordo literæ est.magnificari in vobis in abũdantiã,hoc est in exuberantiam ad alios:& deinde scd̃m regulam nostrã,iungit exuberantiã cũ regionibus subiunctis.Sperat Paulus crescere merita corinthiorũ vsq; adeo vt nó egeãt paulo,sed adiuuẽt paulum ad cóuertendũ vlteriores regiones,non quascumq; sed scd̃m regulam nostrã passiue,hoc est regulã à deo nobis datam.Et est sermo de regula locali,de qua prius fuit sermo.*Etiam in illa q̃ ultra uos sunt euangelizat*. Explicat exuberantiã in loca illa q̃ vltra corinthios sunt,ꝓgrediendo ab Hierusalẽ.De hm̃oi enim vlteriori videtur loqui. *Non in aliena regula in iis q̃ parata sunt gloriari*.Exponit q̃d contineatur sub ea q̃ dixerat scd̃m regulam nostrã. B
Exponit siq̃dem q terræ q̃ continentur sub aliena regula(hoc est sub regula assignata alicui alteri apostolo)nó cótinẽtur sub sua regula,exponit q deus dedit sibi localẽ regulã excludẽtẽ terras cótentas sub regulis assignatis aliis.Et hoc est q ad Roma.scribit se euãgelizasse vsq; ad Illyricum vbi christus nó fuerat euãgelizatus.Vnde nec Romã intendebat ire ad euangelizandũ nisi transeunter:sed vt per Romã iret in Hispaniã vbi nó erat euangelizatus christ⁹. Et dixit hoc,tũ ad describendũ illa vlteriora loca:q nó sine delectu ad quæcunq; vlteriora loca sed ad illa vlteriora loca q̃ nó sunt christo parata iam ĩ aliena regula.tũ ad percutiẽdum æmulos,q̃ in paratis aliena regula gloriabãtur.Et ꝓpterea nó dixit euãgelizare,sed gloriari vniuersa siquidẽ aduersus æmulos ꝓsequitur.In quibus cerne pulchrã ironiæ ꝓsecutionẽ.proponit q non audemus nos connumerare & cóparare illis qui se commẽdant &c.& móstrat longe distare propria tum acta tum agenda ab illorum gloriatione,tum de actis tum de agẽdis.Et in vtrisque tangit oĩa illa tria,scilicet non in immensum,acceptam à deo regulam,& fructum in populis:quia in gloriatione de vtrisque contraria habebant æmuli. *Qui autem gloriatur*.Siue ego siue quicunque alius gloriatur siue de actis siue de agendis,siue de habitis siue de habendis.*In dño glorietur*.Hæc gloriationis ratio cómunis esse debet omnibus hoĩbus se laudantibus in quacunque materia.In domino autem tunc efficiente tum fine,tum pręcipuę forma & ratione gloriationis & materiæ.*Non enim qui seipsum commendat*.laudibus. C
¶*Ille probatus est*.in veritate.*Sed quem Deus commendat*.Non propria laus reddit hominem laudatum in veritate:sed laus hominis à deo proficiscens,reddit hominem vere laudatum.Gloriatio itaque propria tunc à deo proficiscitur,quando fit in domino,quando ratione dei,secundum deum,propter deum gloriamur de donis dei.

CAPVT XI. D

VTinam *sustineretis*.pro,sustinuissetis.Deficit,me,*modicum quid*.pro,paululum,*insipientiæ meæ*.pro,in insipientia.Legendum itaque est. Vtinam sustinuissetis me paululũ in insipientia.Cupit Paulus vt Corinthii tolerassent paulisper se paulum in insipientia:hoc est commendantem seipsum,quód est officium insipientum. Quód est dictu.vtinam præterito tempore commendassem me apud vos fungendo officio insipientum,commendassem sic q vos sustinuissetis.Et est ratio huius velleitatis,quia si sic fuisset non sustinuissetis pseudoapostolos quos tolerastis ac toleratis.*Sed & supportate*.pro,sustinete,*me*.Dictio græca anceps est ad sustinete vel sustinetis:subiũcto tamen timori imminentis periculi quadrat imperatiuum sustinete.q hactenus non fecistis,facite modo.
¶Aduerte ꝓ his & subiunctis totiens(ne oporteat eadem sæpe repetere)q regulariter loquẽdo laudare seipsum est insipientiæ:in aliquibus autem euentibus necessarium est vt homo laudet seipsum,& tunc homo sapientis secũdum rei veritatem officium exercet: sed quia actum exercet qui communiter est actus insipientis, ideo Paulus insipientiam vocat commendationem propriam quam sapienter exercebat quia necessitatis articulus exigebat. *Aemulor*.ꝓ, zelo,*enim uos Dei æmulatione*.pro,zelo.hoc est zelotypus sum erga vos non humano,non vitioso,sed diuino zelo.Inchoat rationem quare oportet ipsum commendare seipsum. E
¶*Despondi*.pro,aptaui,*enim uos uni uiro*. Quamuis multi sitis,aptos tamen vos reddidi vni viro, vnius viri fide spe atq; charitate.*Virginem castam exhibere*.pro,vt exhibeam,*Christo*. Non aptaui vni viro vt diuersas sponsas , vt diuersas virgines vni viro,sed oẽs vos vt vnicam virginem

integritate

F integritatē fidei,& castam,ad differentiā virginum absq; castigatione morum.In fide siquidem & moribus euangelicis vnicam ecclesiā constitui ex oībus fidelibus describit.& vbi pri⁹ vnitatem fidelium ad vnum virum christum descripsit,modovnitatem fidelium inter se etiā describit:dicendo quod non vt singulę concurrunt sponsæ,sed vt partes,vt integrantes vnā atq; eandem virginem castam:hoc est ecclesiam vnicam vere integram fide & castam moribus.Ad hoc inquam concinnaui vos vni viro vt ehxibeam vos vt vnicam virginem christo:hic quidem offerendo vos,in fide futuro autem per speciem.exhibeam autem vest ra perseuerantia in interna dispositione qua vos aptatos redidi.

¶*Timeo autem ne*.Deficit,quo pacto,*sicut serpens Euam seduxit*.Deficit,in,*astutia sua*.explicat rationē zelotypię suæ accommoda similitudine Euæ virginis in statu innocentiæ seductæ à serpente magna astutia.dixerat enim ad corinthios virginem castam.Historia de seductione Euæ
G clara est in principio Genesis. *Ita corrumpantur sensus uestri*.interni.*Et excidant*. Supfluunt ambæ dictiones.*A simplicitate quæ est in Christo*.pro,in christum.Simplicitas animi erga christum, est puritas euangelica excludens admixtionem seruitutis legalium.Timebat enim Paulus Corinthios à pseudoapostolis diuerti à puritate euangelica. admissa obseruatione legaliū legis Moysi.hoc siquidem fuisset corrumpi mentes eorum á simplicitate erga christum prætextu legis veteris datæ á deo.sicut serpens seduxit Euam prætextu diuinitatis,eritis sicut dii &c.Et nihilominus intellige in genere à simplicitate quę est erga christum in fide,religione,moribus &c.*Nam si is q uenit*.De pseudoapostolis loquitur,quos primo describit nō missos,sed propria authoritate venisse dicendo qui venit.In singulari autem numero describitvt prosequatur similitudinem serpentis qui venit ad seducendum Euam.seductorem enim intendit describere.*Alium Christum*.pro,Iesum,*prædicat quem non prædicauimus*.Nō dicit alium christum(quo-
H niam hoc esset intolerabile:hoc est enim nihil aliud esset quam prædicare Antichristum) sed dicit alium Iesum.

¶*Aut alium spiritum accipitis quem non accepistis, aut aliud Euangelium quod non recepistis, recte pateremini*. ꝑ, sustinuissetis.Occurrit statim quæstio quonam pacto verificentur hæc verba Pauli,recte sustinuissetis:quum ipse paulus ad Galatas.1.excommunicet etiam angelos si aliud euangelium prædicauerint.¶Solutio est ꝙ ad Galathas secundum proprietatem sermōis loquitur:in isto autem textu loquitur iuxta consuetum loquendi modum,significantium per nomen aliud, hoc esse notabiliter prȩstantius illo.consueuimus enim frequenti vsu relatiue ad aliam ciuitatem,orationem,conuiuium seu vinum dicere,hæc est alia ciuitas hæc est alia oratio, hoc est aliud conuiuium,hoc est aliud vinum:significantes ꝙ hæc notabiliter præstant illis.Iuxta hunc siquidem loquendi morem loquitur hic paulus,significans per alium Iesum præstātiora spectantia ad iesum.& similiter per alium spiritum,præstantiora dona spūs: & ꝑ aliud euangelium,ꝑstantiora promissa euangelica.Hunc enim sensum manifeste docet subiuncta
I ratio de æqualitate pauli ad summos apostolos.intendit siquidem paulus excludere á corinthiis oēm excusationem:explicando ꝙ ad audiendum præstantiora de iesu ab iis qui se ingerunt tanq̄ apostolos,aut accipiendum præstantiora dona spiritus sancti per illos(acceperāt enim per paulū multa spiritus sancti dona,scilicet linguarum & prophetiæ)aut excellentiora promissa euangelica,rectesustinuissent hos nouos p̄dicatores: vt intelligant corinthii quód quum nihil horū fuerit,nō recte sustinuerūt.Quód aūt nihil horū fuerit,manifestat subiungendo.*Existimo enim nihil me minus fecisse*.pro,habuisse.*a magnis Apostolis*.Non solum ab istis fictis apostolis sed nec etiam ab illis veris magnis apostolis(petro scilicet iacobo & ioanne:q etiam ab ipsis pseudoapostolis dicebantur magni apostoli,fingentes se vt aiunt ab ipsis missos meliora & prȩstantiora expectanda sunt q̄ à me:quoniam ego nihil minus habui á christo q̄ illi magni apostoli.Dicit autem existimo,non dubie sed moderate loquēs.*Nam*.pro,tam etsi,
K *imperitus*.pro,idiota,*sermone*,*sed non scientia*.pro,cognitione.Si interpretes Græcam dictionem reliquissent q̄ vsurpata iam est à latinis(videlicet idiota)nec restrinxissent textum,nec occasio fuisset prȩstita suspicandi paulum balbum aut indoctum.idiota siquidem nō solum sumitur pro illiterato,sed etiam pro plebeio,ad differentiam enim pseudoapostolorū dicit,etsi idiota (hoc est plebeius)sermone,non tamen cognitione.illi nanq; concinnato & ornato sermone docebāt:paulus vero vtebatur plebeio sermōe.Et recta ratione plebibus loq̄batur plebeio sermone,accōmodans se omnibus.Vnde nulla imperitia pauli significatur, sed vsus plebei sermonis,non scribendo sed loquendo.Vnde & in textu græco articulus p̄ponitur dictioni sermone:ad significandum ꝙ nō de epistolis sed de ipso sermone q̄ oretenus profertur loquitur.

¶Hunc

¶Hunc autem esse germanum hui⁹ literę sensum, testatur ꝙ de Paulo legitur Act.14. scilicet quòd vocabant Barnabam Iouem, Paulum veró Mercurium, quoniam ipse erat dux verbi. A
¶Concedit ergo Paulus (ꝙ sibi obiiciebatur) ꝙ erat idiota sermone, non tamen notitia rerū: vt intelligamus ꝙ licet vteretur sermone communi, non tamen notitia communi, sed notitia excellente ac diuina. Quo contra illi pseudoapostoli vtebantur sermone ornato, notitia autem communi. hoc enim directe tendit ad confutationem eorum. *In omnibus autem manifestus sum uobis.* ꝑ, sed in omni manifestati in omnibus in vos. Et est sensus. sed in omni materia manifestati sumus in omnibus erga vos, in omnibus spectantibus ad vos. Reddit siquidē rationem tam vsus excellentis notitiæ quam vsus plebei sermonis: significando quod non est vsus excellente notitia, velut autumans se habere illam & non explicans eam, sed in oī materia in oībus ad vos spectantibus manifestati sumus. hinc insinuans ꝙ ad hoc vt manifesta fierēt vobis omnia vestræ saluti vtilia vsi sumus & sermone plebeio, & notitia non plebeia sed diuina.
¶*Aut nunquid.* Snperfluit aut. *Peccatum feci meipsum humilians ut uos exaltemini?* Nota progressum literæ. Primo confutauit pseudoapostolos ex parte materiæ prædicatæ, deinde ex parte authoritatis prædicantis Pauli: seminabant enim ꝙ Paulus non esset tantipendendus. & in testimonium afferebant tum plebeium pauli eloquium, tum quòd deiectus homo esset. Et propterea reddita rōne priorum, modo rationem reddit reliquorum duorum. Quorum alterum est ꝙ Paulus velut despectus inter Corinthios fuerat re. hac enim deiectione dixit. nunquid peccatum feci meipsum humilians, in conuersatione non cum fastu & sine authoritate ꝑgrediens. hoc enim illi fastuose incedentes dabant opprobrio: vt superius dictum est. Et ꝑpterea Paulus dicit an peccatum feci humilians meipsum ꝑ vestra vtilitate, non passiōe timoris ductus, sed amore vestræ salutis, vt vos exaltemini, fide. ad hoc enim paulus se humilem gerebat vt Corinthios prouocaret ad celsitudinem fidei & christianorum morum. ¶Alterum est, *Quoniam.* pro, quòd, *gratis Euangelium dei euangelizaui uobis?* Sub eodem interrogatiuo aduerbio legendum est. nunquid peccatum feci quòd gratis Euangelium dei euangelizaui vobis? Et intendit gratis, hoc est sine sumptu accepto seu accipiendo à vobis. Et huic annectitur circunstantia subiuncta. *Alias ecclesias expoliaui.* pro, deprædatus sum, *accipiens stipendia.* pro, stipendium, *ad ministerium uestrum.* pro, in hoc vt vobis ministrarem? Et hæc particula suo eodem interrogatiuo legenda est. nunquid peccatum feci quòd alias ecclesias deprædatus sum accipiens stipēdium in hoc vt vobis ministrarem? Accumulat paulus etiam ea quæ æmuli non obiiciebant. Illi enim ægre ferebant quòd paulus euangelizasset Corinthiis absque sumptu, eo quòd ipsi sumptus volebant. paulus autem non solum hoc refert immune à peccato immo bonum supererogationis, sed adiungit ꝙ tantum circa hoc studuit vt ab aliis ecclesiis acceperit sumptus vt veniret ad Corinthios. Et hoc vocat deprædari ecclesias alias, tanq̄ nō pro earum vtilitate, sed pro vtilitate corinthiorum ab eis accipiens. Et dixit hoc ad retundendum omni ex parte detractionis ęmulorum. Detrahebant siquidem paulo sine sumptu euangelizanti Corinthiis, torquendo hoc in denigrationem authoritatis pauli, tanq̄ non haberet potestatem sumptus capiendi. Confutat hoc paulus adiungendo quòd ab aliis ecclesiis accepit, nō solum dum prædicaret illis in ecclesiis sed etiam ad hoc vt prædicaret Corinthiis: quod fuit maioris authoritatis. *Et quum essem apud uos & egerem, nulli onerosus fui.* Non solum veniens ad vos, sed etiam quum diutius manerem apud vos, nec haberem necessaria ad victum sed egerem, neminē tamen vestrum grauaui. *Nam quod mihi deerat.* necessariorum, *Suppleuerunt fratres qui uenerunt a Macedonia & in omnibus.* Necessariis ad victum & habitaculum &c.
¶*Sine onere me uobis seruaui & seruabo.* Adiunxit & seruabo, ne putaretur quòd hæc diceret vt Corinthii prouiderent sibi de sumptu exemplo aliarum ecclesiarum. ¶*Est ueritas Christi in me.* iurantis est. Et oportuit paulum iuramentum adhibere circa particulam dictam & seruabo: vt crederent Corinthii ꝙ deliberato ac immobili animo hoc dicit. *Quoniam.* pro, quòd *hæc gloriatio.* non accipiēdi sumptus, quòd erat bonum supererogationis. *Non infringetur.* pro, intersepietur, *in me.* hoc est aduersus me. *In regionibus Achaiæ.* Non solum à corinthiis, sed etiam à quacunq; ciuitate achaiæ renuit paulus accipere sumptus. Et ratio insinuatur in vocabulis quibus paulus vtitur: videlicet quia vt onera seu grauamina hi sumptus ibidem habebantur. Verum hanc rationem non explicat paulus, sed verba eius possunt innuere: ipse autem explicat aliam rationem. *Quare?* Quæstionem mouet de ratione mouente paulum ad hoc. Et statim subiungit responsionem falsam quam æmuli dicebant.
¶*Quia nō diligo uos?* Dicebant illi paulū non diligere corinthios: & propterea non accipere ab eis sum

F eis sumptus, sed ab aliis quos diligit. *Deus scit.* Remittit iudicium in deum: quoniam de actu interiori erat obiectio, scilicet de actu dilectionis quam solus deus nouit. Veram autẽ causam subiungendo explicat. *Quod autem facio, & faciam.* abstinendo à sumptibus in Achaia. *Vt amputem occasionem eorum.* pseudoapostolorum. *Qui uolunt occasionem.* hoc est qui cupiunt occasionem habere. *Vt (in quo gloriantur) inueniantur sicut & nos.* Ordo literæ est vt inueniantur sicut & nos: in quo (inueniri sicut & nos) gloriantur. Cupiebant pseudoapostoli vt Paulus acciperet sumptus, vt ipsi accipientes sumptus inuenirentur sicut & paulus, vt non superarentur à paulo. in hoc enim gloriabantur ꝙ erant similes apostolis. Paulus autem ad tollendum eis hanc occasionem vt essent sibi similes, nolebat accipere sumptus: vt vel sic agnoscerent se inferiores paulo. *Nã eiusmodi pseudoapostoli.* pro, pseudoapostoli. Est enim vna dictio cõposita significans falso apostolos. *Sunt operarii subdoli.* pro, dolosi. aperte describit paulus primum quidem quo ad titulum ꝙ falso

G titulo sunt apostoli. nec dicit apostoli xp̄i sed apostoli: ad significãdũ Christo ꝙ nec ab aliis vere apostolis erant missi, sed ipsi falso dicebant se missos. Deinde quòd sunt operarii dolosi, ꝙ non in veritate sed dolo operantur, dolo euangelizant.

¶*Transfigurantes se in Apostolos Christi.* Tendentes isti ad quæstum & gloriam & semiiudaismum sumebant personas apostolorum Christi: hoc est missorum à Christo mediate vel ĩmediate. *Et non mirum.* Ne corinthii de tanta præsumptione mirarentur, tollit Paulus admirandi rõnẽ. *Ipse enim Satanas transfigurat se in angelum lucis.* Tum inuisibiliter suggerẽdo quandoq; bona, vt inde ducat ad malum aliquod. tum visibiliter quandoq; mẽtiendo se esse angelum dei. Et hoc pluries videtur facere in visione imaginaria: vt in multis personis delusis apparet. *Non est ergo magnum si.* Deficit, &, *ministri eius transfigurentur uelut ministri iustitiæ.* Deductio clara est, ratione ꝓportionali suffulta. *Quorum finis erit secundum opera ipsorum.* Acsi apertius dixisset. tolerat deus interim

H istos, sed finis eorum non erit secundum tolerantiam, sed secundum opera ipsorum. tunc enĩ recipient secundum sua opera quæ modo dolis teguntur.

I *Terum dico.* Completa ratione zelotypię propter corruptores pseudoapostolos, regreditur ad propositam prosequendam commendationem propriam: quam iam ostendit esse necessariam ne corinthii corrumpantur à pseudoapostolis. Et quoniam multa ad propriam spectantia laudem dicturus est, & hoc (vt dictum est) ad officium spectat insipientium, ideo iterum monet corinthios vt considerent rationem dicendi. *Ne quis me putet insipientem esse.* Hoc est quod iterum dico: videlicet nullus putet me insipientem esse, nullus putet ꝙ laudando me desipiam. *Alioquin.* hoc est sin secus, si non vultis putare me sapientem esse, me sapienter prosequi q̃ laudis meæ sunt. *Velut insipientem accipite me.* hoc est tanq̃ insipientis officiũ

I exercentem accipite me. *Vt & ego modicum quid.* pro, paululum, *glorier.* hoc est enim officium insipientis. *Quod loquor.* Relatiuum quòd refert subiunctam rationem gloriandi.

¶*Non loquor secundum deum.* pro, dominum. Subaudi simpliciter & absolute seu regulariter: hoc est non est secdm dominum simpliciter & absolute seu regulariter. *Sed quasi in insipientia.* sed tanq̃ vtens ratione congrua insipientiæ. *In hac substantia gloriæ.* pro, gloriationis. hoc est in hoc subiecto gloriationis. *Quoniam multi gloriantur secundum carnem & ego gloriabor.* Ecce ratio quæ regulariter non est secundum dominum, sed consona insipientię. Ex eo enim ꝙ alii gloriantur secundum carnalem affectum, non debemus nos spirituales prouocari ad laudãdum nosipsos. ꝓuocatio siquidẽ hæc nõ est secundum deũ regulariter, sed secundũ insipientiam. Et quoniam hæc fuit ratio prouocatiua pauli ad subiunctã gloriationẽ, ideo appellat ipsam substãtiã gloriationis. ¶ Cũ his tamẽ aduerte ꝙ q̃uis ratio regulariter nõ secundũ deũ reiicienda sit, si tamen eadẽ ratio annexũ habeat aliquid secundũ deũ vincens cõmunis cursus rationẽ, sapien-

K ter vtitur quis illa rõne. Tale enĩ quid accidit in proposito, nã huiusmodi gloriatio pseudoapostolorũ annexũ habebat periculũ corruptionis corĩthiorũ & propterea sapienter paulꝰ inde prouocatur ad gloriationẽ. Vnde non dicit & ego gloriabor secundum carnem (ꝙ fuisset imitari peccatum) sed dicit & ego gloriabor: ꝙ significat prouocari ad gloriationẽ, sed nõ ad effectum gloriandi. *Libenter enim suffertis insipientes, cum sitis ipsi sapientes.* Rationem adiungit suę gloriationis ex parte corinthiorum, libenter tolerantium commẽdantes se: vt vtrinque (hoc est & ex parte æmulorum deseglorantium, & ex parte corinthiorum tolerãtium illos nõ qualitercunq; sed libenter) prouocatum se describat. *Sustinetis enim.* Manifestat quòd dixerat, corinthios scilicet libenter sustinere vere insipientes pseudoapostolos.

¶SI QVIS *uos in seruitutem redigit.* Legalium obseruantiarum. Docebat enim pseudoapostoli

stoli simul cum fide christi, seruāda legalia legis Moysi: quôd erat, liberatos p christum redigere in seruitutem legis veteris. *Si quis deuorat.* pseudoapostolos significat, sumptus ad similitudinem deuorantium voléres. In quo tum auiditatem tum magnitudinem significat. *Siqs accipit.* Non erant cōtenti sumptibus, sed subdolis artibus accipiebant etiam alias res. *Siquis extollitur.* Tumor eorumdem quo seipsos supra alios eleuabant significatur. *Siquis uos in faciem cædit? secundum ignobilitatem dico.* Alia quatuor secundum proprietatem sermonis ex pſſerat: hoc quintū nō secundum q verba sonant manifestat se dicere. non intendo dicere siquis vestram maxillam pcusserit: sed intendo dicere siquis vos secundum ignobilitatem in facie, id est coram vilipēdit. Dicebant enim pseudoapostoli Corinthiis multa ignominiosa, puta q fuerant idolatræ, ipsi autem colentes Deum. q essent ex vili genere, ipsi autem ex nobili Abrahę prosapia: & similia in quibus iudæi gloriantur pferendo se Gentilibus. Et quia dicebant hęc corinthiis coram, ideo paulus dicit siquis vos in faciem cædit, non secundum corporalem pcussionē sed secundum ignobilitatem. *Quasi nos infirmi fuerimus in hac parte.* Supfluit in hac parte ad hanc vltimam particulam refertur, tanq̄ nos infirmi fuerimus. Est enim sensus tanq̄ nos non potuerimus secūdum easdem ignobilitates pferre nos vobis, & cædere vos similiter in faciem hmōi ignobilitatibus. percutit pseudoapostolos q ipsi arrogauerint sibi has nobilitates tanq̄ proprias: quum secundum veritatem essent communes eis & paulo. immo (vt manifestabit) aliquæ longe magis conueniebant paulo. Paulo siquidem apud corinthios humiliter conuersante & hæc tacente, ipsi pseudoapostoli supuenientes arrogarunt sibi has nobilitates, tanq̄ paulus non fuerit tanti vt sciuerit illis vti. & propterea dicit tanq̄ nos infirmi fuerimus. A B

¶*In quo quis audet.* Aperit Paulus non ex impotentia, non ex pusillanimitate hæc tacuisse quæ modo velut insipiens audacter dicit. Est enim sensus. in quo, id est in quocunque nobilitatis genere, quis, id est eorum quispiam, audet. & deinde subiungitur per parenthesim. C

¶*In insipientia dico.* officium insipientis exerceo. *Audeo & ego.* audendi rationem habeo & ego. Statimq; manifestat audendi rationem supputando nobilitates in quibus gloriabantur.

¶*Hebræi sunt, & ego.* Gloriabantur ex antiquitate generis, Hebræorum siquidem genus ab Heber cuius tempore diuisę sunt linguæ, processisse ex eo apparet q etiam Abraham appellatur Hebræus Gene. 14. *Israelitæ sunt, & ego.* A nobilitate populi electi à deo ad diuinum cultum ad terramque promissionis possidendam, gloriabantur. Nam ex omnibus populis soli israelitæ electi sunt in peculiarē populū dei. *Semen Abrahæ sunt, & ego.* Gloriabātur tertio q erāt de semine illo Abrahæ cui promissio facta est à deo de Messia & c. quôd ad magnam nobilitatē spectabat. *Ministri Christi sunt.* Quartum in quo gloriabantur est, q erant ministri Messiæ. *Et ego.* Superfluunt ambæ dictiones. Non dicit paulus (vt in pcedentibus) & ego: sed dicit interposita parenthesi. *(Vt minus sapiens dico) plus ego.* Sum plus ego minister christi q̄ ipsi, q̄uis in hac mea commendatione officium minus sapientis exerceam. probat autem hoc vltimum (videlicet q ipse est plus minister christi) à perpessis propter christum. D

¶*In laboribus plurimis.* pro, abundantius, *in carceribus abundantius, in plagis supra modum.* Hę duæ particulæ transpositæ sunt. Nā in textu Græco secundo loco scribitur in plagis supra modum, & tertio loco in carceribus abundantius.

¶*In mortibus frequenter.* hoc est in periculis mortis. *A iudæis quinquies.* hoc est quinque vicibus. *Quadragenas.* subintellige plagas. *Vna minus accepi.* hoc est singulis quinque vicibus triginta nouem. Deute. siquidem. 25. quum statuisset Moyses iuxta mensuram delicti plagarum modū, adiecit ita tamen vt quadragenarius numerus non excedatur. Quocirca Iudæi clemētes se exibebāt quo ad vnam tantum plagam erga paulum. *Ter uirgis cæsus sum.* Hinc apparet q non virgis, sed alio instrumento Iudæi quadragenas dabant, à Gentilibus enim ter virgis se cęsum, ipsa distinctione significat. Semel tamen tantum legitur in Actibus apostolorum. E

¶*Semel lapidatus sum.* Et hoc quoque in Actibus apostolorum legitur. *Ter naufragium feci, nocte & die in profundum maris fui.* Superfluit maris: & legendum est. Noctem & diem in profundo feci. Et hoc non solum fuit passio sed diuinum miraculum. *In itineribus sæpe, periculis fluuium.* primum periculum itineris à fluminum impetu describit. Et deinde subiungit.

¶*Periculis latronum.* quôd erat magis periculum corporum quàm rerum. ¶*Periculis ex genere.* Iudęorum insidiantium. *Periculis ex gentibus.* Commotis á Iudęis.

¶*Periculis in ciuitate.* Vt scribitur de epheso. *Periculis in solitudine.* hoc est in locis desertis. *Periculis in mari, periculis in falsis fratribus.* hoc est in falsis christianis.

¶*In labore & erumna.* hoc est non solū in labore, sed etiam in difficili & oneroso labore. *In uigiliis*

F *multis*.pro,sepe,*in fame & siti,in ieiuniis multis*.p,sæpe *in frigore & nuditate*.¶Præter illa q̃ extrinsecus sunt, Numerata siquidem mala,adiacentia & imminentia ꝓprio corpori erant:hæc autem q̃ subiungit foris erant,vtpote remota.*Instantia mea quotidiana*.hoc est vigilantia mea indefessa.*Solicitudo*.p,cura,*omnium ecclesiarum*.Curam siquidem paulum habuisse etiam ecclesiarum in quibus non fuerat,epistolæ eius manifestant ad Romanos & Collossenses.*Quis infirmatur*.non ægritudine corporis sed animi.Qualitatem curæ suæ describit ab effectibus iternis.*Et ego nõ infirmor?* compatiendo.*Quis scandalizatur*.infirmatur ab intrinseca imbecillitate:scandalizatur ab extrinseco offendiculo.Vtrisque Paulus compatitur,propter vtrosq; affligitur.Et propterea subditur.*Et ego non uror?* Ad similitudinem eius qui consumitur ab igne,magnitudinem zeli sui affligentis ipsum,significat.& in his duobus vera forma pastoris in internis affectibus describi-
G tur:quoniam in his duobus pendet vniuersa cura pastoris.

¶*Si gloriari oportet,quæ infirmitatis meæ sunt gloriabor*.Quamuis hactenus ea q̃ fortitudinis sunt(cuius præcipuus actus consistit in sustinendo.)cõmemorauerit,& modo quod infirmitatis seu imbecillitatis animi apparet commemoraturus sit,fugam scilicet: quia tamen omnibus commune est consistere in passione corporis,propterea dicit.si gloriari oportet,ꝓpter vos, gloriabor in iis quæ sunt infirmitatis meæ.Sententia enim hæc respicit etiam antedicta de infirmitate corporali:quoniam omnia q̃ patimur,ex parte infirmitatis corporalis se tenent.in cuius signum eximemur ab oĩ passione resurgentes impassibili corpore.Et est sensus.si gloriari oportet,ea q̃ passus sum erunt mihi materia gloriationis.Et dixit hoc,ad explicandum ꝙ hęc quæ narrauit ad manifestandum se esse plus ministrum Christi quam illos pseudo apostolos,sunt talia quód sunt illi materia gloriationis si gloriari oportet .Et ne quisq̃ conficta
H hæc putet,subiungit.*Deus & pater dñi nr̃i Iesu christi scit*(*qui est bñdictus in secula*)*ꝙ non mentior?* Superfluit nostri.Et potest particula hæc intelligi narratiue & inuocatiue:hoc est inuocãdo deum in testem.*Damasci*.Hic punctandum est:acsi dictum fuisset in ciuitate Damascena.*Præpositus gentis*.præfectus gentis.*Aretæ regis*.cuius,authoritate erat prefectus.*Custodiebat ciuitatem Damascenorum*. Ex eo ꝙ Damascenos distinguere videtur à gente Aretę regis insinuatur ꝙ Rex Areta gentẽ habebat velut præsidium ad manutenendam ciuitatem sub se,de cuius gentis præfecto loquitur Paulus.*Vt me comprehenderet*.pro,comp̃hendere me volens.*& per fenestram in sporta demissus sum per murum:& sic effugi manus eius*.Superfluit sic.Res hæc gesta scribitur Act.ix.ca. Et quia fugere est actus imbecillitatis,actus est timidi,ideo paulus appellauit actum infirmitatis suæ. In rei tamen veritate fuit actus prudentiæ,vt seruaretur vtilitati ecclesiarum.

CAPVT XII.

I S*I gloriari oportet,non expedit quidem*.Supfluunt si & quidem.& loco quidem deficit mihi.Nam in paulo legitur.non expedit mihi.Rursus circa dictionẽ oportet non concordant græci codices.communiter enim videtur legi ad uerbium affirmatiuum:puta certe aut sane.ita ꝙ textus est, Gloriari sane non expedit mihi. Alioquin vero codices habent sic,Gloriari oportet?nõ expedit mihi.Et iuxta hos codices legitur interrogatiue (tanq̃ quæstionẽ proponendo)gloriari oportet?& subditur:respõsio non expedit mihi. Crediderim ego admittendo huiusmodi lectionem,vtranq; particulam assertiue legẽdam. asserit enim ꝙ gloriari oportet,& quód nõ expedit sibi.necessitas siquidẽ gloriandi manifesta est ex periculo corruptiõis corĩthiorum à pseudoapostolis.Ratio aũt quare nõ expedit paulo,sed corinthiis,sed nobis,in prõptu est tũ quia periculo se exponebat maioris oblocutiõis
K & detractionis:tum quia quantũ est ex suo genere,gloriari de acceptis periculũ affert perdẽdi illa.Sequendo priorem lectiõnẽ.asseritur tantummodo quód gloriari nõ expedit mihi ꝓpter rõnes dictas.Et p̃misit hoc,quoniam de occultis donis erat se laudaturus in subiunctis. Vnde & subdit.*Veniam autem*.pro,enim.Rõnem reddit quare dixit non expedire sibi,quia ad occulta dei dona transit.*Ad uisiones & reuelationes dñi*.hoc est ad visiones claras. Visio enim sine detectiõe rei visæ,visio quidẽ est sed nõ clara:visio aũt cum detectiõe rei visæ,visio est clara. Videmus enĩ quandoq; imaginaria visione aliqua absq; reuelatione visorũ: vt patet in visiõe Nabuchodonosor & Pharaonis.Quandoque autem videmus & visa intelligimus:& tunc cõcurrunt simul visio & reuelatio.Et ne devisionibus quomodolibet intelligas,adiunxit domini.vt diuinas significaret visiones & reuelationes.*Scio hominem in christo*.hoc est hoiem christianum

num, hominem internum renouatum in christo: ad differentiam hominis externi nondum regenerati in christo. sed expectantis regenerationem corporum in resurrectione mortuorū. A
Ante annos quatuordecim. Tum ne nouitium in huiusmodi excellentibus donis crederent, ante annos quatuordecim commemorat se hæc habuisse. tum vt intelligant q̄ tāto tempore tacita, modo coactus aperit. *Siue in corpore.* Deest, nescio, *siue extra corpus nescio (Deus scit) raptum huiusmodi.* Aduerte perspicax lector tum ex proprietate sermonis tum ex distinctione literæ significari quod modus essendi animæ propriæ tempore illius raptus ignotus fuit paulo, dico autē hoc: quia ex his duobus habetur quod non de modo raptus, sed de modo essendi paulus loquitur. nam iuxta proprietatem sermonis non verificatur differentia hæc inter raptum abbacuc in Babilonem & raptum Ezechielis in Hierusalem. Raptus siquidem abbacuc potest dici in corpore: sed raptus Ezechielis non potest dici extra corpus, qui tamen solo spiritu iuit ex chaldęa in Hierusalem. Vnde non significatur quod siue corrapto corpore siue non corrapto corpore, nescio: sed proprie significatur quod siue huiusmodi internus homo fuerit tunc in corpore siue extra corpus, ita quod anima fuerit separata à corpore (hoc enim proprie significat extra corpus) nescio. ¶ Patet quoque hic idem sensus ex ipsa distinctione literæ. nam si participium raptum retulisset paulus ad siue in corpore siue extra corpus, non separasset illud à prioribus dictionibus & cōiunxisset illud cum sequenti dictione huiusmodi. Hæc enim distinctio indicat planum literæ ordinem esse vt siue in corpore siue extra corpus nescio deus scit, referatur ad hominem in christo (hoc est ad hominem internum regeneratum in christo) & deinde participium raptum referatur ad sequentia. Raptum huiusmodi hominem internum. B

¶ *Vsque ad tertium cælum.* hoc est vsque ad supremum cælum, vsque ad locum in quo deus & beati habitare dicuntur. Vsque ad cælestem patriam. ¶ Appellauit autem locum illum summum, cælum tertium: quia in sacra scriptura trium cælorum mentio fit. Infimum est cęlum aereum: iuxta illud, volucres cæli. Mediū est cælum astratū. de quo in principio Genes. Et posuit eas in firmamento cæli. Tertium ac summum est aquæ omnes quæ sup cælos sunt: cuius pluries scriptura meminit. Quod appellamus cælum aqueum: philosophi vero appellāt primum mobile. Empyreum siquidē cælum, à posteriorib⁹ traditū nullibi inuenitur in scriptura. ¶ Nominat autem raptum ad significandum quod sola vi eleuantis, nulla ad hoc cōcurrente inclinatione naturæ facta est hæc interni hominis eleuatio. ¶ *Et scio huiusmodi hominē siue in corpore siue extra corpus nescio, deus scit.* Non de alio sed de eodem loquitur raptu. Et clarius explicat sensum antedictum de modo essendi in corpore ignoto: quoniam manifeste distinguit raptum à præcedentibus, subiungendo. C

¶ *Quoniam.* pro, quod, *raptus est in paradisum.* Prius dixerat quod raptus est in tertium vsque cælum, modo dicit quod raptus est in paradisum: hoc est in hortum arboribus consitum, Metaphorico sermone delectationis locum significauit: imitatus verbum domini ad latronem, Hodie mecum eris in paradiso. Et manifestat per hoc quod est raptus non solum secundum vim intellectiuam ad intelligendum, sed etiam secundum voluntatem ad delectationē percipiendam: vt perfectum omni quaq; describat interni hominis raptum. nam in eo non sunt nisi istæ duæ partes: intellectus, scilicet & voluntas. *Et audiuit arcana.* pro, ineffabilia, *uerba.* Non dicit & vidit sed & audiuit ad significandum quod per modum disciplinæ intellexit, tanquā ab alio doceretur. Ad quod etiam clarius explicandum non dicit & vidit aut audiuit ineffabile verbum, sed in numero plurali ineffabilia verba: vt intelligeremus quod ibi didicit (quēadmodum etiam angeli discere dicuntur) multa ineffabilia. Et declarando ineffabilitatem subiungit. *Quæ non licet.* pro, licet, *homini loqui.* quæ non fas sit mortali homini communicare aliis tam excelsa tamque diuina sunt. Et dixit hoc ad manifestandum quod ea quæ audiuit longe superant quæcunque ipse communicauit nobis: vt intelligamus quod non omnia communicauit quæ audiuit, sed excellentiora ea ratione non communicat quia non est fas mortali homini illa dicere. *Pro huiusmodi gloriabor.* hoc est pro hoc interno homine raptor gloriabor. *Pro me autem nihil.* pro, non gloriabor, *nisi in ī firmitatibus meis.* hoc est pro me autem non rapto, pro me viuente in carne non gloriabor nisi. iis quæ spectant ad ea quæ patior. Quamuis ipsemet sit ille homo raptus: quia tamen nescit vtrum in corpore an extra corpus fuerit tunc tanquam de altero homine dicit quod ratione illius habet materiam vnde possit gloriari: pro se autē viuente in carne mortali non vult gloriari nisi in spectantibus ad pœnalia. Vnde & superius non nisi pœnalia explicauit. *Nam & si uoluero gloriari.* ego viuens in carne de aliis q̄ de penalib⁹: hoc est de donis diuinis mihi viuēte in carne collatis. *non ero incipiens* Et rationem subiungit. D E

PP Veritatem

F ¶ *Veritatem enim dicam*. Superius dixerat accipite me tanquam insipientem, modo dicit non ero insipiens: vt intelligamus quod aliud est assimilari insipiēti in exteriori actu (hoc est in commendatione suiipsius) & aliud est vere desipere. Manifestat hic quod si vellet gloriari nō vere desiperet ex parte rerum dictarum, quia veritatem diceret. *Parco autem*. hoc est abstineo autem à commendando meipsum viuentem de donis diuinis internis. *Ne quis me*. pro, in me, *existimet supra id quod uidet in me*. Superfluit in. Et est sensus. ne quis reputet in me esse supra id quod videt me esse: sicut Lycaonici reputarunt in paulo & Barnaba numē esse diuinitatis supra id quod videbant ipsos esse. Videbant enim ipsos esse homines mortales, & tamen reputabant eos deos. *Aut audit aliquid ex me*. Ne quis reputet supra visum aut supra auditam doctrinam ex me procedentem. *Et ne magnitudo*. pro, excellentia, *reuelationum extollat me*. pro, extollar, *datus*. pro, data, *est mihi stimulus*. pro, sudes. Non est hic sermo de instrumēto quo punguntur boues (de quo in actis
G apostolorum dicitur, durum est tibi contra stimulum calcitrare) sed de instrumento militari, de telo acuto quod sudes vocatur, de quo scribitur Iob. xl. In sudibus perforabit nares eius.

¶ *Carnis meæ*. Superfluit meæ. Et non in casu genitiuo sed datiuo legendum est. Carni. Ita q̄d non describitur caro pungens sed puncta, non describitur data sudes spiritui sed carni. *Angelus Satanæ*. pro, angelus Satan. Appositiue enim legēda est vtraque dictio in casu nominatiuo, angelus qui est Satana, angelus aduersarius. Quam dixerat sedem datam carni, modo dicit angelum aduersarium. vt significet diuinam authoritatem qua missus est, qua data est. *Vt me colaphizet*. Quæ vexatio corporis fuerit non constat: quoniam sermone metaphorico vtitur paulus.

¶ *Propter quod*. pro, hoc. Ita quod pronomen nō relatiuum est. *Ter dominum rogaui ut discederet a me*. angelus Satan. *Et dixit mihi*. dominus. Attende quod ter voluit dominus rogari antequam res-
H ponderet paulo. ¶ *Sufficit tibi gratia mea*. Et rationem negationis subiungit deus. ¶ *Nam uirtus*. pro, potentia *mea in infirmitate perficitur*. Volo te pœnam hanc sustinere, quia potentia mea perficitur in infirmitate: hoc est in potentia. Et directe est sermo de potentia gratiæ dei existentis in hominibus. Hæc enim potentia quantum ad executionem perficitur in imbecillitatibus nostris. Si hoc intelligis, distingue duos status hominis: alterum prosperitatis temporalis, alterum aduersitatis. Et considera quod in statu prosperitatis, propria hominis potentia exercetur augetur & perficitur, potentia vero gratiæ Dei nihil aut parum cognoscitur, appetitur, requiritur in statu autem aduersitatis appetitur executio diuinæ potentiæ, habetur & agnoscitur, non secundum effectum liberationis ab diuersitatibus, sed secundum effectum roborationis animi ad omnia vincendum propter deum, Et hoc proprie
I est diuinam potentiam in infirmitate perfici. Perficitur enim executio diuinæ potentiæ roborando vires animi ad superandum quæcunque. Et propterea non abstulit deus à paulo vexationem illam vt potentiam gratiæ dei in ipso continua executione perficeretur magis ac magis roborando animum eius in iis quæ dei sunt.

¶ *Libenter igitur*. pro, libentissime igitur. Et deficit, Magis *gloriabor in īfirmitatibus meis ut inhabitet in me uirtus*. pro, potentia, CHRISTI. Hinc habes quod de potentia Dei habitante in homine dictum est potentia mea in infirmitate perficitur. Infert paulus quod non libenter sed libentissime acceptat pro materia gloriandi immo magis gloriandi in infirmitatibus hoc est in pœnalibus, in propriis pœnis) ad hunc fructum non vt hospitetur sed inhabitet, vt firmetur & per modum habitantis vtatur me potentia CHRISTI, non potentia propria. *Propter quod placeo mihi*. Superfluit mihi. Velut alterum corolarium deducit.

¶ *In infirmitatibus meis*, Superfluit meis. Primo deduxit materiam gloriationis fore pro-
K prias infirmitates: modo deducit materiam complacentiæ internæ esse infirmitates. Et ne ambiguum relinquat quid intelligit nomine infirmitatum quas toties repetiit, subiungit explicando per species. *In contumeliis*. quæ sunt pene animi tollentes honorem. *in necessitatibus*. victus & vestitus. *in persecutionibus*. de loco ad locum. *in angustiis*. insidiarum, vexationum & pressurarum hincinde. Pro CRISTO. hoc est condimentum omnium. nam nulla est ratio quod placeant hæc pœnalia absolute sed *pro christo* summa est ratio. ¶ Et ex his perpendere potest erudite lector quod sudes data pauli carni angelus Satan, sub hoc genere continetur. nisi enim sub infirmitatis genere contineretur, non attulisset deus pro ratione nam potentia mea in infirmitate perficitur, Ad quod declarandum paulus infirmitatū genera subiungit. Et vere (vt prius dictum est) pœnalia omnia infirmitates dicuntur: quia omne pati, infirmitatis seu impotentiæ est.

¶ *Quum enim infirmor.* Hoc est quum patior contumelias, necessitates, persecutiones &c. *Tunc potens sum.* animo, potentia diuina in me habitante tunc roborat eadem potentia. Prius dixerat dei potentiam roborari in infirmitate hominis, modo dicit seipsum roborari quum infirmatur: vt intelligamus idem esse potentiam dei in nobis perfici, & nos potentes effici secundum illam potentiam. ¶ *Factus sum insipiens.* pro, glorians, *uos me coegistis.* hoc est gloriando factus sum similis insipienti, sed non absque causa quoniam vos me compulistis, zelus erga vos compulit me ad hoc. *Ego enim a uobis debui commendari.* Rationem aliam accumulat quare compulsus sit seipsum commendare. Et affert nouam rationem ex parte defectus corinthiorum qui superuenientibus pseudoapostolis debuisset obiicere laudes pauli ad confutandum illos. Et propterea dicit ego à vobis debui commendari. Et merita iustæ commendationis subiungit primo ex parte ipsius pauli. *Nihil enim minus feci.* pro, habui, *ab iis qui sunt supra modum apostoli.* Hoc est non minora dona diuina habui quàm habuerint Petrus, Iacobus, & Ioannes, qui sunt supremi apostoli. Et dixit hoc, quoniam pseudoapostoli dicebant paulum non esse æqualem apostolis qui fuerunt cum christo in carne. *Tametsi nihil sum.* Cum præcedenti sententia iungitur hæc particula. Temperat enim quod dixerat. Alibi siquidem dicit ego sum minimus apostolorum, qui non sum dignus vocari apostolus: & modo eandem humilitatis temperantiam adiecit. Aequalia enim dona dei se dicit habuisse tametsi nihil est: quod inferius est quàm esse minimum apostolorum. Et vere dicit nihil sum, quantum est ex me, qui sum æqualis supremis apostolis ex donis dei in me. *Signa tamen.* pro, quidem, apostolatus mei. pro, *apostoli facta sunt super uos.* pro, in vobis. Manifestat ab effectibus sensibilibus promissis veris christi apostolis se esse verum apostolum. *In omni patientia, in signis & prodigiis & uirtutibus.* pro, potentiis. Quatuor genera effectuum sensibilium apud corinthios patrata supputat. Quorum primum ac præcipuum CHRISTI testimonium est patientia in omnibus. Hoc est enim primum quod christus apostolis mandauit. Deinde miracula, tum in signis. Nam impositione manuum dabat spiritum sanctum sensibiliter apparentem in signis linguarum seu prophetiæ. Tum in prodigiis mirabilium operum: quale fuit & magnum excęcare, & fornicarium tradere Satanæ, seu aliquid huiusmodi. hæc enim exẽpli gratia afferimus. Tum in potentiis curationum, diuersas amãdo ægritudines & huiusmodi. Nescimus enim in specie quæ apud Corinthios facta sunt: nec hæc in genere sciremus nisi paulus ipse scripsisset.

A

B

C

Quid est enim quod minus habuistis præ cæteris ecclesiis. pro, quàm cæteræ ecclesiæ: *nisi quod ego ipse non grauaui uos.* sumptibus. Iam enim dictum est quod ab aliis ecclesiis accipiebat sumptus. *Donate mihi hanc iniuriam.* Ironia est.

E *Cce tertio hoc paratus sum uenire ad uos, & non ero grauis uobis.* Superfluit hoc. *Non enim quæro quæ uestra sunt sed uos.* non mihi sed Christo. Ratio siquidem est noua quare non vult ab eis bona temporalia. *Nec enim debent filii parentibus thesaurizare.* Aliam accumulat rationem ad idem. *Sed parentes filiis.* ad percutiandum pseudoapostolos (de quibus superius dixerat sustinetis siquis accepit) hæc dicit: vt vel hinc discernant quod non ipsi patribus, sed patres ipsis debent recondere necessaria. Regulariter siquidem parentes recondunt filiis, sicut & generarunt & aluerunt: præter regulariter vero filii debent parentibus prouidere, in articulo scilicet necessitatis. Paulus quod regulare est assumit. D

¶ *Ego autem libentissime impendam.* Vobis quecunq; habuero vt verus pater. *Et superimpendar ipse.* pro & expendar, *pro animabus uestris.* non solum impendam quæ habuero, sed expendar egomet officiis, passionibus, & demum (si opus fuerit) morte pro salute animarum vestrarum. *Licet plus.* pro, abundantius, *uos diligens minus diligar,* Prouocantis est ad rependendam æquam dilectionem: vt auertat eos à pseudoapostolis. *Sed esto.* Inchoantis est nouam obiectionem. *Ego uos non grauaui.* in temporalibus bonis. ¶ *Sed quum essem astutus, dolo uos cepi.* Ecce alia obiectio quod quamuis ego personaliter non grauauerim vos, astute tamen & dolose per meos internuncios decepi vos accipiendo vestra. Suspicor ego Paulum hæc dicere quod his artibus vterantur pseudapostoli. Erant enim (vt dictum est) dolosi operarii: & hæc est ars dolosorum. vt vtantur. intermediis hominibus suggerentibus vt porrigant, vt donent &c. cum multis figmentis. ¶ *Nun quid per aliquem eorum quos misi ad uos, circumueni uos?* Nullus interpres (quam viderim) interpretatus est textum Pauli vt iacet: eo quod mutilus apparet. iacet enim sic. Non aliquem eorum quem misi ad vos, per hunc circumueni vos? prima enim particula mutila manifeste est; sed intentus sensus habetur. *Rogaui titum & misi cum illo fratrem.* Nescitur quis fuerit iste E

F frater. *Nunquid Titus uos circumuenit?* certus enim erat quod non. Vnde & manifestat hoc tum ab internis, dicendo. *Nonne eodem spiritu ambulauimus?* Spiritus enim intus est. Tum ab externis. *Nonne eisdem uestigiis?* Vestigia siquidem ad exteriora spectant opera.

¶ *Olim*, pro, rursus, *putatis, quod excusemus nos apud uos?* Anceps est lectio, an narratiue an interrogatiue legendum sit. Et narratiue quidem significat quod alias etiam hoc putauerant. Magis tamen quadrat vt legatur interrogatiue. Et aduerbium rursus, aliud dicendi caput significat: nam hic incipit materiam iudicialem. Ita quod punctandum est post rursus: & subiungendum interrogatiue. Putatis quod excusemus nos apud vos? hoc est putatisne quod hæc quæ diximus excusatorie apud vos homines & non vere dicamus? hunc enim sensum subiuncta præ se ferunt. *Coram deo in christo loquimur.* Non excusatoriæ apud vos homines sed vere teste deo, loquimur in christo, loquimur secundum christum: vt non solum vere sed etiam recte hæc
G se loqui significet. *Omnia enim charissimi.* pro, omnia autem dilecti, *propter ædificationem uestram.* Non solum vere & recte sed etiam necessario propter ædificationem vestram in spiritualibus loquimur non quædam sed omnia. Dixerat enim tot talia & tanta de seipso vt opus fuerit iuramento, & explicatione causæ finalis mouentis ipsum ad dicendum.

¶ *Timeo enim ne forte quum uenero.* Rationem reddit necessitatis dictæ propter ædificationem vestram. simulque explicat materiam timoris superius propositi, quum dixerat timeo ne corrumpantur sensus vestri á simplicitate quæ est in christum. Tunc enim in genere dixit à simplicitate, modo in specie explicat à simplicitate morum & fidei. *Non quales uolo.* corruptos in fide vel moribus. ¶ *Inueniam uos.* Et timeo quod. *Et ego inueniar a uobis.* superfluit â. significatur enim quod ego inueniar erga vos. *Qualem non uultis.* Mœstum & iudicem rigidum. *Ne forte.* Deficit sint. & legendum est. Ne quo pacto sint *contentiones.* Quod dixerat in genere non quales
H volo, Explicat in specie multorum vitiorum. & primo contentiones in verbis. *Aemulationes.* Hoc est inuidiæ in animis. ¶ *Animositates.* pro, ire. ad vlciscendum. ¶ *Dissentiones.* pro, concertationes. in studiis & factis

¶ *Detractiones.* contra famam. *Susurrationes.* contra amicitias. *Inflationes.* tumores superbi, despiciendo alios. *Seditiones.* contra ecclesiæ pacem. *Sint inter uos.* Superfluunt hæ tres dictiones. ¶ *Ne iterum quum uenero.* Explicata illa particula non quales volo quo ad mores, incipit explicare illam aliam qualem non vultis. Vnde incipit qualem non vultis quo ad mœstitiam.

¶ *Humiliet me deus.* Deest. meus, *apud uos.* Bonus pastor inueniens subditos in peccatis, deiicitur, tum extra exterioribus, scilicet signis, tum intus. mœrore. vnde & subditur. *Et lugeam multos qui ante peccauerunt, & non egerunt pœnitentiam super immunditia & fornicatione & impudicitia quam gesserunt.* De venereis est sermo. Et impudicitia proprie respicit actus libidinosorum osculorum, tactu
I um & huiusmodi. Fornicatio autem ipsum concubitum naturalem. Immunditia autem forte significat concubitum contra naturam. aiunt enim apud Corinthios vitium hoc regnasse.

CAPVT XIII.

Ecce tertio hoc uenio ad uos. Superfluit ecce. et est sensus, tertia hac vice. Tractauit illam particulam qualem non vultis quo ad mœstitiam, prosequitur modo eandem quo ad iudicium. ¶ Et dicit venio, tanquam præsentem propinquum aduentum suum ad eos denuncians. *Vt in ore duorum uel trium testium stabit omne uerbum.* Superfluit vt. Ne putent Corinthii quod vel præceps iudicabit vel quod magna vtetur multitudine testium, explicat eis
K quod secundum formam diuinæ legis procedet. duobus aut tribus testibus requisitis & superficientibus. *Prædixi ergo.* Superfluit ergo.

¶ *Et prædico ut præsens uobis.* pro, iterum, *& nunc absens.* deest. scribo. Sensus est quod bis præsens apud vos prædixi *& prædico:* hoc est prædixi & vtor prædicentia vt perseuerante. Intendit enim quod duæ præsentiæ sunt duæ prædicentiæ perseuerantes (hoc est non abolitæ) tanquam duæ monitiones canonicæ, tertia vero sit quam nunc absens scribit: vt trina monitione præmissa in aduentu suo procedat ad iudicium. ¶ Aduerte tamen difficultatem nonnullam in verbis literæ: ex eo quod non dicit & prædico præsens iterum, sed apponit aduerbialiter coniunctionē vt, dicendo & prædico vt præsens iterum: tanq̃ non fuerit secundo præsens, sed tanq̃ præsens secūdo p̄dicat. Quia tamen clare bis dixit tertio se ire ad eos, potius quadrat significari quod vtitur secūda presentia vt predicētia: & quod propterea apposuerit similitudinis aduerbiū. *iis qui ante peccauerunt*

peccauerunt.& cæteris omnibus.ad omnes extendit has tres monitiones more iudicum,vna pro trina canonica monitione præmissa.*Quoniam*.pro,quod,*si venero iterum non parcam*.Non constat an iterum,construatur cum venero an cum parcam.Quod enim alias pepercerit,ex superioribus insinuatur,quum dixit & ego si quid donaui propter vos in persona christi.*an*.pro,quãdoquidem.Non dubitando sed arguendo loquitur.*Experimentum quæritis*.hoc est documentum in executione quæritis.*Eius qui in me loquitur christus*.pro,loquentis in me christi.affirmat paulus quod corinthii non se emendantes quęrunt facto experiri christum loquentem in ipso paulo:hoc est experiri effectum effectum sensibilis vltionis christi loquentis in paulo.Et dicit hoc ad prouocandum eos ad pœnitentiam ante suum aduentum:ne experiantur huiusmodi vltionem.Tradebat siquidem christus in paulo quos paulus damnabat vexationi sensibile á satana.*Qui in uobis*.pro,in vos,*non infirmatur,sed potens est in uobis*.pro,in vos. christus erga corinthios non quæ infirmitatis suæ fuerant(paupertatem,persecutiones & eius generis reliqua)exercebat,sed quæ potentiæ suæ erant,donando eis dona linguarum & prophetiæ:puniendo etiam traditione Satanæ.Et propterea paulus dicit quod christus non infirmatur erga vos,sed potens est erga vos.¶Et adiungit hoc ad hoc vt timeant experiri vltionem christi loquentis in paulo.acsi apertius dixisset.experti iam estis per me in vobisipsis potentiam christi A B

¶*Nam etsi crucifixus est ex infirmitate*.hoc est ex eo quòd habuit carnem passibilem,subiectam potestatibus mundi huius.*Sed uiuit*.pro,viuit tamen,*ex uirtute*.pro,ex potentia,*dei*.vita immortali & potentissima:vnde prouenit quod est potens erga vos¶Nam & nos infirmi sumus in illo considera hæc duo.christus crucifixus est ex infirmitate,& nos sumus infirmi in illo:hoc est & nos assimilamur christo infirmo afflicti,vexati in tot & tantis.*Sed uiuimus cum eo ex uirtute*.pro,potentia,*dei in uobis*.pro,in vos.Hoc est attamen assimilamur quoque christo uiuenti ex potentia dei,in hoc quod viuimus cum christo vita spiritus ex eadem potentia dei erga vos.Et intendit explicare vitam spiritus sui perseuerare potentem erga corinthios ad puniendum,potentia autem non humana sed diuina.Declarat siquidem eis quod non expedit eis expectare experimentum christi in se loquentis,quia perseuerat in vita spiritus eius diuina potentia. C

¶*Vosmetipsos tentate*.Quæritis experimentum CHRISTI in me loquentis:male facitis spectando in me,spectate vosmetipsos,examinãdo,discutiendo vosipsos.Si estis in fide.prius dixerat non quales volo,& explicauerat quo ad mores:modo idem explicat quo ad fidem. An autem sermo sit de fide necessaria ad salutem an de fide quæ est gratia gratis data(qua scilicet fiunt miracula)non vsquequaque liquet. Ipsi vos probate. Nisi sit exaggeratio,ad mores refertur.monet siquidem vt discutiant seipsos tam in fide quam in moribus.An non cognoscitis vosmetipsos quia.pro,quod,CHRISTVS *iesus.in nobis est?* Quasi dicat certum est quod cognoscitis vosmetipsos quo ad hoc quod CHRISTVS IESVS est in nobis.Quod potest intelligi de esse christi in eis per fidem,vel per dona linguarum & prophetiæ,vel per sensibilem punitionem quam experi in cestuoso,ipsismet corinthiis mediantibus. D

Nisi forte reprobi estis. Quod potest referri vel ad verbum cognoscitis, vel ad uerbum est in vobis. Magis tamen quadrat vt referatur ad verbum cognoscitis.Et est sensus quod certum est vos cognoscere ex tot effectibus vosmetipsos quo ad hoc quod christus est in vobis secundum tot effectus,nisi forte reprobi estis:hoc est nisi forte dati sitis in reprobum sensum vt hoc non cognoscatis nisi forte excideritis à tali gratia cognoscendi vosmetipsos in hoc. hoc enim esset esse reprobum. *Spero autem quod cognoscitis*.pro,cognoscetis,*quia*. pro, quod,*nos non sumus reprobi*. Hoc est quod nos non excidimus à gratia nobis data. cadent enim a gratia sibi concessa, reprobus est:vtpote reprobatus a deo quo ad illam gratiam.Et intendit per hoc paulus declarare quod dato quod aliqui corinthii excideriut á gratia eis data,& quod non cognoscant seipsos,cognoscent tamen paulum non excidisse à gratia sibi data,sed perseuerare in eo omnem quam acceperat gratiam.*Oramus autem deum*.pro,opto autem apud deum,*ut nihil mali faciatis*. Dixerat quod quamuis corinthii reprobi inuenirentur,ipse tamen non inuenietur reprobus:ne putaretur paulum desiderare demonstrationem suę potentiæ puniendo alios vt sic appareret experientia teste probatus a deo,explicat se desiderare totum contrarium,Et propterea dicit ꝙ cupio apud deũ,non solũ dico coram hominibus,sed etiam apud deum in veritate precupio,prædesidero vt nihil mali faciatis:quod est subtrahere mihi materiam punitionis. Et hoc ex parte vestri. ¶*Non ut nos probati appareamus*. iudicando & puniendo diuina potentia. ¶*Sed ut uos quod bonum est faciatis*. Vtrãque iustitiæ partem optat eis.primam,vt nihil mali faciatis. E

F tis.alteram,vt quod bonum est faciatis. *Nos autem ut reprobi simus.* Non dicit nos autem reprobi simus,sed aduerbium similitudinis apponit vt reprobi,tanquam reprobi simus:hoc est nos autem assimilemur reprobis,non demonstrando christum in nobis loquentem effectu vltionis. Exercendo siquidem vltionem per diuinam potentiam apparerent probati:non exercendo autem apparerent reprobi.cupio inquit paulus apparere reprobus,subtrahentibus vobis mihi materiam vltionis. *Non enim possumus aliquid aduersus ueritatem,sed pro ueritate.* Rationem reddit quare oporteret ipsum apparere vt reprobum,quia non possumus aduersus veritatem bonorum operum exercere potentiã dei in nobis sed pro veritate:ac per hoc si vos nihil mali feceritis sed bona,non poterimus vti potestate nostra punitiua. ¶ *Gaudemus enim quoniam.* pro, quandocunque, *nos infirmi sumus,uos autem potentes estis.* Non solum alieni sumus ab appetitu vt appareamus probati puniendo vos.sed interno gaudio afficimur, quum secundum rem vos
G quidem estis potentes,bonis operibus,nos autem infirmi,hoc est impotentes ad iudicandum ad puniendum & huiusmodi. *Hoc.* Deest,autem, *& oramus.* pro,optamus, *uestram consummationẽ.* appositiua constructione pronomen hoc explicat vestram consummationem. Perspice augmentum.prius optauit corinthiis ambas iustitiæ partes.Deinde(quod plus est)vt essent potentes:& demum perfectionem.

¶ *Ideo enim hæc absens scribo:ut non præsens durius agam secundum potestatem.* pro,vt non præsens rigide vtar potestate.Manifestat desiderium & gaudium prædicta ex hoc facto:videlicet quia ad hoc scribo vt non ad rigorem iudicii vtar potestate. *Quam dominus dedit mihi in ædificationem & non in destructionem.* Repetit vsum potestatis vt corinthii se corrigant,& non sit paulo opus vtendi sua potestate.quoniam non ad nocendum sed ad ædificandum,non ad inferendum mala sed promouendum bona spiritualia data est á domino hæc potestas.Iudicia siquidem præsentis
H vitæ non sunt ad puniendum(hoc enim reseruatur iudiciis futuræ vitæ)sed ad promouendũ spirituale bonum,vel in eo qui punitur vel in ecclesia. *De cætero.* pro,quod supest, *fratres gaudete.* pro,valete.officium salutationis superest in calce epistolæ peragendum. *Perfecti estote.* aiunt dictionem Græcam sonare redintegrationem,ad similitudinem resarcientiũ.ac si dixisset.integritatem acquirite. *Exhortamini.* ꝑ,consolamini.Passiue tamen intellige,hoc est consolationem accipite. Idipsum sapite.pro,idem sentite. Interno sensu concordate. ¶ *Pacem habete.* pro,in pace viuite.seu agite.Exteriores actus respicit. *Et deus pacis & dilectionis.* Transpositæ sunt dictiones. Legendum est. Et deus dilectionis & pacis, Sic enim crescit oratio.

¶ *Erit uobiscum.* ecce premium. ¶ *Salutate inuicem in osculo sancto.* antiquus mos ecclesiæ dãdi pacem inter missarum solemnia tangitur. ¶ *Salutant uos sancti.* subaudi qui mecum sunt *Gratia domini nostri iesu christi.* Qua semetipsum gratuito dedit pro nobis hostiam &c.
I ¶ *Et charitas dei.* qua sic dilexit mundum vt filium vnigenitum daret. *et communicatio sancti spiritus.* qua communicauit tot spiritualia dona hominibus.ecce tota trinitas. *Sit cum omnibus uobis,* amen.et sic finitur epistola. ¶ Cuius subscriptio apud Græcos est hæc. ad corinthios secunda,scripta philippis quæ est in macedonia,missa per titum & Lucam Quis hanc subscriptionem apposuerit,nescio non multum tamen antiqua videtur ex eo quod dicit secunda,nã secundum veritatem est tertia Pauli epistola ad corinthios. Hinc enim apparet quod subscriptio hæc apposita est postquam perdita fuit prima.

¶ COMMENTARIORVM THOMAE DE VIO CAietani Cardinalis sancti Xisti in posteriorem epistolam Pauli ad Corinthios.

K FINIS.

Thomæ de vio caietani cardinalis

SANCTI XISTI EPISTOLAM PAVLI AD GALATAS COMMENTARII.

AVLVS *apostolus non ab hominibus.* Quum Galatæ seducerentur à pseudapostolis vt circunciderentur & seruarent dies festos Iudæorum, detrahebatur paulo quod non esset Christi apostolus, sed discipulus apostolorum: ne authoritati pauli inniterentur Galatæ. & propterea paul⁹ in capite epistolæ authoritatem suam ruetur: quoniam hoc erat fundamentum toti⁹ doctrinæ eius apud gentes. & proinde dicit apostolus nō ab hominibus: hoc est non à collegio apostolorum aut alicuius ecclesiæ: puta antiocenæ, vnde exierat ad prædicandum gentibus. *Neque per hominem.* aliquem singularem apostolum. *Sed per Iesum Christum.* hominem. *& deum patrem.* naturalem Iesu Christi: ad significandum quod à deo mediante Iesu Christo homine est apostolus. *Qui suscitauit eum a mortuis.* Ad significandum quod non est factus apostolus christi quando erat in carne mortali, sed postq̄. resurrexit à mortuis (vocatus est enim à christo immortali) dicit qui suscitauit eum à mortuis. & hoc ad occurrendū oblocutionibus de eo quod nunquam fuerat cum christo. ac si apertius dixisset. quamuis non sim apostolus per christum mortalem, sum tamen per christum immortalem: & in hoc differo à cæteris apostolis. *Et qui mecum sunt omnes fratres.* Obiiciebatur quoq; q̄ paulus solus ꝓhibebat seruari legalia: & ꝓpterea ad significandū q̄ nō solus dicit q̄ fratres omnes qui secum sunt ad idē concurrunt. *Ecclesiis Galatiæ.* Lege principia reliquarū pauli epistolarū missarū ad ecclesias: & īuenies duo singularia hic. alterum quod in numero plurali dicit ecclesiis. in reliquis enim si ecclesie nomine vtitur, in numero singulari. Et quamuis ex industria forte significauerit per hoc dissentiones conuentuum apud eos, crediderim tamen ego ideo pluraliter dictum ecclesiis, quia Galatia non est nomen ciuitatis sed regionis: corinthus autem & tessalonica nomina sunt ciuitatum. alterum est quod in cæteris epistolis paulus nominando eos quibus scribit, adiectiua sanctitatis aut dei apponit ad Galatas vero nudo vocabulo dicit ecclesiis Galatæ, non adiungens in deo vel dei vel christi ad significandum proculdubio eorum instabilitatem in gratia euangelica. *Gratia uobis & pax.* Solita salutatione in omnium ad ecclesias epistolarum principiis noluit eos priuare: ad significandum affectum suum vt omnia spiritualia bona haberant sicut & cæteri. Sub gratia enim quę est primum donum, & pace quę est vltimus fructus, omnia media bona spiritualia continentur. *A Deo parte nostro.* Superfluit nostro. *Et domino.* Deficit *nostro iesu Christo.* Misterium simul trinitatis personarum & incarnati verbi significat: vt spem gratiæ & pacis in hanc fidem figant, *Qui dedit semetipsum pro peccatis nostris,* Prælibat efficatiam passionis CHRISTI quoniam hinc pendet confutatio erroris Galatarum. Vt enim inferiusdicet, si ex lege Moysi est iustificatio, Christus frustra mortuus est. Fructum ergo passionis CHRISTI ponit, vt reducant mentis oculos ad intuendū quod remissio peccatorum fit per mortem Christi & non per legalia. ¶ *Vt eriperet nos de præsenti seculo nequam.* Non concordant interpretes in dictione interpretata nequam: alii malum: alii miserum, alii versutum interpretantur Sed quocunq; modo interpreteretur, nō ad naturā sęculi sed ad vitium referūtur. Præsens enim sæculum secundum naturā neq; malū neq; miserum neq; versutū est, sed quicquid eiusmodi est in eo, ex vitio admixto est. Et christus dedit semetipsum pro peccatis nostris, ad delendum peccata nostra, vt eximeret nos à vitiis pręsentis seculi: vt consecuta remissione peccatorū per mortem eius, viueremus vita exempta à vitiis presentis sæculi. ¶ *Secundum uoluntatem dei & patris nostri.* Beneplacitum Dei in obedientia CHRISTI explicatur, ad significandum libertatem qua donauit nos Christus per mortem suam processisse à voluntate qui dedit veterem legem. Et appellat deum patrem nostrū ad significandū paternum dei erga nos amorē in hoc facto. dicit enim hæc omnia aduersus pseudoapostolos, qui dicebant voluntatem dei ad implendā in obseruatione ligaliū. cō

tra inquit paulus, Christus secundum voluntatem dei & patris dedit seipsum vt libertate nos
F donaret. *Cui est gloria in secula seculorum.* Superfluit est. apposuit hoc vt intelligant quod nihil aliud appetit quam gloriam dei, quod nihil contra gloriam dei prædicat, quod nullum sæculum adimit gloriæ dei prædicando non seruari legalia à Gentilibus. amen. Confirmantis est, & finem imponentis salutationi.

M *Iror quod sic.* Superfluit sic. Completa salutatione tractatum epistolarem inchoat, proponendo materiam tractandam. *Tam cito transferimini.* Quoniam absque causa affectus videbatur, dicit miror. Effectus autem est quod tam cito, quod est signum magnæ instabilitatis. Nec dicit translati estis, sed transferimini: ad significandum rem esse in fieri, *Ab eo qui uos uocauit.* Non dicit à me aut ab homine quocunque, sed à deo qui vos vocauit interna vocatione. *In gratiam.* pro, in gratia, *Christi.* Vocari à deo in gratia christi, est vocari à deo cum remissione peccatorum in fide christi, est in gratuito dono christi homines interna vocatione
G iustificari. A deo enim hoc donante transferebantur Galatæ, tanq̄ migrantes à tantæ libertatis gratia. *In aliud euangelium.* Ecce quo transferebantur. Prædicabant pseudoapostoli auangeliū quidem christi, sed admixtum obseruationi legalium. Et propterea paulus subdit. *Quod non est aliud, nisi sunt aliqui qui uos conturbant, & uolunt conuertere.* pro, transuertere, *euangelium christi.* Corrigit declarando quod dixerat in aliud euangelium: declarando quomodo est aliud & quomō nō aliud. Dicit enim quod non est aliud nisi quantum ad duo, scilicet vestri turbationem & euāgelii christi transmutationem. Sunt enim aliqui pseudoapostoli q̄ quietem ac serenitatē mētis vestræ in euangelio, perturbant immiscendo legalia: & hi euangelium christi euangelizati cupiunt transmutare adiungendo euangelio obseruationē legalium. Quo ad huiusmodi ergo adiunctionem est euangelium aliud, non quo ad substantiam & gesta christi: sed hæc alietas
H tollit effectum mortis christi. Tollit enim libertatem donatam nobis per christi mortem. ¶ Aduerte hic quod tunc temporis euangelium christi in Iudæis compatiebatur obseruationem legalium tanquam consuetorum, sed non tanquam necessariorum ad salutem. Et propterea illa Iudæorum christianorum obseruatio non erat contraria libertati adeptæ p̄ christum. In Gentilibus autem euangelium christi non compatiebatur obseruationem legalium, quia ipsi non erant in illis assueti: ac per hoc indicebantur. illi nisi vt necessaria ad salutem. quod erat tendere ad transmutationem euangelii christi anunciantis libertatem à lege veteri datam per christi mortem. Et propterea paulus caute loquitur, dicendo ꝙ isti volunt transuertere euangeliū Christi vt intentionem pseudo apostolorum in culpa esse ostendat. Dixit enī hoc ad significandum ꝙ nō est aliud euangeliū apud iudæos christianos & aliud ꝙ ipse prædicat seruandū in gentibus: sed vnum atq; idem est. in illis compatiens consuetudines le-
I galesin vobis vero respuens legalia, que ad vestri conturbationē & ad transmutationem euāgelii tendunt. Callidi siquidē pseudoapostoli volebant Gentiles christianos seruare legalia, allegātes ꝙ iudæi christiani seruabant legalia. aduerte ꝙ istis verbis (miror ꝙ tam cito) & reliqui hucusq;, paulus proponit totam epistolæ huius materiā. Vnde statim tractare incipit particulā illam in aliud euangelium: longo sermone monstrando ꝙ nulla authoritate suscipiendū est aliud euangeliū. ad hoc enī affert authoritatem euangelii sui, & gesta cū apostolis & petro. ¶ *Sedlicet nos.* apostoli etiam meipsum computendo. *Aut angelus de cælo.* hoc est angelus sanctus. *euangelizet uobis preterquam.* pro, preter id, *quod euangelizauimus uobis, anathema sit.* Obiciebatur prædicationi pauli quod alii apostoli docebant oppositum: immo quod ipsemet paulus inconstens erat modo docens non seruari legalia & modo docens oppositum. Et propterea ad has obiectiones excludendas, excommunicat seipsum & aliquos apostolos & etiam
K āgelos sanctos, si euangelizauerint aliud preter id quod euangelizauerat paulus Galatis. ¶ Si obiicis quod par in parem & multo minus in maiorem caret imperio: ac per hoc paulus non potuit excommunicare apostolos & angelos. Respondebit ipsemet paulus quod diuina authoritate hæc dicit. At si quæris authoritatem diuinam, in promptu est euangelium Christi habens diuinam authoritatem: vtpote non à prophetis nec ab angelis, sed ab ipso verbo incarnato immediate traditum. Euangelica itaque authoritate supra omnes apostolos & angelos extente vtitur Paulus. Et conditionalis est vera, q̄uis tā antecedens q̄ consequens sit impossibile, si angelus de cælo euangelizauerit præter euangelium Christi esset anathema. Et bene notaquod non dicit siquis vos aliquid docuerit quod non docuimus vos, sed siquis euangelizauerit præter id quod euangelizauimus: ad significandū ꝙ de spectantibus ad euāgelicā veritatem de tollentibus euangelicam veritatem loquitur, ad differentiam aliorum īpertinentiū
ad

ad euangelicam veritaté. ¶ Anathema aūt græca dictio est, significans seiunctioné à cōi vsu:
ꝙ in hoībus dicimus excōicatum. *Sicut prædixi.* pro, prædiximus, *& nunc iterum dico.* Repetit sen-
tentiam, ad significandū natura deliberatione & immobili aīo sententiā hanc dicere: ne pu A
taretur tanq̄ ex impetu hæc scripsisse. *Si quis vobis euangelizauerit præter id ꝙ accepistis, anathema sit.* Vt
hinc omnino Galatæ cognoscāt immutabilitatem euangelii. *Modo enim hoībus suadeo.* ꝓ, cōfido,
an deo? Rōnem reddit suæ authoritatis qua audet & alios apostolos & angelos excōicare. Et
interrogatiue significat se in hoc confidere non hoībus sed deo. Est enim sensus. quia confi-
dentia authoritatis meæ nō innititur hoībus sed deo. Cōiunctio enim, mōstrat ꝙ rationem
reddit excōmunicationis prolatę. Et dicit interrogatiue modo enim, ad confutandum dicē-
tes quòd ipse innititur authoritati hominum, modo excommunicans angelos confido ne in
hoībus an deo? Quasi dicat aperte. videtis quòd non hominibus sed deo confido, excommu
nicans non solum apostolos sed angelos. *An quæro hominibus placere?* Nō solum alienum est à me B
inniti authoritati humanæ, sed etiam aliena est à me intentio placendi hominibus. intellige
vt homines distinguuntur contra deum. hominibus enim relatiue ad deum paulus alibi di-
cit se placere. Et iuxta hanc distinctionem subiungit. *Si.* Deficit, enim, *adhuc hominibus placerem,*
Christi seruus non essem. Loquitur enim de hominibus è regione dei & christi locatis. Et dicit ꝙ
christi seruus non esset, quia si placeret hominibus è regione ad christum, displiceret christo.
Et dixit hoc, vt quicquid humani est, alienum explicaret ab apostolatu suo: ab euangelizati-
one sua. Crediderim quoque addidisse hoc, ad significandum ꝙ non vt complaceat gentili-
libus prædicat libertatem à legalibus, sed solummodo vt quod christi est euangelizet. *Notum*
enim vobis facio fr̄es euangelium ꝙ euangelizatum est à me. Coniunctio enim, rationem reddit signifi-
cat exclusorum hominum tam ab authoritate q̄ a studio placendi. manifestat siquidem hoc
ex eo quòd euangelium nec habuit nec didicit ab hoīe. *Quia.* pro. quòd, *non est secundum hominē.*
Prius declarauerat quòd apostolatus suus neq; ab hominibus neq; per hominé fuerat. modo C
declarat idem de euangelio. Apostolatus enim legationem significat, euangelium autem exe
cutionem & doctrinam. *Neq; enim ego ab homine accepi illud neq; didici.* Quod dixerat non est secun
dum hominem, manifestat per partes distinguendo quòd nec accepi nec didici ab homine.
Quod dicit non didici, ad intellectum plane spectat. vnde & gręce proprie dicitur non do-
ctus fui. Quod vero dicitur non accepi, ad res quæ sola narratione cognoscuntur refertur. Et
est sensus quòd non accepi euangelium quo ad notitiam rerum gestarū neque doctus fui quo
ad notitiam mysteriorum difficilium, ab homine. ita quòd nec gesta christi nec mysteria fi-
dei habuit ab homine. Et hunc esse sensum testatur subiunctum è regione vnicum oppositū.
Sed per reuelationem Iesu Christi. Reuelatio siquidem iesu christi contraponitur tam ad non accepis
se q̄ ad non didicisse ab homine. Ita quod christus reuelauit paulo non solum mysteria diffi-
cilium rerum fidei, sed etiam res gestas ab ipso christo. ¶ *Audistis enim conuersationem meam aliquā-* D
do in iudaismo. Manifestat quod non ab homine didicit aut accepit euangelium, sed per reuela-
tionem Iesu Christi ex iis quæ ipse paulus egit ante conuersionem suam & in ipsa & post ip-
sam ordinate. *Quod supra modum persequebar ecclesiam Dei.* Hoc est quòd excessiue persequebar ec-
clesiam Dei. *Et expugnabam illam.* intellige non quo ad spiritum sed quo ad corpus. Non eni ex-
pugnauit spiritualia ecclesiæ (immo ipse vnus fuerat ex illis qui non poterant resistere sapiē-
tiæ & spiritui qui loquebatur in Stephano) sed expugnabat ecclesiā quo ad corpora. nec quo
ad corpora in totum sed in parte, expugnabam illam partialiter quo ad corpora. occiderat
enim Stephanum, & trahebat vinctos in carcerem: vt patet Act. 8. *Et proficiebam in iudaismo supra*
multos coætaneos meos. Supfluit meos. Profectum olim suum in iudaismo narrat supra multos
coætaneos: tum ad significandum quòd tunc non didicit res gestas christi: tum ad manife-
standum quòd vacabat literis antequam conuerteretur. Inferius enim oppositum insinuabit E
da aliis apostolis: vt cognoscant Galatæ quòd ante conuersionem non erat minor sed maior
aliis apostolis: vt vndiq; deferatur authoritatis eius. *In genere meo abundantius æmulator existens pa-*
ternarum mearum traditionum. Hoc est inter iudæos non prædicando gentilibus zelator eram eorū
documentorum quæ mihi tradita erant à patribus. prius profectum suum in lege & prophe-
tis (quibus fulcitur iudaismus) modo zelum suum circa documēta pharisaica commemorat.
fuerat enim vt ipse alibi dicit, pharisæus: quorum secta tunc valde ęstimabatur.
¶ *Quum autem placuit ei.* pro, deo. Manifestauerat quòd ante conuersionem non didicerat euange
lium christi sed iudaismum: modo manifestat à quo didicit in conuersione.

F ¶*Qui me segregauit ex utero mris meæ.* Eundẽ deũ esse describit à quovocatus est q̃ est actor naturæ. Hanc enim identitatem, significat ex naturali opere natiuitatis suæ exvtero matris, attribuẽs opus illud deo: quia vere est dei vt actoris naturæ. *Et uocauit per gratiam suam.* vocationem internam significat non ex meritis sed gratuito habitam. *Vt reuelaret filium suum im me.* Internam reuelationem, iternum discere describit dicendo in me: more prophetarum multorum qui sic locuti sunt describendo internas reuelationes. ¶ Vbi & aduerte eundem deum actorem naturę vocantem se Paulum, & patrem iesu christi appellare. *Vt euangelizarem illum in gentibus.* Nõ solum explicat à quo & quomodo didicit se quorsum, ad euangelizandum filium dei in gentibus. Ad differentiam iudæorum dixit in gentibus: quoniam præcipua Pauli legatio præcipuũque studium eius fuit ad euangelizandum in gentibus. *Continuo non acquieui.* pro, contuli, *carni & sanguini.*

G Subiungit tertium scilicet ꝙ post conuersionem à nullo hoĩe didicit. Et propterea explicat, quid statim post conuersionem egerit, duabus negationibus & vna affirmatione. Prima negatio est non contuli carni nec sanguini: hoc est non contuli reuelata mihi cum iudęis coniunctis mihi carne & sanguine, non consului consanguineos quid mihi agendum esset. Altera negatio est. *Neq; ueni.* pro, redii, *Hierosolymam ad antecessores meos Apostolos.* pro, ad eos qui ante me fuerunt apostoli. Si obiicis ꝙ Act. 9. scribitur paulum post conuersionem venisse in Hierusalem. Scito ꝙ ea q̃ refert ibi Lucas fuerunt post reditum Pauli de Arabia. Tacet siquidem Lucas peregrinationem Pauli in Arabia, quam paulus hic explicat, ita ꝙ historiæ ordo ex integro gesta supputando hinc accipiẽdus est. *Sed abii in Arabiam.* Ecce affirmatio, ad significandũ ꝙ illuc iuit vbi non erat locus discendi euangelium christi ab hoĩe. Tacet autem hic Paulus prædicationem suam in Arabia. *Et iterũ reuersus sum Damascum.* Et ibi (vt Lucas dicit) multis die-

H bus ꝓdicabat, & confundebat iudęos vsq; adeo vt per murum in sporta demissus sit. *Deĩde post annos tres.* A conuersione supputandi sunt anni. *Veni.* ꝑ, redii, *Hierosolymam uidere Petrum.* Nõ redii Hierosolymam ad discendum, sed ad visendum Petrũ. Et tunc gesta sunt q̃ Lucas narrat Hierosolymis. *Et mansi apud eũ diebus quindecim.* vt ipsa breuitas tẽporis mõstret ꝙ nõ didicit. imo (vt Lucas refert) loq̃batur & disputabat ibidẽ cum Græcis. Et illi q̃rebant eum occidere. propter ꝙ tam paruo tẽpore ibidem fuit: ne scilicet turbaretur ecclesia, in partibus illis pacifice agẽs, vt Lucas exꝑsse narrat. *Alium aũt apostolorum uidi neminem nisi Iacobum frẽm dñi.* intellige ꝙ illa vice, illis quindecim diebus nullum alium apostolorum vidit, alia siquidem vice post annos. 14. vidit etiam ioannem: vt ipse subiunget. ¶ Cur autem iacobus alphæi frater domini appelletur, tot diuersa dicuntur vt nihil certi habeatur: nisi ꝙ cõsanguineus erat domini iesu. Dicitur nihilominus frater domini ad differentiam iacobi fratris ioãnis. Et forte nulla magis quadrare videtur ratio q̃ ꝙ filius fuerit ioseph ex alia vxore. *Quæ autem scribo uobis, ecce, coram deo quia.* pro, ꝙ, *non mentior.* Deum in testem inuocat ꝙ vera sunt q̃ scribit, propterea ꝙ pseudoapostoli

I hoc præcipue imponebãt paulo ꝙ erat discipulus apostolorum. *Deinde ueni in partes.* pro, regiones, *Siriæ & Ciliciæ.* Lucas sub alis verbis dicit ꝙ deduxerunt paulum Cęsaream & dimiserunt Tarsum, proculdubio Ciliciæ. *Eram autem ignotus facie ecclesiis Iudææ quæ erant in christo.* hoc est conuentibus christianorum. Narrat quõd in via egrediens ab Hierusalem ꝑ iudæam nec etiam erat cognitus: vt intelligamus quõd nullibi didicit. *Tantum autem auditum habebant.* hoc est auditione perceperant. *Quoniam.* pro, quod, *qui persequebatur nos aliquando, nunc euangelizat fidem quã aliquando expugnabat.* intellige expugnare nitebatur. Expugnabat affectu nõ effectu, nisi quo ad corpora credentium: vt superius declarauimus. *Et in me clarificabant.* pro, glorificabant, *deum.*

CAPVT II.

K *Einde post annos quatuordecim.* A cõuersione pauli supputa quatuordecim annos. *Iterũ ascendi in Hierusalem cũ Barnaba, assumpto & Tito.* Narrat ita singulariter vt historia credatur. Et quum plures habuerit socios in itinere, horum tantum duorum meminit, quia hi tantũ spectant ad ea q̃ subiunctur' est. *Ascẽdi aũt scdm reuelationẽ.* declarat paulus qđ ascẽsus iste principaliter fuit ex reuelatiõe spũs sancti vt intelligamus quõd nõ fuit pricipaliter ex decreto ecclesiæ Antiochẽsis. Narrat quidẽ lucas Act. 15. quod facta seditiõe nõ minima ĩ antiochia de circũcisiõe gẽtiliũ statuerũt vt ascẽderẽt paul' & Barnabas ad apostolos & ꝑsbyteros in Hierusalẽ super hac q̃stione: verum paulus diuina reuelatiõe motus ascendit tunc in Hierusalẽ ad conferendũ euangelium suum cum apostolis, vt intelli-

gamus

gamus ꝙ ascensus ille ad conferendum, fuit ex diuina reuelatione: ad tutandam autem libertatem Gentilium, fuit ex decreto ecclesiæ Antiochene. *Et contuli cum illis euangelium quod prædico in Gentibus.* Non dicit & contuli cum illis euangelium quòd prędico, sed adiungit in gentibus: ad significandum quòd contulit cum illis euangelicam libertatem ab onere legalium, quam prædicabat in gentibus. Verum quia non cum omnibus hoc contulit, subiungit. A

¶*Seorsum autem iis qui uidebantur aliquid esse.* Superfluit aliquid esse. Explicat modo, scilicet secreto) & cum quibus contulit: videlicet cum iis qui videbantur, hoc est cum iis qui spectabatur tāq̄ pręcipui. cur autem contulerit subiungit. *Ne forte.* pro, ne aliquo pacto, *in uacuum currerem aut cucurrissem.* hoc est ne aliquo modo frustra laborantem aut laborassem prædicando hanc libertatem Gentibus. Non sunt hæc verba dubitantis an verum euangelizauerit, sed dubitātis de fructu: an scilicet fructuose euangelizauit & euangelizaturus esset hanc libertatem. de fructu enim aperte loquitur dicendo ne in vacuum. Dubitabat siquidem impediri fructum libertatis in gentibus si alii apostoli non approbassent eandem libertatem. Et merito erat dubitandum, tot iudæis christianis resistentibus paulo & prędicantibus oppositum. ideo itaque reuelatione spiritus sancti motus est ad conferendum hanc libertatem euangelicam cū aliis apostolis: vt illis laudantibus hāc libertatem, excluderetur timor infructuosæ (quo ad hoc) pdicationis Pauli apud gentes. *Sed neq; Titus qui mecum erat.* Manifestat ex facto cōclusionem apostolorum & seniorum in Hierusalem circa circuncisionem Gentilium. ascenderat enim paulus vt dictum est) propter duo, scilicet ad conferendum euangelium, & ad tutandam libertatem gentium à circuncisione. Et propterea ex facto circa Titum manifestat libertatem gentium probatam ab apostolis. *Quum esset gentilis.* genere. *Compulsus est circuncidi.* ab apostolis & seniorib⁹. Tūc siquidem facta est illa diffinitio de libertate Gentiliū à legalibus, quæ scripta est Act. 15. *Sed propter subintroductos falsos fr̄es, qui subintroierunt explorare libertatem nr̄am quam habemus in christo Iesu ut nos in seruitutem redigerent.* Dictio aduersatiua sed, quadam sequela styli annexa est post primum sed neque Titus. Verum alio refertur. nam refertur ad reddēdam rationem eius ꝙ dixerat seorsum autem iis qui videbantur. Ita ꝙ quemadmodum diffinitionem apostolicam manifestauit dicendo sed neque Titus, ita rationem secreto conferendi cum primatibus refert dicēdo sed propter subintroductos. acsi apertius dixisset. non ob pudorem, non ꝙ alios spernerē secreto contuli cum primatibus, sed ad euitandum subintroductos falsos fratres Christianos ex iudæis conuersos ad baptismum, eo ꝙ legalia velut necessaria putabāt seruanda falsos fratres appellat: vtpote non vere christianos. Hęc siquidem fuit vera ratio quare non in publica synodo paulus contulit euangelium quòd prædicabat in gentibus. B C

¶*Quibus nec ad horam cessimus subiectioni.* in illa synodo (vt refert lucas Act. 15.) multi christiani de secta Pharisæorum dicebant ꝙ oportet circuncidi Gētiles & seruari legem Moysi. inquit paulus ꝙ non solum absolute sed nec ad horam cessimus subiectioni: hoc est vt subiicerentur gentes legi Moysi & circuncisioni. ¶Et significanter addidit subiectioni, ad differentiam cessionis quam in propriis factis fecit: seruando in propria persona legalia. hoc enim non erat cedere subiectioni gentium neque etiam iudæorum: sed erat cedere consuetudini iudæorum. *Vt ueritas euangelii permaneat apud uos.* Gentiles. Si enim subiectioni cessissemus quantūcumque parum, veritas euangelice libertatis periclitaretur apud vos gentiles. *Ab iis autem qui uidebantur esse aliquid.* Prosequitur Paulus effectum collationis. interposuerat siquidē effectum synodi in Tito rationi quare secreto contulerat: modo autem prosequitur effectum collationis, interserens tamen quales olim fuerant illi primates cum quibus contulerat. Et quos superius dixit absolute qui videbantur, modo dicit qui videbantur esse aliquid: hoc est qui spectabantur tanq̄ in præcio habiti. *Quales aliquando fuerint.* hoc est quam alteri aliquando fuerint á seipsis qui modo videbantur esse aliquid: fuerant enim idiotæ, piscatores, & in nullo habiti precio. Quo cōtra de seipso superius dixerat quòd proficiebat in iudaismo supra multos coætaneos &c. ad magnificandam siquidem authoritatem suam interserit hæc Paulus. D E

¶*Nihil mea interest.* considerare scilicet istam differentiam. acsi apertius dixisset. contuli cum illis euangeliū, non considerando quales aliquando fuerint, sed quales effecti sunt per gratiam dei. Vnde & subiungit rōnem quare nihil sua interest considerare statum pręteritum apostolorum. *Deus enim personam hoīs non accipit.* Deus ad merita, respicit non ad personas, gratia sua meritur non qualitatibus personarum. *Mihi enim qui uidebantur esse aliquid.* Superfluit esse aliquid. Et explicat fructum collationis. *Nihil contulerunt.* nihil apposuerunt, nihil tradiderunt notitiæ. ad hoc enim hęc omnia refert vt monstret quòd nihil ab eis didicit.

¶Sed

F ¶*Sed econtra quum uidissent quod creditum est mihi Euangelium præputii.* hoc est inter Gentiles. Non sufficit paulo manifestare, negatiuum fructum collationis (quod scilicet nihil sibi cótulerint) sed adiungit fructum affirmatiuum scilicet societatis. *Sicut & Petro circuncisionis.* hoc est iudæorum. Discurrebat siquidem petrus per regionem iudæorum euangelizans iudęis: Paulus autem ad euangelizandum gentibus profectus erat. *Qui enim operatus est petro in apostolatum circuncisionis, operatus est & mihi inter gentes.* p, in gentes. p hanc parenthesim effectum manifestat in quo viderunt qd paulo creditum est euangelium præputii sicut & petro circuncisionis. Fuit autem effectus iste quod illemet deus qui operatus est (hoc est qui exercuit vim suæ efficaciæ) per petrum in apostolatu inter circuncisos, idem operatus est, exercuit vim suam per me inter gentes. Videbāt enim fructum conuersionis iudæorum per petrum, & fructum conuersionis Gentilium per

G Paulum. videbant deum conferre dona spiritus sancti (puta donum linguarum) per petrū inter circuncisos, & per paulum inter gentes. videbant miracula per petrum fieri inter circuncisos, per paulum inter gentes. In his enim effectibus videbant deum operari, hoc est exercere vim operis sui: per petrum quidem inter circuncisos, per paulum autem inter gentes.

¶Et intellige hanc differentiam penes multitudinem: hoc est ille in multitudine circuncisorum, iste in multitudine gentium. Quod ideo oportet intelligere, ne præcidamus à petro Gētiles & â paulo iudæos, sed quod multitudinis erat intelligamus significari.

¶*Et quum cognouissent grām quæ data est mihi.* Dixerat quum vidissent: prosequitur & quum cognouissent gratiam apostolatus quę data est mihi à christo. *Iacobus & Cephas & Ioannes.* Euangelista. ¶Hinc clare habes prudens lector ꝙ petrus sexto aut forte septimo anno Claudii Cæsaris erat Hierosolymis. Nam quartusdecimus annus à conuersione pauli, sextus saltem seu se-

H ptimus annus imperii Claudii fuit. nam Tiberio (qui annis vigintiduobus cum dimidio imperauerat) successit Caius imperans annis tribus & mensibus octo: cui successit Claudius decimooctauo autem vel decimonono anno imperii Tiberii Paulus conuersus est: quum prædicationem Ioannis Baptistæ constet anno quintodecimo imperii Tiberii incœpisse.

¶*Qui uidebantur columnæ esse.* hoc est qui spectabantur tanq̃ columnæ sustentantes ecclesiā christi. *Dextras dederunt mihi & Barnabæ societatis.* Ecce fructus collationis, non sumus effecti discipuli sed socii præcipuorum apostolorum. *Vt nos iremus* prædicatum. *In gentes, ipsi autem in circuncisionem.* hoc est in iudæos. *Tantum ut pauperum memores essemus.* Hoc charitatis officium socialiter initum est, vt pro pauperibus qui erant Hierosolymis procurarent eleemosynas à Gentilibus. ¶*Quod etiam solicitus.* pro, diligens: *fui hoc ipsum facere.* Hanc pauli diligentiam habes in vtraque epistola ad Corinthios.

I Q*Vum autem uenisset Cephas.* pro, petrus, *Antiochiam.* Non sufficit paulo monstrasse se æqualem aliis apostolis primis, sed monstrat se quoq; exhibuisse maiorem in actióe summo apostolorum vertice petro. *In faciem.* pro, in facie, *ei restiti: quia reprehensibilis.* pro, reprehensus *erat.* Hanc rem gestam summarie Paulus proponit: & deinde per partes explicat. Duo proposuit: & ꝙ Antiochiæ in facie restitit petro, & ꝙ reprehensus erat petrus.

¶Et ab hoc secundo inchoat dicendo. *Priusq̃ enim uenirent quidam a Iacobo.* Hierosolymitanam ecclesiam gubernante. *Cum gentibus edebat.* quod iudæis nefas erat. *Quum autem uenissent.* illi á iacobo. *Subtrahebat & segregabat se.* petrus ab esu cum Gentilibus.

¶*Timens eos qui ex circuncisione erant.* Fuerat enim alias petrus reprehensus á iudæis de hoc ꝙ cum Gentilibus (Cornelio scilicet Centurione & suis) manducasset. *Et simulationi eius consenserunt.* pro, & vna cum illo simulauerunt, *& cæteri Iudæi.* qui erant Antiochiæ christiani. *Ita ut & Barnabas.* Vide quantum progrediebatur hoc malum. *Duceretur ab illis in illam simulationem.* pro, pariter ab-

K duceretur in illorum simulationem. appellat Paulus hanc petri & sequacium subductionem à comedendo cum gentilibus, simulationem referendo ad obseruationem legis: quoniam hoc in veritate non faciebant vt obseruarent legem, sed erat simulata obseruatio legis.

¶*Sed quum uidissem ꝙ non recte ambularent ad ueritatem euangelii.* Nota modum loquendi sed quum vidissem insinuantis siquidem est ꝙ aliquantulum tolerauit paulus (puta per triduum) sed quū vidissem ꝙ hæc non erat recta via ad veritatem Euangelii. Hinc enim intelligo petrum reprehensum. Gentiles siquidem hanc nouitatem videntes reprehendebant (non tamen corā) quod petrus faciebat: & ideo paulus proponens hanc historiam dixit quia reprehensus erat, scilicet à Gentilibus ægre ferentibus hanc nouitatem. *Dixi Cephæ.* pro, petro, *coram omnibus.* Declarata illa particula quia reprehensus erat, declarat aliam scilicet in facie ei restiti. quod enim

dixerat

ixerat in facie, modo dicit coram omnibus. *Si tu quum Iudæus sis, gentiliter uiuis & non iudaice, quomodo gentes cogis iudaizare.* Cogis inquit exemplo facti tui. facta enim superiorum non tam inuitant' quàm cogunt subditos ad imitationem. *Nos natura iudæi.* Dixerat ꝙ non recte ambulabāt ad veritatem euangelii: Et propterea declarat ꝙ hæc vergebant in detrimentū veritatis euangelicæ. Et sunt hæc verba Pauli ad Petrum, longam habentia constructionem. Nos inqt natura iudæi, hoc est nati obseruatores legis. Non dicit nos natura iusti, sed iudei sub legis diuinæ regula nati. *Et non ex Gentibus pctōres.* hoc est & non ex parentibus Gentilibus nati peccatores, id est sine legis diuinæ regula viuentes. Ex hoc enim ꝙ ex gentibus homines nascebātur, habebant quód sine diuinę legis regula viuerent peccatores. hoc enim ē regione respondet ad nos natura iudæi. *Scientes autem.* Superfluit autem. A

¶*Quod non iustificatur homo ex operibus legis nisi per fidem Iesu christi.* Duas conditiones ipsorum apostolorum præmittit. Alteram tanq̄ ex naturali origine à patribus Dei cultoribus. nos natura iudæi non ex gentibus peccatores. Alteram scientiæ infusæ, ꝙ nō ex opibus legis sed ꝑ fidem Christi iustificatur homo. Et tunc subiungitur tertia conditio, quę est executionis sciētiæ. *Et nos in Christum Iesum credimus.* pro, credidimus, *ut iustificemur ex fide Christi & non ex operibus legis.* Credere enim in christum ad consequendam iustificationem, est exequi quod scimus de iustificatione consequenda mediante fide christi. Et ad maiorē explicationem idem ꝙ superius dixit scitum, modo subiungendo repetit vt rationem intentionis. B

¶*Propter.* pro, propterea, *quod ex operibus legis non iustificabitur omnis caro.* Vt dictum est, quod erat scitum modo explicatur intentum, immo vt ratio intentionis. Et dicit omnis caro, ad compræhendendum tam iudæos q̄ Gentiles. caro enim pro homine ponitur.

¶*Quod si quærentes iustificari in Christo.* Post tres conditiones ipsorum apostolorum, argumentum intentum format Paulus aduersus simulationem Petri ꝙ si nos quærentes iustificari in christo. *Inuenti sumus & ipsi peccatores.* deserendo legem, non seruando legem. Nota & ipsi: quoniam refertur ad id quod dixerat, & non ex gentibus peccatores. Significat enim quod si nos quoque ī christo deserētes obseruationem legis inuenti sumus peccatores, quemadmodum nati ex gentibus inuenti sunt peccatores: vtpote sine obseruatione diuinę legis. Factum siquidem Petri & sequacium quantum ex propria natura facti est, significat iudæos in christo peccatores: quoniam significat libertatem Euangelicam esse peccatum: quoniam significat non seruare legalia esse materiam timoris coram viris iustis qui venerant à Iacobo. C

¶*Nunquid Christus peccati minister est?* Quum debuisset inferre ergo Christus peccati minister est, reuerentius loquens interrogatiue exaggerauit, nunquid christus peccati minister est. Et vere christus peccati minister fuisset, si iudæos conuersos non obseruare legem peccatum esset. quoniam fuisset minister libertatis peccandi. *Absit.* Horrentis est.

¶*Si enim quæ destruxi, iterum hæc reædifico.* pro, ędifico, *præuaricatorem me constituo.* Crediderim ego ab hoc loco verba Pauli ad Galatas esse declaratiua eorum quæ dixerat petro. In cuius signum hactenus locutus est pluraliter, modo incipit loqui singulariter. In primis siquidem declarat illam particulam inuēti sumus & ipsi peccatores, ex eo ꝙ si legalia quæ credendo in christum destruxi iterum ædifico seruando illa, pręuaricatorē me constituo credēdo in christum meipsum definio facto reædificationis præuaricatorē credendo in christū. *Ego enim per legem, legi mortuus sum.* Prius declarauit qua ratione illa particula inuenti sumus & ipsi peccatores, seqtur ex reditu ipsorum ad legalia: modo manifestat ꝙ secundum veritatem non inueniūtur peccatores iudæi deserentes legalia in fide christi, ex hoc enim ꝙ ipsius legis veteris authoritate ego iudæus credens in christum mortuus sum ipsi legi veteri, nō debeo amplius viuere secūdum cærimonias legis veteris. nec oportet afferre loca legis in quibus hoc sancitū est: quoniā vniuersa de Messia ꝓphetata huc tendunt. *Vt deo uiuam, Christo confixus sum cruci.* pro, christo concrucifixus sum. Manifestat postremo quod dixerat, non ex operibus legis sed per fidem iesu Christi iustificari homines: manifestando vitam animæ per mortem christi, mediante fide iustificante prouenire. Vnde & duo extrema proponit. Alterū tanq̄ vltimū fructū, vt deo viuā. Alterum tanq̄ principium, christo concrucifixus sum. immo tanq̄ & principium & meritū. In eo enim ꝙ dicit christo, principium, in eo vero ꝙ dicit concrucifixus sum, meritū significat. Cōcrucifixū intellige fide per dilectionē operante: hoc est fide, affectu ac factis imitātibus christum crucifixum. *Viuo autem iam non ego, uiuit uero in me christus.* Explicat illam particulam vt deo viuam. Explicat autem tanq̄ corrigens quod dixerat in prima persona viuam, dicēdo ꝙ iam non ego viuo sed viuit in me Christus: hoc est actiōes vitales meæ, (intelligere, cogitare, D E

amare,

amare,delectari,tristari,cupere,operari)iam non sunt meę,iam non procedũt à me:sed sunt
christi in me.sed procedunt à christo in me. Qui enim christo cõcrucifixus est,pro rõne oĩm
F suarum actionum habet christum:& ita christus in eo regit,disponit ac vtitur omnibus in-
ternis & externis actionibus vt christus in eo viuere merito dicatur. *Quod autem nunc uiuo in car-
ne.* Explicat alteram particulam,christo concrucifixus sum. Et per viuere in carne,intellige vi
uere viatorum in carne mortali. *In fide uiuo filii dei qui dilexit me.* interno amore. *Et tradidit.* externa
oblatione in ara crucis. *Seipsum pro me.* in textu græco articulus pręponitur dictioni fide,ad si-
gnificandũ speciale articulũ fidei de morte filii Dei. Est enim sensus viuo in ea fide q̃ est filii
dei,qui dilexit &c. Intendit enim & significat quod vita animæ est ex fide articuli mortis
christi. Quem penes tria ad propositum describit. Primo secundum diuinitatem,dicendo fi-
lii dei.& in hoc tangit vim efficaciæ vitalis mortis christi: hoc est efficaciæ ad conferendum
vitam nobis. Deinde secundum internam charitatem christi,dicendo qui dilexit me. Et de-
G mum secundum externam oblationẽ suiipsius in ara crucis,dicendo & tradidit semetipsum
pro me. Ex his enim tribus integratur articulus fidei mortis christi pro salute humani gene-
ris. *Non abiicio.* pro,reiicio, *grãm Dei.* vitam mihi sic conferentem sine meis meritis,sine operibꝰ
meis. hoc enim significat dicendo gratiam. gratia enim non esset gratia si ex nostri operibus
seu meritis esset. Et dicit reiicio,ego christianus qui iam suscepi gratiam hanc dei. ¶ Et subiũ-
xit hoc non adiectitie,sed tanq̃ intentam conclusionem. huc enim tendunt omnia dicta sci-
licet ꝙ ex fide mortis christi iustificamur & viuimus: ac per hoc qui ex operibus legis(siue iu
dicialibus siue cærimonialibus siue moralibus)docent iustificari homines,reiiciunt gratiam
dei per mortem christi collatam. hi enim ex meritis,ac per hoc non ex gratia mortis Christi
iustificari quærunt. Vnde & apertius hoc manifestando subiungit. *Si enim per legem iustitia.* Hoc
est si per obseruationem legis tam in moralibus q̃ in iudicialibus q̃ in cerimonialibus iusti-
H tia hominis qua iustificamur,qua remittuntur peccata,esset. *Ergo gratis.* pro frustra, *christus mor-
tuus est.* Et patet sequela: quia iam haberetur iustificatio remissiua peccatorum sine morte chri
sti. Ex quibus manifeste deduxit paulus quod Petro dixerat non iustificari aliquem per ope-
ra legis sed per fidem Iesu christi: declarando per fidem Iesu christi mortui pro nobis. ¶ Vbi
Paulus non solum declarauit dicta ad Petrum,sed monstrauit Galatis ꝙ subeundo seruitutẽ
legalium,reiiciunt gratiam dei collatam per mortem christi quam acceperunt.

CAPVT III.

O *Insensati.* pro, stulti, *Galatæ.* Tractat hic illam particulam. miror ꝙ tam cito transferi-
mini ab eo qui vos vocauit in gratia xp̃i: longo sermone tractans gratiam xp̃i etiam
ex lege,& qualis sit,inchoans à vera rõne admirandi,eo ꝙ velut fascinati deuiant.
I Non autem iniuriando sed manifestando correctionis gratia proprium Galatarum defectũ.
vocat eos stultos: hoc est imprudentes. tum quia naturaliter galatę imprudẽtes dicuntur. tum
præcipuæ quia hic defectus est ad ꝓpositum de quo agitur. *Quis uos fascinauit.* hoc est ad simili-
tudinẽ ludificantis sensus,fecit vobis apparere contrarium eius quod est. *Non obedire ueritati.*
Ecce ad quid vos fascinauit,ad nõ obtẽperandum veritati. Intendit enim quis vobis fecit ap
parere fidẽ christi non sufficere ad salutẽ(ꝙ est cõtrariũ veritati)sed oportere seruare legalia:
quod est non obtemperare veritati,sed apparentiæ. *Ante quorum oculos.* pro, quibus ante oculos,
Iesus Christus proscriptus. pro, præscriptus, est, *& in uobis crucifixus.* Superfluit &. Declarat alienam
ab omni ratione esse huiusmodi fascinationem,ex eo ꝙ Galatis ante eorum oculos prius scri
ptus est Iesus christus,in ipsis Galatis crucifixus. Metaphoricus est sermo. & metaphora qui-
dem tendit ad hoc quod ludificari in iis q̃ solum apparuerunt visui tolerabile est,sed ludifica-
K ri in iis q̃ vidimus non prius scripta sed scribi,intolerabile est. nihil enim certius visu discer-
nitur q̃ quod oculis videmus scribi. nam & mora & dearticulatio singulorum characterum
plus certificat visum q̃ simpliciter videre rem aliquam seu scriptum aut pictum aliquid. Et
propter hoc dicit quibus ante oculos præ,id est prius quum essetis integri Christiani,scriptus
est. Significatur enim quòd ipsa scriptio fuit ante oculos. Sensus autem intentus per hanc me-
taphoram,est quod prius iesus CHRISTVS est scriptus,hoc est per singula certificatus,
vobis ante mentis oculos. Quod quomodo fuerit,inferius subiunget. Nec qualitercumque
est ante vestræ mentis oculos iesus CHRISTVS per singula certificatus vobis, sed cruci-
fixus

fixus in vobis:hoc est multa patiés in vobis, hoc est multis malis perpessis à vobis ꝓ christo. venio iterum Romam dixit christus ad Petrum, iterum crucifigi: significans ꝙ crucifigédus A erat in Petro. Iuxta hunc enim sensum christus crucifixus in Galatis dicitur, eo ꝙ Galatæ cruciati sunt propter christum. Acsi apertius dixisset. quis vos fascinauit post visum christũ scriptum in vobis, & post tactum eundem crucifixũ in vobis? quasi diceret post visum & tactum.

Oc solum a uobis uolo discere. Explicat singula proposita: incipiens ab illa particula prius scri H ptus est, confutando eos. *Ex operibus legis scriptum accepistis an ex auditu fidei?* acceperant Galatæ spiritum sanctum in dono linguarum seu prophetię & miraculorum. Et ex hoc cóuincit eos Paulus: quoniam legalia ignota erant Galatis & audientes fidé christi immo obediétes fidei christi acceperant spiritum sanctum. In primitiua enim ecclesia per impositioné manus apostolorum dabatur spiritus sanctus sensibiles faciens effectus: vt in pluribus locis scriptum est in actis apost. & in epist. Pauli. Et hoc est fuisse eis scriptum iesum christum ante eorum oculos. Prius enim per spiritum sanctum scriptus est cum euidentibus signis. *Sic stulti estis.* B Rationem reddit alterius particulæ ò stulti Galatæ. *Vt quum spiritu cœperitis.* Superfluit vt. *Nunc carne consummamini.* Ecce manifeste stultitiæ actus incœpisse à spiritu sancto, & perfici velle ĩ carnalibus. Prudentiæ enim ordo exigeret vt qui incœpissent in carnalibus cærimoniis perfectionem quærerent in spiritu, vt à carnalibus ascenderet ad spiritualia. Stultitiæ autem est, à celsitudine spiritus profectam salutem velle perficere in carnalibus cærimoniis. In quod Galatæ incurrebant: quoniam spiritum sanctum prius acceperant, & modo inducebãtur à pseudoapostolis ad perfectionem habendam seruando carnales legis cęrimonias. *Tanta passi estis.* Declarat aliam particulam, in vobis crucifixus: cómemorando quanta passi pro christo sunt. *Sine causa.* pro, frustra, *si tamen sine causa.* pro, frustra. Frustra dicit eos passos, pro quanto reiiciunt gratiam libertatis euangelicæ. Et adiungit si tamen frustra. quia sperat reducere eos ad viã rectam, & sic non frustra passi fuissent. Significatur enim hic quòd quæcumque facta bona & C mala perpessa à iustis sunt frustra si decidunt à gratia, ita quòd non redeunt ad illam: non autem sunt frustra si redeunt. hoc est enim quòd consueuit dici de meritis, illa reuiuiscunt quæ mortificata fuerunt. ¶ Et dicuntur frustra: quia corona quam meritis sibi parauerant priuantur, eo quòd ponunt illi obicem. *Qui ergo tribuit.* pro, suppeditabat, *uobis spiritum, & operatur.* pro, & operabatur, *Virtutes.* pro, potentias, *in uobis: ex operibus legis an ex auditu fidei?* Infert vt cognoscant sui fascinationem. Conferte præterita dona dei in vobis cum altera causarum scilicet legalib⁹ vel fide: & discernite an deus qui subministrabat vobis tum spiritum sanctum in donis linguarum seu prophetiæ, tum exercebat in vobis virtutes miraculorum. an hoc faciebat ex hoc quòd operabamini opera legis (quæ tunc omnino erant vobis ignota) an ex hoc quòd audistis obediendo fidei. ¶ Aduerte quòd Græcæ dictiones ancipites sunt ad præsens vel præteritum imperfectum: suppeditabat, operabatur, suppeditat, operatur. & propterea interpretes sequuntur quòd eis magis placet. Nobis visum est quadrare contextui & sententiæ præteritũ, D quòd hæc enim fuerint in pręterito, certũ est: quòd autem perseuerarét apud Galatas, non cóstat. *Sicut scriptum est.* Superfluit scriptum est. Legendum est. *Sicut Abraham credidit deo.* Et est sensus. vere ex fide habuistis spiritum à deo quemadmodum abraham credidit Deo: imitamini abraham, vos enim credendo accepistis spiritum sanctum sicut abraham credidit deo.

¶ *Et reputatum est illi ad iustitiam.* Similis fructus fidei in vobis est fructu fidei in abraham. nam illi, credere imputatum est ad iustitiam: & vos credendo accepistis spiritum sanctum iustificãtem vos. *Cognoscite ergo quia.* ꝓ, ꝙ, *qui ex fide sunt, hi filii Abrahæ.* Dictio Græca anceps est ad cognoscite vel cognoscitis. Et proculdubio præcedentibus quadrat cognoscitis. quamuis etiã quadret cognoscite: ex hoc enim ꝙ vos iustificati estis credendo quemadmodum abraham iustificatus est credendo, optime excitantur cognoscite ergo. Et etiam cógrue asseritur cognoscitis ergo, hoc est habetis vnde cognoscatis, quòd qui ex fide constant hi sunt filii abrahæ: filii E proculdubio imitatione. *Prouidens.* ꝓ, præuidens *autem scriptura.* hoc est actor scripturę deus. *Quia.* pro, quòd. *ex fide iustificat gentes deus.* Non solum imitatione sed generatione spirituali manifestat quòd gentiles credentes sunt filii abrahę. ad hoc enim inducit scripturam pręuidentem deum iustificaturum gentes ex fide, & ideo prædicentem. *Prænunciauit.* pro, præeuangelizauit. quod plus est quam prænunciare. *Abrahæ.* Gene. xii. *Quia.* pro, ꝙ, *benedicentur in te omnes gentes.* non carnali sed spirituali generatione. mediante enim Christo filio abrahæ, omnes fideles sunt filii abrahæ geniti ex fide. *Igitur qui ex fide, benedicentur.* pro, benedicuntur, *cum fideli Abraham.*

Filii

F Filii similes patri, credentes similes credenti, benedicuntur in scriptura cum fideli (hoc est credente) Abraham. cui dictum est tunc, benedicam tibi erisque benedictus. *Quicunq; enim ex operibus legis sunt.* Hactenus manifestauit ꝙ ex fide iustificati sunt Galatæ quemadmodum Abrahã, atq; ex eadem fide benedicti sunt cum Abraham: modo manifestat alteram partẽ, ꝙ non, ex operibus legis. proposuerat enim ex operibus legis an ex fide. Quum autem dicit quicunque enim ex operibus legis sunt, hoc est constant, intellige formaliter & pure: hoc est quatenus ex operibus legis præcise constant, comprehendendo moralia, iudicialia & cærimonialia.

¶ *Sub maledicto.* pro, sub maledictione *sunt.* Et rationem reddit. *Scriptum est enim.* Deuter. 27. *Maledictus omnis qui nõ permanserit.* pro, permanet *in oĩbus q̃ scripta sunt in libro legis ut faciat ea.* Et occurrit statim q̃stio quo pacto valet text⁹ iste ad inferendũ ꝙ paulus dixerat oẽs qui ex opibus legis cõstant sub maledictiõe esse. nã textus iste cõstituit sub maledictiõe delinquẽtes solos: paul⁹ au-
G tem affert ad ꝓbandum ꝙ oẽs ex operibus legis constantes, sub maledictione sint. ¶ Solutio est ꝙ oẽs ex operibus legis cõstantes præcise, sunt deliquẽtes: ac per hoc oẽs sunt sub maledictione. omnes autem esse delinquentes, & ex verbis Petri apostoli Act. 15. quid tentatis imponere iugum quod neque nos neque patres nostri portare potuimus, & ex ratione patet: quia sine gratia impossibile est vniuersam legem seruare. Et Paulus statim idem manifestabit subiungendo. *Quoniam.* pro, quòd, *autem in lege nemo iustificatur apud deum.* Equipollere censet paulus esse sub maledictione & nõ esse iustificatum apud deum. Et vere sic est. quantumcumque enim homo iustificatus sit apud homines, si non est apud deum iustificatus, sub maledictione est dei: & quo ad culpam & ꝙ quo ad pœnam. Et propterea ad manifestandũ quod omnes q. ex operibus legis præcise constant, sint de numero delinquentium, assumit eosdem non iustificari apud deum. Et hoc dicit manifestum esse subiungendo. *Manifestum est.* Et vnde manifestũ
H est subiungit ex Abbacuc. c. xii. *Quia iustus ex fide, uiuit.* pro, viuet. Hęc authoritas ex Abbacuc. 2. diffuse tractata est in epistola ad Ro. Et debet fieri punctum post ex fide. ad differentiã enim iusti ex lege dicitur ꝙ iustus ex fide. est ille de quo vere asseritur simpliciter & absolute, viuet. *Lex autem non est ex fide.* hoc est iustitia legis non est iustitia ex fide. immo è regione condiuidũtur fides & lex operum, iustitia fidei & iustitia operum.

¶ *Sed qui fecerit ea.* Deest, homo, *uiuet in illis.* Hæc sententia sumpta est ex Leuit. 118. E regiõe ad id ꝙ dixerat iustus ex fide viuet, modo dicit qui fecerit ea, mandata legis (hoc est iustus ex operibus legis) viuet in illis. in illis operibus, & non simpliciter & absolute, viuet secundum quid, hoc est vita quam merentur iusta opera vita præsenti bona enim præsentis vitæ promittebat lex vetus. Iustus autem ex fide, viuet absolute & vita ęterna. *Christus nos redemit de maledicto.* pro, maledictione, *legis.* Monstrato defectu operum legis simul cum sufficientia fidei, manifestat fidem qua iusti simus esse fidem Christi. ad hoc enim subiungit modum quo Christus mercatus est nos iudæos de maledictione legis.

I ¶ *Factus pro nobis maledictum,* pro, maledictio. Quemadmodum christus mortuus redemit nos à morte, ita christus maledictio redemit nos de maledictione. *Quia scriptum est.* Deute. 21. *Maledictus omnis qui pendet in ligno.* Sic enim in translatione Septuaginta habetur. Nec refert quo ad sententiã dicere maledictus aut maledictio. Et similiter non refert subintelligere deum, maledictio dei seu maledictus à deo quẽ paulus tacuit. nõ refert inquã: quoniã sermo est de maledictione pœnæ, & cõstat omnẽ pœnam esse à deo. Et legẽdo maledictus, sensus est planus: quia vere ad malũ pœnæ & infamiæ dictus (hoc est factus, addictus) est à deo oĩs qui pendet in ligno. Legendo verò maledictio, ꝓprie sermo causalis est: hoc est ex maledictione dei quicũque pẽdet in ligno. ¶ Nec hæc dedecent christũ, q. & mortẽ & quæcũq; sunt vituperii & pœnarũ suscepit pro nobis. ¶ Potest nihilominus significari excellẽtia nimia maledictionis mali pœ-
K nę, dicẽdo in abstracto ꝙ factus est maledictio: vt intelligam⁹ ꝙ repletus est tãta maledictione vt dicatur maledictio. Vere enim sustinuit omne genus maledictionis, & ꝓpterea paulus dixit ꝙ factus est maledictio. *Vt in gentibus benedictio Abrahæ fieret in Christo Iesu.* Non solum vt nos iudæos inquit paulus eriperet de maledictione legis factus est maledictio, sed etiam vt inde ꝓmissa Abrahæ benedictio adimpleretur in gentilibus. *Vt pollicitationem.* pro, vt promissionem, *spiritus accipiamus per fidem.* Exponit benedictionem promissam abrahæ, esse promissionem spiritus non terreni principatus, esse promissionem spiritualium non carnalium bonorum. Et hanc esse cõmunem iudæis & gentilibus significat, dicendo accipiamus. Modũ autẽ explicat dicendo, per fidem. per fidem enim habetur & spiritus & multiplicatio spiritualiũ bonorum.

Fratres

FRatres secundum hominem dico. Qua Galatæ seducebantur authoritate legis Moysi, ideo paulus multiplicat rationes ad monstrandum infirmitatem legis & excellentiam fidei ex contentis in libris Moysi. Et quoniam attulerat promissionem factam abrahę, intendit modo ex excellentia illius promissionis monstrare legem finitam esse in aduentu christi, & nec etiam iudęos (quibus solis erat data) teneri amplius ad obseruationem illius. ita quod duas differentias inter legem & promissionem intendit. alteram quo ad tempus: quia lex finitur ad christum, promissio autem incipit impleri in christo. Alteram quo ad extensionem: quia lex solos iudæos ligabat promissio autem ad omnes nationes mundi se extendit. Inchoat autem hoc, præmittendo quod humano more loquitur de promissione dei facta abrahæ tanquam de testamento: vt etiam humana ratione trahat Galatas ad resipiscendum. *Tamen hominis confirmatum testamentum.* Ordo literæ est. testamentum hominis confirmatum tamen. Et aduersatur tamen ad hominis. Est enim sensus testamentum quanuis hominis cõfirmatum tamen. Homo enim est quid caducum: & nihilominus tantæ est authoritatis quod authorizatum eius testamentum. *Nemo spernit.* pro, reiicit, *aut superordinat.* Vere secundum humanam rationem & secundum humanum moré ita fit, quod authorizatum testamentum hominis nullus reiicit adimendo aliquid, aut superordinat addendo aliquid: sed executioni demandatur prout firmatum est. Hinc enim intelligi vult quod multo magis testamentum dei adimpleri debet, nulla demptione nullaue additione facta. propterea & subdit. *Abrahæ dictæ sunt promissiones & semini eius.* Gene. xv. xvii. & xxii. Expressa fit mentio etiam seminis. Gene. autem. xii. Implicite fit seminis mentio. ¶ Promissiones autem pluraliter dicit propter multitudinem promissorum. Et abrahæ quidem tanquam ad quem factus est sermo promissionum & cui promissa sunt: semini autem eius, tanquam & cui promissa sunt & in quo adimplenda erant ꝓmissa. *Non dicit & seminibus quasi in multis, sed quasi in uno & semini tuo: qui est christus.* Paulus eodem spiritu quo condita est scriptura, interpretatur ex numero singulari significari christum. ¶ *Hoc aũt dico testamentũ.* Pronomé hoc, demonstrat ꝓmissiões dictas abrahæ & semini eius. has enim humano more loquẽdo inquit dico testamẽtum. Proposuerat enim ꝙ hominis testamẽtum firmatũ &c. Et ꝓpterea modo ꝓsequendo cœptade testamento dicit, hoc aũt dico testamẽtum. *Confirmatũ a deo.* Desunt duæ dictiones. Legendum est. Ante confirmatũ à deo in christũ. Proposito, ante ordine monstrat tẽporis relatiue ad tẽpus legis, de qua subiunget quę post &c Explicat siquidem ꝙ hoc testamentum fuit prius authoratum non ab homine, sed à deo in christum, vtpote semen Abrahę: vt intelligamus huiusmodi promissiones esse velut testamentariam dispositionem diuinam de christo, de ad implendis in christo & per christum. *Que post quadringentos & trigintaannos facta est lex.* Supputatio annorum horum à tempore primæ promissionis factæ abrahæ Gene. xii. incipit, & terminatur ad tempus quo data est lex in mõte sina. *Non iritum facit.* accusati ui casus est quod premisserat, hoc autem dico testamentum ante confirmatum à deo in christum. Et ad illud hoc refertur quod modo dicitur, non irritum facit. Est enim sensus ꝙ lex posterior non reddidit irritum testamentum prius factum. *Ad euacuendam promissionem.* Explicat clarius quod lex non irrium reddit testamentum ad abrogãdam, ad tollendam promissionem. et quod hoc sic verum, probat. *Nam si ex lege hæreditas, iam non ex promissione.* Hereditas semini abrahæ ex promissione facta abrahæ debebatur. et propterea paulus inquit quod si ex lege deberetur hæreditas semini abrahæ, euacuata esset ꝓmissio: quia non ex promissione sed ex lege deberetur. *Abrahæ autem per repromissionem.* pro, per promissionem, *donauit Deus.* Ne putares quod lex limitasset promissionem (verbi gratia dese niendo quod si seruaretur lex. haberetur hæreditas promissa abrahæ (ad hanc opinionem excludendam dicit ꝙ deus dono dedit abrahæ per promissionem: hoc est absque huiusmodi limitationibus irreuocabili dono promittendo dedit.

QVid igitur lex? Quæstionem mouet paulus ex eo quod lex non est data propter hæreditatem abrahæ promissam consequendam, quorsum ergo data est lex? Et respondet. *Propter transgressionem.* pro, transgressiones. *posita est.* pro, addita est. Proprium effectum legis describit esse propter compescendas & puniendas transgressiones. *Donec ueniret semen cui promisserat.* Aliam conditionem legis describit: videlicet temporalitatem. Ita quod non est addita propter arcendas & puniendas transgressiones in perpetuũ, sed ad tempus, donec ueniret semen cui promisserat. quod semen iam declarauit esse christum.
Ordinata per angelos. tertia legis cõditio est ꝙ nõ ꝑ Moysen nec per christũ filiũ dei sed per angelos (medios inter filiũ dei moysen fuit d sposita: iuxta verbũ Stephani actuum. vii. accepistis

F legem in dispositione angelorum. Per hanc enim conditionem declarat legem Moysi præstare omnibus humanis legibus: quia hæc per angelos, illæ per homines. Longe autem inferiorem promissione facta abrahæ & semini eius quanto inferiores sunt angeli deo qui promisit abrahæ. Propterea enim superius dixit confirmatum à deo. *In manu mediatoris*. Quarta cõditio legis describitur quòd est ordinata in manu (hoc est in opere) dimidiatoris. Lex siquidem dimidiauit humanum genus, segregando á reliquo humano genere solos Israelitas. Hoc est enim opus dimidiatoris. ¶ Vbi aduerte quod per vniuersas & singulas conditiones differt lex á testamento authorato á deo in christum. Illud enim propter hæreditatem, ista propter transgressionem: illud ad æternum (de æterna enim hæreditate est sermo) ista temporalis donec veniret semen cui promiserat: illud authoratum à deo, ista ordínata per angelos: illud (vt declarabit) constitutiuum est vnitatis in toto genere humano. Hæc dimidiatrix est humani

G generis. Et hoc declarando subiungit. *Mediator autem unius non est*. hoc est mediator non est factiuus vnius, sed dimidiando facit multa. Et hoc ad sensum patuit quod lex non fecit vnitatem in genere humano, sed distinctionem. Vnde & in psal. dicitur, non fecit taliter omni nationi. Deus autem vnus est. in testamento suo: quoniam testamentum & promissionem suam ad vnitatem generis humani effecit. *Lex ergo aduersus promissa dei?* Statim profert paulus obiectionẽ apparentem, quæ videtur sequi ex dictis, & præcipue ex hoc vltimo, scilicet quod deus est vnus in promissione testamentali, lex autem est dimidiator. Hinc enim videtur sequi qd lex sit aduersus promissa dei. ¶ *Absit*. Horrentis est. *Si enim data esset lex quæ posset uiuificare*. Orditur quodammodo à capite ad declarandum quod lex non est aduersus promissa dei, sed præparans ad promissa dei. Et propterea incipit à radicali conditione legis, impotentia scilicet viuificandi. Et directe hæc particula respicit ad id quod dixerat, propter transgressiones posita

H est. allegat enim legem impotentem ad viuificandum. acsi apertius dixisset. non ex defectu legis, sed ex naturali impotentia communi omni legi scriptæ hoc prouenit. Quod manifestat ex effectu subiungendo. *Vere ex lege esset iustitia*. Hominis apud deum. Constat siquidem qd si lex posset conferre vitam simpliciter & absolute (quæ est vita spiritualis animę) sine dubio ex lege procedere iustificatio hominis à peccatis coram deo. Hæc enim duo mutuo se consequuntur: spiritualis vita animæ, & iustitia eiusdem apud deum. ¶ *Sed conclusit scriptura omnia sub peccato*. Quod superius dixerat omnes constentes ex operibus legis sub maledictione esse, modo dicit conclusisse scripturam omnia sub peccato. Est enim sensus quod scriptura, hoc est lex scripta, conclusit omnia absque iustificatione, relinquendo omnes sub peccato. Pręcipiendo siquidem & non adiuuendo claudit omnes subditos sibi sub peccato: quoniam nullus est qui vniuersa seruet.

I ¶ *Vt promissio, ex fide iesu Christi daretur credentibus*. Ecce radicalis diuersitas inter opera legis & fidem, inter promissionem & legem: quod lex ex impotentia viuificandi & iustificandi concludit omnia sub peccato, ad hoc vt cognita impotentia legis cognito peccato remanente cũ lege, credant in Christum ad acquirendam ex fide promissionem factam abrahæ. Et in his paulus non solum excusat legem, sed monstrat eam occasionaliter subseruire promissioni: ac per hoc non esse aduersus promissa dei, sed subseruientem illis. Quod manifestius declarat subiungens. *Prius autem q̃ ueniret fides*. Intellige manifeste reuelata. manifesta enim fidei reuelatio reseruata est tempori Christi. *Sub lege custodiebamur, conclusi in eam fidem quæ reuelenda erat*. Ad similitudinem puerorum dicit de israelitis ante aduentum Christi: quod sub lege custodiebamur, ab aliis nationibus separati, conclusi, simul clausi velut in occulto conclusi sub figuris, in eam fidem quæ reuelanda erat: hoc est in fidem manifestandam per Mesiam. Et hoc directe spe-

K ctat ad id quod dixerat donec veniret semen, & in manu mediatoris.

¶ *Ita lex pædagogus noster fuit in Christo*. pro, in christum. Pro quanto lex custodiebat Israelitas sub figuris tanquam conclusos ad fidem in futuro manifestandam, pędagogus Iudeorum ad CHRISTVM fuit. Officium siquidem pędagogi est custodire separatim pueros ad futurum prouectæ ætatis. Et propterea iuxta hanc similitudinem dixit legem pędagogi fungi officio vsque ad tempus christi. *Vt ex fide iustificemur*. non ex ipsa lege. *At ubi uenit fides*. manifeste reuelata. *Iam non sumus sub pedagogo*. iam exempti sumus à lege. *Omnes enim filii dei estis per fidem q̃ est in CHRISTO iesu*. Explicat illam particulam, in manu mediatoris: manifestando vnitatem totius humani generis, per fidem CHRISTI, postquam manifestauit quod per legem custodiebãtur Iudæi tanq̃ cõclusi sub pedagogo, quod est opus dimidiatoris. Omnes inquit gentiles filii estis dei per fidẽ. Ecce manifesta vnitas, non iudæorum sed omniũ per fidẽ Christi,

Christi. Quod probat subiungendo. ¶ *Quicunque enim in christo baptizati estis, christum induistis.* christi conditionem suscepistis, tanquam indumento christo estis operti. Hoc est quod ex baptismo consecuti estis quod christus tegit omnia vestra, tegit omnia peccata, vestit omnia opera omnes affectus & c. Immo conditionibus christi affecti, estis filii dei hæredes dei, calcantes mundum, & reliqua huiusmodi quæ sunt cõditiones christi. Et vt vnico verbo dicatur, dixit christum induistis perinde acsi dixisset in christum mutati estis, christi personam subiistis: sicut qui subit personam legati aut pontificis & huiusmodi. Vnde & apertius subdit. ¶ *Non est Iudæus neque Græcus.* Hoc est non est differentia baptizatorum ex hoc quod fuit iudæus aut Gentilis. ¶ *Non est seruus neque liber.* Hoc est nullam in babtizatis facit differentiam libertas vel seruitus corporalis. ¶ *Non est masculus neque fœmina.* Hoc est nullam facit in baptizatis differentiam diuersitas sexus. Et rationem subiungit. ¶ *Omnes enim uos unum.* pro, vnus, *estis in christo Iesu.* Ordo literæ est. omnes enim vos in christo Iesu estis vnus, scilicet christus: pro, quanto estis membra christi. Nmnia enim membra vnius hominis sunt vnus ille homo: sicut omnes partes domus (parietes, fundamentum, tectum) sunt vna domus. ¶ *Si autem uos christi.* supple membra estis. *Ergo semen Abrahæ estis.* Christus enim semen est Abrabæ: ac per hoc membra christi, semen sunt Abrahæ. ¶ *Secundum promissionem hæredes.* Acsi apertius dixisset. Non loquor de semine Abrahæ secundum carnem, sed secundum promissionem hæreditatis dico vos semen abrahæ & hæredes promissorum. A B

CAPVT IIII.

Ico autem. Dixerat de Israelitatis, at vbi venit fides iam non sumus sub pædagogo: & omissa prosecutione de iudæis, subiunxerat gentiles esse hæredes abrahæ secundum promissionem. Modo ne soli gentiles sed simul cum iudæis intelligantur hæredes promissorum abrahæ, explicat iudæos fuisse prius hæredes, quanuis in statu seruili. ¶ *Quanto tempore hæres paruulus* ꝑ, puer, *est, nihil differt a seruo, quũ sit dominus omniũ: sed sub tutoribus & actoribus.* ꝑ, sub cõmissariis & œconomis, *est usq; ad præfinitũ tẽpus a patre.* Metaphoram affert satis manifestam quotidiana experientia in pupilis minoris ætatis, qui reliquuntur à patre sub commissariis (quos tutores appellamus) & procuratoribus ac dispensatoribus rei familiaris. ¶ *Ita & nos.* iudæi. *Quum essemus paruuli.* pro, pueri. Vniuersum statum legis. pueritię assimilat, ad declarandum imperfectum statum. *Sub elementis mundi huius.* Superfluit huius. C

¶ *Eramus seruientes.* pro, in seruitutem redacti. seu seruitute astricti. explicat penes quid assimilat statum legis pueritiæ: quod quemadmodum hæres puer est sub commissariis & œconomis tanquam seruus, ita nos iudæi eramus sub elementis mundi (& hoc respondet commissariis & œconomis) seruitute astricti, & hoc respondet, nihil differt á seruo. ¶ Per elementa mundi, corporeas res sacrificiorum, cærimoniarum & huiusmodi intellige, quoniam hæc ex elementis proficiuntur mundi scilicet ex cęlo terra & mediis elementis. Sub his enim legali sanctione erant seruitute astricti, *At ubi uenit plenitudo temporis.* at vbi impletum est definium tempus á deo. *Misit.* pro, emisit, plus enim significatur q̃ simplex missio. significatur enim legatio. quod misit vt legatum. *Deus filium suum.* naturalem. *Factum ex muliere.* Quum potuisset dicere in carne. plus explicauit dicendo factum ex muliere, quoniam non solum carneam naturam ex muliere sũptã sed etiã sine uirili semine significat, dicẽdo factũ ex muliere. Quod enĩ ex muliere, virili semine formatur, non proprie factũ sed natum dicitur, filius aũt dei factus ex mulier edicitur, ad significandum quod ex muliere virgine, ex muliere sola factus est. Et ad significandũ quod non est factus in carne quẽadmodũ adam, sed ex muliere. & rursus ꝙ non transiit per vterum mulieris velut per fistulam, sed ꝙ vere factus est ex muliere tanquam ex matre. Cõfutatur quoque hinc rursus alia hęresis dicentiũ beatam virginẽ nõ esse matrem dei sed Christi. hic enim clare dicitur ꝙ filius dei factus est ex muliere. Mulier ergo est mater filii dei. Mulieris autem nomen memento ꝙ non est corruptionis sed sexus nomẽ, â molitie animi dictum Vnde & eua virgo appellata est mulier in principio Genesis. vtranque itaq; naturã (diuinã scilicet & humanam) Christi significauit paulus, dicendo filium suum factum ex muliere. D E

¶ *Factum sub lege.* sicut Christus factus est passibilis & mortalis secundum carnem & subditus parentibus, ita factus est subditus legi. Vnde & circuncisus est octauo die, & presentatus in templo, quadragesimo, & obediebat legi *ut eos qui sub lege erant redimeret.* Quemadmodum factus

est

F est peccatum vt peccata nostra deleret, & factus est maledictio vt de maledictione legis alios eximeret, ita factus est sub lege vt de subiectione legis redimeret. *Vt adoptionem filiorum reciperemus.* Superfluit filiorum. Satis enim intelligitur in adoptione. Et misit filium naturalem vt efficeremur nos filii adoptiui: immo vt reciperemus statum adoptionis, qui hactenus fueramus sub statu seruitutis. intendit siquidem paulus quod iudæi sub lege erant quidem hæredes, sed velut pueri pupilli tanquam serui: sed adueniente christo legato ad redimendum eos de seruitute legis, receperunt statum adoptionis.

Quoniam autem estis filii dei. Superfluit dei. Declaratis iam vtrisque (Gentilibus, scilicet & iudæis) filiis adoptiuis, subiungit modo ad Gentiles. quoniam autem estis filii, quod iam superius concluserat. *Misit deus spiritum filii sui in corda uestra.* pro, nostra. Et est sensus. quoniam autem estis filii, hoc est aduenit tempus adoptionis communis iudæorum & vestri, hoc

G est Gentilium, misit deus spiritum filii sui, hoc est spiritum proprium filio suo naturali communicauit, in corda nostra, tam iudæorum quàm Gentilium. *Clamantem.* Non voce sed affectu. *Abba pater.* Proprium est filio naturali clamare ad deum, pater pater. quoniam ipse solus est naturalis filius dei. Et propterea dum hic spiritus communicatur nobis, communicatur spiritus filii eius. Et hoc quo ad officium spiritus. nam si de natura eiusdem spiritus intelligimus, dicitur & est spiritus filii eius, quia procedit à filio, quia mittitur à filio. ¶ Abba idem significat quod pater. Et est dictio Syra, Hebraice siquidem pater dicitur ab. & geminatur clamor patris, ad significandum & quod intellectu & quod affectu secure & inuocamus deum vt patrem & asserimus ipsum esse nostrum patrem. & ad hoc vtrunque significandum pater nominatiui quidem est casus, abba vero forte vocatiui. ¶ *Itaque iam non est.* pro, es, *seruus sed filius.* Ad gentes redit vt concludat quod superius proposuerat gentes esse hæredes. ¶ *Quod si fi-*

H *lius, & hæres per deum.* pro, & hæres dei, per christum. ¶ Intulit siquidem hoc ad manifestandũ ꝙ non soli iudęi sunt hęredes sed etiam gentiles: hæredes autem dei, tanq̃ eius qui condidit testamentum, per chrisrum, per quem & in quo adimpletur testamentum: vtpote naturalem filium. ¶ *Sed tunc quidem ignorantes deum.* vos Galatę ante baptismum. ¶ *Iis qui natura nõ sunt dii seruiebatis.* puta soli, lunæ, elementis & huiusmodi. Seruiebatis autem adorãdo & exhibendo cultũ. *Nunc autem* baptizati. *Quum cognoueritis.* Præteritum est: id est postquam cognouistis. *Deum,* verum. *Immo cogniti sitis a deo.* Corrigit Paulus quod dixerat quũ cognoueritis: non corrigendo cognitionem, sed corrigendo originem. Significando ꝙ non eo ꝙ cognoueritis sed eo ꝙ cogniti fueritis. Significatur enim ꝙ origo & principium non est vestrum meritum ꝙ cognoueritis sed est dei gratia quod cogniti fueritis. Et est sermo de notitia approbationis. Deus enĩ simplici notitia omnes nouit, sed approbationis notitia illos tantum nouit quos approbat.

I Vnde & reprobis dicetur nescio vos. *Quomodo conuertimini iterum ad infirma & egena elementa, quibus denuo.* Deficit. e sursum, *seruire uultis.* Caute intelligendus est textus iste, distinguendo diuersum modum ac rationem seruiendi elementis. Galatæ siquidem quum essent idolatræ seruiebant elementis vt diis, seruiebant adorando ea: modo conuertebantur quidem ad elementa sed non adorando, ad seruiendum elementis sed non vt diis. Vnde litera Pauli vt sonat vera est? quoniam ad literam conuertebantur iterum, sed non eodem modo, sed non eadẽ ratione. prius enim (vt dictum est) seruiebant elementis vt diis seu sacrificiis deorum: modo aũt seducti à pseudoapostolis conuertebantur ad elementa (cęlum, terram & corporales obseruationes quę ex elementis proficiscuntur) hoc est ad ritus iudaicos, qui vtpote corporaleis ex elementis proficiscuntur. Conuertebantur autem ad huiusmodi corporea non adorando sed tamen seruiendo: hoc est subeundo seruitutem legalem. Et dicit e é sursum, significans q̃. ex statu su-

K periori, ex statu libertatis euangelicæ volunt declinare in seruitutem corporalium cærimoniarum. Dicit autem elementa (hoc est corporales cærimonias legis) infirma, quia non possunt iustificare: egena autem quia non solum non possunt obseruantes iustificare sed sunt in statu indigentiæ, proculdubio quia indigent euãgelicæ libertatis gratia. *dies obseruatis.* ecce cõuersio ad seruitutẽ elemẽtorũ, dies festos iudaismi obseruatis *et menses.* neomenias, mensẽ septimum &c Et *tempora.* solennitatem seu cerimoniarum, in uere, æstate autumno & huiusmodi.

¶ *Et annos.* annum septimum remissionis, annum iubilei. ¶ *Timeo uos.* pro, vobis. *ne forte sine causa.* pro, frustra, *laborauerim in nobis.* Hinc apparet quod adhuc Galatæ etsi declinarẽt, non tamen professi fuerant subiectionem legis. Si enim fuissent professi seruitutem legis, non dixisset paulus timeo vobis ne frustra laborauerim, sed asseruisset ꝙ frustra laborauit in eis: quoniam sine fructu perseuerante. *estote sicut ego, quia & ego sicut uos.* Verbo estote quadrat vt

sub intelligatur

subintelligatur verbum ero, dicatur estote sicut ego quia ego ero sicut vos: hoc est estote liberi à iugo legis sicut ego quia ego ero sicut vos: hoc est erimus conformes, non erit difformitas inter me & vos: puta quod vobis non seruantibus legem ego illam seruem, sed ego ero similis vobis in non seruando legem. Dixit enim hoc ad differentiam petri & aliorum de q. bus dixerat quod coram iis qui à iacobo venerant simulabant se seruare legem. *Fratres obsecro uos.* Inserit his monitionibus vt considerent qua ratione monet eos. Multum enim confert ad vim monendi & suadendi, habita ratio amoris vnde procedit monitorius ac suasorius sermo. Vnde & nomine dilectionis eos nominat fratres, & obsecrationem adiungit: vt inde amor, hinc humilitas loquentis significetur. *Nihil me læsistis.* Hoc est nó iniuriis lacessitus à vobis hæc scribo, immo beneficiis affectus, hæc enim subiungit. *Scitis autem quod per infirmitatẽ carnis euangelizaui uobis iampridem.* pro, prius. Infirmitatem carnis appellat perpessionem malorum. Acsi apertius dixisset. scitis quod patiendo multa mala quæ se tenent ex parte infirmitatis corporalis, vobis prius euangelizaui. *Et tentationem uestram.* pro, mei, *in carne mea.* Tanquam aurũ in fornace probat electos suos deus multis passionibus. Et propterea paulus perpessioné tot malorum appellat tentationem sui in carne sua. ¶ *Non spreuistis neque respuistis.* Laudat Galatas quod paulum afflictum non spreuerunt neque repulerunt doctorem & prædicatorem. immo quod plus est. ¶ *Sed sicut angelum dei excepistis me.* immo plus *Sicut Christum Iesum.* Hæc sunt enim beneficia. ¶ *Vbi est ergo beatitudo uestra.* pro, quæ ergo erat beatificatio vestra? Beatificationem Galatarum appellat quod laudabantur, quod beati dicebantur, tam beneuolos & beneficos se exhibentes erga paulum euangelizantem eis. Et dicit quæ ergo erat, ad significandum íchoatam quidem sed non completam sed adhuc pendentem eorum beatificationem.

¶ *Testimonium enim perhibeo uobis quia.* pro, quod, *si fieri potuisset oculos uestros eruissetis & dedissetis mihi.* Exaggeratio est beneuolentiæ, & beneficentiæ Galatarum erga ipsum.

¶ *Ergo inimicus uobis factus sum, uerum dicens uobis?* Tot receptis à vobis beneficiis & nulla iniuria, ironice concludit ergo factus sum vobis inimicus hac sola actione dicendi veritatem vobis? quæ est manifeste actio amicitiæ. ¶ Dicit enim hæc vt considerent Galatæ quod nec ex præcedentibus nec ex præsentibus vlla est ratio dicendi hæc nisi dilectio. ¶ *Aemulantur uos non bene.* De pseudoapostolis loquitur q̃ zellent galatas, sed non bono zelo. Illi siquidem sub specie salutis galatarũ proponebant vt seruarẽt legalia. et propterea paulus dicit q̃ zellãt vos non bene. *Sed excludere uos uolunt.* Codices Græci variant. nam in aliquibus legitur excludere, in aliquibus (& rectius) legitur includere. Vere siquidem illi volebant includere galatas sub seruitute legis. Et huic sensui optime quadrat quod subiungitur.

Vt illos æmulemini. ad hoc enĩ pseudoapostoli volebant includere sub legis iugo galatas, vt galatę æmularentur, sectarentur illos pseudoapostolos. *Bonum autem.* Modeste loquitur de seipso, in tertia quodammodo persona loquens quod bonum doctorem. *Aemulamini in bono.* Iustificate loquitur, exigendo vt doctorem bonum æmulentur non in re qualibet sed in re bona. Non enĩ sufficit sectari bonum doctorem, sed oportet sectari ipsum in bono tantum *Semper.* & non ad tempus, vt vos facitis. *Et non tantum quum presens sum apud uos.* acsi apertius dixisset. Sectati estis me bonum doctorem in bono, sed non semper sed dum præsens fuit apud vos: non sic est agédum, quandoquidem debetis semper æmulari me doctorem bonum in bono, & non solum quum præsens sum apud vos. *Filioli mei.* auget sermonem dilectionis, quos prius appellauerat fratres, modo filiolos suos appellens. Materno siquidem affectu compatiens imperfectioni eorum quos prius in Christo genuerat per euangelium, merito appellat suos filiolos

¶ *Quos iterum parturio.* ad similitudinem parturientis dolore & desiderio agor iterum. Semel enĩ vos parturiui, & nunc iterum parturio. *Donec formetur* CHRISTVS *in uobis.* Prima vice vos parturiui donec CHRISTVS esset in vobis, tandiu durarunt affectus & dolor parturientis quousque CHRISTVS affuit in vobis: modo autem iterum parturio donec christus iam in vobis factus formetur in vobis, donec christus habeat in vobis formam suam, quæ est quod solus sufficit ad salutem. In vobis quidem est christus, sed non in vobis formatus, quamdiu putatis ipsum non sufficere ad salutem se oporteret seruari legalia. vnde ego tamdiu parturio vos iterum donec christus formetur in vobis, fide reputante ipsum solum sufficere ad salutem.

Et hoc loquédo de formatióe fidei, de qua directe est sermo pauli in p̃senti materia sec⁹ auté esset exponéda formatio christi in hominib⁹ si de morib⁹ aut dilectione esset sermo. *uellẽ autẽ esse apud uos mõ & mutare uocẽ meã quoniã cõfundor* p, hesito, *in uobis.* dictio íterp̃tata ab ãtiquo íterp̃te

F confundor,anceps est ad hæsitationem vel indigentiam. Quadrat autem contextui hærere seu hæsitare.quãdoquidem præmissum est timeo vobis &c.Quod enim est timere in affectu, hoc est hæsitare in intellectu.Explicat itaque paulus quod vellet ipsa mutatione viuæ vocis explicare internos motus animi sui(quoniam intus hesitat non in seipso sed in illis)& formare vocem viuam exprimentem hos internos motus tam in intellectu quàm in affectu.

Icite mihi qui sub lege uultis esse. Accumulat ex lege suasiones.*Legem non tulistis?* pro,audistis?
D Interrogatiue legendum est.¶*Scriptum est enim.*in Genesi.*Quoniam.*pro,quod,*Abraham duos filios habuit:unum de ancilla.* scilicet Ismaelem de agar.*Et unum de libera.*Isaac de Sara.*Sed qui de ancilla,secundum carnem natus est.*Hoc est secundum communem carnis cursum carnis rationem natus est:quoniam naturalis ratio habet vt senex de puella generet.¶*Qui autem de libera per repromissionem.*Contra secundum carnem distinguit per repromissionem:quia senex de sterili ac
G vetula(cui iam defecerant menstrua)non secundum rationem naturalē generat,sed ex dono diuinæ promissionis.Dicit autem ei per repromissionem,quoniam pluries promissio facta est de Isaac:vt patet in cap.xvii.& xviii.Genesis.

¶*Quæ sunt per allegoriam dicta.*Hæc fuerunt per historiam dicta vt sonant:& eadem per allegoriam(hoc est per sensum quo aliud significant & aliud verba sonant)dicta sunt iuxta subiuncta.*Hæc enim sunt duo testamenta.*Pronomen hæc,monstrat duo genera:genus de ancilla & gen' de libera.& per allegoriam sunt duo testamenta,vetus & nouum.¶*Vnum quidem in monte.*pro,à monte,*Sina in seruitutem generans.*Vnum quidem testamentum à monte Sina inchoatum generans in seruitutem legis. *Quæ est agar.*Relatiuum quæ,quum in textu Græco neutri generis, testamentum vero fœminini & mons neutri,consequens est vt legendum sit latine. Qui est
H agar.Quoniam apud nos mons est masculini generis,& mons Sina dicitur agar. Deficiunt duæ dictiones. Nam agar, *Sina enim.*Superfluit enim.*Mons est in arabia.* Potest nihilominus legi aliter:videlicet. Hoc enim agar,Sina mons est in arabia. Et pronomen hoc vertendum esset in masculinum genus:dicendo hic enim agar Sina mons est in arabia.Ait vulgarius quod mons Sina, Arabum lingua nuncupatur agar.Ita quod paulus allusit ad nomen montis arabica lingua: & ex identitate nominis montis & ancillæ,dicit quod Sina est Agar,non solum allegoria sed nomine. ¶*Qui coniunctus est ei.*pro,qui contendit in eam,quæ *nunc est Hierusalem.* Dictio græca interpretata contendit,verbum compositum est, significans ordinate procedere. Tanquam recto calle tendam in Hierusalem,non progressu itineris sed progressu similitudinis.Propter quod significanter non dixit in Hierusalem in eam quæ nũc est Hierusalem:hoc est in hierusalem seruam.quia tunc erat serua Romanorum, Significatur
I enim quod lex in monte Sina assimilatur hierusalem seruæ.nam illa generat in seruitutem legalem, hierusalem in seruitutem ciuilem,Ita quod ab agar ancilla progressus est ad montem sina,à quo procedit in hierusalem Vnde exponendo penes quid attenditur hic processus,quare dixerit quæ nunc est hierusalem,subdit.*Et seruit.*pro,seruit autem.*cum filiis suis.*hierusalem seruit duplici seruitute:& seruitute ciuili Romanis,& seruitute legali sub lege data in monte Sina. *Illa autem quæ sursum est Hierusalem* celestem significat patriam.de qua etiam dicit ad heb.xii.accessistis ad ciuitatem dei viuentis hierusalem cęlestem. *Libera est.* Omni seruitutis specie abiecta.*Quæ est mater nostra.*pro,mater omnium nostrum. Christianorum mater non est aliqua ciuitas terrestris,nec etiam vniuersus orbis terrestris, sed est celestis patria : quoniam christiani spiritu constant:mater autem spiritus,celestis est patria. Inde enim spiritus eorũ qui generantur in baptismo:inde spiritus apostolorum,inde spiritus martyrum,inde spiri-
K tus doctorum &c.Et propterea paulus dicit quod illa est mater omnium nostrum.*Scriptum est enim.*Esa,liiii. *Letare sterilis.* si hæc ad literam exponentur de sara & agar(quoniam illa sterilis & deserta erat à viro quoad thorum postquam accepit agar)allegorice transferuntur ad propositum· veruntamen Esaiæ verba,ex contextu videntur ad literam tractare materiam propositam de qua tractat paulus,scilicet generationem filiorum spiritualium ex sterili Hierusalem celesti.Fuerat enim tanto tempore sterilis ante christi aduentum.*Quę non paris.* Explicat non esse perpetuam sterilitatem sed ad tempus.*Erumpte & clama quæ non parturis.*Post resurrectionem christi erupit & clamauit per apostolos ,*Quia multi filii deserte.* ad similitudinem deserte erat cælestis patria ante christum.Vnde & in euangelio dominus describit nonagintanouam oues relictas in deserto,significans beatos angelos in celesti patria.hæc enim post christum multiplicauit filios.

Magis

¶*Magis quam eius quæ habet uirum.* Magis quam ritus Iudaicus qui habet virum Moysen legislatorem. *Nos autem fratres.* Applicat ad propositum allegoriam. & ꝓnomen nos, demonstrat christianos omnes. *Secundum Isaac.* Non secundum ismaelem. *Promissionis filii sumus.* Non sumus filii carnis sed promissionis, sed spectantes ad promissionem factam abrahæ. ¶*Sed quomodo tunc is qui secundum carnem natus fuerat.* scilicet, ismael. *Persequebatur eum qui secundum spiritum.* scilicet isaac? In Genesi nulla persecutio legitur, sed dumtaxat quod ismael ludebat cum isaac: vt patet Gene.xii. Forte paulus ludum interpretatur persecutionem interpretatione spiritus sancti, aut aliqua interfuit alia persecutio nobis incognita. Et forte ludus ille erat ludus ad similitudinem persequentium: vt quandoque pueri more persequentium ludunt. Quem persecutorium ludum paulus allegorice interpretatur significare persecutionem christianorum á carnalibus. Vnde & subdit. *Ita & nunc.* Carnales persequũtur spirituales. ¶*Sed quid dicit scriptura.* Ibidẽ? ¶*Eiice ancillam & filium eius.* Quod allegorice est eiice legem & obseruatores eius. ¶*Non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ.* Quod allegorice est quod seruantes legem non erunt hæredes simul cum christianis: vt excludi se ab hæreditate intelligant Galatę si legem Moysi sectantur. *Itaque fratres non sumus ancillæ filii sed liberæ.* Concludit quod nos christiani non sumus sub seruitute legis, sed sub libertate cælestis patrię. ¶Et hic debet terminari capitulum quartum. A B

CAPVT V.

Qua libertate. pro, libertate igitur qua, *Christus nos liberauit state.* Ex conditione libertatis progreditur monendo ad standum ipsa libertate. stare enim recti est. Et propterea statum rectitudinis ex libertate monet. Et ipsam libertatem declarat nos habuisse a christo, qui ex superna descendit Hierusalem ad donandum nos huiusmodi libertate. ¶*Et nolite.* pro, & ne *iterum, iugo seruitutis contineri.* pro, implicemini. Hoc est & ne iterum iugo seruitutis elementorum implicemini. ¶Superius enim iam dictum est, quod quum essent gentiles erant iugo seruitutis elementorum implicati, alio tamen modo & alia ratione. *Ecce ego paulus dico uobis.* Ad maiorem asseuerationem apponit nomen suum proprium. *Quoniam* pro, quod, *si circuncidamini.* circuncisio siquidem legalis quum corporalis sit, inter elementa computatur. CHRISTVS *uobis nihil proderit.* Gentiles alloquitur, non Iudęos: quia Gentiles non alia ratione circuncisionem accepissent nisi quia necessaria esset ad salutem: Iudæi autem etiam si non reputarent ipsam necessariam ad salutem, ratione cuiusdẽ prerogatiuę sui generis circuncidebantur. Et propterea Gentilibus dicit quod circuncidamini CHRISTVS vobis nihil proderit: quod non dicebat Iudæis. ¶*Testificor autem rursus.* Dixit prius damnum, quod Christus nihil vobis proderit: testificor autem ab alio principio debitum, *Omni homini circuncidenti.* pro, qui circunciditur, *quoniam.* pro, quod *debitor est uniuersæ legis faciendæ.* Ipsa siquidem circuncisio professio est legis: ac per hoc obligatio ad seruandam legem. Et est semper sermo de circuncisione legali necessaria. *Euacuati.* pro, aboliti, *estis a Christo qui in lege iustificamini.* Quod dixerat CHRISTVS nihil vobis proderit in futuro, extendit ad damnum etiam prçceptorum donorum in fide CHRISTI. Aboliti inquit estis â Christo, á libro Christi estis omnino abrasi, ex eo ꝙ in lege quæritis iusti fieri. Et amplius explanans subdit. *A gratia excidistis.* hoc est qui in operibus legis quæritis iusti fieri perdidistis iustitiam Christi quę est ex gratia. Vnde & subdit. *Nos enim spiritu.* adoptionis. *Ex fide.* non ex operibus legis. *spem.* hoc est rem speratam. *Iustitiæ expectamus.* premium speratum ex iustitia expectamus. Vnde & alibi dicebat reposita est mihi corona iustitiæ. ¶*Nam in christo iesu.* hoc est in christianis. ¶*Neque circuncisio aliquid.* Non. dicit aliquid nocet iam enim dixerat quod plurimum nocet sed dicit quod nihil valet: vt intelligant Galatæ quod circuncisio iudeorum qui erant Christiani nihil eis conferrebat ad christianitatem, ad spiritualitatem christianorum. *Neque preputium.* hoc est nec gentilitas christianorum qui ex gentibus conuersi sunt, confert eis aliquid ad christianitatem. ¶*Sed fides quæ per charitatem operatur.* Quæ est communis tam circuncisis q̃ incircuncisis: quæ non est in corpore in quo est circuncisio & præputium, sed est in anima. Et quoniam fides sine dilectione mortua est, ideo declarat de qua fide loquitur (dicendo quod valet in christo) videlicet de fide quæ per dilectionem operatur: hoc est exercet vim suã. acsi appertius dixisset ꝙ fides non exercens vĩ C D E

F suam per dilectionem,non est illa de qua loquor.Hanc theologi consueuerunt appellare fidé
formatam,illam vero fidem informem. *Curebatis bene.* In fide christi ad similitudinem cur-
rentium bene proficiebatis.¶*Quis uos impediuit ueritati non obedire.* pro,non credere? Credere siqui-
dem legalia vt necessaria ad salutem,est non credere veritati euangelicę:& hoc est impedire
cursum fidei.¶*Nemini consenseritis.* Superflua sunt hæc verba.¶*Persuasio hæc.* Superfluit hæc,*Non
est ex eo qui uocat uos.* hoc est non est ex deo persuasio impediens cursum euangelicæ fidei.
¶*Modicum fermentum totam massam corrumpit.* pro,fermentat. Dixit modicum fermentum,quia
non agebatur cum Galatis de vniuersa lege seruanda,sed de quibusdam cærimonialibus,sci-
licet circuncisione & obseruatione festorum.Propterea enim terrendo dixerat quod secun-
dum sequelam qui circunciditur est debitor vniuersæ legis faciendæ. Propterea modo dicit
modicum fermentum fermentare totam massam:vt intelligant quod huiusmodi modicum
Iudaismi fermentat totam vitam eorum vt non sit in puritate euangelica,vt intelligant qđ
G quantumcunque modicum legalium aduersatur puritati euangelicæ veritatis. ¶*Ego confido
in uobis in domino.* Non dicit confido in vobis,sed apposuit in domino:ad explicandum quod
confidit in gratia dei in eis. ¶*Quod nihil aliud sapietis.* pro,sentietis.Segregat paulus Galatas á
pseudoapostolis:& quo ad ipsos Galatas spem se habere significat quod nihil aliud ab euan-
gelica veritate sentient,recepta hac epistola. De pseudoapostolis autem dicit.¶*Qui autem con-
turbat uos,portabit iudicium,quicunque est ille.* Absque exceptione punietur(proculdubio á deo)qui
conturbat vos á quiete euangelica.¶*Ego autem fratres si circuncisionem adhuc prædico,quid adhuc perse-
cutionem patior?* Ad excludendum obiectionem detrahentium paulo quod ipsemet prædicabat
circuncisionem alibi,dicit manifeste hoc conuinci falsum ex eo quod ipse persecutiones tot
patiebatur á iudæis propter hoc.quod aduersabatur circuncisioni.Si prædicarem circunci-
sionem,non paterer persecutiones. *Ergo euacuatum.* pro,abolitum,*est scandalum crucis?* Interro-
H gatiue legendum est.si circuncisionem prædico,ergo abolitum est scandalum crucis,abro-
gatum,cassum,an nullatum est offendiculum crucis.Iudæi enim non ægre ferunt prædicari
Christum crucifixum,nisi pro quanto prædicatur sufficiens ad salutem sine legalibus. Et
propterea si prædicaremus simul legalia cum CHRISTO crucifixo,annullatum esset of-
fendiculum crucis,non esset eis crux Christi in offendiculum:cuius contrarium continue ap-
paret in predicatione mea.Nos enim predicamus christum crucifixum Iudeis scandalum.
¶*Vtinam & abscidantur qui uos conturbant.* pro,á statu dimouent. Imprædicatio est amputa-
tionis pudendorum,non ex odio sed ex iustitia. Dicendo enim vtinem & abscindantur in
sinuat copulationem ad circuncisionem.Et est sensus.vtinam non solum circuncidantur,re-
motione pelliculæ,sed etiam abscindantur,sectione pudendorum.Et subiungit peccatum ꝑ
pter quod merantur talem pœnam, dicendo qui vos á statu dimouent. dixerat supe-
rius libertate state.Et propterea modo dicit,á statu euangelice libertatis vos dimouent in ser
uitutem legis.*Vos enim in libertatem uocati estis fratres.* dixerat libertate igitur qua christus nos libe
I rauit state:intendit modo declarare que sint officia talis libertatis,& quæ sint tali libertati
contraria.Et quoniam gentiles non erant á seruitute legis liberati(vtpote qui nunquam sub
lege fuerant)sed erant ad libertatis statum asciti,ideo ad illos dicit vos in libertatem vocati
estis,nó qualitercunq;sed fratres:vt ex hac adiectione experimeretur vere libertatis actio quæ
est fraterna dilectio.acsi apertius dixisset,vos vocati estis in libertatem christi amore frater
no.Vnde vtrunque explicando & á libertate inchoans dicit.*Tantum ne libertatem in occasionem de-
tis carnis.* superfluit detis. Et non carnis in genitiuo sed in datiuo legendum est. Carni. Ita
quod sine verbali copula paulus dicit,tantum ne libertatem in occasionem carni. Et potest
construi particula hæc cum precedente cum participio vocati.Ita ꝙ ordo literæ sit.*vos estis
vocati in libertatem,tantum ne libertatem in occasionem carni* subaudi intelligatis vos vo-
catos.Exponit siquidem libertatem non esse interpretendam in occasionem carni,hoc est car
K nali libertati,carnalibus affectibus.et hoc est primum contrarium libertati euangelicæ. *Sed
per charitatem spiritus seruite inuicem.* Superfluit spiritus.explicat officum illius particulæ fratres,esse
dilectione non carne non timore non coactione legis seruire inuicem. Talis enim seruitus
est officium congruum euangelicæ libertati. ¶Vbi cernis libertati euangelicæ non aduer-
sari omnem seruitutem.seruitus siquidem mutua ex amore,expresse dicitur officium liber-
tatis. Et rursus cernis aduersari libertati euangelicæ libertatem carnis. ¶*Omnis enim lex in
uno sermone impletur.* Deest,scilicet,diliges proximum tuum sicut teipsum. Quod dixerat fratres,
& postea seruite inuicé per dilectionem,manifestat reddendo rationem quia omnis lex imple-
tur

tur in hoc vno mandato. ¶ Vbi aduerte erudite lector significari q; libertas euangelica non est libertas ab adimpletione legis moralis. probat siquidē Paulus quòd seruire inuicem per dilectionem (q; est officium euangelicæ libertatis) est adimplere omnem legem, implendo prę ceptum. *Diliges proximum tuum sicut teipsum.* Constat enim q; de lege morali est sermo: quoniā vniuersa lex moralis hac vna obseruatione impletur. ¶ Non meminit autem legis eorum q̃ erga Deum sunt: quoniam tota quodammodo epistola hæc de veritate euangelica) quæ lex est eorum q̃ ad Deum sunt) tractauit. Quod autem dicitur Diliges proximum tuum sicut teipsum, in euangeliis explanauimus proprissime esse dictū: & significare vt amore amicitiæ q̃libet diligat proximū: hoc est velit bonum proximo propter ipsum proximum. Tali eni modo quilibet diligit seipsum, scilicet propter seipsum. ¶ *Quod si inuicem mordetis & comedetis, uidete ne ab inuicem consumamini.* Sub vniuersa lege morali multa sunt pręcepta affirmatiua & multa negatiua. Et de præceptis quidem affirmatiuis pro euidenti reliquit Paulus quod omnia implētur implendo hoc vnum affirmatiuum Diliges proximum tuum sicut teipsum: de negatiuis autem (vtpote dissimilis formę ab hoc affirmatiuo) manifestauit metaphorico sermone quod etiam implentur in hoc vno. Vnde dicendo metaphorice si inuicem mordetis & comeditis, vniuersas actiones præceptis negatiuis prohibita comprehendit. morsu siquidē nocumēta minora: comestione autē nocumēta maiora significat. Et ab effectu mōstrat cōtrariari dilectioni proximi, dicendo videte ne abinuicem consumamini. Vnum enim ab alio consumi manifeste contrariatur dilectioni. *Dico autem in Christo.* Superfluit in Christo. Explicat illam particulam, tantum ne libertatem in occasionem carni. manifestando modum quo libertas euangelica seruanda est absque libertate carnis. *Spiritu ambulate, & desideria.* pro, desiderium, *carnis non perficietis.* Acsi aptius dixisset, Libertas euangelica est libertas spiritus, ambulate spiritu & hic est modus quo concupiscentiam carnis non adimplebitis. ¶ Si quæris de quo spiritu est sermo: ex iis quæ infra subiungit (videlicet si spiritu ducimini non estis sub lege: & postea fruct⁹ autem spiritus est charitas &c. apparet q; de spiritu sancto perficiente spiritum nostrū est sermo. Et hoc spiritu demonstrante, dirigente atque impellente, dicit ambulandum esse nō corporis sed animi gressu. ¶ Significanter autem non dicit & desiderium carnis non habebitis sed dicit non perficietis: quoniam carere concupiscentia carnis non est hominis mortalis, sed non executioni mandare, non perficere consensu concupiscentiam carnis, opus est spiritus. *Caro enim concupiscit aduersus spiritum, spiritus autem aduersus carnem.* Probat efficaciam documenti ex contrarietate desideratorum à carne & spiritu. Et est sermo de carne infecta peccato saltem originali. inde enim caro concupiscit aduersus spiritum & non ex primæua creatione. In cuius signum in statu innocentiæ erant Adam & Eua nudi, nec erubescebant. Nec oportet literis declarare hanc contrarietatem, q̃ quotidie experimur. *Hæc enim.* pro, autem, *sibiinuicem aduersantur.* Declarat vehementiam contrarietatis inter carnem & spiritum. *Vt non quæcunq; uultis illa faciatis.* Non dicit vt nulla quæ vultis, sed dicit vt non quæcunq; significans quòd aliqua volumus quæ non facimus. Tam vehementer enim caro & spiritus mutuo aduersantur, vt aliqua velimus & tamen non faciamus. Ex parte siquidem carnis tanta est inclinatio ad carnalia, vt multa quæ secundum rationem volumus non faciamus: vt patet apud inconuenientes. & econuerso ex parte spiritus patet apud continentes. In vtrisque enim pugna est manifesta: sed continens quod vult quo ad executionem deliberatam, non tamen facit quod vult quo ad affectus quos inuitus patitur: incontinens autem nec etiam quo ad executiōem facit quod vult victus à passione. *Quod si spiritu ducimini, non estis sub lege.* Dixerat spiritu ambulate & desiderium carnis non perficietis. Et quum hoc declarasset ex contrarietate spiritus & carnis, explicat quod supposuerat: videlicet quod ambulare spiritu est libertatis euangelicæ. hoc enim significat dicendo quod si spiritu ducimini. Quod dixerat spiritu ambulate, explicat modo officium spiritus, hoc est spiritu duce ambulare. hoc siquidem significat spiritu ducimini. Libertas autem euangelica à lege Moysi explicatur, dicendo non estis sub lege. De illa siquidē lege est sermo de quo millies in hac epistola loquitur. ¶ Et si cōtuleris erudite lector hæc verba cum paulo superius dictis) omnis enim lex in vno sermone impletur, Diliges proximum tuum sicut teipsum) perspicies q; vel per sub lege intelligit legem quo ad legis propria, ad differentiam mutuatorū ex lege naturæ, qualia sunt moralia omnia, quæ implentur in hoc vno Diliges proximum tuum sicut teipsum. vel vim facit in præpositione sub, significando seruitutem. Qui enim spiritu ducuntur, ad legem tenenrur ex dilectione, non ex seruitute. & ꝓpterea dicitur non estis sub lege. ¶ *Manifesta sunt autem opera carnis.* Proposuerat duo contraria,

carnē & spiritum:ne hæsitaremus discernendo inter opa carnis & spiritus attulit vtriusque opera. *Quæ sunt.* Decem & septem carnis opera affert Paulus :sed in textu latino deficit primo
F loco. Adulterium, *fornicatio*, cum soluta. *Immunditia.* contra naturam. *Impudicitia.* lasciuorum tactuum & huiusmodi. *Luxuria.* Superfluit. *Idolorum seruitus.* hoc est idolatria. *Veneficia.* pro, veneficium, venerandi actus. *Inimicitiæ.* odia in animis sunt. *Contentiones.* pro, lites. exterius. *Aemulationes.* In malam partem vtitur Paulus æmulationibus pro prauis studiis ad idem tendentium. *Iræ.* appetitiones vindictarum. *Rixæ.* in factis. *Dissentiones.* pro, seditiones. inter conciues. *Sectæ.* seu hæreses. Et hoc etiam in malam partem vtitur Paulus. *Inuidiæ.* Manifestum est vitium. *Homicidia.* seu cædes. Quod est vltimum nocumentum. *Ebrietates.* in potu. *Comessationes.* in cibo. *Et his similia.* Ne putares enumerata omnia. Si quæris quo pacto verificatur ꝙ hæc oīa sint opera carnis, quum multa horum sistant in mente. Solutio est ꝙ omnia sunt ex fomite, qui carni ascribitur. Ex contrarietate siquidem fomitis ad spiritum, proficiscuntur: fomes autem ex peccato est originali.
G ¶*Quæ prædico uobis, sicut prædixi.* verbo . *Quonam.* pro, ꝙ, *qui talia agunt, regnum dei non consequentur.* pro, hæreditabunt. Occurrit quæstio quo pacto verificatur ꝙ qui talia agunt regnum dei nō hæreditabunt: quum aliqua horum non sint peccata mortalia: & constat quòd tantummodo peccatum mortale excludit adultos ab hæreditate regni cœlestis.

¶Solutio est ꝙ hæc omnia intelliguntur cum duabus conditionibus cōibus, in materia morali subintellectis. Altera est ex parte formæ, quod est sermo formalis, hoc est de his operibus vt sic ex intentione factis. Altera est ex parte materiæ, quod non est sermo de iis q̄ excusantur à peccato mortali ob conditionem materiæ, quę parum nocet. nam sermo est de istis operibus in materia nociua mihi vel proximo. His siquidem subintellectis clare patet omnia hæc esse peccata mortalia. Nam lites vt sic (hoc est ad litigandum) nocent proximo, & similiter æmulationes vt sic, ad impediendum proximum tendunt. irę vltionem deo vel iudici reser-
H uatam appetendo, manifeste iniuriantur deo vel iudici. Sectę seu hæreses cōi bono nocent. Non enim est sermo de hæresibus in fide christi, sed in ciuilibus seu moralibus à cōmuni bono recedentibus. Comessationes autem (hoc est crapulas) notabiliter homini nocētes vt sic, eadem ratione qua ebrietates notabiliter nociuas homini vt sic, ex suo genere patet esse mortalia peccata: apud intelligētes ꝙ formaliter nocere hoī, ex suo genere est peccatum mortale. *Fructus autem spiritus est.* Nota disparitatem sermonis. De carne loquens dixit opera, de spiritu vero dicit fructus. rursus de operibus carnis dixit pluraliter sunt, de operibus spiritus dicit singulariter fructus autem spiritus est: ad significandum quod malum contingit ex singularibꝰ defectibus, bonum autem ex causa integra. Inter opera autem & fructus manifesta est disparitas: quod illa, opera quidem sunt sed non expectata. fructus autem expectatus est. vt itelligamus illa pręter intentionem actoris naturæ tanq̄ ex necessitate materiæ prouenire: hęc autem ex intentione diuina proficisci tanq̄ fructus ex spirituali arbore. *Charitas, gaudium, pax patientia.* Superfluit patientia. *Longanimitas.* qua animus ad æternitatis longitudinem protenditur
I expectando. *Bonitas, benignitas.* Transpositæ sunt. & benignitas quidem refertur ad feracitatem bonorum ad proximos: bonitas autem ad rectitudinem appetitus qua bonum hominem dicimus. *Mansuetudo, fides.* Transpositæ quoque & hæ sunt. & fides quidem virtus est moralis qua fiunt dicta: sicut & mansuetudo virtus moralis est moderatrix irascibilis.

¶*Modestia, continentia, castitas.* Nulla harum trium est in textu: sed post prædicta octo legitur nono ac postremo loco. *Temperantia.* quæ est virtus nota. *Aduersus huiusmodi non est lex.* Et dixit hoc ad explicationem rationem eius quod dixerat, si spiritu ducimini non estis sub lege. Ratio siquidem est, quia aduersus opera spiritus non est lex: exemptio operum spiritus à pœna legis, eximit homines qui spiritu ducuntur à seruitute legis.

¶Et bene nota aduersus huiusmodi non esse legem, vt intelligas nullam legem præcipere aduersus virtus actus: ac per hoc nullum principem etiam ecclesiasticum posse præcipe-
K re aduersus virtutis actus. *Qui autem sunt Christi, carnem suam.* Superfluit suam.

¶CRVCIFIXERVNT *cum uitiis:* pro, affectibus, *& concupiscentiis.* manifestatis iis quę sunt & iis quæ sunt spiritus, & exemptis ambulantibus spiritu à lege, subiungit qualiter istimet se habent ad ea quæ sunt carnis. Et quos prius nominauerat ambulantes spiritu, modo nominat qui sunt Christi, ea ratione quia ad imitationem Christi se habent circa ea quæ sunt carnis. Et dicit de istis quod crucifixerunt carnem (proculdubio propriam) hoc est cruciatibus affecerunt propriam carnem imitando Christum vsqueadeo quod etiam cruciatu affecerunt

cerunt affectus & cõcupiscentias:vt affectus referantur ad passiones animi,cõcupiscentię autem ad carnales motus.incipiunt enim quandoq; ab anima,quandoq; à carne hæc quæ domanda simul cum carne sunt.Addidit enim hæc,vt intelligamus non sufficere cruciatũ carnis absq; cruciatu passionum. *Spiritu uiuimus,spiritu & ambulemus*.pro,incedamus. Tractat hic illam particulam,sunt quidam qui conturbant vos.Dixerat spiritu ambulate,ad excludẽdum opera carnis:modo resumendo declarat ipsam ambulationem dupliciter. primo excludẽdo deformitates morum quæ in pseudoapostolis apparebant:deinde ipsam ambulationem exponendo.Inchoat autem partem hanc in prima persona pluraliter loquendo(quũ hactenus loquutus fuerit in secunda persona)ad insinuandum quòd pars hæc de doctoribus pcipuę tractat.Et quẽadmodum ad corinthios describendo conditiones ministrorum noui testamenti,ad hoc describit vt discernantur mali ministri& caueãt sibi corinthii ab illis,ita in hac pte vitia malorum doctorum tangit describendo in prima persona quales debemus esse ad hoc vt Galatæ vel ex moribus malis agnoscãt pseudoapostolos nõ esse bonos christi ministros, sed perturbatores ipsorum.Dictio interpretata ambulemus plus significat.Significat enĩ incedamus:hoc est composito gradu ambulare.Loquitur enim apostolus de ordinata ambulatione secundũ spiritum:& infert ex vita spũs(dicendo si spiritu viuimus,intus) spiritu & incedamus,extra.*Non efficiamur inanis gloriæ cupidi*. Quinque proponit:duo affirmatiua (si spiritu viuimus,spiritu incedamus)& tria negatiua:vt his quinq; describat mores pseudoapostolorum.In vniuersis siquidem his peccabant.propter quod,primum prohibet cupiditatem inanis gloriæ quæ regnabat in pseudoapostolis.Nec dicit non efficiamur cupidi gloriæ,sed gloriæ inanis:quæ.s.consistit in opinione hoim.Est enim vacua valde à fructu interno hmõi gloria.Nec etiam dicit non sustineamus gloriam inanem(quoniam aliorum opinio non est in potestate nostra) sed dicit non efficiamur cupidi:quia cupiditas inanis glorię in potestate nostra est,& cupiditas talis culpa est.*Inuicem prouocantes*.hoc est aliud vitium pseudoapostolorum, prouocantium veros christi ministros tanq̃ ad certamen.Docendo siquidem seruari legalia, prouocabant docentes contrarium ad certamen.hoc enim familiare est nouis doctorib⁹ puocare priores ad certamen.tanq̃ ipsi doceant ea q̃ sunt legis diuinæ nec alii possint resistere.*Inuicem inuidentes*.Ex affectu gloriæ propriæ & inuidia alienę gloriæ prouenit prouocatio. Vnde hæc tria vitia pseudoapostolorum proponit Paulus fugienda sibi & aliis doctoribus, ad describendum(vt dictum est)nouorum doctorum vitia:vt si nõ ex euangelica veritate saltem ex malis moribus cognoscant illos Galatæ. A B C

CAPVT VI.

FRatres.Exequitur quinq; pposita incipiendo à negatiuis,simul ea tractando in actione vna,scilicet corrigendo delinquentes:eo q, in modo exercendi hanc actionem discerni poterant hmõi vitia.*Et si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto*.Duas conditiones alleuiantes tangit.Alterã modi peccandi,dicendo si occupatus fuerit homo,ad differẽtiam eius qui ex proposito peccat.occupatus enim patiens potius describitur q̃ agens:ad significandum peccatum ex infirmitate seu passione procedens. Alteram generis peccati,dicendo in aliquo delicto.delictum enim peccatum est à præceptis affirmatiuis declinans:ad differentiam peccati cõtra præcepta negatiua.Minus siquidem malum est pręterire affirmatiua q̃ negatiua:quia negatiua nullam admitunt excusationem(vtpote obligantia semper & ad semper,& peccatum non cõmittitur contra ea,nisi agendo)affirmatiua vero obligant pro loco & tempore,& peccatum contra ea,sola cõmissione committitur. *Vos qui spũales estis*.professione& officio.doctores siquidem alloquitur.*Huiusmodi instruite*.pro,reparate,Ruinam eius qui cecidit reparate,instaurate. D E

¶*In spiritu lenitatis*.pro,mansuetudinis.Hęc est forma reparandi lapsos,vt actio correptiua procedat in spiritu mansuetudinis:ad differentiam eorum qui se impetuose sæuiunt in delinquẽtesEt creditur Paulum hæc dixisse.eo quod pseudoapostoli cõtra delinquentes indignabũdi procedebant.in hoc enim vult cognosci vere spũales pastores,quòd in spiritu mansuetudinis procedunt,ad reparandum,non ad puniendum.

¶CONSIDERANS *teipsum ne & tu tenteris*.Mutat loquendi modum alloquens quemlibet pastorem singulariter. Ratio spiritus mansuetudinis redditur consideratio propriæ fragilitatis,ne tu similiter tenteris sicut ille qui lapsus est.*Alter alterius onera portate*.Rationem reddit

eius

eius quod dixerat, hmôi reparare. fit enim reparatio adiuuando proximum ad portandum
F onus. ꝙ fit tum affectu compassionis, tum effectu subuentionis, tum suffragio orationum, tũ
moderando punitionem. *Et sic adimplebitis*. pro, adimplete, *Legem Christi*. Dictio interpretata ad-
implere plus significat scilicet readimplere, denuo implete significatur enim ꝙ id quod sub-
tractum est legi christi per lapsum redintegretur hmôi adiutorio. Lex autem christi, lex est
spiritus vitæ, quæ alio noie lex charitatis dicitur. Adiuuando siquidem proximos readimple
tur quod euacuatum erat, quod deficiebat charitati. *Nam siquis existimat se aliquid esse*. Ratione red
dit eius quod dixerat considerans teipsum. *Quum nihil sit, ipse se seducit*. pro, seipsum mente fallit.
Est enim dictio Græca composita ex mente & fallere.

¶ Aduerte ꝙ pronomen se (quum dicitur siquis existimat se aliquid esse) demonstrat hoiem
scdm id quod est ex parte sui, vt distinguitur contra id quod est ex parte diuini doni. Et quia
G homo ex parte sui non nisi quę imperfectionis sunt efficit, immo nisi quod imperfectionis
est habet (sicut aer ex parte sui non nisi tenebras habet & nihil habet luminis) ideo de ipso di
cit Paulus ꝙ quum nihil sit seipsum mente fallit. Siue intelligas ꝙ omnino nihil est, quia ex
nihilo est, & ex pte sui in nihilũ rediret: siue intelligas de nihilo scdm esse gratię. quouis eni
modo existimans se aliquid esse seipsum intus fallit. Est enim manifesta rõ deceptionis inter
næ, ex eo ꝙ nihil est, & ipse existimat se aliquid: siue in esse naturæ siue in esse gratiæ. De quo
tamen videtur potius intelligendum, eo ꝙ est directe ad propositum. *Opus autẽ suum probet unusquisq;*. Non sufficit Paulo vnumquemq; ex suiipsius consideratione monere ad reparationem
proximi in spiritu mansuetudinis, sed etiam monet vt vnusquisq; proprium examinet opus:
vt si fallitur cõsiderando seipsum, nõ fallatur examinando opus proprium, manifestius siq-
dem cuiq; est proprium opus quam ꝓprium esse. *Et sic*. ꝓ, & tunc, *in semetipso tantum*. Superfluit
H tantum. *Gloriam*. ꝓ, gloriationem, *habebit, & non in altero*. Qui alteri peccanti nõ cõpatitur sed in-
dignatur, gloriatur in defectu alterius: hoc est gloriatur cõparando se ad eum qui peccauit.
Quo contra qui examinat sua propria opera, inuenit quòd sibi displicet, & nõ gloriatur rela-
tiue ad alterum, nec in semetipso. Ironice siquidem dictum est, & tunc in semetipso gloriatio-
nem habebit. Vnde & subditur. *Vnusquisq; enim onus suum portabit*. Rationem enim reddit qđ nec
in semetipso gloriabitur, quia vnusquisq; onus deformitatum ꝓprii operis portabit coram iu
dicio christi. *Communicet autem*. Postq̃ descripsit formam correptionis, absq; supbia & vana glo
ria cum mansuetudine & charitate ad deprehendendum supradicta vitia id pseudoaposto-
lis, excludit ex parte sui omnem suspitionem inuidię, adimplens idquod dixerat non efficia-
mur inuicem inuidentes. Ad hoc enim subiungit hoc præceptum, in genere tamen.

¶ *Is qui catechizatur uerbo, ei qui se catechizat in omnibus bonis*, Dictionem Græcam interpres reliquit:
quum potuisset dicere qui docetur & qui se docet. Præcipitur siquidem vt discipulus qui do-
cetur sermone, cõmunicet doctori in bonis oibus: hoc est sustentando ipsum in oibus tempo-
I ralibus bonis. debentur enim euangelizantibus & instruentibus ab iis qui instruuntur sustẽ-
tationis stipendia, in cibo, potu, domo, vestibus & reliquis necessariis. Et dixit hoc nõ vt pseu
doapostolos demulceret, sed vt cognoscerent quòd doctoribus veritatis Paulus non inuidet,
sed vult eis exhiberi à Galatis bona omnia.

¶ *Nolite errare*. Exeq̃tur primo ꝓpositum, si spiritu viuimus spiritu & incedamus. Errare siq dẽ
opponitur incessui. si spiritu inquit viuimus, nolite errare hinc inde. sed spiritu incedite. *Deus
non irridetur*. Hominibus potest illudi, homines possunt falli, Deus autem nõ potest irrideri: vt-
pote quem nulla latet simulatio. Et quòd hoc sit verum probat. *Quæ*. pro, quòd, *enim seminauerit
homo, hæc*. pro, hoc, *& metet*. Illuderetur deo si mali seminis fructum bonum homo perciperet,
aut si boni seminis fructum malum perciperet: sed ex eo ꝙ homo id metet quòd seminat, ap-
paret quòd deus nõ fallitur. Et vtitur similitudine seminationis & messionis, ad significan-
K dum latentem intentionem in opere ꝑ seminationẽ, & manifestam retributionem in futu-
ro tempore messis. *Quoniam qui seminat in carne sua*. Explicat differentiam seminantium penes cõ
traria superius posita, carnem & spiritum. Seminare in carne propria est internum studium
latenter apponere ad ea quæ sunt carnis: hoc est ad propria bona. ex parte siquidem fomitis
se tenet inordinatus appetitus cuiuscunque boni proprii. *De carne & metet corruptionem*. Apte fru
ctus carnis describitur corruptio, vtpote quæ corruptibilis manifeste est: & ex qua non nisi pu
trescendo metuntur quodammodo quę nascũtur animalia, vermes, vespæ, muscæ & similia.
Iuxta hanc metaphorã dicitur ꝙ de carne metet corruptionẽ, hoc est ea quæ sunt corruptio-
nis

nis:qualia sunt pœnalia in futura vita & vana in præsenti. *Qui autem seminat in spiritu.* intentionē A
studium vimq; omnem suam locat in spiritu, in iis q̃ sunt spūs sancti. *De spiritu metet uitam æternam.* hic inchoatiue & in futuro cōsummate. Fructus enim vltimus spūs est vita æterna. Et per hoc declarauit quid est spiritu viuere. & consequenter declarat quid est spiritu incedere subiūgendo. *Bonum autem facientes non deficiamus.* Non sufficit seminare, sed oportet bonum facere exteriori opere: nec hoc qualitercunq;, sed infatigabiliter, sed incessanter. Et in prōptu ratio subditur, *Tempore enim suo metemus non deficientes* Tempus metendi (vt in euangelio dicitur) in altera est vita: & tunc infatigabiliter metemus, absq; labore vsq; ad satietatē fruct⁹ colligemus. *Ergo dum tempus habemus.* Concludit Paulus quod dum tēpus est meriti. *Operemur bonum ad oēs,* hoc est enī spiritu incedere, ad hoc spiritus incitat & ducit. *Maxime autem ad domesticos fidei.* Non corrigit qđ B
dixerat ad oēs, sed inter oēs præponit reliquis domesticos fidei, ita quod non excludit aliquem, sed arctiori vinculo astringit erga domesticos fidei, proculdubio christiane. Vbi omnes christiani, domestici appellati sunt fidei. quia vniuersa ecclesia christiana vna est domus Dei viui: vt ipse alibi dicit.

V*idete qualibus literis scripsi uobis mea manu.* Aiunt ꝙ dictio interp̄tata qualibus, magnitudinē significat. Ita ꝙ sensus est videte q̃ grandibus literis scripsi vobis manu mea. A differentia inter hanc epistolam & scriptas ad alias ecclesias (penes hoc ꝙ alias subscribebat paulus manu propria, hanc vero totam manu ꝓpria scripsit) allicit Galatas. Significat enim per hoc quod tanti eorum salutem facit, tam vehementer illam affectat vt manu sua tam grandem epistolam scripserat ad eos. *Quicunq; enim.* superfluit enim. *Volunt placere ī carne.* Ex industria Paulus interposuit excitationem Galatarum ad cōsiderandū ꝙ ꝓpria manu, scripsit subiungendo vanitatem circuncisionis: vt hinc perpenderent Galatæ in quo consistit summa totius negocii legalium aduersus quę Paulus scribit. Et hactenus quidem vanitatem legalium monstrauerat, malosq; mores pseudoapostolorum insinuauerat: modo demū quod supererat monstrat: scilicet quod ficte fugiendoq; persecutionem pro gloria hmōi noui doctores ingerūt galatis legalia. ait enim quod quicunq; doctores volunt iudæis complacere in carne, hoc est in carnalibus obseruationibus. *Hi cogunt uos circuncidi.* Cogunt dicendo circuncisionem esse necessariam ad salutem. *Tantum ut crucis.* pro, cruce, *Christi persecutionem non patiantur.* volunt isti christiani doctores placere iudeis vt non sustineant persecutionem à iudæis ob crucem christi. vt enī prius dictum est iudæi non persequebantur crucem christi nisi vt abolentem legalia: & propterea isti doctores volentes complacere iudeis (vt per hoc subterfugerent persecutionem ob efficaciam crucis christi) prædicabant circuncisionem. C

¶*Neque enim qui circunciduntur, legem.* Deest, ipsi. *custodiunt.* Manifestat fictam intentionē talium doctorum, quod non student in veritate vt obseruetur lex: vt patet ex hoc quod ipsi non custodiunt legem, sed student ad complacendum iudæis, vt non commoueantur ad persequēdum eos. *Sed uolunt uos circuncidi ut in carne uestra glorientur.* hoc est vt apud iudæos glorientur ob circuncisam carnem vestrā, quod fecerint tot ꝓselytos. Et hæc ratio vltimo loco reseruata est: vtpote valde valida ad persuadendum vt non circuncidantur. *Mihi autem absit gloriari.* E regione vani animi talium doctorum seipsum locat. Mihi inquit absit vt glorier in quacunq; re. *Nisi in cruce Dñi nr̄i Iesu Christi.* illi timent efficaciam crucis euangelizare, immo contra efficaciam eius prædicant: ego autem non solum alienus sum à timore, sed in sola cruce christi glorior, in sola efficacia crucis christi gloriam meam loco. D

¶*Per quem mihi mundus crucifixus est & ego mundo.* Facile est gloriari in cruce christi, sed non sic, sed non cum hoc effectu vt mundus sit mortuus mihi & ego mortuus mundo. Est siquideē mundus mortuus mihi, in hoc quod nihil mihi dat mundus, nihil appeto à mundo: ego vero sum mortuus mundo, quum nihil mei tribuo mūdo, quū mundus nihil expectat à me. & sumitur hic mūdus ꝓ vniuersitate corporalium vt distinguuntur contra spiritualia. Ita ꝙ sub mundo cōprehenduntur omnes etiam legales obseruationes, vtpote corporales: vt manifestat subiuncta ratio. *In Christo enim Iesu neq; circuncisio aliquid ualet neq; præputium.* Ecce ex quibus mundus constituitur. *Sed noua creatura.* cōstans ex hoc quod mundus est mihi crucifixus & ego mundo. ideo enim mihi mundus crucifixus est & ego illi, quia in christo nihil valent ea q̃ sunt mūdi (siue circuncisio siue prępuțium) sed tātummodo valet noua creatura: hoc est spiritualis vita à deo creata per gratiam Iesu Christi. Quę nunq̃ veterascit sed semper est noua: & semper proficit, magis ac magis appropinquando ad nouitatem futuræ fœlicitatis æternæ. E

¶Et quicunq;

¶*Et quicunque hanc regulam secuti fuerint*,ꝑ,hac regula incesserint. De doctoribus loquitur ꝙ quicunq; hac regula(.s.gloriationis in cruce christi sic ꝙ mundus sit ei crucifixus & ipse mundo)
F quicunque inq̃ hac regula incessum suum composuerint.*Pax sup illos & mīa*. Pax vltimum est donum,mīa autem quemadmodum & gratia primum:vt in his cōprehendantur oīa diuina dona.*Et super israel dei*.accusatiui casus est israel.& vniuersum christianum populum significat ex appositione dei,ad differentiam israelis non dei sed carnalis populi,scilicet iudaici in legalibus pertinacis.Et noīauit christianos israelem Dei vt intelligant Galatæ & pseudoapostoli ꝙ non aduersatur israelitico populo quatenus est dei,sed quatenꝰ est carnis: quādoquidē israel dei est ipse populus christianus.est enim israel non carnaliter sed spiritualiter. *De cætero nemo mihi molestus sit*. pro,molestia exhibeat.Sufficiat inquit Paulus hactenus obiectæ mihi falsitates(ꝙ ego foueo circuncisionem alibi & similia)deinceps nemo mihi hmōi molestias exibeat.Et ratio manifesta oībus est.*Ego enim stigmata dñi Iesu in corpore meo porto*. ad similitudinē ser
G uorum gestantium in facie impressam notam dominorum inustione ferri factam, describit se paulus portare manifeste in corpore suo nō vnā sed multas impressas notas domini Iesu.Et intendit,per hmōi stigmata innumeras plagas quas pro Iesu sustinuerat.Hoc est manifestum coram omnibus signum ꝙ sum seruus domini iesu,ꝙ sum alienus à legalibus..¶*Grā dñi nrī iesu christi*.condonans peccata & liberans à seruitute legalium.*Cum spiritu uestro frēs*. supple.sit. *Amen*.vere,seu fiat.Et sic finitur epistola ad Galatas.Cuius subscriptio apud Græcos est.ad galatas scripta Romæ. Tradunt itaque græci hanc epistolam scriptam fuisse Romæ . argumētum tamen huius epistolę apud latinos tradi scriptam Ephesi.

¶COMMENTARIORVM THOMAE DE
H Vio Caietani Cardinalis Sancti Xisti,in Epistolam ad Galatas,Finis.

Thomæ de vio caietani cardinalis
SANCTI XISTI: IN EPISTOLAM
Pauli ad Ephesios Commentarii.

I AVLVS *apostolus Iesus Christi per uoluntatem Dei*.in exordius aliarum Epistolarum dictum est tum de nomine Pauli,tum de officio apostolatus. quem specificat fuisse immediate á christo,non suis meritis,sed per voluntatem dei.*Oībus sanctis*.hoc est mundus per baptismum.*Qui sunt Ephesi*.Nomen est ciuitatis in Asia minori.*Et fidelibus ī christo Iesu*.Sanctitatis munditia refertur ad peccata:fidelitas autem refertur ad virtutes. prima enim virtus est fides in christo iesu mater reliquarum virtutum.*Grā uobis & pax*.Consueta paulo est hæc salutatio, comprehendens omnia dona dei ab extremis gratia & pace.*A Deo patre nr̄o*.Tum creatione,tum gubernatione &c. *Et dño Iesu Christo*.Redemptore & saluatore nostro.
K *Benedictus deus*.post salutationem incipit tractatus,in quo primo more solito proponit ma
B teriam tractandam,Benedictus inquit benedictione laudis,supple sit deus.Nomen naturæ est deus.*Et pater* nomen est primæ personæ trinitatis.*Dñi nrī Iesu christi*. Ad vtrunq; potest referri(.s.tum deum tum patrem)obliquus iste: eo ꝙ deus estˈdeꝰ domini nostri iesu christi scd̄m humanam naturam,& est pater naturalis eiusdem scd̄m diuinam:iuxta verbū psiꝰ. Ascendo ad patrem meum & patrem vestrum,deum meum & deum vestrum.
Qui benedixit nos. Benedicere dei est benefacere.& sic dictum est qui benedixit nos,perinde ac dixisset qui benefecit nobis. *In omni*. non in aliqua sic & in aliqua non. *Benedictione*. Hoc est beneficio.

beneficio. *Spirituali.* Ad differentiam benedictionum corporalium quibus in Deutero. benedictus est populus iudaicus. non sic talibus benedictionibus benedixit nos Deus, sed spūalibus beneficiis omnibus. *In cœlestibus.* pro, in super cœlestibus. ad differentiam donorum spūalium præsentis vitæ. *In Christo.* hoc est non in nobisipsis sed in christo cuius, sumus membra. loquitur siquidem Paulus de benedictione qua iam benedicti sumus, suscepta in christo homine omni benedictione spūali in supercęlestibus. nobis enim christianis collata sunt beneficia omnia quæ sunt iam in christo. Et hæc sunt beneficia nobis collata quæ proponit. A

¶ *Sicut elegit nos ipso ante mundi constitutionem.* Particula ante mundi constitutionem, determinat verbum elegit. & particula in ipso, determinat pronomen nos: ex parte siquidem electorum se tenet. Et est sensus. nos in ipso, proculdubio christo, hoc est nos membra ipsius. Explicatur siquidem ꝙ non sumus electi seorsum, sed iuncti christo, vt mēbra christi, ratio enim electorum ex parte rei electæ significatur christus: & hmōi electio non noua sed ante fundationē mundi describit. Affertur autem hoc ad manifestandum ꝙ deus sic benedixit nos. sic adimpleuit benedictionem nostram omnium spiritualium beneficiorum in supcœlestibus in christo, quemadmodum elegit ante fundationem mundi nos membra christi: vt intelligamus huiusmodi benedictionem nostram forte omnino conformem æternæ electioni nostri. B

¶ Vbi aduerte per verbum elegit, significari ꝙ discreuit nos ab aliis proculdubio nō electis. Electio enim significat refutato alio optionem alicuius. Vnde in ipso electionis beneficio aliorum reprobatio consignificatur. sed nunc de nostræ electionis beneficio est sermo: q̄ tanto maius est beneficium, quanto de massa perditionis sumus discreti.

¶ *Vt essemus sancti & immaculati.* pro, irreprehensibiles, *in conspectu eius in charitate.* pro, dilectione. Ne errares confisus in beneficio electionis, explicauit ad quid sumus electi mēbra Christi in hac vita. Explicauit autem quatuor. Primum vt essemus sancti. quod per baptismum consequimur: quoniam per ipsum mundamur ab omnibus peccatis. Secundum vt essemus irreprehensibiles, in actionibus nostris. Tertium, in dilectione. Sanctitas siquidem & irreprehensibilitas ad mala referuntur: dilectio autem ad bona. Quartum in conspectu eius scilicet Dei, nō in apparentia coram hominibus: ad excludendum fictionem. Et hinc clare liquet vanam esse confidentiam in electione nisi det homo operam vt has habeat electorum cōditiones: quoniam ad has habendas in hac vita electi sumus inquit Paulus. *Qui prædestinauit nos in adoptionem filiorum.* Superfluit filiorum. *Per Iesum Christum in ipsum.* Non sufficit Paulo explicare electionem (per quam discernimur á malis) sed explicat etiam prędestinationem: per quam similiter ab æterno ordinamur ad bonum adoptionis. Et quemadmodum de nostra electione dixit elegit nos in ipso (Christo) ita de nostra prædestinatione dicit quod prædestinauit nos in adoptione (hoc est vt simus filii adoptiui) per Iesum Christum filium naturalem. Constat namque ꝙ adoptionem adipiscimur non nostris meritis, sed per merita Iesu christi. G D

¶ Quod autem adiungit in ipsum intellige Deum. Carent siquidem Græci distinctiuo pronominis absolute vel reciproci. Et hoc in loco reciprocum intelligendum videtur pronomē: vt significetur quod deus prædestinauit nos in adoptionem ad seipsum deum: hoc est vt simꝰ filii adoptiui ipsius Dei per iesum christum filium naturalem eiusdem dei.

¶ *Secundum propositum.* pro, beneplacitum, *Voluntatis suæ.* Non significatur placere sed beneplacere: vt intelligamus quod diuina voluntas prędestinando, non facit quod placet, sed ꝙ beneplacet. Verum quum audis beneplacere, recole quòd voluntas diuina est sibiipsi lex: ac per hoc non mendicat bonitatem ab extrinseco superiori nec à nostris meritis seu demeritis obiectiue. & id est beneplacere quod ipsa vult esse beneplacitum. Explicat siquidem Paulus in prædestinatione beneplacitum diuinæ voluntatis, ad tollendas quæstiones disputantium de voluntate predestinantis: apperte per hoc significando quod bonitas huiusmodi propositi est apud diuinam voluntatem, & non apud merita istius vel illius. ¶ *In laudem gloriæ gratiæ suæ.* Duplex bonum per prædestinationem intentum significat. alterum adoptionis nostrę in filios dei. alterum laudis diuinæ: quæ explicatur quod est laudatio gloriæ diuinæ nō vndecunque consurgentis, sed ex gratia eius. & hoc ad differentiā gloriæ diuinæ consurgentis ex opere iustitiæ. Laudanda siquidem est diuina gloria non solum penes gratiā, sed etiam penes iustitiam. ex vtraque enim consurgit diuina gloria. Sed predestinatio non ordinatur ad laudem gloriæ consurgentis ex iustitia, sed in laudem gloriæ consurgentis ex gratia: quoniam non nostris meritis, sed ex dei gratia per IESVM christum erimus filii dei, & propterea dicit in laudem gloriæ gratiæ suę. *In qua gratificauit nos in dilecto filio suo.* Superflut filio suo. Gratificauit E

tificauit dicit,hoc est gratos reddidit seu effecit,ꝑculdubio sibi.¶Et hinc theologi vulgatam
F distinctionem accipiunt inter gratiā gratis datam & gratiam gratum faciētem.De gratia si-
quidē gratum faciēte hic clare dicitur,in qua gratificauit nos.Et addidit in dilecto,ꝑculdu-
bio naturali ac vnigenito filio(qui singularissimæ ꝑ antonomasiam vocatur dilectus)ad ex-
plicandam rōnē quare nos gratia impleuit esse filium suum dilectum:vt intelligamus gratia
nos impleri à deo quatenus mēbra dilecti vnigeniti,vt omnem nostram gratiam referamus
in Christum.Et hæc sunt quę Paulus proponit pro materia huius epistolę.

N *quo habemus redemptionem.* Tractat proposita incipiens ab vltimo:scilicet in qua gratifica-
I uit nos in dilecto,hanc enim particulam tractat quater repetendo in quo ꝑculdubio di-
lecto.Declarat itaque ex gratia gratificationem nostram in christo:in primis explican-
do modum,dicendo in quo habemus redemptionem . per modum siquidem redemptionis
G acquisiti sumus,non precio auri & argenti.sed.*Per sanguinem eius.*redempti sumus.*Remissionem pec
catorum.* Appositiue ad redemptionem dicit remissionem peccatorum:vt explicaret redem-
ptionem à seruitute peccati.*Secundum diuitias gratiæ eius.* Vere magna gratia fuisset simplex re-
missio peccatorum:maior autem remittere peccata redimendo,hoc est adhibito precio.fuis-
set enim donare nobis vtrumque.Maxima autem gratia est adhibuisse sanguinem propriū,
dedisse vitam propriam pro huiusmodi redemptione & propterea non dicit secundum gra-
tiam eius,sed secundum diuitias gratiæ eius,vt multiplicem & exuberantem gratiam in hoc
facto cognoscamus.*Quæ superabundauit in nobis.*pro,quam exuberare fecit in nos.Nō solum ī ef-
fectu remissionis peccatorum per redemptionem in sanguine &c. sed etiam in effectu reue-
latæ notitiæ gratificatos nos subiungit.Et vere quædam exuberantia gratiæ est,vt nō solum
simus sic redempti,sed etiam sit reuelatum nobis arcanum diuinæ voluntatis,*In omni sapientia
& prudentia,ut notum faceret nobis sacramentum.*pro,patefacto nobis mysterio,*uoluntatis suæ.* Ordo li-
H teræ est,quam exuberare fecit in nos,patefacto nobis mysterio,voluntatis suæ in omni sapi-
entia & prudentia.Ita ꝙ omnis sapientia & prudentia ad mysterium voluntatis suæ refertur:
ad explicandam ꝙ arcanum diuinę voluntatis est in omni sapientia & prudentia.sapientia
quidem circa diuina & æterna,prudentia autem circa dispositionem actionum temporaliū.
Secundum beneplacitum. Arcanum voluntis diuinæ non solum commendatur ab omni sapientia
& prudentia,sed etiam à beneplacito,ab eo quod beneplacuit.Et statim materiam benepla
citi subiungit primo in genere,dicendo.*Eius quod proposuit in eo.*scilicet mysterio.Omne ꝙ pro-
positum seu deliberatum est à deo in huiusmodi mysterio, describitur esse beneplacitum &
in omni sapientia & prudentia &c.*In dispensationem plenitudinis temporum.*Ecce in specie id ꝙ pro-
posuit in mysterio.Optime quadrat sententia hæc cum verbo domini,non est vestrum nos-
se tempora vel momenta quæ pater posuit in sua potestate.Arcana siquidem diuiæ volunta-
tis sunt in dispensandis temporibus,non imperfecte sed plene.plenum siquidem tempus dis-
I pensauit cuique rei q̄ disposuit efficere, & cuiusque temporis plenitudo latet in mysterio di-
uinæ voluntatis.Verbi gratia aliam plenitudinem temporis dispensauit pro inchoanda cir
cuncisione,aliam pro donatione legis,aliam pro promissione Messiæ Dauidi,aliam pro in-
stitutione baptismi,aliam pro vocatione gentium &c.hæc enim dispensatio plenitudinis tē-
porum,est ea quam pater posuit in sua potestate,est ea quæ continetur in mysterio volunta-
tis diuinæ.*Instaurare.*pro,recapitulare,*omnia in Christo.*Quoniam non est nobis patefactum my
sterium diuinæ voluntatis secundum omnia agenda in quacunque plenitudine temporis,ex-
plicat in diuiduo quod est nobis manifestatum illius mysterii,esse recapitulationem omniū
in christo:hoc est summariam collectionem omnium in christo.Metaphoricus est Pauli ser-
mo ad similitudinem aduocatorum seu oratorum,in fine orationis seu aduocationis colli-
gentium per capita summatim omnia dicta. iuxta hanc siquidem similitudine collectionis
K dictorū,tradit collectionem omnium factorum,omnium gestorum omniumque dictorum
vbicunque facta gesta ac dicta relatiue ad deum sint , dicendo ꝙ deus disposuit recapitula-
re omnia in christo:hoc est colligere omnia per quæcunque sæcula vbiuis sparsa, & vnire in
christo. Et declarando quę sint hæc omnia subiungit.

¶*Quæ in cœlis sunt,& q̄ in terra sunt in ipso.* Superfluit hoc vltimum sunt.Quod dicit in ipso ꝑcul-
dubio deū demonstrat.Et est sensus.oīa quæ in cœlis& quæ in terra sunt in deo:hoc est rela-
tiue ad deum,ad differentiam eorumdem absolute.Qualiter aūt ea quę in cœlis sunt colligū-
tur ad Christum,ignotum est nobis nisi quo ad duo,alterum est ꝙ omnes angeli colliguntur
sub christo homine tanq̄ capite & domino.alterum est quod eorum ruina reparatur per chri
stum

ſtum, locando homines in ſedibus eorum qui ceciderunt. De iis autem quę in terra ſunt, ſcimus genus humanum vniuerſum collectum eſſe ad chriſtum ſub eius redemptione, ſub eius iudicio &c. & præter hoc reliqua in vniuerſa terra colligi ad chriſti imperium in miraculis: & demum in reuelatione futuri poſt reſurrectionem ſęculi. ¶Hoc eſt ergo nobis notificatum arcanum iam aduenifſe plenitudinem temporis quo miſit deus filium ſuum vt in ipſo recapitularet omnia. *In quo etiam.* ecce ſecundum in quo, ad explicandum gratificationem ſpecialē factam diſcipulis chriſti ex iudęis aſſumptis. *& nos ſorte uocati ſumus.* Superfluit & nos. Nec vſquequaque liquet an vocati an electi legendum ſit. Verum parui refert quo ad ſenſum. & qđ dicit ſorte, non ſignificat fortuito, ſed parte ſeu hæreditate. Alludit enim ad electionem populi in partem ſeu hæreditatem dei: iuxta illud. pars autem domini populus eius, & iacob funiculus hæreditatis eius. Et ad literam intendit quod abſque meritis propriis iudæis conuerſi ad chriſtum velut ſorte hęreditatis & partis diuinæ non ſuis meritis aſciti ſeu vocati ſunt *Prædeſtinati ſecundum propoſitum eius qui operatur omnia ſecundum conſilium uoluntatis ſuæ.* Dixerat ſorte. Et propterea ad excludendum intellectum tum fortuiti tum inconſulti adiungit hæc, nam dicendo prædeſtinati, excludit fortuitum: & dicendo ſecundum conſilium, excludit imprudētiam. vt intelligamus quod cum hoc quod ſine meritis, tamen prędeſtinati conſulto fuerunt illi qui ex iudæis vocati ſunt. Vnde eos explicans ſubiungit. ¶*Vt ſimus in laudem gloriæ eius nos qui ante ſperauimus in* CHRISTO. Explicat de quibus loquitur, eſſe nos qui ante ſperauimus in Chriſto, Quos conſtat fuiſſe iudæos, qui ante ſperauerunt in chriſto quam chriſtus veniret. Erant enim in natione iudęorū viri iuſti innumeri quorum ſpes erat in chriſto venturo. Multi inquit chriſtus reges & prophetę voluerunt videre quę vos videtis &c. Vel qui antequam Gentiles ſperauimus in chriſto. ¶Finis autem huius vocationis deſcribitur, vt ſimus in laudē glorię eius ſcilicet dei. & ad literam iudęi conuerſi ad CHRISTVM, fuerunt & ſunt vſque hodie in laudem gloriæ dei. ¶*In quo.* ecce tertium in quo, ad proſequendum gratificationem noſtram in CHRISTO. *Et uos quum audiſſetis.* In prima perſona legitur. & participium præteriti temporis actiuum congrue reſoluitur in paſſiuum: quia caremus actiuo actiuo.

Legendum itaque eſt. ¶& nos audito *uerbo ueritatis, euangelio ſalutis noſtræ.* non veſtræ. Dixerat in quo & ſorte vocati ſumus, explicando gratificationem vocatorum ex iudæis ex parte vocantis, modo explicat eandem ex parte vocatorum: quod ſcilicet audito euāgelio ſūt in chriſto. Hebraico more paulus ſuſtentiuum verbum intelligit. Ita quod ſenſus eſt. in quo ſumus ſeu fuimus & nos audito verbo veritatis, appoſitiue euangelio ſalutis noſtræ. Modū explicat quo in chriſto effecti ſunt. ¶Vbi & aduerte appellari verbum veritatis ſimpliciter & abſolute, quia nihil niſi veritatem continet euangelium. & hoc quo ad intellectum, qui perficitur ſola veritate. Appellari quoque euangelium ſalutis noſtrę: quia reuera annunciatio bona eſt, non terrenorum bonorum aut carnalium delectationum ſed ſalutis noſtræ. In qua continetur omne appetibile quod vere ſpectat ad ſalutem noſtram. *in quo.* Ecce quartum in quo, ad ſignificandum gratificationem Gentilium in chriſto. *Et credentes.* Dictio Græca participium eſt preteriti temporis actiuum, quo caremus. Et poſſet adiuncto aduerbio ſignificante pręteritum dici in quo & prius credentes. *ſignati eſtis.* pro, obſignati eſtis. ad ſimilitudinem ſiquidem tabelarum fœderis dicit obſignati eſtis.

¶*Spiritu promiſſionis ſancto.* non eſt obſignatio facta impreſſione anuli aut ſigno notarii, ſed interna obſignatio facta in anima à ſancto ſpiritu promeſſionis. vt intelligamus obſignationē reſpectu futuræ hæreditatis, appellat ſpiritū ſanctū promiſſionis. In baptiſmo ſiquidē gratia dei confertur animæ vt ſignaculum quoddam promiſſe hæreditatis æterne á ſpiritu ſancto: quemadmodum ſi inter homines ſignaretur tabella adoptionis ſigno notariorum & teſtium aut anulo ipſius adoptantis. Illud enim eſſet ſignum promiſſionis. *Qui eſt pignus.* pro, arrabo, *hæreditatis noſtræ in redemptionem acquiſitionis.* aduerte ꝙ relatiuū qui quū in Græco ſit maſculini generis & ſpiritus ſit neutri generis, ex parte antecedentium non refert ſpiritū ſanctū ſed chriſtum: de quo dixerat in quo prius credentes &c. Verum quoniam arrabo maſculini generis eſt etiam apud Græcos. & relatiuum quo ad genus concordat quandoque cū conſequente, ideo poteſt & de ſpiritu ſancto intelligi nō obſtente differentia generis. Et quidē referatur ad ſpiritū ſanctū, ſenſus eſt quod ſpiritus ſanctus habitans in cordibus noſtris, eſt pars præcii in redemptionem acquiſitionis hereditatis noſtræ: hoc eſt ad plene emendum acquiſitam hæreditatē noſtram. Et hoc proculdubio verum eſſe conſtat: quoniam requiritur cooperatio noſtra ad aſſequendum acquiſitam iam per CHRISTVM hæreditatem. Significatur

F ficatur enim quod Arrabo(hoc est prima pars solutionis)est gratia spiritus sancti quum habemus in anima. & per hoc insinuatur subsequens cooperatio nostra ad hęreditatem nostrã consequendam. ¶Si autem referatur christus, tunc idem dicitur Arrabo, quia vere est initiũ redemptionis acquisitę hęreditatis nostrę. Quanuis siquidem christus sit sufficientissimum & integrum precium, nobis tamen viatoribus procedentibus in hac vita post baptismum, communicatur vt Arrabo: quoniam exigit nostras cooperationes ad plene assequendum acquisitam per eius redemptionem hęreditatem nostrã: quę est ęterna fœlicitas animæ & corporis & si aduerteris prudens lector quod paulus in postremo in quo, loquitur in secunda persona ad Gentiles(dicendo obsignati estis spiritu promissionis sancto)& modo mutat personam(nam loquitur in prima persona dicendo qui est arrabo hereditatis nostrę: nostrę dicit
G non vestrę)apparebit ex hac diuersitate quod vbi quater de dilecto dixerat in quo, demum quinto loco de eodem dilecto dicit qui est arrabo hęreditatis nostrę & c. ad declarandã communem gratificationem in christo tam iudæis quàm Gentilibus christianis secundum hunc effectum qui est habere Arrabonem redimendæ possessionis hęreditatis nostrę. vt intelligamus hanc hæreditatem esse iam nostram, sed superesse cooperari ad mercandum possessoriũ: hoc est vt possideamus hæreditatẽ nostrã. *In laudem gloriæ ipsius.* christi. Quemadmodũ de gratificatione propria dixerat in laudem gloriæ eius, ita modo de gratificatione Gentilium seu communi dicit in laudem gloriæ ipsius: vt intelligamus vnum & eundem esse finẽ communem vtrisque: iudæis scilicet & Gentilibus christianis.

P*Ropterea.* Tractata illa particula, in qua gratificauit nos in dilecto, tractat illã qui benedixit nos in omni benedictione spirituali in supercælestibus in chri-
H sto. Et introducit eam p modũ rei concupitæ & petitæ p Ephesiis. ¶*Et ego audiens fidem uestram quæ in* CHRISTO *Iesu.* Ad id quod dixerat in quo & credentes obsignati estis, refertur propterea. Potest nihilominus referri ad vltimo explicatam communem gratiam Arrabonis: vt intelligamus quód propter perficiendum Arrabonem. Quod autem dicit ego audiens, non significat quód non etiam viderit(quum ipse apud Ephesios multum fructum fecerit prædicando)sed significat q Romæ existens in vinculis audiuit vocem effesiorum perseuerantem. Nec solem fidem, sed subiungit. *Et dilectionem in omnes sanctos* hoc est mundos per baptismum, in omnes christianos. ¶*Non cesso gratias agẽs pro uobis.* Vide partes orationis paulus primum gratias agit pro ephesiis pro diuinis donis in eis. deinde. *Memoriam uestri faciens in orationibus meis.* Ad partem orationis petitoriam hoc spectat. vnde & petita subiungit.

¶*Vt deus domini nostri iesu christi* secundum humanam naturam. Ecce quod superius proponẽdo dixerat simul vt deus & pater, modo exequendo distinguit. Et primum dicit vt Deus
I domini nostri iesu christi, proculdubio secundum humanam naturam deinde dicit. *Pater gloriæ.* hoc est pater eiusd secundũ quod est gloria: hoc est secundũ diuinã naturã, quæ sola est suapte natura gloria. *Det uobis spiritum sapientiæ & reuelationis.* Non dicit sapientiam sed spiritum sapientię vt clare explicet quod de dono spiritus sancti non de sapientia humana quæ per studium acquiritur, loquitur. Spiritus sapientiæ, spiritus est notitiæ diuinorum. Verum quoniam huiusmodi notitia habetur quandoque tecta & quandoq; detecta(hoc est obscura vel clara)ideo adiungit & reuelationis: claritatem per amotionem veli significans. *In agnitionem.* pro, in agnitione, *eius illuminatos oculos cordis uestri.* pro, mentis vestræ. Quod dixerat det vobis spiritum sapientiæ & reuelationis, appositiue exponit illuminatos oculos mentis vestræ, in agnitione eius Dicendo in agnitione eius(scilicet dei)explicat sapientiam, & dicendo illuminatos oculos mentis vestræ, explicat reuelationem. *ut sciatis.* Tria cognoscenda
K distinguit. Primum est¶*Quæ sit spes uocationis eius.* Hoc est quid speratur ex vocatione dei ad christianitatem. Hoc enim multum refert: ne putemus sperandum esse nobis in hac vita sed in futura. ¶*Et que diuitiæ gloriæ hæreditatis eius in sanctis.* Hoc est secundum sciendum. non sufficit scire quod spes Christiana non tendit ad ea que sunt præsentis vitæ sed futuræ, sed & oportet scire quæ sunt diuinæ gloriæ: ne falamur, putentes nos in alia vita habituros similes estis terrenis, sed diuitias spirituales gloriæ præparatæ hæreditatis in sanctis, in mũdis, in iis qui nihil inquinatum habebunt.

¶Et nosse quæ sunt hæc diuitiæ est nosse in quo consistit fœlicitas cœlestis patriæ: quod scilicet consistit in bonis animæ & c. *Et que sit superemmnens magnitudo uirtutis.* pro, potentię. *eius in nos qui credidimus.* p, credim⁹, *secundũ operatiodẽ potentię uirtutis.* pro, fortitudinis, *eius q̃ operatus est in christo iesu*

Iesu. Tertium cognoscendum per spiritum sapientiæ & reuelationis, gloria corporis nostri post resurrectionem est. Ita quod secundum spectat ad gloriam animæ: & tertium ad gloriã corporis. Hanc autem nostri corporis gloriam describit vt effectum superexcellentis magnitudinis potentiæ diuinæ in nos qui credimus: quoniam reuera tam magnus effect⁹ est vt corpus mortale immo mortuum, reuocetur non solum ad vitam, sed ad vitam immortalem, impassibilem, gloriosam &c. vt non sufficiat afferre diuinam potentiam (quoniam ea communis est omnibus operibus naturæ) sed afferatur magnitudo diuinæ potentiæ. Et quoniã magnitudo diuinæ potentię communis est aliis operibus mirabilibus, affertur supereminẽs seu superexcellens magnitudo diuinæ potẽtię. ¶Et ne incredibilis huiusmodi superexcellẽs magnitudo diuinæ potentię credatur futura in nos, manifestat eam à simili efficatia quam iam exercuit in christo. Hanc enim similem efficaciam significat dicendo, secundum operationẽ potentię fortitudinis eius quam operatus est in Christo iesu. Ita quòd particula secundũ operationem, refertur ad particulam supereminens magnitudo potentię &c. Intendit enim & dicit vt sciatis quæ scit supereminens illa magnitudo in nos secundum operationem, hoc est similis operationi potentię fortitudinis eius, dei, quam operatus est, hoc est exercuit in christo iesu. ¶Dictio interpretata operationem, clarius interpretata fuisset efficaciam. Significat enim non simplicem operationem, sed vim quandam in operando: quæ explicatur magis dicendo secundum efficatiam potentiæ fortitudinis seu roboris eius, dei. Quam exercuit deus in christo iesu in opere resuscitationis & collocationis ad dexteram suam. De his enim effectibus est sermo: vt clare subiungit. *Suscitans illum*. pro, suscitato illo, *a mortuis*. Caremus vt dictũ est participio pręteriti temporis actiuo. & ideo vtcunque fieri potest, vertitur in participium præteritum passiuum, dicendo suscitato illo a mortuis, intellige tamen quam exercuit in christo iesu suscitando illum à mortuis. *Et constituens*. pro, & sedere fecit, *ad dexteram suam in cælestibus*. Secundum hanc efficaciam diuinæ potentię qua suscitauit christum à mortuis & sedere iam fecit ad dexteram suam in cælestibus, rogat paulus vt sciant ephesii quæ sit excellens magnitudo potentię dei in nos resuscitandos & glorificandos in corpore. Hic est sensus literalis. ¶Describitur autem CHRISTVS sedens non corporali positione sed quiete regnans. Sicut nec est ibi dextera corporea dei: sed summa bona dei dextera metaphorice appellãtur. Significatur enim quod christus homo quiete regnat in summis bonis dei, & hoc in celis existens. ¶*Supra omnem principatum & potestatem & uirtutem & dominationem.* Non sufficit paulo explicasse efficaciam diuinæ potentiæ in exaltatione IESV CHRISTI, quo ad ipsum iesum christum & locum eius, sed explicat etiam relatiue ad angelos & totum vniuersum. Et propterea dicit supra omnem principatum quatuor angelorum ordines nominat, quorum nomina ab aliqua preeminantia sumpta sunt: vt ex superioritate ab istos, intelligatur superioritas ad omnes. ¶Quod libet enim horum preminentiam aliquam sonat: vt patet intuenti vocabula. ¶*Et omne nomen quod nominatur, non solum in hoc sæculo sed etiam in futuro.* Ne quæstioni locum aliquem relinqueret, generalem particulam subiungit ad comprehendendum omnia citra deum. Nam dicenda & omne nomen quod nominatur, significat & omnẽ rem quæ nominatur tam in presenti quàm in futuro: ad differentiam dei qui sua apte natura innominabilis est, quia est incomprehensibilis. quis nos ab affectibus illum nominemus. Et dixit supra omne nomen quos nominatur, alludens & nomen tetragrãmatõ, quod non nominatur nec nominari potest: vt per hoc clare excluderet deũ. ¶Et dixit siue in hoc sæculo siue in futuro, ad comprehendendum innumeras sustentias spirituales quæ non nominantur in hoc sæculo (vtpote ignotæ) sed nominabuntur in futuro seculo, quando erũt notæ. ¶*Et omnia subiecit sub pedibus eius.* Vt nihil omnino exemptum à potestate christi intelligamus, explicat quod omnia (nullo excepto) subiecit sub pedes eius: vt omnimodam subiectionem intelligamus ex subiectione sub pedes. ¶*Et ipsum dedit caput super omnem ecclesiam*. pro, sup omnia ecclesie. datiui est casus ecclesię. inter alios effectus diuinæ potentiæ in christo enumerat vltimo quod ipsum dedit ecclesiæ caput super omnia. Hinc gratiam capitulam in christo theologe assumunt. Verum quia caput tam in corpore naturali quàm in corpore mystico (puta collegio, ciuitate aut regno) nunq̃ est super omnia sed, aliqua sunt in corpore naturali ciues mystico ad que vis capitis non sufficit, ideo á christo quamuis defectum & quamlibet in sufficiẽtiã tollens adidit super omnia. caput autem metaphorice ad similitudinem capitis naturalis CHRISTVS dicitur ecclesiæ, eo quod officia capitis ei cõueniant: vt inferius

F rius paulus declarabit. *Quæ est corpus ipsius*. Ecclesiam appellat corpus christi, proculdubio mȳsticum. Sunt enim fideles velut membra christi: ac per hoc congregatio fidelium quam ecclesiæ nomen significat est corpus CHRISTI. *Et plenitudo eius*. Superfluit & appositiue siquidem dicit plenitudo eius, ad explicandum corpus constans ex omnibus membris. *Qui omnia in omnibus adimpletur*. pro, implet. Ecclesia est corpus eius (vtpote plenitudo eius) qui omnia in omnibus implet: hoc est plenitudine vniuersarum partium correspondens illi qui implet omnia in omnibus. Ecclesia est velut plenum ex omnibus partibus corpus, implens CHRISTVM sicut corpus implet animal membris & partibus. CHRISTVS vero implet omnia & singula in omnibus partibus & membris spiritualiter, multo magis quám anima implet omnes partes corporis viuificando. Integritas ecclesiæ per hæc describitur simul cum efficientia & sufficientia Christi ad vniuersam ecclesiam & singula membra.

G

CAPVT II.

T *uos quum essetis mortui delictis & peccatis uestris*. Superfluit vestris. Quia litera ista non habet in sequentibus ad quod verbum referat & vos, consequēs est vt referat ad præcedens verbum: quo dixit & ipsum dedit caput super omnia, & vos. Ita quod vbi prius in genere dixerat super omnia, modo in specie explicat Gentiles, dicendo & vos, nec solum explicat Gentiles, sed qualitatem eorum secundum quam christus constitutus est caput super eos, dicendo quum essetis mortui delictis & peccatis ad significādum quód tunc christus fuit & incœpit esse caput super Gentiles quum mortui fuerunt delictis & peccatis. Christus enim non viuificat membra aliqua nisi prius (ordine naturæ) mortua fuerint delictis & peccatis. ¶ Datiui casus est tam delictis quám peccatis. Et manifeste significat non fructificare non vtiles esse delictis omissionū & peccatis commissionum. Pœnitentia siquidem significatur qua detestamur præterita & cauemus ne iterum peccemus.

H

¶ *In quibus aliquando ambulastis*. Recole prudens lector quod proponendo particulam qui benedixit nos omni benedictione spirituali in supercelestibus in christo, adiunxit electionem dicendo sicut elegit nos in ipso &c. Et perpende quod exequendo illam particulam qui benedixit nos &c. similiter inserit tractatum electionis. Eligentis siquidem est ex massa peccatorū aliquos viuificare. Et hoc nunc declarat, primū in gentilibus electis: & deinde in iudęis electis. gentiles siquidē alloquens dici, in quibus, delicti & peccati, aliquendo ambulastis, similes aliis peccatoribus. *Secundum sæculum mundi huius*. hoc est sine ratione futuræ vitæ. Viuere siquidem secundum sęculum mundi huius, nihil aliud est quam hominem disponere & exequi opera sua secundum periodum quo durat in hoc mundo. quod est viuere exclusa relatione ad alteram vitā, habita sola ratione vitæ præsentis. Et hoc commune erat omnibus gētilibus. vnde & summum bonum suum ponebat in inmortalitate famæ huius mundi. *Secundum principem potestatis aeris huius spiritus*. Superfluit huius. Alterum rationem peccandi apud Gentiles explicat diabolum: quam nominat principem potestatis aeris spiritus. Et quidem quod sit princeps aliorum dæmonum, nullam habet difficultatem. Quod vero dicitur aeris spiritus, dupliciter exponi potest. primum vt aeris nomen sit loci in quo sūt spiritus. Et tunc est ordo literæ secundum principē potestatis spiritus, hoc est vniuersitatis spirituum, aeris, hoc est qui est in aere. Et hic sensus nullā etiam habet difficultatem: eo quod admittitur dæmones habitare in aere. Alter sensus est. aeris spiritus, hoc est aerei spiritus. Ita q̃ appositiue dixit aeris spiritus, ad differentiam aeris corporis, aeris qui est elementum inanimatum. Et hic sensus ingerit quæstionē philosophantibus peripatetici, negantibus huiusmodi spiritus aereos. crederi ego dæmones esse spiritus aereos: & id consonare veræ philosophiæ rationi. vt quēadmodū inuenitur vegetatiuum sine sensitiuo, & sensitiuū sine secundū locū motiuo, & intellectiuum sine secundum locū motiuo, ita inueniatur secundum locum motiuū sine sensitiuo: qđ est ponere huiusmodi aereos spiritus constantes ex intellectiuo & secundum locum motiuo. Et est sermo de motu progressiuo absq; sēsitiuo. Sed hæc diffusiorem exigūt tractatum q̃ locus iste compatiatur, Verum appellatio aeris no intelligo elementū aeris, sed subtille corpus nostris sensibus ignotū, corpus simplex ac incorruptibile, natū moueri loqualiter ab anima ad oēs differētias positionis absq; repugnātia aliqua ex natura corporis: sicut corp⁹ cæleste natū est moueri circulariter in ea velocitate qua â sua aīa mouetur, absque aliqua repugnātia, vt peripatetici

peripatetici tradunt: vt nullus labor interueniat in motu illo. *Qui nunc operatur in filios diffidentiæ.* pro, in filiis inobedientiæ. Explicatur modus quo secundum principem spirituum ambulauerunt Gentiles, similis modo quo operatur idem princeps in filiis inobedientiæ. Et intellige per operari instigare, suadere, tentare & c. Istis enim modis operatur diuersis viis in iis qui adhuc sunt filii inobedientiæ, proculdubio diuinæ, qui non obediunt præceptis diuinis & c. A

¶ *In quibus & nos.* Iudæos adiungit similes Gentilibus quo ad delicta & peccata, & similiter electos de peccatorum massa. In quibus, scilicet delictis & peccatis, & nos iudæi. Omnes *aliquando conuersati sumus.* Neminem excipit dicendo omnes. *In desideriis carnis nostræ.* De Gentilibus dixerat secundum sæculum mundi huius, excludendo spem futuræ vitæ. in iudæis non eandem dicit rationem peccandi (quoniam in eis erat fides alterius vitę) sed dicit in desideriis carnis nostræ. Quod magis explicans subiungit. *Facientes uoluntatem.* pro, voluntates, *carnis & cogitationum.* Concupiscentiæ carnales inducebant nos ad opere exequendum voluntates (hoc est appetitus) carnis & appetitus cogitationum. vt voluntates cogitationum referantur ad peccata carnalia: & voluntates cogitationum referantur ad peccata spiritualia. *Et eramus natura.* hoc est naturali pronitate. Fomitem enim naturalem significat. *Filii iræ sicut & cæteri.* Hebraico more vndique diguos ira (hoc est punitione) filios iræ appellat. Communem radicem peccandi omnibus tam iudæis quam Gentilibus innatum fomitem describit: ob cuius executionem omnes sumus digni diuina vltione. *Deus autem.* pro, sed deus, *qui diues est in misericordia.* Non simpliciter misericors sed diues in misericordia describitur deus: eo quod nulla ex parte deest aliqua miserendi efficatia, sed omni carēs superiore & omniū creator ac dominus, potest quęcunque & quantumcunque misericordiæ effectum exercere. *Propter nimiam.* pro, multam, *charitatem suam qua dilexit nos.* & hic quoque non dicitur propter dilectionem suam, sed adiungitur multam, vt multiplex & magnus effectus significetur. & pronomen nos, iudæos demōstrat: vt coniunctio sequens testatur. *Et.* pro, etiam, *quum essemus mortui peccatis, conuiuificauit nos christo.* Superfluit nos. Recole prudens lector in principio huius capituli dictum & vos quum essetis mortui delictis & peccatis. Adiungit itaque simili dispositione seipsos iudæos Gentilibus, dicendo etiam quum essemus mortui peccatis, hoc est non aliter nos quàm vos. Vos enim quum essetis mortui delictis & peccatis, etiam nos quum essem⁹ mortui peccatis conuiuificauit Christo. Vide quam apte, immo q̃ verissime dictum fuerit & ipsum dedit caput super omnia, & vos quum essetis mortui delictis & peccatis. Capitis siquidem est viuificare membra quorum est caput. Illi enim viuificationi similem viuificationem adiungit erga iudeos similiter dispositos, dicendo etiam quum essemus mortui peccatis conuiuificauit. CHRISTO. Nihil est enim aliud conuiuificatos fuisse CHRISTO quam accepisse CHRISTVM in caput. Ad vtrosque ergo tam Gentiles quam iudæos viuificationem à capite CHRISTO processisse manifestauit, prius vtrisque ordine naturæ pænitentibus: sicut prius naturæ ordine tollitur tenebra quam luceat aer. B C D

¶ *Cuius gratia saluati estis.* Superfluit cuius. per modum parenthesis excitat ephesios in persona Gentiliū ad liberandū ꝙ gratia saluati sunt. Et quū cōmunē iudeis ac Gentilibus vitā ex christo capite docuisset, non absque mysterio dixit gratia saluatis estis, & non dixit gratia saluati sumus. spectat siquidem hoc ad differentiam illā inter salutem iudeorum & Gentilium quā ad Romanos decimoquinto paulus explicat: quod scilicet iudęi saluati sunt per christum ad verificandas promissiones factas patribus, gentes autem super misericordia sperare. Tanquā salus gentium ex capite christo sit omnino ex gratia: salus autem iudęorum sub eodem capite abeat non nihil iustitiæ ex promissione facta patribus. *Et cor resuscitauit & concedere fecit in celestibus in christo iesu.* Ad vtrosque refertur (iudeos scilicet & gentiles) corresuscitatio & consessio: sicut vtrique viuificati sunt Christo capiti. Vbi aduerte quod non dicit & corresuscitauit & consedere fecit in celestibus (quoniam hoc fuisset manifeste falsum: quoniam adhuc non erant in cælestibus consedentes corresuscitati, immo nec sunt) sed adiungit in CHRISTO IESV: vt intelligamus quod CHRISTO resuscitato & eleuato ad sedendum in dextera patris, oīa mēbra eius sunt corresuscitata & cōsedētia nō in seipsis sed in Christo. Humano more loquitur paulus quo si vnus de cognatione mea effectus esset rex, omnes consanguinei, gloriaremur quod corregnamus in illo. Et dixit hæc ad manifestendum quod proposuerat scilicet qui benedixit nos in omni benedictione spirituali in supercelestibus in christo Hæc sunt enim benedictones quas habemus in supercelestibus in christo. *Vt ostenderet in sæculis superuenientibus.* ab ascensione sua vsque in æternum. E

F *Abundantes*.pro,ſupereminentes,*diuitias gratiæ ſuæ in bonitate*.pro,in benignitate,*ſuper nos in christo ieſu*.Ideo conſedere nos fecit in cæleſtibus in chriſto vt in venturis ſæculis manifeſtaret deus benignitatem ſuam ſuper nos,membra CHRISTI ieſu.Verum benignitatem(quæ feracitas beneficiorum eſt)non ſimpliciter ſignificat,ſed adiungit gratiæ ſuæ: vt beneficia non iniuſtitiæ ſed gratiæ tribuantur.Nec ſufficit explicare gratiam ſed explicat diuitias gratiæ: nec hoc ſufficit ſed deſcribit ſupereminentes diuitias.Ad ſignificandum excellentiam multiplicem beneficiorum gratiæ eius.& vere monſtrare hæc incœpit deus à die pentecoſtes in eccleſia primitiua tot & tanta & talia in membris ſuis,vt iam incœperimus videre ſupeminentes diuitias gratiæ eius in benignitate ſuper membra CHRISTI,& venturis omnibus ſæculis manifeſtę factæ ſint.¶*Gratia enim*.Dixerat per parentheſim gratia ſaluati eſtis:explicat id quomodo factum eſt. Nec recedit à propoſito:ſed neceſſaria eſt particula hæc ad de-
G clarandum modum quo homines efficiuntur membra CHRISTI. Non enim ſufficit dicere gratia eſtis ſaluati,ſed modum oportet explicare:qui explicatur ſubiungendo. ¶*Eſtis ſaluati per fidem*.Ita quód ſalus veſtra ex parte dei procedit à gratia:veruntamen ex parte veſtra interuenit fides.*Et hoc non ex uobis*.Dixi oportere interuenire fidem veſtram,attamē ſcitote quòd fides veſtra non eſt ex vobis.Eſt quidem veſtra ſed non ex vobis.Vnde declarãs ſubiungit. ¶*Dei enim donum eſt*. Superfluit enim.*Non ex operibus*. Ideo dixi quòd credere non eſt ex vobis quia eſt donum dei,non ex operibus:hoc eſt non ex merito operum ſed quod gratuito conceditur.*Ne quis glorietur*. Si credere haberemus ex meritis operum,eſſet locus gloriationi acquirentium fidem ex operibus ſuis:ſed ex eo quod credere donum dei eſt gratuitum, nulla ex parte habemus vnde gloriemus quód ſaluati ſumus.nam gratia qua ſaluamur,dei eſt gratia:& fides qua ſaluamur,gratuito nobis á deo datur.Propter quod ſubiungit. ¶*Ipſius*
H *enim ſumus factura*.quia ipſius dei ſumus factura quatenus chriſtiani ſumus. ¶*Creati in chriſto Ieſu*.ad differentiam creationis in eſſe naturæ.Hæc ſiquidem eſt ratio quare ea ex quibus ſumus ſaluati ſunt dei:quia vt chriſtiani,ſumus creati factura dei,tanquam ex nihilo producti in tali eſſe. ¶*In operibus bonis,quæ præparauit deus ut in illis ambulemus*.Ne errares ex ſupradictis quod non ex operibus ſaluati ſumus ne quis glorietur,declarat quomodo opera noſtra concurrunt ad ſalutem noſtram. ¶Et conſiſtit ſententia in hoc quód opera noſtra concurrunt conſequenter. Ita quod ex hac doctrina excluduntur merita operum noſtrorum antecedenter reſpectu fidei,& aſſeruntur conſequentia ad fidem. Et propterea quum prius excluſiſſet antecedenter (dicendo non ex operibus)modo apponit conſequentia, dicendo q̄d creati ſumus in CHRISTO IESV in operibus bonis. Quod magis explicans
I dicit. quæ (opera bona) preparauit deus vt iam chriſtiani ambulemus in illis. Hoc enim, manifeſte ſonat ſequelam ad fidem,& tanquam concomitantia fidem à deo concedi.

¶*Propter quod*. Totum poteſt referre,ſcilicet & ſalutem per fidem & progreſſum in bonis operibus. ¶*Memores eſtote*. Dixerat in principio huius capituli & vos,nec tractauerat aliquid ſpeciale quare dixerit & vos. Et propterea modo tractat propriam Gentilibus rationem,propter quam dixit & vos.¶ *Quod uos aliquando qui eratis gentes in carne*.pro,ꝙ vos quondam gentes in carne.Et declarando quid intendit per in carne ſubiungit.*Qui dicebamini preputium ab ea que dicitur circunciſio in carne manufacta*.hoc eſt qui dicebamini preputiū ad differentiam circunciſionis carnalis,que erat apud iudeos.*Qui eratis*.pro,quod eratis.hoc eſt quod reuocare debét ad memoriam. *Illo in tempore ſine Chriſto*. Hoc eſt non chriſtiani , antequam eſſetis Crhiſtiani ſeu carentes fide CHRISTI. eratis. Ita quod totum hoc(videlicet illo in tempore ſine chriſto)eſt ſubiectum enunciationis:& verbum eratis iungit predicatum alienari
K &c.Et eſt ordo literæ quod illo in tempore ſine chriſto , eratis alienati &c.

¶*Alienati a conuerſione*.pro,à ciuilitate, *iſrael*.hoc eſt alieni ab vnitate populi ſub vna diuina lege: ad differentiam etiam iudaici populi , ſub vna politia diuinæ legis viuentis. ¶*Et hoſpites teſtamentorum*. Dictio greca peregrinos & hoſpites ſignificat. Et vtrluſque ſenſus capax videtur litera. nam ſi legitur hoſpites, refertur ad procelitos. Si legitur peregrini, refertur ad ipſos Gentiles in Gentilitate manentes. Et ſignificatur quod erant extranei à teſtamentis. Quod declarans ſubiungit. ¶*Promiſſionis ſpem non habentes*. Et hinc apparet quod non de hoſpitibus proſelitis ſed de omnino extraneis loquitur. Quod autem pluraliter dicit teſtamentorum, refertur ad multitudinem promiſſionum.tanq̄ aliud teſtamētū fuerit promiſſio de ſemine Abrahæ,aliud promiſſio de terra que vocatur terra promiſſionis, aliud de perſeuerantia fœlici in eadē ſeruādo mādata.Ab omnibus enī deſcribuntur gentiles

extranei:ad differentiam Iudæorum,ſpem habentium promiſſionis omnis factæ per huiuſmodi teſtamenta. ¶ Quanuis poſſit referri pluralitas teſtamentorum ad teſtamentum vet' & nouum:ad differentiam Iudæorum chriſtianorum qui ſpem promiſſionis vtriuſque teſtamenti habebant. *Et ſine deo in hoc mundo.* Superfluit hoc. Et demum inquit paulus. Eratis ſine deo in mundo. Non eratis ſine deo in opinione veſtra,ſed eratis ſine deo exiſtente vere in mundo:quoniam non adorabatis verum deum qui eſt in mundo vniuerſo,ſed deum opinatũ,qui nõ eſt deus:ad differentiam & iudæorum & chriſtianorum colentium vnum verum deum. ¶ *Nunc autem in chriſto Ieſu uos.* E regione ad id quod dixerat illo in tempore ſine chriſto, dicit nunc autem vos in chriſto ieſu:hoc eſt iam chriſtiani. *Qui aliquando eratis longe.* Dixerat alienati,& extranei,modo dicit longe eratis,non diſtantia locali ſed diſſimilitudine. *Facti eſtis prope.* propinquitate aſſimilationis & coniunctione charitatis. *In ſanguine chriſti.* Mors chriſti in cruce attulit vos de longinquo ad propinquum,effecit vos de diſſimilibus ſimiles ſibi & aliis iuſtis. ¶ *Ipſe enim eſt pax noſtra.* Hoc eſt ipſe eſt ratio & effector pacis noſtræ. ¶ *Qui fecit utraque unum* Hoc eſt Iudæos & Gentiles fecit vnũ. *Et medium parietem maceriæ ſoluens,inimicitias in carne ſua.* Quũ aſſumpſiſſet pro ratione quia ipſe chriſtus eſt pax noſtra,incœpit hoc manifeſtare ab opere, dicendo qui fecit vtraque vnum:& modo ſubiungit modum quo fecit ex vtriſque vnum,dicendo duo. Alterum eſt quód medium parietem maceriæ ſoluit. Alterum quod inimicitias in carne ſua ſoluit. ¶ Et primum quidem ad ſimilitudinem dicit ſeparatorum locorum quæ ſeparantur interſtitio muro ſeu maceria:tanquam loca ex vna parte ſint vnius populi,& loca ex altera ſint alterius. Si quis enim dirueret interſtitium illud,faceret vtraq; loca vnum, tollendo diſtinctiuum inter ea. Et quoniam huiuſmodi interſtitium quandoq; fit pro pace finitimorum,quandoq; autem fit pro inimicitia ad tollendum communionem hincinde,& interſtitium de quo paulus loquitur inimicitiæ erat,ideo ad hoc manifeſtandum quum dixiſſet & mediũ parietem maceriæ ſoluens,ſtatim ſubiunxit ſine coniunctiõe aliqua velut appoſitiue inimicitias in carne ſua.ꝙ eſt alterum ſolutum à chriſto faciẽdo pacẽ. Et hęc q̃ dẽ ꝓponendo paulus dicit:executiue aũt tractando,ꝓpoſita ſingula explicat,inchoans à ſolutiõe interſtitii dicendo. ¶ *Legem mandatorum decretis.* pro,in decretis, *euacuans ut duos condat in ſemetipſo in uno nouo homine.* pro,in vnum nouum hominem. Aduerte quo ad literam ꝙ preteriti temporis deberent eſſe participia ſoluens & euacuens. ſignificat enim ꝙ ſoluit & euacuauit. ¶ Quod ergo dixit medium parietem macerie ſoluit.,modo explicat ꝙ euacuauit legem conſiſtentem in decretis mandatorum:hoc eſt legem Moſaicam, Hęc enim ſicut in epiſtola ad Roma. appellatur lex factorum.ita hic appellatur in decretis mandatorum:ad differentiam legis ſpiritus quę eſt lex Chriſti. Illa ſiquidem tantummodo pręcipit opera,agenda vel cauenda:iſta autem confert credere viuere in CHRISTO. Et appellatur interſtitium maceriæ iuxta id quod in epiſtola ad Galatas appellatur in manu dimidiatoris. Lex enim vetus non erat data mundo,ſed iſraelitis tantum, & erat diſtinctiua iſraelitarum à reliquis populis mundi:ac per hoc erat velut interſtitium macerię inter populum iſrael & Gentiles. Et dicitur maceriæ vt intelligatur interſtitium non in perpetuum ſed ad tempus donec veniret CHRISTVS. Maceria enim breuis eſt durationis. Dicitur maceriæ eo ꝙ lex factorum vt diſtinguitur cõtra legem ſpiritus eſt ſicut maceria, conſtans ex lapidibus ſine glutino ſpiritu. Et eſt interſtitium inimicitiæ, pro quanto ſingularitas populi iſrael exoſa erat Gentilibus, & ipſe populus iſrael abominabatur Gentiles. Et quoniam hic dicitur ꝙ chriſtus ſoluit,abſtulit legem mandatorum,quæſtio ſuborit ur eo ꝙ ipſe dominus dicit, Non veni ſoluere legem. ſolutio eſt. vt ibidem eſt diffuſe expoſitum, CHRISTVS negat ſe veniſſe quamdiu erat viator inter homines ad exercendum officium abſoluendi à vinculo legis veteris:hoc enim reſeruabat futuro tempori. quemadmodum negauit ſe miſſum niſi ad oues quę perierunt domus iſrael. Paulus autem affirmat efficatiam mortis CHRISTI, ſuapte natura ad tollendũ vĩcula legis veteris. vnde nulla eſt inter dicta vtriuſque cõtrouerſia. Quorſum autẽ aboleuerit legẽ veterem,explicat:dicendo vt duos populos condat ſeu creet in vnum nouũ hominem in ſemet ipſo chriſto. Quod ad Galatas dixit omnes enim vos vnum eſtis in chriſto IESV, modo dicit ſub aliis verbis vt duos populos creet in ſemetipſo in vnũ nouũ hominẽ, vnus quidẽ nouus homo integratur ex oĩbus chriſtianis:qui eſt ipſum Chriſti corpus, quod eſt eccleſia. Et vere homo ſecundũ naturã,vere nouus,quia ſemper nouus nouitate gratiæ (nihil enim dãnationis eſt iis qui in chriſto IESV ſunt) & vere vnus, vnitate eiuſdem ſpiritus. Et hæc omnia veriſſime ex coniunctione ad Chriſtũ maxime verificantur:quũ ipſe ſit vnus nouus homo ſingu-

 lariſſime

F larissime carẽs simili: vtpote qui est diuina Hypostasis, conceptus & natus ex virgine &c. *Faciens pacem.* Postquam declarauit modum quo fecit vtraq; vnum diruendo maceriam, abrogando legem quæ diuidebat inter iudæos & Gẽtiles, vt subtracto interstitio duo fierẽt vnus: declarat modo aliam particulam (scilicet ipse est pax nostra) quum correspondenti sibi, inimicitias soluit in carne sua. Faciens, inquit pacem, directe contrariam inimicitiis. *Vt reconciliet ambos in uno corpore deo.* Hinc apparet ꝙ inimicitiæ relatiue ad deum intelligendæ sunt: dum dicit vt reconciliet deo. Duo itaq; impedimenta vnitatis & pacis paulus tetigit. Alterũ ex parte Iudæorum, interstitiũ maceriæ legem. Alterum commune vtrisque (Iudæis, scilicet & Gentilibus) scilicet inimicitias ad deum, quæ consistunt in peccatis quibus contemnitur deus. & vtrunque impedimentum sublatum esse per christum paulus docet ad hoc vt in vno corpore christi mystico vterque populus reconcilietur deo. *Per crucem interficiens inimicitias in semetipso.* Vt alias dictum est, ex sensu interpretari oportet apud Græcos quando pronomen tenetur re-
G ciproce. & quia superius proposuerat inimicitias in carne sua, congrue interpres pronomen reciprocum reddidit, dicendo in semetipso: vt quod dixerat inimicitias in carne sua, explicet ꝙ interfecit inimicitias per crucem non alterius sed suiipsius. Constat aũt ꝙ huiusmodi inimicitiæ quas christus interfecit per mortem suam in cruce, sunt inimicitiæ ad deum, tum iudæorum tum Gentilium ob contemptum dei peccando. ¶ *Et ueniens euangelizauit pacem uobis qui longe fuistis.* De aduentu christi post resurrectionem eius loquitur. Tunc enim venit & dixit discipulis, euntes in mundum vniuersum prædicate euangeliũ &c. Tunc euangelizauit (hoc est euangelizandam præcepit) pacem vobis, Gentilibus, qui longe fuistis, à diuino cultu. *Et pacem iis qui prope.* Superfluit pacem. Hoc est & iudæis qui erant prope ratione diuini cultus.

¶ *Quoniam per ipsum habemus accessum ambo in uno spiritu ad patrem, ergo iam non estis hospites & aduenæ.* Declaratis gestis per CHRISTVM ad vnitatem iudæorum & Gentilium, infert
H paulus spiritualem effectum communem vtrisque, imo ex spirituali effectu communi vtrisque infert nouam gentium conditionem. Per modum siquidem rationis & causæ introducit hunc effectum dicendo: quoniam per ipsum, CHRISTVM, ambo, iudæi & Gentiles, habemus aditum ad patrem cælestem, in vno & eodem spiritu, proculdubio sancto: ergo iam non estis vos Gentiles effecti Christiani, hospites in domo dei. & aduenæ in charitate dei. ¶ Et ab hinc incipit tractare illam particulam, qui predestinauit nos in adoptionem per iesum christum in ipsum secundum beneplacitum voluntatis suę in laudem gloriæ gratiæ suæ. inchoat siquidem hoc à communi aditu ad patrem qui adoptauit per christum in vno spiritu. ¶ Et hinc optime infert gentes non esse amplius hospites & aduenas. ¶ *Sed estis ciues.* superfluit estis. Et legendum est. sed conciues *sanctorum & domestici dei.* Et regione ad hospites dicit demestici & è regione ad aduenas dicit conciues. Ecclesia siquidem & est ciuitas dei, & est domus dei. ¶ Et propterea competit & dicere conciues & dicere domesticos.

I ¶ *Superedificati super fundamentum apostolorum & prophetarum.* Metaphoricus est sermo. ¶ Et quod dicit super fundamentum apostolorum & prophetarum, intellige formaliter: hoc est super Christum seu deum quatenus est fundamentum apostolorum & prophetarum. Vere enim non sumus fundati super Christum immediate, sed quatenus ipse sustentat apostolos & prophetas: hoc est medientibus apostolis & prophetis, mediente doctrina ministrata per apostolos & prophetas. *Ipso summo engulari lapide.* superfluit lapide. & vnica dictione composita legendum esset. ipso sumangulari CHRISTO IESV. Quia de coniunctione vtriusque populi agitur, ideo Christum sub metaphora sumangularis describit. sumangularis enim iungit vtrunque parietem. summus autem describitur non solum quia supremus est secundum rem, sed ad insinuendum ꝙ in spirituali edificio quod totum sustinet non est in imo (quemadmodum in edificiis corporeis) sed in supremo. idem est autem ipse sumangularis qui
K & fundamentum apostolorum & prophetarum. vnde & alibi dicit fundamẽtũ aliud nemo potest ponere præter id quod positum est quod est christus iesus. Vtrunque ergo officium christo tribuitur: & fundamenti & sumangularis. *In quo omnis ædificatio constructa.* pro, quæ coaptatur. Est enim presentis temporis: & coaptationem significat. Ad lapidem siquidem angularem refertur coaptatio, ad differentiam ædificationis quæ non coaptatur tali angulari propter difformitatem morum. *Crescit in templũ sanctum in domino.* Ecce quare metaphorem ædificationis immiscuit, quia christiani templum sunt domini & si coaptantur christo, crescunt in templum sanctum. in habitaculum mundum coram Deo. Vnde & hoc quod communiter de omnibus dixerat, magis explanando applicat ad Gentiles dicendo. *in quo & uos*

& uos coædificamini in habitaculum dei. hoc est enim esset tēplū esse habitaculū dei. Sed quomodo fiat ista coædificatio adiungit. *In spiritu sancto*. Superfluit sancto. Subintelligitur tamen. Nō est corporalis huiusmodi ędificatio, sed spiritualis, sed secundum opera spiritus sancti. A

CAPVT III.

Vius rei grā. vt scilicet vos coædificemini in spūale habitaculū dei. *Ego Paulus*. dixerat superędificati sup fundamētū apostolorū & pphetarū, manifestat modo hoc in seipso: ꝙ. s. super fundamentū eius, hoc est sup christum fundantē ipsum, supædificantur Gētiles, Et ad hoc affert tū ea q̄ patitur ꝓ christo, tū reuelationē sibi factā de mysteriis diuinis: tū officiū apostolatus sui ad gētes. Et à passionibꝰ incipiens dicit. *Vinctus christi Iesu*. Hebræo more subaudit substantiuū verbū sum. Est enim vinctus nomen erat siquidē Paulus tunc Romę vinctus ꝓ christo. *Pro uobis gētibus*. Lege Actus aposto. & inuenies Paulū ꝑsecutionē passum, tanq̄ destructorē legis Mosaicæ ꝓpter veritatē euangelicā q̄ in gētibus p̄dicabat. Et ꝓpterea hic dicit pro vobis gentibus. *Si tamen*. pro, vtiq; &, *audistis dispensationem grǣ dei q̄ data est mihi in uobis*. pro, in vos. Ne se ingessisse crederetur ad p̄dicandū gentibus ob ꝙ patiebatur, cōmemorat auditū iā fuisse à gētibus qualiter diuina dispensatiōe gratia apostolatus ad gētes sibi data fuerat. Iā siquidē diuulgatus erat modus quo Paulus cōuersus fuerat ad christū. & ꝙ in illa cōuersione christus dixerat, vas electionis est mihi vt portet nomen meum corā regibus & gentibus. Hæc itaq; distributio diuinæ gratiæ in ꝑsonā pauli ad euangelizandū gētibus, audita describitur. *Quoniam*. pro, ꝙ. *secundū reuelationem notū mihi factum est*. pro, fecit, *sacramētum*. pro, mysteriū. Et hoc etiam auditū cōmemorat ꝙ deus notificauit Paulo arcana secundum reuelationē hoc est reuelādo per seipsum, & nō remisit eum vt instrueretur ab aliis apostolis. *Sicut supra*. pro, ante, *scripsi in breui*. De mysterio dicit. quemadmodum ante scripsi in hac eadē epistola in breui, hoc est paucis verbis. Vere muyta misteria breuibus verbis in hac eadem comprehēderat epistola quæ per reuelationē didicerat. *Prout*. pro, ob quod. scriptum. *Potestis legentes intelligere prudentiam*. pro, intelligentiam, *meam in ministerio*. pro, in mysterio, *Christi*. Explicat officium super quod ædificantur, excitando eos ad considerandum excellentem notitiam quam ipse habebat in mysterio christi. Dixerat enim super fundamentum apostolorum: & propterea oportebat manifestare excellentiam doctrinæ apostolicæ, non in philosophia sed in mysterio christi. *Quod aliis gentrationibus*. hoc est ætatibus aliarum generationū. *Non est agnitum*, pro, notificatum, *filiis hominum*. Ad explicandam maiorem gratiam factę reuelationis, dicit huiusmodi mysterium christi non esse notificatum filiis hominum (Ad differentiam angelorum) prioribus ętatibus. Cum grano tamen salis intellige. nam subiungit. B C

Sicuti nunc reuelatum est. Ne intelligeres prophetis omnino fuisse incognitum, apposuit modū, dicendo sicuti nunc reuelatum est: vt intelligamus non fuisse notificatum priscis illo modo quo nunc absq; velo notificatum est. Acsi apertius dixisset. fuit quidem priscis notificatū sub velamine, modo autem sine velamine. *Sanctis Apostolis eius & prophetis in spiritu*, Deest, sancto. Ne sibi soli describat reuelationem factam commemorat reuelatum esse mysterium sanctis apostolis Christi & prophetis: reuelatum autem in spiritu sancto, nō inspiritu pythonico. D

¶ Et hinc habes ꝙ de prophetis noui testamenti loquitur, dicendo sicut nunc reuelatum est prophetis. Et quidem fuisse multos prophetas in testamento nouo, clare patet legenti Actus apost. & epist. Pauli. immo ipsum Paulum fuisse prophetam testantur scripta in eius epistolis vaticinia de futuris. Ex symbolo quoq; apostolorum apparet omnes apostolos fuisse prophetas resurrectionis mortuorum venturiq; seculi. ¶ Et dixit hæc ad declarandum quod dixerat super fundamentum apostolorum & prophetarum. *Esse gentes cohæredes & concorporales*. pro, concorpores, *& comparticipes promissionis eius in Christo Iesu per euangelium*. Superfluit Iesu. paulo superius dixerat de propria intelligentia in mysterio Christi: & postea subiunxit de communi sibi & aliis apostolis ac prophetis notitiam eiusdem mysterii quę sub velamine tradita erat antiquis. Et de proprio quidem dixit se scripsisse: de hoc autem communi, modo explicat, quid est illud. Et est quod gentiles ex extraneis à testamentis sunt iam cohæredes æternæ hæreditatis: & quum essent alieni à ciuilitate diuinæ legis, iam sunt concorpores corporis CHRISTI mystici: & quum essent sine spe promissionis, sunt iam comparticipes promissionis eius scilicet dei, participando dona spiritus sancti promissa ecclesię. Hęc autem mutatio est E

F quia iam sunt in christo per euangelium, non per legem Moysi. Hoc est mysterium sub velamine priscis notificatum: modo autem clare manifestatum. Et dicit hæc omnia ad declarandum illam particulam secundum beneplacitum voluntatis suæ, per hæc enim omnia manifestat beneplacitum voluntatis diuinæ fuisse prædestinare gentes in adoptionem tali modo: vt scilicet superædificarentur super fundamentum apostolorum & prophetarum. ad hoc enĩ reuelationes factæ apostolis & prophetis noui testamenti inducuntur de salute gentium Et ad hoc idem subiungitur. *Cuius factus sum ego minister.* Relatiuum cuius si referat euãgelium, dicitur Paulus minister euangelii, pro quanto prædicator est illius: si vero (quod potius quadrat) referat Christum, clare constat cuius scilicet Christi factus sum ego minister. Sic nos inquit alibi æstimet homo vt ministros christi. Et hoc quadrat ad declarandum fundamentum ipsius. Quod enim dixit fundamentum apostolorum: hoc est dicere christum per ministros a-
G postolos, seu apostolos ministros christi. Ad hoc ergo dixit cuius factus sum ego minister. *Secundum donum gratiæ dei.* non propriis meritis, non virtute propria, sed dono diuinæ gratię. *Quæ data est mihi secundum operationem uirtutis.* pro, potentiæ *eius.* Vide fundamentum apostolorum iunctum ipsis secundum gratiam datam illis non secundum humanas vires sed secundum operationem potentiæ dei: quę nescit mensuram. Et dicit secundum operationem: quoniã gratia concessa apostolis erat in operatione potentiæ dei: loquendo linguis, faciendo miracula, interpretando scripturas &c. *Mihi enim oĩm sanctorũ minimo.* Superfluit enim. Quod dixerat ministerium secundum operationem potentiæ, modo explicat secundum operationem doctrinæ. Quod autem dixit omnium sanctorum minimo, minus explicatur in lingua latina. nam significatur Græco minor minimo. Recognoscit se Paulus & explicat se minorem minimo omnium sanctorum quantum est ex parte sui: dum commemorat excellentia dona gratiæ si-
H bi collata: vt inde seipsum ac suiipsi⁹ notitiã ante oculos ponat & se ad seipsum reuocet, ne ex istis tam pręcipuis donis extollatur. nec aliis se p̃ferre reputetur. ¶*Data est gr̃a hæc.* quam subiungo. *In gentibus euangelizate inuestigabiles diuitias christi.* negatiue sumitur in dicẽdo inuestigabiles significatur enim non vestigabiles. Diuitiæ christi imperuestigabiles, dona sunt christi q̃ excedunt oẽm naturalẽ inquisitionem, nullus enim inquirere potest verbum caro factum est, christus resurrexit & sedet ad dexteram dei, & hmõi. & tamen hæc sunt quæ paulus euangelizabat inter gentes. *Et illuminare omnes.* hoc est clare manifestare oibus. Quod intellige quantum erat ex parte sui. *Quæ sit dispensatio sacramenti.* pro mysterii, *absconditi a seculis in deo qui oĩa creauit.* Mysterium absconditum á seculis in deo, est arcanum efficiendorum tali & tali tempore in ecclesiasticis. Quod absconditum describitur á seculis in deo etiam postq̃
I creauit omnia. Manifestat Paulus ꝙ q̃uis deus creauerit oĩa, ac ꝑ hoc manifestauerit rerũ oĩm rõnes angelis & naturas rerũ ĩtelligẽdas porrexerit hoĩbus reseruauit tamẽ in arcano suo notitiã certis tẽporibus agendorum. de quibus christus dixit, nõ est vestrũ nosse tẽpora vel momenta q̃ pater posuit in sua potestate, sed aduerte ꝙ nõ dicit & illuminare oẽs ꝙ sit mysteriũ, sed dicit q̃ sit dispẽsatio mysterii abscõditi, nõ enim manifestauit Paulus q̃ latet in illo mysterio: sed dispẽsationẽ (hoc est executionẽ ordinatã) illius mysterii q̃ sit. declarauit siquidem ꝙ vocatio gẽtium in vnitatẽ ecclesię ex iudæis & gentilibus est nõ de numero eorũ q̃ deus manifestauit, sed est executio mysterii reseruati in arcano dei. & sic de similibus spectãtibus ad executiones q̃ fiunt in ecclesia xp̃i manifestatis per Paulum intellige. *Vt innotescat.* Desunt quatuor dictiones in diuersis tamen locis. Legendum est. Per Iesum Christum vt innotescat nunc. Deinde sequitur. *Principatibus & potestatibus in cœlestibus.* Rationem reddit quare mysterium absconditum fuerit in deo. Et est ordo literæ. vt per Iesum Christum innotescat nunc principa-
K tibus & potestatibus in cœlestibus. Reseruauit sibi deus in seipso occultum mysterium ad hoc vt mediante christo homine communicaret hoc arcanum in cœlestibus supernis spiritibus. Dicendo enim vt innotescat nunc, & explicando per iesum Christum, manifestat prærogatiuam hanc reseruatam Christo homini: nec adhuc christum communicasse omnia supernis spiritibus sed durare nunc quo notum fit. ¶ Quid sit autem illud mysterium quod per Christum innotescit supernis spiritibus, manifestat subiungendo. ¶*Per ecclesiam multiformis.* ꝑ, multifaria, sapientia dei secundum præfinitionem seculorum. Sapientia dei multiuaria per ecclesiam, variis modis & viis sparsa per ecclesiam, non qualitercunque sed secundum præfinitionẽ seculorum, hoc est periodorum qui executionibus singulorũ effectuũ diuinæ sapientiæ in ecclesia diffiniti sunt, est illa q̃ nunc (hoc est vsque ad tempus iudicii vniuersalis) notificatur per

per christum supnis spiritibus.modo enim reuelat vnum,modo aliud. *Quã fecit in christo Iesu dño nro.* Relatiuum quam refert ecclesiam.ecclesia enim nomen est cõmune ad oẽs conuentus. & A
propterea explicat de qua ecclesia loquitur:de illa.s.quam fecit deus i christo Iesu domino nostro,quæ est ecclesia christiana.Et inseruit hæc ad declarandum quod superius dixerat de christo supra omnem principatum & potestatem & dominationem& virtutem &c.per hoc enim declarauit ꝙ non solum eminentia dignitatis & potentiæ sed etiam notitiæ & doctrinæ est supra omnem principatum oĩm cælestium spirituum.*In quo habemus fiduciam*.pro,ausum.De libera audacia euangelizandi est sermo.*Et accessum*.Ausus refertur ad euangelizandum hoibus accessus aũt(hoc est adit⁹ seu introductio passiua)refertur ad eũdẽ ad deũ.*In confidentia*.Fiducia hæc refertur ad vtrunque,tam aditum q̃. ausum.*Per fidem eius*.Christi.Et adiunxit hæc ad declarandum apostoli per fidẽ in Christo qui reuelat angelis,confidenter non solum habent aditum ad deum sed etiam ausum ad euangelizãdum mysteria.*Propter* ꝙ.donum quod in christo habemus per fidem propagandum.*Peto*.à vobis. *Ne deficiatis in tribulationibus meis pro uobis*.Ne deficiatis animo,ne erubescatis quod ego sim in tribulationibus pro vobis,pro euangelio ad gentes.*Quæ est gloria uestra*. Ad vtrunque potest referri,scilicet tam ad tribulationem Pauli q̃. ad perseuerẽtiam eorum.nam & pressura Pauli patris ad doctoris eorum erat materia gloriæ eorum:sicut crux Christi est gloria oĩm.& perseuerantia ipsorum erat meritum gloriæ.*Huius rei gratia*.scilicet ne deficiatis,scilicet pro gloria vestra.*Flecto genua mea*.Non solum à vobis peto sed à deo,& hoc flexis genibus vbi.*Ad prem dñi nrĩ Iesu Christi*.declarauit beneplacitũ diuinæ voluntatis circa modum prædestinatæ adoptionis,explicat modo ipsam adoptionem.Et ppterea meminit patris domini nostri Iesu Christi,qui est natura pater domini nostri Iesu Christi.& adoptione pater noster.Vnde & subdit. B

¶*Ex quo omnis paternitas*.pro,familia,*in cælis & in terra noĩatur*.Non loquitur Paulus de paternitate sed de adoptata familia,sed de familia ab vno eodemque patre deriuata.Et dixit quod ex quo patre domini nostri Iesu christi omnis familia tam in cælis q̃. in terra noĩatur, tanq̃ ab vno eodemque patre deducta.verbi gratia sicut à Cæsare familia Cęsarianorum,& ab Israel familia Israelitarum,& à christo familia Christiana.Explicat siquidem per hoc Paulus adoptiõis gratiam communem esse supernis spiritibus & hoibus ab vno eodemque Deo patre domini nostri Iesu Christi.ita ꝙ omnes(tam spiritus cęlestes q̃. nos homines)sumus adoptiui filii dei. *Vt det uobis secundum diuitias gloriæ suæ*.in qua consummatur adoptio.*Virtutem*.pro,pótentiam,*corroborari per spiritum eius in interiori homine*.Supplicat vt ex diuitiis glorię paratæ emanet robur potentiæ in interiori homine per spiritum dei. Nihil petit corporeum sed spectans ad animam: ꝙ.s.potentia quam acceperunt in baptismo ad confitendum fidem,ad præliandum cum dęmone,ad vincendum mundum,corroboretur per spiritum dei.¶ Quæ corroboratio qualiter fiat,explicat subiungendo.*Christum habitare per fidem in cordibus uestris*.non dicit christum hospitari in cordibus vestris per fidem,sed habitare:hoc est tanq̃ habitantem vti cordibus vestris per fidem.sic enim corroboratur potentia interni hominis. C D

¶*In charitate radicati & fundati ut possitis*.Nota præcedentia construi cum verbo det,(dicendo det corroborari potentiam,det habitare Christum)hęc autem in charitate radicati & fundati,nõ possunt construi cum eodem verbo.& propterea sequentibus adiunguntur.Et est ordo literę. vt in charitate radicati & fundati possitis.Similis ordo paulo ante habitus ⁹est:dicendo per Iesum christum vt innotescat.¶ Supplicationi vt roboretur potentia per spiritum vt habitet christus per fidem,adiungit quod reliquum erat vt in charitate radicati & fundati.Tria enim sunt in nobis.voluntas ad quam spectat dilectio:intellectus ad quam spectat fides:& potentia ad quam spectat robur spiritus.Et quemadmodum dixit non hospitari sed habitare christũ, ita de dilectione dicit radicati & fundati.tum ad significandam firmitatem, tum ad significandum ꝙ dilectio & radix & fundamentum.assimilatur siquidem radici,ꝑ quanto ex ea reliquæ virtutes oriuntur: assimilatur fundamento ꝑ quanto sustẽtat merita omnium & q̃ agimus & q̃ patimur.¶ Radicati autem & fundati in dilectione sunt,qui ex imo & profundissimo corde dilectionem germinant & sustentant multitudinem bonorum operum. Et hinc consurgit posse ad altiorem contemplationem immo notitiam subiunctam. E

¶*Comprehendere cum omnibus sanctis*.pro cælestis patriæ fœlicitate supplicat . Nam non hic sed ibi commune est omnibus sanctis comprehendere. *Quæ sit latitudo & longitudo,& sublimitas & profundum* . Transpositæ sunt duæ vltimæ dictiones.Legendum est. ¶*Sed profunditas & sublimitas*.

Metaphorice

F Metaphorice deū describit Paulus, non tribus dimensióibus ex quibus cōstat corpus (ne forte errares intelligendo deū esse corpus) sed addit tribus dimensionibus quasi quartā: vt manifeste intelligas ꝙ metaphorice loqtur. quum constet dimensiones corporis esse tres tantum. ¶ Per longitudinem itaq; dei ęternitatem, per latitudinē, immensitatē potētiæ, per profunditatem, immensitatē scientiæ, per sublimitatē, excellentiā naturę intellige. Hæc aūt dicit possitis cōprehendere, nō vt cōprehēsio fines cōplectitur rei (hoc enī impossibile est) sed vt cōprehēsio opponitur insecutioni: iuxta illud ad Corin. sic currite vt cōprehendatis. *Scire etiā supereminentē scientiæ charitatē Christi.* Datiui casus est sciētię. & explicatur charitas Christi superans sciētiā: hoc est maior q̄ sciatur. Supplicat etiam Paulus vt nō solum cognoscant diuinitatē scd̄m ei9 naturam, sed etiā cognoscāt dilectionē christi erga genus humanū. Et si extēdatur ad oēs spūales creaturas, nō est error. *Vt impleamini in oēm plenitudinē dei.* Et hoc ꝓprie ad patriā spectat. in qua

G ingrediuntur hoīes in ipsam dei plenitudinē, & implentur. Significatur siquidem excessus plenitudinis diuinæ gloriæ supra vniuersum id cuius sumus capaces. *Ei aūt q potens est.* Deficit. super, *oīa facere.* Inexhauribilem diuinam significat potētiam, dicēdo ꝙ est potēs facere sup oīa. *Supabundanter q̄ petimus.* p, ex abundanti super ea q̄ petimus, *aut intelligimus.* Non solum super oīa facta potest facere sed potest etiam ex abundanti sup ea q̄ petimus, & (ꝙ plus est) sup ea q̄ intelligimus. *Scd̄m uirtutem.* pro, potentiam, q̄ *operatur in nobis.* Ne ficta videatur diuina potentia potens super oīa, manifestat eandem esse potentiam qua potest facere super oīa q̄ de facto operatur in nobis ea q̄ nunq̄ aut petissemus aut intellexissemus: vt ex iis q̄ exercet in nobis, credatur ꝙ potest super oīa. Si petis q̄ sunt illa q̄ exercebat in apostolis, cōfer quales erant ante spūm sanctum receptū & quales fuerunt post in tot mirabilibus operibus: & perspicies potētiam dei

H q̄ operabatur in illis. *Ipsi gloria.* Superfluit ipsi. *In ecclesia & in christo Iesu.* Superfluit &. determinat enim ecclesiam in christo Iesu. *In oēs generationes seculi seculorum. Amen.* Dicit hæc Paulus ad explicandum reliquum, in laudē gloriæ gratiæ suę. Explicat enim ꝙ laudabitur gloria gratię in ecclesia Christi sine termino. ¶ Et dicit in oēs generationes ad comprehendendum nouam regenerationem quæ erit in resurrectione. Et dicit seculi seculorum: hoc est æternitatis, comprehendentis reliqua secula: de quibus prius dixerat secundum præfinitionem seculorum. Et per modum conclusionis dicit amen: ad significandum terminum tractatus speculatiuis epistolę. ab hinc enim descendit ad moralia.

CAPVT IIII.

I OBsecro. pro, hortor, *itaq; uos.* In prīcipio epistolæ inter mysteria speculatiua inseruit nos electos membra christi vt essemus sancti & irrephensibiles in conspectu dei in dilectiōe. hæc sunt q̄ modo tractāda supersunt. Et inchoat à primo. Tractat siquidē quomodo christiani sunt membra christi in vno corpore. *Ego uinctus in dn̄o.* A propria afflictione prouocat ad similes virtutes. Et dicit in domino, ad significandum rationem vinculorum, ad significandum vnionem sui in christo. *Vt digne ambuletis uocatione qua uocati estis.* vt condigna sit vita atque operatio statui immo corpori ad quod vocati estis, vt vita vestra sit digna quæ sit pars vitæ corporis christi. Et explicans partes huiusmodi digne ambulationis, subiungit. *Cum omni humilitate & mansuetudine.* Humilitas hoc in loco nomen est virtutis animi, contrarię superbiæ. Et vere prima virtus necessaria ad digne viuendum invnitate est humilitas: quoniam inter superbos semper sunt iurgia. Et huic adiungitur mansuetudo, contraria iræ. cuius est perturbarę societatem. *Cum patientia.* pro, lōganimitate. quę animum ad æternum extendit præmium: ac per hoc facit contemptorem pręsentium bonorum: ob quorum amorem sæpe scinditur vnitas collegii. *Supportantes inuicem in charitate.* Et hoc inter p̄cipua est necessarium vt tolerent seinuicem socialiter viuentes. Verum ne toleratio sit ex pusillanimitate aut consensu ad malum, adiungit in dilectione. ita quod vera dilectio ꝓximi, veraq; dilectio cōis boni sit ratio tolerandi. *Soliciti.* p, studentes, *seruare unitatem spiritus in uinculo pacis.* Primaria intētio ad vnitatem communis spiritualis describitur studio seruandæ vnitatis non corporum sed spiritus in colligatione pacis, in colligatione tranquilli ordinis. Vnitas siquidem spiritus nisi colligentur partes multitudinis tranquillo ordine, neque seruari.

¶ *Vnum corpus & unus spiritus.* Subaudi sitis vel estis.

¶ *Sicut uocati estis una spe ī uocatiōis ur̄æ.* hortatur seu asserit Paulus christianos esse vnū corpus (ꝓcul dubio

dubio mysticum Christi) & vnum spiritum. & hanc vnitatem declarat ex vnitate rei speratæ ad quam vocati sumus. Ita quemadmodũ ad vnam & eandem beatitudinem sperandam sumus vocati, ita sumus vnum corpus & vnus spiritus, Et vnum quidem spiritum declarat, subiungendo. *Vnus dñs.* Prima ratio vnitatis spũs in corpore ecclesiastico, est vnitas domini qui proculdubio spũs est: vt hinc itelligamus omnes esse velut seruos vnius & eiusdem domini, oẽs tendere ad seruiendum spiritu vni domino spũali. *Vna fides.* Domin⁹ res extrinseca, fides res interna, vnitas fidei, vnitas spiritualis est cõmunis omnibus: vnum enim adq; idẽ oẽs credimus. *Vnum baptisma.* Tertio loco vnitas spũs ex vnitate baptismi (quo oẽs nascimur ex aqua & spiritu) ponitur: vt vnitas sacramentorum ad vnitatem spũs spectare intelligatur. quoniam rõne spũs in ecclesia sunt. ¶ Dicitur aũt baptisma vnum tum quia vnius est formæ. tum quia irreiterabile est. *Vnus deus.* vnitatem finis & religionis describit dicendo vnus deus. Et demum vnitatem patris subiungit, dicendo. *Et pater omnium.* Vt ex intelligamus oẽs nos esse tot spũalibus vnitatibus iunctos. s. quatenus seruos vnitate domini, quatenus credentes vnitate fidei, quatenus renatos vnitate baptismi, quatenus tendentes ad beatitudinẽ & cultui vacantes vnitate dei, & quatenus filii vnitate patris. vt sic intelligamus nos oẽs fratres. *Qui super oẽs & per omnia.* pro, & per oẽs, *& in omnibus nobis.* In textu Græco anceps est genus ad masculinum & neutrum: verum quia quum tertio dicitur in omnibus, manifeste est masculinum propter ꝓnomen nobis, quadrat vt præcedentia etiam masculine accipiantur, super omnes & per oẽs. Et quadrat nihilominus materiæ de qua est sermo, scilicet de nobis qui sumus membra christi. de his quidem dicitur deus est super oẽs, non solum vt eminentia essentiæ sed vt eminentia potentiæ secundum efficaciam spiritualem describatur super oẽs & per omnes, vt oẽs cõprehedat efficacia suæ potentiæ: vt non solum supersit sed omnes ambiat tanq̃ circundando. & demum in omnibus interna penetratione, in omnibus nobis operans: vt nulla ex parte deum nobis deesse intelligamus. Hæc est vnitas spiritus christianorum.

Vnicuiq; autem nostrum. Quum declarauit vnum spiritum declarat vnum corpus. Et primũ, quo ad vnitatẽ capitis. deinde quo ad diuersitatem membrorum. & demum quo ad vnitatem totius corporis. ¶ Vnitatem quidem proponit cum diuersitate membrorum. Dicendo enim vnicuique autem nostrum diuersitatem membrorum significat.

¶ *Data est grã secundum mensuram donationis christi.* Ecce vnitas capitis à quo in vnum quodque mẽbrum datur gratia velut vita. Sed quia non communicatur gratia membris christo per modum naturæ (sicut à capite naturali communicatur membris naturalibus) sed per modum liberæ collationis, ideo meminit donationis dicens secundum mensuram donationis christi. Et quia donum xpi est penes quod mensuratur gratia, ideo dicit secundum mensuram donationis christi. verbi gratia si donum christi est apostolatus, gratia datur tanta quanta cõgruit apostolatui: si donum est doctoratus, gratia datur tanta quanta congruit doctori. & sic de aliis donis christi. *Propter quod dicit.* Affert ad propositum verba Psal 68.

¶ *Ascendens in altum captiuam duxit captiuitatem, dedi dona hominibus.* Vbi aduerte primum quod in Hebræo habetur ascendisti in excelsum, captiuasti captiuitatem, accepisti dona in Adam. Quocirca paulus non verba sed sensum attulit: declarando christũ accipere dona in homine, est ipsum dare dona hominibus quia accepit ad dandum.

¶ Aduerte secundo quod vt ex psalmo illo apparet: mystico sensu vtitur Paulus his verbis. ad literam siquidem loquitur de Moyse: sed Paulus ad figuram ascensionis christi transtulit. intendit enim ascendens in altum. hoc est in cælum, captiuam duxit captiuitatem: pro quanto sanctos omnes qui captiui erant in limbo duxit in cælum. quod est tanq̃ de captiuitate in captiuitatem ducere: eo quod velut violenta fuit huiusmodi ductio, pro quanto in longe peregrinum & extraneum à natura humana locum duxit eos. describitur enim per hoc actio ducẽtis sine meritis eorum qui ducebantur tanta vt assimiletur captiuationi. Quid autem intendat per dare dona hominibus ipsemet explicabit. *Quod autem ascendit.* Declarat illam particulã ascendens in altum: ne incongrue videatur applicasse hæc verba ad christum. Valde enim dissonum apparet vt de Christo qui est verus deus, legatur ascendit in cęlum: quum ipse semper sit in cælo. Et est sensus. quod autem ascendit, id est quod dictum est ascendit.

¶ *Quid est.* Quęstionem poponit. & statim respondet. *Nisi quia & descendit primum in inferiores partes terræ.* Ratio ascensus redditur ex hoc quod prius descenderat, non corporali motu, sed assumẽdo, infimam naturam inter creaturas rationales.

¶ Quod

F ❡Quod aũt dicit in inferiores partes terræ, q̃uis possit intelligi de partibus ipsius terræ di-
stinguẽdo in ipsa partes sup̃iores & partes inferiores(appellãdo partes inferni inferiores par-
tes,ad quas christus descẽdit sc̃dm animã.)planius tamen intelligitur appositũ terrç ad deter-
minandũ inferiores partes:infima enim pars mundi est terra.ad differentiã inferiorũ partiũ
cæli q̃ sunt in aere. Acsi apertius dixisset.quia descendit primũ ad inferiorem partem mundi
terram. *Qui descendit ipse est & qui ascendit.* Eandẽ hypostasim, eandem personam diuinam signifi
cat descendisse & ascendisse.descendisse quidem suscipiẽdo carnẽ:ascendisse aũt carnẽ assum
ptam inferendo cœlis. *Supra oẽs cælos.* Vt nobilissimum oĩm corporum locaret supra oĩa cæle
stia corpora. q̃uis enim supra oẽs cælos non sit vacuum neq; plenum, est tamen ibi christus
homo qui non eget vacuo aut pleno cõtinente. *Vt adimpleret oĩa.* q̃ scripta sunt de eo.ad implen-
dum siquidem promissa & scripturas descendit & ascendit. ❡Quãuis hoc possit referri ad ef-
G fectus in toto vniuerso producẽdos ex ascensione christi. vt sit sensus quod ascendit supra om
nes cælos ad hoc vt impleat omnia effectibus suis. Et vterque sensus est verus. *Et ipse dedit quosdã*
quidem apostolos. Declarauit illam particulam,dedit dona hominibus:explicando simul diuer-
sa membra corporis christi. Et primo loco ponit apostolos:vtpote primatum in ecclesia ha-
bentes,vtpote proximos christo. *Quosdam autem prophetas.* ad prædicendum ventura.
❡*Alios uero euangelistas.* ad prædicandum euangelium. *Alios autem pastores.* ad pascẽdum oues chri
sti. *Et doctores.* Iungit doctorum pastorali curæ:ad significandum ꝙ pastor annexum habet of
ficium docendi. Vbi aduerte ꝙ hæc diuersitas membrorum est intelligenda formaliter.& nõ
cum præcisione:hoc est non est intelligendum quod apostoli non fuerint doctores, pastores,
euangelistæ & prophetæ(quoniam in apostolatu omnes hæ gratiæ eminenter continẽtur)sed
est intelligendum ꝙ aliud est officium apostoli,aliud prophetæ qui tãtum est propheta,aliud
H eius qui tantum est euangelista,aliud eius qui tantum est pastor & doctor. *Ad consummationem.*
pro,instaurationem, *sanctorum.* Fructum triplicem distinctorum membrorum in ecclesiastico
corpore describit. Primus est reparatio sanctorum. Septies quidem in die cadit iustus repara-
tione eget. Reparatio itaque sanctorum(hoc est mundorum per baptismum) quoniam con-
tingit eos labi,primus fructus ponitur. *In opus ministerii.* Primus fructus respicit nos fragilitatem
humanam indigentes reparatione:iste vero secundus respicit ipsos apostolos,prophetas,euã-
gelistas & c.officia siquidem eorum sunt non ad ociũ sed ad opus ministrandi christo ad vti-
litatem aliorum. Nec solum declaratur ꝙ non dantur dona ad ocium, sed etiam ꝙ non da-
tur ad dominandum sed ad ministrandum. Ita quod dicendo opus excludit ocium:& dicen-
do ministeriis,excludit dominium. *In ædificationem corporis christi.* Tertius fructus ipsum corpus
christi mysticum directe respicit quatenus ædificandum ex nouis membris,conuertẽddo in-
fideles ad fidem. Hic est triplex fructus distinctorum officiorum in ecclesia dei. *Donec occurra-*
mus. pro,perueniamus, *omnes.* Non esse exercitia apostolorum,& prophetarum & c. ad dictos
I fructus perpetua sed ad tempus,manifestat Paulus dicendo donec perueniamus omnes.tan-
diu ergo durabunt hæc exercitia quandiu durat tempus quo imus ad terminum.
❡Et dicit,donec perueniamus non aliquid sed omnes. Quod non erit donec impleatur nu-
merus electorum. Tunc enim & non ante perueniemus omnes electi. Quo autem peruenien-
dum est ab omnibus,describit quadrupliciter. Primum dicendo. *In unitatem fidei.* Antequam
impleatur numerus electorum aliqui perueniunt in vnitatem fidei,sed non omnes:tunc autẽ
omnes perueniemus in vnitatem fidei.in vnam enim & eandem fidem perueniet vltimus ele
ctus in quem peruenit primus. Secundum est. *Et agnitionis filii dei.* hoc est in vnitatem agnitionis
filii dei. Et hic est terminus succedens immediate priori. Quum enim omnes peruenerimus in
vnitatem fidei.in virum perfectum vt subiungitur.statim perueniemus & in vnitatem agni-
K tioni filii dei. Statim enim agnoscemus clara visione filium dei esse cui credidimus,in quo spe
rauimus & c. Et vnitatem quidem fidei declarauit vt terminum intrinsecum viatorum: vni-
tatem vero agnitionis filii dei vt terminum extrinsecum immediate tamen sequẽtem. vt vn-
dique certificet tempus significatum per donec,tunc terminãdum. *In uirum perfectum.* Ecce ter-
tium:ꝙ spectat etiam ad terminum intrinsecum viatorum omnium. Et est sensus. donec per-
ueniamus oẽs in vnitatem fidei, non qualitercunq; sed in virum perfectum. Recole ꝙ de cor-
pore mystico christi loquitur:& intellige hoc corpus mysticum nunq̃ terminari nisi sit in sta
tu viri perfecti,nisi sit velut corpus viri perfecti:hoc est constantis ita ex omnibus vt nihil om
nino ei desit de quomodolibet spectantibus ad perfectionem viri. Declarat siquidem per hoc
ꝙ oportet electorum numerum ad hoc perduci vt habeat quicquid quomodolibet spectat ad
perfectionem

perfectionem corpooris mystici, ad similitudinē perfecti viri. Et intelligas perfectionem corporis mystici ex similituine, perfectionis corporis naturalis, subiungit quartum. *in mensuram ætatis plenitudinis christi.* Corpus Christi mysticū oportet quod perueniat ad hoc vt sit velut vir perfectus quemadmodum christus habuit corpus suum naturale perfectum in plenitudine ætatis. Aetas siquidem Christi plena est quo ad assecutionem omnium spectantium ad virilitatem quum fuerit. 33. annorum. Ita quod declarat Paulus corpus christi mysticum fore simile ꝓportionaliter corpori christi naturali. ita quod quemadmodum corpus christi naturale perductum est ad plenitudinem ætatis virilis, ita corpus Christi mysticum perducetur ad perfectionem tanꝙ virilem. & tunc & non ante erit terminus. A

Vt iam non simus paruuli. pro, pueri. Hinc clare apparet sensus antecedentis particulæ: quod videlicet viatores vt viri im⁹ vt perueniamus omnes ad perfectionem viri. Nisi enim dixisset sub hoc sensu in virum, non deduxisset statim vt iam non simus pueri. hoc enim manifeste deducitur ex illa particula, scilicet imus vt viri. hinc enim manifeste sequitur quod iam nō sumus pueri: hoc est quod ex quo membra christi sumus, non sumus pueri. At similitudinem corporis cupis prosequi, in promptu est quod non sumus membra puerilia sed membra virilia. B

Fluctuantes. Explicat penes quid negatur pueritia scilicet fluctuationem. pueri enim & animo corpore fluctuant. Et de quali fluctuatione loquatur subiungit.

¶*Et circunferamur omni uento doctrinæ.* Fluctus ex ventis consurgunt: pueri omni doctrina mouentur & agitantur: vtpote instabilis iudicii & animi. *In nequitia hominum.* Dictio interpretata nequitia, significat fallacem artem vertendi aleas seu taxillos ad decipiendum. Vnde clarius interpretaretur fallacia seu versutia. Ab hac enim similitudine describit Paulus fallacem artem doctorum. *In astutia.* Auget crimen doctorum. vt non solum ex fallaci arte sed & ex astuto animo ꝓcedant. *Ad circunuentionem erroris.* Tolerabilis esset astutia ad dolose fallendū circa pecunias & huiusmodi. sed intolerabilis est ad inducendum errores fidei seu morum. Et hæc facile patiuntur pueri. ¶Stabilitatem itaque ac firmitatem per virum significauit, excludendo pueritiam instabilem & fluctuantem omni vento doctrinæ &c. C

¶*Veritatem autem facientes.* pro, sectantes. Stabilitas firmitasque virilis christianorum non in voluntariis pertinaciis aut sectis sed sectando veritatem describitur è regione ad omnes effectus astutiarum & malarum artium. Dicant illi quicquid velint: simus nos firmi sectando veritatē ad hoc vt. *In charitate crescamus.* pro, augeamus, *in illo per oīa.* superfluit per. Qui est caput christus. Declarauit influxum Christi in membra, declarauit & ipsa membra corporis: declarat modo officium membrorum esse virtute capitis augere omnia membra corporis. Si hoc penetras, perpendes mirabilem sanctorum communionem explanatam hic á Paulo. augeamus inquit nos mēbra in illo qui est caput, appositiue Christus, augeamus īquam omnia, ꝓculdubio mēbra christi. *Ex quo totum corpus compactum & connexum per omnem iuncturam subministrationis.* Modum declarat quo augere debemus omnia membra christi. Et intendit ꝙ quemadmodum corpus naturale in statu augmenti auget seipsum augendo omnes suas partes proportionaliter, ita corpus christi mysticum (quod declaratum est esse in statu augmenti vsquequo omnes perueniam⁹ i virum perfectum) ex virtute christi compactum, coniunctum, nec solum coniunctū sed etiam connexum seu conglutinatum. Et modum glutini explicat per omnem iuncturam subministrationis. ad similitudinē iuncturæ partium corporis est ipsa subministratio spūalis, qua vnus electus subministrat alii spūalibus opibus. *Secundum operationem in mensuram uniuscuiusq; membri.* pro, partis. Particula interpretata operationem, internum actum, internā efficaciam, internū officium significat. Et est sensus, secundum efficaciam commensuratam vnicuique parti. Hoc enim in augmento naturali fit, ꝙ secundum efficaciam commensuratam cuilibet parti corporis fit augmentum. Et idem proportionaliter dicit Paulus in corpore mystico ꝙ secundum efficaciam spiritus commensuratam vnicuique electo. *Augmentum corporis facit.* Verbum facit, est vnde pendet totius literæ constructio. Est enim ordo literæ. ex quo, christo capite, totum corpus compamctum &c. Facit augmētū corporis secundum efficaciam in mensuram vniuscuiusque partis. Ita ꝙ totum corpus significatur augmētans: & ipsum corpusmet significatur augmentari secundum efficaciam commensuratam cuilibet. & quod plus est adiungitur. D E

¶*In ædificationem sui.* Deest, ipsius, *in charitate.* Finis augmentationis explicatur consistere non solum in augmento omnium partium sed in ædificatione suiipsius, totius. Et hoc in dilectione: quia sine ipsa reliqua sunt nihil. Vbi nota quod augmentum corporis Christi mystici ita est augmentum quod tendit ad charitatis ædificationem, ita corpus crescit quod ipsummet ędificatur

ficatur

F ficatur non simpliciter sed quatenus tendit in dilectioné dei & proximi. vt intelligamus corporis ecclesiæ verum augmentum non cósistere in ædificatione doctrinę, ꝑdicationis, prophetiæ & huiusmodi, sed in ædificatione suiipsius in dilectione, in additione dilectionis. q̄a enim ædificatio continue auget ædificium. ideo augmentum corporis per ædificationem explicauit. Et sic declarauit Paulus vnitatem corporis mystici. In qua non est prætereundum q̄d de augmento manifestat: videlicet augeri corpus christi mysticum simul scd̄m oés partes proportionaliter. Mirabile siquidem est, si intelligimus ꝙ nunq̄ vna pars augetur quin augeātur oés. & paulus quidem non dicit negatiuam (.s. non augeri partem aliquam sine augmento oím) sed dicit affirmatiuam, scilicet augeri oés partes proportionaliter. & hoc quandoq; verificari oportet absq; oí hæsitatione. Sed de negatiua diffinire non audeo. augmentū siquidé naturalis corporis ducit ad asserendā illam negatiuam. ratio quoq; (quia nó est maior ratio de vna
G augmentatione q̄ de alia ad idé ducit. qua enim róne vna augmétatio partis est simul cū augméto totius & cuiusq; partis, eadé róne quodlibet cuiusuis partis augmentū est simul cū augmento toti⁹ scd̄m singula partes ꝓportionaliter. Oratio quoq; dominica (petés pané nostrū, debita nostra, nos & c. Idé suadet. Et si hoc verū est, tamé nota ꝙ nó de generatióe sed de augméto est sermo & rursus de partiū electarū augmento tantū intellige. Et recole ꝙ sicut in corpore naturali nó qualibet nutritióe fit augmétū, sed multis nutritionibus disponitur corpus & post certum tempus corpus augetur, ita in corpore christi mystico. Et rursus ꝙ in augméto non æqualiter non similiter sed proportionaliter omnes partes crescunt: ita & c. Et demū recole ꝙ quum naturale corpus augetur, singulę partes nó impeditę augetur. si enim aliqua pars in disposita esset ad augmenti motum suscipiendum, nó augeretur. Ex hac siquidé códitione non apparet mirabile admittere negatiuam: quoniam non asseritur nisi hæc negatiua,
H videlicet non augetur aliqua pars corporis christi mystici quin augeātur oés dispositæ ad augmentum. vt intelliagmus per hanc Pauli doctrinam nó esse corpus christi mysticum sicut est corpus vnius senatus aut ciuitatis, sed sicut corpus naturale ex eo ꝙ habet Christum per spiritum suum iungentem illud intus viuificando & augendo: quod nó inuenitur in humano collegio quodcunque sit illud.

Oc igitur dico & testificor in dn̄o. Tractat illam particulam, vt essemus sancti: hoc est mundi.
H Infert autem hm̄ói munditiam ex eo ꝙ sumus membra christi. Inde siquidem & dicit & testificatur ad maiorem assertionis firmitatem. *Vt iam non ambuletis.* pro, iam non ambulare, *sicut & gentes ambulant.* Hoc est ꝙ dicit & testificatur. iam, hoc est ex quo estis membra christi,
I non esse vobis ambulandum moribus quemadmodum gentes ambulant. *In uanitate sensus sui* pro, mentis suæ. Explicat mores gentium ex fine. Vanitas siquidem mentis eorum, finis est vanus quem sibimet præstituunt gentes. Et dicit mentis suæ, ad significandum finem vanum secundum supremam partem animæ: vt intelligamus ꝙ loquitur de fine quem philosophi, qué primates secundum summum animæ suæ præstiterunt sibi. Qui quoniam non est vnus (fed scd̄m diuersitatem opinionum in diuersis summum bonum constituerunt) sed oés in hoc cóueniunt ꝙ vanum sibi finem constituerunt, ideo Paulus vnico verbo cóprehendit oés fines gétilium dicendo in vanitate mentis suæ. Discurre per oés philosophorum sectas & per omnium Gentilium scriptorum libros: & tandé inuenies oés ambulasse in vanitate mentis suæ. siue illa fuerit immortalitas famæ, siue gloria pręsens, siue virtus præsens speculatiua & c.
¶ *Tenebris obscuratum habentes intellectum.* Ne naturæ mentis tribuens vanitatem finis, explicat hoc
K nó ex natura sed ex obtenebrato intellectu prouenire in gentibus. Et oportuit hoc subiungere, ne ex eo ꝙ vanitas huiusmodi cómunis erat Gentilibus omnibus imputaretur naturæ.
¶ *Ab alienati a uita dei.* Vita dei proprie appellatur inchoatiue quidem vita fidei: iuxta illud, iust⁹ ex fide viuet. consummate autem vita cœlestis patriæ. Ab huiusmodi vita cóstat ab alienatos esse gentiles. relinquentes siquidem vitam fidei primis parentibus & successiue filiis datam, incurrerunt obtenebrationem intellectus. *Per.* pro, propter, *ignorantiam quæ est in illis.* Quemadmodum rationem vani finis reddit obtenebrarum intellectum, ita rationem ab alienatæ vitæ á vita secundum deum reddit ignorantiam: vt intelligamus vtrunque (scilicet finem & vitam gentilium) ex obscuratione intellectus procedere. *Propter cæcitatem.* pro, excæcationem, *cordis ipsorum.* Rationem ignorantiæ apud Gentiles de moribus vitæ secundū deum, reddit excæcationem cordis. Et quum cor pro voluntate ponatur, excæcatio cordis dicitur excæcatio causata á corde. excæcatio siquidem partis est cognoscitiuæ, cor auté partis affectiuæ. vt intelligamus

Ligamus ex affectu ortam excecationem matrem ignorentiæ Est autem excæcatio ī intellectu nō priuatio intelligēdi,sicut excæcatio visus est priuatio videndi,sed est priuatio luminis diuini quo potuissent intelligere absque errore & finem rectum habere & vitam rectam. Et hanc excæcationem meruerunt ex corde suo,praue affecto. *Qui desperantes.* pro,indolentes. Ita A
tamen quod indolentes intelligatur priuatiue:hoc est non dolentes,abdicantes à se dolorem Oportet siquidem hanc dictionem fingere ad hunc sensum vt exprimatur dictio Græca. Et explicat per hoc qualitatem cordis Gentilium. Commune siquidem erat eis abdicare à se tristitiam tanquam inutilem. Et hinc sequebatur quod non tristabantur quod peccauerant:sed euitando tristitiam, *Semetipsos tradiderunt impudicitiæ.* Ac si apertius dixisset.etsi non causa delectationis,tamen causa vitandæ tristitiæ semetipsos tradiderunt impudicitiæ lasciuorum actuū. In operationem immunditiæ omnis. Vniuersa venerea secundum consummationem actus intelligo per immunditiam omnem. *In auaritiam.* pro,in auaritia. Hoc est in auiditate:ad significandum quòd non paululum prolapsi sunt,sed quo ad animam auide,quo ad actus præ- B
uios impudice,quo ad actus consummatos in omnem immunditiam se dederunt. hinc enim excæcatio & ignorantia. *Vos autem non ita didicistis* CHRISTVM. Duo dixerat,scilicet iam nō ambulare,& sicut gentes ambulant. Et declarauerat sicut gentes ambulant:restabatque declarare iam non ambulare sic. Et hoc nunc declarat:dicendo quod vos membra CHRISTI non ita didicistis CHRISTVM. *Si tamen* pro,siquidem, *illum audistis.* in euangelio. *Et in ipso edocti estis.* à me & aliis euangelizantibus Christum. ¶ *Sicut est ueritas in* IESV. Hæc omnia dicit spectantia ad perfectionem intellectus,è regione ad ea quæ dixerat de obtenebratione,ignorantia & cæcitate gentium. *Deponite.* pro,deponere, *uos.* Refertur hoc infinitiuum cum sequentibus infinitiuis ad verbum didicistis,edocti estis. *Secundum pristinam conuersationem ueterem hominē* Dicendo secundum pristinam conuersationem,declarat vetustatem hominis deponendam id enim est vetustas hominis quod ex pristina conuersatione effectum est in homine. Malus C
habitus,malæ inclinationes,maculæ peccatorum constituunt veterem hominem. Cur autē appelletur vetus homo,subiungit dicendo. ¶ *Qui corrumpitur secundum desideria erroris.* Quod veterascit ad interitum properat. vetustas nanque ipsa corruptionis species est. Et propterea aptissime Paulus manifestat veterem hominem, ex eo quòd consistit in corruptione. Peccatum enim quodlibet consistit in corruptione debiti modi,aut debiti ordinis,aut debiti obiecti operandi. ¶ Quod autem dicit secundum desideria erroris,vtranque tangit causam corruptionis quæ interuenit in peccato. Ex parte siquidem intellectus dicit erroris:ex parte autem appetitus dicit desideria. Vt intelligamus omnem appetitum peccandi esse erroris in intellectu:iuxta illud Prouerbiorum decimoquarto errant omnes qui operantur malum. & apud philosophos omnis malus ignorans. Quæ non sic intelliguntur vt omne peccatum procedat ex ignorantia(quum multa procedant ex malitia)sed quod omne peccatum requirit aliquem D
defectum intellectus. Propter hoc enim paulus dicit quod secundum desideria erroris vetus homo corumpitur:hoc est in corruptione consistit.

¶ *Renouamini.* pro,renouari, *autem spiritu mentis uestræ.* Didicistis in Christo non solum deponere veterem hominem sed renouari spiritu mentis vestræ. Dixerat gentes ambulare in vnitate mentis suæ:acper hoc Ephesios prius Gentiles ambulasse in vnitate mentis suæ,didicisse aūt in Christo non solum deponere vetustatem pristinæ vitæ sed renouari mentem(hoc est supmam partem animæ)spiritu:vt spiritus significetur ratio renouationis. Tanquam in ipsa mente suprema animæ parte sit officium spiritus,hoc est ad spiritualia mentem eleuans,è regione ad mentis officium quo ad vanum finem depressa est. ¶ Et dicit renouari:eo quod huiusmodi mentis humanæ spiritus fuerat iam in homine condito in primis parentibus,& per Christum renouatur in hominibus. Tali spiritus officio mens nostra renouatur,quum tendit tanquam in finem in cognitionem vnius veri dei & Iesu Christi.

¶ *Et induite.* pro,& induere. Hoc est tertium quod didicistis. *Nouum hominem:* Inter deponere veteremhominem & induere nouum hominem,non est disparitas penes hominē(nā & vetus & nouus conueniunt in homine. Vterque enim dicitur homo)sed differentia est E
pœnes nouitatem & vetustatem. Non dicit paulus deponere hominem aut induere hominem:sed quatenus veterem deponere, quatenus nouum induere. Possumus siquidem vetustatem deponere tanquam vestimentum vetus quod corrumpitur, & nouitatem induere tanquam vestimentum nouum. ¶ *Qui secundum deum creatus est in iustitia & sanctitate ueritatis.* De homine quatenus veteri dixerat qui corrumpitur secundum desideria erroris. de ho-

mine vero quatenus nouo dicit qui creatus est secundum deum alienus ab omni corruptione, qui creatus est conformis deo. Et hoc é regione qui corrumpitur. In iustitia & sanctitate
F veritatis é regione ad desideria erroris: iustitia contra desideria, munditia veritatis contra erroris. Est ergo descriptio hominis quatenus noui quód secundum diuinam rationem creatus est, non a nobis factus, in iustitia quo ad partem affectiuam ad reddendum cuique ꝙ ei debetur: & sanctitate veritatis, quo ad partem cognoscitiuam. Vbi non tantum veritas sed munditia veritatis significatur, ad excludendum admixtionem cuiuscunque erroris: vt intelligamꝰ nouo homini nullum admisceri errorem circa ea quæ sunt salutis. ¶Et dixit hæc de nouo homine comprehendente nouitatem omnium partium hominis quatenus est homo (hoc est partium rationalium, seu rationem participantium) contra corruptam vitam Gentilium in omnibus partibus: intellectu, voluntate, concupiscibili, & irascibili. ¶*Propter ꝙ deponentes mendacium.* Quæ velut in genere dixit de homine veteri & nouo, modo per partes velut in specie ex-
G equitur, vtriusque (veteris, scilicet & noui hominis) partes sigillatim é regione describẽdo sermone hortatiuo. ¶Vnde ex parte veteris hominis dicit deponentes mendacium: ex parte vero noui. ¶*Loquimini ueritatem unusquisque cum proximo suo.* Et rationem vtriusque subiungit. ¶*Quoniam sumus inuicem membra.* Membra naturalia eiusdem corporis non sibiinuicem mentiuntur facto, sed secundum veritatem virium vnum alteri subuenit. Ad horum imitationem debemus qui membra sumus Christi, secundum veritatem quam in corde habemus inuicem communicare. ¶*Irascimini.* Locutio partis rationalis est officium: irasci autem est appetitꝰ qui irascibilis vocatur. Nec est alienum à diuinis præceptis irascimini, quanuis alienum dicatur à præceptis Stoicis. Irasci enim actus est virtutis si moderatum sit Et propterea paulus addit. ¶*Et nolite peccare.* Perinde ac si dixisset. Irascimini moderate, quum increpationis ratio exigit. ¶*Sol non occidat super iracundiam uestram.* Si contingat vos irasci minus moderate, saltem non sit diuturna ira, sed cito terminetur. Celeritas siquidem terminandi iram significatur prohibẽdo occasum solis super iracundiam. Non dat licentiam seruandi iram vsque ad solis occasum, sed vult saltem eodem die terminari. Et rationem subiungit.
H ¶*Nolite dare locum diabolo.* Motus iræ humana est passio, sed quum diutius protenditur, locum parat diabolo ad suggerendum quæ consona sunt irato: & sic paulatim ad principandum in animo. Qui locus negatur diabolo si quamprimum ira terminetur. ¶Et quod dicit de ira, simile intellige de reliquis passionibus quum continuantur. *Qui furabatur.* Ad facta nociua descendit. *Iam non furetur.* Et quoniam furari ex indigentia prouenit: ideo remedium vnde indigentiæ suæ subuenire possit subiungit. ¶*Magis autem laboret operando manibus suis quod bonum est.* Et addidit quod bonum est ad differentiam turpis exercitii. ¶*Vt habeat unde tribuat necessitatem patienti.* Non solum vt restituat quod furatus fuerat, sed vt communicet aliis indigentibus. ¶*Omnis sermo malus.* pro, marcidus. Ad similitudinem fructuum marcidorum sermo dicitur marcidus qui inutilis, qui abiiciendus suaptenatura est. ¶*Ex ore uestro non procedat.* ¶Vt intelligamus multo magis prohiberi sermonem pestiferum. ¶*Sed si quis*
I *bonus ad ædificationem fidei.* pro, vtilitatis. ¶Apte contra sermonem marcidum locat sermonẽ bonum ad ædificationem alicuius. vtilitatis: vt si sermo ipse non directe sit vtilis, tamen sit ad constructionem vtilitatis: quemadmodũ ea quæ non intrant ædificiũ, sunt tamen vtilia ad ædificationem. ¶*Vt det gratiam audientibus* Sermo marcidus non solum inutilis sed non gratus est audientibus. quo contra sermo bonus ad ædificationem vtilitatis vt det gratiã audientibus describitur. Et non dicit vt gratus aut acceptus sit audientibus, sed vt det audiẽtibꝰ gratiam: ad significandũ quorsum tendit vtilitas sermonis, scilicet vt det audientibus gratuitum aliquod donum: puta instructionis aut suasionis, cautelæ & huiusmodi. *Et nolite contrista-*
K *re spiritum sanctum dei.* ¶Inter alia veteris hominis officia connumerat contristare spiritum dei. Metaphorico sermone dicitur spiritus sanctus cõtristari à nobis quemadmodum dicitur metaphorice deus iratus. Ad similitudinẽ siquidẽ cõtristati spiritus sanctus est quũ habitaculum suũ deserit ob displicentem sibi conditionem superuenientem. Scriptum est enim de spiritu sancto in nobis ꝙ disciplina effugiet fictũ, & corripietur à superueniente iniquitate. tunc ergo contristamur spiritum sanctum dei in nobis quũ aliquid displicens ei loquimur aut committimus. Mundosiam ephesios alloquitur: vt rationem habeant horrendi immunditiam ex parte spiritus sancti habitantis in eis. ac si apertius dixisset. ꝙ si nulla subesset alia ratio horrẽdi veterem hominem, hæc sola sufficere debet, scilicet vt non contristetis spiritum sanctũ dei in vobis. Vnde & subdit. ¶*In quo signati estis in die redemptionis* Diem baptismi diem redemptionis

ptionis appellat:eo quòd tunc redemptio per Christum facta applicatur ad eum qui baptizatur:ac per hoc ipse tunc redimitur executiue. Et in illo die signatos intus dicit in spiritu sancto:quoniam vere tunc gratiam quæ est velut impressio spiritus sancti recipiunt qui baptizãtur. *Omnis amaritudo & ira & indignatio.* Legendum est. Omnis amaritudo & furor & ira.vt amaritudo referatur ad cor,furor ad impetum,& ira ad vindictam. *Et clamor.* in voce, comes singulorum trium prædictorum. *Et blasphemia.* sæpe comes furoris & clamoris. *Tollatur a uobis cum omni malitia.* Demum quę sunt veteris hominis concludens,dicit cum omni malitia. *Estote autem inuicem benigni,misericordes,donantes.* Deest,vobis *inuicem*. E regione ad tot mala locat duas vniuersales virtutes:benignitatem feracem omnium bonorum, & misericordiam alienis malis subleuandis intendentem. Et his duabus virtutibus adiungit mutuam condonationem iniuriarum,exemplo dei subiuncto. *Sicut & deus in Christo donauit uobis.* vniuersa debita,donando satisfactorem Christum. Per has enim virtutes iunctas imitationi dei,quæ sunt noui hominis contraria supradictis amaritudini,iræ,furori,& c.induenda significantur. A B

CAPVT V.

STOTE *ergo imitatores dei sicut filii charissimi.* pro,dilecti. Tractat hic illam particulam vt simus irreprehensibiles. Vbi prudens lector aduerte quòd proponendo hæc adiunxit in charitate seu dilectione. Propterea siquidem & tractando vnitatem nostram in Christo inseruit charitatem:& tractando mundiciam terminauit in charitate. Et similiter modo inchoando tractatum de irreprehensibilitate, incipit à dilectione: non qualicunque sed ad imitationem dei quemadmodum filii imitatores debent esse patris,& ad similitudinem Christi,subiungendo. *Et ambulate in dilectione sicut & Christus dilexit nos.* Et explicando qualitatem dilectionis Christi,subiungit. *Et tradidit semetipsum pro nobis oblationem.* pro gratiarum actione & bonis obtinendis. *Et hostiam.* pro,peccatis. *Deo in odorem suauitatis.* Loquitur paulus de sacrificio Christi in ara crucis more veterum sacrificiorum:de quibus scribitur in odorem suauitatis acceptari à deo. Locutio est metaphorica, more humano significans acceptissimum sacrificium ad similitudinem accepti suauissimi odoris. ¶*Fornicatio autem & omnis immunditia.* Irreprehensibilis redditur homo vitando ea quæ reprehensione digna sunt. Et propterea Paulus tractans vt irreprehensibiles essent Ephesii,discurrit per vitia, monendo vitationem eorum. Nec omnia tractat vitia,sed ea quæ apud gentiles aut non æstimabantur peccata aut paruifiebant. Et propterea meminit fornicationis,quàm non æstimabant Gentiles peccatum. Meminit & omnis immunditiæ carnalis, non autem adulterii & incæstus: quia hæc reputabantur etiam apud eos peccata, sed impudicitiæ, mollities & huiusmodi paruifiebant. ¶*Aut auaritia.* Non est hic sermo proprie de auaritia vt opponitur liberalitati,sed vt opponitur iustitiæ:quam apud Gentiles non reputari peccatum,patet ex eo quòd rationabilem belli causam dicebant rationem propagandi imperii. Vbi constat summam auaritiã interuenire.preter hoc quod leges ciuiles auaritiã citra dimidiũ iusti precii in contractibus permittunt. ¶*Nec nominetur in uobis.* Non solum esse sed nec nominari precipit. ¶*Sicut decet sanctos.* Ecce ratio quia non decet mundos per baptismum quouis modo appropinquare huiusmodi vitiis. *Aut turpitudo.* Ratione multorum turpium & factorum & verborum quæ apud gentiles admittebantur,dixit aut turpitudo. Et similiter subiungit. ¶*Aut stultiloquium aut scurrilitas.* Verum aduerte quod dictio interpretata scurrilitas est eutrapelia,quam arist.iiii.Et hic.virtutem dicit medium tenentem in ludis & iocis. Sed æquiuoce paulus & arist.vtuntur eutrapelia.nã apud paulum est nomen officii seu actus ad delectationem prouocandam apud arist.vero est nomen virtutis quam non prohibet,quia virtus non est cõtraria virtuti. Et propterea interpres antiquus transtulit scurrilitas. rectius tamẽ transferetur iocularitas aut aliquid huiusmodi quod est materia virtutis eutrapelię quod raro cum moderamine virtutis fit. Vnde & subdit. ¶*Quæ ad rem non pertinet.* pro,non conuenientia. Complectitur hęc tria ꝓponendo non conuenientia:vt hinc clare intelligas quod non de eutra pelia virtute sed de eutrapeliæ materia loquitur. ¶*Sed magis gratiarum actio.* Contra vitia sermonis gratiarum actionem ponit. Hieronimus gratia materie putat non gratiarum actionem sed gratiosum sermonem significari:vt è regione vitiorum lingue directe locetur gratiosus sermo. Et vere quadrat materiæ. ¶*Hoc enim scitote intelligentes.* Rationem reddit trium primo prohibitorum,subiungendo. ¶*Quod omnis fornicator aut immundus, aut* C D E

Auarus,quod est idolorum seruitus .pro,qui est idolorum cultor. Auarum dicit dolorum cultorem
F eo quod conuenit vterque in colendo vnam & eandem rem. Idolorum siquidem cultor ar-
gentum & aurum colit:iuxta illud,simulacra gentium argentum & aurum:quum preter ar-
gentum & aurum opera manuum hominum,idolum nihil sit in mundo: vt ad Corinthios
dicit Paulus,Auarus quoque argentum & aurum colit:quum illius deus aurum sit,sicut gulo
sorum deus venter est.In auro siquidem tota auari fiducia consistit.*Non habet hæreditatem in re
no Christi & dei.*Manifestat hinc hæc esse peccata mortalia:vtpote excludentia à regno cælesti
vnde & non repetit alia tria,scilicet turpitudinem & stultiloquium & iocularitatem:quoni
am illa non sunt secundum suum genus peccata mortalia. ¶Idem autem regnum dicit
CHRISTI & dei:eo quòd dei est vt naturalis regis, CHRISTI autem hominis vt insti-
G tuti regis,vt communicati sibi à deo regni.*Nemo uos seducat inanibus uerbis*. Hinc apparet non de-
fuisse docentes hæc non esse magnipendenda,sed parua aut nulla esse peccata.*Propter hæc enim
uenit ira dei in filios diffidentiæ*.pro,inobedientiæ.seu,impersuasionis.Et verbum venit præsentis est
temporis. Ita quòd non citat præteritas vindictas dei,sed præsentem tanquam continuam
denunciat.Et potest intelligi de vindicta dei.quam in præsenti vita exercet ob hæc crimina,
quanuis non discernamus quod propter hanc causam veniat.Sed quicquid de vindicta præ-
senti sit,continue venit ira dei propter hæc in morte huiusmodi impersuasibilium hominum.
Nolite ergo effici participes.pro,comparticipes,*eorum*.Tam in culpa quam in pœna. *Eratis enim ali-
quando tenebræ*. Accumulat Paulus rationem rationi.Et vbi prius ex parte regni dei & deinde
ex parte iræ,modo ex contrarietate status præteriti ad præsentem nititur eos irreprehensibi-
H les reddere.Et statum quidem præteritum describit tenebrosum immo tenebras,ad signifi-
candum dominium tenebrarum in eos.Statum vero Christianum describit subiungens.
Nunc autem lux in domino.Et dicit in domino, ad significandum lucem gratiæ perficientem lucē
naturalem.*Vt filii lucis ambulate*.Hebraico more filios lucis appellat sectantes lucem.Et consonū
est vt qui translati sunt de tenebris in lucem,sectentur vita & opere lucem. *Fructus enim lucis*.
pro,spiritus. Non saltat paulus de materia in materiam, sed declarat lucem per spiritum:vt
intelligamus idem esse sectari lucem in domino & fructificare spiritui. Vt intelligamus lucē
hanc esse lucem spiritus,non lucem corporis. ¶*Est in omni bonitate & iustitia & ueritate*. Non est
fructus spiritus quodcunque opus,si aliqua ex parte priuatur bonitate aut iustitia aut verita-
te. Exigit siquidem fructus spiritus quòd secundum omnes circunstantias sit bonus,sit iu-
I stus,sit verus.Et propterea dicit in omni. Differentia inter veritatem & iustitiam clara est:
quia illa ad intellectum,ista ad voluntatem spectat.Vnde relinquit quod bonitas spectat ad
mores.¶Paulus tamen hæc quæ nunc proponit,sigillatim exequendo tractabit.*Probantes quid
sit beneplacitum deo*. pro,domino.Ad verbum ambulate,refertur hoc participium probantes. Et
est sensus.vt filii lucis ambulate probantes quid sit beneplacitum domino. Vere lucis officio
fungitur qui in particularibus occurrētibus examinat,discutit ac discernit quid sit benepla-
citum domino.

Et nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum. Hactenus proposuit quæ vsque ad cal-
E cem epistolæ tractanda sunt:modo incipit proposita singulatim tractare. ¶Et pri-
mum tractat particulam illam vt filii lucis ambulate,ex contrarietate tenebrarum &
lucis quam proposuerat. Extendit siquidem tenebras & lucem ad opera,precipiens vt ope
K ribus tenebrarum nihil habeant commune.Et rationem interserit,quia sunt opera infructu
osa.In fructuositas siquidem sufficiens est ratio vt addicentur opera à commercio. *Magis au-
tem redarguite*.Deficit coniunctio & .& quadrat ut legatur potius,ita quod legendum est.potius au
tem & redarguite.Non sufficit alienum fieri ab operibus tenebrarum sed oportet etiam & re
darguere opera tenebrarum.Et primi quidem(scilicet non communicandi)rationem subiū-
git. ¶*Quæ enim in occulto fiunt ab ipsis turpe est & dicere*. Optima non communicandi ratio ex
turpitudine tali ac tanta vt etiam turpe sit dicere illa sumitur. ¶De venereis loquitur te-
nebrarum operibus. ¶Rationem autem secundi (scilicet potius autem & redarguite) sub
iungit. ¶*Omnia autem que arguuntur* . pro , redarguuntur *a lumine* . pro , á luce , *manifestantur*.
Redargui est manifestari à luce. Igitur quum vos sitis lux,ad vos spectat redarguere tenebra
rum opera. ¶*Omne quod manifestatur* . pro , manifestat , *lumen* . pro , lux , *est* . ¶Ad pro-
badū passiuā(quod quicquid redarguitur manifestatur à luce)affert vniuersalem actiuam,
quod omne quod manifestat est lux.Quum aliquid redarguitur,nō vere redarguitur nisi ma
nifestetur error,crimen aut defectus qui ratio est quod redarguēdum sit.manifestate autem
propri-

proprium officium lucis Paulus dicit:vt hinc concludat quód lucis officium est redarguere. Quod autem omne quod manifestat sit lux,ad sensum patet in corporeis.Et idem patet in artius & disciplinis:& idem in spiritualibus.*Propter quod dicit.*) Per relatiuũ quod,officium lucis spiritualis refertur.*Surge qui dormis & exurge a mortuis,& illuminabit te* CHRISTVS.pro, & illucescet tibi CHRHSTVS.)Paulus citat hanc sententiam,proculdubio ex scriptura.Et quoniam non inuenitur in sacra scriptura ex integro hæc sententia,vel ex aliquo librorum sacrorum quibus caremus(quorum mẽtio fit in historia Regum seu Paralip.) vel ex cap.lx.Esaiæ Paulus hanc sententiam attulit exponendo.Ibi enim dicitur surge,absque aliquo nomine: quamuis in latinis codicibus habeatur Hierusalem.Et hoc surge Paulus exponit qui dormis: declarando ad quem dirigitur sermo surge,scilicet ad dormientem,proculdubio in tenebris: quoniam qui dormiunt,nocte dormiunt.Et explicando quod ad dormientem somno mortis dirigitur sermo,adiungit & exurge à mortuis,non corpore sed anima.quod est surgere á tenebris peccatorum.Ita quod totum hoc apposuit Paulus de suo,ad declarandum personam cui dicitur surge,& à quali statu dicitur surge. ¶Quod autem sequitur & illucescet tibi CHRISTVS,ibidem apud Esaiam habetur sub aliis verbis,illuminare quia venit lumen tuum.Et secundum tempus futurum subditur,super te orietur dominus.quod respõdet translationi Hiero.apud quem legitur hoc in loco & orietur tibi CHRISTVS.Manifeste siquidem Esaias ibi loquitur de differentia inter personam hanc & reliquum mundum penes tenebras & lucem.Quia ecce tenebræ operiẽt terram & caligo populos,super te autem orietur dominus. Vnde cõformitas materiæ de qua loquitur propheta ad materiã de qua loquitur Paulus,non paruam cõiecturam gignit quod ex illo loco Paulus attulit hanc sententiã:ex ponẽdo per dominum CHRISTVM,& relinqua vt diximus.

*Videte itaque fratres.*Superfluit fratres Eandẽ particulã vt filii lucis ãbulate,explicat ex alio capite,scilicet quantum ad curã ãbulationis ratione multorũ impedimẽtorũ.Vnde cõsequẽter ad lucẽ dici,videte.*Quomodo caute.*pro,accurate,*ambuletis.*)Præcipit Paulus filiis lucis vt vtãtur Luce ad videndum modum studiose accurateque ambulandi:hoc est proficiandi in via dei. *Non quasi insipientes.*)Contrarium officio videndi modum accurate ambulãdi,explicat insipientiam:vt ostendat necessitatem huius curæ.Ad similitudinem siquidem corpore ambulantiũ describit spiritualem ambulationem.nam tanquam insipientes ambulant quibus nõ est cura videndi qualiter ambulant. ¶*Sed ut sapientes redimentes.*pro,ementes*tempus,quoniam dies mali sunt.*) ¶Sapientiam studiosam circa modum ambulandi explicat quo ad vnum in specie effectum,qui est emere tempus:hoc est opportunitatẽ proficiẽdi in via dei.Præcipit Paulus nobis esse ambulãdum more viatorum:qui diebus malis(siue ex aeris perturbatione siue ex hominum insidiis) tinerantur.Tales enim emunt tempus opportuuũ ad ambulandũ ne in malitiam dierũ incidant:hoc est vt euadant pericula in via.Simili nanque modo præcipit filiis lucis vt studiis,officiis,incommodis &c.Emant opportunitatem proficiendi meritis,eo q̃ dies mali sunt:hoc est dies huius vitæ ad cælestiã patriam pleni sunt malis suasionibus,tẽtationibus,insidiis & reliquis huiusmodi prouocantibus ad peccatũ.Ac si apertius dixisset quia periculosi sunt dies itineris,vtimini sapientia,emite oportunitatem euandendi pericula:nõ expectetis vt vobis offeratur opportunitas,sed emite illã vt proficiatis in via dei,Simile quid dicit dominus in euangelio quod abiit & vendidit omnia quæ habuit & emit agrũ seu margaritã. Nisi quod dominus emptionem ad preciositatem rei retulit.Paulus vero ratione periculorũ emendam præcipit opportunitatem proficiendi. ¶Hoc præceptum adimplent non solum relinquentes mundum & ad eremum seu monasteria proficiscentes,sed etiam quicunque opportunitatem benefaciendi prçponut dãnis rerum temporaliũ aut incommodis corporis & huiusmodi. ¶*Propterea.*) vt accurate ambuletis. ¶*Nolite fieri.*pro,ne sitis,*imprudentes.*) Exequitur illam particulam,probãtes quid sit beneplacitum domino.Explicat modũ quo fit huiusmodi probatio excludendo,scilicet imprudentiam,quã constat circa singulari versari. *Sed intelligentes quæ sit uoluntas dei.*pro,domini.) ¶Probando,examinando singularia occurrentia,absit imprudentia,hoc est prudẽs sit discussio,terminus autem examinationis sit intelligere quæ est voluntas domini,quid est gratum deo in hoc singulari agendo vel patiẽdo.sic enim probatio vndique perfecta est. ¶ *Et nolite inebriari.*pro.& ne inebriamini,*uino.*) Superesat vt irreprehensibiles redderentur Ephesii circa ebrietatem:quæ nõ reputabatur peccatum aut valde paruum.Et hoc introducit declaraturus fructũ spiritus superius propositũ dicẽdo fructus enim spiritus est &c.Ebritatem siquidem implentẽ hominem vino,é regione

 locat

locat plenitudinis spiritus.prohibet itaque ebrietatem tanquam rẽ reprehensibilẽ.Et ratio nem subiungit. *In quo est luxuria.* Luxuria non est proprium venereorũ nomen sed commune moribus & actibus superfluitate profusis. Nec est clarũ an relatiuum in quo,referat vi-
F num an referat inebriari vino.nam si refert inebriari,nõ eget glosa:quoniã manifeste interue nit ibi superfluus potus.Si autem referatur vinum,tunc est sensus quod vinũ est prouocatiuũ ad ea quæ sunt luxus:vt experientia testatur in hominibus bene potis. *Sed implemini spiritu sancto.* Superfluit sancto :quanuis subintelligatur. Tractat(vt dictũ est)illã particulam,fructus enim spiritus est in omni bonitate.Et propterea incipit tractatũ illius à plenitudine spiritus.et explicat bonitatem spiritus triplici relatione.primum relatiue ad seipsos loquendo. *Loquentes uobisinetipsis in psalmis & hymnis & canticis spiritualibus.* et hoc proprie spectat ad partem contemplatiuam. Loqui enim internum,intellictus est.et significat per hoc quod homo conferat psalmos & hymnos diuinæ laudis,& cantica non secularia sed spiritualia:meditando ea quę significant. *Cantantes & psallentes in cordibus uestris domino.* Secunda relatio est ad dominum,non per modum loquentis,sed per modum cantantis.Quem modum magis explicans dicit in
G corde vestro:ad significandum quod cantus est partis affectiuæ relatæ ad deum.gaudendo & exultando in domino.lætantium siquidem est cantare.

Gratias agentes semper pro omnibus. Tertia relatio est ad proximos.immo & ad omnia beneficia gratias agendo *Et dicit* semper,non actu sed animi promptitudine.Et dicit pro omnibus vt cõmunio sanctorũ exerceatur. *In nomine domini nostri* IESV CHRISTI.Gratiarum actio inuocato CHRISTO homine tãquam medio mãdatur:vt queadmodum est medium in beneficiis ita sit medium in gratiarum actione. *Deo & patri.* Deus nomen est naturæ:pater personæ primæ trinitatis.aut est nomen amoris seu officii quo nos adoptauit. ¶*Subiecti inuicem in timore Christi.* Vltima bonitatis pars describitur in mutua subiectione non legali sed in timore Christi.talem enim subiectionem efficit spiritus:extendendo bonitatem animi singulo
H rum ad mutuam subiectionem ob reuerentiã Christi in singulis habitãtibus.Huiusmodi enĩ subiectio communis esse debet tam prælatis q̃ subditis,tã dominis q̃ seruis &c.quum nihil aliud sit quam subiici Christo habitãti in Christiano. *Mulieres.* pro,vxores, *uiris suis.* pr, propriis, *subditæ sint.* pro, estote.) Tractat illam particulã & iustitia,in iustitia inter virũ & vxorẽ,inter patrem & filiũ,inter dominũ & seruũ.vnde ab vxoribus incipiens,mãdat vt sint subditæ propriis viris.Et modum subiectionionis subiungit. *Sicut domino.* Nõ dicit sicut dominis:quia nõ mandat vxores esse velut seruas maritorum:q̃ significaretur si dixisset sicut dominis. Sed dicit sicut domino,hoc est sicut Christo:hoc est voluntarie & ex amore.Sic enim subiicimur Christo.Vnde ad hanc similitudinem(sicut domino)declarãdũ subiungit. *Quoniã uir caput est*
I *mulieris.* pro,vxoris, *Christus sicut caput est ecclesiæ.* ¶Ratio subiectionis non affertur dominiũ sed esse caput & hoc commune esse Christo & marito dicitur:Christo respectu ecclesiæ, marito respectu vxoris.Et de Christo quidem ecclesiæ capite superius dictũ est:de viro autẽ ne sit quæstio penes quid in proposito attẽditur similitudo capitis,subiungit de Christo. *Ipse saluator corporis eius.* pro,& ipse saluator corporis est.) vt intelligamus de hoc officio capitis esse sermonẽ.scilicet de officio quo caput saluat corpus.Christus quidẽ salualtor est corporis sui quod est ecclesia:& maritus saluator est vxoris,pascendo,gubernando,regendo,protegẽdo eam. ¶*Sed sicut.* pro,sicut autem *ecclesia subiecta est Christo ita & mulieres.* pro, vxores, *uiris suis.* pro, propriis, *in omnibus.* pro,in omni.) ¶Explicat clare quod dixerat sicut domino.adiungẽdo in õni:vt intelligãt vxores in omni re.in vniuersa actione debere subiiici maritis sicut ecclesia Christo:hoc est vt in nulla re,in nulla actione admittant aliquid contrarium maritis Christi lege regulatis :alioquin non essent subdite illis sicut christo.per hoc enim excludit subiectio quo ad peccandum. *Viri diligite uxores uestras sicut & christus dilexit ecclesiam,* Amor amiciti
K æ spiritualis ad vxores exprimitur ex modo quo christus dilexit ecclesiam.Vnde effectum huiusmadi amoris amiicitie explicat subiungens.

¶*Vt illam sanctificaret.* hoc est mundam redderet. ¶*Et seipsum tradidit pro ea.* ¶In ara crucis dat ecclesiam subiungit. ¶*Mundans lauacro aque in uerbo uite.* Superfluit vite baptismus significatur in verbo in nõe patris & filiis & spiritus sancti. *ut exiberet* p̃,adiũgeret, *ipsi sibi gloriosã* Ad similitudinem sponsæ describit ecclesiam gloriosam meritis,clara laudefamaque dignis.

¶*Ecclesiam nonhabentem meculam.* Turpis est in sponsa macula carnis,& in ecclesia macula peccati. *Aut rugam.* fictionis aut duplicitatis. *aut aliquid huiusmodi* q̃ spõsã dedecet. *sed ut sic sancta.* hoc est mũda. *Et immaculata.* pro, irrepræhensibilis,

hensibilis.in actionibus suis.In quo apparet manifeste amor amicitiæ. *Ita & uiri debent diligere uxores suas ut corpora sua.* Tractando similitudinem inter virum & vxorem ad imitationem Christi & ecclesiæ,postquam explicauit eam penes amorem amicitiæ,modo explicat eandem secundum amorem concupiscentiæ quo aliquis amat seipsum. Ad hoc enim manifeste spectat quód viri diligant vxores suas vt corpora propria. Vnde & amplius explicans subiungit. ¶ *Qui suam vxorem diligit,seipsum diligit.eo quod vxor est caro viri. Nemo enim unquam carnem suam odio habuit.* Intellige hoc formaliter de carne sua vt sic. nam secus est de carne sua.vt impeditiua est vel reputatur alicuius magis amati. Sic enim multi occiderunt seipsos,apprehendentes carnem suam tanquam impedientem eos ab effectata libertate seu detinentem eos in malis. Sic Christus præcipit odio haberi carnem propriam vt retrahentem à salute animæ.Sic sancti castigant corpus suum vt pugnans aduersus spiritum.& sic de similibus.Cum his enim omnibus stat solidat formalis veritas,ꝙ nemo vnquam carnem suam odio habuit.Vnde & probationem manifestam subiungit. ¶ *Sed nutrit & fouet eam.* quod continua experientia testatur. *Sicut & dominus ecclesiam.* dilexit tanquam carnem suam.Et ne hoc absonum videatur,subiungit. *Quia membra sumus corporis eius.* Hinc enim manifestum est quod ecclesia est corpus Christi, *De carne eius & de ossibus eius.* Ecclesia non solum est corpus Christi sed est corpus formatum de carne Christi & de ossibus Christi in cruce. Multo enim plus contulerunt caro Christi & ossa Christi in cruce ad formandum corpus Christi mysticum quod est ecclesia quàm contulerint caro Adæ & ossa Adæ ad formandam vxorem eius Euam:quoniam caro Christi & ossa Christi in cruce contulerunt vitam propriam ad formādum corpus ecclesiæ:Adæ vero caro & ossa non contulerunt propriam vitam.Ad illam siquidem alludens formationem dicit quôd sumus de carne eius & de ossibus eius. ¶ *Propter hoc relinquet homo patrem & matrem.* Affert consequenter verba scripturæ:quæ fuerunt consequenter dicta post caro de carne mea & os ex ossibus meis.Et affert hæc ad manifestandum authoritate scripturæ quod vxor est caro mariti.Et pronomen hoc,vinculum inter virum & vxorem demonstrat. Propter huiusmodi namque vinculum relinquet(& quo ad conuersationem & quo ad thorum)homo patrem suum & matrem. *Et adhærebit uxor suæ.* conuersando, curam gerendo,pascendo,fouendo &c.

¶ *Et erunt duo in carne una.* pro,in carnem vnam.Hoc est quod paulus volebat ex scripturę testimonio habere ad propositum vt vxor caro viri manifestaretur.Quomodo autem ad literam hoc intelligatur,in euangelicis exposuimus. ¶ *Sacramentum.* pro,mysterium, *hoc magnum est.* Nô habes ex hoc loco prudens lector à paulo coniugium esse sacramentum. Non enim dicit sacramentum sed mysterium hoc magnum est. Et vere mysteriū verborū horum magnum est. Continent enim & indiuisibilitatem coniugii.vt dominus explanauit apud Matthæum.Cōtinent & ius naturæ,horrendi coniugium cum patre & matre.Continent & officium debitū a viro plus vxori quàm patri & matri.Continent & hoc quod modo paulus declarauit vxorem esse carnem mariti.Vnde vere mysterium hoc magnum est. *Ego autem dico in Christo & ecclesia.* pro, in christum & ecclesiam.Accumulat paulus magnitudini misterii secundum sensum literalem,manitudinem secundum sensum spiritualem,referando hæc ad christum & ecclesiam:vt iam retulerat dicendo quia membra sumus corporis eius de carne eius & de ossibus eius. *Veruntamen & uos singuli.* pro,singulatim, *unusquisque uxorem suam sicut seipsum diligat.* Quamuis ego referam hęc ad christum & ecclesiam,veruntamen iuxta sensum literæ vnusquisque diligat vxorem suam sicut seipsum:vtpote vnam cum eo carnem. *Vxor autem timeat uirum.* Et est sermo de timore reuerentiali.

CAPVT VI.

F*Ilii obedite parentibus uestris in domino* Post iustitiam inter coniuges monet iustitiam inter patrem & filium : inchoans à debito filiorum.primum autem quod debent filii parentibus est obedientia,non qualitercunque sed in domino. Moderatur paulus debitam obedientiam ad in domino:vt intelligamus non esse obediendum parentibus nisi secundum deum præcipiant. Magis enim obedire oportet deo quam,hominibus. *Hoc enim iustum est.* manifestat obedientiam esse debitam quia est iusta,quia est diuina lege promulgata. *Honora patrem tuum & matrem tuam.* Ecce iustum diuinæ legis expositum honore obedientiæ.Ad literam siquidem de obedientia atque reuerentia præceptum illud intelligitur, ad subuentionem autem extenditur in articulo necessitatis:quo scilicet parentes indigerent.

F Iuxta hanc enim extensionem dominus in euangelio vtitur hoc præcepto: Paulus autem simpliciter & absolute. *Quod est mandatum primum in promissione.* Dicitur præceptum hoc primum in promissione, quia prius adiuncta fuit promissio huic præcepto quàm fuerint adiunctæ promissiones obseruatoribus mandatorum diuinæ legis. nam huic præcepto fuit adiuncta promissio in ipsa promulgatione tabularum: vt patet Exod. xx. promissiones autem adiunctæ obseruatoribus legis postea fuerunt adiunctæ: vt patet in fine Deut. *Vt bene sit tibi & sis longæuus super terram.* Duplex bonum promittitur. Primo ipsum bonum: deinde longęuitas vtendi bono habito. Tanquam parum sit alterum sine altero. Longa siquidem vita absque bonis, parū boni est: & æ diuerso bona sine diuturnitate, parum prosunt. ¶ *Et uos patres nolite ad iracundiam.* p, ad iram, *prouocare filios uestros.* Debitum parentum erga filios explicat. Primum quod exigit
G paulus à parentibus negatiuum est: vt non prouocēt eos ad peccatum aliquod. Et hoc expressit in ira: quoniam parentes in hoc frequenter peccant, prouocando filios ad exercendam vindictam. Hoc est enim prouocare filios ad iram aduersus exosos parentibus. Vnde ē regione incitationis ad malum, subiungit aduersatiue. *Sed educate illos in disciplina,* pro, in eruditione, *& correctione.* pro, admonitione, *domini.* Eruditio partem respicit intellectiuam: admonitio autem partem affectiuam. & vtranque præcipit secundum legem domini: quæ & directe prohibet vindictas & vniuersæ vitæ actus componit Tenentur siquidem parentes filios non solum alere sed instruere. ¶ *Serui obedite dominis carnalibus.* Vltimo loco iustitiam inter dominum & seruum præcipit. non enim adhuc erat politia aliqua sed tantum familiæ erant Christianæ. Et propterea omnes & solas coniugationes familiæ direxit quo ad debitum: videlicet: inter viros & vxores, parentes & filios, dominos seruos. Inter obedientiam autem filiorum & seruorum quanta sit differentia, monstrat ex eo quod obedientiam filiorum præcipit cum vna tātum conditione, scilicet in domino seruorum vero obedientiam multiplicatis conditionibus
H qualificat, adiungendo. *Cum timore & tremore.* Timor intus. Tremor extra est. *In simplicitate cordis uestri sicut Christo.* Tollit à seruis duplicitatem cordis respectu dominorum quemadmodum tollitur respectu Christi: vt quemadmodum obeditur Christo non aliud habendo in corde & aliud in seruitio, ita obediatur à seruis dominis carnalibus. Quod magis explicans dici. *Non ad oculum seruientes quasi hominibus placentes.* Seruitium oculare ad placendum exterius homini non intuenti cor describitur: quia reuera non exhibetur nisi exterius, ita quód si careret arbitro non fieret. Vnde ē regione ad huiusmodi oculare seruitium subiungit aduersatiue. *Sed ut serui Christi* intuentis cor. *Facientes uoluntatem dei.* Materiam explicat in qua serui tenentur obedire dominis carnalibus, scilicet in faciendo voluntatem dei: hoc est ea quæ non aduersantur voluntati dei. *Ex animo.* Contra id quod dixerat ad oculum, dicit ex animo.
¶ *Cum bona uoluntate.* pro, cum beneuolentia. Non sufficit seruis Christianis timor, sed exigitur
I etiam beneuolentia erga dominos. ¶ *Seruientes sicut domino* Superfluit sicut. *Et non hominibus.* Præcipit paulus contra id quod dixerat quasi placentes, vt serui agnoscant se seruire domino CHRISTO: eo quòd ipse præcipit vt obediant carnalibus dominis, eo quòd ipse est principalis præcipiens & cui principaliter obeditur. Quemadmodum dicimus quod seruiens inuitato à domino, non seruit inuitato sed domino. Sic enim paulus dicit seruientes domino non hominibus. *Scientes quoniam.* pro, quod. *unusquisque quod fecerit bonum hoc recipiet à domino siue seruus siue liber.* Manifestat quod dixerat seruientes domino & non hominibus ex mercede: quia dominus retribuet mercedem vnicuique tam seruo quam libero operis sui boni: ac per hoc obedientiæ debite carnalibus dominis: quoniam opus bonum est.
K ¶ *Et uos domini eadem facite illis.* Eadem intellige proportionaliter, scilicet cum beneuolentia in simplicitate secundum voluntatem dei præcipientes illis. *Remittentes minas.* hoc est non exequētes minas. Non enim quod turbato animo sæpe domini minantur, executioni mandandum est. Multa siquidem consonant animo turbato quæ postea dissonant à quieto. Et propterea rationaliter domini remittunt minas. *Scientes quia & illorum ut uester.* pro, quod & vester, ipsorum *dominus est in cælis.* Sensum transtulit vetus interpres. nam ordo literæ est, scientes quod ipsorum & vester dominus est in celis, rationem reddit quare debent & remittere minas & eadem facere seruis, ex eo quod communis dominus est in celis, ex eo quod reddituri sunt rationem cōmuni domino de iis quæ agunt erga seruos. *& personarum acceptio non est apud deum.* pro, eum. scilicet dominum qui est in celis. Non est ille cælestis dominus vt principes mundi huius: apud quos magis reputantur domini quam serui: sed æqua lance librat animos domini & animos seruorum

De cetero,

E cætero. pro, cæterum, *fratres mei confortamini in domino & in potentia uirtutis.* pro, fortitudinis
D eius. Supererat tractare illam particulam, & in omni veritate. hanc modo tractat, in A
struendo ad pugnam contra diabolum. Et apte fructui spiritus in omni veritate, attribuitur pugna aduersus dęmonem: vt intelligamus non esse humanæ fictionis bellum inter dęmones & nos sed esse veritatem: & arma nostra aduersus dæmones non esse arma imaginata, sed esse fructum spiritus in veritate omni, absque vllo commento. ¶In duas autem partes distinguit robur christianum aduersus dæmones. Altera est confortamini in domino: hoc est inualescite non in vobisipsis sed in domino. Altera est, & in potentia fortitudinis eius. In domino inualescimus quatenus dominus est, ac propterea curam nostri habet, in potentia vero fortitudinis eius similiter inualescimus vtentes fortitudine eius aduersus hostes non infirma aut debili sed potente. vt vtrinque confortemur ad pugnam immo ad victoriam sub tali principe, sub tanta potentia fortitudinis eius non in viribus. fortitudinis nostræ.
Induite uos. Duorũ quæ proposuit exequitur secundum. *Armaturã Dei.* Dictio interpretata armaturã, significat nõ aliquod speciale genus armorum sed vniuersitatem armorum. quod enim B
dixerat in potentia fortitudinis eius, modo explicat ab effectu vniuersę armaturæ. ¶*Vt possitis stare aduersus insidias diaboli.* Manifesta ratio induẽdi vniuersa arma dei, vt nõ cadamus sed habeamus vnde possimus stare aduersus diabolũ insidiis contra nos pugnãtẽ. Et ne fictio reputetur diabolus insidians nobis, subiungit. *Quoniam non est nobis colluctatio.* pro, lucta. De cõflictu est sermo nõ de ludo. *Aduersus carnem & sanguinem.* Intellige tantum. est enim sensus q̃, non est nobis conflictus tantummodo aduersus carnem & sanguinem: hoc est aduersus concupiscentias carnis & incensionẽ sanguinis quo accendimur ad irã & alias passiones. Dicit enĩ hæc aduersus doctrinam gentilium reputantiũ non esse nobis conflictum nisi aduersus internas passiones: & conflictum aduersus dæmones reputant fictionem. *Sed aduersus principes.* Dęmones quadrupliciter describit. Primo á principatu naturę. Eminentia siquidem naturæ eorum respectu visibilis mundi significatur. & propterea sine adiectione aliqua dicit aduersus principes: C
vt quantum distat statusprincipum ãstatũ aliorũ, tantum distare intelligamus naturam dæmonum á natura hominum & vniuersorum sensibilium. *Et potestates.* pro, aduersus potestates. Describit secundo eosdem ex eminentia potentiæ: & propterea sine adiectione aliqua dicit aduersus potestates, vt cognoscamus nostros hostes longe eminentiores tum natura tum potentia. *Aduersus mundi rectores.* pro, dominos, *tenebrarum harum.* pro, sæculi huius. Ita quod textus Pauli est, aduersus mundi dominos tenebrarum sæculi huius. Et in textu græco quod dicim⁹ mundi dominos, vnica est dictio composita ex mundo & dominio, cosmocratoras. Propter quod subobscurior redditur litera Latina cum tot obliquis substantiuis, scilicet mundi tenebrarum. Verum ordinari potest sic. aduersus dominos mũdi, non absolute sed mundi tenebrarum. non æterni temporis sed sæculi huius. Describit tertio dæmones á dominio vniuersali quod debellando homines vbique acquisierant: vniuersali inquam respectu mundi tenbrarũ, ad differentiam mun di lucidi. Mundus siquidem tenebrarũ non corporalium sed spiritualiũ, est mundus constans ex peccatoribus. et adiungit sęculi vuius, ad differentiam futuri postvniuersale iudicium sæculi: in quo dæmones non erunt domini tenebrarum, sed ab omnibus cognoscentur subiecti & ipsi tenebris, damnati & in tormentis qui modo sunt domini reproborum viuentium in hoc seculo, pro quanto vtuntur illis vt seruis. *contra.* pro, aduersus, *spiritualiã nequitię in celestibus.* Quarto describit eosdem á malitia excellentissima. Non dicit aduersus spirituales nequitias, sed (quod plus est) aduersus spiritualia nequitiæ. Habet nequitia carnalia, habet & spiritualia. carnalia nequitiæ sunt studia mala secundum passiones carnales. spiritualia autem nequitiæ sunt studia mala secundum superiorem animæ partem. quæ tanto sunt peiora, quanto intellectus altior & maioris est vis quam sit vniuersa pars animæ inferior, vt intelligamus mala studia hostium nostrorum tanto peiora quanto in illis totũ studium ex parte constat spirituali, & non est partim spirituale & partim carnale. quale est omne humanum studium. quod autem adiungit in celestibus, materiam significat circa quam versantur spiritualia studia nequitiæ de qua est conflictus. ad tollendũ siquidẽ celestia nobis, ad priuandum nos cælestibus, tendunt huiusmodi spiritualia nequitiæ studia. ¶*Propterea accipite armaturam dei* E
Descriptis hostibus cum tot terribilibus conditionibus, redit ad armendum nos. et recole q̃d de vniuersis armis dicit armaturam. ¶*Vt possitis resistere in die malo.* hoc est in die periculoso, sicut superius dixit dies mali sunt. ad hoc enim armamurvt resistamus in dei conflict⁹: qui dicitur dies malus ratione periculi incidendi in vere malum mortis animæ. ¶*Et in omnibus per*

fecti stare. pro, & omnibus perfectis stare. hoc etiã omnibus confectis quæ pugnæ sunt stare re-
F ctitudine, firmiter subsistere. hic est enim finis pugnæ. ¶ *State ergo*. Ab vniuersa armatura
descendit ad singula arma in specie. incipiens à cingulo quod baltheum vocant. *Succincti*, pro,
præcincti, *lumbos vestros in veritate*. Circuncingi iubet veritate tanq̃ baltheo: vt vndiq; veritate
defendamur, vt à veritate incipiat omnis nostra pugna. lumbi siquidem vires animæ ad si-
militudinem lumborum sustentantium corpus dicuntur. & propterea veritate cinguntur,
quę ad fundamentum omnium virtutum. Nullam enim fallaciam, nihil fraudis nihil à veri
tate dissonum admittit christiana religio, nullum verum refutat: quoniam verum vero non
est contrarium. *Et induti loricam*. pro, thoracem, *iustitiæ*. Loco thoracis mẽtis pectus & vitalia mẽ-
bra iustitiam veritatis comitem, præcipit. voluntas siquidem constans ad reddendum vni-
cuique quod suum est, vitalia animę tuetur. *Et calceati pedes in præparationem euangelii pacis*. Loco
calceorum tuentium pedes, affectibus quibus incedimus tanquam calceatos præcipit mode-
G ratione præparante nos ad euangelium pacis. Vere post voluntatem præditam iustitia, affe-
ctiua pars debet esse disposita ad tranquillitatem ordinis euangelici. *In omnibus sumentes scutum
fidei in quo possitis omnia tela nequissimi*. pro, mali, *ignea extinguere*. Loco scuti fidem præcipit. Et eius
effectum explicat extinguere ignea tela, non aliqua sed omnia mali: hoc est dęmonis anto-
nomasice mali. Vbi & arma offensiua demonis aduersus nos declarat esse tela quę sunt per-
cussiua, & ignea combustiua: vt ex his duabus conditionibus sensibilium percipiamus ma-
gnam armorum vim: vtpote à telis & igne descriptorum. vt igne vim consumptionis, & in
telo vim penetrationis intelligamus. Quæ tamen omnia possumus si volumus vtendo scuto
fidei extinguere. Et bene nota quod tunc vtimur fidei scuto, quando ea quæ sunt fidei oppo
nimus obuiam tentationibus tanq̃ telis etiam igneis anteq̃ ingrediantur in animas nostras.
hoc enim est officium scuti, ad hoc paulus dicit quod possumus vtendo fide vt scuto omnia
H tela ignea maligni nostri inimici extinguere. quod plus est quam euitare aut propellere. Et
vere sic est: quoniam quandiu ea quę sunt fidei velut obuiantia tentationibus opponimus, ex
tinguuntur tela, hoc est nihil nocent animę. *Et galeam salutis*. pro, salutaris *assumite*. Quemadmo
dum dixit scutum fidei fidem vt scutum, & similiter thoracem iustitiæ iustitiam vt thoracẽ
ita eodem sensu nunc dicit galeam salutaris hoc est salutare pro galea. Et significatur quod
suscipiant christum in capite sub ratione salutaris: hoc est quod in supremo nostri habeamus
christum vt salutarem in pugna. vt non confidamus in nobis sed quod christus sit conferẽs
nobis salutem in huiusmodi conflictu. *Et gladium spiritus quod est uerbum dei*. Hactenus de armis de
fensiuis, modo de offensiuis dicit verbo dei loco gladii. Verum aduerte quod verbum dei ap
pellat gladium non hominis sed spiritus quia tunc habet vim & actionem gladii quando
vtitur eo spiritus, & non quando vtitur homo tantum.
I tractauit illam particulam in potentia fortitudinis eius, tractat priorem: videlicet conforta-
mini in domino, explicando modum quo inualescimus in domino. Et modus est orando,
saruatis debitis circunstantiis. vnde & dicit per omnem orationem, vt nullã prætermit-
tat rationem eleuandi mentem in deum. ¶ *Per omnem orationem*. Postquam
Et obsecrationem. media orandi non quę nostra sunt sed que sacra sunt declarat. obsecramus enĩ
orantes per passionem, per resurrectionem, per incarnationem christi &c.
Orantes omni tempore. quantum facultas permittit quoniam affirmatiuum est præceptum. *In spi-
ritu*. non verbo per se enim ad orationem spectat quod fit in spiritu: ꝙ autem fit in voce, per
accidens est. *Et in ipso*. pro, & in hocipsum. scilicet ad orandum omni tempore in spiritu. *Vigilan
tes in omni instentia*. Non sufficit vt vigilemus ad hoc ipsum sed & oportet vt instemus omni
sedulitate. *Et obsecratione*. pro, deprecatione. Vult in oratione petitiones fieri.
K *Pro omnibus sanctis*. Vt sanctorum communio exerceatur, vult omnes orare pro omnibus mũdis
quales sunt christianis per baptismum. *& pro me*. Ad propria descendit paulus in calce epistolę
inchoans propria ab humili petitione vt ephesi orent pro ipso. Quid autem petat pro se expli
cat. *ut detur mihi sermo in apertione oris mei cum fiducia*. pro, ausu (seu libertate) *notum facere mysterium euã
gelii*. petit vt detur sibi ex diuina gratia exterior sermo cum libero ausu notificandi arcanum
Euangelii. Et tanquam rationem subdens indigentię, subiungit.
Pro quo legatione fungor in catena ista. Superfluit ista. tanquam dixerit. ideo egeo quia iam ꝓ hac
causa opprimor vinculis. *Ita ut in ipso audeam prout oportet me loqui*. Superfluit ita. Explicat quod
dixerat cum fiducia: declarando quod non petit audaciam superfluam aut temerariam sed
vt in ipso euangelio audeat loqui prout oportet me. In quo cloduntur omnes circunstantię
carnale,

vt autem

V T autem & uos sciatis quæ circa me sunt, quid agam. Duo commemorat & quę circa ipsum aguntur, & quid ipse agit ¶Omnia uobis nota faciet tychicus charissimus. pro, dilect⁹ frater. ¶Christianus. ¶Et fidelis minister in domino. Forte propter hoc verbum minister aiunt tichiucm diaconum. Minister tamen in domino commune est nomen etiam ipsis Apostolis: vt ipse paulus describit ad corin. commendatur siquidem tychicus de fidelitate ministerii secundum dominum. incertum est autem de quali ministerio loquatur, spirituali an temporali. crediderim tamen ego quod de spirituali ministratione loquatur eo quod subiungit de eo. ¶Quam misi ad uos in hoc ipsum ut cognoscatis que circa nos sunt & consoletur corda uestra. Ex hoc officio consolandi corda ephesiorum, coniicio spiritualem ministrum fuisse tychicum. ¶Pax fratribus & charitas cum fide. Ordine retrogrado numerat hæc tria pacem, charitatem, fidem. nam prior est fides, deinde dilectio, & demum pax. A deo patre nostro. Superfluit nostro. paulo superius hęc verba fuerunt exposita. ¶Et domino iesu christo Hæc est salutatio ephesiorum Quam vero subiungit ad omnes extendit. Gratia cum omnibus. hoc est gratia vobis cum omnibus vbique. Qui diligunt dominum nostrum iesum christum in incorruptione. pro, in incorruptibilitate. hoc est in statu immortalitatis & incorruptibilitatis corporalis existentem & regnantē. Amen. conclusio est confirmatiua. et est subscriptio epistole apud græcos hæc. ad ephesios scripta Romæ, missa per tychicum. caiete di e. IX. Februarii. M.D.xxix.

Thomæ de vio caietani cardinalis

SANCTI XISTI: IN EPISTOLAM PAVLI AD PHILIPPENSES COMMENTARII.

Aulus & timotheus. Collegam sibi instituit timotheum, nō quo ad epistolam sed quo ad salutationem. noluit siquidem reseruare salutationē timothei in fine cū aliis sed preposuit: vt hic eti i cognoscerent Philippenses quāti faciat ipse paulus timotheum. Serui. iesu christi. omittit apostolatus nomen vt cōmuni si bi & Timotheo nomine vtatur. Omnibus sanctis in christo iesu qui sunt philippis. Sanctos appellat mundus ex baptismo. Cū episcopis & diaconibus. pro, diaconis. Hoc est cum superintendentibus ad spiritualia & ministris ad temporalia. vtrunque siquidem nomen est officii. Et ideo pluraliter dicit episcopos qui pͤrant cure animarū. diaconis autē cōstat ex apostolorū actibus institutos vt pręsint temporalibus. et quū cōmuniter omnes salutasset, meminit specialiter eorum qui presidebant spiritualibus & temporalibus ecclesiæ. Gratia uobis & pax a deo patre nostro & domino iesu christo. Solita pauli salutatio sepe exposita.

G Ratias ago deo meo. post salutationem incipit tractatus. in quo primo more solito premittuntur tractanda. dicit autem deo meo. tum ad significandum quod solus nō cū timotheo scribit quanuis cum timotheo salutauerit. tum ad significandū ꝙ deus ita est cōmunis sanctis omnibus ꝙ simul est proprius cuique. In omni memoria uestri semper in cunctis orationibus meis. pro, in omni orotione mea, pro omnibus uobis. Determinando in omni memoria vestri adiungit in omni oratione mea. cum gaudio deprecationem, pro, orationem, faciens super communicatione uestra in euangelio christi. Superfluit christi.

A prima die usque nunc. Ecce materia tum gaudii, tū gratiarū actionis, tum orationis tū memoriæ perseuerantia philippensium immo communicatio in euangelica veritate & bonitate à prima die quo conuersi sunt ad christum vsque nunc. et vere materia est omnium predictorum: quia nec à pseudapostolis seducti sunt, nec à pristina gentilitatis consuetudine reducti sunt, nec persecutionibus in paulum ibidem excitatis actuū. xvi. turbati sunt. Confidentes. pro, suiasum habens, hoc ipsum quia. pro, quod, qui cœpit. deficit, in uobis opus bonum perficiet usque in diem christi iesu. proposita perseueranti communicatione philippensium in euangelio ꝑponit futuram in eisdem perfectionem diuina efficientia. proponendo autem aperit vtrunque esse dei officiū: scilicet inchoare in hominibus opus bonum & perficere illud non ad tempus sed vsque in diē CHISTI IESV. Qui respectu singulorum est in morte cuiusque: respectu autem omnium est dies v niuersalis iudicii. proponit autem huiusmodi perfectionem iam persuasam sibi

sibi.& vnde sibi.hoc persuaserit subiungit. ¶*Sicut est mihi iustum hoc sentire pro omnibus uobis.* De
F bitum censet vt sic sentiat,vt sic reputet futurum.iustum enim debitum sonat.¶Et ratio debiti explicatur subiungendo. ¶*Eo quod habeam uos in corde.*proculdubio amando & desiderando. Cor enim pro voluntate ponitur. ¶*Et in uinculis meis & in defensione & confirmatione Euangelii socios gaudii mei.*pro,gratiæ meæ,*omnes uos esse.* Ordo litere est.& omnes vos esse socios gratiæ meæ in vinculis meis & in defensione & confirmatione Euangelii, repetendo verbum habeam. Ratio quare debitum est vt persuadeam mihi futuram vestram perfectionem vsque in diem christi est tum quia vos habeo in corde tum quia vos habeo socios gratiæ meę q̃ habeo in vinculis meis & in defensione ac confirmatione euangelii. vere siquidem iustumest vt quos socios habebat tante gratiæ eosdem reputaret futuros perfectos vsque in diem chri
G sti. Gratiam suam explicat paulus & pati vincula pro christo,& defendere & confirmare euā gelium. hoc est agere,illudpati. vtrũq; tamen est doni diuini homini concessi gratuito. *Testis enim mihi est deus.* postquam proposuit tractanda,tractat proposita inchoans ab vltimo: videlicet eo quod habeam vos in corde & in vinculis &c.Et quoniam multa in hac particula continentur incipit ab illo eo quod habeam vos in corde:declarando amorem suum erga illos, tum à desiderio,tum ab oratione.Et quoniam cordis solus deus est inspector deum in testem affert. *Quomodo cupiam omnes uos esse in uisceribus Iesu Christi.* Superfluit esse. Et anceps est constructio an in visceribus iesu christi,refertur ad cupiam an referatur ad vos:vt interpres retulerat apponendo esse. ¶Magis tamen quadrat vt referatur ad quomodo cupiam: quoniam ad cordis proprii testificationem affertur etiam deus in testem. Et est sensus. quomodo secundum
H intima non humani affectus sed I E S V C H R I S T I, cupiam vos. ¶*Et hoc oro.*non solum cupio intus sed oratione cordis interprete monstro.explicat siquidem simul quod proposuerat se orare pro illis. *Vt charitas uestra.* ecce quo tandunt desideria hominis que sunt secundum viscera iesu christi:non ad diuitias aut sanitatem aut vitam corporis:sedvt dilectio vestra,perficiens partem affectiuam. *Magis.* Deest adhuc. Legendum est. *Adhuc magis ac magis abundet in omni scientia.*pro,in cognitione,orat paulus non vt cognitio crescat sedvt incognitione magis ac magis abundetdilectio:hoc est vt crescente cognitione magis ac magis abundet dilectio.et dicit adhuc magis quia iam inceperat abūdare. ¶*Et in omni sensu.* Sensus à cognitione differt penes vniuersale& particulare penes speculatiuum& practicū,
I orat enim vtcharitas magis ac magis abundet tum crescente cognitione speculatiua mysteriorum Dei,& C H R I S T I & morum tum crescente omni sensu:hocest omni experientia:omni prudentia circa agenda. *Vt probetis potiora.*pro, prestantia. Ad hoc abundet dilectio vt cognoscendo& experiendo ad similitudinem examinando probantium,perueniatis ad illa quę præstant aliis:hoc est vt non sitis contenti bonis. sed exercitatione continua assequamini meliora.

¶V T *sitis synceri & sine offensa.* dixerat probetis:& quia probatio purgando fit,ideo explicando adiungit vt sitis sinceri,exclusa impuritate,& sine offensa excluso scandalo actiuo& passiuo anceps siquidem ad vtrunque est sensus. Synceritas purgat hominem quo ad se,& offensio quo ad proximum. ¶*In diem christi.* Non ad tempus sed ad diem vsque christi,quo chri-
k stus iudicabit.
Repleti fructu iustitie deest qui est,*per iesum christũ in gloriā & laudē dei.*ecce p̄stātia ꝓbādo acq̄rēda.& ꝑ fructū iustitie itellige vniuersū fructū iustitie ex fide iesu christi orat vt repleti sint vniuerso iustitie fructu q. non aliter haberi potest quam per meritum iesu christi. Quod autem subditur in gloriam & laudem dei,respicit omnia antedicta:vt dilectio vestra abundet vt probetis,vt sitis&c. in gloriā,in excelsisvbi lucet dei gloria,& laudē apud nos q̃ bus laus potius quam gloria dei manifestatur. *Scire autē uolo uos fratres.*tractat illā particulā in specie gratię meę invīculis, multipliciter tū respectu aliorū,tū respectu suimettū respectu philippēsiū.& respectu quidēaliorum dicit. ¶*Quia.* pro,quod,*quæ circa me sunt magis ad profecum uenerunt.*pro,successerunt, Euāgelii.et declarens quomodo subiungit. *Ita ut uincula mea manifesta fierent in christo.* hoc est ita vt vincula mea in C H R I S O, non ob crimen sed ob C H R I S T V M manifsta fierent, quod essent propter C H R I S T V M, ¶*In omni.*pro,in toto,*pretorio.* hoc est apud vniuersos officiales ptorii apud vniuersos agētes in pretorio. Paulus vinctus romā missus(vt in fine actuū apostolorum dicitur)non inuenit ibi accusatores aut persecutores cause aduersꝰ eum nomine Hierosolimitarum.vnde permissum est paulo habitare in suo conducto(cum custodia temen per biennium.occasio autē qua ad pretorium causa eius deducta est non est scripta authentice.tantum scimus quod hic paulus de se dicit. ¶*Et in ceteris omnibus.* Superfluit in.amplam & extensam

extensam notitiam suorum in christo vinculorum etiam extra prætorium significat, dicẽdo & cæteris omnibus. *Vt plures e fratribus in domino confidentes in uinculis mei.* Fructum explicat fiduciæ ab aliis cristianis sumptæ, videndo Pauli constantiam in vinculis. *Abũdantius auderent sine timore uerbum Dei loqui.* Ecce gratia vinculorum Pauli quod ad alios. ¶*Quidam quidem & propter inuidiam & contentionem.* Inuidia intus mouet. contentio vero exterior, ad gloriam tẽdit. Quosdam per hoc narrat qui inuidentes Apostolis officium prædicandi, & confidentes contentione acquirere gloriam, prædicabant verbum dei, disputabant de scriptura & huiusmodi. Et directe inuidia erat ad gloriam verorum Apostolorum: contentio autem ad disparitatem doctrinæ respicit. Iudæi siquidem fuerant isti & erant christiani prædicantes christum simul cum legalibus. quorum legalium ratione dicuntur prædicare christum propter contentionem: quoniam prædicabant christum ad hoc vt contenderent legalia esse seruanda. A

¶*Quidam autem & propter bonam uoluntatem christum prædicant.* Hanc distinctionem inter prædicantes christum in genere intellige præmissam à paulo (vt & verba sonant) vt ex hac diuersitate in genere descenderet ad illam diuersitatem quæ de facto romæ suscitata est ob ipsius in christo vincula manifestata. Vnde textus (scilicet quidam ex charitate) transpositus est. subiungit siquidem paulus diuersitatem quæ de facto ibi fuit: nec inchoat ab iis qui ex charitate sed ab iis qui ex contentione. Legendum itaque est. ¶*Alii quidem ex contentione christum annunciant non syncere.* pro, non pure, *existimantes pressuram se suscitare.* pro, afferre, *uinculis meis.* quidam autem ex chritate, scientes quoniam. pro, ꝙ in defensione euangelii positus sum. Describit in specie commotos romæ ad prædicandum christum quosdam non pure (quo ad cor) sed ex cõtentione, ex lite, ex dissentione in doctrina legaliun & demum quo ad effectum, existimantes se addere afflictionem afflicto, tum sciendo ꝙ mihi displicet prædicatio talium, tum ad irritandũ iudęos aduersum me. Quosdã vero ex dilectiõe. nõ dicit mei, sed absolute ex dilectione: vt quos in genere dixerat per bonam voluntatẽ, modo in specie dicat per dilectionem. ꝓculdubio christi: vt testantur subiuncta, scientes quod in desensione euangelii positus sum. hoc enim monstrat quod adiuuando me ad defensionem euangelii prædicant isti christum: tanquam supplentes quod ego vinctus minus possum. *Quid enim.* Dixerat primum ꝙ ad ꝓfectum euangelii vincula sua successerunt, & explicando modũ dixerat ꝙ aliqui moti sunt ea contentione augmentaturi eius præssuram, ad prædicandum christum: ꝙ sonat contrariũ ꝓfectui euangelico. & propterea modo subdit quidnam hinc elicitur? Et respõdendo subiũgit. B C

¶*Dum omni modo (siue per occasionem siue per ueritatem) Christus annuncietur.* pro, annunciatur. Ecce profectus euangelii quod christus annunciatur siue veritate inducente bonos prędicatores, siue occcasione vel inuidie vel dissentionis impellente malos prædicatores. hoc enim bonum elicitur ex vtrisque, etiam si ex malis nihil aliud habeatur. D

Et in hoc gaudeo sed & gaudebo. in hõc ꝙ christus annunciatur, in hoc ꝙ vincula mea causant tã in malis quã in bonis annunciationẽ christi, gaudeo in præsenti: quinetiã & gaudebo, tã in futuro sęculo q̃ in pręsenti. *Scio enim.* Rationem reddit proprii gaudii tum presentis tũ futuri. Et hic incipit explicare gratia vinculorum suorum respectu suimet. *Quia hoc mihi proueniet ad salutem.* Manifestat gaudii ratio est scientia salutaris prouentus. Modus autem quo proueniet hoc ad salutem eius subiungitur. *Propter uestram orationem.* Adiuuari se paulus manifestat communione: quę suffragio orationum fit. ¶*Et ministrationem spiritus iesu christi.* Altior causa adiungitur interna operatio spiritus sancti. ¶Qui dicitur spiritus: iesu christi, tum quia procedit a IESV CHRISTO secundum diuinam: tum quia dicit ad iesum christum. ¶Significanter autem dicit subministrationem spiritus, vt intelligamus ꝙ orationes aliorum prosunt mihi quamadmodum officia vnius membri interniꝰ prosunt aliis mẽbris videlicet subministrante spiritu vitali. Simili nanque modo docet intelligi sanctorũ cõmunionem membrorum vnius corporis christi fieri subministrante spiritu christi sancto, qui viuificat corpus ecclesię totũ. ita ꝙ absq; subministrante, spiritu deducendo & applicãdo alia mẽbra, non sunt vitales aliis mee orationes. hoc est enim quod ad ephesios. iiii. diffuse docuit paulus. *Secundum expectationem & spem meam quia.* pro, qđ, *in nullo confundar.* Explicat qualẽ salutem scilicet speratem & vehementer desideratam. Dictio siquidem interpreta expectationem plus significat quam latina dictio explicat. significat enim vehementem expectationem. ¶Speratam autem & vehementer concupitam sic videlicet absque vlla confusione non dicit absque vlla afflictione absque vlla pressura sed quod in nullo confundar. ¶Sperabat enim salutem futuram nulla interueniente confusione quantumcunque æmuli conarentur E

rentur affligere eum. Vnde explicando de quali confusione loquitur, subiungit aduersatiue.
F *Sed in omni fiducia sicut semper &c.* pro, etiam, *nūc magnificabitur* CHRISTVS *in corpore meo siue per uitam siue per mortem.* Totum hoc pars est rei expectatę & speratę expecto & spero nō solū ꝙ in nullo confundar, sed ꝙ magnificabitur CHRISTVS in corpore meo siue per mortem, siue per vitam quēadmodū semper magnificatus est, etiam nūc in omni fiducia. Vnde apparet salutē speratam referri ad vtrunque sæculum: & positam in magnificatione Christi. Vide singula. Dicit in omni fiducia, ad significandum certitudinem suę spei: ē regione confusionis. Dicit sicut semper, ex præteritis sumens fiduciam futurorum. Et distribuit semper, pro omni tempore ex quo conuersus est ad christum. Dicit etiam nūc, propter vincula & conantes augere pressuram eius. Magnificari autē christum in corpore Pauli, est (vt ipsemet explicat) siue per vitam exhibendo corpus in seruitium christi, siue per mortem exhibendo corpus hostiam christo, vtroque modo magnū fieri christum in fide ac laude hominum. *Mihi enim.* Rationem
G reddit eius quod dixerat proueniet ad salutem.
Viuere christus est & mori lucrū. Omnino siue in præsenti viuā sæculo siue moriar, proueniet mihi ad salutem hoc quod patior propter Euangelium: nā viuere mihi non est aliud quam christus & mori est lucrū. Sicut dediti delectationibus venatoriis dicunt ꝙ delectatio venatoria est eis viuere, & dediti gulę dicunt quod cibus & potus est eis viuere, & sic de similibus, ita Paulus dicit quod christus est sibi viuere, eo ꝙ vniuersa sua studia vniuersosque conatus christo dicauerit. mori autem magnifesta est lucrum æternæ fœlicitatis. *Quod si.* pro, autem. & habet vim aduersatiuæ coniunctionis: ac si diceretur etsi seu quamuis. *Viuere in carne hic.* pro, hoc, *mihi fructus operis est.* Dixerat mortem lucrum sibi. & quia lucrari est præsentis vitæ, in qua sola meremur, ideo aduersatiue subiungit. dico mortem lucrum non obstante ꝙ viuere in carne sit etiam mihi lucrū, quandoquidem viuere in carne mihi est christus: & consequenter hoc
H viuere in carne est mihi fructus cōtinui operis, siue agēdo siue patiēdo. Acsi apertius dixisset. non dico mortem lucrum eo ꝙ viuendo non lucrer (quū viuendo continue operādo lucrer) sed quia conferendo futura præsentibus mori est mihi lucrū, vtpote longe maius.
Et quid eligam ignoro, coarctor autem e duobus desiderium habens. Ordo literæ est coarctor autē ē duobus desideriū habens & quid eligā ignoro. Et est sensus ꝙ coarctor ex duobus desideratis, vita scilicet & morte, hinc inde stringor ac premor vtram velim, & quid eligam ignoro. Et ratioñ ignorantiæ subiungit vtrinque. *Dissolui & esse cum* CHRIRTO *multo magis melius, permanere autē in carne.* Deest, magis, *necessarium propter uos.* Sententia est clara. & est in ea notandum quod non dicit dissolui, sed dissolui & esse cum Christo, quia mors non est eligibilis secundum se, sed ratione adiuncti esse cum CHRISTO, Per quod confutatur dogma illorum qui sanctos vsque ad diem iudicii negant esse beatos. manifeste siquidem paulus iungit morti esse cum CHRISTO. Nec alia ratione dicit multo magis melius nisi ratione huius adiuncti, quod
I non verificaretur si dissolui non iungeret CHRISTO. ¶ *Et hoc confidens.* pro, persuasus, *scio.* Incipit hic tractare gratiam suam in vinculis & defensione ac confirmatione Euangelii relatiue ad Philippenses. *Quia.* pro, quod *manebo & permanebo.* Deficit, cum, *omnibus uobis ad profectum uestrum & gaudium fidei: ut gratulatio.* pro, gloriatio, *uestra abundet in christo iesu in me per meū aduentum iterum ad uos.* ¶ Hinc apparet quod epistola hæc scripta fuit à Paulo infra illud biennium, de quo in actibus apostolorum dicitur quod sub custodia militis permissum est Paulo manere, nullo prohibente ei quod euangelizaret CHRISEVM. nam dicit & hic persuasus scio quod permanebo &c. immo adiungit se iterum iturum ad philippenses. Vixit enim post illud biennium paulus decennium: vsque scilicet ad quartūdecimū neronis ānū. & verificatū est manebo & permanebo, vsq; ad seniū. Vtrū autē reuersus fuerit ad philippenses non clare constat, In fine autem secundæ ad timotheum epistole conicitur ꝙ reuersus fuerit: vt ibi explanabitur, quorsum autem permāsurus sit, explicat gradatim. primo profectū in
K meritis. deinde gaudiū nō carnale nō humanū sed fidei cōsequens augmentū meritorū. & demū vt gloriatio philippensiū de tanto magistro crescat abundanter: gloriatio inquā nō vana sed in christo, sed secundum christum: & rursus vestra gloriatio in me, non quatenus me sed in CHRISTO IESV. *Tantum digne euangelio christi conuersamini.* Ex desiderio fructus apud Philippenses transit ad exhortandū eos vt tales se exibeant quales eos ipse reputat. ꝓposuerat eniꝗ habet eos in corde tanꝗ socios gratiæ suæ &c. vnde quum dixisset ꝙ manebo & ꝑmanebo &c. subiungit vt ex parte sua agant quod suū est: vt. s. cōuersantur seu potius res omnes gerant seu administrant pro dignitate euangelii christi. ¶ *Vt siue quum uenero & uidero uos siue*

siue absens audiam de uobis. Et statim subiungit quid cupit videre præsens & audire absens. Quid pro, quod, statis in uno spiritu. Ecce societas gratiæ spiritualis. Vnanimes collaborantes. pro, concertãtes fide euangelii. ecce societas ad confirmationem euangelii. Dicuntur enim concertantes fidei tãquam militantes ad vtilitatem fidei euangelicę, Et in nullo terreamini. pro, conturbati (seu territi) ab aduersariis. ecce societas ad deffensionem euangelii. Quę est illis causa. Deficit quidem: & non est causa sed ostensio significatur Legendum est. Quæ est illis quidem ostensio perditionis, uobis autem salutis. Conturbatio ab aduersariis refertur: & asseritur ꝙ est illis aduersariis ostensio perditionis. signum enim seu indicium perditionis futurę aduersariorum (ęterne scilicet damnationis) est conturbatio qua christi fideles persequuntur. & eadem conturbatio passiue est fidelibus ostensio salutis æternæ: est enim signum dilectionis diuinæ. Ita quod conturbatio actiue demonstrat damnationem aduersariorum: conturbatio vero passiue, demonstrat salutem fidelium. Et hoc a deo. Hoc salutis indicium, hoc vestrum non terreri ab aduersariis, à deo est, non á vestris viribus. Quia donatum est uobis pro christo. hoc est gratuito non vestris meritis concessum ratione christi, meritis christi. Non solum ut in eum credatis. Quod ad ephesios dixerat esse fidem donum dei, modo repetit ad philippenses, vt nec ipsum credere proprię menti ascribant sed gratuito dei dono. Sed etiam ut pro illa patiamini. Ecce societas gratię in vinculis. & inter præcipua dei dona docet paulus computandum pati pro christo. Idem certamen habentes quale & uidistis in me. Vt patet act. xvi. Paulus fuit cæsus publice philippis. & propterea hic dicit quale vidistis in me, tum in plagis tum in carceribus &c. ¶ Et nunc audistis. pro, auditis, de, pro, in, me qui nunc sum in vinculis romę. Hinc apparet philippenses passos certando pro euangelio sed à quibus & quid non est scriptum. A B

CAPVT II.

SI qua ergo consolatio in christo. Prosequitur paulus declaratam iam societatem gratiæ suæ tum in vinculis tum in deffensione & confirmatione euangelii prosequitur autem ex illa inferendo salubres morum monitiones. vnde ex quatuor conditionibus sociorum infert monitionem. Acsi apertius dixisset, proposui & declaraui quod habeam vos socios gratię meæ &c. si socii sumus, si conditiones sociorum inter nos sunt, implete gaudium meum vt faciatis &c. Prima autem sociorum conditio describitur consolatio in christo & hęc directe respicit quæ patiuntur seu passi sunt. si qua ergo inter nos est cõsolatio in christo, communi ratione tam patiendi quam consolandi, si quod solatium charitatis. Communiter interpres vtitur charitate pro dilectione. Inter socios pro christo patientes est & mutua in christo consolatio, est inter sese mutua dilectio: quod magnum hinc inde prębet solatium Et propterea adiungit si quod inter nos socios est solatium dilectionis. C

¶ Si qua societas, pro. cõmunio, spiritus. Res in qua cõsistit ista societas, explicatur spiritꝰ. non est cõmunio merciũ, nõ cõmunio militaris, nõ cõmunio imperii. sed cõmunicatio spiritꝰ. cõmunicant siquidem socii in CHRISTO sibi inuicem spiritualia & in hoc consistit eorũ societas. Et propterea dicit si qua communio inter nos est spiritus: hoc est, spiritualis gratiæ, ꝓuenientis in nobis ab vno communi spiritu christi capitis nostri vegetantis nos. Si qua uiscera miserationis. pro, si quis viscera & miserationes. Et sunt nominatiui casus viscera & miserationes Et est sensus. si quis est ita affectus vt non qualitercunque sed & intus sit ad similitudinem viscerum & extra ad similitudinem miserationum. quarta siquidem conditio spiritualis societatis describitur penes affectum internum & externum ad condolendum. et si diligenter perspexeris, prima & quarta conditio sociorum respicit mala. consolatio quidẽ præterita: viscera vero & miseratio pręsentia. medie autem respiciunt bonum delectationis & rei. et omnes afferuntur per modum adiurationis. Implete gaudium meum. Huc tendunt omnes dicte adiurationes proposuerat superius ꝙ cum gaudio orationem faciebat super cõmunicatione philippensiũ. & propterea modo dicit implete inchoatum gaudium meum. ¶ Vt idem sapiatis. pro, sentiatis Incipit explicare monita. primum quod petit, ad intellectum pertinet: videlicet idem sentire, proculdubio mente. Et est sermo de spectantibus ad euangelicam veritatem, vt nõ diuersa sentiant sed idem. Eandem charitatem habentes. quemadmodum in intellectu monet sentire idem ita in voluntate monet diligere idem. hoc est enim eandem dilectionẽ habere, vt conueniãt & in eodẽ intellecto & in eodẽ dilecto. vnũ siquidẽ & idẽ iubemur credere & amare nec est diuersa veritas euangelica sentiẽda à diuersis christianis, nec est diuersa res diligenda à diuersis christianis, sed vna & eadẽ scilicet deus ꝓpter se & c. vnanimes idipsum. pro, idẽ, sentientes, tertium E

quod

quod monet,ad actionem moralem spectat.& complectitur in eo vtrunque:& quod est affe
F ctus, dicendo vnanimes:& quod est rationis,dicendo idem sentientes. Exigit vt in actione
conueniant,concordant & animi vnitate & intelligentia vnius & eiusdem.oportet enim in
actionibus eos qui sunt socii & concordare animo,& rationibus tandem resoluere se in idē.
Nihil per contentionem neque.pro,aut,*per inanem gloriam*.Tribus affirmationibus adiungit duas nega
tiones eorum quæ solent pertubare communem vnitatem in tribus affirmationibus exactā.
Tam siquidē contentio exterior q̃ appetitus inanis gloriæ interior consueuit vel vnitatē im
pedire conclusionis communis vel saltem modum concludendi conturbare. *Sed in humilitate*
superiores sibinuicem arbitrantes.pro,sed humiliate alii alios existimantes superiores seipsis. Et est
sermo de humilitate vt est virtus animi opposita superbiæ.& directe subiungitur aduersatiue
ad radicem inanis gloriæ.Est autem humilitatis actus existimare alios superiores.pro quan
to in quolibet est aliquid quo mihi prestat.in quolibet enim christiano est christus saltem,se
G cundum quem quilibet christianus est superior me absolute. & nihilominus in quolibet est
aliquid vel ingenii vel virtutis quo mihi præstat carenti illo bono.*Non que sua sunt singuli*.pro,
quisque,*considerantes*,sed & ea.pro,*sed & ea quisque,que aliorum*. Duo monet alterum humilitatis,
existimare alios superiores,Alterum dilectionis.quod est vt quisque non consideret propria
sed aliena. ¶Et hæc particula si formaliter de consideratione intelligatur vt sonat,non con
tinet nouam monitionem,sed rationem reddit anterioris.ratio siquidem existimandi quē
libet superiorem,est ꝙ quisque non consideret propria bona sed aliena.sic enim vere existi
mabit quemlibet superiorem se.Si autē consideratio pro cura intelligitur,sic vt prius exposui
mus.nouā continet monitionem charitatis:vt quisq; non curet propria sed aliena.hoc est vt
cōmunia propriis anteponat,vt spiritualia aliorū præponat corporalibus ꝓpriis.vt quæ sunt
salutis animarū aliorū præponat iis quę sunt proprie dignitatis.Vterq; sensus congruit sub
H iunctis. ¶*Hoc enim sentite*.pro,sentiat.*in uobis*.Tertia persona refertur ad relatiuum quisque,hoc
enim sentiat quisque in vobis.Rationem vtriusque monitionis(scilicet humilitatis & dilecti
onis)reddit ab exemplo iesu christi.¶*Quod & in christo iesu*.supple fuit.*Qui quum in forma dei esset*.
Nota esset quoniam esse in forma Dei,est esse deum.forma siquidem Dei non distinguitur à
deo:immo omnino idem est quod deus, quum deus sit actus purus. De iesu christo loquitur
qui est verus homo.& de eo clare dicit,quum in forma Dei esset :significans naturam eius
diuinam antequam haberet humanam.

¶*Non rapinam arbitratus est,esse se æqualem Deo*.æqualitatem iesu Christi ad deum antequam
assumeret naturam humanam,explicat non esse rapinam.In quo manifeste confirmatur
Christiana fides de diuinitate christi,de æqualitate christi ad deum Si enim non fuisset ve⁹
Deus,rapina proculdubio fuisset ęqualitas eius ad deum. Arrianus ergo error manifeste hic
confutatur. Assertio autem talis arbitrii affertur in proposito à paulo,ad ostendendum cau
sam exinanitionis ipsius filii Dei.intendit enī ꝙ non propterea fecit se minorem deo,eo ꝙ ar
bitraretur rapinam æqualitatem sui ad deum,sed quū sciret ꝙ absq; rapina esset æqualis deo.
fecit se minorem deo.Hoc enim subiungit.*Sed semetipsum exinaniuit formam serui accipiens*.euacuauit
semetipsum puritate æqualitatis ad deum accipiendo formam serui ,quum esset æqualis deo
simpliciter & absolute:euacuauit se huiusmodi puritate,,faciendo se minorem accipiendo na
turam serui.Vnde modo CHRISTVS est ęqualis & minor Deo,qui prius erat simpliciter
æqualis.Et hoc est ꝙ nō considerauit quæ sua sunt sed nostra.Hoc est exemplū summæ humi
litatis rarissimos habēs imitatores.Consideramus enim quæ dignitatis & authoritatis nostræ
sunt & tuemur illa:nec vlla ratione flectimur vt ea quæ minuunt authoritatē nostrā nobisinse
K ramus.Nusq̃ inuenitur Episcopus qui Episcopus quum sit,minuat suum nomē.& similiter de
quolibet alio principe,immo de quolibet alio homine in suo gradu discurre. *In similitudinem*
hominum factus.Dixerat in genere formam serui accipiens,ad explicandū ꝙ de ęquali ad deum
nō solum fecit se minorem sed seruum.modo in specie explicat cuius serui formam accepit,ex
plicādo hominū,ad differentiam angelorum.et dicit in similitudinem hominū:quā attēdi
secundū qualitatā substantialē,ipsa coniunctio dictionum(dicendo in similitudinē hominū)
explicat .et dicit factus:quia vere est factus in similitudinē hominū,nō ex humano semine sed
diuina efficientia.*Et habitu*.pro,& figura,*inuentus ut homo*.Similitudinem retulit ad animam,
figurā vero ad corpus.Explicat siquidem vtrunque:& quod est factus in animam similē ani
mabus aliorū hominū,& ꝙ est inuentus in corpore vt homo.figura siquidem proprie est rei
quantę quantitatemalis.Et quod dicit inuentus,experientiā significat corporalium actionū
& passionum

& passionum:commedendi,bibendi,laborandi,patiendi,& huiusmodi. Dicit autem vt homo,expressiue:ad exprimendum corpus simile corporibus reliquorum hominum. *Humiliauit semetipsum.* In hoc quòd deus factus est homo,deus filius patrem non solum existimauit sed fecit maiorem se,faciendo se minorem. In hoc autem quod factus homo humiliauit semetipsum(sub lege,sub parentibus,sub præside pilato)propensioris humilitatis & dilectionis nostræ fuit. *Factus obediens usque ad mortem.* Obedientia primo respicit deum:á quo mandatum acceperat quatenus homo vt exequeretur mysterium redemptionis humanæ:prædicando,miracula faciendo & tandem moriendo. Respicit nihilominus obedientia parentes quib⁹ erat subditus in pueritia. Respicit pilatum:cui se subiecit,& ab eo excepit sententiam mortis tan quam á superiore. *Mortem autem crucis.* Exaggerat obedientiam ex ignominiosa morte A

¶*Propter quod & deus exaltauit illum.* Dictio interpretata exaltauit,plus significat. Nam significat vehementer exaltauit:resurrectione ad immortalem vitam,& exaltatione supra cælos ad regnandum in dextera patris,vniuersalique potentia super totum vniuersum. Hæc enim meruit Christus homo propter huiusmodi obedientiam. *Et donauit illi nomen.* Non solum exaltauit illum in seipso,sed quo ad gloriam donauit illi nomen. ¶*Quod est super omne nomen.* Proprie ac formaliter loquitur. Nec opus est excipere deum:quoniam deus secundum se caret nomine:vtpote innominabilis Et propterea nomen Christo datum,simpliciter & absolute est super omne nomen:quia est super omne nominabile. ¶*Vt in nomine Iesu.* Vt intelligas quod de CHRISTO quatenus est homo loquitur,nomen proprium eius quatenus homo explicat,dicendo Iesu. Hoc enim nomen impositum ei fuit quum circuncisus est. B

¶*Omne genu flectatur.* pro,flectat,*cælestium.* Deficit,&,*terrestrium & infernorum.* pro,subterraneorum. Ordo literæ est. Omne cælestium & terrestrium & subterraneorum flectat genu:hoc est adoret. ¶Vbi aduerte ex verbo subterraneorum solui quæstionem de loco inferni. Ex eo enim quod subterranea describuntur flectere genu,rationales creaturæ subterraneæ describuntur. Nam solius rationalis creaturæ est flectere genu in nomine iesu. ¶*Et omnis lingua confiteatur quia.* pro,quod,*dominus Iesus christus in gloria.* pro, in gloriam,*est dei patris.* Superfluit est. absque verbo loquitur paulus:& dominum IESV CHRISTI confitendum ab omni ligua proculdubio significat. Est enim punctum faciendum post dominus. Omnis enim lingua confitebitur quod IESVS CHRISTVS est dominus, non horum vel illorum, non cæli aut terræ,sed simpliciter & absolute:dominus autem non ad æmulationem aut denigrationem dei patris,sed ad gloriam dei patris. Hæc autem adimpleda sunt in futuro sæculo. *Itaque charissimi.* pro,*dilecti,mei.* Post exemplum humilitatis,& obedientiæ CHRISTI, prosequitur monitionem inchoatam. Et quia iam ad humilitatem mouerat, modo ad obedientiam prosequendo ortatur. ¶*Sicut semper obedistis.* Et ab amore proprio(dicendo dilecti mei)& á præterita obedientia ipsorum,eos allicit. C D

¶*Non ut impresentia mea tantum,sed multa magis nunc in absentia mea.* Humilitatem & obedientiam in absentia,maioré exigit q̃ oli in presentia:vtpote vt non habeant rationem pręsentiæ sed incrementi meritorum. *Cum metu & tremore uestram salutem operamini.* Metus internus,tremor externus est. Nec dicit obedite,sed operamini vestram salutem:vt proprium ipsorum bonum ingerat, & non paritionem ipsi paulo. Ratio autem metus & tremoris subiungitur,*Deus est enim qui operatur in uobis & uelle & perficere.* pro,operari,*pro bona uoluntate.* Ideo vobis necessarius est tam metus quam tremor quum operamini quæ sunt proprie salutis spiritualis. quia nec velle nec operari in vestris cõsistit virib⁹:sed deus est qui gratuita voluntate sua bona erga vos,operatur in vobis tam velle intus q̃ operari extra. propterea siquidem timendum ac tremendum est ne subtrahat deus operationẽ suam qua in vobis hæc operatur. *Omnia autem facite.* postquam prosecutus est monitionẽ humilitatis,prosequitur modo monitionem illam,nihil per contentionem aut inanem gloriã. Et quo ad contentionem dicit. *Sine murmurationibus & hæsitationibus.* pro,disceptationibus. contentionum siquidem hæ duæ partes sunt. Vacant enim contensiosi disceptationibus & murmurant subdetrahendo. *Vt sitis sine querela.* hoc est vt sitis tales ꝙ nullus de vobis cõquerit possit,vt nõ detis occasionẽ aliis vt conquerentur de vobis. *Et simplices.* pro, & sinceri,*filii dei.* hoc est filii dei puri conuersantes cum puritate cordis. Puros enim decet enĩ decet esse dei filios adoptiuos:vtpote similes patri qui est purissimus. *Sine reprehensione.* ꝓ,irreprehẽsibiles. cõsidera prudens lector hæc tria & cõfert cũ cõtentione:& perspicies quã apte paulus hęc colligat. vt sint quo ad veritatem puri,quo ad mores irreprehensibiles,ꝙ ad ꝓximos ne dent occasionem querele. Horum enĩ opposita familiaria sunt contentionis,disceptãtibus E

 & murmurantibus.

F & murmurantibus.*In medio nationis prauæ & peruersæ.*pro,distortæ.Tanto magis studendum est
vobis vt tales vos exhibeatis quanto estis in medio nationis tum prauæ tum distortæ, om-
nia vestra facile interpretantis tortuose aut praue.*Inter quos luceris sicut luminaria in mundo.*Propter
illam particulam aut per inanem gloriam,explicat eorum gloriam veram in medio Genti-
lium ad similitudinem solis & lunæ in mundo:vt ex ipsa similitudine longe alienos(in ex-
celso tamen)á gentilibus describeret,quemadmodum luminaria mundi aliena sunt ab im-
munditiis mundi.*Verbum vitæ continentes.*Vnde lucent explicat:ex eo scilicet quod retinent ver
bum vitæ in seipsis,in suis moribus& accionibus.*Ad gloriam meam.*pro,ad gloriationem mihi,
*in diem christi.*Calçaria addit phllippensibus vt retineant verbum vitæ,vt luceant inter Genti-
les sicut luminaria in mundo.Calcaria inquam ex proprio ipsius pauli bono: significando
quod vestrum lucere non solum est vestrum bonum,sed erit mihi ad gloriationem in diem
christi,quo christus iudicabit & examinabit merita.Et explicando rationem gloriationis p-
G priæ subiungit. *Quia.*pro,ꝙ,*non in uacuum concurri.*cursu prædicationis. *Neque in uacuum laboraui.*
Labores assumendo in euangelio:ratio meę gloriationis erit fructus in vobis. Quemadmo-
dum agricola gloriatur in fructibus,& in vacuum se laborasse diceret si non sequutus fuisset
fructus,ita paulus dicit philippensibus quod vos lucentes eritis mihi materia gloriationis,
non mundanæ sed in diem christi. ¶*Sed & si æmulos.*pro,immolor,*supra sacrificium & obsequium.*
pro,super oblatione & sacrificio, *fidei uestræ,gaudeo & congratulor.*pro,congaudeo,*omnibus uobis.*
Duo inducit sacrificia.Alterum immolationis suimet, Alterum oblationis fidei philippen-
sium,& illud super hoc:intendens quod in hoc quod philippenses sacrificant & offerunt fi-
dem suam deo,immolatur quoque ipse paulus deo.Et vere sic erat:quoniam fides philippen
sium ex pauli prædicatione erat:ac per hoc in hoc quod merita,opera affectionesq; philip-
pensium per modum sacrificii offerebantur deo,offerebatur simul deo prædicatio paulina
tanquam super illorum sacrificium posita,quemadmodum doctrina preceptoris super dis-
cipulor m scientiam posita relucet. ¶ Quum dixisset itaque gloriationem suam fu-
turam ne hoc quod non in vacuum cucurrit ac laborauit, subiungit cum triplici con-
H iuncti de:sed & si. Et prima quidem aduersatiue refertur ad non in vacuum,sed ad hæc
duo sacrificia.Secunda accumulatiue iungit sacrificium proprie immolationis sacrificio fi-
dei vestræ.Tertia conditionalis ad perseuerantiam philippensium spectat induendo & reti-
nendo verbum vite quod ab ipso paulo acceperant.non enim aliter iungeretur sacrificiũ sa
crificio,vt patet. Dicit itaque non solum gloriabor de meritis vestris,eo quod non frustra
laboraui,sed si in hoc perseueraueritis etiam immolor ego meritis predicationis meæ super
positæ oblationi non qualicunque sed per modum sacrificii fidei vestræ,& in seipsa & in o-
peribus & in afflictionibus pro CHRISTO: & rebus sic se habentibus,gaudio mihi &
gaudio omnibus vobis. Materia siquidem communis mihi & vobis est gaudii. ¶*Idipsum.*p,
ibidem,*autem & uos gaudete & congratulamini.*pro.congaudete,*mihi.* Mutuum debet esse gaude-
I re & congaudere:eo quod communis est materia , commune est sacrificium.
¶*Spero autem in domino iesu Timotheum me cito mittere ad uos.* Dixerat non quæ sua sunt quis-
que considerantes sed que aliorum.vt doctrinam discant ab exemplo,incipit exequi opus
doctrinæ huius considerando quæ philippensium sunt:ac postponendo ꝓpria cõmoda,pri
uendo se Timotheo propter eos. ¶*Vt & ego bono animo sim cognitis que circa uos sunt.* Anxietatem
proprii animis de iis quæ apud philippenses erant,adiungit pro altera causa mittendi Timo
thæum:vt vndique cognoscant magnitudinem affectus eius erga ipsos. *Neminem enim habeo tã
unanimam.* ¶Superfluit tam.*qui sincera affectione pro uobis solicitus sit.* Non inuenio interpretes
concordes circa aduerbium interpretatum syncera affectione.alii enim interpretantur synce
re,alii ingenue seu peculiariter alii vere seu Germane. ¶Quod autem dicitur pro
vobis solicitus sit,cõmuniter interpretatur vestra currabit.Non dicit paulus neminem enim
K habeo vnanimem nisi Timothæum:sed dicit.neminem enim habeo vnanimem qui ingenue
seu vere &c.vestra currabit.Cum ac enim veritate stat quod multos alios haberet vnanimes
sed non in hoc officio currandi philippensia peculiariter nisi Timotheum.*Omnes enim que sua
sunt nõ quærunt que sunt* IESV CHRISTI.Superfluit vtrobique dictio sunt,liberam reliquit pau
lus facultatem exponendi sunt vel sint.per hęc verba,penuria apud paulum perfectorum disci
pulorum insinuatur.nam particula hæc vt ratio precedentis affertur:vt testatur coniunctio e-
nim,dicendo omnes enim. Nec dicit amant sed quærunt:ne intelligas significari amorem
præferentem propria iis quæ IESV Christi(huiusmodi enim amor esset peccatum morta-
le)sed

le)sed amorem quęrentem propria commoda & non quærentem incrementa Iesu christi. A
Huiusmodi siquidem studium est studium imperfectorum: qui non student ad quærendum augmenta meritorum in aliis, sed sat est eis manere in propriis.

¶ *Experimentum autem eius*, scilicet Timothei. *Cognoscite* seu *cognoscitis: quia sicut patri*. pro, cum patre, *filius mecum seruiuit in euangelio*. Commendat Timotheum ab experto seruitio non in re quacunque sed in euangelio, & hoc secum: nec qualitercunque secum, sed tanquam filius cum patre: vt ex tot conditionibus cognoscant magnitudinem beneficii mittendo Timotheum.

Hunc igitur spero me mittere ad uos, mox ut uidero quæ circa me sunt. Superfluit sunt. Dixerat se cito missurum Timotheum, explicat modo illud cito fore confestim vt viderit terminum eorum quæ circa ipsum geruntur: hoc est terminum persecutionis motæ à iudæis aduersus eum, propter quam adhuc detinebatur vinctus. *Confido autem in domino quoniam*. pro, quod, *& ipse ueniam ad uos, cito*. Superfluit ad vos: quamuis subintelligatur. Libertatem à vinculis confidit futuram esse cito: vt & ipse ire etiam liber possit ad philippenses. ad declarandum siquidem speratum celerem exitum libertatis, subiunxit hæc verba. nam superius dixerat se ad illos iturum. ¶ *Necessarium autem existimaui*. Interim quod Timotheus venire possit. *Epaphroditum fratrem*. Hoc est Christianum. ¶ *Et cooperatorem*. in euangelio. *& commilitonem meum*. aduersus hostes euangelii. *Vestrum autem apostolum*. Hoc est vestrum ad me nuncium, à vobis ad me missum. B

¶ *Et ministrum necessitatis meæ*. Hoc est ministrum ad seruiendum indigentiæ meæ. Ministrauerat siquidem iste nomine philippensium necessaria paulo. *Mittere ad uos*. Et rationem subdit. ¶ *Quandoquidem omnes uos desiderabat*. subaudi visere. *& mœstus erat*. Ecce altera ratio. *Propterea quod audieratis illum infirmatum*. Aegre ferebat iste quod philippenses mœsti anxiique essent de ipsius ægritudine. Vnde tam desiderium quàm mœstitia amoris erat erga illos. C

¶ *Nam & infirmatus est usque ad mortem*. pro, prope mortem: *sed deus misertus est eius*. Donando ei sanitatem. ¶ *Non solum autem eius uerum etiam & mei, ne tristitiam super tristitiam haberem*. Sententia clara est.

¶ *Festinantius*. p, diligētiꝰ, *ergo misi illū, ut uiso eo iterū gaudeatis*. p̄sentia illiꝰ. *Et ego sine tristitia*. p, minꝰ tristis, *sim*, q̄ mō tristor intelligēs vos mœstos & āxios esse. *Excipite itaq; illū cū omni gaudio in domino*. non cum gaudio sæculari. ¶ *Et huiusmodi cum honore habetote*. Non solum ipsum Epaphroditum sed omnes ei similes habetote in honore. Penes quid autem attendatur eiusdem modi, subiungit declarando perfectionem istius.

Quoniam propter opus christi, usque ad mortem accessit. pro, appropinquauit. Causam explicat ægritudinis prope mortem, fuisse opus christi: hoc est insistere ministerio necessario mihi agenti ea quæ christi sunt. hoc enim appellat paulus opus CHRISTI. Et ne putaretur quod pręter intentionem incurrerit ægritudinem subiungit. *Tradens animam suam*. Superfluit suam. Et dictio interpretata tradens, plus significat. nam significat sponte tradens animam: hoc est spōte ponens vitam. ¶ *Vt impleret id quod ex uobis deerat erga meum obsequium*. Videbat Epaphroditus periculum suæ ægritudini, sed vt supleret vices philippensium erga obsequium pauli, sponte exposuit se periculo vitæ propter opus christi, tum quod exercebat paulus, tum quod ipsum officium ministrandi est opus christi. Tales ergo iubet paulus honorari. D

CAPVT III.

DE *cætero*. pro, quod superest, *fratres mei gaudete in domino*. Tractaturus illam particulam in principio propositam super communicatione vestra in Euangelio á prima die vsque nunc, incipit á gaudio. ¶ Quando quidem materia gaudii est perseuerantia in euangelio á prima dei vsque nūc ¶ Et intendit huiusmodi communicationem tractare iterata monitione vt caueant á pseudoapostolis studentibus Euangelio inserere necessitatem legalium: & præcipuæ circoncisionis. *Eadem uobis scribere, quæ oretenus docui*. *Mihi quidē nō pigrū, uobis autem necessarium*. p, securū, subaudi est. Perseuerabant siquidē philippenses in puritate euangelii. Et propterea nō ad resurgendum á casu sed ad tutelem status in quo erāt, mouentur de legalibus. ¶ *Videte canes*. pseudoapostolos nominat canes: eo quod ad similitudinem canum latrabant aduersus paulum. ¶ *Videte malos operarios*. Eos quos quo ad verba descripsit canes, quo ad facta describit malos operarios, Operarios quidem quoniam officium operariorum exercebant prędicando: malos autem, quoniam malis moribus malis operibus officiū illud exercebant. *Videte concisionem*. Circoncisionem appellat concisionem, quia vana erat E

F & nihil aliud quàm carnis concisio:ac per hoc non mœrebatur dici circuncisio,nó vane data Abrahæ.¶Et ab hoc vltimo incipiens prosequi hæc tria proposita,subiungit. *Nos enim sumus circuncisio.* Cauete á concisione carnali,quia nos christiani sumus circuncisio vera. *Qui spiritu seruimus deo.* pro,qui spiritu dei seruimus. Nos qui spiritu dei seruimus,sumus circuncisio, id est semen Abrahæ cui circuncisio promissa est hæreditatis. Ex eo enim quod spiritu dei agitur seruitium nostrum,docet paulus quod nos sumus ille populus circuncisionis cui tot promissa sunt in lege & prophetis. Spiritus siquidem non mentitur. *& gloriamur in christo Iesu.* Non solum spiritu dei seruimus sed & gloriamur in iesu Mesia redemptore & patre noui sæculi: vt ex vtroque(scilicet ex spiritu dei & ex Mesia)appareat manifeste quod nos christiani sumus circuncisio. *Et non in carne fiduciam habentes.* E regione spiritus dei & Iesu christi,locat fiduciam in carne:hoc est in carnali circuncisione.)

¶*Quanquam & ego habeam confidentiam.* Deficit,&,*in carne.* Per locum á seipso,cautiores reddit
G philippenses circa legalia. Manifestat siquidem quod ipsemet in legalibus natus & conuersatus, multis fultus prærogatiuis, legalia omnia abiecit propter christum: vt ab eius exemplo videant philippenses qui nunquam fuerunt sub lege,non esse eis subeundam seruitutem legis. Dicit ergo quod nos christiani non habemus confidentiam in carnali circuncisione, quanquam ego personaliter habeam etiam in carne mea confidentiam:hoc est confidentiæ materiam,circuncisionem scilicet. ¶*Siquis alius uidetur confidere in carne.* Hoc est in carnali circuncisione. De pseudoapostolis loquitur. *Ego magis.* Supple confidere possum in carnali circuncisione. Et rationem quare ego magis,subiungit. *Circuncisus octauo die.* p,circuncisio octaui diei. Circuncisionem in abstracto dicit se,ad significandum omni ex parte sub circuncisione fuisse. Et propterea explicat octaui diei:quæ fuit primaria institutio circuncisionis infantum, secundum quam circuncisus est Isaac octauo die. *Ex genere Israel.* Nominatiui casus est Israel. Quemadmodum dixit se circuncisionem,ita modo dicit Israel ex genere,non ex admistione:quemadmodum proselyti erant Israelitę. *De tribu Beniamin.* in qua erat Hierusalem ciuitas regia & diuini cultus. *Hebræus ex hebræis.* non ex Samaritis,non ex admixtis parentibus,sed
H ex parentibus Hebræis,vnde Abraham originem duxit. *Secundum legem Pharisæus.* Hoc est secundum sectam pharisæus.de quorum secta in euãgelii diximus .erat enim secta politica, precipua inter Iudęos.dico autem politica ad differentiam sectæ Essęorum:quoniam illa nó erat politica:vtpote sine coniugio more monachorum. *Secundum æmulationem.* paternarum traditionum. *Persequens ecclesiam dei.* vt patet actuum.viii.&.ix.

¶*Secundum iustitiam quæ in lege est conuersatus.* pro,factus,*sine querela.* Intellige sine querela passiue: hoc est factus vt nullus conquereretur de me. Vbi bene nota quod non dicit secundum iustitiam que in lege est factus sine peccato(quoniam ipsemet ad ephesios.ii. dixit in quibus delictis & peccatis & nos omnes aliquando conuersati sumus in desideriis carnis nostræ facientes voluntates carnis & cogitationum)sed dicit sine querela:ad significandum quod licet peccauerit,non tamen peccauit sic quod alii quererantur de ipso secundũ legalem iustitiam. ¶*Sed que mihi fuerunt lucra.* in statu legali. ¶*Hæc arbitratus sum propter Christum detrimento.* p, detrimentum. ¶Seruare siquidem legalia fuerat olim paulo lucrum,quæ postmodum reputauit propter Christum esse damnum:vt pote impedientia libertatem euangelicam.

I

¶*Veruntamen & existimo omnia.* Non solum existimaui sed & in presenti existimo omnia legalia ¶*Detrimentum esse propter eminentem scientiam.* pro, eminentiam cognitionis, *iesu christi domini mei.* Tanta est eminentia cognitionis qua cognoscitur iesus Christus dominus meus, vt propter illam seruandam & propagandam omnia legalia existimem esse damnum:vtpote nocensia puræ notitiæ iesu Christi.

¶*Propter quem omnia detrimentum feci.* Dixerat arbitratus sum omnia detrimentum, modo quod plus est dicit omnia feci detrimentũ:quanto plus est fecisse quam reputasse? *Et arbitror ut*
K *stercora.* deficit.esse. Et superfluit vt.dixerat existimo omnia detrimentum esse,modo vilipendens dicit & arbitror stercora esse:vt non solum damnum sed etiam fœtida esse explicet. *Vt CHRISTVM lucrifaciem.* dixit propter quem CHRISTVM, & adiungit vt christum lucri faciem:ad significandum vtrunq; amorẽ,amicitie quidem dicendo propter quem, cócupiscentie veró dicendo vt lucrifaciã. ¶*Vt & inueniar in illo.* Superfluit vt. Nó solũ vt christũ mihi lucrer sed vt & ego inueniar in christo,sic videlicet. ¶*Non habens meam iustitiam quæ ex lege est.* Ordolitere est,non habes meam quę ex lege est iustitiam. Describitur siquidem iustitia ex p

priis viribus

priis viribus hominis,tum per pronomen meam:quo significatur propria homini ex propriis viribus.tum ex præcepto legis scriptæ:adsignificandum iustitiam legis non excedere A humanas vires. *Sed illam quæ ex fide est Christi Iesu, quæ ex deo est iustitia*.pro,iustitiam,*in fide*. E regione iustitiæ propriæ & legis aduersatiue locat iustitiam quæ est ex fide CHRISTI IESV, quęve est ex deo in fidę. Iustitia legis ac propria obseruatio est mandatorum legis:iustitia autem fidei remissio est peccatorũ.& hæc dicitur ex fide christi iesu crediti:& dicitur ex deo in fide,ad differentiam iustitiæ legalis,quæ est quidem ex deo sed in opere. Hæc est enim iustitia quæ imputata est abrahæ à deo in fide ipsius. Vbi apparet quod iustitia hæc non est iustitia mea sed fidei:nec est ex lege sed ex CHRISTO iesu credito.

¶ *Ad cognoscendum illum*. Inueniar inquam iustus ex fide ad cognoscendum illum,iesum christum. Cognoscere siquidem illum est cognoscere diuinitatem & humanitatem eius & reliqua spectantia ad vtranque naturam. *& uirtutem*.pro,potentiam, *resurrectionis eius*. Non solum ad cognoscendum illum secundum se sed etiam ad cognoscendum potentiam resur- B rectionis eius,ad resuscitandum omnes secundum corpus & ad viuificandum animas, immo ad instaurandum omnia cælestia & terrestria. *& societatem*.pro,communionem. *passionum illius*. Ad cognoscendum tertio communicationem afflictionum christi quantæ sit gratiæ, quanti sit meriti. Modus autem cognoscendi,ex hoc vltimo subiungitur. *Configuratus morti eius*. Huc vsque pendet verbum vt inueniar in illo non habens & c.configuratus morti eius.acsi apertius dixisset.ad cognoscendum communionem passionum illius,non cognitione speculatiua sed experientia,sed imitatione mortis illius. affligi siquidem pro christo,est configurari seu conformari morti christi. ¶ *Si quo modo occurram*.pro,pertingam, *ad resurrectionem quæ est ex mortuis*.pro,ad resurrectionem mortuorum. Pertingere ad resurrectionem mortuorum non est resuscitari commune omnibus,nec est resuscitari gloriosum quod erit cõmune omnibus mortuis electis:sed est etiam ex propriis meritis resuscitari gloriosum. Quod & exclu- C dit pœnas medias inter mortem & resurrectionem,& ponit in homine meritum nõ solum gloriæ animæ sed etiam gloriæ corporis. Et quia hoc est valde arduum,ideo dicit,si quo modo pertinguam. Paucorum siquidem est hoc pertingere. Et insinuat per hoc quód ipsa configuratia morti CHRISTI est via ad huiusmodi pertractionem. Et quoniam huiusmodi pertingere valde perfectorum est,ne philippenses intelligerent per hoc paulum se profiteri perfectum,subiungit. *Non quod iã acceperim*. De beatitudine corporis dixerat si quo modo pertingam ad resurrectionem mortuorum,de beatitudine autem animæ dicit non ꝙ iam acceperim. Quod videtur intelligendum nõ de ipsa,beatitudine in seipsa,sed in termino meriti.& est sensus,non ꝙ iam acceperim terminum meriti beatitudinis animæ. Et directe respondet studio merandi gloriam corporis.non ideo intelligatis me studere si quo modo pertingam ad resurrectionem quoniam iam acceperim terminum merendi beatitudinem ani- D mæ,non hinc prouenit studiũ illud. *aut perfectus sim*. perfectus est cui nihil deest de requisitis ad eius integritatem. Studeo pertingere ad resurrectionem mortuorum.non ꝙ acceperim terminũ meriti beatitudinis animæ,nec ꝙ habeã iã omnia requisita ad perfectionẽ meæ animæ hæc enĩ duo excludit:quia ex his duobus existimari poterat ꝓuenire studiũ pauli ad merendũ gloriam corporis. ¶ Et hinc incipit paulus inserere tractatum illius particulæ in principio epistolę propositę,suasum habens ꝙ qui cœpit in vobis opus bonum perficiet vsque in diem christi iesu.ab hinc enim orditur tractatum de modo proficiendi meritis in via christi. ¶ *Sequor autem*. E regione ad vtrunq; dicit sequor autem: significans se viã ꝓsequi perfectionis & ad terminum ire. *Si quo modo comprehendam*. Quemadmodum dixerat de gloria corporis,si quo modo pertingam ad resurrectionem &c. Ita modo dicit de gloria animæ si quo modo cõprehendã,difficultatẽ & arduitatem perueniendi ad anime gloriam significans.et est sermo E de cõphensione nõ vt opponitur assequutioni sed vt opponitur insequutioni.ꝙ nihil aliud est q̃ pertingere ad terminum viæ perfectionis. Vtitur autem cõprehensionis nomine allu- dendo ad sequor.insequimur enim aliquam vt apprehendamus illum. Et paulus sequitur perfectionis viam vt apprehendat illius terminum. Et dicit comprehendam,abstrahẽdo ab vtroq; statu,tum viæ tum patrie:hoc est non explicando comprehensionem (id est terminũ viæ perfectionis) animi via huius vitæ an in patria primum sit. ¶ *In quo & comprehensus sum a CHRISTO iesu*. hoc est qua ratione ego à CHRISTO iesu sum comprehensus:hoc est vt comprehendam secundum animam secundum quam ego comprehensus sum à christo,vt comprehendam per gratiam per quam & ego cõprehensus sum à christo,vt cõprehendam

F foeliciter prout foeliciter comprehensus sum à christo,& demum vt vicissitudinem reddam comprehendendo quoniam ad hoc comprehensus sum á christo. Acsi apertius dixisset. vt eadem ratione comprehendam proculdubio deum vt terminum viæ perfectionis qua & ego comprehensus sum á christo iesu. Fuit enim velut comprehensus à christo, quum conuersus fuit in anima per gratiam foeliciter, ad hoc vt ipse paulus sequendo perfectionis viam comprehenderet deum terminum perfectionis. *Fratres ego me non arbitror.* Legendum est. Ego nondum me arbitror. *comprehendisse.* Quia hactenus non explicauerat an terminus perfectionis esset comprehendendus in statu viæ vel reseruaretur comprehendendus in patria, sed tantum se sequi vt illum comprehendat, declarat modo quod non solum hactenus non compr̄hendit illum, sed nec comprehensurus est durante hac vita: sed comprehensio reseruatur vbi est præmium supernæ vocationis. Minus dicit & ad plus tendit dicendo ego nōdum me arbitror comprehendisse: quoniam intendit non solum nondum, sed nec durante dum præsentis vitæ. quod explicat in subiunctis verbis. & est sermo vt dictum est de comprehensione,
G hoc est assequutione termini viæ perfectionis. ego nondum me arbitror comprehendisse: hoc est ad terminum perfectionis peruenisse. Alludit enim ad peruentionem insequentium: qui tunc arbitrantur se comprehendisse quum peruenerunt ad terminum. ¶ *Vnum autem.* Hebræo more sine verbo substantiuo loquitur. & intendit ꝙ summa suæ viæ consistit in vno: videlicet. ¶ *Quæ quidem retro sunt obliuiscens, ad ea uero quæ sunt priora.* pro, ante, *extendens meipsum ad destinatum.* pro, secundum scopum, *persequor* (seu prosequor) *ad brauium supernæ uocationis dei in christo iesu.* ad similitudinem tendentium ad certum signum, describit se ire per viam perfectionis ad terminum qui est præmium patriæ cælestis. ¶ In qua similitudine more properantis ad certum signum, describit primum obliuionem eorum quæ retro sunt. ꝓperans siquidem ad certum signum, ad modum obliuiscentis transactæ viæ se habet: dum non ponderat quantum viæ
H post se relinquat, sed quantum superest sibi pagendū. Similiter in via ꝑfectionis p̄terita merita non pensat continue proficiens. sed semper quasi inchoans. considerat ꝙ superest agendum. Et propterea dicit quæ retro sunt obliuiscens: hoc est ad similitudinem obliuiscentis non ponderans. ¶ Et adiungit secundum. ad ea quæ sunt ante (hoc est ad ea quæ supersunt agenda) extendens meipsum, & consideratione & affectu & factis, quemadmodum properās corporaliter extendit seipsum passibus ad ea que ante sunt. ¶ Et adiungit tertium dicendo secundum scopum prosequor. hoc est secundum determinatum signum iter continuo. Et quid sit ille scopus explicat dicendo ad brauium supernæ vocationis dei: hoc est ad præmium supernum ad quod vocat deus in CHRISTO IESV. Per CHRISTVM enim & in christi imitatione vocat deus homines ad supernum præmium. ¶ *Quicunque ergo perfecti sumus, hoc sensiamus.* Instruit Philippenses in statu perfectionis vt quantumcunque perfecti sint sentiāt hoc (scilicet quod eundum est more properantium secundum scopum) obliuiscendo acta & extendendo semper se ad agenda. ¶ Ex hoc textu clare habes quod non solum incipientes &
I proficientes sed perfecti quicunque in hac vita nunquam perueniunt ad terminum meriti, sed semper possunt amplius mereri. *Et si quid aliter sapitis.* pro, sentitis. Non dicit & si quid aliud, sed si quid aliter, significans non perfectos. vnde & in prima persona dixerat, quicunque ergo perfecti sumus hoc sensiamus: in secunda vero persona subiungit, & si quid aliter sentitis hoc est si quid aliter quam perfecti sentitis. Non perfecti siquidem aliter sentiunt id quod de perfectione sentiunt quam perfecti: quoniam modus sentiendi proprius perfectis, non cōmunicatur non perfectis. Alio siquidem modo gustat perfectus ea quæ perfectionis sunt, & aliter non perfectus: sicut aliter experitur que vtilitatis sunt vir & aliter adolescens & aliter puer. *Et hoc uobis deus reuelabit.* Ex eo quod reuelabit in futuro dicit, pronomen hoc non demōstrat illud quid quod dictum est & si quid: sed demonstrat demonstratum per idem pronomen quum dictum est hoc sensiamus. Vt sit sensus quod nos quidem perfecti hoc sentiamus:
K vobis autem non perfectis qui aliter sentitis etiam deus hoc vobis deteget proficientibus ad meliora. ¶ *Veruntamen ad quod peruenimus.* Dixerat non perfectis & si quid aliter sentitis & hoc vobis deus reuelabit, ne pendente futura reuelatione non perfecti diuerterent ab identitate regule & pacis, subiungit aduersatiue. Veruntamen ad quod peruenimus.

¶ *Vt idem sapiamus & in eadem permaneamus regula.* pro, eadem incedere regula, idem sentire, mutilus est sermo Hebræo more. Subintelligitur enim, sustantiuum verbum sit. ¶ Appositiue siquidem explicando ad quod peruenimus dicit eadem insedere regula idem sentire. Hoc est enim ad quod peruenimus christiani omnes. eadem incedere regula, fidei & morum, idē

sentire,

sentire,tam circa credendā quam circa necessario agenda & vitanda:hoc inquam ad quod peruenimus sit. Præcipit siquidem identitatem fidei & morum saluam semper fore in omnibus,non obstante quod diuersificentur status:aliis existentibus perfectis,aliis proficientibus,aliis incipientibus. A

Mitatores.pro,coimitatores,*mei estote fratres*. Tractata illa particula,videte,concisionem
I (cui inseruit tractatum de perfectione)tractat illam,videte malos operarios. Nec sufficit paulo vt philippenses imitentur illum,sed exigit simul vt concorditer imitentur ipsum ad discernendum malos operarios. *Et obseruate*.pro,& considerate,*eos qui ita ambulant sicut habetis.formam nostram*.pro,nos. Non solum coimitatores mei estote sed etiam considerate alios qui sic ambulant in Euangelio,in fide & moribus sicut nos habetis pro forma exēplari:hoc est qui ambulant ad similitudinem nostri. Ne fallantur philippenses in discernendo pseudoapostolos à veris viris euangelicis,præcipit paulus vt habeant ipsum & Timothæum & similes certos viros euangelicos pro forma,pro exemplo,pro sæculo:vt sic discernant pseudoapostolos à veris euangelistis christi. *Multi enim ambulant quos sæpe dicebam uobis(nunc autem & flens dico)inimicos crucis Christi*. Ecce ratio necessariæ discretionis,ecce mali operarii. Quos primū describit ab inimicitia crucis,pro quanto inimici sunt libertatis à legalibus quā effecit crux christi. pseudoapostolos siquidem iudæos christianos prædicātes necessitatem legalium describit. *Quorum finis interitus*.tum proprius tum aliorum. Et est sermo de īteritu animæ. Doctrina enim eorum tendens ad necessitatem legalium,habet pro fine interitum animæ. *Quorum Deus uenter est*. Non solum in doctrina sed etiam in moribus malos operarios describit. Qui enim sese dederunt ventri,ventrem habent pro deo:vtpote præferentes illū reliquis q̄ amātur. *Et gloria in confusione ipsorum qui terrena sapiunt*.pro,sentiunt. Quarto describit eos à gloria:qđ gloria eorum non consistit in illuminatione,in recta dispositione eorum qui terrena sentiunt(quemadmodum consistit gloria euangelistarum in illuminatione,ordinata dispositione ac reuelatione hominum deditorum terrenis)sed in confusione ipsorum.& vere in confusione ipsorum:quoniam quos trahunt ad se,confusioni subiiciunt. Reddunt enim eos confusos:vtpote nec christianos nec Iudæos,sed partim iudæos & partim christianos. Hæc est inquam gloria pseudoapostolorum:sed huiusmodi confusio non sortitur effectum in omnibus,sed in iis qui terrena sentiunt,non sensu corporis sed mentis. *Nostra autem*.pro,enim,*conuersatio in cælis est*. Rationem reddit eius quod dixerat sicut habetis formam nos,quia nostra conuersatio in celis est. De conuersatione mentis est sermo. Intelligentia siquidem & amore reliquisque internis actibus mentis perfecti conuersantur in celis:quamuis corpore conuersentur in terris. *Vnde*.pro,ex quo. Non referuntur cęli (vt numerus singularis testatur) sed refertur conuersari in cælis. Etiam saluatorem expectamus. Non solum in presenti conuersamur in cęlis secundum mentem,sed hinc etiam expectamus corporis saluatorem. dominum nostrum IESVM CHRISTVM. Superfluit nostrum. *Qui reformabit*.pro,trāsfigurabit,*corpus humilitatis nostræ*. Hoc est corpus nostrum abiectum:quale est impresenti vita. *Configuratum*.pro,conforme,*corpori claritatis suæ*. Dicit transfigurabit ad significandum quod caducam figuram corporis nostri corruptibilis mutauit in figuram immutabilem & incorruptibilem. dos enim impassibilitatis corporis per hoc significatur quemadmodum per conformitatem ad claritatem Christi significatur dos claritatis corporalis. Et in his duabus dotibus comprehenduntur reliquæ. *Secundum operationem uirtutis suæ*.pro,secundū efficatiam(seu ui *qua etiam possit subiicere sibi omnia*. Magnitudinem efficatie in Christo ad transfigurandum corpora nostra in corpora gloriosa,significat tantam,vt eadem possit etiam totum vniuersum sibi subiicere:immo vt eadem subiiciat sibi de facto omnia. Est enim vis diuina,cui omnia obediunt & per quam erunt tunc omnia christo subdita sponte vel inuite. B C D

CAPVT IIII. E

Taque fratres mei charissimi.p,dilecti,*& desideratissimi*.pro,desiderati,*gaudium meum & corona mea*. Triplici actioni(scilicet dilectionis,desiderii & delectationis adiungit taquam insigne triumphi coronam,vt ex his omnibus manifeste quam chari sint sibi philippenses. ¶Et hoc vt conseruet eos in statu in quo erant. Vnde & subiungit. ¶*Sic state in domino charissimi*.pro, dilecti.ex abundantia cordis repetit dilecti,monens vt perseuerent stando in domino sicut stant. ¶Non enim receperāt pseudapostolos. *Euchodiam*. pro , euodiam ,*rogo & Syntychen deprecor*.pro,rogo idipsum sapere.pro,*idem sentire in domino*. Mulieres duas rogat idem sentire in domino,vel ꝙ ītellexerat aliquid discordie īter eas esse,vel ꝙ etiā mulieres primarias rogat vt

F gat vt perseuerent sentiendo idem circa legalia quod sentiunt viri: cauens ne pseudoapostoli inciperent seducere mulieres. & hic sensus quadrat materiæ de qua est sermo. *Etiam rogo & te Germane compar adiuua illas quæ mecum laborauerunt*, pro, certauerunt, *in euangelio*. Accipitis est generis ad masculinum vel fœmininum, quod dicitur Germane compar, potest siquidem legi germana compar & Germane compar. Tres autem coniecturæ sunt quod fœminino genere legendum sit. Prima est quia quadrat vt mulieribus euodiæ & Syntychæ iungat mulierem, dicendo sub eodem verbo etiam rogo. Secunda est ꝙ personam certam demonstrat dicendo & te: quæ tamen ex subiunctis si masculino legantur genere, non certificatur. Ambigua siquidem restat persona. Sed si fœminino legatur genere, certificatur persona: vxor scilicet pauli. Nam dictio interpretata compar, congruissime interpretatur coniux: quoniã significat sub eodem iugo. & dictio interpretata Germane interpretari etiam potest vera seu propria. Vnde legendo rogo & te Germana coniux, certificatur persona demonstrata per pronomen, te. accedit tertio ꝙ quadrat mulieres mulieri committi, subiungendo, adiuua illas. ¶Dicit q̃ me-
G cum certauerunt in euangelio significans mulieres notas propriæ pauli vxori quæ ad propagandum euangelium adiuuerant paulum. Incœperat siquidem philippis à conuersione mulierum: vt patet actuum. xvi. Disputare hic an paulus habuerit vxorem superfluũ duxi: quũ ex aliis locis epistolarum pauli nihil certi habeam: & hic locus cogere videatur non ratione demonstratiua sed sensu valde rationabili ꝙ paulus habuerit vxorem. Quod nõ solum multi Græcorum sed etiam si epistolis ignarii datur fides affirmarunt. *Cum*. Deficit, &, *Clemente & cæteris adiutoribus*. pro, cooperariis, *meis quorum nomina sunt in libro uitæ*. Ad verbum, certauerunt, referuntur isti. & est ordo literæ. quæ mecum & cum clemente & cæteris cooperariis meis certauerunt in euangelio. & quoniam solum clementem nominauerat, ne ægre ferant cęteri cooperarii ꝙ nõ fuerint nominati, subiungit eorũ nomina in meliori libro ista epistola esse scripta: nempe in libro vitæ. Appellatur autem liber vitæ metaphorice diuinus intellectus continens nomina omnium ꝑdestinatorum ad vitam æternam. *Gaudete in domino semp, iterũ dico gaudete*. Post speciales exhortationes ad viros & mulieres, adiungit cõmunem vtrisq; exhortati-
H onẽ ad gaudium spirituale: ratiõe concessę eis gratię ꝑseuerandi in puritate euangelii. Conduplicat aũt gaudium, vt gaudeãt & ratiõe beneficii accepti & ratiõe spei ꝓficiẽdi. *Modestia uestra nota sit omnibus hominibus*. internũ gaudium ita continuetur, vt non immoderate extra effluat, sed moderatio vestra appereat non solum christianis sed omnibus hominibus.
¶*Dominus enim prope est*. Superfluit, enim. Non ratio precedentium sed noua subiungitur exortatio cui præmittitur propinquitas domini. de qua propinquitate ex deuter. tractauit ad Roma, décimo Dicitur enim dominus prope esse. pro quanto est velut assistens cordi, intellectui, ori & operi nostro. Monitio autem hinc subiungitur. *Nihil soliciti sitis*. Anxietas animi circa futuros euentus eorum quæ cupimus aut timemus prohibetur non. cura, prouidẽtia: exercitium aut labor. *Sed in omni*. hoc est sed in omni re, in omni occursu. *Oratione & obser-*
I *uatione cum gratiarum actione petitiones uestræ innotescant apud deum*. Ex eo quod dominus prope est, prohibet solicitudinem: mandans quod in omni re recurramus ad dominum petendo cum tribus conditionibus. Oratione, hoc est mentis eleuatione in deum: obseruatione, per misericordiam, per gratiam, per mysteria christi implorando: & gratiarum actione pro beneficis receptis. ¶Has quatuor partes seruat Ecclesia in orationibus suis. Orationem quidem, dicẽdo, deus. Obsecrationem vero dicendo, per dominum nostrum iesum christum. Gratiarũ actionem autem commemorando aliquod beneficium: puta victoriam martyris & huiusmodi. ¶Petitionem vero petendo augmentum gratię, vel vitam eternam & huiusmodi. quod autem dicit innotescant apud deum, significat quod petitiones tales sint quod sint dignæ vt perferantur corem deo. more humano docet petere talia quæ sint digna vt apud principem approbentur. ¶Propter quod orationes ecclesiæ nunquam petunt aliquid temporale nisi
K in ordine ad spirituale: vt patet discurrendo per omnes orationes quadragesimales & dominicales. Sciens indignum esse petere temporalia non relata ad spiritualia: quum deus dederit hominibus illa suapte natura propter spiritualia.
¶*Et pax dei quæ exuperat omnẽ sensũ*. ꝑ, mentẽ, *custodiat*. ꝑ, custodiet, *corda uestra & intelligentias uestras in christo iesu*. Quũ pax tranquilitas sit ordi nis apte dicit pax dei (hoc est tranquilitas ordinis diuini) quæ superat omnem mentem, etiam angelicam. Nulle siquidem vires creaturarum sufficiunt ad tranquilitatem etiam percipiendam diuini ordinis quo mens in hæret deo charitate & omni studio &c. Hæc inquam promittitur custoditura tam patrem intellectiuam

uam quam partem affectiuam in christo Iesu, si seruauerimus antedicta. A

E cætero. pro, quod superest, *fratres*. Tractata illa particula videte malos operarios, tractat
D illam, videte canes. Tractat aût eam mandando vt tum cogitationes, tum actiones occupent subiunctis. Acsi apertius diceret. latrātibus canibus vos hæc cogitate & agite & deus pacis erit vobiscum securos vos reddens à canibus. Dat autē eis latum campum cogitandi & agendi in vasto spatio octo rerum. *Quæcunq; sunt uera.* Quia verum vero nō est contrarium, nihil veri ꝓhibet. *Quæcunq; pudica.* pro, honesta. vera spectant ad intellectum: honesta ad affectū. Omne inhonestum contrarium est religioni Christianæ, nullumq; onestum officium Christiano prohibetur. *Quæcūq; iusta.* Ad reddendum vnicuique debitum pręcipimur vt simus prōpti. *Quæcunq; sancta.* pro, pura. Admixtionem cuiuscunq; impuritatis aut immunditiæ prohibet. *Quæcunq; amabilia.* non cōposita ex amabili & odibili: qualia sunt vtilia cum alterius damno, delectabilia inordinate. vult enim esse à christianis amanda quæcunque sunt amabilia & B non quæcunque sunt simul amabilia & odibilia. *Quæcunq; bonæ famæ.* Curam inquit habe de bono nomine. & alibi oportet sanctos ab iis qui foris sunt testimonium habere. Et intellige quæcunq; suapte natura sunt bonæ famæ, non quæcunque hypocrisi & aliis figmentis sunt bonæ famæ, *Si qua uirtus.* De virtute vt opponitur vitio est sermo. nullam virtutem renuit christiana religio. *Si qua laus disciplinæ.* Superfluit disciplinæ: & deficit coniunctio &. Legendum est vlmo loco. *Et si qua laus.* concludit vniuersalem, & siquid est laudabile: vt intelligamus nihil ī veritate laude dignum prohiberi christiano: sed quicquid est vere laudabile consonum esse christianæ religioni. *Hæc cogitate.* intus animo versate. *Quæ est didicistis.* à me docente. *Et accepistis.* hoc est acceptastis, approbastis. *Et audistis & uidistis in me.* partim visu, partim auditu percepistis hæc in me esse. *Hæc agite.* Non sufficit mandare, hæc cogitate, sed adiungit hæc agite: vt exequantur opere, nec à cogitatione nec ab actione cessent latrantibus canibus. *Et deus pacis erit uobiscū.* Non permittens vos turbari latratu canum. C

Auisus sum autem in dño uehementer. In principio epistolæ inter alia proposuit gaudium pro-
G prium de Philippensibus: modo illud in specie tractat super charitate Philippensium erga ipsum paulum demonstrata factis. *Quoniam,* pro, quod, *tandem.* pro, iam, *aliquando reflo ruistis.* pro, reuiguistis, *pro me sentire sicut.* pro, ī quo, *& sētiebatis.* philippēses tarde subuenisse paulo victo Romæ significat, dicendo quod iam aliquando. & eos velut vires resumpsisse ad exequendam subuentionem significat, dicendo reuiguistis sentire pro me. & eosdem decreuisse prius hanc subuentionem significat, subiungendo in quo & sentiebatis. Statimq; excusans tarditatem executionis subiungit. *Occupati autem eratis,* hoc est opportunitatem non habebatis exequēdi. Deinde more suo singula proposita tractans, declarat illud quod dixerat gauisus sum in domino vehementer. *Non quasi.* pro, quod, *propter penuriam dico.* non propter penuriam me gauisum esse vehementer dico: hoc est non propter releuationem meæ penuriæ dico me gauisum D esse vehementer. Et anteq̄ dicat veram causam tanti gaudii, explicat quod non propter propriam reuelationem gauisus est vehementer, dicendo. *Ego enim didici in quibus sum sufficiens esse.* pulcherrima sententia. ego didici sufficere iis quæ habeo. q̄uis ipsa quæ habeo non sufficiant mihi, & prudentiæ & modestię & patientiæ documentum singulare in penuria. *Scio & humiliari, scio & abundare ubique.* pro, in omni. In omni re inquit Paulus, & non in aliqua sic & in aliqua non, scio vtranq; actionē prout res exigit exercere: & humiliari scilicet quando opus est, & abundare quando opus est. Et rationem quare scit vtrunq; officium exercere subiungit.

¶*Et in oībus institutus sum.* Non solum scio sed & institutus sum in omnibus contrariis, didici omnia contraria. ideo scio quia didici experientia magistra. *Et satiari.* pro, & saturari, *& esurire.* Ecce duo contraria. *Et abundare & penuriam pati.* Ecce alia duo contraria.

¶*Omnia possum in eo.* pro, in christo, *qui me confortat,* pro, roborat. Quia non sufficit scire sed oportet vires habere ad exequendum, ideo scientiæ adiungit potentiam, non secundum proprias E vires sed secundum vires christi in ipso paulo. *Verūtamen bene fecistis communicantes tribulationi meæ.* Quamuis non propter reuelationem penuriæ meę gauisus sum vehementer (quia scio & possum & institutus sum ad omnia sufferendum) veruntamen vos benefecistis subuenientes indigentię meę. *Scitis autem & uos Philippenses.* Declarat illam particulam reuiguistis, ex hoc quod alias idem fecerunt. *Quod in principio Euangelii.* Supple apud vos.

¶*Quando profectus sum a Macedania.* In qua est vestra ciuitas ¶*Nulla mihi ecclesia communicauit in ratione dati & accepti.* Subuentiones ad victum pauli appellantur communicationes, non absolute sed in ratione dati & accepti: ad significandū ꝙ sunt debitæ quemadmodum rationes dati &

 accepti:

F accepti:hoc est cómutationes.Erat enim inter Paulũ & ecclesias rõ dationis & acceptióis:eo
ꝙ accipiebãt á paulo spiritualia & dabant téporalia ad sustentationem vitę.*Nisi uos soli.*Et hoc
manifestat.*Quia & Thessalonicã semel & bis.*ꝑ,& iterũ, *in usum mihi misistis.*Hic eni apparet ꝙ Thes
so.ecclesia nõ dabat Paulo temporalia. Et dicit in vsum,tum ad significandum necessitatem
tum ad excludendum rõnem mercedis ab eo ꝙ dixerat in rõne dati & accepti.*Nõ quia.*ꝑ,ꝙ,
*q̃ro datũ.*ꝑ,donum:*sed requiro.*ꝑ,q̃ro,*fructum abundantem in rõne ur̃a.*pro, in rõnem vestram.Dixe-
rat nõ gauisum vehementer propter subleuationem suæ penuriæ, explicat modo principalẽ
causam sui gaudii:manifestando ꝙ non q̃rit sibi donari hmõi temporalia,sed q̃rit vt abundet
fructus bonorum operum in eis.¶Et describit hanc abundantiam boni operis per abundan-
tiam in rõnem philippensium,alludendo ad rõnem dati & accepti.siguificat enim ꝙ q̃rit vt
ratio(hoc est supputatio)philippensium crescat abundanter: ad similitudinem eorum quo-
G rum rócinia tanto magis crescunt quanto magis dant.iuxta hanc siquidem similitudinẽ in-
ter rócinia dati& accepti q̃rit paulus fructum tantum vt abundent rócinia philippensium pe
nes dare.Ad illorum ego bonum nó ad proprium principaliter tendebat. *Habeo.*pro,recipio,
*autem oĩa.*Supple quæ misistis.q̃uis non quæram,recipio tamen omnino quæ misistis.*Et abũdo.*
Hoc adiungit tum ad significandumꝙ non oportet iterum subuenire,tum ad significandum
quod abundanter miserunt.Vnde & directe ad hoc subiungit.*Repletus sum acceptis.*pro,quũ ac-
cepi.*Epaphrodito q̃ misistis.*pro,quæ á vobis,*in odorem.*Superfluit in,appositiue siquidem legẽdum
est.*Odorem suauitatis.hostiam acceptam.*pro,acceptabilem,*placentem deo.* Conditiones subuentionis
missæ describit non solum relatiue ad ipsum Paulum(quod scilicet repleuerunt eũ abundan-
ter)sed etiam relatiue ad deum:dicendo quod habent vim sacrificii in odorem suauitatis,mo
re legis loquendo:& similiter hostię,quę acceptatur á deo & habet vnde deo placet.hæ enim
H omnes conditiones ad deuotionem philippensium commendandam dicuntur.*Deus autẽ meus*
*impleat.*pro,implebit,*omne desiderium uestrum.*pro, omnem indigentiam vestram, *secundum diuitias*
*suas in gloria in Christo Iesu.*Ecce merces philippensium,dare eis omnia quibus indigent,non se-
cundum merita eorum sed secundum diuitias dei:& hoc in gloria cælestis patriæ & in Chri-
sto Iesu,tanq̃ membris in capite.*Deo autem & pr̃i nr̃o gloria in secula seculorum amen.* Refert in calce
gratias deo in summo quod possumus deo exhibere:videlicet gloria.¶*Salutate omnem sanctum in*
*christo Iesu.*hoc est omnem mundum per baptismum in Christo. *Salutant uos qui mecum sunt fr̃es.*
*Salutant uos omnes sancti.*Supple Romæ.*Maxime autem qui de Cæsaris domo sunt.*Quia solo Neronis tẽ
pore Paulus fuit Romæ,ideo Cæsaris nomine Nero intelligendus est Et dixit hoc ad conso
lationem philippensium:vt intelligant etiam in domo Neronis esse sanctos (hoc est Chri-
stianos per baptismum mundos)& de hoc gaudeant.¶*Gr̃a dñi nr̃i Iesu Christi.*Superfluit nostri.
Hæc est salutatiua conclusio manu vt creditur Pauli.*Cum spiritu uestro.*pro,cum omnibus vobis.
I *Amen.*Et est apud Græcos subscriptio. Ad philippenses scripta Romæ,missa ꝑ Epaphroditum.

Thomæ de vio caietani cardinalis

SANCTI XISTI IN EPISTOLAM pauli ad Colossenses,Commentarii.

Aulus Apostolus Iesu Christi. Non aliorum Apostolorum.
*Per uoluntatem Dei.*non propriis meritis. *Et Timotheus frater.* Ad
K consalutãdum adiungit sibi Timotheum. *Iis qui sunt Colossensis.*
non omnibus sed *sanctis.*hoc est mundis per baptismum.*Et fi-*
*delibus.*Munditia á peccatis est:fides vero respicit ea quæ credũ-
tur.*Fratribus.*Sic enim appellabant christiani seinuicem.
*In Christo Iesu.*Superfluit Iesu. Quod dicitur in christo refertur
ad munditiam,ad fidem,ad fraternitatem. *Gratia uobis & pax.*
Solita salutatio pauli comprehendens ab extremis oĩa dona.
*A deo pr̃e nr̃o.*Deficiunt quatuor dictiones.*Et dño Iesu Christo.*Di-
cit á deo,ꝙ est nomen naturæ diuinæ : patre nostro per ado-
ptionem:& domino Iesu Christo scd̃m humanam naturam.
Gratias

Ratias agimus deo. Post salutationem anteq̃ ad tractatum epistolarem descendat,interpo- A
G nit bona Colossensium tum quæ habent tum quę eis cupit. Vnde & proponit vtraq;. Illa quidem vt materiam gratiarum actionis:hæc autem vt materiam orationis. ¶ Proponendo itaque gratiarum actionem & orationem,gratias inquit agimus deo.

Et patri dñi nr̃i Iesu Christi semper. Deus nomen est naturæ:patervero nomen est personę est.siquidẽ deus pater naturalis domini nostri Iesu Christi. Quod autem dicit semper,limitat subiungẽdo. *Pro uobis orantes.* significatur enim quod semper gratias agimus quando pro vobis oramus. Quod tamen dicitur pro vobis,refertur tam ad orantes quam ad gratias agimus. Et est sensus quod pro vobis oramus,quod pro vobis gratias agimus. Vbi clare vides vtrunque proponit.

Audientes. Participium actiuum præteriti tenporis est:quos nos caremus. Et ne oporteat multa mutare legendum est,quum audiuimus *fidem uestram in Christo Iesu.* Incipit explicare materiam gratiarum actionis,narrando audita de eis bona:fidem,charitatem,spem,fructum,& augmẽ B
tum Euangelii. Vnde & subiungit de charitate. Et dilectionem *quam habetis in sanctos oẽs.* Superfluit quam habetis. Dilectio erga omnes mundos,est propria Christi dilectio:vtpote extensa in mundum vniuersum non ratione sanguinis,amicitiæ,patriæ aut naturæ,sed ratione munditiæ in christo. Hæc enim significatur dicendo in sanctos omnes.

¶ *Propter spem quæ reposita est uobis in cœlis.* Ecce bonum spei. quę quo ad rem speratam dicitur reposita vobis in cœlis. *Quam.* Deest,ante,*audistis in uerbo ueritatis Euangelii.* Quam,rem speratam (beatitudinem scilicet cœlestis patrię) audistis,ante hanc epistolam à prædicatoribus euangelii,audistis autem in verbo euangelii veritatis. vt epitheton euangelii intelligamus euangeliũ veritatis:vel veritatis euangelii hoc est veritatis manifestatę per euangelium. Et quocunq; modo fiat constructio,significatur quod non commento aliquo non adinuentione humana sed verbo veritatis euangelicæ audierunt beatitudinem sperandam.

¶ *Quod peruenit ad uos sicut & in uniuerso mundo est.* Superfluit est. & legẽdum est ĩ accusatiuo vniuer- C
sum mundum. ¶ De euangelio dicit quod peruenit ad vos quemadmodum & in vniuersum mundum:hoc est in vniuersas partes mundi,non in vniuersas ciuitates:quia hoc nec vsq; hodie apparet impletum. Et rursus intellige de vniuerso mundo communiter tunc noto. quod dico propter alias quartas terræ tunc communiter ignotas quo ad habitationem.

¶ *Et fructificat & crescit sicut & in uobis.* hoc est & fructificat & crescit in vniuerso mundo euangelium quemadmodum & in vobis. Quod dicit & crescit. non inuenitur in oĩbus sed in quibusdam codicibus Græcis. *Ex ea die qua audistis.* Perseuerantiam fructus & augmenti in Colossensibus commemorat ab illo die quo audierunt. *Et cognouistis gr̃am dei in ueritate.* Non sufficit audisse sed oportet vere cognoscere oblatam dei gratiam. Et hoc fuisse apud Colossenses commemorat. *Sicut didicistis ab Epaphra.* Ecce à quo audiuerunt euangelium. *Charissimo.* pro,dilecto, *conseruo nr̃o:qui est fidelis pro uobis minister Christi Iesu.* Superfluit iesu. Et est ordo literæ. qui est minister christi fidelis pro vobis. Commendat siquidem Epaphram non solum ex eo quod est dilectus & D
conseruus,sed ex eo quod est christi minister euangelizando & fidelis,fideliter exercens ministerium pro Colossensium salute.

¶ *Qui etiam manifestauit nobis dilectionem uestram in spiritu.* Dixerat superius quod audiuerat eorum dilectionem erga sanctos omnes,explicat modo quod Epaphras manifestauit eis (paulo & Timotheo) dilectionem Colossensium spiritualem:hoc est dilectionem eorum erga paulum solo spiritu causatam:quum nunq̃ vidissent eũ in carne. *Ideo & nos.* oĩa supradicta bona refert ideo. *Ex qua die audiuimus.* proportionaliter respondet:vt quemadmodum colossenses ex quo die audierunt &c. ideo & nos ex quo die audiuimus hæc vestra bona.

¶ *Non cessamus pro uobis orantes & postulantes.* Oratio ad eleuationem mentis,postulatio ad petitionem spectat. postq̃ explicauit materiam gratiarum actionis narrando bona quæ habent,explicat modo materiam orationis narrando bona quæ petit pro eis. *Vt impleamini agnitione uoluntatis eius,* primum petitum ad perfectionem intellectus spectat. Et non dicit vt cognoscatis (iam E
enim cognouerant voluntatem dei) sed vt impleamini agnitione voluntatis eius,vt nulla ex parte intellectus vester vacuus maneat cognitione voluntatis diuinę.

¶ *In omni sapientia & intellectu spirituali.* Intellectus penetrationem,sapientia iudicium significat secundum rationem supremæ causæ. petit itaque vt impleantur notitia diuinæ voluntatis penetrando & iudicando non in quibusdam sic & in quibusdam non,sed in omni penetratione & omni iudicio non carnali sed spirituali. Ex parte rei cognitæ explicat voluntatem dei: ex parte cognoscentis explicat plenitudinem notitiæ cum omni tam penetratione quam iudicio

F dici o ſpũali,ad differentiam tam penetrationis quam iudicii tum naturalis tum carnalis.fru
ctum autem tantæ notitiæ,ſapientiæ & ĩtellectus ſubiungit. *Vt ambuletis digne deo per oĩa placẽtes.*
pro,domini in omnem placentiam.hoc eſt vt ambuletis digne ĩ omnem placentiam domini.
Ecce ad q̃d debet eſſe dignitas,ſcilicet ad omne beneplacitum domini. Non ſufficit paulo vt
ambulemus pro dignitate alicuius beneplaciti deo,ſed vt ambulemus pro,dignitate cuiuſli-
bet beneplaciti domino.*In omni opere bono fructificantes.*Explicat quid eſt ambulare digne ſecun-
dum omne beneplacitum domini.Explicat ſiq̃dem hoc eſſe fructificare non ĩ aliquo, ſed in
oĩ opere bono.& hoc directe ſpectat ad voluntatem.Sed & hoc non ſufficere ſubiungit,adiũ-
gendo.*Et creſcentes in ſcientia.*pro,cognitione *dei.*non ſufficit ad ambulandum pro dignitate oĩs
beneplaciti diuini,fructum ferre in oĩ bono opere ſed & oportet creſcere ĩ cognitiõe dei:quo-
niam hoc eſt vnum de beneplacitis dei. *In omni uirtute confortati.*pro,ĩ oĩ potẽtia potentes.Petit
G paulus non ſolum vt Coloſſenſium ĩtellectus ĩpleatur notitia & affectus dignitate ad omne
bonum,ſed etiam vt vires ad ſufferendum mala ĩpleantur potentia.& propterea dicit ĩ omni
(non ĩ aliqua)potentia ad tolerandum potentes.

¶*Secundum potentiam claritatis.*pro,gloriæ,*eius.*Apte rationem potentiæ ad tolerandum oĩa,expli
cat potẽtiæ glorię diuinæ.Maxime ſiquidẽ potẽtiæ eſt diuina gloria ad hoc vt oĩa toleremus.
Hæc enĩ Martyres omnes effecit.*In omni patientia & longanimitate.*Patientia ęquat animum ĩ affli
ctionibus:longanimitas vero extendit eundem ad æternitatis pręmium:,*Cum gaudio* Valde ma
gnum donum adiungit ĩter patiendum gaudere.

¶*Gratias agentes deo prĩ.*Superfluit deo.In prima perſona legenda ſunt hæc. continuantur enim
cum illis non ceſſamus orantes& poſtulantes.Incipit autem hic proponere tractandam ĩ hac
epiſtola,proponendo beneficia vt materiam gratiarum actionis, & hmõi gratiarum actio-
nem ĩtroducit eleuando mentem propriam ad deum ſub rõne patris per adoptionem.

¶*Qui dignos.*pro,idoneos,*nos fecit in partem ſortis ſanctorum in lumine.* Materiam gratiarum actionis
communem oĩbus Chriſtianis explicat triplicem. Et primum q̃dem beneficium commune
Chriſtianis oĩbus eſt quod deus fecit nos idoneos ſed ſufficientes ĩ lumine,p̃culdubio,fidei,in
claritate & manifeſtatione myſteriorũ fidei reddidit nos ſufficientes ſeu idoneos ad habendã
partem ſortis ſanctorum.Sors ſanctorum| hæreditas eſt ſanctorum.Et eſt ſenſus.ad habendã
partem hęreditatis ſanctorum:hoc eſt ad participandum hæreditatem ſanctorum.quę appel-
latur ſors,quia non ex proprio conſilio non ex propriis meritis ſed velut ſorte(hoc eſt ſolo di
uino munere)obtigit ita illis quod non aliis.pergratiam enim dei ĩ lumine fidei idonei ſimus
ad participandum hęreditatem ſanctorum futuram in patria.

¶*Qui eripuit nos de poteſtate tenebrarum.*Primum beneficium reſpicit bonum ſperatum,hoc autẽ reſ
picit tum malum præſens,tum bonum pręſens.Et malum quidem præſens eſt quod eramus
I ſubditi tenenebris ĩmo poteſtati tenebrarum,hoc eſt dæmonibus.bonum autem pręſens ẽ re
gione ſubiungit.*Et tranſtulit in regnum filii dilectionis ſuæ.* De patre loq̃tur:& dicit quod tranſtulit
nos ex ſeruitute dæmonum ĩ regnum filii.Regnum filii,regnum dei,regnum cęlorum vnum
atque idem eſt.Magnum beneficium vt de ſeruitute diaboli tranſlati ſimus ĩ regnum fili,ĩmo
effecti ipſum regnum filii:vt in q̃bus prius regnabat diabolus per opera tenebrarum,in eiſdẽ
modo regnet filius per opera lucis.

¶Et dicit filii dilectionis ſuæ Hebraico more:hoc eſt filii pleni dilectione ſua,patris.ſ.ſicut
enĩ dicitur filius perditionis,filii nuptiarum,filii regni,qui digni ſunt p̃ditione,qui pleni ſũt
gaudio nuptiali & hmõi:ita dicitur filius dilectionis ſuæ qui vndique plenus eſt dilectiõe ſua.

Nihilominus vt exigentibus proprietatem ſermonis ſatiſfiat,æternus dei filius dicitur filius
dilectionis patris,quia eſt filius dilectionis eſſentialis,quemadmodum eſt filius eſſentiæ.Geni
K tus enĩ eſt non ex vno eſſentiali ſic & alio non,ſed ex oĩbus eſſentialibus natura,eſſe,potẽtia,
ĩtellectu,voluntate & reliquis.alioquĩ non fuiſſet genitus ĩteger deus,ĩ quo habemus redem-
ptionem & remiſſionem peccatorum.Superfluit&.deficiunt autem tres dictiones.Legẽdum
eſt.*In quo habemus redemptionem per ſanguinem ipſius remiſſionem peccatorum.*Tertium beneficium redẽ-
ptio eſt facta per Chriſti ſanguinem.Redemptio autem non a ſeruitute Romanorum ſed re
miſſiua peccatorum.appoſitiue ſiquidem ad redemptionem dicit remiſſionem peccatorum.

¶Aduerte prudens lector quod vt dictum eſt,hæc tria beneficia commemorata vt materia
gratiarum actionis præponuntur a Paulo vt materia totius epiſtolæ.vnde p̃rio ĩcipit tractare
illam particulam tranſtulit ĩ regnum filii dilectionis ſuæ rxplicando ipſum filium & regnũ
eius communicatum nobis.De filio itaque dicit.

¶Qui

¶*Qui est imago Dei inuisibilis*. Genitiui casus est inuisibilis. & explicat inaccessibilitatem dei à quocunq; visu. non solum siquidem deus inuisibilis est à nobis sed à quibuscunq; spūalibus substantiis quantumcunq; excellentibus: iuxta illud deum nemo vidit vnq̄. Et hæc intellige secundum vires naturales cuiuscunq; creaturæ. nam secundum vires gloriæ scriptum est, videbimus eum sicuti est. & angeli & sancti beati vident deum. ¶ Dei itaq; secundum naturam inuisibilis à quacunque creatura filius est imago. Quemadmodum enim est filius dei inuisibilis, ac per hoc est filius ipse inuisibilis (alioquin non esset eiusdem naturæ cum deo: & cōsequenter non esset filius. filius enim est illius naturę cuius est pater) ita est imago dei inuisibilis: ac per hoc est imago inuisibilis. alioquin non representaret deum inuisibilem, Immo ad hoc ipsum paulus dixit dei inuisibilis vt non solum deitatem sed inuisibilitatem in imagine intelligeremus: ne putaremus filium esse imaginem visibilem sed imaginē inuisibilem sicut deꝰ est inuisibilis. Nec dicitur imago patris sed imago dei inuisibilis: quia non paternitatē sed deitatem inuisibilem accipit filius à patre. est enim filius nō pater sed deus inuisibilis, ꝓductus à patre ad hoc vt sit similis ei in deitate inuisibili. Tā itaque distinctio personalis imaginis à patre inuisibili deo à quo ꝓcedit q̄ substantialis deitas imaginis significatur, dicendo de filio ꝙ est ꝓculdubio non accidentaliter sed substantialiter imago dei iuisibilis à quo ꝓcedit. qui enim secundum esse substantiale est imago dei inuisibilis habet in suo substātiali esse & deitatem & inuisibilitatem. nam si deesset deitas nō esset substantialiter imago dei. & si deesset ininuisibilitas non esset substantialiter imago inuisibilis. filium ergo à deo inuisibili (nempe patre) deum inuisibilem vt imaginem hoc est secundum similitudinis rōnem ꝓductum explicat: ad differentiam spūs sancti qui etsi ꝓductus deus inuisibilis, non tamen vt imago dei inuisibilis sed vt spūs vt amor dei inuisibilis. quia filius ex modo suę ꝓductionis ꝓducitur vt similis: vtpote vnus ab vno per modum verbi intellectualis: spūs vero sanctus ex modo suæ ꝓductionis non ꝓducitur vt similis, vtpote vnus à duobus per modum amoris. Quæ in theologia speculatiua diffuse tractantur. *Primogenitus oīs creaturæ*. Arriani quemadmodum argumētum sumunt contra deitatem filii tum ex hoc quod dicitur filius dilectionis suæ (tanq̄ sit filiꝰ ex dilectione libera ꝓductus) tum ex hoc quod dicitur imago dei inuisibilis, tanq̄ sit imago per quam videatur deus qui secundum se est inuisibilis, ita sumunt argumentum ex hoc quod dicitur primogenitus omnis creaturæ, tanq̄ sit inter oēs creaturas primo creatus. Sed quēadmodum extorquent seu inuertunt antecedentia, ita & hoc. non dicit paulus primocreatus omnis creaturæ, sed dicit primogenitus omnis creaturæ: vt differentiam etiam inuiti intelligamus in hoc quod omnis creatura vt vox sonat creata est, filius autem genitus. quanta est ergo differentia inter creatum & genitum, tanta significatur differentia inter filium & omnē creaturam ex ipsis Pauli verbis. Duplex itaq; sensus est huius literę. Alter ꝙ est genitus ante omnes creaturas: vt prius significatus fuerit modus quo ꝓductus est filius. s. vt imago, modo significetur æternitas eius ex hoc quod est genitus ante omnem creaturam. Et per hoc clare excluditur error Arrii ponentis Christum primam creaturam. Alter sensus est quod est primogenitus possessiue omnis creaturę. Ita quod descripto modo quo genitus est filius describitur eius dominium vniuersale, non cæli aut terre sed vniuersæ creaturæ. Quemadmodum enim primogenitus regni genitus est dominus regni, & primogenitus imperii genitus est dominus imperii, ita dicitur primogenitus omnis creaturæ ꝑ quanto est genitus dominus omnis creaturæ. Ius enim primogeniti est dominum hęreditatis paternæ. A B C D

Quoniam in ipso. ꝓculdubio primogenito. *Condita*. ꝓ creata, *sunt uniuersa in cælis & in terra*. pro, quæ in cælis & quę in terra, *uisibilia & inuisibilia: siue throni, siue dominationes, siue principatus, siue potestates*.

MANIFESTAT ab effectu vtrunque de filio dictum. s. & quod est imago inuisibilis dei & quod est primogenitus omnis creaturæ: ex eo quod omnia creata sunt in ipso: hoc est in imitatione ipsius, quem admodum exemplata fiunt in imitatione exemplaris. Hinc enim ꝓbatur quod ipse filius est substantialiter imago dei inuisibilis: quum constet omnia creari ad imitationem diuinæ substantiæ. ex hoc enim ꝙ id quod est proprium diuinę naturæ conuenit filio. s. omnia creari in imitatione ipsius, manifeste infertur quod est ita imago dei qđ est deus. & similiter ex quod omnia creata sunt in imitatione ipsius filii imaginis dei inuisibilis, infertur & ꝙ est genitus ante omnē creaturā, & ꝙ est genitus dominus omnis creaturę. & ne suboriatur q̄stio an appellatione vniuersorū intelligātur terrestria aut cælestia aut visibilia, explicat Paulus omnia includi & q̄ in cælis & q̄ in terra & visibilia & inuisibilia. & vt inuisibilia intelligamus spūales substantias quas philosophi vocant intelligentias, explicat quatuor E

F ordines eorum:dicendo.siue throni(& in hoc tangit supmam hierarchiam)siue dominationes & c.in quibus tangit mediam hierarchiam,siue principatus.& in his secdm Dionysiũ tāgitur in sima hierarchia. *Oĩa p ipsum & in ipso creata sunt.* Extendendo explicat multis habitudinibus quod dixerat in ipso creata sunt vniuersa. explicat enim quatuor relationibus ipsius ad vniuersa. Prima est quod omnia per ipsum efficienter creata sunt. Et huic iungit secundam q̃ prius dixerat.& in ipso,imitatiue,creata sunt. Oportuit autem hæc duo simul explicare ad differentiam exemplarium quibus nos vtimur. Exemplar enim cuius imitatione artifex aliquid facit est in quo imitatiue res fit,sed non est per quod res fit:quoniam exemplar non efficit artificiatũ sed artifex efficit illud imitando exemplar. filius autem dei est non solum in cui⁹ imitatione oĩa creantur,sed etiam quod efficit simul cum patre ea quæ creantur. Et propterea de ipso vtrũq; dicitur,quod omnia & per ipsum & in ipso creata sunt. Non repetit ergo paulus

G superflue quod in ipso creata sunt,sed necessario ad explicandum ꝙ non puræ in ipso sed sic in ipsoq; etiam p ipsum creata sunt omnia. *Et ipse est ante oẽs.* p,omnia. Tertia habitudo est prioritatis secundum durationem. quæ est prioritas ęternitatis ad tempus:alioquin non esset ante omnia. *Et omnia in ipso constant.* p,constiterunt. Prius declarauerat relationes oĩm creatorum in fieri ad filium,manifestans ꝙ in fieri dependent ab ipso dupliciter,scilicet efficienter & imitatiue. modo manifestat oĩm dependentiam in esse ab ipso, dicendo & oĩa in ipso constiterunt:ita quod non solum creata sunt in imitatione ipsius,sed etiam constiterunt in ꝓpriis esse in imitatione ipsius. Et vere sic est:quoniam tandiu constat nostrum esse quandiu est imitatio diuina. Et per hoc manifestat filium esse verum deum:vtpote à quo dependét creata oĩa non solum in fieri sed in esse:quemadmodum lumen in aere pendet à luce solis non solum in fieri sed in esse. Et dicit constiterunt ad significandum quod cum hoc q, habent naturam nó

H fluentem sed constantem,constant in imitatione filii. Rursus dicit constiterunt in p̄terito,ad significandum ꝙ non est noua hæc dependentia sed ex quo creata sunt constiterunt in ipso. *Et ipse est caput corporis ecclesiæ.* Proposuerat in regnum filii. Et ꝓpterea quum declarasset dominium filii respectu omnis creaturę quod conuenit filio ex eo quod per ipsum & in ipso omnia creata sunt,descendit ad declarandum speciale eius regnum in quod translati sumus. Est autẽ speciale filii dei regnum quod appellatur regnum dei corpus ecclesiæ tam triumphantis quã militantis:quoniam in his peculiariter regnat p gratiam primo fidei iustitiæ,& demum gloriæ æternæ fœlicitatis. Ipse non alius est caput Metaphorico sermone principem describit caput corporis ecclesiæ,vt simul cum eminentia respectu corporis ecclesiæ describat ipsum ptem corporis ecclesię.caput enim pars est corporis. Et in hoc mysterium incarnationis significat. Et exinanitionem tantam manifestat,subiungendo. *Qui est principium.* Aptissime dicendo & ipse qui est principium,omnium(vt declaratum est)est etiam caput:hoc est pars(eminentior tamen)corporis ecclesiæ.vt intelligamus quod qui est ante omnia & supra omnia princi

I piũ omnium,dignatus est fieri caput corporis ecclesiæ per mysterium incarnationis. *Primogenitus ex mortuis.* Modum quo factus est caput corporis ecclesiæ describit esse Resurrectionem ipsi⁹. Resurgendo siquidem effectus est immortalis secundum corpus,& ecclesiam secundũ statum in quo perpetua futura est,ichoauit in supma illius parte. Appellatur autem Resurrectio generatio ex mortuis,quia reuera noua est generatio hoĩs:vtpote ad vitam immortalẽ etiam secundũ corpus. hic enim etiam dominus illam appellauerat dicendo,in regeneratione quum sederit filius hoĩs & c. christus aũt dicitur primogenitus ex mortuis,quia fuit primus resurgẽs ad vitam immortalem. quotquot enim suscitauit sunt ante ipsum. ad vitam immortalem suscitati sunt. vnde & iterum mortui sunt. Et ipse dicitur primogenitus nó solũ quia nullus ante eñ advitam surrexit immortalẽ,sed etiã quia alii sequũtur ipsum resurgẽdo advitã immortalẽ. *Vt sit in oĩbus ipse primatũ tenens.* hoc est vt vnus atq; idẽ ipse filius gerat primatum in omnibus re

K rum ordinibus. Ipse enim qui primatum tenet in ordine naturali omnium ex hoc ꝙ est caput ecclesiæ,tenet quoque primatũ in ordine gratiæ. Vnde quo ad hoc subdit. *Quia in ipso cõplacuit omẽ plenitudinem inhabitare.* Rõnem reddit quare filius hõ primatũ tenet in ordine gratiæ: quia in ipso secundum humanã naturam complacuit deo omnem plenitudinem gratiæ habitare. nota singula verba,quoniam hic gratia christi describitur ex qua habet ꝙ sit caput ecclesiæ. Dicit complacuit vt excludat meritum. nó enim meruit christi anima plenitudinem gratiæ,sed ex diuino beneplacito ab initio habuit. Dicit non solum plenitudinẽ,sed oẽm plenitudinẽ,vt nihil gratiæ intelligamus deesse,sed omnes gratias & omnes plenissime intensiue & extensiue intelligamus. Dicit habitare,vt intelligamus fixam in eo oẽm gratię plenitudinem & non

ad tempus,

ad tempus, vt aliis sanctis quædam gratiæ conceduntur. *Et per eũ reconciliari oĩa in ipso.* Quemadmodũ de eodem filio secũdum diuinitatem dixit oĩa per ipsum & ĩ ipso creata sunt. Ita modo de eodem secundum humanitatem dicit ꝙ per eum & ĩ ipso reconciliari oĩa. Per ipsum q̃dẽ efficienter: quandoquidẽ ipse est reconciliotor oĩm deo, ĩ ipso vero inchoatiue: quandoq̃dem in ipso christo capite ĩchoata est reconciliatio oĩm ĩ resurrectione ipsius. Vnde & subdit. A

¶*Pacificans.* ꝓ, pacificatis, *per sanguinem crucis eius.* Deficiunt due dictiones. Per ipsum, *siue.* ꝓ, & iis *quæ in terris, siue.* ꝓ, &, *quæ in cælis sunt.* Reconciliatio pacificatos vnit. & propterea reconciliationi præsentis temporis adiungit pacificationem temporis præteriti. Effecta est autem pax per sanguinem crucis christi: hoc est per sanguinem eius non qualitercunque sed fusum ĩ cruce. Et adiungit per ipsum, tum vt voluntaria significetur effusio sanguinis ĩ cruce ad pacificandum. tum vt eadem hoĩs dei quæ hypostasis significetur, quæ moriens ĩ cruce secundum naturam humanam actionem pacificandi exerceret. ¶Pacificata autem explicat tum ea quæ ĩ terris tũ ea quæ ĩ cælis sunt. Quum pacificare nihil aliud sit q̃ tranq̃llum ordinem diuinum efficere, pacificasse quæ ĩ terris sunt & tranq̃llum ordinem ĩ iis quæ ĩ terris sunt efficisse. Et talem ordinem constat per Christi mortem effectum esse in hoĩbus: hic ĩ anima per gratiam ĩchoatiue, & demum ĩ resurrectione mortuorum consummate. Tranq̃llum autem diuinum ordinẽ in iis quæ ĩ cęlis sunt effectum per mortem Christi ĩtelligimus, pro quanto reparata est ruina angelorum: & quicquid turbatione ĩ ordine angelorum acciderat in tranquillum redactum est ordinem. *Et uos.* postq̃ ĩ genere fructum gratiæ Christi capitis explicauit, descendit ad speciem explicando fructum eiusdem christi capitis specialiter ĩ gentilibus. Et propterea dicit & vos, supple Gentiles. Triplicem autem communicationem subiungit à christo capite ad Gentiles extensam (prima est communicatio gratiæ. secunda est communicatio afflictionum. tertia est communicatio notitię ac spei gloriæ sperandæ) insinuans hoc tractatu ꝙ per has tres communicationes transferimur ĩ regnum filii. Communicationem itaque gratiæ gratum facientis tractans dicit. *Quum essetis aliquando alienati.* proculdubio à deo: vtpote idolatræ. *Et inimici sensu.* pro, menti. Datiui casus est menti. q̃uis dupliciter exponi possit. Vel loco ablatiui. vtuntur enĩ Gręci quandoque datiuo pro ablatiuo. Et sic est sensus. Inimici mente, ad explicandum quod non solum carnalibus operibus sed etiam mente quæ suprema pars est animæ fuerant inimici dei: vtpote male sentientes de deo. Vel datiuus pro datiuo ĩtelligatur, ad explicãdum cui fuerant inimici: videlicet menti. mali siquidẽ hoĩes inimici sunt menti propriæ: quoniam amant & quærunt malum mentis propriæ priuationem fœlicitatis. B C

¶*In operibus malis.* vtrique sensui seruit: & explicatur ratio alienationis & inimicitię fuisse opera eorum mala, proculdubio malo culpę. *Nunc autem reconciliauit.* filius caput ecclesiæ.

¶*In corpore carnis eius.* Ad differentiam eius quod dixerat corporis ecclesiæ, dicit ĩ corpore carnis suę: vt ĩtelligamus reconciliatio facta ĩ naturali corpore proprio non ĩ corpore mystico. Modus autem quo ĩ corpore carnis proprię reconciliauit omnes, subiungitur. D

¶*Per mortem.* Deficit, eius. hoc est per mortem propriam ĩ corpore suo naturali. *Exhibere.* pro, ad exhibendum, *uos.* scilicet Gentiles. *Sanctos.* hoc est mundos à peccatis. *Et immaculatos.* pro, & irreprehensibiles. Non solum mundos à præteritis peccatis vestris, sed irreprehensibiles ĩ actionibus subsequentibus. *Et irreprehensibiles.* pro, ĩculpabiles. Hoc est ĩ iudicio inaccusabiles.

¶*Coram ipso.* Ad singula trium refertur: vt scilicet exhiberet sanctos coram ipso, & irreprehensibiles coram ipso, & ĩculpabiles coram ipso, ad differentiam mundorum irreprehensibilium & ĩculpabilium secundum iudicium humanum. In quibus clare describitur communicatio gratiæ gratum facientis gentilibus. *Si tamen permanetis in fide.* Ne ĩtelligerent Colossenses huiusmodi fructus se habituros ex gratia xp̃i absque propria cooperatione, subiungit necessarium concursum propriæ cooperationis, dicendo. si tamen perseueratis in fide, non qualitercunque sed *Fundati & stabiles.* hoc est si perseueratis habendo fidem pro fundamento vitæ & actionum vestrarum & in illa perseueratis firmi. *Et immobiles a spe Euangelii.* Non sufficit perseuerantia firma in fide, sed exigitur immobilitas à spe euangelizata, vt scilicet immobiliter speretur futura beatitudo. Nihil enim prodest credere, nisi adsit immobilis spes cælestis patriæ. Immobilitatem autem spei fieri à charitate, alibi Paulus declarat. Et propterea dicendo immobiles à spe, tertiam virtute fidei ac spei adiungit, charitatem. *Quod audistis.* ad differentiam cuiuscũque alterius euangelii. prout etiam ad Gal. dicit. si quid aliud quam audistis euangelizauerit anathema sit. *Quod prædicatum est in uniuersa creatura quæ sub cœlo est.* idem euangelium describit à communitate, quia. s. cómune est vniuerso generi humano. Et dicit hoc ad differentiã particularium E

F ticularium euangeliorum q̃ diuersi hæretici ꝑdicant.non enim ꝑdicant euangelium cõmu-
ne vniuerso mundo,sed proprie sectæ. Nec intelligas asseri à Paulo quod tunc temporis iam
ꝑdicatum fuisset euangelium vniuerso generi humano,ita quod ad vniuersos peruenerit:sed
quod tunc temporis prædicatum est extendendum in vniuersa creatura quę sub cælo est,hoc
est in vniuerso genere humano:ad differentiã vt dictum est euangeliorum per conuenticula.
Cuius factus sum ego Paulus minister. Tertiam adiicit conditionem euangelii in quo debent perse-
uerare.De illo.s.euangelio loquor cuius ego paulus factus sum minister:ad differentiam euã
gelii quod prædicabatur á pseudoapostolis.cuius Paulus non erat minister, immo aduersus
illud paulus erat minister.*Qui nunc gaudeo in passionibus meis pro uobis.* Superfluit qui.Vbi prudens
lector aduerte quod si dictio Græca interꝑtata factus sum,rite interꝑtata est cum verbo sum,
G textus iste continuatur cum paulo superiore vbi dictum est & vos quum essetis aliquando a-
lienati & inimici menti in operibus malis,nunc autem reconciliauit in corpore carnis &c.
Ita postq̃ è regione alienationis & inimicitiæ eorum locauit nunc reconciliationis factæ per
christũ in carne propria,modo locat nunc adimpletionis passionum christi in corpore eius
mystico:vt intelligamus quod non solum nunc reconciliauit christus in carne propria , sed
& nunc per apostolos & Martyres sua membra,supplet reliquas afflictiones.vt vtrunque be-
neficium intelligamus collatum gentilibus:& reconciliationis per christum in carne ꝑpria,
& afflictionum suorum Apostolorum vice christi.Continuando itaq; nunc reconciliatiõis
factæ per Christum nunc afflictionis apostolorum,dicit nunc,reconciliatis vobis deo,gau-
deo in passionibus,hoc est afflictionibus, meis pro vobis, Gentilibus:vtpote pro mẽbris chri-
sti.Simulq; aduerte aptissime subiungi gaudium in afflictionibus ministerio euangelii.per
hoc enim manifeste comprobatur verus euangelii minister quod gaudet in afflictionibꝰ suis
H pro membris christi.*Et adimpleo ea q̃ desunt passionum christi in carne mea.* Dictio interpretata adim-
pleo,composita est ex tribus:vice,re,impleo.ita quod sonat vice redimpleo:ad significandum
quod vice christi replet ea quę in carne sua desunt passionum Christi.vel redimplet in carne
sua ea quæ desunt passionum(hoc est afflictionum)christi. Vtriusq; constructionis sensus in
idem redit:prima tamen omnem quæstionem excludit.nam dicendo ea passionum christi q̃
desunt in carne mea,nihil significatur diminutionis in passione christi, sed significatur quod
in carne mea deest aliquid passionum christi quod à me supplendum est vice christi.quod con
stat absque omni ambiguitate verũ esse. Dicendo vero adimpleo in carne mea ea quæ desunt
passionum christi,apparenter significat aliquid diminutionis in passione christi.scdm tamen
veritatem non significatur diminuta passio christi:sed significatur quod deest illi coniunctio
ipsius cum afflictionibus nostris.Et hoc indubie verum est,& à nobis oportet impleri:à nobis
autem vice christi,quẽadmodum in virtute capitis operantur mẽbra.vt sicut ex nobis & chri
I sto integratur corpus vnum.ita ex passione christi & passionibus nostris integretur velut vna
passio.nam quẽadmodum definiuit christus certum membrorũ suorum numerum certãque
magnitudinem ac multitudinem meritorum,ita definiuit determinatum numerum passio-
num iungẽdarum passioni suæ.& quantũ in carne Pauli,quantum in carne petri, quantũ in
carne Laurentii adiiciendum est afflictionum,prædefinitum est.Et propterea paulus dicit ꝙ
ipse adimplet ea quæ in carne sua desunt passionum christi.*Pro corpore eius quod est ecclesia.* Hinc
clare habetur quod non solum Christus sed etiam sancti ex intentione passi sunt pro corpore
christi quod est ecclesia:hoc est ad vtilitatem eclesię.*Cuius factus sum ego minister secundum dispensa-
tionem dei quæ data est mihi in uobis*,pro,in vos.Cuius fœminini est generis:ac per hoc ecclesiam re-
fert.Appellat autem paulus se ministrum ecclesię factum.hoc est ad ministrandum ecclesiæ,
quemadmodum appellauit se ministrum euangelii quia ministrat Euangelium.potest & ni-
K hilominus dici minister ecclesiæ,quemadmodum membrum est minister totius corporis.Et
hunc sensum intendere videtur ex eo quod dicit quod non scdm dispositionem hoĩm, sed se-
cundum dispositionem dei factus est minister ecclesiæ.vt vtrunque significet : & ꝙ est quidã
ecclesię minister,& ꝙ non est ecclesię distributione factus minister sed dei. Et subiungit quæ
data est mihi in vos.apostolatum suum ad gentes denominata à dispensatione dei:eo ꝙ non
humana authoritate sed diuina datus est apostolus gentibus. ¶*Vt impleam uerbum Dei.* Ecce ter-
tia communicatio qua translati sumus in regnum filii,communicatio scilicet notitiæ gloriæ
sperandæ per christum à gentibus.Officium itaque euangelizandi hoc gentibus denominat
implere verbum,eo quod est executio definiti ab ęterno consilii diuini. *Mysterium quod absconditum fuit a seculis & generationibus.* Appositiue ad verbum dei,explicat quod ipse implet myste-
rium

rium occultum præteritis seculis quo ad tempora, & generationibus quo ad successiones hominum. *Nunc autem manifestatum*. pro, manifestum, factum, *est sanctis eius*. Verbum dei quod implet paulus non solum describit a præterita occultatione sed à præsenti executione manifesta non omnibus sed sanctis dei, & rursus non omnibus sanctis dei, sed *Quibus uoluit deus notas facere diuitias*. pro, notum facere quę sunt diuitię, *gloriæ sacramenti*. pro, mysterii, *huius in gentibus*. Lege actus Apostolorum: & inuenies admiratos fuisse christianos de hoc quod in gentibus diuina gratia diffusa esset, quum petrus accessit ad cornelium centurionem. Inde enim apparet quod non omnibus sanctis, sed quibus voluit deus notificauit quę sunt diuitię glorię latentis in mysterio conuersionis gentium. Fuit siquidem in deo velut arcanum reconditum, q gentes consecuturę essent per euangelium christi non solum gloriam sed diuitias glorię, sed opulentiam gloriæ. Putabant enim quod gentes futurę essent quemadmodum proselyti inter Iudæos. Effectus autem demonstrauit q diuitię glorię communicatæ sunt Gentibus non vt proselytis, sed ex ęquo ipsis & iudęis: immo magis ipsis q̃ iudęis, vsquequo introeat plenitudo gentium. Et ad hoc implendum studebat paulus gentium apostolus. *Quod*. pro, qui, *est Christus*. Relatiuum qui, diuitias refert. Est enim dictio interpretata diuitias masculinini generis & singularis numeri. & explicatur q christus est ipsa opulentia gloriæ mysterii manifestati in gentibus. & vere est opulentia gloriæ: quoniam nō solum in seipso habet omnē plenitudinem gloriæ, sed etiam est ratio citandi omnes alios gloria. Vnde & subdit. *In uobis spes gloriæ*. Idem christus qui est diuitię glorię, est in vobis spes eiusdem glorię: pro quanto est vobis ratio sperandi eandem gloriam. *Quem nos annunciauimus*. Non enim nosipsos prædicamus, sed christum. *Corripientes*. pro, admonentes, *omnem hominem*. circa agenda. *Et docentes*. Deest, *omnem hominem*. scienda. *In omni sapientia*. Tam monitio excitans affectum q̃ doctrina aperiens intellectum, ad omnem hominem extenditur: vt necessaria omni homini & non alicui sic & alicui non explicetur euāgelica doctrina ac monitio. & vtraque fit in omni sapientia tam diuinorum quam humanorum spectantium ad salutem: quia secundum diuinas regulas fit monitio, & secundum diuinam rationem fit doctrina. *Vt exhibeamus omnem hominem perfectum in christo. Iesu*. ecce quo tendit euangelicum officium, ad exhibendum omnem hominem (absq; delectu sexus, conditionis, nationis &c.) perfectum, ita vt nihil ei desit in CHRISTO Iesu. *In quo*. pro, in quod, *& laboro*. in quod officium exhibendi quantum est ex parte mea omnem hominem perfectum in Christo & laboro. ¶ *Certando secundum operationem eius*. hoc est secundum efficatiam christi. Dictio siquidem interpretata operationem, internam vim seu efficatiam sonat operis. *Quam*. pro, quę efficacia christi. *Operatur in me in uirtute*. pro, potentia. Ego quidem laboro certans secundum efficaciam christi: verum ipsa christi efficacia operatur in me in potentia miraculorum, ad testificandum efficaciam christi in me, ad testificandum veritatem euangelicæ doctrinę quam prędico.

CAPVT I.

Volo enim uos scire. Tractat illam particulā, in quo habemus redemptionem per sanguinē ipsius remissionem peccatorum. Introducit autem tractatum ipsi⁹ per modū certaminis aduersus diuersos impugnatores christianę veritatis. Et propter hoc continuat hanc partem cum precedenti quam finierat dicēdo in quod laboro certans &c. ad hoc siquidem addit coniunctionē enim, dicendo volo enim vos scire. Rationem enim reddit laboris sui certaminis.

¶ *Qualē solicitudinem*. pro, quantum certamen, *habeam*. pro, de, *uobis & iis qui sunt laodicie, & quicunque non uiderunt faciem*. pro, personam, *meam in carne*. Non solum certabat Paulus tuendo eos quibus prędicauerat. sed multo studio certabat monitis, instructionibus & nunciis vt etiam alii christiani qui eum nunquam viderant perseuerarent ac proficerent in fide christi. *Vt consolentur*. Passiue abutitur consolentur: hoc est consolationem accipiant. *Corda ipsorum instructū*. pro, compactorum, *in charitate*. Ecce quorsum tantum certamen Paulus assumpsit de iis qui non viderant ipsum: vt scilicet ipsorum non omnium sed compactorum in charitate corda consolationem accipiant.

¶ *Et in omnes diuitias plenitudinis*. p, plenariæ certitudinis *intellectus*. Cōiūctio &, denotat accumulationē rei cōsolatorię. est enī sensus vt ipsorū cōpactorū in charitate corda accipiāt cōsolationē addendo cōsolationi charitatis etiam consolationem accessus ad omnes diuitias plene certitudinis intellectus. Præpositio siquidem in accusatiuo iuncta, accessū denotat. Nec dicit in certitudinē intellectus, sed dicit in plenariā certitudinē intellectus, vt non ex parte tollatur hæsi

tatio intellectus, ſed vndique. Nec etiam dicit in plenam certitudinem intellectus, ſed in om
F nes diuitias in omnem copiam plenæ certitudinis. Certitudo intellectus eſt, quando intelle-
ctus non dubitat de iis q̃ ſunt fidei. Et hæc eſt communis ac neceſſaria christianis omnibus.
dubius enim in fide infidelis eſt. Plenaria autem certitudo (ad ſimilitudinem teſtimoniorũ
facientium in prætoriis non ſemiplenam ſed plenam probationem) dicitur quæ ex teſtimo-
niis fidei prouenit: ſiue externis dictorum aut factorũ dei vel ſanctorum, ſiue ex interna ex-
tenſione luminis fidei aut gratuiti auxilii diuini ad cumulum certitudinis. Diuitiæ autem
plenæ certitudinis conſiſtunt in copia teſtimoniorum ad diuerſas materias quæ diſputan-
tur in fide: ac per hoc omnes diuitiæ conciſtunt in vniuerſis teſtimoniis ad materias emergẽ
tes in fide: puta ad materiam arrianam, ad materiam Photini, & ſic de aliis. Dicit ergo pau-
lus ꝙ certamen tantũ aſſumpſit vt ipſorum qui conſolati iam ſunt in charitate corda, con-
ſolentur etiam non habendo ſed accedendo ad omnes diuitias plenariæ certitudinis intelle-
ctus: hoc eſt ad vniuerſam copiam teſtimoniorũ plene certificantium intellectũ in omni ma
G teria fidei. Vnde & ſubiungit materiam certitudinis, dicendo. *In agnitione*. pro, in agnitionem,
myſterii dei. Deficit. Et, *patris & chriſti Ieſu*. Superfluit Ieſu. Ecce progreſſus, vt progrediantur in
omnes diuitias plenę certitudinis intellectus: non in quacunque materia ſed progrediendo
in agnitionem myſterii tum dei, tum patris, tum chriſti. Deus nomen eſt naturæ. pater no-
men eſt perſonæ, ſi de trinitate eſt ſermo: alioquin nomen eſt amoris quo adoptauit nos de'.
Nec vſquequaꝗ; liquet quo ſenſu paulus vtatur hic patris nomine Nã vtrunꝗ; poteſt ſigni-
ficari, ꝙ ſcilicet vt agnitioni diuinæ naturę adiungatur agnitio trinitatis pſonarum, vel adiũ-
gatur agnitio paterni amoris erga nos. Primus tamen ſenſus magis videtur quadrare inter-
poſitioni inter deum & chriſtum. Quia tamen nulla mentio de trinitate inferius fit ſed de
H officio paterno dei erga nos, abiiciendus non eſt ſecundus ſenſus. Quot aũt quanta & qua-
lia comprehendantur ſub myſterio dei & patris & chriſti, explicari non poteſt. *In quo ſunt om-
nes theſauri ſapientiæ & ſcientiæ abſconditi*. Dixerat ad cognoſcẽdum myſteriũ tũ dei, tũ patris chri-
ſti. & quoniam de deo ac de patre nulla erat ambiguitas, de chriſto qui homo eſt ſubiungit
in quo ſunt omnes theſauri &c. Vt hinc æqualem ſignificet chriſtum deo & patri: vt ma-
gnitudo myſterii penſetur non ſolum in cognitione dei & patris ſed in cognitione Chriſti,
ex eo quod in ipſo ſunt omnes theſauri ſapientiæ diuinorum & ſcientię creatorum, nõ effuſi
ſed abſconditi ab oculis vniuerſæ creaturæ: vel abſconditi natura humana quaſi occultãte di-
uinitatem eius, ratione cuius habet omnes theſauros ſapiẽtię & ſcientiæ: hoc eſt clari iuditii &
claræ notitię. Dictio enim interpretata ſcientię, cognitionem ſonat. *Hoc autem dico*. Explanato
fine quare certat, explicare incipit materiam certaminis multiplicem. Vnde pronomẽ hoc,
I demonſtrat certamen dequo dixerat quantum certamen habeam.
Vt nemo uos decipiat in ſublimitate ſermonum. pro, in perſuaſibili eloquẽtia. Prima certationis materia
deſcribitur oratoria perſuaſio, arte dicẽdi fulta. Vnde coniicimus quod erãt tunc tẽporis qui
dicendi arte fulti nitebantur abducere chriſtianos à puritate fidei. Et propterea paulus timẽs
Coloſſenſibus ab huiuſmodi oratoribus, monet vt nemo eorum decipiatur huiuſmodi pſua-
ſionibus. *Nam etſi corpore*. pro, carne, *abſens ſum*. Rationem ne decipiantur, intendit ſubiungere
ex parte fidei & morũ apud eos. & ne videatur diuinare aut ex auditu (qui poteſt falli) loqui de
iis quæ apud coloſſenſes ſunt, præmittit modum quo nouit ea quę apud illos ſunt.
Et propterea dicit. nam etſi carne abſens ſum: ac per hoc corporis oculis non video quæ apud
K vos ſunt. ¶*Sed ſpiritu uobiſcum ſum*. Spirituali præſentia apud vos ſum. Et ne hoc intelligeretur ſe-
cundum affectum charitatis, ſubiungit. *Gaudẽs & uidens*. Dicendo, videns manifeſtat ſe ſpirituali
intuitu comitante gaudio apud eos eſſe. Quid autem videat, ſubiungit. *Ordinem ueſtrum & firma-
mentum eius quæ in chriſtum eſt fidei ueſtræ*. Duo dicit ſe videre: & ſoliditatem fidei in Chriſtum
& ordinem. Qui quum ſit materia gaudii, intelligitur rectus ordo in eccclesia coloſſenſium,
tum circa ſpiritualia tum circa temporalia viduis & pauperibus diſpenſando. integer ſiquidẽ
ordo intelligitur, ex quo ſine adiectione aliqua ſignificatur. Ex eo itaque ꝙ in coloſſenſibus
ſunt hæc tanta bona (ſoliditatis. ſcilicet fidei & rectitudinis ordinis) monet vt caueant ne fal-
lantur à dicacibus. ¶*Sicut ergo accepiſtis* IESVM *chriſtum dominum uoſtrum*. Superfluit noſtrum
Ex ſoliditate fidei in eis, infert ꝙ ſicut accepiſtis ieſum chriſtum eſſe dominũ, non horũ aut
illorum ſed omnium. *In ipſo ambulate* hoc eſt conformis fidei ſit ambulatio ſpiritualis: quæ eſt
proficere. ¶*Radicati & ſuperedificati in ipſo*. pro, radicamini & ſuperedificami in ipſo. ad ſimi-
litudinẽ plantarũ radices figite in chriſto, ad ſimilitudinẽ vero tẽpli ſuperædificamini in ipſo:
hoc

v.

hoc est CHRISTVS sit fundamentum vestri tanquam templi,& sit velut terra optima in qua vos tanquam plantæ radices habeatis.vt continua vegetatio in CHRISTO signi- A ficetur,& non sola soliditas sustentationis.*Et confirmati*.pro,& confirmamini,*in fide*. Quæ metaphora radicationis & ædificationis significauerat,explicat proprietate verborum. *Sicut & didicistis*.pro,sicut edocti estis.Modus firmitatis describitur iuxta doctrinam eorum qui docu erant Collossenses.Sciebat enim quod plene docti fuerant,quod oportebat absque omni hęsitatione & absque quacunque suspitione oppositi firmari in fide.*Abundantes in illo*.pro,in illa, videlicet fide.*In gratiarum actione*.Hoc est vt cognoscatis magnum vobis collatum beneficium in hoc quod collatum est vobis credere in christum &c. *Videte ne quis uos decipiat*.pro,deprędetur.Secunda materia certaminis subiungitur aduersus philosophos. Nec dicit videte ne quis deprędetur vestra,sed ne quis deprędetur vos,ne quis vosipsos in prædam abducat. *Per philosophiam & inanem fallaciam*.Philosophiæ adiungit inanem fallaciam quantum ad officium prædandi homines à fide christiana,quia non veritatis philosophicę officiũ est predari chri- B stianos nisi ei adiungatur inanis fallatia. Quę quia dupliciter adiungitur philosophię,ideo subiungit. ¶*Secundum traditionem hominum,secundum elementa mundi*. Aut enim inanis fallacia iungitur philosophiæ ex traditione hominum:puta ex secta Stoicorum vel peripateticorum & huiusmodi. Aut ex elementis mundi:hoc est ex metiri & iudicare ea quæ sunt christianę fidei secundum elementa mundi:hoc est causas cęlestes & elementares & compositorum ex his.Hoc enim inanis est fallacię,pro quanto iudicium quod ex huiusmodi causis haberi potest non se extendit ad excelsa christi mysteria quæ fide tenemus.Nam CHRISTI mysteria spiritualia sunt,& independentia ab elementis constituentibus mundum.Propter quod & subdit. ¶*Et non secundum* CHRISTVM. Philosophia secundum elementa mundi si sistit in propriis,non aduersatur christo sed est secundum christum,in quo sunt omnes thesauri sapientiæ & cognitionis:sed si præsumit in excelsiora(qualia sunt mysteria fidei Chri- C stianæ)non secundum CHRISTVM sed aduersus CHRISTVM est:vtpote quæ inani innititur fallaciæ. Quæ ideo dicitur inanis,quia frustra nititur,quia vanis innititur fundamentis aduersus ea quæ sunt fidei. ¶*Quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter*.

E regione philosophiæ secundum traditionem hominum ac secundum elementa mundi, dixerat & non secundum christum manifestat modo preponderare christum elementis mũdi.& deinde traditioni hominũ.Et elementis quidẽ mundi præstare christũ, manifestat per hoc quia in ipso in habitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter.In elementis mundi inue niri diuinitatem & precipue in primis elementis quę sunt corpora celestia omnes fatentur. Et propterea paulus e regione dicit in christo habitare non diuinitatem,sed omnẽ plenitudinẽ diuinitatis,nõ qualitercunque sed corporaliter. In elementis siquidem mundi habitat deus secundũ efficientiã,ordinẽ,perpetuitatem & alios partiales effectus.in christo autem non D plenitudo effectum sed plenitudo diuinitatis habitat,immo omnis plenitudo diuinitatis:vt intelligamus quod deitas ex integro habitat in christo corporaliter.¶Vbi aduerte prudens lector paulum dicere quod in christo omnis deitatis plenitudo in habitat corporaliter, & non dicere est corporaliter.Habet siquidem vnio deitatis cum humana natura in christo duo valde mirabilia.alterum est ꝙ ipsa deitas substẽtiale esse corporeum in illo habet:dicente ioanne verbum caro factum est.& hoc significatur dicendo corporaliter. Alterum quod absque quacũque sui mutatione deitas in christo habet illud sustentiale esse corporeum.& ad hoc significandum dicitur in habitat.Inhabitatio enim nullam mutationem significat in habitante.Vnde si vtrunque simul iungas(scilicet inhabitat corporaliter) intelliges ꝙ absque mutatione quacunque deitatis non extrinseca denominatione sed secundum esse substẽtiale corporis deitas est in christo.Quod si intelligere voluisset Nestorius,non dogmatizasset dei- E tatem habitare in christo tanquam in templo.Ad hoc enim addidit paulus corporaliter vt vnionem substẽtialem explicaret cum corpore:per quam differt ab habitatione dei in mẽtibus etiam beatorum,& non solum ab habitatione dei in elementis mundi.*Et estis in illo repleti qui est caput omnis principatus & potestatis*.E regione ad philosophiam secundum traditionem hominum explicat notitiam qua repleti sunt Christiani in christo, esse non traditione hominum sed traditione illius qui est caput etiam omnium angelorum.Quanta ergo est differentia inter traditionem hominum & caput angelorum,tanta est differentia inter philosophiam traditam ab hominibus & notitiam fidei traditam à Christo. Et in hoc paulus excellentiam christianæ notitiæ significat:quod nec etiam ab angelis sed à capite angelorum tradita est immediate hominibus.á Christo scilicet.

F *In quo & circumciſi eſtis.* Tertia materia certaminis aduerſus pſeudoapoſtolos cogentes ſeruare
legalia,tractatur declarando in primis circuncisionem quę erat profeſſio totius legis imple
ri in chriſtianis per chriſtum in baptiſmo:ac per hoc non egere circunciſione carnali dicit
itaque.in quo,chriſto,etiam eſtis circunciſi. *Circunciſione non manufacta.* Triplici conditione
deſcribit circunciſionem in chriſto. Prima eſt quod non eſt circunciſio facta manu:qualis
eſt circunciſio legalis.¶*In expoliatione corporis.* Deficit.Peccatorum carnis.Secunda conditio
eſt quod huiuſmodi circunciſio non tollit pelliculam.*carnis,*ſed tollit corpus peccatorum:hoc
eſt vniuerſam congeriem peccatorum. Et denominat corpus peccatorum carnis,eo quod
vniuerſa congeries peccatorum ex carnali fomite prouenit.*Sed in circunciſione chriſti.*Superfluit,
ſed. Tertia conditio eſt quod huiuſmodi non eſt circunciſio Moyſi aut patrum,ſed eſt cir
cunciſio CHRISTI.Hanc enim ſpiritualẽ circunciſionem tollentem corpus peccatorum
ſolus CHRISTVS efficere poteſt:& ideo circunciſio chriſti appellatur. Modus autem
quo fit huiuſmodi circunciſio chriſti,explicatur ſubiungendo.*Conſepulti ei in baptiſmo.*Per bap-
G tiſmum fit iſta circunciſio,in quo aſſimilamur chriſto ſepulto.In hoc enim quod ſub aqua
mergimur in baptiſmo,aſſimilamur chriſto ſub terra condito quum ſepultus fuit.ſignificat
enim huiuſmodi aſſimilatio eum qui baptizatur non ſolum mortuum ſed ſepultum priſtinę
peccatorum vitæ,quemadmodum corpus chriſti ſepultum totaliter alienum fuit à priſtina
vita animali.

¶*In quo & conſurrexiſtis per fidem operationis dei,qui ſuſcitauit illum a mortuis.* Ritus baptiſmi habet,vt
qui baptizatur ſub aqua mergatur & ex aqua leuetur:& quemadmodum merſio ſub aqua
aſſimilat chriſto ſepulto,ita emerſio ex aqua aſſimilat chriſto reſurgenti à morte.Significa-
tur ſiquidem per emerſionem noua vita per fidem reſurrectionis chriſti:vt quemadmodum
chriſtus ſurrexit invitam nouam operatiõe dei qui ſuſcitauit illum,ita qui baptizatur,in no-
H uam ſubit vitam ſpiritualem per fidem eiuſdem operationis qua deus ſuſcitauit chriſtum á
mortuis.Explicat ſiquidem in fide reſurrectionis chriſti contineri tum ꝙ reſurrectio illa fa-
cta eſt operatione dei,tum multa dei opera effecta quæ ſubiungit.ita ꝙ ſuſcitatio chriſti pars
eſt operatiõis dei q̃ credẽdo viuificamur.Reliq; vero partes hui⁹ operatiõis ſubiũguntur:vi-
delicet viuificatio noſtra,cõdonatio delictorũ,deletio chirographi,& reliq; q̃ ſubiũgũtur.pu-
rus enim homo non poteſt ſuſcitare ſeipſum nec alium.¶*Et uos quum mortui eſſetis in delictis & pre
putio carnis ueſtræ conuiuificauit cum illo.* Ecce alia pars operationis dei:qua Gentiles quum eſſent
ſpiritualiter mortui mala morte,vtpote in delictis,& perſeuerante ſtatu preputii, hoc eſt &
non eſſetis proſelyti iudęorum.conuiuificauit,uita ſpirituali,cum illo Chriſto ſuſcitato ad
vitam immortalem.Vbi aduerte prudens lector quod ideo meminit paulus vtriuſque(ſcili-
cet mortis animæ ob peccata,& ſtatus præputii perſeuerantis in Gentilibus) vt monſtret
gratiam dei ad viuificandũ illos abſque carnali circunciſione per fidem operationis dei qua
hæc operatur. *Donans uobis.*pro, nobis,*omnia delicta.*Ecce tertia pars operationis dei condona-
I tio omnium peccatorum.Et à ſecunda perſona tranſit in primam.Dixerat enim & vos gen
tiles,modo autem dicit donãs vobis:quia ſtatus præputii proprius erat gẽtilibus,cõdanatio
autem peccatorum cõmunis eſt gentilibus & iudęis.Et per hoc explicat modum quo viuifi-
cauit deus nos cum chriſto,ſcilicet condonando nobis peccata oĩa:hoc eſt non noſtra ſatiſfa-
ctione,non noſtris meritis ſed liberali dono.*Delens.*pro,quum deleuit,*quod aduerſus nos erat chi-
rographum decreti.*pro,decretis,*quod erat contrarium nobis.*Quarta pars operationis dei explicatur.
Decretis datiui eſt caſus Et eſt ordo litere.Delens chirographum quod decretis aduerſus nos
erat,quod erat contrarium vobis.Et ſiquidem ſenſus ꝙ deleuit chirographum in fauorem
decretorum aduerſus nos,quod erat contrarium nobis.Duę enim conditiones chirographi
deſcribuntur.altera ꝙ erat decretis aduerſus nos,hoc eſt in fauorẽ decretorum aduerſus nos.
Altera quod erat contrarium nobis:quemadmodũ ſententia in fauorem legum contraria eſt
K iis qui deliquerunt.Verum paulus non vtitur metaphora ſententiæ,ſed metaphora chirogra
phi(hoc eſt libelli manu noſtra inſcripti) decretis,hoc eſt in fidem ſeruandorum decretorũ.
de lege ſiquidem moyſi loquitur:quæ lex mandatorum decretorum ac factorum appellatur.
Et ad ſimilitudinẽ chirographi erat circunciſio qua quilibet velut manu inſcribebat decretis
ſeruandis,pro quanto circunciſio erat perfeſſio vniuerſę legis ſeruandæ.Et apte deſcribit de-
cretis aduerſus nos:quia legalia præcepta & erant intollerabilia(dicente petro ꝙ nec nos nec
patres noſtri iugum legis portare potuimus)& excitabant concupiſcentiam, quia nitimur
invetitum, & erant ad puniendum non adiuuandum:vtpote non præſtantia auxiliũ gratiæ
ſed

ſed obligando ad pœnam tranſgreſſores. Ipſum quoque chirographum contrarium nobis dicit, pro quanto debitores ſeruandę legis Iudæorum, conteſtando reos violatæ legis accuſabat. ¶ Conſidera prudens lector materiam de qua eſt ſermo: eſt enim ſermo de libertate à circunciſione legali & reliquis legalibus. & perpende paulum ſtudere ad hoc vt monſtret Gentilib' deleta eſſe à deo p chriſtũ legalia. Et beneficiũ collatum gentibus in ſtatu pputii, collatum quoque monſtrat & iudęis, delendo circunciſionem & legalia reliqua. Coia ſiquidé ſunt beneficia viuificationis & condonationis peccatorum: ſed modus deſcribitur diuerſus. Gentiles enim hęc conſequuntur in ſuo prępputii ſtatu: Iudæi autem deleta obligatione circunciſionis & legalium. ¶ *Et ipſum tulit e medio, affigens illud.* pro, affixo illo, *cruci.* Quinta pars operationis dei deſcribitur. Et proſequendo ſimilitudinem chirographi dicit. Deus non ſolum deleuit chirographum ſed tulit ipſum è medio, hoc eſt ex ordine rerum. Nec hoc effecit lacerando illud, ſed affigendo illud cruci, tanquam occidendo illud in cruce: quia vere in cruce chriſti anuliauit deus omnem obligationem legalium. Ideo paulus dicit, illud tulit ê medio affigendo cruci. ¶ *Et expolians.* pro, expoliatos, *principatus & poteſtates traduxit palam confidenter, triumphans.* pro, quum triumphauit, *illos in ſeipſo.* Superfluit ſe. Legendum eſt in ipſo. Nam vt clare cõtextus ſonat, deo attribuuntur omnes operationes narratæ cum hac ſexta triumphali. Et quemadmodum deus deſcriptus eſt viuificans, donans, delens, tollens affigensq; cruci, ita deſcribitur ſpolians traducens & triumphans in chriſto: ad ſignificandum quod non puri hominis ſunt officia hęc, ſed dei in homine chriſto. Et ſcito quod participia delens affigens expolians triumphans, ſunt pręteriti temporis actiua: quibus latina lingua caret. & propterea vel in paſſiua pręteriti temporis participia affixo expoliato, vel in verba pręteriti perfecti (quum deleuit, quum triumphauit) mutantur, prout clarius quadrare videntur ſeruato tenore & ſenſu. Dictio quoque vna interpretata eſt palam confidenter, ad explicandum integre ſenſum Gręcę dictionis ſignificantis auſum palam. ¶ Tertiã itaque efficaciam dei in chriſto moriente & reſurgente deſcribit. Primum enim deſcripſit efficaciam erga Gentiles viuificãdo conſepultos chriſto. Deinde erga iudęos tollendo obligationem legis per crucem. Modo erga dęmones. Spoliãdo illos ſanctis omnibus qui erãt in limbo, & triũphando de illis ſubactis, & traducẽdo palã cõfidenter. Dictio Gręca iterpretata traduxit, pprie ſignificat exẽplificare. Et ſi refertur ad dæmones, in malam partem ſumitur: ſignificando quod ad ſimilitudinẽ triumphãtis deus in chriſto dæmones ſubactos fecit exẽplum contumelię inuitę ſubiectionis. Sic eni triumphantes duci faciebant ſubactos reges: quod erat facere eos exẽplũ alii. Si autem referatur ad ſanctos qui erant velut ſpolia in triumpho dei in CHISTO, ſic in bonam partem ſumitur: ſignificando quod ſanctos poſui in exemplum vt nos confidamus per eundem Chriſtum cum illis ſanctis fœlices futuros Vtrique autem ſenſu, quadrat palam confidenter. nam vtrunque factum eſt palam & audacter abſque vlla ſuſpicione cuiuſcunque impedimenti. Et dixit hęc paulus vt conſolaretur Coloſſenſes in copia teſtimoniorum diuinorum myſterii dei in chriſto: vt hinc certiores redderentur quod plene liberatum eſt genus humanum à ſeruitute peccati, à ſeruitute legis, à ſeruitute diaboli: & vt declararet modum quo eripuit nos de poteſtate tenebrarum, quod inter alia propoſuerat. *Nemo ergo uos iudicet in cibo.* Hæc illatio excluſiua legalia manifeſtat quod de chirographo, hoc eſt in ſcriptione facta decretis legis moſaicæ, ſermo fuit. inde ſiquidem infert nemo ergo vos iudicet in legalibus de cibo mũdo vel immundo. *aut in potu.* ſimiliter mundo vel imundo. Erant enim ſecundum legem cibi aliqui immundi. & ſimiliter potus ex vaſe carente operculo erat immundus. *Aut in parte diei feſti aut neomenie aut ſabatorum.* hoc eſt aut in particione feſti à non feſto tam in diebus quam in menſibus q̃ in ſabbatis, Erant enim feſti aliqui dies, erant & principia ſingulorũ mẽſium feſtiua erant & ſabbata tam ſeptimi diei, tum ſeptimi menſis, tum ſeptimanimi & c

¶ *Quæ ſunt umbra futurorum, corpus autem chriſti.* Non dicit quæ ſunt vmbræ præcedentium aut ſimultaneorum ſed futurorũ, ad ſimilitudinem vmbræ præcedentis corporis, Aſſimilat ſiquidem cærimonialia legis vmbræ ſequentis corporis. ad ſignificandum quod ea quæ ſunt legis ſignificabant ea quæ ſunt CHRISTI tanquam vmbra corpus ſequens. ¶ Et vtitur ſimilitudine vmbræ tum propter certitudinem: vmbra enim eſt ſignum certũ corporis cauſantis ipſam. tum propter cauſalitatem: vt intelligamus Chriſtum fuiſſe cauſam cærimoniarum legis. tum propter obſcuram ſignificationem qua vmbra repreſentat corpus. Obſcure ſiquidem cærimonialia legis repræſantabant ea que ſunt Chriſti. Tum precipue ppter ceſſationem. vmbra enim ſequẽtis corporis adueniente corpore ceſſat. & ſimiliter legalia

aduenientibus iis quæ ſunt chriſti.ceſſant.Et propter hoc ſignificantius dixit futurorũ:Vm-
F bra enim futuri iam non eſt quum futurum illud effectum eſt præſens. Et quemadmodum
metaphoricæ cærimonias legis appellat vmbram,ita metaphoricæ appellat myſteria chriſti
corpus relatiue ad vmbram.Vmbra enim omnis eſt vmbra corporis. Et dixit corpus autẽ
chriſti,perinde ad dixiſſet ſignificata autem chriſti.*Nemo uos ſeducat*.pro,brauio priuet.Quar
ta materia certaminis ſubiungitur aduerſus capita ſectarum ſub ſpecie religionis.Hoc enim
reliquum erat poſt certamina aduerſus oratores,aduerſus philoſophos,aduerſus Iudæos.In-
ducit autem hos vt interceptores currentium ad brauium:quoniam ſub religioſioris formæ
ſpecie tanquam augmentum religioſæ vitæ ingerentes impediunt & priuãt currentes ad bra
uium ſupernæ vocationis.Pingit autem huiuſmodi capita ſectarum quatuor colorib⁹.vt di-
ſcernantur á capitibus vere religioſorum ordinum q̃ ſpiritus ſanctus ꝓuidebat futura in ec-
cleſia dei:Antoniũ,Baſilium,Benedictum,&c. *Volens in humilitate & religione angelorum*. Primus
color iſtorum eſt quod volunt vos in humilitate animi veſtri ſubditos,vt non audeat is diſ-
G cernere præcepta quæ dant,ſed ſimpliciter ſubiiciamini præceptis.Et ꝑcepta eorum appel-
lat præcepta religionis angelorum.ſiue per angelos intelligas ſubſtantias ſpirituales eis fa-
miliares.ſiue per angelos intelligas ipſoſmet nominantes ſe angelos,hoc eſt nuncios dei ad
inſtitutionem religionis.Alterum ſiquidem horum finxerunt quotquot religioſarum ſecta-
rum capita fuerunt.In his itaq; duobus(humilitate,ſcilicet veſtri animi,& religione angelo-
rum)volunt voſipſos.nam participium volens refertur ad pronomen vos.Et eſt ordo literæ,
nemo vos volẽs in humilitate & religione angelorum brauio priuet.Et ſcito quod dictio in-
terprætata religione,poteſt in bonam & in malam partem ſumi:hoc eſt & pro religione quę
vere eſt virtus,& pro religione quæ eſt ſuperſtitio.*Quæ non uidit ambulans*.pro,ingrediens,*fruſtra*.
H Secunda conditio horum eſt quod intrant ſeu inchoant quæ non vident,& hoc vane.Potu-
iſſet dicere fingunt ſe videre q̃ non vident:ſed ab executione maluit deſcribere ꝙ intrant in
præcepta ſeu inchoant præcepta q̃ non vident,diuino aut angelico lumine.Et id fruſtra fa-
ciunt:vtpote non ſalutem animarum,quæ ſuapte natura eſt finis religionis & præceptorum
eius.Inflatus ſenſu.pro,mente,*carnis ſuæ*.Tertia conditio horum eſt ſuperbia ſtudio carnals affe-
ctus.Ad carnales ſiquidem obſeruatioẽs aliis imponendas eleuantur ſupra alios.& propterea
inflati dicuntur ſtudioſa mente carnis ſuæ:hoc eſt mente carnali non ſpirituali. *Et non tenes*
caput ex quo totum corpus per nexus & coniunctiones ſubminiſtratum & conſtructum.pro,compactum,*cre-*
ſcit in augmentum.pro,auget augmentum,*dei*.Quarta conditio tribus affirmatiuis adiuncta nega
tiua eſt. Et quia tenere conſeruare eſt,non tenere caput eſt in huiuſmodi religione non at-
I tendere ad caput ſcilicet Chriſtum. Ad caput autem quatenus principium eſt augmenti ſpi-
ritualis.nam de augmento dicit ex quo totum corpus per nexus &c. auget augmentum dei
Hinc enim apparet ꝙ directe huiuſmodi religio opponitur augmento ſpirituali inſinuatur
nanque per hęc pauli verba ꝙ huiuſmodi religio ad augmentum inſtituebatur:quemadmo-
dum religioſorum ordines inter chriſtianos,& ſectæ phariſæorum & eſſæorum apud iudæ-
os ad meliorem vitæ frugem inſtitutæ ſunt.propterea enim paulus deſcribens huiuſmodi ſecta
rum capita,errare eos dicit in hoc ꝙ non tenent caput.ꝙ non ſeruant chriſtũ vt caput:ex quo
totũ corpus eccleſię ad ſimilitudinẽ corporis naturalis per nexus neruorum & cõiunctiones
mutuas conpactũ & ſubminiſtratum internis operationibus auget.Ecce officium.ex capite
totum corpus auget,augendo efficit augmentũ in toto & in ſingulis partibus ꝓportionaliter
K augmentum inquã dei,ad differentiam augmẽti cęrimonialis,augmenti opinati,augmenti co
rã hominibus.*Si mortui eſtis cum chriſto*.deſcriptis capitibus ſectarũ religioſarũ adducentiũ á chri
ſto,arguit cõſequẽter ſequaces eorũ,argumẽtũ ſumens á qualitate ꝑceptorũ quiuſmodi ſecta
rũ:quia ſcilicet erant precepta non ſpiritualia ſed corporalia.ſi mortui inquit eſtis cũ chriſto
hoc eſt ſi vos ſpiritu eſtis mortui cũ chriſto mortuo ſecundũ corpus.*Ab elementis huius mundi*,Su
ꝑfluit huius.chriſtus ſecundũ corpus mortuus fuit ab elementis mũdi,á corporeis oĩbus:ꝑdi
dit enĩ vitã corporis.In baptiſmo autẽ morimur ſpiritu ab elementis mũdi:hoc eſt á corpo-
reis oĩbus,omittentes affectũ ad oĩa corporea.*Quid adhuc tanquã uiuentes in mundo diſcernitis*.pro,dog-
matizamini.Superfluit adhuc.Cõiuncit eos ꝙ cõtra morte qua cũ chriſto mortui ſunt ſe ge
runt,ſuſcipiendo dogmata corporalia ſubiuncta.*Ne tetigeritis*.pro,tetigeris,*neque guſtaueritis*.ꝑ
guſtaueris,*neque contractaueritis*.pro,cõtractaueris.Precepta corporalium obſeruationũ inducit
ternario numero ad cõprehẽdẽdũ omnia.Neq; clare intelligim⁹ huiuſmodi ꝑceptã ſpecie cir
ca quæ erant:ſed ſolum ꝙ erant precepta corporalium obſeruationum tanquã religioſarum.
Et propterea

Et propterea paulus dicit quod tanquam viuentes in mundo suscipiunt hæc dogmata: hoc est quod tanquam affecti ad corporalia suscipiunt hæc religionis præcepta. ¶ Et caute dicit tanq̃: quoniam sequaces sectarum affectu spirituali fallebantur, & non affectu sed facto erant dediti corporalibus obseruationibus. *Quæ sunt omnia in interitu.* pro, in interitum, *ipso uisu*, p, abusu, *secundum præcepta & doctrinas hominum.* Fructum simul & authoritatem horum præceptorum manifestat. Authoritatem quidem secundum præcepta & doctrinas hominũ. Et hoc dicit ad excludendum & nomen angelorum & visiones veras, prout proposuerat dicendo quæ non vidit ingrediens: aperte per hoc in significando quod non est religio angelorum, sed sunt p̃cepta & doctrinæ hominum. Fructus vero quem superius ꝓposuerat frustra, explicatur quod omnia sunt in ĩteritum. Ita ꝙ sunt frustra quo ad bonum animæ: sed quo ad malum animæ, omnia sunt in interitũ ipso abusu: hoc est ipsa obseruatione non ex vi nõ obseruationis, ipso abusu secundum præcepta & doctrinas hominum. ¶ Obseruationẽ talium præceptorum abusum appellat: q̃a vere abusus est libertatis vtendi corporalibus. Et dicit ipsam non interitũ sed in interitum: ad significandum quod ducit ad interitum animæ. Ad explicandum quod superius dixerat, nemo vos brauio fraudet. Adducunt enim huiusmodi superstitiones ab augmento in christo, adducũt à spiritu: & sic ducunt in interitum animæ. ¶ *Quæ sunt rationem quidem habentia sapientiæ.* Declaratis authoritate & fructu huiusmodi præceptorum, declarat religionem ac humilitatem in eisdem: vtranq; enim superius proposuerat. Et dicit quod habent rationem (hoc est speciem) sapientiæ, quo ad tria subiuncta. *In superstitione.* pro, in religione, *& humilitate & non ad parcendum corpori.* pro, & imparcimonia corporis. Vbi scito quod eadem dictio est hic & superius interpretata religione: & est communis vt dictum est, veræ & superstitiosæ religionis. Rursus dictio ĩterpretata imparcimonia, penuria vocabulorum sic expressa est. Significat enim si dici liceret imparcentiam. Quo ad hæc tria præcepta, hæc speciem habẽt sapientiæ. Nam prætendunt religionem in opere, humilitatem in animis sequacium, & imparcentiam: hoc est etiam cum incommodis & afflictionibus exactam executionem. *Non in honore aliquo.* Explicata specie sapientiæ quo ad tria, subiungit veritatem quo ad duo. Quorum primum est non in honore aliquo. Et est sensus ꝙ q̃uis hæc præcepta habeãt speciem sapientiæ in his tribus, nõ tamen in honore aliquo. Vbi non affirmat contumeliã seu vituperium, sed negat honorem vt manifestet ꝙ vere frustra sunt quo ad bona animæ: quia non solum aliena sunt à bono ĩterno ipsius animæ, sed etiam à bono externo quod est honor. Tanq̃ si apertius diceret. tolerabilia forte essent si essent cum aliquo honore, sed ex quo in nullo sunt honore ineligibilia redduntur. *Sed ad saturitatem.* pro, ad satietatem, *carnis.* Ecce alterum inuentum secundum veritatem in his præceptis ꝙ scilicet sunt ad satietatem carnis: hoc est ad satietatem corporalium obseruationum, ad satietatem carnalis affectus erga religiosas obseruationes. vnde & superius dixit inflatus mente carnis suæ. et insinuatur per hoc tanta multitudo obseruationum carnaliũ ꝙ sunt vsque ad sacietatem, tam precipientium q̃ obsequẽtiũ. Non mireris prudens lector si partem hanc aduersus capita sectarum tractauimus in genere Ignorantia siquidem facti (hoc est secte illius aduersus quam paulus loquitur) in causa est.

A B C D

CAPVT III.

Igitur si consurrexistis cum christo. Superfluit cum. Tractat illam particulam, idoneos nos fecit in partem sortis sanctorum in lumine vnde ex ipsa sorte sanctorum quæ in christi resurrectione inchoata est, incipit monere, inferendo ex eo quod superius dixerat in quo & consurrexistis, inde siquidem inferendo dicit. Igitur si consurrexistis CHRISTO. *Que sursum.* pro, supra, *sunt querite.* Ecce sors sanctorum querenda supra, *Vbi christus est in dextera dei sedens.* Non sufficit dicere que supra sunt sed oportet adiungere locum fœlicitatis christi: vt non vage quæramus superna sed ea que ibi sunt vbi Christus est sedens in dextera dei, hoc est in optimis dei bonis quiescens & regnans. *Quæ sursum* pro, supra, *sunt sapite.* p, sentire. Nõ solũ q̃rere, ꝙ est desiderii & operis, sed etiã sentire (ꝙ est intellectus) monet q̃ supra sunt: vt intelligamus oẽs animi vires expediendus esse in actionibus suis erga ea q̃ sunt superna. *Non que super terram.* hoc est infima. Ac si appertius dixisset. nõ potestis simul sentire & q̃rere que superna sunt & que infima sunt: sed si resurrexistis spiritu cum christo, oportet vos sic sentire & querere que supra sunt vt nec sentiatis nec queratis que sunt super terrã hoc est infima. nam infima pars vniuersi est terra. Et hoc intellige vt beatitudinem, vt fœlicitatẽ.

B

non prohibemur enim quærere quæ sunt super terram vt media ad fœlicitatem, vt subsidia
F temporalia:sed prohibemur ea quærere & apprehendere vt fœlicitatem,vt beatitudinē nostram.Sic enim sola ea quæ supra sunt,quęrenda & apprehendenda sunt. *Mortui enim estis,& uita uestra abscondita est cum christo in deo.* Rationem reddit vtriusque partis præceptæ:videlicet nō quæ super terram,dicendo mortui estis:& quæ supra sunt,dicendo & vita vestra abscondita est cum christo in deo. Nam sensus est ꝙ in baptismo morimur vitæ terrenæ & inchoamus vitam cælestem quæ est vita spiritualis:quæ abscondita est huic mundo cum christo,abscondito huic mundo quamuis in supernis manifestissimo.Et dicit in deo,ad significandum tum quod in veritate abscondita est in vita nostra cum christo.tum ꝙ absconsio non est per interpositionem velaminum aut locorum,sed est in ipso deo:vt non miremur de absconsione sed intelligamus ꝙ quemadmodum deus est nobis occultus,ita vita nostra cum christo in,
G deo recondita est mundo occulta. *Quum autem christus apparuerit uita uestra.* pro,nostra. De apparitione in iudicio vniuersali(quando christus iam non occultus sed manifestus erit vniuersis)est sermo. Quod autem dicitur vita nostra,potest referri vel ad apparuerit vel ad christus. Et referendo ad apparuerit,effectum apparitionis significat:quoniam apparebit tunc viuificas nos in corpore,immortali vita.Si autem refertur ad christus,causalis est enunciatio:pro quanto christus est causa vitæ nostræ quæ in deo modo est abscondita cum christo. *Tunc & uos apparebitis cum ipso in gloria.* Ecce fructus sentiendi & quærendi quæ supra sunt,ecce terminus absconditæ vitæ cum christo. Tunc enim & vos apparebitis vniuerso mundo manifesti cum eodem.christo cum quo modo estis absconditi:apparebitis autem non qualitercunque sed gloriosi.Sed gloria enim intelliguntur omnes partes beatitudinis & animæ & corporis.
H *Mortificate ergo membra uestra quæ sunt super terram.* Explicatis quæ supra sunt,explicat non quę super terram,inferendo ex eadem radice:quia scilicet mortui estis secundum animam iis q̄ super terram sunt,consequens est vt membra vestra quoque quæ sunt super terram(hoc est infima membra vestra)mortificetis. Quæ sunt autem ista membra,subiungit.

Fornicationem,immunditiam,libidinem,concupiscentiam malam & auaritiam,quæ est idolorum seruitus. pro,cultus. Recole superius dictum in expoliatione corporis peccatorum carnis:& non miraberis hec vitia appellari membra.Sicut enim vniuersitas peccatorum appellatur corpus,ita particularia peccata appellantur membra.Et nominat ea membra vestra,quia peccata ex nobis sunt:iuxta illud,perditio tua Israel ex te est.Et dicit super terram,e regione operum spiritualium que sunt velut membra spiritus tendentis sursum.Per fornicationem autem & immunditiam vniuersa peccata venerea in opere intellige.Per libidinem autem & concupiscen
I tiam malam interna delicta intellige.Ita tamen quod concupiscētiā malam non restingas ad venerea,sed prout inscriptura extenditur,non concupisces vxorem non rem &c.Dictio autē interpretata libidinem,discordes habet interpretes.videtur tamen sonare morbum animę Et quoniā distinguitur á concupiscentia mala,absonum non est vt delectatio mala significetur.Ita vt interna peccata describantur á delectatione & concupiscentia.delectatio siquidem communis est omni morbo animæ:quum etiam ira quę ex tristitia causatur in delectationē terminetur,& tristes ipsa tristitia delectantur.Auaritiam autem appellat cultum simulacrorū eo quod auarus colit aurum & argentum,quemadmodum colens simulacra.Conueniūt siquidem & in materia & in affectu idolatra & auarus.vterq; enim aurū preponit deo in affectu suo. *Propter que uenit ira dei super filios incredulitatis.* Venit est temporis presentis.Et dilectio inter
K pretata incredulitatis,interpretatur inobedientie seu insuasibilitatis.Sunt enim hic eadem verba cum scriptis ad ephesios quinto.Et adiicit minas vt etiam ex timore pœnæ moueātur vel potius vt cognoscant ita deo placere bona quod displicent mala culpæ:& presertim hæc eo ꝙ etiam in presenti vita punit pertinaces in his. *in quibus.* subaudi vitiis. *Et uos ambulastis aliquando quum uiueritis in illis.* dixerat siquidem,mortui enim estis. Vbi aduerte quod á principio huius capituli vsque ad hanc particulam locutus est ex conditione illa si consurrexistis Christo in querendo querit, sentite, mortificate:modo autem affirmat ipsos Colossenses ambulasse cum aliis gentilibus in huiusmodi vitiis.Et propterea significanter dicit,& vos ambulastis Et subiungit non iam ex conditione inferendo,sed absolute.
Nunc autē deponite & uos oīa. quia defacto baptizati estis,ideo nunc deponite & vos oīa,tā dicta q̄ dicenda vitia. *Iram indignationem,malitiam.* Tria animi peccata progressu quodam supputat,Ex ira nanque nascitur indignatio,seu (vt aliis interpretibus placet) furor:& inde oritur malitia, quæ machinatur ad malum alterius. *Blasphemiam.* in deum. *Turpem sermonem de ore uestro*

nostro. quia non erat in potestate eorum tollere turpem sermoné ex alieno ore. *Nolite mentiri inuicem.* Tertium locutionis peccatum explicat mendacium, quod est ad fallendum proximum: vt his tribus (blasphemia contra deum, turpi sermone contra seipsum, & mendacio contra ꝓximum) vniuersa oris peccata comprehendat. *Expoliantes.* pro, exeũtes. Sed nec hoc explicat participium Græcum præteriti temporis actiuum. & clarius sonaret si legeretur quum exueritis preteriti temporis. & similiter quando subiungetur ꝙ induentes nouum, legendo & indueritis nouum. *Vos veterem hoĩem cum actibus suis.* Superfluit vos. Non hortatur vt exuant sed ex eo quod exuerunt in baptismo seipsos veterem hoiem, rõnem reddit deponendi vitia oĩa supradicta. In baptismo siquidem profitemur exuere nos veterem hoiem: hoc est vetustatem cum oĩbus partibus suis. Vetustas vitæ est deformitas vitæ per peccata. Quę ideo vetustati assimilatur, quia defectus est & corruptio vitæ spiritualis tendens ad æternam mortem. Et dicendo cum actibus suis, insinuatur per veterem hominem significari ea quæ in nobis sunt vitia per modum habitus. *Et induentes.* pro, & quum indueritis. similiter in baptismi professione. *Nouum.* Hoc est nouam vitam. Hoiem nouem appellat spũalem vitam fidei spei charitatis &c. eo qđ initium est vitę æternæ, quæ semper est noua nihil defectus habens. *Eum qui renouatur.* Supfluit eum. Dicit vtrunq; (.s. nouum qui renouatur) vt intelligamꝰ nõ nouum in termino sed ĩ via. nouus enim in termino erit quum erimus beati. tunc siquidem erit ita nouus quod non amplius renouabitur: modo autem & est nouus & renouatur continuo profectu. A B

¶*In agnitionẽ dei secundum imaginem eius qui creauit eum.* Superfluit dei. Penes quid renouetur explicat dicendo in agnitionem: hoc est magis ac magis accedendo ad agnitionem, non quamcunq; sed secundum imaginem dei qui creauit eum. imago dei ad quã creatus est homo nouus quatenus nouus, est imago ordinis gratię: quemadmodum imago ad quam creatus est homo, est imago in ordine naturæ. Et significatur per hoc quod homo nouus quatenus nouus renouatur proficiendo in agnitione similitudinis infusæ per fidem, spem, charitatem, misericordiã, & reliquas virtutes infusas. ĩ his enim est imago dei in qua creauit nouum hoĩem quatenꝰ nouum. Et dicit creauit eum, quia imago gratiæ non educitur de potentia subiecti, sed creatur à deo. *Vbi non est* masculus & fœmina. *Gentilis & iudæus, circuncisio & præputium.* Superfluit masculꝰ & fœmina. *Barbarus & Scytha.* Superfluit &. *Seruus & liber.* Superfluit &. C

¶*Sed omnia & in oĩbus Christus.* Aduerbium vbi nouum hoĩem seu (quod idem est) imaginem in qua creatus est, demonstrat. & explicatur quod in nouitatem qua habemus in baptismo nulla est differentia nationum, professionum, conditionum &c. sed christus in oĩbus cuiuscunq; nationis conditionis &c. sint, est oĩa: hoc est, est ratio omnium actionum & motuum & donorum & reliquorum spectantium ad nouum hominem: vtpote caput, ex quo sensus & motus in omnibus est.

¶*Induite vos.* ꝑ, sitis induti, *ergo sicut electi dei.* Ex hoc quod in baptismo induerunt nouum hoĩem qui renouatur, explicat monendo ea quibus renouatur vt sint similes electis dei. *Sancti,* hoc est mundi. *Et dilecti.* Electio beneficium est respectiue ad alios non electos: sanctitas munditia est à peccatis. dilectio autem beneficium est quo deus vult eisdem bonum vitæ æternæ. D

¶*Viscera misericordiæ.* ꝑ, miserationum. Ecce prima pars noui hoĩs qua renouatur nouus homo, intimi affectus miserationum, ꝓculdubio ad commiserãdum alis. *Benignitatem.* miseratio mala ꝓximi: respicit benignitas bona. est enim feracitas bonorũ. *Humilitatem.* Virtus aĩo superbiæ opposita significatur: quæ est custos habentis ipsam. *Modestiam* pro, mansuetudinem. moderatricem iræ & audaciæ. *Patientiam.* pro, longanimitatem. Extendentem animum ad ęternitatis beatitudinem post hanc vitam futuram. *Suportantes inuicem.* in onerosis conuersationibus: dum vnus alteri quandoque oneri est ob malum pœnæ, & etiam quandoque ob malum culpę. nõ fuit enim bonus qui non potuit tolerare malos.

¶*Et donãtes vobisimetipsis si quis aduersus aliquẽ habet querelã.* Quod dicit donantes vobisipsis, nõ sonat ꝙ dones tibiipsi: sed ꝙ inter vosipsos, condonetis iniuriam ei qui fecit si contingat ꝙ aliq̃s aduersus alium habeat causam quærelę. *Sicut & dñs,* pro, christus, *donauit uobis ita & uos.* Ne grauis videretur hæc pars noui hominis exemplum Christi. adiecit: vt imitatio christi facilem reddat condonationem. *Super omnia autem hæc charitatem habete.* Superfluit habete. Refertur enim ad verbum sitis induti. Est siquidem sensus. super omnia autem hæc sitis induti dilectionem. Et ratio quare dicit super omnia hæc, subiungitur. E

¶*Quod.* ꝑ, q̃ *est uinculum perfectionis.* Dilectio ideo super oẽs antedictas virtutes ponitur, ꝗa in ipsa cõsistit perfectio per modum vinculi est enim dilectio ligans amantes. Ita ꝙ duo attribuuntur dilectioni:

F tur dilectioni:& ꝙ perficit hoiem(& hoc est speciale:quum nulla virtus moralis cõsistat in dilectione)& ꝙ pficit per modum vinculi ligantis amantes,inter quos est deus.est enim sermo de dilectione qua diligimus deum in seipso & alios propter deum.ꝓpter quod merito super reliquasvirtutes locatur. *Et pax Christi*.pro,dei,*exultet*.pro,palmam obtineat,*in cordibus uestris*. Pax dei fundatur in charitate & reliquis virtutibus:vtpote quę est tranquillus ordo charitatis aliarumvirtutum in anima.Et ꝓpterea illi attribuitur palma in cordibus nostris vt quasi palmam victoriæ obtineat tranquillus ordo charitatis & reliquarum virtutum.Etvere in tali ordine habetur palma.*In qua*.pro,in quam,*& uocati estis in uno corpore*. Quemadmodum pax singularis personę consistit in tranquillo ordine virtutum vnius animæ, ita pax ecclesiæ seu plurium fidelium consistit in tranquillo ordine eorundem inter se & ad deum.Et de hac lo-
G quens Paulus dicit in quam & vocati estis in vno corpore:hoc est tanq̃ membra vnius corporis.Et quoniã in hac pace clauditur pax cuiuslibet singularis personæ,ideo directe loquendo de pace cõi,implicite loquitur de pace cuiuslibet singularis.*Et grati estote*.Vniuersæ virtutes abolerentur si deesset gratitudo.*Verbum Christi habitet in uobis abundanter*.hactenus partes noui hoīs in parte affectiua monstrauit,modo in parte intellectiua noui hoīs partes manifestat:vt cóplere tractet ea quibus reddimur idonei in partem sortis sanctorũ in lumine. Verbũ inq̃t christi quod est euangelium,non hospitetur sed habitet in vobis,non qualitercunque sed abundanter.Ipsamque abundantiam explicando subiungi.

¶*In oī sapientia docentes*.proculdubio indoctos.Et hæc est prima abundantia.*Et commonentes uosmet ipsos*.Secunda abundantia est vt nosipsos in omni sapientia admoneamus.Quod potest dupliciter intelligi.velut quilibet moneat seipsum,in omni sapientia excitando seipsum.vel vt inter nosipsos monitionem exerceamus,vt alter alterum moneat.

¶*In psalmis,hymnis & canticis spūalibus*.Superfluit in.& ad sequentia referuntur.*In grã cantantes*.psalmis,hymnis & canticis spūalibus.*In cordibus uestris deo*.pro,in corde vestro domino.Contempla-
H tio interna per modum canentis in gratiarum actione describitur, non in solo intellectu sed redundans in affectum gaudentem. Instrumenta autem assumenda ad meditandum describuntur psalmi,hymni & cantica spiritualia: quoniam meditatio horum non solum intellectum pascit,sed affectum mouet.*Oē quodcunq;*.hic faciendum est punctum.Reliquum erat post partes noui hoīs tam in affectu q̃ in intellectu descriptas,vt partem eiusdem circa operis executionem describeret.& ꝓptereavltimo loco dicit omne quodcunque.Mutilus est sermo.subauditur enimverbum substantiuũ sit.*Facitis*.ꝓ,faciatis,*in uerbo aut in opere,oīa in noīe dñi nrī Iesu Christi,grãtias agentes deo & pr̄i per ipsum*.Ecce generale p̄ceptum ad oēs executiones tam inverbo q̃ in ope,vt fiant in noīe domini Iesu gratias agendo deo & patri per ipsum dominũ iesum.Quod dicitur in noīe domini Iesu,non intelligitur oportere actualiter inuocare nomen domini ie-
I su in omni opere& locutione:sed oportere reinuocare nomen domini iesu.Qđ tunc fit quum in fide iesu,quum confidendo in iesu loquimur aut operamur.Secus autem si contingat fieri, non oportet semper interuenire peccatum sed perditionem meriti.Christianus enim existés in peccato mortali,reddendo depositum,honorando parentes,& similes actusvirtutum īformes exercendo absque relatione ad christum.non peccat:quum non sit deterioris conditiōis Gentili hæc eadem exercente.Meritorii tamen non sunt huiusmodi actus.vnde & Paulus nó vt partes hominis.sed vt partes hominis no ui hæc præcipit.

M *Vlieres*.ꝓ,vxores,*subditæ estote uiris sicut oportet in dño*.Postq̃ explanauit generaliter ad omnes, partes noui hoīs,manifestat in specie partes eiusdem ad coniuges,ad patres & filios& seruos ad dominos &c.Non manda vxoribus subiici absolute maritis,sed cum duabus có-
K ditionibus.s.sicut oportet,& in domino.*Viri diligite uxores & nolite amari esse ad*.pro,erga,*illas*.præcepta sunt clara dilectionis & dulcedinis.

¶*Filii obedite parentibus p oīa*.Non possumus siquidé reddere æquiualés parentibus, & propterea dicit per oīa.*Hoc enim placitum est in dño*,Superfluit in.præceptum legis manifestat hoc esse placitum domins.*Patres nolite ad indignationem prouocare filios uestros*.Superfluit ad indignationem.

¶*Vt non pusillo animo fiant*.pro,ne tristitia animo concidant.Hinc apparet ꝙ non est idem præceptum patribus hic & ad Ephe.ibi enim prohibetur prouocatio filiorum ad vīdictam:hic aũt ꝓhibetur ꝓuocatio absolute.Et ratio subiungitur ne tristitia deiiciat filiorum aīos ꝙ per inde est ac effici pusillanimes.Vnde prouocatio crebram significat obiurgationem. Quum enim filii in oībus aut fere omnibus arguuntur,apprehendũt se nihil boni facere:& inde deiiciũtur animo

animo ad aggrediendum bona opera.& sic alluntur pusillanimes:quod est peius vitium quã nimia animositas.Ibi ego paulus monuit ne patres inducerent filios ad excessum animi:hic vero ne inducerent eos ad defectum animi.Vtrunque enim extremum,vitii est. *Serui obedite per omnia dominis carnalibus.* Quod dicit per omnia,qualiter sit intelligendum,explicat quum subiũgit timentes deum. *Non ad oculum seruientes,quasi hominibus placentes,sed in simplicitate cordis timētes deum,* Instruit siquidem seruos non solum circa obedientiam exteriorem sed pręcipue circa internam rationem ebediendi vt sit timor dei exclusa omni duplicitate.Et hoc magis explicans subiungit.¶ *Et quodcunque facitis,ex animo operamini sicut domino.* Supple christo seu deo. *Et nõ hominibus.* Nititur in animis seruorum non solum timorem dei inserere sed etiam amorem:vt ex amore ad christum seruiant dominis carnalibus. hæc enim est pars noui hominis in seruo. *Scientes quod a domino accipietis retributionem hæreditatis.* Manifestat per hoc quod si sic seruierint carnalibus dominis,ipsa seruitia meritoria erunt ęternæ hæreditatis.Et ex hoc textu clare habes quod actiones nostre quantuncunque ex debito naturali aut legali fiant,si ex dilectione dei fiunt meritoriæ sunt vitę ęternę.Et rationem subdit. *Domino.* Deficit,enim, *Christo seruite,* pro seruitis. Quod enim ex dilectione christi fit,quamuis debitum domino carnali,christo exhibetur.& propterea ab ipso renumerabitur. *Qui enim.* pro,qui autem. *iniuriam facit,recipiet ꝙ inique gessit.* Adiecit hoc ad hoc vt serui non desistant à prædictis officiis si iniuria afficiuntur à dominis:quoniam ipsi domini luent pœnas iniuriarum in seruos. Vnde & subdit. *Et non est ꝑsonarum acceptio apud deum.* Superfluit apud deum:quanuis subintelligatur. Non impunes euadét domini iniuriantes seruis eo quod sunt domini:quoniam non erit in illo iudicio acceptio personarum,non habebitur ibi ratio domini. A B

CAPVT IIII.

D*omini quod iustũ est & æquum seruis præstate:sciētes quod & uos dominũ habetis in cælis.* Sententia clara est,vt non solum debita seruis impendant,sed etiam æquitatem erga eos seruent. ORATIONI INSTANTE. Complet partes superius inchoatas noui hominis ,quas non interceperat interferédo partes noui hominis in singulis partibus ex quibus constituitur domus : sed extenderat ad omnes ecclesie partes tunc temporis.constabat enim tunc ecclesia tantummodo ex domibus:nec erat sicut modo cõstans etiã ex ciuitate.Postquam singulas ergo domos instruxit,instruit modo omnes simul in conuentu,dicendo orationi instate. *Vigilantes in ea,* scilicet oratione. *In gratiarum actione.* Et adiungit materiæ orationis se cum sociis,subiungendo. Orantes *simul & pro nobis,ut deus aperiat nobis ostium sermonis ad loquendum mysterium christi.* Non petit pro se orari ad propriam vtilitatem sed ad profectum euangelii. Nec dicit vt aperiat nobis ostium carceris sed ostium sermonis.erat enim quasi clausus euangelicus sermo impedimentis prædicandi. Vnde & subiungit. C

¶ *Propter quod etiam uinctus sum.* non est certum an de vinculis primis loquatur quum ex IudæaRomam venit,an de aliis vinculis Romæ sibi iniectis.Si de tempore primorum vinculorum intelligitur,quum tunc permissum fuerit paulo prædicare in suo hospitio,ostium sermonis clausum significatur relatiue ad omnes.Sivero de aliis vinculis sit sermo,impedimétum nobis ignotum significatur in clauso ostio sermonis. *Vt manifestē illud ita ut oportet me loq.* Impedimentum in modo Euangelizandi insinuat dicendo ita vt oportet. ¶ *In sapientia ambulate ad eos foris sunt.* ¶ Postremo partes noui hominis relatiue ad fideles manifesta : instruendo prudenter conuersandum esse cum iis qui foris sunt, id est infidelibus existentibus extra ecclesiam. ¶ *Tempus redimentes.* pro,ementes. ¶ Ad similitudinem ementium,vtendum oblata temporis oportunitate inter particula censet. Et hæc est prima explicata pars sapientiæ ad eos qui foris sunt , vt scient vti oportunitate:immo vt sciant quamedmodum emere oportunum tempus inter particula.altera vero pars est.¶ *Sermo uester semper in gratia sale sit conditus.* Nó solum int us debet esse prudentia,sed etiam in sermone ea enim significatur per sal. Verum ad excludendum sal astutie aut versutie & huiusmodi in locutione dicit in gratia:vt sal discretionis conforme sit gratiæ diuinæ. ¶ *Vt sciatis quomodo oporteat uos unicuique respondere.* Ecce sal in gratia,respondens vnicuique iuxta conditionem vniuscuisque aliter enim respondédũ est infidelibus dominis,philosophis,aliter plebeis &c. D E

Q*Væ circa me sunt , omnia uobis nota faciet Tychius charissimus.* pro, dilectus , *frater & fidelis minister & conseruus in domino.* ¶ Ad propria descendit in calce epistolæ, & per quẽ mitter

F mittet epistolam noiat,collaudando eum vt illi dent fidem de iis q̃ penes paulum erant.Inter alia autem commendatur hic Tychicus quod est fidelis minister ꝓculdubio christi in euangelio.*Quem misi ad uos ad hoc ipsum ut cognoscat quæ circa uos sunt.*Præteritum misi. non ad tẽpus scriptionis sed ad tempus lectionis epistolę refertur.nam per hunc misit epistolam hanc.*Et cõsoletur corda ur̃a*,vtpote fidelis minister christi. *Cum Onesimo charissimo*.ꝑ,dilecto & *fideli fr̃e*.oẽs eni christiani appellantur fratres.*Qui ex uobis est*.quivestras est.*Oĩa q̃ hic aguntur*.ꝑ,sunt,*nota faciet uobis*.ambo.*Salutat uos Aristarchus concaptiuus meus& Marcus consobrinus Barnabæ,de quo accepistis mãdata*, Barnabam refert relatiuum quo:vt testantur subiuncta.*Si uenerit ad uos, suscipite illũ*Marcus enim erat consalutans.Quæ aũt fuerint hæc mandata,scriptum non est.*Et Iesus qui dr̃ iustus:qui sunt ex circuncisione*.hi tres eni erant ex iudæis facti Christiani.*Hi soli sunt adiutores mei*. Loco harũ triũ dictionum(*sunt adiutores mei*)legendũ est cooperatores in regno dei.Inter eos q erant ex circuncisi-
G one,tantum hi tres erant cooperatores Pauli *in regno Dei* quod intra nos est. *Qui mihi fuerũt solatio*.De domesticis Pauli intelligẽdumhoc est,nã Romæ erat Petrus ex circũcisione magnus cooperator in regno dei,sed non erat domesticus Pauli.Nec solus Petrus sed multi alii ex circuncisiõe erant fideles:vtpatet in epistola ad Ro.q̃ prius fuit scripta q̃ ista.*Salutat uos epaphras,q ex uobis est seruus christi*.hic est enim cuius superius meminerat. *Semp̃ solicitus*.ꝑ,certans,*pro uobis in orõibus*.Paulus certabat ꝓ eis in doctrina,epaphras in orationibus.*Vt stetis*.pro,sitis,*perfecti & pleni in oĩ*.hic fiat punctus.hoc est in re omni.*Voluntate dei*.hoc est non vestris meritis,sed diuinę voluntatis gratia sitis & consummati quo ad vos,& pleni quo ad alios in omni re sp̃uali.*Testimonium enim illi phibeo habet multum laborem*.ꝑ,zelum,*pro uobis & pro iis qui sunt Laodiciæ & q Hierapoli*. Conterminæ videntur hæ ciuitates.*Salutat uos Lucas medicus charissimus*.ꝑ,dilectus.De luca euangelista loqtur.Et conferendo hoc cum antedicta sententia ꝙ illi tantum ex circũcisione erãt cum Paulo,apparet ꝙ Lucas nõ fuit ex circuncisione.*Et demas*.de quo post hæc incalcæ secundæ ad Timothęum scribit,Demas me dereliquit diligens hoc sęculum.*Salutate fr̃es q sunt Laodi-*
H *ciæ,& Nympham,& q̃ in domo eius est*.ꝑ,& domesticam eius,*ecclesiam*. ad differentiam ecclesię cõis constantis ex pluribus familiis.*Et quũ lecta fuerit apud uos epistola hæc*.superfluit hæc.*Facite ut& laodicensium ecclesia legatur*.Cõmunem hanc doctrinam iubet esse Laodicensibus.*Et ea q̃ est Laodicensium uobis legatur*.ꝑ,& eam ex Laodicia & vos quoq; legatis.hoc est facite vt & vos quoq; legatis illam ex laodicia,supple cõicandam.pręcipit Colossensibus.facite hanc epistolam cõmunem Laoditiæ vt inter illos legatur,& vt vos quoq; legatis illã nostrã epistolã ex Laodicia cõmunicandam vobis.Nec inuenitur pauli ad Laodicẽses epistola digna vt cõicetur Colossensibus instructis per hanc epistolam sicut nec inuenitur q̃ vere fuit prima ad Corinthios. Ex his clare liquet Colossas ciuitatẽ esse ꝓpe Laoditiam in Asia minori.*Et dicite Archippo*.Episcop' dicitur hic colossensium,quẽ paulus monendũ per subditos censet.tum ad docendũ ꝙ nõ de-
I decet subditos monere p̃latos,suggerendo.tum ad porrigendũ ansam Archippo corrigendi subditos per hoc ꝙ ipsimet subditi excitant ipsum ad exercendũ officium p̃lati.*Vide ministerium ꝙ accepisti in dño ut illud impleas*.Considera verborum modestiam.nulla interuenit obiurgatio:sed excitatio vt ipsemet videatvt impleat officium ꝙ accepit,nõ vsurpauit,nõ in authoritate mũdana sed in domino,vt moueatur intuitu domini ad implendũ suum officium.*Salutatio mea manu Pauli*.Hinc apparet ꝙ aliena manu scripsit epistolam,& solam hanc saluationem scripsit ꝓpria manu.*Memores estote uinculorum meorum*.ad exẽplum patiẽtiæ,ad imitandum cõstantiam in euangelio Christi,ad consolationẽ vestram afflictionum.*Gr̃a dñi nr̃i Iesu Christi*.Superfluunt hæ quatuor dictiones,domini nostri Iesu Christi.Et sequitur.*Vobiscum,amen*. Solum inquit gratia vobiscum amen:vt absolute dicendo gratia ,nulla limitatione arctetur. ¶Et apud Græcos inuenitur suscriptio hæc,ad Colossenses scripta Romę,missa per Tyticum & Onesimum.q̃-
K uis in argumento huius epistolæ apud Latinos legatur scripta Ephesi.Constat enim de vinculis Romæ,sed non de vinculis Ephesi.

Thomæ de vio caietani cardinalis A

SANCTI XISTI IN PRIOREM PAULI EPISTOLAM ad Thessalonicenses, Commentarii.

Aulus & Siluanus & Timotheus. Solo proprio noīe nullo adiecto titulo apostolatus aut seruitutis Christi) vtitur paulus in solis duabus ad Thessalonicenses epistolis, ꝑpter reuerentiā Silæ qui Siluan⁹ dicitur cū his enim duobus pdicauerat apud thessalonicā. Et Silas loco Barnabæ iunctus est paulo: vt patet in Actis Aposto. *Ecclesiæ Thessalonicensiū in deo p̄re nr̄o & dn̄o Iesu christo*. Superfluit nostro. Qualitatē ecclesię Thessalonicensis describit. in deo ꝙ est nomē naturæ. patre, ꝙ est nomen primæ personæ Trinitatis. & domino Iesu Christo, ꝙ est nomē personę filii quatenus homo est in statu glorioso. Vnde per hæc tria significat ecclesiā in fide deitatis & trinitatis & mysterii incarnationis ac resurrectionis & gloriæ Christi. B

¶ *Grā uobis & pax*. Desunt. octo dictiones. *A p̄re nr̄o & dn̄o Iesu Christo*. Solita pauli salutatio, comprehendens oīa dona diuina ab extremis, primo & vltimo: gratia & pace. Et dicit patre nostro per adoptionem, adiungitque & domino Iesu christo, ad significandum christum hoīem largitorem esse omnium diuinorum donorum.

Ratias agimus. pluraliter loquitur, specialius ꝑpter Siluanum: qui cum eo fuerat cęsus, & pariteer fuerant persecutionem passi. *Deo semꝑ pro oībus uobis*. Quod dicit semper, habitu intellige & affectu. Et quod dicit ꝓ oibus vobis, intellige vtpote acquisitis per nos deo. Et hic incipit paulus ꝓponere materiam tractandam in epistola hac. *Memoriam uestri facientis in or̄onibus nr̄is sine intermissione*. Non solum gratias agimus, sed oramus pro vobis. & hoc indesinenter, horis & temporibus orandi. *Memores operis fidei uestræ*. Materiam in specie gratiarum actionis, explicat in tribus virtutibus (fide, spe & charitate) singulis virtutibus singulos effectus adiungēs. Et fidei quidem adiungit opus, dicēdo memores operis fidei vestræ: hoc est memores fidei vestræ non solum mente & ore sed factis. monstrauerant enim vt patet etiam in Act. Apo,) thessalonicenses fidem suam factis. *Et laboris & charitatis*. Superfluit vltimum, & adiungit enim charitati laborem, sicut fidei adiunxit opus. memores sumus dilectionis vestrę non solum in aīo sed in labore. Laborauerant siquidem ad sedandum turbam & ad liberandum Paulum & Silam cum Timotheo. *Et sustinentiæ spei dn̄i nostri Iesu christi*. Adiungit spei sustinentiam: quoniā spei est efficere tolerantiam & tenere animum sursum. passi siquidem sunt Thessalonicēses ob spē supernæ fœlicitatis. ¶ Et quod dicit domini nostri iesu christi non est arctandum ad spem: sed referendum ad fidei, dilectionis ac spei domini nostri iesu christi, tanq̄ crediti, tanq̄ dilecti, tāq̄ spati. *Ante deum & p̄rem nostrum*. interpres pluries in hac epistola vtitur ante ꝓ coram. Et hoc quod dicitur coram deo & patre nostro, determinat memores. significat enim quod memores coram deo & patre nostro & c. ¶ Et adiunxit hoc, ad explicādam nō solum veritatem sed rōnem memoriæ: vt itelligamus ꝙ memoria prædictarum rerum nō solum erat materia gratiarum actionis, sed etiam occasio incitatiua ad ꝓuidendum Thessalonicensibus coram deo & patre nostro per adoptionem. *Scientes f̄res dilecti*. Quēadmodum dixit facientes, memores. ita dicit scientes in prima persona. Et vocatiui est casus, fratres. Merito appellat eos fratres dilectos postq̄ dixerat patre nostro. Rem autē scitam subiungit. *Adeo electionem uestram*. Gratias agimus & oramus scientes electionem vestram à deo: hoc est vos electos esse à deo. Et hacten⁹ ꝓposuit tractanda in hac epistola. vnde incipit hoc vltimo tractare proposita. *Quia euangelium nr̄m non fuit ad uos in sermone tantum*. Manifestat electionē Thessalōicensium esse ē deo ex pte vtrorūque scilicet ipsorum qui prædicauerunt, & thessalonicensium qui audierunt. Et dicit hęc ad firmandum thessalonicenses. non parua siquidem ratio firmitatis est, agnoscere modum quo peruenerant ad fidem christianam: quum modi ipsi fuerint tum mirabiles, tum veritati innixi, tum alieni ab omni admixtione cuiusque mali tam intellectus quam affectus.

G C D E

¶ Ad hunc igitur finem commemorat qualitatem prædicationis, quod non fuit in sermone tantum, more oratorum. *Sed & in uirtute*. pro, potentia. proculdubio miraculorum.

F *Et ĩ spũ sãcto*, Dabatur enim per impositionẽ manuum Pauli spũs sanctus: vt patet Actuum.19. *Et in plenitudine multa*. Dictio interpretata plenitudine, nó integre explicatur nisi addatur certitudinis. Ita ꝙ legẽdum est. *Et ĩ plenitudine certitudinis multa*. Spectat siquidem hæc cõditio ad intellectum, explicando ꝙ prædicatio fuit collatiua multæ plenæ certitudinis eorum q̃ sunt fidei. hoc est ꝙ erat ablatiua ab eis oĩs hæsitationis, non mediocriter sed plene: ꝓpter multitudinẽ testimoniorum inductorum ad ea q̃ sunt fidei. Et insinuatur per hoc ꝙ multa scripturę sacrę testimonia vltra miracula & spiritum sanctum ad certificandum eos attulerant. *Sicut scitis quales fuerimus in uobis propter uos*. Ipsosmet Thessalonicenses in testes dictarum trium conditionum citat: explicando ꝙ hæc oĩa fuerant ꝓpter vos, ꝓpter vestram salutem. *Et uos imitatores nr̃i facti estis & dñi*. Rationi sumptę ex parte cõditionum euangelizationis adiungit rõnẽ ex parte auditorum: ad mõstrandũ. s. eos esse electos à deo. fructus euangelii nostri ad vos fuit ꝙ vos imi
G tati estis nõ solum nos (Paulum & Silam) sed etiam dominum Iesum. penes quid aũt attendatur hmõi imitatio, subiungit dicendo. *Excipiẽtes uerbum in tribulatiõe multa cũ gaudio spũs sancti*. in modo suscipiendi euangelicũ verbũ, declaratur hæc imitatio. Et modus integratur ex duob⁹: altero externo. s. tribulatione multa. Altero interno. s. gaudio spiritus sancti. Vtrunque enĩ fuerat in ipsis apostolis prædicantibus, vtrunq; in domino Iesu quum p̃dicaret. & ꝓpterea Thessalonicenses imitati sunt & apostolos & Christũ, suscipientes cum his duabus conditionibus euangelicum verbum. *Ita ut facti sitis forma*. pro, formæ, *oĩbus credentibus in Macedonia & Achaia*. hoc est vt facti sitis exẽplares formæ. ad significandum siquidem ꝙ nõ in vno tantum sed in multis erant in exẽplum aliis, in plurali numero dicit formæ. *A uobis enim diffamatus est*. ꝑ, resonuit, *sermo domini non solum in Macedonia & Achaia, sed & in oĩ loco fides uestra q̃ ad deũ profecta est*. ꝑ, dimanauit. Vide differentiam. sermo domini in Macedonia & Achaia, fides vero eorũ in oĩ loco dimanauit. primum refertur ad euangelium scd̃m ad fructum. *Ita ut nõ sit nobis necesse quicq̃ loqui*. supple ad manifestandũ euangelicum fructũ qui in vobis est. Vnde & subdit. *Ipsi enĩ de nobis an*-
H *nunciẽt qualẽ introitũ habuerimus ad uos*. vnde nõ oportet nos manifestare aliis quales fuerim⁹ ad vos. *Et quomodo cõuersi estis ad deũ a simulacris*. vnde nõ oportet nos manifestare fructũ cõuersionis. *Seruire*. ꝑ, ad seruiendũ. *deo uiuo & uero*. Dicit viuo ad differentiã deorum mortuorum: puta Herculis & aliorum huiusmodi. & similiter ad differentiam simulacrorum: q̃ non viuunt. Addit autem & vero ad differentiam viuorum dæmonum seu hominum qui colebãtur vt dii: quos cõstat non esse veros deos. *Et expectare*. ꝑ, & expectandum, *filium eius de cælis*. in glorioso eius aduẽtu secundo. Vnde & subdit. *Quem suscitauit ex mortuis Iesum*. In vitam enim immortalem & gloriosam suscitatus est, in cælis residet. *Qui eripuit*. pro, eripit, *nos ab ira uentura*. continue christus eripit nos miserando condonandoque peccata, à ventura iustitia vindicatiua (quæ ira appellatur metaphorice) qua punientur iniqui.

I

CAPVT II.

Am & ipsi scitis fr̃es introitum nostrum ad uos quia. ꝑ, ꝙ, *non inanis fuit*. post q̃ attulit rõnes tum ex parte prædicationis tum ex parte susceptionis ad manifestandum Thessalonicenses electos esse à deo. affert modo ad idem rõnem ex parte factorum, ex parte operum ipsius pauli & Silæ qui prædicauerant eis. Ad confirmandũ siquidem Thessalonicenses, commemorat proprias ipsorum qui pręedicauerunt conditiones: vt habita earum ratione habeãt vnde omni ex parte firmentur in euangelio qd̃ acceperant. ❡ Vnde & primo commemorat ipsis Thessalonicensibus testibus ꝙ introitus suus ad eos non fuit inanis. hoc est non fuit vacuus veritate, sancto affectu, sanctis operibus, manifestis ꝓbationibus. in genere siquidem proponit quod per multas partes subiungendo expli-
K cat. Vnde statim è regione subiungit ꝙ plenus fuit ꝓbatione & fiducia in deo: *Sed ante passi multa*. Superfluit multa. *Et contumeliis affecti sicut scitis in Philippis*. Lege Act. 15 de huiusmodi afflictiõibus pouli & Silæ. fuerunt siquidem ibi nudati, virgis cæsi publice, & in carcerem postmodum redacti, ligno strictis pedibus. Fiduciam habuimus in deo nostro loqui ad vos euangelium dei in multa solicitudine. pro, in multo certamine. Nonobstante ꝙ prius passi fuerimus plagas in corpore & contumelias contra honorem, ausi sumus (non in nobis sed in deo nostro) prędicare vobis euangelium: non qualitercunque sed prædicare in multo certamine aduersus Iudęos, intendentes impedire euangelium.

❡ *Exhortatio enĩ nr̃a*. manifestat ꝙ nõ fuit inanis velut erronea immunda aut dolosa. Vnde dicit. Non

¶*Non de errore* Et hoc quo ad intellectum. nullum siquidem errorem continet. ¶*Neque de immunditia.* Et hoc quo ad affectum. nullam siquidem immunditiam cuiuscunque peccati cōtinet. *Neque in dolo.* Non solum vera & munda fuit exhortatio nostra in seipsa, sed etiam ex parte nostri nullus fuit dolus: vt alio tenderemus quã ad ipsam veritatem & munditiam ¶*Sed sicut probati sumus a deo ut crederetur nobis euangelium.* hoc est vt committeretur nobis Euangelium. ¶*Ita loquimur.* Omnem dolum, omnem errorem, omnem immunditiam excludit modus exequendi conformis modo quo probati ipsi sunt à deo ad hoc vt committeretur eis Euangelium. probatio siquidem diuina ad huiusmodi officium, hæc excludit. Et explanans talem exequendi modum, dicit. *Non quasi hominibus placentes sed deo.* Ecce modus ex parte nostri Et quantum importet sed deo, subiungit. *Qui probat corda nostra* · qui examinat intima nostra: nec aliquid potest eum latere. Et magis explicando non tanquam hominibus placentes subiungit quo ad alios. *Neque enim fuimus aliquando in sermone adulationis sicut scitis.* vos estis testes quod sermo non fuit assentatorius. *Neque in occasione auaritiæ. deus testis est.* Solus deus intuetur cor. & ideo deo testem inducit quod in corde suo nullam habuerint occasionem auaritiæ A B ¶Et hoc dicit ad declarendum non quasi sibiipsis hominibus placentes. Et ad idem subiungit. ¶*Nec querentes ab hominibus gloriam.* Quod magis specificans & extendens dicit. ¶*Neque a uobis neque ab aliis.* vbicunque sint. Et hoc manifestat ab abstinantia authoritatiui status, subiungendo. *Quum possemus uobis oneri esse ut christi apostoli.* ¶Superfluit vobis. Et legēdum est non oneri sed in grauitate. Ab abstinentia siquidem authoritatis qua vti potuissēt vt christi apostoli, manifestantq; nec ab eis nec ab aliis q̄runt gloriã, nam querentes gloriã, gerunt seipsos in grauitate: hoc est authoritate.

¶*Sed facti sumus paruuli.* pro, suaues, *in medio uestrum,* E regione ad authoritatis statum plus dicit quã facti sum⁹ sicut vnus vestrum, dicendo quod facti sumus suaues in medio vestrum. significat eni seipsos gessisse in medio eorum non solum tanquam priuatos sed etiam tanquã cuiq̃ exibentes se morigeros. Vnde & cum hac comitate subdit affectum in officio euangelico. *Tanquam si nutrix foueat filios suos ita desiderantes uos cupide,* circumlocutio est interpretis ad explicandū magnitudinem affectus Græce significatam, ad hoc enim addidit desiderio cupiditatē. *Volebamus tradere uobis non solum euangelium dei sed etiam animas nostras: quoniam charissimi.* pro, dilecti, *nobis facti estis.* Ne non seruata authoritas minueret officium explicat tum similitudinem nutricis ad filios, tum magnitudinem affectus propensi vsque ad impartiendum etiam proprias vitas. & omnium ratio assignatur charitas erga nos. *Memores enim estis fratres laboris nostri & fatigationis.* C

Non sufficit euangelistis comprobare officium suum negationibus malorum & charitate affectus, sed oportet operibus illud comprobare. Et propterea externum opus contra auaritiam contra quęstum victumq; ex eleemosyna, explicat laborem & fatigationem: vt intelligamus eos non solum operatos esse manibus propriis sed vsque ad laborem, nec qualitercunque laborasse sed vsque ad fatigationem. Modus autem subiungitur dicendo. D

Nocte. Deest. enim, *& die operantes.* Vtrunque tempus manuali operi expendebatur. Ratio vero subiungitur. ¶*Nequem uestrum grauaremus.* Propter necessarios sumptus. ¶*Predicauimus uobis Euangelium dei.* Horis itaque vacantibus ab euangelio tam nocte quam die manibus operabantur. ¶*Vos testes estis & Deus quam sancte.* Hoc est munde. ¶*Et iuste.* A generali virtute iuste dicit prout iustum dicimus virum omni ex parte bonum. *Et sine querela.* Sepæ interpres vtitur hoc loquendi modo, ad significandum nulli datam occasionem querelę aduersus eos: vtitur enim passiue sine quęrela. *Vobis qui credidistis.* pro, creditis, *affuimus.* Officium euangelicum commemorat comprobatum operibus non solum manualibus sed etiam operib⁹ mundis, iustis & irrephēsibilib⁹. & ad hoc deum & ipsos testes affert. & q̧ ipsi sint testes & species operum sanctorum subiungit. *Sicut scitis.* Nemo enim potest esse tristis eorumque nesci. ¶*Qualiter unumquemque uestrum sicut pater filios suos deprecantes.* pro, hortantes, *uos & consolentes testificati sumus.* pro, & testificantes. Quoniam mutilus est sermo. congruit subintelligere verbum substentiuum ante hec tria participia. ¶Ita quod litera sit. sicut scitis qualiter vnumquenque vestrum sicut pater filios suos fuimus hortantes. Et ibi fiat linea. deinde subiūgatur. ¶*Vos & consolantes.* pro, & vos consolentes, *& testificantes.* Et tunc subiungitur materia exhortationis consolationis & obtestationis. *Vt ambularetis digne deo.* hoc est vt proficeretis pro dignitate dei. ¶*Qui uocauit.* pro, vocat, *uos in suum regnum & gloriam.* ¶Vndique rationes adunat tum ex parte dei tum ex parte beneficii vocationis, non ad nuptias sed ad regnum: E

non ad

non ad gloriam humanam sed gloriam diuinam. Vbi & perspicere potes nullum omisisse
F officium, nec matris, dicendo tanquam si nutrix foueat filios suos, non alienos. nec patris, di
cendo sicut pater filios suos. *Ideo & nos gratias agimus*, Tractat illam particulam gratias agimus
deo sem per pro omnibus vobis memores operis fidei vestræ &c. ❡ Tractat autem eam con-
tinuando facta factis: hoc est factis propriis facta Thessalonicensium. Et commemorat ea vt
materiam gratiarum actionis deo: vt ex propriis quoque factis confirmentur in fide.
¶ *Deo sine intermissione*.. quo ad habitum & affectum. ❡ *Quoniam quum accepissetis a nobis uerbum audi*
tus dei.. hoc est verbum euangelicum, quo auditur non homo. sed deus auditu interno. ¶ *Accepi*
stis illud non ut uerbum hominum sed (sicut est uere) uerbum dei. In quibusdam codicibus Grecis non ha-
betur vt: sed legitur accepistis illud non verbum hominum sed sicut vere est verbum dei. vt ex
plicetur absque similitudinis nota negatum verbum hominum & acceptatum verbum dei
G quemadmodum in veritate est. *Qui*. Deficit. & *operatur in uobis qui credidistis*. pro, creditis. Ab
effectu manifestat verbum esse non hominum sed dei: quia non homo sed deus operatur in-
tus in vobis qui creditis, faciens vos non solum credere sed factis comprobare fidem. Vnde
& facta subiungit. ❡ *Vos enim imitatores facti estis fratres ecclesiarum dei que sunt iudea in* CHRISTO
IESV. primę Persequutiones Christianorum in iudæa fuerunt & a iudæis. & propterea paulu
lus Thessalonicenses dicit imitatos esse ecclesias Christianas que sunt in iudea. Et subiungē-
do in quo imitati sunt dicit. ¶ *Quia eadem passi estis & uos a*. Deficit, propriis, *contribulibus ue-*
stris. ❡ Superfluit vestris. *sicut & ipsi*. subaudi Christiani ecclesiarū in iudea.
A Iudeis. ❡ Similitudo clara est. Verum de iudæis subiungit multas malas conditiones, ea
ratione quia iudæi excitauerant turbam in Thessalonica mediantibus quibusdam malis vi-
ris aduersus paulum & Silam & aduersus Thessalonicenses christianos. vt patet Act. xvii. *qui*
& dominum occiderunt iesum. Iudæi siquidem impulerunt pilatum ad occidendum IESVM.
& propterea ipsi dicuntur occisores IESV. *Et*. Deficit, proprios, *prophetas*. Hieremiam, Esa
iam &c. ❡ *Et nos persequuti sunt*. & nos christi dicipulos persequuti sunt.
H Et deo nō placent. Ad excludendū q iudæi arbitrabantur se obsequiuū præstare deo psequē-
do christianos, hoc adiunxit. *Et oībus hominibus aduersantur*. E hui' exagerationis rationē ex
picat subiungendo. *Prohibentes nos gentibus loqui ut salui fiant*. Hoc est enim aduersari omnibus na-
tionibus mundi. *Vt impleant peccata sua semper*. vt indesinenter addant peccata peccatis, quous-
que impleant præuisam ac premissam mensuram peccatorum. simili siquidem modo loqui-
tur deus Genes. xv. nondum impletę sunt iniquitates Amorręorum. ¶ *Peruenit enim ira Dei super*
illos usque in finem. Superfluit dei. Rationem reddit eius quod dixerat vt impleant semper pecca
ta sua, quia ira peruenit in illos non secundum quid sed vsque ad extremum. Ira intercipi-
tur. quum non permittitur augmentū peccatorum. est enim effectus desertionis diuinę: ac p
hoc plenæ vltionis subsequentis. et hoc impleri continue videmus in obstinatiōe iudęorum.
I Si tamen intelligatur textus iste de ira pręsentis vitę impleta sunt hęc Pauli verba paulopost
in excidio Hierosolymitano. Tanquam Iudæi impleuerint peccata sua illis, xl. annis ad ex-
equutionem proprii excidii vsque in finem, sine termino: eo quod nunquam restituendi sunt
in pristinum gradum. ❡ *Nos autem fratres*. Commemoraturus perseuerantiam Thessaloni-
censium, interserit modum quo nouit eos perseuerare: commemorans simul perseuerantē af-
fectum proprium erga illos. *Desolati a uobis*. pro, orbati vobis. tāquam parētes orbati filiis. *Ad tē*
pus horæ. hoc est ad tempus modicæ moræ. exturbatus siquidem ex Thessalonica & Berthæa,
venerat Athenas. *Aspectu non corde*. Orbationem declarat esse quo ad aspectum corporalem,
non quo ad aspectum cordis. *Abundantius festinauimus*. pro, studuimus. *faciem uestram uidere cum*
multo desiderio. Et studium ac desiderium declarans subiungit. ❡ *Quoniam uoluimus uenire ad uos*.
pluraliter dicit voluimus, propter socios. Singulariter tamen subdit de seipso. ❡ *Ego quidem pau*
K *lus & semel & iterum*. Forte quod alii non totiens studuerant venire. *Sed impediuit nos satanas*. hoc
est aduersarius, proculdubio diabolus. Ratio autem tanti studii ac desiderii subiungitur.
¶ *Quæ est enim nostra spes aut gaudium aut corona gloriæ*. pro, gloriationis. Ad futurum tempus ad
uentus christi hæc tria spectare constat ex subiunctis. ❡ Et gradatim supputat, Primo spē
præmii ex fructificatione in illis. deinde gradium in salute illorum, & demum coronam
gloriationis in deo de virili certamine habito ab ipsis conuersis opera Apostolorum.
Nonne. deficit, *& uos*. non dicit nonne vos sed dicit nonne & vos: vt comprehendat cum Thes-
saloni censibus alias ecclesias doctas ab ipso. ¶ *Ante dominum nostrum iesum christum*. ❡ Vt prædi-
ximus

mus interpres vtitur ante pro coram. significat ꝙ coram christo & ipsi & aliæ ecclesiæ ab eis doctæ, erant eorum spes gaudium & ratio gloriationis, non coram vanitate hominum. A
Estis in aduentu eius. Superfuit estis. Et non solum coram Christo sed & in aduentu ipsius eos fore hæc tria significat, ad explicandum communem tunc letitiam & gloriam. ¶ *Vos enim estis gloria nostra & gaudium*. hoc est quia vos in presenti estis materia tum gaudii nostri, tum gloriæ claritatis & splendoris nostri. Filius enim sapiens est & gloria & gaudium patris.

CAPVT III.

Ropter quod. hoc est propter tantum vinculum affectus nostri vobiscum. *Non sustinentes amplius*. Supple vos inuisitatos à nobis. *Placuit nobis*. paulo & Silę *Remanere*. pro, reliqui, *Athenis solis*. pro, soli. videlicet absque Timotheo. *Et misimus timotheum fratrem nostrum*. secundum fidem & dilectionem. *Et ministrum dei*. Non dicit ministrum nostrum, sed dei ad salutem animarum. *In euangelio*. Deficiunt tres dictiones. Legendum est. Et cooperatorem nostrū in euangelio *Christi*. Erat enim Timotheus & ipse predicator euangelii. B *Ad confirmandos uos*. Ecce ad quid misimus Timotheum. *Et exhortandos*. pro, & consolandos, *pro fide uestra*. hoc est pro perseuerantia fidei vestræ. *Vt nemo moueatur*. Dictio grȩca interpretata moueatur, non videtur posse exprimi vnica dictione: eo quod significat cedere ob blanditias, sumpta metaphora à motu caude canis, cuius est agitatione caudæ blandiri. Vnde posset explicari legendo vt nemo moueatur blanditiis, subiungendo. *In tribulationibus istis*. Vt enim dictum est, exturbati fuerant Paulus. Silas Thimotheus & Thessalonicenses christiani. Et Paulus quidē cum sociis recesserunt thessalonicenses autem tracti sunt ad magistratus. Et quoniā dimissi fuerant fideiussione data liberi, timebat paulus ne blanditiis aliorum thessalonicensium qui fideiusserant mutarentur. Et propterea misit ad confirmandos eos & consolandos vt perseuerarent in fide immoti a quibuscunque blanditiis cōsanguineorum, amicorum huiusmodi. C
Ipsi enim scitis ꝙ in hoc positi sumus. Accusatiui casus est hoc. Commemorat enim quod ipsi iam sciunt quod nos christiani ad hoc (scilicet ad patiendum) positi sumus à Christo. Aci apertius dixisset. Non sunt afflictiones istæ improuisæ, sed scitis quod afflictiones sustinendas sumus decreti. Et hoc quod sciuerint manifestat. ¶ *Nam & quum apud uos essemus prædicabamus uobis passuros nos*. subaudi christianos. *Tribulationes: sicut & factum est & scitis*. experientia. *Propterea & ego amplius non sustinens*. vos inuisitatos manere. Quū pri⁹ dixisset pluraliter ꝑpterea non sustinentes amplius, modo singulariter dicit: propterea & ego amplius nō sustinēs. ad explicandum magnitudinem affectus inseipso erga eos. vt quēadmodū maior erat Sila & Timotheo gradu & dignitate, explicaret quoque se maiorem affectu & officio erga illos. *Misi ad cognoscendam fidem uestram*. hoc est perseuerantiam vestram in fide. Ne forte tentauerit *Vos is qui tantat*. Diabolum appellat eum qui tantat: quoniam proprium est eius officium tētare, non ad cognoscendum sed ad inclinandum & ducendum ad malum. Et per hoc quas D superius dixerat blanditias, modo instrumenta esse tantationis diabolicæ insinuat. ¶ *Et inanis fiat labor noster*. Consequenter ad fructum tantationis diabolicæ, dicit quod inanis redderetur labor quem paulus & socii assumpserant euangelizando illis. Inanis autem redderetur non quo ad primū meritum, sed quo ad fructum in eis.

¶ *Nunc autem ueniente Timotheo*. pro, nunc autem quum venisset Timotheus, *ad nos a uobis*. descripta missione Timothei, describit reditum eiusdem: ex quo cognouit perseuerantiam thessalonicensium. *& anunciãte*. pro, anunciasset, *nobis*. mihi & Silæ. *Fidem & charitatem uestram*. Ecce duo præcipua bona christianorum. *Et quia*. pro, quod, *memoriam nostri habetis bonam semper*. Ad different iam memoriæ inmalam partem. ¶ Meminerant enim pauli & Silæ, benedicentes horam qua venerunt ad eos & conuerterunt eos ad deum, etiam post afflictiones. & propterea dicit semper. ¶ *Desiderantes nos uidere sicut & nos quoque uos*. Superfluit quoque. Hoc est quartum bonum quod retulit timotheus. *Ideo consolati sumus fratres in uobis*. Effectum subsequutum ex timothei relatione describit. Et vtitur (vt alias diximus) interpres passiue consolati sumus: hoc est consolationem accepimus. *In omni necessitate & tribulatione nostra per fidem uestram*. Quanuis nos in afflictione & indigentia simus constituti, nihilominus ob vestram fidem accepimus consolationem multam in vobis: ita quod perseuerentia vestra in fide, fuit cōsolatio nostri in iis quæ patimur. Vnde & subdit. *Quoniā nunc uiuimus si uos statis in domino*. Non solum est consolatio nostri, sed etiam est vita nostra. Hyperbolicus est sermo humano more ad

explicandum magnitudinem affectus erga perseuerantiam eorum. *Qui enim gratiarum actionem*
F *possumus deo retribuere de uobis.* Magnitudinem affectus explicat agnoscendo impossibilem gratiarum actionem tanti beneficii, scilicet quod ipsi perseuerent. *In omni gaudio quo gaudemus propter uos ante deum nostrum.* Hoc est coram deo nostro. Ecce quod dixerat viuimus, vita læta. non lętitia mundana sed in conspectu Dei. Hinc apparet immensitas dilectionis pauli & sociorum: quod non solum consolationem acceperunt, sed tanto gaudio repleti sunt propter perseuerantiam Thessalonicensium vt non inuenirent quas gratias referrent deo, pensantes magnitudinem beneficii. ¶ *Nocte ac die abundantius orantes.* Tractat consequenter illam particulam in principio propositam, memoriam vestri facientes in orationibus nostris sine intermissione. Quod dixerat sine intermissione, exponit modo nocte ac die abundantius (hoc est frequentius, attētius, diutius) orantes, immo supra modum. Dictio enim interpretata abundantius, excessum Significat ad manifestandam quodammodo excessiuam orationem. *Vt uideamus faciem uestram.* non ad carnalem aut humanam consolationem ad spiritualem fructum. De quo subdit *Et compleamus ea quæ desunt fidæi uestre,* Non quod deessent eis aliqua necessaria ad fidem, sed deerant aliqua cognoscenda circa mysteria fidei vel operum & huiusmodi.
G ¶ *Ipse autem deus & pater noster & dominus.* Deest noster IESVS CHISTVS *dirigat uiam nostrā ad uos.* Scribendo orat, primo pro itinere ad eos. deinde pro augmento donorum in Thessalonicensibus, subiungendo. ¶ *Vos autē dominus multiplicet.* pro, plus habere, *& abundare faciat charitatem uestram in inuicem & in omnes.* Duo petit. primo quod dominus faciat eos plus habere donorum spiritualium. deinde specialiter quod faciat abundare donum dilectionis, tum mutuæ, tum in omnes. in hoc enim superat christiana dilectio reliquos amores, quod non solum est ad diligentes se, sed est ad omnes etiam ignotos & inimicos. *Quemadmodum & nos in uobis.* pro, in vos. hoc est spiritualiter. Sic enim fuit & est dilectio nostra erga vos, ¶ *Ad confirmanda corda uestra*
H Ecce quorsum petit hęc pro thessalonicensibus vt confirmentur corda eorum in fide. Confirmentur autem cum duabus conditionibus. Altera est. ¶ *Sine querela.* Passiue intelligendum est: hoc est quod nullus sit aduersus eos querelæ locus. Et in hoc operum irreprehensibilitatem cōpræhendit. Altera est *in sanctitate.* hoc est munditia interna, *Ante deum & patrem nostrum.* hoc est coram deo & patre nostro. Vtranque conditionem cupit non coram vanitate hominum sed in conspectu dei tanquam dei, & patris nostri per adoptionem: vt vndique ad sit reuerentia. *in aduentu domini nostri iesu* CHRISTI. Superfluit christi. Et legendum est. in aduentu domini nostri iesu hoc est accedendo versus aduentum domini nostri IESV. Huiusmodi enim conditiones firmatæ sunt progressus quidam versus aduentum domini IESV Paratę siquidem in euangelio virgines describuntur euntes obuiam sponso. ¶ *Cum omnibus sanctis amen.* suprfluit amen Gloriosus christi aduentus describitur cum comitatu omnium sanctorum.
I

CAPVT IIII.

De *cætero.* pro, quod superest, *ergo fratres rogamus uos & obsecramus.* pro, abhotamur, *in domino* IESV. ¶ Supererat tractare illam particulam propositam coram deo & patre nostro. Hæc enim particula (vt ibi dictum est) refertur ad memores. Tractat ita in toto residuo epistole huius quam memores sint eorū corā deo & parte nostro: instruendo eos de vniuersis quibus indigebant coram deo & parte nostro. Hęc est enim vera memoria subditorum apud prelatos in iisque dei sunt. Vnde & inchoat in structionē rogādo & exhortando in domino iesu. *Vt quemadmodum accepistis a nobis.* Superfluit vt. *Quomodo oporteat uos ambulare.* non pedibus, sed affectibus ac moribus. *Et placere deo.* Nihil prodesset
K proficere moribus nisi placeretur deo. Et hæc duo cōpræhendendunt in genere vniuersam vitæ christianæ formam. *Sic & ambuletis* Superfluunt hæ tres dictiones. *Vt abundetis magis.* Hinc sumendus est ordo litere hoc est enīquod rogant & ahortantur. Est siquidē ordo literæ. Adhortamur in domino IESV vt abūdetis magis quemadmodum accepistis à nobis quomodo oporteat vos ambulare & placere deo. Roga enim & hortatur Thessalonicenses bene operantes, vt abundant magis in ambulando & placendo deo iuxta illum modū quo instructi fuerant: quo scilicet oportet christianos ambulare & placere deo. Instructi siquidē fuerant oretenus de modo ambulandi & placendi deo. Vnde & eorumdem scientiam citat. ¶ *Scitis enim que precepta dederim.* pro, dederimus. simul cum sila. ¶ *Vobis per dominum* IESVM.

Ad præcepta refertur per dominum IESVM. Significatur enim quod non propria precepta sed præcepta per dominum IESVM dederunt eis. ¶*Hæc est enim uoluntas Dei.* Explicaturus opportuna Thessalonicensibus præcepta, reducit præcepta domini IESV (vtpote hominis) in deum, dicendo hæc est enim voluntas dei: vt cognoscatis præcepta IESV esse ex diuina voluntate. *Sanctificatio uestra.* primum inter oportuna Thessalonicensibus præcepta, carnis munditiam ad illicitis venereis continet. Sanctificatio vestra, hoc est mundificatio uestra. Et quoniam ad diuersas materias potest referri mundificatio, explicat materiam intentam subiungendo. *Vt abstineatis uos a fornicatione.* Vbi prudens lector nota quod quia Gentiles reputabant fornicationem non esse peccatum. ne crederent ideo eam esse peccatum quia prohibita est per dominum IESVM. iungit huic præcepto voluntatem Dei: vt sciant ipsam fuisse prohibitam à deo, & non incœpisse prohibitionem eius per dominum IESVM. A

Vt sciant unusquisque uestrum, uas suum possidere in sanctificatione & honore. Rationem explicat prohibitæ à Deo fornicationis: quia videlicet est contra possessionem proprii corporis in sanctificatione (hoc est in mundificatione) & honore. Contra munditiam ac contra honorem proprii corporis fornicationem esse astruit. quod in primæ quoque ad Corinthios. vi. dicit: sed hic aliam assignat rationem, quam subiungit. *Non in passione desiderii.* Vsurpatum iam est apud Theologos nomen passionis ad significandum perturbationes animi. Signum dehonorationis & immunditiæ corporis in fornicatione, est perturbatio animi concupiscentis impellens ad fornicandum: immo ipse vsus corporis ex perturbatione concupiscentiæ. Vnde per hoc explicauit Paulus rationem immunditiæ & dedecoris corporis quatenus, humanæ rationi naturaliter subiecti quo ad illius vsum voluntarium. *Sicut & gentes quæ ignorant Deum.* Adiunxit hoc ad excludendum excusationem Gētilium, attribuentium naturæ huismodi vsum corporis in concupiscentia perturbante animum. hoc inquit Paulus accidit gentibus ex eo quod ignorant deum, ex eo quod non metiuntur ea quæ sunt animi & vsus corporis secundum deum. Igitur ex ignorantia dei & peccant & excusant peccatum. *Et ne quis supergrediatur.* Superfluit &. *neque* pro, &, *circumueniat negocio fratrem suum.* Prohibitę fornicationi adiungit prohibitum adulterium. Quod honesto sermone significat à supergredi & decipere fratrem suū in negotio huiusmodi. Communiter siquidē in adulteriis interuenit fallacia aliqua qua adulter velut supergraditur fratrem suum abutendo vxore illius. ¶*Quoniam uindex est dominus de his omnibus.* Tres rationes affert ex parte Dei aduersus hæc omnia. Quarum prima est quod Deus est vltor omnium harum iniuriarum: vt hinc timeant cognoscendo quod nō erunt impunes *Sicut*. Deest. &, *prædiximus uobis & testificati sumus.* Non nouiter hoc dicimus, sed prius & diximus & testificati sumus. afferendo testimonia scripturarum sacrarum. *Non enim uocauit nos Deus in immunditiam sed in sanctificationem* Secunda ratio ex parte diuinæ vocationis ad Christianitatis statum est: quod Deus vocauit nos ad statum munditiæ à perturbationibus animi, à sordibus peccatorum, & non ad immunditias venereas. ¶*Itaque qui hæc spernit.* pro, reiicit, *non hominem spernit.* pro, reiicit, *sed Deum: qui etiam dedit spiritum suum sanctum in nobis.* pro, in vos.) Superfluit hęc. & similiter superfluit etiam. ¶Tertia ratio (quæ per modum illationis ex duabus præcedentibus inducitur) ex parte ipsius Dei habitantis in Christianis per spiritum sanctum sumitur. ¶Hinc enim fit vt qui reiicit abstinentiam à fornicatione & adulterio, non reiicit hominem sed reiicit Deum habitantem in seipso per spiritum suum sanctum. Vnde & contra deum iudicem, & contra deum vocantem, & contra deum habitantem peccat tam fornicator quàm adulter, ¶*De charitate autem fraternitatis.* Præceptis de spectantibus ad proprias munditias singulorum, adiungit præcepta de spectantibus ad dilectionem proximorum. Quæ tacenda dicit, quia Thessalonicenses seruabant ea. nec indigebant amplius moneri. Et propterea subdit. *Non necesse habuimus.* pro, habetis, *scribere.* pro, vt scribamus, *uobis.* Et ratio subiungitur. *Ipsi enim uos a deo didicistis.* pro, edocti estis, *ut diligatis inuicem.* ab interno doctore plene docti non egetis externo præceptore. ¶*Etenim illud facitis in omnes fratres in uniuersa Mocedonia.* Probatio dilectionis exhibitio est operis: liberalitas Thessalonicensium extēdebat se omnes Christianos non solum in ciuitate sed etiam in vniuersa prouincia Macedoniæ. cuius pars erat Thessalonica. ¶*Rogamus autem uos fratres ut abundetis magis.* Facitis quidem officium dilectionis: rogamus autem vt crescat. ¶*Et operam detis.* pro, & ambiatis.) hoc est pro honore ducatis. Adiungit etiam præcepta oportuna Thessalocensibus. ¶Et quantum coniicitur subiunctis, erant inter eos aliqui inquieti, aliena curantes: aliqui ociosi. Et illi quidē quietem & aliena postponere, velut ignauiā quandā reputabāt. Quo cōtra ad eos dicitur.

Rogamus vos vt pro honore ducatis. *Vt quieti sitis,& ut uestrum negocium.* pro, res propias, *agatis.*
F hoc est vt quieti occupemini circa res vestras, nec hoc reputetis ignauiam sed honorabile. Súc enim homines aliqui inquieti, semper quęrentes curam alienorum. Ad ociosos autem dicitur. *Et operemini.* Deest. propriis, *manibus uestris, sicut uobis praecepimus.* Artifices erant isti: quibus prę ceperant voce vt non solum manibus sub operariorum sed etiam manibus propriis operarētur. *Vt honeste ambuletis adeos qui foris sunt*, hoc est ad infideles, qui sunt extra ecclesiam. Volebat enim vt cum eis seruaretur decorum. *Et nullius aliquid desideretis.* pro, & nullius indigentiam habeatis. De infidelibus intelligo, hoc est vt Christiani ita se exhiberent vt nullius infidelis indigentiam haberent: ne ex indigentia eorum, occasionem incurrerent peccandi.

G N *Olumus autem uos ignorare fratres de dormientibus.* Præcepta aduersus tristitiam & luctũ pro defunctis adiungit, sciens forte quód nimis tristabantur. Dormientes appellat Christianos mortuos, eo quód surrecturi sunt ad immortalem vitam: ac per hoc tanquam dormientes interim habent. *Vt non contristemini, sicut & cæteri qui spem non habent.* Non dicit vt non contristemini, sed adiunctio modo, sicut non habentes spem immortalis vitę corporis. *Si enim credimus quod Iesus mortuus est & resurrexit, ita & Deus eos qui dormierunt, per Iesum adducet cum eo.* Conditionali vtitur cuius antecedens tanquam notorium constat, vt indubitatum reddat consequens. Simile quid fecit ad Corinthios scribens si Christus resurrexit & nos resurgemus. Ex eo enim quód constat Christum mortuum esse & resurrexisse, astruit constare quoque quod Deus per Iesum iudicem ac ducem adducet cum ipso Iesu eos qui dormierunt in spe futuræ resurrectionis. Et ad cumulum consolatiōis,
H ordinem manifestat quód dormientes pręuenient alios. Hinc siquidem meliore conditione dormientium audita, merito minorem tristitiam causa dormientium accepturi erant. Hunc itaque ordinem pro ratione reddens consolationis, ait. ¶ *Hoc enim uobis dicimus in uerbo domini.* non in verbo hominum.

Quia. pro, ꝙ, *nos qui uiuimus qui residui sumus in aduentu,* pro, in aduentum, *domini.* Nota duas cōditiones determinātes pronomē. Altera est vita pręsens, ad differētiam dormiētium: hoc est mortuorum. altera est relinqui in aduētum domini, ad differētiā eorũ qui āte aduētũ domini morientur. Quæ simul iunctæ conditiones, manifestant quod pronomē nos nō demōstrat paulũ, Silam, Thimothæũ & reliquos illius ętatis christianos, sed electos qui tēpore aduētus domini
I ad iuditium vniuersale relinquentur viui. Et dicit qui residui sumus seu qui relinquimur, propter id quod dictum est a domino Iesu. Filius hominis veniens, an inueniet fidem super terram? *Num præueniemus eos qui dormierunt.* non præueniemus inquit quo ad gloriam immortalis vitæ, quo ad esse simul cum christo. Et rationem subdit non pręuentionis, manifestando simul id quod dixerat. Deus per iesum adducet cum eo eos qui dormierunt. *Quoniam ipse.* supple iesus. *Dominus in iussu.* Non descendet seruus vt olim sed dominus, non subditus hominibus vt in primo aduentu, sed in iussu, veniet ergo dominus iubens. *Et in uoce archangeli.* Superfluit &. Vox archangeli potest intelligi vox angelorum ministrantium Christo ordinate sub archangelo Michaele qui creditur præesse ecclesię: vt quemadmodum scriptum est in de-
k scensu Dei in montem Sina, currus dei decem milibus multiplex &c. multo magis in aduētu personali domini iesu innumera multitudo angelorum ordinatorum appareat.
Quę erit autem huiusmodi vox. quanuis non sit scripta, intelligi potest vox tum exultationis tum conuocationis hominum ad iudicium. Potest nihilominus intelligi de voce ipsius christi. nam constat ei competere archangeli nomen tunc: quoniam quatenus homo veniet supmus nuncius supremi consilii diuini de suprema dispositione toti⁹ vniuersi. Verũ si de voce corporali est sermo, sensus est ꝙ veniet in voce sonante ipsum esse archangelum. ita ꝙ nō erit opus indice, nec expectabitur qualitas sermonis: sed ipsa eius vox sonabit ipsum supremũ nũcium deitatis. Si vero metaphorice sumitur vox pro manifestatione, sensus est ꝙ descendet archangelus manifeste: hoc est ꝙ descēdet clare manifestus supremus nuncius deitatis ad disponendum de nouitate totius mundi. Et hunc reputo esse sensum literalem. *Et in tuba dei.* hoc est diuinitus conuocans omnes tam viuos quàm mortuos. tubæ enim officium cōuocare est. Et quia non humanitus diuinitus erit conuocatio ideo dicitur dei. Vere autem erit diuinitus: quoniam hæc tuba est illa vox filii dei quam audient omnes qui in monumentis sunt. Est enim resuscitatiua mortuorum. ¶ *Descendet de cælo.* Vbi residet. descendet sensibiliter videntibus iis qui viuunt in terra. ¶ *Et mortui qui in Christo sunt, resurgent primi.* pro, primum

Eregione

E regione ad id quod dixerat non præueniemus eos qui dormierunt, dicit quod dormientes præuenient nos. Hunc enim ordinem clare significat aduerbium primum. Primum igitur assequentur electi qui mortui fuerant vitam corporis gloriosam. ¶ *Deinde.* Non dicit simul, sed deinde. vt ordo temporis significetur. *Nos qui uiuimus qui relinquimur.* Repetit ambas conditiones supradictas: manifeste explicans quod de electis viuentibus tunc loquitur. *Simul rapiemur cum illis in nubibus obuiam christo* pro, domino. *in aera.* Clare paulus explicat quatuor mysteria. Primum est ordo temporis inter resurrectionem electorum qui mortui fuerant & raptum ad occurendum in aera domino. Vbi insinuatur secundum, quod electi qui fuerant mortui resurgẽt in terra & non in aere: alioquin non deinde simul cum illis raperemur. Tertium est simultas raptus electorum viuentium & eorum qui resurrexerant. Quartum est quod electi qui relinquimur non moriemur, sed de vita mortali trasferemur in vitam immortalem. Hoc enim clare significat, repetendo qui viuimus simul rapiemur cum illis. Hoc consonat verbis petri apostoli actuum decimo. Ipse est qui cõstitus est à deo iudex viuorum & mortuorum. & ideo in symbolo cantamus, & iterum venturus est cum gloria iudicare viuos & mortuos. ¶ Nec obstat quod statutum sit homini semel mori: quoniam statutum regulare est, illos autem non mori singulare est Et similiter non obstat scripturam dicere quod omnes resurgemus: quoniam hoc verificatur etiam in illis quo ad terminum resurrectionis: hoc est quo ad ipsam vitã corporalem ad quam ordinatur resurrectio. Quod autem dicit in nubibus nubes glorię significatur. Corpora enim gloriosa splendentia, nubem glorię efficient: quemadmodum videmus in cælo in illa parte quę vocatur via lactea. *Et sic semper cum domino erimus.* Nota & sic, absque morte intercedente: & non aliquanto tempore sed semper erimus cum domino. Sed non dicit erimus ibi: quia non perseuerabunt in aere. sed vbi erit dominus. *Itaque consolamini inuicem in uerbis istis.* vtpote non humanis sed diuinis.

A

B

CAPVT V

C

D*E temporibus autem & momentis fratres.* Postquam descripsit qualitatem aduentus gloriosi, tractat tempus ipsius aduentus. Et dicit de temporibus & mẽtis, tempora referendo ad annos seu menses, momenta autem ad dies seu horas. ¶ *Non indigetis ut scribamus.* pro, scribatur, *uobis.* Et rationem subdit. *Ipsi enim diligenter.* pro, exacte, *scitis.* Erant enim Thessalonienses studiosi scripturarum. ¶ *Quod dies domini sicut fur in nocte ita ueniet.* Aduerte erudite lector vtrunque dictum à paulo: & quod dominus veniet manifestus in tuba & c. & quod dies domini veniet repente, ex improuiso sicut fur in nocte.

Vtrunque siquidem est verum: quoniam certum ac determinatum tempus quando veniet, erit ex impuiso ac repente, ipse autem veniens tũc repente & ex improuiso, veniet manifest' & gloriosus. Dies itaque domini. hoc est modus temporis quãdo veniet dominus, assimilatur modo quo fur venit in nocte. Similitudinẽ enim modorum explicant aduerbia sicut & ita Et quoniam immiscuit noctam, rationem reddit quibus erit in nocturna dies illa subiungendo. *Quum enim dixerint pax & securitas, tunc repentinus eis superueniet.* pro, instat, interitus. Ecce quod ex improuiso, putantibus esse pacem præsentium & securitatem futurorum: ecce quod repente, quod repentinus iniquis non futurus sed presens instat interitus. Et ne intelligeres quod statim repentina morte interibunt corpore, subiungit peius. *Sicut dolor.* Deest. partus, *in utero habentis.* pro, habenti. Parum esset repente mori. ad cumulum siquidem pœne adiungitur sensibilis dolor, quemadmodum dolor partus est mulieri habenti in vtero dũ parturit & nõ parit. ¶ Scito quod dictio Greca interpretata dolor, non plene explicabatur: quoniam significat nõ dolorem absolute sed dolorem partus. Et propterea additum est partus. ¶ *Et non effugient.* Ineuitabilitas mali adiungitur. Interitus itaque non ipsa mors sed terminus viæ significatur Ex tunc enim reddentur obstinati in sua malitia tanquam mortui in illa. et propterea appellatur interitus absque facultate euitandi malum pęne æterne damnationis. et hoc proportionaliter intellige de electis viuis tunc, quod cõfirmabuntur in bono vtpote in termino viæ Simul enim & pari ratione isti inqui erunt obstinati in malo & electi confirmati in bono. quum repente veniet dies domini, terminans viam meriti & demeriti. ¶ *Vos autem fratres nõ estis in tenebris ut uos dies illa tanquam fur cõprehendat.* Non dicit ꝙ vobis non erit repentina dies illa, sed dicit quod vos non comprehendet dies illa sicut fur in tenebris. Fur enim in tenebris cõ

prehendit bona furando: vos autem quia non estis in tenebris peccatorum, non comprehen-
F demini ab illa die tanq̃ á fure, nihil perdetis adueniente repente illa die. *Omnes enim uos.* Super-
fluit enim. *Filii lucis estis & filii dei.* Hebręo more paulus Hebræus loquitur, habentes lucis copiá filios lucis appellando: & similiter habentes claritatis copiam filios dei appellando. Et tamé propriæ geniti sunt à luce spirituali & die spirituali: CHRISTO scilicet. hoc enim dicit è regione ad noctem & tenebras. Vnde clare subdit. ¶ *Non sumus noctis neque tenebrarum.* quo ad statum animæ. *Igitur non dormiamus*, somno negligentiæ & peccati. infert exhortationem ex cõtrariis conditionibus Christianorum & aliorum antedictis. *Sicut & cæteri.* iniqui. *Sed uigilemus & sobrii simus.* Non de vigilia corporali sed de vigilantia mentis est sermo.

Qui enim dormiunt, nocte dormiunt: & qui ebrii sunt, nocte ebrii sunt. Accommodate exhortationis rationé reddit ex iis quæ corporaliter geruntur in nocte. Dixerat enim quod nos sumus noctis sed diei. & ideo ex hoc quod nocturno tempore homines corporaliter dormiunt & ebrei sunt (communiter enim superueniente nocte inebriabãtur, vt nocturno somno digererét ebrietatem) proportionaliter iniqui tanquam filii noctis, & dormiunt in peccatis & inebriantur
G passionib' propriis. *Nos autem qui diei sumus.* Christiani omnes *Sobrii sumus.* E regione ad ebrietaté *Induti loricam.* seu thoracem, *fidei & charitatis.* E regione dormitionis, vigilantiam describit. Vigilum enim est indui thoracem ad protegendum pectus, in quo sunt vitalia membra. Vnde & principales virtutes explicat (fidei scilicet & charitatis) præsentem animæ vitam seruantes. *Et galeam spem salutis.* Futurę in ęternitate ad protectionem capitis quo erigimur ad superna. *Quoniam non posuit nos in iram.* Rationem adiungit ex parte status ad qué christus nos christianos asciuit. Et differentiam aliam inter electos & reprobos ex parte dei significat. Negando siquidem quod posuit nos deus in iram, affirmationem insinuat quod reprobos posuit deus in irá: iuxta doctrinam eiusdem diffuse scriptam ad Romanos. Positi sunt enim reprobi ad suscipié-
H dam diuinam iustitiam vindicatiuam in æternum: que appellatur simpliciter & absolute ira. *Sed in aquisitionem salutis.* Constituit deus Christianos ad aquirandam salutem æternam non ꝓpriis viribus seu meritis, sed *per dominum nostrum iesum christum qui mortuus est pro nobis.* Ecce cuius viribus cuius merito acquirenda est nobis salus. & vsque a deo. *Vt siue uigilemus siue dormiamus.* corpore hoc est in quibuscunque ꝙ agimus seu patimur. ¶ *Simul cum illo uiuamus.* hic est enim mod' acquirendæ salutis per christum, vt in omnibus quæ agimus siue patimur seruemus viuere Cum christo, immo viuere cum christo sit ratio vigilandi & dormiendi. Viuere autem cum christo est se conformare illi mente & animo. *Propter quod consolamini inuicem & ædificate alterutrum sicut & facitis.* Propter quod, refert diuinũs beneficium quo constituit non aquisitionem salutis per christum tali modo. Hinc enim deducit & mutuam consolationem seu adhortationé quæ spectat ad verba, & mutuam ædificationem factis. Adiungit autem sicut & facitis: ne pu-
I tent latere Paulum virtutes eorum & intelligant quod ad perseuerantiam inuitantur.

R*Ogamus autem uos fratres.* ¶ Moniturus in specie qualiter subditi in prælato & prælati in subditos se gerere debant, incipit à subditis erga prælatos. Quos describit à tribus actionibus. ¶ *Vt noueritis eos qui laborant inter uos.* Ecce prima prælatorum acti, laborare inter subditos: hoc est qui non parcunt laboribus propriis in regimine vestro. ¶ *Et presunt uobis in domino.* non tanquam dominantes sed in domino, tanquam serui domini iesu. ¶ Ecce secunda actio qua præ sunt ¶ *Et monent uos.* Præesse est authoritatis laborare operis, monere doctrinæ. Hæ sunt partes prælatorum. ¶ *Vt habeatis illos abundantius.* pro, in ęstimatione. primum quod habetis talibus est habere illos in precio. quod est officium honoris. *In charitate.* Præcipit & quod honorantur & quod di-
K ligantur. *Propter opus illorum.* non propter titulum presidentiæ sed propter opus multiplex descriptum. *Et pacem habete cum eis.* Superfluit &c. Tertium quod exigit à subditis erga tales prę latos, est pax cum illis: vt non resistant castigationibus monitionibus & huiusmodi, sed cũ ordinis tranquilitate se gerant erga eos exercentes officium suum. Tria ergo debent subditi prælatis: honorem amorem, & pacem. ¶ *Rogamus autem uos fratres.* Ad prælatos dirigitur iste sermo quatuor continens pręcepta. *Corripite inquietos.* pro, monete in ordinatos. vt sint compositi & ordinati in moribus & actionibus suis. *Consolamini pusillanimes.* ad aggrediendũ seu prosequendum bona opera.

Suscipite.

Suscipite. pro, subleuate, infirmos non corpore, sed animo, qui inualidi sunt ad sustinendũ aduersa, ad resistendum tentationibus, & huiusmodi. ¶ *Patientes*. pro, longuanimes, *estote ad omnes*. A
Post tres species defectuum (scilicet ordinis, animi & virium) generale præceptum subiungit longanimitatis seruande cum omnibus. ¶ Animum enim extensum ad æternæ fœlicitatis futurum bonum oportet seruare cum omnibus: vt nullius occursus abducat ab hmói longanimitate, vt omnibus ingerant huiusmodi longanimitatem: quę est omnibus summe necessaria. *Videte* Cõmunia subiungit mãdata. ¶ *Ne quis malum pro malo alicui reddat*. Formaliter intellige malum pro malo reddere. hoc est intendere reddere malum: ad differentiam intendentis reddere bonum iustitiæ vindicatiuę seu punitiuæ ꝑ malo quod aliquis fecerat. Non enim reddit deus malum pro malo, quum punit: sed bonum iustitiæ pro malo culpe. *Sed semper quod bonum est sectamini*. q̃uis non possitis quandoq; illud efficere. *In inuicem & in omnes*. Vt superius dictum est, proprium est christianę dilectionis velle bonũ nõ solũ mutuo sed ad omnes.
Semper gaudete. spirituali gaudio: hoc est semper materiam gaudii habete. Quod impletur etiã occurentibus quibuscunque tristibus: quoniam in bonum sibi vertunt etiam tristia viri perfecti: ac per hoc materiam gaudii inde habent. *Sine intermissione orate*. horis congruis. B
In omnibus gratias agite. reputantes omnia diuina esse beneficia. ¶ *Hæc est enim uoluntas dei in* IESV CHISTO *in omnibus uobis*. pro, in vos. Ratio descriptę vitæ voluntas dei assignatur deducta in CHRISTO IESV ad vos: hoc est in fide christi IESV extensa ad vos credentes.
Spiritum nolite extĩguere. Feruorem spiritualem in multis quandoque insurgentem mendat nõ extingui. Et bene nota quod solum spiritum nominat ad differentiam exteriorum feruorũ: quos non vetat extingui. *Prophetias nolite spernere*. Non loquitur de prophetiis Esaiæ, Hieremiæ & huiusmodi. sed de prophetiis quas non profitemur.
Nec dicit complectamini sed nolite spernere. & si non vultis illas complecti, non tamen iniuriam irrogetis illis spernendo. *Omnia autem probate*. Superfluit autem. examinate & discutite prophetias spiritus & reliqua scripta. ¶ *Quod bonum est tenete*. Optimum atque tutissimum documentum. ¶ *Ab omni specie mala abstinete uos*. Superfluit vos. Non solum à vere malo opere sed etiam ab apparenter malo opere abstinendum pręcipit. & hoc proprer aliorum scãdalum. ¶ *Ipse autem deus pacis sanctificet uos per omnia*. pro, totos. Orat pro Thessalonicensibus vt deus mundet illos non in parte. aliqua sed secundum omnes partes. quas subiungẽdo explicat. ¶ *Vt*. pro, &, *integer spiritus uester & anima & corpus*. In tres partes distinguit hominem, spiritũ scilicet, animam & corpus. Inter spiritũ autem & animam differentia est penes officia. Vna siquidẽ & eadẽ res est anima & spiritus, sed anima secundũ officium viuificandi corpus dicitur, spiritus vero secundũ officiũ intelligendi & volendi spiritualia quã animæ partẽ philosophi appellant mentem. Dicit autem de spiritu & integer, ad significandũ hanc partẽ q̃ spiritus seu mens appellatur. constare ex multis partibus. Integratur enĩ ex intellectu & volũtate. Vnde dicẽdo integer spiritus, perinde est ac si dixisset vt spiritus vester tam ex secũdũ intellectum quam secundum volũtatem. *Sine querela*. Iam pluries diximus passiue intelligi: hoc est sine aliqua aduersus spiritum animam & corpus querimonia. *in aduentu domini nostri iesu christi seruetur*. ¶ Explicat in quo iudicio eos sine querela cupit esse. ¶ *Fidelis est qui uocauit*. pro, vocat, vos *qui etiam*. pro, &. *faciet*. ¶ Orationi adiungit efficaciam non ex propriis orantium aut eorum pro quibus oratur viribus aut meritis, sed ex diuina promissione. Fidelis inquit est qui vocat vos deus: hoc est verax in promissis ad quæ vos vocat. Nec solum est verax sed etiam effector eorum quæ dicit: immo quod exequetur ea que dicit vocando vos. ¶ *Fratres orare pro nobis*. Agnoscunt seipsos q̃uis doctores & tam perfectos, egeri orationibus eorum quod conuerterant. *Salutate fratres omnes in seculo sancto*. ad differentiam cculi amoris humani. *Adiuro uos per dominum*. apostolica authoritate pręcipientis pauli est. *Vt legatur epistola hæc omnibus sanctis fratribus*. Superfluit hec. Et manu pauli verba hæc scripta significantur: eo quod singulari numero tacito nomine suo dixit adiuro. vt manus propria loco nominis significaret ipsum. Cogit autem adiuratio hæc vt putemus aliquod impedimentum formidatum ad publice legendum conuocatis omnibus hanc epistolam: sed nescimus quod aut quare. *Gratia domini nostri iesu Christi uobiscum. Amen*. Sic enim solito more terminat epistolam paulus. Et apud gręcos inuenitur subscriptio talis. ad thessalonicenses prima scripta athenis. C D E

¶ COMMENTARIORVM THOMAE DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI XISTI IN PRIOREM EPISTOLAM PAVLI AD THESSALONICENSES FINIS.

Thomæ de vio caietani cardinalis

F SANCTI XISTI: IN POSTERIOREM
epistolam Pauli ad Thessalonicenses
Commentarii.

Aulus & Syluanus & Timotheus ecclesiæ Thessalonicensium in Deo patre nostro, & domino IESV CHRISTO, *gratia uobis & pax a Deo patre nostro & domino* IESV *Christo. Quemadmodum in priore epistola scribuntur personæ salutantes, ecclesia salutata, & salutatio.*

Ratias agere debemus semper Deo. Hinc incipit narra
G tio commemoratiua augmenti fidei, dilectionis &
patientiæ Thessalonicensium: vt hinc proponatur
materia tractanda. Commemorat autem vt materiam debi
G tę gratiarum actionis deo de illis. Vnde & subiungit, *Pro uo-
bis fratres, ita ut dignum est*. Superfluit ita. Declarat rationem de-
biti dicendo vt dignum est. Et explicando subiungit. *Quo-
niam supercrescit fides uestra*. Non solum augetur sed multum au
getur fides vestra. *Et abundat charitas uniuscuiusque*. Deficit. omni-
um, *uestrum in inuicem*. vt neminem excluderet ab abundantia mutuę dilectionis, non sufficit
dicere vniuscuiusque sed addidit omnium. *Ita ut & nosipsi in uobis gloriemur in ecclesiis dei*. vsqueadeo
augetur fides vestra erga deum & dilectio vestra mutua, vt & nosipsi gloriemur de vobis in
aliis dei ecclesiis.

¶ *Pro patientia uestra & fide in omnibus persecutionibus uestris & tribulationibus*. Ecce euidens ma
H teria gloriationis nostræ de vobis, exterior patiētia pcedens ex constantia fidei nō in aliqua
sed in omnibus persecutionibus vestris à cōtribulationib⁹ & afflictionibus. Hoc enī tūc tēpo
ris nouū erat apud gentiles: quoniā adhuc nō fuerat ab imperatoribus mota persequutio cō
tra Christianos, & primi gentiles qui leguntur afflicti pro fide fuerunt Thessalonicenses. Et
ideo paulus merito de ipsis gloriabatur in aliis ecclesiis. ¶ *Quas sustinetis in exemplum iusti iudicii dei*.
Superfluit in. Nec vsquequaq; liquet an exēplū sit casus nominatiui, & referatur ad sustinetis
an sit casus accusatiui, & referatur ad quas. Sensus tamē in idē reddit. Et est ꝙ quatenus tolera
tis hmōi afflictiones & persecutiones estis in iudiciū iusti iuditii. Dei in vobis tolerātibus spe
ratum futurū iustū Dei iudicium. Quod qualiter verificetur, ipse declarabit. Incipit enim hic
proponere materiam tractandam. *Vt digni habeamini in regno dei*. Superfluit in. Sustinetis non so-
lum ad iudiciū iusti iudicii Dei, sed vt vosipsi digni habeamini regno dei. Nō dicit dignisitis
I quoniā nō sunt cōdignæ passiones huius tēporis ad futurū regnū (sed vt digni habeamini ab
ipso deo. Et hoc est alterum quod proponitur tractandum. ¶ *Pro quo & patimini*. Incipit tracta-
re illam particulam, exemplum iusti iudicii. & relatiuum quo, refert regnum. Hinc enim to
lerantia vestra indicium est iusti iudicii, quod vos pro regno Dei patimini. In quo claudi-
tur quod illi á quibus patimini, contra regnum dei agunt. Vere siquidem pro regno dei passi
sunt martyres omnes, non solum acquirendo sed etiam vt seipsos seruant partes regni dei, ta
les in quibus regnet deus per fidem, spem, charitatem, & reliquas virtutes *Si tamen*. pro, *siquidē
iustum est apud deum retribuere tribulationem iis qui uos tribulant: & uobis qui tribulamini requiam nobiscum*. Ecce
documentum iusti iudici: dum vos affligimini pro regno dei indicatur omnibus quod De⁹
discernet inter vos & eos qui vos affligunt iusto iuditio retribuendo affligentibus afflictio-
nem & vobis afflictis refrigerium. Nisi enim hoc indicaretur, stultum esset & vanum pati
K pro huiusmodi causa. ¶ *In reuelatione domini iesu de celo*. Declarat ipsum iustum iuditium
Dei quale erit, dicendo in reuelatione. Nunc enim tanquam tectus est nobis dominus iesus
per interstitium cæli. Et ideo tempus aduentus eius appelatur reuelatio de cælo. Et tangitur
per quem scilicet dominum iesum fiet iustum dei iudicium. ¶ *Cum angelis uirtutis*. pro, poten-
tię, *eius in flamma ignis*. pro, in igne flammæ ¶ Describit aduentum domini IESV, tum
à societ ate angelorum, tum à potentia cui subduntur angeli tum ab inst rumento elementi
ignis quo vtetur. Et describit in specie flammæ: ad differantiam naturalis ignis tum ex ter-
ra consurgentis in speciæ carbonum ardentium, tum impressionibus aeris apparentis in
specie vaporum accensorum. Aereum siquidem videtur significare. Vnde & describitur tan
quam descendens de cœlo, *Dantis uindictam*. Participium dantis refertur ad domini iesu.

Officium

Officium describitur ad quod exercendum veniet. *Iis qui non nouerunt deum.* Primum puniendorum genus constat ex infidelibus: qui deum fide non nouerunt. ¶ *Et qui non obediunt Euangelio domini nostri iesu christi.* Alterum damnatorum genus est inobedientium euangelio. sub quo comprehenduntur omnes mali Christiani, inobedientes mandatis euangelicis. *Qui pœnas.* pro, pœnam, *dabunt in interitu æternas.* pro, interitum æternum. Superfluit siquidem in. A

Et appositiue ad pœnam dicitur interitum æternum. Semper enim interibunt & nunquam desinent. ¶ *A facie domini & a gloria uirtutis.* pro, potentiç eius. Et tempus & excellentia causæ describitur. Tempus quidem à facie domini: quoniam ex quo incipiet apparere dominus, erũt obstinati in malo & incipiet tempus supplicii eorum. Excellentia vero causæ: quoniam sola facies domini in potentia sua gloriosa, sufficiens erit ad vindictam omnium. ne putaret quispiam quod oportebit ibi laborare aut pugnare pro huiusmodi vindicta exercenda. ¶ *Quum uenerit glorificari in sanctis suis.* Declarata vna parte iusti iudicii futuri (scilicet vindicta) declarat alteram: videlicet præmium sanctorũ. Quod à duobus describit. primo à glorificatione, quũ venerit glorificari in sanctis suis. vt qui iam glorificatus est in seipso, glorificetur etiam in suis sanctis, communicando illis etiam corporis immortalem gloriam. *Et admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt.* Ecce alterum. Tanta erit glorificatio communicata mundis omnibus qui crediderunt, vt admirabilis reddatur Iesus in illis. Excellentia gloriæ tunc incogitabilis, tũc visa, admirabilem toti vniuerso reddet Iesum etiam in minimis qui crediderunt. B

¶ *Quia creditum est testimonium nostrum super uos in die illo.* Proprios effectus propriis adaptat causis, propria præmia propriis adaptat meritis. & propterea gloriam admirabilem futuram in die illo, reducit tanquam in propriam causam meritoriam in fidem à gentibus adhibitam testimonio apostolico de præmio in illo futuro. Vnde ordo literæ est. quia creditum est, ab humano genere, testimonium nostrum, subaudi de futuris, super vos, gentiles, in die illo. *In quo.* pro, in quod, *etiam oramus semper pro uobis.* Per modum orantis incipit tractare illam particulã, vt digni habeamini regno dei. Nunc quidem tractat illam vt materiam petitionis apd̃ deũ: postmodum vero in calce secundi capituli tractabit eandem docendo. Dicit itaque. In quod, referendo præmium futurum, nos etiam vobis suffragamur orationibus. C

¶ *Vt dignetur uos uocatione sua deus noster.* Superfluit sua. Ecce quid petunt, vt deus dignos reddat Thessalonicenses vocatione: hoc est efficiat tales quales vocatio diuina exigit, & hoc relatiue ad deum. Relatiue autem ad proprias ipsorum vires, subiungit. ¶ *Et impleat omnem uoluntatem bonitatis suæ.* Superfluit suæ. ¶ *Et opus fidei in uirtute.* pro, potentia. Dictio interpretata voluntatem, non plene explicatur, significat enim bonam voluntatem seu beneplacitum seu bonum propositum. Petitur ergo vt deus impleat in parte affectiua omnem bonam voluntatẽ bonitatis, omne bonum propositum cuiuscuuque boni. Significatur enim bonitas tum ex parte actus tum ex parte obiecti. Nam vtrinque oportet bonitatem adesse (& quod bonum velimus, & quod bene velimus bonum) sed totum nihil est nisi efficatia diuina adsit ad implendum huiusmodi voluntatem. ¶ Ex parte autem intellectus vt deus impleat fidei opus inpotentia. implere opus fidei in potentia, contingit tum potenter tolerando afflictiones & persequutiones illatas propter fidem, tum potenter operando ex fide: quod est gratiæ miraculorum, quæ fidei atribuitur ab ipso domino, si habueritis tantam fidem vt granum sinapis dicetis monti huic &c. ¶ *Vt clarificetur.* pro, glorificetur, *nomen domini nostri iesu christi in uobis, & uos in illo.* Ratio petitionis explicatur, non vt Christus sed vt nomen christi glorificetur in vobis sic qualificatis, & vos sic qualificati glorificemini in illo nomine domini nostri iesu christi, non in vobisipsis. Et quoniam hoc excedit humanas vires, subiungit. *Secundum gratiam dei nostri.* quam colimus. *Et domini iesu christi.* per quam deriuatur ad nos diuina gratia. D E

R *Ogamus autem uos fratres.* Tractat illam particulam iusti iudicii dei, quantum ad tempus quo est futurum illud iustum dei iudicium.

¶ *Per aduentum domini nostri iesu christi.* Obsecratio est apta materiæ. *Et nostre congregationis in ipsum.* pro, & nostram congregationem in ipsum. et potest referri tum nostra presens congregatio per fidem in ipsum christum, tum (qd̃ potius quadrat) futura nostri congregatio in ipsũ christũ tẽpore aduẽtus ei⁹ vt vtrinque obsecratio fiat per futura tunc ¶ *Vt non cito moueamini.* pro, dimoueamini, *a uestro sensu.* pro, à mente. ¶ Ecce quid rogant vt non facile dilabantur à mente:

hoc est ab eo quod secundum supremam intellectus partẽ tenent de tempore aduentus christi. Et dixit hoc: quoniam ex priore epistola ad Thessalonicẽses ĩtellexerant propinquum esse aduentum christi. & inde tanquã dimoti ad eo quod mente tenebant ac turbati fuerant. Vnde & subiungit. *Neque terreamini*. pro, turbemini. Vnde autem turbationem & lapsum huiusmodi incurrerant, significatur subiungendo. *Neque per spiritum neque per sermonem neque per epistolam tanquam per nos missam*. Superfluit missam. *Quasi instet dies domini*. pro, Christi. Quod dicit tanquam per nos, refertur ad singula scilicet spiritum, sermonem & epistolam. Erant enim inter Thessalonicenses interpretantes per spiritum tanquam per spiritum pauli insinuatum in epistola priore aut in sermone habito coram eis, quod instaret tempus aduentus christi. Ansam autem accipiebant ex epistola eo quod in prima persona dixerat, nos qui viuimus qui relinquimur in aduentum domini simul rapiemur cum illis. Et hæc videtur ad literam ratio huius secundæ epistolæ: ad tollendum scilicet ab eis huiusmodi intellectum. *Ne quis uos seducat ullo modo*. Videlicet explicando spiritum nostrum aut sermonem nostrum aut epistolam nostram. *Quoniam nisi uenerit discessio*. pro, apostasia, *primum*. Ad tollendum huiusmodi opinionem de propinquitate aduentus christi, manifestat eis oportere duo præcedere christi aduentum. Alterum est apostasia. sed non dicit à quo. Græca siquidem dictio est apostasia: & significat defectionem seu rebellionem ab obedientia, statu, professione, principe, & c. Intelligitur autem de apostasia ab imperio Romano. Prædicit eis oportere primum deficere gentes ab imperio Romano quam veniat christus. *Et reuelatus fuerit homo peccati*. Ecce alterum quod oportet præcedere aduentum Christi. & est aduentus antichristi. Quem describit primo à natura, dicendo homo. deinde á plenitudine peccatorum, dicendo homo peccati. Et de eo dicit, reuelatus fuerit, quoniam manifestus erit homo peccati. non erit hypocrita (vt nõ possit cognosci, vt lateat peccatum eius) sed erit manifestus homo peccati. *Filius perditionis*. Hebræo more loquitur, vndique perditione dignum appellans filium perditionis. *Qui aduersatur & extollitur supra omne quod*. pro, omnem qui, *dicitur deus*. Ex hac antichristi conditione apparet quod Machometus non fuit antichristus. nam fecit seipsum flatum dei. non supra deum. antichristus autem non solum aduersabitur deo sed etiam extolletur supra omnem qui dicitur deus.

¶ *Aut quod colitur*. Circumloquitur interpres dictionem Græcam, significantem omne id cui debetur veneratio religiosa: qualia sunt quæcunque sacramenta & sacra, siue res siue loca siue tempora. Extollet siquidem se super omnes dies festiuos tam christianorum quam iudæorũ & super reliqua sacramenta & sacra & c. ¶ *Ita ut in templo dei sedeat, ostendens se tanquam* pro, quod, *sit deus*. In multis quoque codicibus. Græcis inueniuntur duæ dictiones mediæ inter dei & sedeat. ita quod legitur, ita vt in templo dei tanquam deus sedeat ostendens seipsum quod sit deus. Et sunt ad clariorem sensum. ¶ Declarat Paulus modũ quo antichristus extolletur supra deũ. Et modus est ꝙ ipse sedebit in templo dei ostentans seipsum esse deum. hoc est enim extolli supra deum. Nec aliquod determinatum templũ significatur: sed in quocunque templo deo dicato sedebit tanꝗ sibi dicato. *Non retinetis*. pro, nõ meministis. interrogatiue punctando & legendo. *Quod quum adhuc essem apud uos hæc dicebam uobis?* Reuocat ad memoriam eorum hæc eodem verbo eis significat fuisse arguens per hoc eos quod quum hęc sciant ab ore eius, nõ debebant turbari & adduci in opinionem ꝙ instaret dies aduentus christi. ¶ *Et nunc quid detineat scitis*. Ordo literæ est. & scitis quid nunc detineat, quid in præsent prohibeat, occasio sit mora. *Vt reueletur*. Deficit, ille. homo peccati, *In suo tempore*. Dicit paulus quod Thessalonicenses non solum hæc prædicta sciebant, sed etiam rationem dilate manifestationis antichristi. dixerat enim eis illã rationẽ paulus. Quã rationem subiungit, ponendo eam in scriptis. *Nã mysterium am operatur iniquitatis tantum*. pro, solum. Et hic fiat colon. *Vt qui tenet nunc teneat*. Superfluunt duę dictiones: vt, & teneat. & dictio interpretata tenet, est illamet quę interpretata est detineat dicendo & nunc quid detineat scitis. ¶ Vnde litera ista legenda est. ¶ Qui iam detinet donec de medio fiat. ¶ Et est ordo literę. nam qui iam detinet. iam operatur solum iniquitatis mysterium donec de medio fiat. In quibus verbis duo misteria declarat. Alterum est ꝙ ratio detinendi est nõ potentia aliqua detentiua aut prohibitiua, sed vt impleantur iniquitates imperii romani. similis siquidem est hæc sententia illi diuinę sententię Gene. xv. nondũ sunt complete iniquitates amorreorum. Vnde relatiuum qui detinet, imperium romanum refert. de quo modum detinandi explicat, dicendo ꝙ solummodo operatur arcanũ iniquitatis: apte significando ꝙ non aliter detineti ꝗ operando arcanũ iniquitatis. Nominat autem integritatẽ iniquitatum mysterium iniquitatis, quoniam vere arcanum est & soli deo cognitum quantũ

iniquitatis

iniquitatis implendum est ad hoc vt Romanum imperium de medio tollatur. Et bene nota formalem sermonem. Non dicit absolute quod solum agit mysterium iniquitatis (quod esset nihil boni agere sed malum solummodo) sed dicit qui detinet, agit tantummodo mysterium iniquitatis: quod est quatenus detinens aduentum Antichristi nõ detinet authoritate aut merito, sed solum implendo mysterium iniquitatis. Cum quo stat quod multa bona & sancta opera etiam efficiat interim, sed non ad detinendum aduentum antichristi. ¶ Alterum mysterium quod declarat est quod quum dixisset nisi venerit apostasia primum, intellectum fuisset nihil aliud significari nisi defectionem multarum gentium ab ĩperio Romano, nisi mó adiungeret donec de medio fiat: aperte significans quod ante aduentum antichristi oportet non solum esse defectionem gentium á romano imperio, sed etiam totaliter aboleri Romanum imperium. Hoc est enim de medio illud tolli. Quocirca qu um adhuc non sit de medio sublatum Romanum imperium, adhuc non est impletum quod Paulus dicit, donec de medio fiat. *Et tunc reuelabitur ille iniquus.* Certum est quod aduerbium tunc, excludit tempus præcedens (significat enim quod non prius) sed non est certum an affirmet tempus immediate sequens. Non enim dicit & tunc immediate, sed dicit & tunc, sublato de medio Romano ĩperio reuelabitur ille iniquus. Igitur ex Paulo habemus tria præcedentia aduentũ Christi. Primum est apostasia: secunda extinctio: & tertium aduentus antichristi. Quæ eo ordine ventura prædicta sunt quo sunt enumerata. Quorum primum tantum videmus impletum: reliqua supersunt implenda. *Quẽ dominus Iesus.* Superfluit Iesus. *Interficiet.* pro, consumet, *spiritu oris sui, & destruet illustratione.* pro, apparitione, *aduentus sui eum.* Prima fronte significatur metaphorice tã facilis consumptio antichristi á domino quod solo flatu oris dominus consumet eum: secundum tamen proprietatem verborum significatur ꝙ dominus iesus consumet antichristum: non consumptione corporali, sed consumptione spirituali: spiritu oris sui, hoc est spiritu sermonis Euangelici, quod ex proprio christi ore exiit. & eundem destruet apparitione aduentꝰ sui. cerne differentiam inter consumptionem & destructionem. euangelici siquidé verbi spirituali virtute consumet paulatim auertendo homines ab antichristi sequela & ducendo ad veritatem Euangelicam. Et quia nõ omnes rauocabuntur sed aliꝗ post aliquos paulatim, multis tamen perseuerantibus vsque ad aduentum christi in doctrina antichristi, ideo dicitur ꝙ consumet quidem spiritu oris, destruet autem apparitione aduentus sui. Quum enim aduentus christi inceperit apparere, tunc totaliter destruetur antichristus, pro quanto tunc ab omnibus cognoscetur fallatia eius. Vnde hinc habes prudens lector aliud mysterium: videlicet quod sequaces antichristi durabant vsque ad apparitionem aduenientis christi. A B C D

Cuius est aduentus secundum operationem Satanæ. Descriptis principio & fine, describit progressum antichristi: inchoando á demone cuius virtute operabitur. Dixerat superius eundem hominem peccati: modo describit ipsum ex Satana (hoc est aduersario dæmone. qui antonomasice dicitur aduersarius) efficaciam dante actionibus illius hominis. ¶ *In omni uirtute.* pro, potentia. ¶ Ecce primum instrumentum antichristi, potentia omnis: vt é regione christi appareat nam christus secundum operationem spiritus sancti apparuit ille secundum operationem Satanæ: christus in omni humilitate ille in omni potentia. est enim sermo de potentia seculari. Et dicitur omnis potentia, quia erit potentia tum diuitiarum, tum vis coactiuę & dominatiuę, tum delitiarum &c. *Et signis & prodigiis mendacibus.* pro, mendatii. ¶ Signa sanitatum quas mirabiliter conferet, & prodigia apparentium in elementis, appellantur mendacii. tum quia multa erunt præstigiosa & spectra potius quam vera tum. quia quę erunt vera facta, erũt mendaciter miracula. vt enim in euangeliis declarauimus ea ꝗ vere efficiet antichristus mirabilia in conspectu hominum, non erunt vere miracula: hoc est supra facultatem omniũ causarum secundarum. & propterea omnia sunt signa & prodigia mendacii. *Et in omni seductione iniquitatis.* pro, iniustitię. Ecce tertium organum antichristi: scilicet seductio iniustitie, vsꝗ adeo dementabit homines vt iniustitias licitas reputent. et hic erit non aliqua sed oĩs seductio, omni genere seductionis vtetur ad homines faciendos iniustos similes sibi. *Iis qui* pro, in iis qui, *pereunt.* Non sufficit paulo explicare progressum antichristi, sed explicat etiam fructum eius: in quibus scilicet fructum habebunt hæ seductiones eius, dicendo in iis qui pereunt, ad differentiam electorum. acsi aperte doceret. non in electis fructificabit, sed in reprobis, quisuapte voluntate pereunt. ¶ Vnde & subdit rationem quare pereunt ¶ *In eo quod charitatem ueritatis non receperunt ut salui fierent.* Ideo pereunt quia non receperunt dilectionem veritatis, non cuiuscunque sed illius qua salui fierent. Dilectionem veritatis prædicauit CHRISTVS E

prædicauerunt Apostoli,prædicat ecclesia Christi. Qui hanc dilectionem recipiunt in men-
F tibus affectibus & operibus propriis,salui fiunt.totum enim quod euangelicus sermo tradit
veritas est.qui autem hanc dilectionem non receperunt ad hoc vt salui fierent,ipsimet seip-
sos interimunt eoipso quod non recipiunt hanc dilectionem,quę sola est medium ad saluté.
Non imputent igitur pereuntes alteri sed sibimet suum interitum,quemadmodum nulli im
putare debent quod non receperunt oblatam eis dilectionem veritatis.ideo. Deficit &.Le-
gendum est.*Et ideo mittet illis deus operationem erroris.* Quéadmodum ad Romanos scribit,in pœ-
nam peccati tradidit illos deus in reprobum sensum, &c.ita modo scribit.& ideo quia nó re-
ceperunt dilectionem veritatis,in pœnam huiusmodi criminis mittet illis deus operationé
erroris.Dictio interpretata operationem,non totaliter explicatur nomine operationis.nam
significat quandam efficatiam siue vim intus operantem.Et est sensus quod mittet illis deus
internam vim seu efficatiam ad errandum. Vnde & subdit.¶ *Vt credant mendacio.* Mirabilis est
G hæc pœna:quę est & pœna peccati præcedentis & ratio peccati sequentis.*Vt iudicentur omnes q*
*non crediderunt ueritati,sed consenserunt iniquitati.*pro,iniustitiæ.Sed nec sic totum explicatur.Ná grę-
ce habetur sed complacentes in iniustitia.Ne tantæ pœnæ peccatum existimetur finis,subiũ-
git bonum ad quod hæc mala ordinantur esse bonum diuinę iustitię,dicendo.vt iudicentur
omnis de peccato, tum omissionis,quod non crediderunt veritati,tum commissionis,quod
complacentes fuerunt in iniustitia.Hæc enim duo crimina erunt in sequacibus Antichristi.
Quorum primum contrariatur bono intellectus,secundum bono affectus.
¶ *Nos autem debemus gratias agere deo.* deficit,semper,*pro,uobis fratres dilecti a deo.*pro,domino.E re-
gione reproborum ad electos Thessalonicenses sermoné conuertit:materiam gratiarũ actio-
nis astruens subiuncta bona *Quod elegerit nos.*pro,vos,*deus primitias.*pro,ab initio,*in salutem.* Mag-
na materia gratiarum actionis,quod ab initio euangelicæ diuulgationis absque vestris meri
tis deus vos elegerit præferendo vos reliquis quos non elegit:elegerit autem non ad tempora-
H le bonum sed in salutem ęternam.*In sanctificatione spiritus.* Non solum elegit vos in salutem fi-
nalem,sed cum gratuitis mediis.altero spectante ad affectum,scilicet mundificatione spirit⁹.
Altero spectante ad intellectum:scilicet.*Et in fide ueritatis.*in his enim duobus mediis velut du-
cibus electi sumus ad acquirendam salutem.*In qua.*pro,in quod.Et refert vniuersitaté dono-
rum quæ comprehenduntur sub sanctificatione spiritus & fide veritatis in salutem. *Et uoca-*
uit uos per euangelium nostrum. Signum electionis vestræ ab ęterno,est temporalis vocatio qua
per euangelium nostrum deus vos vocauit ad huiusmodi dona.
¶ *In acquisitionem gloriæ domini nostri Iesu Christi.* Omnia hæc ad quę vocati estis dona,nihil aliud
sunt quam acquisitio gloriæ domini nostri IESV Christi. vt scilicet communicetur vobis
gloria christi. ¶ *Itaque fratres state.* Redit ad prosequendam illam particulam, vtdi-
gni habeamini regno dei. ¶ Diuersimode siquidem tractat eam : hortando, impre-
I cando, monendo &c. ¶ Infert itaque ex electione & vocatione monitionem ad duo.
Alterum est state:hoc est spiritualem rectitudinem seruate. Alterum est. ¶ *Et tenete traditio-*
*nes quas didicistis,*pro,edocti estis,*siue per sermonem siue per epistolam nostram.* ¶ Modus standi,est ser-
uare traditiones. Non dicit nostras,sed per sermonem seu per epistolam nostram : quoni-
am traditiones sunt euangelicæ ¶ Vbi & nota prudens lector aduersus exigentes scripturá
de omnibus traditionibus apostolicis. ¶ Ecce paulus aperte dicit,traditiones per sermonem
Tali enim modo habemus symbolum apostolorum,habemus signare nos signo crucis,habe
mus festiuitatem diei dominicæ, sacrificium altaris &c. ¶ *Ipse autem dominus noster iesus christus.*
¶ Ecce imprecatio.*Et deus & pater noster.* iesus christus nomen est hominis:deus nomen est di-
uinæ naturæ commune patri & filio & spiritu sancto:pater vero noster,nomen est relatiuũ
ad nos adoptionis *Qui dilexit nos:*eligendo & vocando nos, *Et dedit consolationem eternam,* Spi
K ritualis consolatio spiritus sancti qua repleti sunt apostoli in presenti vita,appellatur conso-
latio eterna:eo quod est consolatio non temporalibus sed æternis innixa. *Et spem bonam in gra*
tia. hoc est spem non vanam sed vtilem virtute gratie,non propriis nostris viribus.*Ex hortetur.*
pro,consoletur,*corda uestra* partem affectiuam,extendat quam dedit æternam consolationem
ad corda vestra.*Et confirmet in omni opere & sermone bono.*transpositę sunt dictiones opere& sermo-
ne, imprecatur eis in corde consolationem:in omni autem tam sermone quam opere,bono
confirmationem.

CAPVT

CAPVT III.

E cætero.pro,cæterum,*fratres orate pro nobis.*Mutuam orationem ad dignitatem regni dei spectare,non est dubium:quum mutuum sit suffragium membrorum regni dei. *Vt sermo dei*,pro,domini,*currat.*Metaphorice significat orari vt tollentur impedimenta Euangelii,vt currat tum ex parte prædicatorum,tum ex parte auditorum. *Et clarificetur.*pro,& glorificetur,*sicut & apud uos.* vt quemadmodum apud vos ita alios & currat & glorificetur. *Et ut liberemur ab importunis.*pro,absurdis, *& malis hominibus.*Homines mali dicuntur penes malam dispositionem voluntatis: absurdi autem penes malam dispositionem rationis.Absurda enim dicimus inconuenientia secundum rationem.& Iudæos significare videtur,impedientes eos ne prædicent gentibus.Tales enim persequutionem excitauerant in Paulum & Silam tum Thessalonicæ tum Berrhææ.Et forte notat Gentiles qui excitabantur à Iudęis aduersus eos.nam & in Actibus Apostolorum dicitur quod Iudęi per malos homines concitauerunt turbam.Vtrique tamen sensui quadrat subiuncta ratio. *Non enim omnium est fides.*hoc enim est verum tam de Iudęis quam de Gentibus. *Fidelis autem deus est qui confirmabit uos & custodiet a malo.* Quamuis omnibus non sit datum credere,vos quibus datum est credere scitote quód fidelis in promissis est dominus,tam in futura q̄ in præsenti vita cōfirmando vos in bono & custodiendo à malo. *Confidimus autem.*pro,suasum *autem habemus,de uobis fratres in domino.*Superfluit fratres.Et quod dicitur in domino,referri potest ad pronomen vobis: hoc est de vobis non in vobisipsis sed in domino.tum ad suasum habemus: vt sit sensus,suasum habemus in domino de vobis,ad differentiam suasionis humanæ.Prima tamen relatio magis quadrat. *Quoniam.*pro,quod,*quæcunque præcipimus.*deest vobis,*& facitis. & facietis.* Et dicit hoc propter subsequentia pręcepta,circa quę aliqui inter Thessalonicenses deficiebant quamuis communiter seruarentur.Propter itaque communem obseruationem dicit & facitis & facietis: propter aliquos autem non obseruantes adiungit præcepta. *Dominus autem dirigat corda uestra in charitate.*pro, in charitatem,*dei & patientia.*pro,& expectationem,*Christi.* Sed nec expectatio integre explicat Gręcam dictionem:significantem perseuerantiam expectantem non sine molestia. Et est sermo de dilectione qua diligendus est deus: & de expectatione qua expectandus est aduentus Christi.Et est sermo imprecatiuus vtriusque doni necessarii ad seruandum præcepta Apostolica. ¶*Denunciamus.*pro,præcipimus,*autem uobis fratres in nomine domini nostri Iesu Christi.*hoc est in persona,vice domini nostri Iesu Christi. *Vt subtrahatis uos ab omni fratre ambulante inordinate,& non secundum traditionem quam acceperunt a nobis.*Conuersationem pręcipit subtrahi non infidelibus sed fratribus(hoc est Christianis) tum ambulantibus inordinate, tumspecialiter ambulantibus non secundum traditionem quam acceperunt à nobis. Nec dicit vt subtrahatis vestra,sed vos.est enim quædam excommunicationis species,subtrahere conuersationem.Præcipit enim Paulus pro salute inordinate ambulantium & ociosorum adhiberi hanc medelam vt quilibet vitet eos ad hoc vt sic erubescant: vt inferius explicabit. *Ipsi enim scitis.*Declarat traditionem quam acceperunt tum facto tum verbo.Et primo facto,dicendo ipsi enim scitis. *Quemadmodum oporteat imitari nos:quoniam non inquieti.*pro inordinati,*fuimus inter uos,neque gratis panem manducauimus.*pro,accepimus,*ab aliquo,sed in labore & fatigatione,nocte & die operantes ne quem uestrum grauaremus.*Sententia clara est exemplaritatis,& quo ad compositos mores,& quo ad viuendum ex proprio labore. *Non quasi.*pro,quod non *haberemus potestatem.*scilicet viuendi sumptibus vestris vt CHRISTI Apostoli. *Sed ut nosipsos formam daremus uobis ad imitandum nos.*Sententia clara est.nec solum facto sed verbo eadem docuimus.

*Nam & quum essemus apud uos,hoc denunciabamus.*pro,præcipiebamus,*uobis quoniam.*pro, quod.*si quis non uult operari nec manducet.*Non dicit si quis non operatur:sed si quis non vult operari Et hoc dicit ad differentiam tum inualidorum ad operandum,tum diuitum non indigentium operatione ad hoc vt viuant propriis sumptibus.In talibus enim locum non habet pœna nec mādūcet. Validis itaque ac non habentibus vnde propriis sumptibus viuant,præcipitur si quis non vult laborare nec māducet.Et est sensus nō māducet alieno sumptu:vt vel sic cogatur laborare.¶Recole prudens lector præcepta omnia obligare quidem ad peccatum sed nō mortale nisi gratia materiæ contra charitatem dei,sui ipsius aut proximi.Vnde quū huiusmodi præcepta non sint in materia contra charitatem sed præter charitatem,obligant quidem sed nō ad mortale.¶*Audiuimus.*p̄,audim⁹,*enim.*Rationē reddit pręcepti.*Inter uos quosdā ambulātes* inquiete

inquiete. pro, inordinate: hoc est incompositis moribus seu actibus. *Nihil operantes* manuali opere.
F *Sed curiose agentes.* vacantes curiositatibus. hæc enim tria vitia sese comitantur. ¶ Et hi de numero eorum erant qui proprio sumptu viuere nequibant nisi labore manuum. Et propterea ipsis in specie Paulus præcipit subiungendo. *Iis autem qui eiusmodi sunt denunciamus.* pro, præcipimus. *& obsecramus in domino* IESV CHRISTO. pro, per dominum Iesum Christum.) Vtroque fungitur Paulus officio, præcipientis & obsecrantis: vt tum authoritate tum amore flectantur. vt authoritas præcipientis, non ab imperioso domino sed ab affectu salutis eorũ proficisci cognoscatur. *Vt cum silentio.* E regione curiositatis & inordinationis dicit cum silentio. nam nec incompositi nec curiosi silent. *Operantes.* E regione ad nihil operantes. dicit operantes, proculdubio manibus propriis. Et fructum subiungit. *Suum.* Deest, ipsorum, *panẽ*
G *manducent.* Suum non quomodo libet sed suum ipsorum panem: vtpote propriis laboribus partum: ad differentiam panis gratis sibi ab aliis dati, qui postquam datus est eis est quidẽ panis eorum sed non est suus ipsorum. *Vos autem fratres nolite deficere benefacientes.* Ad seruantes præcepta redit. qui quum essent benefici, ne propter aliquorum ocium desisterent ab elemosynis erogandis, monetur à Paulo. ¶ *Quod si quis non obedierit uerbo nostro per epistolam.* Adiungit pœnam: immo explicat superius decretam pœnam (vt subtrahatis vos &c.) restringendam ad inobedientes post hanc epistolam. Intendit siquidem vt velut abolitæ preteritę culpæ habeantur: sed si quis non obedierit verbo nostro per epistolam scripto. *Hunc notate & non commisceamini cum illo ut confundatur.* pro, vt pudefiat.) Duas pœnas explicat. Alteram. hunc notate, communi discussione, communi iudicio. Alteram facti. & non commisceamini cum
H illo, conuersatione communi. Et vtrunque fit vt vel sic erubescat. Vbi & discerne inter pœnã Corinthii & inobedientis: ille excommunicatus traditus est Satanæ propter criminis magnitudinem, iste solum excommunicatur propter paruitatem delicti. & pensa rigorem primitiuę ecclesię, ex hoc quód propter ociũ & huiusmodi venialia excommunicabantur moniti non se corrigentes, vt erubescerent. Intelligoque non ecclesiasticas censuras quibus hodie ecclesia vtitur: sed censuras religiosas quibus claustrales vtuntur: quæ non censuræ ecclesiasticę sed pœnæ quædam sunt, separantes a templo, vel conuersatione fratrum, vel à mensa fratrũ. & huiusmodi. Tales erant istæ ad Thessalonicenses indictæ pœnæ pro iis vanitatibus, non excommunicationes decretalium. *Et nolite.* pro, & non *quasi inimicum existimate.* Dixerat & non commisceamini; moderatur vt sane intelligant, vt non reputent eum tanquam inimicum.
I *Sed corripite.* pro, monete, *ut fratrem.* Hinc tractum est quod licitum est monere excommunicatos & instruere & hortari ad ea quę salutis sunt. ¶ *Ipse autem deus.* pro, dominus, pacis Imprecando finit epistolam. Et IESVM appellat dominum pacis, à quo pendet & singulorum & vniuersi pax. *Det uobis pacem.* Apte imprecatur vt dominus pacis det pacem. *Sempiternam.* pro semper, *in omni loco.* pro, in omni modo.) Pacem eis imprecatur omni tempore & omni modo, quod impossibile est regulariter in hac vita. Semper enim durante hac vita aliquis modus aliquater turbatur: vel ex fomite interno vel ex externis occursibus. *Dominus sit cum omnibus uobis.* Hęc est salutatio communis Paulo, Siluano & Timotheo. propria vero Pauli subiungitur. *Salutatio mea manu Pauli.* Ablatiui casus est mea. *Quod est signum in omni epistola.*
k Hinc coniicitur calcem epistolæ ad Colossenses mutilam esse: quoniã caret integritate huius signi. *Ita scribo. gratia domini nostri* IESV CHRISTI *cum omnibus uobis amẽ.* Hæc enim salutatio scripta manu Pauli, signum dicitur in omni epistola. & in omnibus epistolis ad ecclesias missis inuenitur huiusmodi integra salutatio in fine nisi in epistola ad Colossenses: in qua legitur, gratia cum omnibus vobis amen. & non dicitur domini nostri IESV CHRISTI &c. ¶ Et apud Græcos inuenitur subscriptio talis. Ad Thessalonicenses secunda scripta Athenis.

THOMAE

Thomæ de vio caietani cardinalis

SANCTI XISTI: IN PRIOREM epistolam Pauli ad Timotheum, Commentarii. A

AVLVS *Apostolus Iesu chirsti secundum īperium dei saluatoris nostri &c.* Deest, domini. *Iesu Christi spei nostræ.* Non solum se Apostolum Iesu Christi explicat sed apostolatum ipsum explicat nō quæsitum sed iniunctum sibi à deo sal uatore nostro: naturam exprimens diuinam & officium saluandi nos. vt intelligamus iniunctum ei fuisse Apostolatum ad exequendum officium salutis nostræ. Nec tantum à deo sed etiam ab hoīe domino Iesu Christo iniunctum sibi explicat. Et dicit domini, eo quod ad statum dominii iam peruenerat Iesus Christ⁹ quum iniunxit Apostolatum paulo. Adiungitque spei nostræ eo quod Christus immortalis iam & gloriosus secundū corpus, est species nostræ futuræ beatitudinis. Christi nanq; resurrectioni innititur spes nostra quod erimus quoque nos immortales secundum corpus. B

Timotheo dilecto. pro, germano. Eadem dictio habetur hic quæ habita est ad Philip. dicendo rogo te germane (seu germana) compar. Quadrat autem dictio illa tum æquali tum minori. Vnde & ibi dictum est germana compar, & hic dicitur germano filio. Significat enim vere ac consonæ esse talem. vnde germanus filius est qui vere est consonans patri filius. *Filio in fide.* Ad differentiam filii naturalis. vt enim patet Act. xvi. Paulus asciuit sibi Timotheum. quem ex his verbis apparet à Paulo fuisse conuersum ad fidem: alioquin non appellaret ipsum filium in fide. *Gratia & misericordia & pax.* Superfluunt coniunctiones. Noua salutatio. nam hactenus salutauerat gratia & pax, modo tria dicit gratia misericordia pax, ea rationeq; prælatis maxime necessaria est misericordia: tanquam loco dei cui proprium est misereri, præsint. *A deo patre &c.* Deest. domino, *Iesu Christo domino nostro.* Bis dicit domino. Semel absolute, domino Iesu Christo: iterum relatiue ad nos, domino nostro. Est siquidem absolute dominus omnium, & est peculialiter dominus noster tanquam sponte seruorum. C

Tria dicit hic salut. grā: misericor. & pax

Dominus bis. qr.

S *icut rogaui te.* Cōpleta salutatione inchoat tractatum epistolarem. Vbi aduerte q̄ aduerbium sicut nō habet in textu aliquid correspondens ad complendam orationē vsq; ad calcē hui⁹ capituli, vbi dicitur, hoc præceptū cōmendo tibi. Ita q̄ illic cōplet paul⁹ orationē q̄ hic inchoat. Et est sensus. sicut rogaui te &c. Ita hoc p̄ceptū cōmendo tibi, quemadmodum olim rogaui te nunc tibi cōmendo hoc præceptum. Vnde omnia interiecta ab hinc illucusque, vere interiecta sunt ad explicandum necessitatem precepti, & quod olim dederat & quod modo commendat. *Vt remaneres ephesi quum irem in macedoniam, ut denunciares.* pro, vt præciperes, *quibusdem de aliter docerent.* Dictio Græca interpretata aliter docerent, composita est ex alio & doctor veritatem doctorum clare significans. mandauit paulus timotheo vt præcipere quibusdam ne essent varii doctores: quod esset variam inducere doctrinam. Et quantum subiuncta insinuant, aduersus illos loquitur qui aliam de legalibus doctrinam inducebāt nam tales doctores explicabit paulo inferius. *Neque intenderent fabulis.* Thalmudicas factiones prohibet. ¶ *Et genealogiis interminatis.* Non dicit neque intenderent genealogiis, sed addit interminatis: que scilicet sunt sine termino in sacris sue authenticis scripturis. multe enim genealogiæ tunc temporis erant interminatæ. Et rationem huius vltimi subdit. *Que questiones præstant magis quam ædificationem.* pro, dispensationem, *dei que est in fide.* Interminate siquidem genealogie quod prebeant questiones clarum est. Et quod magis multiplicandis questionibus prosit quam diuine dispensationi seu gubernationi quam exercet deus in fide, Paulus docet. nā ad dei gubernationem qua gubernat ea que sunt fidei parum aut nihil prodest notitia huiusmodi genealogiarū: vt patet de multis genealogiis quas habemus in libris paralipomenō. ¶ *Finis autem præcepti est dilectio.* Dixerat vt præciperes quibusdam ne varii essent doctores. & propter eavnitatem finis omnium preceptorum legis explicat: vt ex ipsa vnitate finis preceptorum, varietas arguatur doctorum. Finis inquit præcepti est dilectio non qualiscunqui sed p̄cedēs à triplici fonte. primus est. *De corde puro.* hoc est affectu puro, à passibilibus & à malitia. E

Et

Et conscientia bona. Secundus fons est applicatio scientię, applicatio inquam bona, ad agendum, ad cauendum &c. Multi enim habent applicationem scientiæ malam. & innumera mala in-
F de sequuntur. *Et fide non ficta.* Tertius est hic fons vltimo loco scriptus: eo quod duo primi naturę sunt. Hic autem tertius reuelatę est gratię. Et dicit fide non ficta, propter hypocritas in fide: qui fingebant se Christianos, & nec erant Christiani nec Iudæi. ¶ Discurre per præcepta: & iuenies omnia ordinari ad dilectionem talem. Huiusmodi enim dilectio est dilectio dei & proximi ex vera fide in intellectu, & ex puro corde in affectu, & ex conscientia bona in applicatione & exequutione: q̄ perficit & mandata primæ & secundę tabulę. ¶ Hec sunt quæ paulus proponit tractanda in hac epistola. Verum antequam sigillatim particulas propositas tractet, necessitatem commemorat remansionis Timothei Ephesi ad pręcipiendum quæ dixit, ex casu aberrantium ab his. Vnde dicit. *A quibus.* præceptis & conditionibus finis p̄ceptorum. *Quidam aberrantes.* Similes pseudapostolis significat, *Conuersi sunt in uaniloquium.* ab vtili
G doctrina: *Volentes esse legisdoctores.* Hinc apparet iudæos esse istos qui doctrinam legis Moysi ingerebant. Et hinc coniicitur istos esse quos appellauit alia docentes. Et iungitur vaniloquio non doctrina legis, sed voluntas vtendi officio doctoris legis versa dicitur in vaniloquium. Et ratio subditur. *Non intelligentes neque quæ loquuntur.* ipsimet præcepta legis. *Neque de quibus affirmant.* obligati ad præcepta legis. ¶ *Scimus autem quod bona est lex.* Intendit paulus commemorare vt Timotheus non solum præcipiat vitari fabulas & quæstiones de genealogiis, sed etiã doctores legis. Moysi male applicantes illam: ꝙ esset si applicarent illam ad obligandũ iustificatos in Christo. Et propter hoc non reprehendit legem sed laudat eã: dicẽdo scimus aũt ꝙ lex bona est. Vituperat aũt male applicantes eam subiungendo. *Si quis ea legitime utatur.* hoc est si quis eam secundum ipsammet legem applicet. Et ne vageris quærendo quid est legitime applicare, explicat subiungendo. *Scientes.* pro, sciens, *hoc.* Ecce legitimus vsus, sciens hoc. *Quia.* pro, q̃d, *lex iusto non est posita.* Formalis est sermo pauli. Nam quum lex non superflue ponatur, &
H iustus quatenus iustus non indigeat lege, formaliter verificatur ꝙ iusto non est lex scripta posita. Rursus quum medium legis sit pœna, & iustus quatenus iustus nulli sit obnoxius pœnę, formaliter verificatur quod iusto nõ est lex posita. ¶ Et intendit per hoc ꝙ quemadmodũ male applicatur lex ad iustos, ita male applicatur ad iustificatos in christo. & propterea subiunget de seipso iustificato in christo, Cum qua veritate stat ꝙ si iustus recedat à iustitia, statim inuenitur in ordine eorum quibus est lex posita: vtpote non iustus. *Sed iniustis.* E regione iusti vniuersaliter, nominat per partes multa genera iniustorum. & primo iniustos in genere. ¶ *Et non subditis.* pro, & iis qui subdi nolunt, *impiis.* In patriam ac parentes & c. *Et peccatoribus.* à recto recedentibus. *Sceleratis.* qui pręalijs copia flagitiorũ exuberãt. *Et contaminatis.* pro, prophanis. ea q̄ religionis sunt polluentibus *Patricidis & matricidis.* Clara sunt crimina hæc. *Homicidis, fornicariis, masculorum concubitoribus. plagiariis.* Dictio plagiariis significat fures hominum in mancipia, vel
I vendenda vel redimenda ab ipsismet captis seu sibi coniunctis. *Mendacibus & periuris.* Superfluit &c. *& si quid aliud sanæ doctrinæ aduersatur.* Ne per omnes species discurrat, vnico verbo reliqua comprehendit. ¶ *Quæ est.* Superfluunt hæ duæ dictiones adiuncte ab aliquo qui restrigere voluit sequentem particulam ad sanam doctrinam: quum tamen possit alio referri. nam & potest referri ad id quod dixerat, sciens hoc: vt modo explicet sciens hoc. ¶ *Secundum euangelium gloriæ beati dei* ad significandum vnde scitur hęc libertas iusti à lege scilicet ex euangelio gloriæ beati dei. & ad discernandum vere scientes ab illis qui volunt esse legisdoctores & non intelligunt quid dicant, quia nesciunt euangelium gloriæ dei beati. potest nihilominus referri ad sanam doctrinam. ad explicandum que est sana doctrina: quę scilicet est secundũ euangeliũ grorie non hominis sed dei, non secundũ statũ presentem sed beatũ. et apte loquens de lege, appellat euangelium, euangelium glorię beati dei quoniã finis iusti qui vere iu-
K stus est, est gloria apud deum beatum quam oportet esse gloriam fœlicitatis eternę. *Quod creditum est mihi.* Ad declarandum ex facto in seipso paulo quod dixerat (videlicet lex iusto non est posita) subiungit qualis modo est in statu euangelii & qualis prius fuerit, & vnde &c. Ab officio itaque euangelico inchoat: & vt materiã gratiarũ actionis supputat multitudinẽ beneficiorum sibi collatorum ad euangelicum munus subiungendo. *Gratias ago.* pro, & gratiam habeo, *ei qui me corfortauit.* pro, potentem fecit, *in christo Iesu domino nostro.* Superfluit in. Et gratiam habeo ei domino nostro iesu Christo, vel gratiam habeo ei, qui fecit me potentem Christo iesu domino nostro. non fecit me potentem mundo aut mihiipsi sed Christo: hoc est ad seruitium Christi. ¶ *Quod fidelem me existimauit.* Ecce aliud beneficium ꝙ me iudicauit fidelem, ꝙ

lem,ꝙ me vsus est vt fideli. *Ponens in ministerio.* proculdubio suo ad propagationem regni cælorum. *Qui prius blasphemus fui.* Explicatis donis in libertate euangelii .explicat crimina quoq; propria in statu legis. Et dicit se fuisse blasphemum. propter iniurias quas irrogauerat christo. Agnoscens siquidem CHRISTVM esse verum deum, agnoscit peccatum suum in Christum fuisse blasphemiã. *Et persecutor.* Subaudi ecclesiæ Christi. *Et contumeliosus.* p, & violét⁹. Non solum persecutus fuerat Paulus ecclesiam Christi, sed & violentiam intulerat: vt patet in Actibus apostolorum. *Sed.* Deficit, &, *misericordiam dei consequutus sum.* Superfluit dei. *Quia ignorans feci in incredulitate.* Rationem ex parte qualitatis peccati reddit, quare misericordiam cõsequutus sit, quia ignoranter peccauit in statu incredulitatis. Ita quod ignorans refertur ad vtrũque: tum ad feci tum ad incredulitatem. Nam & peccatum incredulitatis ex igorantia in Paulo fuit: & factum blasphemiæ, persecutionis & violentiæ ex ignorantia quoque fuit. In cuius signum quamprimum audiuit ego sum iesus nazarenus quem tu persequeris, stati dixit domine quid me vis facere? Nonnulla siquidem ratio veniæ est ex ignorãtia peccare: quoniam affectus peccantis ex ignorantia non tendit per se ad malum: vtpote qui nõ tẽderet in illud si sciret esse malum. ❡ *Superabundauit autem gratia domini nostri.* Non solum misericordiam consequutus sum condonantem mihi peccata mea sed etiam superabundauit gratia domini nostri: vtpote promouens me ad apostolatum. *Cum fide & dilectione quæ est in* CHISTO IESV. Intellige superabundauit, referri non solum ad gratiam, sed etiam ad dona fidei & dilectionis in Christo. Hęc enim tria abundanter in paulo apparent. nam et gratia apostolica in eo exuberat: & fides valde inconcussa, tum in perpessis tum in miraculis apparet: dilectio quoq; tanta vt ipse dicat. Quis infirmatur & ego non infirmor, quis scãdalizatur & ego nõ vror &c. A B

❡ *Fidelis sermo & omni acceptione dignus.* Ne libertatem iusti ex seipso tantam ex quodam singulari astruere videatur, subiungit vniuersalem causam huiusmodi libertatis aduentũ christi. Et sermonem huius causæ communis statui euangelico præmittit esse tum fidelé, hoc est veracem tum omni acceptatione dignum: vt tã parti cognoscitiue congruere significetur ex veracitate, quam parti affectiue ex acceptabilitate. *Quia.* pro, *quod*, *christus* IESVS *venit in hunc mundum peccatores saluos facere.* Superfluit hunc. Ecce sermo fidelis & omni acceptione dignus Et dicendo venit in mundum, diuinam IESV CHRISTI personam significat. Quum enim esset supra mundum, ingessus est mundum, factus est vna mundi pars quum factum est homo. ❡ Et dicendo peccatores saluos facere, explicat quorsum venerit. E regione ad legem (quę posita est ad puniendos peccatores) dicitur quod IESVS CHISTVS venit ad saluandum peccatores. quod est eripere eos à subiectione legis. *Quorum primus ego sum.* Relatiuum quorum, non refert peccatores absolute, sed peccatores saluatos à Christo. Et est sensus, quorum peccatorum qui saluantur per CHRISTI aduentum ego sum primus, hoc est præcipuus. Peccatorum siquidem tunc temporis saluatorũ per christum, duo fuerunt genera. Alterum peccantium ex infirmitate: vt mulier que erat in ciuitate peccatrix, vt petrus qui ex timore negauit, & similes. Alterum eorum qui per ignorantiam crucifixerunt christum, qui postea adueniente spiritu sancto poenitentiam egerunt: vt dicitur in actibus apostolorum. paulus his omnibus saluatis peccatoribus pręstat tum quia & blaphemus & persequutor & violentus fuerat. tum quia nec per aduentum spiritus sancti & predicationem apostolorum conuersus est vt alii. Et propterea merito inter saluatos peccatores primũ (hoc est præcipuum) se dicit. *Et ideo misericordiam consequutus sum: ut in me primo ostenderet iesus christus omnem patientiam.* pro, longanimitatem, *ad informationem eorum qui credituri sunt illi.* pro, in illum, *in uitam æternam.* ❡ Primo non est aduerbium sed nomen. & significat præcipuum. Reddiderat prius rationem consequutæ prius misericordiæ ex parte qualitatis peccati sui: modo aliam rationem reddit ex parte exempli tribuendi aliis peccatoribus. ❡ Ideo inquit misericordiam consecutus sum vt in me primo (hoc est precipuo) monstraret IESVS CHRISTVS omnem longuanimitatem propriam quam seruat expectando peccatorum poenitentiam (animi enim in lungum propensi est huiusmodi expectatio) ad statuendum me exemplar aliis qui credituri sunt. Informationem intellige exemplari forma. Et est sensus. vt in me pcipuo ostenderet longanimitatem ad exemplarem informationem intineris in vitã ęternã respectu eorum qui credituri sunt in CHRISTVM. in ipso siquidem paulo habemus præ oculis exemplar eundi in vitam æternam quamuis peccatores simus. ❡ Modus autem eundi explicatur per fidem in christũ. Et hęc est propria ratio propter quã paulus præcipu⁹ C D E

 inter

inter peccatores saluatos misericordiam consequutus est. *Regi autem sæculorum.* Superius dixe-
F rat, & gratiam habeo: modo exercet gratiarum actiones, dicendo, Regi autem nõ vnius secu
li sed seculorum. *Immortali.* ad differentiam Regum longæue vitæ: puta Noe qui seculo ante di-
luuium præfuit & seculo post diluuium, qui tamen non fuit immortalis. *Inuisibili.* Hoc ad dif-
ferentiam cælestium corporum dicitur. Cælum enim licet regat secula & sit immortale, est ta
men visibile. *Soli deo.* Deficit sapienti. legendum est. Soli sapienti. suapte natura. Reliquæ enim
substantiæ immortales ac inuisibiles quum in nudis naturalibus desipere possint peccando,
non sunt suapte natura sapientes: sed quæcunq; sunt sapientes, ex liberali dono dei sapiunt.
Quũ dixisset tot regis conditiones, par fuit vt plenæ sapientiæ memineris: explicando nõ so-
lum ꝙ est sapiens, sed ꝙ est solus sapiens. Deo. Faciendum est punctum post soli sapienti, &
deinde subiungendum deo. Quadrat siquidẽ post tot adiectiua vt natura ipsius regis explice
tur, dicendo deo. ¶ *Honor & gloria in secula seculorum amen.* Hęc de interiectis. Vnde & rediens ad
principium epistolæ, sicut rogaui te vt remaneres ephesi vt preciperes quibusdã &c. subiũgit.
G *Hoc præceptum commendo tibi fili Thimothee.* Illo modo quo rogaui te vt remaneres & pręcipe-
res ephesi: nunc quoque commendo tibi hoc pręceptum de fine omnium pręceptorum ex-
plicato. de libertate iustorum à lege, de dilectione ex corde puro & fide non ficta & cõsciẽtia
bona. ¶ *Secundum præcedentes inte prophetias ut milites in illis bonam malitiam.* In actibus apostolo-
rum scribitur ꝙ de Timotheo multa bona reddebantur testimonia, quum paulus assumpsit
eum secum. Plus autem explicatur hic, dicendo quod præcesserunt professiæ de timothæo.
Et quantum ex his coniicitur, ab aliqua seu aliquibus spiritualibus personis predicta fuerant
multa bona spiritualia Timotheo accessura, quę tam paulo q̃ Timotheo nota erant. Et .pro-
pterea animum Timothei accendit ex talibus præcedẽtibus prophetiis. Et est ordo literę.
H vt secundum precedens in te (seu super te seu ad te) prophetias milites in illis (prophetiis: hoc est
in prophetatis per illas prophetias) bonam militiam, agas bonum militem.
Habens fidem & bonam conscientiam. Applicat ad ipsum Timotheum quæ in genere dixerat de fide
& cõscientia bona, vt Timotheus sit primus ibi habens fidẽ & conscientiã bonã in: vtpote qui
pręsidebat ephesi. *Quam quidem repellentes.* pro, qua quidem repulsa. Et relatiuum qua refert bo-
nam conscientiam, ad ostendendum quanti pendẽda est bona cõscientia, hoc est bona appli
catio scientię, *Circa fidem naufragauerunt.* pro, naufragium fecerũt. ecce periculum ad damnum
non seruatę bonę conscientię. Inde siquidem iacturam incurrerunt fidei. Male siquidem ap-
plicando scientiam, incurritur error in fide, & sic paulatim perditur fides *Ex quibus est Hy-
meneus & Alexander.* Nihil innenio autentice scriptum de his duobus qui repulsa bona con-
scientia perdiderunt fidem. ¶ *Quos tradidi Satanæ.* corporaliter vexandos, vt de corinthio in-
cæstuoso explicatur. *Vt discant non blasphemare.* Quemadmodum Corinthum excommunican-
do tradidit Satanę secundum carnem vt spiritus saluus fieret, ita istos excommunicando tra-
didit Satanæ vt discant huiusmodi pœnis non blasphemare. Insinuat enim hinc ꝙ iesum chri
stum blasphemabant isti perdita fide. Et forte isti erant doctores docentes aduersus christum
postquam à fide ceciderunt. et propterea dicit vt discant non blasphemare.

CAPVT II.

K O BSECRO. pro, adhortor, *igitur primum omnium.* Tractat necessitate quare
reliquerat Timotheum ephesi, incipit prosequi proposita. ¶ Vnde tanq̃
ad proposita exequenda rediens, illatiue dicit adhortor igitur. ¶ Propo
suerat autem quod finis precepti est dilectio de corde puro &c. ¶ Et p-
pterea ab executioni dilectionis erga omnes inchoat Primus autem &
communissimus dilectionis actus erga omnes est oratio. & ideo tractans
illam particulam dilectio, hortatur ante omnia orari pro omnibus.
¶ *Fieri obsecrationes.* pro, pręces. petitorias. *Orationes.* hoc est mentis euanationes in deum. *Po-
stulationes.* pro, intercessiones. quæ differunt à præcibus, in hoc quod preses respiciunt rem pe-
titã: intercessiones autẽ medie sunt ad reconciliendum homines deo, *Gratiarum actiones.* pro, be
neficiis acceptis. *pro omnibus hominibus.* ecce extensio dilectionis ad omnis homines, siue christia
nos siue non christianos. nã non dicit pro omnibus fratribus, sed omnibus hominibus. *Pro-
regibus.* qui tunc nõ erant christiani. Vult pro omnibus hominibus in genere pro regibus au-
tem in specie orari. ¶ Nec solum pro regibus sed *et omnibus qui in sublimitate constituti sunt.*
Omnes

Omnes temporales dominos comprehendit, generali nomine sublimitatis seu excellētiæ. *Vt quietam & tranquilam uitam agamus.* Non concordant omnino interpretes circa hæc vocabula. Verum parui refert tranquilam & quietam vitam an placidam & quietam seu tacitam dixeris. Id tamen aduertandum est quod quum dixisset tum pro omnibus hominibus tum pro regibus & dominis, prius more suo declarat posttremum, scilicet quare pro regibus & in celsitudine constitutis, vt quietam & tranquillam vitam &c. Siquidem sermo pauli formalis est, quum dicit pro regibus & tamporalibus dominis orandum: videlicet quatenus regunt & dominantur vt regimem eorum iustum sit. Nam inde sequitur iste fructus vt tranquillam & quietam vitam agamus christiani. ¶ *In omni pietate & castitate.* pro, honestate. Ne quietem & tranquilitatem vite appetant Christiani absolute sed relatiue ad virtutum opera, adiūgit virtutem pietatis erga parentes patriam &c. & vniuersæ morum grauitatis. Et dicit in oī vt nulla pars pietatis, nulla pars honesti moris prætermitatur. *Hoc enim bonum est.* Pronom en hoc demonstrat orare pro omnibus hominibus. Et quod primo dixerat (scilicet pro omnibus hominibus orandum) manifestat hoc esse bonum in se. *Et acceptum coram saluatore nostro deo.* Non solum est in se sed gratum deo. Quam nominat saluatorem, quia ex officio saluandi manifestat intentum, sub bonum iungens. *Qui omnes homines uult saluos fieri & ad agnitionem ueritatis uenire.* Non est hic spiculatiue theologe sermo de voluntate beneplaciti: de qua scriptum est, omnia quæ voluit dominus fecit in celo & in terra. & ꝙ voluntati eius nullus potest resistere, vt clare patet ex eo ꝙ videmus non omnes homines ad agnitionem veritatis venire. Sed est sermo de voluntate signi qua deus proponit omnibus hominibus præcepta salutis doctrināque euangelicam: & illis imputatur qui nolunt venire ad veritatis cognitionem & nolunt salui fieri. de qua scriptum est, quotiens volui congregare filios tuos & noluistis. Ex hoc enim ꝙ deus salutem & agnitionem omnibus vult proponendo, monstratur gratum illi esse ꝙ ꝓ omnibus oremus. & simul insinuatur quid est petendum orando pro omnibus videlicet vt saluantur. *Vnus enim deus.* Manifestat ꝙ deus vult omnes saluos fieri & ad agnitionem veritatis venire, tum ex vnitate dei. Ex hoc enim ꝙ non nisi vnus est deus, omniū hominū curā illi vni incumbere manifestatur: & quum sit natura bonus, consequens est vt omnibus proponat salutem & agnitionem veritatis. Si nanque essent plures dii, cogitari posset ꝙ vnus deus haberet curam saluandi aliquos homines & alius haberet curam saluandi alios: sed vbi vnus tantum est deus, illi vni incumbit cura omnium. Tum ex vnitate mediatoris, subiungendo. *Vnus mediator dei & hominum homo christus iesus.* Si plures essent mediatoris inter deum & hominē, existimaretur qđ vnus esset mediator pro quibusdem & alius pro aliis: sed ex quo vnus est mediator dei & hominū ad reconciliendum homines ideo, illi vni incumbit mediare inter deū & omnes homines. Et propterea idem sequitur scilicet qđ deus vult omnes homines saluos fieri & ad agnitionem veritatis venire, ex hoc ipso qđ vnū constituit mediatorem dei & hominū. qui tanto magis omniū hominū mediator est ad deū quanto ipse est homo, quanto ab ipso nihil humani alienum est. *Qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus.* Ab effectu manifestat qđ etiam mediator vult omnes homines saluos fieri & ad agnitionem veritatis venire, ex hoc ipso qđ dedit semetipsum precium ad redimendum non aliquos sed omnes. Quod verissimum est non solum quantum ad sufficientiam, sed etiam quantum ad efficientiam: pro quāto omnes redemit á morte corporis resuscitando omnes in nouissimo die. *Cuius testimonium temporibus suis confirmatum est.* Superfluunt tres dictiones: cuius confirmatum est. Legendum siquidem est appositiue. dedit redemptionem semetipsum pro omnibus, appositiue testimonium temporibus suis. Vere testimonium diuine voluntatis qđ vult oēs homines saluos fieri & ad agnitionem veritatis venire dedit christus dando seipsum redemptionem pro omnibus. Dedit autem hoc testimonium temporibus propriis definitis à diuina sapientia. Et addidit hoc, ne quisquam diceret tardum fuisse testimonium respectiue ad eos qui precesserant aduentū christi. oīs enim tam tarditas q̄ anticipatio excluditur dicendo temporibus suis. *In quo.* pro, in quod. videlicet testimonium promulgandum mundo. *Positus sum ego predicator.* pro, preco. Officium. preconis est publicare: & paulus publicabat testimonium datum à christo.

A B C D E

Et apostolus. Ne vsurpatum aut vile preconis officium putaretur adiunxit & apostolus ꝓculdubio christi. ¶ *Veritatem dico.* deficit in christo, *non mentior.* parenthesis est hæc, explicans officium preconis & apostoli paulum agere vtranque complectando partem: videlicet non mentiri & veritatem dicere christo teste, Vt nulla falsitas mixta veritati intelligatur, ¶ *Doctor gentium in fide & ueritate.* Non solum preco & apostolus sum veritatis, sed sum spiritualiter doctor gentium

tium in fide, non philosophia, sed non in fide vana sed in veritate. Doceo gentes veritatem, nō
F figmenta: verum non in euidentia scientifica sed in fide. Et hæc omnia ago ad publicandū testimonium quod dedit christus.

V *Olo ergo uiros* Tractat illam particulam, de corde puro. Continuat autem exercens officium doctoris gentium. *Orare in omni loco, leuantes puras manus sine ira & disceptatione.* ¶ Dixerat dominus, si offers munus tuum ante altare & recordatus fueris quod frater tuus habet aliquid aduersum te &c. extendit paulus ad omnem locum idem præceptum. Docet siquidem ꝙ non solum ante altare sed in omni loco in quo quis orauerit oportet leuare manus mundas sine ira & disceptatione. Nec est sermo de membris corporis, sed de operibus. Impedimenta siquidem orationis vbicunque oretur, impuritas hominum, ira & contentio sunt. Et excluduntur ad literam duo crimina. Alterum auaritie occupantis dicendo puras manus communi siquidem vsu occupantes aliena dicimus non habere manus
G puras. Alterum discordie cum proximo: dicendo sine ira, intus, & disceptatione extra. Hæc enim duo purganda sunt ante orationem, auaritie restituendo, & discordia reconciliatione. Et meminit munditiæ ab his criminibus tantum: quia reliqua crimina interna pœnitentia purgantur, hec autem exigunt etiam externam restitutionem & reconciliationem.

¶ *Similiter & mulieres in habitu.* pro, amictu, *ornato cum uerecundia & sobrietate.* pro, modestia, *ornantes.* pro, ornare, seipsas. ¶ Quamadmodum à viris abstulit impedimenta orationis tanquam propria viris, ita à mulieribus tollit impedementa orationis quæ sunt velut propria mulieribus vnde quod dicit in amictu ornato, sic dicit quemadmodum dixerat in omni loco. Vtrumque enim recensetur ad explicandum modum seruandum à viris quidem in quocunque lo-
H co orauerint: a mulieribus vero in quocunque amictu ornato. Et explicatur modus, dicendo cum verecundia & modestia ornare seipsas. Vtraque pars valde congruit mulieribus: ne ornatus sit inuerecundus, & similiter ne sit immoderatus. Vnde immoderationem ornatus explicando subiungit. *Non in tortis crinibus aut auro aut margaritis.* Primitiue ecclesię temporis congruebat hoc preceptum: eo ꝙ tunc mulieres quę se christianas profitebantur, omnia huiusmodi à se abdicabant tanquā superflua & vana. Vnde hodie quum multe principes & regine quibus secundum statum congruit ornare se auro & margaritis, Christianæ sint, non contra pauli pceptum his vtuntur. *Vel ueste preciosa.* pro, sumptuosa. Dixerat in amictu ornato, & declarauerat immoderatum ornatum: declarat modo amictum, inhibendo uestram sumptuosam. Et ꝗ temporale fuerit huiusmodi preceptum, aurea vestis cecilie testatur. *Sed quod.* pro, quæ, *decet mulieres promittentes.* pro, profitentes, *pietatem per opera bona.* Relatiuum que, ad vestem refertur. &
I vult vestem esse talem quæ deceat mulieres profitentes per bona opera (hoc est profitentes nō tantum verbis sed factis) pietatem: hoc est cultum diuinum. Dictio siquidem græca nō significat pietatem in genere, sed eam que est erga deum. Perpende ex his omnibus impedimenta orationis in mulieribus vbicunque orent esse contraria predictorum: vtpote apperiuū muliebrem deprimentia ad hæc vana ne eleuetur illarum mens in deum.

¶ *Mulier in silentio discat cum omni subiectione.* Postquam cor purum tam in viris quam in mulieribus declarauit relatiue ad orationem, declarat in specie puritatem cordis in muliere relatiue tum ad disciplinam & doctrinam, tum ad dominum. Et quoniam mulier eget vt doceatur, modum explicat tum quo ad linguam, dicendo in silentio. Non vult ꝙ in ecclesia interroget doctorem docentem, sed quod audiat quidem & discat solendo: si quid autem restat dubii, virum domi interroget. Tum quo ad reuerentiam cum omni subiectione, interna & externa.
K ¶ *Docere autem.* supple publice. *Mulieri non permitto.* Et diximus publice, ad differentiam doctrinæ domesticæ: qua mater debet erudire filios & filias. *Neque dominari.* pro, neq; authoritatem habere, *in uirum.* Directe hoc respicit vxores: quas nefas est authoritatem habere in maritos. *Sed esse in silentio.* vt non solum opere sed nec sermone authoritatem sibi vsurpet in virum. *Adam enim primus formatus est deinde Eua.* Ex ordine quo Moyses narrat formationem Adæ & Euæ, probat virum præesse mulieri & nō e diuerso. *Et adam non est seductus, mulier autem seducta in præuaricatione fuit.* Eadem vtitur historia: in qua mulier ipsa professa est se seductam à serpente. Adam vero non se excusauit vt deceptum, sed vt allectum ab vxore vt ibi patet. prestat itaque vir mulieri tū ordine formationis, tum vigore rationis. *Saluabitur autem per filiorum generationem si permanserit.* pro, si manserint, *in fide & dilectione & sanctificatione cum sobrietate.* pro, modestia. Ordo litere est, saluabitur autem si manserint (ipsa & vir) per filiorum generationem in fide &c.

¶ Meritorium

¶Meritorium salutis astruit esse coniugium mulieri: ex hoc ꝙ si ob filiorum generationem manserit simul cum viro in fide &c. saluabitur ipsa mulier. Et per hoc intellige explicari pro- A
prium munus sexus. Non docet paulus salutem mulieris pendere à generatione filiorum (cū facilius saluetur virgo q̄ coniugata) sed docet ꝙ vtendo officio sexus habet vnde ex ipso vsu sexus saluetur: hoc est ꝙ ad salutem eis operatur si ob filiorum generationem manserint cū viris suis in fide &c. Et si vis omnem scrupulum ab hac lectione excludere, ordina saluabitur pro predicato totius enunciationis: ordinando literam sic. Si permanserint autem per filiorum generationem in fide & dilectione & sanctificatione cum modestia, saluabitur. Sic enī clare significatur ꝙ non pendet salus mulieris à filiorum generatione, sed ꝙ acquiritur ei salus si sic manserint. Et nihilominis aduerte ꝙ non de muliere sed de vxore est sermo: de qua dixerat neque authoritatem habere in virum. de ipsa enim subiungitur saluabitur autem &c. Et meminit specialiter sanctitatis ac modestie. quoniam tam munditia in vsu coniugii q̄ moderatio in vsu rerum & gubernatione familiæ, peculiaris esse debet coniugatis. B

CAPVT III.

idelis sermo. Prosequitur paulus particulam de corde puro, quo ad constitutos in ecclesiasticis ministeriis. Præponit auté huic tractatui fidelis sermo, ad significandam veritatem dicendorum: ne quis imputaret paulo ꝙ nimis exigeret ex proprio capite in episcopis & diaconis. totum hoc excluditur dicendo fidelis sermo. Significatur enim ꝙ est sermo fidelis domino qđ est iuxta fidem quam debet paulus domino, & non secundum propriam sententiam. *Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat.* Initium fidelis sermonis est. si quis superintendentiam cupit, bonum (seu preclarum) opus desiderat. Non dicit si quis dignitatem, si quis gradum, si quis prouentus, si quis honores, si quis gloriam episcopatus: sed si quis ipsum episcopatum (hoc est ipsam superintendentiam, ipsum superintendere desiderat, proculdubio desiderat opus, quum superintendere sit opus, non qualecunque sed opus bonum ex suo genere, immo opus præclarum ex proprio genere. Nec hoc eget probatione aliqua: quoniam manifeste constat sic esse. nullum itaque peccatum est ex proprio genere, desiderare episcopatū: hoc est ipsum superintendere. Secus auté est de appetitu gradus honoris, prouentuum & huiusmodi. Nihil enim horum est opus bonum: quū nec sit opus. *Oportet enim.* pro, igitur, *episcopum irreprehensibilem esse.* ex ratione excellentis bonitatis huiusmodi operis quod est superintendere, illatiue dicit oportet igitur episcopum esse irrepreheńsibilem. ¶Et hæc est prima conditio episcopi relatiue ad malos mores, vt nihil in eo sit reprehensibile. ¶Et vere ex eo quod aliis superintendit reprehendis, manifesti infertur quod oportet ipsum esse ireprehensibilem. Qua enim fronte potest alios reprehendere qui reprehensibilis est? Diceretur nanque ei, medice cura teipsum. ¶*Vnius uxoris uirum.* Secunda conditio nega- D
tiue intelligenda est: hoc est non plurium vxorum virum. Non enim exigit paulus ab episcopo qđ fuerit aut sit coniugatus (qui consulit meliorem esse cœlibatum, scribendo ad corint. sed exigit qđ si habet vxorem sit vir vnius vxoris. Sic enim litera sonat, dicendo esse. Quo contra de vidua inferius dicet in cap. v. non presenti sed preterito vtens tempore, quæ fuerit vnius viri vxor. Et dicit hoc, quia tunc temporis multi plures vxores habebant, imitantes patres veteris testamenti: quum nullibi legamus hoc prohibitum. *Sobrium.* pro, vigilem. Tertia conditio vigilantiam summe necessariam super intendendi explicat. *Prudentem.* pro, modestum. Quarta conditio summe quoque est necessaria superintendenti. vt vigilentia comitem habeat moderationé: vt ipse sic sit vigil vt tamé sit modestus, & sic modestus vt tamé sit vigil. *Ornatum.* proculdubio cōpositione gestuū, actionum, eloquii, & aliis bonis moribus *Pudicū.* E
Superfluit pudicum. Sexto enim loco dicitur. *Hospitalem.* Rara est hæc hodie virtus. *Doctorem* Non laurea, sed scientia sufficiente ad docendum. *Non uinolentum.* pro non vinosum. Hoc est deditum vino. ¶*Non percussorem* Quamuis paulus de iniusta percussione loquatur, turpe tamen est episcopo etiam iuste percutere. Debet enim aliena non propria manu percutere delinquentes, post non percussorem, deficit vna particula. s. Non turpilucrem. Hec est eni decima cōditio in textu pauli: clare sonās ꝙ episcop⁹ alienus esse á turpi lucro debet. qđ si seruaretur, non auditantur lucratam turpia vt turpe sit ea dicere. Nec loquor de simonia sed proprie de turpi lucro sparso nimis in episcopis ecclesiarum christi. ¶*Sed modestum.* pro, sed mitem. Esse mité plus est quā esse mansuetum. mitis eni non solum iram temperat, sed dulce-

dinem quandam adhibet. *Non litigiosum.* Valde repugnat officio supintendentis aliis, vt ip
F se litibus incumbat. Alienus enim esse debet ab omni pugna tam verborum quam factorum
¶ Sola siquidem pugna fidei & pietatis ei sufficit. *Non cupidum.* pro, non auarum. Non est sermo de quacunque cupiditate, sed de cupiditate argenti, auri & huiusmodi: quam auaritiam dicimus. ¶ *Suæ domui bene præpositum.* pro præsidentem. hoc est propriam domum bene regentem. vult enim paulus experientia comprobatum fuisse quod iis qui sit episcopus sit idoneus ad bene regendum ecclesiam: experientiam autem sumit ex hoc quod bene regit propriā domum. ¶ *Filios habentem subditos cum omni castitate.* pro, reuerentia. seu honestate. Ne intelligas quod oporteat episcopum habere filios (quoniam hoc paulus non dicit) sed quod episcopus habens filios, habeat illos subditos cum omni reuerentia, seu honestate. Ex hac enim experientia tenendi filios subditos cum omni honestate seu reuerentia spes gignitur quod tenebit christianos ac clericos subditos cum omni honestate seu reuerentia sicut rexit filios. ¶ *Si quis domui suæ præesse nescit quomodo ecclesiæ dei diligentiam habebit.* pro, curam aget? Ratio clara, solido i-
G nixa fundamento. ¶ *Non neophitum.* Grecam dictionem reliquit interpres: quum potuisset dicere non nouitium in ministerio ecclesiastico vel in fide. Et rationem reddit. *Ne in superbiam elatus in iudicium incidat diaboli.* Occasio superbiendi est si quis nouiter conuersus ad fidem, seu, non initiatus in ministeriis ecclesiæ, preferatur ad superintendendum ecclesiæ: & sic merito superbiæ incidat in damnationem similem damnationi diaboli, qui propter suberbiam damnatus est. Loqui autem paulum de nouitio in ministerio ecclesiæ, ex subiunctis de promotione diaconorum satis patet. Nam si illos vult primum probari multo magis promouendos in episcopos. ¶ *Oportet autem illum & testimonium bonum habere ab iis qui foris sunt.* Vltima conditio episcopi est vt sit bonæ famæ etiam apud infideles. Et rationem subdit. *Vt non in*
H *opprobrium incidat* hoc est vt non incidat in vituperationem. vituperaretur enim si esset apud eos malæ famæ. ¶ *Et in laqueum diaboli.* Dictionem græcam reliquit interpres: forte rectius dixisset calumniatoris. ¶ Nam si malæ famæ est apud infideles, laqueis exponitur hominum calumnitorum: ex ipsa fama audientium etiam que non fecit imputare, & illaqueare cum detractionibus accusationibus & aliis huiusmodi.

¶ *Diacones.* pro, diaconos, *similiter puditos.* pro, compositos. dictionem quoque græcam interpres reliquit diacones: quum potuisset latine dicere ministros. Et quoniam non legimus alios in sacra scriptura diaconos quā illos in actis Apostolorū institutos ministro tēporaliū ecclesiæ deo de eisdem intelligo paulum loqui. nam etiam ephesi fuisse diaconos dispensationis temporalium, patet ex subiunctis: vbi dicetur ne grauetur ecclesia viduis quibusdam. Vbi & ad-
I uerte non loqui paulum de ordinibus sacris, sed de officiis. vnde nullam mentionē facit sacerdotis, sed episcopi & diaconi: quorū vtrumq; nomen est officii. illud superintendendi, hoc ministrandi. primā itaq: cōditionē ministrorū ecclesiæ explicat cōpositionē in moribus, in actibus in gestibus. *Non bilingues.* duplici vtentes sermone modo vnum modo contrarium vni siue pluribus dicendo. *Non multos uino deditos.* Nō prohibet eis vsum vini sed multum. *Non turpe lucrum sectantes.* non solum ab illicito sed etiam à turpi lucro vult esse alienos. Sunt enim multa lucra licita quę tamen sunt turpia. *Habentes misterium fidei in conscientia pura.* Non sufficit vt diaconi habeant fidem, sed exigitur ab eis vt habeant intimum fidei arcanum. Quod consistit i conformitate animi ad fidem, in conformitate voluntatis & affectus ad fidem. hoc est enim intimum fidei. Et hoc non est habendum qualitercunque sed in conscientia pura, sed in applicatione scientiæ pura ab omni errore & passione. Oportet enim ministros ecclesiæ & intus ha-
K bere animum conformem fidei, & ministrando applicare pure scientiam ad opus. *Et hi autem* pro, quidem, *probentur primum: & sic.* Loco harum duarum dictionum legendum est. Deinde, *ministrant.* Deficit sic, *nullum crimen habentes.* De episcopo dixerat non nouitium: de diaconis autē dicit ꝙ primum examinentur, experientia operum discernantur. Postea ministrent sic, scilicet probari ꝙ nullum habeant crimen, qđ nullus possit illos criminari. *Mulieres.* pro, vxorerat proculdubio episcoporum & diaconorum. De aliis siquidem mulieribus superius locutus fuerat *Similiter pudicas, non detrabentes.* pro, non calumniatrices, *sobrias.* pro, vigiles, *fideles in omnibus.* Conditiones clare sunt. ¶ *Diacones.* pro, diaconi, *qui unius uxoris uiri.* ¶ Intellige hoc sicut de episcopo expositum. *Qui filiis suis bene presint.* Superfluit suis. *Et suis domibus.* exigit à promouendis in diaconos similem experientiam circa regimen domus & filiorum qualem exegerat à promouendo in episcopum. *Qui enim bene ministrauerit.* post conditiones requisitas ad diaconos fructum eorum subiungit. Nec dicit qui enim ministrauerint, sed qui bene ministrauerint.

¶ *Gradum*

¶*Gradum bonum sibi acquirent.* pro, acquirunt. hoc est altiori officio dignos se constituunt. Hic enim fructus suapte natura sequitur bonam ministrationem inferioris officii. *Et multam fiduciam in fide que in* CHRISTO IESV. Actiue & passiue verificatur ꝙ acquirunt sibi multam fiduciam in fide iesu christi. actiue quidem: quia bene ministrando, magis ac magis confidunt & audent in iis q̃ sunt fidei: vt patet de Stephano. passiue vero: quia bene ministrando acquirunt vt alii multum confidant in ipsis in iis que sunt fidei. A

Haec tibi scribo fili Timothee, sperans me uenire ad te cito Superfluit fili Timothee.

H Ne putaret Timotheus epistolam hanc signum esse quod paulus non esset ad eum venturus, hanc opinionem excludit: ¶*Si autem tardauero.* Ecce quare scripsi, vt si tardauero. *Vt scias quomodo oporteat te in domo dei conuersari, que est ecclesia dei uiui.* Aduerte prudēs lector quod ecclesiam dei appellat domum dei: eo quod vniuersa ecclesia, vna domus est. vna familia est. vnum habens patrem familias. Omnium enim christianorum communio spiritualis mutua est quemadmodum eorum qui sunt vnius domus seu vnius familiæ.

¶*Columna & firmamentum.* pro, fundamentum, *ueritatis.* Ecclesia appellatur columna & fundamentum veritatis: pro quanto sustentat veritatem celsam, non qualitercunque sed vt in qua fundata est ipsa veritas. nam veritas diuinorum mysteriorum velut excelse sustentatur in ecclesia, dum super oīa asseritur veneratur & colitur. & in ipsa ecclesia ita fundata est vt extra eā nō inueniatur.. *Et manifeste.* pro, & confesse. hoc est omnium confessione. ¶*Magnum est pietatis sacramentum.* pro, misterium. de ecclesia dicit confessum esse quod est misterium pietatis. pietas proprie officium cultumque exibet parentibus & sanguine iunctis. & quia ecclesiam domū dei dixerat apte & proprie subiungit quod est magnum misterium pietatis. Officia siquidem ecclesie sunt officia pietatis: vtpote domesticorum in domo. Et quia in domo dei tanquā patris familias, officia ecclesiæ sunt officia pietatis erga deum vt patrem familias. et quoniam hoc in congregatione fidelium est intimum, ideo misterium appellatur. et quia tum extensiua, tum intensiua quātitate prestat, ideo magnum dicitur. Habes ergo ecclesiam dei viuentis (hoc est congregationem fidelium in deo viuente) relatiue ad deum esse domum dei: relatiue ad veritatem, esse columnam & fundamentum veritatis: relatiue vero ad pietatem esse magnū mysteriū pietatis, & hoc confesse. vt per hoc vltimū intelligamus officiū christi fidelium consistere in pietate, exibendo patrifamilias cultum & aliis domesticis officium. Vere siquidē talis pietatis ecclesia est misteriū magnū. *Quod manifestatum est in carne.* vniuersa hæc litera vsque ad finem huius capituli nescitur quomodo corrupta sit. Tam adimendo substantiuū nam in textu Greco non habetur relatiuum qđ, sed habetur substantiuum deus. Tum consequenter mutando genus. nam oīa que in neutro genere leguntur (manifestatum, iustificatum, predicatum, creditum, assumptum masculini sunt generis, sicut & deus. ¶Legendum itaque est. Deus manifestatus est in carne, iustificatus est in spiritu, visus est angelis, pdicatus est gentibus creditus est in mundo, assumptus est in gloria. Et dicuntur hec à paulo tum ad manifestandam illam particulam domo dei, & particulam & cōfesse: vt confessione omniū istorum pateat quod dixerat & confessione. Tum ad explicandum deū patremfamilias erga quem est pietas ecclesiæ, Dixerat enim ꝙ ecclesia est magnum mysterium pietatis. Manifestat autem modo ipsum deum sub ratione patrisfamilias. Dixerat enim in domo dei. et vere hic paterfamilias describitur dicendo. Deus mānifestatus est in carne, tum quum verbum caro factū est, & coruscauit tot miraculis viuens in carne mortali: tū in resurrectione manifestatus est, in carne immortali. secundū vtrumque, nāq; statū deus manifestatus est in carne. Et hoc est primū quid collit pietas ecclesiæ in domo dei patrisfamilias: quoniā per hoc deus factus est paterfamilas, per hoc factus est eiusdē nature nobiscum cōmunicans nobiscū etiā in carne. *Iustificatum in est spiritu.* Si miraris deum iustificatum esse recole dictum esse deo anteq̃ manifestaretur in carne, iustificeris in sermonibus tuis. Multo ergo magis postquā manifestatus est in carne, dici, de eo potest iustificatus est in spiritu Et est sensus ꝙ in spiritu sancto quē dedit discipulis & consequenter aliis iustificatus est à calumniis iudæorū & aliorū qui crucifixerunt & persecuti sunt eum. Vnde in die pentecostes apud ipsosmet qui crucifixerant eum linguis clamando crucifige, incœpit iustificari: vt patet in actis apostolorum. Et nihilominus adhuc mortis iustificatus est in spiritu vite, operum ac doctrinæ ab obiectionibus iudæorum. VISVS *est angelis.* Deus in carne & similiter deus in spiritu ab hominibus credi potuit: non autem visus est hominibus. Ab angelis autem beatis visus est. Et inseruit hoc, ad afferendum testimonium angelicum de nostro patre familias et hoc verificatū est

B C D E

est de deo in vtroque statu, carnis passibilis & impassibilis. Predicatum est gentibus. Ecce do-
F mus dei comprehendens gentes. creditum est in mundo. Ecce latitudo domus dei, cõprehen
dens vniuersum mundum. *Assumptum est in gloria.* vt manifeste intelligamus patremfamilias do
mus ecclesiasticæ regnare gloriosum in gloria ad quam assumptus est in die ascensionis Hæc
sunt beneficia patrisfamilias erga quem est pietas ecclesiæ. et simul perpende quod dixerat, &
confesse, explicatum à carne, à spiritu, ab angelis, à gentibus, à mundo, à gloria cælesti.

CAPVT. IIII.

PIRITVS *autem manifeste.* pro, loquibiliter, *dicit.* Tractat illam particulã, de fide non ficta. Et dicit quod spiritus sanctus non obscure sed loquendo vt possit intelligi dicit hæc subiuncta. *Quia.* pro. quod, *in nouissimis.* pro, in po-
G sterioribus. *temporibus discedant quidam a fide.* Præmonemur, vt iacula præuisa minus feriant. ¶ *Attendentes spiritibus erroris.* pro, erroneis. Spiritus Christi est spiritus veritatis: spiritus autem isti sunt spiritus à vero errentes. ¶ Quales sunt omnes spiritus hæreticorum. Omnium enim hæreticorum spiritus à vero declinant & errant hac atque illac. *et doctrinis demoniorum.* Spiritus hæreticorum pingit ab errore, doctrinas vero à demoniis: ad significandum ꝙ doctrine talium hominum non tam sunt doctrinæ hominum q̃ dæmomoniorum. ipsos nanque homines appellat dæmonia: eo ꝙ officio sunt demonia, eo ꝙ discipuli sunt & imitatores dæmoniorum. et vt clare ꝑcipias ꝙ huiusmodi hæreticos nominat demonia subiungit de eisdem. *in hypocrisi loquentiũ mendatium.* pro, in simulatione falsiloquorum. Vbi duas conditiones eorumdem iungit: & q̃d
H falsum loquuntur, & non ignoranter sed simulate. *et cauteriatam habentium suam conscientiam.* quoniam methaphoricus est sermo obstinata horũ conscientia intelligi potest ad similitudinem indelebilis notæ que ex cauterio facta est in hominibus seu iumentis, vt significetur conscientiam horum cauterio diaboli penetratem esse, vt indelebiliter eandem retineant cõscientiã vt nulla sit spes emendationis eorum. Est enim sermo de hæresiarchis, de capitibus errorum, *Prohibentium nubere.* Depictis magistris errorum, describuntur eorundam pręcepta circa nuptias & cibos. Et quo ad nuptias dicitur prohibentium nubere. quo ad cibos vero. Iubentium *abstinere a cibis.* ¶ Vtrunque preceptum dicitur esse manichæorum. *Quos deus creauit.* Contra p̃ceptum abstinentie à cibis, affert paulus rationem ex institutione diuina.

¶ AD *percipiendum cum gratia rum actione fidelibus & iis qui cognouerunt ueritatem quia.* pro, quod, *om-*
I *nis creatura dei bona est: & nihil reiiciendum quod cum gratiarum actione percipitur.* ¶ Ne quereres vbi habetur quod deus creauit omnia ad parcipiendum cum gratiarum actione: declarat paulus quod in hoc ipso quod omnis. creatura dei munda est secundum se, & ꝙ nullius vsus illicitus est si cum gratiarum actione fit habetur ꝙ deus creauit oia comestibilia ad ꝑcipiendum gratiarum actione. Et primum quidẽ (scilicet ꝙ omnis creatura dei bona est) tanquã manifestũ relinquit. Alterum vero spectans ad vsum, probat reddendo rationem. ¶ *Sanctificatur enim per uerbum dei & orationem.* pro, intercessionem. Propter iudeos videtur hoc dicere: apud quos cibi aliqui erant immundi quo ad vsum. Aduersus siquidem hoc dicit quod mũdificatur vsus ciborum qui reputantur immundi, per verbum dei quo vtimur benedicendo ipsos, & per intercessionem. Radix vnde verbum dei mundificat, significatur intercessio (hoc est
K meditatio) christi inter legem & non discernentes inter cibos. Et extendit ad legalẽ prohibitionem sermonem suum paulus: eo ꝙ conueniunt quo ad hoc in materia precepti, heretici & iudęi sectatores legis: dum vtrique iubent abstinere à cibis quibusdam ¶ *Hæc proponens fratribus.* pro, hęc admonẽs fratres, *bonus eris minister christi iesu enutritus.* pro, enutriens, *uerbis fidei & bone doctrinæ quam assecutus es.* Vndique commendat officium admonendi fratres de prædictis, tum ex parte officii relati ad christum, tum ex parte officii relati ad rem dictam quod auditores manifestando nutricnem animarum in fide & bona doctrina. ¶ Quod autem dicitur quam assecutus es, non plene explicat textum Grecum: significantem quam hucusque secutus es. *Ineptas.* pro, prophanas, *autem & aniles fabulas deuita.* Fabellas aduersus religionem, aniles appellat: quoniam similes sunt fabellis quas anus narrant pueris.

EXerce *autem teipsum ad pietatem.* Tractat illam particulam, conscientia bona. Et inchoat officium consientiæ bonæ à pietate: quæ cultum ac officium exibet parentibus, sanguine iunctis, patriæ eiusque beneuolis, ¶ *Nam corporalis exercitatio ad modicum utilis est*

Non vituperat

Non vituperat corporale exercitium,sed præponit illi pietatem.Et hæc intellige comparãdo hæc secundum propria genera.Nam secus est si secundum charitatem imperãtem aut secundum occurrentem articulum necessitatis comparatio fieret.Ex maiori nanque charitate A si prouenirret corporalis exercitatio,vtilior esset quam pietas ex minore charitate.& similiter in articulo necessitatis vrgentis ad ieiunium seu aliquid huiusmodi corporale,vtilior esset corporalis exercitatio quàm pietas.Sed hæc sunt per accidens.nam secundum genus proprium corporalis exercitatio in ieiuniis& abstinentiis,peregrinationibus,ciliciis & huiusmodi, ad modicum vtilis est:quia tantum valet ad domandum corpus proprium. *Pietas autem ad omnia utilis est.* Officia pietatis erga ecclesiæ membra,& cultus erga patremfamilias domus quæ est ecclesia,sunt vtilia ad omnia,tam temporalia quam spiritualia.Vnde hoc manifestat subiungendo.*Promissionem.*pro,promissiones,*habens uitæ quæ nunc est & futuræ.*Ex hoc ipso quod in lege diuina in præcepto pietatis(Honora patrem tuum & matremtuam)Exo.xx.adiungitur promissio vitæ præsentis& futuræ,manifestat paulus quod pietas ex suo genere ad omnia vtilis est.Interpretatur autem paulusverba legis partim ad literam& partim mystice.& propterea pluraliter dicit promissiones & vtriusque vitæ meminit.In exodo nanque dicitur Vt B sis longęuus super terram quam dominus deus tuus dabit tibi. Paulus vero etiam mystice terram promissionis cælestem patriam interpretatur.& propterea dicit vitæ pręsentis &futuræ. ¶ Nec hinc arguas inferendo abstinentiam & ieiunia inutilia esse ad vitam æternam: quoniam hoc hinc non habetur:sicut nec habetur reliqua virtutum opera inutilia esse advitam æternam.Tantum hinc habetur speciale priuilegium pietatis,quod in illius pcepto explicatur promissio vtriusque vitæ.cum hoc enim priuilegio stat & reliquarum virtutum opera(inter quę est exercitatio abstinentiæ corporalis)meritoria esse vitæ æternæ.¶ Ac si quęris cur pietas donata est hoc priuilegio.Ratio est quia pietas ad faciendum alteri bonum tendit, quod diuini officii est maxime imitatiuum & homini difficile:quum naturaliter non inclinetur nisi ad proprium bonum. ¶*Fidelis sermo & omni acceptione dignus.*Ad declarandum quod ipse interpretatus fuerat (videlicet & futuræ)adiungit quod sermo iste dicens quod pietas habet promissiones vitę futurę,est sermo fidelis & omni acceptione dignus.Et hoc ab experi- C entia in seipsis manifestat,subiungendo.*In hoc enim.*Deficit.Et,*laboramus & maledicimur.* Hoc est nam ad hoc pietatis opus & laboramus assidue.& maledictis afficimur.*Quia speramus.*pro,sperauimus,*in deum uiuum.*pro,in deo viuente:*qui est saluator omnium hominum,maxime fidelium.*Ab experientia qua sustinent tum proprios labores tum maledicta exercendo ad ea pietatis sunt,manifestat promissionem vitę futurę:ex eo quod hęc omnia procedunt ex spe in deo viuente ꝙ saluaturus est omnes homines pręcipue fideles.in via futura saluabit deus omnes homines quo ad vitam corporis,suscitãdo omnes.maxime aũt saluabit fideles:quoniam suscitabit eos ad vitam foelicem.Hæc est res sperata:de qua dicit.Sperauimus in deo viuente qui est saluator &c.pro qua & laboramus& maledicimur,vacando pietati ecclesiasticę.¶*Præcipe hæc & do-* D *ce.*Doce vt sciant,pręcipe vt imitentur.*Nemo adolescentiam.*pro,iuuentutem,*tuam contemnat.*Hoc est sic te habe vt nemo contemnat ætatem iuuentutis tuę.Vnde & statim aduersatiue subiũgit.*Sed exemplum esto fidelium in uerbo.*hoc est in loquendo.*In conuersatione,in charitate.*Pręcipit paulus vt locutio sit exemplaris,conuersatio sit exemplaris,dilectio sit exemplaris.Et preter hæc adiungit tria alia. Quorum primum deficit in textu Latino:videlicet.In spiritu,*in fide,in castitate.*In spiritualibus,in iis quæ sunt fidei & in corporis castitate,præcipit etiam Timotheovt exhibeat se exemplum fidelium.Et hæ sunt partes ex quibus effici debet vt nemo eius iuuentutem contemnat.Et multo magis hæ partes in prælato prouectæ ætatis efficient vt non despiciatur. ¶ *Dum uenio attende lectioni.*Ad pascendum teipsum.*Exhortationi.*aliorum ad bona opera. Et *doctrinæ.*Superfluit &.non solum exhortare sed doce alios ea quæ sunt sacrarum scripturarum.*Noli negligere gratiam quæ.*pro,donum quod,*in te est:quæ data.*pro,quod datum,*est tibi per prophætiam cum impositione manuum presbyterii.*Episcopalem gradum appellat donum datum Timo- E theo duplici concurrente causa.Altera est prophetia quod futurus esset Episcopus.à quo aũt fuerit facta hęc prophetia seu cui fuerit reuelata,scriptum nõ est.Simile quid in primo.cap. dixerat,secundum pręcedentes ad te prophetias. ¶ Altera est impositio manuum presbyterii:hoc est officii presbyteratus. Ad significandum impositionem non esse humanę manus, sed manus sacrę,manus sacerdotalis officii. ¶ Et dicit pluraliter manuum presbyterii,forte ad significandum plurium sacerdotum concursum. Fiebant siquidem Episcopi per impositionem

Positionem manuum, sicut & hodie fiunt. ¶ *Hæc meditare.* pro, exercere. Dixerat præceptum
F negatiuum, ne neglexeris: adiungit modo affirmatiuum, hæc exerce. Et pronomen hęc, mō-
strat tria antedicta Episcopi officia: legere, exhortari, & docendo. *In his esto ut profectus tuus manifestus sit omnibus.* pro, in omnibus. Fructus consequens suapte natura explicatur. Nec hic fructus vacat salute aliorum. ¶ *Attende tibiipsi & doctrinæ.* Adiungit vt sic attendat saluti aliorum vt simul incumbant propriæ saluti. *Insta*, pro, persiste, *in illis.* vtrisque: scilicet quæ sunt ad salutem tuam & aliorum. ¶ *Hoc enim faciens.* Attentionem ad vtraque demonstrat pronomen hoc. ¶ *Et teipsum saluum facies & eos qui te audiunt.* Ecce fructus attentionis ad vtrunque: & vere fructus perfectus.

CAPVT V.

G **S***Eniorem ne increpaueris, sed obsecra.* p, exhortare, *ut patrem.* Nomē ętatis esse hoc in loco seniorem, ex aliis ętatibus subiunctis apparet. Et propter aliorum ætates subiunctas, magis quadrare videtur exhortare quām obsecra: quoniam ad omnes subsequentes idem verbum refertur. ¶ Peccantem itaque senem, mandat paulus non increpandum sed exhortandum: vt veluti filiali vtatur in eum reuerentia. Sic enim facilius corrigitur senex. *Iuuenes ut fratres, anus ut matres, iuuenculas ut sorores.* Repete exhortare. *In omni castitate.* Hoc opus fuit addere in exhortatione iuuencularum propter periculum ætatis. Et dicit in omni, vt sit castitas in oculis, in gestib⁹, in verbis & c. ¶ *Viduas honora.* Honorē in scripturis sacris referri non solum ad officia sed etiā ad subsidia, docet dominus exponendo præceptū Honora parentes tuos de subuentione. Nec ambigēdum est vtrunq; hic comprehendi. verū sub ratione honoris præceptum datur: quoniam honor per se exhibendus est, subuentio aūt per accidens: videlicet si sunt indigentes. ¶ Viduis aūt honorem exhibēdum iubet nō omnib⁹ sed
H *Quæ uere uiduæ sunt.* Et est aduerbiū vere tam hic quam in sequentibus similibus. Quas aūt vere intelligat viduas, ipsemet explicabit ex duplici differētia. altera penes naturalia, altera penes voluntaria. Vnde à naturali necessitudine inchoās dicit. *Si qua autem uidua filios aut nepotes habet.* Prima differentia inter viduas tangitur: consistens id hoc quod aliqua vidua est q̄ habet vinculum naturalis necessitudinis cum filiis aut nepotibus (hoc est filiis filiorum) aliqua aūt caret huiusmodi vinculo. Et de habente huiusmodi vinculum subiungit, *Discat.* pro, discāt, *primum domum suam regere.* pro, pie curare, *& mutuam uicem reddere parentibus.* Discendo discant, manifeste loquitur de filiis & nepotibus. Dicendo primum, significat quod vidua non plus recipiatur ad ꝓfessionem vidualem q̄ filii seu nepotes didicerint curā habere domus & mutuā vicem parentibus reddere. & in promptu est ratio huius præcepti: quoniā q̄diu filii seu nepotes nō peruenerint ad ætatē & virtutē regendæ domus. Incumbit viduæ cura familię: & hic im-
I peditur ad vacandū diuinis & ecclesię, q̄bus vacabāt ꝓfessę viduitatem. Tales enim viduæ quamuis forte affectu sint verę viduæ: quia tamen alligatę sunt curę filiorum non sunt recipiēdę ad professionem vidualem, donec filii seu nepotes discant domum suam regere & mutuam vicem reddere parentibus, habendo curam parentum qualē parentes habuerūt de eis: hoc est donec filii habeant curā viduæ. vt sic vidua exempta ab omni cura domestica possit profiteri statum vidualem ad vacandum diuinis, hospitibus, & aliis misericordię operibus. *Hoc enim.* Deficiunt duę dictiones. Bonum &, *acceptum est coram deo.* Ne vidua talis ęgre ferat dilationem professionis, explicat paulus huiusmodi dilationem bonā esse in se & gratam deo: quoniam innititur necessarię pietati. ¶ *Quæ autem uere uidua est.* Officia eius quæ vere est vidua describit, tum ad declarandum quod dixerat vere viduæ sunt, tum ad explicandum incompossibilitatem viduæ habentis curam nepotum ac filiorum ad officia vere viduæ. *Et desolata*
K *speret.* pro, sperauit, *in deum.* pro, in deo, *& instet.* pro, & persistit, in *obsecrationibus & orationibus nocte & die.* Ecce duo officia vere viduæ. Tum quod desolata locauit spem suam in deo, non in futuro coniuge non in diuitiis & reliquis quæ mundi sunt. Tum quod tempus omne occupat orationibus & obsecrationibus. quod non potest facere vidua alligata curæ filiorū minorū. ¶ *Nam quæ in delitiis est, uiuens mortua est.* alteram tangit differentiam viduarum penes voluntaria. E regione siquidem ad persistentem die ac nocte in orationibus. describit eam quæ delitiis vacat. & de hac dicit quod viuens mortua est: hoc est vtrique subiacet contrario. Nam & viuit statu mortua est autem opere. ita quod quatenus vidua, monstruosa est. Nam & viuit & mortua est. viuit nomine & statu viduæ: mortua est carens operibus viduarum.

Et hoc

Et hoc præcipe, ut irreprehensibiles sint. Ne paruifieret huiusmodi mors & vita, subiungit hoc spectare ad reprehensibilitatem viduarum. Et propterea mandat Timotheo vt præcipiat viduas abstinere à delitiis, vt irreprehensibiles sint. Si quis autem suorum & maxime domesticorum curam non habet. pro, si quis autem suis & maxime domesticis non prouidet, fidem negauit & est infideli deterior. Relatiuum quis quamuis Græce anceps sit ad masculinum & fœmininum, & propterea legi possit siqua referendo viduam (nam de viduis est sermo) & sic legendum crediderim (tum propter subiuncta de officiis viduarum. tum propter præcedentia de officio viduę habentis filios. De quo quum dixisset hoc enim bonum & acceptum est coram deo, ne putaretur illud sic esse bonum gratumque deo quod etiam profiteri viduitatem esset bonum, explicat modo quod esset magnum facinus) fateor tamen quod si relatiuum communis generis haberemus, magis quadraret: vt ex vniuersali canone communi vtrique sexui monstraretur quantum crimen est non prouidere filiis & nepotibus. In cuius signum nō loquitur canon de filiis aut nepotibus sed vniuersalissime de suis, præponendo domesticos. Quod autem dicit fidem negauit, ad exaggerationem sceleris dicitur. & verificatur quia fidem negauit facto. Quod vero subiungitur & est infideli deterior, expositione non indiget: quia manifestum est. Nam infideles prouident suis, hoc est spectantibus ad se, & maxime domesticis. Vidua eligatur non minus sexaginta annorum. Dixerat viduas honora quæ vere viduę sunt: & descripserat eas quę vere sunt viduæ, & quæ mortuæ viduę, & quæ impeditę ad tempus. declarat modo quæ inter vere viduas præhonoranda sit, quæ eligenda sit in caput viduarum. Et multas exigit conditiones. Quarum prima est ętatis. Et hæc tantæ ętatis exactio manifestat quod de electione capitis est sermo. Quæ fuerit unius uiri uxor. Castitatis muliebris decor est post primum virum nō nupsisse. In operibus bonis testimonium habens. Non dicit testes, sed testimonium sui habens in ipsis operibus bonis. Et quæ sint illa bona opera explicat, subiungendo. Si filios educauit. Intellige de ea quæ habuit filios. Si enim filios neglexisset, malum haberetur de ea testimonium. Si hospitio recepit. Hospitalitas magnum est testimonium charitatis. Si sanctorum pedes lauit. Pedites ibant prędicatores & Euangelici viri (quos paulus sanctos, hoc est mundos appellat) quorum pedes lauare tunc consueuerant viduę aut recipientes eos hospitio: aut si alibi hospitabantur, illuc veniebant ad lauandum eorum pedes. Si tribulationem patientibus subministrauit. Et hoc hoc est aliud misericordiæ opus, subuenire afflictis, & demum. Si omne opus bonum subsecuta est. pro, secuta est. Ne per singula moraretur vniuersaliter subdit si omne opus bonum est secuta, faciendo, procurando & c. Et in his officiis perspicere potes quę sunt officia vere viduarum relatiue ad homines. nam relatiue ad seipsas descripserat abiiciendas delitias: & relatiue ad deum, quod persistit in orationibus & obsecrationibus die ac nocte. Adolescentiores. pro, iuniores, autem uiduas deuita. Post impedimentum temporale (videlicet quod vidua habet filios aut nepotes educandos) impedimentum aliud maius edocet: ętatis scilicet iuuenilis. Quam vitandam dicit quo ad professionem vidualis status. Non dicit differendam esse pfessionem (sicut dixerat de habente filios) sed absolute dicit deuita. Et rationem subdit. Quum enim luxuriatæ fuerint in CHRISTO. Superfluit in, & iuxta textum Græcum genitiui est casus CHRISTO. Et sumitur luxuriari proprie pro superfluo vsu. Et dicit quum enim luxuriatæ fuerint christi, non quod superfluitates vere fuerint CHRISTI, sed quod vsæ sunt CHRISTO in superfluitatibus. Significatur enim ad literam quod quum in superfluitatibus vsæ fuerint viduali velo christi. tunc Nubere uolunt. Hæc est itaque vera ratio repellendi iuuenculas viduas à pfessione viduali: quia quum vsæ fuerint aliquanto tempore velo Christi in superfluitatibus, mutant voluntatem & volunt nubere. Habentes damnationem. pro, iudicium, quia primam fidem irritam fecerunt. pro, abiecerunt. Tria proposuerat scilicet deuita, quum luxuriatę fuerit, & volunt nubere. Et retrogrado ordine illa explanat: dicendo quod nubendo incurrunt iudicium iustæ damnationis eo quod repulerunt primam fidem. Manifestant autem subiuncta de eisdem (volo igitur iuniores nubere) quod non est sermo de fide primi coniugis absolute, sed de eadem firmata professione viduitatis. Hæc est enim prima fides cuius abiectione incurrunt iudicium. Et hinc sumitur quod profitebantur viduitatem voto in manu Episcopi, & à tali voto vitandas adolescentiores viduas Paulus censet propter periculum instabilitatis: quia postea volunt nubere. Simul autem & ociosæ discunt circumire domos. Declarat luxuriatæ fuerint Christi, explicando in quib⁹ consistet huiusmodi superfluitas vtendo CHRISTO in huiusmodi superfluitatibus. Et primum supputat ociose circumire domos. Coniicitur hinc quod officium vere viduarum quę erant professę viduitatem, erat ire per domos, non

ociose

ociose sed pietatis causa. & propterea dicit paulus quod harum exemplo istę adolescentiores
F viduæ discunt circumire domos, non tamen pie sed ociose. Et hic est primus luxus. *Non solum.*
Deest, autem, *ociosæ sed & uerbosæ.* pro, nugaces, *& curiosæ, loquentes quæ non oportet.* Ecce multitudo
luxuum in nugis & curiositate, & (quod peius est) in verbis indecentibus. hoc enim vti chri-
sto in superfluitatibus. ¶ *Volo autem.* pro, igitur, *iuniores nubere.* declarat illam particulam de vita:
inserendo ad euitandum tum periculum damnationis earū tum huiusmodi luxus, quod nō
admitātur ad professionem viduitatis sed nubant. Et hinc vt dictum est, manifste patet quod
licite nubebant ante professionem viduitatis. *Filios procreare.* Et hinc manifeste patet quod de
iunioribus vere iuuenculis loquitur, non de iunioribus, id est minoribus sexagenariis. Nam
de illis non fuisset dictum filios procreare. *Matresfamilias esse.* pro, familiam administrare. Et
hoc contra ocium & discursum. *Nullam occasionem dare aduersario maledicti gratia.* dabatur occasio
G maledicendi, murmurandi ac detrahendi, ex discursu iuuencularum viduarum per domos.
& propterea ad hoc euitandum dicit quod tales iuuenculæ nullam occasionem dent aduer-
sario (siue Gentili siue christiano aduersanti) maledicentiæ. *Iam enim quædam conuersæ sunt retro.*
Loco harum trium dictionum (conuersę sunt retro) Legendum est. defluxerunt, *post Satanam.*
Ecce effectus manifestans non solum periculum sed casum quarundam talium, & simul oc-
casionem datam maledicentię. Et ex hoc textu apparet quod ante hanc pauli inhibitionem
admittebantur iuniores viduæ ad professionem vidualem, & sequebantur huiusmodi incon
uenientia prædicta: quibus cognitis paulus inhibuit huiusmodi iuuenculas viduas admit-
ti ad professionem viduitatis. ¶ Didicit ab experientia paulus non conducere illis iuuēculis
viduis, nec conducere ecclesiæ huiusmodi professionem. vtinam hodie disceremus ab huius-
modi experientiis an prosint iuuenilis ætatis vtriusque sexus personarum solennia vota, tum
sacrorum ordinum, tum religionum. *Si quis fidelis,* desunt hic quatuor dictiones. Aut si qua fi-
delis, *habet uiduas, subministret illis ut.* pro, &, *nō grauetur ecclesia: ut iis quæ uere uiduæ sunt sufficiat.* Hacte-
H nus de spiritualibus circa viduas locutus fuerat in specie, multa instruendo: modo de tempo-
ralibus subuentionibus instruit distinguendo inter viduas vere desolatas & vere viduas non
desolatas. Et non desolatas appellat illas quę habent suos iam christianos: vere autem vidu-
as (hoc est desolatas) appellat quarum sui aut non sunt christiani. Et de illis quidem mandat
vt sui fideles subministrent illis temporalia, & non grauetur ecclesia in communi pro illis: vt
ecclesia sufficiat ad subueniendum iis quę vere desolatę sunt. Perpende hinc quod absque de-
lectu ecclesia in communi prouidebat viduis indigentibus. & quoniam hoc onerosum erat
ecclesiæ, ordinat paulus vt filii, nepotes, cognati & huiusmodi prouideant suis viduis: & curę
ecclesię relinquantur solæ vere desolatæ. Et ratio mandati huius est vt suauiter continuari
possit ecclesiæ communis cura circa viduas.

Vi bone præsunt presbyteri. Nomen ordinis est presbyteri hoc in loco. Quod ex eo patet
I Q ꝙ describūtur ꝑesse bene. ꝑesse enim est Episcoporū seu supintendētiū. ¶ Nec dicit
qui præsunt sed qui bene pręsunt. ¶ *Duplici honore digni habeantur.* videlicet reuerentialis
officii & subuentionis. Hic est enim duplex honor in scripturis. *Maxime qui laborant in uerbo &*
doctrina. Inter bene pręsidentes præferendi sunt illi qui super officium superintendendi adiun
gunt laborem in verbo exhortatorio affectus, & in doctrina instruente intellectum. Et ad
hoc affert authoritatem scripturę Deuter. xxv. *Dixit.* pro, dicit, *enim scriptura. Non alligabis boui tri-*
turanti. Nota trituranti: quoniam propter hanc particulam affertur authoritas ad eos qui la-
borant in verbo & doctrina. *Et dignus est operarius mercede sua.* Hoc scriptū est in Euangelio Luc. x.
Et ad idem affertur operarius, non ociosus. ¶ *Aduersus presbyterum.* Consequenter presbyteri
nomen non ætatis sed ordinis apparet: quoniam de talibus est præsens tractatus. *Accusationem*
noli recipere. pro, non admitte, *nisi sub duobus aut tribus testibus.* Non facile admittendam censet ac-
K cusationem presbyteri ratione status. Non enim vult vt accusatione admissa subiaceat dis-
crimini progressus an sint testes sufficientes an deficiāt testes, sed ꝙ ipsa accusatio nō admit-
tatur nisi constet de sufficientibus & idoneis testibus. Et hoc est priuilegium presbyterorum
ex hac pauli ordinatione. *Peccantes coram omnibus, argue: ut & cæteri timorem habeant.* Anceps est con-
structio an coram omnibus referatur ad peccantes an ad argue. Et si quidem ad peccantes re-
fertur, de punitione peccatorum publicorum instruit Timotheum vt peccantes coram om-
nibus (quorum non oportet accusationē & testes expectare) arguat, puniendo. Et quadrat ra
tio, vt & cæteri timorem habeant. Si aūt refertur ad argue, quā dixisset de presbyteris ꝙ ac-
cusationē aduersus eos nō admittat nisi sub duobus aut tribus testibus, consequenter subiūgit
quod eos

quod eos conuictos in peccato, publice puniat vt cæteri timorem habeant. ¶ Verum si participium peccantes ponderatum fuerit, sola prima lectio quadrare videtur. Non enim dicit eos qui peccauerunt sed peccantes. & ideo adiungit coram omnibus, ad differentiam peccantis in te, peccantis secreto: quem dominus corrigendum inter te & ipsum præcipit. ¶ *Testor coram deo & Deest, domino, Christo Iesu & electis angelis ut hæc custodias.* Cerne quanto vinculo astringit Timotheum in materia iudicii. *Sine præiudicio.* hoc est sine anteiudicio, sine præuio iudicio. Præcipitationem, inconsultationem, indiscussionemque prohibet, præcipit discerni prius, examinari & discuti causam antequam procedatur ad sententiam. *Nihil faciens, in alteram partem declinando.* Loco istarum quatuor dictionum (in alteram partem declinando) legendum est. Per aduocationem. Ex parte sui erat si procedit absque præuio iudicio: ex parte autem aliorum errat si aliquid facit per aduocationem: hoc est ad instantiam aduocati, ad instantiam cuiuscunque fauoris, patrocinii & reliquorum huiusmodi. Hæc sunt propter quæ tanto vinculo astringit Timotheum in iudiciis. ¶ *Manus cito nemini imposueris.* Circa promotionem diaconorum & presbiterorum instruit ipsum. fiebat enim per impositionem manuum. Et rationem subdit. ¶ *Neque communicaueris peccatis alienis.* Peccata siquidem illius communia erũt tibi si minus idoneum promoueris. *Teipsum castum custodi.* Sic curam gere aliorum vt non recedas á custodia tuiipsius. ¶ *Noli adhuc aquam bibere.* Non solum animæ sed corporis Timothei curam exercet paulus. ¶ *Sed modico uino utere propter stomachum tuum & frequentes tuas infirmitates.* Sententia est clara. *Quorundam hominum peccata manifesta.* pro, præmanifesta, *sunt præcedentia ad iudicium: quosdam autẽ & subsequuntur.* Dixerat vt nihil faceret in iudiciis sine præuio iudicio: ne hæc intelligerentur vniformiter, sed secundum diuersitatem materiæ subiectę diuersimode seruanda, distinguit peccata hominum iudicanda dupliciter inueniri. vel ante iudicium manifesta, vel quorum manifestatio sequitur iudicium. Et est sermo de iudicio discussionis: sine quo præceperat nihil fieri. vt ex hoc diuerso mõ manifestationis discerneret Timotheus diuersum modũ pręuii iudicii. Nam in iis quæ antequam discutiantur manifesta sunt, sola notitia apud iudicem opus est: in aliis autem notitia iudicis pendet ex discussione præuia. Est itaque ordo literę. Quorundam hominum peccata præcedentia ad iudicium, hoc est quę iudicanda sunt, pręmanifesta sunt, ante scilicet quam veniant in iudicium: quosdam autem, iudicandos, & subsequuntur, scilicet peccata quatenus manifesta. Ita quod peccata quatenus manifesta subsequuntur iudicium discussionis. *Similiter & facta bona manifesta.* pro, præmanifesta *sunt: & quæ aliter se habent.* Superfluit se. *Abscondi non possunt.* Dixerat nemini cito manum imposueris: distinguit modo de bonis factis sicut distinxit de peccatis. Et dicit quorundam facta bona præmanifesta sunt, antequam homines discutiantur: vt intelligat Timotheus quod in iis qui sunt notorie boni quo ad facta, non est opus discussione ad hoc vt imponantur eis manus. Quidam autem sunt qui habent aliter bona: hoc est non notorie bona habent opera. & hi discutiendi sunt: quoniam latere non possunt, si diligens adhibeatur discussio. ¶ Et intellige ipsos latere non posse regulariter loquendo. Communiter enim diligenti discussione inuenitur veritas talium. Contingere tamen potest præter regulariter quod veritas occultaretur. Et propterea circa hos promouendos vtendum est tarditate, vt veritas inueniatur.

A B C D

sine præiudicio i. anteiudicio, præuio iudicio

... communic... peccatis alienis

veritas dil. disc. ... sin occulta ... tarditate ... ut veritas inueniatur

CAPVT VI.

Vicunque sunt sub iugo serui. De corporaliter seruis loquitur, ¶ *Dominos suos omni honore dignos arbitrentur,* Et loquitur de dominis etiam Paganis. Baptisma enim non absoluit seruos à seruitutis corporalis vinculo. Vnde & rationem subdit. *Ne nomen domini.* pro, dei, *& doctrina blasphematur.* Si serui facti Christiani non honorarent dominos suos, periculo blasphemię exponeretur tam nomen dei quam doctrina dei. Conquererentur siquidem domini de tali doctrina quæ subducit seruos à debito seruitio dominorum: & similiter detraherent tali deo cui placent huiusmodi iniustitiæ. Quo contra si serui Christiani omni honore dignos existimant dominos suos, occasionem dant laudandi nomen & doctrinam Dei Christianorum. ¶ *Qui autem fideles habent dominos, non contemnant.* supple ipsos dominos. *Quia fratres sunt.* In Christo. *Sed magis seruiant quia fideles sunt & dilecti quia.* pro, qui, *beneficii participes sunt.* Ordo literæ est. Sed magis seruiãt qui beneficii participes sunt, quia fideles: & dilecti sunt eorum domini. Et est sensus quod fraternitas in christo non inducat contẽptum

B

ptum dominorum tanquam parium: sed serui qui simul cum dominis participes sunt benefi
F cii diuini, magis seruiant dominis, eo q̃ non solum domini sed fideles sunt & dilecti à deo. Et
meminit participationis beneficii, vt intelligant serui fraternitate non esse subtractum domi
nium, sed constitutos esse seruos & dominos participes diuini beneficii spiritualis vitæ. & in-
telligant augeri debere seruitia exhibenda dominis fidelibus, eoipso q̃ domini aucti sunt: dũ
ex dominis effecti sunt domini fideles & dilecti à deo. ¶ *Hæc doce & exhortare*. Doce nescientes:
scientes vero exhortare ad exequendum. ¶ *Si quis aliter docet*. tanquam in fauorem libertatis.
¶ *Et non acquiescit*. pro, accedit. *sanis sermonibus domini nostri Iesu christi*. Et non accedit docendo. Expli
cat enim quid est aliter docere. Et appellat sermones domini sermones sanos, quia vere sunt
sani non solum per elongationem ab omni insania, sed per affirmationem veræ sanitatis mã
tis. ¶ *Et ei quæ secundum pietatem est doctrinæ*. Sermonibus Christi adiungit doctrinam secundum
pietatem, ad significandum quod doctrina verarum virtutum comes est sermonum christi:
G vt intelligamus quod seruos paruifacere dominos suos, & aduersatur sermonibus christi &
doctrinæ pietatis. Sub pietate siquidem comprehenduntur in scriptura omnia officia debita
proximis: vt ex eo patet quod vnicum tantum præceptum officiorum debitorum proximo
datum est in secunda tabula sub præcipuo pietatis actu qui est honorare parentes. Loquitur
enim ad literam textus hic de pietate quæ virtus est exhibens cultum & officium parentibus,
patriæ, sanguine iunctis, patriæque beneuolis: extensa tamen vt dictum est ad omnia officia
debita proximis. *Superbus est*. pro, superbiuit. Si quis aliter docet &c. superbiuit, iam ex præce-
denti superbia aliter docet. *Nihil sciens*. Superbiuit in affectu, nihil sit in intellectu. ¶ *Sed languens
circa quæstiones & pugnas uerborum*. Nihil scit rei veritatis, sed est ad similitudinem ægrotantis
circa inquisitiones & pugnas verborum: puta quia Christus nos liberauit, habent mentem ve-
lut ægrotam ad inquirendam vim vocabuli libertatis, ad discernendum pugnam verborum
libertatis & seruitutis. tanquam non stet simul libertas qua Christus nos donauit, cum serui-
H tute ciuili. Ex superbia enim talium doctorum prouenit & quod nihil sciunt quo ad verita-
tem rei, & quod circa inquisitiones & pugnas verborum non habent mentem sanam sed æ-
grotantem: ac per hoc deficientem etiam à veritate circa verba. Et propterea omnino nihil
sciunt: quia nec res nec verba. *Ex quibus*. superbia, quæstionibus & pugnis verborum. *Oriuntur in-
uidiæ*. pro, inuidia, *contentiones*. pro, contentio, *blasphemiæ, suspitiones malæ, conflictationes*. Vide quot
mala inde sequuntur. ¶ *Hominum mente corruptorum & qui ueritate priuati sunt, existimantium quæstum esse
pietatem*. Dixerat quod ex his oriuntur tot mala: explicat modo in quibus hominibus ortus
horum malorum locum inuenit. Quum mens sit incorruptibilis, mente corruptos appellat
non secundum substantiam, sed secundum ignorantiam prauæ dispositionis. Vnde effectum
huius corruptionis explicat dicendo à veritate destitutorum. sunt enim tales velut deserti à ve
ritate & rerum & verborum. Et quod in genere dixerat de corruptione mentis & destitutiõe
I à veritate, manifestat in indiuiduo quum dicit existimantium quæstum esse pietatem. Nun-
quam Christus docuit discipulos suos quæstum, nunquam ordinauit vt quærerent, nunquam
vt mendicarent. paulus mente corruptis & à veritate destitutis attribuit doctrinam dicentẽ
quæstum esse pietatem. quæstus enim est aut necessitatis aut auaritiæ: nunquam autem pieta-
tis. Et est sermo de quæstu pro se: secus autem est de quæstu pro pauperibus in Hierusalem.
¶ Deficiunt in textu Latino tres dictiones istæ. Absistito à talibus. Non solum vitandos sed
procul esse à talibus mandat Paulus. ¶ *Est autem quæstus magnus pietas cum sufficientia*. Illi corruptæ
mentis homines existimabant quæstum temporalium rerum esse pium. Paulus è regiõe do-
cet non solũ quæstum sed magnum quæstũ esse pietatẽ: quoniam est q̃stus magnorũ bonorũ,
est quæstus spiritualium, quæ sola sunt vere magna bona. ¶ Adiungit autem pietati sufficien-
tiam ad eradicandum quæstum temporalium: vt intelligamus sufficientiam victus & vestitus
K non quæri à pietate, sec concomitari pietatem. Et vere sic dominus ordinauit, vt discipuli
pietatem exercentes prædicando, sufficientiam haberent non quærerent, edentes inquit & bi-
bentes quæ apud illos sunt. offerri vult pietati, non quæri ab illa. ¶ *Nihil enim intulimus in hunc
mundum*. Superfluit hunc. *Haud dubium quia*. pro, quod, *nec auferre aliquid possimus*. Declarat comitem
pietatis sufficientiam quæ comprehendat: discurrendo ab ingressu nostro in mundum vsque
ad egressum per mediam vitam. Et quia in ingressu nihil intulimus,
non est dubium quod similiter in ingressu nihil facultatum temporalium intulim⁹,
¶ *Habentes autem alimenta & quibus tegamur his contenti simus*. pro, erimus. Ecce quæ comprehendit
sufficientia: alimenta scilicet & teguméta. quandoquidẽ his cõtenti erimus secundum necessi-
tatem

tatem naturę. Ex hoc enim quod natura contenta erit in hac vita alimentis & tegumentis, A
monstrat has esse partes sufficientię quæ est comes pietatis. *Nam qui uolunt diuites fieri.* E regione non contentorum alimentis & tegumentis, locat eos qui volũt ditescere. & eos pingit suis coloribus valde malis. *Incidunt in tentationem.* auaritię, fraudis, & huiusmodi. *Et in laqueum diaboli.* Supfluit diaboli & præpositio in. Non solum succumbunt tentationi allicientium diuitiarum ad superfluitatem, sed etiam illaqueantur laqueo pene insolubili: eo quod obnoxia restitutioni tales nunquam restituunt, sunt enim velut illaqueati affectu rerum. *Et desideria multa inutilia.* pro, irrationabilia. Et vere sic esse apparet: quoniam in multa incidunt desideria aliena à recta ratione. Et quod peius est. *Et nociua.* aliis. Hæc enim communiter videntur accidere iis qui volunt ditescere. Et bene nota ne per istos intelligas eos qui pro necessitate familię suę industrias exercent mercaturæ. hi enim non sunt qui volunt ditescere sed lucrari vt possint secundum statum proprium viuere filii & c. *Quæ demergunt homines in interitum.* animæ in præsenti. *Et perditionem.* in futuro. *Radix enim omnium malorum est cupiditas.* pro, auaritia. Dictio Græca non est nomen cupiditatis in genere sed cupiditatis argenti, quam vnico vocabulo auaritiam dicimus, quoniam de inordinata cupiditate est sermo. Et hæc metaphorice dicitur radix malorum omnium, quoniam ex ea pullulant mala omnia. Sex enim genera malorum paulus iam supputauit ex tali radice oriri: incidere in tentationem & laqueum, desideria multa irrationabilia & nociua, interitum & perditionem. Sub his generibus mala omnia continentur. ¶*Quam quidam appetentes aberrauerunt a fide.* Manifestat ab experientia auaritiam radicẽ esse omnium malorum, vsqueadeo vt sit etiam radix infidelitatis. Vehementer siquidem animus affectus diuitiis etiam à fide apostatat. *Et inseruerunt se doloribus multis.* Nihil paulus prætermittit. C
Declarauit quod auaritia est radix omnium malorum culpę ex experientia, quia abducit etiam à fide: declarat modo quod est etiam radix multorum malorum pœne in hac vita, dicendo quod immiscuerunt se doloribus multis. Perturbationes animi quas auari incurrunt, cõstat esse multas: quoniam æstuant continuo appetitu lucri. Et multo plures perturbatiões animi incurrunt tales aberrant es à fide. Nam non solum perturbantur propter diuitias, modo perditas modo periclitantes & c. Sed etiam propter synderesim ob fidem relictam.

T*V autem o homo dei hæc fuge.* Appellat eum hominem dei ad reddendam rationem fugæ iuxta CHRISTI præceptum, non potestis Deo seruire & mammonæ. ¶*Sectare uero iustitiam, pietatem, fidem, charitatem, patientiam, mansuetudinem.* Et cur has virtutes sectari præcipiat, subiungit summando ad duo capita. *Certa bonum certamen fidei, apprehende uitam æternam.* ¶ Ad hæc duo reducitur omnis sequela cuiusque virtutis. Et primum quidem spectat ad vitam præsentis vitę. Alterum autem ad terminum eiusdem. Sectando siquidem virtutes, certamus certamen fidei bonum: & in termino apprehendimus vitam æternam, præmium certaminis. *In qua.* pro, inquam. Deest, & , *uocatus es & confessus es bonã confessionẽ coram multis testibus.* Ne impossibile reputaretur tam arduum premium. dicit. in quam, vitam æternam, tum vocatus es à deo, tum tuipse confessus es confessionem bonam coram multis testibus. professionem quam facit episcopus superintendendi aliis, appellat confessionem bonam factam coram multis testibus: quoniam non secreto sed palam fit huiusmodi ꝓfessio Et hanc quoque affert factam in vitam eternam. ita quod tam ex vocatione dei quam ex professione tua certandum est tibi certamen fidei ad apprehendendam vitam eternam. E
precipio tibi coram deo. Vinculo vocationis & proprie perfessionis adiungit vinculum precepti adhibitis testibus deo & christo. *Qui uiuificat omnia.* Quoniam precipit media ad vitam eternã, ideo deum inducit quatenus viuificat omnia. *Et christo iesu qui testimonium reddidit.* pro, testatus est, *sub pontio pilato bonam confessionem.* Dixerat & confessus es bonam confessionem coram multis testibus. & propterea precipiendo executionem illius affert christum iesum quatenus testatꝰ est sub pontio pilato. bonã cõfessionẽ. facto siquidẽ & verbo christus bonã confessionẽ testatꝰ est sub põtio pilato Verbo quidem testatus est confessionem propriæ innocentiæ, non haberes aduersum me potestatem vllam & c. futuræ vitæ, regnum meum non est de hoc mundo proprie deitatis, ego ad hoc veni in mundum. & demum proprię doctrinæ vt testimonium perhibeam veritati. Facto autem, patiendo vsque ad crucem. Vnde vere de ipso dicitur quod confessionem bonam non solum protulit, sed & testatus est, certando facto passionis suę & verbis testificando illam. *Vt serues,* pro, seruare te Ecce actus præceptus.

Mandatum

Mandatum. proculdubio tibi impositum in tua professione. Mandatur siquidem Episcopo quū ordinatur vt prædicet populo dei. ita quod non solum ex professione propria sed ex manda
F to obligatur. Et propterea paulus dicit, præcipio tibi seruare mandatum. *Sine macula, irreprehensibile.* pro, immaculatum, irreprehensum. Et refertur vtrunque ad pronomen te. Et est sensus. præcipio tibi te immaculatum, irreprehensum seruare mandatum. Non sufficit mihi vt serues mandatum, sed exigo vt immaculatus intus & irreprehensibilis foris serues mandatū. Serues autem non ad diem, aut annum, sed *Vsque in aduentum.* pro, apparitionem, *domini nostri Iesu Christi.* Hoc est vsque in finem, rationem habendo apparitionis domini nostri Iesu christi ad iudicandum omnes & scrutandum singula hominum opera. *Quem.* pro, quam. Refert enim apparitionem. *Suis temporibus.* Soli deo notis. *Ostendet beatus.* Ad apprehensionem vitæ ęternæ inuitans, apte describit deum beatum. Rursus apparitionem Christi ad iudicium ad beandū electos describens ab authore deo, aptissime nominat deum beatum, vt propriā causam om-
G nis beatitudinis tangat. *Et solus potens.* Vere solus potest: cuius potestas ad omnia se extendit, & à quo omnium potestates sic pendent vt si velit nihil possint. Et vtrunque horum (scilicet esse beatum & esse solum potentem) naturale est deo. *Rex regum.* pro, regnantium. *& dominus dominantium.* Vtrunque horum ad gubernationem spectat vniuersi. *Qui solus habet immortalitatem.* Omnis mutatio, quædam mortis species est. Et perinde dictum est quod solus habet immortalitatem, ac si dictum fuisset qui solus viuit absque omni mutabilitate. Nam omnis creatura quantumcunque immortalis immo etiam beata, alicui subiacet mutationi. Nam & de facto motus mentis aliquos habet successiue: pręter hoc quod mutabilis est per potentiam diuinam. *Et lucem inhabitat.* pro, ihabitans, *inaccessibilem.* superfluit &. De luce spirituali est sermo.

Et diuina substantia appellatur intelligibilis lux inaccessibilis, tantæ excellentiæ vt nullus possit ad eam accedere. Quemadmodum lux solis est inaccessibilis relatiue ad corporea, ita lux diuina est inaccessibilis relatiue ad totum vniuersum. Metaphorico autem sermone dicit
H quod inhabitat. Nulla siquidem est ibi proprię inhabitatio: sed ad similitudinem habitantis in luce inaccessibili, excellentiam diuinę lucis hominibus describit. *Quem nullus hominum uidit sed nec uideri.* pro, videre, *potest.* ex hac secunda particula apparet quod de homine secundum naturę vires loquitur. Nam sic absque omni controuersia verificatur quod nullus hominum deum vidit & quod nec videre eum potest. & hoc intellige de videre deum secundum seipsum: ad differentiam eius quod est videre deum, in alio, siue intelligibili siue imaginabili siue sensibili. Nam sic prophetæ viderunt deum: & philosophi & angeli naturaliter vident deum. ¶ *Cui honor & imperium sempiternum: amen.* Par fuit vt descripto deo secundum tot præclaras conditiones, in gratiarum actiones prorumperet: cupiendo exhiberi illi honorem. Et aduenire imperium sempiternum quemadmodum in cælo ita & in terra. Possunt tamen & hęc assertiue intelligi: vt etiam describat deum & honorari & imperare sempiter-
I no tempore. ¶ *Diuitibus huius sæculi præcipe non sublime sapere.* pro, sentire. Necessaria monstrat hæc esse dicendo præcipe. ¶ Et vere primum præceptum negatiuum quo egent diuites, est non alte sentire. Diuitias enim magnipendunt: hac per hoc efferunt animum magnipendentium illas & possidentium. Elata ergo mens primo inhibetur deinde. ¶ *Neque sperare in incerto.* pro, in incertitudine, *diuitiarum* Et hoc quoque familiare est diuitibus vt confidant in auro. Et vere dicit in incertitudine diuitiarum: quoniam incerta est earum stabilitas, incertus est earum futurus vsus, & incertior fructus. ¶ *Sed in deo uiuo, qui præstat nobis omnia abunde ad fruendum.* hoc est ad delectabiliter suauiterque vtendum. Et quod dicit abunde, intellige quātum est ex parte dei. nam secus quandoque accidit ex parte nostri: vel propter demerita nostra vel propter aliquod spirituale bonū. *Bene agere.* Refertur ad præcipe diuitibus huius sæculi. nec dicit bona sed bene agere, vt modum agendi ex parte agentis explicet bonum. *Deuites fieri in o-*
K *peribus bonis.* multiplicando bona opera. *Facile tribuere.* non solum tribuere sed facile. ¶ *Communicare.* Rationem facile tribuendi explicat adiungendo communicationem. Diuites siquidē vtpote abundantes bonis fortunæ considerare debent quod ideo secundum ordinem diuinę ꝓuidētiæ abundāt vt communicent. nō enī eis est data abundantia vt tot propria retineant, sed vt ꝓpria quibus abūdāt cōmunia efficiāt. & propterea faciles debent esse ad tribuendū. Et ne hoc reputarent esse sibi damnum, subiungi. *Thesaurizare sibi fundamentum bonum in futurū.* ecce fructus cōmunicādi. ipsum siquidem cōmunicare est recōdere sibiipsis bonū fundamentū in futurū. et ad quid sit hoc fūdamētū subiūgit. *Vt apprehēdant uerā.* pro, æternam, *uitam.* electio-
nis

nis reconditur fundamentum super. quod consurget ascensus ad apprehendendum vitã æternam. hoc est enim proprium meritum diuitum quatenus diuites sunt. *O timothee*, Ad excitandum timotheum, adiungit articulum. *Depositum custodi*. Commissum gregem sub depositi ratione custodiendum mandat: vt etiam de leui culpa teneatur. ¶ *Deuitans prophanas uocum nouitates*. pro, inanitates. inter alias vigilantias necessarias ad custodiam depositi, oportet te euitare prophanas vocum inanitates. inanitates vocum aliæ sunt prophanæ, hoc est sacris aduersæ: aliȩ sunt tanq̃ indifferentes, vt nugæ. & propterea paulus addidit prophanas. Oportet siquidem episcopum custodire depositum sibi gregem etiam a vanis vocibus, si prophanȩ sunt, si aduersus sacras literas sunt, si aduersus sacra mysteria sunt. *Et oppositiones falsi nominis scientiæ*. hoc est falso nominatȩ scientiȩ. Forte scientiam cabalisticam appellat falso nominatam scientiam. Verum quamcunque intelligas, perpende soliditatem veritatis euangelicæ. nam non contrariantur ei oppositiones cuiuscunque scientiȩ, dummodo non falso nominetur scientia: sed solum oppositiones falso nominatæ scientiȩ, aduersantur veritati christianȩ. Et in promptu ratio est: quia verum vero non est contrarium. Omnis autem vere nominata scientia est verorum. *Quam quidem promittentes*. pro, profitentes, *circa fidem exciderunt*. pro, a fide aberrauerunt. Experientiam affert quo ducit illa falso nominata scientia. Et hinc habemus q̄ de quadam certa scientia loquitur: alioquin non diceret quam quidem profitentes a fide aberrauerũt. Et si collegeris hæc omnia (videlicet quod falso nominatur scientia, q̄ cõplexa est à fidelibus cũ periculo profitentium illam ita q̄ quidam illam profitentes aberrauerunt à fide & q̄ paulus nõ dicit illam omnino vitandam, sed dicit illius vitandas esse duas partes, scilicet prophanas vacuitates vocum & oppositiones ad custodiendum depositum gregem) suspicaberis forte mecum cabalisticam pingi scientiam. Meæ siquidem suspitioni alia non occurrit scientia his picta coloribus. *Gratia tecum amen*. Hæc est salutatio manu Pauli. ¶ Et apud grȩcos inuenitur subscriptio talis. Ad Timotheum prima scripta Laodicæ.

Caietȩ die vltimo Martii. 1529.

Thomæ de vio caietani cardinalis

SANCTI XISTI IN POSTERIOREM epistolam Pauli ad Timotheum Commentarii.

Aulus Apostolus IESV CHRISTI. non aliorum Apostolorum. *Per uoluntatem Dei*. non meritis propriis. *Secundum promissionem vitæ quæ est in* CHRISTO IESV. Apostolus per voluntatem dei, nõ secundum q̄ disponit & gubernat naturalem rerum ordinẽ, sed secũdum q̄ p̄mittit vitam quȩ est in CHRISTO IESV nunc per fidem, postremo autẽ per immortalem gloriam etiam corporis. Materia siquidem apostolatus significatur: explicando q̄ est missus per voluntatem dei quatenus promitit vitã quȩ est in christo iesu. ¶ Ad hanc siquidem promissionem promulgandam, ad illam inuitandum. & c. legatus. ¶ *Timotheo charissimo*. pro, dilecto, filio. per euangelium. *Gratia & misericordia & pax*. ¶ Superfluunt ambæ coniunctiones. imprecatur (non solum extrema dona gratiã & pacem) sed etiam misericordiam, donum medium summe necessarium prælatis. *A deo patre nostro*. Superfluit nostro. *Et christo iesu domino nostro* Exposita sȩpe sunt hec.

Ratias ago. pro, gratiam habeo, *deo meo*. ¶ Superfluit meo. Perfecta salutatione inchoat narrationem à commendatione Timothei. Et commendationem inchoat explicando se recognoscere vt diuinum beneficium quod assidue est memor ipsius thimothei memor autem in orationibus & in desiderio videndi ob virtutes eius & matris & auiæ. *Cui seruio progenitoribus meis in conscientia pura*. Superfluit meis. Et non est sermo ne qualicunque seruitute, sed de seruitute cultus. acsi diceretur. quem colo non nouitius, sed à via progenitorum: abrahæ, isaac, iacob. & c. sed nec externo tantum honore, sed in conscientia pura. *Quod sine intermissione habeam tui memoriam in orationibus meis nocte ac die*. Ad orationes refertur assiduitas non ad tẽpus: hoc est q̄ nũq̃ paul⁹ orabat absq; admixta memoria timothei, siue in die siue in noct-

ue in nocte. *Desiderans te uidere, memor lachrymarum tuarum.* Lachrymas fidei fuisse has manifestant
F subiuncta. Et propterea non immerito accendebant desiderium Pauli ad videndum illum.
*Vt gaudio implear. recordationem accipiens eius fidei quæ in te est non ficta: quæ & habitauit primũ in auia tua Loide
& matre tua Eunica persuasum autem habeo quod & in te.* Lachrymæ Timothei accendebant Pauli desiderium: causa autem lachrymarum interna fides Timothei non ficta ab auia & matre profecta, replebat gaudio animum Pauli. vt patet in actis Apostolorum, Timotheus ex materno genere erat Iudæus. Et propterea Paulus meminit matris & auiæ. *Propter quam causam.* fidei in te habitantis. *Admoneo te ut suscites gratiam.* pro, donum. *Dei quod est in te per impositionem manuum mearũ.*
Nisi teporem aliquem in timotheo paulus cognouisset, non monuisset vt suscitaret velut sopitum ignem donum Dei episcopalis gradus: quod erat datum Timotheo per impositionem manuum pauli, sicut & hodie datur. *Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris.* pro, timidatis. Insinuatur hinc caussa teporis circa curam episcopalem fuisse timiditatem quendam. ❡*Sed uirtutis.*
G pro, potentiæ. Ad fortiter operandum magno animi robore. *Et dilectionis.* Nihil prodesset spiritus fortitudinis ad euangelizandum, arguendum, docendum & c. nisi simul esset spiritus dilectionis impellentis ad operandum. *Et sobrietatis.* Non est sermo de sobrietate potus, sed de sobrietate doctrinæ: prout ipsemet Paulus dicit in actis Apostolorum ad festum verba sua esse sobrietatis. Hæc sunt quę proponit Paulus tractanda in hac epistola.

N *Oli itaque erubescere.* pro, non igitur erubescas. Incipit tractare proposita, inchoans ab illa particula, spiritum timiditatis. Timidi siquidem est erubescere. *Testimonium domini nostri neque me uinctum eius.* Quãdiu Paulus persecutiones passus est à Iudęis, Timotheus non indiguit exhorratione vt libere testificaretur ea quæ sunt Iesu Christi, & vt Paulo etiam vincto ad instantiam Iudæorum adhæreret: sed vbi Paulus absolutus à primis vinculis cum quibus missus fuerat Romam (vt in calce epistolæ huius explicabitur) iterum vinctus est Ro
H mæ à Nerone primam contra Christianos persecutionẽ mouente, occasio timendi data est Episcopis vbique existẽtibus, tũ testificari ea quæ sunt Iesu Christi: tum adhærere Paulo. Vnde in calce epistolæ dicet quod in prima defensione nemo mihi affuit. Et propterea Paulus secundo vinctus in fine vitæ suæ & imperii Neronis, monet Timotheum (qui post prima vincula discesserat ab ipso, missus a philippenses: vt illis paulus in epistola promit) vt auditis istis nouis vinculis, non timeat non erubescat testimonium Christi crucifixi, neque me vinctum tanquam maleficium. Vtrumque enim erat materia pudendi in conspectu Gentilium & iudæorum. *Sed collabora Euangelio.* hoc est patiendo afflictiones vna metum incumbe Euangelio tuendo ac propagando. *Secundum uirtutem,* pro, potentiam, *Dei.* scio quod hoc excedit vires tuas, noui temiditatem tuam: & ideo adiungo secundum potentiam Dei, quę tibi non deerit confidenti in illa, ❡*Qui nos liberauit.* pro saluauit. Ecce ratio non erubescendi testimonium domini beneficium saluationis collatum electis. pronomen siquidem nos demonstrare electos, subiuncta testantur. ❡*Et uocaut uocatione sua sancta.* Superfluit sua. Ecce illud beneficium vocationis non qualicunque vocatione sed vocatione sancta, hoc est munda quantum ad statum ad quem vocauit. Vocauit siquidem ad statum munditiæ ab erroribus & peccatis. *Non secundum opera nostra.* Ad vtrumque beneficium (saluationis & vocationis) refertur quod nõ nostris meritis. *Sed secundum propositum suum.* ab æterno definitum. prima radix saluationis & vocationis electorum est diuina uoluntas qua proposuit istos saluare & vocare.

❡*Et gratiam quæ data est nobis in Christo iesu ante tempora sæcularia.* pro, æterna. Multa sunt hic mysteria. Dicit in primis data est nobis ante tempora æterna. Et propterea quæstio oritur: quum omnis diuina datio qua Deus dedit nobis aliquid sit datio temporalis, quomodo
K verificatur quod gratia data est nobis ante tempora ęterna. ❡Solutio est quod licet effectus dationis sit in tempore, ipsa tamen datio quæ est actio diuina quæ est essentia diuina est æterna ante omnia tempora. Et ex parte actionis dicit paulus quod gratia (hoc est gratuita dei voluntas) data est nobis ante tempora æterna. Hanc doctrinam de omni actione diuina nunquam in potentia, sed ab æterno in actu ex parte actionis, si non percipis minus docte in metaphysica seu theologia speculatiua, percipe hanc faciliore paulus non solũ dicens secundum propositum, sed gratiam datam ante tempora, explicauit quod non secundum quodcũque propositum, sed secundum propositum gratuito (non ex debito) datum nobis ante tẽpora æterna. Ita ꝙ data est non significat actionem transeuntem (quia non debet pro materia donum aliquod creatum) sed significat actionẽ immanentem: quia debet ꝑ materia gratuitam Dei

tam Dei voluntatem,& quemadmodum ab æterno dilexit nos,ita ab æterno dedit nobis suum propositum gratuito.Et si hanc rursus non percipis, intellige gratiam datam nobis ante tempora,datam in prædestinatione diuina: quamuis in effectu data sit in tempore. ¶Dicit quoque ante tempora æterna.Et habet quæstionem: tum quia ipsa non fuerunt æterna : tum quia si fuissent æterna , non datur ante. Solutio est quod Paulus non dicit tempora æterna à parte ante,sed absolute.quod verificatur in temporibus inchoatis durantibus in perpetuum: durabunt autem in perpetuum tempora in successionibus actionum humanarum. Et hoc sufficit textui quod ante tēpora data sit nobis gratia.At si quadrarevis omnino textum de temporibus æternis à parte ante , dicito ꝙ loquitur de temporibus non quæ fuerunt æterna, nisi imaginarie,sed etiam si fuissent ęterna.Et vere ante tempora etiam si fuissent æterna, gratia dei data est nobis: quoniam data est nobis in æternitate , quæ est ante omnia tempora etiam æterna,vt causa omnis temporis etiam æterni ¶Dicit quoque in Christo Iesu.Difficile autem est intelligere quo pacto verificatur, ꝙ gratia dei data est nobis in Christo Iesu ante tempora æterna:quū chiristus iesus nomen sit hominis:& certū sit ꝙ filius dei non fuit homo ante ęterna tempora,sed vbi venit plenitudo temporis misit deus filium suum &c.Solutio est, ꝙ siue in Christo Iesu referatur ad gratiam(& sit sensus, gratiam ī Christo Iesu quę data est nobis) siue referatur ad pronomen nobis(& sit sensus,nobis non absolute sed membris Christi Iesu) vtroque modo significatur idem:videlicet modus participandi salutem & gratiā diuinę prędestinationis,quod proposuit deus gratuito per iesum Christum saluare nos,& dedit modis expositis ante ęterna tempora nobis gratiam tali modo habendam. Cum qua veritate stat ꝙ secundum effectum peruenit ad nos hoc beneficium & hic modus in tempore. *Manifesta est autem nunc.* Superfluit est *Per illuminationem.* pro, apparitionem, *saluatoris nostri Iesu Christi.* Ante tempora,data quidem est nobis in Christo Iesu gratia dei,verum ab æterno non est manifestata,sed manifestata est nunc in plenitudine temporis per apparitionē in carne prius mortali & deinde immortali Iesu Christi.Vere per hanc apparationem manifestata est gratuita dei voluntas ab æterno erga electos,ob quorum salutem misit deus filium suum &c. *Qui destruxit.* pro, aboleuit, *Quidem mortem, illuminauit autem uitam & incorruptionem.* .p, incorruptibilitatem, *per euangelium.* ab effectibus probat manifestatā gratiam per apparitionem Iesu Christi. Alter effectus est aboleuisse mortem tam animæ q̄ corporis. alter in lucem protulisse vitam tam animæ q̄ corporis, & incorruptibilitatem vtriusq; vitę fœlicis. Vtrunq; aūt efficit iesus christus per euangelium. subaudi creditum, Mediante siquidē euangelio credentibus & amplectentibus illud Iesus obliterauit mortem & in lucem protulit vitam & incorruptibilitatem. Recte intellige ꝙ nō est hic sermo de effectibus passionis & resurrectionis christi secundum se,sed de applicatione eorundem ad credentes per euangelium prædicatum,creditum ac complexum. ¶*In quo.* pro, in quod. euangelium. *Positus sum ego.* non ego me posui. *Prædicator.* pro, præco. ad publicandum. *Et apostolus* in supremo ecclesię ordine. *Et magister.* pro, & doctor, *gentium.* præco & apostolus absolute, doctor vero gentium peculiariter. Proposuerat vt non erubesceret testimonium domini neque me vinctum eius. Et propterea expeditis spectantibus ad testimonium domini tractat modo spectantia ad me vinctum eius: commemorando ꝙ q̄uis sim vinctus sum tamē positus in euangelium præco & apostolus ac doctor gentium. *Ob quam causam.* videlicet euangelii. *Etiam.* pro, & , *hæc patior* suple vincula. *Sed non confundor.* pro, erubesco. vincula & carceres. Multo igitur minus tu debes erubescere me vinctum christi. ¶*Scio enim cui credidi.* ¶Ecce ratio quare non erubesco vincula propter euangelium. Et dicit scio, quia ipse euidētem habuit notitiam quum raptus fuit quod deus est ille cui credimus. Nos autem quamuis euidentia demonstratiua sciamus deum esse, non tamen euidenter scimus quod ipse est cui credimus, sed fide tenemꝰ hoc. *Et certus sum.* pro, & persuasum habeo, *quia.* pro, ꝙ *potens est depositū meum seruare in illum diem.* Merita propria tam bene operando quam mala patiendo appellat depositum suum apud deum: vt intelligamus quod non pereunt, non transeunt cum tempore actionum & passionum, sed commendantur in depositum non apud hominem sed apud deum potentem seruare hęc ad præmiandum illo die quo ipsum iudicabit, vnde merito non erubesco, sed continue augeo depositum meum. ¶*Formam habe sanorum uerborum quæ a me audisti in fide & in dilectione in christo iesu.* post quā explicauit quare non debet timotheus erubescere ipsū paulū vinctum ratione officii, causæ & certi premii ipsius pauli adiungit rationem relatiue ad ipsum timotheum ꝙ instructus fuerit à paulo. de forma itaque exemplari seu exemplum exposita dicit. Habeto, in vsu, formam sermonum sanitatem animi præbentium, quos

 à me non

â me non per ſcripturas didiciſti ſed audiſti, nõ in philoſophia morali,ſed in fide & dilectiõe
F in chriſto.Hęc forma faciet te non erubeſcere teſtimonium chriſti. ¶*Bonum depoſitum custodi per*
ſpiritum ſanctum qui habitat in nobis ipſa forma ſanorum verborum quę audierat à Paulo &c.appel-
latur depoſitum bonum.Depoſitum quidem Pauli apud Timotheum:bonum autem thimo-
theo & aliis chriſtianis.Hoc inquam depoſitum cuſtodi,non per proprium ſpiritum,ſed ſpi-
ritum ſanctum.Curam depoſiti habe,parendo non ſpiritui timiditatis ſed ſpiritui ſancto,qui
non eſt longe à nobis nec hoſpes in nobis,ſed habitat in nobis electis.
Scis enim hoc.Superfluit enim. Ad exercitandum Timotheum vt cuſtodiat depoſitum,ſubiun
git & quoſdam profeciſſe in malum,& quoſdam profeciſſe in bonum: vt in illis periculum,
in iſtis profectum conſiderando excitetur.*Quod auerſi ſunt a me*.pro,auerſati ſunt me,*omnes qui in*
Aſia ſunt.Superfluit hoc vltimum ſunt.*Ex quibus eſt Phygelus & Hermogenes*.Ordo literę eſt.quod
auerſati ſunt me Romæ omnes qui in Aſia quoque auerſati fuerant me.Et dicit ſcis,quia com
G memorat id quod Timotheo notum erat: videlicet quod quemadmodum in Aſia minore
iſti Paulum aſpernati fuerant,ita & Romæ,de malo in peius procedentes.De quorum nume
ro duos tantum nominat.*Det miſericordiam dominus oneſiphori domui*. Ecce proficiens Oneſiphorus
& gratus.Paulus non orat pro oneſiphoro tantum,ſed pro vniuerſa illius familia. *Quia ſæpe*.
non ſemel aut bis.*Me refrigerauit*.pro,refocillauit.ſecundum corpus.*Et catenam meam non erubuit*.
Hoc eſt quod præcipue intendit Paulus ſignificare timotheo,vt ab exemplo animoſior redda
tur ad non erubeſcendum ipſum vinctum.*Sed quum Romam ueniſſet*.pro,Romæ eſſet, *ſolicite*.pro,
ſtudioſus,*me quæſiuit & inuenit*.Quod longe propenſioris animi fuit, quam ſi me caſu repertum
cum catena non erubuiſſet.*Det illi dominus inuenire miſericordiam a domino*.pro,apud dominum,*in illa*
die.Ratione huius maioris officii orat pro æterna retributione in die iudicii.¶*Et quanta*.pro,&
quæ,Epheſi miniſtrauit mihi tu melius noſti.Vt credat timotheus hæc oneſiphori officia erga paulum
H Romę,commemorat Epheſina nota timotheo:vt & hinc profectus Oneſiphori innoteſcat
& trahat exemplo.

CAPVT II

TV *ergo fili mi confortare*.pro,inualeſce.*in gratia quæ eſt in chriſto ieſu*.Tractat illam particulam
ſcilicet ſpiritum dotentiæ.Propoſuerat enim quod non dedit nobis Deus ſpiritum ti
miditatis ſed potentiæ.Vnde & à robore incipit,inferendo ex dictis.Tu ergo inuale-
ſce,non in propriis viribus ſed in gratia quæ ſecundum ſeipſam eſt data nutrita & aucta fide
chriſti ieſu.*Et quæ audiſti a me*.Duo exigit ſpectantia ad ſpiritum potentiæ euangelicę.Alterum
quod inualeſcat in gratia chriſti.alterum quod aſciſcat ad officium euangelicum alios.Euan-
gelicos ſiquidem ſermones ſignificat dicendo & quæ audiſti à me.
¶*Per multos teſtes hæc cõmenda*.In calce præcedentis epiſtolę dicitur timotheo & confeſſus es bo-
nam confeſſionem coram multis teſtibus.Quod itaque ſeruatum in promotione timothei
idem ſeruandum à timothæo ſtatuit in promotione aliorum.Ita quod modo explicat modũ
commendandi,qui prius explicauerat rem commendandam:videlicet quæ audiſti à me.Et
tertio ſubiungit quibus commendandum eſt. ¶*Fidelibus hominibus qui idonei erunt & alios docere*.
¶Fidelitas voluntatis eſt virtus ad non fallendum:idoneitas vero ad docendum alios, intel-
lectiuæ partis eſt ſimul & executiuæ.puta linguæ expeditæ & huiuſmodi.
¶*Labora*.pro,tu igitur fatigare.Præceperat primum tu ergo fili mi inualeſce in gratia. Hoc
K præceptum proſequitur explicando potentiam ad ſufferandum afflictiones occurrentes pro-
pter militiam euangelicam.*Sicut bonus miles chriſti ieſu*.pugnando,tuendo,expugnando.*Nemo mi*
litans deo implicat ſe negociis ſæcularibus.Superfluit deo.& legẽdũ eſt. nẽo militãs iplicatur nego-
ciationib⁹ vitæ.Quia dixerat ſicut bon⁹ miles Chriſti,affert cõditionẽ militũ i qua vult chri
ſti militię aſſimilari militib⁹ armatæ militiæ et de militibus armatæ refert nẽo militãs,impli
catur negociationib⁹ vitę.prohibitę ſunt enĩ negociationes militib⁹ vt ſe totos expeditos mili
tiæ dedant.Et hĩc pcipit paulus vt Chriſti milites,pportionaliter ſe totos dedãt militiæ euan
gelicę,alieni ab omni ſolicitudine temporalium,etiam propriæ vitę famæ&c.
¶*Vt ei placeat cui ſe probauit*.pro, qui ipſum ad militiam elegit. ¶Hæc enim eſt
communis militaribus animis ratio bene militandi ¶*Nam & qui certat in agone*.pro,
ſi autem & certat quiſpiam, *non coronatur*. pro, coronatur, *niſi legitime certauerit*. Di-
xerat

xerat sicut bonus mile.& explicauit quo ad partes negatiuas ex similitudine militũ:mõ explicat quo ad partes affirmatiuas ex alia similitudine. Prius indecẽtes occupationes abstulit, mõ actiones legitimas astruit exemplo certantium singularium: puta athletarum. Nulli eni certanti datur corona laurea aut quęuis alia,nisi certamen eius legi statutę cõforme approbatum fuerit,vt hinc intelligamus nullum ex certamine euangelico coronandum,nisi certatio fuerit legitima secundum ipsam legem euangelicam. *Laborantem agricolam oportet primum de fructibus percipere.* ¶ Tertia est hæc similitudo agricolæ primitias fructuum ex culto agro iustitia fouente percipientis,vt intelligamus quod in agro euangelico laborantẽ exterioribus officiis, colendo mentes hominum,primitias fructuum spiritualium & temporalium hic & æternorum in futura vita percepturum necessitate iustitiæ. *Intellige quæ dico.* Tres has similitudines non applicauerat,& propterea dicit intellige quę dico. *Dabit.* pro, det, *enim tibi dominus in omnibus intellectum.* Imprecantis seu potius orantis pro Timotheo est,vt Deus det illi intellectum , non solum in istis,sed in omnibus. Et coniunctio enim , vsurpatur ad significandum , quia oratio supplebit vt intelligas,& hæc quę dixi & alia. B

¶ *Memor esto dominum Iesum Christum resurrexisse a mortuis ex semine Dauid secundum euangelium meum.* Superfluit dominum. Pręceperat,tu ergo fili mi inualesce in gratia quæ est in Christo Iesu , & declarauit inualesce:declarat modo gratiam quæ est in Christo Iesu,inchoans ab ipso Iesu,& deriuans eam ad membra. Est ordo literæ. Iesum Christum ex semine Dauid resurrexisse ex mortuis. Meminit originis Dauidicæ, vt naturam carnis secundum quam resurrexit,& prophetias testamenti veteris promittentes Mesiam ex semine Dauid vnico complectatur vocabulo. Quod autem dicit secundum euangelium meum,refertur ad memento,reuoca ad memoriam quod meo euangelio didicisti. Et simul consonantiam prophetarum & euangelii significat. Et dicit meum,non mei solius,non cuius ego sum author,sed mihi commissi ad prędicandum,tuendum &c. *In quo laboro.* afflictiones sustinendo. *Vsque ad uincula.* inclusiue. *Quasi male operans.* pro, maleficus. Vinctus erat Paulus imposito ei titulo malefici. Vnde & Sueto. in vita Neronis dicit. Afflicti suppliciis Christiani,genus hominum superstitionis nouæ ac maleficæ. Mirum autem est cur Paulum aliosque tam optimis moribus præditos christianos appellauerit maleficos:quum constet omne maleficii genus execrari a christiana religione, nec scio colorem aliquem huius tituli, nisi forte maleficos appellarint, quia miracula faciebant, quæ magicis artibus imputabant. C D

¶ *Sed uerbum dei non est alligatũ.* quis ego sim astrictus vinculis, verbũ tamen dei (euãgelii scilicet) non est astrictum vinculis,sed inter mea vincula solutum perseuerat,quoniam nõ desisto tum verbis,tum epistolis,tum factis euangelizare Christum. *Ideo omnia sustineo propter electos.* hoc est, ne verbum dei alligetur sustineo omnia euangelizando, sustinentia omniũ propter electos. Mea fortitudo in sustinẽdo,ad hoc ordinatur vt verbũ euangelicũ liberũ apud alios sit ꝓpter salutem non omnium sed electorum. ¶ *Vt & ipsi salutem consequantur quæ est in* CHRISTO *Iesu cum gloria cælesti.* pro, æterna Quid stulte disputas de operibus necessariis ad salutem electorum,ecce paulus ad hoc se sustinere omnia dicit propter electos vt vna secum ipsi electi consequentur salutem æternam. ¶ *Fidelis sermo.* Gratiam immortalitatis in christo iam per resurrectionem habitam & habendam ab illius membris exposuerat:expositurus vero modum cõsequendi præmittit. ¶ Fidelis, hoc est verax & consonans christo, sermo. E

¶ *Nam si commortui sumus.* proculdubio iesu christo qui mortuus fuit, ¶ *Et conuiuemus.* cum ipso qui resurrexit & viuit vita immortali, sicut christus mortuus fuit vitæ transitoriæ. Et verbum sumus, pręsens quidem tempus designat,sed præsens huius vitæ nam sensus est si in hac vita commorimur corpore propter christum, conuiuemus in alia vita cum ipso vita immortali ¶ *Si sustinebimus.* pro, sustinemus. præsentis siquidem temporis est:& attestatur quod in toto hoc sermone paulus vtitur præsentibus extensis ad pręsens totius vitæ vsque ad vltimũ. ¶ Alioquin non essent vere conditionales. ¶ *Et corregnabimus.* Nisi quis sustinuerit vsque in finem hic, non corregnabit in futuro cum CHRISTO. Considera appropriationes. si commorimur conuiuemus, si sustinemus corregnabimus. sicut vitam morti, ita regnum tolerantię appropriat. *Si negauerimus.* pro, negamus. cum coram hominibus.

¶ *Et ille negabit nos.* coram angelis dei & vniuerso mundo. ¶ *Si non credimus.* interna fide. ¶ *Ille fidelis permanet.* in comminatis suppliciis. *Negare seipsum non potest.* Quemadmodum deus nõ potest peccare, & tamen est omnipotens (quia posse peccare nõ est posse sed defectus potẽtiæ ita cũ eiusdẽ omnipotentia stat quod negare seipsum non potest:quia posse negare seipsum

 non est

non est posse,sed defectus potentiæ.Est enim mutabilitatis.Omnis enĩ qui potest negare seip
F sum est mutabilis à prima deliberatione in alteram.Puniet ergo incredulos vt decreuit.*Hæc*
commone. Quum declarauit tu ergo fili mi inualesce in gratia quæ est in Christo iesu,prose-
quitur modo reliquam præcepti partem,& quę audistiã me commenda per multos testes
fidelibus hominibus qui idonei erunt & alios docere:præcipiendo vt admoneat illos hæc
Christi & membrorum eius.*Testificans coram deo*,pro,domino.hoc subiunctum pręceptum.Nõ
sufficit paulo vt coram multis hominibus testibus sed exigit vt etiã coram Deo(qui intuetur
cor & videt ex corde officium exerceri) Timotheus testificetur subiunctum præceptum. *No-*
li contẽdere uerbis.pro,non pugnare verbis.Hoc est præceptum à te testificandum aliis quos asci
ueris ad euangelizandum,non pugnare verbis sed doctrina.Et rationem subdit ex conditio-
nibus pugnæ verborum.*Ad nihil enim utile est nisi ad subuertionem*. pro ad nihil vtile ad subuertionẽ
audientium.Exaggeratio est conditionum pugnæ verbalis.Et vere experimetur quod in ma
G teria euangelica pugnare verbis ad nihil est vtile ,& auditorum mentes subuerterit non pe-
netrantium veritatem.*Solicite autem cura*.Loco harum trium dictionum vnica est.Stude,*teipsum*
probabilem exhibere deo.Tractat illam particulam in principio propositam,scilicet spiritum dile-
ctionis,proculdubio diuinę.Vnde & relatiue ad deum inchoans prosecutionem illius, stude
inquit exhibere teipsum deo dignum approbatione.quod constat solo dilectionis spiritu fie-
ri. Nom soli diligentes deum digni sunt approbatione diuina.
¶*Operarium inconfusibilem*.pro,non erubescentem.Probatio dilectionis exhibitio est operis. in-
tus oportet esse probabilem deo: foris autem oportet esse operarium eorum quæ in euange-
lio mandantur,operarium autem non erubescentem ignominias, vincula & reliquas vilita-
tes crucis Christi.*Recte tractantem uerbum ueritatis*. Ad similitudinem secantium ligna secundum
lineam rectam,dicit recte secantem verbum veritatis.Non sufficit pastorem ecclesiæ proba
H tum esse intus,& foris operarium absque erubescentia:sed oportet tertio vt verbum euangeli
cæ veritatis absque obliquitate aliqua distribuat auditoribus , non declinando ad dexteram,
vel ad sinistram.Et merito.nam veritas in medio est:& tã hinc q̃. ad falsum, ad icõueniẽs seu
absurdum declinatur.Tria hęc pręcipit pro spiritu dilectionis, & singula prosequitur ordine
retrogrado.inchoat enim statim ab vltimo subiungendo.*Prophana autem & uaniloquia deuita*. Su-
perfluit &, nec vaniloquia sed inaniloquia significatur: quæ in calce pręcedẽtis epistolæ vocũ
inanitates appellantur.Idẽ siquidẽ pręceptum repeti mandando vt euitet prophana inanilo-
quia.Sunt siquidem inaniloquia vitãda(vtpote otiosa) sed quũ sunt prophana,procul abiici-
enda.Et dixit hoc ad prosequendum tertium propositum:scilicet recte tractantem verbum
veritatis.Instituit siquidem quod ad recte tractare verbum veritatis spectat euitare propha-
I na inaniloquia.Et hoc ab effectu explicat subiungendo. ¶*Multum*.pro,amplius, *enim proficiunt*
pro,proficient. *ad impietatem*.Inaniloquia contraria sacris dogmatibus non sistunt in inani,
sed magis proficient in animis auditorum ad impietatem fouendam tanquam vana sit
pietas euangelica. ¶*Et sermo eorum ut Cancer serpit*.pro,populum habebit.Assimilat sermonem
horum morbo cancri qui pascitur in carne vlcerata:vt intelligamus horum sermonem vbi
auditores inuenerit pasci in vulneratis animis. Et hinc apparet quod de quadam certa secta
doctorum inanitates vocum prophanos docentium loquitur. ¶Quod etiam apparet ex re-
petita pauli monitione.nam & in priore epistola idem monuit Timotheum.¶*Ex quibus*. do-
ctoribus & sectatoribus prophanarum inanitatum vocum.
Est Hymeneus & philetus. Si nouissemus nos istos sicut nouerat illos timotheus,intelligerem⁹
de qua secta paulus loquitur. *Qui a ueritate exciderunt*.pro,aberrauerunt. Christiani igitur e-
K rant isti. Vide quo ducit prophanum inaniloquium:& hinc perpende quantum aduersetur
veritati. *Dicentes resurrectionem iam esse factam*. Quia doctores erant isti inanium vocum,ideo
eorum argumenta tanquam innixa inaniloquio tacet paulus.
Ecce longe peius. tolerabilis magis erat profectus impietatis:sed intolerabilis omnino est
subuersio vsque ad fundamentum quod est fides. ¶*Et subuerterunt quorundam fidem*.
stetit. Quanuis in quibusdam euersum sit fundamentum,non tamen propterea putes fir-
mum christi fundamentum euersũm. ¶*Sed firmum fundamentum dei stat*.pro, christi
Fundamentum siquidem infirmum euersum est:fir
mum autem fundamentum à Christo firmatum(quod est non ad tempus sed simpliciter &
absolute christi)non est euersum sed stetit in sua soliditate.
¶*Habens signaculum hoc. cognouit dominus qui sunt eius*. pro , sui.aduerte(vt penetres doctrinam
hanc)

hanc(quod in humanis id quod sparsim inuenitur in multis diuersarum nationum & locorum,quanuis desinat esse apud quosdam remanet apud alios:verũ & contingere posset quod A
desineret apud omnes, & remanendo incerti sunt illi apud quos remanebit. In fide autem Christi sparsa iam Pauli tempore per multas nationes ad loca innumera,intēdit Paulus docere non sic esse:sed quanuis aliquorum fides subuertatur,nec potest in omnibus subuerti,nec incerti sunt apud quos fides remanet:quoniam firmum Christi fundamentum fidei non subuertitur. Et si quęris qui sunt illi homines in quibus est firmum fundamentum Christi, respondet quod sunt illi in quibus fides inuenitur cum hoc signaculo: videlicet nouit dominus qui sui sunt. Sunt illi homines qui sunt insigniti notitia dei tanq̃ stigmate ꝙ sunt dei:sicut equi,boues,& oues signum impressum habent quod sunt talis domini. Et bene nota quod non habent signaculum inhærens,nam notitia diuina nihil ponit in rebus notis: sed est signum B
distinguens illos qui sunt dei,ab illis qui non sunt dei. Vnde patet quod noti & certi sunt apud deum(quanuis non apud homines)illis in quibus est firmum Christi fundamentum: ac per hoc impossibile est deficere fidem in omnibus,& non in incerto periclitatur. ¶*Et discedat ab iniquitate omnis qui inuocat*.pro.nominat.*nomen domini*. Ne certitudo signatorum hominum diuina notitia,occasio fieret negligendi studium fugiendi mala & prosequendi bona,adiungit alteram signaculi partem. Prima nanque signaculi pars ex parte se tenet diuinę notitiæ,hæc autem ex parte liberi arbitrii:vt non solum apud deum sed apud homines saltem semetipsum cuiuscunque signaculum notum sit per elongationem ab iniquitate cum professione nominis domini IESV. Hoc est fundamentum CHRISTI firmum signatum in hominibus: C
aduersus quod non prçualent hæreses. ¶*In magna autem domo non solum sunt uasa aurea & argentea sed & lignea & fictilia*.pro,testacea. Dixeram quosdam à fide aberrasse & quorundam fidem subuertisse:ne mireris cur deus in domo suæ ecclesiæ habet quosdam infirmos & quosdam firmos,rationem affert ab exēplo magnæ domus,vt diuinæ prouidentiæ ratio ex ipsa similitudine innotescat. Et accommodum attulit exemplum.nam ecclesia,magna domus est:& firmi sunt velut vasa aurea & argentea,infirmi vero velut vasa lignea & testacea.*Et quædam quidem in honorem,quædam autem in contumeliam*. Ab hinc incipit prosequi secundum pręceptum,operariũ non erubescentem. Dedecus enim & ignominia materia est erubescentiæ. Prior differentia attenditur penes materiam:hæc autem penes vsum. Et in vasis quidem neutra differentia imputatur vasis:sed illis conuenit ex materia vel artifice qui effecit vnum vas in vsum decorum, D
alterum in vsum sordidum. In Christianis autem prima differentia penes CHRISTI donum maius vel minus participatum attenditur:altera penes liberum arbitrium cuius est vti attenditur. Ex meo siquidem libero est arbitrio quod ego vtar meipso in officiis turpibus, dedecentibus ignominiosis. ¶Vnde & subdit.*Si quis ergo emendauerit seipsum ab istis*. proculdubio infidelitatibus,prophanis in vaniloquiis & huiusmodi. Et nisi hoc spectaret ad liberum arbitrium,non dixisset si quis ergo emũdauerit se ab istis. Et vtitur illationis nota,quoniã hoc dicit spectans ad prius pręceptum stude teipsum exhibere deo operarium absque erubescentia. Monstrat siquidem modo hoc esse in facultate studii nostri concurrente diuina gratia. Et simul declarat alteram signaculi partem:videlicet vt discedat ab iniquitate omnis qui nominat nomen domini. ¶*Erit uas in honorem sanctificatum & utile domino ad omne opus bonum paratum*. Superfluit &. Cerne fructum mundantis seipsum. Erit inquit vas in honorem ergo à nostro E
libero arbitrio dependet vsus vasis in honorem vel ignominiam.et ne ambigas quod de vase contumeliæ transfertur in vas honoris,subiungit sanctificatum,hoc est mundificatum.et rationem honorabilis vsus explicando dicit vtile domino: non in seipso domino, sed ad ipsius domini gloriam. Vnde vtilitatis ratio subditur, ad omne opus bonum paratum.participium est paratum. significatur enim ꝙ per huiusmodi mundiciam redditur vas præparatũ ad omne non aliquod opus bonũ necessarium ad salutem æternam.*Iuuenilia autem desideria fuge*. Restabat prosequi primo præceptum,stude teipsum probabilem exhibere deo. Et hoc modo ꝓsequitur,monstrando tũ negatiua tum affirmatiua opportuna ad hoc.et negatiua quidem vnico cōprehendit nomine iuuenilium affectuũ.et hos nos vitandos sed fugiendos mandat quoniam illos qui prope sunt alliciunt ac trahunt.vigent siquidē in iuuenibus ꝑturbationes animi quas passiones vocamus. ¶*Sectare uero iustitiam*.reddendo vnicuique quod debetur illi Fidem. IESV CHRISTI: sine qua impossibile est placere deo.*Spem,charitatem*. ¶Superfluit spem,tertio siquidem loco dilectionem nominat, proculdubio ad omnes. Hæc enim dilectio christiana est.*Et pacem*.Superfluit &. Pax quæ tranquilitas est ordinis

quarto loco nominatur. verum limitatur pax. *Cum iis qui inuocant dominum de puro corde.* nolo te ha
F bere pacem cum Hymenæo & Phileto, & reliquis inimicis veritatis, sed cum inuocantibus dominum IESVM non verbo, sed de puro corde. Potest nihilominus hæc particula referri non ad pacem, sed ad sectare: vt consectatores intelligamus descriptos illos qui inuocant dominum ex corde puro.

Tultas autem & sine disciplina quæstiones deuita. Tractat illam particulam in principio pro-
S positam, sed spiritum sobrietatis. Aduersus sobrietatem siquidem doctrinæ militant stultæ & ineruditæ quæstiones. Et dicit stultas per priuationem rationis quærendi: indisciplinatas vero seu ineruditas per priuationem rationis quęsitæ. Stulta quæstio est quæ non habet rationabilem causam dubitandi: vt si in quæstioné versantur ea quę sunt per se nota. Et similiter si inter fideles vertatur in quæstionem deum esse, aut beatam virginem concepisse & peperisse, & similia quæ sunt in fide vt principia per se nota. Ineruditа vero quęstio est
G si quæratur ratio euidens eorũ quæ credimus, & nõ sufficiat authoritas diuinæ scripturæ quẽadmodum si in scientificis quæratur ratio demonstratiua eorũ quæ sunt probabilia. Vtrasq; quęstiones paulus reiiciendas mandat. ¶*Sciens quod generent lites.* pro, pugnas. Ecce ratio respuendi vtrunque quęstionis genus: ab affectu pugnæ quę ex his gignitur. ¶*Seruum autem Dei non oportet litigare.* pro, pugnare. De pugna verborum est sermo Huiusmodi quęstiones secundum se sunt stultę aut ineruditę, secundum effectum sunt pugnaces, secundum subiectum sunt dedecentes. Nam dedecet Dei seruum pugnare verbis: quum debeat pugnare virtutibus, & doctrina. Vnde de pugna virtutum subdit. *Sed mansuetum.* pro, mitem. qui præstat mansueto. *Esse.* non apparere. *Ad omnes.* non ad aliquem, ne diceres quod ad istos mouentes stultas quęstiones non oportet esse mitem. Quo ad pugnam vero doctrinæ subdit. *Docibilem.* Et sumitur actiue: hoc est potentem ad docendum. *Patientem, cum modestia.* pro, mansuetudine, *corripientem eos qui resistunt ueritati* Superfluit veritati. Potest patientia iungi & cum præcedenti particula, di-
H cendo docibilem patientem ad tollendam impatientiam à doctore catholico. Potest & iungi cum corripientem: vt officio correptionis adiungantur comites patientia & mansuetudo. Illa qua tolleret mala qui corripit alios: tollerantia siquidem malorum tollit spatium pœnitendi. Ista qua iram moderetur, vt correptio habilis reddatur ad hoc vt suscipiatur ab iis qui corripiuntur eo quod resistunt sanæ doctrinę. ¶*Nequando deus det illis pœnitentiam ad cognoscendum ueritatem.* Non prohibentis sed dubitantis aduerbium est ne, hoc in loco: perinde ac diceretur siquando. Hic est finis moderatę correptionis. ¶*Et resipiscant a diaboli laqueis.* pro, laqueo Pœnitentia quem dat deus, non sistit in intellectu, non in cognitione veritatis: sed extendit se ad voluntatem ac effectum, vt veritate cognita resipiscant ab oppressione & vinculo
I diaboli. *A quo captiui tenentur ad ipsius uoluntatem.* Græcus sermo plus significat. nam significat captiuos viuos teneri. Quod in latino subintelligitur. nam proprie loquendo soli viui tenentur captiui. Timenda valde sententia quod ad nutum diaboli aliqui in hac vita tenentur captiui ab eo. hoc enim est captiuos esse ad seruiendum diabolo. Quod verum est pro, quanto non est in potestate hominis qui iam se subdidit diabolo per mortale peccatum liberare se ab huiusmodi seruitute, sed oportet ipsum obsequi diabolo ad ipsius voluntatem peccando. et propterea dixit si quando det deus illis penitentiam: & non dixit si quando ipsos pœniteat diuinę siquidem gratiæ donum est penitentia in remissionem peccati. Hinc habes theologe à paulo apostolo sententiam illam gregorianam, peccatum quod per pœnitentiam non diluitur, suopondere ad aliud trahit.

K

CAPVT III.

HOc autem scito. Dixerat eos qui resistunt: modo resistentes describit. ¶*Quia.* pro, quod, *in nouissimis diebus instabunt tempora periculosa.* noli putare hac ętate nostra resistentes veritati & correptionibus ac doctrinis exterminãdos: sed scito ꝙ in pei⁹ ꝓceditur vsq; adeo ꝙ in nouissimis ꝓpe finé hui⁹ mũdi diebus, erunt tempora difficilia plena periculorum. *Et.* pro, nã, *erunt homines seipsos amantes.* Nõ cõputat inter vitia naturalé suiipsius amoré (de quo alibi scripsit nemo vnq̃ carnẽ suã odio habuit) sed solius suiipsius amoré: vt pote excludentem amorem & erga deum & erga alios homines. *cupidi.* ꝑ, pecuniæ cupidi. Auaritia enim ex sibiipsius amore nascitur. *Elati.* pro, iactabundi. Non minus gloriatio ide oritur

oritur. *Superbi*. Hæc velut truncus arboris ex illa proprii amoris radice prodit. *Blasphemi*. aduersus honorem diuinum. *Parentibus non obedientes*. Non solum deum quem non vident, sed parentes quos cernunt despiciunt. *Ingrati*. beneficis. *Scelesti*. promiscue. *Sine affectione*. ad coniunctos. A
Sine pace. pro, fœdere. ad confœderatos. *Criminatores*. pro, calumniatores, innocentium. *Incontinentes*. iræ. *Immites*. infirmis. *Sine benignitate*. pro, non amici. bonis hominibus. *Proditores, proterui*. pro, præcipites. sine consilio operantes. *Tumidi*. inflato animo. Græci, *& uoluptatum amatores magis quã dei*. Superfluit &. Horum infinitus est numerus si ad facta spectetur: secus autem si ad intentionem. *Habentes speciem quidem pietatis, uirtutem*. pro, vim, *autem eius abnegantes*. pro, inficiati. est enim præteriti temporis. Hypocritæ sunt qui profitentur pietatem in apparentia sed pietatis potentiam non exercent, qui negauerunt illius intimam vim quæ per opera exercetur, & in sola apparantia sunt pii. ¶ *Et hos deuita*. pro, auersare. Hi enim resistunt verbo vel saltem facto sanæ doctrinæ. ¶ *Ex his enim sunt*. Pronomen his, peculialiter respicit habentes speciem pietatis sed potentiam illius negantes. Nam ex illo genere propriæ sunt. ¶ *Qui penetrant domos*. Proculdubio alienas sub pietatis specie. Et interpres dixit penetrant, ad significandum improbitatem illorum: quum Pauli textus habeat subeunt. ¶ *Et captiuas ducunt mulierculas*. Vide B
officium pietatis priuare libertate mulieres. ¶ *Oneratas peccatis*. Ecce captiuitatis ratio. Abducunt siquidem mulieres à rectitudine rationis, fallendo eas & subiiciendo illas nouis præceptis, nouis documentis, nouis professionibus: ex quibus non solum peccant, sed onustæ peccatis redduntur. quo fit vt & seruitutem peccati, & seruitutem dogmatum parientiũ peccata incurrant. ¶ *Quæ ducuntur uariis desideriis*. Dixerat non mulieres sed mulierculas, vt inter mulieres significaret illas quæ minoris sunt iudicii, quæ leuiores sunt. Verum ne mulierculas humano more intelligeres, describit easdem tum ab effectu, tum ab intellectu. Et ab effectu quidem quod non solum patiuntur varias concupiscentias (hoc enim imputaretur sexui) sed quod variis desideriis succumbunt. immo quod à variis desideriis ducuntur promptæ ad varia desideranda. Hoc enim instabilitatis est. Hæ sunt quæ facile falluntur. Ab intellectu vero. C
¶ *Semper discentes*. Non vituperatur semper discere (quoniam & laudabile & necessarium est præcipue mulieribus) sed vituperatur semper discere absque fructu. Nam discere quodã tempore ita ꝙ perueniat ad notitiam alicuius veri, & postea discẽdo cognoscere aliud verum & sic deinceps, laudabile studium est: sed semper discere & nunquam ad notitiam veritatis amplectandæ peruenire, vituperabile est: & ex mala dispositione discentis hoc prouenit. Vnde & subdit. ¶ *Et nunquam ad scientiam ueritatis peruenientes*. pro, venire potentes Ex varietate desideriorum prouenit vt semper discant migrando de discere in discere. & ex eadem varia ac instabili mentis dispositione prouenit quod nunquam possunt venire ad notitiam veritatis: quoniam inde prouenit quod non figunt mentis aciem ad penetrandum, examinandum, discutiendum & sistendum, sed in fluxu est talium mens. Indeq; merentur vt ex diuina gratia nõ sortiantur fixionem iudicii circa ea quæ discunt: vtpote ad huiusmodi donũ contrarie disposite. D
¶ *Quemadmodum autem ioannes & Membres*. pro, iambres, *restiterunt moysi*. Magorum Pharaonis nomina sunt hæc qui coram pharaone restiterunt moysi probanti se missum à deo testimonio signorum. Restiterunt inquam efficiendo similia signa tria: videlicet conuersionis virgæ in serpentem, aquæ in sanguinam, & productionis ranarum. vt hinc appareret quod Moyses non esset missus à deo sed arte efficiebat hęc mira. *Ita & hi resistunt ueritati*. Euangelicę, quam ipse deus reuelauit. *Homines*. Non dæmones. *Corrupti mente*. ignorantia prauæ dispositionis. *Reprobi circa fidem*. Corruptio mentis respicit prauam mentis despositionem circa veritatem in genere: reprobatio autem malam in eis significat dispositionem circa fidem in specie. Tales siquidem describit esse resistentes euangelicæ veritati. *Sed ultra*. pro, amplius, *non proficiant*. De his subdolis seductoribus mulierculArum dicit sed non proficient amplius, quam seducendo mulierculas, non proficient extendendo seductiones suas ad mulieres cordatas, non ad viros, sed sistet eorum seductio in mulierculis. ¶ *Incipientia enim eorum manifesta erit omnibus*. Ratio quare non E
proficient amplius quam in mulierculis est quia quum amplius se extendant, manifesta erit omnibus (etiam ipsis mulierculis seductis) illorum insipientia.
Sicut & illorum, *fuit* Simili siquidem modo quum ioannes & iambres extendere tentarent suas artes ad ampliora signi facienda quæ fecit moyses, manifestata est eorum incipientia qua nũcio dei Moysi resistebant. impotentia siquidem ipsorum ad faciendum quartum signum manifestauit ipsorum in sapientiam contra deum.

F TV *autem assecutus es.* Tractat primam particulam in principio propositam, vt suscites domum dei quod est in te per impositionem manuum mearum. Et dictio assecutus non significat adeptus, sed iuxta secutus. ꝓpter ꝙ caucius iterptes moderni legunt sectatus seu assectatus es. *Meam doctrinam.* Non solum impositione manuum mearum dignus es habitus, sed assectatus es in comitatu meo tum doctrinam meam qua tot ecclesias docui, tum *institutionem* qua verbo erudiui ac ordinaui ecclesias & pastores earum. *Propositum.* Conforme diuinæ voluntati. *Fidem.* & eam qua credimus in iesum, & eam qua fiunt dicta. *Longanimitatem.* qua animus meus in æternitatis longitudinem præmia reseruat. *Dilectionem.* erga omnes propter deum. *Patientiam.* tolerando mala frigoris, famis, nuditatis &c. *Persecutiones.* de loco ad locum. *Passiones.* illacitas mihi à multis. *Qualia.* pro, quales, *mihi factæ sunt Antiochiæ.* De Antiochia Pisidiæ est sermo, non de Antiochia Syriæ, vnde Paulus & Bernabas egressi sunt ad prædicandum Gentibus. *Iconii.* quæ etiam est pisidiæ ciuitas. *Lystris.* Hæc est Lycaoniæ ciuitas (vicina tamen supradictis) in qua paulus fuit lapidatus. Lege actuum apostolorum capitula. xiii. & . xiiii. *Quales persecutiones sustinui: & ex omnibus eripuit me dominus.* Hæc sunt mea quæ tu sectatus es.

G ¶ *Et omnes qui pie volunt viuere in Christo iesu, persecutionem patientur.* Commune est mihi & tibi & omnibus volentibus viuere vt membra Christi Iesu (exercendo officia pietatis in cęlestem patrem, in domesticos dei & conciues sanctorum) persecutionem quandoque pati. ¶ *Mali autem homines & seductores proficient in peius.* omnibus pie in Christo viuentibus commune est proficere in melius tolerando mala pœnæ: malis vero hominibus commune est proficere in peius malum culpę.

¶ *Errantes & in errorem mittentes.* transpositę sunt particulę istę. nam primum in textu locatur actiua (scilicet in errorem mittentes, proculdubio alios) & deinde passiua: scilicet errantes ipsi. verum eadem sententia est. proficient enim in vtroque: & in errando, & in ducendo alios ad errorem.

H Et hoc quidem dicitur in genere de malis & seductoribus. cum quo stat quod in specie de seductoribus muliercularum quę variis ducuntur desideriis pauloante dictum sit quod non proficient amplius quàm in mulierculis.

¶ *TV vero permane in iis quæ didicisti & credita sunt tibi.* Descriptis in genere conditionibus bonorum & malorum & in specie donis timothei imitando paulum, hortatur vt perseueret tam in iis q̄ didicit q̄. sunt in iis q̄ sibi cómissa officiis. & ratioñe subdit. *Sciens a quo didiceris.* videlicet à me apostolo Christi. *Et quia.* pro, ꝙ, *ab infantia sacras literas nosti.* Ad participium sciens refertur etiam hoc, sciens & quod ab infantia sacras literas nosti. & est sermo de sacris literis veteris testamenti. mater enim thimothei Iudęa, studuit vt filius sacris literis imbueretur. *Quæ te possunt instruere.* ꝓ, sapientiam docere. *ad salutem per fidem quæ est in christo iesu.* Sacrę veteris testamenti literę habent facultatem docendi sapientiam non huius mundi sed ad æternam salutem intercedente fide quæ est in christo iesu. sine huiusmodi nanque fide non docét sapiētiā ad salutē.

I Et ꝙ hoc sit verum, manifestat ex conditione omnis scripturæ sacræ (ad comprehendendū non solum veteris sed etiam noui testamenti scripturam) dicens. *Omnis scriptura diuinitus inspirata.* Nota diuinitus inspirata, ad differentiam reliquarum quæ humana adinuentione aut disciplina sunt scriptæ author siquidem scripturæ spiritus sanctus significatur dicendo diuinitus inspirata. Vtilis. Deest & Legendum est. *Et utilis est.* Significatur enim quod non solum in se est honorabilis sed etiam quod vtilis est. *Ad docendum ad arguendum ad corripiendum, ad erudiendū.* quatuor hæc gerundia apud paulum sunt nomina. ¶ Ita quod legendum esset. ¶ Ad doctrinam redargutionem, ad correctionem, ad institutionem *in iustitia.* Et est repetendum in singulis in iustitia. vt sit sensus, vtilis est ad doctrinam in iustitia, ad redargutionem in iustitia, ad correctionem in iustitia, ad institutionem in iustitia. ¶ Et vere proprium est sacræ scri-

K pturæ ignorantes docere ea quæ sunt iustitiæ diuinę resistentes redarguere cum diuina iustitia errantes corrigere etiam in iustitia, & demum instituere gradus omnis homines in iustitia. *Vt perfectus.* pro, integer, *sit homo dei.* vtpote constans ex omnibus requisitis ad perficiendum hominem dei. *Ad omne opus bonum instructurus.* pro, consummatus, prima perfectio declaratur per hanc secundam relatiue ad omne opus bonum. Ecce quo tendit vtilitas diuinæ scripturæ, ad perfectionem hominis dei (hoc est qui totum seipsum deo dat) perfectionem inq̄ talem vt sit perfectus ad omne opus bonum exercendum. ad vtranque ergo partem vtilis est diuina scriptura, & ad partem intellectiuam & ad partem operatiuam.

CAPVT

CAPVT IIII.

A

T*estificor coram deo &c.* Deest, domino, *Iesu christo qui iudicaturus est uiuos & mortuos.* Non sufficit paulo simplici monitione excitare Timotheum: sed addit attestationẽ tum dei tum hominis gloriosi domini Iesu christi, apponendo terribile officiũ iudicii eius tam respectu viuorum quam mortuorum. Ab ambobus Apostolis (Petro scilicet & Paulo) habemus quod Christus iudicaturus est viuos & mortuos: vt intelligamus quod quum Christus veniet ad iudicandum, quos inueniet viuos, iudicabit viuos. Et de electis quidem tunc viuis in secunda ad Thessalonicenses ipsemet paulus dixit, deinde nos qui viuimus &c. De reprobis autem tunc viuis, hinc insinuatur quod etiã viui iudicabuntur: alioquin non ius diceret tunc christus viuis, sed quibusdam viuis, scilicet electis. Vterque autem apostolus dicit quod iudicaturus est viuos, absque exceptione aliqua. vnde sicut omnes mortuos (tam electos quam reprobos) tunc resuscitatos iudicabit, ita omnes tam electos quam reprobos tunc viuos iudicabit. *Et per aduentum ipsius.* Superfluit &. Legendumque proprie esset. Per apparitionem ipsius. veniet enim non latens sed apparens vniuersis. E*t regnum eius.* Per hæc duo (apparitionem scilicet christi, & regnum ipsius cuius tunc possessionem plenam accipiet) obtestatur Timotheum. *Prædica uerbum.* Ecce quid exigit. hoc siquidem est proprium Episcopi officium. Quod in principio dixerat proponendo suscita donum dei quod est in te per impositionem manuum mearum, modo explicat distinguendo singulas actiones: inchoans à prędicatione Euangelii. *Insta opportune, importune.* Ecce alia actio. Nec dicit ista, incumbe importune, sed iungit simul opportune importune: vt alterum alterum aduerbium temperet, & assiduitas studii ad incumbendum saluti animarum nulla negligentia, nulla timiditate aut quauis alia passione interpolletur. *Argue.* errantes & resistẽtes. *Obsecra, increpa.* Transpositæ sunt dictiones. Nam prius est increpa, proculdubio delinquẽtes. Quod autem dicit obsecra, rectius interpretatur exhortare, pusillanimes, timidos, tepidos. *In omni patientia & doctrina.* Duæ partes & ambæ necessariæ episcopo. patientia qua tolleret ea quæ sibi displicent: & doctrina qua alios instruat. & dicit in omni, vt nulli aduersitati succũbat. vt nullum documentum necessarium prætermittat. B C

¶ *Erit enim tempus quum sanam doctrinam non sustinebunt.* Christiani. *Sed ad sua desideria coaceruabunt sibi magistros.* pro, doctores. Intuere ẽ regione sanę doctrinę locari doctores conformes desideriis diuersis auditorum. Erubescunt siquidem Christiani auditores dicere se nolle sanam doctrinam: sed tamen facto dum quærunt doctores seu prædicatores conformes suis desideriis, à sana doctrina declinant. Qualia autem sint eorum desideria, declarat subiungendo.

¶ *Prurientes auribus.* pro, auditum. eadem enim dictio est quę postmodum subditur, auditum auertent. Quemadmodum in pręcedenti capitulo descripsit mulierculas ex eo quod ducuntur variis desideriis, ita modo describit auditorum desideria ex pruritu auditus. est enim nominatiui casus prurientes, & non ad doctores, sed ad eos qui sanam doctrinam non sustinebunt sed ad sua desideria coaceruabunt sibi doctores, manifeste refertur. Et pruritus quidem auditus non sanam cupit doctrinam, sed confricationem auditus sed delectationem audiendo: quemadmodum prurientes membrum aliquod, cupiunt confricationem illius delectantem. ¶ *Et a ueritate quidem auditum auertant: ad fabulas autem conuertantur.* Tolerabile esset si prurientes auditum non auerterant illum à veritate, non pręferrent dilectationem auditus veritati: intolerabile autem est quod eousque ducat eos pruritus auditus vt ad fabulas conuertantur, auerso à veritate auditu. D

¶ T*V uero uigila.* aliis vacantibus fabulis, tu vigila super gregem tuum. ¶ *In omnibus labora.* in nulla re omitte difficilia studia. *Opus fac euangelistæ.* Ecce quorsum vigiliæ & labores. euãgelistę opus est verbo & facto euangeli regni prædicare, tueri propagare. E

Ministerium tuum imple, debitum solue hęc faciendo, quoniam hec, ad tuum spectant ministerium *Sobrius esto.* superfluunt ambę dictiones. E*go iam delibor.* pro, immolor. tanto magis tu debes incumbere euangelio, quanto instat diminutio prędicatorum. ego enim tam vniuersalis prædicator iam immolor deo velut hostia quę mactatur. Et ne de afflictionibus quas tunc patiebatur sed de morte imminente intelligeret timotheus, subiungit. E*T tempus meæ resolutionis instat.* resoluendus siquidem erat in animam reddendam deo. & corpus reddendum terræ.

¶ *Bonum certamen certaui.* Ad tuum & aliorum exemplum explico summarie mea merita. aduersus resistentes euangeli o, aduersus mundum me persequentem bonum certamen certaui.

Cursum

Cursum consummaui. Non fui tepidus sed cucurri: nec defici in medio itinere Euangelii, sed cur-
sum consummaui mihi à spiritu sancto decretum. Fidem seruaui. tam fidem qua fiunt dicta ser-
uaui domino meo, fideliter certans & currens: quam fidem qua credimus & iustificamur in
christo iesu seruaui, nullis perturbationibus, nullis potestatibus valentibus me separare à fide
Christi habenda & propaganda. In reliquo. pro, quod superest. post hanc vitam, post hæc meri-
ta. reposita est mihi corona iustitiæ. Quum audis coronam, triumphum intellige. velut triumphāti
reposita est mihi corona. Et dicit iustitiæ, quoniam sibi debitam significat. Vnde hoc debitū
magis explicans subdit. Quam reddet mihi dominus in illa die iustus iudex. Dicendo reddet iustus iudex,
manifeste debitum ius significat. ¶ Verū occurrit quæstio ex ipsius pauli sententia ad Rom.
viii. vbi dicit, non sunt condignę passiones huius temporis ad superuenturam gloriam. Si enī
non sunt condignę. Quomodo iustitia exigente debetur eis corona gloriæ? Solutio est ꝙ o-
G pera nostra meritoria considerantur vel secundum conditiones quas habent ex proprio ge-
nere quatenus sunt humanarum propria virtutum. & sic non sunt condigna ad superuentu
ram gloriam. Vel secundum conditiones quas habent ex gratia spiritus sancti habitantis in
nobis. & sic sunt condigna, & sic debetur eis corona glorię à iusto iudice. ¶ Quod autem di-
cit in illa die, diem iudicii vniuersalis significat: in qua integra corona, integer triūphus erit
sanctorū in aīa & corpore. Et ꝙ de illa die loquatur ad literā, manifestant subiuncta. Non solū
autem mihi, sed & c. Deest, omnibus, iis qui diligunt. pro, dilexerunt, aduentum. pro, apparitionem, eius.
Communis ei & omnibus qui dilexerunt apparitionem iusti iudicis reddenda corona iusti-
tiæ, testatur ꝙ de illa die loqtur in qua ei & omnib⁹ imortalitatis corporalis coronā reddet.
Estina. pro, stude, ad me uenire cito. Iunge istis scripta ad philip. & clare comperies pau-
F lum epistolam hanc scripsisse in secundis vinculis. Nam quum scripsit epistolam ad
H philip. erat in primis vinculis cum quibus ex iudæa missus fuerat Romā: & erat tūc
cum eo Romę Timotheus. de quo scribit, spero autem in domino iesu Timotheum me cito
mittere ad vos. Et rursus, hunc igitur spero mittere ad vos mox vt videro quę circa me.
Ex his iunctis absentię Timothei (cui modo scribit stude ad me venire cito) clare apparet quod
Timotheus recesserat missus à paulo.
¶ Demas enim me reliquit. Ratio indigentiæ Timothei redditur ex absentia subiunctorum. Diligēs
hoc sæculum. pro, amplexus pręsens seculum. Est enim pręteriti temporis. ¶ Et abiit Thessalonicam.
Iste non solum absens sed etiam apostata fuit à paulo. Crescens. pro, cresces, in Galatiam, Titus in
Dalmatiam. Non intelligas hos similiter amplexos pręsens seculum. ¶ Lucas est mecum solus. De
Luca Euangelista loquitur. solus autem dicitur inter ministros pauli. Marcum assume & adhuc
I tecum: est enim mihi utilis in ministerio. Marcus iste videtur consobrinus Barnabę qui erat cum paulo
Romæ quum scripsit epistolam ad Coloss. tunc enim etiam erat cum eo demas. Tychicum au-
tem misi Ephesum. Hæc omnia scribit vt cognoscat Timotheus ꝙ indiget ministris. Penulā q̄ reliq
Troade apud Carpum, ueniens affer tecum, & libros: maxime autem membranas. Superfluit tecum. Vestem
qua superinduimur contra pluuiā dicit se reliquisse Troade, & egebat illa in superuētura hye
me. erat itaq; tam pauper paulus romæ vt egeret dimissa veste contra pluuiam in tanta ter-
rarum distantia apparetque paulum non sic arctatum carcere vt non grederetur per ciuitatā
alioquin quorsum egebat penula? nisi forte dicatur quod propter frigus. nam & Romanos pe
nulis quandoque vsos propter frigus legimus. ¶ Vbi diligentius aduerte quod ex hoc textu
iuncto sequentibus (Erastus remansit Corinthi. Trophimum autem reliqui infirmum mile-
ti) apparet quod paulus solutus à vinculis quibus ex iudæa vinctus venerat Romam, reuersus
K est in Macedoniam achaiam & loca in quibus prius prædicauerat, prout ipse promiserat bis
in epistola ad philippenses, immo dixerat, & hoc persuasum habens quod manebo & perma
nebo vt gratulatio vestra abundet per meum aduentum iterum ad vos. ¶ Apparet autem hīc
paulum redisse ad partes illas, ex eo quod dicit se reliquisse Penulā troade & erastū remāsisse
Corinthi, Trophimū autem Mileti. Quam enim hęc non fuerint gesta in itenere quo vin-
ctus ductus est è iudęa romam, testantur actus aposto. Lege totam illam nauigationem.
perspicies quod dico quanuis etiam hoc idem appareat ex magna temporis distantia. Nam
paulus secundo Neronis anno vinctus ex iudei venit Romā: vt hiero. dicit in libro de viris il
lustribus. hæc autē epistola scripta est anno. xiii. vel. xiiii. Neronis quādo tēp⁹ mortis pauli ꝓ
pe erat. nā cōstat ipsū decollatū fuisse āno. xiiii. neronis. nec est verisimile ꝙ relictā ante. xi. an
nos vestem pluuialē modo moriturus petet. et tanto minus est verissimile quanto thimothe⁹
prius iam venerat ad ipsum Romā, & potuisset hāc afferre. Rursus quū timotheus fuerit cū
paulo

Paulo Romæ, ore tenus ei dixisset ꝙ Erastus remansit Corinthi, & Trophimum reliquit mileti infirmum, si ante per. xi. annos gesta commemoraret. Ridiculum quoq; estꝙ post. xi. annos dicat Trophimum reliqui infirmū Mileti. nunquid Trophimi ægritudo tam longa fuit? A
Quocirca absq; omni hæsitatione intelligendum est ꝙ loquitur de secundo itinere ad vrbem Romam ex partibus illis. ita ꝙ seruauit ꝙ promisit philippensibus & sperauit ad philemonem. Et rediens Romam reliquit troade penulam cum libris & membranis, forte epistolarum quas scripserat. & in eadem via Erastus remansit Corinthi, & Trophimum reliquit mileti ęgrotum. ¶ *Alexander AErarius multa mala mihi ostendit.* Quis fuerit iste Alexander nescitur: hoc tantum scitur ꝙ erat faber AErarius. Reddet. pro, reddat, *illi dominus secundum opera eius.* Imperantis seu cupientis diuinam iustitiam, sunt verba. *Quem & tu deuita.* pro, obserua. Hinc cōiectura nō nulla est hunc Alexandrum foris in partibus illis in quibus tunc erat timotheus multa mala contra paulum egisse. hoc enim insinuat monitio hæc, quem & tu obserua, à quo & tu caue. nescimus enim secundorum vinculorum pauli occasionem, neque scimus an in vrbe an extra vrbem fuerit accepta occasio. *Valde enim restitit uerbis nostris.* Forte simili occasione qua demetrius argentarius populum excitauit aduersus paulum Ephesi. vt scribitur act. xix. B
¶ *In prima mea defensione.* Confer tempus epistolæ huius cum scriptis in epistola ad philip. presente timotheo Romæ: & percipies primam eius defensionem appellari eam quæ fuit post secunda vincula. Nam in primis vinculis dicit mittam ad vos timotheum quum cognouero quæ circa me: modo vero post tot annos postquam rediit ex partibus Grçcie, significat timotheo quid sibi acciderit in prima defensione sua. *Nemo mihi affuit, sed omnes me dereliquerunt.* Intellige de iis qui potuissent ipsum adiuuare. iam enim dixerat ꝙ lucas erat secum, & petrus tunc erat Romæ: sed hi non erant de numero eorum qui potuissent ipsum adiuuare. Sed quum magna multitudo Christianorum esset tunc Romę quorum aliqui potuissent ipsi assistere & adiuuare, nullus eorum comparuit pro paulo, timore vt creditur Neronis. Et propterea subdit, *Non illis imputetur.* Compatiens enim humanæ fragilitati, cupit vt deus non imputet illis hanc omissionem. ¶ *Dominus autem mihi astitit.* loco hominum. *Et confortauit.* pro, corroborauit, *me.* quod homines facere nequiuissent. ¶ *Vt per me prædicatio.* pro, præconium, *impleatur.* Si homines alii mihi affuissent, præconium christi per alios fuisset probatum: ex eo autem quod nullus mihi affuit, deus mihi vires pręstitit ad hoc vt per meipsum præconium christi cōpleretur à quo, cœptum fuerat: vt egomet qui incœperam illud perfeceram, tuendo illud diuina virtute in prima mea defensione coram iudice. *Et audiant omnes gentes.* hoc factum quod dominus per me adimpleuit. *Et liberatus sum.* pro, fui, *de ore leonis.* Neronem leonem appellat: vt scripsio huius epistolę restatur. Liberauit. Deest, nec est pręteriti sed futuri temporis. Legendum est. *& liberabit me dominus ab omni opere malo.* Non dicit liberabit me dominus à vinculis, ab afflictionibus, à morte, sed ab omni opere malo: quod constat esse peccatum. *& saluum faciet in regnum suum cæleste.* Non solum hic liberabit ab opere malo, sed postea saluum faciet in regnum suum cęleste. D
Cui gloria in sæcula sæculorum, amen.
¶ SALVTA *Priscam & aquilam & onesiphori domum.* ¶ Apud effesum videtur quod fuerit tunc timotheus. nam de Onesiphoro dixerat, & quę ephesi mihi ministrauit tu melius nosti. Nec dicit saluta Onesiphorum (quoniam forte Romę adhuc erat) sed onesiphori familiam. ¶ *Erastus remansit corinthi, trophimum autem reliqui infirmum Mileti.* De his satis diximus. *Festina* pro, stude, *ante hyemem uenire.* Hinc apparet quod pro hyeme volebat penulam.
¶ *Salutant te eubulus & pudens.* Hic fuit pater sanctarum virginum potentianę & praxedis. *Et Linus.* qui successit petro. *Et claudia.* Timotheus siquidem fuerat Romæ & amicitia iunctus cum istis. *Et fratres omnes.* ¶ *Dominus iesus christus cum spiritu tuo.* Hæc est salutatio manu pauli. *Gratia uobiscum: amen.* prius episcopum deinde ecclesiam salutat manu propria. ¶ Et apud Græcos inuenitur subscriptio hæc. Secunda ad timotheum scripta Romæ quum secundo præsentatus est paulus Neroni cęsari Romanorum. ¶ Ex qua subscriptione apparet quod diximus de secundis vinculis pauli. Nam quod dicit quum secūdo præsentatus est. non refertur ad actiones iudiciales (nam ipse scripsit non in secunda ed n prima sua defensione) sed refertur ad iterata vincula. primo enim præsentatus est quum ex iudæa vinctus appellauit ad cęsarē secundo autem quum in fine imperii Neronis iterum vinctus est. E

THOMAE

Thomæ de vio caietani cardinalis

F SANCTI XISTI: IN EPISTOLAM Pauli ad Titum, Commentarii.

AVLVS *seruus dei.* Appellat se seruum dei non ratione naturæ (quæ seruitus communis est omnibus creaturis) sed ratione officiorũ quæ sponte addixit seruitio diuino. Ideo aũt appellat se seruum dei, vt excludat obiectiões iudæorum, dicentiũ paulum apostatasse à seruitute dei. Disposuerat enim hãc epistolam scribere præcipue aduersus traditiones iudæorum. *Apostolus autem iesu christi.* Dei quidem seruus: hominis auté iesu G christi apostolus. *Secundum fidem electorum dei.* Non secundum legem Mosaicam apostolus sed secundum fidem electorum dei, non ad propagandam legem Moysi sed ad propagandã fidem electorum dei est apostolatus meus. ¶ Significãter aũt dicit electorũ dei. electorum quidem: quoniã propter electos instituti sunt apostoli & euangelistæ & prophetæ & c. Dei autem ad significandum eosdem esse electos à deo qui saluantur in fide q̃ prædicat apostolus. *Et agnitionem ueritatis.* Non solum ad fidem sed ad agnitionem veritatis ꝓpagandã ordinatur apostolatus meus. Cuius aũt veritatis subiungit. *Quæ secundum pietatem est in spem.* pro, spe, vitæ æternę. Ad propagandã noticiã veritatis nõ cuiuscunq; sed quæ est scḋm pietaté quo ad ea quæ sunt præsentis sæculi. Veritas scḋm pietaté est veritas omnium ꝑceptorum moralium: vt intelligam⁹ apostolos destinatos H nõ solum ad propagandã fidé qua saluantur electi dei, sed etiam ad agnitioné veritatis omnis quę est conformis pietati, quę est secundum omnẽ virtuté moralé. sub pietate eni cóprehenduntur omnia quæ debemus proximis. Erat siquidé mundus obscuratus & priuatus noticia veræ pietatis, innumeris sceleribus offuscatus. Et propterea postq̃ dixit fidem electorum, adiunxit & agnitionem (nõ fidé) veritatis quæ est scḋm pietatem. ¶ Verũ quia veritatis scḋm pietaté, dupliciter potest cognosci (vel absolute: vt philosophi morales tradiderũt & docuerunt. vel relatiue ad fœlicitatem æternam futuræ vitæ) ideo adiungit, in spe vitæ æternę: vt intelligamus differentiam inter apostolos & philosophos morales quo ad propagandã notitiã veritatis moralium. Philosophi enim huiusmodi notitiam ad præsentem fœlicitatem referebant: apostoli aũt ad vitã nõ téporalé sed æternã, nõ in re in hac pręsenti vita habitam sed I in spe. relatiue siquidem ad vitam ęternam doctrina moralium inserta est doctrinę fidei. ¶ *Quam repromisit.* pro, promisit, *qui non mentitur. Deus ante tempora secularia.* ꝑ, ęterna. Ne æquiuocatio accideret legentibus, declarat de qua æterna vita loquitur: dicẽdo q̃ ꝓmisit de⁹ ante tépora ęterna. Et hoc ad differentiã philosophorum quorundã qui vitã æternã animarum post hanc vitam dicebant: sed illi de vita æterna naturali loquebantur. Paulus auté de vita ęterna supernaturali, quam non ex beneficio naturæ sed ex beneficio liberalis ꝓmissionis statuit de⁹ electis suis non de nouo sed ante tépora ęterna. Non quę fuerint sed si fuissent. dicit enim hoc aduersus philosophantes, ponentes ęterna tempora. Superans hos dicit ꝙ etiã si tépora fuissẽt æterna deus promissit hanc vitam æternam ante tempora æterna: quoniã eã promissit, in ęternitate quæ supereminet omnibus téporibus quãtũcũq; æternis: vtpote à qua emanassent æterna tépora. Quum autem audis ꝙ promisit ab ęterno intellige ꝙ in seipso de⁹ hoc definiuit ad similitudinẽ firmæ & ĩmobilis promissionis. Et dicit qui non mentitur deus ad significandã K immobilitatem decreti. *Manifestauit autem temporibus suis uerbum suum.* Ecce quid significat promisit scilicet verbum suum. qui enim promisit dare dicit se datũrũ. ipsum ergo verbũ immobilis dispositionis suæ de dãda vita æterna electis, est promissio quã manifestauit non ab æterno sed téporibus ꝓpriis: hoc est téporibus, definitis cõgruis ad hoc. et dicit hoc ne quis q̃rat quare isto tempore & nõ illo manifestauit. *In prædicatione quæ credita est mihi.* Ne intelligeres manifestatam diuinam promissionem in lege moysi, explicat quod manifestata est non in libris (christus enim nullum scripsit librum) sed in prædicatione Euangelica. ideo dicit ꝙ manifestauit verbum suum téporibus propriis & modo proprio: videlicet in prædicatione euangelica quæ credita est mihi & aliis apostolis. *Secundum præceptum.* ꝑ, ininnctionem, *saluatoris nostri dei.* Non vsurpaui hoc officium sed credita est mihi prædicatio secundũ iniunctionem dei quatenus

tenus exercet officium saluandi nos. ¶*Tito.* Hactenus non ad extendendos titulos proprio sed vt simul explicaret materiam Apostolatus & materiam epistolę huius, accumulauit hęc: modo autem personam cui scribit primo ex nomine significat. deinde ex integritate. *Dilecto.* pro, germano, *filio secundum communem fidem.* Eadem est dictio qua vsus est tum ad Timotheum tum ad Philippenses. quum dixit, rogo & te germane compar. Perinde ac dixisset, Tito vero, non adulterino, non degeneri, filio, non secundum carnem sed secundum communem fidem, fuerat enim Gentilis & erat discipulus Pauli. *Gratia.* Deest, misericordia, *& pax.* Quemadmodum Timotheo hæc tria in salutatione imprecatur ita & Tito eadē ratione: quia vterq; erat Episcopus, cui opus est misericordia tam actiue quā passiue: oportet enī ipsum imitari deum præcipue in misericordia erga subditos: & quoniam pro alienis etiā redditurus est rationē, eget vt misericordiā cōsequatur. *A deo patre &c.* Deest, *Iesu Christo saluatore nostro.* Hęc pluries sunt hita.

Vius rei gratia. Demonstrat huius rei, exequutionem Apostolatus ad fidem electorum & agnitionem veritatis &c. Ad executioni mandandum officium mihi iniunctum quum nō potuissem plene illud exequi in insula Cretæ. *Reliqui te Cretæ.* pro, in Creta. Et in his verbis comprehendit materiā epistolæ huius in genere: explicatam tamen in parte quum dictum est secundum fidem electorum dei & agnitionem veritatis &c. in parte aūt explicatur per subiuncta. *Vt ea quæ desunt corrigas.* pro, supercorrigas. Appellat ea quæ desunt ea q̄ subterfugerunt correctionem ipsius pauli. Et dicit supercorrigas ad significandum vel indigentiam iterandæ correctionis tanquem per paulum non plene fuerint correcta, vel ad significandum indigentiam authoritatis: tanquam per paulum leniter fuerint correcta. sed experientia teste asperiore egent correctione. Et hoc magis quadrat subsequentibus, *Et constituas per ciuitates.* pro, ciuitatem, *presbyteros.* In singulari numero paulus scribit per ciuitatem: sed exponitur per ciuitatem vnamquanque. vt singulis ciuitatibus singulos presbyteros constituat. Non aduersatur tamen sacris eloquiis plures in vna ciuitate appellari tunc temporis presbyteros seu Episcopos: vt patet actuum .xx. *Sicut & ego disposui tibi.* Non solum vt constituas Episcopos commissi tibi, sed etiam modum explicauit.

¶*Si quis sine crimine est.* Ne putet quispiam latere secretas regulas quas tradidi tibi, explico eas in scriptis. Vbi aduerte pro ordine epistolæ, q̄ hic incipit tractare proposita, inchoans ab vltimo: videlicet & constituas per ciuitatem presbyteros sicut & ego disposui tibi. ¶Quum aūt audis si quis sine crimine est, intellige si quis est sine culpa imputabili in iudicio. Quod clari⁹ fuisset interpretatum si quis inculpabilis siue inculpatus existit. *Vnius uxoris uir.* Non dicit qui fuerit vnius vxoris vir (quemadmodum de vidua dixit ad Timotheum quæ fuit vnius viri vxor) sed absolute dicit vnius vxoris vir: hoc est non plurium vxorum vir. Signum siquidem minoris continentiæ tam in vidua quam in viro esset. Et multo magis indignus episcopatu esset, non solum si plures concubinos sed si vnam haberet. *Filios habens fideles.* Nec quod habeat filios nec quod habeat aut habuerit vxorem exigitur: sed quod si habet vxorem habeat vnam & si habet filios habeat fideles. Non vult hominem habentem filios Ethnicos promoueri in episcopum appareret enim nonnulla species turpitudinis, vt iis, esset Christianorum pater qui filios non erudiuit in fide. *Non in accusatione luxuriæ.* Secunda filiorum conditio est q̄ non sint accusabiles de luxu de delectatione in superfluis: siue venereis, siue vestibus, siue cibis, & simılib⁹ AVT *non subditos.* Tertia filiorum conditio requisita est vt sint subditi paternis monitis. Qui enim filios habet non cum his conditionibus, præ se fert quod domum suam minus regere sciuit: ac per hoc minus bene reget ecclesiam dei. id quod ad thimotheum paulus dicit domum suam bene regentem, modo ad titum explicat his tribus conditionibus.

¶*Oportet enim episcopum.* Rationem reddit regulæ datæ circa promotionem presbiterorū. ¶Vbi aduerte eundem gradum idemque officium significari à paulo nomine presbyteri & nomine episcopi. nam præmisit idcirco reliquit te in creta vt constituas presbyteros: & modo probendo regulam, dicit oportet enim episcopum. ¶Neutrum siquidem horum nomen est ordinis, sed potius officii, episcopus quidem secundum proprietatem: presbyter autem secundum translationem. ¶Significat enim seniorem, qui communiter consueuit superintendere aliis. ¶Quomodo autem nomen presbiteri translatum sit ad significandum sacerdotem. non est præsentis negocii. *Sine crimine esse.* Hoc est inculpatum esse.

¶Ideo disposui tibi vt constituas presbyteros si quis sine crimine est, qua oportet episcopum natura officii eius exigente esse sine crimine. Et hoc probat. ¶*Sicut dei dispensatorem.* Si esset dispensator

dispensator hominis, quum homo possit esse culpatus, tolerabile foret vt etiam ipse esset culpatus: sed ex eo quod est dispensator dei, ipsa relatio ad deum, exigit vt sine crimine sit: vt is qui vice dei dispensat: personam dei quam gerit non inquinet proprio crimine. Vnde & ad corinthios scribit, sic nos æstimet homo vt dispensatores mysteriorum dei. *Non superbum*. pro, proteruum. qui omnia velut pede proterat: ac per hoc omnia sibi licere existemet. *Non iracundum.* Proteruia in voluntate, iracundia in irascibili appetitu est. *Non uinolentum*. pro, vinosum. Delectari multo vino, concupiscibilis, partis est. *Non percussorem*. Turpe est Episcopo etiam iuste percutere manu propria. *Non turpis lucri cupidum*. pro, turpilucrem. Sic enim habentur in paulo: ita quod non de cupiditate sed de actione loquitur. Turpilucris autem est qui ex iis in quibus non decet lucrari lucratur: vt si cui ex spiritualibus officiis non sufficiat habere necessaria ad victum sed augmentum velut opum. talis turpilucris est. vt taceam si ex malis artibus lucretur. *Sed hospitalem*. Liberalitatem in hospites è regione turpilucris locat. *Benignum*. pro, amatorē bonorum. Magna pars prælati est esse amatorem bonorum: magna fœlicitas subditorum est bonos amari ab eo qui præsidet. fiunt siquidē & quasi pullulantes germinant boni vbi amātur. *Prudentem sobrium*. Interpres duo posuit provno. forte quia dictio (ad prudentem scilicet & proprium) anceps est. Moderatum siquidem quid sonat: quod in prudente & sobrio inuenitur. *Iustum*. Ius suum vnicuique reddentem. *Sanctum*. Hoc est mundum in seipso. *Continentem*. Loco cuius moderni ponunt temperantem: vt temperare se extendit ad omnia quæ freno indigēt. ad quæ etiam se extendit continentia. diffuse tractata â philosophis.

G

¶ *Amplectentem eum*. pro, tenacem eius, *qui secundum doctrinam est fidelem sermonem*. pro, fidelis sermonis. Declarat oportere Episcopum ita fixum esse in fideli sermone doctrinali vt sit tenax illius, vt nulla ratione permittat illum dilabi á se. Nec dicit tenacem fidelis sermonis (hæc enim tenacitas exigitur á quolibet Christiano) sed dicit fidelis sermonis qui secundum doctrinam est, sed hæc enim tenacitas propria est Episcopo. Et quare subdit. *Vt potens sit*, deest, &, *exhortari*. deest, in, *doctrina sana & eos qui contradicunt arguere*. Ad duo officia necessariam huiusmodi tenacitatem explicat: & ad exhortandum bene dispositos, & ad arguendum aduersarios. & vtrunque in doctrina sana, absque vlla labe corruptionis, diminutionis, seu ægritudinis. ¶ *Sunt enim multi etiam inobedientes uaniloqui &*. deest, mentium, *seductores*. Rationem reddit eius quod dixerat & eos qui contradicunt arguere, ex eo quod multi sunt contradictores. Quos à tribus describit: ab inobedientia, á vaniloquio, à seductione pernicio sissima: vtpote mentium. ita quod vsque ad summam animæ partem (quæ mens est) pœnetrat eorum seductio.

H

¶ *Maxime qui de circuncisione sunt*. supple pseudochristiani. Non dicit esse solos sed præcipue.

¶ *Quos oportet redargui*. pro, quorum oportet os obturare. authoritate & doctrina: ¶ *Qui uniuersas domos subuertunt* Non docent publice sed priuatim per domos, Quod est proprium hereticorum, vt facilius seducere possint. ¶ *Docentes quæ non oportet*. vt puta legalia esse seruanda. ¶ *Turpis lucri gratia* Nec hoc ipsum quod vana docent, simplici intentione agunt, sed ob questum quem turpe lucrum appellat. quoniam ex turpi causa queritur.

¶ *Dixit quidem ex illis proprius ipsorum propheta*. Dixerat esse multos in obedientes, præcipue qui ex Iudæis conuersi fuerant: & hos depinxerat, restabat vt pingeret inobedientes ex gentibus cōuersos. Et quoniam hi erant cretenses, ideo illos describit ex authoritate epimenidis cretensis. ¶ Quem appellat non prophetam absolute, sed proprium ipsorum prophetam tanquā vaticinatus fuerit veritatem eorum qui tunc temporis erant cretensium

¶ *Cretenses semper mandaces*. quo ad vitium linguę. *Male, bestiæ*. quoad vitium animi similes feris nociuis quo ad facta. *Ventres pigri*. Quo ad corpus ingluuie & pigritia notentur. ¶ Et hæc omnia vno heroico carmine scribuntur ab illo sed interpres sententiam non metrum transtulit ¶ *Testimonium hoc uerum est*. Approbat dictum illius poetæ, vt exinde rationem rediat subiunctorum.

¶ *Quam ob causam*. quia sunt talium conditionum, ¶ *Increpa illos dure*. Tractat illam particulam, vt ea quæ desunt supercorrigas. feralis enim conditionis homines dure sunt arguendi.

¶ *Vt sani sint in fide*. Ad materiam primo proposuit fidem electorum dei. & propterea primo propositam refert correctionem, primum enim in iis quę sunt fidei. et explicans periculum in sanie subiungit. ¶ *Non intendentes Iudaicis fabulis*. hoc est primum periculum in saniendi in iis quę sunt fidei est intendere Iudaicis non historiis, nō doctrinis sed fabulis, et quoniam nihil aliud explicat, intelligende videntur fabulę thalmuditę. *Et mandatis hominum aduertentiū se a veritate*. pro, aduersantiū veritatē. non dicit simpliciter

citer & mandatis hominum, sed hominum aspernantium veritatem. Et intendit ad literam, quod non intendant mandatis hominum reiicientium licentiam libertatis euágelicæ: ac per hoc mandatum seruari legalia. Vnde & subiungit. *Omnia munda mundis.* Formaliter loquitur de omnibus cibis, vestibus & similibus quæ in lege Moysi habebantur immunda. Omnia, inquit, munda sunt ex euangelica libertate, apud mundos, mente & conscientia. Nec obstat quod apostoli mandauerint abstinentiam à sanguine & suffocato, & ipse Paulus mandauerit hoc seruari, vt patet in Actibus Apostolorum: quoniam hoc non fuit decretum & factum, eo quod sanguis aut suffocatum esset immundum, sed ad vitandum abominationem inter conuiuentes iudæos cum gentilibus tunc temporis. *Coinquinatis autem & infidelibus nihil est mundum.* Formalis est sermo de iniquitatis quatenus inquinati, & de infidelibus quatenus infideles sunt. Quod dicitur ad differentiam eorundam quatenus exercent naturalia officia aut multas, etiā actiones virtutis. Hæc enim quum non ex inquinatione mentis, nec ex infidelitate procedant, non sunt immunda illis: sed nihil eorum quod inquinationem aut infidelitatem eorum concernit, est illis mundum: eo quod ex inquinatione conscientiæ aut infidelitate vnde procedunt, immunda redduntur illis. Et propterea aduersatiue subiungit. *Sed inquinata est eorum & mens, & conscientia.* Mens inquinatur errore circa credenda seu agenda: conscientia autem inquinatur applicatione ad opus contra regulam rectæ rationis quæ est conformis veritati Euangelicæ. ¶ *Confitentur se nosse deum, factis autem negant.* Probat inquinationem tam mentis quam conscientiæ ex opere. Licet lingua fateantur se nosse deum notitia fidei, factis tamen illum negāt: quoniam opera contrariantur præceptis dei. *Quum sint abominati, & incredibiles.* pro, abominabiles & increduli. *& ad omne opus bonum reprobi.* De Iudæis conuersis seducentibus Christianos ad obseruationem legalium, hęc omnia dicuntur, quod sunt abominabiles: vtpote nec Iudęi, nec Christiani. Et sunt increduli veritati euangelicæ: & sunt ad omne opus bonum non solum inepti, sed reprobi, tum à deo, tum ab apostolis christi, & illius sequacibus. A B C

CAPVT II.

TV *autem loquere.* Tractata illa particula, fidem electorum dei, aggreditur alteram propositam: videlicet & agnitionem veritatis, quæ secundum pietatem est in spe vitæ æternæ. Ad huius enim veritatis cognitionem propagandam reliquum epistolę huius scribit: docens Titum vt instruat omnes hominum conditiones veritatem morū cóformium pietati relatiue ad vitam ęternam. Vnde & dicit. tu autem loquere. *Quæ decent sanam doctrinam.* Doctrina euangelica appellatur doctrina sana, à sanitate mentis: quoniam continet & quicquid spectat ad mentis sanitatem, & nihil docet contrarium sanitati mentis. Recte ergo mores sunt qui decent sanā doctrinam. ¶ *Senes ut sobrii sint.* Per partes distinguit doctrinam morum. Primo secundum ætatis: incipiens à senibus. De quibus dicit vt sint sobrii, seu vigiles. Et vigilantia quidem indicenda est senibus, propter ętatem reddentem eos negligentes. Sobrietas autem, quoniam vino multum alitur ætas illa. *Pudici.* valde enim dedecet illam ętatem impudicitia. *prudentes.* pro, modesti. Sæpe enim modum excedunt senes, tanquam ex authoritate. *Sani in fide.* vt nulla ex parte insaniant in iis quæ sunt fidei. *In dilectione, in patientia.* Non solum in fide, sed in dilectione Christiana (quæ ad omnes extenditur) & similiter in tolerantia iubet sanitatem animi seruari. Senes enim quia vident se minus diligi, & multis malis subiiciuntur senectutis, periclitantur, tum in dilectione, tum in patientia. ¶ *Anus similiter.* In eadem senectutis ætate instruit mulieres. ¶ *In habitu sancto.* vel in statu sancto secundum alios codices Græcos. Et proprie significat non sancto, sed sacridecenti. Iubet itaque vt habitus, seu status sit sacridecens: hoc est vt decet religiosas, sacrasque mulieres. Tanquam senectus tribuat illis, quod aliis tribuit votum sacrum, addictio ad sacra. Vt intelligamus quod in statu, incessu, habitu, veste, & in omnibus motibus suis agant personam addictam sacris. *Non criminatrices.* pro, calumniatrices. Pronus est enim sexus ille (& ex ætate senili suspitionis plena longe pronior) ad calumniandum. D E

¶ *Non multo uino seruientes.* Quemadmodum de senibus dixit, vt sint sobrii. *Bene docentes.* pro, honesta docentes. Non publice (mulieribus enim interdictum est docere publice.) sed domestice, vt domesticam familiam doceant ea quæ honesta sunt. Quo contra per Poetam dicitur. Hoc docent vetulæ pueris poscentibus assem. ¶ *Vt prudentiam doceant.* pro, vt modestas reddant. *adolescentulas.* Hoc debet esse vetularum studium, vt adolescentulas immoderatio nō possideat. prona est enim adolescentia ad immoderantiam. *Vt uiros suos ament.* Ad adolescentulas

A hoc refertur. & similiter quæ sequuntur. *Filios suos diligant.* Decet enim puellas discere hoc a vetulis. *prudentes.* quantum sexus & ætas permittit. *castas.* moribus. *Sobrias.* Superfluit sobrias. *Domus curam habentes.* pro, domus custodes. Vult enim vt vetulæ doceant adolescentulas, vt domi se contineant tanquam domus custodes. *Benignas.* feraces bonorum & verborum & factorum.

¶ *Subditas uiris suis.* hoc enim ius naturæ exigit. *Vt non blasphemetur uerbum dei.* Occasio blasphemandi euangelium Christi (quod est verbum dei) assumeretur à maritis & aliis, si adolescentulæ Christianæ non essent præditæ bonis moribus, & debitis conditionibus, quæ exiguntur ad modestas vxores. Crederetur enim quod euangelium pareret hæc monstra, quod daret libertatem peccandi. ¶ Iuuenes. pro, iuniores. Descripta doctrina senum, & anuum, & adolescentularum, supererat describere doctrinam iuuenum. & propterea dicit. *Iuniores similiter hortare ut sobrii sint.* Vel secundum modernos interpretes, vt modeste sentiant. Moderamine eget iuuentus: quod modestia & sobrietas importat.

G ¶ *In omnibus teipsum præbe.* pro, præbens, *exemplum bonorum operum.* Inter instruendum iuniores, instruit ipsummet Titum: vt hinc intelligamus ipsum esse in numero iuniorum, & vt iuniores doceat magis exemplo, quam verbo. Vt videntes alii iuuenes Titum iuuenem, bonorum operum exemplum discant, & ipsi incumbere bonis operibus. Propter quod dicit in omnibus, vt nulla ex parte desit exemplum. *In doctrina, in integritate, in grauitate.* Deficit hic vna dictio. & legenda sunt post, in doctrina, reliqua quinque in accusatiuo sine aliqua præpositione, ita quod legendum est. In doctrina integritatem, grauitatem, incorruptibilitatem. *Verbum sanum irreprehensibile.* Nec adiicitur verbum aliquod. Et propterea referenda sunt ad participium præbens: vt intelligatur repetitum. Prębens in doctrina integritatem, grauitatem &c. Quinque in tribuenda in doctrina mandat. Et tria quidem prima conditiones docentis significant: vt sit integer quo ad vitam etiam secundum intima quæ ab illis videri non possunt: vt sit grauis in H actibus, moribus, gestibus, & vniuersis quæ ad commendationem authoritatis spectant: vt sit incorruptibilis, ab extrinsecis tam prosperis, quam aduersis, à muneribus, à minis, à tormentis &c. Reliqua vero duo ad materiam doctrinæ spectant: vt non doceatur verbum sapiens aliquid insaniæ, sed verbum ad animi sanitatem spectans. Et quum hoc sit irreprehensibile à quibuscunque ad quos peruenerit etiam aduersarios. vnde subdit. *Vt is qui ex aduerso est, uereatur.* pro, pudefiat. *nihil habens malum dicere de nobis.* Aduersarii non inuenientes quod reprehendant in nobis, suffunduntur pudore: eo quod nullum habent quod aduersus nos malum dicant.

¶ *Seruos dominis suis subditos esse.* Postquam diuersas ætatrs instruxit, descendit ad instruendum genus seruorum, qui conuersi erant ad fidem Christianam. Fuit autem opus, specialiter tradi doctrinam seruorum, ne adepti libertatem euangelicam, existimarent se adeptos libertatem à dominis carnalibus, & paruifacerent dominos: & sic euangelium fuisset blasphematum à dominis. Vnde & primum documentum est seruos esse subditos suis dominis. Baptismus enim soluit crimina, & confert libertatem spiritibus, non soluit autem debita corporis aut rerum, nec confert libertatem corporis. Constat autem secundum corpus in hoc mundo esse dominos & seruos. *In omnibus placentes.* Non solum subditos. sed complacentes dominis esse iubet. Quod autem dicit in omnibus, intellige licitis. *Non contradicentes.* Facile genus seruorum, ê regione respondet. *Non fraudentes.* Quod familiare videtur esse seruis. *Sed in omnibus.* pro, sed omnem. *fidem bonam ostendentes.* Fides pro fidelitate hic sumitur, ê regione fraudis. Fidelis enim est non fraudare nec fallere. ¶ Et dicit ostendentes bonam, vt intelligamus, quod serui non solum debent ostendere fidelitatem, sed fidelitatem bonam, vtpote non coactam, sed ex bonitate procedentem. *Vt doctrinam saluatoris nostri dei ornant in omnibus.* Quemadmodum serui Christiani K malis moribus præditi sunt (fraudentes, inobedientes &c.) quantum in se est, vituperant doctrinā christianā, in bonis moribus prędlti ornāt doctrinam saluatoris, Christianorū dei.

¶ *Apparuit enim gratia dei.* Ad manifestandum quod tam serui, quàm cuiusq; ętatis homines recte se gerentes ornant doctrinam saluatoris nostri dei, affert beneficium diuinum commune tam dominis, quam seruis quam cuiuscunq; cõditionis hominibus. *Saluatoris nostri.* pro, salutifera. Nominatiui enim est casus: & refertur ad gratiam. Apparuit inquit gratia dei salutifera, seu salutaris. *Omnibus hominibus.* sub quibus comprehenduntur & serui. *Erudiens nos.* Ecce de qua gratia loquitur, de gratia doctrinę salutaris. ad eam enim spectat erudire nos. Apparuit autem per CHRISTVM. ¶ *Vt abnegantes.* Pręteriti temporis est in textu Græco: sed nos

caremus

caremus participiis actiuis preteriti temporis. Potuisset tamen transferri vt abnegatis impie tate,& mundanis desideriis. Sequendo tamen textum interpretis legimus præsens pro præte rito. *Impietatem & secularia*. pro, mundana, *desideria*. impietatem in opere, mundana desideria in animo: impietatem contrariam proximis, mundana desideria contraria sanitati animæ. *Sobrie & iuste & pie uiuamus in hoc sæculo.* Abiectis tanquam termino a quo impietate & mundanis desideriis, viuamus in præsenti seculo sobrie, quo ad nos: hoc est moderando nosipsos. Et iuste, quo ad proximos, reddendo vnicuique quod ei debetur. Et pie, relatiue ad cœlestem patriam, patrem & conciues. *Expectantes beatam spem.* Eruditio ista vere est salutifera, nec frustra erudit, sed ad hoc vt sic viuentes expectemus beatam spem. Spes pro re sperata hic ponitur, vt expectemus beatitudinem speratam. *Et aduentum.* pro, & apparitionem. *gloriæ magni dei.* Non solum expectamus beatitudinem nostram, sed expectamus apparitionem gloriæ dei magni. Non q inueniatur etiam deus non magnus, sed apparitio gloriæ erit magnitudinis diuinę. Apparuit enim gloria dei sæpe priscorum patrum tempore: sed nunquam apparuit gloria dei quatenus magnus. sed huiusmodi gloria apparebit apparente Christo in suo aduentu glorioso. Tunc enim vere apparebit gloria dei magni, quum apud omnes manifesta erit gloria dei magni supra omnia. Vsque enim ad illam horam vertetur in dubium apud aliquos gloria dei q sit magnus supra omnia, & in omnibus, & per omnia. Nec tu speculatiue theologe restringas nomen dei ad personam aliquam (puta patrem, filium vel spiritũ sanctũ) sed quẽadmodum in reliquis locis scripturæ vbi nomen dei absolute vel cum terminis essentialibus (magnitudine, potentia, misericordia, bonitate, prudentia, & similibus) ponitur, appellatione dei itelligitur indiuiduũ deitatis, hoc est deus, ita & in pręsenti loco significatur hic deus: qui communis est patri, & filio, & spiritui sancto. *Et saluatoris nostri Iesu Christi.* Simul erit apparitio magnitudinis dei, & apparitio gloriæ hominis Iesu Christi quaten⁹ saluator noster est. nam vsque ad illam, similiter apud aliquos vertetur in dubium quod Iesus Christus sit saluator noster: tunc autem apparebit omnibus gloria ipsius Iesuchristi saluatoris.

A B C

Qui dedit semetipsum pro nobis. Merita saluatoris Iesu Christi, quibus meruit & corporis gloriam, & manifestationem suæ gloriæ quæ tunc consummabitur apponit. Et vnico verbo comprehendit passionem & mortem eius & charitatem erga nos, dicendo qui dedit semetipsum pro nobis. *Vt nos redimeret ab omni iniquitate.* vt nos a seruitute cuiuscunque peccati precio suiipsius redimendo liberaret: & non vt liberaret a seruitute hominum in præsenti vita. ¶ *Et mundaret sibi populum acceptabilem.* pro, peculiarem, & mundum redderet ab omnibus immundiciis legalibus populum peculiarem sibi, non populum Iudaicum nó nationem aliquam, sed populum proprium sibi: qualis est populus christianus. *Sectatorem.* pro, æmulatorẽ. *bonorum operum.* Et si Christus redemit ac mundauit sibi populum, ea tamen lege illum redemit ac mundauit, vt seipsum quoque populus seruet ac promoueat, vt sit ęmulator bonorum operum: non vacet ocio, non tepescat, sed velut æmulando incumbat bonis operibus. Hoc est commune seruis & dominis, hoc senibus & vetulis, hoc iuuenibus & adolescentulis &c. *Hæc loquere.* docendo. *Et exhortare.* dispositos. *& argue.* contradicentes. *Cum omni imperio.* Modestia Titi mandato egebat ad hoc, vt authoritate sua vteretur aduersus contradicentes. *Nemo te contemnat.* Ratio quare cum omni imperio, redditur non ex supercilio fastuoso, sed ex vtilitate quæ nó proueniret, si prælatus con temneretur non vtendo imperio quando, vbi, & erga quos oportet. D

CAPVT III.

Dmone illos *principibus*. pro, principatibus. *& potestatibus subditos esse.* Pronomen illos Cretenses demonstrat: quos superius eodem pronoie demonstrauit, dicendo increpa illos dure. Post doctrinam siquidem ætatũ & seruorum, redit ad doctrinam cõmunem omnibus. Et primo monet subiectionem magistratibus & reliquis potestate habentibus, qui tunc erant Ethnici. ne Christiani putarent se liberos per baptismum a subiectione eorũ, propter ea quod erant idolatrę. *Dicto obedire.* pro, magistratibus parere. Parum aut nihil est esse subditos, nisi subsequatur obedientia. *Ad omne opus bonum paratos esse.* explicat obedientiam debere intelligi in operibus bonis quibuscunque. ¶ *Neminem blasphemare.* Græca dictio vsurpata iam a latinis est blasphemare. & quanuis apud Latinos iniuriis aduersus deum appropri etur E

A proprietur, suapte tamen natura commune est maledicentiæ in cuiuscunque honorem. Vnde ad literam prohibentur christiani maledica verba proferre aduersus principatus & potestates & alios honore dignos. *Non litigiosos.* pro, pugnaces. *esse.* tam verbis quam factis. *Sed modestos.* vel humanos, vt aliis placet. E regione ad pugnaces locantur modesti, seu humani, moderantes tam verba quam facta. *Omnem ostendentes mansuetudinem ad omnes.* Optimus Christi apostolus præceptum Christi propagare nititur, discite a me quia mitis sum. Magna christianorum commendatio, præ se ferre mansuetudinem non aliquam sed omnem, secundum omnes mansuetudinis partes & materias, non erga aliquam seu aliquos, sed erga omnes homines, cuiuscunq; sectæ fuerint. Et rationem huius vltimæ particulæ (ad omnes homines) subiungit.

¶ *Eramus enim aliquando & nos insipientes.* pro, stulti. Intendit ab exemplo docere mansuetudinem erga omnes: quia qui hodie sunt malis moribus præditi & increduli, cras forte erunt fideles, & boni: sicut experientia docet de nobisipsis. Ex consideratione itaque nostri quales aliquan-
G do fuerimus, & quales modo simus, docet rationem habendam aliorum qui modo sunt tales quales nos olim fuimus. Hanc itaque rationem, tractat dicendo. Eramus enim aliquando & nos stulti, in aliquibus à vera prudentia destituti. *Increduli.* euangelio. *errantes.* a vera intelligentia scripturarum ab ipsa veritate. *Seruientes desideriis & uoluptatibus uariis.* Tria præcedentia ad partem spectant intellectiuam: hoc autem ad partem exequutiuam. Seruire siquidem concupiscentiis & delectationibus, est exequi ea quæ sunt concupiscentiæ & delectationis.

¶ *In malitia & inuidia agentes, odibiles, odientes inuicem.* Hæc ad partem affectiuam ad malum spectant: quemadmodum desideria & voluptates partis sunt affectiuæ ad bonum vtile vel delectabile. Malitia enim affectum sonat nociuum alteri: inuidia tristitiam de bono alieno: odium quoq; aduersus alienum bonum tendit. Vndique ergo eramus malis moribus pleni. ¶ Et computat seipsum Paulus inter istos: quoniam talis fuerat antequam cõuerteretur. Verum peccata ad-
H uersus proximum (vt ipse alibi dicit) fuerunt aduersus Christianos: quoniam sine querela conuersatus est in lege Moysi. Et similiter peccato partis intellectiuæ: aduersus veritatem euangelicam intelliguntur. *Quum autem benignitas & humanitas.* Non est nomen naturæ humanæ hoc in loco humanitas: sed est nomen affectus amoris erga homines, distincti contra vitium inhumanitatis. Et est sensus. Quum autem benignitas (quę est feracitas boni) & amor erga homines. Generi adiungitur species, benignitati amor ad homines. *Apparuit saluatoris nostri dei.* Nomen naturæ est dei: & significat (vt dictũ est) hunc deum. *Non ex operibus iusti* i.e. pro, in iustitia. *quæ fecimus nos.* hoc est non ex operibus quę in iustitia legis Moysi seruauimus. Intendit enim excludere merita seruare legis: & à fortiori reliqua merita. *Sed secundum suam misericordiam saluos nos fecit.* Ecce affectus apparentis benignitatis & humanitatis. *Per lauachrum regenerationis & reno-*
I *uationis spiritus sancti.* Ecce modus quo saluos nos fecit: videlicet per baptismum. ¶ Ecce tempus quando apparuit benignitas & humanitas saluatoris nostri dei: videlicet tẽpus baptismi, quod incœpit in christo. Lauachrum autem dicit generationis. oportet inquit Christus, vos nasci denuo. Primo nati sumus secundum carnem: secundo nascimur secundum spiritum. Et renouationis. Nisi perdidissemus priorem nouitatem, non diceret Paulus renouationis. Quemadmodum enim regeneratio supponit aliam generationem, ita renouatio supponit aliam nouationem. Et hæc fuit quum primi parentes creati fuerunt in statu innocentię. Renouamur igitur per baptismum secundum spiritum, in meliorem nouitatem quam illa fuerat in qua creatum fuit primum humanum genus. Vnde ne male intelligeretur tam generatio quam renouatio, adiungit spiritus sancti: vt intelligeremus regenerationem & renouationẽ spiritualẽ,
K vtpote cõformem suæ approprietate causę spiritui sancto. *Quem effudit in nos abunde.* non auare, sed copiose: & tam abunde vt in alios deriuetur. *Per* IESVM *Christum saluatorem nostrum.* Benignitas & humanitas saluatoris nostri dei apparuit per hominem Iesum christum saluatorem nostrum. Vbi perspice erudite lector saluatorem nostrum appellari deum, & saluatorem nostrũ appellari hominem Iesum Christum: vt intelligamus deum principaliter, hominem vero Iesum tanquam dei organum esse saluatorem nostrum. *Vt iustificati gratia ipsius.* non nostris operibus. *Hæredes simus secundum spem uitæ æternæ.* In præsenti vita secundum spem hęredes sumus vitę æternæ: in futura autem hæredes erimus secundum rem vitę ęternę. Vtrunque autem dicit: & quod gratia dei, & ꝙ hęreditario iure vitam ęternam adipiscimur. Quia gratia dei iustificemur, & simus filii dei: effecti autem filii, hęredes sumus ęternę vitæ.

¶ *Fidelis sermo est.* Superfluit est. More suo interponit Paulus veracitatem sermonis: quæ

præcipue

præcipue refertur ad præcedentia promittentia æternam vitam. ¶ *Et de his uolo te confirmare*. Iuxta textum Græcum tam actiue quam passiue legi potest confirmatio: subiuncta tamen prę se ferunt actiuam significationem. *Vt curent bonis operibus præesse*. Volo inquit, te confirmare alios, etiam de his antedictis, vt curent præesse bonis operibus. Datiui casus est bonis operibus, nec de prælatis sed de singulis christianis loquitur, subiungendo. *Qui credunt*. pro, crediderunt, deo. Dicit enim hoc ad differentiam eorum quorum studium est erga ludos & alia opera minus decentia aut licita. Vult enim christianos omnes ad hoc studere, vt tam in propriis, quam in alienis præsint bonis operibus, non ludicris aut indecentibus, aut illicitis. Quamuis si datiuo pro ablatiuo vtamur, sensus sit quod singuli christiani curent præstare gentilibus non titulis aut sacramentis, sed operibus bonis. *Hæc sunt bona*. secundum se honesta. *Et utilia hominibus*. Vere vtilia ad salutem æternam. *Stultas autem quæstiones*. quę carent rationabili caussa quærendi aut quæsiti *& genealogias*. tribuum & familiarum Iudæorum. Et contentiones, clamoribus plenas. *Et pugnas legis*. eorum, scilicet quæ videntur in libris Moysi inter se contraria. *Deuita*. & rationē subdit. *Sunt enim inutiles & uanæ*, Nō igitur loquitur Paulus de rationabilibus pugnis legis, sed de inutilibus & vanis. Et dicit hoc quia tunc temporis Iudæi conuersi ingerebant has dubitationes vt monstrarent se doctos in lege. Vnde vanas dicit, quia ad vanitatem gloriæ fiebant: inutiles autem quia nec moribus nec fidei prosunt. ¶ *Hæreticum hominem*. hoc est pertinacem in propria electione credendorum. *Post unam & secundam correptionem*. pro, admonitionem, *deuita*. pro, reiice. Hic traxit ecclesia monitiones ante excommunicationem. *Sciens quia*. pro, q; *subuersus est qui eiusmodi est*. Ideo reiiciendum mando, quia non est amplius locus monitioni, sed iam subuersus est intus qui tot monitions spreuit. ¶ *Et relinquit, quum sit proprio iudicio condemnatus*. pro, & peccat per se damnatus. Non peccat a te damnatus, sed peccat per seipsum damnatus propria pertinacia separans se a catholica ecclesia. *Quum misero ad te Artemam aut Tychicum, festina ad me uenire Nicopolim. Ibi enim statui hyemare*. Non antequam surrogauerit alium super Cretenses, vult Titum ad se venire: ne Cretenses derelicti viderentur a Paulo. *Zenam legisperitum*. ¶ Aiunt hunc antequam esset Christianus hoc titulo insignitum: & propterea Paulus appellat eum legisperitum. Et est sermo de lege moysi. *Et apollo*. De quo in actibus apostolorū & ad corinth. mentio fit. *Solicite premitte*, pro, studiose prosequere, *ut nihil illis desit*. Mandat vt titus prouideat istis viatoribus de necessariis in via.

¶ *Discant autem & uestri*. pro, nostri. scilicet christiani ex gentibus conuersi, ad imitationem iudæorum prouidentium suis doctoribus. *Bonis operibus præesse ad usus necessarios*. Eleemosynas bona opera appellat. & vult illos præesse eleemosynis, non ad luxum sed ad vsus necessarios hospitū & viatorum. *Vt nō sint infructuosi*. Infructuosi essent si eleemosynarios fructus non proferrent in necessarios vsus. ¶ *Salutant te qui mecum sunt omnes. Saluta eos qui nos amant in fide*. IESV christi. ¶ GRATIA DEI CVM OMNIBVS *uobis amen*. Superfluit dei. Et hæc salutatio manu pauli non ad Titum solū sed ad omnes in creta christianos dirigitur: pro quorū salute hanc tito scripsit epistolam. Et apud grecos inuenitur subscriptio hæc. ad titum ecclesiæ cretēsium primū delectū episcopum, scripta Nicopoli Macedonię.

Thomæ de vio caietani cardinalis

A

SANCTI XISTI: IN EPISTOLAM Pauli ad PHILEMONEM Commentarii.

AVLVS *nctus chriſti ieſu & timotheus frater.* Ex preſen-
tia Timothei & vinculis pauli collatis cum ſcriptis ad Co-
loſſ. & ſecunda ad timotheum, facile apparet quod hæc epi-
ſtola ſimul ſcripta eſt cum epiſtola ad coloſſ. tempore priorũ
vinculorum pauli. Vnde & ad coloſſ. ſcribit ꝙ cum tichico
mittit oneſimum pro quo ſcribit hanc epiſtolam. & vtrobi-
que commemoratur demas pręſens cum paulo: qui in ſecun-
G da ad timotheum ſcribitur amplexus mũdum relicto paulo.
¶ Adiungit autem ſibi Timotheum in titulo epiſtolæ huius
quemadmodum & in illa ad coloſſ. vt & publicum & priua
tum negotium vtriuſque nomine authoretur. *Philemoni di-
lecto adiutori* . pro, & cooperario *noſtro*. Dilecto non eſt partici
pium ſed nomen. & tam ad diligi quam à cooperari com-
mendatur: vt intelligamus ipſum eſſe cooperarium euangelii, etſi non predicatione tamen fa
cto & communiter amabilem. *Et appiæ ſorori chariſſimæ*. pro, dilecte. Loco ſorori chariſſime legé-
dum eſt dilecte. vxor philemonis ſalutatur & commendatur. ¶ *Et archippo commilitoni noſtro*. Hic
erat epiſcopus coloſſentium. *Et ecleſiæ quæ in domo tua eſt*. Familiam ipſius philemonis, domeſticá
eccleſiam eius appellat. ¶ *Gratia uobis & pax a deo patre noſtro & domino ieſu chriſto*: Solita paulo
eſt hæc ſalutatio.

H *Ratias ago deo meo, ſemper memoriam tui faciens in orationibus meis*. Petiturus veniam oneſimo
G incipit à commemoratione immo à recognitione beneficiorum ipſius philemonis
erga chriſti fideles. Et propterea commemorat ſe & gratias agere deo & orare pro ip
ſo philemone. *Audiens charitatem tuam & fidem*. Dilectionem & fidem ſpecialiter refert: quoniam
erga fideles & ſpecialiter refulgebat dilectio philemonis. *Quam habes in domino ieſu* . pro, in domi
num ieſum. *& in omnes ſanctos*. Diuerſimode intellige fidem & dilectionem referri in dominũ
ieſum & in omnes ſanctos nam in ieſum refertur vt rationem credendi & amandi in omnes
vere ſanctos (hoc eſt chriſtianos) tanquam in amatos & conſortes fidei.
¶ *Vt communicatio fidei tuæ euidens*. pro, efficax, *fiat in agnitione omnis operis boni*. Superfluit operis
& deſunt quatuor dictiones poſt boni. ¶ *Quod eſt in uobis, in chriſto ieſu*. pro, in chriſtum ieſum.
Talem ac tantam odio dilectionem tuam & fidem vt fidei tuæ cõmunicatio nobiſcũ in agni
tione omnis boni ꝙ in vobis vel nobis eſt eſſe debitũ chriſto ieſu, nõ ſit otioſa, ſed fiat efficax
ad exercendũ opera pietatis in ſanctos: vt illud ꝙ ex fide cõmune tibi & nobis eſt (videlicet co
gnoſcere omne bonum quod in vobis, ſeu nobis eſt eſſe in Chriſtum) fiat efficax ad facta: ad
differentiam illorum in quibus hęc notitia otioſa eſt, nempe ſine opere. *Gaudium enim magnum ha
bui*. pro, gratiam enim habemus multam, *& conſolationem in dilectione tua: quia uiſcera ſanctorum requie
uerunt*, pro refocillata ſunt, *per te frater*. Vt commune declaret beneficium collatum aliis Chri-
ſtianis, quum dixiſſet prius ſingulariter gratias ago Deo, modo pluraliter dicit habemus gra
tiam multam: hoc eſt gratuitum beneficium multum habemus noſipſi in dilectione tua, quia
aliorum ſanctorum viſcera corporea per te refocillata ſunt cibo corporeo. Et dicendo refocil
K lata, monſtrat Chriſtianorum indigentiam. ¶ *Propter quod multam fiduciam habens in Chriſto* IESV
imperandi tibi quod ad rem pertinet. pro, conueniens. ſeu decens. Ita quod loco illarum quatuor di-
ctionum (quod ad rem pertinet) vnica legatur dictio. Propter tantam fidei, ac charitatis com-
municationem tuam, audere poſſem vt imperarem tibi quod conueniens eſt, Nullus enim po
teſt imperare quod decet, aut quod conuenit. ¶ *Propter Charitatem magis obſecro*. Malo vti
dilectione obſecrando, quam authoritate imperando. ¶ *Quum ſis*. pro, ſim, *talis, ut Paulus ſenex,
nunc autem & uinctus* IESV *Chriſti*. Explicat quod in genere dixerat talis, quatuor qualitatibus.
Primo paulus. Erat enim nominatus imo nominatiſſimus paul⁹. Quanuis ad ipſum nomen
pauli alludere videatur. Paulus enim diminutiuum eſt à parum. Ac ſi apertius dixiſſet, vt mi
nimus. Decet enĩ obſcrantẽ, ea quę ſunt paruitatis ſuę proferre. Deinde ſenex. Aetas defectu-
um plena facilius impetrat. Si miraris paulum in primis exiudęa vinculis ſenem: quum an-

non

no eodem quo mortuus est dominus Iesus describatur adolescens in lapidatione Stephani. Recole q̀ à fine adolescentiæ (quæ vsque ad xxviii. ætatis annum extenditur) in qua paulus vocatus creditur ad prædicandum, vsque ad tempus istius epistolæ fluxerunt fere anni triginta, si quinto vel sexto Neronis anno scripta est: vt patet supputando annos à decimooctauo Tiberii, quo Christus creditur crucifixus. Transierat igitur Paulus annos .lv. ad minus, quando scripsit hãc epistolã. Et propterea merito potuit appellari senex: eo magis quo corpus tot afflictionibus ac laboribus affectum habebat vt iã esset amplissime senex. ¶ Tertio adiungit, nunc autem & vinctus. Afflicti enim facilius impetrant. Et demũ addit Iesu Christi, ad consummandum rationem impetrandi. *Obsecro te pro meo filio.* obsecro inquam te pro meo non ministro sed filio. *Quem genui in uinculis meis Onesimo.* per euangelium genui ipsum in vinculis. Et hic locus ad impetrandũ non est minimus tanto enim est magis charus quanto inter ipsa vincula (quæ adhuc patior) ipsum genui. ¶ *Qui tibi aliquando inutilis fuit, nunc autem tibi & mihi perutilis* Onesimus grecis sonat vtilis. & propterea paulus alludendo ad nomen onesim, dicit qui tibi aliquando fuit inutilis (vtpote fugiens) nunc autem factus christianus tam mihi quam tibi perutilis. In meliorem ergo euasit. *Quem remisi tibi*, Superfluit tibi. Quamuis mihi sit perutilis, remisit tamen. *Tu autem illum*, vt pro, *hoc est, mea uiscera suscipe*. Exponit illum, hoc est mea viscera vt intelligat philemon quam charus sit paulo Onesimus. ¶ *Quem ego uolueram mecum detinere, ut pro te mihi ministraret in uinculis euangelii.* Dicit vt pro te, confidens de philemone quod si affuisset Romæ, ipse ministrasset paulo in vinculis quibus euangelii gratia vinctus erat. *Sine consilio autem tuo.* pro, sine sententia autem tua, *nihil uolui facere*: nolui vti authoritate, nolui vti fiducia. *Ne uelut ex necessitate bonum tuum esset, sed uoluntarium.* ne opus tuum bonum, concedendi mihi Onesimum esset tanquam ex necessitate, qua ego retinuissem illum, sed esset omnino spontaneum. *Forsitan enim ideo discessit ad horam a te ut æternum illum reciperes.* Damnum discessus temporalis nititur pensare lucro ęternitatis. Et dicit forsitan, quia nescit perseuerantiam Onesimi futuram qua redderetur æternus: vtpote adeptus vitam æternam. Quamuis æternum possit aduerbialiter intelligi: hoc est ęterne reciperes. sed sententia eadem vidit. *Iam non ut seruum sed pro seruo.* pro, sed supra seruum. æternam illum reciperes iam non vt seruum (non erit seruitus in illa æterna fœlicitate) sed supra seruum, supra conditionem seruilem eleuatum. *Charissimum.* pro, dilectum *fratrem, maxime mihi: quanto autem magis tibi & in carne & in domino?* Aduerbium maxime non referri ad dilectum aut fratrem, manifestat argumentum, quanto magis tibi: sed referri ad pronomen mihi idem argumentum testatur. Et est sensus mihi maxime inter reliquos vinctos dilectũ fratrẽ, quanto magis tibi dilectũ fratrẽ, qui duplicato vinculo illi iungeris? nẽpe & in carne & in domino. Mihi iũct⁹ est in domino: tibi iũctus & in carne, hoc est secũdũ seruitutũ carnalem, & in domino, secundũ spiritualem communionem sanctorum. *Si ergo habes me socium.* pro, consortem. subaudi euangelii & ęterne hæreditatis. ¶ *Suscipe illum sicut me.* Continue auget loca ad impetrandum. Prius dixerat suscipe illum, hoc est viscera mea. modo mea dicit suscipe illum sicut meipsum: hoc est vt fratrem dilectum, vt consortem regni celestis. ¶ *Si autem aliquid nocuit tibi aut debet, hoc mihi imputa.* Tam nocumentum quam debetum. *Ego paulus scripsi mea manu.* vt plenius credas ex meis intimis hæc procedere. ¶ *Ego reddam: ut non dicam tibi quod & teipsum mihi debes.* quum possim dicere quod tu es mihi debitor tuiipsius (quia te genui in christo) dico tamen quod ego dependam. Hinc apparet quod Philemon aut non erat colossensis aut alibi à paulo conuersus seu eruditus est. paulus enim (vt patet ex epistola ad colossens.) non fuerat colossis, & tamen dicit philemoni quod debes teipsum mihi. *Ita frater ego te fruar in domino, refice.* pro, refocilla, *uiscera mea in christo.* pro in domino. Rursus ad onesimi nomen alludit. Onesimus enim à fruitione nominatur, Et est sermo blandus imprecantis concupitam dulcedinem præsentiæ fraternæ, concludendo, affirmatiue. Ita frater ego te fruar in domino, tantum tu recipiendo Onesimum refocilla viscera mea. non corporea sed in domino, consolare intima desideria mea in domino. *Confidens in obedientia tua scripsi tibi sciens quoniam.* pro, quod, *& supra id quod dici facies.* Si quis supputare velit loca quibus vtitur paulus in hac epistola pro re tam minima, ob stupescet: & nulli oratori imparem paulum putabit. Vnde & demum subiungit. *Simul autem & para mihi hospitium.* Non eget pręparatione tanta hospitium pauli (cui sat erat habere alimentum & quibus tegeretur) sed & hic locus ad amplitudinem fiduciæ spectat, & amoris familiaritatis spem. *Nam spero quod per orationes uestras donabor uobis.* Et hinc apparet epistolam hanc scriptã in

prioribus pauli vinculis. Eandem enim spem in epistola ad philip. habere se scripsit. nec frau-
F datus est sua spe: quoniam vt declarauimus in secunda ad timotheum liberatus fuit paulus ab istis vinculis, & rediit ad partes in quibus prius prædicauerat. *Salutant te epaphras concaptiuus meus in christo iesu.* epaphras hic fuerat doctor colossensium: vt patet in epistola ad Coloss. & erat collossensis. & vt hic dicitur, propter christum iesum erat & ipse concaptiuus. *Marcus.* consobrinus barnabæ: vt explicatur in epistola ad coloss. *Aristarcus.* etiam concaptiuus pauli: vt ibidem dicitur. *Demas.* qui postea complexus hunc modum apostatauit à paulo: vt in secunda ad timoth. habetur. *Et lucas.* euangelista. *Adiutores.* pro, cooperatores, *mei.* in opere euangelico. ¶*Gratia domini nostri iesu christi cum spiritu uestro amen.* Hęc est solita pauli conclusio. Quia enim vniuersam congregationem domesticam & archippum nominauerat in principio, ideo in calce dicit cum spiritu vestro. Et apud græcos subscriptio est hæc, Ad Philemonem, scripta Romæ, missa per Onesimum famulum seu seruum.

G

Thomæ de vio caietani cardinalis

SANCTI XISTI: IN EPISTOLAM Pauli ad Hebræos, Commentarii.

VLTIPARIAM, Circa hanc epistolam ad Hebręos, duo occurrunt prætractãda. Alterum an hæc epistola fuerit condita Hebraico sermone: vt communiter supponitur alterũ an certũ
H sit paulũ fuisse authorẽ huius epistolæ. Et quo ad primam quęstionem, textus ipse capite. vii. testatur non esse conditam Hebraice.
M Nam ibidem de melchisedec dicitur. Primum quidẽ interpretatur rex iustitię. Si Hebraice scripta est epistola, in quo quęso idiomate interpretatur Melchisedec ex iustitiæ. Melchisedec enim apud hebręos dictio composita est, ex rex & iustitię. Vnde in Hebræo debuisset dicere, Melchisedec interpretatur Melchisedec. Et tanto magis quanto scribitur apud Hebreos diuisim primo melchi & deĩde sedec. Et quoniã hęc ratio me cõuicit (sicut cõuicit & de Mathęo) ideo hanc epistolam non esse conditã Hebraico idiomate indubie credo. In cuius signum nec
I Hebręa inuenitur epistola, nec scitur certus eius interpres ex Hebręo in grecum. ¶De authore vero huius epistolę, certum est communem vsum ecclesię & doctorum nominare paulum. Hieronymus tamen in epistola ad Paulinũ de omnibus diuinę historiæ libris, nõ audet affirmare illã esse pauli. ait enim. Paulus apostolus ad septem scribit ecclesias: octaua enim ad Hebręos, à plerisque extra numerum ponitur. septem itaq; tantum affirmat. Hieronimus epistolas ad ecclesias, Et in epistola ad euagrium de melchisedec, explicat qui sunt isti pleriq; à quibus non acceptatur: dicendo de hac epistola ad Hebręos. Quam omnes græci recipiunt & nonnulli latinorum. De qua in libro de. vi. illust. dicit. epistola autem quę fertur ad Hebræos nõ eius (scilicet pauli) creditur propter styli sermonisque distantiam: sed vel barnabæ iuxta tertulianum, vel lucæ euangelistæ iuxta quosdam, vel clementis romanæ ecclesię episcopi &c.
K ¶Super Hieremie autem. xxxi. cap. (tranctando illud, ecce dies venient & feriã pactũ nouũ) ait. hoc testimonio apostolus paulus, siue quisquis alius scripsit epistolam, vsus est ad hebræos. Rursus in libro de vi. illust. in caio, de hac epistola loquens dicit. sed & apud romanos vsque hodie quasi pauli non habetur. Et esa. vi. exponens textum seraphim stabant, ait. vnde & paulus apostolus in epistola ad hebræos, quam latina consuetudo nõ recipit &c, item esa. viii. exponens textũ, ego & pueri mei, cæterum inquit beatus apostolus in epistola quę ad hebræos scribitur (licet eam latina consuetudo inter canonicas scripturas non recipiat) docet, &c. quę omnia ideo attuleri, vt ex his & aliis hieronimi verbis alibi prudens lector aduertat hieronymum non fuisse omnino certum de authore huius epistolę. Et quoniam hieronymi sortiti sumus regulam ne erremus in discretione librorũ canonicorũ (nam quos ille canonicos tradidit canonicos habemus: & quos ille à canonicis discreuit, extra canonem habemus) ideo dubio apud hieronimũ authore huius epistole existente, dubia quoq; redditur epistola: quoniã nisi

nisi sit Pauli, non perspicuum est canonicam esse. Quo fit vt ex sola huius epistolæ authoritate non possit si ꝙ dubium in fide accideret, determinari. Ecce quantum parit malũ liber sine authoris titulo. ❡ Coniecturã quoq; nõnullã efficiunt duo in hac epistola contenta. quod nõ sit pauli. Alterum est in principio epistolæ: vbi ad probandum christum esse superiorem angelis, quum dixisset cui aliquando dixit angelorum, filius meus es tu ego hodie genui te, addidit. & rursus ego ero illi in patrem & ipse erit mihi in filium. Quæ verba scripta sunt. ii. Regum. vii. & .i. Paralip. xxviii. ad literam de Salomone. vnde Dauid dicit expresse, domin⁹ Salomon filius tuus ædificabit domum meam & atria mea: ipsum enim elegi mihi in filium & ego ero illi in patrem & c. Et in. ii. Regum subiungitur. ꝙ si inique aliquid gesserit, arguã eũ in virga virorum & c. Minus siquidem decet, in tanta re tantum apostolum vti tali argumẽto: quũ potuissent Hebræi facile respondereꝙ non de filio dei sed de puro hoĩe, & qui potuit peccare & de facto postea peccauit, dicta sunt hæc verba à deo per Nathan ad Dauidẽ. Vnde ex tali filiatione non probatur superioritas ad angelos. Vti aũt his verbis in sensu mystico, minorem reddit authoritatem probantis: in principio præsertim epistolæ & apud Hebręos. ❡ Alterum est in cap. ix. vbi de testamento propriissime loquitur vt distinguitur contra pactum. nam pactum est inter viuos: testamentum aũt nisi mors intercedat testatoris, nondum valet. Et de testamento sic proprie sumpto loquens, dicit. vbi enim testamentũ est, mors necesse est intercedat testatoris: testamentum enim in mortuis cõfirmatum est: alioquin nondum valet dum viuit qui testatus est. Et subiungit vnde nec primũ ꝗdem sine sanguine dedicatũ est: lecto enim omni mandato legis à moyse vniuerso populo, accipiens sanguinem vitulorum & hircorum cum aqua & lana coccina & hysopo, ipsum quoq; librum & omnem populum aspersit dicens. Hic sanguis testamenti ꝙ mãdauit ad vos deus. Et Exodi. xxiiii. hęc afferuntur: vbi non est sermo de testamento sed de pacto. Vnde respõderi potest authori huius epistolæ ꝙ de testamento proprie sumpto migrat ad pactum: aut ꝙ errat, putãdo in exodo esse sermonem de testamento. Quorum vtrunq; dedecet tantũ apostolum: ad Hebræos ꝑsertim, verborum textus Hebraici proprietatem scientes. ❡ Sed quid per coniecturas vagor? In secundo huius epistolæ capitulo author huius epistolæ numerat se inter illos in quos euãgelica salus confirmata est per illos qui audierunt à domino Iesu. Paulus aũt clamat ꝙ nõ ab homine neq; per hominem didicit, sed ꝑ reuelationẽ Iesu Christi: & ꝙ apostoli nihil sibi cõtulerunt & c. ❡ Nos tamen loquentes vt plures, Paulum authorem nominabimus. Nã & sic quoque Hieronymus fecit, vtendo scriptis in hac epistola.

Multifariam multisque modis. Inter multifariã & multos modos loquendi, hæc est differentia: ꝙ multitudo modorum ad differentiam spectat genericam modorũ loquendi, vel intelligibiliter, vel imaginabiliter, vel sensibiliter. his enim tribus modis loquitur de⁹ homini: in quo sunt tres partes cognoscitiuæ: videlicet intellectus, æstimatiua & sensus. Multifariam aũt ad multitudinem spectat signorũ quibus vtitur deus, loquendo in quocũq; horũ trium generũ: puta Hieremiæ locutus est per signum ollæ succensæ, per dominum sedẽtẽ & c. ❡ *Olim deus loquens.* pro, locutus, *patribus in prophetis.* patres appellat Hebræos veteris testamenti. illis enim medientibus prophetis deus locutus est. *Nouissime.* Lex enim & prophetæ vsque ad Mesiam. & propterea tempus mesiæ appellet nouissimum. *Diebus istis.* Aetate siquidem pauli CHRISTVS cœpit prædicare. *Locutus est nobis.* idem deus qui olim loquebatur patribus diebus istis locutus est nobis. pronomen nobis, hebręos illius ętatis & in illa regione monstrat *in filio.* Non est locutus nobis per prophetas sed per filium: qui tot annis prędicauit & miracula fecit in galilæa & iudæa. apte nouissimum tempus reseruatum describitur filio: vtpote propter quem fuerunt omnes prophetæ. *Quem constituit hæredem vniuersorum.* Nomen filiis nomen propriorum est mesię secundum diuinam naturam in veritate: sed apud hebræos nõ penetrãtes misterium trinitatis, admitebatur nomẽ filii dei tãꝙ ꝓpriũ epitheton Mesię. vnde & pontifices iudęorum accusabant CHISTVM quod filium dei se fecit. Paulus itaque nomen filii dei ꝙ admittebatur esse propriũ Mesiæ, primum ingessit dicendo de deo, locut⁹ est nobis in filio, deinde conditiones huius filii adiungit. quarum prima est. quem constituit hæredẽ vniuersorum. Et hæc proprie spectat ad filium secundũ ꝙ homo, ex ratione tamẽ diuinæ filiationes. constitui enim hęredẽ, hominis est constitui autẽ hęredẽ vniuersorum, est quidẽ hominis sed non puri sed hominis filii dei. ex eo nanq; ꝙ est filius dei, cõuenit eidẽ ꝙ ipsemet hõ constituatur hęres vniuersorum. ita ꝙ naturale ius filiationis parit in eadẽ hipostasi homine ius hęreditandi vniuersa, absq; exceptione aliqua. duas itaq; naturas implicite paul⁹

significat in filio dei.alteram qua est filius dei.alteram secundum q̃ constituitur hæres vni-
F uersorum.Et vt clarius diuinam filii naturam explicaret,subiungit.*Per quem fecit & sæcula.* De-
um oportet esse illum per quem deus fecit sęcula,non aliqua sic & reliqua,non sed absq; qua
cunq; exceptione.nam si creatura esset,sæculum ipsius non esset factum per eum.Ex hoc igi-
tur ꝙ per filium deus fecit etiam sęcula,manifestaturq; filius supra sæcula est:ac ꝑ hoc ęternꝰ.
¶Fecit autem deus per filium suum sæcula quemadmodum artifex per excogitatam in mē-
te formam facit artificialia.est enim filius verbum dei.¶Et si libraueris coniunctionem &,
idem dicit hic paulus ꝙ dixit ioannes Omnia per ipsum facta sunt.nam difficillimum om-
niumq; factum fuerit,apud philosophos est tempus,Et propterea dicendo ꝑ quem fecit & sę-
cula,dicit vsqueadeo per eum fecit omnia ꝙ per eum fecit & sęcula.*Qui quum sit.*pro,existens,
*splendor gloriæ.*Et hæc conditio conuenit filio dei secundum diuinam naturam.Et aiunt non-
nulli,clarius Græca sonare:videlicet qui existens refulgentia seu relucentia glorię.Sol enim
G splendet:sed non est lux refulgens seu relucens ex alio.Vnde magis proprie explicat originē
filii relucentia seu refulgentia gloriæ:vtpote qui gloriam á patre habet,& in quo relucet glo-
ria q̃ à patre accipit per generationē.Et in hoc ītellectualis natura ac intellectualis origo in-
sinuatur.non enim gloria sensibilis sed gloria intelligibilis cuius filius est relucentia,signifi-
catur.nam & ipse deus non est naturæ sensibilis sed intelligibilis.Per hoc itaque ꝙ est splen-
dor glorię,declaratur ꝙ in eo relucet diuina claritas.ꝙ de nulla creatura dici fas est:quum
diuina claritas in quacunq; creatura obumbretur.*Et figura substantiæ eius.*ꝑ,& character hypo-
stasis eius.referēdo Grecū vt iacet,ad tollēdas q̃stiōes.Et hæc quoq; cōditio cōuenit filio dei
secundum diuinā naturā.¶Inter filium & creaturas hæc est differentia.ꝙ creaturæ ꝓcedūt à
Deo etiam si non esset seu si non intelligeretur trinitas personarū:filius aūt nec esse nec intel-
ligi potest filius dei,nisi sit & intelligatur pluralitas personarū diuinarum.& hinc fit vt nul-
H la creatura sit character alicuius diuinæ personę sed est character dei,filiꝰ aūt sit character hy-
postasis dei:vtpote ab hypostasi dei ꝓcedens.ad declarandum itaq; ꝓcessionē filii esse infra
terminos deitatis,& non esse ad extra,subtilissime dixit ꝙ est ad similitudinem characteris
hypostasis eius.scilicet dei.nam pronomen eius,masculini est generis.& deum refert in pri-
cipio propositum & repetitum per nomen relatiuum.& dicendo hypostasis,differentiā in-
sinuat inter filium & spiritum sanctum.nam spiritus sanctus est character hypostasum Dei,
quia procedit à patre & filio:filius autem est character hypostasis in numero singulari,quia
procedit á solo patre.¶Vtitur autem metaphora characteris(ꝙ proprie significat notam seu
signum impressum)ad significandum quod est velut ꝓpria nota ab hypostasi diuina imp̃ssa:
vt intelligamus realem distinctionem inter filium & hypostasim:illamquemadmodum in-
I ter imprimentem characterem & impressum characterem,oportet realem intelligere disti-
ctionem.& ne aliquam compositionem intelligeres,non dicit est habens characterem sed est
character:vt subsistentiā characteris in sua simplicitate significaret.*Portansque omnia uerbo uir-
tutis* ꝑ,potentiæ,*suæ.*Si legitur portans seu ferens,significatur conseruatio omnium:ad simi-
litudinem sustentis omnia.si vero(vt alii putant)legitur agens,gubernatio omnium signifi-
catur.Et vterq; sensus quadrat adiunctis verbis:videlicet verbo potentiæ suæ nam & cōseruat
omnia eodem potentię suæ verbo quod dixit & creata sunt:& similiter gubernat oīa verbo
potentiæ suę quo imperat & omnia quęcunque vult facit. ¶Et spectat etiam hæc conditio
ad diuinam filii naturam.nam & conseruatio & gubernatio vniuersi.ratione diuinę naturę
ei competit.Propter quod & dicit potentiæ suę non alienæ:ad significandum eandē esse po
tentiam filii & dei.*Purgationem peccatorum faciens:* Deficit nostrorum:& deficit per seipsum.&
K participium faciens deberet esse participium actiuum præteriti temporis,quo caremus. Et
propterea debuisset interpretari.¶Quum (seu postquam)per seipsum purgationem pecca-
torum nostrorum fecit.Et hęc est conditio filii secundum humanam naturam: secundum
quam passus & mortuus pro nobis,purgauit peccata nostra per seipsum,efficatiam ad purgā
dum prębente diuina eius hypostasi.*Sedet.*pro,sedit,*ad dexteram.*pro,in dextera,*maiestatis in excel
sis.* Postquan nostra (non sua) peccata per mortem suam purgauit,merito suę mortis
exaltatus est secundum humanam naturam:& iam sedit,non positione corporis sed quiete &
authoritate ī dextera,hoc est in summis bonis in summo honore& gloria,maiestatis hoc est
dei regnantis:dei quatenus regnat in excelsis,ad differentiam dei regnantis in omnibus.chri
stus enim adhuc non sedit indextera maiestatis in omnibus sed maiestatis in excelsis: quia
adhuc non accepit possessionē regni dei in oībus,sed possessionē regni in excelsis.Sedebit au
tem quum

tem quum tradiderit regnum Deo & patri & deus erit omnia in omnibus, in dextera maiestatis in omnibus, accipiet enim in secundo aduentu possessionem omnium. *Tanto melior angelis effectus, quanto differentius præ illis nomen hæreditauit*. Et hæc quoque conditio conuenit filio secundum humanam naturam: secundum quam constitutus est hæres vniuersorum. Nomen differentius seu præeminentius (vtrunque enim sonare potest dictio Græca) est nomen filii Dei, est nomen Dei, est nomen domini. hæc enim omnia nomina, authoritate scripturæ probabit apostolus. Est autem secundum quod homo, melior angelis effectus: pro quanto effectus est filius Dei personaliter, effectus est De' personaliter, & similiter dominus ac creator cœlorum personaliter Quum autem audis quod homo factus est Deus personaliter, non aliam intelligas factionem quam illam de qua dicit Ioannes, Verbum caro factum est. eadem enim factione qua verbum factum est caro, homo factus est deus personaliter. Et propterea hic dicit, tanto melior angelis factus est, quanto præeminentius seu differentius præ angelis nomen hęreditauit. Prius est esse quam nominari, prius factum esse pręstantiorem angelis, quam hęreditare nomen. Ex eo enim quod homo factus est melior angelis personaliter (vtpote deus filius dei) consequens fuit vt hæreditario iure, vt naturalis filiationis iure (filio enim debetur hæreditas) nomen præeminentius & longe differentius hæreditaret. & ipsum nomen hæreditate acceptum, manifestat præstantiorem angelis factum secundum esse. A B

Vt enim dixit aliquando angelorum. Tractat particulam vltimo propositam, quanto differenti' prę illis nomen hęreditauit. & primo quo ad nomen filii *Filius meus es tu, ego hodie genui te*. Ex secundo psalmo affertur hęc authoritas. in qua propheta introducit deum loquentem ad Mesiam, & duo dicentem. Alterū, filius meus es tu. Quod deus etiam de aliis dixit. nā & de populo Israel dixit primogenitus meus Israel. Exodi. iiii. Sed totum cōstans ex his duobus (filius meus es tu, ego hodie genui te) incommunicabile est. Mensura enim & perfectio generationis significata per hodie, & genui, æternitatem monstrat generationis. æternitas siquidem semper est hodie: nec habet heri aut cras. & ne errares, intelligendo imperfectam generationem quæ semper est præsens, dicit verbo præteriti temporis genui. vt dicendo genui, intelligas perfectam generationem: & dicendo hodie, intelligas ita perfectam ꝙ semper est præsens generatio, ita ꝙ semper generatur & genitus est. Vnde reddendo rationem quare filius meus es tu, dicit ego hodie genui te. ideo filius meus es tu, quia ego deus in ęternitatis mēsura genui te. Quod nulli creaturę cōmunicari potest. nullius enim creaturę productio mensuratur ęternitate. Prętereo quod genui est actio naturalis, non voluntaria. *Et rursum*. supple deus dixit de eodem. ii. Regum. vii. & i. Paralippome. xxviii. *Ego ero illi in patrem, & ipse erit mihi in filium*. Hæc verba vt prędiximus, ad literam dicta sunt de Salomone: vt ipse Dauid testatur, & subiuncta verba conuincunt. nam vtrobique subiungitur conditionis de eodem, si non peccauerit & c. Propter quod author huius epistolę, hanc traxit authoritatem ad suum propositum in sensu mystico: vt non solum ex sensu literali, sed etiam ex mystico monstraret propositum. *Et quum iterum introduxit primogenitum ī orbem terræ*. Bis scriptura introducit Mesiam in orbem terræ: hoc est & prædicendo primum aduentum & prædicendo secundum aduentum. Vnde dicendo & quum iterum: hoc est in iterato aduentu introducit prædicendo primogenitum Dei Mesiam. non quod sit alter secundogenitus (ipse enim est & primogenitus & vnigenitus) sed ideo nominat eum primogenitus (vtpote hæres regni Dei) qui primo venit vt seruus. Et propterea significantius dicit primogenitum in orbem terræ: quoniam ad literam veniet ad accipiendam possessionem orbis terrarum, qui modo regnat in dextera maiestatis in excelsis. Dicit. in Psal. xcvi. *Et adorent eum omnes angeli dei*. Tunc enim veniet in maiestate sua cum manifesta omnibus subiectione angelorum: quę explicatur per adorationem. C C D

¶ *Et ad angelos quidem dixit*. supple scriptura, seu propheta. De scriptura enim dictum est, quod introducit primogenitum. *Qui facit angelos suos spiritus*. hoc est, qui spiritus facit angelos suos. E
¶ *Et ministros suos flammam ignis*. Ex psalm. ciii. sumptum est hoc. Et prima eius pars clara est: significans quod deus vtitur spiritibus ad officium nunciorum: ac per hoc quod illi qui vocantur angeli, spiritualis naturæ sunt. Altera autem pars methaphorica est; assimilans eosdem angelos quatenus sunt ministri dei, flammeę igneę. In qua similitudine efficacia ministerii significatur, ad similitudinem efficacię ignis in forma flammæ, in qua maximam efficaciam habet ignis. *Ad filium autem*. supple dicit scriptura in Psalmo. xliiii. *Thronus tuus deus in sæculum sæculi*. Ad Mesiam diriguntur ad literam hæc verba. In quibus Mesias appellatur Deus regnans.

& propterea

& propterea describit à throno. Sedes siquidem regia eius describitur in sæculum sæculi: hoc
F est sine fine. iuxta quod dixit angelus ad Mariam, Et regni eius non erit finis. *Virga æquitatis virga regni tui.* sedes perpetua, regimē rectitudinis. Et hoc est singularissimum in regno Mesię, quod virga regiminis eius est in omnibus & per omnia regimen æqui, recti, iusti: vtpote nullum bonum inmune & nullum malum impune relinquens, sed omnia ad rectum reducēs. *Dilexisti iustitiam & odisti iniquitatem.* Nō sufficit facere rectum sed oportet ex animo illud efficere. Et propterea declarando virgam æquitatis. Declarat eam ex primis affectibus: dilectione erga iustitiam, & odio erga iniquitatem. Multi enim sunt qui efficiunt rectum & diligunt iustitiam: sed non odio habent iniquitatem, impunem relinquendo aliquam iniquitatem. Mesias autem & exercet regimen rectum, & diligit iustitiam, præmiando & honorando iustos, & odio habet iniquitatem, puniendo iniquos omnes, immo & omnem iniquitatem. *Propterea unxit te Deus Deus tuus, oleo exultationis præ participibus tuis.* Duplex potest esse sensus. Alter. propterea,
G hoc est vt diligas iustitiam & odio habeas iniquitatem, vnxit te deus & c. & sic esset sermo de vnctione gratiæ, quam ab initio conceptionis suæ habuit. ¶ Alter est. propterea, quia dilexisti iustitiam & odisti iniquitatem. Vnxit te deus & c. & sic est sermo de vnxione gloriæ, quā Christus meruit diligendo iustitiam & odio habendo iniquitatem. Ad morem Hebræorum alludit, quo reges vngebantur. Vnde Mesiæ nomen & Græce Christus deriuatur. ¶ Vnxit aūt oleo exultationis (siue gratiæ siue gloriæ) præ participibus, præ omnibus cræaturis quas effecit participantes te. Nam non solum homines sed angeli participes sunt Mesiæ. ¶ Vbi & nota quod eodem contextu nominat Mesiam Deum & vnctum à deo: vtranque in eo naturam manifeste significans. Nec absolute dixit vnxit te deus, sed apposuit deus tuus: ad significandum singularissimum modum quo deus est Mesiæ hominis. est enim deus eius personaliter. quo modo nullius alterius est. ¶ *Et tu in principio domine.* Transit ad Psal. ci. ex illius autho-
H ritate monstrans Mesiam esse dominum qui creauit cælum & terram. Mesiam alloquitur. & tu in principio, temporis, domene, non huius aut illius sed simpliciter. *Terram fundasti.* à fundamentis creasti ¶ *Et opera manuum tuarum sunt cæli.* Iuxta illud, in principio creauit deus cælum & terram. Metaphorice autem attribuuntur deo manus operatrices cælorum: ad significandum quod per seipsum tanquam artifex qui propriis manibus operatur, creauit cęlos. & hoc contra Philosophos: qui putant coelos factos ab angelis. *Ipsi peribunt.* Non quo ad substantiam sed quo ad motum. *Tu autem permanebis.* pro, permanes. quod est proprium æternitatis.

¶ *Et omnes ut uestimentum ueterascent.* Non substantiæ diminutione sed temporis. Nā continue minuitur tempus, & appropinquant fini præsentis status. ¶ *Et uelut amictum mutabis.* pro, volues, *eos.* Ad similitudinem opertorii vertes eos. In quo facilitas virtutis Mesię ad mutan-
I dum statum cælorum monstratur: sicut facile quis conuoluit opertoria. *Et mutabuntur.* Hoc est obedient mutationi. *Tu autem idem ipse es.* Superfluit altera dictio, ipse aut idē. Sensus est, tu aūt sine omni mutatione es idem. *Et anni tui non deficient.* Indeficientia annorum Mesiæ sequitur ad ipsius immortalitatem immo æternitatem secundū diuinam personā. Et humano more loquitur de ęternitate per annos quum in ęternitate nulla sit differentia temporis, nullus annus nullus mensis & c. ¶ *Ad quem autem angelorum dixit aliquando.* supple deus. *Sede a dextris meis.* Hoc iam declaratum est. *Quousque ponam inimicos tuos tuos scabellum pedū tuorum.* Ex psalm. cix. sumptum est hoc. Et iuxta prædicta sensus est. regna à dextris meis in excelsis vsque ad diē iudicii vniuersalis quo ponam inimicos tuos totaliter tibi subiectos regnaturus postmodum nō solum in excelsis sed in omnibus. *Nonne omnes sunt ad ministratorii spiritus.* E regione ad sede à dextris meis omnes angelos dicit esse administratorios: vt clare pateat differentia inter regnare & admi-
K nistrare. *In ministerium missi.* Non est participium pręteriti temporis sed præsentis: quo carem & propterea interpretari debuit quin ministerium mittuntur. Quod (propter quæstionem quæ contra hanc literam mouetur, à tenentibus supremos angelorum ordines non mitti) itellige mediate vel immediate. Supremi nanque angeli non mittuntur venturi immediate ad nos, sed per alios medios subdelegatos: inferiores autem quinque ordines mittuntur, immediate per seipsos venturi ad nos. *Proper eos qui hæreditatem capiunt.* pro, capient, *salutis* propter electos, qui soli capient hæreditatem salutis æternæ. hic enim est finis ministerii angelorum.

CAPVT II.

Propterea

ROpterea abundantius oportet obseruare nos ea que audiuimus. Propterea, magnitudinem filii declaratam in toto hoc capitulo supra angelos refert. Declarata enim excellentia Christi supra angelos, ex illa deducit debitum nostrum ad seruandum doctrinam euangelicam longe maius quam debitum seruādi doctrinam veteris tastamenti: quia euangelica doctrina ab ipso domino illa autem per angelos data est. Et hoc proponit, adiungendo periculum. Ne forte pereffluamus. hoc est penitus effluamus, ad similitudinem vasorum rimas habentium: quæ sic effluunt quod tandem pereffluunt, nihil aquę retinentia. Iuxta hāc metaphoram dicit quod oportet nos seruare ea quæ audiuimus, ne audita omnino pereffluant, & nos vacui remaneamus. ¶ Si enim qui per angelos dictus est sermo. veteris testamenti. Factus est firmus. Firmatus est enim signis in monte Sina: vt patet in exodo. Et omnis præuaricatio & inobediētia, Præuaricatio fuit adoratio vituli, & crimen core & Dathan & abiron. in obedientia autē fuit populi nolentis progredi ad terram promissionis. Accepit iustam mercedis retributionem. Puniti enim omnes narrantur in scriptura. A

Quomodo nos effugiemus si tantem neglexerimus salutem? Non dicit si tantum neglexerimus sermonem sed dicit si tantam neglexerimus salutem: vt intelligamus sermonem noui testamenti salutiferum esse. Vnde & dominus dicit, vos mundi estis propter sermonem quem locutus sum vobis. Salutis enim gratia, propria est nouo testamento. Que quum initium accepisset enarrandi. pro, enarrari, per dominum. Et vtitur infinitiuo nominaliter. est enim sensus. quæ quum initium accepisset enarrationis per dominum proculdubio Iesum christum. & hæc excellentia attenditur ex parte proximi authoris: quia veteris angelus, noui autem dominus est proximus narrator. ¶ Ab eis qui audierunt in nos confirmata est. Hoc est ab illis qui audierunt à domino iesu confirmata est in nos qui non audiuimus ab ipso iesu. Ecce textus testimonium perhibens quod author huius epistolæ non fuit paulus, sed aliquis qui non audiuit ab ipso iesu salutem euangelicam. nam author numerat se inter illos in quos confirmata est salus euangelica ab eis qui audierunt à domino iesu. Paulus autem clare dicit quod nihil contulerunt sibi apostoli: & quod ipse dicit non ab homine neque per hominem sed per reuelationem IESV CHRISTI. Contestante deo signis & portentis & variis uirtutibus. pro, potentiis. & spiritus sancti distributionibus secundum suam uoluntatem. Quatuor genera testimoniorū quibus apostoli vsi sunt, author epistolæ inducit. Primo signa: quæ communia miracula sanitatum significare videtur. Deinde prodigia, maiora miracula: vt resuscitare mortuum, & similia. Tertio varias potentias: expellendo demones, & circa inanimata: puta ignem aut aquam & huiusmodi. Et demum spiritus sancti distributiones: in dono linguarum, in dono prophetiæ &c. ¶ Quod autem dicitur secundū suam voluntatem, refertur ad contestante deo, ¶ Lege pauli epistolas: & inuenies ipsum pluries dicere de seipso quod per ipsum deus effecit signa & prodigia & varias potentias &c. Quo fit vt paulus sit de numero eorum quorum author huius epistolæ meminit, qui confirmauerunt veritatē euangelicam etiam ad authorem huius epistolę. Et hinc etiam patet quod Barnabas non fuit author huius epistolæ: sed aliquis posteriorum. Non enim angelis subiecit deus orbem terræ futurum, de quo loquimur. Superfluit deus. Quod christus secundum quod homo sit dominus angelis superior. probat ex subiectis christo homini. non enim angelis subiecit orbem terrę futurum post vniuersale iudicium. Futurum autem non secundū nouitatē substantiæ, sed secundum nouitatem status. Et hic futurus orbis terrę de quo loquimur. hic autē nō est subiectus à deo angelis, sed Mesiæ homini. ¶ Quod manifestat subiungendo. Testatus est aūt in quodam loco quis dicens. psalm. viii. tanquam manifestum locum, appellat in quodam loco. Quid est homo quod memor es eius, aut filius hominis quoniam. pro, ꝙ, uisitas eum? Inter hominē & filiū hoīs clara est differentia: ex eo ꝙ adam fuit homo & non filius hominis. Viliusq; est esse filiū hoīs q̄ hominē. Vnde & Iob quum dixisset homo, ad cumulum miseriæ apposuit natus de muliere. Augendo ergo admirationē propheta dicit, quid est homo ꝙ memor es eius aut filius hominis ꝙ visitas eū? & pariter augēdo vilitatē auget beneficiū diuinum. nā plus est visitare q̄ recordari cū recordari sit in mente, visitare sit in executione. Minuisti eum paulominus ab angelis. Et hinc apparet authorē huius epistolæ Græce scripsisse: vtpote secutū translationē. LXX. interpretū qui sic transtulerunt. nā in hebræo habetur, minuisti eū paulominus à deo. Et sic transtulit Hieronymus in psalterio secūdm Hebraicā veritatē. & est formalior locutio prophetę: & vera secūdm esse substātiale. Paulominus enim à deo minutus est Christus secūdm esse substātiale: quoniam est deus personaliter, deus aūt est deus & naturaliter & ꝑsonaliter. Paululum ergo minus B C D E

minus est imminutus à deo:quia est quidē deus secundū esse personale(quod constat esse substantiale)non autem est deus secundū naturam seu essentiam. Verum secundum intentionē
F authoris huius epistolę loquendo,minutus est paulominus ab angelis:pro quanto secundū id quod est paulū.minutus est ab angelis.Ita ꝙ aduerbiū nō minorationē respicit, sed rē in qua minoratus est.Est enī minoratus secundum corpus & pątrē animi inferiorē.Et totum hoc est paulum,est enim minima pars Christi:vtpote quæ continet tantum corpus & partem animi inferiorib⁹ intendentem.Et in hoc paulo imminutus est ab angelis,non paulum sed valde multum: immo & minoratus est valde ab hominibus.nam factus est opprobrium hominum & abiectio plebis:& tristitiam maximam habuit in animo,cruciatusq; in corpore. *Gloria & Honore Coronasti eum.* In resurrectione quidem gloria corporis:in ascensione autē & sessione ad dexteram.honore coronatus tanq̄ victor est. *Et constituisti eum super opera manuum tuarum.* Iam dixerat opera manuum tuarum sunt cæli:modo ergo explicat constituisti eum super cælos. *Omnia subiecisti sub pedibus eius.* hoc est plena subiectione. Omnia autem præter eum qui sub-
G iecit ei omnia:vt paulus.i.ad corinth.xv.explicat.propter quod & subdit. *In eo enim quod omnia ei subiecit,nihil dimisit non subiectum ei.* Incipit explicare authoritatem psal.inductam inchoando ab vltima particula,omnia subiecisti sub pedibus eius. *Nunc autem.* hoc est in præsenti tempore vsque ad diem iudicii. *Nec dum uidemus omnia subiecta ei.* Conformis est sententia hæc doctrinæ pauli in allegato loco.adhuc enim non videmus omnia subiecta Christo homini quantum ad executionem.quamuis omnia sint ei subdita quantum ad potestatem:dicente ipso statim post resurrectionē, data est mihi oīs potestas in cælo & in terra.A die enim iudicii omnia & erunt & videbuntur subiecto CHRISTO homini. ¶ *Eum autem qui modico quam angeli minoratus est,uidemus* IESVM. Exponit aliam particulam,minuisti eum paulominus ab angelis,& quo ad personā dicit videmus iesum. Quo ad illud minoratus est paulominus ab an-
H gelis,subiungit. ¶ *Propter passionem mortis.* Et iungendo aliam particulam subdit. *Gloria & honore coronatum* exponit hic author minorationem ab angelis,fuisse meritum coronationis gloriæ & honoris. ¶ *Vt gratia dei pro omnibus gustaret mortem.* Ne necessitate compulsus intelligatur minoratus ab angelis,explicat quod non per necessitatē sed per gratiādei(gratia enim ablatiui casus est)effectum est vt pro omnibus gustaret mortem.Ipsa enim gratia manifestatur,dicendo vt pro omnibus. ¶ Et dicit gustaret:quoniam modico tēpore mortuus fuit.tertio nāq; die surrexit. ¶ *Decebat enim eum propter quem omnia & per quem omnia,qui multos filios in gloriam adduxerat, authorem salutis eorum per passionem consummari.* pro,consummare.Ita aiunt debere legi,& scriptorū errore mutatum actiuum in passiuum.Et iuxta hunc sensum pronomen eum,demōstrat nō mesiam ad Deum.& significatur quod decebat deum propter quem sunt omnia vt finem,&
I per quem effectiue sunt omnia,qui multitudinem filiorum adoptiuorum in gloriam ęternā adduxerat prędestinando, consummare,perficere,perfectum reddere,per passionem,mortis, authorem salutis eorum,Mesiam:qui est author salutis filiorum adoptiuorum. ¶ Et in idem redit si legatur passiue.Decebat enim eum,filium dei,propter quem omnia & per quem omnia & qui multos filios adducebat in salutem.consummari,perfici & perfectum redi,per passionem(mortis)agendo salutem aliorum.Ratio autem huius dicentiæ subiungitur.

¶ *Qui enim sanctificat & qui sanctificantur,ex uno omnes.* Quia ex vno patre,ex vno Adam sunt tam Mesias sanctificans adoptionis filios quàm filii adoptionis qui sanctificantur,ideo decuit vt humano more(scilicet per passionem mortis)etiam ipse qui sanctificat perficeretur.perfectionem enim immortalitatis sic adeptus est. *Propter quam causam.* scilicet quia ex vno omnes. *Non confunditur fratres eos uocare dicens.* in psalmo.xxi.

K ¶ *Nunciabo nomem tuum fratribus meis,in medio ecclesiæ laudabo te.* Propter identitatem naturæ carnalis,appellat Christus discipulos fratres.& iterum ego ero fidens in eum. Ex esaię vel octauo (vbi dicitur expectabo dominum)vel duodecimo(vbi dicitur,fiducialiter agam & non timebo)sumpta apparet hęc authoritas.In qua Mesias homo dicit. ego ero fidens in eum, deum: hoc est patiar & moriar confidens in deo quod gloria& honore perficiet me. *Et iterum.* esaiæ. viii. *Ecce ego & pueri mei quos dedit mihi deus.* Superfluit mei. Quos prius appellauerat fratres,eosdem appellat pueros,non ætate sed qualitate similes pueris:nēpe simplices& pueri.De Apostolis enim est sermo.quos in euangelio iesus dicit sibi datos à deo. ¶ Affertur autem hæc authoritas ad significandum consortium iesu Christi & discipulorū eius.Vnde & subdit. ¶ *Qui ergo pueri cōmunicauerūt carni & sanguini,& ipse similiter participauit eisdē.* carni & sanguini,vel pueris.ex hoc ꝙ dixerat vt de cōsortib⁹ ecce ego & pueri,argumētatur author epistolę ꝙ quia pueri

hab uerunt

habuerunt naturam carnis & sanguinis & secundum substantiam & secundū corruptibilitatem, consequens est vt ipse similiter habuerit naturam carnis & sanguinis & secundū substātiam & secundum mortalitatem. Vnde & subdit. *Vt per mortem destrueret eum qui habebat mortis imperium, id est diabolū.* Dicitur autem diabolus habere mortis imperium, eo quod imperium diaboli ex morte hominis fuit causatū. in quacunque die (inquit deus) comederis, morte morieris. Dicitur quoque habere mortis imperium, quoniam regnū eius consistit in morte animæ & consistebat in morte corporis, pro quanto omnium animæ ad inferos descendebant tāquā in locum regni eius. Destruxit autē eū iesus per mortem, & tollendo imperium occasionatum ex pecato primi parentis, & expoliando eam inferni partem quæ dicebatur limbus patrum. A

¶ *Et liberaret eos qui timore mortis per totam uitam obnoxii erant seruituti.* Non solum aduersus diabolum fuit fructuosa mors CHRISTI, sed humano generi profuit ad liberandum homines à seruitute peccati, qui timore mortis per totam vitam erant serui. Communiter enim humanum genus ad euadendum mortem corporis, ad fruendum pręsenti vita, per totā vitā obnoxii erant seruituti peccati. Describit autem amorem pręsentis vitæ à timore mortis, quia maxime manifestat amorem præsentis vitę timor mortis. ¶ *Nusquam enim angelos apprehendit sed semen Abrahæ aprehendit.* Præsentis temporis est vtrunque apprehendit. Manifestat quod pro liberatione hominum filius dei descendit: ex eo quod non naturam angelicam habet sibi iunctam sed naturam humanam ex semine Abrahę. ¶ *Vnde debuit per omnia fratribus assimilari.* & non tantam in carne & sanguine. Per omnia autem intellige quę consequuntur carnem & sanguinem corruptibilem. ¶ *Vt misericors fieret & fidelis pontifex.* Desunt tres dictiones. In iis quæ, *ad deum: ut repropitiaret delicta populi.* Ad hoc debuit per omnia fratribus similari vt experiendo mala poene fieret misericors, cuius misericordiæ efficacia esset quod fieret fidelis pontifex in iis quæ ad Deum: efficiendo cuncta quæ spectant ad deum ad expiandū delicta populi. Parum esset esse misericordem nisi misericordiam ipsam opere comprobaret, veraciter exercendo pontificatum relatiue ad deum pro expiandis peccatis populi: quod fecit per mortem, offerendo seipsum. Vnde & subiungit. ¶ *In eo enim in quo passus est ipse & tentatus.* Superfluit &. ¶ *Potens est & eis qui tentantur auxiliari.* Hic quoque superfluit &, hoc est nam in quo passus est ipse tentatus, probatus, examinatus. ita quod hoc ipsum quo passus est, est esse ipsum tentatum: hoc est probatū, discussum, examinatū. Et hinc potens est potētia experti, succurrere eis qui tentantur: nobis scilicet qui variis tentationibus & ꝓbamur & examinamur. B C

CAPVT III.

Nde fratres sancti, uocationis cælestis participes. Postquam IESVM prætulit angelis, intendit modo præferre ipsum Moysi & Aaron: vt omni ex parte nouum testamentum præferat veteri. Vnde ex tanta christi dignitate & gratia, fratres sancti, hoc est mūdi, participes vocationis cælestis, tum quo ad finem (quoniam ad cælestem patriam estis vocati) tum quo ad principium: quia ab eo qui descendit de cælis vocati estis. *Considerate Apostolum & contificem confessionis nostræ Iesum.* Apostolum dicit è regione Moysi: pontificem vero è regione Aaron. Appellatur autem apostolus & pontifex confessionis nostræ: quoniam ipse vt legatus dei attulit ad nos confessionem fidei nostræ, & ipse vt pontifex seipsum offerens meruit nobis confessionem fidei nostræ. D

¶ *Qui fidelis est ei qui præfecit illum.* Incipit comparare IESVM Moysi. Et primo quantum ad id in quo conueniunt, scilicet in fidelitate. IESVS enim homo, fidelis est deo qui fecit ipsum. Fidelis inquam querens tum gloriam tum voluntatem ipsius Dei, & semper faciens ea q̄ deo placita sunt. *Sicut & Moyses in omni.* pro, tota, *domo eius.* Ex Numer. xii. umpta sunt verba hęc: vbi dicitur. at non talis seruus meus Moyses qui in omni domo mea fidelissimus est. ¶ *Et domus* non sumitur hic pro ædificio sed pro familia. Vterque igitur fidis est in tota familia dei. E
¶ *Amplioris enim gloriæ.* pro, *ampliori enim gloria*, iste. scilicet iesus. *Præ Moyse dignus habitus est.* Excellentiam iesu respectu Moysi explicat. *Quanto ampliorem honorem habet domus.* pro, domo. Hoc est quāto ampliorem honorem habet quam domus. *Qui fabricauit illam.* Arguit quod tanto ampliori gloria præ Moyse Iesus dignus habitus est quanto ampliorem honorem habet fabricator domus q̄ ipsa domus. Supputat enim Moysen inter membra domus: Iesum autem esse fabricatorem damus. Vnde & subdit. *Omnis namque domus fabricatur ab aliquo.* Quamuis de domo hoc est familia loquatur: alludens tamen ad nomen domns, fabricatione vtitur. Et quia nulla dom⁹ fabricat seipsam, dicit. Omnis nanque domus ab aliquo fabricatur. *Qui autem omnia creauit, deus est.* Quum debuisset dicere IESVS est, dixit Deus est: vt intelligamus IESVM esse illum

Deum qui omnia creauit:ac per hoc vtranque domũ,& illam veteris testamenti & istá noui.
F Et *Moyses quidem fidelis erat in tota domo eius*.scilicet dei. *Tanquam famulus*. Nam ibidem dicitur,seruus meus moyses.*In testimonium eorum quæ dicenda erant*.à deo populo. ¶*Christus uero tanquam filius in domo sua*.Eadem enim est domus dei & ipsius quia ipse est deus.Ita quod duæ differentiæ tanguntur hic.Altera.ille tanquam famulus,iste tanquam filius.altera:ille in domo domini,iste in domo sua. *Quæ domus*.pro,cuius domus,*sumus nos*.Et cuius refert filium,id est cuius filii domus sumus nos.Vbi clare vides quod per domum familiam intelligit.nos enim sumus dom⁹ viua & viui lapides filii dei.Vnde ad timotheum scribit paulus,in domo dei quæ est ecclesia. *Si fiduciam & gloriam*.pro,gloriationem,*spei usque ad finem firmam retineamus*.Nos sumus viua dom⁹ filii dei si fidutiam in ipso filio dei,& gloriationem spei,non rerum quas hic habemus sed spei futuræ fœlicitatis,firmam,non fluctuantem,retineamus non ad tempus sed vsque in finé. *Quapropter sicut dicit spiritussanctus*.in psalmo.xciiii.
G ¶*Hodie si uocem eius audieritis nolite obdurare*. pro,ne obdurate,*corda uestra:sicut in exacerbatione secundum diem*.pro,in die,*tentationis in deserto:ubi tentauerunt me patres uestri,probauerunt*.Deest me *& uiderunt opera mea*.Et hic fiat punctum:quamuis non apud grecos.deinde subiungatur.¶*Quadrægenta annis propter quod*.id est propter quod.xl.annis. Hunc enim esse sensum intentum etiam ab authore epistolæ,patet ex subiunctis explanando:quum dicet,quibus autem infensus est quadraginta annis nonne illis &c.Ibi enim ipse explicabit ꝙ quadraginta annis,iungitur sequentibus non præcedentibus.*Infensus fui generationi huic*.pro,illi:*& dixi semper hi erant corde*.Superfluit hi.*Ipsi autem non cognouerunt uias meas quibus*.pro,sicut,*iuraui in ira mea si introibunt in requiem meam*. Ex hoc quoque textu apparet quod grece scripsit author nam si hebraice,Hebræum textum secutus fuisset,& non attulisset ambiguũ textum,*sicut in exacerbatione*.in die tentationis:sed attulisset textũ clarũ vt est in hebræo.in quo bis habetur sicut.& dicitur.sicut in exacerbatióe.sicut in die tẽtatióis.
H Vbi clare explicãtur duo crimina.Nec ꝓ nũc fiat vis an ꝓprie habeatur in hebræo exacerbatio,an irritatio,an lis.Cõstat enĩ quod de crimine illo est sermo,quo filii israel auditis exploratoribus renuerũt progredi in terrã promissionis.Num.xiii.&.xiiii.Et deinde est sermo de peccato tentationis.nõ semel aut bis sed(vt dicitur Num.xiiii)deiicies:dicente Deo,& tentauerunt me per decem vices.

Idete fratres.Incipit tractare inducta prophetę verba,applicando ea ad propositũ: inchoans ab illa particula,hodie si vocem eius&c.*Ne forte sit in aliquo uestrum cor malum incredulitatis discedendi a deo uiuo*. Quale fuit incredulis nolentibus progredi:qua incredulitate defecerunt à deo viuo. *Sed adhortamini uosmetipsos*.imitantes Iosue & Chaleb:qui tunc adhortabantur alios,*Per singulos dies donec hodie cognominatur*.ꝓ,vo-
I catur.Totum enim tempus gratię vocatur hodie. *Vt non obduretur quis ex uobis fallacia peccati*.ad similitudinem eorũ qui obdurati sunt,territi ab exploratoribus. *Participes enim Christi effecti sumus*.vt membra capitis.*Si tamen initium substantiæ eius usque ad finem firmum retineamus*.Superfluit eius. Membra CHRISTI facti sumus si tamen hoc initium substantię,id est initium subsistendi in participatione Christi(quod constat esse fidem,proculdubio non mortuam sed viuam) firmum vsque ad finem retinuerimus. Quantum autem extenditur ista retentio,subiungit. ¶*Dum dicitur.hodie si uocem eius audieritis,nolite obdurare*.pro,ne obdurate,*corda uestra*,hoc est durante tempore huius vię & gratię.¶*Quemadmodum in illa exacerbatione*. Prosequitur aliam particulam psalmi,sicut in exacerbatione:distinguendo.
Quidam enim audientes exacerbauerunt:sed non uniuersi qui profecti sunt ab Aegypto per moysen.Omnes numerati á viginti annis & supra,audientes exploratores exacerbauerunt Deum:exceptis Moyse
K & Aaron cum duobus exploratoribus,Iosue & Chaleb.& propterea dicit sed non vniuersi. ¶*Quibus autem infensus est*.puniendo. *Quadraginta annis* .Prosequitur aliam psalmi particulam, quadraginta annis & c.Hinc apparet ꝙ superius diximus de hac particula. *Nonne illis qui peccauerunt,quorum cadauera*.pro,membra,*prostrata sunt in deserto?* Non vsquequaque liquet an sit sermo de omnibus mortuis in deserto,an de illis qui occisi ibidem fuerunt.Si enim legitur mẽbra,ad occisos videtur alludere,tum morsos à serpentibus initis,tum interfectos gladio.Si autem legitur cadauera(aiunt enim & hoc posse legi)ad omnes extenditur. *Quibus autem iurauit non introire*.pro,non introituros,*in requiem suam,nisi illis qui increduli fuerunt?* ¶Prosequitur aliam psalmi particulam,sicut iuraui &c. ¶Per vtraque hæc, reddit vtriusque pœnæ rationem fuisse culpam peccati & incredulitatis. Et ex ipsa distinctione inter peccatum & incredulitatem,

litatem, insinuat diuersitatem criminum. Et videmus quod non potuerunt introire in requiem ipsius. *propter incredulitatem*. Superfluit in requiem ipsius. Rem gestam ac visam refert: quòd nullus illorum incredulorum introiuit in terram promissionis. A

CAPVT IIII.

T *IMEAMVS ergo ne forte relicta pollicitatione introeundi in requiem eius*. Tractat illã particulam, in requiem meam. ¶ *Existimetur aliquis ex uobis*. pro, ex nobis, *deesse* pro, postponi. ne iudicetur postergandus & post habendus in ingressu ad requiem æternam. ¶ *Etenim & nobis*. Superfluit vltimum &. *Nunciatum est quemadmodum & illis*. Rationem timendi reddit: quia commune est vtrisque (nobis, scilicet & illis) nunciatum esse sermonem promissæ requiei. *Sed non profuit illis sermo auditus*. Genitiui casus est auditus. acsi dictum fuisset sed non profuit illis sermo auditionis. *Non admixtus*. pro, non admixtis, *fidei ex iis quæ audierunt*. Superfluit ex. & Legendum est. Iis qui audierunt. Vt autem clarus sit ordo literæ, datiuus admixtis pro ablatiuo simul cum pronomine iis, accipiendus est. Ita quòd ordo literæ est. Sed non profuit illis sermo auditionis, quo audierunt promissam requiem, non admixtis fidei iis qui audierunt. Ratio redditur quare nõ profuit illis sermo auditionis, per ablatiua absolute posita, iis qui audierunt non admixtis fidei: hoc est eo quod illi qui audierunt non erant admixti fidei. Habuerunt ergo sermonem auditionis absque admixta fide. & ideo non profuit illis. Quo contra subiungitur. *Ingrediemur*. pro, ingredimur, *enim in requiem eius qui credimus*. pro, credidimus. Fides quæ deficit in illis, est ea qua nos ingredimur in requiem eius. B

¶ *Quemadmodum dixit. Sicut iuraui in ira mea si introibunt in requiem meam*. Repetit particulam psalmi propter pronomen meam. Propter quod subdit. *Et quidem operibus ab institutione mundi perfectis*. Explicat requiem meam, illam inquam meam, scilicet operibus ab institutione mundi huius perfectis. Et vt clarius intelligamus quod dicit, subiungit. *Dixit enim in quodam loco*. scilicet in principio Genesis. ¶ *De die septima sic, & requieuit deus die septimo ab omnibus operibus suis. Et in isto*. supple loco psalmi. *Rursus, si introibunt in requiem meam*. Vbi clare vides quòd ex vtroque textu explicat quòd dum Deus si dicit introibunt in requiem meam, intelligitur illa eadem requies qua requieuit die septimo ab omni opere quod patrarat. Et est non literalis sed mystica expositio: quemadmodum & requiem scriptam in illo psalmo mystice exponit pro requie æterna. *Quoniam ergo superest quosdam introire in illam*. Mysticum sensum prosequendo, argmentatur ex eo quòd quidam adhuc sunt ingressuri in requiem illam. *Et ii quibus prioribus*. pro, prius, *annunciatum est non introierunt propter incredulitatem, iterum terminat*. pro, definit, *diem quendam hodie in Dauid: dicendo post tantum temporis sicut dictum est*. *Hodie si uocem eius audieritis, nolite obdurare*. pro, ne obdurate, *corda uestra*. C

¶ Sententia clara est. Et hinc habetur quòd psalmus ille (Venite exultemus domino) qui est sine titulo, editus est à dauide. D

¶ *Nam si eis iesu requiem præstitisset*. de iosue est sermo, qui appellatur iesus naue. et argumẽtatur quod si iosue promissam requiem præstitisset filiis israel introductis in terram promissionis. *Nunquam de alia loqueretur post hac*. pro, hac, *die*. Non dicit nunquam de alia requie sed nunquam de alia die psalmus enim non loquitur de alia requie sed de altero die longe distante à tempore moysi & iosue, dicendo tempore dauidis hodie. *Itaque relinquitur sabbatismus populo dei*. ex diuersitate diei infert diuersitatem quietis, et propterea illatiue dicit itaque relinquitur sabbatismus Hebraica dictio est, significans quietem post laborem. ¶ Relinquitur autem futura post hác vitam. vnde & subdit. ¶ *Qui enim ingressus est requiem eius*, scilicet dei. *Etiam ipse requieuit ab operibus suis*. ¶ Laboriosis & meritoriis. ¶ *Sicut & a suis deus*. proportionali similitudine vtitur.

¶ *Festinemus ergo ingredi in illam requiem, ut non in idipsum*. pro, in idem, quis incidat, *incredulitatis exemplum*. Si non festinamus, si non studemus vt ingrediamur in illam requiem periculum imminet negligentie ne quis incidat in diem incredulitatis exemplum, ne quis incipat in incredulitatem similem incredulitati priscorum, ob quam non introierunt in requiem promissam. E

¶ *Viuus est enim sermo dei*. Quod apud ioannem dicitur in principio erat verbum id appellatur sermo. dei. eadem enim est dictio. ita quod quũ in hoc textu dicitur sermo. dei, de filio dei intelligitur. et ratio redditur quare studendum est nobis vt ingrediamur in illam requiẽ ne incidamus i incredulitatem & pœnam incredulorum ex conditionibus authoris, qui est filius

 Dei,

Dei, verbum dei, sermo dei. Ipse nanque est author salutis & quietis æternę. ¶ Et de ipso dicit
F in primis quod viuus est. & vere viuus, vita diuina, intellectuali, æterna. *Efficax.* Deficit &. Legendum est. & efficax. Ad omnia quæ vult efficienda, ad præmiandum & puniendum, ad pollicitam requiem & comminatas pœnas. *& penetrabilior omni gladio ancipiti.* Hoc est vndique acuto. & ideo appellatur anceps. Virtutem eius explicat superare omnem penetrationem, ex metaphora penetrantis gladii hinc inde acuti. & vere est penetrabilior, quoniam penetrat intima cuiusque rei diuina operatio. *& pertingens usque ad diuisionem animæ ac spiritus.* Magis explicat penetrationem ex rebus penetratis: anima scilicet & spiritu. Quod potest dupliciter intelligi: vel ad diuidendum inter animam & spiritum, vel ad diuidendum animam & ad diuidendũ spiritum. Iuxta primum sensum diuiditur anima á spiritu & secundum rem: dum in brutis
G inuenitur anima sine spiritu. & secundum potentias: quoniam in homine vnam et res est anima & spiritus. Secundum potentias animales quibus corpus viuificat, anima: secundum vero potentias spirituales quibus supergreditur corpus omne, spiritus est. Iuxta scd̃m vero sensum pertingit ad diuisionem animæ in multas eius vires: & pertingit ad diuisioné spiritus in eius vires, in intellectum, scilicet & voluntatem. *Compagum quoque ac medullarum.* Ad corpus vtraque hęc spectant. Medullæ enim sunt intra ossa: compages vero coniunctiones sunt partium corporis. quæ per totum corpus diffusæ sunt. *& discretor*, Hactenus de operatione: modo de cognitione eiusdem diuini verbi loquitur, & quod dicit discretor, proprie dicitur iudex. *Cogitationũ & intentionum cordis.* Maxime oculta sunt hæc duo. Adeo vt scriptum sit, prauum est cor hominis & inscrutabile, quis cognoscet illud? & subiungatur, ego dominus. Intima ergo notitia &
H pfecta explicatur dicendo & discretor seu iudex cogitationum & intentionum cordis. Iudicare enim pfectam exigit notitiam. *& non est ulla creatura inuisibilis.* pro, latens, *in conspectu eius: sed omnia nuda & aperta.* pro, detecta, *sunt oculis eius.* Non solum ad cogitationes & intentiones voluntatis extenditur eius cognitio, sed omnis creatura manifesta est in conspectu eius tanquã res nudę & detectę. Ita quòd nullo experimento, nullo tegmine impeditur oculus eius. *Ad quem nobis sermo.* p, ratio. hoc est ad quem referre debemus rationem & supputationem omnium operum nostrorum. Dixerat enim quòd est iudex.

Abentes ergo pontificem magnum qui penetrauit cælos Iesum filium Dei, teneamus confessionem no-
H *stræ spei.* Superfluit nostræ spei. Dixerat superius, considerate Apostolum & pontificem confessionis nostræ IESVM: & hactenus tractauit de IESV
I tanquam legato relatiue ad Moysen. Modo tractat de eodem tanquam pontifice relatiue ad Aaron. & incipit eum describere pȏtificem magnum supra omneu pontifices, qui penetrauit non terram promissionis sed cælos: exhortando ad tenendum confessionem fidei. ¶ *Non enim habemus pontificem qui non possit compati infirmitatibus nostris.* Hoc est imbecillitatibus nostris.
¶ *Tentatum autem.* pro, sed tentatum, *per omnia.* Hoc est probatum, examinatum pœnis per omnia pœnarum genera. *Pro similitudine absque peccato.* Hoc est ad similitudinem nostri, citra tamen peccatum. est enim passus quemadmodum & nos patimur, sed non ob proprium peccatum sicut nos: quoniam ipse immunis fuit ab omni peccato. ¶ *Adeamus ergo cum fiducia ad thronum gratie eius.* ¶ Superfluit eius. Thronum gratiæ qua christus passus est pro nobis contra cathedram legis dicit. Ad pontificem enim legalem cum timore eundum est, propter legis seueritatem: ad pontificem autem magnum iesum, cum fiducia eundum est: quia sedes eius est sedes gratie. ¶ *Vt misericordiam consequamur & gratiam inueniamus in auxilio oportuno.*
K pro, in auxilium opurtunum. Vt inueniamus misericordiam in malis, & gratiam in bonis: & vtrunque ad oportunum auxilium tempore presentis vitæ quo opus est.

CAPVT V.

O *MNIS nanque pontifex*, prosequens tractatum de pontificatu IESV, á cõmunibus incipit conditionibus cuiusque pontificis.
Ex hominibus assuptus. prima itaq; cõditio est cõicatui na tura: videlicet ꝗ est angelus sed homo. ¶ *Pro hominibus.* Non solum est homo sed loco hominum. *Constituitur in iis que sunt ad deum.* Oblationibus, hostiis, præcibus &c. Vnde & explicat. *Vt offerat dona & sacrificia pro peccatis.* dona rerum, sacrificia animalium. ¶ *Qui condolere possit iis qui ignorant & errant.* Dictio interpretata cõdolere, aliqui malũt vt interpretetur moderate ferre. plus autẽ significat cõdolere ꝗ moderate

derate ferre. Is enim qui affectu compatitur, moderate fert: sed non ediuerso. ¶Ignorantes autem & errantes (qui scilicet non ex malitia peccant) describuntur tolerandi. *Quoniam & ipse circundatus est infirmitate.* Hoc est imbecillitate naturæ carnalis. *Et propterea debet quemadmodum pro populo, ita etiam pro semetipso offerre pro peccatis.* Ex hoc quód commune est omni pontifici habere naturam imbecillem, consequens est vt non solum pro peccatis populi (pro quo constitutus est) sed etiam pro propriis peccatis offerat. Et hoc sumit ex lege: in qua constitutum est sacrificium etiam pro peccatis pontificis. *Nec quisquam sumit sibi honorem.* pontificatus. *Sed qui uocatur a deo tanquam Aaron.* Deest &. Legendum est, Tanquam & Aaran, qui vocatus fuit à deo iudicio virgæ florentis & incendii inuidorum. A

SIC & CHRISTVS. Incipit applicare ea quæ in communi de pontifice dixit, ad Christum. Et inchoat à conditione vltimo dicta. Quæ in veritate est prima: quoniá spectat ad modum quo fit pontifex. *Non seipsum clarificauit.* pro, glorificauit, *ut pontifex fieret.* Non sibi vsurpauit pontificis gloriam. *Sed qui locutus est ad eum, filius meus es tu ego hodie genui te.* supple glorificauit eum pontificatu. Flii enim primogeniti erat iure hæreditario sacerdotum. *Quemadmodum & in alio loco dicit, Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.* Hęc verba psalmi diffuse tractabit. Et propterea modo transimus. *Qui in diebus carnis suæ.* Alias conditiones pontificis applicat ad Christum. Et quidem quód sit ex hominibus assumptus, dicendo qui in diebus carnis suæ. Quód vero in iis quæ ad deum sunt, subiungendo. B

Præces supplicationesque ad eum qui posset illum saluum facere a morte. Et in hoc applicat illam conditionem, quoniam & ipse circundatus est infirmitate. Mortalis siquidem Christus præces & supplicationes obtulit deo vt saluum se faceret à morte: non ne moreretur sed ne detineretur à morte sed suscitaretur. *Cum clamore ualido.* In euangelio legitur, in cruce Christum clamasse. *Et lachrymis offerens.* Quanquam in euangelio non leguntur Christi lachrymę in cruce: sicut tamen sitiuit ex natura, ita lachrymatum quoque fuisse rationabile est ex naturali naturæ cursu. Præsertim quum permiserit vnicuique virium exercere proprium officium: ac per hoc oculos lachrymari. C

¶*Exauditus est pro sua reuerentia.* Superfluit sua. Et est sermo de reuerentia actiue: qua scilicet ipse reueritus est patrem. ¶Dictio tamen interpretata reuerentia, interpretari potest pietate. Et magis quadrat legere propietate: quoniam vere pro pietate erga cælestem patrem, erga filios adoptionis, erga ciues cælestis patriæ, erga denique cælestem patriam Christus & obtulit seipsum & exaudire meruit. *Et quidem quum esset filius dei.* Superfluit dei. Prosequitur applicationem conditionum pontificis quo ad rationem compatiendi aliis. *didicit ex iis quæ passus est obedientiam.* Quanuis esset filius dei (omnia sciens, omnem præhabens virtutem) tamen experimento didicit. Patiendo didicit obedientiam. Factus est enim obediens vsque ad mortem *Et consummatus factus est omnibus obtemperantibus sibi causa salutis æternæ.* Non solum patiendo obediuit, sed etiam patiendo consummatus (hoc est perfectus) est. ad pfectionem enim (non habituum sed actionum) peruenit patiendo: & per hec ad perfectionem immortalitatis. Et sic faciendo factus est omnibus optemperantibus sibi causa salutis eternæ offerando seipsum pro eterna salute optemperantium sibi. ¶*Appellatus a deo pontifex secundum ordinem Melchisedech.* Ad differantiam sacerdotiis legalis, dicit quod est appellatus pontifex secundum ordinem non legis sed melchisedech. ¶*Et quo nobis grandis sermo.* Relatiuum quo, refert totum quod dixerat, appellatus à deo pontifex secundum ordinem melchisedech. De hoc enim grandis hoc est copiosus est sermo habendus à nobis vt in fra patebit. ¶*Et interpretabilis ad dicendum.* pro, & difficilis interpretatu ad dicendum. erit enim interpretatio spiritualis non facilis hebreis. ¶*Quoniam imbecilles.* pro, signes, *factis estis ad audiendum.* pro, audientibus. ¶Ideo difficilis interpretatu, quoniam effecti estis tardi auditionibus scripturarum, assueti enim ad audiendum interpretationes scripturarum. facilius percipiunt spirituales interpretationes. D E

Etenim quum haberetis magistri esse. propter tempus. quia natio hebrea prius quam aliç nationes credidit christo. ¶*Rursus ut uos doceamini.* pro, doceamus, *quæ sint elementa exordii sermonum dei.* Elementa in qualibet scientia appellantur principia illius: sicut elementa grámatice literæ &c. ¶Elementa itaque sermonum dei sunt ea principia quæ docemus catechuminos.

¶*Et facti estis quibus lacte opus sit non solido cibo.* Quod dixerat elementa exordii, modo appellat lac metaphorice, vt ex metaphora ætatis indigentis lacte agnoscant se esse velut infantes. *Omnis enim qui lactis est particeps expers est sermonis iustitiæ.* Quid sit solidus cibus declarat dicendo sermonis iustitię

F nis iustitiæ. Et intendit per sermonem iustitiæ doctrinam de profectu in operibus iustis. Et hoc dicit ad differentiam tam incipientium quàm proficientium: quorum studium est decli nare à malo, pugnare contra vitia. Hi enim adhuc non sunt experti sermonem iustitiæ: hoc est studium circa operationes iustas, alieni iam à vitiis. *Paruulus enim est.* Ad similitudinem infantis qui pascitur lacte, ratio redditur. *Perfectorum autem est solidus cibus.* id est studium iustitiæ. Et declarando qui sunt perfecti, subiungit. *Eorum qui pro consuetudine.* pro, habitu, *exercitatos habent sensus ad discretionem boni ac mali.* qui iam non qualitercunque sed ex habitu habent sensus animi (comprehendentes partem & perceptiuam & affectiuam. Oportet enim perfectos habituatos esse in omnibus animi viribus) ad discretionem boni & mali: ad discretionem autem tam in affectu quàm in opere. Qui enim iam sunt exercitati & habituat in discernendo factis bo-
G num à malo vniuersaliter in omni materia, ii sunt perfecti, ii solido pascuntur cibo: studio, scilicet solius iustitiæ ad reddendum tum deo tum proximis quod cuique debetur.

CAPVT VI.

QVAPROPTER *intermittentes.* pro, omittentes, *inchoationis.* p, principii, *Christi sermonem, ad perfectionem feramur.* Dixerat quòd sermo futurus erat difficilis interpretatu ad dicendum propter eorum tarditatem, quoniam fa-
H cti sunt velut infantes egentes lacte: & adiunxerat ꝙ facti sunt egētes doctrina elementorum. Intendit modo monere eos vt studeant perfectioni, cauentes à reditu ad præteritum statum pœnitentium. Et hoc intendens dicit se omittere doctrinam elementorum. ¶ Vbi aduerte prudens lector ꝙ medium elegit inter duo extrema videlicet perfectos & incipientes, neque doctrinā perfectorum neque doctrinam īcipientium tradit, sed doctrinā proficientium. Hęc est enim via qua ferimur ad perfectionem. Et anteponit hanc proficientium doctrinam in toto hoc capitulo: Tanquam per hoc reddens eos idoneos ad sermonem promissum de pontificatu Christi secundum ordinem Melchisedech. ¶ Ait itaque. Quapropter, quia segnes estis & copiosus instat sermo de pontificatu Christi secundū ordinē Melchisedech, omisso sermone
I principii Christi, hoc est spectantium ad eos qui initiantur Christo, feramur ad perfectionem, feramur factis velut proficientes ad ea quæ sunt perfectionis. Et dicit in prima persona feramur, vt magis trahat eos vna secum. ¶ *Non rursus iacientes fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis.* Explicat modum quo proficientes ferimur ad perfectionem. Et consistit modus in hoc quod non redeamus ad priorem statum. Prior enim status fuit status pœnitentię ab operibus mortuis: hoc est à peccatis. Peccata nanque sunt opera mortua relatiue ad vitam æternam. Nihil siquidem participant æternę vitæ. ¶ Et appellat resipiscentiam à peccatis, fundamentū: quoniam est primum quod fit in ædificio spirituali. Quum enim homo incipit ędificium spiritualium virtutum, primum occurrit ei resipiscere à peccatis: & hoc iacit pro fundamento. Proficientes debent multum cauere ne ad hoc redeant vt iterū oporteat eos resipiscere à peccatis. *Et fidei in deum baptismatum.* Ad id quod dixerat fundamentum refertur fidei: non rursus iacientes fundamentum fidei ad deum. Non dicit non prosequentes fidem sed non iterum iaciētes
K fundamentum fidei in deum. Hoc enim esset eorum qui perdidissent fidem dei & redirent ad fidem. ¶ Nec dicit fidei ad deum absolute sed explicat quinque credita. Quorum primū est baptisma. Secundum doctrina. Tertium impositio manuum. Quartum resurrectio mortuorum. & quintum iudicium ęternum. Hec enim omnia referuntur ad dictionem fidei tanquam credita. Et est sensus. non iterum iacientes fundamentum fidei ad deum horum creditorum videlicet baptismatum & c. iacere enim fundamentum fidei horum est illorum qui initiantur in fide, qui fiunt christiani Et dixit pluraliter baptismatum, quia triplex est baptisma: fluminis, flaminis, & sanguinis. Cogimur autem in vero sensu saluare baptismata, ex eo quod dicit non rursus iacientes. de recta ergo fide baptismatum loquitur: cuius semel iecimus fundamentum, & prohibemur iterum iacere idem fundamentum. *Doctrinæ.* proculdubio euangelicæ. ¶ Ad primum enim fundamentum fidei ad deum, spectat credere non solum baptisma sed euangelicam doctrinam esse à deo non ab homine. *Impositionis quoque manuum.* Et hæc ad prima fidei fundamenta in primitiua spectabat ecclesia. Vnde & paulus quæsiuit

siuit, si spiritum sanctum accepistis credentes? Dabatur enim per illam spiritus sanctus in testimonium fidei, & dabatur statim post baptismum adultis: vt patet in Actis Apostolorum, A
quum audierunt quòd Samaia recepisset verbum Dei, miserunt ad illam petrum & Ioanne. Et Paulus quum venisset Ephesum, super tunc baptizatos in nomine Iesu, imposuit manus. *Ac resurrectionis mortuorum & iudicii æterni.* Ad prima fidei fundamenta spectat credere non solum prædicta tria præsentis vitæ, sed etiam hæc duo futuræ vitæ: videlicet resurrectionem mortuorum & iudicium æternum, quo ad præmia & supplicia. Hæc enim sunt prima ab omnibus credenda. & horum omnium fundamentũ fidei non homini sed deo iacere oportet in principio quũ Christiani simus. *Et hoc faciemus si quidem permiserit Deus.* Pronomen hoc demonstrat quod dixerat, ad perfectionem feramur non rursus iacientes &c. Quod autem adiungit si quidem permiserit Deus, minus dicit & plus significat. Permissio enim est malorum: significat aũt si Deus concesserit. ¶ *Impossibile enim est.* Rationem reddit negationis antedictæ: videlicet non rursus iacientes fundamentum &c. Et dicit impossibile, quoniam de renouatione per secundum B
baptisma loquitur: quam constat esse impossibilem. *Eos qui semel sunt illuminati.* Iuxta antedicta reddit singula singulis: non tamen eodem ordine. Vnde fundamento pœnitentiæ reddit illuminationem. Fundamentum enim pœnitentiæ consistit in hoc quòd homo resipiscat: quod diuina illuminatione constat fieri. Ad fidem autem ad Deum baptismatum, reddit quod sequitur. *Gustauerunt etiam donum cæleste.* Nec refert si ediuerso hoc referatur ad fundamentum pœnitentiæ, & illud ad fidem baptismatum. Nam vtrobique est & cæleste donum & lumen. Et illuminatio quidem directe spectat ad intellectum: gustatio autem ad experientiam saporis, quæ in affectu perficitur. *Et participes facti sunt spiritus sancti.* Reddit hoc impositioni manuũ: per quam participabatur spiritus sanctus. *Gustauerunt nihilominus bonum Dei uerbum.* Reddit hoc doctrinæ. Euangelica enim doctrina est bonum Dei verbum, quod ab illis gustatum est qui cœperunt mente sentire quám bonum est & vtile animæ. *Virtutesque.* pro, potẽtiasq;, *sæculi uenturi.* Reddit hoc resurrectioni mortuorum & iudicio æterno. Ita quod gustare potentias vẽ- C
turi sæculi, est propter venturum sæculum, propter futuram resurrectionem & æternum iudicium inchoare hic dominium spiritus super corpus & se exercere iudicem suiipsius. Hæ enim sunt potentię futuri sęculi prægustatę. Hi quinque effectus explicati, sunt sacramentorũ & reliquorum numeratorum. Et sunt effectus inuenti in iis qui ex toto corde fiunt Christiani, baptizantur ac confirmantur. Hic igitur de pœnitentibus instructis, baptizatis ac confirmatis (eo quód semel hæc bona perceperunt per hęc sacramenta) subiungit. ¶ *Et prolapsi sunt.* Quod significat non purum lapsum, sed lapsum vltra. Magnus enim significatur lapsus. *Rursus renouari ad pœnitentiam: rursum crucifigentes.* pro, recrucifigentes, *sibimetipsis filium Dei, & ostentui habentes.* pro, & diffamantes. Si diceret impossibile est eos rursus renouari ad pœnitentiam, sine aliqua additione, difficilis esset sermo: immo si non esset sermo authoritatis, censeretur hæreticus. Quia tamen authoritatem obtinuit hæc epistola, glosaretur quòd non de quacunque renouatione sed de renouatione baptismali intelligitur. ¶ Quia tamen expresse adiũ D
git recrucifigentes sibimetipsis filium dei, limitat renouari ad pœnitentiam non qualitercũ q; sed recrucifigendo sibimetipsis filium dei. Ita quod sensus est: imposibile est semel baptizatos rursus ad pœnitentiam recrucifigendo sibimetipsis filium dei. Recrucifigio nanq; modum renouandi explicat. perinde ac si dixisset, imposibile est rursus renouari ad pœnitẽtiã per baptismum. Iteratum enim baptisma recrucifixionem sibimetipsis filii dei appellat. Et subtiliter ac docte, ad significandum rationem quare non potest iterari renouatio p baptismũ quia esset recrucifigere filium dei, nõ in carne propria ipsius filii dei sed in semetipsis qui rebaptizarentur. nam baptizamur in morte Christi & consepelimur illi per baptismum, & emergimus ex baptismo in nouitatem vitę corresurgentes Christo: ac per hoc iterare baptisma est recrucifigere CHRISTVM immortalem, non in seipso (vt dictum est) sed ĩ E
eo qui rebaptizatur. Quum tamen conforme debeat esse signum significato: ac per hoc sicut semel CHRISTVS mortuꝰ est & resurrexit nõ ãplius moriturus, ita semel debet mihi crucifigi, & semel concessum est surgere cum ipso in nouam vitam. ¶ Quod autem subditur ostẽtui habentes seu diffamantes, seu (per circumlocutionem) exemplum ignominiæ facientes, ad idẽ spectat imo & explicat huiusmodi recrucifixionem spectare ad publicã ignominiã filii dei: tanquam filius dei pluries crucifigatur alicui. ¶ Vbi aduerte quod nisi aliqui tunc tẽporis fuissent iterantes baptisma, non tam accurate author huius epistolę hanc materiã interio

F loquendo tractasset. ¶ *Terra enim sæpe uenientem super se bibens himbrem & germinans herbam opportunam illis a quibus*. pro, propter quos, *colitur, accipit benedictionem a deo: proferens autem spinas ac tribulos, reproba est & maledicto proxima: cuius consummatio in combustionem*. Adiungit similitudinem satis claram ex differentia inter terram fructuosam & inutilem. ¶ Aduerte prudens lector quòd coniunctio causalis enim (dicendo terra enim) non refertur ad immediate præcedentia: sed quum dixisset quòd semel baptizati & prolapsi non possunt renouari iterando baptisma. monet eosdem prolapsos ex differentia terrarum, vt timeant sibi: vtpote sæpe moniti à pastoribus ecclesiarũ, à sacris literis, ab exemplis sanctorum, à diuinis instigationibus (hæ enim sunt imber sæpe veniens super terram) & inde aduertant an germinant herbam opportunam, an spinas & tribulos. Hinc enim coniicere poterunt de exitu an erit benedictus à Deo, an in combustio-
G nem æterni ignis.

C *Onfidimus autem de uobis dilectissimi*. pro, dilecti, *meliora & uiciniora*. pro, adhærentia, *saluti: tametsi ita loquimur*. Ne præmissa commemoratio pareret in animis Hebræorum opinionem quòd author huius epistolæ male sentiat de illis, moderamen adiungit quòd quanuis ita loquatur tamen confidat quòd in eis sint meliores partes & saluti propinquæ: hoc est quòd in eis sit pars illa melior, scilicet feramur ad perfectionem. Et similiter pars illa melior: videlicet terra proferens herbam oportunam. Ad differentiam partium deteriorum: scilicet terræ proferentis spinas, & tribulos, & eorum qui rursum iaciunt fundamentum pœni-
H tentiæ, fidei & c. ¶ *Nõ enim iniustus est Deus*. Rationem reddit quare meliores partes de eis sibi persuadet. *Vt obliuiscatur operis uestri & delectionis*. Deest laboris Legendum est. Et laboris dilectionis, *quam ostenditis*. pro, ostendistis, *in nomine*. pro, in nomen, *ipsius, qui ministrastis sanctis & ministratis*. Ecce ratio adhærentium saluti ex parte operum misericordiæ quæ erga nomen Christi & fecerant & faciebant, ministrando sanctis. ¶ Et in hoc commendat exterius opus & laborem: vt labor referatur ad exercitium corporis, & opus ad eleemoysnam rerum. Vtrunque enim concurrit ad ministrandum sanctis. Interius autem amorem erga nomen Dei. Ex parte vero Dei, affert quòd in eum non cadit iniustitia vt obliuiscatur præmiare hæc. Et propterea vtrinque concipit meliora de illis. ¶ *Cupimus autem unumquemque uestrum eandem ostentare*. pro, ostendere, *solicitudinem ad expletionem spei usque in finem*. Dixerat tametsi ita loquitur. reddit modo rationem qua-
I re ita loquitur, quia cupimus vnumquemque vestrum. ¶ Vbi discerne quod prius in genere dixit de operibus bonis & dilectione: modo acrioris sermonis rationem reddit. vt sigillatim singuli eandem (hoc est similem, parem) monstrent & exhibeant diligentiam, ad expletionem spei vsque in finem, ad plene perficiendam spem vsque ad finem vitæ. Et explicando diligentiam ac modum perficiendæ spei, subiungit.
¶ *Vt non segnes efficiamini*. Dixerat superius quoniam segnes facti estis auditionibus: modo dicit vt nõ segnes efficiamini ad opera. *Verũ imitatores eorum qui fide & patientia*. pro, lõganimitate, *hæreditabunt*. pro, hæreditant, *promissiones*. Non dicit imitatores eorum qui genere & circuncisione hereditant promissiones, sed qui fide & longanimitate hereditant promissiones factas Abrahæ. ¶ Illi enim sunt israelitæ secundum carnem isti autem secundum spiritum.
¶ *Abrahæ nanque promittens deus*, Gene. vicesimosecundo. Dixerat se cupere vt singuli similem exhiberent diligentiam ad perficiendam spem. Et quoniam spes ad promissa tendit, declarat
K modo immobilem promissionem factam à deo cui innititur spes.
Quoniam neminem habuit per quam iuraret maiorem. iurauit per semetipsum, dicens. nisi. pro, etiam, *benedicens benedicam te & multiplicans multiplicabo te. & sic longanimiter ferens addeptus est, promissionem*. Historia habetur in loco allegato post immolationem isaac.
Homines enim per maiorem sui iurent. Superfluit sui. Exponere incipit scripturam allatam: inchoans ab illa particula, per memetipsum iuraui dicit dominus. Ideo enim per memetipsum quia careo maiore. ¶ Consueuerunt enim homines iurare per maiores se: vt IOSEPH per salutem pharaonis, & dauid, viuit dominus. *& omnis*. deest illis. Legendum est. & illis oĩs *controuersiæ finis ad confirmationem est iuramentum*. Rationem reddit quare iurauit, inchoans rationẽ ex hoc quod inter homines finis omnis controuersiæ quo ad confirmationem (non quo ad executionem) est iuramentum.
In quo abundãtius uolens deus ostendere pollicitationis heredibus ĩmobilitatẽ cõsili sui interposuit iusiurãdũ ut per duas res immobiles quibus pro, in quibus, *impossibile est mentiri deum, fortissimum*. pro, validum, *solatium habeamus*.

beamus. Duas res immutabiles dicit, promissionem & iusiurandum. Vtraque enim res in deo est immutabilis. Et ambæ inueniuntur in hac promissione. Effecit autem Deus hęc vt consolatio hæredum expectantium promissum, esset valida. Vnde & subdit. *Qui confugimus ad tenendam propositam spem: quam uelut ancoram habemus animæ tutam ac firmam, & incedentem usque ad interiora uelaminis.* Assimilat spem ancoræ firmanti nauem: explicans spem esse tanquam ancoram animæ habentem tres conditiones. Primo quòd est tuta ab aduersantibus. Deinde quòd est firma in seipsa habens rationem firmitatis. Et demum quòd ingreditur, quòd penetrat vsque ad intima velaminis. Ancora enim tunc est tuta & firma quando ad intima profunditatis penetrat. Et similiter spes penetrat vsque ad intima cælorum, vsque ad fœlicitatem futuram sanctorũ. Quam appellat interiora velaminis: hoc est sancta sanctorum, vltimam templi partem quæ velamine separabatur à reliquo templo. *Vbi præcursor pro nobis introiuit Iesus secundum ordinem Melchisedec pontifex factus in æternum.* Ad interiora velaminis soli pontifici patebat aditus. Et propterea redeundo ad pontificatum Iesu tractandum, explicat quæ sunt interiora velaminis: scilicet interna cælorum quo pro nobis præcursor (tum quia ante nos, tum quia ad præparãdum nobis ibidem locum) ingressus est Iesus factus pontifex verus non ad tempus sed in æternum, secundum ordinem Melchisedec. A B

CAPVT VII.

HIC enim Melchisedec rex Salem sacerdos dei summi.* pro, excelli, *qui obuiauit Abrahæ regresso.* pro, regrediendi, *a cæde Regum.* Historiam refert scriptam Genes. xiiii. *Et benedixit ei.* Melchisedec benedixit Abrahæ. *Cui.* videlicet Melchisedec. ¶*Et decimas omnium diuisit Abraham.* Hæc omnia in textu Genesis sumpta sunt. ¶*Primum quidem qui interpretatur rex iustitiæ.* Hic est textus ex quo (vt prædiximus) apparet quòd epistola hæc non est scripta Hebraice. Melchisedec enĩ dictio composita est (si tamen vnica dictio est) ex duobus integris: videlicet rex iustitiæ. Vnde scribendo Hebraice nulla erat ratio dicendi quod interpretatur rex iustitiæ, sed quod interpretatur Melchisedec. In alio itaque idiomate dicendo rex iustitiæ, mõstrat quod non Hebraice scribebat. sed Hebraicam hanc dictionem Græce scribens interpretatus est Græce. ¶Et scito quod (vt super Psalterium diximus) Melchisedec non erat nomen proprium illius viri, sed erat nomen commune regibus illis: sicut Cæsar est nomen commune Romanis imperatoribus, & Pharao regibus Aegypti &c. Nomen proprium illius viri scriptura tacet vt substratum Melchisedec. Quod dico, quia creditur ipsum fuisse primogenitum Noe qui vocatur Sem. ¶*Deinde autem & rex Salem.* A loco cuius erat rex describitur. Nec est præsentis discussionis sed spectantis ad librum Genesis, discutere situm Salem: an scilicet sit Hierusalem, an sit Salim. ¶*Quod est rex pacis.* Rursus in alio idiomate interpretatur Hebræum. ¶*Sine patre, sine matre, sine genealogia, neque initium dierum neque finem uitæ habens: assimilatus autem filio dei manet sacerdos in perpetuum.* Quæ dicuntur hic de Melchisedec sine patre, sine matre &c. sunt intelligenda formaliter quatenus Melchisedec. Sub tali enim titulo inuenitur in scriptura absq; scripto patre, absque scripta matre, absque scripta genealogia, absque initio dierũ (nõ enim scribitur quãdo natus fuit) & absque fine vitæ: quia nec scribitur quanto tẽpore vixit. Et propterea assimilatur filio dei: qui est rex iustitię & rex pacis, sine patre secundũ ꝙ hõ, & sine matre secundum ꝙ deus, sine genealogia: vtpote carens auis & atauis secundum quod deus. Neque initium dierum habens neque finem: vtpote eternus. et vere manens sacerdos in perpetuum positiue Melchisedec autem manet sacerdos in perpetuum negatiue: quia describitur sacerdos & non describitur terminus illius sacerdotii. ¶Vndique ergo est figura filii dei. *Intuemini autem quantus sit hic, cui & decimas dedit de precipuis.* pro, primitiis, *abraham patriarcha.* prosequitur declarando rem gestam & applicando mystice ad iesum. prius enim declarauit & applicauit melchisedec rex Salem sacerdos: nunc vero declarat & applicat, cui & dicimas omniũ diuisit abraham. considerate inquit quantus est hic. Melchisedec, cui abraham patriarcha, tot nationũ, pater tot patrũ, dedit decimas ex primitiis. primitias appellat exuuias seu spolia detracta hostibus. C D E

Et quidẽ de filiis leui sacerdotiũ accipientes, mandatũ habent decimas sumere a populo secundũ legẽ, id est a fratribus suis, quanquam & ipsi exierunt de lumbis abrahæ cuius autẽ generatio non annumeratur in eis decimas sũpsit ab abrahã. Dixerat intuemini quantus sit iste. Explicat modo magnitudinem ipsius ex differentia inter

F sacerdotium Leuiticum & sacerdotium Melchisedec quo ad acceptionem decimarum. Nam sacerdotes legales qui erant ex Tribu Leui, decimas accipiebant à populo qui etiam descenderat ab Abraham: ita quód tam sacerdotes quibus debebantur decimæ quàm populus debés decimas, erant filii Abrahæ. Iste autem Melchisedech non ex genere abrahæ, tantus est quód ipse Abraham pater sacerdotum legalium & totius populi dedit ei decimas. *Et hunc qui habebat promissiones benedixit.* Prosequitur declarando aliam particulam, & benedixit ei. & librat quód Melchisedec benedixerit Abrahæ habenti à deo promissiones. Nam ante hæc Genes. xii. promiserat Deus Abrahæ, faciam te in gentem magnam & in te benedicentur omnes cognationes terræ. Et rursus Gene. xiii. promisit illi deus omnem terram quam videbat, & multiplicationem seminis &c. Propter quod merito dicitur quód iam habebat promissiones in numero plurali. *Sine ulla.* pro, omni, *autem contradictione quod minus est a meliore benedicitur.* Formalis est sermo quód quatenus benedicens potior est eo qui benedicitur vt sic: nec hoc habet contradictionem aliquam. Quamuis secundum alias conditiones contingat maiorem esse eum qui benedicitur quam is qui benedicit. *Et hic quidem.* Hoc est in statu legis. *Decimas, morientes homines accipiunt.* Nempe sacerdotes & leuitæ qui moriuntur. *Ibi autem.* videlicet in Melchisedec. *Contestatur.* suppl. scriptura. *Quia.* pro, quod, *uiuit.* scilicet Melchisedec, nihil dicens de illius morte. Præfert Melchisedec sacerdotibus leuiticis: quia scriptura loquitur de succedentibus sacerdotibus & leuitis, non autem loquitur de successore Melchisedec, sed de eo tantum viuo. ¶ *Et ut ita dictum sit.* pro, dicam, *per Abraham & Leui.* Hoc est etiam Leui. *Qui decimas accipit.* in statu legis. *Decimatus est.* Non solum Abraham Decimatus est, sed per ipsum Abraham etiam Leui qui ab

H eo descendit, qui est pater sacerdotalis tribus, cui debētur in lege decimæ, decimatus est: vt inferior comprobetur ipso Melchisedec. ¶ *Adhuc enim in lumbis patris erat quando obuiauit ei Melchisedec.* Decimato patre decimantur filii qui in lumbis eius sunt. Sed occurrit hic quæstio contra hāc rationem: quoniam sequeretur etiam Christum decimatum fuisse per Abraham: quoniam & ipse tunc erat in lumbis Abrahæ, ac per hoc concluderetur Christum esse minorem Melchisedec, quemadmodum concluditur sacerdotium Leuiticum inferius esse sacerdotio Melchisedec. ¶ Solutio est quód ratio valet in iis qui totaliter erant in lumbis Abrahæ. Christus autem non totaliter fuit in lumbis abrahæ: quia hypostasis Christi de cælo descendit. Aliorum autem psonæ in lumbis erant abrahæ.

I

S *I ergo consummatio per sacerdocium Leuiticum erat.* Intendit iungere allatis ex Genesi scripturam Dauidicam, iurauit dominus & non pœnitebit eum, tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec. Et hinc explicare sacerdotium Christi maius esse sacerdotio legali. ¶ Et ordinate procedit. Nam hactenus monstrauit sacerdotium Melchisedec esse maius sacerdotio Leuitico, & figurare sacerdotiū filii dei: mō ipsum figuratū Christi sacerdotium mōstrat maius esse sacerdotio Leuitico, vtens illa authoritate psalmi. Inde enī arguit. Si ergo consummatio, hoc est perfectio (& est sermo de perfectione animarum) per sacerdotium leuiticum erat. ¶ *Populus enim sub ipso.* scilicet sacerdotio Leuitico: hoc est sub ipsius regimine, efficatia & patrocinio. ¶ *Legem accepit.* Vbi complectitur legem & sacerdotium. Et rationem reddendo quare perfectionem exigit à sacerdotio, dicit quia populus sub ipso sa

K cerdotio legem accipit. Lex enim ad perficiendum homines ordinatur non sola sed sub patrocinio sacerdotii. Et quia lex respicit homines, sacerdotum vero deum, ideo si qua est perfectio legis per sacerdotium fit. Et propterea dicit quod si perfectio per sacerdotiū leuitiū fit, quia sub ipsius patrocinio populus accepit legem. *Quid adhuc necessarium fuit.* Ecce argumentatio. ¶ *Secundum ordinem Melchisedec alium surgere sacerdotem & non secundum ordinem Aaron dici.?* Vritur scriptura illa, tu es sacerdos in eternum secundum ordinem Melchisedec. Hoc enim post Aaron sacerdotium tempore dauidis prophetatur. ¶ Et quia necesse est impleri scripturā, ideo dicit quid necesse fuit surgere alium sacerdotem, non secundum ordinem Aaron sed secundum ordinem Melchisedec: significando quod si perfectio erat per sacerdotium Leuiticum, non erat opus surgere aliud sacerdotem secundum ordinem Melchisedec. Et hoc etiam manifestat ex parte legis subiungendo. ¶ *Translato enim sacerdotio necesse est ut & legis translatio fiat.* ¶ Acsi appertius dixisset: quid necesse fuit surgere alium sacerdotem secundum ordinem Melchisedec & surgere aliam legem, quū translato sacerdotio necesse esset transferri legē. Dixerat enim ꝙ sub sacerdotio leuitico data erat lex mosaica. Igitur translato sacerdotio transfertur

trāffertur & lex. *In quo enim hæc dicuntur, de alia tribu est: de qua nullus altario præsto fuit.* Monstrat translationem sacerdotii prophetatam & factam (quo ad ordinem, quia secundum ordinem melchisedec & non secundum ordinem aaron) ex hoc ipso quod translatum est sacerdotium ex tribu Leui in tribuum iuda, ¶ *Manifestum est enim quod ex iuda ortus sit dominus noster: in qua.* pro, de qua, *tribu nihil de sacerdotibus.* pro, sacerdotio. *Moyses loquutus est.* Moyses enim solum in tribu leuitica sacerdotium disposuit. A

¶ *Et amplius adhuc manifestum est.* Antequam compleat argumentationem inchoatam ex illa particula secundum ordinem Melchisedec, confirmat idem ex adiuncta particula in æternū: dum dicitur tu es sacerdos in æternum. vt vtraque particula manifesta compleat.

Si secundum similitudinem Melchisedec exurgat alius sacerdos qui non secundū legem mandati carnalis factus est. Lex moysi appellatur lex mandati carnalis, qua mādata ea q̄ carnalia sunt: oblatiões pecorū. purificationes carnales & huiusmodi. Et iam dictum est quod iste alius sacerdos non est fact⁹ secundum legem moysi: vtpote in tribu iuda. ¶ *Sed secundum uirtutem.* pro, potentiam, *uitæ insolubilis.* E regione legis mandati carnalis locat potentiam vitæ insolubiles: potentiam contra legem, vitæ insolubilis contra mandati carnalis. Quod intelligitur ad literam quo ad efficaciam sacerdotii, quia habet potentiam conferendi vitam immortalem: quum sacerdotium Leuiticum ad carnalia & terrena hæc in terra promissionis ordinatum esset. B

¶ *Contestatur enim.* in psal. cix. *Quoniam.* pro, ꝙ, *tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.* Vtranque particulam simul attulit. & ad complendam rationem se conuertit. *Reprobatio quidem fit præcedentis mandati, propter eius imbecillitatem & inutilitatem. nihil enim ad perfectum adduxit lex.* Inchoauerat rationem. si perfectio per sacerdotium leuiticum erat quia sub ipso lex data est, quid necesse fuit surgere alium sacerdotem & aliam legem.

¶ Reddit modo rationem quare necesse fuit surgere aliam legem: quia scilicet ad perfectionem non ducebat lex cum suo sacerdotio. Est itaque sensus ꝙ prophetante scriptura nouū sacerdotem in æternum secundum ordinem Melchisedec: fit reprobatio præcedentis mandati legis scilicet Moysi. non ꝙ fuerit mala sed ꝙ fuerit infirma & inutilis. Infirma quidem, quia non potest iustificare, quia non confert remissionem peccatorum. inutilis autem, quia nō introducit in æternam fœlicitatem. Vnde & vtriusque rationem reddens dicit. nam lex nihil adduxit ad perfectū: hoc est nihil adduxit ad perfectionē iustitiæ in hac vita, & nihil adduxit ad perfectionem patriæ immediate post hanc vitam. ¶ *Introductio uero melioris spei.* supple fit prophetando tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec: vtpote spei non terræ promissionis sed æternæ patriæ (per sacerdotium enim christi hæc spes introducta est) immo melioris spei resurrectionis corporum: quam per christi sacerdotium sumus explicite consecuti ¶ *Per quam proximamus ad deum.* E regione inutilis dixit melioris spei. è regione vero infirmi dicit per quam proximamus deo. Spes enim iustificans, propinquos nos reddit deo secundum spiritum in hac vita: & eadem spes est melioris boni, patriæ scilicet cælestis. C D

¶ *Et quantum est non sine iureiurando.* prosequitur verba dauidica quo ad illam particulam. iurauit dominus.

¶ *Alii quidem sine iureiurando sacerdotes facti sunt: hic autem cum iureiurando per eum qui dixit ad illum. iurauit dominus & non penitebit eum, tu es sacerdos in eternum.* Deest secundum ordinem Melchisedec. & superflu id eū. *In tantū melioris testamenti sponsor factus est iesus.* sententia est clara ꝙ quanto est differētiaiter iesū & sacerdotes Leuiticos i hoc ꝙ illi sine iureiurādo ies⁹ cū iuriuerādo factus est sacerdos i ęternum, tanto ex ipso iureiurando adhibito factus est promissor melioris testamenti. iusiurandum enim ad firmitatem promissionis hęreditatis melioris spectat. Quod autem dicit per eum qui dixit ad illum, iusiurandum significat per deum. Et qui dixit ad illum, refertur ad tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec. ¶ *Et alii quidem plures facti sunt sacerdotes.* successiue. ¶ *Idcirco quod morte prohiberentur permanere: hic autem.* iesus. ¶ *Eo quod maneat in æternum.* ¶ Viuens in æternum. ¶ *Sempiternum habet sacerdotium.* absque successore. ¶ Aduerte ꝙ prius tractauit iesum sacerdotem in æternum quo ad efficatiam sacerdotii. ¶ modo autem tractat eundem sacerdotem in æternum secundum vitam ipsius sacerdotis. ¶ Et hinc deducit. *Vnde & saluare in perpetuum potest.* Dictio interpretata in perpetuum, dicitur magis sonare ad plenū. *Accedens per semetipsum.* pro, accedentes per ipsum, *ad deum semper uiuens ad interpellandū pro nobis.* pro, ipsis. ¶ Ex hoc quod manet in æternum, sequitur ꝙ potest accedentes per ipsum ad deum saluare plene: vtpote semper viuens ad interpellendum pro ipsis accedentibus. Formaliter loquitur de iesu quatenus pontifice: cuius officium est postulare à deo pro accedētib⁹ E

 ad deum

ad deum per ipsum. Postulat autem pro suis membris Iesus in cęlo existens, tum facto, monstrando
F signa passionis, tum merito, offerendo pietatem qua passus est pro illis. *Talis enim decebat ut esset nobis pontifex, sanctus*. pro, pius erga cælestem patrem, patriam ac ciues. *Innocens*. qui neminem leserit. *Impollutus*. in seipso. *Segregatus a peccatoribus*. quatenus peccatores quod est esse omnino segregatum à peccatis. *Et excelsior cælis factus*. ascendit enim supra omnes cælos. *Qui non habet necessitatem quotidie quemadmodum sacerdotes*, Leuitice. *Prius pro suis dilectis hostias offerre, deinde pro populo, hoc enim fecit semel seipsum offerendo*. Pronomen hoc, demonstrat particulam immediate præcedentem: videlicet pro dilectis populi hoc enim (scilicet offerre pro dilectis populi) fecit semel, semel offerendo seipsum in ara crucis. Iam siquidem excluserat á iesu oblationem pro proprio peccato: dum dixit, tentatum autem per omnia pro similitudine absque peccato. ¶ *Lex enim constituit homines sacerdotes infirmitatem habentes*. Ratio differentiæ inter iesum & sacerdotes leuiticos est: quia lex Moysi constituit sacerdotes homines habentes imbecillitatē
G & naturæ & peccati. *Sermo autem iurisiurandi qui*. pro, quod, *post legem est*. sermo propheticus in psalmo cum iureiurando quod longe post legendū est. *Filium in æternum perfectum*. constituit sacerdotem. Lex homines, sermo autem iurisiurādi filiū: illa sacerdotes imbecilles, iste imperfectū in æternū: hoc est ex hominibus ad sacerdotē requisitis constantē nō ad tempus sed in æternū.

CAPVT VIII

H *Capitulum*. pro, summa, *autem super ea que dicuntur*. supple est. *Talem habemus pōtificem qui consedit in dextera sedis magnitudinis*. pro, maiestatis. *in cælis*. Hoc declaratum est superiꝰ. *Sanctorum minister & tabernaculi ueri quod fixit deus & non homo*. Incertū est an sanctorū sit masculini vel neutri generis. nam vtroque modo verificari potest. est enim iesus pontifex minister sanctorum, hoc est sanctorum rerum: spiritualium gratiarum & gloriæ cælestis. vtraque enim & sancta sunt, & ministerialiter iesus quatenus homo illa confert. Est & rursus minister sanctorum hominum, ministrando eos vt pontifex deo. hic quidem dona gratiæ: ibi vero per dona gloriæ. Et hic sensus magis qudrat ministerio: quoniam relatiue ad deum minister significatur, tanquam ministrans deo mundos homines. In primo autem sensu ad homines refertur ministerium gratiæ & gloriæ. pontificis autem ministerium præcipue est relatiue ad deum.

¶ Appellatur quoque minister tabernaculi, alludendo ad pontificem legalem qui erat minister tabernaculi tanquam loci in quo ministrabat. verum ille erat minister tabernaculi figuralis: Iesus autem minister tabernaculi veri, quod est ecclesia tam militans quam triumphans.
I Vnde & dupliciter Iesus est minister hominum electorum. primo tanquam rerum quas offert deo. secundo tanq̄ tabernaculi in quo ministrat. Habitat enim iesus in cordibus electorum. & propterea ecclesia tabernaculum eius dicitur. Et est tabernaculum verum, non figurale. & est quod fixit deus & non homo. Deus enim est qui figit electos: & nullus homo est qui possit huiusmodi tabernaculum efficere ad differentiam tabernaculi materialis quod fecit moyses, in quo ministrabat aarum. ¶ *Omnis enim pontifex ad offerendum munera & hostias constituitur*. Ex communi officio omni pontifici, manifestat quod dixerat minister sanctorum.

¶ *Vnde necesse est*. Superfluit est. *et hunc habere aliquid quod offerat*. Illatio est manifesta, ex eo quod hic (scilicet iesus est) qontifex. ¶ *Si ergo*. pro, si enim, *esset super terram*. Illud quod iesus pōtifex offert: hoc est sic esset aliquod animal aut aliquis terræ fructus. hæc enim sunt super terram & sunt eo quæ offerrunt sacerdotes legales. *Nec esset sacerdos*. Illatio est ducens ad contrariū
K hoc est sequitur quod iesus non solum non esset pontifex maior legali pontifice, sed nec esset sacerdos. Et sequele probationem subiungit. ¶ *Quum essent qui offerent secundum legem munera*. hoc est quum essent sacerdotes legales offerantes munera ex iis que sint super terram. existentibus enim illis ad offerendum hæc, non oportebat nec oportet nouum sacerdotem surgere ad offerendum eadem. ¶ *Qui exemplari & umbræ deseruiunt cælestium*. De exemplato est sermo quocunque id nomine appelles. Duo dixerat alterum sanctorum minister. alterum & tabernaculi veri quod fixit deus. Et quo ad primum dixit quod id qđ offert iesus nō est sup terram, ad differentiam sacerdotum legalium. quod & verificatur tam de eo quod obtulit (hoc est se metipso nam ipse de celis descendit) quam de iis quę continue offert deo sanctis scilicet qui nō sunt super terrā sed celestes celesti enim gratia constituuntur & celesti gloria consummātur
M Modo differentiam tabernaculi prosequitur, dicendo sacerdotibus legalibus qui deseruiunt exemplari

exemplari & vmbræ cæleſtium. Tabernaculum ſiquidem illud erat exemplatum à tabernaculo cæleſti: & erat velut vmbra illius, erat quædã repreſentatio illius velut vmbra repræſentat corpus. Et ꝙ hoc ſit verum, affert authoritatẽ ſcripturæ. *Sicut reſponſum eſt Moyſi.* Exod. xxv. *Quum conſummaret.* pro, cõſummaturus eſſet, *tabernaculũ. uide inquit omnia facito ſecundum exemplar quod tibi oſtenſum eſt in monte.* Dictio interpretata exemplar, ſignificat typum ſeu formã. Quod dixerat cæleſtiũ, modo dicit formã Moyſi oſtenſam in monte: quoniam cælitus formata erat ſimilitudo tabernaculi oſtenſa Moyſi quũ eſſet in mõte. Hinc enim myſtice intẽdit exponere author ꝙ tam tabernaculum pontificis Ieſu quam oblata per eum, cæleſtia ſunt: tabernaculum autẽ & oblata per ſacerdotes legales. terreſtria & exemplata ac vmbræ cæleſtium. ¶ *Nunc autẽ melius.* pro, præſtãtius, *ſortitus eſt miniſterium.* Probat ex alio capite miniſteriũ Ieſu põtificis, eſſe excellẽtius miniſterio põtificis legalis. immo quum prius dixiſſet eſſe præſtantius, modo quantitatem excellentiæ manifeſtat: tanto excellentius dicens miniſterium Ieſu quanto melius eſt teſtamentum cuius eſt mediator, hoc enim ſubdit. *Quanto & melioris teſtamenti mediator eſt.* Manifeſtat autem melius eſſe teſtamentum cuius mediator eſt Chriſtus teſtamento veteri, ſubiungendo. ¶ *Quod in melioribus repromiſſionibus ſancitum eſt.* ¶ Ex hoc quod teſtamentum nouum firmatum eſt promiſſis melioribus (vtpote cæleſtibus. promittit enim cæleſtem gratiam & cæleſtem gloriam) melius dicitur antiquo teſtamento, promittente vitam & bona in terra promiſſionis.

Nam ſi illud prius pro, *primum, culpa uacaſſet.* pro, fuiſſet irreprehenſibile. non tanquam malum ſed tanquam imperfectum. *Non utique ſecundi locus inquireretur.* habito enim perfecto quieſcit inquiſitio: ſed ſecundum exquiſitum eſt: ergo. Quod autem illud primum fuerit reprehenſibile & ſecundum quæſitum, monſtrat ſubiungens. ¶ *Vituperans.* pro, reprehendens, *enim eos.* pro, eis, *dicit.* Reprehendens enim teſtamentum primum deus dicit eis, Iſraelitis Hieremię. xxxi. *Ecce dies uenient dicit dominus, & conſummabo ſuper domum Iſrael & ſuper domum Iuda teſtamentum nouum: non ſecundum teſtamentum quod fecit patribus eorum in die quo apprehendi manum eorum ut educerem illos de terra Aegypti.* Et rationem ſubdit. *Quoniam ipſi non permanſerunt in teſtamento meo & ego neglexi eos, dicit dominus.* Quale autem ſit teſtamentum nouum ſubiungit. *Quia hoc eſt teſtamentum quod diſponam domui Iſrael poſt dies illos (dicit dominus) dans leges meas in mentem eorum & in corde eorum ſuperſcribam.* pro, inſcribam, *eas.* Hinc ſumitur ꝙ nouum teſtamentum non eſt lex aliqua ſcripta: ſed eſt lex infuſa mẽtibus & ſculpta in cordibus. ¶ Vbi & ſcito ꝙ hinc Hieremiæ textum author huius epiſtolæ attulit iuxta interpretationem. ¶ LXX. ¶ Et non iuxta textum Hebræum. ¶ Et hoc eſt ſignum quod Græce ſcripſit. ¶ In Hæbreo enim (vt Hieronymus teſtatur) pactum non teſtamentum habetur. Quorum tanta eſt differentia ꝙ illud eſt inter viuos: hoc autem non eſt firmum viuente teſtatore. *Et ero illis in deum, & ipſi erunt mihi in populum.* Prius dicta ſpectant ad teſtamentum nouum in hac vita. hæc autẽ cũ ſequentibus (dicta quoq; à Hieremia) ſpectant ad effectum teſtamenti noui in futura vita inqua deus habebitur ex integro à nobis in deũ: & ſimiliter nos habebimur á deo in populum. quorum vtrunque hic etiam verificatur participatiu & imperfecte. quod autem ſequitur cæleſti patriæ eſt proprium.

¶ *Et non docebit unuſquiſque proximum ſuum & unuſquiſque fratrem ſuum dicens, cognoſce dominum.* Effectus proprius noui teſtamenti poſt hanc vitam, deſcribitur excluſio doctrinæ humanæ, non ad quocunque ſed ad cognoſcendum dominum. In cæleſti enim patria quamuis vnus inſtruatur ab alio de aliquibus myſteriis, non tamen de notitia dei. ¶ Et ratio ſubditur. *Quoniam omnes ſcient me.* Non dicit omnes ſcient omnia, ſed ſcient me. ¶ *A minore uſque ad maiorem.* pro, à *paruo eorum uſque ad magnum eorum.* ¶ Erunt enim ibi magni & parui, beati & magis beati: ſed videre deum erit commune omnibus. *Quia propitius ero iniquitatibus eorum.* hoc eſt non ob eorum merita ſed propter meam propitiationem peruenient ad videndum me. *Et peccatorũ eorum.* Deſunt tres dictiones. Et iniquitatum eorum, *iam non memorabor.* Talis autem ac tãta erit propitiatio mea ꝙ dabo obliuioni (quo ad punitionẽ) peccata eorũ & iniqtati eorũ. ꝑ ꝙ ſignificatur propitiatio non pendens, nõ ambigui exitus: qualis eſt propitiatio in preſenti vita reſpectu eorum qui recidiuant & in recidiuo moriuntur. illis enim quamuis deus fuerit propitius, tamen propter recidium imputat etiam peccata præterita iuxta parabolam ingrati ſerui traditi tortoribus donec reddat vniuerſum quadrantem. ¶ *Dicendo autem nouum.* Non ſunt hæc verba hieremiæ, ſed authoris epiſtolæ: applicantis verba dei per prophetã ad propoſitum. Et arguit ab illa particula teſtamentum nouum. antiquatur. pro, antiquauit. prius. pro, primum

Dicens

Dicens deus testamentum nouum, antiquauit primum testamentum. *Quod autem antiquatur & F senescit, prope interitum est.* Non eget probatione argumentatio ista: quoniam continua experientia comprobatur vnde hinc author intelligi vult φ testamentum primum (vt pote antiquationi & senectuti subiectum (ad interitum tendebat, sicut & iam interiit: testamentum primum (vtpote antiquationi & senectuti subiectum (ad interitū tēdebat, sicut & iam interiit: testamentum autem nouum (vtpote semper nouum (manet in æternum. æterna enim est gratia. quæ hic inchoatur & in patria cōsummatur: semper nouos reddens eos in quibus est.

CAPVT IX.

H*Abuit quidem.* Deest, igitur, *& prius.* pro, primum. supple testamentum. *Iustificationes culturæ & sanctum seculare.* pro, mundanum. Appellat iustificationes G culturę cęrimonias & conditiones requisitas ad dei cultum sanctū vero mundanum appellat munditiam in oculis mundi huius, ad differentiam munditiæ spiritualis, quæ est in oculis dei solius. nam vetus testamentum exigebat huiusmodi munditiam mundanam secundum iuditium sacerdotum: puta munditiam per aquam aspertionis, & huiusmodi. Et quoniam tam ad iustificationes cultus quam ad munditiam mundanam magna ex parte (& fere ex toto) spectabat tabernaculum, ideo vt rationem horum subiungit. ¶ *Tabernaculum enim factum est primum, in quo erant candelabra.* pro, cādelabrum, *& mensa & propositio panum.* Quum vnicū fuerit tabernaculum, author distinguit illud in duo tabernacula: primū scilicet & secundū. & propterea nominat tabernaculum primum: hoc est scđum primam partem in primo ingressu. In quo erant hęc tria: cādelabrū à sinistris, ex septē cōstans lucernis &c. & propositio panū à dextris: H hoc est mensa quædam in qua proponebantur panes septem singulis sabbatis. & mensa, hoc est altare thymiamatis in medio. Hęc intellige relatiue ad intrantem. *Quæ dicitur sancta.* Hæc pars prima appelatur sancta. ꝑ est pluralis numeri sancta.

Post uelamentum autem. In tabeanaculo erant duo velamenta. alterum. velamentū erat velut murus tabernaculi in parte anteriori per quā aditus erat tabernaculi. Et à primo velamento vsq; ad secundumm velamentum erat spatium longitudinis. xx. cubitorū. & hoc totū appellatur sancta. Post secundum autem velamentum, totum residuum erat spatium longitudinis decem cubitorum. & de hoc velamento loquitur author, Et spatium post appellat. ¶ *Secundum tabernaculum quod dicitur sancta sanctorum, aureum habens thuribulum.* Nescitur vnde author huius epistolę hoc acceperit scilicet quod in sanctis sanctorum esset aureum thuribulum. *Et arcam testamenti circuntectam ex omni parte auro.* Hoc satis constat ex sacra scriptura. ¶ *In qua urna I aurea habens manna, & uirga Aaron quæ fronduerat, & tabulæ testamenti.* Horum trium quę dicit esse in arca, vltimum tantum authoritate sacræ scripturæ habetur. Et ita habetur hoc tantum φ excluduntur reliqua duo. nam. iii. Regum. viii. expresse dicitur φ in arca non erant nisi tabulę testimonii. vnde iste textus vt sonat, manifeste contradicit sacre scripturę. nā sonat absque vlla differantia modi hęc tria esse in arca. quod perinde est acsi appertius dixisset hec tria esse intus in arca. Si tamen ꝑ reuerentia quia iā authoritatē obtinuit, placet glosare φ hęc erāt in arca sed non eodem modo (quia sole tabulę intus virga autē & vrna manne exterius erant in ea.) esto. ¶ Forte tamen authorem huius epistole fefellit intelligentia scripture Exodi. xvi. de phiala mannę: & Num. xvii. de virga que fronduerat. mandatur enim vtrobiq; vt seruētur corā testimonio domini, seu corā domino. Ex his eni forte credidit hec in arca seruari. Nescio enim literam tertii regnū ad literā saluare cū hac, nisi iuxta glossā predictā. *Super quā* pro, super quam. videlicet arcam. ¶ *Erant cherubin gloriæ.* ¶ Intellige Cherubinos super arcam K secundū alas. arca enim erat inter Cherubino, & ale erant superiores arca. appellat autē cherubinos glorię, ad differantiam adorationis non enim erant vt adorarētur sed ad gloriā dei: ¶ *Obumbrātia propitiatorium.* Tabella quædam inter duos Cherubinos tanquam gestata ab ipsis (in qua si quis sedisset, pedes posuisset super arcam, appellatur propitiatorium, erat eni velut sedes dei sine sedente. de qua ad deū dicitur, qui sedes super cherubim. sic enim moyses deū omnino infigurabilē adorandum depinxit: non figurando ipsum sed figurādo sedē ei9 super cherubim & arcam preceptorum sub pedibus eius. & dicuntur cherubini obūbrantes propitiatorium: quia ale eorum due extente vmbram faciebant tabelle illi Quę ideo appellatur propitiatorium, quia ex adoratione dei ibi propitiatio sperabatur diuina, *De quibus non est modo dicendum*

do dicendum per singula, sed quantum ad propositum sufficit. ¶*His uero ita compositis in priori.* pro, primum, *quidem tabernaculum semper introibant sacerdotes.* non laici, non leuitæ. *Sacrificiorum officia.* pro, cultus. Paraphrasi vsus est interpres, dicēdo sacrificiorum officia. *Consummantes.* Incipiebat quotidie tam mane quam vesperi, cultus in altari holocaustorum (quod erat sub diuo ante tabernaculum) offerendo agnum in holocaustum perficiebatur autem cultus tam mane quam vesperi in altari thymiamatis (quod erat in primo) sacerdote adolente ibi thymiama. Et propterea dicit quod semper introibant sacerdotes cultus consummantes. A

¶*In secundo.* pro, secundum, *autem semel in anno solus pontifex non sine sanguine.* qui inferius explicatur. ¶*Quem offerret.* pro, offert. *pro sua.* Legendum est. *Pro se & populi ignorantia.* pro, ignorantiis Hactenus retulit & differentiam tabernaculorum, & diuersitatem officiorum atque dignitatum ministrantium in illis tabernaculis. modo incipit explanare, inchoans ab hoc vltimo, videlicet quod solus pontifex ingrediebatur sanctasanctorum &c.

¶*Hoc significāte spiritu sancto, nondum propalatam esse sanctorum uiam, adhuc priore tabernaculo habente statum.* B Hoc facto quod in sanctasanctorum non patebat aditus significauit spiritus sanctus quod dum durat primum tabernaculum. dum durat status veteris testamenti, dum durat status cęrimoniarum legalium, non est manifesta sanctorum via. via enim sanctorum ad cęlestem patriam, per mortem christi aperta est; per quam christi mortem cessauerunt legalia. Vnde & in morte christi voc velum templi scissum est á summo vsque deorsum.

Quæ parabola est temporis instantis. pro, quæ similitudo fuit in tempore quod instiit. Status illi' tabernaculi exponitur ꝙ fuit similitudo illius temporis quod tunc currebat. Ita quod habere velamentum repręsentabat dispositionem temporis coęui sibi; ꝙ scilicet quemadmodū velamen claudebat aditum, ita tempus illud erat tempus clausi aditus ad cælum. *Iuxta quam.* pro, quod, supple tempus. *Munera & hostiæ offeruntur que non possunt iuxta conscientiam.* hoc est intus in anima ¶*Perfectum facere seruientem.* cultu latriæ. Et rationem quare non possunt huiusmodi perfectionem donare subdit. *Solummodo in cibis & potibus & uariis baptismatibus & iustitiis.* pro, iustificationibus. *carnis usque ad tempus correctionis impositis.* pro, imposita. Refertur enim participium hoc ad munera & hostiæ, reddit siquidem rotionem quare munera & hostię non possunt perfectū facere, quia imposita sunt solummodo in cibis & potibus & huiusmodi exterioribus. Et ne obiiceres quorsum ergo imposita hæc sunt. respondendo huic tacitæ quęstioni subiungit ꝙ non sunt imposita simpliciter sed vsque ad tempus correctionis, vsque ad tempus quo omnia corrigenda erant, non solum mala sed imperfecta. hęc enim erant corrigenda non tanquam mala sed tanq̄ imperfecta. imposita siquidē sunt hæc tanq̄ ætati puerili: vt ex his imperfectis paulatim ducerentur ad perfecta. C

C *Hristus autem.* Explanata significatione velati tabernaculi, consequenter explanat officium christi, alludendo ad officium legalis pontificis & pręferendo. *Assistēs.* pro, adueniens. *pontifex futurorum bonorum.* Ille erat pontifex præsentium bonorum christus autem futurorum in cælesti patria ¶*Per amplius.* Due dictiones sunt. D

¶*Et perfectus tabernaculum.* Legalis pontifex pergent ad sancta sanctorum, transibat per tabernaculum. & propterea de iesu pontifice dicit quod iuit per tabernaculum tum amplius tum perfectus. ¶Et subiungendo differentiam inter tabernaculum christi & tabernaculum legalis pontificis dicit.

Non manufactum, id est non huius creationis. ne errares intelligendo per nō manufactū hoc est increatū, explicat ipsemet ꝙ nō in tendit increatū sed nō huius creationes scilicet artificio hominū huiusce eni creationis erat tabernaculum legalis sacerdotis. Tabernaclū vero ꝑ ꝙ noster ingressus est pōtifex, non est artis opus. et potes per tabernaculum istud intelligere ecclesiā, quę est & longe amplior templo iudęorū (vtpote cōprehendens vniuersum mundū) & longe perfectior: vtpote constans ex perfectione animarum. hanc enim superius appellauit tabernaculum quod fixit deus & non homo. ¶Nihilominus si celum intelligas, constat tabernaculum esse & amplius & perfectius, per quod IESVS intrauit in sanctissima. ¶Et vtrūque constat non esse huius creationis, E

Neq; per sanguinē hircorū ꝑ, &, *uitulorū.* legalis pōtifex ītrabat sācta sāctorū cū sanguine hircorū & vitulorum. vt præcipitur ¶Leuit. Decimosexto. ¶*Sed proprium sanguinem.* Vide excellentiam. ¶*Introiuit semel in sancta.* Ille quotannis intrabat iste semel tantum non in sanctasanctorum sed in sancta. Non in ea q uæ ralatiuæ ad minus sancta dicuntur sanctasanctorū

sed

sed in ea quæ simpliciter & absolute sunt sancta, omnino munda & eleuata etiã à possibilitate
F contrahendi aliquam immunditiam. talia enim sunt ea quæ sunt cælestis patriæ, in quæ introiuit iesus merito proprii sanguinis in cruce fusi. *Aeterna redemptione inuenta.* pro, æternam redemptionem inueniens. Quia caremus participio actiuo præteriti tẽporis, dicimus inueniẽs: intellige tamen quum inuenit æternam redemptionem per proprium sanguinem. Alii pontifices pro redemptione temporali intercedebant. Christus autem redemptionem inuenit æternam, non solum quo ad effectum (quia inueni redemptionem hominũ ad vitam æternã) sed etiam quo ad mensuram efficaciæ: quia inuenit redemptionem habentem efficaciam nõ respectu præteritorum tantum sed respectu futurorum. non ad tempus sed in æternum si in æternũ duraret mũdus iste. *Si enim sanguis hircorum aut taurorum.* Hic est sanguis de quo superius dixit, solus pontifex non sine sanguine de quo etiam paulo ante dixit, per sanguinem hircorum & vitulorum. Hoc enim sanguine vtebatur pontifex in die expiationis: vt dicitur Leui.
G xvi. *E T cinis vitulæ.* Alterum tangit emundationis genus. quod fiebat ex aqua in qua erant cineres vitulæ rufæ: vt dicitur Num. xvi. *Aspersus.* Ad vtrunque refertur: sanguinem scilicet & cinerem. non quod ipse cinis aspergeretur sed aqua in qua erat cinis. *Inquinatos significat ad emundationem carnis.* Hoc est non ad emundationem animæ sed ad emundationẽ irregularitatũ.
¶ *Quanto magis sanguis Christi qui per spiritum sanctum.* pro, ęternum. Sanguinis christi contra sanguinem & cinerem animalium. qui per spiritum ęternum, contra mandatum ad pontifices. Pontifex enim legalis ex statuto legis, I E S V S autem non ex statuto sed ex spiritu nõ temporali sed ęterno.
Et hoc directe dicit ad reddendam causam ęternę redemptionis. Acsi apertius diceret. non est mirum si inuenit ęternam redemptionem. quoniam ex ęterno spiritu. *Semetipsum obtulit immaculatum deo.* Et est sermo de spiritu sancto qui est æternus. vnde redempio facta per christum
H habet efficaciam æternum. Et dicit obtulit seipsum, contra oblata à pontifice legali. *Emundabit conscientiam nostram.* pro, vestram. non corpora vestra. *Ab operibus mortuis.* hoc est peccatis: quę vere sunt opera priuata vita æterna. *Ad seruiendum deo uiuenti.* ad idoneos reddendum cultui interno spiritus dei viuentis. ¶ *Et ideo noui testamenti mediator est.* Quia obtulit seipsum per propriũ sanguinem ad emundationem animarum à peccatis. ideo mediator est noui testamenti. vetus enim testamentum externarum erat mundationum: hoc autem quia intus mundat, ideo nouum. Et illud quidem terrenę hæreditatis erat dispositio: hoc autem cælestis hæreditatis dispositio est & ideo nouum testamentum. Est autem iesus mediator noui testamenti secundũ ꝙ homo, prout obtulit seipsum deo, medius inter deum & nos ad noui testamenti participationem *Vt morte intercedente.* ipsius mediatoris.
¶ *I N redemptionem earum præuaricationum quæ erant sub priori.* pro, primo, *testamento.* Imperfectionem
I legis explicat, mortem Iesu Christi specialiter applicans ad redimendum preuaricatones etiam Israelitarum qui erant sub lege. hoc enim sonat quod per legem non fiebat remissionem peccatorum. ¶ *Repromissionem accipiant qui uocati sunt æterne hæreditatis.* hoc est promissionem accipiant eterne hereditatis non terrenę, non solum israelite sed omnes qui vocati sunt: Et est sermo de vocatione que est effectus predestinationis, non de illa qua multi sunt, vocati pauci vero electi. *V bi enim testamentum est.* Manifestat illam particulam, vt morte intercedẽte *Mors necesse est intercedat testatoris.* Vbi clare vides quod de testamento proprie vt distinguitur contra pactum loquitur.
Testamentum enim in mortuis confirmatum. pro, firmum, *est alioquin nondum ualet dum uiuit qui testatus est.* Quod constat non habere locum in fœdere seu pacto. *unde nec primum quidem sine sanguine dedicatũ est.* quia mors christi cum effusione fuit sanguis (non enim fuit prefocatus sed clauis crucifixus) ideo illam quoque particulam per proprium sanguinem, manifestat alludendo ad cæri
K moniam veteris fœderis. ¶ Et quia pactum illud author iste appellat testamentum (sequens textum Græcum. L X X.) ideo dicit, vnde nec primum testamentum sine sanguine dedicatum est. Et hoc declarans narrat rem gestam. *Lecto enim omni mandato legis a moyse uniuerso populo accipiens sanguinem uitulorum & hircorum cum aqua & lana coccina & hisopo ipsum quoque librum.* ¶ In quo legerat. ¶ *Et omnem populum aspersit, dicens. hic sanguis testamenti quod mandauit ad uos deus.* ¶ In Hebreo tamen habetur sanguis fœderis, vt patet vxodi. exiiii. Et hinc (vt prediximus) non parvum argumentum sumitur & quod græce scripta est epistola, & quod paulus nunquam viderit illam. ¶ *Etiam autem tabernaculum & omnia uasa ministerii.* subaudi sacri.
Sanguine similiter aspersit. & omnia pene in sanguine secundum legem mundantur. & sine sanguinis effusione.
quæ

quæ scilicet fiebat in sacrificio, offerendo animalia. *Non sit remissio*. irregularitatum & immunditiarum quas homines incurrebant. ita q; non solum emundatio tabernaculi, vasorum & c. sed etiam mundatio hominum requirebat effusionem sanguinis alicuius animalis oblati. A

¶ *Necesse est ergo exemplaria quidem celestium his mundari: ipsa autem cælestia melioribus hostiis quam istis.* Exemplaria cælestia appellat quæ exemplata sunt ex celestibus, tabernaculum & ea quæ spectabant ad tabernaculum. talia enim (vt supra dixit) exemplata sunt à cælestibus, & necesse est ipsa mundari his: scilicet sanguine vitulorum & hircorum & c. Et inde infert q; cælestia ipsa necesse est mundari melioribus hostiis. Cælestia appellat homines cælestes: hoc est electos ad habitandum in cælis. hæc enim sunt vera cælestia, figurata per prisca illa exemplata à cęlestibus. Et hęc cælestia necesse est mundari, quoniam omnes homines immundi sumus. mundari autẽ melioribus hostiis quã hostiæ hircorũ & vitulorũ. Fuit autẽ hæc lõge melior hostia ipse christus crucifixus. qui dicitur in numero plurali melioribus hostiis, quia virtualiter habet vi omniũ hostiarũ. ¶ *Non enim in manufacta sancta iesus introit exemplaria uerorum, sed in ipsum cælum: ut appareat nunc uultui*. pro, faciei, *dei pro nobis*. Rationem reddit eius quod dixerat ipsa autem cælestia, ex hoc quod Iesus noster pontifex introiuit in ipsum cælum ad apparẽdũ deo pro nobis. Hinc enim apparet nos electos esse ciues cælestes: vtpote pro quibus introducendis in cælum, Iesus introiuit in cælum. ¶ Quæ prius dixerat exemplaria cælestium, modo appellat sancta manufacta exemplaria verorum. Tabernaculum nanque institutum à Moyse manufactum erat, & exemplum figurale veri tabernaculi cælestis in quo deus habitat in hominibus. B

¶ *Neque ut sepe offerat semet ipsum: quemadmodum pontifex intrat in sancta per singulos annos in sanguine alieno.* Sẽtẽtia clara est. *Alioquin oportebat ipsum frequenter pati ab origine mundi*. Et hęc sequela manifesta est. *Nunc autem semel*. supple tantum. *In consummatione sæculorum*. non in principio mundi sed in perfectione seculorum definitorum à diuina prouidentia. *Ad destitutionem peccati*. quod est in anima. *Per hostiam suam apparuit*. Hostiam suam appellat immolationem suiipsius in ara crucis. ¶ *ET quemadmodum statutum est hominibus semel mori*. in quacunque die comederis, morte morieris. *Post hoc autem iudicium*: quo iudicatur homo. *Sic Christus semel est oblatus est*. moriendo in cruce. ¶ *Ad multorum exhaurienda*. pro, tollenda, *peccata*. electorum scilicet. *Secundo sine peccato apparebit*. hoc est sine similitudine carnis peccati apparebit. apparebit enim sine carne corruptibili, ad differentiam primi aduentus: in quo apparuit in similitudine carnis peccati. *Omnibus expectantibus se in salutem*. Superfluit omnibus. Et est sensus. apparebit in salutem expectantibus sc. ad differentiam reproborum, non expectantium Iesum, immo nolentium quod veniret. quibus & apparebit sed non in salutem, sed in iudicium dãnationis æternæ. C D

CAPVT X

Vmbram enim habens lex futurorum bonorum non ipsam imaginem rerum per singulos annos eisdem ipsis hostiis quas offerunt indesinanter nunq̃ potest accedentes perfectos facere q; de lege loqtur. Nõ eni ait quod vmbram habent sacrificia, sed vmbram habens lex. Lex ergo Moysi describitur habens futurorum bonorum in celesti patria vmbram, non ipsam imaginẽ rerũ nõ dicit nõ ipsas res sed nõ ipsã imaginẽ rerũ, vt intelligamus differentiã inter legẽ veterẽ & nouã, q; illa habet vmbrã bonorũ celestis patrię, hæc autem est vera imago eorundam. Vmbra siquidem imperfectissime represent at id cuius est vmbra, imago autem propiquere presentat id cuius est imago, quoniam assimilatur illi. & multa per veram imaginem alicuius hominis cognoscimus de ipso homine quæ per vmbram nõ cognoscuntur. Lex quidem promittendo bona in terra promissionis, vmbram quandã promittit bonorum celestis patrie lex autem noua & verbis ipsam cælestem patriam promittit & in sua substentia (que est gratia spiritus sancti diffusi per charitatem in cordibus nostris) est similitudo vite celestis. ipsa igitur lex talis existens naturæ quod vmbram habet futurorum bonorum proportionaliter etiam presentia bona spiritualia nec cõferre potest per sacrificia sua non potest enim perfectos facere accedentes ad sua sacrificia que per singulos annos idesinẽter offerunt. ¶ Et loquitur ad literam de sacrificio expiationis. quod decima die mensis septimi à summo pontifice offerebatur singulis annis. ¶ Perfectos autem dicit quo ad animam. ¶ Et hanc legis impotentiam manifestat subiungendo. *Alioquin cessassent offerri, ideo* E

quod nullam haberent ultra conscientiam peccati cultores semel mundati. hoc est alioquin lex iussisset cessare
F oblationem pro mundatis, eo quod cultores semel mundati nullam haberent vltra conscientiam peccati. intellige formaliter. consistit enim vis rationis in hoc quod lex ordinauit cultores etiam eosdem singulis annis offerre idem sacrificium. hinc nanque sequitur quod si sacrificium illud mundasset cultores à peccato, non iussisset lex cultores semel mundatos idem offerre: quoniam tales nõ indiguissent iterato sacrificio. Et propterea sequitur quod cessassent offerri à semel mundatis. Nec minuitur efficatia rationis ex hoc quod semel mundati poterant iterum peccare, ac per hoc indigerent iterata oblatione: quoniam vis rationis consistit in formali ratione cultorum semel mundatorum, quos lex non iuberet singulis annis offerre si fuissent mundati. Et propterea in principio huius capituli dixi notandum esse quod de lege loqtur. Vnde & mandatum legis subiungit aduersatiue. *Sed in ipsis.* scilicet hostiis. *Commemoratio.* non remissio. *peccatorum per singulos annos fit.* Superfluit fit sine verbo textus est. Ex hoc enim quod per
G singulos annos existente eodem pontifice, commemoratio peccatorũ fit in illo sacrificio, & multi de populo sunt illimet, habetur quod nec pontificis nec illorum facta est remissio peccatorum. Quare autem per huiusmodi sacrificium non aufertur peccatum subiungit.

¶*Impossibile enim est sanguinem taurorum & hircorum auferre peccata.* Non sic est in noua lege: in qua sanguine christi auferuntur peccata. *Ideo ingrediens mundum dicit.* Confirmat hæc authoritate psalmi. xl. Et de messia dicit. *Ideo ingrediens mundum*: eo quod filius dei ingressus est mundũ quũ verbum caro factum est prius enim erat supra mundũ: & factus est caro, factus est pars mũdi. ¶*Hostiam & oblationem noluisti.* Deum alloquitur mesias. Et per hostiam intelligit sacrificia pacifica: per oblationem vero inanimatorum oblationem: vt thymiamatis, thuris &c *Corpus autem aptasti mihi.* Et hinc quoquæ apparet quod Græce scripsit author huius epistolæ iuxta translatio-
H nem. L X X. nam in Hebræo habetur aures autem fodisti mihi. Corpus habile ad obedientiam datum sibi confitetur.

Holocaustomata & pro peccato non tibi placuerunt. Omnia sacrificiorum genera complexus est quæ in lege habentur: dicendo hostiam & oblationem, holocaustomata & pro peccato. & cuncta repulsa à deo dicit. ¶*Tunc.* quum hæ tibi non placuerunt. *Dixi.* ego filius. *Ecce uenio.* in mundum Hoc enim fuit tempus incarnationis. *In capite libri.* In hebræo habetur in volumine libri.

¶*Scriptum est de me.* Non venio ex improuiso, non faciam nisi prout scriptum est de me. filius quidem hominis vadit sicut scriptum est de illo. ¶*Vt faciam deus uoluntatem tuam.* Ecce ad quid venio, ecce quid scriptum de me. *Superius dicens*, Applicat author ad propositum authoritatem inductam. ¶*Quia hostias & oblationes, & holocaustomata & pro peccato noluisti, nec placita sunt tibi quæ secundum legem offeruntur.* vtpote imperfecta & non habentia vim tollendi peccata. *Tunc dixi.* pro, dixit. scilicet mesias.

I *Ecce uenio ut faciã deus uoluntatẽ tuã: auferret primũ ut sequẽs.* p, *secundũ. statua.* ad hoc enim prophetica verba attulit vt ostendet mesiam ex aduerbio tunc offerre primum testamentũ vt statueret secundum quia tunc aduenerat tempus vt faceret dei voluntatem quam non faciebant sacrificia veteris testamenti. vnde & de ista voluntate subiungit. ¶IN *qua uoluntate sanctificati sumus per oblationem corporis christi iesu semel.* explicat esse voluntatem dei voluntatem mundationis nostræ à peccatis quam non efficiebant antiqua sacrificia: sed eam effecit oblatio corporis christi iesu in cruce, non iterata nec iteranda sed semel.

E T OMNIS *quidem sacerdos præsto est*. pro, stat, *quotidie ministrans & easdem sepe offerrẽs hostias quæ non*. pro, nunquam, *possunt offerre peccata.* ¶Hactenus de sacrificio expiationis (quod semel in anno per pontificem fiebat prosecutus est. modo de iugi sacrificio (quod tum mane tum vesperi fiebat) idem dicit quo ad efficatiam remittendi peccata. & propterea
K dicit & omnis sacerdos offerre enim quotidianum sacrificium agni, commune erat cuilibet sacerdoti. et dicit quotidie ministrans (bis in die) & easdem hostias quia semper offerebat agnũ *Hic autem unam pro peccatis offerens.* pro, vt obtulit, *hostiam in sempiternum*.. & enim participium preteritum actiuum, quo caremus. ¶Differentiam explicat inter iesum & sacerdotem quotidianum. ille sepe easdem hostias & quotidie, hic autem vnam pro peccatis vt obtulit hostiam semetipsum, non quotidianam sed in sempiternum: hoc est sempiternæ efficaciæ. ¶*Sedet.* pro, *sedit, in dextera dei.* De illo dixit quod stat ministrans: de hoc dicit quod vt vnam obtulit hostiam sedit in dextera quod superius expositum est. *De cetero expectans donec ponentur inimici eius scabellum pedum eius.* ne putares quod sedit in dextera dei iterũ quandoque sacrificaturus, dicit quod differantiam

expectat ad perfectionem sui regni donec ponantur inimici eius scabellum pedum eius: hoc est totaliter subiecti illi. ¶ *Tunc enim regnabit in omnibus & non solum in dextera dei. Vna enim oblatione consummauit in sempiternum sanctificatos.* pro, eos qui sanctificantur, est enim participium passiuũ presentis temporis quo caremus. Ideo post vnam oblationem sedit in dextera dei expectans &c. quia vnica oblatione perfecit eos qui mundantur, perfecit autẽ in sempiternum. Et propterea non est opus vt iterum offerat. A

¶ *Contestatur autem nos.* pro, testatur autem nobis. *& Spiritus sanctus.* Tractat repetendo authoritatem superius inductam ex Hiere. xxxi. cap. tractando illud verbum post. Vnde & subiungit. ¶ *Postquam enim dixit.* pro, post enim prędixit. Testatur siquidem nobis spiritus sanctus, quia prędixit post dies illos. Verba sunt spiritus sancti apud Hiere. *Hoc autem testamentum quod testabor ad illos post dies illos dicit dominus.* hoc est dies veteris testamenti. *Dabo.* pro, dans. *leges meas in corde eorum, & in mentibus eorum superscribam eas, & peccatorum & iniquitatum eorum iam non recordabor amplius.* Superfluit iam. Ad hoc attulit hæc verba spiritus sancti: videlicet post dies illos quum dabo legem nouam, peccatorum & iniquitatum eorum non recordabor amplius. Vnde & subdit. *Vbi autem horum remissio, iam non est oblatio pro peccato.* Hoc est quo tendebat author: quod ex eo quod in lege noua facta est remissio peccatorũ per oblationẽ Christi iã nulla superest oblatio ꝓ peccato, Fieret enim iniuria oblationi Christi, tanquam minus sufficienti. ¶ Nec propterea nouicie mireris quotidie offerri sacrificium altaris in Christi ecclesia: quoniam non est nouum sacrificium, sed illud met quod Christus obtulit commemoratur: præcipiente ipso, hoc facite i mei commemorationem. Sacramenta quoque omnia nihil aliud sunt quam applicationes passionis Christi ad suscipientes. Aliud autem est iterare passionem Christi, & aliud iterare commemorationem & applicationem passionis Christi. B

Abentes itaque fratres fiduciam in introitum. seu in introitum. *Sanctorum in sanguine Christi.* pro

H IESV. quam. pro, *quem initiauit nobis uiam nouam & uiuentem per uelamen, id est carnem suam, & sacerdotem magnum super domum dei.* Hortari incipit ex dictis, ex eo quod habemus duo. alterum est fiducia in introitum sanctorum. alterum est sacerdos magnus super domum dei. ¶ Et fiduciam quidem habere nos dicit ad introeundum in sancta, non ob propria merita. sed in sanguine IESV. Et dicit hæc alludendo ad ritum veteris testamenti. Tunc enim fiducia ingrediendi in sancta erat in sanguine vituli & hirci. & erat propria pontifici: nunc autem fiducia hæc communis est omnibus ingrediendi in sancta (quæ vere sunt sancta cœlestia in sanguine Iesu. ¶ Et de eodem introitu subiungit, quem initiauit nobis: hoc est quem innouauit nobis. Quia soli pontifici olim concessus erat introitus, ideo authorem tantæ nouitatis explicat, quem initiauit nobis, proculdubio IESVS. ¶ Et ne introitum corporalem intelligeres, explicauit eundem esse viam nouam & viuentem. Viam & charitatis & gratię (quę perficitur per gloriam) viam nouam & viuentem appellat. Et nouam quidem contra vetustatem peccati. Viuentem autem quoniam in actibus vitalibus animæ consistit: dilectione scilicet & intelligentia dei. ¶ Et vt nihil prætermittat figuræ, adiungit per velamen, explicando id est carnem suam. Per velamen enim erat ingressus in sancta sanctorum. & Iesus per carnem suam qua velatur eius diuinitas, innouauit nobis introitum in sancta. ¶ De sacerdote autem dicit quod est magnus: vtpote super omnes pontifices. & quod est super domum dei. comprehendendam vniuersam ecclesiam, & non tantum domum Israel. Et rursus dicendo super domum dei, colligit superioritatem quam dixerat respectu Moysi. Iesus enim magnus sacerdos super domum dei: ille vero famulus in domo dei. *Accedamus.* pro, accedimus, *cum uero corde, in plenitudine fidei.* Explicat qualis est accessus ad introeundum in sancta, habentium duo prædicta. & dicit quod habentes hæc duo, accedimus ad ipsa sancta cum his conditionibus. Prima est cum vero corde in plenitudine fidei. in qua comprehenditur plena fides (quæ est in intellectu) cum veracitate cordis: hoc est voluntatis. Ita ꝙ non ficto sed vero corde, nõ fides sed plena fides habetur ab accedentibus. C D E

¶ *Aspersi corda a conscientia mala.* Ad ritũ veteris testamenti alludit: in quo qui tetigerat morticinũ, aspergebatur aqua cineris vitulæ rufæ. Aspersi inquit non copora sed corda: non à corporali tactu morticinii sed a conscientia mala. accedim⁹. Et hęc est secũda cõditio: addẽs ad plenam vero corde fidẽ, mũditiã à cõsciẽtia mala. *Et abluti corpus aqua munda.* Et hoc alludit ad veterem cærimoniam: qua irregularis abluebatur corpus aqua munda, postquam aspersus fuerat aqua sacra. Et intendit per hoc quod accedimus intus bene dispositi, quo ad fidem, & quo ad conscientiam, & tertio abluti corpus, per sacramentum baptismi aqua munda. Talis

est enim

A est enim accessus ad introeundum in sancta. & pro his seruādis hortatur ad ea que sequūtur. ¶ *Teneamus spei nostre confessionem indeclinabilem.* Superfluit nostræ. Non dicit teneam' spem quoniam hæc in fiducia claudebatur sed dicit spei confessionem. quæ potest multipliciter impediri ob varias aduersitates. Et exigit tenendam confessionem spei inflexibilem: vt nec prosperis nec aduersis nutet, vacillet aut flectatur. *Fideli enim est qui promisit.* Optima ratio ad seruandam cōfessionem spei. *Et consideremus inuicem in prouocationem charitatis & bonorum operum.* Pręter extrinseca impedimenta confessionis speratę fœlicitatis per Christum, interna tollit impedimenta inuidiæ ac superbię: qua quis considerat alium meliorem aut magis acceptum aliis, & inuide prouocat eum aut alios aduersus eum. Contra hanc pestem dicit. Considerantes inuicem in prouocationem charitatis, non inuidiæ: & consequenter in prouocationem bonorum operum, & non in prouocationem offensionum seu læsionum. vnde & sequitur. ¶ *Non deserentes collectionem.* pro, congregationem, *nostram: sicut consuetudinis est quibusdam.* Affectus e-

G nim superbiæ aut inuidiæ parit desertionem societatis. Et vt textus insinuare videtur, quidā tunc temporis huiusmodi passionibus acti deserebant ecclesiam. videntes alios præferri sibi, aut se minus æstimari. Quod pluries accidere videmus in collegiis. *Sed consolantes.* Non solum non deserentes, sed consolantes exigit ecclesiam. *Et tanto magis quanto uideritis.* pro videtis, appropinquantem diem. De diē retributionis pœnę vel præmii est sermo. Et cōtinue magis appropinquare videmus diem talem: eo quod videmus continue magis appropinquare diem mortis. nam tunc erit cuiusque iudicium æternum. *Voluntarie enim peccantibus nobis post acceptam notitiam ueritatis, iam non relinquitur pro peccatis hostia.* Quemadmodum superius dixit, quod impossibile est semel baptizatos renouari iterum ad pœnitentiam, recrucifigentes &c. ita modo dicit quod si post acceptam notitiam veritatis peccamus non relinquitur pro peccatis hostia: quoniam christus non est iterum crucifigendus. Eadem siquidem sententia est sub aliis verbis: ibi sub

H crucifixionis nomine, hic sub nomine hostiæ pro peccatis. ibi renouatio baptismi recrucifixionem, hic iterata hostia pro peccatis rebaptizationem infert. Peccantes enim ante baptismum, manet hostia pro peccatis quæ communicatur in baptismo: peccantibus autem post baptismum non relinquitur hostia pro peccatis, quia non potest eis communicari per baptismum. *Terribilis autem quædam expectatio iudicii.* subaudi relinquitur. *Et ignis æmulatio.* Ignis inferni appellatur ignis æmulatio, pro quanto à zelo diuino procedit. *Quæ.* pro, qui. *consumptura est aduersarios.* Explicat de quo igne loquitur: de illo scilicet qui voraturus est inimicos Christi. ¶ *Irritam qui faciens legem Moysi, sine ulla miseratione duobus uel tribus testibus moritur.* Argumentatur ex pœna statuta transgressoribus legis Moysi, argumento à minori. Vnde & subdit. *Quanto magis putatis deteriora mereri.* pro, merebitur. *supplicia qui filium dei conculcauerit.* Hoc est beneficium

I gratiæ per filium dei collatum conculcauerit peccato. ¶ *Et sanguinem testamenti pollutum.* pro, communem (seu immundum) *duxerit, in quo sanctificatus est.* Hebræi immundum appellant commune. Prius dixerat iniuriam irrogatam diuinitati Christi, nominando filium dei. Modo iniuriam irrogatam humanitati eiusdem explicat, nominando sanguinem noui testamenti: in quo sanguine mundificati sumus. ¶ Et demum iniuriam spiritui sancto irrogatam subiungit, dicendo. *Et spiritui gratiæ contumeliam fecerit?* Et est sermo exaggeratiuus peccati quod committitur à baptizatis. Has enim omnes deformitates aggrauantes illud habet, quantum est ex circunstantia ingratitudinis contra beneficium in babtismo susceptum. Et hinc habes quam grauius peccet Christianus eodem peccati genere (puta adulterii seu furti) quàm non christianus. & est sermo de peccatis

K mortalibus: quoniam solum peccatum mortale proprie loquendo, iniuriā infert spiritui gratiæ, filio dei &c. *Scimus enim eum qui dixit, mihi uindictam.* pro, vindicta. supple reseruatur. Nullus enī iuste vindicat nisi deus aut diuina authoritate. *& ego retribuam.* Superfluit &. Ex cantico Moysi sumpta est hæc sententia. *& iterum.* aliam affert ex psalmis authoritatem. *Quia iudicabit dominus populum suum.* Superfluit quia. Nec putares vindictam diuinam in extraneos tantum fore, subiunxit quod etiam iudicabit dominus populum suum, & vindicando & præmiando. ¶ *Horrendum est incidere in manus dei uiuentis.* Non contradicit Dauidi qui elegit incidere potius in manus dei. Sed iste loquitur in futura vita: Dauid autem in præsenti. Præsentis enim vitæ tempus est tempus misericordiæ: futuræ autem est tempus exacti iudicii. & propterea horrendum est peccatoribus incidere in vita alia in manus dei viuentis. quibus optandum est in hac vita suscipi in manus dei viuentis.

Rememoramini

Rememoramini autem pristinos dies. Temperat tot minas, recordatione bonorum operum & passionum. *In quibus illuminati.* Explicat quos pristinos dies ad memoriam reuocat, scilicet post gratiã baptismi habitam. Hãc enim gratiam per illuminationem significat. *Magnum certamen sustinuistis passionum.* Illos recolite dies in quibus post baptismi gratiam sustinuistis magnum certamẽ afflictionum, dupliciter. *Et in altero quidem opprobris & tribulationibus spectaculum facti.* Ecce primus modus quo publicis afflictionibus & contumeliis estis facti spectaculum, proculdubio populis. *In altero autem socii taliter conuersantium effecti.* Alter modus est quod estis associati Christianis conuersantibus taliter vt fierent spectaculum & ludibrium populi. Et hoc secundum ab experientia declarat. *Nam & uinctis.* pro, vinculis meis, *compassi estis.* De primo autem subiungit. *Et rapinam bonorum uestrorum cum gaudio suscepistis.* Confiscationem bonorum rapinam appellat: quia vere rapina est quum ex iniusta causa fit. Vt in proposito, quia Christiani erant sic affligebantur. *Cognoscentes uos habere meliorem & manentem substantiam.* Deest, in cælis. Ideo cum gaudio, quia cognoscebatis vos habere substantiam omnium temporalium facultatum tum meliorem tum manentem: vtpote in cælis. Cælestes enim diuitiæ longe sunt meliores terrestribus: & illæ æternę, istæ temporales. ¶ Aduerte prudens lector ne ex eo quod author dicit nam & vinculis meis compassi estis, arguas paulum intelligi: quoniam vincula communia fuerunt multis. Et Clemens ipse cuius dicitur hæc epistola, in vinculis fuit. ¶ *Nolite itaque amittere.* pro, ne itaque abiiciatis, *confidentiam uestram: quæ magnam habet remunerationem.* Sententia clara est: & clare pendet ex dictis. ¶ *Patientia enim uobis necessaria est.* Modum perseuerandi in dicta confidentia, astruit pendere ex patientia. *Vt uoluntatem dei facientes.* Tolerando aduersa. *Reportetis promissionem.* Remunerationis magnæ. *ADHVC enim modicum aliquantulum, qui uenturus est ueniet & non tardabit.* Ex Abbacuc secundo sumpta est hæc sententia. Et affertur ad prouocandũ ad patientiam ex appropinquatione aduentus IESV. Facilius enim toleratur quod modico tempore tolerandum prædicitur. ¶ *Iustus autem meus ex fide, uiuit.* pro, viuet. Et superfluit meus. Et hoc ex abbacuc ibidem. Quod declaratum est ad Rom. i. Est enim sensus quod iustus ex fide, non iustus ex operibus legis, est ille qui uiuet. *Quod si subtraxerit se.* pro, quod si subtrahetur, *non placebit animæ meæ.* pro, non complacebit anima mea in illo. Sententia tamen eadem redit. Quod si vir iustus ex fide, subtraxerit se à iustitia fidei, anima mea inquit deus non complacebit in illo. ¶ *Nos autem non sumus subtractionis filii in perditionem.* Superfluit filii. Quamuis aptissime subintelligatur. ¶ *Sed fidei in acquisitionem animæ.* Si prudens lector aduerteris citata, quatuor attulerat: videlicet fidem & vitam, subtractionem & non complacentiam diuinam. Et propterea iuxta duo vltima dicit negatiuam, non sumus subtractionis in perditionem. Displicentiam enim diuinan perditionem hominis declarat. ¶ Et loco primorum duorum dicit affirmatiue, sed fidei in acquisitionem animæ: explicando quod illud viuet, est acquisitio animæ, vt & hinc accendat Hebræos ad perseuerandum in confidentia cœpta.

A B C D

CAPVT. XI.

EST *autem fides.* Dixerat quod iustus ex fide, viuet: & explicauerat nos esse fidei ad acquirendam animam. totum ergo pondus rei in fide consistere dixerat. & propterea tractatum de fide aggreditur. *Sperandarum.* pro, earum quæ sperantur. Est enim partipipium præsentis temporis passiuum quo caremus. ¶ *Substantia rerum, argumentum non apparentium.* Hoc est fides est sustẽtatio earum rerum quæ sperantur. Hypostasis enim & id quod sustentat significat. Nec hæc particula eget probatione: quoniam quascunque res speramus in alia vita, sustentantur in nobis fide. ¶ Quod autem dicitur argumentum non apparentium, latiorem campum ostendit esse fidei quatenus argumentum q̃ quatenus substãtia. Nam sub non apparentibus compræhenduntur & res quæ sperantur & res quæ non sperantur. Pœnas enim inferni, æterna supplicia nullus sperat: & tamen sunt sub numero eorum quæ non videntur in præsenti statu. Fides itaque quatenus sustentatio nostra est, eas res respicit quæ sperantur: quatenus autem argumentum (hoc est ratio quædam) est, non parit euidẽtiam vt parit ratio demonstratiua, sed terminatur ad res quæ non videntur dum creduntur, dum earum est fides. ¶ *In hac enim testimonium consecuti sunt senes.* pro, seniores. Dixerat nos autem sumus fidei. & propterea decurrendo ab exordio mundi, intendit monstrare iustos omnes fuisse E

A nes fuisse fidei. Et propterea dicit primo in genere ꝙ seniores in hac (scilicet fide) acceperunt testimonium. Nec explicat cuius rei: quoniam diuersarum rerum testimonium diuersi acceperunt à deo per fidem.

F I D E *intelligamus aptata esse secula uerbo dei, ut ex inuisibilibus uisibilia*. pro, vt ex non apparentibus apparentia, *fierent*. Magnam differentiam esse constat inter inuisibilia & non apparentia. Multa enim sunt secundum se visibilia quæ tamen sunt non apparenti. Et similiter inter visibilia & apparentia. Nam multa visibilia sunt quæ non apparent. ¶ Modum descriptum à Moyse in principio Genesis dicit author à nobis fide intelligi. Fide inquit intelligimus, & nos & seniores, aptata esse secula. Non dicit creatum esse mundũ sed aptata esse secula. Opera enim distinctionis & ornatus (quibus tẽpora aptata sunt) significat. Nã in aptatis sex diebus aptata intelligimus omnia secula. ¶ Qđ
G autem dicit verbo dei, ad literã significat verbum dei expressum á moyse, dixit dominus fiat lux. & idem in singulis sex diebus repetendo: dixit deus fiat firmamentũ, fiant luminaria &c. Hoc enim verbo aptauit sex dies. ¶ Quod autem subdit vt ex non apparentibus apparentia fierent, significat & primo quidẽ die ex nõ apparentibus creatis cælo & terra cooperta aquis, facta apparentia creando lucẽ. Et similiter in singulis diebus non apparentia facta sunt apparentia. Author enim ad modum quem moyses refert spectat. Et quia Moyses post creatum cælum & terram omnia ex præiacenti materia fieri describit, ideo author dicit quod intelligimus aptata esse secula verbo dei, sicvt ex non apparentibus (quasi latentibus) fierent apparentia. Si autem perspicatiorem sensum exigis, scrutare principium Genesis. Satis est hic sufficietenus tetigisse. *Fide plurimam hostiam Abel quam Cain obtulit deo*. Interpres dictionem comparatiuam mutauit in superlatiuam: ne diceret plurem hostiam dixit plurimã hostiam. Et ex hac
H dictione apparet differentia inter hostiã Abel & Caim: quod ille parum obtulit fructus terræ deo, iste autem plus obtulit fructus ouium. & propterea significatur auaritia Cain & liberalitas Abel erga religiosam oblationem. *Per quam testimonium consecutus est, esse iustus*. per quã hostiam fide oblatam consecutus est testimonium quod est iustus. Quomodo autem consecutus sit hoc testimonium, subiungit. *Testimonium perhibente*. Deficit. de muneribus eius deo. Dicitur enim in Genesi quod respexit deus ad Abel & munera eius. & signum sensibile quo respexit, creditur ignis cælestis accendens sacrificium. Sic enim testimonium manifestum perhibuit *de muneribus eius deus*: ac per hoc quod esset iustus. *Et per illam defunctus adhuc loquitur*. Hoc est per meritum illius fidei defunctus Abel adhuc loquitur, in Genesi dicente deo. ecce sanguis fratris tui Abel clamat ad me de terra.

I F I D E *Enoch translatus est*. vt creditur in paradisum terrestrem. *Ne uideret mortem*. Sicut alii tunc temporis. *Et non inueniebatur*. Nec viuus nec mortuus. *Quia transtulit eum dominus*. Res gesta narratur scripta Genesis quinto. ¶ *Ante translationem enim*. Deficit, suam, *testimonium habuit placuisse deo*. Probat quod fide translatus est, quia in Genesi antequam transferetur scribitur de ipso quod placuit deo. *Sine fide autem impossibile est placere deo*. Superfluit deo. Quamuis subintelligatur. ¶ *Credere enim oportet accedentem ad deum quia est, & inquirentibus se remunerator sit*. Duo oportet credi non à quolibet grato deo sed à quolibet accedente ad deum. Ad differentiam eorum qui iam sunt coniuncti cum deo: quos non oportet hæc credere. ¶ Alterum est quod deus est. Qui enim non credit deum esse, nunquàm accedet ad eum. At si obieceris hoc non congruere iis qui euidenter cognoscunt demonstratiua scientia deum esse. Tales enim quum videant deum esse, impossibile
K est quod credant deum esse: quum fides sit argumentum rerum non apparentium. Solutio est quod doctrina hæc in communi datur: & propterea dicitur in communi quod oportet credere quia est. Longe autem melius esset si non crederet sed sciret quia est. sed hoc rarum aut rarissimum est. ¶ Alterum est quod inquirentibus se remunerator sit, proculdubio singulis sigillatim in futura vita. & hoc oportet fide teneri: quoniam nulla scientia speculatiua ad hoc attingere potest: & sine huius rei fide nullus accedit ad deum. Hæc duo credere necessarium fuit omni tempore à principio mundi. Alii autem in speciali (vt deum esse trinum & vnum, & mysterium incarnationis, & alia huiusmodi) non fuit omni tempore necessarium credere: sed prout deus successiue reuelauit, creuit explicatio fidei, creuit & extensio credendorum necessario.

¶ *Fide Noe responso accepto*. Tertius ante diluuium iustus inducitur Noe. ¶ *De iis quæ adhuc non uidebantur*. Quæ scilicet in diluuio euenerunt. Et hinc apparet diuino oraculo edoctum fuisse

ctum fuisse Noe. *Metuens aptauit arcam in salutem domus suæ.* id est familiæ suæ. *Per quam.* scilicet fidẽ. *Damnauit mundum.* damnabilem mundum monstrauit non credentem sibi. *Et iustitiæ quæ per fidem est, hæres est institutus.* In ipso enim solo (connumerando suos cum eo) remansit iustitia quæ per fidem est, mortis omnibus in diluuio. Et propterea ipse fuit istitutus hæres omnium priscorum iustorum quatenus iusti iustitia fidei. *Fide qui uocatur Abraham, obediuit in locum exire quem accepturus erat in hæreditatem.* Res gesta scripta Genesis duodecimo. (egredere de terra tua &c.) tangitur. Vnde & subditur. ¶ *Et exiit nesciens quo iret.* Dixerat enim deus, & veni in terram quam monstrauero tibi. ¶ *Fide demoratus est in terra promissionis tanquam aliena, in casulis.* pro, tentoriis, *habitando: cum Isaac & Iacob cohæredibus promissionis eiusdem.* Hoc est quod similiter Isaac & similiter Iacob habitauit in tentoriis in terra promissionis tanquam aliena. Et rationem mundi habitandi (videlicet in tentoriis peregrino more) subiungit fidem, dicendo. *Expectabat enim fundamenta habentem ciuitatem.* Verbis psalmistæ vtitur, fundamenta eius in montibus sanctis. De hac enim ciuitate loquitur, expectabat ciuitatem habentem fundamenta. quæ proculdubio est ecclesia triumphans. A B

Cuius artifex & conditor deus. Deus enim conditor est cælestis ciuitatis: & miro spiritus sancti artificio ipsam disposuit. ¶ *Fide & ipsa sacra sterilis uirtutem in conceptione seminis accepit.* Superfluit sterilis. *Et iam præter tempus ætatis.* Deest. peperit. Rem gestam narrat satis notam. ¶ *Quoniam fidelem credidit esse eum qui promiserat.* *Propter quod & ab uno orti.* pro, nata, sunt: *& hoc.* pro, & ipsa. Est enim nominatiuus pluralis neutri generis.

¶ *E mortuo tanquam sydera cæli in multitudinem, & sicut arena quæ est ad oram maris innumerabilis.* Sensus est quod propterea ab vno Abraham nata sunt multa milia hominum, & ipsa multa milia nata sunt ex mortuo: hoc est ex effœto & mortuo corpore quo ad vim generatiuam. Et multitudinem iuxta promissiones factas Abrahæ, explicat ex multitudine syderum & arenæ.

¶ *Iuxta fidem defuncti sunt omnes isti.* Abraham, Isaac & Iacob: ¶ *Non acceptis repromissionibus.* pro, non accipientes, promissiones tum possessiones terræ, tum præcipuę gloriæ Mesiæ. *Sed a longe eas aspicientes.* Directe pronomen eas, demonstrat spectantia ad Mesiam. *Et salutantes.* Non solum spectabant eas à longe, sed etiam à longe venerabantur velut salutando. ¶ *Et confitentes quia,* pro, quod, *peregrini & hospites sunt super terram.* Confitebantur enim facto (habitando scilicet in tentoriis & non in domibus) se esse hospites & peregrinos in terra. Et hinc arguit. *Qui enim hæc dicunt.* & facto & verbo: vt patet Genesis. xxiii. de Abraham, &. xxvi. de Isaac, &. xlvii. de Iacob. *Significant se patriam inquirere.* Non enim homo peregrinatur vt semper peregrinetur. ¶ *Et si quidem illius meminissent de qua exierant, habebant utique tempus reuertendi.* Argumentatur quod ratio quare dicebant se & verbo & facto peregrinos, non erat ex eo quod intenderent reuerti ad propriam patriam terrestrem: videlicet Chaldęam seu Mesopotamiam. quia habebãt opportunitatem reuertendi in illam: ac per hoc non peregrinandi. C D

¶ *Nunc autem meliorem appetunt, id est cælestem.* Ideo se peregrinos toto tempore dicebant quia meliorem patriam appetebant, scilicet cælestem. Et hoc manifestat ex diuino testimonio. *Ideo non confunditur.* pro, erubescit, *deus uocari deus eorum.* Magna gratia & quodammodo demissio dei, vt qui natura est vniuersorum deus, non erubescat hanc appropriationẽ vt vocetur deus istorum trium: deus Abraham, deus Isaac, deus Iacob.

¶ *Parauit enim illis ciuitatem.* Ideo non erubescit vocari deus istorum, quia est deus istorum vt ciuium cælestis patriæ quàm illis parauit. quo modo non potest vocari deus omnium. ¶ *Fide obtulit Abraham Isaac quum tentaretur.* Historia clara est. *Et unigenitum offerebat.* Vnigenitum appellat ex Sara: quæ sola erat proprie vxor. Nam aliæ concubinæ erant. *In quo.* pro, qui. De Abraham enim loquitur. *Promissiones susceperat.* Et declarando promissiones subiungit. *Ad quem.* scilicet Abraham.

¶ *Dictum est quia.* pro, quod, *in Isaac uocabitur tibi semen.* Ad magnificandum abrahæ fidem hæc explicat. *Arbitrans.* pro, arbitratus, *quia.* pro, quod, *& a mortuis suscitare potens est deus.* Fidem abrahæ tantam explicat quod arbitrabatur omnino verificandam promissionem sibi factam à deo (in Isaac vocabitur tibi semen) etiam immolando ipsum Isaac. Et ne hanc fidem impossibilem putares, dicit quod perpendebat deum posse resuscitare à mortuis ipsum Isaac immolatum, ad hoc vt impleretur. promissio seminis. *Vnde eum & in parabolam.* pro, similitudine, *accepit.* hoc est & propter tantam fidem accepit ipsum Isaac in similitudine futuri Mesiæ. Immolatio enim illa, salua Isaac vita, immolationis Mesiæ similitudo fuit: in qua caro per arietem significata, occisa est, ipsa autem Mesiæ persona viua mansit: vtpote hypostasis diuina. ¶ *Fide & de* E

A *futuris benedixit Isaac, Iacob & Esau.* Exponit vtranque benedictionem spectasse ad futura. Spectabat enim ad populos nascituros ex ipsis. Historiam cum benedictionibus diffusæ habes in Genesi. ¶ *Fide Iacob moriens, singulos filiorum Ioseph benedixit.* Et hoc circa finem Genesis habetur. ¶ *Et adorauit fastigium virgæ eius.* pro, & adorauit in fastigium virgæ suæ. Sic habetur in Græco. Et est sensus quod Iacob adorauit, incuruauit se adorando, versus fastigium virgæ propriæ, in qua sustentabatur. In Hebræo tamen habetur & incuruauit se Israel ad caput lecti. Ita quòd fastigium virgæ, posuit loco caput lecti. ¶ *Fide Ioseph moriens, de profectione.* pro, exitu, *filiorum Israel memoratus est, & de ossibus suis mandauit.* Genesis vltimo, Ioseph mandat ossa sua transportari quando exibunt de Aegypto fili. Israel.

¶ *Fide Moyses natus occultatus est mensibus tribus a parentibus suis, eo quod vidissent elegantem infantem: & non timuerunt regis edictum.* Fides in hoc opere intelligitur quo ad opem diuinam ad saluandum infantem. In hac enim fide per tres menses fecerunt contra regis edictum. ¶ *Fide Moyses grandis*
G *factus negauit se esse filium filiæ Pharaonis.* pro, negauit dicere, filius sum filiæ Pharaonis. Hoc ex scriptura non habetur. *Magis eligens affligi cum populo dei.* Hoc dicit ad declarandum quod fide Moyses negauit dicere. *Quam temporalis.* pro, temporalem, *peccati habere iucunditatem.* Negando dicere filius sum filiæ Pharaonis, cum Hebræis reputatus est: ac propterea cum populo dei afflictus. Et si dixisset filius sum filiæ Pharaonis, temporalem habuisset iucunditatem peccati. Fuisset enim consors curiæ regiæ: ac per hoc affligentium Hebręos. *Maiores diuitias æstimans thesauro Aegyptiorum.* pro, thesauris qui in Aegipto, *improperium Christi.* improperiũ populi israelitici appellat improperiũ Christi: quoniã ad hoc populus ille erat electus e cunctis populis, vt ex eo expectaretur Christus. *Aspiciebat enim in remunerationem* futuram per Christum. ¶ *Fide reliquit Aegyptum.* transferens pupulum. *Non veritus animositatem regis.* Pharaonis. *Inuisibilem enim tanquam videns sustinuit.* id est deum inuisibilem expectauit fide tanquam videns, tam certe quàm si videret inuisibilem. ¶ *Fide celebrauit pascha.* offerendo agnum paschalem. Et *sanguinis effusionem.* in superliminaribus & postibus. *Ne qui vastabat primitiua.* pro, primogenita. angelus scilicet. *Tangeret eos.*
H Res gesta scribitur in Exodo.

¶ *Fide transierunt mare rubrum tanquam per aridam terram.* Historia ibidem clara est. *Quod scilicet mare. Experti* pro, experientes, *Aegyptii deuorati sunt.* submersione. Et hoc ibidem clare scribitur.

¶ *Fide muri Hierico corruerunt.* tempore Iosue. *Circuitu dierum septem.* Res gesta scribitur in libro Iosue. Vbi etiam scribitur sequens. ¶ *Fide Raab meretrix non periit cum incredulis. excipiens exploratores cum pace.* Excipiens præteriti temporis participium actiuum esse deberet: quo caremus. ¶ Ratio redditur: quia excepit exploratores, ideo non periit. ¶ *Et quid adhuc dicam?* ¶ *Deficiet enim me tempus enarrantem, de Gedeon, Barac, Samson, Iephthe, dauid, Samuel & prophetis.* Lege librum
I Iudicum de primis quatuor: libros autem Regum de Samuele & dauide & aliquibus prophetis. & quoniam author non explicat in specie gesta singulorum ex fide, ideo intelligendum est intantum eos ad propositum afferri inquantum aliquid fide operati sunt aut receperunt. In genere autem subiungit.

¶ *Qui per fidem vicerunt regna.* Chananęorum, Moabitarum, Idumęorum &c. *Operati sunt iustitiam.* Ne putares quod de vincere regna eo modo loquitur quo mundani principes etiam vicerunt regna (vt alexander, Nabuchodonosor &c) sed de illo vincere quod fit per fidem quæ operatur iustitiam. quæ nulli facit iniuriam sed ius suum vnicuique reddit, loquitur, ideo statim subiungit. Operati sunt iustitiam, non oppresserunt innocentes sed diuinam exercuerunt iustitiam. *Adepti sunt promissiones.* Quod negatum fuit primis patribus (Abrahæ, Isaac & iacob) concessum est posterioribus: vt possiderent scilicet terram promissionis. ¶ *Obturauerunt*
K *ora leonum.* Samson enim (vt patet iud. xiiii.) & Dauid (vt ipse refert primi Reg. xvii.) & daniel (vt in ipso patet) obturauerunt ora leonum.

¶ *Extinxerunt impetum.* pro, potentiam, *ignis.* Aarõ & Moyses Nu. xi. & xvi. & Daniel. iii. tres pueri in fornace, extīxerũt, potẽtiã ignis. *Effugauerunt aciem.* pro, *ora, gladii.* Et hoc frequenter factum est à multis, effugantibus gladios hostiles. ¶ *Conualuerunt de infirmitate.* Hoc est de impotentia. & est sensus. ex impotentibus facti sunt potentes. Quod non solum in Maccabęis legimus, sed etiam in libro iudicum & regum pluries ex impotentibus facti sunt potentes. *Fortes facti sunt in bello.* Vt patuit tempore iosue & etiam Saulis.

¶ *Castra verterunt exterorum.* Hoc est verterunt in fugam castra alienorum. & hoc quoque pluries fuit: & tẽpore Saulis & dauidis & maccabęorũ. *Acceperũt mulieres de resurrectiõe mortuos suos.* Per eliseũ & eliã mulieres filios suos mortuos, resuscitatos receperũt: vt patet in. 3. & . 4. Reg.

Alii autem

Alii autem distenti sunt. A distendor accipe distenti. Qui fuerint isti extensi in eculeo aut simili tormento, non inuenio scriptum. Nisi forte ad Maccabęorum afflictiones referatur. *Non suscipientes redemptionem.* Patres prius nominati fide fecerunt: illi autem fide passi sunt. Inter quos primo loco commemorantur distenti, non suscipientes redemptionem à malis in hac vita. A
Vt inuenirent meliorem resurrectionem, in alia vita. Illa enim erit resurrectio ad vitam immortalem: resuscitati autem ab Elia & Eliseo redierunt ad vitam mortalem. ¶ *Alii uero ludibria & uerbera experti.* vt Iob quo ad ludibria, Esaias & Hieremias: quo ad verba vero Micheas. *Insuper & uincula & carceres.* Hieremias enim positus est in neruo, & Micheas in carcere. *Lapidati sunt.* Nabot & Hieremias in Aegypto, & Zacharias filius Ioiadæ. *Secti sunt.* De Esaia accepimus quod Manasses fecit eum secari serrea lignea. *Tentati sunt.* vt Maccabęi & septem fratres. *In occisione gladii mortui sunt.* Innumerabiles hi fuerunt: & specialiter tempore Manassæ, qui sanguine prophetarum impleuit Hierusalem. *Circumierunt in melotis.* Græcam dictionem interpres reliquit. & significat pellem ab oue detractam cum lana. Talibus enim pellibus vestiebantur huiusmodi eremitæ. B
In pellibus caprinis. aliqui in pellibus ouinis, aliqui in caprinis. *Egentes.* Proculdubio necessariis. Et hæc de Elia (& forte aliis nobis ignotis) dicuntur. *Angustiati.* vt patet de Elia quum fugit à facie Iezabel: & de Dauide à facie Saulis. *Afflicti.* Generale nomen est: compræhendens afflictiones frigoris, æstus, accubitus &c. *Quibus dignus non erat mundus.* Hinc apparet quod ad literam loquitur de sanctis. de quibus subiungit. *In solitudinibus errantes in montibus & speloncis & in cauernis terræ.* Qui ad nostram notitiam non peruenerunt. *Et hi omnes testimonio fidei probati.* Hoc est laudati, commendati. ¶ *Non acceperunt promissionem:* vitæ æternę, si refertur ad tempus quo probati sunt, vel promissionem resurrectionis corporalis. Et sic non acceperunt, refert etiam tempus præsens: quia nec hactenus acceperunt illam. *Deo pro nobis.* pro, de nobis, *melius aliquid prouidente.* Participium præteriti temporis actiuum deberet esse. Est enim sensus. quum deus aliquid melius de nobis prouidit. Quod est illud melius subiungit. ¶ *Vt non sine nobis consummarentur.* hoc est perficerentur. Et hoc verificatur tum quo ad perfici beatitudine animæ: quia hæc beatitudo dilata est vsque ad mortem Christi, in qua & nos noui testamenti simul beatitudinem animæ assequimur. Tum quo ad beatitudinem corporis: quia illa differtur vsque ad diem iudicii, in quo omnes simul beatificabimur. ¶ Nec ea ratione dicitur quod deus melius aliquid nobis prouidit, tanquam dilatio gloriæ priscorum fuerit aliquid melius nobis. Non est hic sensus literæ: sed comparatiuum melius refertur ad statum priscorum patrum. Et est sensus quod illi non sunt beatificati tunc quum mortui sunt: eo quod deus tempus beatificationis (quod est longe melius quàm tempus mortis priscorum) disposuit fore in statu noui testamenti, in quo sumus nos. Quum prouidit ergo deus statum meliorem nobis, distulit illorum beatitudinem. Et hinc sequitur quod non sine nobis perficiuntur. C

CAPVT. XII. D

DEOQVE *& nos tantam habentes impositam.* pro, circumpositam, *nubem testium.* Ex allatis fidei testibus descendit ad exhortandum ad tolerantiam malorum, præcipuæ mortis. Et multitudinem testium allatam, appellat metaphorice nubem circumpositam testium. Nubem quidem propter celsitudinem: circumpositam autem vt nulla ex parte (hoc est in nulla actione, in nulla passione) deesse nobis testes fidei significet. *Deponentes omne pondus & circunstans nos peccatum.* Superfluit nos. Et dictio interpretata circunstans, plus significat quam significat circunstans facile. *Per patientiam curramus ad propositum nobis certamen.* Superfluit ad. Metaphorico sermone vtitur ad similitudinem prosequentium currendo certamen. Talibus enim deponenda sunt primum pondera: quoniam impedirent cursum. Deponenda quoque sunt quęcunque circunstantia ipsos: siue sint vestes, siue sint in via rami fruticum aut vepres: & similia quæ hinc & inde impedirent cursum. Sub qua Metaphora pondus peccatorum & quæ facile circundant nos affectiones ad consanguineos, ad carnem propriam, deponi oportere significatur. Huiusmodi autem affectiones appellantur facile circunstans peccatum, quoniam facile emergunt in peccatum: vt intelligamus non præcipi vt deponamus affectiones carnis nisi pro quanto emergunt in peccatum facile. Hoc enim conuenit imperfectis. E
¶ Nec dicit ad propositum certamen, sed dicit curramus ipsum propositũ certamen: curramus autem

mus autem per patientiam,tolerando mala. Militia enim est vita hominis super terram. Directe tamen ad literam de certamine fidei est sermo. Quod tunc inter afflictiones & tormenta vsque ad mortem,currendum imminebat. Vnde & subdit. ¶ *Aspicientes in authorem fidei & consummatorem Iesum.* Hoc est intuendo ducem nostrum Iesum qui est & inchoator & finitor fidei Ipse enim inchoat fidem in cordibus per gratiam & finit per præmium. *Qui pro proposito sibi gaudio.* immortalitatis sibi paratæ. *Sustinuit crucem confusione contempta.* Non solum sustinuit tormentum crucis sed etiam ignominiam. Erat enim ignominiosum tormentum. Vnde contempsit vitam corporis & gloriam mundanam propter gloriam sibi paratam. Vnde & præmium statim subdit. *Atque in dextera sedis dei sedet* pro,sedit. Declaratum est in principio epistolæ hoc. Meruit enim christus per passionem & mortem suam vt statim (hoc est post triduum) resuscitaretur immortalis & regnaret in præcipuis bonis regni dei: qualia sunt spiritualia & cælestia, ¶ *Recogitate enim eum qui talem sustinuit a peccatoribus aduersus semetipsum contradictionem.* Dixerat aspicientes: adiungit modo aspectu meditationem tanti ducis, qui talia sustinuit & c. ¶ *Vt non fatigemini, animis uestris deficientes.* Non solum propter propriam gloriam promerendam hæc sustinuit, sed propter vos: vt non langueatis, languore non corporis sed animæ, deficiendo, in certamine fidei paulatim declinando. Quod est dicere ꝙ ideo hæc sustinuit vt vos animis vestris conualescatis, fortes sitis.

¶ NONDVM *enim usque ad sanguinem restitistis, aduersus peccatum repugnantes.* Superfluit enim. Initium est sequentis particulæ, exhortationi adiungendo repræhensionem. Et iungenda est sequenti literæ. ¶ *Et obliti estis consolationis (seu adhortationis) quæ uobis tanquam filiis loquitur dicens.* Integra sententia repræhensiua ex ambabus particulis constat: videlicet nondum vsque ad sanguinē restitistis, & obliti estis adhortationis cælestis patris. Manifeste repræhendit eos quod tam cito obliti sunt paternæ adhortationis. tam cito, hoc est antequam sustinuerint vsque ad sanguinem, antequam afflictiones personales cum sanguinis effusione pertulerint. ¶ FILI *mi noli negligere disciplinam.* pro castigationem, domini, *neque fatigeris dum ab eo argueris. Quem enim diligit dominus castigat. flagellat autem omnem filium quem recipit.* Superfluit mi. Et ex prouerb. iii. cap. sententiam hanc attulit. quàm pertractando ad propositum, subiungit. ¶ *In disciplina perseuerate, tanquam filiis uobis offert se deus.* pro, si castigationem sustinetis, tanquam filiis vobis offert deus. Ex eo quod sacra scriptura deum castigantem introducit tanquam patrem castigantem filium in quo sibi complacet, argumentatur (& bene) quod si castigationem domini suscipitis, habetis hanc prærogatiuam quod deus offertur vobis tanquam filiis. Et ne putares filium aliquem dei absque castigatione transitæ, subiungit.

¶ *Quis enim filius quem non corripit pater?* quasi dicat nullus. *Quod si extra disciplinam.* pro, castigationem, *estis, cuius participes facti sunt omnes.* supple filii. *Ergo adulteri* pro, adulterini, *& non filii estis.* Illatio optima est quod non estis filii sed filii viciati, maculati quasi alieno thoro: ex eo quod nō habetis conditionem communem omnibus filiis, videlicet castigationem. ¶ *Deinde patres quidem carnis nostræ.* Hoc est patres carnales. *Eruditores.* pro, correptores. *habuimus, & reuerebamur eos.* Superfluit eos. *Non* pro, nonne, *multo magis obtemperabimus patri spirituum & uiuemus?* Argumento vtitur ab expertis & minoribus. Si sustinuimus patres carnales castigatores, & hoc cum timore, multo magis sustinenda est castigatio patris spiritualis, & hoc ad vitam: quanto maior est pater spiritus patre carnis, & quanto maior est fructus vitę fructu timoris seu reuerentię. Deus enim est pater spiritus, tum quia donat animam intellectiuam de foris venientem. tum quia est largitor spiritualis gratiæ qua vitam æternam habemus. *& illi quidem in tempore paucorum dierum secundum uoluntatem suam erudiebant.* pro, corripiebant, *nos: hic autem.* videlicet pater spiritum.

¶ *Ad id quod utile est in recipiendo sanctificationem eius.* pro, vt participes fiamus sanctificationis eius. E regione ad id quod dixerat de patribus carnalibus quod corripiebant secundum voluntatem suam, dicit de patre spirituum quod hic corripit ad id quod est vtile nobis vt participes fiamus mundificationis eius: qua mundos reddit omnes electos. ¶ Tractando vero id quod dixerat & illi quidem in tempore paucorum dierum, subiungit. ¶ *Omnis autem disciplina.* pro, castigatio, *in præsenti quidem uidetur non esse gaudii sed mœroris.* Quemadmodum pueris illo pauco tempore quo castigantur à patribus carnalibus. castigatio ipsa mœsta est, ita & omnis diuina castigatio in præsenti tempore non est secundum genus proprium materia gaudii sed materia mœroris. Et quemadmodum castigatio puerorum relata ad futuros bonos mores fructuosa est, ita & de diuina castigatione subiungit.

¶ *Postea aūt fructum peccatissimum.* pro, pacatū, *exercitatis per eam reddet iustitiæ.* Post hāc aūt vitā diuina

quæ hic

quę hic fuit castigatio,reddit exercitatis per eam peccatum fructum iustitiæ. Non dicit ꝙ reddit castigatis,sed exercitatis per ipsam castigationem. exercemur enim per flagella diuina in operibus iustitiæ,vt iustitia commune nomen est omnis virtutis,qua boni distinguuntur à malis.His enim in alia vita reddit pręsenti iustitiæ fructum plenum pacis,alienum ab omni perturbatione:immo cum tranquilitate omnis ordinis. A

P*Ropter quod remissas manus & soluta genua erigite.* Proposuerat,per patientiam curramꝰ propositum nobis certamen?& declarauit patientiam multipliciter.modo prosequitur ex hortando ad ipsum cursum.Vnde dicendo propter quod,propositum certaminis cursum refert, & vetens authoritate Esa.xxxv.monet ad erigendum tum manus remissas tū genua soluta.Vtrunque enim in corporali certamine oportet fieri.Et sub metaphora manuum,opera intelliguntur:sub metaphora autem genuum intelliguntur robora animi.oportet nanque & confortare animum & erigere opera exteriora. ¶*Et gressus rectos facite pedibus uestris.*Non sufficit fortem animum & opera indefessa exhibere nisi affectus omnes animi recti sint.qui per pedes significantur. Et huius tertii ratio subditur. ¶*Vt non claudicans quis erret.* pro,vt non claudum abducat,*magis autem sanetur.*Si enim aliquis affectus obliquus esset,immodum claudicationis abducere posset à recto.& propterea studendum est vt nihil claudi inueniatur:& si inuenitur,studendum est vt sanetur. ¶*Pacem sequimini cum omnibus & sanctimoniam.* sic cursum certaminis fidei currite vt cum omnibus sectemini pacem.Quod intellige quantum ex vobis est Et cum pace sanctimoniam,hoc est puritatem. ¶*Sine qua.*puritate.*Nemo uidebit deum.*iuxta illud,Beati mundo corde quoniam ipsi deum videbunt.*Contemplantes ne quis desit gratiæ dei.* pro,ne quis destituatur à gratia dei. Tres negationes considerandas docet.Prima est ne quis destituatur à gratia dei.destitui enim à diuina gratia, pessima omnium pœnarum est. Et hoc est primum considerandum à quolibet in se ipso.Quod potes ex effectibus(præcipuæ internis) percipere.Destituitur siquidem aliquis à diuina gratia,quum sibi ipsi in propriis viribus relinquitur.hinc enim facile & crebro ruit.*Ne qua radix amaritudinis sursum germinans impediat.*Proculdubo gratiam dei.impediat tum quo ad pacem,tum quo ad puritatē Ex parte dei dixerat ne quis destituatur à gratia dei:ex parte vero hominis dicit.ne qua radix amaritudinis,iræ,odii,inuidiæ & huiusmodi.Hæ enim sunt radices amaritudinis:quæ quum pullulant & germinant ad similitudinem vegetabilium sursum,impediunt pacem communem,impediunt puritatem communem.Et propterea subdit. ¶*Et per illam* scilicet radicem amaritudinis germinantem.*Inquinentur multi.*& non solus ille in quo ortum habuit amaritudo.*Ne quis fornicator aut prophanus.*Tertia consideranda negatio,ad opus spectat externū.Et duo explicat opera fornicationē,in pollutione carnis consistentē:& prophanā actionem,in pollutione sacrorū consistentem.vt ex his duobus extremis(carne scilicet & sacris)reliqua media intelligantur B C

¶*Vt esau qui propter unam escam uendidit primitiua.* pro,primogenita sua. Exemplum subdit de prophano:asserens rem gestam scriptam in Genesi.satis notam .Fuit autem prophana vēditio illa:eo quod primogenitureę ius sacrum erat.erant enim primogeniti sacerdotes ante legem.*Scitote enim quoniam.*pro,ꝙ,*& postea cupiens hæreditate benedictionem,reprobatus est.non enim inuenit pœnitentiæ locum:quamquam cum lachrymis inquisisset eam.*Res gesta scribitur Gene,xxvii.Et quod dicit quod non inuenit locum pœnitentiæ,ad literam verum est ab homine Isaac patre suo.ab ipso enim cum lachrimis non impetrauit benedictionem primogeniti:ꝙuis impetrauerit benedictionem minorem.Simile quid accidit pœnitentibus post perditam virginitatem aut aliquod simile donum.nunquam enim inueniunt locum pœnitentiæ apud Deum quod ad priorem dignitatem :sicut nec Esau quo ad primogenituram.Et hæc dicuntur vt caueat quisque ne cadat:quoniam incerta est futura pœnitentia:& multo incertior est fructus eius.

¶*Non enim accessistis.* Superfluit enim.Dixerat,contemplātes ne quis destituatur à gratia dei. declarat modo dei gratiam erga nos noui testamenti,relatiue ad gratiā dei in veteri testamento.Vnde & primo refert diuinam gratiam qua deus legem dedit populo Israelitico in mōte Sina:afferendo scripta Exo.xix.Et inducit illam negatiue:hoc est nō talē datam nobis gratiam,sed longe dissimiliter meliorem.Non inquit accessistis,vos Christiani.ad tractabilē Deest,montem.Montem Sina appellat montem tractabilē:hoc est qui corporali tactu poterat tangi. ¶*Et accessibilem.*pro,Accensum *ignem*(Scribitur enim ibi ꝙ mons Sina totus fumabat eo ꝙ descēdisset dominus deus super eū in ignē,& ascēderet fumus ex eo quasi de fornace ¶*Et turbinem & caliginem & procellam.* Ne turbinis nec procellæ fit ibi mentio nisi forte author propter tonitrua & micantia fulgura dixerit turbinē & procellam.De caligine autē legitur B

gitur ibi nube densissima operuisse montem. *Et tubæ sonitum*. Hic clare ibi narratur. *Et uocem uerborum*. De hac voce dicitur exo.xx. cunctus autem populus videbat voces. Hæ voces erant vo-
F ces præceptorum. *Quam qui audierunt*. supple populi. *Excusauerunt*. pro, petierunt, *ne eis fieret uerbum*. pro, ne sibi adderetur verbum. *Non enim portabant*. pro, ferebant. *quod dicebatur*. pro, distiguebatur In exodo subiungitur ꝙ perterriti ac pauore concussi dixerunt, non loquatur nobis dominꝰ. Hoc est enim quod author dicit, petierunt ne sibi adderetur verbum scilicet à domino, sed cessaret dominus ei loqui. Ratio autem hic subiuncta (scilicet enim non ferebant quod distinguebatur) Videtur illa que in exodo subiungitur, ne forte moriamur. Et est sensus: non enim tanti erant animi vt sufferre possent deum distinguentē præcepta sigillatim, dubitantes mori si perseuerassent audiendo diuinam vocem. *Et si bestia tetigerit montem, lapidabitur*. Præceptū hoc habetur Exodi.xix. Verum non integre affertur, nisi intelligendo & accumulatiue: ꝙ non solum si homo sed & si bestia tetigerit montem lapidabitur. aut (vt ibi dicitur) iaculis
G confodietur. Et affertur hoc ad ostendendum terribilitatem montis tunc. Vnde & subditur. *Et ita terribile erat quod uidebatur*. pro, quod videri videbatur. Ad dominum loquentem refertur quod videri videbatur: quoniam similitudo quędam erant loquentis, & non erat ibi verus loquens quo ad veritatem naturalium instrumentorum quibus loquimur. *Moyses dixit, exterritus sum & tremebundus*. Scriptura exodi non testatur ꝙ moyses hæc dixerit: immo potius oppositum pro quanto dicit ꝙ moyses dixit tunc populum perterritum. nolite timere: vt enim probaret vos venit deus, & vt terror illius esset in vobis. Solutio est quod moyses animando populum perterritum, cōmemorauerit ab exemplo suo ꝙ oli ei acciderat: prima .s. vice quādo apparuit ei deus in rubo. ego quoque exterritus sum, intus, & tremebundus, foris: & propterea nolite timere &c. Quod autē moyses exterritus in apparitione rubi fuerit, colligi potest ex eo ꝙ ibi scribitur Exo 3. abscōdit moyses faciē suā: non enim audebat aspicere cōtra deū. ¶ Et ꝙ iste sit
H sensus literalis, ex verbis Stephani Actu.vii. innuitur. ait enim de Moyse apud rubū. tremefactus autem Moyses non audebat considerare. ¶ *Sed accessistis ad Sion montē*. nō corporeum sed spiritualem. *Et ad ciuitatē dei uiuentis Hierusalem cælestem*. Intellige accessistis fide ac spe & dilectione. *Et multorum milium angelorum frequentiam*. pro, congregationem. qui sunt ciues celestis Hierusalem *Et ecclesia primitiuorum*. pro, primogenitorum. *qui conscripti sunt in cælis*. ecclesiam apostolorum & discipulorum immediatorum christi appellat ecclesiam primogenitorum qui conscripti sunt in cæ is: iuxta verbum domini ad eos. gaudete quia nomina vestra scripta sunt in cælis: hoc est in libro diuinæ prædestinationis. *Et iudicem omnium deum*. qui intuetur corda & nihil mali relinquit inultū: & similiter nihil boni sine prēmio. *& spiritum*. pro, & ad spiritus, *iustorum perfectorū*. Non solū accessistis ad ecclesiam primogenitorū, sed etiam ad spiritus aliorū iustorum perfectorum imitandos. ¶ *Et testamenti noui mediatorem iesum*. Hoc superius declaratum est. ¶ *Et sanguinis aspersionem*. pro, & sanguinem aspersionis, hoc est sanguinem qui aspersus est seu aspergitur. De sanguine christi est sermo: quo intercedente iesus fuit mediator noui testamenti. *Melius loquentem q̄ Abel*. hoc est meliorē rem dicentē q̄ sanguis Abel. Sanguis enim Abel loquebatur clamans vindictam. sanguis autem christi aspersus clamat nobis veniam. & propterea meliora loquitur q̄ sanguis abel. *uidete ne recusetis loquētem*. Recensita tā longa diuersitate eorum ad quæ accesserunt patres Israelitæ accipiendo legem, & eorum ad quæ accessimus nos suscipiendo Christianitatem, argumentatur ex his monēdo vt audiamus nobis loquentem iesum. ¶ *Si enim illi non effugerunt*. proculdubio vltionem diuinam. *Recusantes eum qui super terram loquebatur*. pro, oracula reddebat. Moyses demonstratur per pronomen eum ipse enim responsa seu oracula diuina reddebat populo: dicēte populo. loquere tu nobis & nō loquatur
K nobis dominus. Argumentatur itaq; ꝙ si israelitæ qui recusarunt obedire Moysi qui super terram existens reddebat populo diuina oracula, nō euaserunt vltionē diuinam sed sæpe puniti leguntur In deserto. *Multomagis nos qui de coelis loquentem nobis auertimus* pro, auersamur. Superfluunt duæ dictiones: loquentem, nobis. Ita ꝙ textus mutilus apparet. multo magis nos qui de cœlis auersamur.
Cuius uox mouit terram tunc. Et videtur sensus litere multo magis nos puniemur qui auersamur eū qui de cœlis, subaudi responsa dat. E regione enim Moysi (qui super terrā diuina reddebat oracula. locat iesum de celis diuina reddentem oracula. Et appellatur IESVS de cælis. tum quia non est purus homo, sed homo de cælis: iuxta verbum Ioannis Baptistæ de iesu, qui de cęlo venit supra omnes est. & Ipse iesus dicit, descēdi de coelo. Tū qui atēpore quo scripta est hęc epistola, & quo Hebræi isti venerunt ad fidem christi, iesus etiam localiter de cælis diuina

patefaciebat.

patefaciebat oracula:mittendo spiritum sanctum,dicendo dona linguarũ & prophetiæ &c. De illo de cælis loquitur cuius vox mouit terram tunc,scilicet tempore moysi.In pluribꝰ locis sacræ scripturę scribitur de motu terræ post egressum populi de ægypto antequam venirent ad iordanem.Nam & in psal.dicitur,montes exaltauerunt vt arietes & coles sicut agni ouium:á facie domini mota est terra.Et rursus deus.quum egredereris in conspectu populi tui,quum pertrasires per desertum terra mota est.Et de hoc motu hic textus loquitur.& aperit eundem esse illum cuius vox tunc mouit terram,& hunc qui nobis de cælo respondet. A
Nunc autem repromittit dicens adhuc semel & ego mouebo.pro,concutio.Superfluit &.¶*Non solum terram sed & cælum*.Ex aggæi.ii.capite.sumpta est hęc sententia. Vbi aduerte quod author huius epistolę loco speciei posuit genus in aggæo enim habetur,adhuc vnum modicum.quod est quasi species respectu semel.vnum enim modicum non nisi semel est.quanuis non econuerso ad hoc enim quod plus q̃. semel modicum esset,oporteret plura modica esse. Vnde dicendo adhuc vnum modicum,dicit adhuc semel. Quod ideo diligentius notandum duxi,quia super hoc author fundat rationem suam.vnde & subdit.*Quod*,pro,hoc,*autem adhuc semel dicit*.Superfluit dicit.*Declarat mobilium*.pro,eorum quæ mouentur.*translationem(tanquam factorum)ut maneant ea quæ sunt immobilia*.pro,quę non mouentur.Argumentatur ex illa particula,ad huc semel (& non pluries)quod illa particula declarat translationem eorum quę mouentur vt maneant ea quę non mouentur.Si pluries concutiendus esset orbis,translatio eorum quę mouentur,fieret in alia quæ etiam mouenda essent,eo quod superesset adhuc alia concussio:& sic deinceps.Sed si semel concutiendus est orbis,ex hoc ipso quod semel tantum concutiendus est, significatur quod trãslatio eorum quę mutantur fiet in ea quæ non mutantur:vtpote nullam expectantia concussionem. Et hęc est sententia literæ.per quã intelligimus tum ꝙ per mysterium incarnationis concussa sunt omnia:& facta est translatio eorum quæ mouẽtur(hoc est legalium)in ea quæ non mutantur,euangelicam legem & dona.Tum quod per idé mysterium in secundo aduentu quum cælum & terra mutabuntur,transferentur ea quę mutantur motu generationis & corruptionis in ea que non mutantũr:hoc est nec generantur nec corrumpuntur.Quod autem interponit tanquam factorum,rationem explicat facilis translationis.ex eo enim quod hęc sunt facta à iesu christo, apparet quod facile potest transferre illa,vt pote dominus opificii proprii.*Itaque regnum immobile suscipientes habemus gratiam per quam seruiamus*.pro,seruimus,*placentes deo*. Immobile regnum propriissime appellatur futurum regnũ christi,participatiue autem euangelicus status.Suscipimus autem fide & spe ac dilectione futurum immobile regnum.Quod autem dicitur habemus gratiam, intelligi potest & quod gratias agimus & quod habemus internum donum gratiæ.Vtrunque enim est verum,& vtrique consonant sequentia.nam per gratiam vtroque modo sumptam seruimus deo& placemus illi. *Cum metu & reuerentia*.pro,cum reuerentia & religione.Et rationem horum subdit. *Etenim deus noster ignis consumens est*. Ex deutero.4,sumpta est hęc sententia,describens deum sub metaphora ignis consumentis,hoc est sub specie pręcipui ac velocissimi consumptiui.vt qui in tot locis sacrę scripturę describitur tam profusus in largitate bonorum,hic quoque cognoscatur quod habet & supremam & velocissimam efficaciam non solum ad puniẽdum sed ad consumandum,vt hinc non solum religio sed & reuerentialis timor ei debeatur. B C D

CAPVT XIII

Haritas fraternitatis maneat in uobis & hospitalitatem nolite obliuisci. Superfluunt tres dictiones:in vobis & .Fraternitatem appellat illam de qua dominus dicit Christianis:omnes vos fratres estis.Hæc omnibus Christianis communis fraternitas mandatur amanda indefesse,& exterius exercenda hospitalitate *Per hanc enim placuerunt*.pro,latuerunt,*quidam angelis hospitio receptis*.q̃s,angelos hospitio excipientes.Vbi aduerte,peritos in lingua Græca dicere quod sic ad verbũ iacet in textu Græco sed quadẽ gręcis ꝓpria figura significari ꝑ latuerũt nesciẽtes.perinde acsi Latine diceretur, perhanc enim quidã nescientes hospitio angelos acceperunt.Et iuxta hunc sensum intelligẽdum est ad cumulum beneficii dictum quod nescientes(putando se excipere homines)angelos exceperunt.Si enim sciuissent eos esse angelos.non excepissent eos hospitio:vt patet de Gedeone & de Moyse.acper hoc fuissent priuati tãto beneficio familiaris conuersationis tãquam cum hospitibus. ¶*Mementote uinctorum tanquam simul uincti*. affectu commiserationis.*Et laborantium*.pro,afflictorum,*tanquã & ipsi in corpore moriẽtes*.in quo potestis & vos affligi.¶*Honorabile cõnubiũm omnibus, &* nõ in aliquibꝰ sic & aliquibꝰ nõ. *Et thorus immaculatus*.similiter in omnibus. E

Fornicatores enim: pro, autem, *& adulteros iudicabit deus*. Contra honorabile connubium dicit fornicatores, qui soluti non sunt continentes. mauult enim eos subire honorabile connubium
F quam fornicari. Et contra thorum immaculatum dicit adulteros: quorum est alienum thorum maculare. *Sint mores*. pro, sit modus, *sine auaritia*. Turpe est quod auaritia imponat modum. *Contenti præsentibus*. Rarus est qui contentus sit iis quæ adsunt, qui non cupiat crastina. *Ipse enim dixit*. iosue. i. capite. *Non te deseram*. pro, desero, *neque derelinquam*. pro, derelinquo. Verba dei sunt hæc ad iosue. Ita vt confidenter dicamus. *dominus mihi adiutor, & non timebo quid faciat mihi homo*. Ex psal. hoc sumpsit. Et attulit hęc ad persuadendum quod simus contenti præsentibus: quoniã habemus deum prouidentem nobis, non solum aduersus demones sed etiam aduersus homines. *Mementote præpositorum uestrorum*. Præteritorumquum sit memoria de defunctis præpositis loquitur. *Qui uobis loquuti sunt uerbum dei*. proculdubio euangelicum. *Quorum intuentes exitum conuersationis*. Hic clare apparet quod de mortuis loquitur, apostolis & christi discipulis: quorum cõ-
G uersationis exitus iam visus fuerat. *Imitamini fidem*. Considerare exitum fœlicem illorũ: & imitamini eorumdem fidem. *Iesus christus heri & hodie, ipse & in sæcula*. Potes hæc clausula appositiue legi. imitamini fidem, hãc videlicet: iesus christus heri & hodie, ipse & in sæcula. æternitas iesu christi significatur per tria tempora: præteritum. præsens & futurum. Et in hoc consistit vniuersa fides nostra, vt iesus christus credatur verus deus & verus homo. qui enim hoc credit, stultus est si reliqua fidei christianæ nõ credit: quæ ipse ies⁹ christus fecit, docuit, mãdauit &c. Potest & legi vt ratio exhortationis pręmissæ: vt ex hoc quod iesus christus heri hodie & in sæcula, intelligant non de futurum ipsis sicut nec defuit præpositis quorũ exitus apparuit.

¶ *Doctrinis uariis & peregrinis nolite abduci*. pro, ne circunferamini. Vt sequentia testantur, ad literam loqui videtur de varietate dogmatum quæ Hebręi seminabant. Huiusmodi dogmata & varia erant & peregrina ab euangelio. *Optimum*. pro, bonum, *est enim gratia stabilire cor, non escis:*
H *quæ non profuerunt ambulantibus in eis*. Differentia inter nouum & vetus testamentum inter, euangelicum statum & statum legis, explicat penes gratiam & escas. Euangelio propria est gratia, legi propria est esca: hoc est euangeliũ consistit in gratia, lex autẽ in sacrificiis ciborũ, in abstinentia à cibis immundis, & breuiter in cęrimoniis corporalibus. Et propterea dicit. nã bonũ est stabilire cor gratia euãgelii, & nõ stabilire ipsum escis legalib⁹: hoc est obseruatiõe legaliũ. quæ non profuerunt ambulantibus in eis. quia non contulerunt illis gratiam internam.

¶ *Habemus altare de quo edere non habent potestatem qui tabernaculo deseruiunt*. Rationem reddit quare non escis legalibus stabiliendum est cor: quia altare christianũ est simile altari legali, non cuicunque sed illi de quo edere non habebant potestatem etiam ipsi pontifices & quicũq; taber-
naculo deseruiebant: ac per hoc altare Christianum habemus de quo nõ habent potestatẽ ede-
I re qui tabernaculo deseruiũt, hoc est seruãtes legalia. Alludẽdo eni ad altare diei expiationis hæc dicit. de illo nanque altari nulli fas erat comedere. ¶ Et autem alare christianũ, altare corporis & sanguinis christi. hoc enim tantum habemus altare, & de quo edere non habent potestatem qui tabernaculo legali deseruiunt. ¶ *Quorum enim animalium infertur sanguis pro peccato in sancta per pontificem, horum corpora cremantur extra castra*. Rationem reditquare de altari illo legali nõ habebãt potestatẽ edendi ministri tabernaculi: quia illorũ animaliũ vituli .s. & hirci. vituli quidẽ pro peccato sacerdotis, hirci vero pro peccato populi corpora cremabãtur extra castra. eorũdem enim animaliũ sanguis non per sacerdotẽ simplicem sed per põtificẽm ferebatur in sancta sanctorum: vt superius dictũ fuit. ¶ *Propter quod & IESVS ut sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est*. Ecce altare crucis in quo proprio sanguine IESVS mũdauit populũ, nõ Iudæorũ sed totius mundi & omnium seculorũ, extra portã.
K Hierusalem fuit, ad hoc vt veritas impleret figurã antedictam. ¶ *Exeamus igitur ad eũ extra castra*. Exhortationem infert spiritualem: vt ad iesum imitandum exeamus extra, castra deliciarũ, cõmoditatum, societatũ, & aliorum huiusmodi quæ humana societas præstat. *Improperium eius portantes*. Ad similitudinem IESV qui sustinuit tot ignominias moriẽdo in cruce, dicit improperiũ ei⁹ portãtes: pculdubio imitãdo ipsum in toleratiõe ignominiarũ, ludibriorũ, & aliorũ huiusmodi pro eo. ¶ *Non enim habemus hic manentem ciuitatem, sed futuram inquirimus*. Rationem reddit eius quod dixerat, exeamus extra castra. manentium enim in propria ciuitate est frui cõmoditatibus illius, & non est exire ad querendũ aliam: carentium autempropria ciuitate est peregrinari donec perueniãt ad ciuitatẽ suã. Nõ est ergo corporalis exitus, sed est exit⁹ animi ab affectib⁹ & impedimẽtis quib⁹libet ad eundũ in cælestẽ ciuitatẽ, mediãte patiẽtia imitatricæ

tatrice passionis Christi. *Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis, semper, deo id est fructum labiorum confitentium nomini eius*. Hęc est ergo hostia laudis quę in ecclesia dei semper offertur septies in die. A
¶ *Beneficentiæ autem & communionis nolite obliuisci*. Quo ad verba, dixerat offeramus hostiam laudis: quo ad facta vero dicit. ne obliuiscamini beneficentiæ, qua vnus aliis benefacit, & communionis, qua res proprias aliis communicamus. vt in beneficentia opera, in communione res tribui intelligamus. *Talibus enim hostiis promeretur*. pro, *conciliatur*, *deus*. non hostiis legalibus. *Obedite præpositis uestris & subiacete eis*. Superfluit eis. Præsentibus præpositis mandat pręposterō ordine & subiici & obedire. Et rationem subdit *Ipsi enim peruigilant*. pro, vigilant, *quasi rationem pro animabus uestris reddituri*. Significanter dicit quasi seu tanquam: eo quod pręposeti non tenentur reddere rationem pro animabus subditorum absolute, sed quatenus ex eorum admonitione, doctrina & exemplo pendent. *Vt cum gaudio hoc faciant & non gementes*. Obedientia subditorum, occasio est vt prelati vigilent cum gaudio: vt pote videntes fructuosum esse officium suum. & ecōuerso mali mores subditorum quanuis non tollant vigilantiam à prælatis bonis, efficiunt tamen vt prælati vigilent gementes perditionem filiorum. *Hoc enim non expedit uobis*. Etsi gaudio prælatorum non consulitis, consulite tamen vobisipsis: quia vigilantia eorum cum gemitu inutilis est vobis. *Orate pro nobis. confidimus enim quod bonam conscientiam habemus, in omnibus bene uolentes conuersari*. Variant græci codices, alii habent in prima habemus, alii in secunda persona habetis. Et hæc secunda litera magis quadrat: vt quia dixerat orate pro nobis, subiungat rationē confidentie in orationibus eorum: quia confidit eos habere bonam conscientiam ad volendū bene canuersari in omnibus. Et hoc est temperamentum quoddam reprehensionis superioris. *Amplius autem deprecor uos hoc facere, quo celerius restituar uobis*. Superfluit: vos quanuis subintelligatur. Et quod dicit amplius significat plus: non significat item, Dicendo autem quo celerius restituar vobis, Hebræum se esse significat, nec sonat paulum, quem hebręi seruantes legalia non expectabant eum sibi restituendum: quum paulus ad euadendum eorum manus Cæsarem appellauerit. Vnde & hinc coniici potest nec clementem fuisse authorem huius epistolę: quum ipse esset Romanus pontifex, nec expectabatur restituendus iudęis longe positis. C
Deus autem pacis qui eduxit de mortuis pastorem magnum ouium in sanguine testamenti æterni dominum nostrum iesum christum Dicitur eductus de mortuis in sanguine, quia resuscitatꝰ est merito effusi sanguinis, in sanctificationem æterni testamenti. hoc est sanctificationem dispositionis hęreditatis æternę. *Aptet*. pro, perficiat. *uos in omni*. Deest vna dictio. Legendum est. In omni opere bono, *ut faciates eius uoluntatem*. Petii vt deus perficiat eos in aliquo sed in omni opere. erant enim hæbręi isti ex parte christiani & ex parte legales, simul cum euangelio seruantes legalia. Et propterea petit pro eis vt in omni bono opere perficiantur. *Faciens in uobis*. pro, in nobis, *quod placeat coram se per iesum christū*. De sui à vinculis absolutiōe dicit hęc. *Cui est gloria in secula seculorum amen*. Siue ad deum siue ad iesum christum, referri potest relatiuum cui. D

ROGO *autem uos fratres ut sufferatis uerbum solatii*. pro, ex hortationis. Quoniam ex hortatio fuit reprehensiua & ablatiua legis ac sacerdotii legalis, ideo rogat vt sufferāt verbū exhortationis. ¶ *Etenim perpaucis scripsi uobis*. Relatiue ad materiam tot mysteriorum, paucis vsus est verbis. ¶ *Cognosite fratrem uestrum* . pro, nostrum, *Timotheum dimissum*. Hinc quisquis argumētū sumpserit quod Paulus fuerit author epistolę vtpote mittens Timotheū recolat ꝙ Dionysius Areopagita discipulus quoq; Pauli à Clemēte Romano pōtifice directus est in Gallias: similiq; ratione Timotheum à clemente (seu illo qui scripsit epistolā) dimissum fuisse. *Cum quo si celerius uenerit, uidebo uos*. Non sonat hæc promissio Paulum . alienum enim à ratione videtur vt postq̄ appellauerit ad Cesarem , iterum in manus Iudeorum spondeat se dare: qūubique in Actis Apostolorum legatur persecutionem passus à Iudæis, & oportuisse ipsum pluries eos fugere. ¶ *Salutate omnes præpositos uestros & omnes sanctos. Salutant uos de Italia fratres*. pro. salutant vos Itali. *Gratia cum omnibus uobis: amen*, Cōclusio est similis conclusionibus paulinis Et apud Græcos habetur subscriptio hæc. Ad Hebræos scripta ex Italia, missa per Timotheum E
¶ Et sic si finis commentariorum epistolarum Pauli.

¶ Commentariorum Thomæ de Vio Caietani Cardinalis sancti Xisti in omnes germanas epistolas Pauli & eam que ad Hebræos inscribitur, Finis.

Thomæ de vio caietani cardinalis

F SANCTI XISTI: IN SEPTEM EPISTOLAS Quas vocant canoincas. Et primum In eam Quę diuo Iacobo inscribitur, Commentarii.

Epistola sancti iacobi

G *Iacobus dei & domini nostri iesu christi seruus, duodecim tribubus quæ sunt in dispersione salutem.* Non est vsquequaque certum an epistola hęc sit Iacobi fratris domini: dicente Hiero. in lib. de vi. illu. de eo. Vnam tantum scripsit epistolam quę de septem canonicis est: quæ & ipsa ab alio quodam sub nomine eius edita asseritur. licet paulatim tempore procedéte obtinuerit authoritatem. ¶ Salutatio hic posita tam pura est vt nulli salutationi cuiuscunque alterius apostolicę epistolæ conformis sit. nam nihil dei, nihil iesu christi, nihil gratię nihilve pacis sonat: sed prophano more salutem. Nec ipse seipsum nominat apostolum, sed tantum seruum iesu christi. Ex quibus simul iunctis minus certus redditur author. Et mittitur ad duodecim tribus dispersas: quoniam ex qualibet tribu erant aliqui dispersi per mundum. Vnde magis libri quam epistolę titulum merebatur.
H scripta est enim non vt deferretur duodecim tribubus dispersis (quum hoc esset impossibile) sed ad instruendum eos. Et quoniam se seruum iesu christi dicit, & inferius dicet nolite in personarum acceptione habere fidem domini nostri iesu christi, consequens est vt ad dispersos duodecim tribuum iam Christianos intelligamus hanc epistolam scriptam.

O *Mne gaudium existimate fratres mei quum in tētationes uarias incideritis.* Tētationes exploratiuæ sunt virtutum animi: & ex suo genere tristitiam natæ sunt inferre. & propterea iacobus materiam tristitię vertit in gaudium, monens vt tristitia existimant materiam gaudii. Et rationem subdit. ¶ *Scientes quod probatio fidei uestræ patientiam operatur.* Materia gaudii est aquirere virtutem patientię. & quas nominauit tentationes modo nominat probationes
I fidei. examinant enim fidem animi quemadmodum ignis examinat aurum. Et huiusmodi examinatio quoniam afflictiua est, operatur patientiam (materiam patientiæ ministrando) quantum est ex genere operis. Ex parte vero dei operatur patientiam, illam infundendo. ¶ *Patientia autem opus perfectum habet.* pro, habeat: *ut sitis perfecti & integri in nullo deficientes.* Ne forte quereres quę materia gaudii est acquirere patientiam, explicat excellentiā ipsius: dicendo, quum ipsa habeat perfectionem operis ad hoc sitis perfecti & integri. Quia patientia non in operando sed in patiédo cōsistere videtur, ne hinc errares attribuit patientię opus, non qualecunque sed perfectum. Et est sermo de opere animi ꝙ intus est. Non enim est pati & patientiam habere: sed patientia adiungit pati actionē animi volumtarie tollerantis quod patitur, immo etiam cum gaudio tollerantis quod patitur. Ibant enim apostoli â conspectu consilii gaudentes quoniam digni habiti sunt pro nomine iesu contumeliam
K pati. Tantam autem perfectionem operis habet patiētia vt præstet homini possidere propriū animum. quod plus est quàm possidere imperium olim Romanum Vnde & dicit, Vt sitis perfecti & integri. Perfectum opponitur imperfecto, & integrum opponitur mutilo. Vtrūque præstat patientia: & perfectionem vitæ, & integritatem virtutum. & quod plus est. præstat in nulla actione necessaria deficere.

¶ *Siquis autem uestrum indiget sapientia.* pro, si cui vestrum deficit sapientia, *postulet adeo* pro, postulet ab eo *qui dat deo.* Dixerat patientiam habere opus perfectum vt in nullo deficiamus. & quoniam hoc contrarium videtur habere experientiam, dum contingit patientes in aliqua actiōe deficere, ideo de ea virtute à qua sepius cōtigit deficere & que difficillime impetratur subiungit modū habēdi ¶ Specialiter quoq; meminit sapientiæ: quoniam q̄uis affectu splenus sit patientie

sit patientiæ, intellectus tamē carere potest sapiētia. Ait itaque. Dixi in nullo deficiētes quia nec in sapientia permittit deficere. si cui tamen deficit sapientia (quod potest contingere ex minus perfecta patientia) *postulet a deo qui dat omnibus affluenter.* pro, simpliciter, *& non improperat, & dabitur ei.* Adminiculo orationis impetrandam docet sapientiam. Et est sermo de sapientia circa regulam viuendi & operandi. ¶ Quod autem dicit & non improperat seu exprobrat, intelligendum est quantum ex parte dei. nam ex parte ingratorum testatur scriptura quandoque exprobare beneficia collata. ¶ *Postulet autem in fide, nihil hæsitans.* pro, diiudicans. Ex sententia domini in Euangelio sumptum est hoc. oportet enim potentem non discernere ex parte dei potentiam ac misericordiam. qui enim potentiam aut misericordiam dei metitur in suo affectu aut intellectu minus confidit. *Qui autem hęsitat.* pro, diiudicat, *similis est fluctui maris: qui a uento mouetur & circumfertur.* pro, iactatur. Animum diuersorum iudiciorum circa potentiam aut gratiam dei, assimilat mari fluctuanti à ventis agitato & iactato. est enim talis animus hæsitans, & diuersis iudiciis huc atque illuc impellitur. Et de eo subiungit. *Non ergo.* pro, non enim, *existimet homo ille quod accipiat.* pro, accipiet, *aliquid a domino.* vt pote indispositus ad impetrandum. ¶ *Vir duplex animo, inconstans est in omnibus uiis suis.* Manifestat in dispositionem hæsitantis ad impetrandum relatiue ad deum ex dispositione animi duplicis ad alia opera.

A

B

Videmus enim quod homo duplex animo (hoc est tanquam habens duos animos: alterum inclinanrem ad hoc, & alterum inclinantem ad contrarium) inconstans est in omnibus viis suis: pro quanto modo ad istam viam modo ad aliam tendit. Simile enim quid contigit in animo postulantis hęsitando à deo. At si obieceris perpaucos inueniri postulantes absq; omni hæsitatione, scito donum dei esse postulare nihil hæsitando, ꝑ nullus nouit nisi qui accipit Quod autem iacobus dicit solos non hæsitantes impetrare (dicendo non enim existimet homo ille quod accipiet aliquid à domino) intellige quantum est ex parte orantis, nā diuinæ misericordiæ largitas non est alligata his regulis. vnde in euangelio supplex homo ante iesum, credo inquit domine, adiuua incredulitatem meam. ¶ *Glorietur autem frater humilis in exaltatione,* pro, sublimitate. *sua: diues autem in humilitate.* pro, humiliatione, sui. Declarauerat gaudium in tentationibus ex lucro virtutis patientiæ &c. modo declarat illud idē gaudiū relatiue ad contrarios status hominum: paupertatis scilicet & diuitiarum. Et quum debuisset dicere gaudeat autem, plus dicit, dicendo. glorietur autem frater (Christianum quemlibet appellat fratrem) humilis, hoc est abiectus propter paupertatem (humilitas non est hic nomen virtutis, sed conditionis) in sublimitate promissa sibi in cælesti regno: diues autem glorietur in humiliatione sui, hoc est dum contingit ipsum humiliari, deiici & cadere à statu diuitiarum ob aliquam tentationem, & non in diuitiis. *Quoniam sicut flos fœni transibit.* Hæc omnia quæ subiunguntur de caduco statu diuitum, tendunt ad hoc quod diuitię non sunt materia gloriatiois, sed humiliatio propter fidem & virtutē. *Exortus est enim sol cum ardore, & arefecit fœnum: & flos eius decidit, & decor uultus.* pro, aspectus. seu speciei (est enim sermo de aspectu passiue. *Eius deperiit. Ita & diues in itineribus suis marcesset.* ¶ *Beatus uir qui suffert tentationem.* Dixerat quod diues glorietur in sui humiliatione, extendit modo ad omnes quod vir qui suffert tentationem est beatus. Dicendo suffert, fortitudinem significat, ad differentiam succumbentis. Et est sensus. qui suffert tentationem: hoc est qui non succumbit tentationi, sed fortiter tolerat illam. Et est sermo de beatitudine hic in spe & in futuro in re. Tentationis autem nomine afflictiones quascunque comprehendit, tam internas quam externas: siue sensui siue rationi rectę contrarię sint. *Quoniam quum probatus fuerit.* Examinatur homo priuatione rerum, afflictione personę, & afflictione incitantium ad ea quę sunt contraria rectæ rationi. affligunt enim & non parum rectū animum incitantia intus vel extra ad ea quæ sunt contraria rectæ rationi. Vnde & de Lot Petrus Apostolus dicit. habitans apud eos qui animam iustam iniquis operibus cruciabant. *Accipiet coronam uitæ, quam repromisit deus diligentibus se.*

C

D

E

N*Emo quum tentatur, dicat quoniam.* pro, quod, *a deo tentetur.* pro, tentor. *deus enim intentator.* pro, intentabilis, *est malis.* Hoc est deus non potest tentari malis. *Ipse enim.* pro, autem, *neminem tentat.* Vtrunque negat Iacobus à deo, scilicet & tentari & tentare. Et primū quidem verum est, quantum est ex part dei. nam ex parte nostra tentamus quandoque deū: cōtra illud præceptum. Non tentabis dominum deum tuū. Alterū aūt (videlicet ꝙ deus neminē tentat) quamuis eadem ratione verificari possit quia deus ex parte sua neminem tentat. non enim

enim indiget tentationis examine ad notitiam animorum & euentuum) prosequendo tamẽ
F intentionẽ authoris, sensus est ꝙ ipse neminem tentat formaliter loquendo tentatione ad peccandum. De hac enim ẽ regione subiungit. *Vnusquisque uero tentatur a concupiscentia sua abstractus & illectus.* pro inescatus. Deberent tamen esse participia passiua præsentis temporis quibus caremus. Vbi clare patet ꝙ de tentatione ad peccandum & de tentatione interna est sermo. nam & tantauit deus abraham sed non ad peccandum. & iesus tentatus est ad peccandum à diabolo non intercedente propria iesu concupiscentia sed externa tantum tentatione. Appellatur autem concupiscentia appetitus boni vel apparentis boni. mediante siquidem huiusmodi appetitione tam diabolus quam mundus quam caro nos interna pulsat tentatione. Vbi & recole eiusdem rationis appetere bonum & fugere malum: vt intelligas cõcupiscentiæ nomine vtranq; appetitionẽ cõprehendendi. nominatã tamẽ à bono, ratione cuius displicet malũ verũ vel apparens. Et duplex officium concupiscentiæ describitur: abstrahere & inescare. abstra
G here siquidem à recto: inescare autem ad delectabile seu vtile, Et vtrũq; vtinã nõ experiemur. ¶ *Deinde concupiscentia quum conceperit.* Preteriti temporis est conceperit. Ad similitudinem concipientis describitur animus concupiscentia distractus & inescatus Si enĩ concupiscẽtiã tanquam semen suscipit ex quo velut concipiat prolem intentam à concupiscentia (quod est quum animus conformis est concupiscentię: & hæc proles dilectatio est seu consensus. *Parit peccatum.* Recto ordine progreditur post conceptionem describens partum. mediante enim concepta dilectatione parit peccatum. ¶ *Peccatum vero quum consummatum fuerit, generat mortem.* æternam. *Generat* autem meritoriæ. ¶ *Nolite itaque errare.* pro, erretis, *fratres mei delectissimi* pro, dilecti. attribuendo deo vestras tentationes. ¶ *Omne datum optimum.* pro, omnis donatio bona, *& omne donum perfectum de sursum est descendens a patreluminum.* Non sufficit iacobo declarasse vnumquemque tentari à propria cocupiscentia ad manifestandum quod deus neminẽ
H tentat, sed adiecit quod deus est actor omnis boni: vt ẽ regione contrariorum effectuum appareret intentum. Effectus tentationis dixerat peccatum & mortem effectus dei modo dicit omnem donationem bonam & omne donum perfectum. vt ex his appareat deũ neminem tentare, neminem incitare ad peccatum & mortem æternam sed econuerso omnẽ donationẽ bonam (ad differentiam donationum malarum quas nos facimus) & omne donum perfectũ (ad differentiam imperfectionum: quales sunt imperfectiones significatæ nominibus peccatorum) ẽ sursum, ẽ supernis manat, descendens à patre luminum. Rationem tangit emanationis bonorum à deo, dicendo à patre luminum. Genitor siquidem luminum non est genitor tenebrarum sed luminum: omnia autem dona bonorum &c. radii quidã sunt diuini luminis. *Apud quem non est transmutatio nec.* pro, aut, *uicissitudinis.* pro, conuersionis, *obumbratio* Dixerat à
I parte luminum. & quoniam pater luminum sensibilium sol, facit tenebras dupliciter (primo suo motu diurno: hac enim transmutatione locali facit vbi fuit dies noctem & econuerso. deinde conuersione ex tropicis cancri & capricorni variat obumbrationem æstiuã & hyemalẽ) vtranque mutationem Iacobus excludit à deo patre luminum: ne putaretur ꝙ esset pater luminum quemadmodũ sol sensibilis, & suis transmutationibus faceret tenebras & varias vmbras. & propterea dicit apud quem non est transmutatio, quo ad primũ, nec conuersiois obũbratio, quo ad secundum. Modum aũt quo descendunt ab isto patre luminũ donationes bonæ & dona perfecta, subiungit. ¶ *Voluntarie enim.* pro, volens, *progenuit nos uerbo ueritatis, ut simus initium aliquod.* pro, primitiæ quædam, *creaturæ.* pro, creaturarum, eius. Ecce modus quo descendũt lumina à spirituali patre luminum. nõ natura sed voluntate progenuit nos, secundũ esse gratię, verbo veritatis. Datiui casus est explicans ad quid geniti sumus secundum esse gratiæ: vide-
K licet ad verbum veritatis credendum, amandum, sectandum, opere implendum ac propagãdum. Non sumus progeniti ad fabellas sed ad sermonem veritatis vt simus quædam primitiæ: hoc est inter creaturas æstimati, preciosi, grati velut primitiæ. Et rursus quoniã primitię offerebantur deo, vt offeramur deo tanquam primitiæ omnium creaturarum.

Citis fratres mei. pro, itaque fratres mei, *dilectissimi.* pro, dilecti, *sit autem omnis homo uelox ad*
S *audiendum, tardus ad loquendum, & tardus ad iram.* Superfluit autem. Dixerat quod genuit nos verbo veritatis vt simus primitiæ creaturarum eius. Et propterea inde infert dispositiones ad verbum veritatis Quarũ prima est velocitas ad audiendũ. Secunda tarditas ad loquendũ. & Tertia tarditas ad iram. *Ira enim uiri iustitiam dei non operatur.* ab vltima dispositiõe incipit singulas tractare. Et quoniã ira appetitus est vindictæ q̃ actus est iustitiæ. ideo ne quisq̃ putaret ꝙ ira cõformis esset verbo veritatis (vtpote executrix iustitiæ) clare dicit ꝙ ira viri, ad

differentiam iræ diuinæ,non operatur,hoc est non exequitur,iustitiam dei. Deus enim non ordinauit iram hominis ad exequendam diuinam iustitiam:sed ad hoc ordinauit iudices. *Propter quos abiicientes omnem immunditiam & abundantiam malitiæ,in mansuetudine suscipite insitum uerbum quod potest saluare animas uestras.* Ordinate tractat de ira hominis. Prius enim exclusit ab ea bonum executionis diuinæ iustitiæ:modo explicat mala illi annexa: videlicet immunditiam seu sordes,proculdubio animi,& exuberantiam seu superfluitatem malitiæ. Ira enim vtrunque malum habet annexum. nam & sordidat animum offuscando rationem,& accendit voluntatem ad malum proximorum:quod significat malitia abundans seu exuberans ad perniciē aliorū. Et quia iræ vt est nomen vitii contraria est mansuetudo, ideo abiectis iis quæ sunt vitii iræ, aptissime subiungit in mansuetudine suscipite verbum insitū. Ideo de ira tractat,quia impedit susceptionē verbi veritatis insiti,ad differentiam verbi congeniti. Verbum veritatis congenitum nobis est quicquid naturali lumine cognoscere sufficimus:verbum autem veritatis insitum est quod de foris insitum est verbum fidei,verbum euangelicum:ad quod non sufficit naturale lumen nisi adiutum lumine insito quod est lumen diuinæ gratiæ. Vnde de hoc verbo subiungit quod potest salutare animas vestras. *Estote autem factores uerbi & non auditores tantum.* Supfluit tantū,q̄uis subintelligatur. Prosequitur aliam dispositionem adverbum veritatis:illam scilicet sit omnis homo velox ad audiendum. Et explicat de quali auditione loquitur:videlicet de auditione factiua verbi veritatis quod auditur,& non de auditione pura. Et rationem subiungit. *Fallentes uosmetipsos.* putando quòd solus auditus sufficiat. *Quia si quis auditor est uerbi & non factor,hic comparabitur uiro consideranti uultum natiuitatis suæ in speculo. Considerauit enim se & abiit: & statim oblitus est qualis fuerit.* ¶ *Qui autem perspexerit in lege perfectæ libertatis.* pro,qui autem prospexerit in legem perfectam libertatis. hoc est in legem perfectam quæ est libertatis. E regione cōsiderationis propriæ faciei in speculo,locat ꝓspectionem sui in legem perfectam quæ est lex libertatis,quæ est lex euangelica. Est enim lex amoris & libertatis spiritualis. Et è regione eius quod dixerat & abiit & statim oblitus est,dicit. *Et permanserit in ea.* pro, & permanserit sic,*non auditor obliuiosus factus sed factor operis,hic beatus in facto suo erit.* Intellige meritorie:hoc est hic meretur ex facto suo beatitudinē futuram. ¶ *Si quis autem putat se religiosum esse.* Deest,inter vos,*non refrenans linguam suam sed seducens cor suum,huius uana est religio.* ¶ *Religio munda & immaculata apud deum & patrem,hæc est:uisitare pupillos & uiduas in tribulatione eorum.* Tractat tertiam conditionem:videlicet tardus ad loquendum. monstrando quòd religiositas sine freno liguæ vana est:quòd si quis secus putat,seducit seipsum. Et è regione religionis vanæ explicat religionem mundam apud deum constare ex operibus misericordiæ. Quod intellige imperatiue. Religio enim proprias actiones habet diuini cultus:imperat autem opera misericordiæ,eo modo quo vna virtus imperat alteri. *Et immaculatum se custodire ab hoc sæculo.* pro,à mundo. Visitationi pupillorum & viduarum,annectit iacobus custodiam hominis ab hoc mundo:eo quòd periculosum est pupillorum curam gerere sine aliqua lucri macula. nec minus periculosum viduas visitare absque macula carnis.

A B C D

CAPVT II.

Ratres mei nolite in *personarum acceptione habere.* pro,ne in personarum acceptione habeatis,fidem domini nostri iesu christi gloriæ. ¶ Quanuis construi possit diuersimode genitiuus gloriæ materia tamen de qua est sermo inuitat ad construendum cum acceptione personarum. ¶ Ita vt ordo literæ sit. ne habeatis in acceptione personarum gloriæ (hoc est penes gloriam) fidem domini nostri IESV CHRISTI. ¶ Acceptio siquidem personarum habetur penes diuersa. ¶ Nam quandoque penes magistratus,quanqodue penes opes,quandoque penes honores &c. habetur. In proposito autem est sermo de acceptione personarum penes gloriam seu honorem præsentem. Inhibere autem fidem iesu christi haberi in acceptione personarum,est inhibere actionem hanc que est acceptio personarum iungi fidei iesu Christi. E

¶ Ac si dixisset. ¶ Nolite in adulterio seu fornicatione haberi fidem domini nostri IESV CHRISTI. ¶ *Etenim si introierit in conuentum uestrum uir aureum anullum habens in ueste cādida.* pro, splendida, *introierit autem & pauper in sordido habitu:& intendatis in eum qui indutus est ueste preclara.* pro,splendida, *& dixeritis ei,tu sede hic bene pauperi autem dicatis,tu stat illic aut sede sub scabello pedum*

meorum. pro, aut sede hic sub scabellum meum. ¶*Nonne iudicatis apud uosmetipsos*. pro, & non iu-
F dicati estis in vobisipsis. Explicat negationem iudicii personalis. Et est sensus. Et hæc facien-
do non estis iudicati in vobisipsis, sed estis iudicati in vestibus & diuitiis & paupertate. Nam
vere aliud est iudicari homines secundum seipsos, & aliud iudicari eosdem secundum vestes
(splendidas vel sordidas) & alia huiusmodi extrinseca. ¶*Et facti estis iudices cogitationum iniquarum*.
pro, malarum. Malas cogitationes appellat pensare in hominibus vestes & huiusmodi. Et fa-
cti estis malarum cogitationum, tanquam dirigentium, iudices. Ita quòd dupliciter errastis:
& non iudicando homines secundum seipsos, & iudicando secundum malas cogirationes.

¶*Audite fratres dilectissimi*. pro, dilecti, *nonne deus elegit pauperes in hoc mundo, diuites in fide & hæredes regni quod repromisit deus diligentibus se? uos autem exhonorastis*. pro, ignominia affecistis, *pauperem. Nonne diuites per potentiam opprimunt uos, & ipsi trahunt uos ad iudicia*. pro, tribunalia? *nonne ipsi blasphemant bonum nomen quod inuocatum est super uos?* Hoc est nomen Christi salutiferum. Et hæc mala quæ de diuiti-
bus iacobus dicit, ideo dicit quia ex diuitiis tumescunt & faciunt hæc. quanuis non omnes.
G ¶*Si tamen*. pro, si quidem, *legem perficitis regalem secundum scripturam* (Diliges proximum tuum sicut teipsum) *benefacitis. si autem personam accipitis, peccatum operamini*. Diuitem honorari, ex multis causis pro-
uenire potest. quarum duas tangit hic iacobus. Altera est ex acceptione personarum: hoc est
præcise quia diuites sunt. Altera est ex lege regia: hoc est quia sunt perfecti à rege, vel quia
sunt nuncii regis, vel quia sic statuit rex: vt patet de Mardochæo, sic honorabitur quē rex ho-
norare voluerit. Et ex prima quidem causa honorare diuites, peccatum esse definit: ex secun-
da autem dicit esse bonum opus. Et ad hoc affert conformitatem scripturæ, Diliges proximū
tuum sicut teipsum. Et intendit quòd seruare legem regiam circa honores diuitum, prouenit
in Christianis ex præcepto scripturæ Diliges proximum tuum sicut teipsum. vtendo aduer-
bio sicut, proportionaliter: hoc est diliges proximum tuum in gradu, in officio, in dignitate,
H in priuilegio suo, sicut teipsum in gradu dignitate & priuilegio. ¶*Redarguti a lege quasi transgressores*. pro, & redarguimini à lege tanquam transgressores. Et est sermo non de lege regia,
sed de lege diuina scripta Leuit. xix. & Deut. i. Vtrobique enim prohibetur acceptio perso-
narum. ¶*Quicunque enim totam legem seruauerit, offenderit autem in uno, factus est omnium reus*. Qua ra-
tione hoc dixerit, ipse subiungit: videlicet ex identitate legislatoris. Hanc enim identitatem
clare subiungit. Et ex hac parte qui in vno offenderit legislatorem, incurrit reatum omni-
um: quoniam contemnit latorem legis omnium. Hic est sensus literalis intentus à iacobo.

¶*Qui enim dixit non mœchaberis, dixit & non occides. Quod si non mœchaberis, occideris autem factus es transgressor legis.*

I IC *loquimini & sic facite tanquam per legem libertatis incipientes iudicari*. p, iudicandi. Loco duarum dictionum incipientes iudicari, Legendū est iudicandi. Transit ad aliā materiā: videlicet bonorū operum. Inhibuit prius iungi fidei acceptionem p̄so-narū: monet mō iungi fidei bona opera, īcipiens à p̄mio & pœna futuri iudicii: ꝙ dicit futurū p̄ legē libertatis quo ad merita. Et est sensus. Sic loq̄mini, sic ope-
ramini, vt iudicandi tandem secundum merita in lege libertatis consonat hoc sententiæ euā
gelicæ. esuriui & non dedistis mihi manducare. & reliqua. hæc enim sunt merita legis liberta
tis secundum quæ iudicandi sumus. *Iudicium enim sine misericordia fiet ei qui non facit misecicordiam*. Mise
ricordia saluatrix excluditur, non omnis misericordia. nam nullum diuinum iudicium caret
K misericordia aliqua: sed vltimum iudicium reproborum caret misericordia saluatrice eorun
dem. Et *superexaltat*, pro, gloriatur, *misericordia iudicium*. pro, aduersus iudicium. hoc est misericor
dia eo quod vincit iudicium, gloriatur aduersus illud tanquam victrix. Et ē regione iudicii
sine misericordia, locat misericordiam victricem iudicii: vt significet quod īmisericordium iu
dicium erit sine misericordia, misericordium autem iudicium erit tale quod misericordia glo
riabitur aduersus iudicium. Significans per hoc quod misericordia vincet exactam iustitiam
secundum merita: iuxta illud. Non intres in iudicium cum seruo tuo domine quia, quia non
iustificabitur in conspectu tuo omnis viuens. ¶*Quid proderit fratres mei si fidem quis dicat se habere, opera autem non habet? nunquid poterit fides saluare eum?* De operibus misericordiæ est sermo. vnde &
subdit de egentibus & c. *si autem* &. pro, aut, *soror nudi sint & indigeant uictu quotidiano dicat autem aliquis ex uobis illis ite in pace calefacimini*. pro, calefiatis, *& saturamini non dederitis autem eis quæ necessaria sunt corpori*. proculdubio operimenta. *Quid proderit Sic & fides si non habeat opera mortua est in semetipsa*. pro, per
se. hoc est sola,

¶Sed dicet

¶Sed dicet quis, tu fidem habes & ego opera habeo. Ostende mihi fidem tuam sine operibus, pro, ex operibus, tu-
is. Quasi dicat, non potes ex operibus tuis (vtpote carens illis) ostendere mihi illam. Fides enī
intus latet. ¶Et ego ostendam tibi ex operibus meis fidem meam. ¶Tu credis quod unus est deus? bene facis: & A
dæmones credunt. Solam fidem minoris pendendam, multipliciter Iacobus ostendit: inter alia
afferens quod fides communis est etiam dæmonibus. Et est verum loquendo de ipso actu
credendi. Dæmones enim coacti ab euidentia miraculorum quæ ipsi cernunt fieri à IESV
Christo & apostolis &c. Credunt velint nolint verum esse quod verbum caro factum est &c.
Et quo ad hoc iacobus verum dicit quod fides communis est etiam dæmonibus. Sed nos vo-
luntarie credimus, illi autem inuiti. Vnde de ipsis subditur. ¶Et contremiscunt. quod est inui-
ti. ¶Vis autem scire o homo inanis quoniam. pro, quod, fides sine operibus mortua est? In calce huius capi-
tuli ipsemet declarabit hoc. ¶Abraham pater noster nonne ex operibus iustificatus est, offerens Isaac fili-
um suum super altare? Vides quoniam. pro, quod, fides cooperabatur operibus illius, & ex operibus fides consum-
mata est? Et suppleta. pro, impleta, est scriptura dicens. Credidit Abraham deo, & reputatum est illi ad iustitiam: B
& amicus dei appellatus est. ¶Aduerte hic prudens lector quod iacobus non sentit fidem absque
operibus mortuam esse &c. (quoniam constat nos iustificari per fidem etiam sine operibus:
vt patet in infantibus baptizatis, & in adulto baptizato si statim moreretur) sed sentit fidem
sine operibus, hoc est renuentem operari esse mortuam, esse vanam & non iustificare. Et recte
sentit: quoniam fides quæ non est parata operari mortua est. Suapte enim natura operatur
per dilectionem: vt Paulus dicit. ¶Quòd ergo iacobus affert verbum Gen. xv. credidit Abra-
ham deo, ad hoc affert quod credidit paratus operari. Et propterea dicit quod in opere obla-
tionis filii impleta est scriptura: loquens de fide Abrahæ parata operari. Impleta inquam est
quo ad executionem maximi operis ad quod parata erat fides Abrahæ. ¶Nec contrariatur
sententia hæc sententiæ Pauli ad Rom. docentis ex fide non ex factis hominem iustificari: C
quoniam paulus loquitur de factis secundum se, è regione distinctis à fide: iacobus autem lo-
quitur de factis vt sunt filii dei. Vterque enim verum docuit: Paulus quidem quod non factis
moralibus cærimonialibus aut iudicialibus secundum se sed fidei gratia iustificamur: iacobus
autem quod non fide sterili sed fide fœcunda operibus iustificamur. Vnde patet contrarias
non esse eorum sententias. Videtis igitur quod ex operibus iustificatur homo & non ex fide tantum. ¶Similiter
& rhaab meretrix nonne ex operibus iustificata est, suscipiens nuncios & alia uia eiiciens. pro, emittens? Sicut enim
corpus sine spiritu mortuum est, ita fides sine operibus mortua est. Appellatione spiritus nō significatur ani-
ma sed halitus seu flatus. Et apte comparat opera flatui. quemadmodū enim corpus animalis
si non spirat mortuum est, ita fides si non parit opus mortua est. Flatus siquidem est effectus
corporis viui: & similiter operatio est proprius effectus fidei viuæ. Vnde apparet quo sensu su-
perius dixerit fidem sinæ operibus mortuam esse: non quòd sentiat opera esse formam fidei,
sed quod sentit opera esse concomitantia fidem sicut halitus concomitatur vitam corporis. D

CAPVT III.

Olite plures. pro, multi, magistri fieri fratres mei. Voluntatem prohibet non
magisterii sed multitudinis magistrorum, dicendo nolite fieri mul-
ti magistri. ¶Et rationem subiungit. Scientes quoniam. pro, quod, ma-
ius iudicium sumitis. pro, accipiemus. nos magistri. Quod est per se manife-
stum. ¶In multis enim offendimus omnes. ¶Ad excludendam præsumpti
onem putentium se fore magistros absque aliquo lapsu assignat pro
ratione maioris iudicii, quia in multis omnes offendimus: vt intelliga-
mus etiam magistros labi, & maius expectare iudicium ex affectato
magisterio ecclesiæ.
¶Si quis in uerbo non offendit hic perfectus est uir. Et vtrobique offendere est præsentis temporis, et sub
iungit hoc ad significandum quod ad minus in sermone labimur omnes: & ad explicandum E
quod non ita dicit omnes quin aliquis vir perfectus inueniri possit qui nec in verbo labitur.
Potens freno circunducere totum corpus. Non solum est vir perfectus sed est etiam potens circunduce-
re totum corpus actionum suarum tanquam fræno. Si autem. pro, ecce, frenos equis in ora mittimus
ad consentiandum nobis. pro, vt nobis pareant, omne corpus. pro, & omne corpus, illorum circunferimus. P,
circumagimus. similitu do clara est. Et ecce naues quum magnæ. pro, tantę, sint, & a uentis ualidis minen-
tur. pro, à ventis duris vehantur, circunferuntur a modico gubernaculo. hoc est à timore. Quocunque im
petus dirigentis uoluerit. Ita & lingua modicum quidem membrum est: & magna exaltat. pro, iactat. facienda, cō
turbanda, acquirenda &c. Ecce quantus. pro, exiguus, ignis. Prius assimilauit linguam fræno & te

 moni

moni:modo assimilat ipsam exiguo igni. *Quam magnam syluam incendit?* Potes legere loco syl-
F uam(& forte melius)materiam. Græca enim dictio significat & syluam & materiam. *Et lin-
gua ignis est.* Superfuit est. *Vniuersitas iniquitatis.* pro, mundus iniustitiæ. Sine verbo aliquo in
textu Græco habentur hæc. ¶Potest nihilominus oppositiue dictum intelligi quòd lingua
non solum est ignis sed mundus iniustitiæ: vtpote non vnam aut plures continens iniustitias
sed mundus iniustitiæ, vtpote continens omnes iniustitias. Quod est verum virtualiter.
Lingua. Deest sic. Legendum est. Sic lingua *constituitur in membris nostris: quæ maculat totum corpus.*
Duo dixerat de lingua. Alterum quòd est ignis: Alterum quòd est mundus iniustitiæ. Inten-
dens modo declarare vtrunque incipit ab vltimo: dicendo quòd sic, hoc est quemadmodum
est mundus iniustitiæ, sic est lingua constituta in membris nostris: quod hinc apparet q̄ ma-
culat totum corpus actionum & passionum nostrarum. Penes hoc ergo assimilatur mundo
iniustitiæ. De assimilatione vero ad ignem subiungit. ¶*Et inflammat rotam natiuitatis nostræ.*
Superfluit nostræ. *Inflammata a gehenna.* pro, & inflammans sub gehenna. Vniuersum vitæ cur-
G sum rotam appellat natiuitatis: ea forte ratione quia circulationibus cælestibus agitur cursus
vitæ nostræ. Inflammare autem est merita flammæ efficere. Perinde ac dictum fuerit rotam
natiuitatis meritoriam flammæ constituit. Vnde declarando seipsum subiungit. & inflam-
mans sub gehenna: hoc est igne extinguibili. Lingua siquidem suis vitiis vniuersam vitam
inflammat non igne huius vitæ sed igne gehennę. Et sic inflammatio hæc est quidem culpæ
quo ad merita: est autem pœnæ gehennæ quo ad futuram executionem. *Omnis enim natura &
bestiarum.* pro, ferarum, *& uolucrum & serpentium & cæterorum.* pro, marinorum, *domatur & domita a na-
tura humana: linguam autem nullus hominum domare potest. inquietum.* pro, incoercibile, *malum, plena ueneno
mortifero. In ipsa benedicimus deum & patrem: & in ipsa maledicimus homines qui ad imaginem & similitudinem dei
facti sunt. ex eodem ore procedit benedictio & maledictio.* ¶*Non oportet fratres mei hæc ita fieri. Nunquid fons de
eodem foramine emana.* pro, scatebra emittit, *dulcem & amaram aquam? Nunquid potest fratres mei ficus uuas.*
H pro, oleas, *facere, aut uitis ficus? sic nullus fons salsam ac dulcem potest facere aquam.* Similitudines claræ
sunt ad detestationem linguæ inductæ.

Vis sapiens & disciplinatus. pro, & scientificus, *inter uos?* Hactenus vetuit fieri multos ma-
Q gistros ecclesiæ propter periculum maioris iudicii: & ad hoc attulit vitia linguę. mo-
do eandem monitionem prosequitur quo ad viros doctos: instruendo illos qualiter
debeant conuersari. Et quia rari sunt viri docti, ideo dicit quis sapiens & sciens inter vos?
Ostendat ex bona conuersatione operationē suam. pro, opera sua, *in mansuetudine sapientiæ.* Si quis est doctus,
non affectet magisterium, sed factis conuersationis suæ ostendat sapientiam in mansuetudie.
Et statim manifestat mansuetudinem esse comitem sapientiæ, ad manifestandum q̄ dixerat
I in mansuetudine sapientiæ. ¶*Quod si zelum amarum habetis, & contentiones sunt in cordibus uestris.* pro,
& contentionem. Et ibi fiat punctum. deinde subiungatur. ¶In corde vestro *nolite gloriari.*
Mansuetudini opponitur intus æmulatio amara: foris autem contentio. Et ex his contrariis
deducit oppsitum sapientiæ: excludendo duo vitia. Alterum internum, nolite gloriari in cor
de vestro de sapientia & scientia quam habetis. Alterum externum. *Et mendaces esse aduersus ue-
ritatem.* ¶Inuidia & contentio ad vtrunque ducunt viros doctos: & ad gloriendum intus, &
ad mentiandum foris. ¶*Non est enim ista sapientia de sursum descendens a parte luminum.* Superfluit
à patre luminum. ¶*Sed terrena animalis diabolica.* pro, demoniaca. Hoc est sed ab affectu terre-
norum á passionibus (quas perturbationes animi vocant) á dæmone. ¶Iuxta tres partes ho
mininis (corpus videlicet, & animam qua sentimus, & intellectum quo inflamur. scientia e-
nim inflat) triplicem denominationem dedit huic sapientiæ. ¶Et vltima denominatio á
K demone sumpta est, ne intellectum culpabilem significaret. ¶Intellectus enim in culpa nō
est, sed abusus intellectus quo quis de eo inflatur: in quo imitatur dæmonem.
¶*Vbi enim zelus & contentio, ibi inconstantia & omne opus prauum.* ¶*Quæ autem de sursum est sapien-
tia, primum quidem pudica est.* pro, casta est, *deinde pacifica modesta, suadibilis.* pro, suasibilis, *bonis consen-
tiens.* Hæ duæ dictiones superfluunt, *plena misericordia & fructibus bonis iudicans sine simulatione.* p̄, nō
diiudicans & nō simulās. diiudicare incōstētię est. nā est cōtraria iudicia efficere. q̄d cōstat spe-
ctare ad inconstantiam: quæ comes declarata est sapientiæ terrenæ &c. ¶*Fructus autem iusti-
tiæ in pace seminatur facientibus pacem.* Dixerat sapientia ē supernis descendentē plenam fructib⁹ bo
nis. et quoniā fructus boni ad iustitiam spectant iunctant esse sapientiam iustitiæ subiungit: di
cendo

cendo quòd fructus iustitiæ seminatur in pace facientibus pacem. Quod est dicere quòd fru-
ctus iustitiæ seminatur in pace à sapientia. Nam de illa dictum est quòd incipit à castitate &
terminatur ad esse pacificum: quod est esse factricem pacis. Idem ergo est fructus iustitiæ & A
fructus sapientiæ, vtpote seminatus in pace.

CAPVT IIII.

VNDE *bella & lites.* pro, & pugnæ, *in uobis? nonne ex concupiscentiis.* pro, nonne hinc. &
postea appositiue subiungendum est. Ex voluntatibus *uestris.* Delectationes
siquidem prima principia sunt & pugnarum & bellorum & c. ¶*Quæ militant in*
membris uestris: imperando membris humanis ad bella & lites & similia, delecta-
tiones militant in membris humanis. ¶*Concupiscitis & non habetis.* Vanitatem B
passionum & actionum humanarum describit per hæc tria: concupiscentiam, inuidiam, pu-
gnam. ¶*Occiditis & zelatis.* pro, inuidetis & æmulamini. vt inuidia referatur ad tristitiam in-
teriorem: æmulatio autem ad cognatum conformem inuidiæ. *Litigatis & belligeratis.* pro, pu-
gnatis & bellatis, *& non habetis propter quod non postulatis.* pro, propterea quòd non postulatis. Ra-
tio redditur quare hæc omnia vana sint, quia non innituntur postulationi à deo. Hoc est quia
innituntur viribus tantum humanis & non habetur ratio diuinæ gratiæ. Vnde & iosuæ
errauit cum Gabaonitis fœdus feriendo, quia os domini non consuluit: vt ibidem dicitur.
¶*Petitis & non accipitis: eo quod male petatis, ut in concupiscentiis uestris insumatis.* pro, vt in voluptatibus
vestris insumatis. hoc est perficiatis vestra omnia. Hic enim finis efficit vt quamuis petamus
à deo, male petamus: vtpote non ad hoc vt perficiatur voluntas diuina, sed vt perficiatur vo-
luntas nostra. Oportet enim supplicando præferre voluntatem diuinam nostræ: alioquin ma C
le petitur. ¶*Adulteri.* Deest, & adulteræ *nescitis quia.* pro, quòd, *amicitia huius mundi.* Superfluit
huius. *Inimica est deo.* pro, inimicitia dei est? Et interrogatiue legendum est. Quod autem
dicit adulteri & adulteræ, de adulterio animæ quo anima relicta adhæsione ad deum adhæ-
ret mundo, intelligendum testantur subiuncta de amicitia mundi & inimicitia dei. ¶*Quicun-*
que ergo uoluerit amicus esse sæculi huius. pro, mundi, *inimicus dei constituitur. An putatis quia.* pro, quòd, *ina-*
niter scriptura dicat, ad inuidiam concupiscit spiritus qui habitat. pro, habitauit, *in uobis?* Ex Exod. xx. capi.
sumpta est hæc sententia. Vbi deus primo dicit esse deum qui eduxit eos de terra Aegypti:
quod iste dicit habitauit in vobis. Deinde subdit ego sum deus zelotes: quod iste dicit ad in-
uidiam concupiscit spiritus. Deus enim spiritus est. vt dicitur ioan. iiii. Et directe ad propositũ
contra adulteros & adulteras tendit: significans quod deus more zelotipi inuidet mundo tra
henti animas sibi fide desponsatas ad ipsius mundi amicitiam & dei inimicitiam. Non pu- D
tetis inquit vane scriptum esse hoc quod diuinus spiritus concupiscit ad inuidiam zelotypiæ:
quoniam hoc est scriptum ad significandum tum amicitiam mundi esse inimicitiã dei, tũ ad
significandum vindictam diuinã consequẽtem huiusmodi zelum. Et apte subiũgitur. *Maio-*
rem autem dat gratiam. nam & ibidem in exodo subiungitur, faciens misericordiam in milia
iis qui diligunt me. Relatiue ad adulteros & adulteras dicitur quod ad inuidiam concupiscit
spiritus, non qui habitat sed qui habitauit olim in vobis: relatiue autem ad amicos dei dicitur
maiorem autem dat gratiam, maiorem proculdubio quam mereantur.
¶*Propter quod dicit.* Prouerb. iii. *Deus superbis resistit humilibus autem dat gratiam.* Aut iacobus alia
translatione vsus est, aut sensum attulit. Nam in calce illius capituli dicitur, ipse deludet illu-
sores & mansuetis (seu humilibus) dabit gratiam. Illusores diuinorum proculdubio superbi
sunt. & plus est illudere illis quàm resistere eisdem. Et hæc sententia ad cõfirmationem affer-
tur allatæ prius doctrinæ de diuino zelo respectu amicorum mundi, & diuina gratia respectu E
amicorum dei. Qui enim prius dicti sunt amici mundi, modo dicuntur superbi: & qui prius
dicti sunt amici dei modo dicuntur humiles. *Subditi ergo estote deo: resistite autem diabolo, & fugiet a uo-*
bis. Magna gratia vt sola resistentia sufficiat ad fugandum diabolum. *Appropinquate deo, & appro-*
pinquabit uobis. Non quod nostra appropinquatio præueniat dei gratiam simpliciter & absolu-
te: sed appropinquatio nostra effectus gratiæ præuinientis præuenit hanc specialem gratiam
appropinquationis diuinæ, vel per gratiam gratum facientem vel per augmentum gratiæ.
¶*Emundate manus.* Hoc est omnia organa operandi, à malis operibus. *Peccatores: &*
purificate corda duplices animo. Meseriestote. pro, affligite vos. Hæc omnia quæ sequuntur, descri-
bunt statum pænitantialem. *Et lugete & plorate, risus uester in luctum conuertatur, & gaudium in mero-*
rem.

F *rem. Humiliamini in conspectu domini: & exaltabit uos.* ¶ *Nolite detrahere alterutrum.* pro, inuicem. *fratres mei.* ¶ *Qui detrahit fratri aut qui iudicat fratrem suum, detrahit legi & iudicat legem. Si autem iudicas legem, non est factor legis sed iudex.* Directe verificatur hæc sententia de detractione & iudicio qua bonum opus vituperatur aut damnatur. Quia bonum opus lege probatur: ac per hoc si vituperatur aut damnatur, damnatur & vituperatur lex. Et talis detrahens aut iudicans, verissime est iudex legis, non executor. Iudex autem facto, non authoritate aut intentione. Et quoniam facto vsurpat sibi iudicium legis, exaggeratur eius crimen ex hoc quód vnus tantum est legislator, dicendo. ¶ *Vnus est enim legislator & iudex.* Superfluit enim: superfluunt & iudex. ¶ *Qui potest perdere & liberare.* pro, seruare & perdere. *Tu autem quis es qui iudicas proximum tuum.* pro, tu quis es qui iudicas alium?

G ¶ *Ecce nunc.* pro, age nunc, *qui dicitis. hodie aut crastino.* pro, hodie & cras, *ibimus in hanc ciuitatem: & faciemus ibi annum unum, & mercabimur, & lucrum faciemus, qui ignoratis quid erit in crastinum.* pro, postero die. ¶ *Quæ est enim uita uestra? uapor est ad modicum apparens. & deinceps exterminabitur.* pro, & deinde euanescens. ¶ *Pro eo ut dicatis.* pro, pro eo quod dicere debuistis. ¶ *Si dominus uoluerit & si uixerimus, faciemus hoc aut illud. Nunc autem exultatis.* pro, gloriamini, *in superbiis uestris.* ¶ *Omnis exultatio.* pro, gloriatio, *talis maligna.* pro, mala, *est.* ¶ *Scienti igitur bonum facere & non facienti peccatum est illi.* De bono debito sententia hæc verificatur: & non de bono supererogationis.

CAPVT V.

GITE *nunc diuites, plorate ululantes in miseriis uestris quæ aduenient uobis.* ¶ *Diuitiæ uestræ putrefactæ sunt: & uestimenta uestra a tineis comesta sunt aurum & argentum uestrum eruginauit: & erugo eorum in testimonium uobis erit, & manducabit carnes uestras sicut ignis.* E regione culpæ diuitum quo ad hoc quód potius rodi faciunt vestimenta à tineis & argentum eruginare quàm communicent proximis, locat pœnam quód carnes eorum comedentur tanquam ab erugine & tinea velut ab igne. Et hoc vltimum tanquam ignis, expressiue intelligendum

H est: Hoc est quód ignis comedet carnes eorum, non tamen consumendo. ¶ *Thesaurisastis uobis iram in nouissimis diebus.* Superfluit iram. De thesauro rerum quæ sunt ad vsum est sermo. Et é regione culpæ thesaurizantis pro senectute, locatur clamor operariorum quibus non est soluta merces.

¶ *Ecce merces operariorum qui messuerunt regiones uestras, quæ fraudata* pro, ablata, *est a uobis, clamat: & clamor.* pro, clamores, *eorum in aures domini Sabaoth introiuit.* pro, introierunt. *Epulati estis super terram, & in luxuriis enutristis corda uestra.* p, deliciati estis in terra & lasciuistis & enutristis corda vestra. lasciuiis & deliciis.

I ¶ *In die occisionis.* pro, vt in die mactatiõis. Hoc est vt in die festo in quo mactabatur hostia. *Addixistis.* p, cõdemnastis, *& occidistis iustum, & non restitit.* p, resistit, *uobis.* Præsentis tẽporis est, non iustum sed deum refert. Iustus enim occisus non potest resistere: sed deus potest resistere & non resistit, sed permittit abire impune in hac vita. Vnde & infert.

¶ *Patientes.* pro, longanimes, *igitur estote fratres usque ad aduentum domini.* quo occisos iustos vindicabit & vobis præmia æterna dabit. ¶ *Ecce agricola expectat preciorum fructum terræ patienter ferens.* pro, longanimis in illum, proculdubio fructum, vel in illũ cælestem agricolam. *Donec accipiat temporaneum & serotinum.* pro, donec accipiat pluuiam tempestiuam & serotinam. Similitudo

K clara est. *Patientes.* pro, longanimes, *igitur estote & uos, & confirmate corda uestra quoniam aduentus domini appropinquabit.* pro, appropinquauit. *Nolite ingemiscere fratres in alterutrum.* pro, iuxta inuicem. Et est sensus. ne aliquis ingemiscat relatus ad alium fratrem, puta comparando se ad eum qui minus patitur & tamen æque aut magis meretur pati, & sic de similibus. ¶ *Vt non iudicemini.* vt inde non incurratis iudicium vltionis diuinæ. *Ecce iudex ante ianuam asistit.* ¶ *Exemplum accipite fratres exitus mali.* pro, afflictionis, & longanimitatis prophetas, *qui locuti sunt in nomine domini.* ¶ *Ecce beatificamus.* pro, beatos dicimus, *eos qui sustinuerunt.* pro, sustinent. *Sufferentiam.* pro, patientiam, *iob audistis: & finem domini uidistis quoniam* pro, quod, *misericors.* Deest valde. Legendum est. Quod valde mesericors est *dominus ac miserator.* Et est sermo de fine domini quo terminauit ea quæ cõtigerũt iob. Restituit siquidẽ ei filios & filias, & duplicauit facultates. hoc fine vidimus quod valde misericors & miserato est domin' erga patientes.

Ante

Nte omnia autem fratres mei nolite iurare neque per cælum neque per terram neque aliud quodcunque iu-
A *ramentum.* Hoc qualiter sit intelligendum, in euangeliis declaratum est. ¶*Sit autem*
sermo uester est est, non non. pro, sit autem vestrum etiam etiam, & non non. Et sententia A
est clara si recte puncta fiant. Quum enim dicitur sit vestrum etiam etiam, ordo literæ est, ve-
strum etiam sit etiam: & vestrum non sit non. Vnde rationem subiungit. ¶*Vt non sub iudicio*
decidatis. pro, vt non in simulationem incidatis. Si meum etiam non est etiam, in simulatio-
nem incido: & similiter si meum non non est nō, in simulationem incido. ¶*Tristatur.* pro, affli-
gitur, *aliquis inter uos? oret.* Remedium afflictionis dicit recursum ad deum orando. ¶*Aequo ani-*
mo & psallat. Deprauata est litera latina & mutila. Legendū est. Aequo animo est aliquis psal-
lat. Afflictio dixit vt oret: æquo animo vero existenti dicit vt psallat, gratias agendo deo.
¶*Infirmatur quis in uobis? inducat presbyteros ecclesiæ, & orent super eum, ungentes cum oleo in nomine domini. Et*
oratio fidei saluabit infirmum: & alleuiabit eum dominus: & si in peccatis sit, remittentur ei. Nec ex verbis nec
ex effectu verba hæc loquuntur de sacramentali vnctione extremæ vnctionis: sed magis de B
vnctione quam instituit dominus Iesus in euangelio, à discipulis exercendam in ægrotis. Iex
tus enim non dicit infirmatur quis ad mortem, sed absolute infirmatur quis: & effectum dicit
infirmi alleuiationem: & de remissione peccatorum non nisi conditionaliter loquitur. quum
extrema vnctio non nisi prope articulum mortis detur, & directe (vt eius forma sonat) ten-
dit ad remissionem peccatorum. Præter hoc quód Iacobus ad vnum ægrum multos presby-
teros tum orantes tum vngentes. mandat vocari: quod ab extremæ vnctionis ritu alienū est.
¶*Confitemini alterutrum.* pro, inuicem, *peccata uestra.* Superfluit vestra. Nec hic est sermo de con-
fessione sacramentali: vt patet ex eo quod dicit confitemini inuicem. Sacramentalis enim cō-
fessio non fit inuicem, sed sacerdotibus tantum. Sed de confessione qua mutuo fatemur nos
peccatores vt oretur pro nobis: & de confessione hinc & inde erratorum, pro, mutua placati-
one & reconciliatione. ¶*Et orate pro uobis inuicem, ut saluemini.* pro, vt sanemini. Aegritudo animi C
communis est omnibus. Et propterea dicendo orate pro vobis inuicem vt sanemini, de ægri-
tudine animi loquitur. ¶*Multum enim ualet deprecatio iusti assidua.* pro, agens. ad differentiam de-
precationum quæ fiunt non ad hoc vt agatur aliquid sed ad propriæ animæ salutem, dicitur
deprecatio agens. Vnde & inducitur oratio Eliæ ad cohibendum & dandum pluuiam. ¶*Elias*
homo erat similis nobis passibilis: & oratione orauit ut non plueret super terram, & non pluit annos tres & menses sex.
& rursum orauit: & cælum dedit pluuiam, & terra dedit fructum suum ¶*Fratres mei si quis ex uobis errauerit*
a ueritate, & conuerterit quis eum. Sciat quod qui conuerti fecerit peccatorem ab errore uiæ suæ, saluabit animam
eius a morte, & operit. pro, operiet, *multitudinem peccatorum.* ne videantur ab æterno iudice ad pœnā
æternam. amen.
Caietæ die, III. augusti. M.D.XL

Thomæ de vio caietani cardinalis D

SANCTI XISTI, IN

Priorem epistolam petri commentarii.

¶Prima beati petri Apostoli epistola. De qua nullus vnquam
dubitauit an sit petri.

Etrus apostolus iesu christi. Nomine quod Christus ei imposuit
vtitur solo. Non enim dicit Simon petrus, sed petrus. Et
ne hæsitetur quis petrus sit, explicat se apostolum iesu chri-
sti. *Electis aduenis dispersionis ponti, Galatiæ, capadociæ, asie & Bithiniæ.*
Esse aduenam apud has prouincias, sufficienter indicat esse ibi
dem dispersos. & propterea esse aduenam hoc in loco peregri E
nationem significat respectu celestis patriæ. Dauid enim seip
sum sic appellauit peregrinum cum omnibus partibus suis. et
iuxta hoc petrus dicit electis peregrinis: vt electio beneficium
in dicet diuinū, peregrinatio aūt vsū electionis. proprium enī
est electorum viuere in hoc mundo tanq̄ peregrinos. electis au
tem in his prouinciis, quoniā iudeis habitantibus in his prui-
ciis prædicauerat: vt hieronimus dicit in libro de viris illust. et
ad significandumq; iudeis qui crediderant in iesu fidem, scribit, dicit dispersionis.

F *Secundum præscientiam dei patris.* Rationem tanti beneficii(videlice tquòd sint electi peregrini) redditurus ex singulis trinitatis personis,incipit à persona patris.Et ne eorum electio repentina credatur,dicit electis secundum præscientiam dei patris. *In sanctificationem.* pro,in sanctificatione,*spiritus.* Ecce persona spiritus sancti. Quamuis etiam spiritus significare possit rem sanctificatam:vt sit sensus,Electis in sanctificatione non corporis sed spiritus. quamdiu enim peregrinamur,licet sanctificatus sit spiritus noster,manet tamen caro peccati. *In obedientiam & aspersionem sanguinis Iesu Christi.* Ecce persona filii.& explicat sanctificationem electorum fieri per obedientiam & aspersionem sanguinis domini nostri iesu Christi. Obedientiam dicit ex parte animæ. Factus est enim obediens vsque ad mortem. Aspersionem vero sanguinis dicit ex parte corporis eiusdem domini nostri. ¶*Gratia uobis & pax multiplicetur.*

G Gratia initium diuinorum donorum,pax terminus eorundē omnia media comprehendunt. Vbi & vide eadem vsos salutatione Petrum & Paulum in suis Epistolis:vt merito concludere possimus ex gratia & pace constare salutationem apostolicam.

Benedictus deus & pater domini nostri Iesu Christi:qui secundum misericordiam suam magnam. p,multam.

B proculdubio effectiue:hoc est multorum effectricem. ¶*Regenerauit nos in spem uiuam.* Ad similitudinem differentiæ inter aquam viuam & aquam mortuam dicit in spem viuam,ad differentiam spei mortuæ.Et est sermo de regeneratione baptismali. Per baptismum enim renascimur spe viua,spe semper scaturiente. Et vnde oriatur hæc spes viua subiungit. ¶*Per resurrectionem Iesu Christi ex mortuis.* Si enim Christus nō resurrexit(sicut inquit paulus)inanis est omnis spes nostra. ¶*In hæreditatem incorruptibilem.* Res speratas explicat in spem viuam hæreditatis. Et hoc refertur ad id quod dixerat regenerauit. Filiis enim debetur hæreditas.incorruptibilem autem dicit ad significandum quod nunquam est finienda. ¶*Et incontaminatam.* Nihil enim inquinationis compatitur.& propterea nullus coinquinatus accipi-

H et illam. *Et immarcessibilem.* vt intelligamus incorruptibilem secundum substantiam,immarcessibilem autem secundum perfectionem. *Conseruatam in cælis in uobis.* pro,in vos. Hæreditas electorum non in terra sed in cælis seruatur,nimirum æterna beatitudo. Seruatur autem in vos electos:hoc est nō seruatur in cælis ociose aut absolute(vt thesauri occulti)sed in vos trāsferenda. ¶Et significanter dicit in vos,non in vestram potestatem.vt intelligamus quod hæreditas illa intra nosipsos erit. ¶*Qui in uirtute dei custodimini per fidem.* Pondera conditionem electorum quòd per fidem in anima custodiuntur à malis animæ non in virtute propria sed in virtute dei. Custodiuntur autem. *In salutem paratam reuelari in tempore nouissimo.* Plena salus tecta quodammodo est vsque ad tempus vniuersalis iudicii,sed tunc detegetur.& ex nūc parata est vt tunc detegatur, quum salus animarum & corporum immortalium & gloriosorum manifesta erit omnibus.

I ¶*In quo exultabitis.* pro exultatis.seu potius exultate. Dictio enim Græca anceps est ad exultatis vel exultate:subiūctis aūt magis quadrat exultate.Monet enim vt ex nunc exultent in spe illius nouissimi temporis.

Modicum tunc si opus est afflicti uariis tantationibus. quadrat monitioni exultate in spe nouissimi temporis modicum nunc afflicti si opus est variis tantationibus. Rationem tangit exultandi spe futuræ fœlicitatis perpetuæ,ex eo quod modicum nunc(quod comprehendit vniuersum vitæ præsentis tempus)affligimini variis afflictionibus si opus est,Et quare opus sit subiūgit.

K *Vt probatio fidei uestræ multo presiosior sit auro quod per ignem probatur.* Superfluit sit:& deficiunt tres dictiones Legendum est.quod perditur & tamen per ignem probatur.Et quoniam caret verbo iungendum est. *Inueniatur in laudem & gloriam & honorem.* clara redditur ratio quare variis tentationibus nunc affligimur,vt fides probata inueniatur multo præciosior auro digna laude,digna gloria & digna honore.Et inseritur ratio à minori quod si aurum quod perit examinatur per ignem,fides quæ permanet multo magis probanda est,Intellige autem fidem permanere quo ad effectum:æternam scilicet salutem. *In reuelatione iesu christi.* Tempus describiturquādo fides probata inuenietur in honore & gloria:videlicet quando reuelabitur iesus christus, qui nunc velut interstitio cæli tegitur nobis. *Quem quum non uideatis diligitis in quem nunc quoque nō uidentes creditis,credentes autem exultabitis.* pro,in quem nunc non videntes,credentes tamen exultatis. Non solum diligere sed & credere & exultare absque visione affirmat. ¶Quos actus experientia in viris perfectis testatur. *Letitia inenarrabili & glorificata.* internum perfectorū gaudiū i

CHISTO est & inenarrabile(quod nemo nouit nisi qui accipit)est & glorificatum,tum ex parte

ex parte materiæ:quia est de glorificato Iesu:tum ex parte formæ,quia est participatioque- dam gloriosi gaudii. *Reportantes finem fidei uestræ salutem animarum.* credendo, diligendo, exultando in Christo,reportatis fructum fidei vestræ salutem animarum vestrarum. ¶ *De qua salute exqui sierunt atque scrutati sunt prophetæ qui de futura in nos gratia prophetauerunt.* Superfluit futura. & legen- dũ est. Qui de in vos gratia prophetauerunt. Et est sensus. qui de gratia dei erga & intra vos prophetauerunt, *Scrutantes in quod uel quale tempus.* Conditiones temporis aduentus Mesie, pro- batæ quodammodo scrutati sunt ,diuersas suscipiendo reuelationes de conditionibus eiusdẽ temporis. Vnde Esaias tempus pacis, Daniel tempus post tot hebdomadas, Iacob tempus scep tri Iudę&c. prædixit. *Significaret in eis spiritus Christi.* Ordo literæ est. Christi spiritus in eis, subau di existens significaret. vel in quod vel quale tempus christi spirit⁹ in eis existẽs significaret. Omnia eni tẽpora christi sunt:sed in ꝙ vel quale tẽp⁹ ipsius spiritus propheticus in eis existẽs significaret salutem venturam, scrutati sunt. *Prænuncians eas quæ in Christo sunt passiones, & posterio- res glorias.* Duo præcipuæ prenunciauit spiritus prophetarum. alterum consistit in afflictioni bus christi. alterum in gloriis quas consequutus est christus ex suis afflictionibus. Et dicit plu raliter glorias:quoniam multas meruit glorias puta corporis immortalis, ascensionis in cæ lum, iudicii mundi &c. B

Quibus reuelatum est, Prophetæ referuntur per relatiuum. *Quia.* pro, quod, *nõ sibimetipsis, uobis autem.* pro, sed vobis, *ministrabant ea quæ nũc nunciata sunt uobis.* mysteria verbi incarnati. mortui, ac quod resurrexit ex mortuis &c. hoc est fuit illis reuelatum quod non eorum tempore. sed vestro tempore huiusmodi mysteria implerentur. ¶ *Per eos qui euangelizauerunt uobis. spiritus sancto misso de cælo.* in die pentecostes. *In quem.* pro, in quæ, *desiderant angeli prospicere.* in quæ mysteria verbi in- carnati & fœlicitatis perpetuæ vobis euangelizata desiderant angeli prospicere. Et quidem quo ad ea mysteria quæ iam impleta sunt angeli prospicere desiderant, non eo quod careant visione eorum, sed eo quod sine fastidio perseuerant viuendo. Quo ad mysteria vero adhuc non completa sed complenda in resurrectione generali, angeli prospicere desiderant: eo quod non vident ea & cupiunt illa impleri & videre. C

P *Ropter quod succincti lumbos mentis uestræ.* intellectum & voluntatem lumbos mentis ap- pellat:& ad similitudinem lumborum corporalium præparari iubet tanquam suc- cinctione. Præparantur autem virtutibus. Vnde succinctionem explicans subdit. *Sobrii. perfecti.* pro. perfecte, *sperate in eam quæ offertur uobis gratiam. in reuelationem* pro, in reuelatione, *Iesu Christi.* Sobrietas intelligentię & spes cui nihil desit ex parte sperantis, succingunt mentẽ ad adipiscendum gratiam quæ electis offertur habenda in manifestatione Iesu Christi: quæ est gratia fœlicitatis æternæ tam animæ quam corporis. ¶ *Quasi filii obedientiæ.* Non sufficit sobrietas atque perfecte sperare nisi adsit virtutum omnium parens obedientia. ¶ *Non configurati prioribus ignorantiæ uestræ desideriis.* pro, nõ accõmodãtes vos priorib⁹ ignorãtiæ vestræ cõcupiscentiis. Priores cõcupiscẽtiæ spectãtes ad statũ ignorãtiæ, sunt cõcupiscẽtię carnales quas status legis veteris nõ plene refrenabat: q̃ tẽpore reuelatę gratię manifestatę sunt omni bus. Vnde & subdit.

¶ *Sed secundum eum qui uocauit uos sanctum.* pro, sed quemadmodum is qui vos vocauit sanctus est, *ita & ipsi sancti & in omni conuersatione sitis.* Hinc apparet quod de immundis concupiscentiis fuit sermo. nam sanctum opponitur immundo. *Quoniam scriptum est.* leuit. xix. *Sancti eritis, quoniam ego sanctus sum.* hinc apparet petrum Apostolum sentire quod iesus qui vocauit istos ad fidem est ille verus deus qui dicit in leuitico, sancti eritis quoniã ego sanctus sum. *Et si patrem inuocatis eum qui sine acceptione personarũ iudicat secundũ uniuscuiusq; opus.* Nõ solũ à sanctitate iesu sed à paternitate eiusdem rectissimi iudicis monet ad conuersandum in timore filiali. vnde litera sic distinguẽ da est. *in timore incolatus uestri tẽpore cõuersamini.* totũ tẽpus p̄sentis vite, tẽp⁹ peregrinationis nostre appellat:& cõuersandũ in timore filiali toto hoctẽpore monet, ex eo ꝙ iudicẽ nostrũ inuoca mus. *Scientes quod non corruptibilibus auro uel argento redempti estis de uana uestra conuersatione paternæ traditio nis sed pretioso sanguine quasi agni incontaminati & immaculati christi:* couersationẽ legalẽ iuxta legẽ Moy si appellat cõuersationẽ vanã paternæ traditionis: hoc est à patrib⁹ traditã. vanam autem ad finem vite æterne, opera siquidem legalia tam moralia q̃ iudicialia q̃ cerimonialia secundũ se non iustificabant animas remittendo peccata, & ꝓpterea vana dicũtur ad finẽ qui est sal⁹ animarum. De hac enim vana conuersatione redẽpti erant iudęi facti christiani, nõ auro vel argento, sed presioso sanguine Iesu Christi tanquam agni incontaminati & immaculati: cu- ius sanguine redempti sunt filii israel de seruitute Aegyptiaca in nocte qua angelus percussit aegiptios. *precogniti qdẽ ãte mũdi cõstitutionẽ manifestati aũt nouissimis tẽporibus ꝓpter uos qui per ipsum fideles estis in* E

estis in deo. pro, credidistis in deum. *qui suscitauit eum a mortuis: & dedit ei gloriam.* proculdubio non so-
F lum corporis, sed nominis: vt in inuocatione nominis iesu tot mirabilia fiant. *Vt fides uestra ac-
spes esset in deum.* non in purum hominem. *Animas uestras castificantes.* pro, qui animas vestras ca-
stificastis. *in obedientia.* pro, obedientiam, *charitatis.* pro, veritatis. desunt. duæ dictiones. Per spiri-
tum. Recte accommodat castigationem animarum in obediétiam veritatis. animę enim est
verum imitari. Et ad excludendam coactionem humanáque authoritatem, dicit per spiritū.

¶ *In fraternitatis amore.* Ad aliam transit monitionem: vt intelligamus non sufficere ad salu-
tem quascunque virtutes erga deum & christum nisi adsit proximorum dilectio. Et desunt
hic duæ dictiones. Non simulato. Et tunc sequitur. *Simplici.* pro, puro, *ex corde inuicem uos diligite at-
tentius.* pro, intense. ¶ *Renati non ex semine corruptibili sed incorruptibili.* Quod in principio huius episto-
læ dixerat qui regenerauit nos, modo declarat explicando modum quo renati sumus. Expli-
cat autem penes differentiam ad ea quæ generantur naturaliter. Vnde dicit renati non ex se-
G mine corruptibili. Quæ natura generat, generat per semen, & illud corruptibile. vos quidem
renati estis per semen sed incorruptilibile. Quod autem sit hoc semé incorruptibile subiūgit.
Per uerbum dei uiui & permanentis in æternū: quia omnis caro ut fœnum. Vtrūque declarat: & corruptibile.
& incorruptibile, corruptibile q̄dé ex verbis Esa. xl. *Et omnis gloria eius.* p, hominis, *tanquā flos
fœni.* Sététia est clara. *Exaruit fœnum, & flosculus decidit. sed uerbum domini manet in æternū.* Et declarādo
de quo verbo loquitur subiungit. ¶ *Hoc est autem uerbum quod euangelizatum est in uos.* Verbum non
pro ipsa voce, sed pro re significata accipit. iesus christus deus & homo, crucifixus, mortuus,
sepultus, qui resurrexit &c. est verbum euangelizatum quod manet in æternum: & ipsum est
semen incorruptibile ex quo renati sumus.

CAPVT II

H D*Eponentes igitur omnem malitiam & omne dolum. & simulationes & inuidias & omnes de-
tractiones. sicut modo geniti infantes rationabiles.* pro, rationabile. *sine dolo lac concupi-
scite.* Duas lactis conditiones explicat. altera quod sit rationabile. altera q̄
sit doli expers. Et lac quidem appetendum consonat similitudini infante
esse autem rationabile, ad differentiam non solum lactis corporei sed etiā
lactis indifferentis. intendit enim quod prima rudiméta quæ sunt lac, sint
conformia rationi recte: & non sint vana aliqua. Sine dolo autem prima
rudimenta tunc sunt quando sub eis non tegitur mali aliquid. Lac itaque rationabile respe-
ctu intellectus, & expers doli respectu voluntatis concupiscendū mandatur: vt pascatur mens
& non fallatur. *Vt in eo crescatis in salutem.* Superfluit in salutem. Ratio appetendi rationabile &
I expers doli lac, est augmentum proculdubio animi in esse gratiæ.
Si tamen gustatis. pro, siquidem gustatis. Affirmantis est q̄ gustarunt. ¶ *Quoniam.* pro, quod, *dulcis.*
pro, benignus. *est dominus.* In gratia baptismali remissiua peccatorum gustant adulti quod do-
minus sit benignus, absque vllis meritis baptizati condonans peccata. *AD quem accedentes lapi-
dē uiuum.* dixerat vt in eo crescatis, declarat modo illud augmentum transeundo ad aliam me-
taphoram. ex metaphora enim naturalis nutrimenti transit ad metaphoram artificialis aug-
menti. ¶ Et vtitur metaphora lapidis angularis ex esa. xxviii. c.
Ab hominibus quidem reprobatum a deo autem electum & honorificatum. pro, & preciosum. de iesu christo
loquitur qui ab hominibus reprobatus est in passione sua: qui & est lapis. lapis quidem
stabilitate solida, viuus autem in æternum. ¶ Quem constat à deo esse electum & in pre
cio habitum supra omnes creaturas. ¶ *Et ipsi tanquam lapides uiui superædificamini domos spirituales*
K pro, domus spiritualis. Nominatiuus est singularis numeri, appositiue explicans quid ipsi la
pides viui edificantur, videlicet domus spiritualis, in qua habitat spiritus sanctus. hæc est do-
m' dei q̄ vocatur ecclesia. *In sacerdotiū sanctū.* superfluit in. et est etiā nominatiui casus p̄ apposi-
tioné adiunctū. Non solū ædificamini domus spiritualis, sed erit sacerdotium sanctū. aduerte
hic prudens lector ne in hæreticorum laqueum incidas, dicentium ex hoc loco christianos
óes esse proprie sacerdotes. deprehéde cęcitate mistorum ex hoc q̄ eodem contextu vtrunque
dicit ædificemini domus spiritualis, sacerdotium sanctum. quemadmodum metaphora est
ædificemini domus spiritualis, ita metaphora est edificemini sacerdotiū sanctū. et ne quis ne-
gare hoc possit, actio sacerdotii subiuncta cóuincit, dū subditur. *offerentes.* p, ad offerédū. *spiritales
hostias acceptabiles deo per Iesum Christum.* Offerre siquidem spirituales ostias orationū sanctarūque
meditationem ac spiritualium instructionum, cómune est omnibus sicut offerre seipsū deo in
hostiam

hostiá suauitatis. Nullus est itaque hic sermo de sacerdotio quo offertur eu charistia. ¶ *Propter*
quod continet scriptura. Esa. xxviii. *Ecce ponam.* pro, pono, *in Sion lapidem summum angularē.* ad hoc vt cō- A
nectat vtrunque parietem. *Probatum, electum, preciosum.* Superfluit probatum. *Et qui crediderit in eū,*
non confundetur. pro, non pudefiet. ¶ *Vobis igitur credentibus.* pro, qui credidistis, honor exponit pe-
trus q̧ lapis ast hohominib⁹ reprobatus & à deo elect⁹ vobis q̧ crdidistis est honor: iuxta allatā
prophetiam, qui credit in eum non pudefiet. Est autem honor non mundanus, sed corā deo
& angelis eius. *Non credentibus autē lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli.* Ver-
ba psalmi applicat. prophetam prophetæ iungens. *Et lapis offensionis & petra scandali.* Ex Esa. viii.
hoc sumptum est. Quod declarando subiungit. ¶ *IIS qui offendunt uerbo* . pro, iis qui im-
pinguntin verbum. proculdubio filium dei, verbum euangelicum. in quo enim deberent sal-
uari, in illud impingunt. Et propterea relatiue ad eos est lapis offensionis & petra scandali. q̧
deberet eis esse petra salutis. Vnde & subditur. ¶ *Nec credunt in quo.* pro, in quod, *& positi sunt.* hoc
est in quod instituti erantà lege & prophetis accessuri vt saluarentur medicinam siquidem B
verterūt in venenum proprium. *Vos autem genus electum.* Ex exod. xix. sumpta sunt hęc verba dei
ad populum israel. Et quod deus olim dandolegem populo israel dixit sub conditione si au
dieritis vocem meam & custodieritis pactummeum, Petrus explicat verificari tempore gra-
tiæ in solis credentibus in iesum: eo quod non credentes in eum non custodiunt mādata dei
neque seruant pactum eius. Genus autem electum, non carnali propagatione sed per baptis-
mi regenerationem. *Regale sacerdotium.* Sciebat petrus quod in exodo dicitur regnum sacerdota
le, vertit tamen ipse dicendo regale sacerdotium: quia tempore prisco regnum erat præcipu-
um formatum sacerdotio ad offerendum vni deo: tempore autem relatiuæ gratię sacerdotiū
est præcipuum quo christus obtulit seipsum, regnum vero spirituale est. Vbi & aduerte contra
hęreticos fingentes ex similibus authoritatibus scripturæ christianos omnes esse sacerdotes
Conuincit eos hic text⁹, quo ad vniuersum populū dictū est eriris mihi regnū sacerdotale, cō- C
stat enim amētis esse intelligere vniuersum populum israel fuisse reges & sacerdotes. Sed hæc
& tunc dicta sunt & nunc dicunturvt significetur vtraque dignitas collata populo non vt sin
gulis sed vt vniuersis: hoc est quod esset in vniuersitate & dignitas sacerdotii & dignitas re-
galis. Quod tunc verificatum est quo ad sacerdotium ratione tribus leuiticę: quo ad regnum
vero ratione diuersarum tribuum successiuetmodo autem verificatur in vniuerso populo
christiano: sacerdotium quidem secundum quosdam cōsecratos, regnum autem spiritualiter.
Quamuis etiam vniuersus populus christianus habeat regale sacerdotium in summo pontifi
ce: cui suapte natura conuenit præesse regibus omnibus, & relatiue ad spiritualia de eis dispo
nere. ¶ *Gens sancta.* Vere sancta: hoc est munda ab erroribus quo ad intellectum, & á peccatis
quo ad volūtatem. ¶ *Populus acquisitionis.* Vere acquisitionis quia acquisitusest per sanguiné
proprium ipsius dei.
Vt uirtutes annuncietis eius qui de tenebris uos uocauit in admirabile lumen suum. Alludit ad figurā acquisiti &
vocati populi israel de ægipto. Agiptus enim à tenebris nomen habet: & vocati ad christia-
nitatem de tenebris peccatorū & errorum vocantur in admirabile lumen fidei filii dei. ¶ *Qui*
aliquando non populus dei. Superfluit dei. Ex osee. i. cap. sumpsit hæc petrus & ad iudæos applicat
quoniam quum essent increduli euangelio, erant non populus. *Non autem populus dei.* proculdu-
bio acquisitus sanguine iesu christi. Et similiter intellige quod subiungitur. *Qui non consecuti mi-*
sericordiam, nunc autem misericordiam consecuti.

C *Harissimi.* pro, dilecti *obsecro tanquam aduenas & peregrinos abstinere a carnalibus desideriis: que mi* E
litant aduersus animam. dixerat in principio epistole electis aduenis: ad id modo alludit,
monens vt agnoscant statum peregrinationis suæ in hac vita ad cælestē patriam, &
more peregrinorum abstineant á concupiscentiis quę militant aduersus animam, peregrinā
tium siquidem est non vacare delitiis & necessariis contentos esse immo abstinere ab iis quæ
impediuntiter suum. hæc autem constat esse ea quæ militant aduersus animam quoniam pe
regrinatio est secundum animam non habere hic ciuitatem sed tendere ad supernam patri-
am. *Conuersationem uestram habentes bonam.* pro, honestam, *inter gentes ut in eo quod detractant de uobis*
tanquam de malefactoribus. p̄ maleficis *ex bonis operibus æstimantes uos, glorificent deū in die ui*
sitationis. quo scilicet deus visitat interna inspiratione Gentiles. Mandat petrus vt honestis mo-
ribus viuant oblocutiones detrahētium, vt hæc si quædam præparatio incredulorum ad glo-
rificādum deum quum deus visitauit illos

¶ *Subiecti*

¶ *Subiecti igitur estote omni humanę creaturæ propter deum.* Non dicit subiecti estote omni homini, nec
F dicit omni tyranno, sed omni creaturæ humanę, officium regiminis humanam creaturam appellat, eo quod humanis suffragiis creatur. Et dicit omni, non distinguendo inter Ethnicos & fideles. Et adiungit propter deum, vt sciant hac relatione teneri in foro conscientiæ ad subiectionem. sunt enim ministri dei. *Siue regi; quasi precellenti.* Quod dixerat in genere omni humanæ creaturæ, explicat per partes: reges & duces &c. *Siue ducibus.* pro, pręsidibus, tanquam. *ab eo* pro, per eum, *missis.* Nec est clarum an per eum referat regem an deum.

¶ *Ad uindictam malefactorum, laudem uero bonorum.* pro, benefacientium. *qui a sic est uoluntas dei. ut benefacientes, obmutescere faciatis imprudentium hominum ignorantiam. Quasi liberi & quasi non uelamen habentes malitiæ libertatem.* hoc est tanquam liberi quidem, sed non habentes libertatem pro velamine malitiæ: quod sub prætextu libertatis spiritus seu euangelicæ velemus malitiam carnalium affectuum & similium. *sed. sic.* sic liberi *Sicut serui dei.* Seruitus nanque diuina, libertate spiritus
G non abutitur. ¶ *Omnes honorate. fraternitatem diligite, deum timete, regem honorificate.* Non sufficit petro præcepisse in genere omnes honorate, proculdubio vnumquenque secundum gradum & meritum eius, sed adiungit speciale præceptum honoris exibendi regi: quia specialis ratio vrget ad honorandum regem. Subiectionem itaque & honorem præcipit in specie exhiberi regi, vt nihil detrahatur regi debitum ex christiana doctrina. *Serui subiecti estote in omni timore dominis.* Hactenus in genere omnes instruxit: modo ad species descendit. inchoans à seruis.

¶ NON *tantum bonis & modestis.* pro, & equis. *Sed & dyscolis.* pro, asperis. Interpres enim Græcā vocem nec reliquit nec interpretatus est Latine sed Græce, dicendo dyscolis. ¶ *Hæc est enim gratia.* Prædicatio est causalis. Et est sens', hic est effect' gratiæ, proculdubio diuinæ. *Si propter conscientiam dei.* hoc est propter applicationem scitentię quām habet de iis quæ sunt grata deo. *Sustinet quis tristitias.* pro. molestias, *patiens iniuste.* hæc est enim virtus patientiæ. ¶ *Que est enim gratia.* pro,
H laus, *si peccantes & colaphizati suffertis Sed si benefacientes patienter sustinetis: hec est gratia apud duem.* ¶ *In hoc enim uocati estis.* Proprium enim christianæ religionis est vocare ad benefaciendum & mala patiendum. Et ad hoc subiungit exemplum christi.

quia & Christus passus est pro, nobis, uobis relinquens exemplum ut sequamini uestigia eius. Variant greci codices. alii vobis alii nobis relinquens exemplum habent. Et sanior lectio est secunda quoniam quemadmodum pro nobis passus est, ita & nobis relinquit exemplum. Tolerari tamen potest vobis: subaudiendo quod nobis qui vidimus dedit exemplum, vobis autem qui non vidistis reliquit exemplum. *Quæ peccatum non fecit, nec inuentus est dolus in ore eius.* Vniuersa hæc vsque ad finem capituli ex Esaie. liiii. sumpta sunt mutato ordine.

Qui quum malediceretur, non maledicebat, pro, non remaledicebat. *quum pateretur, non comminabatur.* Hæc
I in Esaya sub aliis verbis dicunrur, quasi agnus coram tondente se obmutescet, & non aperiet os suum &c. ¶ *Tradebat autem affligenti se iniuste.* pro, sed tradebat iudicanti iuste. Hoc petrus exponendo addidit. Et est sensus quod IESVS CHRISTVS quum malediceretur & pateretur non rependebat malum, sed tradebat causam suam iudican di iuste, proculdubio deo. Vnde & in textu græco preponitur articulus dictioni iudicanti: significans quod illi iudicanti iuste (hoc est deo) reseruabat causam suam. Et addidit petrus ad consolationem patientium, vt patienter tollerantes sciant causam suam reseruari iusto iudici.

Qui peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum: ut peccatis mortui iustitiæ uiuamus. cuius liuore sanati estis. Appelatio ne liuoris vniuersas plagas in christi corpore intellige. quamamodum enim eius mors est vita nostra, ita eius plage sunt nostra sanitas. ¶ *Eratis enim sicut oues errantes.* Et hoc ex esaia sumptum est, vbi dicitur omnes nos quasi oues errauimus. *Sed conuersi estis nunc ad pstaorem*
K *& episcopum animarum uestrarum.* non corporum, iesum christum: qui & pascit animas verbo vitæ ac gratia interna, & superintendit gubernando, tuendo, pugnando &c.

CAPVT. III.

Imiliter & mulieres. pro, vxores, subdite sint uiris suis. pro, subdite sitis viris propriis etiam. ethnicis. Vnde & rationem subdit. vt & mariti qui non conuertuntur per verbum euangelicum, lucrifiant per facta sancte conuersationis vxorem. *Vt qui non credunt uerbo, per mulierum.* p, vxorū, *conuersationem sine uerbo lucrifiant.* considerātes. *in timore sanctam.* pro, purā (seu castā) *conuersationem uestram.* tres cōditiones exigit petrus in vxoribus. prima est subiectionis ꝓpriis viris, secūda est vt earū cōuersio sit pura, ꝓ

exclusionem

exclusionem omnis fallaciæ & omnis contagionis. tertio quod eadem conuersatio sit in ti-
more proculdubio dei. Et ex his tribus sperat conuerti posse maritos. *Quorum non sit.* pro, quarũ
sit non extrinsecus ex innexione capillorum & circumpositione auri aut amictu vestium or- A
natus, sed absconditus homo cordis in incorruptibili mansueti & quieti spiritus qui est corã
deo preciosus. Et ordo litere est. quarum ornatus sit non extrinsecus &c. sed ipse ornatus sit
occultus homo cordis &c. Monet petrus vt ornatus mulierum non constituatur in exteri-
oribus (explicãdo tria exteriora: intersertionem crinium, appositionem auri, & demum ami-
ctum vestium) sed constituatur in internis: hoc est vt sit internus homo cordis in parte incor-
ruptibili: hoc est animus immortalis. hunc enim circumloquitur appellando hominem cor
dis absconditum in incorruptibili latet siquidem in corpore. Et dicitur cordis: quoniam est
is in quo est cor, non mẽbrum corporeum sed voluntas, principium omnium nostrorũ ope-
rum in incorruptibili autem ad significandum naturam eius immortalem. ❡In hoc itaque B
interno homine constituendus est ornatus mulierum. ita quod ornatus mulierum sit earum
intrenus homo, non qualiscunque sed mansueti & quieti spiritus qui præciosus est coram deo
Dicit mansueti contra iracundiam, quę familiaris est mulieribus. & dicit quieti contra incõ
stantiam, longe familiariorem mulieribus. Et ne huiusmodi animi dispositio paruipendatur
à mulieribus, subiungit ꝙ preciosus est coram deo spiritus mansuetus & quietus. & multo
preciosior est coram deo quam sit exterior ornatus coram hominibus. Vbi aduerte ꝙ ad lite-
ram Petrus non prohibet exteriorem mulierum ornatum iuxta statum & conditionem ea-
rum: sed prohibet exteriorem ornatum haberi à mulieribus vt præcipuum ornatum earum.
mandat enim præferri ornatum interni hominis: ornatum internum æstimari simpliciter
& absolute pro ornatu, externum vero non estimari pro ornatu sed pro ornatu secundum
quid. Hic est enim literalis sensus & verissimus absque vlla exceptione. Vnde & subdit exem- C
plum sanctarum mulierum ornantium se. *Sic enim aliquando & sanctæ mullieres sperantes in deo, ornabat se subiectæ propriis uiris.* Sic hoc est pręferendo ornatum externo, mulieres sanctæ ornabant se.
Certum est enim quod auro ornabant se: vt patet de Rebeca Genesis, xxiiii. De qua dicitur.
suspendi in aures ad ornandum faciem eius, & armillas posui in manibus eius. Et vtrasq; fu-
isse aureas superi⁹ scriptura dixerat. *Sicut Sara obediebat Abrahæ, dominũ eũ uocãs cuius estis filie.* Relatiuũ
cuius, Saram refert. est enim fœminini generis. Filias autem dicit imitatione bonorum ope-
rum. *Benefacientes, & nõ pertimentes ullam perturbationem.* pro, nõ territæ vllo pauore. Imitatrices Saræ
explicat & secũdũ benefacere & secũdũ negationẽ pauoris, nõ simpliciter sed ita ꝙ nõ terreã-
tur. legitur siquidem Saram non territam aliquo pauore sequendo virum in tot peregrinati-
onibus. Ita ꝙ ad subiectionem viro, spectat huiusmodi exclusio terroris. *Viri similiter cohabitantes secundum scientiam.* Maritos instruit quo ad tria. primo ad regulandum cohabitationẽ secũdũ
prudentiã. Viri siquidem est scire instruere ac dirigere: vxorum autem est dirigi & instrui. D
❡*Quasi infirmiori uasculo muliebri impertientes honorem.* Ecce secundum. Paulus monet, viros vt
diligant vxores. Petrus autem vt impertiãtur vxoribus honorem, vtroq; eget vxor: & amari
& honorari. honorari autem hoc est participem fieri honoris. periculorum enim est si
vxor despicitur, si mariti honoris non est particeps. Et rationem reddit non exparte emi
nentiæ sed ex parte defectus dicendo tanquam infirmiori vasi muliebri. Vas enim muliebre
statum significat coniugalem tanquam officium eius sit officium vasis seminis ac prolis. In-
firmitas autem impotentiam significat parandi sibiipsi honorem, ac per hoc indigentiam vt
maritus impertiatur ei honorem. *Tanquam coeredibus.* pro, tanquam & cohæredes, *gratiæ uitæ ut non impedientur orationes uestræ.* Ecce tertium, vt mariti cohabitant tanquam cohæredes gratiæ
æterne vitæ. Prima duo ad præsentem spectant statum: hoc autem tertium directu respicit
celestem patriam. Et in hoc comprehenditur quicquid est fidei, quicquid spei, quicquid chari E
tatis, quicquid misericordię spectans ad coniuges. Vnde & explicat ab effectu hoc cohabitare
tanquam cohæredes gratię vitæ & effectus est ne impedientur orationes vestræ. Impeditur
oratio solo peccato. nam semper orat, qui semper bene facit. abstinintiam à peccato claudi in
cohabitatione cohæredum explicauit per hoc.

IN fine autem. pro, in summa autem. Instructis nanque sigilatim diuersis conditionibus. nũc
omnes simul colligendo monet *Omnes unanimes compatientes.* plus significat dictio Græca: vi
delicet non solũ qui mutuo commiserationis affectu sed etiã qui mutuo amore mutua gra
tulatione & vniuersaliter qui mutuo tanguuntur affectu. *Fraternitatis* pro, fratrum, *amatores.* chri
stianos appellat fratres. *Misericordes, modesti.* pro affabiles, *humiles.* superfluit humiles,

Non

Non reddentes malum pro malo aut maledictum pro maledicto, sed econtrario benedicentes: quia in hoc uocati estis
F *ut benedictionem hæreditate possideatis.* Hæreditario iure christiani à christo habent benedicere. Et ad hoc affertur authoritas psalmi satis clara.

¶*Qui enim uult uitam diligere & uidere dies bonos, coerceat linguam suam a malo, & labia sua ne loquantur dolū. Declinet autem a malo & faciat bonum, inquirat pacem & persequatur eam: quia oculi domini super iustos & aures eius in preces eorum. uultus autem domini super facientes mala, Et quis est qui uobis noceat, sibi boni æmulatores fueritis.* Genitiui casus est boni, significans rem æmulando affectatam.

Sed & si quid patimini propter iusticiam, beati. timorem. pro, terrore *autem eorum ne timueritis, ut non conturbemini* pro, neque conturbemini: *dominum autem deum sanctificate in cordibus uestris.* Non eget deus vt sanctificetur in seipso, sed sanctificandus præcipitur in nostris cordibus: in quibus sanctificatur quum creditur absque immunditia alicuius erroris & peccati. *Parati semper ad satisfactionem.* pro, ad responsionem, *omni poscenti uos rationem de ea quæ in uobis est spe & fide.* Superfluit & fide. *Sed cum mo*
G *destia & timore.* pro, sed cum mãsuetudine & reuerentia. Mandat petrus omnibus vt parati sint ad respondendum de cælesti patria sperata à nobis per iesum christum. ad respondendum autem mansuete, contra iracundiam: & reuerenter, ad excludendum omnem immoderantiam. Et hæc exterius: nan interius adiungit tertium, Conscientiam habentes bonam. in hac enim consistit internum testimonium. Et hinc sequitur fructus qui subiungitur.

Vt in eo quod detrahunt de uobis. Superfluit de. & deficit, *Tanquam malefactoribus, confundantur.* pro, pudefiant, *qui calumniantur uestram bonam in christo conuersationem melius est enim benefacientes (si uoluntas dei uelit) pati quam malefacientes.* Sententia est clara. *Quia & Christus semel pro peccatis nostris mortuus est, iustus pro iniustis ut nos offerret deo: mortificatos.* pro. mortificatus, *quidem carne uiuificatos.* pro, viuificatus. *autem spiritu.* De christo non de vobis est sermo. *Vt ipse christus mortificatus carne,* nam vere mortuus est secundum carnem viuificatus autem spiritu (nam & tunc quum mortuus erat carne, viuifica-
H tus erat spiritu: vt pote & beatus secundum spiritum & triumphans de dæmonibus secundū spiritum. & hic viuicationis actus accessit ei quum mortuus est carne. offerret nos deo.

In quo & iis quis in carcere erant spiritu ueniens prædicauit. Corruptus est textus Latinus, Legendum est In quo & iis qui in carcere erant spiritibus veniens prędicauit. Et relatiuum in quo manifeste refert spiritum. præmiserat enim viuificatus autem spiritu. in quo proculdubio spiritu, veniens prędicauit & iis spiritibus qui in carcere erant. Et ne libera nobis vagandi relinqueretur facultas, limitat de quibus spiritibus loquitur, subiungendo. *Qui increduli fuerant aliquando.* Et ne hæsitaremus de quo aliquando, subiungi: *Quando expectabant dei patientiam in diebus Noe quum fabricaretur arca.* pro, quando expectabatur dei longanimitas in diebus Noe quum appararetur arca. Clare petrus dicit quod christus descendens ad inferos in anima prędicauit animabus
J illorum qui fuerant increduli in diebus Noe. Et ex eo quod horum tantū meminit significat ꝙ nō loquitur de prædicatione qua manifestauit apud inferos seipsum esse mesiã. & conuicit tam demones q̃ incredulos omnes. huiusmodi enim prædicatio cõmunis fuit omnibus apud inferos: hæc autẽ de qua petrus loquitur, peculiaris describitur illis qui fuerant tempore quo fabricabatur arca. vnde insinuatur ꝙ prędicatio hæc fuit fructuosa, Et ad hoc faciũt verba illa. quãdo expectabatur dei lõganimitas: vt per hoc intelligam⁹ illos nõ fuisse incredulos hoc est sine vera dei fide, sed in credulos noe dicenti diluuiū imminere. & cum hac incredulitate expectasse dei longanimitatem. hoc est cõfisos fuisse in lõganimitate dei ꝙ nõ induceret vniuersale diluuium & propter huius confidentiæ meritum placuisse deo vt anima Christi predicaret eis. Et reuelauit nobis hec petrus vt aperiret quod christus vsque adeo studuit ad offerendum nos deo, quod etiam in spiritu descendens ad inferos prædicauit antiquis qui fuerant tempore noe
K vt etiam illos deo offerret. ¶*In qua pauce (id est octo) anime salue facte sunt per aquam.* Sententia est clara ex Genesi. ¶*Quod & uos nunc similis forme saluos facit baptisma.* pro, cui nunc simile baptismo nos quoq; saluos facit. cui arcæ saluatrici per aq̃, baptisma nunc simile nos quoq; saluos facit. arca in aqua saluatrix, figura fuit saluantis baptismi. *Non carnis depositio sordium sed conscientiæ bonæ interrogatio in deum.* ¶Explicat baptisma. baptisma enim ablutionem sonat. ¶Et dicit quod nõ est sermo de ablutione q̃ est depositio sordium carnis, hoc est quæ mundat corpus: sed de ablutione cuius affectus est inquisitio conscientiæ erga deū bone. quum debuisset petrus effectum baptismi dicere purgationẽ sordiū animæ, dixit inquisitionẽ cõscientiæ erga deū bonę ad explicandū effectū quã habet in adulto cooperante ipso adulto. hoc est enim verū regenerati studium

rati studium vt inquirat applic tionem scientiæ erga deum bonam. Et hanc. *Per resurrectionem Iesu Christi a mortuis.* hoc est per fidem & spem resurrectionis iesu christi. ¶ *Qui est in dextera dei* Hoc pluries expositum est. *Deglutiens mortem ut uite æterne heredes efficeremur.* Omnes hę septem dictiones superfluunt. *Profectus in cælum subiectis sibi angelis & potestatibus & uirtutibus.* A

CAPVT IIII.

Christo igitur passo in carne. pro, Christo igitur passo pro nobis carne, & *uos eadem cogitatione armamini.* hoc est, similem vos cogitationem assumite velut arma. Et explicando similitudinem cogitationis subiungit. *Quia qui passus est in carne desiit a peccatis.* Quemadmodum christus passus secundum carnem desiit à vita mortali, ita quicunque imitando christū passus est in carne (affligendo & domando carnem voluntariæ ad subiiciendum eam spiritui) desiit à priori vita peccatorum. B Qui enim adhuc perseuerat peccando, frustra imitatur Christum patiendo in carne. nam talis non armat se imitatione Christi. *Vt non iam desideriis hominum, sed uoluntati dei quod reliquum in carne uiuat temporis.* Ordo literæ est. vt quod reliquum est temporis in carne non iam desideriis hominum sed voluntati dei viuat. hoc est enim perfecte destitisse à peccatis vt reliquum vitæ præsentis fructificet deo & non concupiscentiis humanis. *Sufficit enim præteritum tempus ad uoluntatem gentium consummandam.* Textus grecus habet hęc in prima persona *Sufficiens est enim præteritū uitæ tempus ut uoluntatem gentium perfecerimus.* Vt monitio facilius admitatur, connumerat se petrus inter peccatores: non quod ipse talis fuerit, sed quod generis sui peccata vt communia æstimat. Vnde explicando quid comprehendatur sub voluntate gentium subiungit. ¶ *Iis qui ambulauerunt.* pro, quum versati fuerimus, *in luxuriis.* pro, lasciuis, *desideriis, uinolentis, comessationibus, compotationibus, ebrietatibus.* Superfluit ebrietatibus. *Et illicitis.* pro, nefariis, *idolorum cultibus.* Hinc clare apparet quod (peccata sui generis iudęorum scilicet quibus scribit) vt communia commemorat. C nam personam petri constat non fuisse immersam huiusmodi vitiis: sed hęc sunt vitia voluntatis gentium, quas iudęi imitati fuerant. ¶ I N *quo admirantur.* pro, peregrinantur. hoc est quod peregrinum seu absurdum censent gentiles. Et quid est hoc quod absurdum censent, subiūgit. *Non concurrentibus uobis in eandem luxurie confusionem.* pro, refusionem blasphemantes. Gentiles blasphemando absurdum reputant quod non vna cum eis curratis ad eandem luxus refusionem absurdam reputant vestræ vitæ emendationem ꝙ non sequamini patres vestros imitatores Gentiliū. assueti enim luxibus absurdum reputant vitam continentitium: & sic de similib⁹.

¶ *Qui reddent rationem ei qui paratus est iudicare uiuos et mortuos.* Hoc est non erunt impunes, sed hi omnes reddent rationem vniuersali iudici. ¶ *Propter.* pro, in, *hoc enim & mortuis euangelizatum est.* Dixerat qui paratus est iudicare viuos & mortuos: subiungit modo ꝙ præparatio quędam iudicii morturorum fuit quod iesus prædicauit mortuis quum descendit ad inferos. Quare autem sit huiusmodi præparatorium, explicat subiungendo. ¶ *Vt iudicentur quidem secundum homines in carne.* Superfluit in. *Viuant autem secundum deum in spiritu.* Superfluit in. et ordo literæ est. vt iudicentur quidem carnæ secundum homines, ita quod secundum homines, determinat carne, & non determinat iudicentur. Et similiter viuant autem spiritu secundum deum ita quod secundum deum determinat spiritu: & non determinat viuant. Et est sensus. vt iudicentur quidem ratione carnis in qua vixerunt secundum homines, hoc est secundum cōcupiscentias humanas, viuant autem ratione spiritus, quem habuerunt secundum deum, hoc est conformem diuinę voluntati. Ad hoc itaque euangelizauit christus manifestando seipsum vniuersorum iudicem apud inferos vt agnoscant impii se iudicandos ratione carnis quam habuerunt secundum homines, & iusti agnoscant se percepturos vitam æternam ratione spiritus quem habuerunt secundum deum. Aduerte quod euangelizatum fuisse mortuis apud inferos à christo sciebamus, sed causam reuelauit petrus, vt scilicet huiusmodi euangelizatio pararet christo iudicium mortuorum. nam iudicium viuorum post eius primum aduentū parat ei euangelizatio q̄ fit in mundo per apostolos & successores, vt omnes habeant notitiam vnde iudicandi sunt. *Omnium autem finis appropinquabit.* pro, appropinquauit. Ne longa distantia pœnam minuere videretur, adiungit quod appropinquauit finis omnium. D E

¶ *Estote itaque prudentes.* pro, sobrii. Contra huiusmodi supradictos luxus & peccata carnis, mandat sobrietatem. *Et uigilate in orationibus.* pro, vsu spiritus secundum deum.

¶ *Ante omnia autem mutuam in uosmetipsos.* pro, erga vosipsos *charitatem continuam.* pro, vehementem *habentes: quia charitas operit.* pro, operiet. proculdubio in futuro iudicio. *Multitudinem peccatorū,* ne pareant

ne pateant æternæ vltioni.*Hospitales inuicem sine murmuratione.unusquisque sicut accepit gratiam*.pro,
F donum,*in alterutrum*.pro,in vos inuicem,*illam*.pro,illud,*administrantes:sicut boni dispensatores multi-*
formis.pro,variæ gratiæ dei.*Si quis loquitur,quasi sermones dei.si quis ministrat,tanquam ex uirtute*.pro,po-
tentia,*quam administrat*. pro,suppeditat,*deus*.Tam n verbis quam in factis nostris,mandat ag-
nosci deum vt principalem.*Vt in omnibus honorific tur*.pro,glorificetur,*deus per Iesum Christum:cui*
est gloria & imperium in secula seculorum:amen.

C *Harissimi*.ꝑ,dilecti *nolite peregrinari*.pro,ne peregrinamini *in feruore*.ꝑ,in vestri exustiõe.
G *quia*.pro,quę,*at tentationem uobis sit*.pro, fit.*quasi noui ali quid uobis contingat*.Et est sensus quod
quum vos contingit affligi & quodammodo exuri ad probandum vos tanquam;au
rum quod probatur igne, non existimetis hoc peregrinum à christianitate quasi nouum ali
quid contingat:hoc est quasi insolitum aliquid contingat.Et rationem subdit.
Sed communicantes.pro,sed in hoc ꝙ communicatis.*Christi passionibus gaudete*.Communicare pater-
nis conditionibus,nec peregrinum nec insolitum videri debet.sed materia gaudii est.
¶*Vt & in reuelatione gloriæ eius gaudeatis exultantes*.¶*Si exprobramini in nomine Christi, beati eritis*.Su-
perfluit eritis.absolute dicitur beati.hic in spe & in futuro in re.Et rationem beatitudinis sub
iungit. *Quoniam quod est honoris,gloriæ & uirtutis dei & qui est eius spiritus,super uos requiescit*.Multa sunt
hic superflua.Legendum est.Quoniam quod est gloriæ & spiritus dei,super vos requiescit.Et
nominatiui casus est spiritus.Et est sententia plena.quoniam spiritus dei & quod est meritũ
gloriæ æternæ requiescit super vos,communicantes afflictionibus christi.Post hæc auté ver
ba desunt latino textui octo dictiones.Secundum illos quidem blasphematur,secũdum vos
autem glorificatur.Et post referri tam ad nomen christi propter quod probos afficimini.q̃
H ad spiritum dei requiescentem super vos.De vtroque enim verificatur quod per illos oppro-
brantes blasphematur,per vos autem glorificatur.illorum actio est blasphemia:vestra passio
est glorificatio.Deinde statim subiungitur.¶*Nemo autem*.pro,ne quis enim,*uestrum patiatur quasi*
homicida aut fur aut maledicus.ꝑ.maleficus,*aut alienorũ appetitor*.Sensum optime transtulit interpres,
quanuis Græce habeatur alienorum inspector:sed quia inspectio non est in culpa nisi ratio-
ne appetitus,ideo culpam optime transtulit dicendo appetitor.Et est sensus ꝙ nemo patiatur
ob patratum aliquod crimen,quanuis obiiciatur,& sub pretextu criminis patiatur patieban
tur nanque christiani sub titulo maleficorum,sed reuera non erant malefici.*Si autem ut christi-*
anus,non erubescat glorificet autem deum in isto nomine.pro, in parte hac. qua videlicet qua patitur vt
christianus.*Quoniam tempus est ut incipiat iudicium a domo dei*.Iudicium appellat afflictiones,tormen
ta occisionesque,eo quod iusto dei iudicio fiant,quanuis non semper propter propria patien-
I tis peccata:vt patet de iob.Quid autem Intelligat per domum dei,explicat subiungendo.
¶*Si autem primum a nobis,quis finis eorum qui non credunt dei Euangelio?* Vbi clare vides appel-
lant domum dei ecclesiam,& è regione illius locatos incredulos.Et est sensus ꝙ modo est té-
pus vt deus exerceat iudicia afflictionum & etiam mortis corporalis inchoando á fidelib⁹ &
si sic finit fideles in hac vita,quis finis erit incredulorum?quasi dicat ꝙ longe maiora mala re
leuantur incredulis. *Et si iustus uix saluabitur*.et prouerb.xi.cap.sumpta est hæc sententia.
qua monstratur difficultas vt saluetur vir iustus.Et est sermo de iusto secundum opera.talis
enim vix saluabitur,eo ꝙ non est facile habere perseueran tem dei gratiam inter multas tri-
bulationes & afflictiones per quas oportet nos intrare in regnum celorum.Et hinc formatur
K argumentum inferens.*Impius & peccator ubi parebunt*.pro,comparebit?quasi dicat,nusquam cõ-
parere poterit.*Itaque & ii qui patiuntur secundum uoluntatem dei tanquam fideli conditori,commendent animas*
suas in benefactis.pro,in benefaciendo.Optimum consilium patientium,quia deus vult(hoc est
propter fidem,propter virtutem)vt benefaciendo commendent animas suas velut iure depo
siti deo vt fideli conditori:cuius est fideliter seruare quod condidit quum apud eũ deponitur.

CAPVT. V.

S ENIORES *ergo*.pro,presbiteros. Et superfluit ergo. ¶*Qui in uobis sunt*
obsecro consenior.pro, compresbiter, *& testis christi passionum, & gloriæ reuelande*
consors. ¶Presbiter,gradus non ætatis est hic nomen:vt patet est actio-
ne subiũcta,scilicet pascere gregẽ.seipsum auté petrus nõ solum cõpresby-
terũ humiliter appellat,sed duobus cõmunibus reliquis presbiteros cogno
minibus explicat.nã & testẽ se passionũ christi quas vidit & quibus ĩterfuit
& cõsortẽ gloriæ reuelande se dicit:eo ꝙ in mõte tabor fuerit cõsors gloriæ christi reuelandę
mundo

mundo. Quamuis hoc possit & aliter intelligi: videlicet quod ipse explicet se diffinitum à deo consortem reuelandæ gloriæ cælestis: quod est scire se esse prædestinatum. ¶*Pascite qui in uobis est gregem dei*. pro, Christi. Hoc est quod obsecro vos presbyteros. Et scito quod multi legendum esse putant non qui sed quantum. Ita quod legatur, pascite quantum in vobis est gregem Christi. Tanquam explicet quod pascere gregem Christi non pendet totaliter à vobis: quoniam nullus inuitus hoc pastu pascitur. *Prouidentes*. pro, curam illius agentes, *non coacte sed spontanee secundum deum*. Superfluit secundum deum. *Neque turpis lucri gratia sed uoluntarie*. pro, sed prompte: *neque ut dominantes in cleris*. p, in cleros, *sed forma*. pro, formæ, *facti gregis ex animo*. Superfluit ex animo. Tres conditiones petrus exigit à curam gerentibus gregis Christi. Prima est quod non coacti euitatione inopiæ, aut cuiuscunque alterius temporalis mali, sed sponte. Voluntas enim operans non nisi vt euitet malum inopiæ & similium, non est spontanea: vt patet. Secunda est vt non affectu augendi gloriam, famam, facultates & similia, sed prompte, sed propenso animo. qui enim lucrum quærit, promptum non habet animum ad gregem sed ad lucrum. Tertia est quod non affectu dominatiuo ad subiiciendum sibi populum, sed seipsos formas exemplares exhibendo ad formandum gregem fide & moribus instruant. Gubernans enim tanquam dominans, superbiæ innititur: nec exemplo, sed verbo tantum & authoritate gubernat. Nam superbiæ exemplum dat non virtutum: quòd est aduersus gregem agere. Et hoc petrus significauit, dicendo in cleros. Ipsum enim dominium est contra cleros. Nec intelligo per cleros eos quos appellamus clericos, sed Christianos omnes ad diuinam sortem ascitos. ¶*Et quum apparuerit princeps pastorum, percipietis immarcessibilem gloriæ coronam.* *Similiter adolescentes subditi estote senioribus*. pro, presbyteris: *omnes autem inuicem*. Deest, subiecti, *humilitatem insinuate*. Eadem est hæc sententia cum illa pauli, superiores inuicem arbitrantes. Quilibet enim habet in se defectum aliquem ratione cuius rite subiicitur alii ratione diuini in illo doni. & hæc est ratio mittendi humilitatis virtutem in sinum cuiuscunque animi. *Quia deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam*. Eandem ex Prouerb. affert authoritatem quàm attulit iacobus. ¶*Humiliamini igitur sub potenti manu dei*. De Humiliatione quæ est actus virtutis, est sermo. *Vt uos exaltet in tempore uisitationis*. Superfluit visitationis. Et est sensus. vt vos exaltet in tempore quo opus est exaltari. *Omnem solicitudinem uestram*. proculdubio temporalium. ¶*Proiicientes in eum*. Similis est hæc sententia doctrinæ domini, ne soliciti sitis de cibo & potu & vestimento. Et ratio eadem subiungitur, scilicet diuina cura nostri. ¶*Quoniam ipsi cura est de uobis*. ¶*Sobrii estote & uigilate: quia aduersarius uester diabolus, tanquam leo rugiens circuinit quærens quem deuoret*. pro, quærens aliquem deuorare. *Cui resistite fortes*. pro, firmi, *in fide: scientes eandem passionem*. pro, easdem passiones, *ei quæ in mundo est uestræ fraternitati fieri*. pro, perfici. hoc est scientes easdem passiones tentationum illi vestræ fraternitati quæ est in mundo (hoc est ecclesiæ Christianæ) perfici, id est non nocere sed ad perfectionē cōducere. Pati siquidē tentatiōes diabolicas, nō in sua ịpfectiōe reliqui sed p̄fici fraternæ ecclesiæ (hoc est p̄ficere ad vtilitatē fraternæ ecclesiæ) aperit: ne quum se tentari à diabolo sentiunt, pusillanimes fiant quid perficit huiusmodi tentationum passiones subiungit. *Deus autem omnis gratiæ qui uocauit nos in æternam suam gloriam in christo iesu, modicum passos, ipse perficiet*. Deest, fulciet confirmabit solidabitque. ¶Quum dixisset perficiet requisita ad perfectionem, subiungit quod fulciet virtutibus moralibus, *confirmabit* robore fidei, & stabiliet tandem assistentia donum enim stabilitatis non conseditur nisi diuina assistentia. ¶*Ipsi gloria & imperium in secula seculorum: amen. Per siluanum fidelem fratrem, uobis ut arbitror breuiter scripsit*. Vt arbitror non refertur ad fidelem, sed refertur ad breuiter scripsi. *obsecrās* pro, adhortans, *& contestans hanc esse ueram gratiam dei in qua statis*. De euangelica gratia loquitur: & hanc esse veram dei gratiam & contestatur vt non expectant aliam, & adhortatur complectendam. *Salutat uos ecclesia quæ est in Babilone collecta*. pro, in Babylone simul electa. Et appellatione Babylonis significat Romam inde enim scribebat. ¶Videbat siquidem Romam confusione tum idolorum tum morum pressam. ¶Et propterea confusione eam nominauit. Quod autem dicit simul electa, alias ecclesias respicit. Significatur enim quod non sola sed simul cū aliis ecclesiis est electa, quod est pars electorum. *Et marcus filius meus*. De marco euangelista intelligitur. *Salutare inuicem in osculo sancto*. pro, in osculo charitatis, *gratia*. pro, pax, *uobis omnibus qui estis in christo iesu: amen*. Vere frater pauli petrus inuenitur tam in principio quam in fine epistolę vt taceamus de conformitate doctrinæ.

¶Caietæ. XV. augusti. M.D.XL.

F

SANCTI XISTI, IN POSTERIOREM Diui Petri Epistolam Commentarii.

ECVNDA Petri apostoli epistola. Hæc secunda epistola nõ caret contradictoribus: dicente Hiero. de vir. illu. de petro. Scripsit duas epistolas quæ canonicæ nominantur: quartum secunda à plerisq; eius esse negatur propter styli cum priore dissonantiã. ¶ Verũ hæc ratio non minus infert primam q̃ secundam nõ esse petri. Nã tantũ dissonat prima à secunda quantũ secunda à prima. Quo fit vt ex dissonantia styli neutra reddatur petri certa, si argumentũ valet. Infirmũ itaq; argumentũ assumitur: quũ vnũ atq; eũdẽ hoiem diuerso stylo quãdoq; scribere experiẽtia testetur. Registrũ Gregorii tantum dissonat ab aliis scriptis à Gregorio, vt si ex stylo arguendum esset negaretur Gregorii.

G

S IMON *Petrus seruus & apostolus Iesu Christi, iis qui coequalem.* pro, æque preciosam, *nobiscum sortiti sunt fidem.* Nisi ipse petrus in principio tertii capituli diceret, hanc iam vobis secundam scribo epistolam, ex personis hic salutatis nescitur ad quos epistola hæc dirigitur: quoniam omnib⁹ Christianis commune est quod eque preciosam sortiri sunt fidem. Verum petrus explicaturus inferius quod ad eosdem dirigit hanc ad quos direxit primam epistolam, hic à diuino dono eos describit. ¶ Et dicit sortiti, nõ casuali sorte sed diuinæ electionis. Nobiscum autem, apostolos demonstrat. *In iustitia dei nostri & saluatoris iesu*

H *Christi.* Non in iustitia nostra, non in meritis nostris, sed in iustitia dei: quæ est iustitia saluatoris nostri Iesu Christi. Satis conformis immo eadem est hæc doctrina doctrinæ pauli: distinguentis iustitiam dei (quæ est iustitia fidei, quæ est iustitia qua iustificamur à peccatis) ab vniuersis iustitiis nostrorum operum. ¶ *Gracia uobis & pax adimpleatur in cognitionem.* pro, agnitione, *dei & iesu Christi domini nostri.* Salutatio apostolica est. constans ex gratia & pace. Imprecatur autem complementum præsentium donorum in vita æterna: quæ consistit in agnitione dei & domini nostri iesu christi. ¶ *Quomodo omnia nobis diuinæ uirtutis suæ quæ ad uitam & pietatem donata sunt.* pro, vt eius diuina potentia omnia nobis largita est quæ ad vitam ac pietatem pertinent, *per cognitionem.* pro, agnitionem, *eius qui uocauit nos propria gloria & uirtute.* pro, gloriam & virtutem.

I Gratia & pax in agnitione dei & iesu Christi adimpleatur sic eaque ratione quemadmodum diuina eius potentia largita est nobis omnia quæ ad vitam animæ, ad vitam spiritualem, ac pietatem erga cælestem patrem, patriam illiusque ciues pertinent: largita est autem hæc per agnitionem iesu Christi qui vocauit nos tum gloria tum virtute. ¶ Constat hæc dona largita esse nobis per fidẽ agnoscimus iesum christum. constat quoq; quod iesus christus vocauit nos tum virtute. Et est sermo de virtute vt distinguitur cõtra vitium vniuersa enim vita christi virtus fuit immunis à quocunque minimo lapsu à virtute, quo fit vt christiana religio õnẽ amplectatur virtutem iure sue vocationis. tum gloria. siue gloria referatur ad gloriã tot taliũ & tantorum miraculorum: siue gloria referatur ad gloriam immortalitatis corporis eius. Ita quod in statu passibili vocauit nos virtute in statu autem immortali vocauit nos gloria. *Per quam.* pro, per quæ. *maxima & preciosa nobis promissa donauit.* Relatiuum quæ refertur ad omnia

K quæ nobis diuina potentia largita est. ¶ Et est sesus. per quæ spectantia ad vitam & pietatem, maxima & præciosa promissa nobis sunt donata. Non sunt pura dona, sed deferunt secum longe maiora promissa, non pollicitatione sed donatione iam nostra. Et quæ sint hæc promissa maiora subiungit. *Vt per hæc efficiamini diuinæ consortes naturæ.* In cælesti patria adimplebitur hoc per hæc enim præsentia dona efficimur in futura vita diuinæ naturæ consortes, vtpote videntes deum sicuti est, quod est proprium ipsius diuinæ naturæ. ¶ Nulla enim creatura fieri potest tam excellens vt suapte natura videat deum sicuti est, sed hoc oportet ex supernaturali consortio diuinæ naturæ habere. ¶ Aduerte prudens lector quã longo contextu pendentem effecerit sententiam. Quum dixisset gratia & pax adimpleatur in agnitione dei &c. adiunxit rationẽ qua nobis tot in hac vita largitus est deus, vt efficiamur diuinæ naturæ cõsortes. quod est redire ad primum imprecatum. *Fugientes eius quæ in mundo est concupiscentiæ.* pro, in cõcupiscentia

piſcentia, corruptionem. Ne errares intelligendo quod diuina dona efficerent nos conſortes diuinæ naturæ ſine noſtra cooperatione, adiungit quod ſic efficemini diuinæ naturæ conſortes ſi refugeritis corruptionem, non quæ eſt in corpore ſed quæ eſt in concupiſcentia. Corruptas concupiſcentias vult intelligi concpiſcentias diſſonantes à recta ratione. integritati ſiquidem animi contrariantur. *Vos autem curam omnem*. pro, & in hoc ipſum autem curam omnem, *conferentes*. Demonſtrat hoc ipſum, quod dixerat vt per hæc efficiamini diuinæ naturæ conſortes. in hoc enim oportet omne ſtudium noſtrum conferre. Et quod in genere dixit omnem curam veſtram, explicat diſtinguendo per partes. *Miniſtrate, in fide ueſtra uirtutem*. Et eſt ſermo de virtute vt diſtinguitur contra vitium. Fides enim ſine operibus mortua eſt. Et propterea oportet fidei ſubminiſtrare virtutem moralem. *In uirtute autem ſcientiam*. Virtus moralis prudentię connexa ſic eſt vt neutra ſine altera eſſe poſſit. ¶ *In ſcientia autem abſtinentiam*. pro, temperantiam. non prout eſt ſpecialis virtus circa delectationes venereas, ſed potius prout ſonat generalem modum virtutum: qui conſiſtit in ſingularum actionum temperatione, vt per hęc duo (virtutem videlicet & temperantiam) vterque generalis modus virtutis fuerit ſignificatus. virtute quidem modus impulſiuus: temperantia autem modus retractiuus. In his enim duobus modis conſiſtunt omnes virtutes morales. *In abſtinentia*. pro, in temperantia, *autem patientiam*. Hæc eſt Chriſtiana virtus, qua amore dei toleramus mala voluntariæ. ¶ *In patientia autem pietatem*. erga fratres & c. Vana enim eſſet patientia ſi non annexam haberet pietatem quando & vbi oportet. ¶ *In pietate autem amorem fraternitatis*. pro, amorem fraternum. Exterior pietas quæ cultum officiumque exhibet, vana eſſet niſi eſſet intus amor fraternus. *In amore autem fraternitatis*. pro, in amore autem fraterno, *charitatem*. pro, dilectionem. Ex eo quod nõ determinat cuius, intelligitur abſolute. Dilectio enim abſolute extendit ſe ad omnes. Mandat petrus vt non ſimus contenti amore fraterno, ſed cum hoc habeamus etiam dilectionem ad omnes. Et eſt dilectio hæc Chriſtianis propria: quibus mandatur diligere etiam inimicos. ¶ *Hæc enim ſi uobiſcum adſint & ſuperent*. pro, exuberent, *non uacuos nec ſine fructu*. Non vacuos quo ad recipiendum: nec ſine fructu quo ad producendum. ¶ *Vos conſtituent in domini noſtri Ieſu Chriſti cognitione*. pro, cognitionem. Quoniam & recipietis & producetis conferentia ad cognitionem domini noſtri ieſu chriſti. Hoc eſt bonum ex his proueniens. malum autem proueniens ex horum abſentia, ſubiungitur. ¶ *Cui enim non præſto ſunt hæc, cecus eſt & manu tentans*. Contraria cognitioni & illius profeſſui ſunt cęcitas & manu viam tentare. Per quæ metaphorice deſcribitur ſtatus chriſtianorum ſine virtute: quod ſunt cæci, non videntes propriam damnationem, & quod procedunt velut manu tentantes, non videntes impedimenta viæ. Et quod terrium eſt. *Obliuionem accipiens purgationis ueterum ſuorum delictorum*. Hoc eſt ad ſimilitudinẽ obliti acſi non fuiſſent ei remiſſa peccata in baptiſmo ſe habet: vtpote non reminiſcens cœpti itineris ad celeſtem patriam vtpote ingratiſſimus poſt tantum beneficium ſe habens vt oblitus. *Quæ propter fratres magis ſatagite*. pro, operam date. Ad id redit vnde cœperat, vt efficiamini diuinę conſortes naturæ. *Vt per bona opera certam uocationem ueſtram & electionem faciatis*. Superfluit per bona opera. nec eſt certam ſed firmam. Modus autem quo firma facienda eſt vocatio & electio ſubiungitur dicendo, *Hæc enim facientes non peccabitis*. pro, non labemini, *aliquando*. Et pronomen hæc, demonſtrat ſuperius dicta, miniſtrate in fide virtutem & c. Hæc enim faciendo nõ labemini quod eſt contrarium firmitati: non labemini á veſtra vocatione & electione, ſed firmi perſeuerabitis in illa. *Sic enim abundenter miniſtrabitur uobis introitus in æternum regnum domini & ſaluatoris noſtri ieſu Chriſti*.

P *Ropter quod incipiam*. pro, non negligam, *uos ſemper commonere de his: & quidem*. pro, quamq. *ſcientes & confirmatos uos in preſenti ueritate. Iuſtũ autẽ arbitror q̃diu hoc tabernaculo exitare uos in commonitione*. Docet petrus vt quamuis ſubditi ſint docti & firmi in veritate fidei, paſtores tamen non debent negligere officium admonendi eos: immo iuſtum hoc eſſe arbitratur. *Certus quod uelox eſt depoſitio tabernaculi mei ſecundum quod & dominus noſter ieſus Chriſtus ſignificauit mihi dabo autem operam & frequenter* pro. & ſemper. hoc eſt indefeſſe, quandiu vixero. *Habere uos poſt obitum*. pro, exitum, *meum*. proculdubio de tabernaculo corporis. *Vt horum omnium memoriam faciatis*. hoc eſt vnde ſeu in quo horum omnium memoriam faciatis. Et eſt ſenſus quod dabo ſemper operam vt habeatis tractatus ſeu libros quibus poſſitis ſemper memoriam horum facere. Scriptum eſt enim, & memores ſunt mandatorum eius ad faciendum ea. *Non enim indoctas fabulas*. pro, fallaces, *ſecuti*. ad differentiam fabularum quæ non ſunt fallaces quas videlicet communiter omnes agnoſcunt eſſe.

fabulas. Fallaces enim fabulæ ſunt quæ tanta arte ſunt confictæ vt videantur veræ. *Notam feci-*
F *mus uobis domini noſtri ieſu chriſti uirtutem & præſcientiam.* pro, potentiam & aduentum. Potentia enim
refertur ad diuinitatem, aduentus vero ad humanitatem Chriſti. ❡ *Sed ſpeculatores facti illius ma-*
gnitudinis. Illius maſculini eſt generis: & demonſtrat dominum ieſum. Eſt enim ordo literæ, ſed
ſpeculatores facti magnitudinis illius, ieſu Chriſti. Viderunt nanque magnitudinem illius in
monte: qui ſoliti erant videre humilitatem eiuſdem. *Accipiens.* pro, accepit, *enim a deo patre honorē*
& gloriam uoce delapſa ad eum huiuſmodi a magnifica gloria. hic eſt filius meus dilectus in quo mihi complacui. Sen
tentia eſt clara ex relatis in euangeliis. *Ipſum audite.* Superfluunt hæ duæ dictiones. *Et hanc uocem*
nos audiuimus de cælo allatam, quum eſſemus cum ipſo in monte ſancto. Et habemus firmiorem propheticum ſermonē.
Non dicit veriorem aut clariorem aut maioris authoritatis, ſed firmiorem. Quòd conſtat ve-
riſſimum tunc fuiſſe: quoniam propheticus ſermo longe magis firmatus erat in mentibus
hoím q̃ ſermo iſte cui teſtē ſe exhibet petrus. Tam longo enim æuo & ætatibus multis firma-
tus iam erat in mentibus hominum ſermo prophetarum. & propterea petrus firmiorem ap-
G pellat ſermonem propheticum ſermone nouiter è cælo delato: & non quod ſit firmior in ſe.
❡ *Cui benefacitis attendentes quaſi lucernæ lucenti in loco caliginoſo donec dies illuceſcat & lucifer oriatur in cordi-*
bus ueſtris. Vniuerſum præſentis vitæ ſtatum aſſimilat loco caliginoſo egenti lucernæ lumine:
quòd eſt ſacra ſcriptura. Futura autem vita aſſimilatur diei claro: quo lucifer Chriſtus oritur
non corporaliter ſed ſpiritualiter in cordibus humanis. Eſt enim lux non corporum ſed mē-
tium. *Hoc primum intelligentes quod omnis prophetia ſcripturæ.* Ad differentiam prophetiæ quæ non eſt
in canone ſacræ. ſcripturę Sic eni & domin9 appellauit vet9 teſtamentum: dicendo ſcrutamini
ſcripturas. *Propria interpretatione non fit.* Inter ſcriptas ſcientias & ſcriptas prophetias differentiam
tangit: penes hoc quod vir doctus ea quæ in lumine intellectus agentis apparent, iuxta pro-
priam interpretationem & docet & ſcribit: propheta autem eà quæ ſibi ſub lumine diuinæ
H reuelationis apparent, non ſecundum proprii iudicii interpretationem & dicit & ſcribit. *Non*
enim uoluntate humana allata eſt aliquando prophetia. Quum dæbuiſſet dicere non enim intellectu hu-
mano allata eſt aliquando prophetia, dixit voluntate: eo quod prophetiæ ſunt de ſingularibus
contigentibus futuris. ad quorum certitudinem conſtat non ſe extendere intellectum huma-
num: ſed ad eorundem vaticinia conſtat ſe extendere præſumptionem voluntatis humanę &
ideo excluſit voluntatem humanam. *Sed ſpiritu ſancto inſpirati.* pro, ſed à ſpiritu ſancto acti. Et in
hoc tangit differentiā inter veros & falſos prophetas. Veri enim prophetę agũtur à ſpiritu ſan-
cto ad iterp̃tandũ q̃ eis reuelantur: & ſic totũ qđ eſt ꝓphetię ſpiritui ſctō tribuitur. Falſi autē
ꝓphetę agũtur à ſpiritib9 dęmoniacis, à ſpiritib9 melēcholicis &c. ❡ *Locuti ſunt ſancti dei homines.*

CAPVT II.

I F*Verunt autem & pſeudo prophete in populo.* proculdubio iſraelitico. *Sicut & in*
uobis erunt magiſtri mendaces. pro, pſeudomagiſtri: *qui introducent ſectas perditionis, &*
eum qui emit eos deum. pro dominum, *negantes.* De chriſto clare loquitur: qui
ſanguine proprio homines redemit. *Superinducentes ſibi celerem perditionem.* quo
facilior eo celerior ſuapte natura eſt perditio. & propterea iſti qui faciliorē
inducunt interitum æternum dicuntur inducere celerem perditio
nem. Heretici nanque facillime damnantur. qui enim non credit iam iu
dicatus eſt ❡ *Et multi ſequentur eorum luxurias.* pro, exitia: *per quos uia ueritatis blaſpemabitur.* Tum ſequa-
ces tum pſeudomagiſtri referri poſſunt per relatiuum quos: ſequentibus tamen magis qua-
K drat vt referantur pſeudomagiſtri. De quibus ſubditur. *Et in auaritia fictis uerbis de uobis negociabun*
tur. Non longe ab iſtis ſunt prædicatores quęſtus, qui abutuntur populi chriſtiani deuotione
ad quæſtum: qui ignoranter aut temere predicare audent ꝙ ſoluentes carlinum aut ducatum
vocata indulgentia plenaria ſunt in eo ſtatu acſi tunc baptizati fuiſſent: & ſimiliter quod li-
beram animam vnam à purgatorio. hæc enim munſtra ſunt, & negationes de chriſtiano
populo. Neſcit chriſtiana religio hęc figmenta: ſed adinuentiones ſunt eorum qui in auaritia
fictis verbis de Chriſtianis negocientur, abutantes illis ad quæſtum. *Quibus iudicium iam olim*
non ceſſat. pro, non tardat. hoc eſt quibus iam olim iudicium paratum, non tardat. Et de execu
tione iudicii ſubiungitur. *Et perditio eorum non dormitat.* Et eſt ſenſus quod eorum paratum iudi
cium non differtur vltra tempus proprium: & excecutio eius nullum patitur impedimentũ,
ſicut qui dormitat impeditur à ſummo. *Si enim deus angelis peccantibus.* pro, qui peccauerant *non pe-*
percit ſed rudentibus. pro, catenis, *inferni.* pro, caliginis. *detractos in tartarum tradidit cruciendos in iudicium*
reſeruari. pro, tradidit ſeruādos in iudiciũ. in aliquibus tamē codicibus græcis legitur ſeruatos.

Et eſt

Et est sensus quod ad similitudinem principis detrudentis aliquos criminosos in carnem vinctos catenis ad priuandum eos libero vsu membrorum, deus tradidit dæmones qui peccauerant in carcerem tartari (hoc est infernalis loci) & catenis caliginis vinxit eos. hoc est virtutem detentiuam eorundem dedit caligini. Quod potest referri ad motum localem vel ad alios motus animi. Et si quidem referatur ad motum localem, sensus est quod dedit caligini corporeę officium catenæ ad retinendum virtutem motiuam dæmonum ne possint inde exire. Si vero referatur ad alios animæ motus, sensus est quod dedit caligini spirituali officiū catenę ad detinendum intellectum ne possit intelligere particularia omnia quæ ex applicatione proprii studii posset intelligere. Constat enim ex euangelio dęmones habere ligatam vim operatiuā. Quod autem ligatum habeant intellectum ad cognoscendū aliqua particularia, tētatio christi testatur. ¶ Seruatos autem seu seruandos in iudicium dicit: quia adhuc non sunt extremæ damnationi subiecti, sed hoc extremo iudicio reseruatur. Vnde & dominus in euangelio dicit de igne æterno, qui paratus est diabolo & angelis eius. & non dicit qui iā datus est diabolo & angelis eius. *Et originali.* pro, antiquo, *mundo non pepercit.* Antiquum mundum vocat mundum ad Adam vsque ad Noe. *Sed octauum Noe iustitiæ præconem custodiuit, diluuium mundo impiorum inducens.* Præconem iustitiæ Noe denominauit octauum, ad significandum quod non solus sed cum septem animabus octauus saluatus est. *Et ciuitates Sodomorum & Gomorræ in cinerem redactas, euersione damnauit.* Tam res gesta diluuii quam res gesta circa ciuitates Sodomorū, in Genesi scribitur. *Exemplum eorum qui impie acturi sunt ponens.* Ad vtrunque (diluuium videlicet & subuersionem Sodomorum) refertur exemplum. *Et iustum Lot oppressum a nefariis in lasciuia conuersationis, eripuit.* Et hęc historia in Genesi quoque habetur. *Aspectu enim & auditu iustus erat.* Magna laus Lot, quod inter nefarios viros habitans nec aspectu nec auditu peccaret. Verum aduerte quo ad textum quod interpres sensum reddidit quo textus tendit, non ipsum textum. Legendum enim esset. *Aspectu enim & auditu iustus inhabitans inter illos, quotidie animam iustam iniquis operibus excruciabat.* Affectū ipsius Lot describit petrus, explicans quāto mœrore cōcipiebat iniqua opera illorū iter quos habitabat: vsqueadeo quod excruciabat propriam animā visis seu auditis iniquis operibus illorū. *Nouit deus.* pro, dominus. Hoc vt consequens accipiendū est illius conditionalis superius inchoatę, si enim deus angelis peccantibus Ita quod antecedens illius cōditionalis constet ex quatuor partibus: videlicet ex angelis, ex ātiquo mundo, ex ciuitatibus Sodomorū, & ex oppresso Lot. Cōsequens autem sic quod modo dicitur, nouit dominus. Et habet tres partes. Prima est. *Pios de tentatione eripere.* Secunda est. *Iniquos uero in diem iudiciū reseruare cruciandos.* Tertia aūt quæ subiūgitur. *Magis autem.* pro, maxime autem, *illos qui post carnem in cōcupiscentia immunditiæ ambulant, dominationemq; contemnunt, audaces, sibiplacentes.* pro, contumaces, *sectas non metuunt intraducere blasphemantes.* pro, opiniones non tremunt blasphemantes. Quinque genera vitiorum familiarium hæreticis supputat. Quorum primum est vitium carnale. Secundum cōtemptus non solum dominorum sed dominationum. Tertium audacia. Quartum contumacia. Et Quintum quod opiniones quātumcunq; blasphemas non meruunt inducere seu sequi. Et q̄uis omnes hęretici valde puniendi sunt inuolutos tamen his vitiis petrus maxime puniendos dicit. *Vbi angeli qui sunt fortitudine & uirtute.* pro, robore & potentia, *maiores non portant.* pro, non ferunt, *aduersum se.* Desunt duæ dictiones. ¶ *Apud dominum, execrabile.* pro, blaphemum, *iudicium.* Grauitatē æternę dānationis monstrat: ex eo quod dæmones robustiores natura & potentiores viribus quam sint homines, nō sufferunt iudicium illud. Quod denominat blasphemum, ex eo quod blaphemādo recipitur. immo ex hoc declarat qualiter non ferunt. Quod enim blaphemando toleratur non suffertur. *Hi uero* proculdubio magistri erroris. *Velut irrationalia pecora.* pro, bruta animantia. quæ videlicet non loquuntur. ¶ *Naturaliter.* pro, natura genita, *in captionem & perniciam.* Capiuntur enim & pernequantur animantia quasi suapte natura. ¶ *In iis que ignorant blaphemantes in corruptione.* pro, pernitiæ, *sua peribunt.* Ad similitudinem brutorum quę capiūtur in laqueis quos ignorant, describit istos blaphemantes perire, in suis ignorantiis perniciosis. Et rationem subdens subiungit. *Percipientes mercedam iniustitiæ.* Merentur enim suis erroribus capi & perire ex propria iniustitia qua deo iniuriantur. ¶ *Voluptatem existimentes diei delitias.* ¶ *Et coinquinationis.* pro, coinquinationes, & *macule.* Nominatiui pluralis sunt ambæ. Et est sensus quod isti hæretici non coinquinati & maculati sed coinquinationes & mæcule (ad significandum tum quod eminentissime sunt coinquinati & maculati. tum quod sunt aliorū coinquinationes & macule) isti inquā sunt existimantes voluptatem delitias diei. homines quæ sapiunt putant delectationes carnales esse delitias noctis: hoc est occulte percipiendas. vnde & paulus

opera tenebrarum definiuit ipudicitias, comessationes, ebrietates & huiusmodi. isti vero hę
F retici carnales delectationes computant inter delitias diurnas: quod est dicere eas esse licitas,
honestas, tanquam ea quæ fiunt in die. Delitiis affluentes in conuiuiis suis luxuriantes uobiscum pro, de-
liciantes in deceptionibus suis coepulantes vobis. hoc est non solum existimant delectationes
esse licitas, sed facto attractiuo vestri id monstrant. Nam inter suos errores vacant deliciis &
coepulatur adhoc vt vos alliciant ad similia. Oculos habentes plenos adulterii. p, adulteræ. Delecta-
tionibus gulæ adiungit delectationes venereas: & eas quas leges detestantur. Vnde & oculos
eorum dicit plenos adulteræ, tanquam nihil aliud spectent nisi ad adulteria. Et incessabilis delicti.
pro, & qui non cessant à peccato. vt perseuerantia significetur. Pellicientes. pro, inescantes, animas
instabiles. Effectus describitur horum hęreticorum. Cor exercitatum in auaritia habentes. Post crimi-
na carnalia ad crimen auaritię eorundem transit. Maledictionis filii. Et subiungendo radicem
G mali ait. Derelinquentes uiam rectam. proculdubio Christianæ fidei quàm professi erant. Errauerunt.
errant omnes qui operantur malum. Et exemplum erroris subiungit. Secuti uiam Balaam ex Bo-
sor. pro, filii Bosor: qui mercedem iniquitatis amauit. Historia longa est: & habetur Nu. xxii. Correptionē
uero habuit suæ uesaniæ. pro, propriæ iniquitatis. Subiugale mutum in hominis uoce loquens, prohibuit prophetæ
insipientiam.

¶ Hi sunt fontes sine aqua & nebulæ turbinibus exagitatæ: quibus caligo tenebrarum reseruatur. pro, in æuū
seruata est. Assimilantur huiusmodi hæretici fontibus sine aqua quo ad bonum & nebulis
turbine agitatis quo ad malum: pro quanto seruant obscuritatem tum fidei tum morum in
æuum istius mundi. Quomodo autem seruent caliginem morum ac fidei, subiungit. Superbia
pro, superba, enim uanitatis loquentes. proculdubio verba. Pelliciunt. pro, inescant, in desideriis carnis, luxu
riæ. p, lasciuiis in iescāt lasciuiis cōcupiscētiis carnis. Eos q paululū effugiunt. p, aufugerāt. pculdu
H bio à recto. Vbi considera periculum etiam parum declinandi à recto. Tales enim facile in
escantur. Et hoc est primum genus eorum qui facile trahuntur ab hæreticis. Alterum vero
genus subiungitur. Qui in errore conuersantur. Errantes in intellectu fidei, facile trahuntur ab hæ-
reticis ad hæreses & lasciuiam motum. Vel conuersantes cum hæreticis appellat eos qui in
errore conuersantur. Ipsa enim conuersatio via quædam est ad hoc vt seducantur. Libertatem
illis promittentes. proculdubio carnis tanquam licitam. Quum ipsi serui sint corruptionis. proculdubio
animi. Et hanc seruitutem probat. & probatio & sententia est clara. ¶ A quo enim quis supera-
tus est, huius & seruus est. pro, huic etiam seruus factus est. ¶ Si enim refugientes coinquinationes mundi in
cognitione domini nostri & saluatoris Iesu Christi, his rursus implicati superantur, facta sunt eis posteriora deteriora
prioribus. pro, postrema deteriora primis. Et hoc probat subiungendo.

¶ Melius enim erat illis non cognoscere. pro, non cognouisse, uiam iustitiæ quam post conditionem retrorsum
conuerti ab eo quod illis traditum est sancto mandato. Scientia est clara. Contigit enim eis illud ueri prouerbii.
¶ Canis reuersus ad suum uomitum & sus lota in uolutabro. pro, ad volutabrum luti. Et subintelligitur
reuersa.

CAPVT, II:

Anc ecce. pro, iam, charissimi. pro, dilecti, secundam uobis scribo epistolam: in quibus ue
stram excito in commotione sinceram mentem ut memores sitis eorum quæ prędixi uerborum,
pro, prædictorum verborum a sanctis prophetis & apostolorum uestrorum præcepto
K rum domini & saluatoris. pro, & apostolorum nostrum mandati domini & salua
toris. Et est ordo literæ. & mandati nostrum, appositiue apostolorum do
mini & saluatoris. Et est sensus. vt memores sitis non solum prędictorum
à prophetis sed etiam mandatorum quæ à nobis apostolis domini & salua-
toris accepistis. ¶ Hoc primum scientes quod uenient in nouissimis diebus in deceptione illusores. Superfluit
in deceptione.
¶ Iuxta proprias concupiscentias ambulantes: dicentes, ubi est promissio. proculdubio vniuersalis resurrecti-
onis, seu (quod idem est) regni christi. aut aduentus eius. proculdubio gloriosi ad iudicium. Et ra-
tio insultandi subiungitur. ¶ Ex quo enim patres dormierunt omnia sic perseuerant ab initio creaturæ. pro
conditionis. argumento solito vtuntur, quod sēper mundus vno mō fuit: & cōsequēter sic p-
seuerabit diuersis varietatibus subiectus nunq̄ terminandus aduentu christi. Latet enim eos hoc
uolentes. Aduersus solitum argumentum dicit petrus q ipsi sponte ignorant hoc, subiungen-
dum. ita q est eorum ignorantia affectata, res autē sponte ignorata subiungitur. ¶ Quod cæli
erant prius. pro, iam olim, ¶ Et terra de aqua & per aquam consistens. pro, consistentes, dei uerbo: per quā
ille tunc

ille tunc mundus aqua inundatus periit. Et est sensus ꝙ aer & terra beneficio aquæ cõsistentes, ipsum q̃ tunc erat mundum inundatione aquæ destruxerunt. Et hoc directe dicit contra dicentes qđ mundus semper eodem modo perseuerauit. ¶ Vide singula. Dicit ꝙ cœli & terra erãt de aqua & per aquam consistentes. Non est hic sermo de cælis, id est corporibus cælestibus, sed de cęlis, id est aere: iuxta illud, volucres cæli. Pluraliter autem significatur, propter diuersas partes aeris. ¶ Quod autem dicit tam aerem q̃ terram consistere ex aqua, dupliciter potest intelligi. Vel de ipso aere & de ipsa terra. & sic significaretur illud in principio Genesis scriptum. Congregentur aquæ quæ sub cælo sunt in locum vnum & appareat arida. Per huiusmodi enim congregationem aquarum & terra quatenus arida consistit ex aqua segregata: & similiter aer qui successit loco aquarum segregatarum, consistit ex aqua segregata. Si vero (quod potius cõplectendum videtur) non de ipsa terra & aere secundum se sed secundum plenitudinem eorum intelligitur, sic est sensus clarus: ꝙ aer & terra secundum suas plenitudines consistunt ex aqua & per quam. Nam volucres cęli implentes aerem, ex aquis fuisse productas constat in principio Genesis. Et breuiter (vt philosophi tradunt) omnium viuentium mater est aqua: vt testantur omnium animantium semina naturę liquidę. Et per hanc rationem animãtia tam implentia terram q̃ aerem, ex aqua & per aquam consistunt: vtpote quæ aluntur humido. Et hæc quo ad causas naturales. Causa vero prima tam efficiens q̃ conseruans tangitur dicendo dei verbo. ¶ Quum subiungitur per quæ, referũtur dei verbum cęli, terra aqua. Nam per verbum dei principaliter, & per apertas cataractas cæli, & per ruptos in terra fontes abyssi, inundatione aquarum mundus ille periit qui fuit ante Noe, quo ad plenitudinem animantium tam in aere q̃ in terra. *Cæli autem qui nunc sunt & terra, eiusdem uerbo repositi sunt, igni reseruati in diem iudicii & perditionis impiorum hominum.* Non est alia terra neque alii cæli secundum substantiam, sed secundum plenitudinen animalium. Et propterea petrus tanquam de aliis cælis & alia terra loquitur. Et arguit ex præterito interitu cælorum & terræ quo ad plenitudin em animantiũ, eodem verbo dei reseruari vt consumantur per ignem in die iudicii. neq; enim minoris potestatis est verbum dei ad perdendum per ignem quàm fuerit ad perdendum per aquam. A B C

V *Num uero hoc non lateat uos charissimi.* pro, dilecti, *quod unus dies apud dominum sicut mille anni, & mille anni sicut dies unus. Non tardat dominus promissionem suam, sicut quidem existimant.* Duo dixerant illusores. Alterum quòd omnia sic perseuerant. & contra hoc attulit diluuium. Alterum vbi est promissio? quasi dixerint quod tanta tarditas attestatur nullitati. Et aduersus hoc dixit Petrus quod apud deum vnus dies supputatur pro mille annis & ediuerso. Et dixit hoc quoniam relatiue ad æternitatem etiam centum milia annorum supputantur vnus dies. Et hinc deducit quod non tardat dominus adimplere promissionem suam. ¶ Recte dicit non tardat: quia nec per vnam horam vltra tempus diffinitum differt. *Sed patienter agit.* pro, sed longanimis est, *propter uos.* p, erga nos. non est tarditas sed lõganimitas, nobis vtilis: vtpote, *Nolens aliquos perire, sed omnes ad penitentiam reuerti.* pro, recipere. Verba hęc vt sonant exponenda sũt sicut illa pauli, deus vult omnes homines saluos fieri. Possunt enim intelligi de voluntate antecedente: hoc est de veleitate. Possunt & intellige non de singulis generum sed generibus singulorum. Possunt & limitari ad electos, quod non vult aliquos electorum perire, qui perirent nisi expectarentur. Verbi gratia si petrus fuisset mortuus statim postq̃ negauit christum, si paulus fuisset mortuus ante suam conuersionem, & sic de aliis peccatoribus electis. *Aduenies autem dies domini sicut fur.* deest in nocte. Distinxerant illusores insultationem in duas partes, vbi est promissio aut aduentus eius? contra dilatam promissionem, postq̃ dixit petrus qđ non est tarditas sed longanimitas, ad id ꝙ dicitur de aduentu mõ respõdet, qđ dies domini nõ adueniet precognitus, sed quem admodum fur in nocte. Et propterea cessat insultatio vbi est aduẽtus? *In quo celi magno impetu transient.* De corporibus ipsis celestibus potest intelligi qđ ad similitudinem impulsorum magno impetu transibunt, non à substentia sed à motu. *Elementa uero calore soluentur.* Aerem & aquam solui, non quo ad substãtiam sed quo ad mixtioné quã habent adiunctam intellige, remanebunt enim elementa pura. *Terra autem & omnia quæ in ipsa sunt opera, exurentur.* Smiliter intellige de terra sicut de aere & aqua diximus. de mixtis auté quæ in terra sunt nulla est ãbiguitas. *Quũ igitur hæc omnia dissoluẽda sint, qua oportet uos esse in sanctis conuersationibus & pietatibus: expectantes & properantes.* pro, & accelerantes, *in aduentum.* pro, aduentum, diei. *domini.* pro, dei. Accelerantes intellige non tẽpus minuẽtes sed affectu vrgẽte. Et appellatur dies dei, dies iudicii vniuersalis: quoniã tunc manifestabitur deus omnibus, vt nullus possit dubitare amplius de ipso deo. *Per quem.* dié dei, qui est dies iudicii. *Celi* D B

ardentes soluentur. De inferioribus cælis (hoc est de partibus aeris) intellige. *Et elementa ignis ardore*
F *tabescent*. pro, & elementa æstuantia liquescunt. Præsentis est temporis. repetit monendo prius
dicta narrando. *Nouos uero cælos & nouam terram & promissa*. pro, iuxta promissum, *illius expectamus,*
in quibus iustitia habitat. Non dicit alios cælos & aliam terram, sed cælos nouos & nouam terram,
nouis modis essendi. Erunt enim cæli absque motu & terra absque mixtura &c. ¶ Relatiuum
autem in quibus, potest referri tum ad nouos cęlos & nouam terram: vt explicetur nouitas ex
habitatione iustitię, excluso omni peccato. vel potius ad nos qui expectamus. Et est sensus q̄
non oēs expectamus sed ii tantum in quibus iustitia inhabitat. alii enim non expectant sed ti
ment. *Propter quod, charissimi*. pro, dilecti, *hæc expectantes, satagite*. pro, date operam, *immaculati & in-*
uiolati. pro, irrepręhensibiles, *ei*. Hoc est ad honorem & gloriam eius. *Inueniri in pace: & domini nostri*
Iesu Christi longanimitatem. Superfluit Iesu Christi. *Salutem arbitramini*. Hortatur ad id quod superius
G dixerat de diuina longanimitate. Hortatur autem vt longanimitatem domini nostri arbi-
trentur salutem, non dilationem, nec pro malo sed pro optimo: puta pro salute nostra. *Sicut &*
charissimus. pro, dilectus, *frater noster Paulus secundum datam sibi sapientiam scripsit uobis, sicut & in omnibus*
epistolis loquens in eis de his. Extendit sapientiam pauli monstratam in epistola ad istos, ad reliquas
epistolas pauli de iis quæ spectant ad euangelicam doctrinam: ad differentiam priuatarum
epistolarum quas forte scripsit aut scribere potuit paulus de aliis rebus. ¶ Si queris vbi est epi-
stola pauli ad istos? in promptu est responsio quod epistola ad Ephesios & ad Coloss. Et ad
Loadicenses, quum ad ciuitates Asię directę sint, supputantur inter directas ad ipsos. Epistola
quoque ad galatas, sub eadem venit appellatione. nam vt patet in principio primæ epistolæ
petri, Asia & Galatia compręhenduntur. *In quibus sunt quædam difficilia intellectu: quæ indocti & instabi-*
les deprauant. pro, detorquent (*sicut & cæteras scripturas*) *ad suam ipsorum perniciem*. ¶ *Vos igitur fratres præ*
H *scientes custodite*. pro, obseruate (seu cauete) *ne incipientium*. pro, nefariorum, *errore traducti*. p, abducti,
excidatis a propria firmitate. Sententia est clara vsq; ad finem. *Crescite uero in gratia & cognitione domini no-*
stri & saluatoris Iesu Christi. Ipsi gloria & nunc & in diem æternitatis: amen.

Thomæ de vio caietani cardinalis

SANCTI XISTI, IN EPISTOLAM Sancti Ioannis Apostoli Commentarii.

¶ Prima Ioannis Apostoli Epistola.

Vod *fuit*. pro, erat, *ab ignitio*. Verbum dei deum refert: de quo in prin-
cipio sui euangelii dici in principio erat verbū. de hoc enim solo ve-
rificatur quod erat ab ignitio: vt ibidem declaratum est. *Quod audiuim⁹*
a tractanda materia incepit. & propterea postq̄ proposuit ęternitatē
à parte ante rei tractande statim proponit quasi limitendo nō esse
tractādū q̄ erat ab initio secūdū illius incōp̄hensibilitatē sed secūdū
K id q̄d notū est ioannis & cōparibus apostolis. & p̄pterea subiūgit mo
dū notitie, tum ex auditu: q̄d audiuimus, ab ipso verbo dei. iesus enī
docuit etiam oretenus ea que dininitatis sunt, vt patet in euangelio
Ioannis. *Quod uidimus oculis nostris*. De corporeis oculis est sermo.
¶ Neque tantum id quod adierunt sed etiam id quod viderunt cor-
poreis oculis de verbo dei, tractandum promittitur. Viderunt enim ipsum patientem crucis
supplicium mortuum & postea viuentem, præter opera mirabilia inumera testificantia illi⁹
deitatem, *Quod perspeximus*. mentis oculis. Aperuit enim illis sensum vt intelligerent scripturas,
aduenit spiritus sanctus: & fecit eos perspicere mēte id quod auribus & oculis testificabatur.
Vnde Thomas deitatem perspexit Christi, quum dixit dominus meus & deus meus. *et manus*
nostræ contractauerunt. Non solum auditu & visu ac mente sed etiam palpando sensu tactus co-
gnouisse se testētur. palpate inquit dominus & videte quoniā spiritus carnē & ossa nō habet. *de*
uerbo uite. At vidim⁹, audiuim⁹ p̄speximus & cōtractauerūt. refertur de verbo vitæ. in euāgelio di
xit in ipso vita erat, hic vero dicit verbū vite: vt itelligamus ipsū nō solū esse vitā, sed rationē

omnis

omnis alterius v tæ. *Et uita manifestata est.* Ne putares verbum quidem in se esse verbum vitæ sed
nō vitæ manifestatę Apostolis (ita quod quod audiuimus, quod vidimus, quod perspeximus, A
quod palpauimus est quidē spectās ad verbum vitæ sed non manifestat vitam ipsius verbi)
ad hoc excludendum subiungit quod etiam vita manifestata est. Modus autem quo manife-
stata est, similis subiungitur. *Et uidimus & testamur & annunciamus uobis uitam æternam.* Quod dicit vi-
dimus vitam eternā, intellige participatiue. Vidimus autē corporeis oculis dupliciter. primo
in transfiguratione christi: in qua æternā christi vitā participatē in illa gloria corporeis ocu-
lis viderunt Ioannes, petrus & iacobus. secundū viderūt Christum post mortē viuū, vita ꝑcul
dubio æterna. Et propterea merito Ioannes dicit, & vidimus (corporeis oculis) vitā æternam.
¶Si autem referatur ad visionem mentis, sic Apostoli viderunt vitam æternā in seipsis. Vide-
runt eni intellectuali visu seipsos viuere vita gratiæ: q̄ nihil aliud est q̄ inchoatio vitę ęternæ.
Et propterea de oculis mentis loquēdo verū dicunt, & vidimus vitam ęternā. Et quia quod vi-
dimus testamur, merito subiunxit & testamur & annunciamus vobis. ¶*Quæ erat apud patrem &* B
apparuit. pro, & manifestata est, *nobis.* Anteq̄ verbum incarnaretur, ęterna vita tam animę q̄. cor
poris erat apud patrem, nō erat cōmunicata hominibus: incarnato autē verbo, ęterna animę
vita cōmunicata est homini in anima christi. Aeterna autem vita corporis cōmunicata est ho
mini in resurrectionē Christi. & sic manifestata est nobis ꝑ christum. *Quod uidimus & audiuimus*
annūciamus uobis, ut & uos societatem habeatis nobiscum. Pedetentim descendit proponendo. primum
proposuit quod erat ab initio. deinde quod manifestatum est visu &c. postea explicauit vitā
verbi esse id quod manifestatum est. deniq; eandē vitam declarauit esse vitam æternam, an-
nunciandā &c. Modo explicat quorsum annunciāda sit: & dicit ꝙ ad vtilitatem nostram. ex-
plicatq; illā vtilitatē esse vt nos simus consocii Apostolorū. A csi apertius dixisset. vt sitis par es
nobis. *Et societas.* Deest, vero *nostra sit cum patre & filio eius Iesu Christo.* Superfluit sit. sine verbo loq-
tur ioannes. Et expliatio societatis ante dictę explicat enim quod qualiscunq; societas est hęc C
nostra ad quam inuitamus alios: sed est societas cum patre & filio eius iesu Christo. Quod
Petrus appellauit consortium diuinæ naturæ (dicendo vt simus diuinæ naturæ consortes) Io-
annes appellat nostram cum patre & filio societatem. tam ineffabile enim est donum gratiæ
gratum facientis perseuerans vt ipsum oporteat diuersis rationibus explicare: modo cōsortiū
diuinę naturæ, modo societatem, mō manere in deo & deum in nobis. Et dicit cū patre quan
tum ad diuinitatem, & filio eius Iesu christo quamtum ad humanitatē. *Et hæc scribimus uobis ut*
gaudeatis & gaudium uestrum sit plenum. Superfluunt duæ dictiones: gaudeatis, &, Quo tendat hæc
societas describit: videlicet ad plenitudinem gaudii. quæ in sola cęlesti patria est: quoniam
gaudia præsentis vitæ quantuncunque spiritualia, plena non sunt. nā semper restat gemitus,
infœlix ego homo quis me liberabit de carne mortis huius?

T HAEC EST *annunciatio quam audiuimus ex ipso.* Hactenus proposuit Ioannes tractanda D
E in hac epistola: modo incipiat tractare proposita. Et inchoat ā ꝓposita societate cum pa-
tre & filio eius iesu christo. Et quoniam dixerat quod audiuimus quod vidimus &c. in-
choat ab eo quod audiuimus. audiuimus autem ab ipso iesu christo. *Et annunciamus uobis.* exe-
quendo. *Quoniam.* pro, quod, *deus lux est, & tenebre in eo non sunt ulle.* ¶In euangelio ioannis chri-
stus hoc docuit. Et est sermo de luce non sensibilis sed intelligibilis ordinis. Ipse siquidem
solus est lux inter omnes substātias intellectualis ordinis reliq; nanque itellectuales substan-
tię sunt participationes q̄dam illius lucis. Et ad hanc differentiam significandam adiūxit & I
tenebræ in eo non sunt vlle. in reliquis enī intellectualibus substentiis tenebræ aliq; sunt, a
tem potentialitatis, vt etiam philosophi cōfitentur nos autem preter has tenebras dicimus in
eis esse tenebras peccatorum, aut saltem potentiæ peccandi. In deo autem nec peccatorum,
nec potentiæ peccandi, nec potentialitatis alicuius tam in intellectu q̄ in natura tenebrę aliq; E
sunt. ¶*Si dixerimus quoniam.* pro, ꝙ, *societatem habemus cum eo. Et in tenebris*
ambulamus. ¶De tenebris tam intellectus quam voluntatis est sermo. Et tenebrę quidem in-
tellectus consistunt in ignorātia eius ꝙ quis tenetur scire tenebreautē voluntatis sunt ipsa pec
cata. vnde ambulare in tenebris quanuis cōmune quid sonet, secundū tamen rē est peccare.
Needicit ambulauimus sed ambulamus, vt itelligas qđ nō de iis qui peccauerunt sed de iis q
peccant loquitur. *mentimur & ueritatem non facimus.* Quū uebuisset dicere & veritatē nō dicimus.
dixit & veritatem non facimus. ad significandū qđ de mendatio facti est sermo. ipso enim fa
cto quo ambulamus in tenebris alieni ā societate dei (qui lux est & in quo nulle sunt tenebrę)
nos constituimur, ac per hoc factū cōtrariatur verbis, & cōstituit mēdaciū in verbo quo ꝓfite mur

mur nos ſocietatem habere cum deo. ¶*SI autem in luce ambulamus ſicut & ipſe eſt in luce, ſocietatem*
F *habemus adinuicem.* Nota differentiam. De nobis dicit in luce ambulamus: de deo autem in luce
eſt. noſtrum ſiquidem eſt proficere in luce: dei autem non eſt proficere ſed eſſe in luce. Et dicit
ambulamus in præſenti, vt intelligamus quod de iis qui in ſpirituali luce progrediuntur eſt
ſermo: non de illis qui olim in luce ambulauerunt & modo in tenebris ambulant. ¶Quod
autem dicit ſocietatem habemus adinuicem, à contextu literæ cogor intelligere ſocietatem
habemus adinuicem, hoc eſt cum deo & deus nobiſcum. nam de hac ſocietate conſtat eſſe ſer
monem. Vnde & ſtatim ſubiungit ſocietatem eius nobiſcum, dicendo. *ET ſanguis Ieſu Chriſti fi-*
lii eius emundat nos ab omni peccato. Acſi apertius dixiſſet. noſtra in luce ambulatio facit nos habere
ſocietatem cum eo deo patre & econuerſo, & facit nos habere ſocietatem cum filio eius pro
quanto ſanguis ieſu chriſti filii eius emundat nos ab omni peccato. Propoſuerat enim ſuperi⁹
& ſocietas vero noſtra cum patre & filio eius ieſu chriſto. Non mireris ſpeculatiue theolo
ge ꝙ emundatio à peccato, ponatur conſequens ad ſocietatẽ cum deo & ambulationem in
luce. Recole ꝙ hęc ſimul tẽpore fiunt: quemadmodũ aeris illuminatio & remotio tenebrarũ
G ſed ordine naturæ tam formalis q̃ finalis illuminatio præcedit remotionem tenebrarũ & ſic
eſt in propoſito. Et dixit hoc præoccupando obiectionem, quo pacto poſſumus in luce ambu
lare qui inuoluimur tenebris peccatorũ? Excluditur enim obiectio ex hoc quod dũ fit iſta no-
ſtra cum deo ſocietas, mundãtur non per noſtra merita ſed per meritum ſanguinis chriſti om
nia noſtra peccata. Vnde & verbo præſentis temporis vtitur dicendo emundat. Et dicit ab
omni peccato: quia impium eſt dimidiam à deo ſperare veniam. ¶*Si dixerimus quoniam.* pro, ꝙ
peccatum non habemus, ipſi nos ſeducimus, & ueritas in nobis non eſt. Non dicit ſi dixerimus ꝙ non pec-
camus (implicat enim duo contraria, in luce ambulamus & peccamus) ſed dicit quod pecca-
tum non habemus. ſtat enim quod non peccamus & tamen peccatum habemus conmiſſum
H vel cõtractũ. Dixerat ꝙ ſanguis Chriſti emũdat nos ab omni peccato: ne quis erraret intel-
ligẽdo hoc de aliquibus hominibus & nõ de omnibus. ideo ſubiũgit omnes habere peccatum
ad mõſtrãdũ ꝙ omnes indigẽt mũdatione per ſanguinẽ Chriſti. Hãc enim indigẽtiã teſtatur
hæc ſentẽtia, comprehẽdẽs omnes ſub habere peccatũ. ¶*SI confiteamur peccata noſtra.* E regione
negãtium ſe habere peccatũ locat nos cõfitentes peccata noſtra. Et eſt ſermo de cõfeſſione ſiue
interna ſiue externa, & qua homo recognoſcit ſe habere peccatum. *Fidelis eſt & iuſtus ut remittat*
nobis peccata noſtra, & emundet nos ab omni iniquitate. Ne vanam (vt multi garrulant) exiſtimes con-
feſſionem peccatorum ad conſequẽdã eorũ remiſſionem apud deum preſertim qui omnia
nouit abſq; noſtra cõfeſſione, ioannes fidelitati diuinæ eã tribuit: ad ſignificandũ quod ideo
promiſit veniam confitẽtibus, & fidelis eſt in ſeruãdis ꝓmiſſis. Et ꝓpterea cõditionali vtitur,
I ſi cõfiteamur fidelis eſt de⁹. Et ne quiſq̃ obiicere poſſit quod promiſſa diuina intelligũtur ſal-
ua iuſtitia, ac per hoc remiſſio peccatorũ nõ niſi iuſtitia comite promiſſa eſt, adiũgit quod eſt
etiam iuſtus: ad ſignificandum quod remiſſio quam promiſſit confitentibus. non ſtulte, non
poſt ergando iuſtitiam ſed ſeruando iuſticiam adimplet. ſed iuſtitia eſt, non hominum ſed dei
eſt enim illa qua ſanguis ieſu chriſti emundat nos. vnde & duos affectus ſubiungit. alter eſt
vt remittat nobis peccata noſtra. & hic reſpondet fidelitati. alter vt emundet nos ab omni ini
quitate. & hic reſpondet iuſtitiæ: quoniam hic ſanguini chriſti paulo ante attributus eſt. *Si dixe*
rimus quoniam. pro, quod, *non peccauimus, mendacem facimus eum, & uerbum eius non eſt ĩ nobis.* prius dixerat
verbo præſenti quod peccatum non habemus: modo dicit verbo præterito quod nõ peccaui
mus. procedit enim reſolutorie. Ideo mentiuntur dicentes peccatum non habemus, quia mẽ
tiuntur dicentes non peccauimus. ¶Quod autem dicit mendacem facimus eum (proculdubio
K deum) ſignificat deum dixiſſe quod oẽs peccauimus. quod ex multis ſacrę ſcripturæ locis ha
betur. nam & in pſalmis ſcriptum eſt, non eſt qui faciat bonum nõ eſt vſque ad vnum. & eccle
vii. non eſt homo iuſtus in terra qui faciat bonum & non peccet. quas autoritates paulus ad
Rom. iii. ad hoc affert. ac per hoc verbum dei ſcriptum non eſt in nobis, contrariũ dicẽtibus.

CAPVT II.

Filioli mei hæc ſcribo uobis ut non peccetis. ¶Ne quiſquam obiiceret inculpabile eſſe no
ſtrum peccatum tanquam ineuitabile à quocunque, occurrit ioannes dicens quod
F hæc ſcribo vobis non ad monſtrandam ineuitabilitatem peccati ſed ad oppoſitũ,
videlicet vt non peccetis quãuis enim peccaſſe cõmune ſit omnibus, euitabile ta
nem eſt in futurum. intellige ineuitabilia eſſe ſingula & omnia ad tempus quãuis

nos.

non omnia toto tempore vitæ. & propterea subiungit. *Et si quis peccauerit, aduocatum habemus apud patrem Iesum Christum iustum.* Non solum remedium docuit contra præterita peccata confessionem, sed etiam si rursus post baptisma peccamus, remedium docet recursum ad aduocatum iesum christum quatenus hominem. ipse enim est aduocatus noster apud patrem. A
Aduocatus autem non patrocinium ferens causæ iniustæ sed aduocatus iustus, Cuius iustitia explicatur subiungendo. *Et ipse est propitiatio pro peccatis nostris.* Ecce iustitia Iesu Christi, ecce iustitia aduocati nostri, q ipse est propiciatio satisfaciens pro peccatis nostris. *Non pro nostris autem tantum, sed etiam pro totius mundi.* Magnus excessus iustitiæ, vt satisfecerit non pro peccatis electorũ tantum, sed etiam pro peccatis totius mundi: quamuis non omnibus profuerit quo ad vltimũ effectum qui est æterna foelicitas.

ET *in hoc scimus quoniam.* pro, quod, *cognouimus eum si mandata eius obseruamus.* Non saltat Ioannes sed tractans de societate nostra cũ deo per hoc quod ambulamus in luce, quum monstrasset indigentiam remissionis peccatorum quæ sunt tenebræ primo contrariæ ambulationi in luce, modo prosequitur ipsam ambulationem in luce: declarando quod exigit duo: videlicet seruationem mandatorum dei exterius, & dilectionem interius. Et quod superius appellauit ambulare in luce, modo appellat cognoscere deum. nã qui ambulat in luce videndo vtitur luce: ac per hoc qui nouit deum lucem, vtitur deo vt luce operum suorum tam intus q̃ extra. Et est sermo de notitia affectiua: quã efficit fides infusa, quæ per dilectioné operatur. Dicendo itaq; & in hoc scimus q cognouimus eum (proculdubio deũ lucé) perinde est ac si dixisset & in hoc scimus q ãbulamus in luce si mãdata eius obseruamus. Si vero legatur in præterito, perinde est & in hoc scimus q cognouimus eũ si mãdata eius obseruauerimus, in præterito. Quamuis possit difformitas temporum ad significandum notitiam p̃cedere & seruationé mandatorum subsequi, dicta intelligi. intédit siquidé Ioannes ad literam monstrare signum infallibile internæ lucis diuinæ in nobis esse si mãdata ei⁹ seruauerimus. Et ppter ea dicit & in hoc scimus, scientia experimẽtali. Vnde & ex opposito inferri oppositum manifestat, subiungendo. ¶ *Qui dicit se nosse deum & mandata eius non custodit, mendax est & in eo ueritas non est.* Eodem sensu vtitur nosse deum, ergo ex custodia vel non custodia mandatorum diuinorum pendet nostra notitia de interna in nobis luce *Qui autem seruat uerbum eius, uere in hoc charitas dei perfecta est.* Quum debuisset dicere in hoc notitia dei seu lux dei perfecta est, dixit charitas dei, vt ostendat connexionem inseparabilẽ horum duorum: videlicet seruare mandata dei & charitatis dei. pedetentim enim repit ab exterioribus ad intima: tendens ad hoc vt dictum est, q ambulatio in luce constituens socios dei integratur ex charitate & seruatione mandatorum. Perfecta autem dicitur charitas dei seruans mandata, quia extẽdit se non solum ad deum: sed ad omnia diligenda propter deum. Extendit autem se nõ solũ habitu sed exercitatione. & ideo perfecta constans ex omnibus. ¶ *In hoc scimus quoniam* pro, quod, *in ipso sumus.* Redit ad primo propositum de societate cum deo. in hoc, scilicet in charitate seruante mandata, scimus quod sumus in ipso, socialiter. Perpende prudens lector progressum literæ, q summarie declarauit in quo consistit societas nostra cum deo, *Qui dicit se in eo manere debet sicut ille ambulauit & ipse ambulare.* Hinc apparet quod pronomẽ in ipso sumus & in ipso manere, iesum Christum demonstrat, ita quod iungit perfectæ charitati dei esse in Christo: vt intelligamus q per eandem sumus in Christo. Sumus autem tanq̃ membra in capite, sumus tamq̃ mẽbra ipsius: queadmodum manus mea est in me. de ipso nãq; iesu Christo cõstat dic sicut ille ambulauit. Monuerat docendo quod debemus ambulare in luce sicut ipse deus est in luce: vt autem hoc altius documentum ab exemplo insinuaret attullit exemplum iesu christi hominis quod debemus imitari illum. hoc est enim ambulare sicut ille ambulauit. B C D

CHarissimi. pro, dilecti. Postquam summarie declarauit nostram societatem cum deo ex ambulatione in luce (in qua purgantur peccata, seruantur mãdata) ex dilectione dei & incorporatione Christi, modo exactius incipit idẽ declarare, inchoãs à dilectione dei. *Non mandatum nouum scribo uobis sed mandatum uetus quod habuistis ab initio.* inferius in cap. iii. dicet hæc est annunciatio quam audistis ab initio vt diligatis inuicem. igitur mandatum nõ nouum sed vetus quod audiuistis ab initio est mãdatum dilectionis: quod fideles quique audiuerunt ab initio conuersionis suæ. et ideo ioannes dicit quod non ingerit nouum mandatum, sed illud idem quod habuerunt ab initio. vnde & subdit. *Mandatum uetus est uerbum quod audistis ab initio fidei vestræ.* *Iterum mandatum nouum scribo uobis quod uerum est & in ipso.* Superfluit &. *et in uobis.* Deficiunt tres dictiones. Legendum est. E

Idem

Idem uerum est & in uobis. Præceptum de dilectione dei & proximi,non est nouum sed antiquũ
F præceptum autem de modo diligendi(videlicet illo modo quo christus dilexit nos)est præce-
ptum nouum.Vnde & dominus in euangelio de hoc loquens ait,mandatum nouum do vo-
bis vt diligatis inuicem sicut dilexi vos. Vnde & ioannes hic de mandato nouo,quod est ve-
rum in iesu christo & idem est verum in vobis,imitatoribus christi.Vtrunque ergo manda-
tum Ioannes se scribere fatetur.primo verus, quod etiam in veteri testamento traditum est:
secundo nouum, quod tradidit christus.iuxta duo quæ præmiserat:videlicet charitatem dei
& esse in christo. *Quia tenebræ tansierunt,* pro,transeunt, *& uerum lumen iam lucet.* Rationem reddit
vltimo dicti,idem verum est & in vobis.Ratio enim quare verificatur & in vobis id quod est
verum in Christo,est quia tenebræ peccatorum transeunt.& ratio quare transeunt,subiun-
gitur præsentia veri luminis. Iam superius dictum est quod ambulantibus nobis in luce mũ
undantur peccata,ideo in vobis verum est,quia in vobis iam verum lumen lucet & peccato-
rum tenebræ fugantur. *Qui dicit se in luce & fratrem suum odit,in tenebris est usque ad huc.* Declaturus
di ligentem dei qua ambulamus in luce,inchoat à contrario immo à contrariis actibus circa
G proximum.sunt autem hi contrarii actus amor & odium.Ex differentia ergo inter odio ha-
bentem & diligentem fratrem suum, manifestat dilectionem esse in luce.Odio siquidem ha
bens fratrem suum est in tenebris vsque adhuc:hoc est non obstante baptismo & quibuscun-
que sacramentis. *Qui diligit fratrem suum,in lumine manet.* quod est contrariũ;ad esse in tenebris.

Et scandalum in eo non est. tam actiue quam passiue.Directe tamen intendit passiue.inten-
dit enim dicere quod non solum manet in luce sed ambulat in luce absque offendiculo vidẽs
quo vadit.Vnde vt oppositum explicet de osore fratris,repetit *Qui autem odit fratrem suum,in tene
bris est.* vt adiungat. *Et in tenebris ambulat & nescit quo eat:quia tenebræ obcecauerunt oculos eius.* Perpende
prudens lectord fferentiam inter osorem & dilectorem fratris ,describi penes lucem & tene
H bras:vt intelligamus totum hoc dici ad declarandum quod superius fuit propositum ꝙ am-
bulans in luce societatẽ habet cum deo.Non vagatur ioannes,sed propositũ directe tractat.

Scribo uobis filioli. Ne quisquam tam ardua putet scribi à Ioanne vt rari sint in quibus hęc.
S inueniantur,explicat Ioannes multas hominum differentias quibus se scribere dicit taꝗ
ambulantibus in luce.Tria autem genera hominum summat:videlicet filiolos ,patres
& adolescẽtes.Et quãtũ ipsa nomina innuunt,summat incipientes,proficientes & ꝑfectos inci
pientes appellando filiolos,proficientes adolescẽtes,& perfectos patres.Et singulis statibus bis
scribis,vt ipsa reptitio non careat mysterio. ¶*Quoniam remittuntur uobis peccata propter nomen eius.*
proculdubio iesu christi.Apte incipientibus remissio peccatorum accommodatur:quoniam
sic ambulant in luce vt eorum studiũ ad remissionem consequendam peccatorum annitatur.

I ¶*Scribo uobis patres quoniam cognouistis eum qui ab initio est.* De iesu christo est sermo,ad cu
ius diuinitatis notitiam ascendunt perfecti:ascẽdũt autẽ transeundo per contemplationem ea
quæ humanitatis Christi sunt ad ipsum qui est ab initio. *Scribo uobis adolescentes,quoniam uicistis
malignum.* pro,malum.masculini tamen generis & cum articulo,ad significandum diabolum,
qui vere est malus humano generi.Quem vicisse,proficientibus attribuitur:qui iam conse-
quuti peccatorum veniam aduersus diabolum pugnam susceperuat & illũ vicerunt,& cũ vi-
ctoria ambulant in luce. ¶*Scribo uobis infantes.* pro,filioli.Iterum scribere se ait filiolis alia ratio
ne. *Quoniam cognouistis patrem* Prius dixerat quoniam remittuntur vobis peccata propter nomen
eius modo dicit quoniam cognouistis,notitia fidei,patrem domini nostri iesu christi.vt fidẽ
incipiẽtiũ intelligamus non sistere in christo homine sed extender e se ad mysterium trinita-
tis vtrumque enim oportet quantumcunque incipientes credere. *Scribo.* pro,scripsi, *uobis patres,*
K *quoniam cognouistis eum qui ab initio est.* Ex integro repetit ad patres.nulla additione aut diminuti-
one facta nisi mutato scribo in scripsi: quia quo altius tandat contemplatio perfectorum nõ
habet quam ad eum qui ab initio est.in ceteris enin repetit aliquid altius.repetit autem ad pa
tres vt ipsa repetitio fomentum quoddam sit ad seruandum celsitudinem eorum. *Scribo uobis
iuuenes* pro,scripsi adolescentes, *quoniam fortes estis & uerbum dei manet in uobis & uicistis malignum.* pro,
malum masculini generis vt supra. Et hic quoque mutat scribo in scripsi:quoniam secundã
rem repetitio est secundum explicationem autem victoria per partes explicatur:videlicet per
verbum dei dirigens,& per fortitudinem exequentem.postremo autem loco reseruauit victo
riam aduersus diabolum,ad continuendum cum victoria aduersus mundũ.

¶*Nolite diligere mundum neque ea quæ in mundo sunt.* ¶Dilectioni dei non solum contrariatur
odium

odium proximi sed etiam dilectio mundi.& propterea post quam Ioannes à diligente deum
exclusit odium fraternum,modo excludit dilectionem mundi & eorū quæ in mundo sunt.
Appellatione mundi non intelligitur vniuersitas rerum,sed vniuersitas rerum deordinatarū: A
non à regula naturæ sed à regula rectæ rationis.nam & ipse ioannes talia explicabit esse eá
quæ sunt in mundo quæ probibet diligi. ¶*Si quis diligit mundum,non est charitas patris in eo.* Rationē
reddit primi dicti,ne diligatis mundum:ex eo quod si quis diligit mundum non est charitas
patris in eo.Hinc clare patet quod de dilectione mundi quatenus à recta ratione exorbitat,
est sermo.nam diuina dilectio,ad mundum(hoc est vniuersitatem rerum creatarū)se exten-
dit:iuxta id quod scriptum est.misereris omnium domine & nihil odisti eorum quæ fecisti.
Charitas ergo patris imitāda nobis præcipitur,non abiiciēda:vt intelligamus quod illa pro-
hibetur dilectio mundi quæ contrariatur dilectioni qua deus diligit nos.hanc autem cōstat
esse quum mundus diligitur in preiudicium diuinorum mandatorum. *Quoniam omne quod est in*
mundo,concupiscentia carnis est & concupiscentia oculorum & superbia uitæ:quæ non est ex patre. Non iacet
ita in textu:sed legendum est absque copula verbali in medio,legendo sic.Quoniam omne G
quod est in mundo,videlicet concupiscentia carnis & concupiscentia oculorum & superbia
vitæ,non est ex patre, *sed ex mundo est.* Ratio redditur quare charitas patris celestis non est in
diligente mundum,quia omne quod est immundo &c.non est ex ipso cælesti patre sed ex
mundo:vt intelligamus ꝙ cælestis pater diligit sua & non mundi,mundus autē diligit sua &
nō celestis patris. Et ne sit quæstio de quibus existētibus in mūdo ioannes loquitur,ipsemet
explicat :dicendo videlicet cōcupiscentia carnis &concupiscentia oculorū & superbia vitæ.
Res apetibiles deordinatas vt facilior esset intelligētia,denominauit à nostris deordinatis
passionib⁹:vt sic nō ambigeres ꝙ de appetibilib⁹ deordinatis loquitur.mutuo enī sibi cor-
respondēt appetitiones deordinatæ & appetibilia deordinata.Sub cōcupiscētia itaque carnis
inordinata delectabilia secundum sensum comprehēduntur:sub concupiscentia autem oculo-
rūm inordinata vtilia:sub superbia vero vitæ inordinata gloria,honor,fama & huiusmodi. C
¶Et hæc dicuntur nō esse ex patre cælesti,hoc est nō cōstare ex dispositione cælestis patris
non enim deus disposuit hæc quatenus inordinata.melius dicā non enim hæc quaten⁹ inor
dinata constant ex diuina desposistione,quoniā diuina dispositio participata in rebus nō,dis
sonat à recta ratione morali.sed sunt ex mundo.hoc est constant ex mundo,idest ex mundi
dispositione vt mundus exorbitat à deo.quod est dicere,constant ex mundo relato ad per-
uersam rationem.hinc enim omnis deordinatio delectabilium ac vtilium prouenit.

¶E T *mundus transit & concupiscentia eius:qui autem facit uoluntatem dei, manet in æternum.* Non
sufficit ioanni probasse mandatum non diligendi mundum ex parte dei,sed addit alteram
rationem ex parte nostri diligentium deum. Et cōsistit ratio in hoc quod mundi & nostræ D
contrarie sunt conditiones.nam mundus cum sua concupiscentia transitorius est nos autem
diligentes deum sumus æterni.non debemus ergo nos æterni degenerare diligendo mundū
transitorium.Vt dictum est non de substētia mundi est sermo sed de ipso quatenus exorbi-
tat à recta ratione.Constat autem huiusmodi exorbitationem transitoriam esse terminabi-
tur enim in iudicio.diligentes autem deum esse æternos constat ex eo quod ipsa dilectio dei
perseuerabit in eis in æternum.

Filioli mei. Superfluit mei *Nouissima hora est.* Declarata dilectione dei ex contrariis(odio scili-
F cet fraterno & dilectione mundi(consequenter declarat ipsum ambulare in luce, ex con
trario:videlicet falcitate seu mendatio in iis que sunt fidei.esse enim in luce est nosse ve
ritatem lucis diuinæ:ac per hoc falsitas contraria diuine veritati,manifestat esse in luce.pce-
dit autem à seductoribus ad ipsam falsitatem.Vnde quod dicit nouissima hora est,significat
est ꝙ tempus seductionis.nam seductio appropriatur vltimo tempori.quod erit tempus an-
tichristi, qui antonomasice est seductor,et propter hunc sensum subiungit.ET *sicut audistis quia.* E
pro,ꝙ *Antichristus uenit.* Præsentis temporis est venit,propter certitudinem enim prophetiæ fu
turum significat in presenti.Acsi dixisset.nouissimam horā appello horā antichristi quo ad
officium seductionis. E T *nunc Antichristi multi facti sunt unde scimus quia.* pro,ꝙ,*nouissima hora est.*
¶Manifestat quo sensu loquatur.quemadmodum multi sunt Antichristi præuenientes
illum Antichristū,ita nouissima hora est sicut præsentes antichristi officium exercēs Antichri-
sti,ita præsens hora exercet officium nouissime horæ.*Ex nobis exierunt,sed non erant ex nobis.* psentes
seductores christiani fuerunt,& ex nobis(christianis)exieruntverūtamē nō erāt ex nobis:hoc
est non constabāt ex nobis.Pluries Ioannes vtitur hoc loquendi modo,vnde & in euangelio,
vos

vos de mundo non estis:hoc est non constatis ex mundo.Ita hic ex nobis non erant:hoc est
F constabant secundum animum ex aliis affectibus ex aliis cogitationibus quàm constemus
nos,quam habuerint à nobis.¶ Vnde & subiungit.*Nam si fuissent ex nobis*.hoc est habentes affe-
ctus & cogitatus quos acceperunt a nobis.*Permansissent utique nosobiscum*.Sequela manifesta est;
mansissentvtique in vnitate ecclesiastica nobiscum. ¶ *Sed ut manifesti sint quoniam*.pro,quod.*non*
sunt omnes ex nobis.Directe est sermo de christianis quod non omnes qui sunt quandoque inter
nos sunt ex nobis.hi enim fuerunt quandoque inter nos & tamen non sunt ea nobis.
Sed uos unctionem habetis a sancto & nostis omnia.Iam dixerat quibus scribit:& propterea ad illos vt-
pote in gratia constitutos dicit,sed vos vnctionem habetis à sancto. An significetur persona
spiritus sancti(cui attribuitur interna vnctio)an significetur persona christi(qui nomen habet
ab vnctione,à quo christiani omnes vnctionem habemus)parui refert:quoniam eandem vn
ctionem in anima nostra vterque efficit. Quod autem dicit & nostis omnia,intellige necessa
ria ad salutem,Aduersus seductiones hæreticorum duo sunt remedia.Alterum externæ do-
G ctrinę:alterum internæ vnctionis. Ignorantibus opus est externa doctrina ne seducantur:
scientibus autem sola vnctio interna sufficit:quoniam illa docet eos refutare quicquid contra
rium est veritati fidei.Et hanc sententiam ioannes modo diffuse prosequitur,dicendo.
¶ *Non scripsi uobis,quasi ignorantibus ueritatem,sed quasi scientibus eam*. Et propterea dixi quod
vnctionem habetis & nostis omnia. ¶ *Et quoniam omne mendatium ex ueritate non est*.ex veris enim
non nisi verum proficiscitur. ¶ *Quis est mendax nisi is qui negat quoniam*.pro,quod,*Iesus est christus*.
Vniuersam fidem complectitur affirmatio quod iesus est christus?& per oppositum vniuer
sam fidem destruit negans quod iesus est christus.& propterea iis solus dicitur mendax in iis
quę sunt fidei,tanquam omnia circa fidem mendacia in hoc vno comprehendantur.quod est
verum virtualiter.Et dixit hoc scientibus,non ad docendum aliquid quod nesciant,sed sum-
H marie ante oculos proponendo vniuersam doctrinam hæreticorum.*Hic est Antichristus*.officio.
Qui negat patrem & filium.Ecce antichristi officium negare mysterium & trinitatis & incarna-
tionis.*Omnis qui negat filium nec patrem habet*.Manifestat quod dixerat:videlicet quod negans ie-
sum esse christum negat totum.ex eo nanque quod negat filium dei,necessario sequitur q̃
neget patrem:immo plus infertur quod non habet patrem tanquam in quo manet nec tanq̃
manentem in se.*Qui confitetur filium,& patrem habet*.Superfluunt hæ sex dictiones.¶ *Vos quod au-*
distis ab initio in uobis permaneat.Supplenda est litera:vos sic estote vt quod audistis ab initio in vo
bis permaneat,tam de mysterio trinitatis q̃ incarnationis.Et ratio subiungitur.
¶ *Quia si in uobis permanserit quod audistis ab initio,& uos in filio & patre manebitis*. Ecce fructus:qui
potest & in præsenti & in futura vita intelligi.Et si de futura vita est sermo.manere nos in
patre & in filio,intelligitur tanquam videntes in visis.tanq̃ amãtes in amatis,tãq̃ fruẽtes in
I rebus summe delectabilibus.Si vero de hac vita est sermo,intelligitur inchoatiue,per amorẽ
infusum,sic enim hic sumus in patre & filio non solum tanquam in contẽplatis sed tanquã
in amicis.*Et hec est repromissio quam ipse pollicitus est nobis uitam æternam*. De vtroque modo manere
in patre & filio,verificatur vita eterna.Et propterea vtramuis intelligas verificatur quod hoc
(scilicet in patre & filio)est repremissio quam pollicitus est iesus:& est oppositiue vita æter-
na.hic quidem inchoatiue,ibi vero perfecte. *Hæc scripsit uobis de iis qui seducunt uos & unctio quam*
uos accepistis ab eo,*maneat* pro,manet,*in uobis*.Vtrumque habetis.nam à me estis in scriptis com-
moniti de seductoribus & intus manet in vobis vnctio quam accepistis ab eo iesu christo. *Et*
K *non necesse habetis ut aliquis doceat uos*. Recole quod ad scientes loquitur.
Sed sicut unctio eius.pro,ipsa,*docet uos de omnibus*.Proprium est gratiæ spiritus sancti quæ appella-
tur vnctio inclinare intellectum ad essentiendum omnibus quæ sunt fidei & ad dissentiendũ
contrariis fidei dummodo proponantur vt nota.Et propterea de scientibus qui ignorantia nõ
falluntur)plene verificatur quod vnctio docet illos de omnibus quæ sunt fidei,tam acceptan-
dis q̃ respuendis.Vnde & subdit. *Et uerum est & non est mendatium*.quod ipsa vnctio docet verum
& alienum à mendatio.ipsa enim vnctio vtpote spiritus sancti actio,verax est & mentiri ne-
quit.*et sicut docuit uos manete in eo*.iesu christo monet ioannes scientes ea quæ sunt fidei vt non re-
cedãt ab interna vnctione,vtpote omnino veraci:& sic sentiant de christo iesu quo ad intelle-
ctum & sic maneant in ipso quo ad effectum quemadmodum vnctio docuit illos.& signifi-
canter dicit docuit in præterito,ne fallantur sub aliqua specie spiritualis affectus ad assenti-
endum alicui nouitati,vult enim vt sequentur id quod iam docuit eos vnctio nec noui aliquid
admittat sub specię nouæ inspirationis.*et nunc filioli manete in eo*.tanquam propria membra eius.
Vt

VT *quum apparuerit, habeamus fiduciam & non confundamur*. pro, pudefiamus, *ab eo in aduentu eius*. Magna gratia habere fiduciam in aduentu iesu quum apparuerit tam terribilis: ad differentiam eorum qui pudefiant ab eodem tunc, eo quod nunc non sunt membra eius.

CAPVT III

I *scitis quoniam*. pro, q, *iustus est*. Hic debet incipere tertium capitulum, quoniam hinc inchoat ioannes materiam tertii capituli. ¶ *Scitote quoniam. & omnis qui facit iustitiam ex ipso natus est*. Postquam dixit quod societas nostra ad deum & iesum christum ambulando in luce exigit tum seruationem præceptorũ tum charitatem, & charitatem declarauit ex contrariis & corruptiuis, modo ipsam societatem nostram cum deo & christo qualis sit aperit ex connexione cum iustitia operum & charitate interna, vt nec in minimo recedat ab intèro iustcia enim est ipsa obseruatio præceptorũ. Societatẽ itaque nostram ad deum & Christũ non qualitercunque sed natiuitate ex deo cõtrahi declarat. Et propterea dicit q si scitis christum esse iustum, scitote consequenter q omnis iustus natus est ex christo. ita q nullus est iustus nisi natus est ex christo & est sermo de christo quatenus est deus. ab ipso enĩ secũdũ q deus, vniuersorum iustitia prouenit. Significanter autem dicit natus est: vt intelligamus nullum propriis viribus adipisci iustitiã, sed natiuitate ex christo illam consequimur. cõstat enim nullum nasci ex seipso. Significãter quoque dicit omnis qui facit iustitiã: ne putes q de aliqua ficta interiꝰ iustitia loquatur, sed intelligas q loquitur de iustitia quã facimꝰ opere & veritate. Fundatur autem sequela (si scitis q ille iustus est, scitote quoque q omnis qui facit iustitiam ex illo natus est) super hoc q omne quod est tale p participationẽ nascitur à tali per essentiã: ac p hoc ab illo iusto per essentiam oportet nasci omnẽ qui iustus est participatiue. Ecce societas nostra cum christo & deo, societas filialis secundum facere iustitiam. *Videte qualem charitatem dedit nobis pater ut filii dei nominemur & simus*. Superfluit & simus. Parui refert an appellatione patris intelligas personam patris an deum ipsam trinitatem quam adoramus dicendo pater noster. De charitate autem actiua est sermo: quoniam causa explicatur huius effectus qui est nos nominari filios dei. Deus enim diligit omnia quæ fecit, sed non dilectione tali vt communicet omnibus esse filios dei, sed dilectione tali prosequitur tantummodo electos: immo per hoc sunt electi quia sunt dilecti dilectione tali. Ex natiuitate igitur secundum iustitiam monet cõsiderandam qualitatem diuinæ dilectionis erga nos iustos: vt videlicet nominemur filii dei. Iam dixerat iustos natos ex ipso. & propterea non oportuit repetere & simus: sed sat fuit explicare dignitatem nominis post explicatam natiuitatem. Nec dixit vt filii christi sed vt filii dei nominemur: non q maior sit deus christo, sed vt à supremo naturę nomine nostram filiationem significaret. Perpende societatem ex vna & eadem re cum christo & deo. Nati sumus siquidem ex christo iusto iusti. & hinc nominamur filii dei, proculdubio veri sed adoptiui nõ enim falso talẽ filiationẽ diuina nobis concessit charitas. Propter hoc mundus non nouit nos pro, vos, *quia non nouit eum*. Quanuis contextui quadret legere in prima persona nos: Ioannes tamen in modo loquendi vitans iactantiam scripsit in secunda vos. ¶ Mirum apparet apud philosophos & sapientes mundi huius q tanta dignitate membra Christi donata sint, & tamen ignota maneant, rationem reddit ioannes quare mundus modo non nouit vos in tanta celsitudine constitutos. Et reddit rationem ex hoc quia non nouit eum videlicet deum seu christum. Quod vt facile intelligas, pone ante mentis oculos statum mundi à iudicio & deinceps futurũ. tunc enim quia mundus cognoscet deum & christũ, cognoscet consequenter celsitudinẽ electorũ: & per opositũ quia nunc nõ nouit mundus deum & christum dilectorem & electorem iustorum, ideo non nouit celsitudinem electorũ. vnde ad hoc explanandum subiungit. *Charissimi*. pro, dilecti, *nunc filii dei sumus & nundum apparuit quid erimus*. Acsi appertius dixisset non ex defectu filiationis diuine in nobis prouenit hæc mundi ignorantia: quia nunc in hoc mundi statu in quo despecti à mundo habemur sumus filii dei. sed quo ad apparentiam est differantia, quia nundum apparuit quid erimus. Non dicit nondum apparuit quid sumus sed quid erimus: ad significandum futuram cõsummationẽ seu perfectionẽ eius q modo sumus. Sumus enim filii dei, sed imperfecte, propter cognitionem ænigmaticã: tunc autem erimus perfecte filii propter claram visionem. Propter quod subiungit. *Scimus quoniam*. pro, qđ, *quum apparuerit, similes ei erimus, quoniam uidebimus eum sicuti est*. Quod dicit quum apparuerit, simplex contextus subintelligendum exigit illud idem de quo dixit qđ nõdũ apparuit vt sit sensus, scimꝰ q quum apparuerit id quod erimꝰ (hoc est quũ venerit status ille in quo nõ latebit sed apparebit quid erimus sicut modo latet quid sumus & quid erimus) tunc similes ei erimus & c. ¶ At si propter pronomen ei subintellexeris Christum (vt sit sensus, quumautem apparuerit christus

secundum

secundum vtranque naturam)non errasti. Prosequendo tamẽ simplicem contextum, significatur quod in statu illo similes erimus ei, proculdubio deo cuius sumus filii. & ratio similitudinis redditur quoniam videbimus eum sicuti est, & non sicuti repræsentatur per creaturas. ¶ Profunda valde est doctrina hæc, ex visione dei sicuti est rationem reddens similitudinis nostræ ad deum. Nec fundatur ratio hæc super hoc quod visio fit per similitudinem rei quę videtur. communiter enim à theologiis speculatiuis negatur ibidem huiusmodi similitudo, vsqueadeo vt dicãt ꝙ videre deum per similitudinem creatam non est videre ipsum. Et vere non est videre ipsum sicuti est, sed sicut repræsentatur per illam similitudinẽ. Sed fundatur hæc ratio super hoc quod oportet diuini ordinis esse omnem qui videt eum sicuti est. incommunicabilis enim est visio dei cuicunque creaturæ tam factæ quam factibili, in suis naturalibus quantumcunque excellentibus. & propterea oportet videntem deum assumptum esse ad communionem diuini ordinis & similem deo effectum lumine gloriæ. & sic diuinæ naturæ facti consortes (quod est esse similes deo similitudine diuini ordinis) vident deum sicuti est. ¶ Si hæc non penetras lege theologiam speculatiuam & bene aduerte quum dicitur videbimus eum sicuti est, aduerbium sicuti non determinare modum rei visæ in seipsa: quoniam etiam modo quælibet verax cognitio de deo cognoscit eum sicuti est: quoniam nõ cognoscit falsum, non cognoscit sicuti non est. sed hic non est sensus intentus in litera. Aduerbium itaque sicuti adiungitur ad significandum modum rei visæ quatenus visę: ad excludendum omnem visionem modificatam per repræsentans. Ita quod germanus sensus est, videbimus eum non sicut repræsentatur, non arctata non modificata visione per aliquod repræsentans, sed sicuti est, sicut ipse offert seipsum ¶ *Et omnis qui habet hanc spem in eo, sanctificat*. pro, purificat, *se, sicut & ille sanctus*. pro, purus, *est*. Declaratis extremis (videlicet quod modo sumus filii dei, & quid erimus) inserit medium per quod ab hoc extremo itur ad illud. Omnis inquit qui habet spem hanc perueniendi ad similitudinem dei & videndi eum sicuti est, purificat se, studet tollere à se omnium passionum affectionum & reliquorũ huiusmodi impuritates vt accedat ad similitudinẽ illi⁹ qui omnino pur⁹. est nihil enĩ impurũ intrabit in illũ ordinẽ diuinũ.

F

G

H

Omnis qui facit peccatum, & iniquitatem facit. Declarat societate nostra cũ christo & deo quo ad qualitatẽ ꝙ est filialis, & quo ad opus ꝙ est secundum facere iustitiã & purificare se declarat consequenter nexũ hmõi societatis cũ facere iustitiã: & deinde cum charitate. Declarãdo autẽ cõnexionẽ huius societatis cũ facere iustitiã, declarat illã à cõtrario: hoc est à facere peccatũ. Et quoniã facere peccatũ nõ sonat contrariũ eius ꝙ est facere iustitiã, ideo prædeclarat ꝙ facere peccatũ est facere iniustitiã, & peccatũ est iniustitia: vt sic postea libere pedat. Et propterea dicit ꝙ omnis q̃ facit peccatum, ipse idem facit iniquitatem & subiungit. *Et peccatum est iniquitas*. vt obiectũ obiecto & actionẽ actioni adæquet. Quãuis peccatũ latius se extẽdat q̃ iniquitas (quia peccatũ etiã in naturalibus & inartificialibus inuenitur. mõstra enĩ sunt peccata naturæ: & errores artificũ sũt peccata in arte) peccatũ tamẽ restrictũ ad materiã morale æquale est iniquitati, in omni enim peccato rectitudo aliqua violatur. & propterea vsus ioannes peccati nomine vt cõtrario iustitię, prius adæquauit ipsum iniquitati & econuerso. ¶ *Et scitis quod ille apparuit*. proculdubio iesus christus in carne. *Vt peccata tolleret*, crucifixus vere agnus dei tollens peccata mundi. *Et peccatum in eo non est*. Monstrata contrarietate peccati quẽadmodum & iniquitatis, incipit procedere ad inferendum ꝙ qui natus est ex christo, peccatum non facit. & inchoat ab hoc ꝙ christus apparuit in carne sine peccato ad tollẽdũ peccata tanq̃ sibi cõtraria. et ꝓpterea optime infert. *Oĩs qui in eo manet non peccat*. hoc est oĩs q̃ est mẽbrũ eius, qui manet in eo vt mẽbrũ in corpore, vt sic nõ peccat. est enĩ sermo formalis, significãs ꝙ mẽbrũ christi quatenus mẽbrũ christi nõ peccat. Et per oppositũ subiũgit. *Et omnis qui pecat, non uidit eũ nec cognouit eũ*. et hic quoq; est sermo formalis. q̃ cũq; enĩ peccat, quatenus peccat nõ est in xp̃o. et quũ debuisset dicere nõ est in eo. dixit nõ vidit eũ nec cognouit eum: vt intelligamus quod hominem esse in christo est videre eum & cognoscere eum. non enim sumus in christo par esse substãtiale, sed secundũ mentem qua cognoscitur & videtur. & est sermo de cognitione ac visione affectiua. Dicit aũt nec vidit nec cognouit ad significandũ quod nec notitiam euidentẽ nec notitiã veræ fidei habuit de christo quoniam ex vera christi notitia non prouenit peccare. ¶ Membra autem CHRISTI & cognoscunt eum notitia fidei & vident eum notitia euidẽtiæ sub ratione credibilis: & hinc regulantur ad non peccandũ. vtitur autem præterito ad significandum causalitatem notitiæ & visionis respectu actus peccandi vel non peccandi. *Filioli nemo uos seducat*. Nititur ioannes insinuare fidelibus ꝙ nõ solum christus est sine peccato, sed tante est efficatiæ ꝙ natus ex ipso sic existens

I

K

existens in ipso non peccat sed facit iustitiam, hoc est seruat mandata. Et nisi fuissent aliqui
hæretici docentes Christum & peccata simul, non dixisset Ioannes, filioli nemo vos seducat.
Dixit enim hæc propter Nicolaitas, qui Christum cum commonitate vxorum prædicabant:
& alios qui Christum simul cum aliquo illicito prædicant tanquam licito. *Qui facit iustitiam*
iustus est, sicut & ille. proculdubio Christus iesus seu deus. *Iustus est.* Facere iustitiam quod contra- A
ponit ad facere peccatum, iungit cum similitudine dei iusti. Ita quod sensus est. Qui facit iu-
stitiam assimilatur secundum esse iustum deo iusto. Et per oppositum. *qui facit peccatum, ex dia-*
bolo est. Non secundum substantiam sed secundum affectum & opus. Perpende prudens lector
è regione posita hæc duo: qui facit iustitiam ex deo iusto est, qui facit peccatũ ex diabolo est.
Et ne in hoc membro similitudo desit, subiungitur. *Quoniam ab initio diabolus peccat.* Quemadmo
dum de deo dixerat sicut & ille iustus est, ita proportionaliter modo dicit quia ab initio dia-
bolus peccat. Et intellige ab initio peccati, ab initio siquidem quo fuit peccatum, diabolus ꝑ-
seuerat peccando. ante siquidem quam diabolus peccaret, nullus peccauerat. Et quia peccauit
perseuerando, ideo dicit ꝙ ab initio peccat indesinenter. & propterea omnis homo peccans B
ex illo est imitatiue. ¶*In hoc apparuit filius dei ut dissoluat opera diaboli.* Peccatum vt iam monstratũ
est, est opus diaboli: filius autem dei ad hoc apparuit in carne vt dissoluat opera diaboli: ergo
vt dissoluat peccata quibus ligatur homo. Vnde & amplius sequitur. *Omnis qui natus est ex deo, pec-*
catum non facit. Intellige formaliter: hoc est quatenus natus est ex deo. Natiuitas enim ex deo,
non dat peccare. *Quoniam semen ipsius.* proculdubio dei. *In eo.* proculdubio nato ex deo. *Manet.* Ex
hoc quod semen oliuę manet in terra, non nascitur vitis: & ex hoc quod semen humanum est
in vtero mulieris non nascitur inde aliud quam homo. multo magis ex eo quod semen dei
est in nato ex ipso, non proficiscitur ab eo peccatum: quod iam declaratum est esse contrariũ
deo. Et quum debuisset dicere quoniam natura ipsius manet in eo, dixit quoniam semen: ad
significandum quod in nobis viatoribus natis ex deo diuina natura participata, potius habet
rationem ac vim seminis diuini quam naturæ diuinæ: quia communicat nobis potius virtu- C
tem qua possimus viuere vita diuina (credendo, sperando, amando, operando) q̃ ipsum viue-
re diuina vita, quòd futuræ fœlicitatis statui reseruatur. *Et non potest peccare, quoniam ex deo natus est.*
Non solum peccare sed etiam posse peccare negat ioannes in natis ex deo Et vtrunq; verissi-
mum est formaliter: quoniam nec peccare nec posse peccare prouenit à diuino semine & di-
uina natiuitate: sed vtrunq; ꝓuenit ex nobis. & non est opus glossa, sed attensione quorsum
hęc dicat ioannes, dicit enim hęc aduersus hæreticos, qui ex eo ꝙ à deo se habere prędicabat,
& ꝑdicabant & poterant peccare. Aduersus hos docet ioãnes ꝙ id gratię q̃d habemus ex deo
quo simus & sumus filii dei, nec fert secum peccare nec fert secum posse peccare. Et hunc esse
germanum sensum, manifestant subiuncta. *In hoc manifesti sunt filii dei & filii diaboli.* Discerne hinc
hęreticos & hypocritas quoscunque. nam quicunque diuinum dicunt quòd fert peccare aut
posse peccare, filii sunt diaboli: quoniam filii dei constant ex eo quod nec dat peccare nec dat
posse peccare. Quamuis ex mea fragilitate peccem, & ex mea conditione possim peccare. D
Quicunque ergo vt licita habent peccata (vtpote consona eorum dogmatibus) ii filii diaboli
sunt, non dei. Et in hoc est differentiam manifesta imitatorum dei & diaboli: quod filii dei:
peccatum ex filiatione dei respuunt, filii autem diaboli peccatum ad mittunt: vtpote similes
patri, vtpote conformes paternæ imitationi. ¶*Omnis qui non est iustus, non est ex deo: & qui non diligit*
fratrem suum. ¶Continuendo iustitiam charitati continuat non iustitiam non dilectioni:
vt ex negatiuis manifestentur affirmatiua. ¶Iungit ergo non iustum cum non diligente
vtrũque dicens non esse ex deo: vt simul concludat solum iustum esse ex deo, & inchoet
solum diligentem esse ex deo, eundemq; intelligamus esse iustum & diligentẽ ac e diuerso. vt
ex non seruatione mandatorum cognoscamus & inferamus hominem talem non esse ex deo
secundum affectum: & similiter ex non dilectione fratris idem sciamus.
¶*Quoniam hec est annunciatio quam audistis ab initio ut diligatis alterutrum.* pro, inuicem. Expedito tractatu E
iustitiæ, inchoatum tractatum de dilectione prosequitur ab authoritate quam ab initio fidei
susceperunt. hinc enim probat ꝙ qui non diligit fratrem suum non est ex deo. ¶Authori-
tati autem adiungit exemplum. ¶*Non sicut cain: in maligno.* pro, malo, *erat. & occidit fratrem*
suum. Vt prius diximus, malo est masculini est generis cum articulo, vt intelligamus diabolũ
significari. ¶Historia patet in principio Genesis. ¶*Et propter quid occidit eum?* ¶Interro-
gatiue legendum est. ¶*Quoniam opera eius maligna.* pro, mala, *erant, fratris autem eius bona*
pro, iusta. In Genesi nõ legitur quæ fuerint hæc mala opera Cain, sed ex diuina reprehensione

apparet ipsum malefecisse. Iusta autem opera Abel non nisi in oblatione scribuntur: videlicet
F quod de primo genitis pecudum & quod adipes carnium offerebat. Veruntamen quãuis nesciamus quæ eorum fuerint opera mala & iuxta, sufficiat ioannis authoritas ad credendumq; Cain fuerunt opera mala, Abel autem iuxta. & hoc innuitur in Genesi dum p̃mittuntur nomina personarum: dicendo ad Abel & munera eius respexit, ad Cain & munera eius non respexit. personalia enim merita significantur rationes q; deus respexit ad munera vnius & non alterius: personalia autem merita ex operibus constant.

N *Olite mirari.* pro, ne miremini, *fratres*. Deest, mei, *si odit uos mundus*. Declarata mutua dilectione à contrario odio fraterno, eãdẽ declarat etiã à contrario: odio scilicet mũdi. Et inducit hoc excludendo admirationem: vt intelligamus simili ratione à mundo nos odio haberi qua Abel odio habitus est à fratre: videlicet quia opera mundi sunt mala, o-
G pera autem electorum sunt bona. Hęc enim ratio excludit admirationem. ¶ *Nos scimus quoniã.* pro, quod, *translati sumus de morte ad uitam quoniam diligimus fratres*. Proposuerat pręceptum de mutua dilectione: & declarauit iam ex econtrario dilectionem. Modo declarat eandem quo ad terminum, videlicet fratres. Declarat autem ex fructu: qui est translatos nos esse de morte ad vitam, ex hoc quod diligimus fratres ita quod dilectio fraterna tantæ est vis vt transferat de morte æterna ad vitam æternam. Et quod hoc sit verum, manifestat primo ex contradictorio. *Qui non diligit, manet in morte.* Si affirmatio est causa affirmationis & negatio est causa negationis diligere confert vitam, non diligere mortem. *Omnis qui odit fratrem suum, homicida est.* De contradictorio (videlicet non diligere) affirmauit manere in morte: de contrario autem (videlicet odio) affirmat homicidium. quod est longe peius. ille enim non surgit à statu mortis in quo est: iste autem adiungit crimen homicidii. ¶ Homicidam autem intellige affectu, quan-
H uis non actu. Et est indubie verum de deo qui odit hominem. Quod dictum sit ad differentiã eius qui odit diuitem seu principem & huiusmodi. homo enim constat ex sua vita: diues autẽ ex diuitiis, princeps ex principatu, & sic de aliis. Et propterea odio habens hominem, appetit illum priuari vita: odio autem habens diuitem, appetit illum priuari diuitiis: & sic de aliis. *Et scitis quoniam.* pro, quod, *omnis homicida non habet uitam æternam in se manentem*. Ergo de primo ad vltimum qui odit fratrem suum, non est translatus de morte ad vitam. Appellatur autem (vt sępe diximus) vita æterna in nobis ipsum viuere secundum diuinam gratiam.

¶ *In hoc cognouimus charitatem dei.* Superfluit dei. *Quoniam.* pro, quod, *ille animam suam pro nobis posuit.* De Iesu Christo manifeste loquitur. & animę nomine iuxta scripturæ consuetudinem, vitam significat corporalem. Ab exemplo iesu Christi manifestat dilectionem fratrum. in hoc enim
I opere verissime cognouimus dilectionem ipsius, quod ipse pro nobis vitam suam posuit. ¶ *Et nos debemus pro fratribus animas ponere.* Nõ sufficit inquit Ioannes quod diligamus fratres, sed oportet dilectionem comprobare opere: vt exemplo Christi ponamus & nos vitas nostras pro fratribus.

¶ *Qui habuerit substãtiã hui⁹ mũdi, & uiderit fratrẽ suũ necessitatẽ patiẽtẽ, & clauserit uiscera sua ab eo, quomõ charitas dei manet in eo?* Dixerat q; nõ sufficit diligere fratrẽ, sed debitũ est vt etiã vitã ponat quis pro fratre: q; erat dicere q; nõ sufficit dilectio interna sed oportet dilectionẽ ope cõ pbare vsq; ad extremum opus, quod est ponere vitam. Et quoniã hoc valde arduum videtur, ideo simul probat necessitatem operis & tempus necessitatis manifstat. Et necessitatem quidẽ operis adiungendi dilectioni, probat ex opere eleemosinario satis clare. tempus autẽ quo oportet opus exterius adhibere (siue eleemosine siue etiam proprie vite) manifestat esse tempus necessitatis, dicendo & viderit fratrem suum necessitatem patientem. ¶ Est itaq; ioannis doctrina q; in arti-
K culo necessitatis quo proximus eget eleemosina, debet qui potest & sciuerit conferre illi eleemosinam. & similiter in articulo necessitatis quo frater est in periculo mortis animę, debet q scit & potest, illi subuenire etiam ponendo vitam propriam si opus est ad illius liberationẽ ab æterna morte: alioquin interna charitas dei non manet in eo. Et propterea concludit.

¶ *Filioli mei non diligamus uerbo neque lingua sed opere & ueritate.* Ex his duobus (opere & veritate) insinuatur quo sensu dixerit non verbo neque lingua. nã contra linguam fallacẽ dicit & veritate. & cõtra verba vana dicit sed opere. et alterũ est expositiuũ alterius hoc est enĩ diligere in veritate diligere opere. falsa enim est dilectio quæ opere non comprobatur. *In hoc cognoscimus quoniam*, pro, quod, *ex ueritate sumus*. pronomen hoc, dilectionem opere & veritate demõstrat. Dominus iesus coram pilato dixit, omnis qui est ex veritate audit vocẽ meam. ioannes hoc in loco dicit q; in hoc (scilicet in dilectione exhibente opus) cognoscimus q; sum⁹ ex veritate,

veritate. Ecce testimonium internæ nostræ natiuitatis, manifestatũ ab ipso ioanne quo quisque potest seipsum scrutari. *Et in conspectu eius suadebimus corda nostra.* pro, cordibus nostris. Ex eo q̃ non dicit quid suadebimus, subintelligenda est res cognita. Et est sensus. q̃ diligendo opere non solum cognoscimus nos esse ex veritate: sed hoc ipsum quod est nos esse ex veritate, suadebimus cordibus nostris, non ficte nõ blandiendo sed in conspectu dei. Vnde apparet quòd A
non de notitia euidentiæ sed de notitia fidei dixit in hoc cognoscimus. ex illa enim oritur vt suadeamus intimis nostris coram deo quòd sumus ex veritate, quod accendãtur ad opera cumulanda, ad confitendum in deo. *Quoniam.* pro, quòd, *si repræhenderit*, pro, condemnet, *nos cor nostrum, maior est deus corde nostro & nouit omnia* Dixerat diligamus opere & veritate: & ostenderat duo bona interna quæ in nobis inde sequuntur. Monstrat modo idem ex opposito: quòd quamuis lingua aut exteriora reliqua nos non accusent, si tamen cor nostrum condemnet nos: vt contingit in illis qui non habent animum promptum si articulus necessitatis accideret operandi quod debent ex dilectione fraterna. Hoc enim condemnari non potest ab iis quæ extra sunt. Et propterea iudicium hoc reseruatur cordi proprio. Et dicitur quòd si cor nostrum cõdemnet nos de huiusmodi minus vero aut tepido amore, multo magis deus condẽnabit nos: B
quum ipse & nouerit omnia intima, & sit longe maior corde nostro. ¶ *Charissimi.* pro, dilecti, *si cor nostrum non repræhenderit.* pro, condemnet, *nos, fiduciam habemus ad deum, & quicquid petierimus accipiemus ab eo: quoniam mandata eius custodimus, & ea quæ sunt placita coram eo, facimus.* In hac clara sententia aduerte quòd pro ratione quare cor nostrum non condemnet nos, reddit quoniam mandata eius custodimus &c. vt intelligamus fundamentum interni iudicii cordis esse opera. Vanum est enim cordis testimonium nisi fundetur super opera: tum pręcepta â deo: tum grata deo, etiam si præcepta non sint. *Et hoc est mandatum eius.* Pronomen hoc, demonstrat præceptum fidei quod subiungitur: pronomen vero eius demonstrat deum. *Vt credamus in nomine filii eius Iesu Christi.* Vniuersum trinitatis & incarnationis mysterium, credendum in hoc compræhenditur præcepto. ¶ *Et diligamus alterutrum.* pro, inuicem, *sicut dedit mandatum nobis.* Superfluit nobis. C
Mandato fidei adiungit mandatum charitatis fraternæ, modificatum sicut iesus dedit nobis: dicendo hoc est mandatum meum vt diligatis inuicem sicut dilexi vos. Hoc mandatum hoc modo non tantum iesus Christus homo sed deus dedit.

¶ *Et qui seruat mandata eius, in illo manet & ipse in eũ* Redit concludendo ad primo propositam societatem nostrã cum deo: concludens q̃ seruando mandata dei, manemus in deo & deus in nobis manet. in quo cõsistit societas nostra cum deo. Et seruãs quidẽ mandata manet in deo tãquam credens in eo cui credit, tanquam cõfidens in eo quo confidit, tanquã amicus in amico, studens & operans ꝓpter illũ. Deus aũt manet in eo nõ solũ tanquã amicus in amico, sed etiã tanquã custodiẽs ab imminentibus periculis, in eo, cuius curã ac ꝓtectionẽ specialẽ suscepit: gubernãdo, inspirando &c. ¶ *Et in hoc scimus quoniam.* pro, quód, *manet in nobis, de spiritu.* pro, ex spiritu, *quem dedit nobis.* Resoluendo procedit ioannes. quum enim societatem nostram cum deo in operibus & dilectione statuisset, & hæc reduxisset in natiuitatem ex deo modo ipsam ex deo natiuitatem resoluit in spiritũ iuxta verbum domini nisi quis natus fuerit ex aqua & spiritu D
non potest videre regnum dei. ad tractatum itaque de spiritu progressurus iungit spiritũ societati nostræ cum deo. & dedit quod in hoc cognoscimus quod ipse deus manet in nobis. Et illud hoc explicando dicit, ex spiritu quem dedit nobis. vniuersa igitur tum societas tractata tum notitia societatis pendet ex spiritu quem dedit nobis.

CAPVT IIII.

CHarissimi. pro, dilecti, *nolite credere.* pro, ne credatis, *omni spiritui sed probate spiritus si ex deo sint quoniam multi pseudoprophetæ exierunt in mundum.* ¶ Dixerat spiritum dei datum nobis manere in nobis monet. modo ad discernandum spiritus in hominibus manentes an ex deo sin ¶ Et necessitatem explicat quia multipseudoprophetæ exierunt in mundum dicentes se habere spiritum dei. E

¶ *In hoc cognoscitur.* pro, cognoscite, *spiritus* pro, spiritum *dei.* docet signa discernendi spiritum dei in hominibus â non spiritu dei. Et pronomen hoc, demonstrat subiuncta signa. Primum itaque signum spiritus dei spestat ad partem intellectiuam.

Omnis spiritus qui confitetur IESVM CHRISTVM in carne uenisse ex deo est. confessio mysterii incarnationis impleti in IESV Galilæo quod ipse venerit Mesias in carne, signũ est diuini spiritu

ritus in homine. *& omnis spiritus qui soluit iesum*. pro, qui non confitetur iesum Christum in carne
F venisse, *ex deo non est*. Sicut confessio attestatur spiritui diuino, ita non confessio attestatur spiritui non diuino. Et est sermo tam de confessione quam de non confessione ab itimis procedéte, Hoc enim significat spiritus nomen, excludens tum fictam tum coactam cõfessionem. Simile qui dixit paulus, quod nemo potest dicere dominus iesus nisi in spiritu sancto. *& hic est antichristus*. pro, & hic est ille antichristi. subauditur enim spiritus. Hic qui dicit iesum non esse Christum. est ille spiritus antichristi: hoc est, est ille spiritus qui mouebit antichristum. Quẽ constat fore spiritum diabolicum, *De quo audistis quoniam*. pro, quod, *uenit*. Præsenti vtitur pro futuro propter certitudinem prophetiæ. *& nunc iam in mundo est*. Non secundum personam sed secundum similitudinem spiritus. *Vos ex deo estis filioli*. Dixerat spiritum manentem in nobis quem dedit nobis: explicauit spiritum dei à confessione, & spiritum diabolicum à non confessione iesu christi. Applicat modo spiritum dei ad supra descriptos quibus scribit: hoc est ad
G membra christi. Dicendo, vos ex deo estis. *& uicistis eum*. pro, eos. Ad pseudoprophetas antedictos refertur. *Quoniam maior est qui in uobis est quam qui in mundo*. Ratio victoriç redditur non ex parte nostri sed ex parte spiritus habitantis in nobis, quia maior est spiritus existens in membris Christi quàm spiritus qui existit in mundo. ¶ *Ipsi de mundo*. pro, ex mundo, *sunt*. *Ideo de*. pro, ex, *mundo loquuntur & mundus eos audit*. Appellatione mundi quemadmodum & superius, non vniuersitas creaturæ absolute sed quatenus deordinata est moraliter, intelligitur. Et de pseudoprophetis dicitur quód ipsi sunt ex mundo: hoc est huiusmodi deordinatione quo ad affectum. & ideo ex affectu mundano loquuntur, & mundani homines eos audiunt. ¶ *Nos ex deo sumus*. Contra pseudoprophetas opponit nos, veros doctores & apostolos Christi. *Qui nouit deum audit nos*. Quemadmodum contra prophetas qui ex mundo sunt opposuit nos ex deo sumus, ita
H contra mundanos illos audientes opponit qui nouit deum audit nos: vt intelligamus mundum non solum deordinatum affectu sed etiam destitutum in intellectu, pro quanto priuatur notitia dei. ¶ Et penetra quod Ioannes iungit confitentem Iesum Christum in carne venisse, cognoscente deum: vt eundem intelligamus esse qui confitetur mysterium incarnationis Iesu Christi & cognoscentem mysterium dei, nec separari notitiam dei à fide iesu Christi. Vnde eadem de noscente deum subiungit quæ de confitente Christum dixit. Qui non est ex deo, non audit nos. Non secundum substantiam sed secundum intelligentiam & affectũ, intellige differre eos qui sunt ex deo & qui sunt ex mundo: & eosdem intellige esse ex deo qui nouerunt deum, notitia veræ fidei.

¶ *In hoc cognoscimus spiritum ueritatis & spiritum erroris*. Primum signum ad discernendum spiritus docuit esse confessionem iesu Christi: secundum autem docet esse ex mundo constare & loqui.
I Et primum quidem refertur ad finem: Secundum autem ad effectum seu mores. Qui enim ex spiritu dei sunt, omnia mundana transcendunt. ita quod nullo trium supradictorum quæ sunt in mundo deprimuntur, nihil rectitudinis diuinorum præceptorum prætereunt. Et in hoc discernimus spiritũ veritatis & spiritum erroris. Pseudoprophetæ eni in aliquo horũ triũ errant: aut minus centiendo de deo, aut de mysterio incarnationis, aut circa mores male affecti. ¶ *Charissimi*. pro, dilecti, *diligamus nos inuicem: quia charitas ex deo est: & omnis qui diligit fratrem suum, ex deo natus est, & cognoscit deum*. Non saltat nec digreditur ioannes. sed è regione affectuum omnium mundanorum locat charitatem mutuam: vt hinc apareat qui sunt ex deo & qui sunt ex mundo à propriis nobis operibus. ¶ Mutuam itaque dilectionem definit esse illam qua filii dei discernuntur à filiis mundi. Et hoc probat quia dilectio ex deo est. Et est sermo de dilectione qua homines diligimus relatiue ad deum & patriam celestem. nã hec est sola vera dilectio qua & nobisipsis & aliis volumus summũ bonũ quod est vita æterna: reliquæ autẽ
K dilectiones non malæ (puta qua volumus alicui sanitatem & reliqua huiusmodi bona téporalia sunt dilectiones secũdum quid. De dilectione itaque simpliciter est sermo, ne oporteat idẽ sæpe repetere. Et de hac specialiter dicitur qđ ex deo est quoniam vere est infusa per gratiã nõ congenita) à deo in nobis. Nec solum ipsa dilectio à deo proficiscitur, sed etiam omnis diligẽs fratrem suum natus dicitur ex deo: ac per hoc filius est dei. Et in hoc significatur ꝙ dilectionẽ qualitercunque est ex deo sed tanq̃ forma constitutiua filiorũ dei tanq̃ forma assimilatiua hominum deo vt filiorum patri. et in hoc ioannes cõfutat philosophorum dogmata, tradẽtiũ ꝙ penes scire, maxime attẽditur similitudo hominum ad deum. Dilectio inquit ioannes est ex deo sic ꝙ omnis qui diligit fratrẽ suum natus est ex deo. nõ potes hec verificare de aliis q̃ sunt á deo, non potes vere dicere, scientia est ex deo sic ꝙ omnis qui scit natus est ex deo & sic de aliis

de aliis quę sunt ex deo. Sed de sola dilectione verificatur. Et propterea sola dilectio diuidi inter filios dei & filios perditionis. ¶Et ne putares natum ex deo expertem esse notitiæ dei, dilectioni comitem iungit notitiam, dicendo & cognoscit deum. sed non est sermo de notitia scientifica, sed de notitia fidei qua nouit credendum esse mysterium trinitatis & c. ¶*Qui non diligit, non nouit deum: quoniam deus charitas est.* De notitia imitatoria est sermo, quum dicitur qui nó diligit non nouit deum: adiuncta ratione quoniam deus charitas est. nam secula imitatione etiã qui non diligit nouit deum: sed quia deus est charitas, nullus eum nouit imitando nisi qui diligit. ipsa enim dilectio est imitatio diuinæ charitatis. Sed cur singulariter de dilectione hoc dicitur, quum similiter dici possit, qui non scit non nouit deum, quoniam deus scientia est. & similiter qui non sapit, non nouit deum, quoniam deus sapientia est. & similiter qui non potest, non nouit deum, quoniam deus potentia est. ¶Solutio est quod non est hic sermo de deo absolute, sed de deo relato ad nos. Et est sensus. qui non diligit non nouit imitatorie deum, quoniam deus relatus ad nos est dilectio. Non sic autem est de scientia, sapientia & potentia. Primus enim & præcipuus diuinus erga nos actus est dilectio qua in charitate ꝑpetua dilexit nos. Et singulariter dicitur quod qui non diligit non nouit deum imitando ipsum relatum ad nos, quoniam ipse relatus ad nos est dilectio. ¶Vnde & effectum tantæ dilectionis subiũgit. *In hoc apparuit charitas dei in nobis, quoniam.* pro, quod, *filium suum unigenitum misit deus in mundum ut uiuamus per eum.* Eadem sententia habetur à domino Ioan. iii. vnde sententia vt iam manifestata relinquatur. ¶*In hoc est charitas* Exaggerat dilectionem dei erga nos, ex hoc ꝙ non est præuentus à nostra dilectione. *Non quasi nos dilexerimus deum.* Ad hoc vt mitteret filium suum. *Sed quoniam.* pro, ꝙ, *ipse prior dilexit nos.* Superfluit prior. Et ex hac dilectione. *Et misit filium suum propitiationem pro peccatis nostris.* Quod prius dixerat vt viuamus per eum, modo explicat indigentiam nostram. dicendo propitiationem pro peccatis nostris. Et dilectionem exaggerat ex cruce in aqua fuit propitiatio pro peccatis nostris. *Charissimi.* pro, dilecti, si deus. Deest vna dictio. Legendum est. *Si sic deus dilexit nos.* Videlicet præueniendo quo ad dilectionem, & dando filium suum in crucis patibulo pro peccatis nostris vt per eum viuamus in æternum, consequens est ꝙ. *Et nos debemus alterutrum.* pro, inuicem, *diligere.* Et tenet sequela: quia nos sumus inuicem similes, à deo auté lõge differimus. *Deum nemo uidit unquam.* Quum debuisset inferre, si sic deus dilexit nos & nos debemus deum diligere, tamen intulit & nos debemus inuicem diligere. Intendens declarare quód in hac mutua dilectione perficitur dei dilectio, tanquam excusando declinationem (ꝙ videlicet à deo declinauit ad nos) dicit deum nemo vidit vnquam. Acsi apertius dixisset. Ideo non intulit & nos debemus deum diligere, quia deum nemo vedit vnquam. Ipse quidem videt nos, nos autem non videmus eum: & propterea dilectionem dei non visi tanquam rem valde arduam, non intuli in seipsa sed in nostra mutua dilectione. Ioannes dicit deum nemo vidit vnquam. tu sectator doctorum credentium quód moyses & Paulus viderunt deum, vtere his verbis tanquam regula patiente exceptionem.

S*I diligimus inuicem deus in nobis manet, & charitas eius in nobis perfecta est.* ¶Consequenter reddit rationem quare intulit si sic deus dilexit nos & nos debemus inuicem diligere. Et tangit duo puncta. alterum est quod mutua dilectio confert deum manere in nobis. alterum est quód mutua dilectio confert charitatem dei perfectã esse in nobis. Et vtrunque declarat, inchoando á primo. *In hoc* pro, ex hoc, *cognoscimus quoniam.* pro, quod *in eo manemus & ipse in nobis.* Ecce primum, cuius ratio subiungitur. ¶Quoniam de spiritu sancto suo dedit nobis. ¶Superfluit sancto, Ioannes cum reliquis apostolis vere poterant affirmare se ex hoc clare cognoscere quod in deo manebant & deus in eis quia de spiritu dei dederat eis. tum in die resurrectionis accipite spiritum sanctum. tum in die pentecostes. vnde & de seipsis subdit. *Et nos uidimus ut testificamur quoniam.* pro, quod, *pater misit filium suum saluatorem mundi.* Vidimus in effectibus, viderunt enim apostoli mentis oculis in effectibus iesum christum esse saluatoré mundi missum à patre: videndo resuscitari mortuos & tot miracula ad testificandum hoc, suscipiendo intus diuinum lumé. Testificamur autem & verbo & scripto: & quum oportet etiã sanguine proprio. ¶*Quisquis confessus fuerit quoniam.* pro, quod, *Iesus est filius dei, deus in eo manet & ipse in deo.* Dixerat de seipsis quo ad notitiã: dicit modo vniuersaliter quo ad esse, quod quicũꝗ habet integram fidem dei filii, deus in eo manet & ipse in deo. In principio huius capituli dixerat ꝙ habens integram fidé filii dei, ex deo est: hic auté dicit q̃d manet in deo & deus in eo Quod significatur per præpositionem ex, inter deum & nos nó est mutuum. nos enim sumus ex deo, sed deus non est ex nobis. Quod auté significatur per præpositioné in. mutuum

est.deus enim manet in nobis & nos manemus in deo.¶ Aliud itaque ibi aliud hic significatur de credente mysterium filii dei.Hic enim aperitur proprius dilectionis effectus:qui est cõ
F stituere amantem in amato.& si est dilectio amicitiæ,vtrunque in altero constituit.Et quoniam de amore amicitiæ est sermo,ideo dicitur quòd deus est in eo & ipse in deo:vt superius declarauimus.Vnde & ioannes ne hoc tanquam obscurum remaneret,ex ratione ipsius charitatis declarat,subiungendo. *Et nos cognouimus & credidimus charitati.* pro,charitatem,*quam habet deus in nobis.* Dicit cognouimus & credidimus:eo quod(vt pluries declarauimus)cognoscimus euidenter ꝙ credenda sunt & credimus.Hinc enim in persona membrorum Christi ioannes dicit.&nos cognouimus,subaudi credendam,& credidimus ipsam charitatem diuinam qua deus prosequitur nos.Et ex hac cognitione ac fide dicimus. *Deus charitas est:& qui manet in charitate,in deo manet & deus in eo.* Iam expositum est cur singulariter dicitur deus charitas est.de deo
G enim relato ad nos est sermo.Acsi apertius dixisset. Deus erga nos consistit in dilectione.& propterea qui manet in dilectione,in deo manet & deus in eo:vt expositum iam est.Et sic cõclusit primum quod erat declarandum:videlicet quòd dilectio facit deum manere in nobis. hoc enim aperte conclusit dicendo,qui manet in dilectione in deo manet & deus in eo. *In hoc perfecta est charitas nobiscum.* Alterum declarandum fuerat ꝙ dilectio mutua facit charitatem eius in nobis esse perfectam.& hoc est quod modo incipit declarare.Vbi aduerte ꝙ proponẽdo dixit charitatem eius,proculdubio dei obiectiue:hoc est tanquam amati.modo autẽ declarando dicit absolute charitas,ad significandum ꝙ charitas tam dei quàm aliorum perfecta nobiscum est in hoc quod subiunget.¶ Nec præterea s nobiscum.Non enim dicit ꝙ charitas est perfecta,sed ꝙ est perfecta nobiscum:ad significandum ꝙ perfecte nobiscũ agitur quo ad charitatem si hoc quod subiungitur adest. *Vt fiduciam habeamus in die iudicii quia.* pro,ꝙ,*sicut ille*
H *est & nos sumus in mundo hoc.* Relatiue ad deum perfectionem charitatis definit:vtpote primum & præcipue diligendum.Definit autem relatiue ad deum iudicem,vt non timeamus diem iudicii,sed tanquam securi fiduciam habeamus fundatam super hoc ꝙ sicut ille est dilectio erga nos ita & nos in hoc mundo sumus dilectio erga ipsum.Rursus sicut ille est faciens oriri solem suum super bonos & malos,& pluens super iustos & iniustos,ita & nos in hoc mundo sumus diligentes & amicos & inimicos,benefacientes etiam iis qui persequũtur nos.Hęc itaq; fiducia fundata super istam similitudinem inter nos & deum,perfectæ est charitatis viatorũ. Perfectam aũt nõ sic intellige quin possit augeri:quoniã semper charitas viæ augeri potest:& perfecta charitas latitudinẽ intẽsiuam magnã habet.¶ *Timor non est in charitate.* subaudi pfecta: vt patet ex aduersatiua subiũcta.*Sed perfecta charitas foras mittit timorem.* Probat ad pfectã charitatẽ exigi antedictam fiduciã erga deum iudicẽ,ex hoc ꝙ pfecta charitas eiicit timorẽ iudicis. Et hoc probat.¶ *Quoniam timor pœnam habet.* Timor siquidem cruciat animum:dilectio autem perfecta lætificat animum.Nec p hoc contradicit pphetæ,dicẽti timor domini sanctus permanet in seculum seculi:quoniã ioãnes de actu timẽdi loquitur sicut nõ erit in patria ita nõ est in perfecta charitate viæ.propheta autem de effectu timoris filialis qui est reuerenter se habeate ad deum & huiusmodi.Et hic effectus est & in patria(in qua tremunt potestates)& multo magis in via in iis qui perfecte sunt chritatis.vnde actus timendi subiungi. *Qui autem timet, non est perfectus in charitate.* sed magis tendit ad perfectionem charitatis.

¶ *Nos ergo diligamus deum.* Superfluit ergo:& legendum est in tempore præsenti sic.Nos diligimus eum,*quoniam* deus.pro,ipse,*prior dilexit nos.* Qualitatem amoris nostri erga deum definit,& quemadmodum exclusit à perfecta charitate timorem mali,ita modo excludit amorem boni vtilis.perfecta enim charitas sicut non timet puniri à deo ita nõ mouet ad amandum deũ
K vt det nobis bona quod esset amare deum amore concupiscentię qđ non esset amare deũ sed nosipsos.excludit autẽ hoc assignãdo rationẽ amoris,& dicendo ꝙ nos diligimus eum quia ipse prior dilexit nos hoc est nos diligimus deum ad hoc vt rependamus amorem amori.qđ est diligere deum amore amicitię.Ecce perfecta charitas erga deum iam definita est.quod autem hęc iuncta necessario sit dilectioni fratrum(quod superius propositum fuerat manifestat subiugendo. *Siquis dicerit quoniam.* pro,quod,*diligo deum & fratrem suum oderit mandax est.* Et hoc statim probat. *Qui enim non diligit fratrem suum quem uidet.* pro,vidit,*deum quem non uidet.* pro,vidit.*quomodo potest diligere?* argumentum clarum & efficax est,ex causa dilectionis procedens.Et nihilominus aliam adiungit ad idem rationem.

Et hoc mandatũ habemus a deo. p,ab eo,*ut qui diligit deũ diligat & fratrẽ suũ.* ppter deũ.fũdatur ratio super hoc qđ quispernit mandatum dei,mandax est dicendoquod diligit deũ.& sentẽtia clara est

Omnis

O *Mnis qui credit quoniam*.pro,quod, *Iesus est Christus,ex deo natus est*. Tertiam adiũgit rationem ad idem:primo proponens minorem,& deinde maiorẽ.¶ *Et omnis qui diligit eum qui genuit, diligit & eum qui natus est ex deo*.pro,eo.Sub hac enim subsumitur,sed omnis qui credit quod Iesus est Christus est natus ex deo: igitur omnis qui diligit deum diligit credentem quòd Iesus est Christus. quod erat intentum.nam huiusmodi credentes appellantur fratres. ¶ *In hoc cognoscimus quoniam*.pro,quòd, *diligimus natos dei*. Non sufficit Ioanni resoluenti natum ex deo in spiritu,monstrare hoc ex dilectione dei & dilectione fratrum,nisi simul his iungat seruationem mandatorum dei.nam & discernendo spiritus in præcedenti capitulo inseruit differentiam inter mundanos & eos qui sunt ex deo. Vnde illud tractans,mó dicit quod in hoc cognoscimus quod diligimus natos ex deo.quod est medium inter dilectionem dei & opera. *Quum deum diligamus*.pro,diligimus, *& mandata eius facimus*. Ex his duobus extremis asserit cognosci medium.¶ Et iungendo extrema,subiungit. *Hæc est enim charitas dei ut mandata eius custodiamus*. Eadem est sententia Christi,si quis diligit me,sermonem meum seruabit. Charitas siquidem erga deum,ratio est seruandi mandata eius. *Et mandata eius grauia non sunt*. Ne sarcinam operum horreres,tollit ab eis quod sint onerosa. Et rationem subiungit. *Quoniam omne quod natum est ex deo,uincit mundum*. Non est graue quod à quolibet nato ex deo superatur. Plus dicit:videlicet quod vniuersus mundus vincitur à quolibet nato ex deo. *Et hæc est uictoria quæ uincit mundum,fides nostra*. Intellige de fide viua quæ spirat operat,non de fide sine operibus,quæ mortua est. Et quum debuisset dicere,& hæc est victoria quæ vincit mundum iustitia nostra, dixit fides nostra:vt iustitia opera intelligantur vincere quasi executiue,fides autem imperatiue.hoc significatur enim attribuendo victoriam fidei,tanquam imperatori militantium vitium & actionum.¶ *Quis est autem qui uincit mundum,nisi qui credit quoniam*.pro,quod, *Iesus est filius dei?* Ne quemlibet in fide sua saluari putares & vincere mundum, explicauit fidem quæ vincit mundum,esse fidem qua credimus quòd Iesus est filius dei. Et hoc tam contra Iudæos quàm contra hæreticos.

A B C

H *IC est qui uenit per aquam & sanguinem Iesus Christus*. Manifestata discretione spirituũ ex fide Iesu Christi & dilectione dei ac fratrum & seruatione mandatorum dei, ipsum officium spiritus manifestare intendit:inchoans à Iesu Christo credito,& afferens de eo tres testes:videlicet aquam,sanguinem & spiritum. Et explanans quod dicit,subdit. *Non in aqua solum,sed in aqua & sanguine*. Ioannes baptista venit in aqua solũ:vt ipsemet dixit,ego baptizo vos aqua. Et domin⁹,quia Ioãnes quidẽ baptizauit aqua.Ies⁹ aũt venit ad cõuertẽdũ mundũ in aqua baptismali,sed nõ in aqua solũ(hoc est nõ in aqua pura)sed in aqua & sanguine:hoc est in aqua habẽte virtutẽ sanctificatiuã ex ei⁹ sanguine,oblato deo in ara crucis.quicũq; eñi iquit apostol⁹ baptizati sum⁹,in morte Christi baptizati sum⁹. *Et spũs est q testificatur*. Ecce terti⁹ testis,imo ecce ille q. est sol⁹ sufficiẽs testis,ecce ille q. vere testificatur,aqua enĩ nõ loq̃tur neq; sanguis,sed spũs est qui & intelligit & oĩa nouit & testificatur.et propterea singulariter de solo spiritu dixit & spiritus est qui testificatur. *Quoniam christus*.pro,spiritus, *est ueritas*. ¶ Ecce ratio testificationes appropriatę spiritui ,quia spiritus est ipsa veritas. Ex hoc enim q̃ est ipsa veritas, sufficiens est ad testificandum:nec falle re potest nec falli quid autẽ testificetur,inferius explicabit. ¶ *Quoniam tres sunt qui testimonium dant in cælo pater uerbum & spiritus sanctus,& hi tres unum sunt*. ¶ Si hæc verba sunt de textu, afferuntur ad manifestandum quod dictum est quod spiritus est veritas. Dixi autem si sunt de textu,quoniã nõ inueniũtur in omnibus codicibus grecis sed in aliquibus. Vnde autẽ ista diuersitas processerit nescimus. *& tres sunt qui testimonium dant in terra, spiritus aqua & sanguis,& hi tres unum sunt*. Non sic Græce habetur,sed sic. Quoniam tres sunt qui testificatur:spiritus, aqua & sanguis,& tres in vnum sunt. ita quod postquam dictum est quoniam spiritus est veritas, subiungitur quoniam tres sunt qui testificantur spiritus aqua & sanguis,directe reddendo rationẽ ꝑ positorum:videlicet quod iesus venit in aqua & sanguine & spiritus est qui testificatur. horum enim dictorum ratio redditur ex hoc quoniam hi tres(sanguis aqua & spiritus)testificanturq; dem sed in vnum coeunt videlicet testimonium spiritus.spiritus enim est qui testificatur. sanguis autem & aqua sub spiritu testificantur .immo ipse spiritus testificatur & de sanguine christi oblato in cruce & de aqua baptismali.ecce officium spiritus,qđ(vt diximus)intendit manifestare. *Si testimoniũ hominũ accipimus, testimonium dei maius est*. acceptabilitatẽ testimonii spiritus manifestat ex cõparatione authoritatis humanæ ad authoritatẽ diuinã si testimoniũ hominũ tante est authoritatis

D E

eſt authoritatis apud homines ꝙ illud acceptamus,multo maioris authoritatis eſt teſtimoni-
um dei.Et in hoc manifeſte ſubintelligitur ſpiritum ſanctũ eſſe deum:alioquin non de teſti-
F monio ſpiritus dixiſſet,teſtimonium dei maius eſt.¶*Quoniam hoc eſt teſtimonium dei quod maius eſt.*
Superfluit quod maius eſt.*Quoniam*.pro,ꝙ,*teſtificatus eſt de filio ſuo*.Et non eſt cõiunctio ſed relati
uum quod.Ex materia itaque teſtimonii diuini reddit rationem dictorũ deChriſto.Itaꝙ ꝓ-
nomen hoc demonſtrat dictũ,hic eſt qui venit per aquam & ſanguinẽ &c. Et eſt ſenſus.hęc
ita ſe habere quia hoc quod dictum eſt,eſt illud teſtimoniũ dei ꝙ teſteficatus eſt de filio ſuo.
¶Si quęris quando aut quomõ fuerit huiuſmodi teſtificatio,lege actus apoſtolorum & inue-
nies ꝙ in die pentecoſtes ſpiritus ſanctus qui eſt ipſa veritas,teſtificatus eſt de Chriſto:vt ver-
ba apoſtolorum teſtãtur,& illud idem teſtimoniũ eſt quod deus pater perhibuit de filio ſuo.
Indiuiſa enim ſunt opera trinitatis ad extra. Præter teſtimonia quæ in euãgeliis legũtur: in
baptiſmo,& in transfiguratione & in Hieruſalem prope paſſionem quũ vox paterna intonuit
G & clarificaui & clarificabo.¶*Qui credit in filium dei,habet teſtimonium dei in ſe*.Superfluit dei.Protin⁹
teſtimonii effectus ad quẽ directe tẽdit.eſt fides,eſt vt credatur.teſtimonii enim nõ eſt facere
euidentiã ſed credulitatem. Et propterea Ioannes explicata materia diuini teſtimonii,ſubiũ-
git primum eius effectum:dicendo ꝙ qui credit in filiũ dei teſtificatũ à deo,habet teſtimoniũ
ſcd̃m ꝓpriũ illius effectũ in ſeipſo credẽte.*Qui uero non credit in filium*.pro,qui nõ credit deo.Ex-
pectandum ſiquidẽ cõſequenter videbatur vt ſubderet(vt latinus textus habet)qui vero non
credit in filium:verũ Ioannes nõ hoc ſubiunxit,ſed qui nõ credit deo.vt intelligamus eiuſdẽ
eſſe rationis non credere deo & non credere in filiũ dei:& vt ex hoc magis abſurdo(videlicet
qui nõ credit deo)oſtẽdat neceſſitatẽ credendi in filium dei.Vnde & ſubdit.*Mendacem facit*.ꝓ,
H facit,*eum*.proculdubio deũ.Et ratio mẽdacii ſubiũgitur.*Quia non credit*.pro,credidit,*in teſtimonio*.
pro,teſtimonium,ꝙ *teſtificatus eſt deus de filio ſuo*.Ex natura facti ipſum non credere teſtimonio,
redũdat in teſtẽ mendacẽ actu vel potentia.Niſi enim putaretur teſtẽ poſſe mẽtiri,credere-
tur ꝓculdubio teſtimonio eius.Et hinc fit ꝙ nõ credẽs teſtimonio dei de chriſto,quãtũ eſt ex
natura facti facit deũ mẽdacẽ actu vel potentia.*Et hoc eſt teſtimoniũ quoniã*.pro,ꝙ,*uitam æternam de-
dit nobis deus:& hæc uita in filio eius eſt*.Duplicẽ diuini teſtimonii materiã Ioãnes explicat. Alteram
filiũ dei.& de hac dixit qui credit &c. Alterã in nobis:vitã ſcilicet ęternã.Et prima qdẽ ma-
teria ſpectat ad intellectum:cuius eſt credere,in quo eſt fides.hęc autem ſpectat ad affectũ,ad
charitatẽ,ad volũtatẽ:cuius eſt diligere.Et ꝓpter alietatẽ materiæ repetit.& hoc eſt teſtimo-
niũ.Ac ſi apertius dixiſſet.diuinũ teſtimoniũ nõ ſolũ eſt hoc ꝙ teſtificatus eſt deus de filio ſuo,
ſed eſt etiam illud ꝙ teſtificatus eſt de dono nobis collato:videlicet ꝙ deus dedit nobis vitam
ęternã. Pluries expoſitũ eſt ꝙ vita ęterna hic habetur à nobis participatiue in eo ꝙ diligimus
deũ amore amicitiæ.Et ſubiũgit qđ hęc vita in filio eius eſt:ne errares tanq̃ diſparata dona i-
I telligẽdo hęc duo dona(videlicet qđ deus dedit nobis filiũ ſuũ & ꝙ de⁹ dedit nobis vitã ęter-
nam)ſed penetrares quòd vnũ eſt ratio alterius,quod dãdo filiũ dedit vitam æternã:quia vita
æterna eſt in ipſo filio.Vnde ad hoc aperte manifeſtandum ſubiungit. ¶*Qui habet filium dei,
habet uitam qui non habet filium dei uitam non habet*.Habere filium dei complectitur id quod eſt virium
omnium: intellectus videlicet,voluntatis & operatiuę potentiæ.nam & ſuperius hæc tria(fi
dem dilectionem & opera) coexigi ad natum ex deo ad manendum in deo ad habentem
ſpiritum dei definitum eſt.De habente itaque filium dei fide dilectione & opere dicitur ꝙ ha
bet vitã,proculdubio æternã participatiue.Et vere ſic eſt quoniã viuit vita diuina eius cõuer
ſatio in cælis eſt & viuit ipſe iam non ipſe,viuit autẽ in eo chriſtus.*Hæc ſcribo*.ꝓ,ſcripſi,*uobis*.de
ſunt hic multę dictiones græce enim ſubiungitur. Qui creditis in nomine filii dei *ut ſciatis ꝙ ui-*
K *tam æternam habetis*.Et hec eadem habentur in textu latino,tranſpoſita tamen ſed ſubiuncta nõ
inueniuntur in latino,videlicet.Et *ut credatis in nomine filii dei*. et hæc particula niſi referatur
ad perſeuerantiam,adiectitia apparet:quoniam iis qui credunt in nomine filii dei non qua-
drat ſcribi vt credatis in nomine filii dei niſi vt dictum eſt hortando ad perſeuerentiam ꝙ in
euangelio dominus dicit ioonnes hic explicat.*et hec eſt fiducia quam habemus ad deum*.pro,eum,*quia*
pro,quod,*quocunque patierimus ſecundum uoluntatem eius audit nos*.Tractato officio ſpiritus quod eſt te
ſtificari tam de filio dei quam de vita æterna nobis data in ipſo in preſenti.tractat demum a-
liud ſpiritus ſancti officium:quod eſt parere in nobis fiducia obtinendi à deo quicquid peti-
erimus ſecundum voluntatem dei hec enim fiducia naturali ſequela comitatur amiciti-
ã inter deũ & nos.A veris nanque amicis cõfidimus obtinere quicquid petimus ſaluaratione
honeſti.quę relatiue ad deum non potuit melius explicari q̃ dicendo ſecũdũ eius voluntatẽ.

Voluntas

Voluntas enim dei lex est omnis honesti, omnis rationabilis, oīs iusti &c. *Et scimus*. pro, & si sci
mus, *quia*. pro, quod, *audit nos quicquid petierimus, scimus quoniam*. pro, *quod, habemus petitiones quas postula-*
mus. pro, quas postulauimus, *ab eo*, Consequēter infert ex prędicta fiducia assumpta conditio-
nali ꝙ si scimus nos audituri à deo in quacunque petitione (subaudi secundum eius volūtatē) A
cōsequēter scimus ꝙ habemus petitiones quas postulauim⁹ ab eo: hoc est cōsequēter scim⁹ ꝙ
sumus exauditi in iis quæ postulauimus. Recole ꝙ docuit paulus, hæc est uoluntas dei sancti fi
catio vestra: & ꝓspicies ꝙ petitiones nostræ quas indubie fecim⁹ secundū voluntatē dei, sunt
petitiones spectantes ad ea q̄ sunt vitæ æternæ. Et de his dicit ioānes ꝙ spiritus sanctus parit
fiduciā obtinendi quicquid petierim⁹: & ꝙ hęc fiducia parit scientiā prętteritarū petitionū ꝙ
habemus eas reseruatas vt suo tēpore adimpleantur. Nec sis solicitus de verbo scire: quoniam
de scientia fidei esse sermonē, fiducia parens testatur. *Quis scit*. pro, si quis scit, *fratrē suum peccare*
non ad mortem, petat & dabitur ei uita peccanti non ad mortem, pro, petet & dabit ei vitā, peccantibus nō
ad mortem. Dixerat fiduciam in nobis esse impetrandi quicquid petierimus. & quo ad nos
ipsos quidem petentes ꝑ nobisipsis explicauerat: modo eandem fiduciam explicat relatiue ad B
petitionem pro aliis. & temperat fidutiam penes differentiā peccati ad mortē vel nō ad mor
tem. Docet enim ꝙ fiducia hæc se extendit ad petitiones quas ꝑ aliorū vita (proculdubio spi
rituali) facimus, dūmodo illorū peccata nō sint ad mortē. ¶ Et aduerte ꝙ textus sonat gratiā
cōcedi petēti, effectū vero gratiæ (videlicet vitā petitā) dari peccantibus quorum peccata nō
erant ad mortē. ait enim petet, nō ipse peccator sed ille qui viderit fratrē peccare, & deus da
bit ei, petenti, vitam. non ei sed peccantibus nō ad mortē ꝑ quibus petet. *Est pecatum ad mortē*.
non ꝑ illo dico vt roget quis. ꝑ, vt roges. Ecce moderatio fiducię. nō audet Ioānes extēdere
fiduciā impetrandi vitā aliis peccantibus ad mortem. Nec tamē prohibet orari ꝑ eis. nam nō
dicit affirmatiue ꝑ illo dico vt non roges: sed á negatione incipit. *non pro illo dico ut roges*. Memi
ni Bernardi adiungentis sed gemas, si forte gemitus penetret quo oratio nō prę sumit tēdere.
¶ *Omnis iniquitas peccatum est: & est peccatum ad mortem*. Corruptus est textus. Legendum est nega- C
tione interiecta. Et est peccatū nō ad mortē. Et est sensus ꝙ omnis iniquitas ex ꝓprio genere
est peccatum, peccatū autē nō ad mortem: hoc est nulla iniquitas ex ꝓprio genere est peccatū
ad mortē. Et ex hoc innuit ꝙ peccatū ad mortē nō est species peccati, sed aliunde habet qđ sit
ad mortē. Habet autē ex parte peccātis, si tā affectus sit ad peccatū aliquod puta fornicationē
vsuram. tyrānidē &c. vt velit in eo perseuerare vsq; ad mortē. A csi apertius dixisset qđ pro eo
qui propositū habet perseuerādi in peccato vsq; ad mortē nō dico vt roges. hæc est enim pes-
simo peccatoris cōditio: & directe cōtrariatur tam venię q̄ petitione alienæ pro illius venia.

S*cimus quoniam*. pro. ꝙ, *omnis qui natus est ex deo non peccat*. Epilogat Ioannes. Et vere dicit sci-
mus: quoniam euidētissimā notitiā habemus ꝙ oīs q̄ natus est ex deo, vt sic non pec
cat. Contra hæreticos hypocritas & deceptos vt predictū est dicit hęc ioannes. V tinā
nostra ętate aduertissēt hoc rectores mulierculārū religiosarū. nā neq; purpura aut serico vesti
tas neque anulum gestantes, neq; cum viris dormientes in eosdē lecto tolerassent: quoniā nullū D
peccatū tā ex suo genere q̄ circunstantia persone prouenit ex eo ꝙ natū est ex deo hoc enī est qđ
ioannes totiens clamat ꝙ omnis q̄ natus est ex deo nō peccat Nō sunt hæc ex reuelatione aut
inspiratione diuina q̄cunq; sunt ex suo genere aut ex conditione persone peccata: imo quod
plus est nullum in decens prouenit ex eo quod natum est ex deo. *Sed generatio dei conseruat eum*: ꝑ,
sed genitus ex deo seruat seipsum: *& maliguus*. pro, & malus, *non tanget*. pro, tangit, *eum*. vide vsū
spiritus suscepti per natiuitatem ex deo ꝙ hō qui genitus est vtitur illo sic quod malus ille di
abolus non tangit eū tactu qualitatiuo, non alterat eum, non corrumpit eum. Et vere sic est
ꝙ genitus ex deo vt sic vtitur spiritu quē suscepit & diabolus nō maculat eū q̄diu illo vtitur
spiritu vnde vtēdo illo spiritu nūq̄ peccet etiā veniali ter. *Scimus quoniā*. ꝑ, quod *ex deo sumus*. sciē-
tia experimentali cognoscim⁹ qđ sumus ex deo in ꝑsona nō solum apostolorū (q̄ virtute dei
vtentes miracula faciebant, sed etiā in persona omniū electorum, verificatur. scimus diuersi- E
mode tamē: quoniā illi certa experiētia reliqui autē electi cōiter certa fide. Et dicit hoc ne na
tiuitatē christianorū in baptismo humanā adiuētionē alsq; putēt. ad hoc enī excludēdū dicit
scim⁹ ꝙ ex deo sumus. *et mundus totus in maligno*. pro, in malo. *positus est*. E regione christianorū nato
rum ex deo locat mundum: epilogando superius dicta, christiani ex deo cōstant: mundus autē
totus è regione christianorum cōstitutus est in malo, triplici superius explicato. *Et scimus quoniā*
ꝑ, ꝙ *filius dei uenit* proculbubio in carne in mundum. *Et dedit nobis sensum*. pro, mentem, *ut cogno-*
scamus uerum deum. Superfluit deum. *Et scimus in uero filio eius*. pro, & simus in vero in filio eius iesu
christo.

Christo. Ex his effectibus liquet ꝙ mentis nomine nō intelligitur substantia mētis sed perfe-
F ctio illius: quā nō male antiquꝰ interpres appellauit. sensum vnde & lucas dicit ꝙ iesus in die resurrectionis apperuit discipulis sensum vt intelligerēt scripturas. Dedit ergo ꝑ spiritū sanctū nobis mētis lumē ad duo, Alterū est vt cognoscamꝰ verū. Et ꝓponitur dictioni verū articulus: ne intelligamus vt cognoscamus verū in cōmuni, sed vt cognoscamus illū verū illū ꝙ summe verus est: deū scilicet. Alterū est. & vt simus in illo, eodē vero deo, vt amātes in amato, vt participes naturę diuinę, ꝙ est esse vt amatos in amāte deo. nec solū simus in illo vero deo sed etiā simus in filio eius iesu christi, vt mēbra eius. Ad hęc enī duo dedit nobis dei filius intelligētiā. ¶ In quibus aduerte epilogari superius dicta de fide, noticia & societate nostra cū deo & Iesu Christo Hic *est uerus deus & uita æterna*. Hic est secundus locus apud ioannē in quo iesus christus affirmatur deus, cū articulo ꝓpositio in textu Greco ante illas dictiones verus deus, vt artia
G nis nō pateat locus fugæ. Et ipse est vita ęterna essentialiter, & est vita ęterna nostra obiectiue. *Filioli custodite uos a simulacris, amē.* apertissimę affirmationi ꝙ Iesus Christus est verus deus adiungit exclusionē cultus simulacrorum, vtpote non verorū deorum. Ac si apertius dixisset, nosco Iēdo Iesum Christū colimus verū deū, nō hoiem, & ꝓpterea cauete à cultu simulacrorū. Amē

Thomæ de vio caietani cardinalis

SANCTI XISTI, IN PRIOREM IOANNIS Senioris epistolam, commentarii.

H

Secunda beati ioannis epistola. Circa authorem tam huius quam sequentis epistolæ, scito quod Hiero. de viris illu. partim in ioannis partim in papia, manifestat authoritate ipsius papie alium esse ioannem euangelistam & alium ioānē seniorē qui scripsit has duas epistolas. Et ꝓpterea ambe minoris authoritatis sunt. Et primæ quidem doctrina extracta ex epistola beati ioannis apostoli, Nec tam eget expositione quā correctione, quoniā in multis differt à textu Græco. Multa enim Latinus textus habet in secunda persona, quæ Græcus habet in prima, vt patebit.

S ENIOR *electæ domine & natis eius, quos ego diligo in ueritate (& non ego solus, sed & omnes qui cognouerunt ueritatem) proper ueritatem que permanet in uobis & uobiscum erit in æternū, sit uobiscum*. pro, quæ permanet in nobis & nobiscum erit in æternum erit nobiscum. Et totum sub vna constructione comprehenditur.

Gratia, misericordia, pax a deo patre & a domino Iesu christo filio patris ī ueritate & charitate. hec particula in veritate & charitate, potest referri ad immediate ꝑcedētia, Et est sensus. & à iesu christo patris filio in veritate, vt significetur filiatio vera, & charitate vt significetur filius dilectus á patre: iuxta illud, hic est filius meus dilectus. potest referri ad gratiā, misericordiā & pacē. Et est sensus ꝓpter veritatē quæ permanet in nobis erit nobiscum gratia misericordia & pax in veritate & charitate.

G *Gauisus sum ualde, quod inueni de filiis tuis ambulantes in ueritate sicut mandatum accepimus a patre* ¶ *Et nunc rogo te domina (non tanquam mandatum nouum scribens tibi, sed quod habuimus ab initio) ut diligamus al*
K *terutrum*. pro, inuicem. ¶ *Et hec est charitas, ut ambulemus secundum preceptum eius. Hoc est mandatum ut quemadmodum audiuistis ab initio, in eo ambuletis: quoniam multi seductores exierunt in mundum.* ¶ *Qui non confitentur iesum christum uenisse*. pro, introierunt. *in carne*. est enim sermo de secundo aduentu. *hic est seductor & antichristus uidete uosipsos ne perdatis que operati estis, sed ut mercedam plenam accipiatis*. pro, ne perdamus que operati sumus sed vt mercedem plenam accipiamus. ¶ *Omnis qui recedit & non permanet*. pro, omnis qui transgreditur & non manet, *in doctrina christi deum non habet qui manet in doctrina christi, hic & patrem & filium habet.* ¶ *Si quis uenit ad uos & hanc doctrinam nō affert, ne recipiatis eū in domū, nec aue ei dixeritis. Qui enī dicit ei aue, cōicat operibus eius malignis*, ꝓ, malis. Nō cōtrariatur doctrina hec doctrine pauli cōcedētis cenare cū īfidelibus, imo ꝑcipiētis vt bene faciamus in fidelibus. nā hic est sermo nō de infidelibus absolute, sed de īfidelibus doctoribus qui videlicet veniūt ad docendū, immo ad seducēdū. de his enim ad literam loquitur hic textus, vt antecedentia

vt antecedentia testantur. Et huiusmodi doctores seu potius seductores prohibet hospitio recipi â christianis, prohibet salutari à christianis. Et subiuncta ratio quo ad hos optime quadrat. nam quicunque seductoribus dicit aue (proculdubio gratiose) communicat seductoribus quod est communicare operibus eorum malis. opera enim seductorum exercentium officiũ seductorum mala sunt. Apparet autem quod de solis huiusmodi doctoribus loquitur, ex hoc ipso quod dicit & hanc doctrinam non affert. Non dicit & hanc fidem non habet, sed hanc doctrinam non affert: vt intelligas quod de afferente doctrinam, quod de seductore loquitur. A

¶Et hęc sufficiant etiam. pro sequenti epistola. ¶*Ecce prædixi uobis, ut in die domini non confundamini.* Superfluunt hę nouem dictiones. *Plura habens uobis scribere nolui per chartam & atramentum. Spero enĩ me uenturum ad uos, & ore ad os loqui: ut gaudium nostrum sit plenum, Salutant te filii sororis tuæ electæ. Gratia tecum amen.*

¶Tertia beati ioannis epistola: per thomam de vio caietanum cardinalem S. Xisti correcta

Enior Gaio charissimo, quem ego diligo in ueritate. Charissime de omnibus orationem facio pro spere te ingredi & ualere sicut prospere agit anima tua. Gauisus sum enim ualde, uenientibus fratribus & testimonium perhibentibus ueritati tue sicut tu in ueritate ambulas. Maiorem horum non habeo gratiam. pro, maius his non habeo gaudium, *quam ut audiam filios meos in ueritate ambulare.* ¶*Charissime fideliter facis, quicquid operaris in fratres: & hoc in peregrinos, qui testimonium reddiderunt charitati tuæ in conspectu ecclesiæ. Quos benefacies, deducens digne deo.* pro, *nomine enim eius profecti sunt, nihil accipientes a Gentilibus. Nos ergo debemus suscipere huiusmodi: ut cooperatores simus ueritatis.* ¶*Scripsissem forsitam ecclesiæ* pro, *scripsi ecclesię.* B

Quoniam ignotæ sunt iste personæ tres (Gaius, Diotrephes & Demetrius) ignoramus consequenter quæ sic ecclesia cui dicit se scripsisse. *Sed is qui amat primatum gerere in eis Diotrephes, non recipit nos. Propter hoc si uenero commoneam.* pro, indicabo, *eius opera quæ facit, uerbis malignis garriens in nos. Et quasi ei ista non sufficiant, neque ipse suscipit fratres, & eos qui suscipiunt prohibet, & de ecclesia eiicit. Charissime noli æmulari malum, sed quod bonũ est. Qui benefacit, ex deo est: qui autem malefacit, non uidet deum. Demetrio testimonium redditur ab omnibus, & ab ipsa ueritate. sed & nos testimonium perhibemus: & nosti quod testimonium nostrum uerum est.* ¶*Multa habui tibi scribere: sed nolui per attramentum & chartam scribere tibi. spero autem protinus te uidere: & ore ad os loquemur. Pax tibi. Salutant te amici. saluta amicos nominatim.* C

Thomæ de vio caietani cardinalis

SANCTI XISTI, IN EPISTOLAM IVDAE apostoli, Commentarii. D

Diui iudæ apostoli epistola.

I *udas iesu christi seruus frater autem iacobi.* Hiero. in li. de ill. viris illu. ait iudas frater iacobi paruam quidem quæ de septem canonicis est epistolam reliquit: & quia de libro enoch (qui aprocriphus est) in ea assumit testimonium: à plerisque reiicitur: tamen authoritatẽ vetustate iã & vsu meruit, & ĩter sãctas scripturas cõputatur. hęc ille ex quibus apparet minoris esse authoritatis hanc epistolam iis quę sunt certe scripturę sacrę. Et de iacobo alphei qui frater domini appellatur est hic sermo. *Iis qui sunt in deo patre dilecti.* pro, sanctificati. hoc est mundati. *Et christo iesu conseruatis & uocatis.* ¶Superfluit &. Nec est participium sed nomen vocatis, et est sensus. & vocatis (hoc est ascititiis) seruatis in christo iesu. Meminit tum beneficii dei tum beneficii hominis christi. nam in fide dei ac iesu christi vocatio mundatio & saluatio nostra est, vniuersis igitur christianis scribit. *Misericordia uobis & pax & charitas adimpleatur.* pro, multiplicetur. Hæc est salutatio conformis salutationi aliorum Apostolorum. E

C HARISIMI. pro, dilecti, *omnem solicitudinem faciens scribendi uobis de communi uestra salute.* ¶Hoc est adhibendo omne studium ad scribendum vobis de vestra communi salute. *necesse habui scribere uobis deprecans superaertare semel tradite sanctis fidei,*

Ex studio

Ex studio scribendi de communi salute, necessitatem natam] explicat (scribēdi in specie de certamine assumendo ꝑ fide semel tradita sanctis. Et in hoc cōprehēdit materiā totius epistolæ.
F Et appellat christianam fidem traditā semel sanctis. Sanctis quidē, quoniā ad sanctitatē datur semel autem, quoniam à Christo tradita est, nec est repetenda traditio sed successiue seruāda. Et rationem necessitatis subiungit. ¶ *Sub introierunt enim quidam homines qui olim præscripti erant in hoc iudicium impii, domini nostri*. pro, dei nostri, *gratiam transferentes in luxuriam, & solum dominatorem & dominum nostrum iesum christum negantes*. Ratio concertationis ex istis seductoribus, redditur. Qui describuntur tū impii, tum præscripti in hanc condemnationem. tum trāsferentes gratiam libertatis diuinæ in libertatem carnis, tum negantes dominum nostrum iesum christum solū dominū. ¶ Recole quod dictio exclusiua in mysterio trinitatis adiuncta tam essentialibus q̃ cōmunibus relatiuis ad extra nō excludit aliā ꝑsonā & propterea dicendo de iesu christo ꝙ est solus dominus, non excluditur pater aut spiritus sanctus. ¶ *Commonere autē uos uolo*. Propositis
G tractādis incipit tractare ꝓposita: inchoās ab illa particula, qui olim præscripti erāt in hoc iudicium. *Scientes semel omnia*. pro, hoc, *quoniā iesus*. pro, ꝙ dominus. Non est hic sermo de aliquo homine, sed de deo. ¶ *Populum de terra ægypti saluans, secundo eos qui non crediderunt perdiderunt*. Historia vtraq; clara est in libris Moysi. in quibus narratur & ꝙ deus eduxit populum de terra Aegypti saluando ipsum ab impetu pharaonis, quē submersit in mari rubro: & rursus narratur ꝙ populū eundē murmurantē & toties nō credentē deo, puniuit sæpe in deserto. *Angelos uero qui nō seruauerunt suū principatū*. pro, suam originē. hoc qui non seruauerūt seipsos in illo decore in quo conditi sunt: vtpote maculantes seipsos peccato. *Sed dereliquerunt suum domicilium*. In cælo siquidem erat eorū domiciliū simul cū angelis qui ibi remanserunt. dereliquerūt autē meritoriæ
H propria culpa: executione autem eiecti, *In iuditium magni dei*. pro, diei. Et ꝓponitur articulus diei: ad significandū illum terribilē diē vniuersalis iudicii. Et dicitur dies magnus, quoniā cōprehendit merita vniuersorum discutienda. *Vinculis eternis sub caligine reseruauit*. Datiui casus est vīculis: & potest iungi cū antecedētib⁹ vel cū sequētib⁹. Et si quidē ꝑcedētibus iūgitur sens⁹ est quod reseruauit angelos in iudicium magni dei ad æterna vincula. Si vero iungitur sequentibus, sensus est ꝙ reseruauit eos sub caligine ad vincula æterna ducēdos in iudiciū magni diei. ¶ Et appellātur vincula sub caligine æterna, eo ꝙ adueniēte iudicio magni diei pœna vinculorum non cessabit. Nec intelligas corporeos laqueos: sed vim diuinæ virtutis detinētē vires angelorū tū intellectiuas tū operatiuas. ofert enim ab eis libertatē tū motus tū faciēdi tū etiā intelligendi quædam. ¶ Appellatione autem caliginis, aer intelligitur communi sensu.

¶ *Sicut sodoma & Gomorra & finitime ciuitates simili modo exfornicatæ & abeuntes post carnem alteram facti sunt exemplum*. pro, proposit sunt exemplum, *ignis æterni pœnā sustinentes*. Quecunque hactenus dixit de populo suo de angelis & de Sodomitis, ad hoc dixit vt ab exēplo horum ꝑscri
I ptos in iudiciū istos impios suaderet. Historia subuersiōis Sodomæ & Gomorræ in Gen. habetur. Quod autem dicitur abeuntes post carnem alteram seu alienā, caro aliena à cōcubitu significatur, qualis est caro masculina. prius enim ipsas ciuitates deinde viros earum cōmemorat specificando crimen dicendo & abuuntes post carnam alteram. & de his subiungit quod propositi sunt ī exemplum. ¶ Quod vero adiungitur ignis æterni potest construi cum præcedentibus. et est sensus propositi sunt exemplum ignis æterni qui est paratus diabolo & angelis eius potest & construi sequentibus. Et est sensus sustinenetes pœgnam ignis æterni. appellatur enim cōbustio illorū pœna ignis æterni. eo ꝙ irreparabilis est & perseuerabit vsq; in finē mūdi patria illa cōbusta. *Similiter & hi*. deficit. somnientes, demōstrat impios homines de quibus
K dixit sub introierunt & c. tractādo proposita superius eorum crimina. *Carnem quidem maculant*. iuxta id quod superius dixerat dei nostri gratiam transferantes in luxuriam. maculant autē peccato. *Dominationem autem spernunt*. iuxta id quod superius dixerat, & solū dominatiorem negantes *Maiestatem*. pro, glorias, *autem blasphemant*. iuxta id quod superius dixerat, & dominum nostrum iesum Christum negantes dicit autem pluraliter glorias propter duas iesu christi glorias: diuinam videlicet & humanam. Quanuis etiam gloriæ possint referri ad diuersas rationes gloriæ Christi: puta ratione miraculorum ratione missi spiritus sancti, ratione doctrinæ & c. ¶ *Quum Michael*. pro, Michael autem, *archangelus*. quando *cum diabolo disputans altercabatur de corpore Moysi, non est ausus iudicium in ferre blasphemiæ sed dixit imperet*. pro, increpet, *tibi*. pro, te *deus*. ¶ Vltimo propositā particulā (glorias blasphemant) prosequens, arguit eos ex verbo michaelis, vnde autem iudas hanc altercationē nouerit nescitur. Nō desunt tamen q̃ ex apocriphis hebræorū sūptā dicant. Altercatio autem de corpore Moysi intelligitur facto potius q̃ verbo. michael enim

princeps

prīceps populi Israelis occultauit corpus Moysi ne populus idolatriam committeret adorādo Moysen: diabolus autem visus est educere corpus moysi in publicum: & hæc fuit altercatio secundum facta. Et quoniam michaelis opus præualuit, arguendo diabolum nō maledica verba dixit, sed increpet te deus: quę sunt verba iustitię. *Hi autem quęcunque quidem ignorant blasphemāt quæcunque autem naturaliter tanq̄ muta animalia norunt, in his corrumpuntur.* Exagerat crimen horum extendēdo eorum blasphemias ad quæcūque ignorant, proculdubio diuina. A

Et vt omni ex parte animo corruptos hos demonstret, adiungit qualiter se habeant ad ea q̄ norunt: vt tā erga ignota q̄ erga nota eos male se habere aperiat. Deprimit quoq; eorū cognitionem, dicendo tanq̄ muta animalia. significat enim eorū cognitionē expertē esse rationis, quemadmodum notitia animalium brutorū. quæ muta appellat, quia nō loquuntur. In sensibilibus itaq; reb⁹ quas vt animalia bruta nouerunt, dicit ipsos corrūpi, ꝓculdubio secundum animum: affectu corrupto illis in hærentes. *Væ illis.* Tractat illam particulam olim prescripti referendo figuras eorum. ¶ *Qui.* pro, quia, *in uia Cain abierunt.* De eisdem seductoribus loquitur ꝙ figurati sunt á Cain, imitantes irreligiositatem eius erga ea quæ dei. sunt. *Et errore balaam mercede* pro, mercedis, *effusi sunt.* hoc est & effusi in libertate peccandi, errore seu deceptione mercedis Balaam. Auaritiam istorum describit, imitentium Balaam mercedis causa errantem ad maledicendum populo dei. ¶ *Et in contradictione core perierunt.* Ambitionem eorundem notat, imitantium Core & socios ambientes principatū sacerdotii. Omnes hæ historię in libris Moysi habētur. de Cain circa prīcipiū Gen. de Balaā Nu. xxii & xxiii. de core Nu xvii. ¶ *Hi sunt epulis suis in*, pro, in dilectionibus vestris, *maculæ conuiuantes.* De eisdem dicit, hi sunt maculæ conuiuantes in dilectionibus vestris. Appellat illos maculas, quia non solū ipsi erant maculati sed erant etiā maculæ aliorū. Et dicit conuiuantes in dilectionib⁹ vestris: hoc est in beneficiis à vobis susceptis conuiuia facientes ad maculādum alios. abusum enim beneficiorum eorum maculis ac conuiuiis inserit. ¶ *Sine timore.* pro. intrepide, *semetipsos pascentes.* vestrarum siquidē dilectionē beneficiis sed nō vestri sancti timoris participes intrepide vacant ad hoc vt seipsos pascant. ¶ *Nubes sine aqua quæ a uentis circumferuntur.* Assimilat istos nubibus inutilibus & facile motis à variis ventis: vt vanitatē eorū agitatā variis appetibus gloriæ, adulationibus & huiusmodi. describat circa excelsa versari. ¶ *Arbores autumnales.* hoc est in autumno florentes: quod est contra naturā arborū: & propterea subiungit. *Infructuosæ.* arbores enim florentes in autumno infructuosę sunt. *Bis mortuæ.* Semel ante baptismum & iterum post baptismum. *Eradicatæ.* à fide. Quod ad metaphoram vero arborum dicuntur arbores bis mortuæ, eo ꝙ moriuntur quo ad fructum. & deinde quo ad ipsam arborē. Et hoc conuenire dicitur arboribus florentib⁹ in extremo autumno. aiunt enim subsequi arboris mortē. Vnde & merito subditur eradicatæ: quia subsequitur eradicatio earum. *Fluctus feri, maris, despumātes suas confusiones.* Pluralis numeri est feri &: determinat fluctus. Assimilat siquidem eosdem fluctibus feris despumantibus sua dedecora. Apparet enim fluctuosas maris vndas feras, ꝑpter terrorem, spumantes, cum spuma proferantes ea quæ minus dedecora sunt, q̄ sunt etiam fœda ad videndum: vtpote mūditiæ. Et in hoc peccatum linguæ istorum tangit pro fuerunt enim dedecora sui cordis. *Sydera errantia.* Non intelligo stellas erraticas quas planetas dicimus (quoniam regulares sunt earum motus) sed impressiones igneas in aere quarum aliquas syderauolentia appellamus: vt post assimilatos nubibus, arboribus, ac fructibus etiā ignibus errantibus assimilauerit eos, et apte stellis errantibus etiam assimilantur, vt momentanea & non solum instabilis eorum gloria significetur. Huiusmodi enim stellæ, statim quum fiunt desinunt. *Quibus procella.* pro, caligo, *tenebrarum seruata est in æternum.* ipsos homines refert relatiuum quibus his enim caligo tenebrarum infernalium seruatur pro domo in æternum. B C D

¶ *Prophetauit autem de his septimus ab adam enoch, dicens.* Hic est locus vnde Hiero. refutari dicit à multis hanc epistolam. nec ab re, quoniam etsi citare apocrypha multo magis licet quam poetas, authoritati tamen sacræ scripturæ derogat vt apocripha prophetia vt simpliciter & absolute prophetia inducatur. ¶ Quod hic fieri clare apparet, dum absolute dicitur, prophetauit autē &c. *Ecce ueniet.* pro, *uenit*, presentis temporis. E

¶ *Dominus in sanctis milibus suis,* angeli significantur, *Facere iudicium contra omnes,* subaudi iniquos *Et arguere omnes impios de omnibus operibus impietatis eorum quibus impie egerunt, & de omnibus duris quæ locuti sunt contra deum peccatores impii. Hi sunt murmuratores querulosi, secundum desideria sua ambulantes.* Sententia est clara, *Et os illorum loquitur superbiam,* pro, *superba, mirantes personas quæstus gratia.* Adulatores significat per modum admirationis cōmendantes personas vtilitatis causa.

F V Os charissimi. pro, dilecti, *memores estote verborum quæ prædicta sunt ab apostolis domini nostri ie su christi.* Non solum figuris & prophetiis antiquis, sed etiam prophetiis apostolicis cõ firmat hos esse præscriptos. *Qui dicebant uobis quoniam.* pro, quod, *in nouissimis temporibus ueni ent illusores secundum desideria sua ambulantes in impietatibus.* Nouissima tempora appellantur tempo ra euangelii.

¶ *Hi sunt qui segregant semetipsos.* Superfluit semetipsos, Eosdem describit ab officio segregandi contrario officio apostolico, cuius est congregare & adunare. hi enim segregant ab vnitate ecclesiæ homines. Et de eisdem subdit. *Animales spiritum non habentes.* Vt intelligamus quod ani males contra spirituales distinguuntur, adiunxit spiritum non habentes. Animales siquidem dicuntur quorum studium est ad ea quę sunt vegetatiuę & sensitiuæ partis. spirituales vero quorum studiũ est ad ea quæ sunt conformia rationi ac menti, ad ea quæ sunt spiritus sancti.

G ¶ Vnde ẽ regione subiungit. *Vos autem charissimi.* pro, dilecti, *superædificantes uosmetipsos sanctissimæ nostræ* pro vestræ *fidei.* hoc est statum vestrum & opera vestra erigite super fundamentum san ctissimæ vestræ fidei. *In spiritu sancto orantes.* Operibus adiungit orationem: hoc est mentis eleua tionem in deum. *Vosmetipsos in dilectione dei seruate.* His enim duobus seruatur dilectio erga de um. *Expectantes misericordiam domini nostri iesu christi in uitam æternam.* Ecce spes futuræ fœlicitatis, ad iuncta fidei & charitati. ¶ *Et hos quidem arguite iudicatos: illos uero saluate, de igne rapientes: aliis autẽ misereminì in timore.* Trimembram hanc distinctionem textus non habet, sed bimembrem tantũ & est legendum. Et hos quidẽ comiseramini dum diiudicamini: illos vero in timore seruate ex incendio rapientes. Vbi clare patet ꝙ postquam instruxit illos quibus scribit de propria

H ipsorum salute. instruit eosdem de alienorum salute procuranda dupliciter relatiue ad diuer sos. Quibusdam enim commiserandum esse docet, considerando propriam fragillitatem. ꝓ pria enim fragillitas immo propria subiectio significatur dicendo dũ, diiudicamini: hoc est dum vos quoque iudicio subiecti estis, vtimini misericordia erga illos qui fragilitate peccãt. Erga illos vero qui liberius peccant, vtimini authoritate, seruantes eos in timore: vt sic eos eri piatis de igne æterno. *Odientes eam quæ carnalis est.* pro, quæ ex carne. *maculatam tunicam.* vtrunque autem officium efficite, non cum odio personarum sed odio habentes maculatam tunicam quæ ex carne. Sub metaphora maculatæ tunicæ sordidatam vitiis conuersationem. sordida opera quæ sunt tanquam indumenta animi significat. & dicit maculatam ex carne tunicam, quoniam ex carnali affectu maculantur opera. *Ei autem qui potens est uos.* pro, illos, *conserua re sine peccato, & constituere ante conspectum gloriæ suæ immaculatos in exultatione in aduentu domini nostri iesu christi.* Superfluunt hæ sex vltimæ dictiones. *Soli deo.* Deest vna dictio. Legendum est. Soli sa pienti deo. Sicut solus deus est bonus (quia reliqua mendicant bonitatem) ita solus est deus sa

I piens, quia reliqua mendicant sapientiam, sicut & esse.

¶ *Saluatori nostro per iesum christum dominum nostrum.* Superfluit per iesum christum domi num nostrum. Saluatio nostra non nobis sed deo attribuitur, quoniam vere ab ipso non à nobis est: iuxta illud Oseę. Salutatio tua ex me, perditio autem tua ex te. ¶ *Gloria & magnificen tia.* factiua magnorum operum. Et *imperium*, præcipiendi omnibus. Et *potestas.* faciendi omnia. ¶ *Ante omnia secula & nunc.* Superfluunt quatuor dictiones: ante, omnia, secula, &. Legendum est. Nunc *& in omnia secula amen.* Et sic finitur epistola iudæ. & est finis commentariorum nostro rum super nouum testamentum.

K ¶ Apocalypsim enim fateor me nescire exponere iuxta sensum literalem: expo nat cui deus concesserit.

¶ Commentariorum Thomæ de vio caietani cardinalis sancti Xisti in epistolas omnes pauli & canonicas; per ioannem Danielis. S.D.N. pp. pœniten tiarium & authoris operis familiarem summo studio reco gnitorum: finis. Laus vni & trino.

Caietanus hic spectat ad me presbyterum Io. Antonium à pogio ... precio libris duabus. 23. Aprilis. 1557. Bononie. ... Ad laudem omnium Saluatoris ...

— : Alla Dyen marcj : —

In arca federis tn tria erant s. Lex Dei, Manna, et
lex Dei Moysi data, quā pcipue live deberet R
aīarū, et corporū i. plati, ac principes. Mānā i. suavi
et benignitas correctionis, et Virga, que mare
percussit, ac divisit i. asperitas correctionis i. virga p
in duris et inobedientibus est. 232